উছৰ্গা।

সাধনী

বাজ-নৌঃ ওলাওঁতেই

যি

াহেবে ইয়াক কোলাত লৈছিল,

সেই

চেনেহৰ বাজিউ আপিন

াহেন্দ্ৰনাথ গোহাঞি কুকন,

, এ, বি, এল, এম, এল, চি,

াজিউ মইনাব" কৰ্ত্তৃ ইথাবি

"সক-মাআব"

আশীষ-মালা।

প্ৰকাশকৰ।

১। পাতনি

—o—

"সাধনী" [illegible]বৰ ভালেমান দিন হল। আৰুবেলি, "[illegible] [illegible]" [illegible] হাতত লৈ 'সাধনী' [illegible]ধাও বুলি ওলাইছিলোঁ; পিচে, বিবিধ কাৰ্য্যৰ [illegible] [illegible] সেই বছৰৰ ভিতৰত সেই ফালে আগ বাঢ়িবলৈ চল নাপালোঁ। কিন্তু [illegible] সাধনীদাৰ '[illegible] [illegible]লেজ'ৰ ছাত্ৰ-বন্ধুসকল 'ক্ৰোকী-পৰওনা'ৰে লৈগে [illegible]! তাৰ ভিতৰত আমাৰ প্ৰিয়-ছাত্ৰ শ্ৰীমান্ চন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা বি[illegible]বাই [illegible]কৈ, নিতান্তই উপায়ন্তৰ হৈ ঢৌতে-থৰ-মৰাৰ নিচিনাকৈ, যোৱা একুৰি এদিনৰ ভিতৰত থৰ্ ধৰ্ কৈ "সাধনী"ক উলিয়াই দি, ক্ৰোকী দায়ৰপৰা ৰক্ষা পৰা গল। এতেকে, "সাধনী"ক যেয়ে এফেৰ আদৰ কৰিব, সেয়ে নিজ চকুত লগাকৈ সজাই ললে হে হব; আমি পিন্ধাই পঠিওৱা সাজ-পাৰত বহু ক্ৰুটী ৰৈ গৈছে।

গাব নাজানিও শুনিব জনা সাধনীক শুনাবৰ অৰ্থে, সথীয়া "শান্তি" আইটীক আৰু নাচনিয়াৰ লিগিৰীহঁতক যি কেইটি গীত আওৰাবলৈ দিয়া গৈছে, তাৰ মূলৰ হে আমি গৰাকী, বাকী তাল-মান-লয় আদি গুণৰ বাবে আমি গাব নজনাক সদায় অনুগ্ৰহকৈ গাই শুনাওঁতা আমাৰ [illegible] সুনামখ্যাত সঙ্গীত-অধ্যাপক স্বৰ্গীয় লক্ষ্মীৰাম ব[illegible]হে সম্পূৰ্ণ শলাগৰ পাত্ৰ। ইতি—

তেজপুৰ,   বিনীত,

[illegible] ১৮৩০ শক।   শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

—o—

২। পাতনি।

“সাধনী”য়ে পোহৰলৈ ওলায়েই গুণগ্ৰাহী ৰাইজৰপৰা ইমান আদৰ লাভ কৰিলে যে, ইয়াৰ আদৰুৱা প্ৰথম তাঙ্গৰণ মুঠেই ডেৰবছৰমান হে টিকিলে; তাৰপৰা আজি ভালেমান বছৰ “সাধনী” ছপাৰ-বাজ (out of print) হৈ আৰু অন্তিৰ্‌ বিৰাই ৰব লগাত পৰিছে। কিয়নো, এই গ্ৰন্থকাৰৰ পঢ়াশলীয়া পাঠ্যপুথিবোৰৰ (Text-Books) নতুন নতুন তাঙ্গৰণ ঘনাই ঘনাই উলিওৱাৰ লগা হোৱাত, তেওঁ তেওঁৰ বাজে-পুথিবোৰৰ নতুন তাঙ্গৰণ উলিয়াবলৈ সুতকে পোৱা নাই এথোন; “সাধনী” বাজেপুথি বুলিও, ই অসমৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ নৰ্ম্মাল স্কুলৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ নিমিত্তে নিৰ্দ্ধাৰিত টেক্সট্‌-বুক, সেই হে আনবোৰতকৈ ই এবেগলৈ আগ হব পাৰিছে। দ্বিতীয় তাঙ্গৰণত পুথিৰ নাটকীয়া ঠগত মুঠেই হাত দিয়া নাই, যথোন সাহিত্যিক গঠনত হে লাগতিয়াল সংস্কাৰ সাধিবৰ অৰ্থে ওপৰে-ওপৰে এবাৰ হাতফুৰাই দিয়া গৈছে। “সাধনী”য়ে আশাতীত আদৰ পোৱা বাবে গ্ৰন্থকাৰে এই ছেগতে ৰাইজলৈ এখনি শলাগৰ শৰাই আগ বঢ়াইছে। ইতি—

তেজপুৰ, অসম।
বহাগ ১৮৫১ শক।

গ্ৰন্থকাৰ।

ভাওবিলাক।

—ঃ*ঃ—

মতাভাও।

ধৰ্ম্মধ্বজ ... ... ছুটীয়া ৰজা।

নিতাই,—নীতিপাল ... সাধনীৰ স্বামী,—ছুটীয়া ৰজা।

নাগীয়া... ... ... নিতাইৰ সমনীয়া বন্ধু।

চুহুম্মুং ... ... আহোম স্বৰ্গদেৱ।

কন্‌চেং বৰপাত্ৰ গোহাঞি ... আহোম মন্ত্ৰী-সেনাপতি।

ছুটীয়া মন্ত্ৰী, ছুটীয়া সেনাপতি, সভাসদ, সভাপণ্ডিত, পাৰিষদ, ৰাজখোৱা, সমনীয়া, ন-বিষয়া, ভগা-বিষয়া, কটোৱাল, বন্দীপাল, ছুটীয়া সৈন্য, আহোম-সৈন্য, কন্যাপ্ৰাৰ্থীগণ, দৰ্শকবৃন্দ ইত্যাদি।

মাইকীভাও।

লীলাৱতী ... ... ধৰ্ম্মধ্বজৰ পত্নী।

সাধনী ... ... ধৰ্ম্মধ্বজৰ জীয়াৰী।

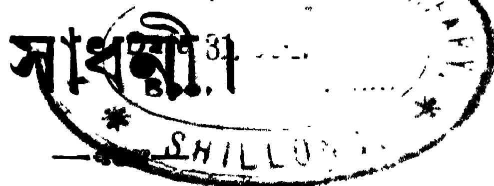
শান্তি ... ... সাধনীৰ সখী।

লিগিৰী, নাচনী ইত্যাদি।

—ঃ*ঃ—

(গ্ৰন্থকাৰ—১৯ বছৰীয়া বয়সত)

সাধনা।

আভাস।

(দুফালৰপৰা দুগৰাকী গায়িকাৰ প্ৰৱেশ)।

গীত।

ধানি মিশ্ৰ—একতালা।

শূন্যে শূন্যে হাঁয়, ময়াপী চৰাই,
কেনি উৰি আহি কেনি গুচি যায়!
ঘূৰি ঘূৰি চাওঁ, জানো দেখা পাওঁ,
কোনে দিয়ে কই আছে নে কি নাই॥
কিহে উদগায়, উৰে কিয় মন,
উৰিয়ে জুৰায় উদাস পৰাণ;
এই চকু-লোৰ, নপৰে নে ওৰ,
ৰই ৰই ৰই ধীৰে বই যায়;
মন্দাকিনী-ধাৰ ধীৰেৰে ধায়॥
নাজানো কোনোবা আহে আৰু যায়,
কিয়বা চাপেহি কিয়বা পলায়;
যাওঁ উটি-বুৰি, নাহোঁ আৰু ঘূৰি,
কেউ পিনে হুল, মানুহ-ত্ৰিশূল,
কত আহে যায়, ইহা-কন্দা চাই,
কোনো ৰজা হয় কোনোবা হেৰায়॥

(দুইবো দুফালে প্ৰস্থান)।

প্ৰথম অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক—অন্তঃপুৰ।

(ধৰ্ম্মধ্বজ আৰু লীলাৱতী।)

ধৰ্ম্ম।—কিনো কম !
সাধি সাধি সাধনীক পালোঁ,
সাধনীক থবলই ঠাই নেদেখিলোঁ।

লীলা।—ঠাই নাই
থবলই সাধনী পোনাক !
কিবা কোৱাঁ প্ৰাণনাথ ? নুবুজো কথাৰ পাক।

ধৰ্ম্ম।—নাই ক'তো ঠাই।
বিচৰালোঁ চউদিশে
কটকী পঠাই ; যোগ্য পাত্ৰ নাই কতো,
ৰূপে-গুণে-জ্ঞানে সমনীয়া সাধনীৰ।
সুশিক্ষিতা সুচৰিত্ৰা সাধনী-সমানে
ৰূপৱন্ত-গুণৱন্ত শুদ্ধ চৰিত্ৰৰ
নাপাওঁ যদ্যপি এটি পুৰুষ-ৰতন,
পাত্ৰ কত, থওঁ মোৰ একেটি সন্তান !

লীলা।—চউদিশে !
কোন্ চউদিশে প্ৰাণনাথ ?

ধৰ্ম্ম।—স্বৰ্ণ, ৰত্ন, কাম আৰু
সৌমাৰ পীঠত বহুত প্ৰবন্ধে ঘূৰি
আহিল কটকী ; নাপালে সুযোগ্য পাত্ৰ
ৰূপে-গুণে-জ্ঞানে।

লীলা।—যি কৰে ঈশ্বৰে নাথ,
মানুহৰ ভালৰ কাৰণে ; আমি মাথোঁ
নুবুজোঁ মহিমা !

ধৰ্ম্ম।—কি ভাল ভাবিছাঁ হাঁয় !
কত কাল নিঃসন্তান হই পৃথিবীত
যাপিলোঁ জীৱন,—দুখীৰো দুখীয়া প্ৰায়,—
অতৃপ্তি অশান্তি খেদ সন্তাপত পৰি।
কতনা ভাগ্যৰ ফলে, কত পূজা-সেৱা আৰু
যাগ-যজ্ঞ গুণে লভিলোঁ সন্তান এটি ;—
বহু সাধনাৰ ফল সাধনী ৰতন।
পৰিল হৃদয় শাঁত ক্ষণ কাললই।
কিন্তু হাঁয়, অচিৰতে চিন্তাৰ বিকাৰ
বাঢ়িব ধৰিলে পুনু,—পাত্ৰ-ভাবনাত—
বয়সে বাঢ়িল যেই চেনেহী সাধনী।
পাচিলোঁ চৌপাশে চৰ সুপাত্ৰ বিচাৰি,
বহু আশা কৰি ; নাপাই সুযোগ্য পাত্ৰ
ঘূৰিল কটকী ! ভাবিছানে ইয়াকেই
ভালৰ কাৰণ ?

লীলা।—ভাবিছোঁ ইয়াকে।
ঈশ্বৰে যি কৰে নাথ, মানুহ কাৰণে,

নাই তাত ভুল-ভ্ৰান্তি, অপায়-বিঘিনি ;
সকলো মঙ্গল মাগোঁ মায়া-সংসাৰত ;
—ধ্ৰুৰূপ বিশ্বাস মোৰ।

ধৰ্ম্ম।—মোৰো সি বিশ্বাস।
কিন্তু হাঁয়, কি কৰোঁ উপায় ; কিনো মতে
সাৰোঁ এবে কন্যা-দায় !

লীলা।—নালাগে ভাবিব নাথ !
নাপালোঁ যদ্যপি পাত্ৰ দূৰ-বিদেশত,
বিচাৰোঁ এতিয়া নিজে নিজৰ ৰাজ্যত।
মিলে যদি, ভাগ্যে মোৰ, এই ৰাজ্যতেই
মনে-বচা বৰ হাঁয়, সাধনী-কাৰণে,
বাছা মোৰ থাকিব কাষতে ; দেখি প্ৰাণ
জুৰ হব মোৰ ? সেই হে ভাবিছোঁ নাথ,
অতি উলাহেৰে—ঈশ্বৰে ভালকে কৰে,
মানুহ-কাৰণে।

ধৰ্ম্ম।—ভাবিছাঁ নে প্ৰিয়া হেৰা,
মোৰা নাই ময়ো সেই ভাব ? পাওঁ যদি
যোগ্য পাত্ৰ আপোন ৰাজ্যত, ইচ্ছা কৰি
নিলগাওঁ একেটি সন্তান মোৰ ?—কিন্তু
দুৰদৃষ্ট হাঁয় ! ইৰাজ্যত নাই কোনো
ৰূপে-গুণে-জ্ঞানে, যোগ্য পাত্ৰ পাবলই
সাধনী কাৰণে।

লীলা।—নহয় সম্ভৱ নাথ,
এজনতে ৰূপ-গুণ-জ্ঞান সমাবেশ।

সততে দেখিছোঁ মাথোঁ—একৰ উপৰি
দুই থাকে যাৰ গাত, সেয়ে সুপুৰুষ।
এতেকে বিচাৰা পুনু আপোন ৰাজ্যতে
সুপাত্ৰ সিৰূপ।

ধৰ্ম্ম।—ভাল বাৰু,
ভাবি চাওঁ কি পাৰোঁ কৰিব।
ঈশ্বৰ করুণাময় আছে ওপৰত;
তেওঁ হে কৰোঁতা, আমি কাৰণ মাথোন।
ইচ্ছাময় তেওঁ; সেই ইচ্ছা ফলে মাথোঁ
নৰৰ ভাগ্যত। ভাগ্যত যি আছে লিখা
অৱশ্যে ফলিব; ভাগ্যে যেন ফলিয়ায়—
"ঈশ্বৰে যি কৰে ভাল মানুহ কাৰণে।"
চাওঁ বাৰু, ভাবি-চিন্তি নীৰলে এবাৰ;
কৰিম মীমাংসা পাচে প্ৰকাশ্যে সভাত,
আলচি মন্ত্ৰীৰ সতে সভাসদে মিলি।

(মৌন)

লাগিছে বিষম অতি দেহ মন-প্ৰাণ,
উগুল-থুগুল ভাব খেলিছে হিয়াত!
ফুৰোঁগই নিজানত উদ্যানৰ ফালে;
লগজনে শান্তি-ভঙ্গ কৰে মাথোঁ মোৰ।
যোৰাঁ প্ৰিয়া পালাঁগই গৃহধৰ্ম্ম ত্যজ;
যাওঁ মই, আহোঁ ফুৰি অন্তৰ জুৰাই!

(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান।)

——o——

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

ফুলনি ।

(সাধনী আৰু শান্তি ।)

শান্তি ।—শান্তি নাম ধৰিলোঁ মিছাই !

সাধনী ।—কিয় সখী ?

শান্তি ।—প্ৰয়োজন শান্তি য'ত,
পৰা নাই দিব তাত লেশমাত্ৰ তাৰ,—
শান্তি-সুধা সখীয়াৰ বুজনি সুৰত ।
দিনকে মলিন দেখিছোঁ মুখানি তৰ
কিবা আবেগত, সুফুটে হিয়াৰ ভাব
অধৰ পাহিত,—বিৰিঙ্গি উঠিছে মাথোঁ
মুখ-দাপোনত ।

সাধনী ।—সৰ্ব্বজান সখী তুমি,—
হাঁহিমুখে মন ছলি, প্ৰবেশি অন্তৰ,
চুৰ কৰাঁ মনোভাব ভাবুক জনৰ ।
বাকী নাই বুজিবৰ মনোভাব মোৰ ।
কিন্তু সখি ! কিনো ক'ম, আপুনি বুজিব
নোৱাৰোঁ আপোন ভাব । কি দিম উত্তৰ !

সুবুজোঁ আপুনি—লাগে কিনো, কিবা নাই,
কিহেতু উদাস !

শান্তি।—বুজিছোঁ ভাবতে ভাব।
বুজিবৰ বাকী মাথোঁ,—অলে কোন সিটি
উদাস প্ৰাণত।

সাধনী।—থক বাকী।
নালাগে জানিব সিটি কোন।
জনাবৰ যোগ্য পাত্ৰ নোহে সেই ধন।

শান্তি।—জানিবৰ যোগ্যা নোহোঁ আমি !

সাধনী।—থোৰা সখী,
নকৰা চুপতি ! সৰল চিত্তেৰে কওঁ,
আতিকে সামান্য পাত্ৰ মোৰ সেই ধন।
নালাগে জানিব তুমি, নালাগে জগতে ;
নেদেখাতে থক গুপ্তমণি !

শান্তি।—বাক সখী,
নকৰোঁ চুপতি। চুপতিৰ যোগ্যজন
আছে নেদেখাত। নীৰৱে, নজনাকই ;
—থাকোঁ হাঁহি-মাতি।

সাধনী।—নাপাতিবা বোহ সখি !
ভাবিছা যি তুমি, হব পাৰে সিও এক
উদাস কাৰণ। কিন্তু সখী, প্ৰাণ মোৰ
হইছে কাতৰ, দেখি-শুনি সংসাৰৰ
পাক-চক্ৰ, কুটীলতা, অধৰ্ম্ম-অনীতি।
কিমতে পোনাব পাৰি সেই বেঁকা গতি,

ভাবোঁ ছেগ বুজি । কত পাতোঁ, কত ভাঙ্গো,
নাই সীমা-শেষ, নাপাওঁ উৱাধি তাৰ ।

শান্তি ।—ফুলত শিলৰ ৰেখা !
নোশোভে তোমাত ইসৰ ভাবনা সখি !
ঢোপা-কলি তুমি, কিয় ভাবাঁ কাটে ধৰা
ফুলৰ দুৰ্দ্দশা !

সাধনী ।—দেহি অই,
চোৰাঁ কেনে মিলিছে থিতাতে !—
চোৰাঁ কেনে ফুল-পাহি আউলী-বাউলী,
কলিটিৰ মুখ চাই আছে ঠৰ লাগি !
চোৰা নাই নিজলই,—নিজ সুখ-দুখ,—
চাইছে মাথোন কলিটিৰ মুখলই,—
যায় যেন দিন-তাৰ এনুৱা সুখত !
ফুলিলেই সখী অই, হব তাৰো দশা
বাউলী পাহিটীপ্ৰায় । তাকেহে গুণিছে,
পৰৰ সুখত পমা আজলীটী দেহি !
কিন্তু সখি ! পাহিটীৰ দুপুৰে কামনা,—
ঢোপাকলি ফুলিব কালত ; দশা তাৰ
হব ঠিক পাহিটীৰ প্ৰায় । মেলোঁ মেলোঁ
পাহিকিটি মেলিব যিদিনা, সিদিনাই
কীটে আহি লব থিত, কৰিব ঘূণীয়া ;
নৰব জেউতি আৰু লুকুৱা হাঁহিৰ !
সৃষ্টিৰ ৰীতিয়ে' এই,—জন্ম, বৃদ্ধি, ক্ষয়—
চিৰকাল কাৰো দিন সমানে নাযায় !

বাঢ়েমানে আগলই বেঁকাবেঁকি বাট,
আৰু কত আওপাক ভৱ-সংসাৰৰ
পাবলই আছে জীৱনত। ভাবোঁ তাকে,
পাওঁ বুলি তত্ত্ব কিবা সৃষ্টি-কৌশলৰ।

শান্তি।—কঠুৱা পুৰুষ-ভাব!
—নোহে নাৰী-নীতি।

সাধনী।—পুৰুষ কঠুৱা বুলি
ত্যাজ্য নোহে সিটি। কঠিনে-কোমলে মিলি
পুৰুষ-প্ৰকৃতি জানা, সৃষ্টি স্বৰগত;
তাৰে আহি নৰ-নাৰী এই পৃথিবীত।
এতেকে, কঠুৱা বুলি নিলগোৱাঁ যদি
পুৰুষ-ৰতন, প্ৰকৃতি তিষ্ঠিব ক'ত?
গছত বগাই সউ চোৱাঁ লতাজুপি
কঠিনে-কোমলে কেনে হইছে মিলন!
ইটিয়ে সাবটি ধৰি সিটিক জুৰায়,
সিটিয়ে শৰীৰ পাতি ইটিক শুৱায়!
এটি সদা আনটিৰ জীৱন সাৰথি;—
তাৰে ফল মাথোঁ এই সংসাৰ-কানন।
এয়ে জানা, আহি সংসাৰৰ। লতা হই
ৰদ-তাপ গুচায় গছৰ; সেই ৰূপ,
নাৰী হই পুৰুষৰ শোক-তাপ-দুখ,
অধৰ্ম্ম, অনীতি আৰু কুটিল স্বভাৱ
আমিও গুচাব লাগে।—এয়ে নাৰী-নীতি।

শান্তি।—পণ্ডিতা ৰমণী তুমি।
তোমাস'তে আমাসাৰ নৰজে কথন।
যাওঁ সখী হেৰা, মৰৰিবাঁ দায়-দোষ;
কৰিলোঁ আমনি।
সাধনী।—নাযাবাঁ সখীটি অই!
নাপাতিবাঁ ৰোহ। নাপাতোঁ আজিৰপৰা
এমুৱা কঠুৱা মেল, বেয়া পোৱাঁ যদি।
ভাল কথা, পৰিছে মনত;—গোৱাঁ সখি,
গোৱাঁ এটি গীত। গাইছিল এতিয়াই,
কুলিটিয়ে সউ গছৰ ডালত পৰি।
কিযে কণ্ঠ! কি যে সুৰ! পঞ্চমৰ তান!
—কি দিম তুলনা তাৰ!
শান্তি।—লগা নাই ভাল হেৰা,
কিনো গীত গাম! তোমাৰে বাচনি, বাক
সাংসাৰ-বিৰহ গীত নৱ প্ৰেমিকৰ,
গাওঁ শুনা এটি।—

গীত।

খাম্বাজ ঝংলা—লক্ষ্ণৌ ঠুংৰী।

আহা কি কিৰণ দিয়ে তৰুণ অৰুণে;
উষাৰ প্ৰভাবে মিলি বাঢ়ে ক্ষণে ক্ষণে!
মিলন-ৰহণ সানি, উষা-বেলি হাঁহি হাঁহি,
ছুটি প্ৰাণ এটি হয় পৱিত্ৰ মিলনে।

মিলনে জীৱন সাৰ, মিলনতে লয় যাৰ,
কি আছে তুলনা তাৰ জগত-জীৱনে।
ৰচিলা হে প্ৰভু যাক, নতুন মউৰ চাক,
সজোৰা হৃদয় তাৰ এনেছে যতনে;—
নিপুনী সংসাৰ ছবি, ফুলে যেন পুণ্য ৰবি,
আদৰ্শ জীৱন হয় সাংসাৰী কাৰণে॥

সাধনী।—ধন্য সখি! (নীৰৱ)।
ধন্য তুমি, ধন্য তৱ গীত!

শান্তি।—হল আৰু।
বলা যাওঁ, নকৰোঁ পলম।
দুইৰো বিচাৰ জানো লাগিছে ঘৰত।

(প্ৰস্থান।)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গৰখীয়া-পথাৰ।

(নিতাই, নালীয়া আৰু সমনীয়া।)

সমনীয়া।—হেৰ নিতাই, নিতাই!

নিতাই।—কি অ'? কিনো হেকাই হেকাইকে থাক!

নালীয়া।—অ' নিতাই গুচি হেকাইহে হলিনে? বাৰু, তেন্তে হেকায়েই।

নিতাই।—এঃ কিয় কৰ তেনেকৈ ককাই!

সমনীয়া।—নকবনো কিয়? তোক দেখোন মাতিলেই জগৰ লাগে।

নিতাই।—এ নহয় বুপাই, বেয়া নাপাবি, মই আন কিবা এটালৈ মনকৈ আছিলোঁ। ই মাতিলত সি চাট্‌কৰে নাই কিয়া হল!

সমনীয়া।—কিহলৈনো মন কৰিছিলি?

নালীয়া।—কিনো ৰাজপাটখন খাবলৈ ভাবিছিলি অ'?

নিতাই।—এৰা, জানিবা ৰাজপাটেইহে। ঢুকি নোপোৱা বস্তুলৈ হাত মেলোঁতেইতো মোৰ এই দশা!

নালীয়া।—ঐ আই, কিনো ঔ! হেৰ ভাজি কচোন কি, আমিও ভাগ পাওঁ বা!

নিতাই।—এৰা, ককাই, অথনিৰ সেই বেলিপকাটোলৈ মনত পৰিছিল। (মনতে) অহ, সেই বেলিপকা আৰু এই বেলি-পকা! দুয়ো মোৰ আদি বাসনাৰ বস্তু।

নালীয়া।—আও! আচল ৰাজপাটখন! নিতাই ৰজাৰ ৰাজভোগেইহে হয়!

নিতাই।—ৰাজপাটতকৈও বেচি বুলিহে ভাবিছোঁ, ককাই।

নালীয়া।—উঃ! ই কম ভকত নহয় ঔ! অথনিৰ কথাটোকে এৰা নাই।

নিতাই।—কেনেকৈ এৰিবি ককাই? ইমান দুখ কৰিও যে সেই বেলি-পকাটো পাৰি আনি আমি ভগাই খাব নোৱাৰিলোঁ, সেই কথাটোৱেই মোৰ মনৰপৰা গুচা নাই।

সমনীয়া।—পিচে, পাৰিব নোৱাৰমানে মুগুচিবইনে কি?

নিতাই।—ওঁ, নুগুচে। তাক নাপাওঁমানে নাপাহৰোঁ।

নালীয়া।—আও! ই বাৰুটো হয় দেও! যিটো কথাত লাগে সি লাগেইহে। মই হলে তাৰ কাষকে নাচাপোঁ বুপাই। অথনিৰ আমৰলিৰ কামোৰণিৰ ফৰফৰণিয়ে আমাৰ হেঁপাহটো তল পেলাই থৈছে!

সমনীয়া।—উঃ, নকবি আৰু ককাই, মনত পৰিলেই চেক্‌চেকনি উঠে!

নিতাই।—মোক হবলা কামোৰা নাই?

সমনীয়া।—তোকো কামুৰিছিল, গছৰ আদথিনিৰপৰাই তোক বগৰাই অনা নাই জানো?

নিতাই।—পিচে?

নালীয়া।—পিচে নো কিয় বেলিপকা-ৰাজভোগলৈ ধাউতি গুচা নাই?

নিতাই।—অ, নহয়, এটা কামলৈ এবাৰ মন মিলিলোঁ যেতিয়া, তাক সাধিমেই সাধিম। বেলিপকা খাইহে এৰিম।

নালীয়া।—এৰা, তই কম নহৱ বুপাই, যিটোত লাগ লাগইহে। এই দৰে লাগি কেতিয়াবা তই সঁচাসঁচি কৈয়ে ৰাজপাট খাবিহে হবলা বুপাই!

নিতাই।—বাৰু, বাৰু, ৰাজপাট থাবলৈ পাও যদি তইঁতেও বিষয়াৰ বাব খাবলৈ পাবি। বাৰু, থ এতিয়া থ সেইথন কথা। ব'লহঁক যাঁওঁ, বেলিপকা পাৰোঁগৈ বল।

সমনীয়া।—বল বাৰু, আমি হলে নিলগৰপৰাহে।

(তিনিও এখোজ-দোখোজকৈ গৈ থাকে)

নালীয়া।—(মনতে) হবও পাৰে। একো আচৰিত নহয়। যি লাই বাঢ়ে তাৰ দুপাততে চিন্। উঃ, সঁচাকৈয়ে ই কম নহয়। ই কোনোবা ডাঙৰ মানুহৰ ঘৰত হে জনম লব লগা আছিল। যি হওক, ইয়াক আগত লোৱাৰ পৰা লাভ আছে। হুঁঃ, পিচে নালীয়াও কম নহয়; মই আমুকা পম্ খেদাত কম নহওঁ। বাৰু, নিতাইক জানিবা ঈশ্বৰে গুণৰ ভঁড়াল কৰি চৰ্জ্জিলে; মোক তেও বুধিৰ ভুৰুকাটোকে কৰি সাজিছে হে? দেখা যাওক।

সমনীয়া।—(ডালত পৰি থকা তিপচী চৰাই এটালৈ আঙুলিয়াই) নিতাই, চাচোন সৌটি! কেনেকৈ বুকু পাতি আছে। পাৰিবিনে শালিৰ একেপাট কাঁড়েৰে?

নিতাই।—বাৰু চাওঁচোন; আগেয়ে গপ্ মাৰিলে কি হব?

(নিতায়ে টোঁৱাই-ভিৰাই কাঁড় মাৰে)

সমনীয়া।—পৰিল, পৰিল, সৌটো পৰিলহি মাটিত।

(চৰাই তুলি লবলৈ লৰ ধৰি প্ৰস্থান।)

নিতাই।—পৰিল নে? চাওঁ, কোনটি?

(সমনীয়াৰ পিচে পিচে লৰি প্ৰস্থান)

নালীয়া।—আও! ই কম ভকত নহয় দেও! ধেনু-কাঁড়তো বৰ পাকৈত! ইয়াৰ নিচান কেতিয়াও কাটি নাযায়। সিদিনাখনেই নহয়, চকুৰ আগতে, সেই উৰি যোৱা নাচনী চৰাইকণ একেটা বাতলু গুটিৰেই

মাটিত লুটিয়াই পেলালে। আৰু, লৰা-ধৰা, জাঁপ-মৰা, থৰ-মৰা, সাঁতৰা, গছত-উঠা, হিলৈ-মৰা, ঘোঁৰাত-উঠা, নাও-মৰা,—এইবোৰ আটাইতে সি পাকৈত। তাক আৰু মই একোতে কম নেদেখিলোঁ। ই যে আগলৈ এটা মানুহ হব তাত সংশয় নাই। আৰু, ময়ো শুদাগুদি ভকত নহওঁ, তাৰ আলেখলেখ বুজিহে চলিছোঁ তেও। যাওঁ, সিইঁত ভালেখিনি পালেগৈ চাগৈ।

(বেগাবেগিকৈ প্ৰস্থান।)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

উদ্যান।

(পাল-শৰ দিয়া মৈদাম।)

ধৰ্ম্মধ্বজ।

(অকলশৰে ফুৰি ফুৰি)

ধৰ্ম্ম।— এয়ে সেই কীৰ্ত্তিস্থল।
ইয়াতে এদিন, ছুটীয়াৰ আদিৰাজ
ৰত্নধ্বজপাল হইছিল বিমোহিত
প্ৰকৃতিৰ ৰূপ-লীলা চাই! পাঙ্গিছিল
ইয়াকেই ৰত্নপুৰ নগৰৰ ভেঁটি।
কিন্তু কি যে বিধি-বিড়ম্বনা,—নগৰৰ
ভেঁটি লই উঠিল মৈদাম! আদিৰাজ
ৰত্নধ্বজে প্ৰিয়পুত্ৰ এটি ৰাখিছিল
কমতাপুৰত গই, শিক্ষাৰ উদ্দেশে।
অকালত কাল হল সেই কোঁৱৰৰ।
কমতা ঈশ্বৰে পাচে অতি যতনেৰে
পঠিয়ালে সন্তানৰ শৱ পিতৃলই,
যুগুত সমাধি হেতু। মৰ্ম্মাহত হল
ৰত্নধ্বজ পুত্ৰৰ শোকত। ভগ্ন হল

মনোৰথ, মনৰ উদ্যোগ 'ৰত্নপুৰ'
স্থাপনৰ হেতু। নগৰৰ সলনিত
পালবংশী কোৱঁৰৰ সমাধিৰ স্থল
হল এই ঠাঁই। ৰত্নপুৰ স্থাপনৰ
আয়োজন যত, সমূলঞ্চে পালে লয়,
এই মৈদামত। তদৱধি খ্যাত হল
'পাল-শৰ-দিয়া'—'শদিয়া'ৰ আঁতি-গুৰি—
শ্মশানৰ নাম। সেই হস্তে সুৰক্ষিত
মৈদামৰ ভেঁটি; পিপৰা পৰ্য্যন্ত তাত
নোৱাৰে পশিব। পুৰুষে-পুৰুষে এই
পুণ্য-ৰীতি চলি আছে অলঙ্ঘ্য নিয়মে।
দেখা নাই কদাপিও প্ৰাণীৰ সঞ্চাৰ
এই মৈদামত। আজি কিয় অকস্মাৎ
দেখোঁ বিপৰীত? কৰপৰা চাপিলেহি
অপৰূপ জন্তু ইটো;—উধত পৰাণ,—
কৰেহি বিহাৰ আজি মৈদাম বগাই!
ভাবুকিত নটলে সি ডাবিত নডৰে,
খেদিলে নাযায় গুচি, নাচে থৰ্টকী;
আতিকে দাম্ভিক আৰু, কৰে ভেঙুচালি!
আৰু আচৰিত!—সেউজীয়া ক্ষুদ্ৰ কায়
তাৰ তিৰ্‌বিৰ্ কৰি কিহে জিলিকাই
চমকনি মাৰি ধৰে দুই চকু মোৰ!
নাথাকিল ধনু-শৰ লগত এতিয়া!
আছিলোঁ নিৰস্ত্ৰ এৰে জিৰণিৰ হেতু,

ৰাজ-সাজ পৰিহৰি, ভাবুকৰ বেশে;
নতুবা তুৰন্তে শালিলোঁহেঁতেন তাক
এপাট শৰেৰে।

(মৌন)

পৰিছে মনত আৰু,
দৈৱবাণী সিদিনাৰ, দৈৱজ্ঞ গণনা—
হব লাগে সম্পাদন অপূৰব ভাৱে
সাধনীৰ সয়ম্বৰ পণ। হব পাৰে
এয়ে তাৰ আগন্তক চিন্। ভাল কথা,
এয়ে তেন্তে হোক পণ,—"এপাট শৰেৰে
শালিব পাৰিব যেয়ে এই থৰ্টকী,
সাধনীৰ পাণি-লাভ কৰিব সিজনে।"
হলোঁ৷ প্ৰতিশ্ৰুত; হল এয়ে পণ মোৰ।
যথাবিধি আয়োজন হোক ৰাজ্য জুৰি,
চৌদিশে প্ৰচাৰ হোক সয়ম্বৰ কথা।
আদেশোঁ মন্ত্ৰীক গই, পাচোক কটকী
দেশ-দেশান্তৰে,—স্বৰ্ণ, ৰত্ন, কাম পীঠ,
সৌমাৰ সহিতে। ৰাখোক ৰখীয়া দি
প্ৰস্তাবিত পণ মোৰ,—অদ্ভূত প্ৰাণী;
সয়ম্বৰ আগে হৰণ-ভগন যাতে
নঘটে ইয়াৰ।

(মৌন)

লাগিছে লাঘৱ এবে
দেহ-মন-প্ৰাণ, অপাৰ চিন্তাৰ পাৰ

দেখি ৰিণি-ৰিণি। সাধনীৰ যোগ্য পাত্র
মিলিব ইবাৰ,—ধৰিছে মনত মোৰ।
সীতা, দময়ন্তী আৰু দ্ৰৌপদী সতীয়ে
লভিলে যিমতে স্বামী ভাগ্য অনুসৰি,
হয় যেন সেইমতে সাধনীৰো মোৰ
ভাগ্যৱন্ত স্বামীলাভ বিধিৰ বিধানে।
মানুহ কাৰণ মাথোঁ; কৰোঁতা ঈশ্বৰ।
ফলিয়াই যেন,—"ঈশ্বৰে যি কৰে, ভাল
মানুহ কাৰণে।"

(মৌন)

পাওঁ যদি ভাগ্য-বলে
ভাগ্যধৰ কোনো জন এই ৰাজ্যতেই;
পুৰুষ ৰতন ৰূপে মানি সিজনক,
মহোল্লাসে সমৰ্পিম সাধনী ৰতন।
গুণে-জ্ঞানে হীন যদি হয় সেইজন,
সাধনীৰ সঙ্গ-লাভে পূৰাব সি ক্ষতি,—
সুশিক্ষা, সুনীতি জ্ঞানে কৰিব মহান্।
আৰু যদি মৰ্য্যাদাত নোহে সমতুল,
অথবা অপাত্ৰ জনে লভে সেই পণ,
প্ৰত্যবায়ে আহি তাৰ নাপাবহি মোক।
বহু চিন্তা পাৰ হল গুণ-মান লই;
অপেক্ষা কৰিলোঁ বহু তাৰ অভাৱত।
আৰু ভাবি চাব লগা কথা,—মৰ্য্যাদাই
ভাগ্যগতি নোৱাৰে বোধিব; পৰা নাই

গতিবোধ কৰিব আদিতে,—ছুটীয়াৰ
আদিগুৰি বীৰবলে যেবে লাভ কৰি
'কুবেৰ সম্পত্তি'—ঢাল, তৰোৱাল, ধন,
সোণৰ মেকুৰি—লভিলে ই ৰাজভোগ
ছুটীয়া ৰাজ্যৰ ; যদ্যপি দৰিদ্ৰ লৰা
সামান্য ঘৰৰ। নাই আৰু ভাবিবৰ,
নকৰোঁ আশঙ্কা ; যাও ঘূৰি, কওঁগই
উৎকণ্ঠা ৰাণীক।

(প্ৰস্থান)

প্ৰথম অঙ্কপাত।

জিৰণিৰ-পটক্ষেপণ।

—:০:—

দ্বিতীয় অঙ্ক।

—৵৵৵—

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

———

ৰজাৰ ৰৰচৰা।

(ধৰ্ম্মধ্বজ, মন্ত্ৰী, পাৰিষদ আৰু সভাপণ্ডিত)

ধৰ্ম্ম।—শুনা মন্ত্ৰী, পাৰিষদ,
পণ্ডিত মণ্ডলী, শুনাঁ আমাসাৰ পণ।
কালি যেবে অকলই আবেলি পৰত,
ভ্ৰমিছিলোঁ উদ্যানত,—ভাবত মগন—
ভাবি ভাবি সাধনীৰ পৰিণয় কথা ;
চাপিলোঁ ওচৰ গই 'পাল-শৰ-দিয়া'
—ছুটীয়াৰ কীৰ্ত্তিস্তম্ভ মৈদামৰ কাষ।
আহিল কতনা স্মৃতি পূৰ্ব্ব পুৰুষৰ,
আদিৰাজ ৰত্নধ্বজ কথা ; সুমৰিলোঁ।
আৰু সেই চলি অহা পুৰুষে-পুৰুষে
আদিৰাজ আজ্ঞা-বাণী অখণ্ড ৰীতিৰে,—
পিপৰা এটিও যেন নোৱাৰে সাৰিব
মৈদাম বগাই। কিন্তু শুনাঁ, কালি এক

অপূৰ্ব্ব ঘটনা ;—খৰ্টকী প্ৰাণী এটি
মৈদাম বগাই ফুৰি আছে দম্ভ কৰি ;
কত যত্ন কৰি আমি নোৱাৰিলোঁ তাক
খেদাব নিলগ কৰি ;—তেতিক্ষণে আন ভাব
—সাধনীৰ সয়ম্বৰ কথা—আচম্বিতে
আহিল মনত। হঠাৎ কৰিলোঁ পণ,
"এপাট শৰেৰে, পেলাব পাৰিব শালি
যেয়ে এই প্ৰাণী, সাধনীৰ পাণি-লাভ
কৰিব সিজনে।"

মন্ত্ৰী।— যুগুত হইছে পণ।

পাৰিষদ।—ৰাজযোগ্য পণ।

ধৰ্ম্ম।— কি বোলা পণ্ডিতে ?

পণ্ডিত।— আমিও বুলিছোঁ ভাল।
বিধাতাই পাতিছে যি জোৰা, মিলিব সি
যথা সময়ত।

পাৰিষদ।—স্বৰূপ কইছা দেও!

মন্ত্ৰী।— কি কৰা উচিত এবে ?

পণ্ডিত।— 'শুভস্য শীঘ্ৰম্'।

মন্ত্ৰী।— বুজিছোঁ 'শীঘ্ৰম্'।
কিন্তু, কিৰূপে আৰম্ভোঁ।
কাম, পৰামৰ্শ তাৰ সুধিছোঁ সভাক।

পণ্ডিত।—পৰামৰ্শ ?
মন্ত্ৰী-বাব বিচাৰা সলাব ?

ধৰ্ম্ম।— ক্ষান্ত হোৱাঁ।
নহয় সময় ইটো ৰং-ধেমালিৰ।
কৰাঁ স্থিৰ,—কিবা ৰূপে সাধিবাঁ সকাম।

মন্ত্ৰী।— চিন্তা নাই মহাৰাজ!
কৰিম যুগুত দিহা পণ-ঘোষণাৰ;
সদউ ৰাজ্যত প্ৰচাৰিত হয় যাতে
আজি-কালিতেই।

ধৰ্ম্ম।— নহব নে প্ৰচাৰিত
স্বৰ্ণ, ৰত্ন, কাম আৰু সৌমাৰ পীঠত
সয়ম্বৰ পণ?

মন্ত্ৰী।— নহব সময় তাৰ।
দীৰ্ঘকাল প্ৰাণীৰক্ষা নহব সম্ভৱ।
ক্ষুদ্ৰ জীৱ থৰটকী যদিহে হেৰায়,
ঘটিব প্ৰমাদ!

সভাসদ।—সঁচা, হব সৰ্ব্বনাশ!

ধৰ্ম্ম।— কি হব উপায়?

পণ্ডিত।— উপায় অৱশ্যে হব।
ভীষ্মক ৰজাৰ যেনে মহা শঙ্কটত,
ঘটালেহি কৃষ্ণে আহি ৰুক্মিণী-হৰণ,
তদ্ৰূপ ওলাব কোনো বিপদ-তাৰণ
যথা সময়ত।

ধৰ্ম্ম।— যি কৰে ঈশ্বৰে!

মন্ত্ৰী।— ঈশ্বৰে ভালকে কৰে।

ধৰ্ম্ম।— দিন ধাৰ্য্য কৰা হোক
যথাবিধিমতে।

মন্ত্ৰী।— পণ্ডিতৰ বাব সিটো,
কৰিব পণ্ডিতে।

পণ্ডিত।—চিন্তা নাই মন্ত্ৰীবৰ,
অৱশ্যে কৰিম।

ধৰ্ম্ম।— ভাল কথা,
আজিলৈই এবেঁা ইমানতে।

(সকলোৰে প্ৰস্থান।)

——:*:——

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গাভৰুৰ বুলনি।

(সাধনী আৰু শান্তি)

সাধনী।— কি দিম উপমা !
কোকিলৰ কণ্ঠ জিনি
গোৱাঁ যেবে তুমি হৃদয়-পমোৱা গীত,
পাহৰোঁ সংসাৰ, পাহৰোঁ আপোন-পৰ,
বিশ্ব-প্ৰেম বই পৰি কৰে বিমোহিত।
সঙ্গীতত, হেৰা সখী, আছে কি মোহিনী,—
চিন্তা-ভাব, শোক-তাপ, কেনিবা পলাই
অযাচিতে দিয়ে এৰি সন্তোষক ঠাঁই।

শান্তি।— সঁচা সখি !
সঙ্গীতত পমে মন-প্ৰাণ !
শুনোতে যি তৃপ্তি লাভ গাওঁতে শ-গুণ।

সাধনী।— সখী, গোৱাঁ আৰু এটি।

শান্তি।— লাগে আৰু এটি ?

সাধনী।— হয় সখি !
বোৱা নাই আবেগৰ বেগ ;
দুগুণে বাঢ়িছে সি, বাঢ়ে যেন হাঁয়,
বাৰিষাৰ বেগৱতী নই। কুণ্ডিলৰ

কুণ্ড যেনে উপচি পানীৰে আহে বই
শ-দিয়া বুৰাই ; হৃদিকুণ্ড ফুটি মোৰো
বইছে আবেগ—বেগ হিয়া ওপচাই
শুনি তৰ মধুৰ ৰাগিনী। গোৰা সখি !
গোৰা আৰু এটি।

শান্তি।—লাগিছে ভাগৰ, সখি !

সাধনী।—এটি হলে হব,
আৰু নকৰোঁ আমনি।

শান্তি।—ভাল বাৰু, এটি মাথোঁ ;
নধৰিবা আৰু।—

গীত।

যোগিয়া—একতালা।

প্ৰেম মুকুটিলে, ক্ষণ নিমিলিলে,
হিয়াতে হেঁপাহ পলায় অই !
(হাঁয়) পূণ্য আশাটিয়ে, গোপনতে ভাহে,
গোপনতে মাৰ যায় অই !!
এই যে সংসাৰ,—
এই সংসাৰৰ কেওঁ
প্ৰেমৰ মহিমা নাপায়,
এই সংসাৰে প্ৰেম বিলাওঁতে ঢুকায় ;—
য'ত আছে হাঁয়,
নিতে প্ৰেম দিয়া-দিয়ি,
ততে গই প্ৰাণ জুৰায় অই॥

(ক্ষস্তেক নীজম্)।

সাধনী।—কিযে সুললিত!
শুনিহে থাকিম যেন।
শান্তি।— শুনি থাকোঁ, গাই থাকোঁ,
এৰোঁ আন কাম!
সাধনী।— সখি! নাপাওঁ আমনি।
শান্তি।— নাই পোৱা সখী।
কিন্তু এটা কথা; মন কৰি আছোঁ মই
দিন চাৰি পৰা, সঙ্গীতত আতিকই
বাঢ়িছে ধাউতি তৱ বেলেগ বেগেৰে।
সাধনী।— সঁচা সখি!
সঙ্গীতত বাঢ়িছে ধাউতি।
কিন্তু কিয়, কিবা ভাবে, টানিছে কলই,
নোৱাৰোঁ বখানি কব! যি ভাবে টানিছে
এই বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডক শূন্যে শূন্যে তুলি,
সেই ভাবে টানে মোৰো ক্ষুদ্ৰ হৃদয়ক
কি জানো কলই! নাথাকোঁ যেতিয়া তুমি,
নুশুনো সঙ্গীত, তেতিয়া চাপেহি কাষ,
কৰেহি আমনি, আন এটি ভাবে ধৰি।
নোৱাৰোঁ ফুটাব তাৰো আধাফুটা ভাব;—
কিবা নাই, কিবা লাগে, নুবুজো আপুনি;
কৰে মন উগুল-থুগুল। সিটি ভাব
স্বৰগৰ; ইটি মৰতৰ। দুয়ো যেবে
একে লগে কৰে টনাটনি, তোলপাৰ
হৃদয়ত কিযে কেনে কৰে, সাধ্য নাই

বুজাওঁ ভাষাৰে! মৰ্ত্তৰ ভাবনা যটি
ধৰিছোঁ ভাবত; হিয়া দিয়া-দিয়ি তাৰ
উদ্দেশ্য মহান্। কিন্তু হাঁয়, জনা নাই,
কাৰ হিয়া কোনে দিয়ে কাক। সপোঁ বুলি
আধা হিয়া আছোঁ সাজু হই, পাওঁ যদি
মিলনত বাকী আধা মোৰ।

শান্তি।— আৰু জানোঁ,
নৃত্য-গীত-সঙ্গীতত পাষাণো বিদৰে।

সাধনী।— কিনো হল পিচে?

শান্তি।— হোৱা নাই, হব পাৰে।

সাধনী।— কিনো হব পাৰে?

শান্তি।— হব পাৰে,—
কুমলীয়া হিয়া তৰ নাৰী জীৱনৰ,
তাতে পূৰ্ণ যৌৱনত; মজিছাঁ যিদৰে
তুমি ধৰ্ম্ম-সঙ্গীতত একান্ত চিত্তেৰে,
নপমিব সেই হিয়া উদাস ভাবত
কোনে কব পাৰে এনে কথা?

সাধনী।— কি ক্ষতি দেখিলা তাত?
পমে যদি ক্ষুদ্ৰ হিয়া ধৰ্ম্ম-সঙ্গীতত,
ভাগ্য মোৰ, মিলিব সি অনন্ত ভাবত।
কিবা ক্ষতি তাত?

শান্তি।—ক্ষতি নাই, আছে লাভ।
নোৱাৰি তৰিব কিন্তু সেই লাভ লই
ভৱ-সংসাৰত।

সাধনী।— সুবুজিলাঁ সখী হাঁয় !
ভৱ-সংসাৰত আছে যদি তৰিবৰ
যথাৰ্থ যুগুতি, জানিবা নিশ্চয় হেৰা,
ধৰ্ম্ম হে প্ৰধান বল সেই সমাজত,
সহায়-সাৰথিহীন দুখী তৰিবৰ।
আৰু জানা সখি ! নবহে যদ্যপি মন
ঈশ্বৰ-প্ৰেমত, মিছা তাৰ প্ৰেম-ৰাগ
নশ্বৰ দেহত।

শান্তি।— নালাগে বুজাব বাৰু।

সাধনী।— কিয় কোৱাঁ এনে ?

শান্তি।— দেখি গতি সংসাৰৰ।
দেখিম তোমাতে ; নাই আৰু বহুদিন ;
সয়ম্বৰ পাৰ হলে, যদি বাঁচি থাকোঁ,
বিজাম তেতিয়া।

সাধনী।— সয়ম্বৰ !
সুলিয়াবাঁ সখী সেই কথা।
শুনিবৰে পৰা মোৰ সয়ম্বৰ-কথা,
উগুল-থুগুল মন, নাই শান্তি লেশ ;
ভোগ-তৃষ্ণা, মায়া-মোহ, বিষয়-বাসনা,
অকালত মাৰ যায় যেন ! মাৰ যায়
আৰু মোৰ আশা বাঞ্ছা সুখ কল্পনাৰ !

শান্তি।— সুলিয়াওঁ,
দায় যদি ওলালে ইমুখে !

সূৰ্য্যৰ মুখত কিন্তু কোনে শোপা দিয়ে!
বাটে-ঘাটে ঘৰে-পৰে ইয়াৰে হে কথা।

সাধনী।— নুবুজিলোঁ ভাব মোৰ!
দায় নাই উলিয়ালে; কিন্তু শুনা সখী,
নাজানোঁ কিহেতু হাঁয়, লগা নাই ভাল
সয়ম্বৰ কথা। শান্তিত বিঘিনি যেন
বাজিছে প্ৰাণত।

শান্তি।— তাতে হে কইছোঁ সখি!
ধৰ্ম্ম-গীত শুনিবৰ নহয় সময়,
পূৰ্ণ-যৌৱনত। যৌৱনত উজুমন
চলে যেনি-তেনি!

সাধনী।— চলো যেনি-তেনি!

শান্তি।— চলিবাঁ কালত,
চলিবৰ সুসময় আহিব যেতিয়া।
এৰাঁ এবে এই সব সাংসাৰিক কথা;
বলাঁ সখী ফুৰোঁগই ফুল-উদ্যানত।

সাধনী।— যোৱাঁ সখী,
ভাবিছোঁ নাযাওঁ আজি।

শান্তি। লগৰ সখীটি,
এৰিম অকলে কিয়?

(হাতত ধৰি টানি নিয়ে।)

—০—

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজবাট।

(নালীয়া।)

নালীয়া।—হওক, তেও ঈশ্বৰে যেনে-তেনেকৈ মোৰ বাঞ্ছাফেৰি পূৰালে। মই তাহানিয়েই কৈছিলোঁ নহয়, বোলোঁ কিয়নো লাগিছে পৰৰ ভকত, বিচাৰি চালে আমি ঘৰতে শকত। আমাৰ ইৰাজ্যত বিচাৰিলেনো সাধনী গাভৰুলৈ মনে-বছা দৰা এটি নোলাবনে? নাই, মোৰ কথা গোটেই ফুঁতে উৰুৱাই দি মোৰ বান্ধৱ ৰজাদেৱে কলে, "নাই, মোৰ সাধনীৰ লায়ক দৰা ইয়াত নাই;—গুণত নাই, ৰূপত নাই, ক্ষেৰত নাই।" সেই দেখি ৰজাই দেশে দেশে কটকী পাচিলে; কিন্তু কতো হেনো তেওঁৰ মনে-ধৰা দৰা পোৱা নগল। বোলে, সাত পুৰুষ গল উদৰ কেঁচা মাছ খাওঁতে, এতিয়া তাক লাগে ভজা, খড়িকা-দিয়া আৰু পাতত-দিয়া। এইখন ৰাজ্যতে আগৰ ৰজা সকলে জীয়াৰী বিয়া দি বুঢ়া হৈ গল, এওঁলৈহে ইয়াত দৰা নোহোৱা হল! কিন্তু, মই গেঙ্কেলাই তেতিয়াই কৈছিলোঁ, বোলোঁ দেখিম,—দেখিম এই দুটা চকুৰে, আন ঠাইৰপৰা নো কেনে বিনন্দীয়া দৰা ওলায়হি! পিচে, এতিয়া

কেনে? ভেচ্‌ভেচীয়া নহল? বোলে 'গল কণা, আহিল কণা, খাগৰী কাটিলে তিনি কনা!' কটকী ককায়ে আনিলে কি, তিনি ফালৰ পৰা তিনটা টিলিকি! যি হওক, এতিয়া কিন্তু গতি লাগিছে,—মই বিজ্ঞাবলৈ তেও বাটটো মুকুলি হল; এতিয়া ইয়াতে বোলে হেনো সয়ম্বৰ এখন পাতে! এইবাৰ জানিবা ভগা ঢোলৰ বোলটো দেশ ছাৰি বিদেশলৈ বাজ নহল; এই ভেঁকুৰা ৰাজ্যৰ ভিতৰতে সেই "জগত জাননী পতিত পাৱনী" ঘোষণাখন থাকিল। বাৰু, সেই ছোৱা এৰিছোঁ, পিচে এতিয়া সয়ম্বৰৰ পণ ৰক্ষা কৰেহি বা কোনে?—ৰামেই আহে নে অৰ্জ্জুনেই আহে?—নাই, পঞ্চ-নলেই বহে হি? ইয়াৰহে তত্‌ ধৰিব পৰা নাই। বাৰু, দেখা যাওক, কাৰ ভাগ্যত কি ফলে, কাৰ পাতত কি পৰে।

(নিতাইৰ প্ৰৱেশ)

নালীয়া।—এ হে! ই স্মৰণ কৰোঁতেই ওলায়হিয়েইনে কি! কিন্তু ত্ৰেতাৰ তপস্বীবেশী শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ নহয় দেখোন! এওঁ দ্বাপৰৰ শ্ৰীকৃষ্ণ গৰখীয়াৰ বেশেৰে অৱতাৰ হৈছেহি হবলা?

নিতাই।—অ, কি কৰিছ ককাই?

নালীয়া।—এ, তোকেই হে চাইছোঁ ভাইটি!

নিতাই।—মোক আজি নেদেখাই দেখিলি নে কি?

নালীয়া।—নহয়, নিতৌ দেখিছোঁ।

নিতাই।—পিচে, নেদেখাই চোৱা দি চাইছ কিয়?

নালীয়া।—চাইছোঁ, বোলোঁ কিবা অৱতাৰ হলি বা!

নিতাই।—কি অৱতাৰ?

নালীয়া।—ৰাম, কৃষ্ণ, অৰ্জ্জুন, নল—ইবিলাকৰ ভিতৰৰ এজনৰ অৱতাৰ বুলি মোৰ ভ্ৰম হৈছিল!

নিতাই।—কিয় ? কিয় ? মোৰ মূৰকে খা, কচোন, ক।

নালীয়া।—সয়ম্বৰৰ গোন্ধত বিট্‌-শগুণ নমাদি কোনোবা এজন নামিলহি বুলি ভাবিছিলোঁ,—আৰু কিয় ?

নিতাই।—কি সয়ম্বৰ ? সীতা-সয়ম্বৰ নে ?

নালীয়া।—ব্যাং হব এখন সয়ম্বৰ, আহিবিচোন।

নিতাই।—ওঁ, আহিম তো ; কোন্‌টো নামঘৰত পাতিছে ককাই ?

নালীয়া।—নামঘৰত নহয় বলিয়া !—সেই শ-দিয়া মৈদামৰ কাষত ৰভা দি পতা হব সয়ম্বৰখন।

নিতাই।—আজি ৰাতিয়েই হব নে ?

নালীয়া।—ৰাতি নহয়, দিনত হে।

নিতাই।—ঔ আই! দিনত নো সয়ম্বৰ পাতে নে ? কোন্‌ দেশত দেখিছঔ এনে কথা !

নালীয়া।—এই দেশতে দেখিবি ; বাৰু আহিবিচোন !

নিতাই।—ওঁ, আহিম বুলিছোঁ নহয়, আহিম। পিচে, কাহানিকৈ নো পাতিছে সয়ম্বৰ ভাওনাখন ?

নালীয়া।—বাৰু, আহিবি ; পৰহিলৈ দুপৰীয়া সেই মৈদামৰ কাষলৈকে আহিবি দেই।

নিতাই।—বাৰু, আহিম দেই। অঃ, এনে কথা আছে নে ? আথবা দিওঁতে বতৰা পোৱা হ'লে ভাও এটাও লব পাৰিলোহেঁতেন নহয় !

নালীয়া।—একো কথা নাই, আথবালৈ নহাকৈও ভাও দিব পৰা হব। তই বাৰু তোৰ ধেনু-কাঁড়জোৰ লগত লৈ আহিবিচোন।

নিতাই।—ধেনু-কাঁড় ? ওঁ, আনিব পাৰিম তো। মই সিবৈছা তালন চুবুৰীৰ নামঘৰত পতা সয়ম্বৰত লখ্মণ হৈছিলোঁ নহয়। সেইজোৰ কাঁড়ধেনুৰেই আছে।

নালীয়া।—সিবাৰ লক্ষ্মণ হৈছিলি ; এইবাৰ ৰামৰ ভাও দিব লাগিব। কিন্তু, সেইজোৰ ধেনু-কাঁড়ে নহব, তোৰ চৰাই-মৰা ধেনু-কঁ ড়জোৰ লৈ আহিবি। একেপাট কাঁড়েৰে কেকেঁটুৱা এটা শালি মাটিত পেলাবহি পাৰিবি জানো ?

নিতাই।—ঐ আই, কিনো কৱ ককাই ! সয়ম্বৰত আক' ক'ৰ কেকেঁটুৱা ওলাব কঁড়িয়াই শালিবলৈ ?

নালীয়া।—বাৰু ওলাব এটা, মই ক্ষোৱাদৰে তই সাজু হৈ আহিবি-চোন। কেকেঁটুৱা ওলায় যদি নোৱাৰিবি জানো শালিব ?

নিতাই।—কিয় ! কি বৰ কথাটো ! সিদিনা আমাৰ বাৰীৰ কুমলীয়া তামোল সৰুৱাই থাকোঁতে এটা কেকেঁটুৱা একেপাট কাঁড়েৰে সৰকাই মাটিত পেলালোঁ নহয়।

নালীয়া।—ভাল কথা। তই ঠিক পাৰিবি বুলি মোৰ মনে ধৰিছে। বাৰু, শালিব পাৰ যদি ৰজাৰ দৌলত পাবি, জানিছ।

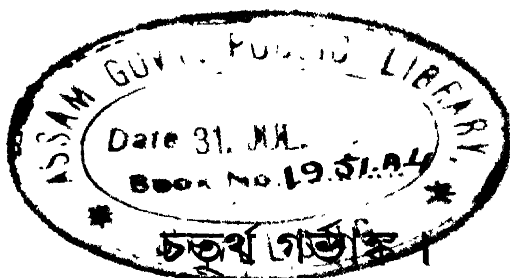
নিতাই।—বাৰু ককাই, বাৰু। মই যাওঁহে এতিয়া দেই। গৰু কেইটা কাৰোবাৰ ধাননিত উঠিবগৈ !

(প্ৰস্থান)

নালীয়া।—যাওঁ ময়ো। সাধনী-সয়ম্বৰ-ভাওনাখন পতাৰ লাগে ভাল্‌কৈ। উঃ, ৰজাৰ কাণ্ডখন দেখিছে মৰোঁ !

(প্ৰস্থান)

——:*:——

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক ।

অন্তঃপুৰ ।

(ধৰ্ম্মধ্বজ আৰু লীলাৱতী ।)

ধৰ্ম্ম ।—পূৰ হল কামনা তোমাৰ ।

লীলা ।—কিবা নাথ ?

ধৰ্ম্ম ।—সাধনীৰ সয়ম্বৰ চাপিলেহি আজি !

লীলা ।—পৰম সৌভাগ্য মোৰ ।
শুনিবৰেপৰা সেই সুখৰ বাতৰি,
আনন্দে নধৰা মোৰ হইছে পৰাণ ।
শলাগনি অন্তৰৰ, মাতৃ-হিয়া-ভৰা,
লোৱাঁ প্ৰাণেশ্বৰ ।

ধৰ্ম্ম ।—বুজা নাই, শলাগনি
কোনে কাৰ পায় ।

লীলা ।—পুৰালে যি মনোবাঞ্চা
যাৰ অন্তৰৰ, সেয়ে পায় বিধিমতে
শলাগনি তাৰ ।

ধৰ্ম্ম।—নহওঁ গৰাকী আমি
বাঙ্গা পূৰাবৰ। বাঙ্গাৰ গৰাকী যি,
—স্ৰজোঁতা বাঙ্গাৰ—কৃতজ্ঞতা আমাসাৰ
তেৱেঁ অধিকাৰী।

লীলা ;—সঁচা, কিন্তু, নাথ,
নাৰীৰ গৰাকী নৰ ; ঈশ্বৰ নৰৰ ;
সৰল শলাগ মোৰ নাৰী অন্তৰৰ,
যাব যথাঠাই তোমাৰ চৰণ চুই।
"ঈশ্বৰে যি কৰে, ভাল মানুহ-কাৰণে,"
—ভালে যেন ফলিয়ায়।

ধৰ্ম্ম।—ভাবিছোঁ তাকেহে ময়ো।
ইচ্ছাময়ে কৰে ইচ্ছা, কাৰ্য্যফল তাৰ
ফলিয়ায় মানৱত। ইয়ো এক জানা,
তাৰে অভিনয়।

(লিগিৰীৰ প্ৰৱেশ)

লিগিৰী।—মহাৰাজ!
মন্ত্ৰীবৰে পাচিছে হুৱৰী।

ধৰ্ম্ম।—মিলিব সাক্ষাৎ।

লিগিৰী।—যিবা আজ্ঞা মহাৰাজ!

(লিগিৰীৰ প্ৰস্থান)

ধৰ্ম্ম ;—যাওঁ আমি পাতোঁগই
সয়ম্বৰ সভা। চাপিছেহি মন্ত্ৰীবৰ
যথা সময়ত।

(ৰজাৰ প্ৰস্থান)

লীলা।—মোৰা নাথ!

কৰোঁ স্তুতি বিপদতাৰিণী।

গীত।

টোৰি—ঢিমেতেতেলা।

জয় দুৰ্গা দুৰ্গতিনাশিনী।
হে বিপদতাৰিণী॥
আপদে নিস্তাৰিণী, তাপ ক্ষয়কাৰিনী,
সন্তাপহাৰিনী,
পতিতপাৱনী,
মিলিলে অপায় নৰে শান্তিছাঁয়াদায়িনী॥

(মৌন)

লীলা।—যাওঁ ময়ো,

বাহিৰৰ লওঁ গম্-গতি।   (প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

——

সয়ম্বৰ সভা।

(সভাসদ, কন্যাপ্ৰাৰ্থীসকল, নিতাই, নালীয়া, দৰ্শকমণ্ডলী।)

এজন কন্যাপ্ৰাৰ্থী।—কতপৰ বাকী আৰু ?

সভাসদ।—নাই বহুপৰ।

ওলাবহি মহাৰাজ মন্ত্ৰীবৰ সতে।

(ভিতৰ চৰালৈ চাই) ওলালেহি কণ্ঠতেই।

(মন্ত্ৰী আৰু ধৰ্ম্মধ্বজৰ প্ৰৱেশ আৰু আসন গ্ৰহণ)

মন্ত্ৰী।—(আসন এৰি উঠি) শুনা সভাসদ

আৰু দৰ্শকমণ্ডলী, শুনিবা সবাৰে

সয়ম্বৰ-পণ :—'শৰ-দিয়া মৈদামত'

এক পক্ষ কাল, মহতালি কৰি আছে

ক্ষুদ্ৰ এটা প্ৰাণী,—কেৰ্কেটু নাম তাৰ।

নামানে সি মহাৰাজ, নডৰে একোতে,

দন্ত কৰি ফুৰে মাথোঁ চালি ধৰি ধৰি,

সৌ মৈদাম বগাই ; অকস্মাৎ পিচে,

মহাৰাজে কৰিলে ই পণ,—"একেপাট

শৰে যেয়ে শালি সেই প্ৰাণী, পেলাবহি

পাৰে সভা-সমুখত ; সাধনীৰ পাণি-

লাভ কৰিব সিজনে।"

ধৰ্ম্ম।—শুনিছোঁ সবাৰে।
শুনিলা যি মন্ত্রী-মুখে আমাসাৰ পণ,
স্বৰূপ মানিবাঁ তাকে। সভা-সমুখত
কৰিছোঁ স্বীকাৰ আমি।
মন্ত্রী।—উঠাঁ এবে জনে জনে
পণ-প্ৰাৰ্থীগণ! লই নিজ ধনু-শৰ
চাপাঁহি ওচৰ। নতু, যেয়ে ইচ্ছা কৰে,
ৰাজদত্ত ধনু-শৰ কৰিব গ্ৰহণ।
আৰু এটি কথা ৰাখিবাঁ মনত সৱে,
একেপাট শৰে নিপাতিব পাৰাঁ যাতে
পণস্থিত প্ৰাণী; দুনাই নাপাবাঁ বাৰ
পণ লাভলই।
১ম, প্ৰাৰ্থী।—বুজিছোঁ বিশেষ
পণ-প্ৰস্তাবৰ কথা।
জানোঁ মই আঁতি-গুৰি সকলো কথাৰ।
কিন্তু এটা কথা, সিদ্ধি যদি কৰোঁ লাভ,
সাধনীৰ পাণি মই নকৰোঁ গ্ৰহণ;
সম্বন্ধত ভনী মোৰ সাধনী সুন্দৰী।
মন্ত্রী।—কিবা অৰ্থে উঠাঁ তেন্তে তুমি?
১ম, প্ৰাঃ।—আছে অৰ্থ।
লভোঁ যদি পণ মই, লভিব বন্ধুৱে
মোৰ, সাধনী ৰতন। আহোম ৰাজন
তেওঁ বান্ধৱ প্ৰবৰ।
মন্ত্রী।—নকৰোঁ আপত্তি।

১ম, প্ৰাঃ।—দেখিবাঁ দৰ্শকগণ,
লভোঁ এই পণ।
(আগ বাঢ়ি গৈ কাঁড় মাৰে ; আৰু বিফল হৈ বিষণ্ণ মনেৰে ঘূৰি আসন লয়গৈ।)

সভাসদ।—আচৰিত !
এই হেন সিদ্ধহস্ত বীৰে
চকুৰ আগতে থকা ক্ষুদ্ৰ প্ৰাণী এটা
নোৱাৰি পেলাব শালি ললেহি আসন !

মন্ত্ৰী।—আহঁা আৰু আহঁা কোন ;
কৃত্বী হই লভাঁ কীৰ্ত্তি, লভাঁহি ৰতন,
ৰূপে-গুণে অতুলনা সাধনী সুন্দৰী।
ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি, আৰু ৰজাৰ গৌৰৱ
আছে যৌতকত।

২য়, প্ৰাৰ্থী।—উঠিছোঁ ইবাৰ মই,
দেখোঁ বাৰু কিনো ইটো আহিছে অমৰ !
কত শত ক্ষুদ্ৰ লক্ষ্য শালিছোঁ শৰেৰে ;
আকাশে দি উৰিযোৱা টিপচী এটিও
এৰাব নোৱাৰে মোৰ অব্যৰ্থ সন্ধান।
—ইনো কিবা ছাৰ !

এজন সভাসদ।—পাৰিলে পাৰিব পাৰে ;—
সামান্য নহয় এওঁ চিকাৰী পুৰুষ।
কইছে স্বৰূপ ; দেখিলোঁ সিদিনা মই
আপোন চকুৰে, নিলগতে নাচি থকা

বালি-মাহী এটি, এপাট কাঁড়েৰে সঁচা
থলে সৰকাই !

দৰ্শক।—সিদ্ধি হোক,
হয় যদি ঈশ্বৰ কৃপাত।
বিষয়াৰ পুত্রে যদি লভে সাধনীক,
থাকিব গৌৰৱ এই ৰাজ-বঙহৰ।

২য়, প্ৰাৰ্থী।—চোৱা সৱে সভাসদ,
শালিলোঁ ইবাৰ। (কাঁড় মাৰে, আৰু বিফল হৈ বিমৰ্ষ ভাৱে উলটি আহে।)

সভাসদ।—অতি আচৰিত !
এই হেন সুনিপুণ চিকাৰী পুৰুষ
হল ভগ্নমনোৰথ !

মন্ত্ৰী।—নহবা হতাশ।
আছে বই আৰু বহু সিদ্ধহস্ত জন,
ৰূপ গুণ গৌৰৱত ওথ ঠাই লই !
ধৰা সৱে মনোবল আগ কৰি পণ,
লক্ষ্য কৰি আৰু সেই লক্ষ্মী সাধনীক।
আহাঁ এটি এটি কৰি।

৩য়, প্ৰাৰ্থী।—নহওঁ হতাশ।
শালিম নিশ্চয় পণ এপাট শৰেৰে,
সেনাপতি বংশধৰ হওঁ যদি মই।
সাধিছোঁ সাধনী মই বহু দিনপৰা ;
সিদ্ধি হব মনোৰথ।

সকলোৱে।—হোক সিদ্ধি,
সকলোৱে কৰিছোঁ কামনা।
ওয়, প্ৰাৰ্থী।—হল সিদ্ধি,
চোৱা এই বাৰ—
(শৰ নিক্ষেপ কৰে; আৰু বিফল হৈ বেজাৰ মনেৰে ঘূৰি আহে।)
(সকলো স্তম্ভিত! সভা জঁয় পৰিল!!)
ধৰ্ম্ম।—আচৰিত বাস্তবিক!
সভাসদ।—অতি আচৰিত!
মন্ত্ৰী।—নোহে আচৰিত।
আৰ্জ্জিলে ভুঞ্জিব লাগে, নাই তাৰ ন্যৰ;
আৰ্জ্জিছোঁ ই পণ যেবে, নিশ্চয় লভিম
অজি শুভফল তাৰ। নহবাঁ হতাশ,
আহাঁ আৰু আছাঁ কোন্। কুল-মৰ্য্যাদাৰ
নকৰোঁ বিচাৰ; কৰা নাই তেনে পণ।
আহাঁ চাপি কোনে পাৰাঁ লভি ৰাজপণ
কভাঁহি সাধনী ধন।
নালীয়া।—(দৰ্শকমণ্ডলীৰ মাজৰপৰা) নিতাই!
নিতাই।—ককাই!
নালীয়া।—এইবাৰ আমাৰ পাল। সাজু হ!
নিতাই। কোনোবাই কিবা কয় বা ককাই!
নালীয়া।—কোনে কি কব পাৰে? মই আছোঁ। তই ভয় নকৰিবি!
নিতাই।—নহয় ককাই! সৌবোৰ বৰ বৰ বিষয়াৰ লৰাই পৰা নাই;
মই পাৰিলে, মোক কিবা কৰে বা?
নালীয়া।—হেৰ, কোনে কি কৰিব! ভাল হে আকৌ; সৌৱা মন্ত্ৰী-

দৌতাই কি কলে শুনা নাই ;—যেয়ে একে পাট কাঁড়েৰে—
কেকে টুৰাটো শালি মাটিত পেলাব, সেয়ে পাব।

নিতাই।—কি পাব ? কি পাব, ককাই ?

নালীয়া।—বহুত পাব ; এতিয়া তোক সেইবোৰ কথা নালাগে। তই
ধেনু-কাঁড় লৈ মুঠেই আগ বাঢ়্।

নিতাই।—যাওঁ বাৰু। তই মোৰ লগ নেৰিবি দেই ককাই! মই
হলে কালৈকো নাচাওঁ, পোনেই মাৰিমগৈ।

(নালীয়া আৰু নিতাই আগ বাঢ়ে)

সভাসদ।—কোন সিটো, লাগে
কিবা তাক ?

নালীয়া।—এওঁ সেই পণ মাৰিবলৈকে আগ বাঢ়িছে।

সভাসদ।—যা ঘূৰি হেৰ, নহবি বলিয়া !

নালীয়া।—নহয় বলিয়া। মন্ত্রী ডাঙৰীয়াই কোৱা মতে হে তেওঁ
আগ বাঢ়িছে।

দর্শক।—উন্মাদ জানিছোঁ সিটো ;
নহলে সি বাঢ়ে আগ এনে কামলই !
দিয়ঁ! গুভোতাই

মন্ত্রী।—নকবাঁ সি কথা।
ৰজাৰ পণত নাই কোনো ভেদাভেদ ;
দিছোঁ ব্যাখ্যা ইতি আগে।

ধৰ্ম্ম।—সত্য কথা ;
শুদ্ধ ব্যাখ্যা দিছে মন্ত্রীবৰে।

সভাসদ।—বাৰু তেন্তে,
নাবাধোঁ কাঁড়ৌক !

নালীয়া।—নিতাই !

নিতাই।—ককাই !

নলীয়া।—ওঁ, ভালকৈ টোৰাঁই লৈ দে মাৰি।

নিতাই।—বাৰু তেন্তে, চাবি দেই ককাই !

(কাঁড় মাৰি কেকে'টুৰা শালি মাটিত পেলায়)

[সকলো স্তম্ভিত ! সভা জঁয় পৰিল ! !]

ধৰ্ম্ম।—বিধিৰ লিখন হঁায় ! (মৌন)

মন্ত্ৰী।—নাযায় খণ্ডন ! (মৌন)

(বৰমাল্য লৈ সখীৰে সৈতে সাধনীৰ প্ৰৱেশ)

সাধনী।—চোৱাঁ পিতৃ, মন্ত্ৰীবৰ,
আৰু যত দৰ্শক-মণ্ডলী। চোৱাঁ সৱে,
বৰোঁ এবে স্বামী-গুৰু ধৰ্ম্মসাক্ষী কৰি।
দিয়াঁ আশীৰ্ব্বাদ।

(নিতাইক মালা পিন্ধাবলৈ যায়)

সভাসদ।—কি কৰাঁ ! কি কৰাঁ !!

সাধনী।—বৰোঁ স্বামী-গুৰু।

সভাসদ।—কাক স্বামী বোলাঁ তুমি !

সাধনী।—লভিলে যি পণ।

সভাসদ।—সামান্য কাঁড়ীৰ লৰা,
ফটাকানি পিন্ধা ! বৰমাল্য দিবাঁ তাকে ?
কি ভ্ৰম তোমাৰ !

সাধনী।—ভ্ৰম মোৰ !
কিবা কোৱাঁ সভাসদ হেৰা ?
দেখি আছোঁ বৰ্তমানে আপোন চকুৰে,

যতমানে বীৰবৰ আছি ঘূৰি গল,
ভগ্নমনোৰথ হোৱা দেখিলোঁ সবাৰে ;
ভাগ্যধৰে শেহস্তত ৰক্ষা কৰি পণ,
দেখালে ভাগ্যৰ বল জন-সমাজত।
নাভাবিবাঁ কাঁড়ী-লৰা সামান্য-পুৰুষ,
আৰ্জ্জিলে যি গৌৰৱৰ দুঃসাধ্য ৰতন,
নাপালে যি মহাধন বীৰ-বংশধৰে।
শামুকৰ গৰ্ত্ত এৰি ওলালে মাণিক,
কোনে এৰে ঘিণ কৰি তাক ? ছায়ে-ঢকা
অগ্নিশিখা কোনে পাৰে গণিতা নকৰি ?
ভাবি চোৱাঁ আৰু, পিতৃৰ কৰম হেতু
জন্ম সন্তানৰ ; নতুবা সি অৰ্থহীন
সৃষ্টিৰ ভাওনা,—ফুলে, সৰে, শেষ তাতে,
বাঁজী ফুলপ্ৰায় ! পিতৃৰ কৰম মোৰ
আছিল প্ৰতিজ্ঞা ঘোৰ পণ ৰক্ষা কৰা ;
সাধিলে যি কৰ্ম্ম সেই ৰক্ষা কৰি পণ,
প্ৰকৃত সন্তান তেওঁ পিতৃ-দেৱতাৰ,
সৃষ্টি-বিধিমতে। বুলিবানে ভ্ৰম মোৰ,
বৰোঁ যদি হেন জন স্বামী-গুৰু বুলি ?

সভাসদ।—নামানোঁ সি কথা।

নোৱাৰাঁ বৰিব তুমি এই কল্লাংশক,
নিদিওঁ আনিব আমি কুযশ কুলৰ ;
নহবাঁ অজ্ঞান তুমি।

সাধনী।—কি বোধ তোমাৰ !

লভিলে যি পিতৃ-পণ অসাধ্যক সাধি,
ৰাখিলে যি পিতৃনাম ঘোৰ শঙ্কটত,
সিজন সামান্য নোহে মোৰ বিচাৰত ;—
আৰাধ্য দেৱতা তেওঁ আজি হস্তে মোৰ ।
পিতৃ-ধৰ্ম্ম, পিতৃ-কৰ্ম্ম, পিতৃ-গুণ-মান
শৰীৰৰ ৰক্ত-মাংস মোৰ । সেই ধৰ্ম্ম,
সেই কৰ্ম্ম, সেই গুণ-মান ৰাখিলে যি,
তাত পৰ শ্ৰেষ্ঠ জন এই সংসাৰত
নধৰে মনত মোৰ ।

(মালা পিন্ধাবলৈ আগ বাঢ়ে)

সভাসদ ।—ক্ষান্ত হোৱাঁ, নবৰ্বা কুজন ।

সাধনী ।—(জ্বলি উঠি) ক্ষান্ত হম !
ক্ষান্তৰ কাৰণ মই নেদেখোঁ সমুলি ।
কি বুলি কুজন বোলা এনে সুজনক,
ৰাখিলে যি পুণ্যপণ পিতৃ-দেৱতাৰ,
ৰাখিলে ধৰম সেই ধৰ্ম্মৰাজনৰ ।
ধনী হোক, দীন হোক, চণ্ডাল যদ্যপি,
কুৰূপৰ আঁহি আৰু অতি অভাজন
হয় যদি সেই জন, বৰিলোঁ তথাপি ।

(মালা পিন্ধায়)

সকলোৱে ।—হৰি ! হৰি !!
প্ৰভো ! কি কাম কৰালা তুমি !

মন্ত্ৰী।—নকৰা আক্ষেপ।
ভাবিছোঁ যুগুত দিহা খেদ গুচাবৰ।
আজি হন্তে যুৱৰাজ হোক এই বৰ;
গুচোক অপায় যত হীন-মৰ্য্যাদাৰ।
দিয়া মত সকলোৱে।

সকলোৱে।—নাই অন্যোপায়!
দিছোঁ মত একেস্বৰে।

ধৰ্ম্ম।—চোৱা মন্ত্ৰী,
সভাসদ দৰ্শকমণ্ডলী;
চোৱা আৰু দেৱগণ আকাশে দি জুমি,—
পিন্ধাওঁ মুকুট এই ছুটীয়া ৰাজৰ,
একেটি সন্তান মোৰ সাধনী-স্বামীক।
দিওঁ আৰু ৰাজ-সাজ হৰিষে সদাই;
পিন্ধোৱা এজনে উঠি সমাজ মাজত,
যথাবিধি সম্মান জনাই। আৰু দিওঁ,
'কুবেৰ প্ৰদত্ত ৰত্ন',—ঢাল, তৰোৱাল,
ধন আৰু সোণৰ মেকুৰি,—ৰাজলক্ষ্মী
ছুটীয়া ৰাজৰ। দিছোঁ এৰি সিংহাসন
ছুটীয়া ৰাজাৰ; আজি হন্তে ৰজা এওঁ
নীতিপাল নামে। মানিবা সবাৰে যেন,
কৰিবা সন্মান; ৰাখিবা ভকতি আৰু
আমাৰ সমানে। লইছোঁ বিদায় এবে
আজি হন্তে আমি; ধৰ্ম্মচৰ্চ্চা তপস্যাত

কটাম জীৱন, কুণ্ডিল কুণ্ডত গই।
কৰাঁ এবে আশীৰ্ব্বাদ নৱ ৰজা-ৰাণী।

সকলোৱে।—জয় মহাৰাজ নীতিপালৰ জয়!
জয় মহাৰাণী সাধনীৰ জয়!!

(অন্তঃপুৰত উৰুলি)

—o—

দ্বিতীয় অঙ্ক পাত।

জিৰণি-পট ক্ষেপণ।

—:*:—

তৃতীয় অঙ্ক ।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক ।

আহোম ৰজাৰ চৰা ।

(চুহুম্মুং, কনচেং আৰু ৰাজখোৱা ।)

ৰাজখোৱা ।—শুনিছেনে
ছুটীয়াৰ সয়ম্বৰ কথা ?

কনচেং ।—শুনা আছে মোৰ ।

চুহুম্মুং ।—শুনিছোঁ আমিও ।

ৰাজখোৱা ।—শুনা নাই এনে
অদ্ভুত কাহিনী কতো !

কনচেং ।—কিনো অদ্ভুত
পালা সেই কাহিনীত ?
সয়ম্বৰ প্ৰচলন সভ্য সমাজত
চলি গৈছে চিৰকাল পুৰণি কালত ;—
সীতা, দময়ন্তী আৰু দ্ৰৌপদী সতীৰ,
সয়ম্বৰ কথা আজি অবিদিত কাৰ ?

চুহুম্মুং ।—নিদিবা তুলনা
পুণ্য পাৰিজাত সঁতে
পৃথিৱীত মৰি পৰা মদাৰ ফুলৰ ।

কনচেং।—স্বৰ্গদেৱ!
নৰজে তুলনা সঁচা
স্বৰ্গৰ জেউতি সতে মৰ্ত্ত্য-পোহৰৰ;
মানিব লাগিব কিন্তু ধ্ৰুৱসত্য বুলি
মৰ্ত্ত্যৰ পোহৰে মাথোঁ জিলিকায় নৰ।
চুহুম্মুং।—যুক্তিসিদ্ধ কথা।
কিন্তু পুনু চোৱাঁ ভাবি,
কিবা ফল দিলে সয়ম্বৰে!—ছুটীয়াৰ
ৰাজনীতি উলঙ্ঘাই দেখোঁ, বৰমাল্য
সমৰ্পণ সাধাৰণ ছুটীয়া লৰাত?
ৰাজখোৱা।—ভাগ্যৰ বলত
সম্ভৱ সকলো হয়।
কনচেং।—হব পাৰে সিটো
সামান্য ছুটীয়া লৰা,
লভিলে যি বৰমাল্য ৰাজ-দুহিতাৰ;
কিন্তু সেই লাভ তাৰ সামান্য নহয়,
লভিছে যি অসামান্য পণ লাভ কৰি।
নাজানিব পাৰোঁ আমি কিযে গুণাকৰ
হব পাৰে সেই নৰ, সামান্য ঘৰৰ।
নহলে সম্ভৱ নোহে ইতৰৰ পক্ষে
ইহেন বিকাশ দিয়া গুপ্ত প্ৰতিভাৰ।
ভাগ্যবল কথা মাথোঁ দুৰ্ব্বলৰ বাণী;
নাই তাত লেশমাত্ৰ সাৰ। নাই যাৰ
মনোবল, ভাগ্যে তাৰ নোৱাৰে আৰ্জ্জিব

জ্ঞান-চৰ্চ্চা-বত্নফল ; আৰু আন মতে
নোৱাৰে লভিব কেৱে যশস্যা বীৰৰ
নাই যাৰ সাহ-ৰীৰ্য্য শাৰীৰিক বল।
ইও এক সত্য কথা,—নাথাকিলে মূল
নোৱাৰে বাঢ়িব গছ এই পৃথিবীত।

চুহুম্মুং।—জ্ঞানগৰ্ব্ভ কথা।
ৰাজনীতি, ধৰ্ম্মনীতি,
সমজ্ঞানী সমদৰ্শী তুমি ডাঙৰীয়া।
এৰাঁ এবে সেই কথা, নাই প্ৰয়োজন।

কনচেং।—প্ৰয়োজন
স্বৰ্গদেৱ, দেখোঁ সুবিস্তৰ।
অপৰ ৰাজ্যৰ কথা, ৰজাৰ পদ্ধতি,
আলচিলে বহুলাভ আছে পাবলই!
ছুটীয়া প্ৰসঙ্গে এই যথা সময়ত,
টানিব বিস্তৰ লাভ, ধৰে মোৰ মনে।

চুহুম্মুং।—ধন্য তুমি,
ধন্য আৰু দুৰদৃষ্টি তৱ।
দেখা যাব সময়ত যিবা লাভালাভ ;—
যশস্যাৰ ভাগী তুমি আছাঁ নিৰন্তৰ।

কনচেং।—ভাল, স্বৰ্গদেৱ!
মাগিছোঁ বিদায় এবে।
হব লাগে যাত্ৰা কালি উষা-পুৱাতেই,
আমাসাৰ ৰাজকাৰ্য্য উদ্দেশি ভাটীত।

দিথৌমুখত এক চকী পাতিবৰ
সুদিহা কৰিব লাগে,—আছোঁ আদেশিত।

চুহুম্ভুং :—ভাল কথা,
উঠোঁ তেন্তে, যোৱাঁ ঘৰাঘৰি। (প্ৰস্থান।)

—০—

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

উদ্যান।

(সাধনী আৰু নীতিপালৰ উদ্যান ফুৰণ)

(দুফালৰপৰা দুগৰাকী গায়িকাৰ প্ৰৱেশ)

গীত।

বিহঙ্গড়া—জলদ একতালা।

ভুলি গতি আম হেৰা আহিছোঁ অই !
স্বৰগ সুৰৰী, আমি দুই কিন্নৰী,
শুনি বাঁহী, নাযোঁ হাঁহি,
দুয়ো প্ৰেমময়ী অপেচৰী !
উদ্যান উজলি ফুলিছে ফুলকলি,
আদৰেৰে তোলোঁগই আমি।
সেউতী-মালতী, ফুলমাহী যাতি-যুতী,
হালি-জালি হাঁহে পদুমী।
আহেঁা আমি চাই হাঁহি, হাঁহি হাঁহি অকলই॥

(দুইবো দুফালে প্ৰস্থান)

নীতিপাল।—প্ৰিয়া!

সাধনী।—প্ৰাণেশ্বৰ!

নীতি।—কি যে মনমোহা গীত!

সাধনী।—অতি মনোহৰ!

শুনিহে থাকিম যেন।

নীতি।—আৰু, প্ৰাণেশ্বৰী,—

সাধনী।—কিবা কোৱা প্ৰাণেশ্বৰ!

নীতি।—যেনি চাওঁ, দেখোঁ মাথোঁ মৰমৰ চিন্!

সাধনী।—সঁচা, জগৎ-সংসাৰ যেন মৰমৰ ছবি!

নীতি।—দেহ-মন কিহে জানো জুৰ কৰি নিয়ে!

সাধনী।—শান্তিৰ বিকাশ মাথোঁ দেহ-মনে ধৰে।

নীতি।—সঙ্গ-সুখ মূল তাৰ জানিবাঁ নিশ্চয়।

সাধনী।—জানিছোঁ নিশ্চয়, সঙ্গে মাতে সুখ-দুখ।

নীতি।—তোমাৰ সঙ্গত বিভোল পৰাণ মোৰ!

পাহৰিলোঁ পূৰ্ব্বভাব পূৰ্ব্বৰ সঙ্গতি।

সাধনী।—অতি অনুগ্ৰহ; ভুলিছাঁ সি সৱ যদি।

নীতি।—ভুলিছোঁ সঁচাকে'; পতিয়াবাঁ প্ৰাণেশ্বৰী।

নলওঁ আগৰ লগ, ভুলিছোঁ সি সৱ।

সাধনী।—নাই ভুল; ছায়ে-ঢকা অগ্নিশিখা তুমি!

নীতি!—আহাঁ প্ৰিয়া, ফুৰি ফুৰি যাওঁ বাজ হই।

(দুইবো প্ৰস্থান।)

(নালীয়াৰ প্ৰবেশ।)

নালীয়া।—উঃ, কি কথা বোলে! কিনো মন্নাপীৰ গীত ঐ! কাণেৰে শুনোঁ, চকুৰে নেদেখোঁ! আকৌ চকুৰে বিণিকি বিণিকি

দেখোঁ যেন লাগিলেও কাণেৰে মুশুনা হওঁ। যাওঁহে যাওঁ, ওচৰ নাপাওঁগৈ! এই পালোঁহি, এই নাই! শুনিলোঁ বাহিৰত, বাজিছে অন্তৰত। উঃ! তাৰ চোৰ-চেৰে কনেকৈ নাচিছে বুকুখন মোৰ! ইয়াকেহে পণ্ডিতে হিয়াত-লগা বুলি কয় হবলা? আমাতেই ইমান, আমাৰ ন-ৰজা নিতাইত—অ, শ্ৰীবিষ্ণু!—নীতিপালত ভালকৈয়ে ইয়াৰ টোপাল পৰিছে চাগৈ। আমাৰ ন-ৰজা নিতৌ গীত-নাচতে মজি থাকে বুলি কোৱাকুই কৰা শুনোঁ। এৰা, আমিয়েইচোন ৰব নোৱাৰোঁ! গীত-নাচত কিবা যাদু আছে হবলা? যি হওক, বায়নৰ ডেকাই তেও এইটো ভাল বুধি উলিয়াইছে; গীত-নাচৰ জালেৰে নধৰিলে আজিকালি আমাৰ তাহানিৰ নিতাই-বান্ধক লগ ধৰাই টান হৈছে। উঃ, কটা, কেনে অগুণকাৰী। বোলে যাৰ যহত শাক-সেন্দুৰ, তাক পাতে ভোকোৰা এন্দুৰ! এই নালীয়া নোহোৱা হলে ভোকোন্দৰ পিতেক নিতায়ে সময়ত সাধনী আইদেউক পাই ভালকৈয়ে আজি নীতিপাল ৰজা হলহেঁতেন! সেই দিনা হলে নালীয়া ককাই নহলে আগকে নেৰাচে; এতিয়া নালীয়াক দেখিলেও নিচিনাতে পৰিল! ৰাক, মই নালীয়াহে হওঁ যদি, আকৌ দিম চিনাকি; খুৱাম ৰাজপাট। হোঁঃ—চেলু কিন্তু ধৰি থৈছোঁ। মোকো ৰাজসভাত বিষয় এখন দিম বোলা আছে। আগৰ মন্ত্ৰী-বিষয়া তো এতিয়া নাই; সোমাই লবলৈ পালে নালীয়াতকৈ বিচৈখনীয়া মন্ত্ৰী ওলাব নালাগে দেখোন। বাক!

(প্ৰস্থান।)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰংঘৰ।

(নীতিপাল আৰু নতুন বিষয়াবৰ্গ।)

প্ৰথম ন-বিষয়া।—আছে কোন্ এখেত সমান!

দ্বিতীয় ন-বিঃ।—নাই, নাই, নাই।

তৃতীয় ন-বিঃ।—পৃথিবীত এওঁমান নাই নৰপতি।

ৰূপ-গুণ গৌৰৱত নাই সমতুল।

১ম, ন-বিঃ।—ভাগ্যৱন্ত জন!

২য়, ন-বিঃ।—দেখোঁতেই ভাগ্যধৰ।

৩য়, ন-বিঃ।—নহলেনো অযাচিতে পায় ৰাজভোগ?

ভাগ্যত থাকিলে ভোগ মিলেহি আপুনি;

মিছাতে যতন কৰে, দুৰ্ভগীয়া নৰে!

নীতি।—বহি খোৱা বেয়া ৰীতি, মন্ত্ৰী-উপদেশ।

শাস্ত্ৰে কয়, ৰাজলক্ষ্মী নাথাকে ৰাজ্যত,

ৰজাই নবয় যদি ৰাজ্যভাৰ নিজে।

৩য়, ন-বিঃ।—ঈৰ্ষা ভাবে বৃদ্ধমন্ত্ৰী

কৰিছে বলিয়া; বাকী নাই বুজিবৰ

মনোভাৱ তাৰ। ভাঙ্গি পাতি ৰজা হব

খোজে সদাগৰ!

২য়, ন-বিঃ।—অশোভন অতি।

মহাৰাজে বয় যদি ৰাজকাৰ্য্য ভাৰ,

বিষয়া লগিছে কিয়?

১ম, ন-বিঃ।—স্বৰূপ কইছা তুমি।

নীতি।—হব পাবে ঠগ।

ৰাণীৰ কাৰণে মাথোঁ আছে অতদিন ;
বিষয়া লগতে নতু মন্ত্ৰীৰ সলনি
কৰিলোঁহেঁতেন আমি।

৩য়, ন-বিঃ।—ৰাণীৰ কাৰণে!

২য়, ন-বিঃ।—কিনো কয় মহাৰাজে!

১ম, ন-বিঃ—পুৰুষৰ চত্ তিৰী, ধৰা-বন্ধা ৰীতি।
ৰজাই ৰাণীৰ চত্ হোৱা আচৰিত!

(নালীয়াৰ প্ৰৱেশ।)

নালীয়া।—কিনো কৰা হৈছে? বোলোঁ মেলৰ ভাগে আমাকো আটিব জানো?

১ম, বিঃ।—পাৰ হল ভালেথিনি।

নালীয়া।—বাক, ভালেথিনি পাৰ হল বুলিয়েই কোৱাঁচোন। নালাগে "পাৰ হল ভালেথিনি" বুলিব। সেই বাবে যি পা-পৰাচিত লাগে মোৰ গাতে লাগক।

বিষয়াবৰ্গ।—(বহস্তত হাঁহিবলৈ ধৰে।)

২য়, বিঃ।—এবা, আমাৰ বংদিয়া ককাই থাকিলেহে মেলৰ ৰগৰটো উঠে! নহয় জানো?

৩য়, বিঃ।—নকবাঁ আক, এনেজন সৰবৰহী মানুহ পাবলৈকে টান। কোনো এটা কথা পালেই এওঁ যে তাত ৰং নলগাই এৰিব, সি হবই নোৱাৰে!

১ম, বিঃ।—সেই হে তেও ময়ো জোকাই লৈছোঁ ; বোলোঁ তেওঁ আহিছে যেতিয়া এফেৰি 'আনন্দ' কৰা যাওক।

নালীয়া।—বাক, সেইবোৰ থোৱঁা ; মেলথনৰ কথা কোৱঁাচোন। কিনো বিষয়টো আলচ কৰা হৈছিল ?

১ম, বিঃ।—কৈছোঁ নহয়, বোলোঁ ভালেখিনি আগ বঢ়া হল। এতিয়া আকৌ উলটি ধৰিলেহে হব।

নালীয়া।—বাৰু, আগ বঢ়া হল, ভাল হল ; আৰু উলটিব নালাগে। মই নালিয়াই আৰৰপৰা আটাইবোৰ শুনিহে আছিলোঁ। এৰা, হয়তো, ৰজা হৈ নো বাৰু তিৰীৰ চত্ হব পায় নে ?

২য়, বিঃ।—এৰা, আমিও তাকেহে কৈছোঁ।

নালীয়া।—'ৰজা' মানে কি জানানে ?

৩য়, বিঃ।—বাৰু, কোৱঁাচোন।

নালীয়া।—ৰজা। অৰ্থাৎ, ৰ আৰু যা। অৰ্থৎ, ৰ বুলিলে ৰব লাগিব, আৰু যা বুলিলে যাব লাগিব। এনেজন ৰজাক আনে ৰোৱাব আৰু যোৱাব লাগিলে আৰু থাকিল কি ?

বিঃ সকল।—হয়, হয়, ঠিক্ ঠিক্।

নালীয়া।—পিচে, ৰজা যদি ৰাণীৰ চত্ হল, আৰু মন্ত্ৰীৰ মন্ত্ৰণাৰ তল হল, তেন্তে ৰজাৰ অৰ্থই গুচিল !—নহয় জানো ?

নীতি।—সঁচা। ধৰিবলৈ গলে, মনত লাগি যোৱা কথা। উঃ, এওঁ বিচক্ষণীয়া মানুহ দেও, বহুত কথা ঢুকি পায়গৈ !

২য়, বিঃ।—সঁচা মহাৰাজ, এওঁ বৰ বুধিয়ক পণ্ডিত মানুহ।

৩য় বিঃ।—মহাৰাজ, এওঁ সভাপণ্ডিত হবৰ যোগ্য।

১ম, বিঃ।—মহাৰাজৰ আজ্ঞা হলেই হয়। আগৰ সভাপণ্ডিতটোও সেই বুঢ়া মন্ত্ৰীটোৰ নিচিনা আওপকীয়া মানুহ, জানিছোঁ।

নীতি।—বাৰু, একো কথা নাই। কাইলৈ আমাৰ আজ্ঞা শুনাই দিবাহঁক ; তেওঁক ভাঙি এওঁক সভাপণ্ডিত পতা হল।

বিঃ সকল।—ধন্য ধন্য মহাৰাজ!

নালীয়া।—মহাৰাজে শুনে যদি এটা কথা কব খোজোঁ।

নীতি।—কোন্‌ৰা কি কথা আছে। শুনিম কিয়?

নালীয়া।—নহয়, অকল কাণেৰে শুনিলেই নহব।

নীতি।—বাক, কামেৰেই দেখাম্‌চোন। কোন্‌ৰা কি কথা।

নালীয়া।—বাক, কওঁ তেন্তে;—

১ম, বিঃ।—ওঁ, তুমি কই যোৱাঁ, আমিও কাণ দিছোঁ।

নালীয়া।—মহাৰাজ! দিখৌমুখ, জাঁজিমুখ, এইবিলাক বৰ বেপেৰুৱা ঠাই। তাত নাৱেৰে গৈ বেহা-বেপাৰ কৰিবলৈ বৰ সুচল।

২য়, বিঃ।—পিচে, পিচে?

নালীয়া।—পিচে, মহাৰাজে আদেশ দিলে সৈন্য-সামন্ত লগত লৈ এজন সেনাপতিয়ে তাৰ আলেখ-লেখ বুজি আহিবগৈ পাৰে। সুচল হয় যদি, আমাৰ কালৰ বস্তুৰ বেচ্ তাত দুগুণ-তিনিগুণ কৈ পোৱা যাব নহয়। আন নোলায় যদি, প্ৰথমে ময়ে বাট লগাই দিম। নহলে ৰাজ্যৰ উন্নতি কেনেকৈ হব?

১ম, বিঃ।—ধইন্, ধইন্! পণ্ডিতৰ উপযুক্ত কথা।

নীতি।—সঁচা, তেওঁ বুদ্ধিমানৰ চিনাকি দিছে। কিন্তু নোসোধা-নেমেলাকৈ লোকৰ ৰাজ্যলৈ যোৱা উচিত হব জানো?

নালীয়া।—এইটো কথাও সুধিব লাগিছেনে? মহাৰাজ, আমাৰ কিবা ৰণ দিবলৈ যাব নে? এনে কামত সোধাপোচা লগালে লোকে পাতল হে বুলিব।

২য়, বিঃ।—সঁচা মহাৰাজ, সুধিবলৈ গলে পৰ-ৰজাই মহাৰাজক দুৰ্ব্বল হে বুজিব।

নীতি।—বাৰু, তেন্তে একো কথা নাই ; তোমালোকে ভাল দেখিছা যদি, যাওক এজন সেনাপতি।

মালীয়া।—এৰা, ৰজাৰ নায়েকৰ হুকুম।

নীতি —বাৰু, এতিয়া উঠা হওক। ৰাতিকৈ নাচ-গান হব ; আহিবাইক।

বিষয়াবৰ্গ।—ভাল, ভাল। আহিব লাগে।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

মন্ত্ৰীৰ চৰা।

(মন্ত্ৰী আৰু ভগা-বিষয়াবৰ্গ।)

মন্ত্ৰী।— কি দিম উপায়!
নিৰুপায় নিজে মই।
কুক্ষণত ধৰিছিলো মন্ত্ৰীবাৰ এই ;
প্ৰতিফল তাৰ এবে লাগিছোঁ ভুঞ্জিব!

১ম, ভঃ বিঃ।— ভুঞ্জিছোঁ আমিও।
কিন্তু মন্ত্ৰী, আছে কোন, তোমাৰ বাহিৰে
দিয়ে এটি সৎ বুদ্ধি বিপদ কালত ?
সেইহে চাপিছোঁ কাষ।

মন্ত্ৰী।— চাপিছাঁহি কাষ ;
বুজিছোঁ উদ্দেশ্য তোমাসাৰ। কিন্তু হাঁয়,
দাঁত-ভগা সাপপ্ৰায় আছোঁ পৰি এবে।

শক্তিহীন হলোঁ মই সিদিনাৰেপৰা
বৃদ্ধৰাজ ধৰ্ম্মধ্বজ চলিলে যিদিনা,
অধৰ্ম্ম অনীতি মাজে ইৰাজ্যক এৰি !
নিজজ্ঞান এবে তেওঁ কুণ্ডিল কুণ্ডত ;—
আধামৰা আধাজীয়া আছোঁ আমি পৰি
এৰিব নোৱাৰি দেহা !

২য়, ভঃ বিঃ।— মন্ত্ৰীবৰ !
নোহোঁ আমি বিষয় প্ৰত্যাশী।
নোৱাৰোঁ সহিব কিন্তু মৰ্য্যাদাৰ হানি !

মন্ত্ৰী।—বুজিছোঁ সকলো।
নীচ আজি উচ্চ হল, উচ্চ হল নীচ,
বিপৰীত হল সৱ ৰাজ-ৰাজোৱাৰ।
স্বেচ্ছাচাৰ সাৰ হল এই ৰাজত্বত।
পেলাব নোৱাৰি মাথোঁ পূৰ্ব্ব ৰাজনৰ
শেষ অনুৰোধ-বাণী, আছোঁ মই জানা,
নামমাত্ৰ মন্ত্ৰী হই।

১ম, ভঃ বিঃ —মত্ত হল ৰজা,
নীচ মন্ত্ৰণাত পৰি !

মন্ত্ৰী।—কি কম অধিক !
নামানে আমাৰ কথা শাসন-কাৰ্য্যত।
সিদিনা পাচিছে এক নৱ সেনাপতি,
সৈন্য-সামন্তেৰে আহোম ৰাজ্যত গই,
বিনা সম্মতিৰে, গুপ্ত স্বাৰ্থ সিদ্ধি হেতু
পশিব স্বৰিতে। পৰ-ৰাজ্য প্ৰৱেশৰ

নিষেধ সৰ্ব্বত্ৰে, অনুমতি অবিহনে ;
নতুবা নিশ্চয় বিপদ ঘটনা হয়,
ৰাজনীতি মতে। বুজালোঁ বজাক যত
নামানিলে কথা। ঘটিব জঞ্জাল এবে !

২য়, ভঃ বিঃ।—কি হব উপায় ?

মন্ত্ৰী।—ছাৰখাৰ হব ৰাজ্য !

১ম, ভঃ বিঃ।—লাগিব বিষম ৰণ ?

মন্ত্ৰী।— ভুল নাই তাত।
প্ৰতাপী আহোম ৰাজে নেৰিব কাচিৎ
নকৰি উচিত প্ৰতিকাৰ। শুনি আছে
এই ৰাজ্যৰ দুৰ্দ্দশা, ৰাজ-দুৰ্ব্বলতা।
নেৰিব সুযোগ এই।

২য়, ভঃ বিঃ।—হাত নাই আমাসাৰ !
কিমতে বাধিম আগন্তুক বিপদক
আগন্তেটা মাৰি ?

মন্ত্ৰী।—নাই হাত,
যিবা পাৰোঁ, কৰিবা তথাপি।

১ম, ভঃ বিঃ।—দেখোঁ বাৰু,
কি পাৰোঁ কৰিব সময়ত।

২য়, ভঃ বিঃ।—ভাল তেন্তে,
উঠোঁহে এতিয়া।

মন্ত্ৰী।—উঠা হোক।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

——:*:——

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

——ঃ*ঃ——

অন্তঃপুৰ।

(সাধনী আৰু নীতিপাল।)

নীতি।—শুনিছানে,
আজিকই লাগিছে ভাগৰ!

সাধনী।—কিয় প্ৰাণেশ্বৰ!
কিয়নো কাতৰ এনে?

নীতি।—আমোদে উপচি পৰি
লগালে ভাগৰ। গীত-বাদ্য, নাচ-বাগ,
হইছিল বহু; আমোদ-আহ্লাদ আৰু
প্ৰিয়-ভোজনত দিলোঁ যোগ অতিকই।
তাতেহে লাগিছে এবে এনুৱা ভাগৰ;
উঠিবৰে যোৱা নাই মন। ইমানতো
বিষয়াসকলে ধৰি ৰাখিবাহ খোজে!
ৰসিকতা দেখি মোৰ মুগ্ধ সকলোটি;
—লগকে নেৰায়!

সাধনী।—জানো মই,
আজিকে ৰসিক তুমি নাথ!
কিন্তু জানা, ৰসিকতা নহয় ৰজাৰ
প্ৰথম কৰ্ত্তব্য কাম। আগে ৰাজ-কাজ,
পাচে যত আমোদ-আহ্লাদ। সঙ্গদোষ,

বিলাসিতা কৰাঁ পৰিহাৰ, চোৰাঁ যদি
হবলই খ্যাতনামা নৃপতি-ৰতন।
নীতি।—নোৱাৰি এৰিব দেখোঁ ;
বহি গৈছে ৰাপ! নৃপতি-ৰতন নাম
অৱশ্যে বিচাৰোঁ।
সাধনী।—নোৱাৰি এৰিব!
কিবা কোৱাঁ প্ৰাণেশ্বৰ?
অভ্যাসে সকলো পাৰে, মানিবাঁ ধ্ৰুৰূপ।
নীতি।—সঁচা প্ৰিয়া,
অভ্যাসত সম্ভৱ সকলো।
নৰৰ অসাধ্য কাম নাই ধৰতত।
সাধনী।—ৰাখাঁ তেন্তে অনুৰোধ।
নীতি।—কিবা ৰথা নাই?
সাধনী।—কতনা কাকুতি কৰি
ধৰিলোঁ তোমাক, অসৎ সঙ্গীৰ লগ
এৰিবৰ হেতু ; নাৰাখিলাঁ কথা, আক
আত্ম-অঙ্গীকাৰ।
নীতি।—অসৎ বুলিছাঁ কাক?
সাধনী।—নৱ-বিষয়াক।
নীতি।—ৰাজ-বিষয়াক?
নহলে বিষয়া পিচে, চলিব কিমতে
ৰাজকাৰ্য্য আলোচনা? পূৰ্ব্বৰ সঙ্গতি
এৰোঁ বোলা সত্য কথা ; কিন্তু সি নহয়
ৰাজকীয় বিষয়ত।

সাধনী।—পূৰ্ব্বত যিমতে
চলিছিল ৰাজকাৰ্য্য,
পুৰণি বিষয়া স'তে পূৰ্ব্বৰাজত্বত,
নচলিব কিয় আজি সেই বিষয়াৰে ?
নীতি।—ভাবিছোঁ নচলে।
পত্তা হল সেই হে নতুন।
ভাবি মোৰ পূৰ্ব্ব হীনদশা, হব পাৰে
অভিমানী পুৰণি বিষয়া; তাৰ ফলে,
ৰাজকাৰ্য্য হব পাৰে ক্ষতি। সেই অৰ্থে
প্ৰিয়া, মই সলালোঁ বিষয়া, ললোঁ বাছি
সমনীয়া আদি জীৱনৰ। সমনীয়া
বিষয়াই ভাল মোৰ চিন্তিব সদায়।
সাধনী।—পৰিছাঁ ভ্ৰমত।
নিচিনিলাঁ বন্ধু কোন !
পিতৃৰ পৰম মিত্ৰ পুৰণি বিষয়া;
নোৱাৰে শত্ৰুক হব এই জীৱনত।
কিন্তু যাক মিত্ৰ ভাবি পাতিছাঁ বিষয়া,
সি সৱে চাপিছে কাষ স্বাৰ্থৰ কাৰণে;
নিছে মাথোঁ পিচুৱাই অবাটে তোমাক।
ঘটাব জঞ্জাল জানা, ৰাজ্যৰ অহিত।
নীতি।—বুজোঁ কি বেয়া বাটে
নিছে পিচুৱাই নতুন বিষয়াসৱে।
নিচিন্তে অহিত মোৰ নতুন মন্ত্ৰীয়ে;
নহয় শত্ৰুক।

সাধনী।—শত্ৰুক নহব পাৰে ;
কিন্তু মোৰ স্বাৰ্থপৰ নতুন বিষয়া,
নাই ত্যাত ভুল। স্বাৰ্থৰ কাৰণে মাথোঁ
মিছা গুণ গায়।
নীতি।—কিৰা স্বাৰ্থ
বোলা তুমি নুবুজিলোঁ মই।
নিচিন্তে আপোন স্বাৰ্থ কোন হেন জন
আছে লিপ্ত সংসাৰত বৈৰাগী নহই ?
সাধনী।—নাই হেন জন।
বোলা নাই স্বাৰ্থ সংসাৰীৰ।
স্বাৰ্থপৰ বোলে তাক যি জনে সততে
আপোন উদ্দেশ্য সাধে পৰক ডুবাই।
তদ্ৰূপ জানিবাঁ সেই নৱ বিষয়াক ;
তুষ্ট কৰি মন তৱ মিছা গুণ গাই
আপোন উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিবৰ গুণে
ৰাজ্যৰ অহিত কত লাগিছে সাধিব !
বাঢ়িছে নিতকে তৱ কুযশ ৰটনা।
নীতি।—কুযশ-ৰটনা হেতু
নডৰাওঁ মই। বিহিম কঠোৰ দণ্ড
নিন্দুক জনক, পৰিব যেতিয়া ধৰা।
ৰজা হলে যশ নিন্দা উভয়ৰে ভাগী।
সাধনী।—নকৰিবা সি কথা।
নিন্দুক-পীড়ন জানা নোহে নীতিবল ;
মিত্ৰভাৱে ৰখা বিধি শত্ৰুক দমন।

নীতি।—সাংসাৰিক পক্ষে ইটো
নহয় সম্ভৱ। শত্রুৱে আদৰ পালে
শত্রু বাঢ়ি যায়; সংসাৰত সাক্ষী তাৰ
আছে অগণন।

সাধনী।—সাধু, শন্ত, জ্ঞানীজনে
সততে শত্রুক দমে সদাচাৰ সতে;
দেখিছোঁ বিস্তৰ।

নীতি।—অজ্ঞান, অসাধু মই?
নকৰঁা অধিক! কৰিম আপুনি মই
যিবা দেখোঁ ভাল।

(উচাৎ মাৰি গুচি যায়।)

সাধনী।—হিতে বিপৰীত
বোলে লোকে ইয়াকেই!
কালৰ কুটীলা গতি পোনাবৰ গুণে,
কত চিন্তা কত যত্ন হইছে বিফল!

——:*:——

তৃতীয় অঙ্কপাত।

——o——

চতুর্থ অঙ্ক ।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক ।

দিখৌমুখ ।

(সসৈন্যে ছুটীয়া সেনাপতি ।)

ছুঃ সেনাপতি ।—পৰৰ ৰাজ্যত আমি
সোমালোঁহি আজি ; বিনা সন্মতিৰে ;
ঘটিব জঞ্জাল বহু জানিবাঁ নিশ্চয় !
আজ্ঞাধীন ভৃত্য জানা, আমি সকলোটি,
আহিছোঁ আদেশমতে আপোন ৰজাৰ ;
শৰীৰ পতন কিম্বা উদ্দেশ্য-সাধন,
এই পণ ৰাখিবাঁ মনত ! নহটিবাঁ
কেৰেঁ কতো, ঘটে যদি বিপৰ্য্যয় । বোলা
সবে, মহাৰাজৰ জয় !

ছুঃ সৈন্য ।—জয় মহাৰাজৰ জয় !

(সসৈন্যে কনচেং ডাঙ্গৰীয়াৰ প্ৰৱেশ ।)

কনচেং ।—কোনে কাৰ জয়ধ্বনি
কৰে অকস্মাৎ ! "জয় মহাৰাজৰ জয়"
বিজাতীয় মুখ, বাজিছে কাণত আহি !

দেখোঁ বাৰু কোন, আহিছে ফৰিং উৰি
অগ্নি-কুণ্ডলই !—বোলা সৱে উচ্চৰৱে
“স্বৰ্গদেৱৰ জয়” !

আহোম সৈন্য।—জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয় !

কনচেং।—ইকি !

সঁচাকৈয়ে দেখোঁ পৰে আহি উৰি,
উন্মত্ত পতঙ্গদল কোনোবা ৰাজ্যৰ !
যি বীৰ্য্য-প্ৰতাপ-তাপ সহিব নোৱাৰি,
অসম ভূপতি সৱে মানিছে শৰণ ;
অসীম ক্ষমতাধাৰী কমতা-ঈশ্বৰ,
কৰতল হল আজি যাৰ প্ৰভাৱত ;
অদম্য কছাৰি ৰাজ হই প্ৰদমিত,
পদানত হয় আজি যাৰ ; যাৰ নামে
জ্বলে আজি অসমৰ নাম ; সেই তেজ,
সেই বীৰ্য্য, সেই জ্যোতি ৰাজ-গৌৰৱৰ
ভুলি,—নতু অৱহেলি,—আহে কোন উৰি
জীৱন জঁাপিব হেতু জ্বলন্ত কুণ্ডত !
অথবা, নোহে সি সামান্য নৰ, নহয়
উন্মাদ ; বীৰবাহু জানোবা সিজন।
হোক সেয়ে ; হয় যদি সত্য সেয়ে হায়,
জুৰাম জীৱন মোৰ হেঁপাহ গুচাই,
প্ৰকৃত বীৰক আজি বীৰত্ব দেখাই !
কছাৰি ৰণত তৃপ্তি নপলাে মোৰ,
নাপালোঁ যুঁজত কোনো সমনীয়া বীৰ ;—

সন্ধি-সূত্রে বদ্ধ হল কমতাৰ পতি,
নহল সমুখ কোনো কোচ সেনাপতি।
গৌৰেশ্বৰে দৰ্প কৰি পঠিয়ালে যিবা
সাহসী সৈনিকদল, প্ৰবল প্ৰতাপে,
—নবাব স্বয়ং যাৰ বীৰ সেনাপতি,—
সিও হাঁয় আঁতৰিল নিলগৰেপৰা,
সবংশে নিধন কৰি নীলধ্বজ ৰাজ ;
নাহিল উজাই এৰি কমতাৰ সীমা !
যিবা হোক, সোধোঁ এতে কোন ৰণবীৰ ;
কিবা জানি এবেঁ মোৰ পূৰায় কামনা।

(ছুটীয়া সেনাপতিৰ প্ৰতি)

কোন তুমি ?

কিবা সাহে প্ৰবেশা ইঠাই ?
কোনে দিলে অনুমতি সসৈন্যে তোমাক
পৰৰাজ্য প্ৰৱেশৰ হেতু ? কিবা আছে
চিন্ সম্মতিৰ ? নাই যদি অনুমতি,
সমুচিত শাস্তি তাৰ পাবাঁ হাতে-হাতে।

ছুঃ সেনাপতি।—নাই অনুমতি।

নাই তাৰ প্ৰয়োজন।
আদেশিত সেনাপতি ছুটীয়া ৰাজৰ,
আপোন উদ্দেশ্য লই আহিছোঁ ইঠাই।
নেদেখাবাঁ বিভীষিকা নডৰোঁ কথাত।

কনচেং।—আচৰিত !

কৰ এনে অসভ্য বৰ্ব্বৰ !

নাথাকে সি ৰাজনীতি, বোলে সেনাপতি !
কোন তেওঁ অসভ্য ভূপতি,—অযাচিতে
পাচে সেনা বিনা সন্মতিৰে ! ৰাকী নাই
বুজিবৰ, ৰীতি-নীতি-হীন সেই দেশ ।

ছুঃ সেনাপতি ।—কিবা কোৱাঁ !
ৰাজনিন্দা সমুখত মোৰ !
কাপুৰুষ তুমি ! নতুবা ৰজাৰ নিন্দা,
সেনাপতি হই, কি সতে কৰিছাঁ তুমি ?
বিতণ্ডাৰ কাজ নাই, আহাঁ আগ বাঢ়ি,
লোৱাঁহি চিনাকি মোৰ ৰাজ-মহিমাৰ ।

কনচেং ।—নির্ভীক হৃদয় !
শত্রুৰ যদ্যপি তুমি,
শলাগোঁ বিস্তৰ তৱ এনে পুৰুষালি !
ধন্য সেই ৰণ-ৰত্ন, ধন্য তাৰ তেজ,
ধন্য তাৰ জন্ম-মৃত্যু, ধন্য আত্মত্যাগ,
কর্ত্তব্যত মজি যেয়ে, পাহৰি আপোন,
ৰাজ্যৰ গৌৰৱ হেতু ৰাজাজ্ঞা-পালন,
জীৱনৰ উচ্চ ব্রত পালে প্রাণপণে ।
সঁচাকৈয়ে হাঁয়, স্বদেশ, বিদেশ আৰু
আপদ-সঙ্কট-বোধ নাথাকে মনত,
নকৰে ভ্রূক্ষেপ আৰু প্রাণ-ভয়লই
কর্ত্তব্যত উন্মত্ত হয় যেবে প্রাণ !
ধন্য তৱ ৰাজভক্তি, ধন্য সেই ভূমি,
ভাগ্যত যি হয় এনে বীৰপ্রসৱিনী ।

সাৰ্থক মানিম মঞো মোৰ বাহুবল,
যুঁজি আজি তোমাহেন বীৰকেশৰীৰে।
আহাঁ চাপি, সাজু হোৱাঁ, ধৰাঁ তৰোৱাল,
সম্মুখ সংগ্ৰাম পাতোঁ আহাঁ ৰণবীৰ!
(দুইৰো যুদ্ধ; ছুটীয়া সেনাপতি নিৰস্ত্ৰ আৰু পৰাস্ত।)

কনচেং।—লভিলোঁ এফেৰি তৃপ্তি
যুঁজি এই বীৰবাহু সঁতে। ধন্য তুমি,
ধন্য তৱ পৰাক্ৰম! যুঁজিলোঁ বিস্তৰ,
কোচ, খেন, কছাৰিৰ সেনাপতি সঙ্গে,
পৰা নাই ঠাৰাৰিব কেৱে অতঃপৰ
সম্মুখ সংগ্ৰাম পাতি মোৰ সমীপত।
স্বৰ্ণ, বস্ত্ৰ, কামপীঠ দিক্-বিজয়ত
পোৱা নাই লগ এনে লৰোঁতা এজন,
পোৱা নাই তৃপ্তি মোৰ সমৰ-তৃষ্ণাই;
পূৰালে আজিহে সাধ ছুটীয়া ৰজাই
পঠিয়াই ৰণবেশে নিজ উদ্দেশ্যত
এনে সেনাপতি। (আহোম সেনাৰ প্ৰতি)
বন্দী কৰ সেনাপতি
যথা সম্মানেৰে।

আঃ সেনা।—ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ। (বন্দী কৰে)

কনচেং।—লই বল বন্দী এবে
যথা স্থানলই। বিপক্ষৰ সেনাদল
যাব পাৰে নিৰাপদে স্বদেশৰ মুখে,
বাৰ্ত্তা দিবলই। (প্ৰস্থান।)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

কুণ্ডিল-কুণ্ড।

(তাপস-তাপসীবেশী ধৰ্ম্মধ্বজ আৰু লীলাৱতী।)

ধৰ্ম্ম।—অকস্মাৎ ধ্যানভঙ্গ!

লীলা।—কিয় প্ৰাণেশ্বৰ?

ধৰ্ম্ম।—নুবুজোঁ কাৰণ ভাল।

অকস্মাৎ মনপ্ৰাণ কঁপি উঠি ঘনে
ভাঙ্গিলে গভীৰ সৃষ্টি-ধ্যান। আঁকিছিলোঁ
একমনে, একধ্যানে, তন্ময় প্ৰাণেৰে,
সুন্দৰ সৃষ্টিৰ ছবি হৃদয়-ফলিত!
ক্ষুদ্ৰ বালিচাঁহীপৰা গজহস্তীলই
কত যে পৰাণী হাঁয়, প্ৰাণী-জগতত,
নাচি-খেলি হেলাৰঙ্গে আহে আৰু যায়;—
পাপৰ বোকাত কত পৰে আৰু উঠে!
হাঁহি-কন্দা সংসাৰৰ দৈনিক আথৰা
চলিছে কতনা হাঁয় যুগ-যুগান্তৰ!
বিচিত্ৰ সংসাৰ-চিত্ৰ আকোঁতে-আকোঁতে,
আঁকা গল অতৰ্কিতে আপোন সংসাৰ;—
পুৰণি কালত সেই পিতৃপুৰুষৰ
প্ৰতিষ্ঠিত পৰিয়াল নিছিগা ধাৰেৰে,
হিয়াত চিত্ৰিত হল পুণ্য ৰহণেৰে!
হিয়া মোৰ নাচি উঠে পৰিলে মনত

পূর্ণ তেজে জ্বলি উঠা বংশৰ ছবিটি,
যশস্যাৰ সৌৰভ বিলাই! আৰু সেই
সংসাৰৰ বিকাশ-বিস্তৃতি আগে-পিচে
পূৰ্ব্বপুৰুষৰ, দেখিলে জুৰায় প্ৰাণ!
কিন্তু হাঁয় সামৰণ! নাযায় কথন!
কান্দি উঠে প্ৰাণ!

লীলা।—কোৱাঁ প্ৰাণেশ্বৰ,
কোৱাঁ ভাঙ্গি ততালিকে
কিবা দৃশ্য অকথন দেখিলাঁ ধ্যানত?
কঁপি উঠে মাতৃহিয়া কিবা আশঙ্কাত,
স্মৰি মোৰ পুত্ৰ-কন্যা সাধক-সাধনী।

ধৰ্ম্ম।—কিনো কম ভাঙ্গি!
আপুনি পাইছাঁ চুকি,
কি যে দৃশ্য আঁকি মই হইছোঁ ব্যথিত।

লীলা।—কিবা দৃশ্য?
কোৱঁ ভাঙ্গি, নকৰঁা পলম।
দেখোঁ যেন অকালত শত্ৰুৰ-ৰাহুৱে
গ্ৰাসিছে গৌৰৱ-সূৰ্য্য ছুটীয়াকাশৰ;
গ্ৰাসে আৰু চন্দ্ৰ-তৰা নাম যশস্যাৰ,
পলায় পখীয়া তৰা বিম্বাশঙ্কে উৰি;
ৰসাতলে যায়-যায় ছুটীয়া-ভুবন!
ৰক্ষা কৰঁা, কোৱঁা ক'ত সাধক-সাধনী।

ধৰ্ম্ম।—অদহন সামৰণ
সেই সংসাৰৰ! ছুটীয়াৰ বংশাৱলী

অন্ত হব সাধনী সইতে। অচিৰতে
ৰাজলক্ষ্মী জাঁপিবহি এই কুণ্ডোপৰি।
অনীতিত পোত্ গল পুণ্য ৰাজনীতি;
অধৰ্ম্মৰ পৰাক্ৰম ধৰ্ম্মৰাজ্য জুৰি,
হল অতিপাত। পুণ্য ৰাজ্য ৰসাতলে
আজি যায়, কালি যায়! আছে মথোঁ ৰই,
—আছে দিন দুই,—সাধনী কাৰণে আৰু
বৃদ্ধ মন্ত্ৰী গুণে!

লীলা।—ইয়াকে 'কৰিলে ভাল
ঈশ্বৰে' আমাৰ!

ধৰ্ম্ম।—নকৰঁা আক্ষেপ।
ঈশ্বৰৰ অভিপ্ৰায় কি বুজিম আমি!
কৰিছে ইয়াকে ভাল আমাৰ কাৰণে,
মানিঁ্য ধ্ৰুপ তুমি। নহলে নিশ্চয়
সাধনীত সামৰণ ছুটীয়া বংশৰ
নপৰি বাঢ়িল হয় বঢ়াবৰ গুণে
পাপ-তাপ অপযশ কলঙ্ক কুলৰ।
আৰু স্থিৰ, ভাবি চাবাঁ, সমানে ন'যায়
কাৰো কতো চিৰকাল; উঠিলে এবাৰ
নিশ্চয় পৰিব লাগে। চলিছে অনন্ত
সৃষ্টি ৰীতি এই!

(মৌন)

অহ, দুৰ্ব্বল চিন্তাত
গলোঁ উটি বহদুৰ!

অপত্য স্নেহৰ ভাৱে নিলে ভটীয়াই
বহুদূৰ, বহুদূৰ, মন ওভতাই!
কাল নাই ভাবিবৰ পূৰ্ব্বৰ কাহিনী।
আছাঁ প্ৰিয়া, অৰ্দ্ধাঙ্গিনী, সহধৰমিনী
জীৱনে মৰণে মোৰ ধ্যান-সহচৰী;
এয়ে এবে সম্পূৰ্ণ সংসাৰ। নাই আৰু
জীৱনৰ সুখ-দুখ, বিষয়-বাসনা
সকলো পৰিল ডুব সামৰণমুখে;
হব তাৰ মুক্তি এবে, নাই বহুদিন।
জৰা-মৃত্যু অতিক্ৰমি, লভোঁ কিনোমতে
অনন্ত আত্মাৰ সতে আত্মাৰ মিলন,—
সেই চিন্তা, সেই ধ্যান, সেই লক্ষ্য ধৰি,
অন্তিম কালত প্ৰিয়া, তবোঁ আহাঁ আমি।
আহাঁ যাওঁ, বহোঁগই সিপাৰে ধ্যানত। (প্ৰস্থান।)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

আহোম ৰাজ-চৰা।

(চুহুম্মুং স্বৰ্গদেৱ আৰু কনচেং বৰপাত্ৰ ভাঙৰীয়া।)

কনচেং:—নাজানে কি ৰাজনীতি
ছুটীয়া বজাই? অনধিকাৰ চৰ্চ্চাৰ
এক অপৰাধ নহওঁতে সুবিচাৰ,

ঘুৰি অপৰাধ লগালে সিদিনা, ঘুৰি
গাওঁ-ভুঁই লুটি !
চুহুম্মুং।—থাকিলে কি কাণ্ডজ্ঞান,
হয় এনে গতি ! ছুটীয়াৰ ৰাজ্য এবে
ৰসাতল-প্ৰায়।—নাই নীতি, নাই ধৰ্ম্ম,
ৰাচ-সুবিচাৰ ; পাহৰিলে ৰাজনীতি
ছুটীয়া ৰজাই।
কনচেং।—শুনিছোঁ বিস্তৰ
ৰাজ্যৰ দুৰ্গতি কথা ;
নীতিপাল অনীতিৰ পূৰ্ণ অৱতাৰ ।
নাশিছে যশস্যাৰাশি পূৰ্ব্ব-ৰাজনৰ,
ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম পাপ-পুণ্য নকৰে বিচাৰ ;
বিষয়াক ভাঙ্গি-পাতি লণ্ড-ভণ্ড কৰি,
পীড়িছে প্ৰজাক নিতে ন-ন ৰূপ ধৰি,
বিলাস বাসনা হাঁয় পুৰাবৰ গুণে !
এতেকতে স্বৰ্গদেৱ, উচিত আমাৰ,
উদ্ধাৰোঁ পতিত ৰাজ্য ঘোৰ সমস্যাত ।
মিলিছে সুযোগ তাৰ, এই সময়ত ;
আজ্ঞা মাগোঁ লাগে মোক, যাম এতিক্ষণে ।
আক্ৰমি বিক্ৰমে গই ছুটীয়া ৰজাক,
ঘুচাই অপায় যত অধৰ্ম্মাচাৰৰ,
শান্তিৰ ৰাজত্ব পুনু কৰিম স্থাপন ।
নতুবা, ৰজাক ভাঙ্গি ছুটীয়া ৰাজ্যত
আহোম শাসন-নীতি কৰিম প্ৰচাৰ ।

পলমে বিধিনি মাতে ইসব্ব কাৰ্য্যত,
যাব পাৰোঁ তত্তালিকে অনুমতি পালে।

চুহুম্মুং।—বীৰোচিত বাণী!
ৰাজনীতি পৰা নাই এৰা।
কিন্তু ডাঙ্গৰীয়া, ইচ্ছা মোৰ, পাচোঁ অন্য
বীৰ সেনাপতি;—প্ৰথমতে যাইবল
কিয় যাবাঁ তুমি? যাটে যদি অন্য বীৰ
জনে-জনে গই, পাচিম তোমাক পাচে।

কনচেং।—স্বৰ্গদেৱ,
পালোঁ প্ৰাণে বিষম আঘাত!
থাকোঁতে ই কনচেং সেনাধ্যক্ষ হই
আহোমৰ ৰণবলে পৰাভৱ মানি
আনিব কলঙ্ক? পাৰোঁ যদি একেবাৰে
জিনিব শত্ৰুক, কিয় পাচোঁ বাৰে বাৰে
অন্য সেনাপতি, পাঙ্গি লই পৰাজয়?
বাঞ্ছা মোৰ, জীৱনত নেদেখোঁ বিমুখ
সমুখ ৰণত গই নিজ ৰণ-বল।
আৰু এক অনুৰোধ;—চিৰকাল যেন
অনুমতি পাই থাকোঁ এনে সুযোগত,
ৰণত বীৰেন্দ্ৰ নাম লভিবৰ গুণে।

চুহুম্মুং।—ডাঙ্গৰীয়া,
জানো আমি বিক্ৰম তোমাৰ।
সম্ভৱ সকলো তোমালই। যোৱাঁ তেন্তে,
কৰাঁগই যথাবিধি যুদ্ধ-আয়োজন।

কিন্তু, এটি উপদেশ ৰাখিবা মনত,—
ৰাখিবা গোপনে অতি। নিতান্ত যদিহে,
কৰা হয় আক্রমণ ছুটীয়া ৰজাক,
হব লাগে লাভ আমাসাৰ; হব লাগে
ৰাজ্য লাভ নিতান্ত আমাৰ; হব লাগে
আৰু লাভ সাধনী-ৰতন। সেই অৰ্থে,
পাৰ্ব্যমানে সন্ধি নকৰিবা। বিনা-ৰণে
কৰে যদি সমৰ্পণ ৰাজ্য-ধন-জন,
নাৰাখিবা হেতু তাত, মিত্র-ৰাজনৰ।
অথবা, বিষম দাবী কৰিবা ঘোষণা;—
সাধনী ৰাণীৰ স'তে 'কুবেৰ সম্পত্তি',
লাগিব সঁপিব, লাগে যদি অধিকাৰ
কৰদ ৰাজ্যৰ।—এয়ে সাৰ উপদেশ।

কনচেং।—আহোঁ, স্বৰ্গদেৱ,
শিৰোধাৰ্য্য উপদেশ।

(প্রস্থান।)

চুহুম্মুং।—যাও, আৰু
কৰোঁগই যুগুতি বিশেষ,
অন্য মন্ত্রী, সেনাপতি, বিষয়াৰে স'তে।

(প্রস্থান)

——o——

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

ছুটীয়া ৰজাৰ মন্ত্ৰণা-ঘৰ।

(সাধনী, নীতিপাল আৰু মন্ত্ৰী।)

নীতি।—নিৰুপায় হলোঁ এবে,
নাই পৰিত্ৰাণ ! নুশুনি ৰাণীৰ কথা,
মন্ত্ৰী-উপদেশ, অসৎ সঙ্গত হাঁয়,
মজিলোঁ সমূলি ! হাতে-হাতে প্ৰতিফল
ফলিছে এতিয়া !

সাধনী।—নহবাঁ অধীৰ !
বিপদত ধৈৰ্য্য ধৰা পুৰুষৰ ৰীতি ;
অধৈৰ্য্যে বঢ়াই যত আপদ-জঞ্জাল,
উদ্ধাৰৰ গতিৰোধ কৰে সি সমূলি।
নাই আৰু এটি ক্ষণ অনুতাপলই ;
ফল নাই আক্ষেপত। আসন্ন কালত
এবে লোৰা মন্ত্ৰী-উপদেশ, হব পাৰে
অপায়-বিধিনি নাশ।

মন্ত্ৰী।—কি আছে উপায় !
ভুকলা ই ৰাজ্য এবে।
ৰণবল, অৰ্থবল আৰু নীতিবল
অকালত ক্ষয় হল ; প্ৰজা বিশৃঙ্খল ;
ৰাখিবা কিৰূপে দুৰ্জ্জয় আহোম-সেনা ?

তাতে জানা, কনচেং নিজে সেনাপতি ;
যাৰ নামে কম্পমান দিল্লী-সিংহাসন।

সাধনী।—শুনা আছে
কনচেং বীৰৰ কাহিনী।
নাই এনে বীৰ আজি ছুটীয়া ৰাজ্যত
ক্ষন্তেক ঠাৰবে সেই বীৰৰ আগত ;
নাই আজি সেনাপতি পূৰ্ব্ব ৰাজ্যৰ ;
সি হেতু উচিত নোহে যুদ্ধ আয়োজন,
অনৰ্থক ৰক্তপাত নাই প্ৰয়োজন।
দিয়া যুক্তি মন্ত্ৰীবৰ, কিৰূপে এৰাই
এই আসন্ন বিপদ ৰক্ষা পৰো সবে।

নীতি।—ৰক্ষা পৰো যাতে
কৰো মাথোঁ যুক্তি তাৰ।

মন্ত্ৰী।—সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ বিনা
নেদেখোঁ উপায়।

সাধনী।—মোৰো সেয়ে মত।
কিন্তু মন্ত্ৰি, শুচে যদি সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ
অযথা দাবীৰ হেতু, কি হব উপায়
আসন্ন-বিপদ-বেলা ?

মন্ত্ৰী।—সন্তৱ সকলো।
অযথা দাবীৰ কথা নোহে অসম্ভৱ।
দীৰ্ঘ-দৃষ্টি ৰাণী তত্ত, মনিষ্ঠা স্বৰূপ ;
ৰজা-ৰাণী হৈয়ো [illegible] বাস
ৰাজ হই নগৰৰ [illegible],

আত্মৰক্ষা হেতু। থাকোঁ মই নগৰত।
চাপিলে বিপক্ষদল, সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ
কৰিম যি দেখোঁ ভাল।

সাধনী।—সাৰগৰ্ভ কথা।
যোৱাঁ মন্ত্ৰি, কৰাগৈ যথা আয়োজন,
যাত্ৰা কৰা হয় যাতে আজি-কালিতেই।
দেখিছোঁ চন্দনগিৰি; অতি ৰম্যস্থল;
মুনি-মন-মোহা দৃশ্য পৰিছে মনত
তাহানিতে দেখা সেই কুণ্ডিল-কুণ্ডৰ
পিতৃ-মাতৃ সেৱা হেতু যাওঁতে এবাৰ।
আহা, কিনো বিতোপন শোভে গিৰিবৰ,
আকাশী শিৰত হাঁয়, পিন্ধি মেঘমালা,
মলয়াত ঢউ মেলা চুলিটাৰ যাৰ!
মূলত কুণ্ডিল কুণ্ড অতি সুগভীৰ,
পৱিত্ৰ জলেৰে পূৰ, অতি নিৰমল।
উপচি প্ৰেমৰ বাগ কুণ্ড-গৰ্ভপৰা
পৱিত্ৰ কুণ্ডিল-পানী ধীৰে বই যায়,
চন্দনগিৰিৰ পদ ভক্তিৰে ধুৱাই!
পাহৰোঁ বিপদ আজি সুমৰি সি ঠাই;
—আপোন পাহৰি যাওঁ!

নীতি—জানো মযো,
সেই ঠাই যোগ্য আশ্ৰমৰ।

মন্ত্ৰী।—আহোঁ তেন্তে,
কৰোঁগই যথা আয়োজন। (মন্ত্ৰীৰ প্ৰস্থান)

৬

সাধনী ।—অহ,
পৰিছে মনত, আত্মাৰ ছঁয়াটি
দেখা সেই কুণ্ডৰ গৰ্ত্তত ; কোনে জানো
হিয়া মেলি, মিলি হিয়া স'তে, নিলে, মোক
পমোৱাই পুণ্যপুৰলই ;—শান্তি য'ত
বিৰাজে সদায় ! সেই পুণ্য আশ্ৰমত
বাস যদি হয় হাঁয় চিৰকাললই,
নাভাবোঁ ভাবনা আৰু পাপ-সংসাৰৰ ;
সাহেৰে মাতিব পাৰোঁ আসন্ন বিপদ ।
নীতি ।—নকৰিবাঁ খেদ,
ফলিছে দুৰ্ভাগ্য-ফল !
বলা যাওঁ ; ইয়াতেই হল বহুপৰ ।
সাধনী ।—নোহে খেদ ।
খেদ মোৰ কি বুজিবা হাঁয় !

(প্ৰস্থান)

জিৱণি-পট ক্ষেপন ।

—(০)—

পঞ্চম অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

চন্দনগিৰি।

সাধনী।—স্বৰ্গৰ জখলা

এই পুণ্য গিৰিবৰ,
নিৰ্ম্মিলে কি সুকৌশলে বিশ্ব-খনিকৰে!
সৌন্দৰ্য্যৰ ৰূপৰাশি, কৰুণাৰ প্ৰভা,
প্ৰেমেৰ পৱিত্ৰ ৰাগ, সম্ভোগৰ সুখ,
আৰু এক আবেগৰ পুণ্য আকৰ্ষণ,
সকলো সমানে সানি সৃজিলে মৰ্ত্ত্যত,
পঞ্চামৃত লাক যেন অৰণ্য-মন্দিৰ!
চন্দনগিৰিৰ নাম অগৰু চন্দনে
ৰাখিছে উজ্জ্বল কৰি এই পৃথিৱীত;
আৰু তাৰ অনুপম ৰূপ মনোহৰ
বখানিছে চিৰকাল দেৱতা-কিন্নৰে;
যোগী, ঋষি, মুনি আৰু তাপস কুমাৰ,
বিমোহিত নৰলোক ৰূপ-লীলা চাই!

ইয়াৰে সৌন্দৰ্য্য-সোঁত বই-বই গহ,
ভৈয়ামত প্ৰতিভাত হয় মাজে মাজে।
যি ফালে ঘূৰাওঁ চকু, তাতে বই যায়,
নপলায় তৃপ্তি হাঁয়, হেঁপাহ হিয়াৰ,—
চাওঁমানে বাঢ়ি যায়, পাহৰোঁ সংসাৰ!
পৱিত্ৰ কুণ্ডৰ নীৰ, অতি নিৰমল,
প্ৰকৃতি-দাপোন যেন পতা আছে কেনে!
বাহিৰৰ সৌন্দৰ্য্যৰ প্ৰতিবিম্বে তাত
হাঁহিছে নাচিছে হাঁয়, আপোনাকে চাই!
নাচে যেন হিয়া মোৰো তাৰ চেৰে চেৰে,
বসুধা-বুকুত প্ৰাণ ক্ষন্তেক জুৰাই!

* * *

ইয়াতে এদিন হাঁয় দময়ন্তী সতী
উঠিছলি আহি আহি বাট হেৰুৱাই,
চিন্ তাৰ এতিয়াও মাৰ যোৱা নাই;—
শিল-বন, গছ-লতা আটাইটি মিলি
সাক্ষী দিয়ে বিশেষণে সবিশেষ কই!
কুণ্ডিলৰ গুৰি এয়ে, বিদৰ্ভা ঢৌৱাই
পৱিত্ৰ কৰিছে যি; সিও সাক্ষী দিয়ে,
মহাসতী দময়ন্তী কেনেকই আহি
উত্তৰিল কুণ্ডৰ তীৰত, ভ্ৰমি বহু
গিৰি-গুহা, দেশ-বন, পতি হেৰুৱাই;—
ইয়েহে লগালে বাট পিতৃ-বাস্থালই ।

আৰু, হাঁয়, কৃষ্ণদেৱে ৰুক্মিনী দেবীক
উদ্ধাৰি এদিন ইয়াতেই থিত লয়
যাওঁতে উংটি। ইয়াতে জিলিকে আজি
সমাধি মন্দিৰ সউ, ভীষ্মক ৰজাৰ,
মিলিলে পঞ্চত্ব যত মহা ৰাজর্ষিৰ।
(অহ!)
ভাগ্যে মোৰ পাওঁ যদি ইয়াতেই লয়,
কিযে সুখ অনুভৱ হব সেই বেলা,
সাধি এই মৰতত স্বৰগ সাধনা!
মানিছোঁ এতিয়া ধ্রুব,—নাই ভ্রান্তিলেশ,—
চক্রৱত ঘূৰে সদা ভাগ্য-ফলাফল।
(হাঁয়!)
পৰিছে মনত এবে মাতৃ দেবীলই,
ধৰ্ম্মৰ জীৱন্ত মূৰ্ত্তি পিতৃদেৱ আৰু;
দুয়োৰে অটল মতি একে বিশ্বাসত
"ঈশ্বৰে যি কৰে ভাল মানুহ কাৰণে।"
সেই বিশ্বাসৰ ফল প্রতিভাত হোৱা
এই জীৱনত মোৰ দেখিবৰ গুণে,
ৰলেহি নীৰলে ঠাঁই কুণ্ডৰ পাৰত,—
সমাধি শোভিছে সউ পুণ্য পোহৰত!
(আহা!)
প্রাণেশ্বৰ মোৰ! প্রাণৰ পুতলি গঢ়ি
সযতনে যাক ৰাখিছোঁ হিয়াত তুলি,
সেই প্রাণধন আছেমানে বৰ্ত্তমান,
কি আছে অভাৱ মোৰ এই পৃথিবীত!

নাথ মোৰ পথশ্ৰান্ত আজি। ভাগৱত (দেহি!)
হইছে কাতৰ জানো! নাধাৰে সমূলি,
নাজানে কি শোক-তাপ, সন্তাপ-ভাগৰ,
চিন্তাৰ বিকাৰ আৰু বেঁকা সংসাৰ;
পৰিছে মলিন দেহি, সৰল মুখানি
ৰাজ্য-বিপ্লৱৰ ঢৌ সহি অকালত।
যাওঁ হাঁয়, পুজোঁগই যথা শুশ্ৰূষাৰে। (প্ৰস্থান।)

—o—

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

চন্দনগিৰিৰ নামনি।

(নীতিপাল অকলে।)

—:*:—

নীতি।—বিচিত্ৰ সংসাৰ!
চক্ৰৱত ঘূৰিছে সদায়!
কি আছিলোঁ, কি যে হলোঁ, কিবা হবলই
আছে আৰু আগলই! সৃষ্টি-স্থিতি-লয়
ৰূপান্তৰ মাথোঁ, আদি-মাজ-সামৰণ
নৱ জীৱনৰ। ফলিছে সি হাতে-হাতে
এই জীৱনত। দেখি-শুনি লীলা-খেলা

এই সংসাৰৰ, পৰি আৰু শঙ্কটৰ
ঘোৰ বিপাকত, শিকিলোঁ-বুজিলোঁ বহু
সংসাৰৰ পাক-চক্র ভৱ-ভাৱনাত।
দেখিলোঁ যি ৰীতি-নীতি, সংসাৰৰ গতি,
সাৰশিক্ষা তাৰপৰা লভিলোঁ ইয়াকে ;—
মনোবৃত্তি মানৱৰ ৰব লাগে স্থিৰ,
যেতিয়া যি অৱস্থাত ; নতুবা পতন
তাৰ ধ্ৰুৱ-সত্য কথা। আৰু যি বুজিলোঁ
দেখি-শুনি মানুহৰ চৰিত্ৰ-আখ্যান,
তাৰপৰা হল মোৰ এই স্থিৰ-জ্ঞান ;—
আছে যদি কিবা, সাধ্যাতীত পৃথিবীত,
এক সি,—মানুহ চিনা এই সংসাৰত।
সঙ্গদোষ জীৱনত আৰু এক শনি ;
চৰিত্ৰৰ ছিদ্ৰে জুমি মানৱ অন্তৰ,
হৰে তাৰ সাৰবস্তু চোৰ-প্ৰকৃতিৰে ;
জীৱন্তে মৰণ মাতি ঘটায় জঞ্জাল !
দেখি যেন পৰিণাম, এই জীৱনৰ
আগলই সংসাৰীৰ হয় তত্বজ্ঞান।

(মৌন)

(সসৈন্যে কনচেং, মন্ত্ৰী আৰু নালীয়াৰ প্ৰৱেশ)

মন্ত্ৰী।—মহাৰাজ !
বিনাযুদ্ধে দিলোঁ এৰি বাট ;
উপদেশ যেনে ৰূপে আছিল আমাত।

উপস্থিত সেনাপতি আহোম ৰজাৰ ;
সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ বোলে শুনাব আপুনি ।

নীতি ।—সত্য কথা ।

পালোঁ আমি পৰম সন্তোষ,
ডাঙৰীয়া নিজে আহি হল উপস্থিত ।
সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ এবে শুনো যিবা হয় ।

কনচেং ।—মহাৰাজ !

লব মোৰ সম্মান-সৎকাৰ ।
লভিছোঁ পৰম প্ৰীতি সাক্ষাৎ লাভত ।
আজ্ঞাবহ ভৃত্য মই আহোম ৰাজৰ,
কনচেং নাম মোৰ, মন্ত্ৰী-সেনাপতি ।
আদেশিলে স্বৰ্গদেৱে,—ৰণ-বল লই,
আক্ৰমোঁ ছুটীয়া ৰাজ্য ৰাজ-নীতি মতে ।
উপদেশ আৰু মোত,—ৰণজয়ী হই
আহোম ৰাজ্যৰ চামিল কৰোঁ ই ৰাজ্য ;
অথবা কৰদ ভাৱে এৰি আপোনাক,
নিব লাগে উপহাৰ 'কুবেৰ সম্পত্তি'
আৰু সাধনী ৰাণীক । হয় এয়ে দান,
নতু সন্নিধান ।—যিবা হয় অনুমতি ।

নীতি ।—অযথা প্ৰস্তাৱ ;—

অসাধ্য গ্ৰহণ কৰা ।
"কুবেৰ-দত্ত সম্পত্তি" নহয় ৰজাৰ ;—
ছুটীয়াৰ ভাগ্যলক্ষ্মী সেই পুণ্যধন ;
হস্তান্তৰ-অধিকাৰ পোৱা নাই আমি ।

আৰু, ইটো অদ্ভুত প্ৰস্তাৱ!—সাধ্য কাৰ
সাধনীক কৰে হাত বাঁচি আছোঁ মানে?
কোন্ ৰাজনীতি মতে পাচিলে তোমাক
সুবিজ্ঞ আহোমৰাজে এনে প্ৰস্তাৱেৰে?
শুনিছোঁ অসম তুমি, বাহুবল লই,
ধৰ্ম্মৰ বলত কিন্তু দেখিছোঁ দুৰ্ব্বল!

মন্ত্ৰী।—ভাবি চোৱা
পুনৰপি, সলোৱা প্ৰস্তাৱ।

কনঁচেং।—পন্থা নাই
ভাবিবৰ;—সিদ্ধান্ত প্ৰস্তাব।
আছে দান, নাই সমিধান; এয়ে মোৰ
স্থিৰ সমিচাৰ। কৰাঁ যুক্তি যিবা হয়।

নালীয়া।—ৰক্ষা পৰক মহাৰাজ! দি দিয়ক যি লাগে। আপোনাৰ দেহাটো হে লাগে; তেনে ধন-বস্ত্ৰ-তিৰী কিমান যাব, কিমান আহিব!

নীতি।—কটোৱাল,
বন্দী কৰ এই পাষণ্ডক।
কৰিলে যতেকমানে এই দুৰাচাৰে
নতুন বিষয়া সতে স্বাৰ্থসিদ্ধি হেতু।
বৰশীত দিব লাগে, এই মহাপাপী;
আৰু দুই ৰাজদ্ৰোহী নতুন বিষয়া।
(কটোৱালে নালীয়াক বন্দী কৰে)

নালীয়া।—ৰক্ষা কৰক মহাৰাজ! মই নহয়, সি দুজন হে মহাৰাজ!

মই মহাৰাজৰ উপকাৰহে কৰোঁ। মই হে তেও মহাৰাজক ৰজা পতাব গুৰি! মই উপকাৰী, মহাৰাজ, মোক অপকাৰ কৰিব নোৱাৰ। (কটোৰাকে ডিঙ্গিত ধৰি বাজ কৰে) ঔ, নিলে ঔ! মৰিলোঁ ঔ! হে কোনে পাৰ বাৰ ঔ!—ঔ, ৰৰণীত দিবগৈ বোলে ঔ!!

মন্ত্ৰী।—নলবে প্ৰস্তাব?

কনচেং।—লৰে যদি হিমাচল,
নলৰে প্ৰস্তাব মোৰ, জানিবাঁ ধুৰুপ্।

নীতি।—তদ্ৰূপ প্ৰতিজ্ঞা মোৰ;—
যদি কুণ্ডিল উভতি বয়,
সাধনীক সমৰ্পণ সম্ভৱ নহয়।
আৰু সেই কুবেৰৰ প্ৰদত্ত সম্পত্তি,
নসঁপিম আছোঁমানে, আহোম ৰজাক।
—শেষ সমিধান।

কনচেং।—অত অভিমান!
নসহোঁ ক্ষন্তেক আৰু!
জনা নাই কাৰ সতে পাতাঁ তৰ্কজাল?
সিংহৰ আগত যেনে বাঘ-গোজৰণি!
নসহোঁ ক্ষন্তেক আৰু নকৰোঁ পলম,
এতিক্ষণে যমপুৰি পঠিয়াই সৱে,
—ৰজা, মন্ত্ৰী, পাৰিষদ, সেনা, সেনাপতি—
হস্তগত কৰি শেষে সাধনী-'সম্পত্তি',
সামৰিম আক্ৰমণ ছুটীয়া ৰাজ্যৰ।
আহাঁ চাপি, কৰাঁ আহি প্ৰাণ সমৰ্পণ।

নীতি।—প্ৰতিজ্ঞা পালন,
কিম্বা ৰণত শয়ন।
আহাঁ চাপি, চাওঁ জুখি কিমানৰ বীৰ ;—
বাঘৰ আগত কৰে ছাগে ডেৰা-ডেৰি !
(যুদ্ধ ;—নীতিপালৰ পতন।)

নীতি।—(মূৰ্চ্ছিত অৱস্থাত) অহ-অঃ !
প্ৰাণবায়ু—কণ্ঠাগত হাঁয় !
অহ, প্ৰাণেশ্বৰী, সতীৰ জীৱন্ত ছবি,
এৰিলোঁ অকলে আজি ভৱ-সংসাৰত।
যাওঁ মই, আহাঁ তুমি, নিত্য বস্তু থই,
অনিত্য সংসাৰ হেতু, সতীৰ চানেকী।
আৰু মোৰ প্ৰজাপুত্ৰ, পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সৱ,
সবাৰে জানিবাঁ মোৰ শেষ-সম্ভাষণ।
অহ-অ-হ, বিদা-আ-য়।—
(মৃত্যু ;—শৱ স্থানান্তৰিত।)

কনচেং।—আহাঁ চাপি
একে লগে, বাকী আছা কোন ?
মন্ত্ৰী।—ধৰোঁ চাপি,
বধোঁ আজি বীৰ কনচেং।
(যুদ্ধ ;—মন্ত্ৰীৰ পতন আৰু শৱ স্থানান্তৰিত।)
কনচেং।—অস্ত হল শক্ৰবল।
নহল পূৰণ কিন্তু ৰণতৃষ্ণা মোৰ ;
নকৰিলে যুদ্ধ-আয়োজন ! বিধা হোক,

কাৰ্য্য-সিদ্ধি হল যথাৰতে। যাওঁ এবে,
আনোগই সাধনীক ধৰি, আৰু সেই
কুবেৰ-সম্পত্তি"।

(বেগেৰে প্ৰস্থান।)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

চন্দনগিৰিৰ টিং।

সাধনী!—(অকলে)।

গীত।

ললিত যোগিয়া—একতালা।

(হাঁয়) ফুল নুফুলিলে, গুটি নধৰিলে
কলিতে লেৰেলি যায় অই!
(হাঁয়) ঢোপা কলিটিয়ে, ফুলোঁ ফুলোঁ ভাৱে,
আশাতে বিনাশ পায় অই!!
এই সংসাৰৰ কেওঁ ফুলৰ মোল্কে নাপায়,
এই সংসাৰত ফুল দিনে আমুৱায়;
আকাশে হে মাথোঁ ফুল-মোল বুজি,
পিন্ধি লিত্তে শোভা পায় অই!

আতি খেদ লাগি হইছোঁ বৈৰাগী,
আছোঁ প্ৰাণ ধৰি সংসাৰ নিলগি ;
(এই) হৃধাৰি চকুলো, মছিলে নৰয়,
হৃদি-কুণ্ড জৰি বয় অই !
(এই) সংসাৰৰপৰা উদ্ধাৰি আতমা,
মুক্তি কোনে আজি দিয়ে অই !!

(মৌন)

অন্ত হল, সংসাৰৰ যত লীলা-খেলা !
অন্ত হল ধন-জন, ৰাজ্য-সিংহাসন,
আৰু যত মায়া-মোহ ভৱ-ভাওনাৰ !
অন্ত হল পিতৃ-মাতৃ, প্ৰাণ-পতিধন,
আত্মীয় কুটুম্ব আৰু যত প্ৰিয়জন ;
বৃদ্ধ মন্ত্ৰী, সেনাপতি, গল ৰাজ্যবল ;
আছোঁ মই দেহা ধৰি, আছে এই
'কুবেৰ প্ৰদত্ত ধন'। হব লয় ইও,
পাব লয় ইয়াতেই ক্ষন্তেক পলমে।

(মৌন)

সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ !
—কি যে সাংঘাতিক কথা !
যুক্তিৰ সঞ্চাৰ নাই ; নাই ধৰ্ম্মজ্ঞান ;
প্ৰলাপ সমুলি মাথোঁ বাতুলৰ মুখে !
শুনি হল ৰোমাঞ্চিত সৰ্ব্ব কলেৱৰ।

কোন সতে কোন সাহে কৰেহি প্ৰস্তাৱ,
বোধশক্তি বাজ কৰি, নিলাজৰ মুখে,
সতী সমৰ্পণ কথা ? কিন্তু, সাধ্য কাৰ
স্পৰ্শ কৰে ছাঁয়া এই সাধ্বী-শৰীৰৰ
থাকেমানে দেহে প্ৰাণ ?

(মৌন)

নিদিওঁ কাচিতো
এৰি 'কুবেৰ-সম্পত্তি', নিদিওঁ বুলিলে
যাক স্বৰ্গী প্ৰাণেশ্বৰে। ৰাখিছোঁ যতনে
তাক, সতীত্ব-ৰতন স'তে, ৰাখিম প্ৰাণান্তে !
সাহে যদি দুৰাচাৰে পশু-প্ৰকৃতিৰে
বলেৰে নিবৰ হেতু, সতীত্ব বলেৰে
তাক ৰাখিম উদ্ধাৰি, কৰি প্ৰাণপণ।

(মৌন)

চাপে অস্ত !
চাপিছে সি পুণ্য শোভা ধৰি। আঁতৰিছে
দেহ-মন লাহে—লাহে—লাহে, সংসাৰৰ
মায়া-মোহ আশা-শান্তি ক্ৰমাৎ এৰাই।
কৰিছে সি গতি এবে অনন্তৰ দিশে
ধীৰে ধীৰে ধীৰে। ধন্য প্ৰভু, ৰুদ্ৰ তুমি,
অপাৰ কৰুণা তব ; হৰিলাঁ আগেয়ে
মায়াৰ কাৰণ যত ভৱ-সংসাৰৰ,
মুকুতিৰ গতি মোৰ পোনাবৰ গুণে।

দিয়া মাতৃ জন্মভূমি, দিয়াঁহে বিদায়,
মৰিষি সমস্ত দায় আপোন কন্যাৰ।
আৰু মাতোঁ পৃথিবীক,—জননী-জননী,—
ৰাখিবাঁ মিনতি মোৰ অন্তিম কালত,
ক্ষেমিবাঁ সকলো দায় ইহ জনমৰ।
একেবাৰ সম্ভাষণ কৰিবাঁ গ্ৰহণ
নৰ-নাৰী মৰতৰ ; ক্ষেমিবাঁ সবাৰে,
নাজানি কৰিছোঁ যদি কিবা অপৰাধ।
শত্ৰু বুলি পৰিচয় দিছিলাঁ যি সৱে,
চেনেহী মাতেৰে এবে দিয়াঁহে বিদায়,
লই মোৰ স্নেহ-সম্ভাষণ।—যাওঁ এবে,
থাকাঁ সৱে, বিদায় ! বিদায় !!

(মৌন)

(সসৈন্যে কনচেঙৰ প্ৰবেশ)

কনচেং :—মহাৰাণী,
লোৱাঁ মোৰ সম্মান অশেষ।

সাধনী ।—কোন তুমি ?
কিয় মোৰ চাপিছাঁহি কাষ ?

কনচেং ।—আহোম ৰজাৰ
মই মন্ত্ৰী-সেনাপতি।

সাধনী ।—কিহেতু ইঠাঁই ?

কনচেং ।—ৰণত বিজয়ী হেতু।

সাধনী ।—জানো সেই কথা।
কিহেতু আহিছাঁ হেথা ?

কনচেং।—সমৰ্পিব লাগে সেই
"কুবেৰ-সম্পত্তি"; আৰু আত্ম-সমৰ্পণ
হব লাগে এবে।

সাধনী।—নহব সি বাঞ্ছা সিদ্ধি।

কনচেং।—নহব নহলে।

সাধনী।—কিবা কোৱাঁ!
পশুবল খটাবাঁ নহলে?

কনচেং।—ক্ষমা কৰাঁ,
আজ্ঞাবহ ভৃত্য মাথোঁ আমি!
ৰাজ-আজ্ঞা পালোঁ সদা প্ৰাণ পণ কৰি।

সাধনী।—কাৰ আজ্ঞা এনে?
কোন্ অধৰমী সিটো?
কোনে সাহে কবলই নীচ বচনেৰে
'কুবেৰ-সম্পত্তি' কথা? কোন্ জ্ঞানহীনে
কৰে এনে অসম্ভৱ সন্ধিৰ প্ৰস্তাব,—
সতী-সমৰ্পণ 'হেতু'—পতি বিয়োগত?
ধিক্ তাৰ জীৱনত, ধিক্ শতবাৰ!
সতীত্বৰ মূল্য সি জানে কি পাষণ্ডে,
বিশ্বৰাজ্য বিনিময় হেয় যাৰ স'তে!
সামান্য ৰাজ্যৰ ৰজা হই পৃথিৱীত
স্বৰ্গৰ আসন সি বিচাৰে মৰ্ত্ত্যত?
না জানে সি জীৱনত সতীৰ মাহাত্ম্য,
হোৱা নাই ৰাজ্য তাৰ সতী-প্ৰসৱিনী;

নতুবা নৃপতি মুখে ইহেন প্ৰলাপ
অসম্ভৱ,—অসম্ভৱ জানিবা নিশ্চয়।
আৰু শুনা,—
'কুবেৰ-সম্পত্তি' কথা ; এবাঁ তাৰ আশা।
হোৱা নাই প্ৰতিশ্ৰুত প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ
সেই ধন সমৰ্পণ হেতু ; যিৱা সন্নিধান
পালাঁ তুমি আছেনে মনত ? চোৱাঁ ভাবি,
কিহেতু এৰিলে প্ৰাণ প্ৰাণেশ্বৰে মোৰ,
কি ভাৱে উৰালে নাথে প্ৰস্তাৱ তোমাৰ,
পুৰুষৰ বীৰ্য্য দেখুৱাই।

কনচেং।—ক্ষমা কৰাঁ সতি !
যুক্তিৰ অধীন আমি, আদেশৰ দাস।
নকৰাঁ যদিহে আহি আত্ম-সমৰ্পণ
মন মোৰ ভদ্ৰ নিবেদন, বাহুবল
অগত্যা প্ৰয়োগ জানাঁ।
(ধৰিবলৈ লাহে লাহে আগ বাঢ়ে)

সাধনী।—ক্ষান্ত হোৱাঁ।
অন্ধ তুমি, নাহিবাঁ উধাই ;
সাধ্য নাই পাবলই স্পৰ্শ এই তনু।
দেখা নাই জনমত সতীৰ মহিমা ;
সিহেতু সাহিছাঁ এনে উন্মাদৰ প্ৰায়।
হব জন্ম মহাসতী ৰাজ্যত তোমাৰ,
আশীৰ্ব্বাদ লোৱাঁ এই, মূল্য শত্ৰুতাৰ।

আৰু মোত্ কথা নাই। লোৰাঁ চাই-বুজি
মায়া-লগা ৰাজ্যধন ; ললোঁ মাথোঁ মই
ছুটীয়াৰ ৰাজলক্ষ্মী, 'কুবেৰ-সম্পত্তি'।
মুগ্ধ নৰ, চাই লোৱাঁ, চাই লোৱাঁ আজি,
কিৰূপে সতীয়ে কৰে বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ।

(কুবেৰদত্ত সম্পত্তি লৈ হাঁহি হাঁহি
সাধনীয়ে কুণ্ডত জাঁপ দিয়ে) !

—০—

যবনিকা।

—০—

জয়মতী।

(বুৰঞ্জীমূলক নাটক)

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

শ্ৰীযুত পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা,

এম, আৰ, এ, এচ, ৰচিত।

তৃতীয় তাঙ্গৰণ।

১৮৫৩ শক।

তেজপুৰ,

লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা

গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

বেচ, ৷৹ তিনিসিকি।

কলিকতা, ২নং বেথুন ৰো,
"ভাৰতমিহিৰ" যন্ত্ৰত
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

উছর্গা।

—:*:—

স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী

পৰম পূজনীয়া জননী

৺লক্ষ্মী দেৱী

আইতাৰ

দুখানি চৰণত

অভাজন পুত্ৰৰ

ভক্তিপুষ্পাঞ্জলি।

ৰচয়িতা।

পাতনি।

—:০:—

আহোম ৰাজবংশৰ তুংখুঙ্গীয়া কৈদৰ মহাবীৰ গদাপাণি কোঁৱৰৰ বীৰাঙ্গনা ভাৰ্য্যা 'জয়মতী কুৱঁৰী'ৰ চৰিত্ৰ-চিত্ৰ লৌকিক চিত্ৰ চৰিত্ৰৰপৰা ভালেমান খাপৰ ওপৰত,—ই অলৌকিক চিত্ৰৰ সমকক্ষ। গতিকে, সেই অনুপমা মহাসতীৰ চৰিত্ৰ অলৌকিক তুলিৰে সৈতে আঁচি, বুৰঞ্জীৰ ভেঁটিৰপৰা লৰচৰ নকৰাকৈ, তাৰপৰা নাটকৰ দৃশ্যাদি আঁকিবলৈ চল লাগি ৰৈছে। সেই সুচলতে, এই লেখকে তেওঁৰ ছাত্ৰিকালৰ সংকল্পিত "জয়মতী" নাট এখনি ৰচিবলৈ সাহ কৰি ওলাইছে ; দুঃসাহসৰ কাৰ্য্যফল যে নিঘুণী নহব, তাক কোৱাৰ সকাম নাই। কিন্তু, গুণগ্ৰাহী ৰাইজে ভালচকুৰে চালে, কালত এই বেয়াই ভাল হৈ উঠিবগৈও পাৰে ; সেই আশ্বাস আপোনা-আপুনি পাঙ্গি লৈ, এই অপণ্ডিতা ৰচয়িতাই বুৰঞ্জীমূলক নাটক ৰচনাৰ নিচিনা নিপুণ লেখকৰ সুকঠিন কামলৈ আগ বাঢ়িছে। এতেকে, ইয়াৰ ভয়াবহ ফলাফল কি হয়গৈ কব পৰা নাই এথোন। ইতি—

তেজপুৰ,
১৬ চ'ত, ১৮২২ শক।

বিনীত,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

———০———

দ্বিতীয়বাৰৰ পাতনি।

"জয়মতী" পোহৰলৈ ওলায়েই ৰাইজৰপৰা আশাতীত আদৰ পাই গ্ৰাহকৰ হাততে পমি যোৱাদি গল ; আমাৰ হাত এতিয়া উদং। গতিকে, গুণগ্ৰাহী ৰাইজৰ গুণ লৈ, ইয়াৰ নতুন তাঙ্গৰণ উলিয়াবলৈ লৰালৰিকৈ আগ-বঢ়া হৈছে। ইতি—

তেজপুৰ,
১৬ চ'ত, ১৮২৪ শক।

ৰচয়িতা।

—:০:—

তৃতীয়বাৰৰ পাতনি ।

"জয়মতী" আকৌ গ্ৰাহকে হাত পাতি থকাতে নাইকিয়া হল। ইয়াৰ আদৰ আৰু প্ৰচলন ইমান বহুল হবগৈ বুলি আগধৰি ভাবিবলৈ নহল। গতিকে, অলপকালৰ ভিতৰতে আকৌ ইয়াৰ নতুন তাঙ্গৰণ উলিয়াব লগীয়া হল। কিন্তু, স্ব-প্ৰণীত ভালেমান পঢ়াশলীয়া পুথিৰ নন তাঙ্গৰণ বছৰি উলিওৱা কাৰ্য্যৰ ভিৰত, স্কুলৰ কেইবাখনো বিবিধ বিষয়ক নন পুথি লিখি প্ৰচাৰ কৰিব লগীয়া হোৱাত, যোৱা ভালেমান বছৰ গ্ৰাহকক "জয়মতী" যোগাব পৰা নাই। এতিয়াও, এই লেখকৰ স্কুলীয়া কিতাপত বাজে, অন্যান্য কিতাপ-পুথি কিছুমান একলগকৈ ছপাই এখনি গ্ৰন্থাৱলী উলিওৱাৰ দিহাকৰণৰ যোগতহে ই আকৌ পোহৰলৈ ওলাবলৈ এটা সু-ছেগ পাইছে। এই ছেগতে, নাটকখনিৰ সৰ্ব্বাঙ্গতে এবাৰ হাতফুৰাই দি, ইয়াক বুৰঞ্জীৰ ভেঁটিত মটৃমটীয়াকৈ থিয় কৰাবলৈ আৰু নাটমন্দিৰৰ বিশেষ উপযোগী কৰিবলৈ প্ৰয়াস পোৱা গৈছে। ইতি—

তেজপুৰ,
১৬ চ'ত, ১৮৫২ শঁক।

ৰচয়িতা।

—o—

ভাওবিলাক।

মতা।

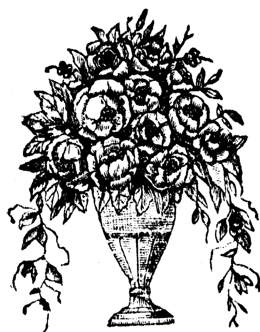
লাঙ্গি-গদাপাণি	... ...	তুংখুঙ্গীয়া ফৈদৰ ৰাজকোঁৱৰ।
চুলিকৃফা—ওৰফে লৰা-ৰজা	... ...	অসম দেশৰ ৰজা।
আতন—ওৰফে দীঘলা	... ...	বুঢ়াগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া মন্ত্ৰী।
লাইথেপেনা	... ...	বৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া মন্ত্ৰী।
লাচামকলা	... ...	বৰপাত্ৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া মন্ত্ৰী।
লেচাই—ওৰফে ডেবেৰা (২য়)	...	বৰবৰুৱা ঘাই বিচাৰক।
ধৰ্ম্মনাথ	... ...	ন্যায়সোধাগোহাঞি ফুকন।
মুকুন্দ	... ...	সলাল বৰগোহাঞি।
চন্দ্ৰমল	... ...	জাগিয়াল গোহাঞি।
ৰমানন্দ	... ...	ৰহিয়াল বৰুৱা।
লাই আৰু লেচাই	... ...	জয়মতী-গদাপাণিৰ পুত্ৰদ্বয়।

বেজবৰুৱা, চাওদাংবৰুৱা, চাওদাং, দুত, দুৱৰী, কটোৱাল, গুৱাল, গৰখীয়া, জালোৱা, হালোৱা, হাটৰুৱা, বাটৰুৱা, পাণবেপাৰী ইত্যাদি।

মাইকী।

জয়মতী	... ...	গদাপাণিৰ ভাৰ্য্যা।
পদ্মাৱতী	... ...	জয়মতীৰ সখী।
আই-কুঁৱৰী	... ...	লৰা-ৰজাৰ জননী।
আহিনী	... ...	জয়মতীৰ বান্দী।
বগী	... ...	বৰ-পোহাৰী।
চিন্নু	... ...	নগাপৰ্ব্বতৰ নাগিনী।
জিন্নু	... ...	চিন্নুৰ জীয়েক।

গঞানী, লিগিৰী, নাচনী ইত্যাদি।

জয়মতী।

আৰম্ভণ।

('দুফালৰপৰা দুগৰাকী গায়িকাৰ প্ৰৱেশ)

গীত।

(বিহঙ্গৰা—জলদ একতালা।)

ভূলি গতি আমি হেৰা আহিছোঁ অই।
স্বৰগ-সুন্দৰী, আমি দুই কিন্নৰী,
শুনি বাঁহী, নাচোঁ হাঁহি,
দুই প্ৰেমময়ী অপেচৰী।
উদ্যান উজ্বলি, ফুলি-আছে ফুলকলি,
আদৰেৰে তুলিমগই আমি।
সেউতী, মালতী, ফুলনাহী, যাতি-যূতী,
হালি-জালি হাঁহিছে পদুমী।
যাওঁ আমি, ঘূৰি হাঁহি,
হাঁহি হাঁহি নিলগ হই॥

(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান)।

১। অঙ্ক।

——

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

মন্ত্ৰণা-চৰা।

(ৰজা আৰু বুঢ়াগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া)

ডাঙ্গৰীয়া।—স্বৰ্গদেৱ !
নোৱাৰিলোঁ নিৰাপদ কৰিব আমাক ;—
আজিও জীৱিত এক আপদ প্ৰধান।
—নিশঙ্ক নহল সিংহাসন।

ৰজা।—কিবা কোৱঁা !
আছে আৰু, ডাঙ্গৰীয়া, কালশত্ৰু মোৰ ?—
তুমি মোৰ পৰম বান্ধৱ ; কৰঁা ভাবি,
যিবা ভাল বন্ধুজন মঙ্গল কাৰণ ;
—বিঘিনি নাশক তুমি মোৰ।

বুঃ গোঃ।—কৰা নাই ক্ৰটী লেশ ; নকৰোঁ কাচিত।
কতনা কোৱঁৰ বধ হল আশঙ্কাত,
অঙ্গক্ষত কত জনা কৰালোঁ গুপুতে,
তৱ মঙ্গল কাৰণ।

ৰজা।—জানোঁ সমুদায়।

জানি তব হিতচিন্তা হিত অৰ্থে মোৰ,
কৃতজ্ঞ অন্তৰে নিতে লওঁ তব গুণ।
কিন্তু মন্ত্ৰি! কিহেতু চিন্তিত?—চিন্তাযুত
দেখিলে তোমাক, চিন্তা-ভয় বাঢ়ে মোৰ।
জানা তো পূৰ্ব্বৰ কথা,—জানি ভাগ্য হীন,
পূৰ্ব্বৰজাসকলৰ,—অকাল বিনাশ,—
নেসাহিল প্ৰাণে মোৰ ৰাজ্য লাভলই;
নাছিল সমূলি সিংহাসন বাঞ্ছা মোৰ।
অবাবত প্ৰাণ দিয়া অতি অসহন;—
সহোঁ তেও, হয় যদি দেশৰ কল্যাণ।
তোমাৰ কথাত মাথোঁ পতিয়ন গই,
উঠিলোঁহি কাৰেঙত;—কুক্ষণত হীন,
লভিছিলোঁ আপদীয়া ৰাজপাট এই!—
পিচে, ঘূৰি চিন্তা কিয়? কিবা অমঙ্গল
দেখিছাঁ আগত তুমি? আপদ প্ৰধান
বোলা কাক? কোন সিটো প্ৰাণবৈৰী মোৰ?

বুঃ গোঃ। নহয় সামান্য নৰ। নোৱাৰে চাপিব
সাধাৰণে কাষ তাৰ।

ৰজা।—কিয় মন্ত্ৰীবৰ?

বুঃ গোঃ।—মহা বাহুবলী তেওঁ, লাঙ্গি-গদাপাণি।
গোবৰ ৰজাৰ সুত, ফৈদ তুঙ্‌খুঙ্গ।
অঙ্গক্ষত কৰা তাৰ নহয় সম্ভৱ
গুপুতৰ হতুৱাই।

ৰজা।—কি হব উপায় !

বুঃ গোঃ।—উপায় চিন্তিব লাগে।

স্বৰ্গদেৱ, নহবাঁ অধীৰ ; আছোঁমানে

সহায় তোমাৰ,—ৰাখিম প্ৰতিজ্ঞা মোৰ।

চাওঁ বাৰু, কি পাৰোঁ কৰিব যুক্তি-বুদ্ধি।

—নহবাঁ বিমোৰ অতি।

ৰজা।—বাৰু, ডাঙ্গৰীয়া !

প্ৰাণৰক্ষা মোৰ মাথোঁ, ৰাখিবাঁ মনত।

বুঃ গোঃ।—অৱশ্যে ৰাখিম। তাৰেহে ব্যৱস্থা হেতু

যাওঁ এবে, কৰোঁগই সত্তৰ যি হয়।

(ডাঙ্গৰীয়াৰ প্ৰস্থান)

ৰজা।—(আপোনাআপুনি) গদাপাণি !

ভীষণ ই নাম ! শুনি মোৰ কঁপে হিয়া !

কান্দিছে অন্তৰে হাঁয়, কি জানো কি জানি !

পৰিছে মনত আজি তাহানিতে দেখা,

বীৰবাহু গদাপাণি ধেমালি-যুঁজত ;—

প্ৰকাণ্ড পুৰুষ আৰু ভীম গদাধাৰী,

অকলে শকত সিটো শত জনলই !

অঙ্গক্ষতে নিৰাপদ নকৰিব মোক ;

নবধিলে গদাপাণি নুগুচে অপায়।

আৰু এক ঈৰ্ষানলে দহিছে অন্তৰ ;—

জয়মতী পত্নীলাভ তাৰ ! হিয়া উদঙ্গাই

সঁপিছিলোঁ যাক ভালপোৱা। যাৰ হস্তে

আজি সৰ্ব্বস্ব সঁপিব পাৰোঁ ;—পাৰোঁ দিব

অকাতৰে সিংহাসন এৰি! কিন্তু হাঁয়,
নুপূৰিল প্ৰেম-আশা, নাই প্ৰতিদান ;
ঘিণ কৰি নিলগালে মোক! নিলগালে
যাচি দিয়া প্ৰেম মোৰ! অযাচিতে পালে
কিন্তু, সেই ভালপোৱা, গদাপাণি বীৰে।
সেই গদাপাণি!—প্ৰেমত বিঘিনি মোৰ!—
যাৰ নামে ঈৰ্ষানল জ্বলি উঠে ঘনে!—
লম তাৰ প্ৰতিশোধ ; লম এইবাব ;
লই তাৰ প্ৰাণ আজি, বিৰহ-অনল
জ্বলান, প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, জয়াৰ বুকত!

(প্ৰস্থান)

—c—

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

জয়মতীৰ শোৱাকোঠা।

(জয়মতী আৰু গদাপাণি)

জয়া।—প্ৰাণেশ্বৰ!

পৰিছে মনত আজি, তাহানিৰ কথা;—
তাহানি নিলগে দেখা, নিলগতে ইঁহা
পূৰ্ব্বৰাগে ওপচাই হিয়া।

গদা।—সঁচা প্ৰাণেশ্বৰি!

পৰিছে মনত মোৰো পোনে দেখা পোৱা
তোমাৰ লাৱণ্য প্ৰভা।

জয়া।—নোৱাৰোঁ ফুটাব

সিদিনাৰ ভাব আজি। কিনো ভাৱে হাঁয়,
নাচিছিল হিয়া মোৰ, কিবা উলাহত!—
উগুল-থুগুল প্ৰাণ কিবা ৰহস্যত!
নুবুজোঁ এতিয়া নিজে কিবা মোহনীত
পৰিলোঁ প্ৰেমত তৱ।

গদা।—ধ্ৰুৱ অনুভৱ তৱ।—

কৰিছিল মোকো তেনে; দুৰ্ব্বলৰ দৰে,
ভাবত কঁপিলোঁ মই তোমাকে ডৰাই!
দেহাভাৰ সহিবৰ নাছিল শকতি।
নাৰী হই নচুৰালোঁ ঠেকত পেলাই;—
ৰণচণ্ডী তুমি!

জয়া।—আৰু নাথ! সিদিনাৰেপৰা চাওঁ মই,
ধেমালি যুঁজত,—থাকোঁ চাই মেদেখাত;—
হিয়া মোৰ ওপচে আনন্দে, দেখি নিতে
বিক্ৰম তোমাৰ।
গদা।—দেখা দিয়া হলে তুমি,
নেদেখোঁ বিক্ৰম মোৰ; দেখিলাহেঁতেন
দুৰ্ব্বল কঁপনি মাথোঁ, জয়ঘামে ঘমা।
জয়া।—বিয়াত যিদিনা নাথ, দিলে লগ্নগাঁথি,
—নহয় বেকত এবে সিক্ষণৰ ভাব!
গদা।—তেতিয়া আবেগ যেন বিৰিঙ্গি উঠিল,
কপালত বিন্দু বিন্দু প্ৰেমৰস সাৰ।
দেখা যেন লাগে মোৰ,—তোমাৰো তেতিয়া,
আবেগৰ চকু-লো আহোঁতে নিজৰি,
ওৰণীৰ আগটিত লাগি।
জয়া।—প্ৰাণেশ্বৰ!
সিদিনা যে পাতিছিলাঁ ৰোহ?
গদা।—প্ৰাণেশ্বৰি! ৰোহ নোহে.—
আবেগেৰে হিয়া মোৰ উপচি আছিল,
ভেটা লাগি প্ৰণয়-সোঁতত।
(সোণাই আৰু লেচাই লৰি আহি দেউতাক আৰু আইতাকৰ কোলাত উঠেহি)
লেচাই।—আইতা! আইতা!
খোৰা-ৰজা কথা তুমি নকলা দেখোন?—
পাহৰিলাঁ কম বোলা?
জয়া।—শুনাম সোণাই, আজি ভীমৰ কাহিনী।

লাই ।—দেউতা ! দেউতা !
থাকিল নহয় বাকী, হনুমন্ত কথা ?—
নপৰিল আধ্যা তাৰ ।
গদা ।—আছেনে মনত বাৰু, শুনিলাঁ যিখিনি ?
জয়া ।—হবঁনে তুমিও পোনা, হনুমন্ত বীৰ ?
লাই ।—দেউতা-সমান হলে জিনিম ৰজাক ।
গদা ।—ৰাজদ্ৰোহ মহাপাপ, নকবাঁ সিকথা ।
জয়া ।—আপোন জীৱন-লক্ষ্য সুমৰিলে নাথ,
'ৰাজদ্ৰোহ মহাপাপ' নোবোলাঁ জানোচা ?
গদা ।—ৰাজ্যহিত ৰাজদ্ৰোহ কদাপি নহয় ।
পতন-উন্মুখী এই আহোম ৰাজ্যৰ
উদ্ধাৰ সাধন, জীৱন ব্ৰতৰ মোৰ
একমাত্ৰ ধ্ৰুৱতৰা ; মন্ত্ৰী-ক্ষমতাই
ৰাহুৰূপে কৰে গ্ৰাস ৰাজশক্তি হাঁয় ;
পুনৰ্মুক্ত কৰা মোৰ পালিত বাসনা । (নীৰৱ)
প্ৰিয়া, বাৰু আহোঁচো এতিয়া । (উদ্যত)
জয়া ।—প্ৰাণনাথ !
বেলি ভাটী দিলে আহি ; ঘূৰিবাঁ ত্বৰিতে । (গদাপাণিৰ প্ৰস্থান)
লেচাই ।—আইতা !
কওঁ-বোলা কোৰাঁ তেন্তে এতিয়া ।
জয়া ।—(লাই-লেচাই দুইকো দুহাতে ধৰি উঠি)
বীৰৰ সন্তানে মোৰ বীৰৰ কাহিনী
অৱশ্যে শুনিব লাগে । আহাঁ পোনাহঁত,
ফুলনিত কওঁগই ফুৰি ফুৰি ফুৰি । (প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

—⁂—

ৰজাৰ ৰৰচৰা।

(ৰজা, মন্ত্ৰীসকল আৰু সভাসদবৰ্গ)

ন্যায়সোধা ফুকন।—কি বুলি বিহিবাঁ দণ্ড, নিৰ্দ্দোষী জনক ?
গদাপাণি অপৰাধী নেদেখোঁ একোতে।

বুঃ গোঃ।—ৰাজাজ্ঞা পালন হেতু, দোষৰ বিচাৰ
নালাগে হে হেৰা !

ফুকন।—কিবা কোৱাঁ ডাঙ্গৰীয়া !
শাসন-বিধান এৰি, ৰাজাজ্ঞা কি বোলাঁ ?

বৰবৰুৱা।—ৰজাৰ মঙ্গল হেতু, নহয় অবিধি ;
নাভাবোঁ অকৰ্ম্ম একো।

বৰপাত্ৰগোহাঞি।—মোৰো সেয়ে মত।
ৰজাৰ মঙ্গলে জানাঁ, ৰাজ্যৰ মঙ্গল।

বুঃ গোঃ।—নামাতিবাঁ হেৰা আৰু ; তোমাকে মাতিছোঁ।
নুতুলিবাঁ আপত্তি বিশেষ। ভাবি-চিন্তি
দিছোঁ মত, গদাপাণি অঙ্গক্ষত হেতু।

ফুকন।—নধৰিবাঁ মোক।
নোৱাৰিছোঁ দিব মত। নিৰ্দ্দোষী জনৰ
অবাবত অঙ্গক্ষত নহয় যুগুত ;—
তাতে গদাপাণি হেন পুৰুষ প্ৰধান,
লভিছে জনম যি ঘোৰ সমস্যাত
ৰাজ্যৰ মঙ্গল হেতু।

ৰজা।— অবাবত ?
কিয় কোৱাঁ অযুগুত কথা ?
যি কার্য্যে মঙ্গল মোৰ, ৰাজ্যত চৌপাশে
শান্তিৰ স্থাপনা হয় বাহিৰে ভিতৰে ;
কি বুলি অবিধি বোলাঁ, ৰাজনীতি মতে,
তেনে শুভ কার্য্য তুমি ?

ফুকন।— নুবুজিলোঁ মই,
নকৰিলে অঙ্গক্ষত গদাপাণি বীৰ।

কিবা অমঙ্গল আছে ভিতৰি ৰজাৰ,
কিয় বা অশান্তি বাঢ়ে ৰাজ্যত বাহিৰে।

ৰজা।— নকৰাঁ বিস্তৰ।
অঙ্গক্ষত উজু কথা ; বধৰ উপায়
আলচাঁ সভাত আজি। মহাশত্রু মোৰ
ই ৰাজ্যত গদাপাণি। নবধিলে তাক,
নুগুচে অশান্তি মোৰ।

বুঃ গোঃ।— ভাবি চোৱাঁ পুনৰপি,
স্বৰূপ কইছে স্বৰ্গদেৱে। গমি চোৱাঁ
অতীতৰ শোক-লগা কথা ! অকালত
হেৰুৱালোঁ, কত জনা যোগ্য স্বৰ্গদেৱ !
ৰাজযোগ্য কোৱঁৰৰ পক্ষাপক্ষ হই,
আমিও হইছোঁ সেই পাপকৰ্ম্মভাগী।
সলোৱাঁ এতেকে, হেৰা, বিপৰীত ভাব,
আহাঁ বাটলই।

ফুকন।— নহব ই কার্য্য মোৰ ;
নোৱাৰোঁ ঘুৰিব মই তেনে বাটলই।
অহ, গদাপাণি হেন বীৰ অন্ত হেতু,
—বৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়াৰ অবিহনে,—
ই হেন মন্ত্রণা-জাল! সাধোঁ তোমাসৱে
উদ্দেশ্য যি হয়! নোৱাৰোঁ থাকিব চাই
ইহেন ব্যৱস্থা।

(ন্যায়সোধা-গোহাঞি-ফুকনৰ প্রস্থান।)

ৰজা।— ইকি আচৰণ!

বুঢ়াগোহাঞি।—ভাল হল, স্বৰ্গদেৱ!
এৰিছে আপদে ভাল। বুগুত মীমাংসা
মিলিব এতিয়া ভালে।

বৰবৰুৱা।— মিলিছে সুযোগ।
আলচোঁ এতিয়া ধৰাঁ গদাৰ মৰণ।

বৰপাত্র।— সঁচাকে' লাগিছে চল এতিয়াহে হয়।

ৰজা।— সেয়ে স্থিৰ।
কৰাঁ ভাল যিবা হব পাৰে।
গদাপাণি নাম যেন নালাগে শুনিব ;
শুনোঁ যেন কালি তাৰ মৰণ-বাতৰি।
'শুভস্য শীঘ্রম্' মন্ত্রি, কৰিবাঁ স্মৰণ ;
নানিবাঁ অশুভ মাতি নকৰাঁ পলম।

বুঃ গোঃ।— নকৰোঁ পলম।
চিন্তা নাই স্বৰ্গদেৱ!

গুপ্তভাৱে কৰিম যুগুতি যিবা হয়
সভাসদে মিলি। ফলিব সুফল জানাঁ
সাদিনৰ পাচে।

ৰজা।— মানিছোঁ আশ্বাস।
উঠোঁ তেন্তে আজিলই; যোৱাঁ ঘৰাঘৰি।
সাদিনত কাৰ্য্য সিদ্ধি হয় যেন ভালে,
ৰাখিবাঁ মনত সৱে।

(প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

জয়মতীৰ বুলনি।

(জয়মতী আৰু পদ্মাৱতী)

জয়া।— কিয়, সখি,
আছাঁ মন মাৰি ?

পদ্মা।— এৰা সখি,
আছোঁ হে এনেই।

জয়া।— নুগুচে লগৰ এটা ;
চিন্তা-লগৰীয়া দেহি, চিন্তাময়ী সখী।

পদ্মা।— দুশ্চিন্তা লগৰী আজি।
অমঙ্গল ফল তাৰ গাতে ফলিয়ায় ;—
কবলই সত যোৱা নাই !

জয়া।— অমঙ্গল !
কিবা অমঙ্গল সখি, ভাবিছাঁ মনত ?
কোৱাঁ ভাঙ্গি ততালিকে, গুচোৱাঁ মনৰ
উগুল-থুগুল ভাব।

পদ্মা।— স্থিৰ হোৱাঁ সখি।
বিপদ বাতৰি শুনাঁ, ধৈৰ্য্য ধৰি আগে।
শুনিলোঁ বিষম কথা দেউতাৰ মুখে ;—
আপদে মেৰায় দেখোঁ তব পতিধন !
ৰাজাজ্ঞা হইছে ৰাজ, লাঙ্গি-কোৱঁৰক
নিবহি আটক কৰি অঙ্গক্ষত হেতু।

জয়া ।— বিষম বাতৰি দিলা ।
কোঁৱৰৰ অমঙ্গল, অশুভ আশঙ্কা,
বাজিছে বুকুত যেন বজ্রসম শেল !
কিন্তু সখি, বীৰবাহু পতিধন মোৰ ;
অকলই নিপাতিব শত শত্রুজন ।
কোৰাচোঁ তথাপি, অঙ্গক্ষত কৰি স্বামী,
কাৰ কিবা হব উপকাৰ ?

পদ্মা ।— জানোঁ সখি,
বিক্রম গদাৰ । ঘূৰিছিল গুপ্তচৰ ;
নোৱাৰিলে কোঁৱৰৰ ছয়াঁকো পৰ্শিব !
কিন্তু, এবে আন বল,—প্ৰকাশ্যে আহিব
ৰাজ-সেনাদল ; সহজে কৰিব বন্দী,
বিনাশিব প্ৰাণ নতু ।—গদা-বিনাশনে
হেনো ৰজাৰ মঙ্গল ।

জয়া ।— কি হব উপায় সখি !
কোঁৱৰৰ প্ৰাণে মাথোঁ আছোঁ প্ৰাণ ধৰি,
সেই প্ৰাণ অবিহনে জীঁও কেনে কৰি ?—
নেকাটি আগেয়ে লতা, কাটে কিয় গছ ?
নেভাঙ্গি দেহাক আগে বধে প্ৰাণপখী,
কাৰ এনে মতি !

পদ্মা ।— নহবা উতলা ।
বিপদত ধৈৰ্য্য ধৰা বীৰপত্নী-চিন্ ।
শুনা মোৰ যুগুত মন্ত্ৰণা ;—ছদ্মবেশে
কোঁৱৰক বাজ কৰা ৰাজ্যহন্তে ৰাতি ।

থাকোক অজ্ঞাত ভাৱে, ঘূৰি কিছুকাল ;
ঘূৰিব পুনৰ ভাগ্য, ঘটনা-চক্ৰত।
'দিনে ক্ষণ, ক্ষণে কৰে অজৰ অমৰ'
—কালৰ কুটীলা গতি !

জয়া।— সাৰুৱা তোমাৰ যুক্তি ; পালিম যতনে।
কিন্তু সখি ! সংসাৰত নাই আৰু মায়া।
স্বামীৰ বিহনে মোৰ নৰব জীৱন ;
বাঞ্ছা নাই তাত। উছর্গা কৰিছোঁ প্ৰাণ,
পতিৰ মঙ্গল হেতু, দিম পূৰ্ণাহুতি।
অনাথ সন্তান দুটি গতাওঁ তোমাক,
মাতৃৰত স্নেহিবাঁ দুটিক।

পদ্মা।— থোৱাঁ সখি !
নোবোৱাবাঁ মো ৰা হাঁয় শোকৰ নিজৰা।
পাহৰিছাঁ হিতাহিত উত্ৰাৱল হই,
কৰিছাঁ উতলা মোকো। জানাঁ সখি, নোহে
ইটো শোকৰ সময়। চিন্তাঁ এবে আহাঁ,
ধীৰ ভাৱে কোৱঁৰৰ উদ্ধাৰ উপায় ;—
ঈশ্বৰ সহায় আছে।—মঙ্গল-আৰতি
ধৰোঁ সখাৰ কুশলে।

জয়া।— ধৰাঁ সখি !
সুপ্ৰসন্ন হয় যেন বিধি।—

গীত।

(বেহাগ)

প্ৰভো ! দিয়াঁ দৰিশন।

মেলিছোঁ যতনে আমি, হৃদয়-দাপোন ॥
অবলা পৰাণ জুৰি, কৰিছোঁ কাকুতি হৰি,
একেৰি কৰুণা প্ৰভো ! কৰাঁ বিতৰণ ॥
অনাথিনী নাৰী আমি, জানি নাথ অন্তৰ্য্যামী,
দিয়াঁ নাথে কৃপা কৰি অভয়চৰণ ॥
নৰ-শক্ৰ হাত সাৰি, হব স্বামী বনচাৰী,
ৰাখিবাঁ অপায় নাশি বিপদতাৰণ ॥

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক ।

(গদাপাণি অকলে)

গদা ।— মিলিছে সুযোগ অহ,
মিলিব যুঁজাক এবে মনৰ জোখায় !
পাৰ হল অতকাল ধেমালি যুঁজত,
নিমিলিল ছেগ ক'তো সঁচা যুঁজলই ;—
মিছা হল বাহুবল, মিছা গদানাম !
মিলিছে সুযোগ এবে, অতকাল পিচে,
সমুখ সংগ্ৰাম হেতু ৰাজসেনা সতে ;—
নিপাতি যতেক বীৰ, সেনা সেনাপতি,
ৰাজ্য উদ্ধাৰিম ।

(নীৰৱ)

মিলিছে সুছেগ অহ,
পতিত আহোম ৰাজ্য পুনু উথানৰ ।
পিতৃৰাজ্য ৰসাতলে যায়-যায় আজি !
স্বাৰ্থপৰ কুলাঙ্গাৰ পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সৱে
ক্ৰমাগত নিছে তললই । অৰাজক
ৰাজ্য আজি হল স্বৰূপত ! নামে মাথোঁ
ৰাখি ৰজা অপাত্ৰ জনক, যতমানে
দুৰাচাৰে পাঙ্গি লই দুৰ-অভিসন্ধি,

লুটিছে পীড়িছে কৰি দেশ ছাৰখাৰ !
কতজন বংশধৰ হল বিনাশন
অকালত অবাবত সামান্য স্বাৰ্থত ;—
দহে মোৰ দেহ-মন পৰিলে মনত !
জীৱনৰ ব্ৰত মোৰ আছে অন্তৰত,
ইসব উদ্ধাৰ কৰা বিনাশি অপায়।
নিৰ্জ্জীৱ অতনা দিন জীৱন্ত বাসনা
অন্তৰৰ অন্তস্থল আছিল বিয়াপি,
ছায়ে ঢকা অগ্নিশিখা প্ৰায়। আছোঁময়ো
মৰাপ্ৰায়, মনোবেগ মনেতে সামৰি,
জীৱনৰ মহাব্ৰত হানি হয় বুলি !
সুমৰিছোঁ সৰ্ব্বক্ষণ হিত উপদেশ
ন্যায়সোধা ফুকনৰ ; জন্ম মোৰ,
শিক্ষা, দীক্ষা, লক্ষ্য আৰু ৰণ-আথৰাৰ
স্বাধীন উদ্দেশ্য মাথোঁ জ্ঞাতিৰ উদ্ধাৰ।
মিলিছে এতিয়া তাৰে সোণালি সুযোগ ;—
কাৰ্য্যৰ ক্ষেত্ৰত, নিলিব দুদিন বাজে,
সন্মুখ সংগ্ৰাম।

(জয়মতীৰ প্ৰৱেশ)

জয়া।— দুখত আনন্দ !
সদানন্দ সদাশয় প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ !
গ্ৰাসেহি বিপদে ; তথাপি নহল হাঁয়,
চেতনা তোমাৰ !—নাই এৰে অন্যোপায়।

গদা।— নডৰাওঁ প্ৰিয়া হেৰা, নধৰিবাঁ মোক।
নপলাওঁ কদাচিতো কাপুৰুষ হই।
বীৰৰ শোভন কাৰ্য্য নহয় পলোৱা ;
নোশোভে সি অযাচিতে গদাপাণিলই।
আহক যতেক আছে ৰাজ-সেনাদল ;
জিনিম অকলে মই শতেক যুঁজাৰু।
আগে যুদ্ধ, পাচে মৃত্যু,—বীৰৰ কৰ্ত্তব্য
অৱশ্যে পালিম মই।

জয়া।— সঁচা প্ৰাণেশ্বৰ !
জানোঁ মই বিক্ৰম তোমাৰ। জানোঁ আৰু
বীৰৰ কৰ্ত্তব্য যিবা। অবলা বদিবা,
নডৰোঁ মৃত্যুক ময়ো,—নাথাকে উপায়,
নাথাকে ভৰসা যেৱে। কিন্তু, প্ৰাণনাথ,
ভাগ্যৰ চকৰি সদা লাগিছে ঘূৰিব ;
নুঘূৰিব তৱ ভাগ্য কোনে কব পাৰে ?
দুদিন অজ্ঞাতবাস কৰাঁ তুমি গই,
মিলিব সুযোগ পুনু ; উদিব নিশ্চয়
সুখৰ সূৰুজ পুবে।

গদা।— নামানে বুজনি, প্ৰিয়া,
নুবুজে পৰাণে আজি। আতিকে ঘিণাওঁ
মই ভয়াতু জনক ;—নিন্দোঁ ততোধিক,
পুৰুষালি নাই যাৰ। জানে সকলোৱে
মনোভাব মোৰ। আপোন পালত এৱে
কৰোঁ কিনো মতে, পুৰুষে নকৰা কাম ?

আৰু এটি কথা ;—তোমাক অনাথ কৰি,
এৰি লাই, সোণাই লেচাই, যাম মই
প্ৰাণ লই অকলে পলাই !—অসম্ভৱ—
প্ৰিয়া, মোক, নধৰিবা টানি । তৰোপৰি,
ৰাহুৰ গ্ৰাসত এৰি পিতৃৰাজ্য মোৰ,
নকৰি প্ৰাণক পণ পলাম অকলে !—
ইও এক অসম্ভৱ কথা ।

জয়া ।— জানা নাথ !
তাতে হে ধৰিছোঁ টানি । নকৰিবা মোক
চিৰ-অনাথিনী ; অকালত পিতৃহীন
নকৰা সন্তান । পতনমুখীয়া ৰাজ্য
নকৰা উচ্ছেদ । ঘূৰিলে ভাগ্যৰ চাক,
ঘূৰিব সুদিন ; উদ্দেশ্য সফল হব,
থাকিলে কুশলে তুমি ।

গদা ।— বান্ধনি কথাৰ !
নাবান্ধিবা, প্ৰিয়া, মোক যুক্তিৰে মেৰাই ।

জয়া ।— নহয় কথাৰ বান্ধ.. ;
হিয়াৰ আবেগ আৰু পত্নী-অনুৰোধ ;—
সুবুজিলা প্ৰাণেশ্বৰ !

গদা ।— বুজোঁ প্ৰাণেশ্বৰি !
বুজিছোঁ কতনা আগে ব্যাখ্যান তোমাৰ ।
কৰা নাই অৱহেলা, তৱ অনুৰোধ ;
নকৰোঁ কাচিত, এৰাঁ যদি আজিলই ।

জয়া।— নিচিন্তাঁ মঙ্গল তেন্তে আমি তিনটিৰ ?
দিবাঁ যদি ধৰা নাথ, ঠেলি অনুৰোধ,
বাকী তিনি প্ৰাণ তৱ, ৰাখাঁ ক'ত আজি ?
—ডুবিব দুখত দিনে। আৰু, চোৱাঁ নাথ,
দিয়াঁ যদি প্ৰাণ তৱ, অযথা যুঁজত,
—অকলে সমুখ হই অলেখৰ সতে—
জীৱনৰ লক্ষ্য তৱ ৰাজ্য উদ্ধাৰৰ
হেৰুৱাবাঁ তুমি।

গদা।— কি আছে উত্তৰ !
জীৱনৰ লক্ষ্য মোৰ স্বদেশ উদ্ধাৰ
নোৱাৰোঁ ভুলিব, আছেমানে দেহে প্ৰাণ।
যি লক্ষ্য ধ্ৰুৱতৰা এই জীৱনৰ,—
পতন-উন্মুখী ৰাজ্য ইন্দ্ৰ-বংশৰ
উদ্ধাৰ সাধন,—কৰি তাক শঙ্কাযুত,—
ডাৱৰমুখীয়া—নহব যুগুত সচাঁ
অযথা যুঁজত ধৰা মৰসাহ কৰি।
পূৰ্ণ হোক ইচ্ছা তৱ ; কৰিম অকাৰ্য্য,
পলৰীয়া হই আজি ! কিন্তু, গদাপাণি
নাথাকে নিশ্চিন্তে শুই কৰ্ত্তব্য পাহৰি।
যাম মই ৰণ-বল গোটাবৰ গুণে।
জিনিম পাষণ্ড ৰজা, দিম সমুচিত,
পাপৰ শোধন আহি ; বঢ়ালে বিপদ,
গুপ্তসিংহ জগোৱাই নিজে। থাকাঁ প্ৰিয়া,

পোনা দুটি বুকত গুৱাই। চিন্তা নাই
মোৰ হন্তে, হব দেখা দুদিনৰ পাচে।
কিন্তু, প্ৰিয়া, ছদ্মবেশ ?—

জয়া।— ৰাখিছোঁ যুগুত।
প্ৰাণনাথ ! আহাঁ এৰে, ধৰাঁহি সি বেশ।

গদা।— আগ হোৱাঁ, প্ৰিয়া, তুমি ; গইছোঁ পাচত।

(জয়মতীৰ প্ৰস্থান)

গদা।— (আপোনা-আপুনি) ছদ্মবেশ পৰিধান !
নোশোভে সি মন মোৰ, শোভে যদি দেহা।
সম্মুখ সংগ্ৰাম প্ৰাণে বিচাৰে আগত,
বাহুযুদ্ধ হেতু। অন্যায় শাসনে কিয়
পাব ভেটা-ভঙ্গা ?—দহৰ অধিক বল
ধৰিছোঁ দেহাত ; মূহুৰ্ত্তে উপাৰি কিয়
নকৰোঁ নতুন দুৰ্জ্জন-কঠীয়া যত ?
কিন্তু, অন্ত কৰা অকলই শত্ৰু অগণন
নহব সম্ভৱ ;—নহব সাধন মোৰ
জীৱন-উদ্দেশ্য। এতেকতে, যোৱা ভাল
নগা দেশলই, সৈন্যবল গোটাবৰ
গুপুত উদ্দেশে।

(প্ৰস্থান)

অঙ্কপাত।

২। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

(ৰুগী পোহাৰী অকলে)

ৰুগী।—দেহি ঐ, এনে হেন পুৰুষটি ৰজাই ঘূণীয়া কৰিবলৈ বিচাৰিছে! কিনো কাঠচিতীয়া ৰজা ঐ! অহ, কিনো থুলন্তৰ লন্দী পুৰুষটি একা! দেখিলেই ভোক-পিয়াহ হৰে! সঁচাকৈয়ে, গদাকোৱঁৰৰ দৰে মানুহ এই পিথপীত নাই। যেনে মুনিহ, তেনে খাওন; আৰু যেনে খাওন, তনে শকতি। অকলৈ দহজনক লব নহয়! পিচে, গোটেইখন ৰাইজে ধেৰিলেনো বাৰু কেনেকৈ! সেই দেখিছে কোৱঁৰে ভেশছন ধৰি গুচি আহিছে। পিচে, এনেকৈ নো কিমান দিন ঘূৰিব দেহি! —কোনে খুৱাব? মই দুখুনীৰ ঘৰত ৰাখিব পৰা হলে যেনিবা বেটী-বৈ হলেও খুৱালোঁহেঁতেন। পিচে, কেনেকৈ থাকিব, নগৰৰ-পৰা নিচেই ওচৰ। ইয়াতে ৰজাৰ ৰগুৱাই পাইহি যদি তেওঁৰ ফ লে যে টানেই, আমাৰ ফালেও পটং! সেই হে এক মনে বোলোঁ থাওক ইয়াতে দিনচেৰেক, আকৌ এক মনে বোলোঁ সোনকালৈ গলেই হে ভাল। এই দোধোৰ-মোৰতে মোৰ টোপনি নাহে! কোৱঁৰে যেনিবা কৈছে, কাইলৈ দখিনৰ ফালে যামগৈ বুলি পিচে, ঘপৰাই ওলায়হি বুলিছে! এঃ, যেই হওক,—মাৰেও মাৰক, কাটেও কাটক,—মই হলে যা বুলিব নোৱাৰোঁ আই! দেহি ঐ! জীয়াই থাকে যদি, কেতিয়াবা কি জানি এওঁৰেই বা ৰজা হয়? তেনেহলে, মোৰ হক-নহওক, ৰাইজথন তৰিব। দৌতাটি ঐ!

কতনা নো অইনাই সহিবাঁ! আজি-কালি আৰু ৰজা নামত হে, বিষয়া হে ৰজা। গদা কোঁৱৰৰ দৰে ৰজা এগৰাকী হোৱা হলে যেনিবা দুখৰ অন্ত পৰিলহেঁতেন।—আইঔ! এতিয়া হে মৰিলোঁ!—কওঁতেই ওলালেহি!

(বগী গহীন হৈ ৰহে)

(গোটাচেৰেক ৰাজসেনাৰ বেগেৰে প্ৰৱেশ)

১ম, সেনা।—হেই বুঢ়ী, হেইটো বাৰীচুকেদি কোন গ'ল?

বগী।—এ, বোপাই, সেইটো পাণ-সলোৱা নগা। কালিৰেপৰা আছেহি। ভাতমুঠি দি বাৰীৰ বন কেডাল কটাই লৈছোঁ। বাঁৰী-দুখুনী মানুহ, মোক নো এখন কোনে কৰি দিয়ে বোপাই!—বৰকৈ ফোঁপাইছ দহোন?—বহিবি নে?

২য়, সেনা।— এৰা, তোৰ ইয়াত বহি মৰোঁ!

বগী।—এ, আই, মোক নো ডাইনী দেখিলিনে বোপাই ঐ! বোপাইহঁত, তহঁত ৰজাৰ মানুহ নে কি?—কি বিচাৰিছ?

৩য়, সেনা।—নহয় নো কি আকৌ; দেখিও দেখা নাই নে ধেন্দেলী? গদা-কোঁৱৰক বিচাৰি ফুৰা কথা এই জনীয়ে কবই নোৱাৰে হবলা!

বগী।—এ, কেলৈ নো খং কৰ বোপাইটি! জানি নো সুধিবলৈ ৰং লাগিছে নে? বাৰু, তেনেহলে নালাগে বহিব, নকওঁ। এৰা, এখনমান তামোল খোৱাৰ পৰৰ আগতে শকত-আৱত মানুহ এটা চুচুক্-চেমাকৃকৈ সৌ ফালে দি গৈছেগৈ। নিলগৰপৰা আৰজাতটোৰ্ত গদা কোঁৱৰ যেন লাগিল।

কেইওটাই।—কেনি, কেনি, কেনি? কেতিয়া গল? কিমান পালেগৈ?

বগী।—(আঙুলিয়াই) সউ ফালে। বেগেৰে গৈছেগৈ। লৰি গলে লগ ধৰিব পাৰিবিগৈহঁক।

সেনাদল।—বল, বল, লৰি বলহঁক; পামগৈ লগ।

(সেনাদলৰ বেগেৰে প্ৰস্থান)

বগী।—(অকলে) ভাল আজি ঈশ্বৰেহে ৰইখা কৰিলে! অতবোৰ ৰণুৱাৰ আগত কোৱঁৰে অকলে কি কৰিলেহেঁতেন! দেহিঐ, কোন্ বিধতাই নো ৰইখা কৰিব আকৌ? ইয়াত সৰহ দিন থকাটো হলে মই ভাল নেদেখিছোঁ। কোনোবা-এদিন আহি আন এজাক ৰজাৰ ৰণুৱাই আকৌ পাবহি। ইয়াৰপৰা সোনকালে পঠিয়াই দিয়াই ভাল। পিচে, ভাললৈ চাওঁতে বেয়াটো হে হবগৈ! যাওঁ, দিনে-পোহৰে বান্ধি, কোৱঁৰক এসাঁজ ভোক গুচাই খুৱাওঁগৈ। দিনত ওলাবই নোৱাৰে; আজি ৰাতিয়েই গলে হে যোৱা।

(প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

মন্ত্ৰণা-চ'ৰা ।

(ৰজা আৰু বুঢ়াগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া)

ৰজা ।— সাদিনৰ অন্ত মন্ত্ৰি, চাপিল ওচৰ ।

বুঃ গোঃ ।— চাপিছে আমাৰো কাম ;
আজি-কালিতেই হব ফলোদয় ।

ৰজা ।— কিবা হল আয়োজন ?

বুঃ গোঃ ।— গইছে এদল সেনা, আজি পুৱাতেই ;
ঘুৰিব আবেলি ।

ৰজা ।— ঘুৰিব গদাক লই ?

(দুৱৰীৰ প্ৰৱেশ)

দুৱৰী ।— স্বৰ্গদেৱ !
দুৱাৰত দূত উপস্থিত ।

বুঃ গোঃ ।— ঘুৰি গই,
মাতি আন সত্বৰে ইঠাঁই ।

দুৱৰী ।— যিবা আজ্ঞা, দেউতা-ঈশ্বৰ ।

(দুৱৰীৰ প্ৰস্থান)

ৰজা ।— কিবা অৰ্থে ?

বুঃ গোঃ ।— আনিছে বাতৰি জানো,
আলচা কথাৰ ।

ৰজা।— শুভ নে অশুভ!
কিবা ভাব পালোঁ তাৰ?
(দূতে সৈতে ছুৰবীৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

বুঃ গোঃ।— কিবা বাৰ্ত্তা দূত?

দূত।— উলটিল সেনাপতি।
নাপালে সন্ধান কতো গদা কোঁৱৰৰ।

ৰজা।— নাপালে সন্ধান কতো!

দূত।— হৈছে স্বৰ্গদেৱ!
নিৰুদ্দেশ গদাপাণি, দিন চাৰি আজি;
নকয় ঘৰত কেৱে, নাজানে অপৰে।
উলটিল ৰাজসেনা, নাপাই বিচাৰি।

ৰজা।— সৰ্ব্বনাশ ডাঙ্গৰীয়া!
কি হব উপায়? জোকাই থেদিলোঁ দেখোঁ
বিষধৰ সৰ্প আজি!—নিৰুত্তৰ হাঁয়,
হলোঁ দেখোঁ তুমি?

বুঃ গোঃ।— ভাবিছোঁ উপায় আন।—স্বৰ্গদেৱ,
জানে সি সন্ধান, পত্নীয়ে অৱশ্যে তাৰ।
ৰাজাজ্ঞাত জয়মতী ডৰিব নিশ্চয়;
ভুলাই সুধিলে টানি দিব জানো কই
পতিৰ উদ্দেশ।
(দূতৰ প্ৰতি) পুনৰপি গই দূত,
সুধি আহ গদা-প্ৰিয়া। স্থিৰ বাৰ্ত্তা লই
ঘূৰিবি ত্বৰিতে।

দূত।— যিবা আজ্ঞা ডাঙ্গৰীয়া!

(প্ৰস্থান)

ৰজা।— মানিছোঁ আশ্বাস।
কিন্তু, ডাঙ্গৰীয়া, বাঢ়িছে আশঙ্কা ঘোৰ;
নাভাবিবা জয়মতী সামান্য তিৰোতা,
জানো মই মনোবান্ধ সেই ৰমনীৰ।
দিব যে সহজে তেওঁ পতিৰ সন্ধান,
বিশ্বাস নহয় মোৰ।

বুঃ গোঃ।— চিন্তা নাই স্বৰ্গদেৱ!
জানো মই নাৰীপ্ৰাণ, জানো ভালোপায়।
নিদিয়ে সন্ধান যদি দূতৰ আগত,
সভাত কৰালে থিয় দিবহি সম্ভেদ,
লাঞ্ছনা ভয়ত।

ৰজা।— লাগিছে মনত মোৰো।
কিন্তু, জানা, সৰ্ব্বভাৰ ৰাখিলোঁ তোমাত;
তোমাতে আশ্বাস মানি পুৰাম ৰাতিটো;
পুৱাতে মিলিম পুনু। (আসন এৰে)

বুঃ গোঃ।— ভাল স্বৰ্গদেৱ!
যাওঁ ময়ো, আলচোঁ উপায় আৰু গই।

(প্ৰস্থান।)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

নগা-পৰ্ব্বত।

চিন্নু নাগিনীৰ পঁজা।

(চিন্নু আৰু গদাপাণি)

চিন্নু।—ন, কি-ৰা-মা ?

গদা।—নুবুজোঁ তোমাৰ কথা।

চিন্নু।—তুমি হলে টিঙ্গিমা নহয় না কি ?

গদা।—একো বুজা নাই ; মই ভৈয়ামৰ মানুহ।

চিন্নু।—অ, আমি জানিলে, তুমি হলে টিফিমা আছে। টিঙ্গিমা কাপৰ তুমি কেলে' পিনিছে ?

গদা।—মই টিঙ্গিমা টিফিমা একো বুজা নাই, মিতিনী।

চিন্নু।—অঃ, তুমি হলে টিক্ টিফিমা টাকিছে। টিঙ্গিমা হলে আমি-মানুহকে কয় ; টিফিমা হলে ভৈয়াম-মানুহকে কয়। জানিলে ?

গদা।—ওঁ, জানিলোঁ, বুঢ়ী মিতিনী।

চিন্নু।—তুমি হলে বৈয়াম পৰা কেলে' আহিলে ?

গদা।—ৰজাই মোক কাটিবলৈ বিচৰাইছে। সেই দেখি মই নগা সাজি ফুৰিছোঁ, মিতিনি !

চিন্নু।—আয়ু, কেনে ডেকাটো ! তোকে অলে কেলে' কাটিব ?

গদা।—আৰু, মিতিনি ! ৰজাৰ মানুহে মোক বিচাৰি ফুৰিছে। তই কাকো নকবি দেই ?

চিন্নু।—উঁঃ, নকয়। আমি হলে তোকে লুকাই টব। আয়, ইমান বাল ডেকাটো! কেলে' কাটিব? তুমি অলে বৈয়ামত নেযাবি দেই?

গদা।—নহয়, আই, মই যাব লাগিব। মই এটা ডাঙ্গৰ কথাৰেহে ইয়ালৈ আহিছোঁ। সেই কাম হলেই মই আকৌ ভৈয়ামলৈ যামগৈ।

চিন্নু।—বাৰু, বাৰু, তুমি অলে যিমান দিন টাকিবি, হিমান দিন টাকিবি দেই। আমি হলে এতিয়া বুঁই দেকিব যাইছে। তুমি হলে গৰতে বহিবি। আমি-জীয়েক জিন্নু ভি ইয়াতে বহিছে। ৰজা-মানু আহিব হলে জিন্নু তোকে কৈ দিব। তুমি হলে পলাই টাকিবি দেই।

(চিন্নুৰ প্ৰস্থান)

গদা।— মহান্ উদ্দেশ্য মোৰ
সাধোঁ কিনো মতে! নাজানো নগাৰ কথা;
বুজাওঁ কিমতে মোৰ গুপুত বাসনা?
গোটাওঁ কিৰূপে হাঁয়, ৰণ-বল মোৰ!
নালাগে অধিক মোক; ক্ষুদ্ৰ এটি দল,
পাওঁ যদি আশে-পাশে বাছনি নগাৰে,
হব সেয়ে যোগ্য বল শত্ৰু জিনিবৰ।
অহ, বুঢ়ীটিৰ কি যে স্নেহ!—হয় যদি
সিদ্ধি কিবা, হব পাৰে বুঢ়ীটিৰ গুণে।
দেখোঁ কিবা হয়।

(জিন্নুৰ প্ৰৱেশ)

জিন্নু।—আ-কি-ত! তুমি অকলে টাকিছে!

গদা।—এৰা, লগ হেৰুৱালোঁ; অকলে নাথাকি কি কৰিম!

জিন্নু।—কেলে', আমি হলে তুমি লগতে টাকিছে নহয় না? তুমি নকৰিব দেই। আমি তোকে ৰাকি টাকিছে।

গদা।—ভয় নকৰিও ভয়াতুৰৰ কাম কৰি আহিছোঁ; আৰু নো কি ভয় নকৰিম!—বাৰু, ভয় নকৰোঁ।

জিন্নু।—আমি তোকে হলে পাঁচ-দিনপৰা ডেকিছে দেই। তুমি হলে আমিথানৰ পামতে বহিছিলে নহয় না?—হেই ডাঙ্গাৰ পাথৰ ওচৰ্তে?

গদা।—হয়, তাতে কেদিনমান আছিলোঁ।

জিন্নু।—তুমি হলে বাগি আহিছে দেই। আমি জানিছে।

গদা।—কেনেকৈ জানিলি? মই দোথান ইয়াৰ আগেয়ে তোক চিনাকি দিয়া নাই। দুইৰো কেতিয়াও দেখাদেখিও হোৱা নাইচোন।

জিন্নু।—তেনেকে' জানিলে। ৰজা-মান্নু' হলে তোকে বিচাৰিছে নহয়? আমি ডেকি টাকিছে। হেঁই দিন্তে হৰ মান্নু' আহিছে। তোকে হলে মান্নুথান ডেকিছে দেই। আমি হলে তেতিয়া হেই ডাঙ্গাৰ পাথৰ-ওপৰ্তে উঠিলে। আমি হলে ধান বুকিবলে কাপৰা লগতে এটা দুলি হাজিছিলে দেই। আমি ওপৰ্পৰা হেই দুলি লহং কৰি মেলি দিলে। তুমি হলে তাতে লুকালে। টিকিমা মান্নু' হলে দেও আছে জানিলে। হিটোথান বয় কৰিলে। পলাই গলে।

গদা।—অহ, দয়াময়ি! তুমিহে ৰাখিলা সেই দিনা? জিন্নু, কিয়নো কৰিলি দয়া?

জিন্নু।—আমি হলে তোকে বাল্ পায়।

গদা।—কিয়নো ভাল পাব জিন্নু?

জিন্নু।—এনেয়ে বাল্ পায়। তোকে হলে আমি মৰম লাগে।

গদা।—এদিনতে দুৰ্ভগীয়ালৈ তোৰ কিয় মৰম লাগিল? তুমি দেবী, তুমি মোক বিপদত তাৰিলা।

জিন্নু।—তুমি ইয়াতে নাই আহাতে, আমি হলে দিন-দিন ডেকিব যাইছে।

দিন-দিন তোকে হলে আমি বাল্ ডেকিছে। তুমি হলে বৈয়ামতে নাযাব দেই ?

গদা।—(মনতে) ওথপাহাৰত বাস, আজলী নাগিনী, নাজান কুটীল ভাব নীচ ভৈয়ামৰ ! (ফুটাই) লাগিব যাব জিন্নু !

জিন্নু।—তুমি লগতে হলে আমি ক্তি যাব দেই ?

গদা।—কি কৰিবি, তই গৈ জিন্নু ?

জিন্নু।—তোকে হলে আমি ডেকি টাকিব।

গদা।—দুথ পাবি মোৰ লগত ফুৰি, জিন্নু !

জিন্নু।—আমি হলে হৰ ফুৰিব পাৰে। তুমি লগতে যালে দুক্ নাপায়।

গদা।—বাৰু, পাচে দেখা যাব, জিন্নু !

জিন্নু।—বাৰু, তুমি হলে বুঁই ডেকিব যাব না ?

গদা।—ওঁ, যাব পাৰোঁ। কিমান দূৰৈ ?

জিন্নু।—হৰ দুৰতে নাযায়। আহিবি। আমি পিচে-পিচে আহি টাকিবি।

(প্ৰস্থান।)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

জয়মতীৰ বুলনী।

(জয়মতী)

জয়া।— বিৰহ-বিলাপ।

(ৰাগিনী ভৈৰৱী—তাল কাওয়ালী।)

কিয়নো জীয়াই আছোঁ, আৰু কিবা আশা ধৰি।
আজিও ধৰিছোঁ দেহা, প্ৰাণ মোৰ গল এৰি॥
যি গছৰ হই ছাঁয়া, ধৰিলোঁ সংসাৰ মায়া;
নাই আজি সেই তৰু, ধৰোঁ কায়া কেনে কৰি॥
বেলাটো বিৰহ যাৰ, অসহনী লাগে ভাৰ;
নাই তেওঁ দিন চাৰি, আছোঁ মই দেহা ধৰি॥
বহুভোগী প্ৰাণধন, নুবুজে অপৰে মন,
কি ভোগ মিলিছে আজি ভিখাৰী বেশেৰে ঘূৰি॥
ৰাখাঁ প্ৰভো! বিশ্বেশ্বৰ, ৰাখাঁ মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ,
অন্নপূৰ্ণা দিবাঁ ভোগ, য'তে ত'তে অৱতৰি॥
নগাৰ নগৰা বান্ধ, দিলোঁ আঁটি আতি টান,
সহিছে কতনা জানো, কুৰূপ সাজেৰে ফুৰি॥

(নীৰৱ)

আছাঁ ক'ত, কিবা ভাৱে,
প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ? সঙ্কেতে মনৰ ভাব
বুজি কোনে আজি, তুষিছে বিৰহী প্ৰাণ?—

বুজে কোনে মন তৱ, অভাগিনী বিনে !
কিনো বেশ ধৰি হাঁয়, গলাঁ প্ৰাণধন ;—
সুকোমল শৰীৰত বেতৰ নগৰা !
দেহ-মন-প্ৰাণ পৰিছে মলিন জানো
অজ্ঞাতবাসত !—

(নীৰৱ)

(প্ৰাৰ্থনা)

হে নাথ, অনাথ নাথ, ক্ষেমিবাঁ ই দায়,
তৱ আগে স্বামীপদ স্মৰোঁ এটিবাৰ।
পতিগতি, পতিমুক্তি, পতিপদসেৱা,
সতীৰ প্ৰথম কাম, বিধিৰ বিধান।
নিচিন্তি পতিৰ পদ, আন দেৱ-দেবী
পূজা বিধি নাই ; এতেকেসে অন্তৰ্য্যামী,
ক্ষেমিবাঁ বেটীৰ দায় !—সবল গোহাৰি
আৰু দুখুনীৰ,—ৰাখাঁ মোৰ স্বামী,
নিৰাশ্ৰয়, নিঃসহায়, নিজগুণে প্ৰভো !
চুলি ছিঙ্গি কৰিছোঁ কাতৰ,—কৰাঁ দূৰ
শতেক অপায় দেৱ, পতি-দেৱতাৰ।
শুনিছিলোঁ, সাবিত্ৰীয়ে পতি-প্ৰাণ-দান,
লভিছিল হাতে-হাতে, পূজি ধৰ্ম্মৰাজে ;
পালে আৰু বহু দান স্বামীৰ কাৰণে।
পূজিছোঁ বেটীয়ে মন্ত্ৰে, হোৱাঁ তুষ্ট দেৱ,
দিয়াঁ আজি মোক স্বামীৰ মঙ্গল দান ॥

আছেমানে ক্লেশৰাশি পতিধনলই,
দিয়াঁ মোক ভোগ তাৰ, খণ্ডোক অপায়। (নীৰব)

(আহিনীৰ প্ৰৱেশ)

আহিনী।— আইদেও!
ৰাজ-দূতে কৰে নিবেদন।

জয়া।—(অবিচল্লিত ভাৱে) ঘূৰিগই আন মাতি;
সোধোঁ প্ৰয়োজন।

আহিনী।— আনো মাতি আইদেও! (প্ৰস্থান)

জয়া।—(স্তৱ) আৰু, প্ৰভো! দুটি পুত্ৰ, বীৰৰ সন্তান
ৰাখিছোঁ ৰখীয়া হই। দিয়াঁ তযু কৃপা,
হোক দুয়ে পিতৃতুল্য বীৰবাহু; পিতৃৱত
বাঢ়ে যেন দিনে। স্বামীৰ গৌৰৱ আৰু,
বাঢ়ে যেন পুত্ৰ হস্তে মোৰ।

(দূতে সৈতে আহিনীৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

দূত।—(সেৱা জনাই) আইদেও!
পাচিলে তুনাই মোক, জানিবৰ হেতু
পতিৰ সন্ধান তৱ।

জয়া।—দিছোঁ সন্নিধান,—
নিদিওঁ সন্ধান মোৰ পতিদেৱতাৰ!
আছেমানে দেহে প্ৰাণ, নিদিওঁ চাপিব
স্বামীৰ বিপদ, নিজে বাতৰি যোগাই।

দূত।—মন্ত্ৰীসবে অনুৰোধ কৰিছে বিস্তৰ,
আপোন অপায় তৱ খণ্ডাবৰ হেতু,
পতিৰ সন্ধান কই।

জয়া।— বৃথা অনুৰোধ। নলৰে বচন মোৰ
লৰিলেও হিমালয়; পূবৰ সূৰুজ
আৰু পছিমে উদয় যদি। কবি গই
বৃথা চেষ্টা ৰাজক্ষমতাৰ।

দূত।— আৰু, দেবি!
নিবেদোঁ চৰণে তৱ;—নিদিলে সন্ধান,
হব লাগে চ'ৰালই তৱ আগমন।

জয়া।— কি কলি পাষণ্ড!
আছে কিবা প্ৰয়োজন, পূৰ-মহিলাৰ
ৰজাৰ চ'ৰাত গই?—কাৰ আজ্ঞা ইটো?
কোন্ দুৰাচাৰে কৰে এনে অবিচাৰ,
অৱহেলি ৰাজনীতি? কিবা অপৰাধ
কৰিছোঁ ৰজাক মই?

দূত।— কিবা অপৰাধ মোৰ? আজ্ঞাবহ দূত!

জয়া।— নাই দোষ তোৰ।
দোষী তোৰ আজ্ঞাকাৰী।—ইকি অবিচাৰ!
নিৰ্দ্দোষী নাৰীক মাতি ভুঞ্জায় লাঞ্ছনা!
সাহিছে অৱলা জানি, তাতে অনাথিনী।
কিন্তু, কি জানে সি,—সতীৰ ৰথীয়া পতি,
অনাথিনী-নাথ আছে পৰম-ঈশ্বৰ!—
নামানোঁ লাঞ্ছনা ভয়, নডৰোঁ ৰজাক,
শুনাম উচিত কথা চ'ৰালই গই।
যাবি দূত, কবিগই, গইছোঁ পাচত,
আপোন ইচ্ছাৰে মই।

দূত।— শিৰে ধৰোঁ বাণী ;
জনাম চ'ৰাত গই।

(প্রস্থান)

জয়া।— (চিন্তাযুত) যাব লাগে চ'ৰালই।
পতিযোগ্য সন্মানৰ আহিলা-পাতিৰে
ৱাহন যুগুত লাগে। ৰাখোঁ গই আৰু,
পোনা দুটি যতনেৰে সখীৰ বুকুত।
অপত্য চেনেহে মাথোঁ কৰিছে দুৰ্ব্বল,
কঁপিছে মাতৃৰ প্রাণ !

(প্রস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজমাও-চোল—ভিতৰ-চ'ৰা।

(ৰাজমাও আৰু ন্যায়সোধা গোহাঞি ফুকন)

ৰাজমাও।— পিচে, ডাঙৰীয়া!
সতীৰ উদ্ধাৰ হেতু যুগুত উপায়
পালাঁ নে বিচাৰি কিবা?

ন্যায়সোধা ফুকন।—নেদেখোঁ উপায়!
মন্ত্ৰণাত মত্ত ৰজা; নামানে আমাক!
মাতৃৰ বুজনি বুলি, তৱ উপদেশে
জানোঁবা ধৰায় গুণ।

ৰাজমাও।— অৱশ্যে বুজাম মই।
কিন্তু, ডাঙৰীয়া, নামানিলে কথা মোৰ
কি হব উপায়?

ন্যায়-ফুকন।— নিৰুপায় ৰাজমাও!
তথাপি এবাৰ চোৱাঁ কিবা ফলোদয়।
বুজাবাঁ বিশেষকই,—নীতিবিগৰ্হিত
নাৰী-অত্যাচাৰ কথা। তাতে জয়মতী
অতি পতিপ্ৰাণা;—পীড়ে যদি মহাসতী,
ৰাজলক্ষ্মী নৰব নিশ্চয়, ইন্দ্ৰবংশী
আহোম কুলত।

ৰাজমাও।— বুজাম তদ্ৰূপ।

ন্যায়-ফুকন।—আৰু এটি কব লাগে,—
নিৰাপদ এবে ৰজা ; নাই গদাপাণি,
গল তেওঁ ৰাজ্য এৰি। আৰু যতমানে
আছিল কোঁৱৰ যোগ্য, হল অঙ্গক্ষত ;
নাই আন ভয় আৰু, আছোঁমানে আমি।
কিন্তু, পীড়ে যদি সতী, বাঢ়িব বিপদ,
ধ্ৰুৱসত্য কথা ; নব'ম সহায় আমি
নৰব সহায় কেওঁ কু-মন্ত্ৰীত বাজে।
ৰাজমাও।— স্বৰূপ কইছা তুমি।
যিমতে বুজাব পাৰোঁ, বুজাম নিশ্চয়,
সাধ্য যতমানে। কিন্তু, তুমি ন্যায়-মন্ত্ৰী,
নহবাঁ বিতুষ্ট। লৰামতি লৰা-ৰজা
ঘূৰিব আমাৰ বাটে ; ঘূৰিব নিশ্চয়,
তোমাৰ সহায় পালে। মাতিছোঁ লৰাক
আজি দুপৰত।
ন্যায়-ফুকন।— কৰাঁ মাও, যিবা হয়, মাতৃৰ উচিত।
ফলে যেন আশা মোৰ ৰাজ্যৰ মঙ্গল ;
পৰে যেন ৰক্ষা আৰু সতীৰ সম্মান।
—মাগিছোঁ বিদায় এবে। (ফুকনৰ প্ৰস্থান)
ৰাজমাও।— যোৱাঁ ডাঙৰীয়া ! (নীৰৱ)
নেৰিবাঁ মন্ত্ৰণা তৱ, নহবাঁ হতাশ।
বুজাওঁ কিমতে হাঁয়, অবুজ সন্তান !
নামানি বন্ধুৰ কথা, হিত উপদেশ,
হইছে উন্মত্ত আজি শতুৰু লগত।

কিৰূপে ৰখাওঁ আজি সতীৰ সম্মান,
ৰক্ষা পৰে কিনো মতে জয়মতী প্ৰাণ !

(ৰজাৰ প্ৰৱেশ)

আহাঁ মোৰ পুত্ৰধন, আহাঁ কাষলই ;
দেখিছোঁ মলিন দেখোঁ মুখানি তোমাৰ ?

ৰজা ।— গুৰুতৰ ৰাজকাৰ্য্যে কৰিছে কাতৰ ।—
কিবা অৰ্থে আজি মোক মাতিলাঁ জননি ।

ৰাজমাও ।— আছে অৰ্থ ; কম পাচে ।
আগে বাছা দেখোঁ তোৰ মন হৰষিত ।

ৰজা— চাপি তৱ কাষ,
পাহৰিছোঁ কাৰ্য্যচিন্তা ; লভিছোঁ জিৰণি ;
শান্তিৰ একেৰি ছাঁয়া পৰিছে প্ৰাণত ।
কোৱাঁ মাতৃ, কিবা কাৰ্য্যে মাতিলাঁ সেৱকে ?

ৰাজমাও ।— শুনা মোৰ উপদেশ ।
কুমন্ত্ৰণা শুনি তুমি নহবাঁ উতলা,
নুশুনিবাঁ কথা আৰু, পৰৰ অহিতে ।
নানিবাঁ কলঙ্ক বাছা, আপোন কুলৰ,
নেখেদিবাঁ ৰাজলক্ষ্মী, নিজে নিলগাই,
—অজ্ঞানৰ দৰে ।

ৰজা ।— কিবা কোৱাঁ মাতৃ মোৰ !
নুবুজোঁ কথাৰ পাক, তৰিছা যি ভাবে
অপায় নুচাই ।

ৰাজমাও।— সতীৰ পীড়ন বাছা, নানিবাঁ মনত ;
নিদিবাঁ লাঞ্ছনা তুমি বোৱাৰী জয়াক।
অবাবত অলাভত, অবলাক তুমি,
পীড়িবাঁ কি বুলি !

ৰজা।— নহয় পীড়ন মাতৃ !
ৰাজ্যৰ মঙ্গল হেতু লাগিছে সন্ধান
গদাপাণি কোৱঁৰৰ ; নিদিয়ে বাতৰি
গৰবিনী ভাৰ্য্যা তাৰ। কি দোষ আমাৰ ?

ৰাজমাও।— নালাগে সন্ধান বাছা !
নাই আৰু ই ৰাজ্যত গদাপাণি বীৰ ;
মৰিল কঠীয়া আন যোগ্য কোৱঁৰৰ।
কি ভয় তোমাৰ ? আছোঁ মই, আছে আৰু
বিজ্ঞ মন্ত্ৰী সহায় তোমাৰ।

ৰজা।— নধৰিবাঁ মাতৃ মোক, কৰিছোঁ মিনতি ;
নবধিলে গদাপাণি নুগুচে অপায়।
স্বৰূপ বাতৰি দিলে এৰোঁ জয়মতী ;
শাস্তিৰ বিধান নতু নথণ্ডে কাচিত।
নধৰিবাঁ টানি মোক।—আহোঁ, মাতৃ, এবে ;
আছে বহু ৰাজকাৰ্য্য কৰিবলগীয়া।

(বেগেৰে প্ৰস্থান)

ৰাজমাও।— নিৰুপায় !
নুঘূৰিল লৰা মোৰ বাটে।
স্বৰূপ ধৰিছে কথা বিজ্ঞ মন্ত্ৰীবৰে,
মন্ত্ৰণাত বশ আজি লৰা-ৰজা মোৰ !

কোনোদিনা কৰা নাই, অৱহেলি মোক,
মাতৃৰ অপ্রিয় কাম ; আজি মাথোঁ হাঁয়,
দেখিলোঁ অবাধ্য মোৰ বুকুৰ সন্তান !—
নেৰোঁ কিন্তু পিচ ময়ো। চাওঁ চিন্তি আৰু,
পাওঁ যদি ঘূৰাবৰ আন কিবা বাট।

(প্রস্থান)

ষষ্ঠ গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ ৰৰচৰা।

(বুঢ়াগোহাঞি ভাঙ্গৰীয়া অকলে)

বুঃ গোঃ।— নৰজিল কথা মোৰ ;
নাপালোঁ সন্ধান ! কিন্তু, তাৰ প্ৰতিফল
পাব হাতে-হাতে ; নেৰিছোঁ প্ৰতিজ্ঞা মযো,
নেৰিম প্ৰাণান্তে। অস্ত্ৰ কৰি গদাশক্তি,
নিষ্কণ্টক সিংহাসন নকৰি নপৰোঁ
মই জিৰণি পাটীত। আৰু মোৰ পণ,—
জিনিম বিপক্ষদল মন্ত্ৰণা-ফেৰত ;
নৰজিব কথা কৰো বিজ্ঞমন্ত্ৰী বুলি।
ৰাখিছোঁ মুঠিত ৰজা ; আৰু সভাসদ
আছে মোৰ সহায় বিশেষ ; আছে আৰু
সেনাপতি বাহুবল মোৰ। ইচ্ছা কৰি
পাৰোঁ আজি, ভাঙ্গিব পাতিব সিংহাসন।—
ইচ্ছা মোৰ, এই ৰাজে কৰে ৰাজভোগ
অখণ্ড প্ৰতাপে আজি ; নৰব জীৱিত

অন্যজন ৰাজপাটলই। সিদ্ধি হব
গুপুত বাসনা মোৰ, উদ্দেশ্য মহান্ ;—
ৰাজ্যৰ ধৰণী নাম লম এইবাৰ,
ঘাই-মন্ত্ৰী নামে।
(সভাসদসকলৰ প্ৰৱেশ আৰু আসন গ্ৰহণ)

বৰপাত্ৰ।— আপ, দেখোঁ অকলই !
দেখিছোঁ ভাবত আৰু, অতি নিমগন।

বুঢ়াগোহাঞি।—নৰজিল অনুৰোধ,
নিদিয়ে সন্ধান ; দিলে কাঠ-সমিধান।
জয়াই উত্তৰ দিলে,—"নিদিওঁ সন্ধান
মোৰ পতি দেৱতাৰ ; নলৰে বচন,
লৰে যদি হিমাচল !"—এনে গৰবিনী
গৃহিনী গদাৰ !

বৰবৰুৱা।— অতি অসহন কথা !
ৰজাৰ আজ্ঞাত এনে অৱজ্ঞা প্ৰকাশ
সহোঁ কোন প্ৰাণে !
(ৰজাৰ প্ৰৱেশ)

ৰজা।— (সিংহাসনত বহি) কিবা হল ডাঙৰীয়া !
কিবা সমিধান আনিলে উলটি দূতে ?

বুঃ গোঃ।— কাঠ-সমিধান
আনিলে উলটি দূতে ;—নিদিয়ে সন্ধান।
সগৰ্ব্বে শুনালে কথা,—'নলৰে বচন'।
শুনা নাই জীৱনত নাৰী বচনেৰে,
এনে সমিধান দান ৰাজাজ্ঞা উৰাই !

ৰজা।— নানিলা ধৰাই কিয়
তেতিক্ষণে গৰবিনী নাৰী?—মন্ত্ৰী তুমি,
কিয় হলা ৰাজকাৰ্য্যত এনুৱা নত!

বুঃ গোঃ।— ৰথা নাই বাকী।
আছিল আদেশ মোৰ, ধৰি আনিবৰ,
নিশ্চয় সন্ধান যদি।

ৰাজখোৱা।— দূতৰে হে ত্ৰুটী তেন্তে?

ৰজা।— ক'ত দূত, আন বান্ধি।
তুৰন্তে শালত তাক দিব লাগেগই,
আজ্ঞা হল মোৰ।

বন্দীপাল।— যিবা আজ্ঞা স্বৰ্গদেৱ!
(হাতপিচলৈ কৰি দূতক বান্ধে)

দূত।— স্বৰ্গদেৱ, অপৰাধ—

ৰজা।— তুৰন্তে শালত, তুৰন্তে শালত।
(দূতক লৈ বন্দীপালৰ প্ৰস্থান)

আন বান্ধি অপৰাধী, আছে কোন্ আৰু;
হালে-হালে পঠিয়াওঁ যমপুৰী আজি।
(কটোৱালৰ প্ৰৱেশ)

কটোৱাল।— (আঁঠু লৈ) স্বৰ্গদেৱ!
দুৱাৰত উপস্থিত মহিলা বাহন।

বুঃ গোঃ।— হব পায় জয়মতী!
আনগই যথাসমাদৰে; আন জন
নাহিব লগত।

কটোৱাল।— ষিবা আজ্ঞা, দেউতা-ঈশ্বৰ !

(প্ৰস্থান)

ৰজা।— আছে কোন্ ডাঙ্গৰীয়া !

বুঃ গোঃ— দেখোঁ আছে কোন্,
জয়মতী স্বইচ্ছায় আহিবৰ কথা।

ৰজা।— আনিছে সন্ধান জানো !

বুঃ গোঃ।— নোৱাৰিছোঁ কব।
(কটোৱালৰে সৈতে জয়মতীৰ প্ৰৱেশ)

জয়া।— নিবেদিছোঁ ৰাজভক্তি সিংহাসনলই।

ৰজা।— কোন তুমি, কিবা প্ৰয়োজন ?

জয়া।— প্ৰয়োজন ?
প্ৰযোজন, ৰজাদেৱ, নাই একো মোৰ ;
থাকে যদি আছে তোমাৰেসে। জয়মতী
নাম মোৰ,—ৰজাৰ বোৱাৰী।

ৰজা।— (বুঢ়াগোহাঞিলৈ চাই নিৰুত্তৰ)

বুঃ গোঃ।— (বৰবৰুৱালৈ চাই নিমাত)

বৰবৰুৱা।— (তলমূৰ কৰি নিমাত)

সভাসদ।— (আচৰিত ভাৱে তৱধ)

ন্যায়ফুকন।— (বিৰক্তিৰ হাঁহিৰে মূৰঢুপিয়নি)

জয়মতী।— কিবা দৃশ্য ইটো !
কিয় হেন নিৰুত্তৰ, ৰজা-মন্ত্ৰী-সভা ?
গুপুত ৰহস্য কিবা ?

ন্যায়ফুকন।— ৰহস্য উপাৰোঁ মই।
নাই মোৰ তলমূৰ, চকু-লাজ-ভয়,
নডৰোঁ জয়াক।—পতি তৱ আজি ক'ত ?
দিব লাগে সন্ধান চৰাত। সেই অৰ্থে
ৰাজাজ্ঞাত আগমন তোমাৰ ই ঠাঁই।
—দিয়াঁ সন্ধান।

জয়া।— সন্ধান, ডাঙ্গৰীয়া,
দিছোঁ মই যিবা হয়, দূতৰ আগত,
নাই আৰু কবলই ; নলৰে বচন।

ৰজা।— দিব লাগে পতিৰ উদ্দেশ।

বুঃ গোঃ।— নহলে ভুঞ্জিবাঁ জানা, লাঞ্ছনা অশেষ !

বৰবৰুৱা— ৰাজাজ্ঞা হেলন তৱ নহয় উচিত ;
সমুচিত দণ্ড নতু, লাগিব ভুঞ্জিব।

জয়া।— ৰজাৰ অধীন প্ৰজা ;—নোহে তাৰ হিয়া।
আজ্ঞাধীনা বুলি আজি আহিছোঁ ইঠাঁই
ৰাজাজ্ঞা পালন হেতু, পালিম যি পাৰোঁ ;—
অহা নাই হিয়া মোৰ বলি দিবলই।
নিদিওঁ বুলিছোঁ মই স্বামীৰ সন্ধান,
নিদিম প্ৰাণান্তে। নডৰাই জয়মতী ;
নেদেখাবাঁ নীচ বিভীষিকা ! ৰখা নাই
বাকী আৰু লাঞ্ছনাৰ,—ৰজাৰ বোৱাৰী
হলোঁহি চৰাত থিয় ; আহিল কুখ্যাতি
ইন্দ্ৰবংশী আহোমৰ আজি !—আছে নে কি
বাকী কিবা আৰু ?

ন্যায়ফুকন।— নাই! নাই! নাই!

বৰবৰুৱা।— নকলে এৰণ কিন্তু, নেদেখোঁ তোমাৰ।

বুঃ গোঃ।— অশেষ যন্ত্ৰণা আৰু লাগিব ভূঞ্জিব।

ৰজা।— নকলে অৱশ্যে হব শাস্তিৰ বিধান।

জয়া।— কিয় এনে হীনবল দেখোঁ সিংহাসন!
কিয় অকাৰণ বিচাৰে কাতৰ ভাৱে,
সুদৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা মোৰ পাবলই লৰ!
কিয় ভয় প্ৰদৰ্শন, শাস্তিৰ বিধান
ধৰিছে আগত মোৰ?—জনা আছে মোৰ,
লাগিব সহিব ক্লেশ নশ্বৰ দেহাত;
জানি-বুজি কৰিছোঁ যি হয়। নোহে মোৰ
মন বিচলিত; নহব কাচিত জানোঁ।
দেহাৰ পতন সতে মনৰ মৰণ,
নেদেখোঁ নিশ্চয় এই নাৰী জীৱনত।
কৰোঁ যিবা বুজা ভাল;—নিদিওঁ সন্ধান।

বুঃ গোঃ।— আতিকে দাম্ভিকা বাৰু, নহবাঁচো হেৰা।
দেখিলোঁ চকুৰে এই তোমা হেন তিৰী,—
দেখিছোঁ বিস্তৰ! কৰা নাই কেৱে এনে
ৰাজাজ্ঞা হেলন!—আপুনি মাতিছা যম,
কি দোষ আমাৰ?

ৰজা।— নোৱাৰি সহিব আৰু!
বন্দীপাল! বাজ কৰ, এই গৰবিনী।
নিতে নৱ শাস্তি দিবি, কৰিবি জীয়াতু,
যদ্যপি নিদিব তাই পতিৰ বাতৰি।

(বন্দীপাল জয়মতীৰ পাচত সভয়ে থিয় দিয়ে)

জয়।— নোবোলোঁ অবাচ্য ৰজা, 'তাই' বচনেৰে ;
প্ৰতিশোধ সমুচিত দিবহি কালত,
বীৰবাহু পতি মোৰ ঘূৰিব যেতিয়া।
আজিকে দুৰ্ব্বল তুমি ; নাই বীৰ তেজ ;
নেদেখোঁ বীৰৰ চিন্ সমূলি তোমাত।
পতিৰ অজ্ঞাতে কোনে সতী পীড়নত
দেখায় মতালি ! ধিক্ তৱ পুৰুষালি !
মহাপাপী তুমি, নাচাওঁ তোমাক আৰু !
ধাৰ্ম্মিকে তোমাৰ সঙ্গ্ নলব কাচিত।
বন্দীপাল ! বল, যাওঁ, শাস্তি-থানলৈ।
(বন্দীপালে সৈতে জয়মতীৰ প্ৰস্থান,—সভা নীৰৱ)

ৰজা।— কিবা ভাব অকস্মাৎ !
ছাতিলেহি চাঁত্কৰে ঘোৰ অন্ধকাৰে !
ভয়ঙ্কৰ ভবিষ্যত উদিছে আগত যেন।
নোৱাৰোঁ বহিব স্থিৰে, লাগিছে বিষম।
সভা ভঙ্গ আজিলৈ, নাই আন কাজ।
জ্বলিছে সৰ্ব্বাঙ্গ মোৰ, পোৰে জানো কিহে !
(ৰজা বিতত্ হৈ প্ৰস্থান)

বুঃ গোঃ।— দেখা নাই গতি ভাল ! হব যে সফল
মোৰ প্ৰাণৰ উদ্দেশ্য, নাই তাৰ আশা ;
প্ৰতিজ্ঞাত স্থিৰ জয়মতী।—নাই আশা ;
মিছা হল সকলো যতন ! ভয়ঙ্কৰ

পৰিণাম দেখিছোঁ আগত ;—কিবা জানি
উলটি সকলো দায় পৰে আহি গাত ;
লাগে বা ভুঞ্জিব নিজে পাপৰ নিকাৰ।
বাজিছে বুকুত মোৰ, আশঙ্কাৰ শেল,
বজ্ৰসম কোব তাৰ! উঠাঁ সভাসদ,
যাওঁ ঘৰাঘৰি ; ভগা-সভা ধৰি আৰু
নাই প্ৰয়োজন।

ন্যায়ফুকন।— যত অনৰ্থৰ গুৰি
একমাত্ৰ তুমি! পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত এবে
এৰাবাঁ কিমতে ?

(প্ৰস্থান)

—○:*:○—

অঙ্কপাত।

—○:*:○—

৩। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

বন্দীশালৰ দুৱাৰমুখ।

(চাওদাং-বৰুৱা)

বৰুৱা।— পমিছে কঠুৱা মন,
কিয় আজি মোৰ ? কিয় হেন কান্দে প্ৰাণে,—
বিদৰে ই হিয়া ? পীড়িছিলোঁ কত জনা
নিকৰুণ ভাৱে, বধিলোঁ কতনা আৰু ;
টলা নাই মই কদাপি ইদৰে আগে,
কৰ্ত্তব্য পাহৰি !

(পদ্মা, আহিনী, লাই-লেচাইৰ প্ৰবেশ)

পদ্মা।— সম্ভাষোঁ বৰুৱাদেৱ !

বৰুৱা।— কোন্ বা গাভৰু ?

পদ্মা।— গোহাঞি-গাভৰু মই,
পদ্মাৱতী নাম। মন্ত্ৰীৰ জীয়াৰী, আৰু
জয়মতী-প্ৰাণসখী।

বৰুৱা ।—কিমতে পশিলাঁ আহি এই বন্দীশাল ?
—কিবা প্ৰয়োজন ?

পদ্মা ।— সন্তাপে লগালে বাট ;
উদ্বেগে সবল কৰি আনিছে ই ঠাঁই ।
কৰাঁ যদি দয়া তুমি, কৰোঁ নিবেদন
যিবা অভিপ্ৰায় ।

বৰুৱা ।— শক্তিয়ে আটিলে মোৰ
ৰাখিম খাটনি ।

পদ্মা ।—শক্তিৰ নাটনি নাই ।

আহিনী ।—ইচ্ছা মাথোঁ লাগে ।

বৰুৱা ।— ইচ্ছাৰ অভাৱ নাই,
নাপাওঁ যদিহে বাট, কি আছে উপায় !

পদ্মা ।— ৰাখাঁ যদি অনুৰোধ, দিয়াঁ অনুমতি,
সখী দৰশন লাভ কৰোঁ এটি বাৰ ।

বৰুৱা ।— জীৱন্তে অসাধ্য কাম
নাই আতপৰ ; অসম্ভৱ অনুৰোধ
নকৰাঁ গাভৰু !

পদ্মা ।— দৰশন লাভ মাথোঁ ।
নাই আন অভিপ্ৰায় ; নকৰাঁ সন্দেহ ।

বৰুৱা ।— নকৰোঁ সন্দেহ ।
কৰ্ত্তব্যত বন্ধা মই ; কি আছে উপায় !

লেচাই ।—আনি দিয়াঁ আইতাক মোৰ ।

আহিনী ।—নিৰুপায় !

লাই ।—আছে ক্ত আইতা লুকাই ?

পদ্মা।— কিনো কওঁ!

দেখিছোঁ বৰুৱাদেৱ, কি কৰোঁ উপায়!

বৰুৱা।— কি দিম উপায়!

দিব পাৰোঁ প্ৰাণ মোৰ, হলে উপকাৰ;
কিন্তু হাঁয়, অনুৰোধ নোৱাৰোঁ ৰাখিব;—
এনুৱাঁ কৰ্ত্তব্য মোৰ!

আহিনী।—নাজানে অপৰে কেৱেঁ!

বৰুৱা।— নকবাঁ সি কথা।

প্ৰাণৰ মমতা ৰাখি হোৱা নাই মই,
অটল ইৰূপ। হব মোৰ প্ৰাণদণ্ড,
নাই তাৰ ভয়; কিন্তু সদা লাগে ভয়
কৰ্ত্তব্য পাহৰোঁ বুলি।

পদ্মা।— নিলগে এবাৰ দেখা?

বৰুৱা।— নধৰিবাঁ টানি।

বিদৰিছে হিয়া মোৰ, পাষাণ যদিও,
মহাসতী পীড়নত। পমিছে হৃদয়,
অবুজন বালকৰ দেখি শোক-দুখ!
নাভাবিবাঁ ৰথা নাই তৱ অনুৰোধ,
প্ৰাণৰ মমতা ৰাখি।

পদ্মা।— কুশল বাতৰি তেনে দিয়া তুমিয়েই।

বৰুৱা।— সখী তৱ বন্দী এবে।

নোপোৱাঁ বাতৰি, নোপোৱাঁ সন্ধান একো
ৰাজ-আজ্ঞা বিনে।

পদ্মা।— নোহোৱাঁ সদয় তেন্তে ?

বৰুৱা।— বুজিও, সুবুজি
অবুজ ,গাভৰুদেৱ, কিয় হোৱাঁ তুমি ?

পদ্মা।— বুজিছোঁ বৰুৱাদেৱ,
—নামানে পৰাণে !

বৰুৱা।— নকৰাঁ আমনি আৰু ;
তোমাকে মাতিছোঁ।

পদ্মা।— (চকু-লো টুকি) নকৰোঁ আমনি।—
বলাঁ ঘূৰি পোনাইঁত নিমিলে সাক্ষাৎ !
আহিনী লগত দুয়ে যোৱাঁ ঘৰলই ;
ৰাজমাও-টোল মই ঘূৰি আহোঁগই,
ৰাজ-আজ্ঞা দিহা কৰি। (পদ্মাৰ প্ৰস্থান)

আহিনী।— (কান্দি কান্দি) আইঁা, পোনাইঁত !

লেচাই।— নেদেখিলোঁ আইতাক ? (কান্দে)

আহিনী।— আইঁা, পোনা দুটি অই !
দেখিবাঁ পাচত। (প্ৰস্থান)

বৰুৱা।— (ক্ষন্তেক নিটাল মাৰি) যাওঁ ময়ো,
কৰোঁগই শাস্তিৰ বিধান।
ভাগ্যত পৰিছে এনে নিদাৰুণ কাম ! (প্ৰস্থান)

—০:*:০—

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

—◌:০:◌—

জেৰেঙা পথাৰ।

(জয়মতী আৰু চাওদাংবর্গ)

জয়মতী।— (বন্ধা অৱস্থাত) শক্তিদাতা ভগৱন্ত !
অসহ্য নির্য্যাতন সহিবৰ গুণে,
দিছা শক্তি শৰীৰত ;—দিয়াঁ একে শক্তি
এবে এই হৃদয়ত সহোঁ একে দৰে
লাঞ্ছনা অশেষ। ভাবিছে দুর্ম্মতি ৰাজে,
পাশব পীড়নে কৰিব দুর্ব্বল মোক,
বলেৰে কৰাব মান্তি, সই লবলই,
নাজানি সতীৰ প্ৰাণ পতিপ্ৰাণা বুলি !—
জনা নাই, হিয়া এই সবল কিমান ;
সহনৰ শক্তি যে কিমান !—শক্তি নাই
ভাবিবৰ তাৰ !

১ম, চাওদাং।—সেইবোৰ যে বলকিব পাৰঁা, আমি সোধা কথানো কেলেই কব নোৱাৰঁা ? তাকে কৈ দিলেইচোন ৰইথা পোৱাঁ।

২য়, চাওদাং।—ওঁ, মযো তাকে কওঁ। এওঁ কিন্তু, নিজৰ কথাটোকে হে ধৰি থাকে।

জয়া ।— নাথ মোৰ, সুখে থাকাঁ, যতে আছাঁ তুমি,
নোপোৱাঁ বাতৰি যেন ইফালে যি হয় ।

৩য়, চাওদাং ।—হেৰ, ই কথাই কথা নহয় । এওঁ খালি নাথকে হে পাইছে ; আমাৰ কথালৈ কাণ নকৰে ।

২য়, চাওদাং ।—এৰা, আকৌ শাস্তিত হে ধৰিব লাগিল । এওঁৰ পদ-ঘোষাই আমাৰ গা নাৰাখে, জানিছ ?

১ম, চাওদাং ।—নহয় নো কি, পৰৰ লগত পৰে কোন্ মৰে অ' ? নেদেখিলি দূতৰ গতি ! ধৰ, চোৰাত লগাওঁহঁক ।

[illegible]চাওদাং ।—ৰবি, ৰবিচোন ককাইহঁত, আকৌ কিবা এবকলা গাব খুজিছেচোন । কথাৰ মাজত কেনেবাকৈ কথাটো ওলায়েই বা ? (কেইওটাই কাণ পাতি শুনে)

জয়া ।— নেৰিবাঁ শক্তিয়ে মোক ।
বাঢ়ে যেন ধৈৰ্য্যবল, বাঢ়ি চতুৰ্গুণে,
বাঢ়েমানে নৰৰূপী দানৱৰ বল ।
এৰিম ইয়াতে দেহা, শেষ-পীড়নত,
নাই তাত খেদ মোৰ ; কিন্তু যদি ভাগে,
যত্নৰ প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, কিবা স্বৰূপত,
বিষম যন্ত্ৰণা হাঁয়, বাজিব প্ৰাণত !
ইঘোৰ সমস্যা বেলা নাৰী জীৱনত,
দেহ-মন তুয়ে ধৰিবি সহন টানি,
নহবি অৱশ ।

২য়, চাওদাং ।—হেৰ, তহঁতে মুখলৈ চাই থাকোঁতে বলকনি বাঢ়িছে হে ।

১ম, চাওদাং ।—এৰা ধৰিব হে লাগিল । কিন্তু আমনি লাগিল দেখোন, কিমান নো শাস্তি দিম !

৩য়, চাউডাং।—ৰবিচোন, শুনচোন, কয় কি,—ভাল শুনি।

জয়া।— লাগিছে বিষম বোধ, মৰা-শৰীৰত,
অমৰা মন মোৰ নহয় কাতৰ।

২য়, চাউডাং।—হেৰ, আমৰলি মেলোঁইক। কাতৰ হোৱা নাই বোলে।

৩য়, চাউডাং।—হয়, তাতে পানী ঢালি দিব লাগে। কিমান পৰ নো সহে চাওঁ!

২য়, চাউডাং।—উঃ! আঁতি টান পালোঁ হয়! ভাগৰিলোঁ আৰু!

৩য়, চাউডাং।—ভাগৰ লাগিলগৈ হয় দেও! ককাইহঁত বহ, অলপ জিৰাওঁ। ৰবিচোন, অলপ পদকে শুনোঁ। (তিনিও একলীয়া হৈ বহে)

জয়া।— বসুমতি! আছে যদি ধৰম তোমাত,
ৰাখিবাঁ ধৰম মোৰ;—দিবাঁ শক্তি তযু,
সহনৰ পূৰ্ণগুণ আজি। ক্ষমা গুণ আৰু
দিয়াঁ মোক পূৰ্ণভাৱে, ক্ষমোঁ অজ্ঞানক।
নিবিচাৰোঁ প্ৰতিশোধ; পাব প্ৰতিফল,
ফলিব কালত সি, কৰ্ম্ম অনুসৰি।
কিন্তু ভিক্ষা এই, পায় যেন প্ৰাণনাথে,
মঙ্গল আশ্ৰয়, অপায়-অশান্তি মাজে।
আৰু মোৰ ছুটি পোনা এৰিছোঁ পাচত,—
ছুটি সিংহৰ পোৱালি; থাকে যেন দুয়ো,
আপদ এৰাই। পতিত ই ৰাজবংশ
স্বামীয়ে উদ্ধাৰা পাচে, কৰিব উজ্জ্বল,
অদ্বিতীয় ৰজা হই। বাঞ্ছা আৰু নাই;—
স্বামীৰ চৰণ যেন ভাগ্যে পাওঁ দেখা,
এৰোঁতে মাটিৰ দেহা মাটিক গতাই।

৩য়, চাউডাং।—সাজ লাগিল। ককাইহঁত কি কৰ? ৰাইজো লাহে লাহে ভাগিছে। আগবেলাৰ শাস্তিয়েই আটিছে; ইমানতে আজিলৈ আধ্যা পেলাওঁহঁক, কি বোল?

১ম, চাউডাং।—এৰা, আজিলৈ ইমানতে এৰোঁহঁক।

২য়, চাউডাং।—হয়, এৰাই ভাল। শুনিছানে প্ৰহৰী ককাই! ৰাতিটোলৈ তোমাক হে গতালোঁ। আমি আহোঁ হে এতিয়া। ব'ল ব'ল যাওঁ ব'ল, খৰ কৰ, ককাইহঁত, ৰাতি হয়।

(চাউডাংবৰ্গৰ প্ৰস্থান)

(সমুখত ৰাজবাটৰ পট পৰে)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজবাট।

(ভোগাই, নদাই, আৰু গঙ্গাই।)

ভোগাই।— (কানৰপৰা খৰিভাৰ পেলাই) উঃ, হৰি-গুৰু-বান্ধৱ-কৃষ্ণ-গোবিন্দ! ৰাম ৰাম ৰাম ৰাম! (বহে)

(জালৰ ভাৰ লৈ নদাইৰ প্ৰৱেশ)

নদাই।— অ' কি কৰিছ ককাই?

ভোগাই।— এ, ছাঁতে বহি অখন্তক জিৰাই উৱাহটো লৈছোঁ বোপাই! ৰাম ৰাম ৰাম ৰাম!

নদাই।— ময়ো অসন্তক বহোঁ ককাইটি! কঁকালটো পোনাই লওঁ। (জাল-জৰিৰ ভাৰখন থৈ) ইঃ ইঃ ইঃ ঠৰ হলোঁ পায়! (কঁকালত হাত দি মেচা হৈ বহে)

(কানত টোকোন লৈ গঙ্গাইৰ প্ৰৱেশ)

গঙ্গাই।— ভাল লগ পালোঁহি ককাইহঁত ঐ! ভাল বইখা পৰিলোঁ। উঃ, আজি মহ-যথ এটাই বেয়াকৈ পিচ লাগিছিল, বুপাই! ইঃ ইঃ ইঃ, ভাল সাৰিলোঁ। ককাইহঁত, বোলোঁ কৰিছ কি?

ভোগাই।— তইনো দেখিছ কি? চকু দুটা পিচপিনে পিন্ধিলি নে কি? পিচে, গৈছিলি নো কলৈ?

গঙ্গাই।— এ, কিনো হব কলে ককাইটি! কালিবেপৰা মোৰ মহজনী নাই; দিনটো বিচাৰি বিচাৰি মিছাতে হাইবাণ হলোঁ! ককাই হেৰ, আছে যদি ছাৰি এখন দে। গাঁঠিটো মেলফোন;

মুখ ভেঁকুৰিল! (টোকোনত ভেজনি লৈ থিয় দিয়ে)
অঃ মোৰ স্বোৱামীগুৰু!

নদাই।— বৰকৈ নাম ললিচোন? মৰিব গোনাইছ নে? অ, যমে পালেই নে কি?

গঙ্গাই।— মৰ তয়ে অধৰমী। পাব তোকো এদিন যখে।

নদাই।— ইঃ ধৰমীটো নেদেসিছাঁ? ই নমৰে, ভাৰস্তৰ নিকাৰ মসা সাই ইয়াতে থাকিব।

ভোগাই।— এ, কিনো মৰা-জীয়াত লাগিলিহঁত ঐ! বোলোঁ, জীয়াত নো সকাম কি, মৰাত নো নিকাম কি? কেনি নো আহিলি? বাটত দেখি অহা নাই নে? এনেকৈ হলে জীয়াই থাকিব নো লাগিছে কেলৈ ঐ!

নদাই।— ভাল মনত পেলালি ককাই! কিনো কম ককাই ঐ, মানুহ-জনীৰ বিলাইসন!

গঙ্গাই।— এৰা, তথাপি তাই গিৰিয়েকৰ কথাটোকে কৈ দিছে জানো! বেতৰ কোব, চমটা, চোঁৰাত, আমৰলি,—আইঔ, মোৰ গাটো জিকাৰি উঠে!

ভোগাই।— হেই পাষণ্ড! তাই-চাই নুবুলিবি। তই নেজান নে, সেই গৰাকী আমাৰ গদাকোৱঁৰৰ ঘৈণী-আইদেউ বুলি?

নদাই।— এৰা, সঁচাতে সয়। কথাটো তেনে যেন পালোঁ সয়। কি, ককাই, কিহৰপৰা নো কিটো হল কচোন?

ভোগাই।— ক'ৰ নো চুকত সোমাই আছিলি অ'? কেদিনমান হল, গদাকোৱঁৰ পলাইছে নেজান? বজাই বিচৰাই পিটাপিট্ কৰাইছে।

গঙ্গাই।— পিচে, পিচে,—

ভোগাই।— পিচে আৰু পিচে। পিচে, তেওঁনো কলৈ গল তাকে ৰজাই জয়মতী আইদেউত সুধিছে, আইদেৱে নকয়। এই কথা।

নদাই।— ঐ গোঁসাই! ইমান ছেপাচুন্দাতো নকয় ঐ!

গঙ্গাই।— এৰা, তোৰ বৰপোহাৰীৰ দৰে দেখিছ নহয়?

নদাই।— এ, নগপাবি অ', তোৰ বৰঘৈণী জনী নো কেনে জনী? ৰবকে নগপাৱি সেৰ, সং উঠি যায়!

গঙ্গাই।— এৰা, ঘাটিলোঁ পায়! তেও, তোৰ জনীৰ দৰে পোনেই টেঁটুতে নধৰেহি পায়।

নদাই।— সয়। তোৰ জনীৰ দৰে মোৰ ওপৰত সনে-সনে মকতমা চলাইছিলগৈ নহয়? মই অমুকা সাথী নোলোৱাগৈ হলে তোৰ বৰঘৈণীয়েৰে বগাঘৰত ভাত সুৰালেহেঁতেন। তেও গুণ হে নাই!

ভোগাই।— এঃ থ, থ, তইঁতৰ চুপতিথন, বুপাইঁত। মন্-চন্ বেয়া লাগিছে। মেনে মেনে থাকইঁক।

গঙ্গাই।— অ, হয়, পিচে ককাই, পিচে?

ভোগাই।— পিচে, দন্দ পাত; পিচডোখৰ লাগিছে কেলেই?

গঙ্গাই।— নহয় ককাই, ক বাৰু, ক চোন।

ভোগাই।— পিচে, জয়মতী আইদেৱে গৃহস্থৰ কথা নকয়। সেই গুণে এনে অইনাই শাস্তি দিছে।

নদাই।— ভাল কৈছ, ককাইটি ঐ, এনে অইনাই দেসা নাই!

গঙ্গাই।— নকবি আৰু ককাই, এই ৰাজ্যত থাকিব নোৱৰা হল। দিন-কাল উলটিল।

ভোগাই।— উলটিল হে হয়। এই চকুৰেই কেবাজনাও হৰ্কদেৱ দেখিলোঁ; এনে অইনাই; কৰা দেখা নাই বুপাই!

নদাই।— আঃ ককাই! কিবা বোলেনে ৰজাৰ ভাইগেহে ৰাইজৰ ভাগ। নেদেসিছ, সেতি-পথাৰৰ ফালে! কিন্তু অইনাই কৰাৰ পোটক পাইছে বোলে। কেদিনমানৰপৰা সেনো ৰজাৰ গাত গোখাঁই নাইকিয়া হৈছে।

ভোগাই।— এৰা, শুনিলোঁ হয়; ৰজা হেনো অলপ বিভ্ৰমৰ দৰে হৈছে। ভূতেই পালেনে কোনোবাই জাদুৰেই কৰিলে জানো?

নদাই।— এৰা, সিবিলাকে আক, জৰা-ফুকা কৰি জৰি-ফটি এগছ দিয়ক ছাৰি পাৰেমানে দৰৰ মসাহে সুৰাইছে!

ভোগাই।— যি হব নোৱাৰিছে, আমাৰ মেনে মেনে থাক। বুঢ়া-গোহাঁই ডাঙৰীয়াকো বোলে কোনোবা এজন ডাঙৰীয়া-ভকতে পাইছে হেনো।

নদাই।— পাই থক। দৰবমসা সুৰাই ঘাটি লগাই থক।

গঙ্গাই।— এঃ, তইঁতে বহ ককাইহঁত। মই যাওঁ হে আক। ছালি এডোখৰো নিদিলি! (গঙ্গাইৰ প্ৰস্থান)

ভোগাই।— আমিও যাওঁ। আমিনো কি ৰাজপাটখন খাবলৈ বহিছোঁ। (উঠি কানত ভাৰ লয়) নদাই মুঠ নে?

নদাই।— এৰা উঠোঁ ককাই। (ডিঙ্গিত হাত ফুৰাই) অ! ককাই, মৰিলোঁ! মোৰ ডিঙ্গিৰ বৰখীটো নাই! ককাইটি ঐ! নেৰিবি, মোক আগ কৰ, (লৰি আগ হয়)। উঃ, (টকালি পাৰি) বৰখীটো মৰিয়াৰ সতুৰাইনে শনিবাৰে গঢ়োৱাই লৈ পিন্ধিছিলোঁ বুপাই! ইঃ ইঃ ভাল কথাসন হল! পৰহিলৈ মঙ্গলবাৰে আকৌ এটা গঢ়াই লৈ নিপিন্ধোমানে ওলাবই নোৱৰা হলোঁ! ইস! ইস্! ইস্! (প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

বন্দীশাল।

জয়মতী।—অহ, মোৰ পোনা দুটি!
এৰিলোঁ অনাথ কৰি;—কতনা বিলাই
হইছে পাচত জানো! সখীক গতাই
এফেৰি নিশ্চিন্ত মাথোঁ; কিন্তু হাঁয়, মোৰ
মাতৃহীন পোনাহঁতে খলকি লগাই
কান্দিছে নথৈ জানো, নামানি বুজনি!
লেচাই সোণায়ে মোৰ নামানে আনক;
লাই সোণে পাকেপতি বিচাৰে আইতা!
সখীৰ সন্তাপ জানো বাঢ়িছে দিনকে,
আমনিত আৰু চতুৰ্গুণে! আৰু দেহি,
আহিনীটি!—মোৰ হস্তে প্ৰাণ দিয়ে তাই!
চুবুৰীয়া সৰলই পৰিছে মনত;—
পাতিছে সবাৰে জানো মোৰেই হে কথা।
নমৰি জীয়াই আছোঁ, ভুঞ্জিবৰ গুণে,
ই ঘোৰ সন্তাপ!

(ৰাজমাও আৰু পদ্মাৱতীৰ প্ৰৱেশ)

পদ্মা।— দেহি ঐ, সখী মোৰ
কিনো অৱস্থাত! (লৰি গৈ সাবটি ধৰে)

জয়া।— ই কি! প্ৰাণসখী মোৰ!
(দুই উন্মাদিনীৰ সাবটাসাবটি)

পদ্মা।— (কান্দি কান্দি) আছিলোঁ জীয়াই,
তোমাৰ এনুৱা দশা দেখিবৰ গুণে!

জয়া।— (কান্দি কান্দি) আজিও জীয়াই আছোঁ,
তোমাসাৰ শোক-তাপ বঢ়াবৰ গুণে!
(ৰাজমাওৱে চকুলো টুকি টুকি কাষ চাপে)

ৰাজমাও।—(কান্দি কান্দি) কোন সতে চাওঁ আজি,
বোৱাৰী জয়াক!

জয়া।— (বাউলী হৈ ভৰিত পৰি) কিনো ভাগ্য মোৰ,
আইচু-দেউতা আহি দিলে দৰশন!

ৰাজমাও।—(কান্দি কান্দি) কণ্ঠৰোধ বাছা মোৰ;
কি দিম উত্তৰ! নহল সাধনা সিদ্ধি;
বৃথা হল যত্ন আৰু উদ্ধাৰ মন্ত্ৰণা
যতমানে মোৰ।

জয়া।— সকলো দশাৰ ফল;
বিধিৰ লিখন মাত্ৰ, নাযায় খণ্ডন;
নাই দোষ কাৰো।

ৰাজমাও।—বিধিৰ লিখন সঁচা
নলবে দেখিছোঁ!

জয়া।— সখী ঐ, পোনা ছুটি মোৰ?
(আকৌ উন্মাদিনী হৈ পদ্মাৰ ডিঙিত ধৰে)

পদ্মা।— (কান্দি কান্দি) ৰাখিছে ঈশ্বৰে ভালে।
উমলি ফুৰিছে দুয়ো, আহিনী লগত,
পাহৰি কষ্টেক।

জয়া।— (কান্দি কান্দি) নেদেখিলোঁ পোনা দুটি !

পদ্মা।— (ৰৰকৈ কান্দি) আহিছিল দুয়ো ;
ৰাজ-অনুমতি বিনে নাপালে প্ৰৱেশ।

জয়া।— দেহি ঐ, নাপালে প্ৰৱেশ !
(হিয়াত ভুকুমাৰি লুটি খাই পৰে, ৰাজমাও
আৰু পদ্মা দুয়ো ধৰি তোলে)।

ৰাজমাও।—উঠাঁ বাছা মোৰ ;
নকৰিবাঁ খেদ আৰু কি হব কান্দিলে।
নিজে তুমি জ্ঞানৱতী, কি দিম বুজনি ;—
তোমাৰ যশস্যাৰাশি, বাটে-ঘাটে কত
গাইছে ৰাইজে আজি।

পদ্মা।— দেখা দি বঢ়ালোঁ খেদ,
মই অভাগিনী ! ক্ষন্তেক মিলন সুখ
লভিবৰ গুণে, সুমুৱা অগনি আহি
জ্বলালোঁ প্ৰাণত।

জয়া।— নকৰাঁ আক্ষেপ সখি !
সুদুষিবাঁ ভাগ্য তৱ, অভাগিনী হেতু।
শোকৰ নিজৰা মোৰ বোৱাই ক্ষন্তেক,
হইছোঁ সুস্থিৰ।

ৰাজমাও।—বিপদত ধৈৰ্য্য ধৰা
তোমাৰে সুগুণ ; ৰইছে যশস্যা তাৰ
ৰাজ্য জুৰি আজি। ঘৰে ঘৰে পটন্তৰ,
হলাঁ তুমি বাছা !

জয়া।— জনাবাঁ সম্ভাষা মোৰ চুবুৰীয়া সৱে,
ৰাখিবাঁ মনত সখি, অভাগিনী কথা।
ৰাখিবাঁ যতনে আৰু, পোনা দুটি মোৰ।

পদ্মা।— নিশ্চিন্তে থাকিবাঁ সখি,
পোনা দুটি লই। প্ৰাণ মোৰ আগ কৰি
পালিম দুটিক।

ৰাজমাও।—থাকিলোঁ সহায় ময়ো,
নহবাঁ চিন্তিত।

পদ্মা।— আৰু এটি কথা সখি,
কব খোজোঁ মই, নোপোৱাঁ বিষম যদি।

জয়া।— কিবা কথা সখি?
তোমাৰ কথাত মোৰ কাহানি বেজাৰ?

পদ্মা।— শুনা তেন্তে প্ৰাণসখি!—
দিলে নো এতিয়া বাৰু, পতিৰ সন্ধান,
কিবা অমঙ্গল হব পাৰে কোঁৱৰৰ?
উলটিল ৰাজসেনা নাপাই বিচাৰি,
কদাপি নাপাব ঘুৰি; নাই ভয় আৰু;
পাইছে কোঁৱৰে জানো গুপুত আশ্ৰয়।
দিবাঁ নে সন্ধান?

জয়া।— নকবাঁ সি কথা সখি!
স্বামীৰ সন্ধান নোলায় মুখত মোৰ
থাকেমানে প্ৰাণ। নাভাঙ্গো প্ৰতিজ্ঞা আৰু
জানিবাঁ ধ্ৰুৱপ। প্ৰাণ মোৰ উছগিছোঁ
স্বামীৰ কুশলে।

ৰাজমাও।—এটা কথা কই বাছা,
পোৱাঁ পৰিত্ৰাণ, সাৰাঁ ঘোৰ নিৰ্য্যাতন ;—
নাভাগে প্ৰতিজ্ঞা।

জয়া।—আইচু-দেউতা মোৰ !
নেদেখাব সিটো বাট, নুবুজাব মোক
সেই লৰলৰাই। বাকী নাই লাঞ্ছনাৰ
আৰু নিৰ্য্যাতন।

পদ্মা।—তাতে হে কইছোঁ সখি,
ৰক্ষা পৰাঁ বিপদ এৰাই। দিবাঁ কই
যথা তথা স্থান।

জয়া।—মৰণ অধিক বাঞ্ছোঁ,
ক ব লগা হয় যদি মিছা কথা কিবা।
ততোধিক মৰ্ম্মাহত, যত্নৰ প্ৰতিজ্ঞা
ভাগে যদি মোৰ।

ৰাজমাও।—ধন্য, ধন্য,
মহাসতী জ্ঞানৱতী জয়া !! (প্ৰহৰীৰ প্ৰৱেশ)

প্ৰহৰী।—বেলা হল ঘুৰিবৰ ;
নিবেদোঁ চৰণে।

ৰাজমাও।—নহয় পলম আৰু।

প্ৰহৰী।—শিৰে ধৰোঁ বাণী। (প্ৰহৰীৰ প্ৰস্থান)

জয়া।—বন্দিছোঁ চৰণ মাতৃ, এই শেষ বাৰ। (সেৱা কৰে)

ৰাজমাও।—আশীছোঁ অন্তৰে বাছা।
নহবাঁ অধীৰা ; এৰা নাই যত্ন মই,
উদ্ধাৰৰ হেতু।

পদ্মা।—(উতলা হৈ) সখি, মোৰ ৰাখাঁ প্ৰাণ,
যাওঁ ভেলা ঘূৰি !

জয়া।—(ডিঙ্গিত ধৰি কান্দি) নিয়াঁ প্ৰাণ, সখি মোৰ,
নামমাত্ৰ থাকোঁ পৰি মাটি-দেহা মাথোঁ
বাগৰি মাটিত।

ৰাজমাও।—নহবাঁ উতলা দুয়ে,
বিপদ বঢ়াই। আহোঁ বাছা, হোৱাঁ স্থিৰ,
নকৰিবাঁ খেদ। সহিবাঁ পৃথিবী হই।

জয়া।—সখি মোৰ !——(কণ্ঠৰোধ)

পদ্মা।—প্ৰাণসখি !——(কণ্ঠৰোধ)

(চকু-লো টুকি টুকি ৰাজমাও আৰু পদ্মাৰ প্ৰস্থান)

(জয়মতীৰ মূৰ্চ্ছা)

—○:•:○—

অঙ্কপাত।

৪। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

নগাপৰ্ব্বতৰ নামনি।

(দুটা পাণ-বেপাৰী)

১ম, বেপাৰী।—ধৰম! তোৰ পাণ কি দৰে সলাবি?

২য়, বেপাৰী।—এৰা, সলাব লাগে এটা দৰত। তেও বুলি, গুছিত একঠাকৈ চাউল নাপাম জানো?

১ম, বেপাৰী।—মই হলে কানিলৈ হে সলাম বুপাই! এই বছৰ আৰু আফুখেতিত হাতকে লগাব নোৱাৰিলোঁ। লৰাটোৰ নৰিয়া; ৰজাৰ ঘৰত দুটাৰ হৈ খাটিব লগা হল। খেতিলৈ আৰু সময় পাওঁ কেতিয়া!

২য়, বেঃ।— এৰা, নৰিয়াৰ বাবটো এৰিব লাগিছিল।

১ম, বেঃ।— এ, নকবি, মোৰ কুটুম! আজি-কালি যিহে অইনাই-অধৰমৰ দিন পৰিছে, জীৱন ধৰাই টান হৈছে!

২য়, বেঃ।— সঁচা কৈছ ককাইটি! গদাকোৱঁৰৰ ঘৈণী আইদেউ লৈকে নাচাৱ কিয়? আমি কোন্ কুটা!

(নগাবেশী গদাপাণি লাহে লাহে ওচৰ চাপে)

১ম, বেঃ।— নকবি, নকবি মোৰ বুপাই! মানুহ গৰাকীৰ বিলাই দেখি পানীত হাঁহ নচৰা হৈছে ঐ!

২য়, বেঃ।— ভাল সহিছে হয়! এ গোসাঁই, অতনা শাস্তি! মতা মানুহেও নোৱাৰে স'ব দেও!

গদা।— ক'ত যাব লাগে তইঁতি?

২য়, বেঃ।— আমি ভৈয়ামৰ মানুহ মিতা! কিবা-কিবি সলাবলৈ আহিছিলোঁ। যাওঁগৈহে এতিয়া।

১ম, বেঃ।— এৰা, উঠ্, যাওঁগৈ। বাটতে ৰাতি হব আজি!

গদা।— তুমিখানে কি কথা কৈছিলে এতিয়া?

২য়, বেঃ।— এ, মুসুখিবা মিতা, আমাৰ দেশৰ কথা! সেই গদাপাণি নামেৰে আমাৰ বৰ ভাল কোৱঁৰ এজনা আছিল। তেওঁ ৰজাৰ ভয়ত পলাইছে। পিচে, সিফালে তেওঁৰ বৈণী-আইদেউ গৰাকীক জেৰেঙা পথাৰত বান্ধিলৈ নথৈ শাস্তি দিছে! তাকে হে কৈছোঁ, বোলোঁ দেখিলে পানীত হাঁহ নচৰা হৈছে; সাতশতুৰুৰো চকুৰ পানী ওলায়! যাওঁ আমি এতিয়া, মিতা, থাকিবাঁ।

(পাণ-বেপাৰীৰ প্ৰস্থান)

গদা— (অকলে) সপোনত পালোঁ যেন
বাৰ্ত্তা দিঠকৰ;—প্ৰিয়া মোৰ অনাথিনী;
ভুঞ্জিছে যন্ত্ৰণা! দেখিছোঁ সপোন আৰু;—
ঘোৰ অত্যাচাৰে গ্ৰাসে যেন পিতৃ-ৰাজ্য!
নায়ক হইছে তাৰ, সেই লৰা-ৰজা।
পাষণ্ড, দুৰ্ম্মতি, কুমন্ত্ৰণাৰ বশ পাপী।
লভোক সি ৰাজভোগ; ঈৰ্ষাভাব মোৰ
লেশমাত্ৰ না'ই তাত,—নাছিল সমূলি।
কিন্তু হাঁয়, পিতৃৰাজ্য ছাৰখাৰ কৰা

নসহে প্ৰাণত !—নোৱাৰোঁ থাকিব চাই
নিলগে নীৰলে, ভয়াতুৰ জনৰ প্ৰায় !
দুৰ্ব্বলচিতীয়া লৰা, ৰজা পাতি লই,
দুৰ্ম্মতি মন্ত্ৰীৰ দলে বিষয়া সইতে
পক্ষাপক্ষ দলাদলি ঘটাই ৰাজ্যত,
হুলস্থূল হাহাকাৰ অশান্তি চৌপাশে
ঘটাইছে ৰাজ্যজুৰি !—হাটে-বাটে-ঘাটে,
সবাৰৰে মুখে মাথোঁ অত্যাচাৰ কথা !
দুষ্টৰ দমন আৰু সন্তৰ পালন,
উলটিল ৰাজনীতি আহোম ৰাজ্যত !
অজ্ঞানত ৰতি আৰু জ্ঞানত বিৰক্তি,
পাপৰ উত্থান আৰু পুণ্যৰ পতন,
ৰাজ্যৰ লক্ষণ আজি ইন্দ্ৰ-বংশৰ !
ধিক্ মোৰ জীৱনত,—ধিক্ ! ধিক্ !! ধিক্ !!!
—সহি অত অধৰম, অন্যায় শাসন,
আছোঁহি লুকায় ! (মৌন)
অনাথ সন্তান দুটি
পৰিছে মনত আৰু। কাপুৰুষ মই ;—
দিছোঁ এৰি, নিৰ্ব্বিবাদে পীড়িছে প্ৰিয়াক,
মোৰ হস্তে অবাবত ! ৰাজ্য এৰি হাঁয়,
অকলে আহিলোঁ, অকলে পৰাণ মোৰ
বঁচাবৰ গুণে ! ধিক্ এই জীৱনত,
ধিক্কাৰোঁ শতেক। ধিক্ এই বাহুবল,
ধিক্ আৰু বীৰ নাম লাঞ্ছনাৰ হেতু !

নসহে পৰাণে আৰু প্ৰিয়াৰ যন্ত্ৰণা,
শুনিলোঁ যি বাটকৰা বেপাৰীৰ মুখে!
সৈন্যবল হয়মানে যুগুত ইয়াত,
পাকতে প্ৰিয়াক মোৰ বিপদৰপৰা
আহোঁ মুক্ত কৰি।

(বেগেৰে কেইখোজমান যাওঁতে জিন্নুৰে সৈতে ভেঁটাভেঁটি)

জিন্নু।— (উত্ৰাৱল ভাৱে) আক্কিতো! তুমি হ'লে ক'তে যাইছে?

গদা।— (ব্যগ্ৰভাৱে) জিন্নু! মই ভৈয়ামত যাম। বৰ ডাঙৰ কাম আছে। মই বাজে বাজে যাওঁ গৈ। তই ঘৰলৈ উলটি যাগৈ। আমাৰ আজক কৰি, মই আকৌ আহিমগৈ, দেই।

জিন্নু।— (বেচি উত্ৰাৱল হৈ) তুমি হলে ক'তে যাব, আমি ভি লগতে যাব। আমি হলে গৰতে অকলে নবহে। (কান্দো-কান্দো!)

গদা।— আও! তই কেনেকৈ যাবি? ভৈয়ামৰ মানুহে তোক কাটিব। ঘৰলৈ যাগৈ জিন্নু!

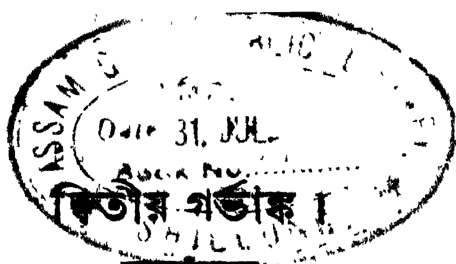
জিন্নু।— (কান্দি-কান্দি) আমি হলে অকলে নবহে। তুমি লগতে যালে হলে বাল আছে।

গদা।— মই আকৌ ঘুৰিম জিন্নু! ইয়াত মোৰ আৰু বহুত কাম আছে। যাগৈ জিন্নু, ঘৰলৈ যা। মই আহিলোঁ, যাগৈ যা, জিন্নু, আহোঁ দেই—

(বেগেৰে গদাৰ প্ৰস্থান)

জিন্নু।— (বিমোৰ হৈ) আক্কিতো!—অ-হঃ!—হি গলে গৈ!! আমি হলে অকলে নবহেঃ। আমি ভি তাৰ পাচতে পাচতে যাই টাকিব—
বাউলী হৈ জিন্নুৰে গদাপাণিৰ পিচে-পিচে লৰ ধৰে)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

কলিয়াবৰ,—ৰণকোঁঠ।

(বৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া, সলালগোহাঞি, জাগিয়াল গোহাঞি, ৰহিয়াল বৰুৱা, বৰা, শইকীয়া, হাজৰিকা ইত্যাদি)।

সঃ গোঃ।— ভীষণ বাতৰি অহ !
পৰিছে কাণত আহি, নগৰৰপৰা।
শুনি হিয়া বিদৰিছে হাঁয় !—কবলই
সত ঘোৰা নাই।

জাঃ গোঃ।— কিনো সি বাতৰি ?
কিয় বা বিদৰে হিয়া ?

ৰঃ বৰুৱা।— দিয়াচোঁ আভাস,
নিদিয়া যদিহে বাৰু আঁতিগুৰি মাৰি
পূৰ্ণ বিৱৰণ তাৰ।

হাজৰিকা।— সঁচা, উগুল-থুগুল
লাগিছে মনত, কিনো কথা কিনো বাৰ্ত্তা
শুনিবৰ হেতু।

শইকীয়া।— লাগিছে আমাৰো তেনে।

বৰা।— লাগিছে আমাৰো।

বৰ গোঃ ডাঃ।—ডাঙ্গৰীয়াক ছলে দেখোঁ পাত্ত !
কবলই ধৰোঁতেই আছে অলা-গুলা ;
কলে জানো বাঢ়ি যায় আৰু কুঁহিপাত ?

ৰাজকাৰ্য্য পিচ কৰি বাজে-আলোচনা
আগ কৰা অযুগুত ; এৰাঁ এবে, থোৰাঁ
পাচলই ।

সঃ গোঃ ।— নকলে নামানে প্ৰাণে ;
নেদেখোঁ উপায় !

বঃ গোঃ ডাঃ ।—কোৰাঁ তেন্তে গিৰিসাই ;
নকৰাঁ পলম ।

সঃ গোঃ ।— ডাঙ্গৰীয়া !
উজনিত উত্পাত চৰিছে বিস্তৰ
গদাপাণি কোৰঁৰক লই । আৰু হাঁয়,
জয়মতী নিৰ্য্যাতন কথা !

বঃ গোঃ ডাঃ ।—জানোঁ আদ্যোপান্ত তাৰ ;
জানোঁ আৰু জয়মতী নিৰ্য্যাতন কথা ।
কিন্তু হাঁয়, নামনিৰ দুৰদশা আজি
দেখোঁ ততোধিক !

জাঃ গোঃ ।— তথাপি, শুনোচোঁ বাৰু ।
ৰঃ বঃ ।— কোৱাচোঁ চপাই ।
সঃ গোঃ ।— অতনা লাঞ্ছনা হাঁয়,
সহিছে জয়াই ! শুনিলে বিদৰে হিয়া
নসহে পৰাণে ! পানীত নচৰে হাঁহ
দেখি হেনো জয়াৰ যাতনা ! তথাপিতো
দিয়া নাই স্বামীৰ সন্ধান । দেখি সবে
মানিছে বিস্ময় !

হাজৰিকা।— শুনোঁতেই লাগিছে বিস্ময়!

শাইকীয়া।— আচৰিত!

বৰ গোঃ ডাঃ।—নামানে বিস্ময় এই
পিতৃৰ পৰাণে। ঈশ্বৰৰ অভিপ্ৰেত
কাৰ্য্য সমুদায়;—দেশৰ মঙ্গল হেতু
জয়মতী বলি বুলি জানিবা নিশ্চয়।
—হব দেশোদ্ধাৰ।

সঃ গোঃ।— তথাপিতো ডাঙ্গৰীয়া!

বৰ গোঃ ডাঃ।—এৰা বাজেকথা।
হোৱাঁগই সাজু এবে, কালি ৰণলই।
লালুকসোলাৰপৰা আজমতৰাই
ললে দেশ সংগোপনে,—ললে গুৱাহাটী!
নকৰি উদ্ধাৰ মই স্বৰাজ্য আগেয়ে
নধৰোঁ নাভাবোঁ একো আন কাৰ্য্য-চিন্তা;
আগে দেশ, পাচে ঘৰ-বাৰী। এতেকতে
যোৱাঁহঁক, যোৱাঁ দিহাদিহি, কৰাঁগই
যুগুতি যি হয়;—হব লাগে ৰণযাত্ৰা
কালি উষা-পূৱাতেই।

সন্দুলোটি।— ভাল, ডাঙ্গৰীয়া! (বিষয়াসকলৰ দিহাদিহি প্ৰস্থান)।

গোঃ ডাঃ।—(অকলে) লালুকী লালুক সোলা
নহওঁ নিশ্চয় মই! আছে দুয়োপাৰী,
আছে মোৰ তীক্ষ্ণ দাঁত, কৰচনি হেতু,
বয়সৰ সীমাডেই আশী বছৰত।

আছে আৰু বাহুবল চম্ফল ডেকাৰ ;
দহজন সামৰিব পাৰোঁ অকলই।
জিনিম যৱন গই সমুখ ৰণত,
নিপাতি যতেকমানে শত্রুসেনাগণ,
স্বহাতে বধিম কালি আজমতৰাক ;—
উদ্ধাৰিম দেশ মোৰ কামাখ্যাৰ থান্।
নতুবা সঁপিম ৰঙ্গমনে দেহা এই
শত্রুৰ হাতত, নোৱাৰোঁ জিনিব যদি
সামান্য যৱনদল।—জিনিম, জিনিম,
জিনিম যৱন। (উত্রাৱল হৈ, নিমিষতে মৌন)
অহ ! যি দেশ উদ্ধাৰ হেতু জয়মতী,—
প্রাণাধিকা কন্যা মোৰ,—আজি নাৰীবলি.—
সহিছে যি নির্য্যাতন,—যি দেশ কাৰণে,—
সেই দেশ সঁপি দিম শত্রুক অবাধে ?—
অসম্ভৱ, অসম্ভৱ, এই জীৱনত।
(সবেগে প্রস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ ভিতৰ-চৰা।

(ৰজা, বেজবৰুৱা, ন্যায়সোধা-গোহাঞি-ফুকন, বৰপাত্ৰ গোহাঞি ডাঙৰীয়া)

ৰজা।— (নৰিয়া-শয্যাত চাটিফুটি) উঃ, আঃ, হাঃ !

বেজবৰুৱা।— বিষম বিকাৰ !
সাংঘাতিক বায়ুবৃদ্ধি। আপুনি বঢ়ালে
আগেয়ে নকৰি কাণ, থাকোতে সামান্য।

বৰপাত্ৰ।— নকলে আমাকো কেৰেঁ !

ৰজা।— (উন্মাদ হৈ শয্যাৰপৰা উঠি) অহ, ঘূৰিছে পৃথিৱী !
ঘূৰে ঘৰ গছ লতা দেখিছোঁ যতেক !

(ৰাজমাওৰ প্ৰৱেশ)

ৰাজমাও।— কি হল বাছাৰ হাঁয় !
কিয় এনে চাটিফুটি, কিয় দেখে ঘূৰা
স্থিৰ ঘৰ-বাৰী ?

বেজবৰুৱা।— বকিছে প্ৰলাপ।
নহবা অধীৰা মাও ! নাই কোনো ভয় ;
হব শীঘ্ৰে উপশম।

ৰজা।— ধৰ., ধৰ., ধৰ., নিয়ে মোক উৰুৱাই !

ন্যায়-ফুকন।— চোৱাঁ হেবা বেজদেৱ, দেখিছোঁ বিষম !

বৰপাত্ৰ।— ৰক্ষা কৰাঁ মহাপ্ৰভু !
পাপৰ বিকাৰ দেখোঁ ভুঞ্জে হাতে হাতে !

ন্যায়-ফুকন।— কি হব উপায়!

ৰাজমাও।— কিবা চাই আছাঁ বেজ!
আজিকে বিষম গতি দেখিছোঁ লৰাৰ!
অতুল ঐশ্বৰ্য্য পাবাঁ মোৰ দান তুমি,
বঁচালে বাছাক।

বেজবৰুৱা।— স্থিৰ হোৱাঁ ৰাজমাও!
নকৰোঁ যত্নৰ ত্ৰুটী, কৰা নাই লেশ
ধনৰ আশাত। চিন্তাৰ বিকাৰ ঘোৰ,
অনুতাপ আৰু, ৰোগৰ কাৰণ মূল।
প্ৰকৃত ঘটনা আৱশ্যক জানিবৰ,
ব্যৱস্থাৰ আগে।

ন্যায়-ফুকন।— জানা তো বৰুৱাদেৱ, চলিত ঘটনা;—
গদাপাণি নিৰুদ্দেশ, সতী জয়মতী
সভাত লাঞ্ছিত আৰু ঘোৰ পীড়নত,
সন্ধান নিদিয়ে দেখি; ৰজা হল জানাঁ
নায়ক প্ৰধান তাৰ। তৰোপৰি শুনাঁ,
বাঢ়িছে আশঙ্কা ঘোৰ গদাপাণিলই,
কাহানি ধৰেহি বুলি, ৰণবলে আহি;—
শুনিছোঁ ৰণৰ সজ্জা হইছে যুগুত
নগা পাহাৰত। এয়ে চিন্তামূল,
আৰু বিকাৰ-কাৰণ।

বেজবৰুৱা।— মানিলোঁ প্ৰত্যেক।
ঔষধ সেৱন, আৰু ভাব পাহৰণ,
উভয় ব্যৱস্থা ধৰি, চলাঁ দিন চাৰি।

ৰজা।— নাই, নাই পৰিত্ৰাণ!
কঁপিছে হৃদয় মোৰ দেখি সমুখত,
যন্ত্ৰণাৰ ঘোৰ ৰূপ, নৰক কুণ্ডৰ!
আচৰিলোঁ মহাপাপ ; শাপিছে সতীয়ে,
শাপিছে দিনকে হাঁয়, ঘোৰ পীড়ণত।
ধৰোঁ ধৰাঁ, মোক নিয়ে কিহে ভুকুৱাই
নৰকৰ ফালে!—(লালকাল দি নিটাল মাৰে)।
(আকৌ জঁকি উঠি) ইকি! ছি! ছি! ছি! ছি!
দুৰ্ব্বল চিন্তাত ভাহি, আহে অনুতাপ ;
পাহৰায় পূৰ্ব্বভাব মোৰ! ছি! ছি! ছি! ছি!
ভাঙ্গিম প্ৰতিজ্ঞা মোৰ জিভা লুটিয়াই ?
পাহৰিছোঁ দামিনীৰ অভিমান কথা ?
পাহৰিম আৰু মোৰ প্ৰতিশোধ পণ ?
নহব কাচিতো ইটো ৰাজযোগ্য কাজ ;
নপৰোঁ পিছলি মই মাজ-মজিয়াত।
টলে যদি হিমাচল নটলিম মই :—
ইমানে হে মান মোৰ এই জীৱনত।

(বেগেৰে প্ৰস্থান)

দুৱৰী।— ধৰঁা ধৰঁা, আছাঁ কোন, পৰিব ক'বাত।

(পিচে পিচে লৰ ধৰে)

ৰাজমাও।— বাঢ়িছে বিকাৰ হাঁয়,
কি হব উপায়!

বেজবৰুৱা।— নহবাঁ কাতৰ মাও!
দিছোঁ সজ উপদেশ, পালিবাঁ যতনে ;

নিজানত গই ৰোগী লভোক বিশ্ৰাম।
জিৰণিৰ পাচে, দিবাঁ এপালি ঔষধ,
হব উপশম।

শ্যায়-ফুকন।— মৰো কওঁ ৰাজমাও!
কুৱঁৰীয়ে লব লাগে শুশ্ৰূষাৰ ভাৰ।

বৰপাত্ৰ।— যুগুত ব্যৱস্থা ইটি;
নাথাকে বিকাৰ আৰু, এৰিলে চিন্তাই।

বেজবৰুৱা।— নকৰবাঁ পলম।
ধৰাঁ গই ৰাজমাও! ব্যৱস্থা যুগুত।

ৰাজমাও।— যাওঁ, যি কৰে ঈশ্বৰে!

(ৰাজমাওৰ প্ৰস্থান)

বৰপাত্ৰ।— অতি দুৰদশা হাঁয়।

বেজবৰুৱা। ঘটিল কিমতে?
থাকোঁতে প্ৰবীণ মন্ত্ৰী তুমি হেন জন,
কিয় দিলাঁ ডাঙৰীয়া, পাপ-পথ এৰি?

শ্যায়-ফুকন— নকৰবাঁ বৰুৱাদেৱ,
সমনীয়া মন্ত্ৰী হল বিষিনি আমাৰ।
ধৰিলোঁ কতনা পন্থা, ঘূৰাবৰ গুণে;
ৰাজমাও সমন্বিতে লৰিলোঁ বিস্তৰ,
নথগিল তথাপিতো, বিধিৰ লিখন;
—মুঘুৰিল ৰজা!

বেজবৰুৱা।— সৰ্ব্বদোষ আৰোপণ নকৰবাঁ ৰজাত,
কুমন্ত্ৰী অৱশ্যে হয় পাপৰ সহায়ী।

ন্যায়-ফুকন।— ধৰিছা স্বৰূপ;
এৰা নাই মহাপাপে কুমন্ত্ৰীক আজি।
হইছে উন্মত্ত তেওঁ, দিন তিনি-চাৰি;—
ভাবে কিবা, কিবা কয়, প্ৰলাপ সমুলি!
নাই ক্ষুধা, নাই তৃষ্ণা, নাযায় টোপনি;
দিঠকে সপোন দেখে!
ন্যায়-ফুকন।— আৰ্জ্জিলে ভুঞ্জিব লাগে বিধিৰ বিধান;
ৰজা হই এই ৰীতি নোৱাৰে লঙ্ঘিব।
বেজবৰুৱা।— এবোঁ পাপ কথা।
ন্যায়-ফুকন।— নাই পুণ্য কবলই!
এৰিছে সি পাপ-ৰাজ্য জয়মতী স'তে।
আছে মাথোঁ, পাপ-তাপ, শোক-দুখ, যত
কুমন্ত্ৰণাৰ ফল। লৰামতি লৰাৰজা
হাতৰ মুঠিত লই ঘটালে জঞ্জাল;
ৰাজ্য জুৰি বিয়পালে অশান্তিৰ ঢউ,
ধাই-মন্ত্ৰী বাব লই দীঘলা আপই!
ভুঞ্জিছে নিকাৰ তাৰ, ঘোৰ আশঙ্কাত,
গদাপাণি ঘূৰি অহা ভাবি। জানে তেওঁ,—
তেওঁতেই প্ৰথমতে পৰিব আক্ৰোশ,
পাপৰ প্ৰাশ্চিত্ত আৰু কৰিব আদায়;
সেই ভয়ে বিচলিত কৰিছে আপক,
কৰিব বিতত আৰু চাপেমানে কাষ
ভয়ঙ্কৰ প্ৰতিশোধ দিন। দিঠকত
দেখিছে সপোন, ঘোৰ বিভীষিকাময়;

অনুতাপে মাজে মাজে দিছে উতলাই,
প্ৰলয়ৰ তাপ তাৰ দেহ-মন ব্যাপি !
আৰু যত পাত্ৰ-মন্ত্ৰী আপৰ ফলীয়া,
সকলোৱে পাব তাৰ যথাযোগ্য ভাগ ;
নহব অন্যথা।

বৰপাত্ৰ।— (ত্ৰস্তমান হৈ) আমাৰো ভাগত জানো
পৰে কিবা হাঁয় ! উঠোঁহঁক সভাসদ,
যাওঁ ঘৰাঘৰি। লাভ নাই ভাবি আৰু
অতীতৰ কথা।

(দিহাদিহি প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

বন্দীশাল।

(জয়মতী বন্দী-অৱস্থাত ; পালী-পহৰীয়াৰ টোপনি)

জয়া।— সহিলোঁ এপষ,
নিতে নৱ শাস্তি যত।
ভাবোঁ নিতে এৰোঁ দেহা সামৰি অপায় ;
কিন্তু কিযে আশাধাৰী হুতাশীন প্ৰাণ,
নোৱাৰে ওলাব বাজ, দেহা-সজা এৰি !
সহিছোঁ যতেকমানে মনৰ বলত ;
দেহাই ধৰিছে মাথোঁ শাস্তিৰ বিধান।

(উত্ৰাৱলভাৱে গদাপাণিৰ প্ৰৱেশ)

গদা।— (জয়মতীক সাবটি ধৰি) কিয় প্ৰাণেশ্বৰি !
নিদিয়াঁ সন্ধান মোৰ ? কিয় অকাৰণ
সহিছাঁ অতনা ক্লেশ ! দিওঁ মোকলাই ;
আহাঁ প্ৰিয়া, ঘুৰি যাওঁ নিজ ঘৰলই।
—অকলে জিনিম ৰজা। (জয়াৰ বান্ধ মোকলাবলৈ ধৰে)

জয়া।— ইকি ! প্ৰাণেশ্বৰ !
কিয় পাহৰিলা ?—কিয় ভাঙা আহি মোৰ,
জীৱনৰ মহাব্ৰত পাহৰি উদ্দেশ্য ?

—পাহৰিলা অনুৰোধ ? পাহৰিছা আৰু
জীৱনৰ মহাব্ৰত,—দেশোদ্ধাৰ পণ ?

গদা— নকৰিবা হে প্ৰিয়া মোৰ, নকৰিবা আক্ষেপ,
পাহৰোঁতে দিছোঁহি ধৰা অনুৰোধ ভুলি.
নাভাবিবা কদাচিত।

জয়া।— বুজিছোঁ বিশেষ।
কিন্তু, প্ৰাণনাথ! নবধিবা আজি মোক
নিজ হাতে তুমি ; নিদিবা আপুনি ধৰা।
নুডুবাবা ৰসাতলে পিতৃ-ৰাজ্য আৰু।

গদা— কি কৰোঁ উপায় !
শক্তিয়ে এৰিছে মোক এৰোঁ কেনেকই ?

জয়া।— দিছোঁ শক্তি প্ৰাণনাথ !
সতীৰ শক্তিৰে তৱ বাঢ়োক শকতি।
সাধাঁ গই নিজকাৰ্য্য ৰাজপুৰুষৰ,
নেৰিবা কদাপি নাথ, বীৰ-ধৰ্ম্ম তৱ ;
ভাৰ্য্যাৰ মায়াত মজি নকৰিবা হেলা,
ৰজাৰ কোঁৱৰ তুমি, ৰাজকাজলই।
নাভাঙিবা নিজে, শান্তি স্থাপনৰ পণ।—
নকৰা পলম আৰু, আঁতৰা হৰিতে ;
কাউৰীয়ে দিলে আহি পুৱাৰ জাননী,
উঠিব এতিয়া হাঁয়, পাণী-পহৰীয়া !
আঁতৰি ৰচোৱা মোক, কৰিছোঁ কাকুতি ;
ৰাখাঁ মোৰ কথা, নাথ, শেষ অনুৰোধ।

গদা।— (ক্ষন্তেক নিটাল মাৰি) আঁতৰিলে বাঁচে প্ৰিয়া!
ৰক্ষা পৰে আৰু মোৰ দেশোদ্ধাৰ পণ।
—ৰাখোঁ অনুৰোধ।

(অনিচ্ছাত এখুজি-দুখুজিকৈ আঁতৰ হয়)

জয়া।— ৰক্ষা কৰাঁ, মহাপ্ৰভো!
—নিষ্ঠুৰ নিলগাই।

(বন্দীপালৰ প্ৰৱেশ)

বন্দীপাল। —হেৰ, ধোদ্‌ইত! তইঁতে ইমানপৰলৈ শুই আছ! এতিয়াও একো দিহা হোৱা নাই! শাস্তিলৈ বন্দী কেতিয়া নিবিইঁক?

১ম, প্ৰহৰী।—(থকৃমক্ কৈ উঠি) এৰা হয়, বেলি উঠিল। খৰ কৰিব হে লাগিল।

২য়, প্ৰহৰী।—(লৰালৰিকৈ উঠি) বেলি উঠিল হে বুলিছ, দুপৰ হল! ভাল হৈছে, আজি আৰু কপালত কি আছে কোনে কব?

বন্দীপাল। —মই হলে তইঁতক হে পেলাই দিম, মোৰ গাত দোষ নাই।

১ম, প্ৰহৰী।—(জয়মতীৰ কাষ চাপি) যি কৰে ঈশ্বৰে! হেৰ, ককাইইঁত! আহ, খৰ কৰ, দুৱাৰ মেল, উলিয়াওঁ, ধৰ্ইঁক।

বন্দীপাল। —পলম নকৰিবি। সিটো বাটেদি পোনাই লৈ যাগৈ। মই বিষয়াক জনাই আহি, পাচতে গৈছোঁ।

(বন্দীপালৰ প্ৰস্থান)

—:o:—

অঙ্কপাত।

৫ । অঙ্ক ।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক ।

জেৰেঙা পথাৰ ।

(গদাপাণি অকলশৰে)

গদা ।— এয়ে সেই শান্তিস্থল ।
পীড়িছে প্ৰিয়াক মোৰ বান্ধি ইয়াতেই !
আৰু সেই বন্দীশাল, বিৰতিৰ স্থল ;
সজাৰ পখীটি হই থাকে পৰি তাতে,
মনোতুখে প্ৰিয়া !—পতি বৰ্ত্তমানে হাঁয়,
পত্নীৰ যন্ত্ৰণা নিৰ্ব্বিবাদে আছোঁ চাই ;
হোৱা নাই উদ্ধাৰৰ অদ্যাপি উদ্যম !
আবেগত বাঢ়োঁ আগ, পুনু পিচুৱাওঁ
জীৱনৰ উদ্দেশ্য সুমৰি । আগ-পাচ,
হিতাহিত গুণাগঁথা কৰি, আছোঁ মই
এতিয়াও আত্ম-গোপনত ;—পোৱা নাই
পাৰ মই ঘোৰ সবস্থাৰ । তাতে হাঁয়,
প্ৰিয়া-অনুৰোধ সাধ্য নাই এৰাবৰ ।
ভাবিব লগীয়া আৰু ;—নহয় যদিহে,

উদ্দেশ্য সকল মোৰ, আত্ম-প্ৰকাশত,
নহব পাপীৰ শাস্তি, নহব উদ্ধাৰ
পতিত আহোম-কুল, ইন্দ্ৰ-বংশৰ।
মায়া নাই প্ৰাণলই; কিন্তু, নিদোঁ প্ৰাণ,
তৰ্পণ নকৰোঁমানে পাপীৰ তেজেৰে
প্ৰিয়া-অপমান। প্ৰাণৰ গৰাকী মই
নহওঁ এতিয়া,—উছৰ্গিছোঁ প্ৰাণ মোৰ
দেশৰ মঙ্গল হেতু কোন্-কাহানিয়ে,—
মৰোঁ বাচোঁ পৰ-ইচ্ছাধীন; নাই মোত
অধিকাৰ তাৰ। ইচ্ছাধীন আজি মই
দেশ-হিতৈষীৰ, চিন্তে যেয়ে দেশ-হিত,
ৰাজ্যৰ উদ্ধাৰ। নাৰাখি প্ৰিয়াৰ কথা,
মাজতে বিঘিনি হোৱা নহব উচিত;
নহব উচিত আৰু নমোৱা প্ৰিয়াক
উচ্চব্ৰত এৰুৱাই। আছে বাহুবল;
লাগে মনোবল মোক ই হেন সময়। (মৌন)
তথাপি, নামানে প্ৰাণে!—যাওঁ ঘুৰিবাৰ,
চাই আহোঁ প্ৰিয়া। (প্ৰস্থান)

(চাউডাংবৰ্গৰ প্ৰৱেশ)

১ম, চাউডাং।—ইয়ে! ক'তা, আজি দেখোন এতে পৰলৈকে নাই?

৩য়, চাউডাং।—এৰা, আজি কিবা এটা হৈছে দেই! (জয়মতীক লৈ বন্দীপাল আৰু প্ৰহৰীৰ প্ৰৱেশ)

২য়, চাউডাং।—হেৰ কটাযোৱাইঁত, বহুত দিন জীবি; নাম লওঁতেই ওলালিহি!

বন্দীপাল।— থৰ্ কৰ্, বান্ধ্, ধৰ্। মই বিষয়াৰ ওচৰৰপৰা আহোঁ। আজি কি শাস্তি দিব লাগিব সুধি আহি কমহি।

(কেইওটাই জয়মতীক খুটাত বান্ধে)

৩য়, চাউডাং।—ককাইহঁত, আজি লৰাধপৰাকৈ অহাত বৰ ভাগৰ লাগিছে; আগেয়ে অলপ জিৰাই লওঁ। কি বোল হঁক ?

(ছদ্মবেশী গদাপাণিৰ প্ৰৱেশ)

১ম, চাউডাং।—আগৰ বাৰ আহি নাপাই ঘূৰিপকি ফুৰোঁতেই দুপৰ হল। আৰু যি হে টিকাফটা ৰ'দ !

২য়, চাউডাং।—এৰা, কাৰ দিন কাৰ ৰাতি; বহিবহে লাগিল। বিষয়াক অহা দেখিলেই উঠিমহঁক, কি বোল ?

গদা।— (জয়মতীৰ কাষ চাপি) আমি দেখি হলে বৰ দুখ পাইছে। মানুহজনি! থৰৰ মানুহৰ কথা কৈ দিলে হলে ভাল আছে দেই!

জয়া।— (মনে মনে) কৰে দেখোঁ সৰ্ব্বনাশ!
চাপিছে সঘনে কাষ, প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ;
চিনে যদি শত্ৰুপক্ষে কি হব উপায়!—
(ফুটাই)ইসৰক ইয়ালই মাতিছে বা কোনে ?
গুচি বা নাযায় কিয় ? নিদিলোঁ সন্ধান,
স্বামী মোৰ আছে থ'ত সোধোঁতে বজাই,
ভুঞ্জিলোঁ লাঞ্ছনা আৰু যন্ত্ৰণা অশেষ
প্ৰতিজ্ঞা যি ৰাখোঁ বুলি, নোৱাৰোঁ ভাঙ্গিব
পূৰণৰ মুহূৰ্ত্তত তাক! ভাগে যদি
কিবা ৰূপে, ভাগিব ই হিয়া অকাৰণ,
অতনা সাধনা-ফল,—দুখৰ মৰণ!

বন্ধুৰ বুজনি যেন নালাগে মনত,
যাৰ এনে নিকৰুণ চিত ; কয় যেয়ে
ই হেন সাধনা অথলে যোৱাৰ কথা !
বতাহে বিতৰি দিয়া নিয়ে বাৰ্ত্তা যদি,
দিছোঁ হিয়া উদিয়াই সৰল প্ৰাৰ্থনা
পতিধনলই ;—ৰাখে যেন কথা মোৰ,
থাকি আত্ম-গোপনত ; নাপাহৰে যেন,
কদাপিও জীৱনৰ উদ্দেশ্য মহান্ ;—
এয়ে মোৰ অন্তিমত গোহাৰি প্ৰাণৰ ।
(চাউডাংইঁতে জপৰ-জপৰকৈ টোপনিয়ায়)
৩য়, চাউডাং ।—ককাইইঁত, বৰশীত মাছে বৰকৈ খুটিছে !
১ম, চাউডাং ।—এৰা, ভাগৱত চকু মুদাই নিছে, বুপাই !
গদা ।— বুজিছে অন্তৰে মোৰ সঙ্কেত প্ৰিয়াৰ ।
কিন্তু হাঁয়, এৰি যাওঁ কোন্ সতে থই
প্ৰিয়া মোৰ এহুৱা দশাত ! আন হাতে,
অন্তিমৰ অনুৰোধ, এৰাওঁ কিমতে !
বাৰম্বাৰ কয় প্ৰিয়া, টানতো নুভুলোঁ
যেন, মোৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য মহান্ ।
সাকল্যা প্ৰিয়াৰ যুক্তি নোৱাৰি খণ্ডাব,
আছোঁ মই অত দিন আত্ম-গোপনত,
জীৱনৰ ব্ৰত মোৰ পালি অন্তৰত ।
যি ব্ৰত ৰক্ষাৰ হেতু সহি অত ক্লেশ,
পাইছেহি পাৰ তাৰ পতিব্ৰতা প্ৰিয়াই,
কি সতে ভাঙিম তাক পূৰ্ণ হোৱা বেলা ?

তথাপি নেৰিছোঁ পণ প্ৰিয়া উদ্ধাৰৰ ;
আহোঁগই ততালিকে দল-বল লই,
যতে যিবা পাওঁ। (কেইখোজমান যায়)।
(উলটি) অহ, এৰি মোৰ প্ৰিয়া !
উলটি আহিছে মন, নোৱাৰোঁ ভিৰাব ;
নোৱাৰোঁ বঢ়াব খোজ দেহাভাৰ লই,
প্ৰাণ মোৰ প্ৰিয়া সতে ৰাখি ইয়াতেই ! (ক্ষন্তেক মৌন)
কিন্তু, হায়, জীৱন উদ্দেশ্য পৰে জঁয় !
—নকৰোঁ পলম আৰু, কৰি বৃথা খেদ !
যাওঁ, ঘূৰি আহোঁ গই দলবল লই।

(গদাপাণিৰ সবেগে প্ৰস্থান)

১ম, চাউডাং।—হেৰ, উঠচোনহঁক। চাচোনহঁক মানুহ গৰাকীলৈ ; সময় চাপিল যেন পাইছোঁ।

জয়া।— (ঘিণভাৱে চাই) লাগিছে ভাগৰ ?

১ম, চাউডাং।—(আছাৰ খাই পৰি) ঔ, গোসাঁই ! চকু নে জুই ঔ ! এওঁ কোনোবা দেবী ঔ ! মেলি দে, মেলি দে। হেৰ, এতিয়া হলেও মৰিম, পাচে হলেও মৰিম। মাৰেও মাৰক, কাটেও কাটক ; এৰি দিওঁহঁক।

২য়, চাউডাং।—খেমা কৰাঁ মাতৃ ! চিনা নাই আমি অভাজনে !

(জয়মতীক মোকলাই দিয়ে)

৩য়, চাউডাং।—হেৰ, মোৰ কথাও কৰি ঔ ককাই ! মই চাবই পৰা নাই।

জয়া।— ভাগৰিলি নৰঘাটি !
পালি দুখ ভালেমান ; নকৰিবি খেদ।
চাপিছে ওচৰ, প্ৰতিজ্ঞা-পূৰণ-ক্ষণ ;
এৰিম ই দেহাভাৰ ক্ষন্তেক পাচত। (মৌন)

জানিবাঁ সন্তাম্বা মোৰ, দৰ্শক মণ্ডলি !
এৰিবাঁ যতেক দায়, বিদায় কালত ;
হৰিষ অন্তৰে যাওঁ পুণ্য ৰাজ্যলই,
পালি মোৰ মহাব্রত, ইহ জনমৰ।
পালোঁ দেখা অন্তিমত স্বামীৰ চৰণ ;
জানিছোঁ সজ্ঞানে মোৰ সফল কামনা,—
স্বামী মোৰ আছে নিৰাপদে। নাই আৰু
জীৱনৰ প্ৰৱল কামনা ;—আছে মাথোঁ,
সংসাৰত ৰল ছুটি পোনা। আশীৰ্ব্বাদ
কৰিছোঁ ছুটিক ; ছুপৰ-সুৰুজ দৰে,
উঠি ছুয়োটিয়ে বঢ়াব গৌৰৱৰাশি
ইন্দ্ৰবংশী ৰজাসকলৰ। নাভাবিবাঁ,
নাই অৰ্থ এই পীড়নৰ। দোষ নাই
পীড়ক ৰজাৰ ; অস্ত্র মাথোঁ তেওঁ হাঁয়,
বিধিৰ হাতত।—আৰু মোত্ কথা নাই।
হৰিষ্ অন্তৰে মাগোঁ, বিদায় সবাকে ;
মাগিছোঁ বিদায় আৰু, ইহ জনমৰ,
স্বা-মী চ-ৰ-ণ-ত। (মূৰ্চ্ছা)

৩য়, চাউডাং।—উঠ্ ককাইহঁত, আমি কাম সাধিলোঁ !

২য়, চাউডাং।—হয়, লোকে নাম ললেই।

১ম, চাউডাং।—সলে নে ? ৰ, জীৱটো থিপ্‌থিপাইছে দেখোন। এঃ, আকৌ কেৰ্‌মেৰাইছে ! হেৰঙ, নাচাপিবিঙ, নাচাপিবি। পুৰি নমৰিবি। দহিব, দহিব ! চকু চাঁত্‌মাৰি ধৰিছে ! (কেইওটা মাটিত চেপেটাখাই পৰে)

জয়া ।—অহ, পোনা লাই,—লেচাই সোণাই,
মা-উ-ৰা জীৱন ধৰঁা,—আজি হস্তে তুয়ে !
আঃ—কিযে কৰে প্ৰাণ—নোৱাৰি—ওলাব
দেহা—সজা—এৰি !—জনম-যাতনা-হায়,
নপৰে মনত ;—ম-ৰ-ণ—যাত-না বোধ
লাগি-ছে প-ৰা-ণ ভেজি,—চে-ত-নাৰ সতে !
উঃ; অ-স-হন অস-হন যুঁজে—প্ৰা-ণে !
ভয়—ঙ্কৰ মৃত্যু-মূৰ্ত্তি,—ই-থি-নি—পৰত !
নহলে—জানি-ছোঁ,—মৃত্যু পৰি-ত্ৰাণ—পথ ।
তু-ৰাৰ ৰ-থী-য়া—কোন্ ? দিয়াঁ—মো-ক-লা-ই,
দিয়াঁ—মুক্তি—যাওঁ—উৰি ; ন-ধ-ৰঁা জঁ-পা-ই
দেহাৰ-তু-ৱা-ৰ আৰু !—নাথ !—এই-যাওঁ,
এ-ই নাও—এই—পা-লোঁ পাৰ ।—প্ৰা-ণ-না-থ !
আছোঁ দা-সী—ৰা-থি-সে-ৱা—শ্ৰী-চ-ৰ-ণ-ত ।
(মৃত্যু)

—:০:—

সমুখত ৰণ-চাপৰিৰ পট-পতন ।

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

—০:০:০—

গুৱাহাটী,—খাৰঘুলি।

(নেপথ্যত ৰণোল্লাহ, হিলৈ-বৰতোপৰ ধ্বনি)

তেজেৰে ৰাঙলি হৈ লাইথেপেনা বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া লগৰীয়া
বিষয়াবৰ্গৰে সৈতে উত্ৰাৱলভাৱে প্ৰৱেশ।

সলাল গোহাঞি।—ধন্য ডাঙৰীয়া!
ধন্য তৱ বাহুবল, ধন্য বীৰতেজ,
ধন্য ৰণ-ৰীতি-বুদ্ধি!

জাগিয়াল গোহাঞি।—নেদেখি আছিলোঁ,
অহ, অতকাল এনুৱা বীৰত্ব! আগে
আজি দেখিলোঁ সাক্ষাতে।

বহিয়াল বৰুৱা।— শুনিছিলোঁ লোকমুখে
ডাঙৰীয়া ৰণজয় বুলি; পালোঁ আজি
প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ।

বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া।—নহওঁ শলাগভাগী
অকলই মই; তোমাসৱ অবিহনে,
আজিৰ ৰণত, জয়যাত্ৰ আমাসাৰ
নাছিল সম্ভৱ, এনে অসতিপৰ্ধ্বে।
—ধন্য তোমাসৱ!

সঃ গোঃ।— জানিলে যৱনে আজি
অসমীয়া বীৰতেজ তপত কিমান,
—কি যে বাহুবল !
জাঃ গোঃ।— মানিলে অসম বুলি
বীৰ-ডাঙৰীয়া।
বৰ গোঃ ডাঃ।—বিপক্ষী যদ্যপি,
শালাগোঁ বীৰত্ব মই আজমতৰাৰ,
যুঁজিলে সি বীৰবৰে অমিততেজেৰে
যদৱধি ৰণবল নপৰিল ক্ষয় !
মিলিছিল আজি মোৰ মনৰ জোখায়
সমান যুঁজাৰু এটি !
সঃ গোঃ।— তথাপিতো নোৱাৰিলে
ঠাৱৰিব তেওঁ; নহটিল ডাঙৰীয়া
এপদো ৰণত !
ৰঃ বঃ।— ছঁয়া জুখি গছ জোখা
প্ৰচলিত ধাৰা ধৰি বুজাঁ এবে, কেনে
বীৰ ডাঙৰীয়া !
বৰ গোঃ ডাঃ।—এবাঁ ইমানতে
আত্মগৰিমাৰ কথা। আছে আৰু আনঁা,
সাধিবলগীয়া পণ আতপৰ বহু।
লক্ষ্য মাথোঁ গুৱাহাটী নোহে আমাসাৰ;
আছে আৰু ভাটীলই কামৰূপ সীমা।
যদৱধি উদ্ধাৰিম সমস্ত অসম,
তদৱধি কৰ্ত্তব্যৰ নপাবিব শেষ।—

অহ, যি ৰাজ্য উদ্ধাৰ অৰ্থে, প্ৰাণাধিকা
কন্যা মোৰ, জয়াই ত্যজিলে দেহা, ঘোৰ
নিৰ্য্যাতন সহি, সেই ৰাজ্য সুকলমে
নকৰোঁ উদ্ধাৰ মানে, জানিবাঁ নিশ্চয়,
নাই শেষ কৰ্ত্তব্যৰ।

সঃ গোঃ।— সাজু আছোঁ আমি।

জাঃ গোঃ।— সষ্টম সবাৰো।

ৰঃ বঃ।— ৰ'ব কোন্ পিচ পৰি
সেই শেষলই!

বঃ গোঃ ডাঃ।—দেশপ্ৰেম তোমাসাৰ
শলাগোঁ বিস্তৰ। মিলে যদি সহযোগ
সবাৰো সমানে, পতিত অসম পুনু
উঠিব ত্বৰিতে; অনতিপলমে আৰু
উদিব অদম্য তেজে নাৰী-জাগৰণ
চেতনা সুৰত;—জয়মতী নিৰ্য্যাতন
সঞ্জীৱনী বাণী হব হৃদি-উদগনি।
বাহ্যিক উদগতি যেনে,—ৰাজ্যৰ বিস্তাৰ,
আন্তৰিক উৰ্দ্ধগতি সাধিব সিৰূপে
জীৱন্ত নৈতিক বল জয়া-পটন্তৰে;—
ধ্ৰুৱসত্য কথা।

সঃ গোঃ।— সুযোগ্যা জীয়াৰী জয়া
যোগ্য জনকৰ!

জাঃ গোঃ।— বীৰজায়া গদাপ্ৰিয়া—

ৰঃ বঃ।— বীৰ-প্ৰসৱিনী।

বঃ গোঃ ডাঃ ।—অহ, দুটি নাতি-কোঁৱৰ,
—লাই-লেচাই—দুটি সিংহৰ পোৱালি—
মাতৃহীন আজি !
সঃ গোঃ ।— হৃদয় বিদৰি যায়
আছিলে মনত সেই অযাচিতে অহা
দুৰ্ভাগ্যৰ কথা !
বঃ গোঃ ডাঃ ।—নোবোলা দুৰ্ভাগ্য ।
উদিব সৌভাগ্য জানা, উঠিব যেতিয়া
সেই সৌভাগী গজালি দুটি, গুৰি যাব
দুৰ্ভাগ্য এতিয়া ;—আপদে সম্পদ মাতে,
মানিবা ধ্ৰুৱপ । উঠন, পতন আৰু
পুনৰ উত্থান সৰ্ব্বতিকালত লগা
অলঙ্ঘ্য সৃষ্টিৰ নীতি । পতিত আহোম-
কুল, ইন্দ্ৰবংশৰ, উঠি পুনৰপি,
হব দীপ্তিমান, দুপৰ-সূৰুজ যেন ;
পতিত অসম ঘূৰি উধাব কালত
চাবা, জয়যুক্তা হই ।
ৰঃ বঃ ।— মানিছোঁ প্ৰত্যেক ।
যি লাই বাঢ়িব তাৰ চিন্ দুপতীয়া,
প্ৰত্যক্ষ সৃষ্টি-ৰীতি ;—লাই-লেচাই
তাৰ নিভাঁজ চানেকী ।
জাঃ গো ।— মানিছোঁ ধ্ৰুৱপ ;—
অসম জননী আজি জননী ধৰাৰ !
অসমত সতীতীৰ্থ হব প্ৰতিষ্ঠিত

জয়যুক্তা মহাসতী জয়মতী নামে ;
নোহে অন্যথা ইয়াৰ।

সঃ গোঃ।— নাৰী-জাগৰণ আৰু
অযাচিত ফল তাৰ অৱশ্যে ফলিব ;
ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম হই একেঠাই জিলিকিব
জননী সম !

বঃ গোঃ ডাঃ।—আলচিছোঁ বহুপৰ
ৰাজেকথা আনি, আচল কৰ্ত্তব্য ভুলি !
ভাৰ্য্যা-গৃহ, পুত্ৰ কন্যা, জ্ঞাতি-পৰিয়াল,
সজাতি-সমাজ আৰু সংসাৰ-ভাবনা ;
সমস্তকে পিচ কৰি, স্বদেশ উদ্ধাৰ-
ব্ৰত আগ কৰি আঁমি আগুৱাব লাগে।
স্বদেশৰ হিতচিন্তা, স্বদেশ উন্নতি।
আমাসাৰ মহাব্ৰত নাসাধি নাভাবোঁ
জানোঁ, অন্য কোনো কথা। আংশিক মাথোন
সাধিছোঁ অদ্যাপি,—উদ্ধাৰিছো গুৱাহাটী ;
যাব লাগে ভটিয়াই যৱন ঢঙ্কাই।—
"কামৰূপ ৰাজ কৰি নেখেদি নোলটোঁ।"
ধৰঁা প্ৰতিজ্ঞা আমাৰ। যোৱঁা দিহাদিহি,
আহাঁগই সাজু হই, একে উলাহতে ;—
ছেগ নাই জিৰাবৰ !

(সকলোৰে দিহাদিহি প্ৰস্থান)।

—○:✱:○—

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

পৰ্ব্বত-প্ৰান্ত,—নৈ-দাঁতি।

(বৈৰাগী গদাপাণি)

বৈৰাগী।—ভ্ৰমিছোঁ বিস্তৰ !

কিবা উদ্দেশ্যত ফুৰোঁ,

নুবুজোঁ আপুনি।—নুবুজোঁ মনৰ গতি !

শূন্য ! শূন্য ! শূন্য হাঁয়, জগত-সংসাৰ !

(মৌন)

(ভজনগীত গাই২ এজন তপসীৰ প্ৰৱেশ)

কীৰ্ত্তন।

ঝিঁঝিট খাম্বাজ—একতালা।

ভজাঁ হে মন নাৰায়ণ অনাদি পাতন কাৰণ।

শঙ্খ-চক্ৰ-গদা-পদ্ম কমল-কৰত ধাৰণ ॥

অপাৰ করুণা বিতৰি আগে, ব্ৰহ্মাণ্ড পালন একহি ভাগে,

সৃজন পালন নিধন কাৰণ জগত জন তাৰণ ॥

অনন্তশয্যাত জগতস্বামী, লক্ষ্মীপতি হৰি অন্তৰ্য্যামী,

কটাক্ষে অপাৰ অপায় খণ্ডন প্ৰমাদ ভয় ভঞ্জন ॥

ব্ৰহ্মা-হৰে বন্দি নপাৰে মন, নিত্যানন্দ জগত-কাৰণ,

নমোঁ নিৰঞ্জন দানৱ গঞ্জন ভকত বান্ধৱ ৰঞ্জন ॥

(ভজনান্তত অন্তেক নীৰৱে বৈৰাগীলৈ চাই থাকে)।

তপসী।—কোন্ তুমি? কিবা অৰ্থে ভ্ৰমিছা ই বেশে?
কিয় বা এনুৱা তৱ উদাস পৰাণ?
বৈৰাগী।—ৰজাৰ কোৱঁৰ মই, নাম গদাপাণি;
ভ্ৰমিছোঁ বিৰহী আজি, প্ৰিয়া হেৰুৱাই!

তপসী।—কোন তৱ প্ৰিয়া সিটি?
—হেৰাল কিমতে?
বৈৰাগী।—জয়মতী প্ৰিয়া মোৰ।
পীড়িছিলে লৰা-ৰাজে, পাশৱ পীড়নে,
অবাবত মোৰ হস্তে প্ৰিয়া। নেদেখিলোঁ,
ঘূৰি গই উদ্ধাৰৰ হেতু, গল কেনি
প্ৰিয়া মোৰ বান্ধোন এৰাই। ভ্ৰমি বহু
ফুৰিছোঁ বিচাৰি। নাপালে এবাৰ দেখা,
নামানে পৰাণে!
তপসী।—বুজিলোঁ বিকাৰ তৱ।
নহবা অধীৰ হেৰা, তুমি মহাবীৰ।
মহাসতী ভাৰ্য্যা তৱ, লইছে জিৰণি,
গোলোকধামত গই!
বৈৰাগী।—নেদেখি নৰয় প্ৰাণ!
তপসী।—ধ্যানত বিচাৰি চোৱাঁ, ক্ষন্তেক নীৰৱে;
পাবাঁ দিব্য জ্যোতি বীৰ, মানিবাঁ প্ৰত্যেক,
সাবিত্ৰী সখীৰ স'তে দেখি তৱ প্ৰিয়া।
বৈৰাগী।—নাজানোঁ ধ্যানৰ বিধি!
নাজানোঁ ব্যৱস্থা আৰু মূৰ্ত্তি-ধাৰণাৰ।

তপসী।—মায়া-চকু মুদি
হবাঁ একচিত ; তন্ময় ভাবত তেবে
দেখিবাঁ স্বৰূপ ৰূপ, জ্ঞান-চকু মেলি।

বৈৰাগী।—(চকু মুদি) চকু মুদি দেখোঁ কিন্তু,
আন্ধাৰ জগত !

তপসী —শুনাঁ, হেৰা বীৰবাহু !
নহয় মানৱী এবে সতী জয়মতী ;
নাপায় তেওঁক দেখা মায়াযুত নৰে।
নহবাঁ উদাস তুমি, নেৰিবাঁ সংসাৰ,
জীৱনৰ মহাব্ৰত নেপেলাবাঁ জঁয় ;—
সাধি তৱ বাকী কাৰ্য্য মৰ্ত্ত্যজগতৰ,
মিলিবাঁ স্বৰ্গত গই মহাসতী স'তে।
পূৰ্ণ হব মনোৰথ, আশীছোঁ তোমাক।

(তপসীৰ প্ৰস্থান, বৈৰাগী তৱধ ;
এজন অনুসন্ধান কটকীৰ প্ৰৱেশ)

বৈৰাগী।—(ধ্যানচকু মেলি) অহ, আছে মোৰ প্ৰিয়া !
আহাঁ, আহাঁ, আহাঁ !
(দুই হাত মেলি আবাহন কৰে)।

কটকী।— (মনতে) হব পায় এৱেঁ সেই
বীৰ গদাপাণি।
(ফুটাই) কোন্ তুমি মহাজন ?
কি হেতু ভ্ৰমিছা বীৰ, বৈৰাগী বেশেৰে ?

বৈৰাগী ।— কোন্ তুমি ?
কিয় লাগে পৰিচয় মোৰ ?

কটকী ।— গদা-বন্ধু মই, দেৱ !
আনিছোঁ বাতৰি এটি নগৰৰপৰা ।

বৈৰাগী ।— নগৰৰপৰা !
কি বাৰ্ত্তা আনিছা তুমি গদাপাণিলই ?
ময়ে সেই দুৰ্ভগীয়া ; দিয়া মোক বাৰ্ত্তা সেই,
বন্ধুৰ যদিহে হয় ।

কটকী ।— বন্ধুৰ বাতৰি ।
উপদেশ বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ
আনিছোঁ তোমাৰ হেতু ।

বৈৰাগী ।— কেনে আছে ডাঙৰীয়া ?
কিবা উপদেশ ?

কটকী ।— নিবেদোঁ কুশল ।
নিবেদিছোঁ উপদেশ,—হব লাগে গই
নগৰত আগমন তব ; বিতোপন
মিলিছে সুযোগ এবে ।

বৈৰাগী ।— নাই প্ৰয়োজন,
নিবিচাৰোঁ ৰাজভোগ, নামাতোঁ জঞ্জাল !

কটকী ।— কিবা কোৱাঁ বীৰবৰ !

বৈৰাগী ।— নহবা বিস্মিত ।
নপশোঁ সংসাৰ আৰু, নাই মায়া তাত,
দেখিছোঁ অসাৰ সৱ, প্ৰিয়া-অবিহনে !

কটকী ।— অশোভন এনে ভাব
গদাপাণিলই । জন্ম যাৰ সংসাৰত,
স্বদেশ কাৰণে ; লক্ষ্য যাৰ দেশোদ্ধাৰ,
দুষ্টৰ দমন আৰু সন্তৰ পালন ;—
সেই বীৰবাহু সংসাৰ-বৈৰাগী হোৱা
নহয় শোভন ।

বৈৰাগী ।— সঁচা, কিন্তু কিনো কম !
লাগিছে উদাস ; পৰি গৈছে মন ; অস্ত
উছাহ, উদ্যম, প্ৰিয়াৰ বিয়োগ স'তে !

কটকী ।— নকৰঁা সি কথা !
নেৰিবঁা জীৱন-ব্ৰত ।
জয়মতী-আত্মদান বৃথা নকৰিবঁা ।

বৈৰাগী ।— তাকে হে উলটি চাওঁ !
পৰিলে মনত মোৰ জীৱনৰ পণ,—
আত্ম-গোপনৰ যি প্ৰধান কাৰণ,
আৰু অনুৰোধ মোৰ স্বৰ্গীয়া প্ৰিয়াৰ,
পাহৰোঁ সকলো হাঁয়, হওঁ উত্ৰাৱল
ৰণ-সজ্জা হেতু ।

কটকী ।— বীৰোচিত মনোভাব ।
মিলিছে সুযোগ ;—শত্ৰুৰ নায়ক আজি
পৰিছে উভলি ; কূট্‌মন্ত্ৰী আৰু ৰজা
উভয়ে উন্মাদ ! ৰাজ্যভাৰ চম্ভালিছে
বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াই ঘাইমন্ত্ৰী-
বাব লই এবে ।

বৈৰাগী।— সুযোগ অৱশ্যে সঁচা।
কৰাঁ ঘূৰি গই, শিৰোধাৰ্য্য উপদেশ।
কটকী।— ধন্য বীৰবৰ !
মাগিছোঁ বিদায় এবে।

(কটকীৰ প্ৰস্থান)

গদা।— মানিলোঁ প্ৰত্যেক।
সাক্ষী ৰবাঁ চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য,
নাই দোষ মোৰ ; জ্ঞাতিদ্ৰোহ পাপে যেন
নপৰশে মোক। কৰিলোঁ প্ৰতিজ্ঞা আজি
ধৰ্ম্ম সাক্ষী কৰি,—সতীৰ সন্মান হেতু,—
আপোন কুটুম্ব ৰজা নাশিম আপুনি।
হব বহু উৎপাত ৰাজ্যত সম্প্ৰতি।—
বিনাশি কুমন্ত্ৰীদল, নিপাতি পাপীক,
পাপীৰ কঠীয়া মাৰি, আশে-পাশে যত,
শান্তিৰ ৰাজত্ব পুনু কৰিম বিস্তাৰ।
এৰিছে প্ৰিয়াই দেহা, থই সোৱঁৰণী,
ৰব মোৰ জীৱনে-মৰণে ; ৰব আৰু
অভগন কীৰ্ত্তিৰাশি। কৰিব অমৰ
মহাসতী প্ৰিয়া "জয়াতীৰ্থস্থান" নামে,
"জয়সাগৰ-দ'ল" স'তে কীৰ্ত্তিচিন্ ৰই।
হব এই শান্তিস্থল মহা শান্তিস্থল,
যুগ-যুগান্তৰ। যাওঁ ঘূৰি কৰোঁগই
যথা আয়োজন। হব লাগে ৰণ-সজ্জা
যথাৱত ৰূপে। নকুৰা অকলে গই

পশ্চিম নগৰ ;—দিব পাৰে যোগদান
মিত্ৰপক্ষে আছি। প্ৰিয়া-চিন্তা লগে লগে ;
দেশ-চিন্তা লওঁ এবে কৰি সাৰোগত ;—
ৰাজ্যৰ উদ্ধাৰ আৰু শত্ৰুৰ বিনাশ
কৰিম ইবাৰ। পূৰ্ণ হব আশা মোৰ,
প্ৰাণৰ বাসনা ;—নহলে গদাৰ ভাৰ,—
অত ভাৰ-ভাৰী !—নোৱাৰে সহিব আৰু,
জননী ধৰাই ! (গোৰোহনি মাৰি বেগেৰে প্ৰস্থান।)

(গীত গাই গাই ডুফালৰপৰা ডুগৰাকী অপেস্বৰীৰ প্ৰৱেশ)

বেহাগ—আড়া।

চলে সতী জয়মতী, দিলেহি কই মহামতি।
নীৰৱে নিৰখোঁ আঁহা, হব এবে দেখা সতী॥
স্বৰ্গলই গইছেমানে, যোৱা নাই ইদৰে আনে,
আলোকি বিমানপথ ধন্য কৰি প্ৰাণপতি।
স্বৰ্গৰ যতেক সখী, গল যেন উৰি পখী,
নিলেহি আদৰি সৱে পৃথিবীৰ আৰু এটি॥
আকাশী কটকী গই, কাণে কাণে দিলে কই,
সামৰি সংসাৰ মায়া চলে সতী জয়মতী।
সীতা, সাবি, দময়ন্তী, বিয়ুৰীয়া তিনি সতী,
মিলিব এতিয়া যোৱা, যোৱা-যোৱা হব সতী॥

—০—

লাসৰণি-পট্ট পতন।

—:০:—

গদাধৰ।

(স্বৰ্গদেৱ গদাধৰসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক নাটক)

অসমসাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

শ্ৰীযুত পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা,

এম, আৰ, এ, এচ, ৰচিত

দ্বিতীয় তাঙ্গৰণ।

তেজপুৰ

লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা

গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

১৮৫৪ শক।

বেচ, ৷৹ তিনিসিকি মাথোন।

কলিকতা,

২নং বেথুন ৰো, ভাৰতমিহিৰ ছপাখানাত

শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই ছাপা কৰা হল।

উছর্গা।

মোৰ
আজন্ম আদিগুৰু
পৰম পূজনীয়
৺ডাঙ্গৰীয়া ঘিণাৰাম
গোহাঞিবৰুৱা
জন্মদাতা পিতৃদেৱতাৰ
দুখানি চৰণত
অভাজন পুত্ৰৰ
ভক্তিপুষ্পাঞ্জলি।

গ্ৰন্থকাৰ।

১। পাতনি।

"জয়মতী" উলিয়াই উঠি, আমি আকৌ ৰাইজৰ ওচৰত ভালেমান দিনৰপৰা "গদাধৰ" উলিওৱাৰ সংকল্পৰ ধৰুৱা আছিলোঁ। সেইবাবে আমি ৰাইজৰপৰা বিস্তৰ সাধনি সহিব লগাও হৈছিল। পিচে, বিবিধ লগৰীয়া চিন্তা আৰু গোটাদিয়েক গুৰুতৰ কাৰ্য্যৰ ভৰত, মূৰ দাঙ্গিবলৈ ছেগ ধৰিব নোৱাৰা হেতুকে, সেই ধাৰ অনতিপলমে শুজিব পৰা নাছিলোঁ; পলম হোৱা বাবে ক্ষমাশীল ৰাইজৰ ওচৰত ত্ৰুটী মাৰ্জ্জনা মাগিছোঁ।

"গদাধৰ" হাতে-লিখা অৱস্থাত থাকোতে, আমাৰ সুযোগ্য সমনীয়া বন্ধুবৰ ৺হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱে ভালেমান সজ পৰামৰ্শ দি সহায় কৰিছিল; আৰু নাটকৰ অন্তৰাঙ্গত সন্নিবিষ্ট হোৱা গীতবোৰ ৰচনা কৰোঁতে, আমাৰ অন্যতম সমনীয়া বন্ধু ৺লক্ষ্মীৰাম বৰুৱাদেৱে তাল-মান-সুৰ বান্ধি দি, আমাক নথৈ সহায় কৰিছিল। সেইবাবে, আমি সিবিলাক দুইৰো শলাগ লৈছোঁ। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
২০ আঘোণ, ১৮২৯ শঁক।

গ্ৰন্থকাৰ।

২। পাতনি।

"গদাধৰ"ৰ মূল-ধাৰ শুজি উঠি, আমি ৰাইজৰ ওচৰত আকৌ সুদৰ ধৰুৱা হব লগাত পৰিলোঁ ;—প্ৰথম তাঙ্গৰণৰ কিতাপ সমুদায় বেছা গৈ অন্ত পৰাত, ভালেমান স্নিগ্ধ গুণগ্ৰাহী গ্ৰাহকক "গদাধৰ" যোগাব পৰা নাই। যোৱা বছৰদহেক একেৰাহে আমাৰ ভালেমান পঢ়াশলীয়া কিতাপৰ নতুন-নতুন তাঙ্গৰণ উলিয়াব লগীয়া হোৱাত, আৰু তাৰোপৰি খনদিয়েক সৰু-বৰ নতুন কিতাপ-পুথি প্ৰণয়ণত একাণপতীয়াকৈ লাগি থকাত, দ্বিতীয় বাৰৰ ধাৰত সুদ্ লাগিল। এতিয়া, আমাৰ গ্ৰন্থাৱলীৰ এছোৱা একেলগকৈ উলিয়াবলৈ দিহা লাগোৱাৰ সু-ছেগতে, ইয়াৰ নতুন তাঙ্গৰণ অনতিপলমে ৰাইজক শোধাই সুদে-মূলে ধাৰ শুজিছোঁ, নিজগুণে গ্ৰহণ কৰে যেন। ইতি

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম।
৭ আহিন, ১৮৫৪ শঁক।

গ্ৰন্থকাৰ।

ভাওবিলাক।

মতা।

চুলিক্ফা বা লৰা-ৰজা ... ... অসমদেশৰ ৰজা।
দীঘলা বুঢ়াগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া ... ঘাই মন্ত্ৰী।
লাইথেপেনা বৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া ... মন্ত্ৰী।
লাচমকলা বৰপাত্ৰগোহাঞি ডাঙ্গৰীয়া ... মন্ত্ৰী।
গোপীনাথ গোহাঞি ফুকন ... ... ন্যায়সোধা-ফুকন।
গদাপাণি (পাচত গদাধৰসিংহ) ... তুঙ্গখুঙ্গীয়া কৈদৰ কোৱঁৰ।
লাই আৰু লেচাই ... ... জয়মতী-গদাপাণিৰ পুত্ৰদ্বয়।
বন্দৰ বৰফুকন ... ... গুৱাহাটীৰ শাসনকৰ্ত্তা।
লেচাইডাং সলালগোহাঞি ... ... দৰঙ্গৰ শাসনকৰ্ত্তা।

পানীফুকন, মৰাণ-বৰুৱা, মজিন্দাৰ-বৰুৱা, বৰা, বিষয়া, শইকীয়া, হাজৰিকা, দূত, ডুৱৰী, বন্দীপাল, কটোৱাল, চোৰাংচোৱা, গৰখীয়া, বাটৰুৱা, হাটৰুৱা, সৈন্য, সেনাপতি, ৰাজপ্ৰতিনিধি, দেওধাই, বাইলুং ইত্যাদি।

মাইকী।

ৰাজমাও (আই-কুৱঁৰী) ... ... লৰা-ৰজাৰ মাতৃ।
পদ্মাৱতী ... ... ৺জয়মতী কুৱঁৰীৰ সখী।
ৰম্ভাৱতী ... ... সলালগোহাঞিৰ জীয়াৰী।
বৰফুকনানী (গদাপাণিৰ বাইদেৱাক) ... বন্দৰ বৰফুকনৰ ভাৰ্য্যা।
আহিনী ... ... ৺জয়মতী কুৱঁৰীৰ লিগিৰী।
লুকী ... ... এজনী গাবোৰনী পোহাৰী।

নাচনী, লিগিৰী গঞানী, অপৰাধিনী ইত্যাদি।

গদাধৰ।

(স্বৰ্গদেৱ গদাধৰ সিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক নাটক)

আভাস।

(দুফালৰপৰা দুগৰাকী গায়িকাৰ প্ৰৱেশ)

গীত।

ৰাগিণী দেশ—তাল কাৰ্‌ফা।

মউ পিওঁ পিওঁ কৰে প্ৰাণ ভৰি।
প্ৰেম সুধা সৰে জৰি জৰি॥
কিনো চাৰ্বা শোভা,
জ্বলে পুণ্য প্ৰভা;
বয় শান্তি নই ৰূপে ৰস চৰি।
যাওঁ উটি বুৰি,
চাওঁ উৰি ঘুৰি;
গাথোঁ তৰা-ফুল, নাচোঁ চালি ধৰি॥

(দুইবো দুফালে প্ৰস্থান)

১। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ ৰৰচৰা।

বুঢ়াগোহাঞি।—(হুমুনিয়াহ কাঢ়ি) অসাৰ অংসাৰ!

ন্যায়সোধাফুকন।—কিয় এনে ভাব আপ?
মায়া-সংসাৰত আসক্তি তোমাৰ দেখোঁ
নাই সমতুল!—কিয় বা বিৰাগ আজি?

ৰৰপাত্ৰগোহাঞি।—মেয়ো কওঁ তাকে;
সংসাৰ-প্ৰেমত আপ প্ৰেমিক নায়ক,
বিৰাগৰ নেদেখোঁ কাৰণ।

বুঃ গোঃ।—আটিছে ইমানে আপ!
নেৰেপিবা আৰ। আচৰিলোঁ মহাপাপ
কু-মন্ত্ৰণা ধৰি; অবাৰত মহাসতী
পীড়ালোঁ বিস্তৰ! ত্যেজি এই পাপপুৰি,
পুণ্যাত্মা এতিয়া, আলোকে গোলোকধাম
সতীত্ব প্ৰভাৱে।—নৰকতো নাই স্থান
এই পাপীলই!

ৰজা।— আপুনি যে ডুবিলাঁই, আনকো
ডুবালাঁ! কুমন্ত্রণা কাল হল
এই জীৱনৰ! সমুখে নাছিলাঁ তুমি,
হানিলাঁ পিঠিয়ে;—বিকাৰত প্ৰাণে মোৰ
কৰে চাটিফুটি! ঘোৰ ৰাজদ্ৰোহী তুমি;
উচিত তোমাক দিয়া তুৰন্তে শালত।
কিন্তু, ফল নাই আৰু সি প্ৰতিবিধানত,—
মৃত্যুৰ পাচত যেনে ঔষধ ব্যৱস্থা!
বুঃ গোঃ।— ক্ষমা কৰা স্বৰ্গদেৱ!
ৰজা।— ক্ষেমে কোনে কাক?
আপুনি নেপাওঁ ক্ষমা! কিমতে ক্ষেমিম
হাঁয়, পাপীয়ে পাপীক!
বঃ গোঃ।— নকৰা আৰোপ
সৰ্ব্বদোষ মন্ত্ৰণাত। আপোন বিবেক
দায়ী অৰ্দ্ধেক-অধিক। ধৰ্ম্ম-বুজনিৰ
নাছিল অভাৱ তৱ; নহল তথাপি
তেতিয়া চেতন লেশ, নুবুজিলাঁ তুমি।
বৃথা চিন্তা এতিয়া তোমাৰ, বৃথা আৰু
অৰ্থশূন্য অনুতাপ।
বৰপাত্ৰ।— ভাগ্যত জানোবা
আৰু আছে কিবা লিখা!—নেথাকে নিশ্চিন্তে
শুই সিংহ গদাপাণি।
ৰজা।— নাজানোঁ নিকাৰ
কত লাগিব ভুঞ্জিব!

বঃ গোঃ।—ভাগ্যৰ কি দোষ?
আপুনি আপোন কাল চপালাঁ সজ্ঞানে।
আৰ্জ্জিছাঁ যতেক পাপ, ভুঞ্জিবাঁ ততেক;
নিকাৰ নিষ্কৃতি নাই। গতস্য শোচনা আৰু
নাই প্ৰয়োজন, নোৱাৰাঁ জীয়াব মৰা।
অনুতাপে দিয়ে লাভ, দিয়ে সি যেতিয়া
তুনাই নকৰা পাপ মনৰ বান্ধনী।
কিন্তু, ক'তা মনোবল?

ৰজা।— নাই মনোবল!
মাগোঁ বুদ্ধিবল তৱ। তাৰাঁ মন্ত্ৰি! মোক
আসন্ন বিপদপৰা।

বঃ গোঃ।— কি শক্তি আমাৰ!
লঙ্ঘিম কিমতে হাঁয়, বিধিৰ বিধান?
লাগিব ভুঞ্জিব ঠিক আৰ্জ্জন যিমান;
এদিনে নহব শেষ, জানিবাঁ ধ্ৰুৱপ।
ধৰ্ম্মকৰ্ম্ম কৰাঁ এবে, নেৰিবাঁ সুযোগ,
জানোবা পুণ্যৰ কণা পোৱাঁ সাধনাত,
পাপৰ লাঘৱ হেতু।

ৰজা।— হতাশ পৰাণ!
নাই আৰু মনোবল, নেপাওঁ জিৰণি।
নেদেখোঁ উপায় একো পাপ খণ্ডনৰ,
আৰ্জ্জিত নিকাৰ আৰু!

বৰপাত্ৰ।— কি আছে উপায়?
কিমতে খণ্ডিব দায়!

বুঃ গোঃ।—নেদেখোঁ উপায়।
পোৰণিত চাটিফুটি কৰে মন-প্ৰাণ
বাঢ়িছে যতেকমানে পাপৰ আন্ধাৰ,
বাঢ়িছে নৰক ভয়।
ৰজা।— মনৰ বিকাৰ
বাঢ়িছে প্ৰৱল বেগে; শান্তিৰ পোহৰ
কতো নেদেখোঁ এচাটি!
বুঃ গোঃ।— কি দিম বুজনি!
তথাপিতো, আছে এক পতিয়ন স্থল;—
অনুতাপ নুমাবৰ ব্যৱস্থা যুগুত।
যি পাপ অৰ্জ্জিলোঁ হই অস্ত্ৰ পৰহাতে,
আৰ্জ্জিলে সি পুণ্যভাগ ভাগ্যৱতীলই;
নাশিলে যি নাম তৱ নৰ্কত ডুবাই,
কৰিলে অমৰ সিয়ে, স্বৰ্গীয় প্ৰভাৰে,
নশ্বৰ দেহাত তাপ সহিলে যি সতী;
আৰু এক সংসাৰৰ সাধনা মহান্,
পৱিত্ৰ চানেকি ৰল সতী জীৱনৰ;
ভুঞ্জিবা যদ্যপি বহু আৰ্জ্জিত নিকাৰ,
জ্বলন্ত দৃষ্টান্ত ৰল পাপী তৰিবৰ;
যদিবা পাপৰ ভাগী হলোঁ কৰ্ম্মদোষে,
কাৰ্য্যত কাৰণ হলোঁ পুণ্য আৰ্জ্জনৰ।
ইমানে বুজনি দিলোঁ, শান্তি লভিবৰ,
ক্ষুদ্ৰ মতি অনুসৰি।
ৰৰপাত্ৰ।— সাধু উপদেশ।

ৰজা।— লাগিছে মনত ;
সাৰুৰা বুজনি তৰ পালিম যতনে।
বিজ্ঞ মন্ত্ৰী প্ৰতি যেন নকৰোঁ অৱজ্ঞা,
আছোঁমানে ৰজা-নামে।

বুঃ গোঃ।— আৰু ভাবি চাবাঁ,
সাত্বিক ভাবত নাই ৰাজত্ব পদ্ধতি,
তমোভাব লাগে যোগ সৰ্ব্বত্ৰে সমানে ;
তেবেসে ৰজাৰ যোগ্য ;—নতুবা তপসী।
ধৰিবাঁ উভয় বিধি।

ৰজা।— মানিছোঁ প্ৰত্যেক।

বুঃ গোঃ।— ধৰাঁ যুক্তি সাৰ ;
নুভুলিবাঁ আৰু মোৰ পাপ-মন্ত্ৰণাত।
যুগুত সময় এবে যুক্তি কৰিবৰ,
পাত্ৰ-মন্ত্ৰী-সভাসদে মিলি ঘৰে-পৰে।
নাই কিন্তু শক্তি মোৰ স্থিৰে থাকিবৰ !
মাগিছোঁ বিদায় সৰে।

(প্ৰস্থান)

ৰজা।— যোৱাঁ সৱে আজিলই,
যোৱাঁ ঘৰাঘৰি। যাওঁ ময়ো পৰোঁগই,
অশান্তি-শয্যাত !

(প্ৰস্থান)

—•—

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

নগা-পৰ্ব্বতৰ গুহা ।

গদা ।— নিজান গুহাত
অহ, অকলই মই !
অকলে আপোন মনে কৰিছোঁ বিহাৰ,
পাহৰি সংসাৰ-মায়া, পুত্ৰ-পৰিয়াল,
আৰু মোৰ ৰাজ্যচিন্তা, আত্ম-বাহুবল ।
তপস্যা সাধন নোহে ব্ৰত জীৱনৰ,
নাছিল সমূলি বৈৰাগী জনৰ ভাব
আদি জীৱনত । আজিও বীৰৰ তেজ
বয় প্ৰতি সিৰে ; বীৰভাব বীৰকাজ,
আদৰোঁ আজিও,—আজিও জীৱন-ব্ৰত ।
তথাপি ই ছদ্মবেশ কিয় আজি মোৰ !
কিয় বা নিজানবাস ভৰ-বয়সত ?—
জন-প্ৰাণী অসঞ্চাৰ, নাই সমাগম ;
চৰাই-চুকতি আদি নপশে ইঠাই,—
চিন্তাশূন্য প্ৰাণ তাৰ,—অতি নিৰমল,—
উলাহত নাচি নাচি উৰে ! কিন্তু হাঁয়,
চিন্তাৰ বিকাৰে যাৰ দহে মন-প্ৰাণ,
জন-সমাজত যাৰ নাই শান্তি লেশ,

নাই তৃষ্ণা, নাই লীপ্সা গৌৰৱত যাৰ,
সেই দুৰ্ভগীয়া জনে বিচাৰে ইঠাঁই,
অপাৰ চিন্তাৰ পাৰ পাওঁ বুলি ভাবি।
আতিকে দুৰ্ব্বল আৰু, যদি সি সংসাৰী ;
সংসাৰ-ধুমুহা যিটে সহিব নোৱাৰি,
অকলই প্ৰাণ লই বিচাৰে জিৰণি !
তদ্ৰূপ মিলিছে দশা এই জীৱনত।—
মানিলোঁ বিষম ঘাট্ সংসাৰ-যুঁজত ;
আহিলোঁ অনাথ কৰি ভাৰ্য্যা-পুত্ৰ মোৰ,
—বাঘৰ চোঙত সিংহী সিংহৰ পোৱালি।
এৰিলে প্ৰিয়াই দেহা পাপীৰ হাতত,
থাকিলোঁ আগতে চাই ! ভঞ্জিলে সাক্ষাত
অশেষ যন্ত্ৰণা ৰাশি,—নাযায় কথন,—
তথাপি নহল হাঁয়, শক্তি উদ্ধাৰৰ !
অনাথ সন্তান দুটি মাতৃ-বিয়োগত
উন্মাদ হইছে জানো ?—বাঢ়িছে কোঢ়াল
আৰু বন্ধু বিলাপৰ ? শত্ৰু-হাঁহিয়াতে
দুগুণে ধ্বনিছে তাক ? হিয়াভেদী ভাবে
কঁপাই মেদিনী যেন বাজিছেহি প্ৰাণে ;
মৰ্ম্মান্তিক খেদ তাৰ অতি অসহন।
দুৰ্ব্বল হইছে হিয়া, নাই মনোবল,
ধৈৰ্য্যতাই দিছে এৰি বাট ! (মৌন)
কিন্তু হাঁয়,
মৌনব্ৰত জীৱনৰ উদ্দেশ্য নহয়,

নোশোভে সি ৰীতি এই কৰ্ম্ম-জীৱনত।
কাপুৰুষ মই ?—পশুৱত বনচৰ !
প্ৰাণৰ মায়াত ধৰিছোঁহি গুপ্তবাস !
ভাবিছোঁ মঙ্গল আজি জন-সমাজৰ,
ক্ষুদ্ৰ প্ৰাণ নিৰাপদে আছে দেখি মোৰ !
ধিক্ এই জীৱনত ! ধিক্কাৰোঁ শতেক !
মোৰ সম নৰাধম, পাশৱ পৰাণ,
নাই পৃথিবীত !—সাধ্বী সতী জয়মতী
প্ৰিয়ভাৰ্য্যা যাৰ ; যাৰ হস্তে বীৰজায়া
হল দেহত্যাগী অসহ্য যন্ত্ৰণা সহি ;
ৰাখিলে যি কীৰ্ত্তিৰাশি আদৰ্শ সতীৰ ;
যাৰ নামে নাৰীবল আজি ধৰণীত ;
সেই ভাৰ্য্যা চিন্তা ভুলি, আছোঁ নিজগ্গালে,
আত্মচিন্তা কৰি সাৰ !—ধিক্ ধিক্ ধিক্ !
ধিক্ মোৰ বীৰ নাম, ধিক্ বাহুবল,
ধিক্ আৰু উচ্চ আশা ৰাজপাটলই !—
পাহৰিছোঁ বীৰধৰ্ম্ম আজি ? বীৰতেজ
সিৰে মোৰ নবয় এতিয়া ? নাই আৰু
সাহ-পিত্, জীৱনৰ উদ্দেশ্য মহান্ ?—
নতুবা, ই ছদ্মবেশ, গুপ্ত গুহাবাস,
কি সতে ধৰিছোঁ আজি ? পাহৰিছোঁ আজি
বীৰৰ প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, প্ৰতিশোধ লোৱা ?—
পীড়িলে যি প্ৰিয়া মোৰ পাশৱ পীড়ণে,
নিতে নৱ শাস্তি ঘোৰ যাৰ আদেশত

সহিলে প্ৰিয়াই মোৰ ধৰণী সমানে,
নলওঁ যদ্যপি তাৰ নৰবধী প্ৰাণ,
নুজুৰায় হিয়া মোৰ নিশ্চয় নিশ্চয় ।
(আস্ফালন)
নাই মোৰ সৈন্যবল যুদ্ধৰ সমল,
নাই কোনো বন্ধুজন উপদেশ হেতু ;
নুবুজোঁ প্ৰজাৰ মন ; নাজানোঁ যতেক
মিত্ৰৰাজ সম্প্ৰদায়,—কাৰ কিবা মতি ।
তথাপি প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, যুঁজিম অকলে ;
অকলে উভালি যত অপায়-বিঘিনি,
বায়ুবেগে প্ৰৱেশিম আপোন নগৰ,
আক্ৰমি বিক্ৰমে মোৰ লম সিংহাসন ।—
অকলই হনু বীৰে দহি লঙ্কাপুৰী,
যিমতে সাধিলে কাম সীতা উদ্ধাৰৰ ;
ছদ্মবেশী ভীমসেনে, প্ৰদমি যিমতে
দুৰ্দ্দান্ত নৃপতিদল সয়ম্বৰ দিনা,
ৰাখিলে গৌৰৱৰাশি দ্ৰৌপদী সতীৰ,
তদ্ৰূপ মোহাৰি মই সৈন্য-সেনাপতি,
পৰাহত লম ৰজা, মন্ত্ৰী-পাৰিষদ,
আৰু যত পাত্ৰ-মন্ত্ৰী বিপক্ষ ভাবৰ ।
কৰিম যুগুতি শেষে, প্ৰিয়াৰ গৌৰৱ
পূৰ্ণভাৱে ৰাখিবৰ হেতু ;—প্ৰতিশ্ৰুত
হলোঁ আজি ধৰ্ম্ম-সাক্ষী কৰি ।—লৰে যদি
হিমাচল, নলৰে বচন মোৰ । আৰু,

ঘটে যদি বিপৰ্য্যয়—বিধি-বিপাকত,—
গদা নাম পৃথিবীত নধৰোঁ নধৰোঁ
সত্যে, নধৰোঁ নিশ্চয় !

(সবেগে প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজমাওৰ টোল।

ৰাজমাও।—কি মতে গুচাওঁ দায়
অজ্ঞান পুত্ৰৰ; পৰিত্ৰাণ লাভ হেতু
আছে কিবা বাট ?—ইষ্টদেৱ চিন্তা বিনে
নাই অন্য গতি।—

স্তুতি।

পাহাড়ী—আড়াঠেকা।

মাগোঁহোঁ কাতৰে প্ৰভো, তোমাৰ সদনে হে।
নেজানি লগালে দায় অবোধ সন্তানে হে॥
নিতে দোষ শতবাৰ, নাই স্তুতি-নতি তাৰ,
নাই যুক্তি, নাই মুক্তি, তৱ কৃপা বিনে হে।

অজ্ঞানে আচৰে পাপ, জ্ঞানীয়ে খণ্ডায় তাপ,
নিজ গুণে তুষ্ট হই ৰাখিবাঁ চৰণে হে ।
ইমানে ভাৰসা কৰি, মাতিছোঁ আপদে পৰি,
ক্ষমাঁ পুত্ৰে, দিয়াঁ শান্তি, শান্তিহীন প্ৰাণে হে ॥

(বৰগোহাঞিৰ প্ৰৱেশ)

বঃ গোঃ ।——প্ৰণামোহোঁ ৰাজমাও !

ৰাজমাও ।—আহাঁ ডাঙ্গৰীয়া !
ৰইছে আসন পতা, বহাঁ সদ্যহতে ।
সমদুখী জন তুমি, যথা সময়ত
দিছাঁ আহি দেখা মোক ।

বঃ গোঃ ।——সমদুখী মাত্ৰ সাৰ ;
নাই অন্য বল অপায় খণ্ডাব পৰা ।
মদাৰৰ ফুলপ্ৰায়, আছোঁ বাব লই
ৰাজমন্ত্ৰী নামে !

ৰাজমাও ।—নহবাঁ হতাশ ;
তোমাতে সকলো আশা ।
নিচিন্তাঁ যদ্যপি তুমি ৰাজ্যৰ মঙ্গল,
ছাৰখাৰ হব দেশ মহা আপদত ।
দেখিছাঁ অপায় যত ঘটিছে দিনকে,
দিনকে ৰাজ্যৰ শ্ৰী হইছে মলিন ;
দিনে আৰু অত্যাচাৰ লাগিছে চৰিব,
হাহাকাৰ আৰ্ত্তৰাৱ বাঢ়িছে প্ৰজাৰ !

বঃ গোঃ।—বাকী নাই বুজিবৰ ;
বিদৰে ই হিয়া মোৰ ভাবিলে সিবোৰ।
পাহৰিব পৰা নাই জয়মতী কথা,
দহিব লাগিছে হিয়া সেই অগ্নিবাণে !
প্ৰজাৰ দুৰ্গতি, ৰাজ-অত্যাচাৰ আৰু,
সহোঁ কোন্ প্ৰাণে !

ৰাজমাও।—তাতে হে বুলিছোঁ,
মন্ত্ৰি, নহবাঁ হতাশ। দিয়াঁ বল পুনু,
দিয়াঁ মন্ত্ৰণা যুগুত, গুচোক অপায়।
ৰাজ্যৰ মঙ্গল জানাঁ, নাসাধিলে তুমি,
নাই আৰু সাধিবৰ।

বঃ গোঃ। কি কৰোঁ উপায় !
ব্যৰ্থ আজি মন্ত্ৰ মোৰ, নাই গুণ তাৰ,
নৰজে সি আজি, মাও, ৰাজ-সমাজত।
ঘুৰিছে ৰজাৰ মন পাক-মন্ত্ৰণাত,
বিপৰীত বুজে যত বুজনি আমাৰ।

ৰাজমাও।—কৰাঁ তুমি যুক্তি পুনু,
অতৰ্কিতে ৰাজমন ঘুৰাবৰ হেতু।
পায় যেন দিব্যজ্ঞান তোমাৰ জ্ঞানত।
বাহিৰি একেটা হই লবাঁ তাৰ মন,
ভিতৰি ঘুৰাবাঁ তাক কাৰ্য্যৰ পাকত ;
অভ্যাসত লাহে লাহে লব সজ বাট।
আছে কোন্ হেন জন বুদ্ধিৰ বলত
মন্ত্ৰি, তুমি বিনে ?

বঃ গোঃ।—সাঁকৰা বুজনি।
পাওঁ কুলি ছিদ্ৰ কিবা ৰজাৰ মনত
পুনু ঠাই পাবলই, চাপ্দিছোঁ সদায়।
কিন্তু মাও! কিনো কম, কুমন্ত্ৰণা ঢালে
ছাতিলে ৰজাৰ মন! সোমাওঁ কি মতে;
সন্ধি নাই পাবলই!

ৰাজমাও।—যুগুত মন্ত্ৰণা
নেৰিবাঁ তথাপি মন্ত্ৰি! ৰজাৰ মঙ্গল
নিচিন্তাঁ যদ্যপি ঘূৰি, প্ৰজাৰ উদ্ধাৰ
এৰিবাঁ কি সতে? বাঢ়িছে আশঙ্কা নিতে
ৰাজবিপ্লৱৰ। ৰসাতলে যাব দেশ,
মুমাব 'অসম' নাম; পুৰণি গৌৰৱ
অকালত যাব মাৰ। হবাঁ দোষভাগী,
যদ্যপি নিৰ্দ্দোষী তুমি মূল-কাৰণত।
কিবা যুক্তি দিম? ভাবি চোৱাঁ যিবা ভাল,
বিজ্ঞ মন্ত্ৰী তুমি।

বঃ গোঃ।—স্বৰূপ কইছাঁ মাও!
বিপদ-ধুমুহা আহি চাপিছে ওচৰ;
ধৰিছে সি ৰুদ্ৰৰূপ অনুকূল বা'ত।
নোহে নিৰুদ্দেশ আৰু, গদাপাণি বীৰ,
ঘূৰিছেহি নগৰত প্ৰকাশ্য উদ্দেশ্যে;—
জিনিব ৰজাক বোলে, দিব প্ৰতিশোধ
নিজ বাহুবলে।

ৰাজমাও।—শুনিছোঁ তদ্ৰূপ ময়ো।
কিন্তু মন্ত্রি, অসংখ্যাত ৰাজসেনামুখে
চাপিছে অকলে বাছা!—যদ্যপি সুবীৰ,
তথাপি কিমান পৰ!—মনৰ বেগত
আহিছে সি উৰি হাঁয়, ধৰা দিবলই!
নেভাবিবাঁ অন্যৰূপ, নকৰাঁ পলন;
যুগুত ব্যৱস্থা কৰি সৰোৱাঁ গদাক,
ৰাখাঁ তাৰ প্ৰাণ।

বঃ গোঃ।—বিয়াপিছে ৰাজসেনা,
ধৰিছে এদলে পিচ, আগচ সিদলে।
আক্ৰমিছে ঘনে-ঘন, ঘাটিছে ঘনাই,
নোৱাৰি ৰুধিব গতি প্ৰচণ্ড গদাৰ!
বিষম বিভ্ৰাট এবে, কি কৰোঁ উপায়,
ৰাজমন্ত্ৰী হই কিমতে সহায় কৰোঁ
ৰাজশত্ৰু জনে? তথাপি যি পাৰোঁ দিহা
কৰিছোঁ গুপুতে, দুয়ো পক্ষ ৰক্ষা হেতু।
জনাম যি হয়।

ৰাজমাও।—ধন্য তুমি মন্ত্ৰীবৰ!
শলাগোঁ ব্যৱস্থা তব। ভাবাঁ দুয়ো কুল,
দুয়ে ৰক্ষা পৰে যাতে। বাঁচে যদি গদা,
এদিন অৱশ্যে হব ৰাজ্যৰ উদ্ধাৰ;
পৰে যদি ৰক্ষা প্ৰাণে মোৰ লৰা-লৰা,
ৰক্ষা পৰোঁ মই, তোমাৰ ৰূপাত গাই।
ধৰাঁ যুক্তি সাৰ।

বঃ গোঃ।— কৰিম যুগুতি মাও!
শক্তি অনুসৰি। উঠোঁ তেন্তে আজিলই.
মাগিছোঁ বিদায়।

ৰাজমাও।— যোৱা বাছ, ডাঙ্গৰীয়া!
চাওঁ ময়ো, মুক্তিৰ উপায়,
পাওঁ যদি কিবা।

(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

ফুলনি।

পদ্মা।— নোৱাৰোঁ একোতে
পাহৰিব প্ৰাণসখী!
শয়নে, সপোনে, আৰু থাকি ডিঠকত,
কেৱলে সখীৰ ছবি দেখিছোঁ আগত।
অহ, ৰূপে-গুণে মায়া-মমতাৰে কিনো
আদৰ্শ ৰমণী এটি! অতুলনা আৰু
সাধ্বী সতী বীৰজায়া এই পৃথিবীত।
পাতিছিল বিধাতাই কেনে এটি জোৰা
অনুপম জয়া-গদাপাণি! কিয় বাৰু,
অকালে ঘটালে হাঁয়, অযথা বিচ্ছেদ!

(মৌন)

গীত।

কানড়া—মিশ্র।

লেখি আকাশৰ ছবি ভাবোঁ বহি বহি
প্ৰাণ-সখী মোৰ গল এৰি ॥
আমন্-জিমন্, জোনায় বয়ন্,
দেখি মন মোৰ যায় উৰি।
মাতোঁ ঘনে ঘনে, কান্দো মনে মনে,
ঘুৰি লগ পাওঁ কেনে কৰি।
নেদেখি এতিয়া, বাজে মোৰ হিয়া,
থাকোঁ কিনো মতে প্ৰাণ ধৰি ॥

(মৌন)

কিবা ভাব কিবা কথা আহিছে মনত!
উৰুঙা লাগিছে যেন জগত সংসাৰ!

(কান্দি-কান্দি লাইৰ প্ৰৱেশ)

লাই।— দেখিছিলোঁ দেউতাক,
আক' গল গুচি!
পদ্মা।—নেকান্দিবাঁ সোণা মোৰ!
ধুনীয়া পুতলা আনি দিব আহিনীয়ে,
থাকিবাঁ উমলি।
লাই।— আনি দিয়াঁ দেউতাক,
নেলাগে পুতলা। আহিছিল কালি ৰাতি,
আক' গুচি গল!

পদ্মা।—অবুজ বালক হাঁয়,
কি কৰোঁ উপায়! মাউৰা পোনাটি দেহি,
নেমানে বুজনি।

লাই।—নাহিল দেখোন,
নাহিল আইতা, দেউতাক আনোঁ বুলি
গই?—নাহিল আজিও!

পদ্মা।—ফাটে যেন হিয়া মোৰ!
কি দিম উত্তৰ! নেকান্দিবাঁ লাই সোণ,
নেপায় কান্দিব; বীৰৰ সন্তান তুমি,
নহবাঁ অধীৰ।

লাই।— কাহানি আহিব পিচে?

পদ্মা।—আহিব এদিন।

(লেচাই আৰু আহিনীৰ প্ৰৱেশ)

লেচাই।—(লাইৰ ওচৰলৈ লৰি গৈ) কাইদেও!
চোৰাচোঁ এইটি! (পুতলা দেখুৱায়)

আহিনী।—(কোঁচৰপৰা আৰু এটি উলিয়াই দি) এয়ে এটি, চোৱাঁ,
বৰসোণে লবলই, বাঘৰ পোৱালি।

(পুতলা দিয়ে)

লাই।— (অনিচ্ছাত লৈ) পিটিকি ভাঙ্গিম যেন!

পদ্মা।—নেভাঙ্গিবাঁ সোণ!
জুৰুৱাঁ পৰাণ মোৰ, উমলি দুটিয়ে।

লেচাই।—আহাঁ যাওঁ, কাইদেও!
যুঁজাম পুতলা। (লাইৰ হাতত ধৰি টানি লৈ যায়)

পদ্মা।—আহিনী!

আহিনী।—আইদেও!

পদ্মা।—কি মোৰ কপাল!

আহিনী।—নমৰি জীয়াই আছোঁ!

পদ্মা।—কান্দিবৰো নাই চল!
দেখিলে উতলা, উতলিব পোনা ছুটি,
ফেঁকুৰিব আহি!

আহিনী।—নেমানে আনক দেহি,
সাদৰী সোণায়ে!

পদ্মা।—ভিতৰি ভাগিছে মোৰ
বিষাদী অন্তৰ! নোৱাৰোঁ সহিব আৰু
সখীৰ বিচ্ছেদ!

আহিনী।—কিনো কম আইদেও!
মৰিলোঁহেঁতেন, সলনিত পোৱা হলে
আইদেও মোৰ। বইছোঁ দেহাৰ ভাৰ
আতি টানি-মানি!

পদ্মা।—জানোঁ মই ভক্তি তোৰ
সখীলই মোৰ। লিগিৰী কৰ্ত্তব্য আৰু
শলাগিছোঁ তোৰ।

আহিনী।—নমৰিলোঁ তেতিয়াই!
দেখিলোঁ যেতিয়া, আপোন চকুৰে হাঁয়,
আইদেও আধামৰা হোৱা। দেহিঐ,
অতনা যাতনা সুকোমল শৰীৰত,
দিলে কোন সতে!

পদ্মা।—নকবি আহিনী আৰু!
নেভাঙ্গিবি ভগা বুকু মোৰ। নাই যেন
দেহে প্ৰাণ সেই দিন ধৰি; ভেলা মাথোঁ
ফুৰিছোঁ ওপঙ্গি!
আহিনী।—কিনো কম আইদেও!
মোৰো সেয়ে দশা।
পদ্মা।—নকবি আহিনী তই,
নুলিয়াবি যুৰি, সখীৰ কাহিনী অই!
আহিনী।—পাৰোঁতে নে হাঁয়!
পদ্মা।—নেপাবি বেজাৰ তই।
কিবা বলকিছোঁ, নুবুজোঁ আপুনি হাঁয়,
উন্মাদ পৰাণ!
আহিনী।—কি দিম উত্তৰ হাঁয়! (পদ্মাৰ ভৰিত পৰে)
পদ্মা।—নহবি উতলা।
যাওঁ ব'ল, চাওঁগই, উমলিছে জানো,
অজান বালক দুটি!

(প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

দিখৌ-মুখ।

১ম, সেনা।—(প্ৰৱেশ) হেৰও, কোন আছহঁত সেইতে, আগ বাঢ়, চাপি আহ, পালোঁহি, সেইয়া গা দেখা গৈছে।

(প্ৰস্থান)

২য়, সেনা।—(প্ৰৱেশ) নেৰিবি, ধৰ, গৈছোঁ ভেটি ধৰহঁক।

(প্ৰস্থান)

(গদাপাণিৰ প্ৰৱেশ, পিচে পিচে সেনাদল)

১ম, সেনা।—গৈ থাওক, নেভেটিবি এথোন। আৰু অলপ আগ বাঢ়ক, ঠেকত পেলাই লওঁগৈ।

২য়, সেনা।—ভাল কৈছ, এৰা, বৰনৈৰ দাঁতিত পেলাই লওঁগৈ। তেহে ইফালে ভেটি ধৰিবলৈ চল লাগি পৰিব।

গদা।—(উলটি ধৰি) আহ চাপি,

যাবি কোন্ যমপুৰি আজি।

৩য়, সেনা।—আইও! উলটি ধৰেচোনও! হেৰৌ, কোন্ কত আছ, চাপি আহহঁতও! আমাক তাকৰীয়াকৈ পাই মহটিয়াই নিব এতিয়া!

২য়, সেনা।—ধৰ্ ধৰ্, আগ বাঢ়, নকৰিবি ভয়। আমি পিচতে আছোঁ।

গদা।— অকলই নিপাতিম

শিয়ালৰ দল! চাপি আহ, আছমানে,

জাকে-জাকে আহি।

৩য়, সেনা।—হেৰৌ, মোৰ মূৰখোৱাহঁত, কিনো ধৰ্ ধৰকৈ আছহঁক ; আগ বাঢ়ি নাহ নো কিয় ? এটা আগ বাঢ়ি যাচোন, গবা মাৰি ধৰগৈ। মোৰ এতিয়া—এটা লেঠা দেখিছে !

গদা।— চাপি আহ আৰু,
চাপিছে মৰণ যাৰ।

২য়, সেনা।—(৩য়, সেনাক ঠেলা মাৰি আগুৱাই দি) তয়ে নো নধৰগৈ কিয় ? লোকক যে মাতি থাক !

৩য়, সেনা।—(হাম্‌খুৰিখাই পৰি, খৰমাৰি উলটি আহি) ছিঃ ! তই কেনে ম[illegible]হ অ ! ভাল হেঁচুকি জুইত পেলাব পাৰ ? ঔ আই ! নেদেখিছ, চকু-হুটা ! আইঔ ! চাবই নোৱাৰি বুপাই, জলকৃতপকৃথন লাগি যায় !

গদা।— শহাৰ শঁহাৰি দেখি
উঠে মোৰ হাঁহি ! চিকা মাৰি লগা হল
গোন্ধোৰাব হাত !

২য়, সেনা।—হেৰ, চিকাহে হলোঁনেহঁক ! কি চাই থাকিব লাগিছে। আহহঁক, আটাইবোৰে বেৰি ধৰোঁগৈ। উঃ, বৰ কেৰামতালি কৰে দেখোঁ !

(কেইওটা সেনাই গদাক গবা মাৰি ধৰৈগৈ ; গদাৰ বাহুৰ
আছাৰত গোটাচেৰেক কফ´াল খাই পৰি মূৰ্চ্ছা যায়,
আৰু গোটাচেৰেকে পলাই লৰ মাৰে)

গদা।— আছ নে কোনোবা আৰু
চিকাৰ পোৱালি ? চাপি আহ, পিওঁ তেজ
সমূহকে ধৰি।

৩য়, সেনা।—(মূৰ্চ্ছাৰপৰা উঠি এফলীয়া হৈ) কট্টা, ইহঁত চিকা হে

হয়! চিকাৰ জাকত সোমাই ময়ো চিকা হলোঁ আজি! তথাপি, ধৰি ৰাখিব নোৱাৰিলোঁ কি হল, গাত গা লাগিছিল হে তেও। সিজনীৰ আগত তেও কৰলৈ হল বাপেকে। উঃ! উশাহটো লওঁ দেও!

গদা।— বেৰিছেহি চউপাশে
ৰাজসেনা দলে, ধৰিবৰ হেতু মোক।
আক্ৰমিলে কুতবাৰ,—বিফল যতন—
নোৱাৰিলে কোনো জাকে সহিব বিক্ৰম;
নোৱাৰে তিষ্ঠিব আৰু দুই-চাৰি জাকে।
কিন্তু, এবে অন্য বল,—আহিছে অলেখ
সশস্ত্র সেনানীদল। লৰিছে আপুনি
সেনাপতি এইবাৰ।—নডৰোঁ তথাপি,
সমুখে যদ্যপি পাওঁ শত্রুপক্ষ লগ;
—যুঁজিম প্ৰাণান্তে।

(সেনাপতিৰ সসৈন্যে প্ৰৱেশ)

৩য়, সেনা।—ধৰহঁক, এইবেলি আমাৰ দৌতাও পালেহি। ধৰিবই লাগে। গতি লাগি পৰিছে। দৌতা! মই আগ নহলে নহব। ইহঁত কিবা ভেবা মানুহ, পিচ পৰি হে থাকে। (টঙ্গালি আটিবলৈ ধৰে)।

সেনাপতি।—ইবাৰ পলাবাঁ কত?
চাপি আহাঁ, গদাপাণি, ধৰা দিয়াঁ আহি।
বৃথা চেষ্টা আৰু।

গদা।— নপলায় গদাপাণি!
থাকেমানে প্ৰাণ, নিদিম আপুনি ধৰা,
কাপুৰুষ হই।

সেনাপতি।—অযথা সাহস কিয় ?

অবাবত কিয় দিবাঁ প্ৰাণ ? আহাঁ চাপি,

নিৰাপদে যাওঁ লই।

গদা।— যুঁজত এৰিব দেহা,

ক্ষত্ৰিয় ধৰম পালি, ৰজাৰ কোৰঁৰে।

—নোহে অবাবত।

সেনাপতি।—কৰাঁ যিবা বুজাঁ ভাল।

নাই দোষ মোৰ।

(সেনাবিলাকৰ প্ৰতি আদেশ দি আগ বাঢ়ে)

বন্দী কৰ গদাপাণি,

বেৰি ধৰি সৱে। নলগাবি ঘৃণ্ গাত

পাৰ্য্যমানে কেৱে।

(আক্ৰমণ, যুঁজ, গদাপাণিয়ে সেনাদলক মহটিয়াই গৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰত জাঁপ দিয়ে)

৩য়, সেনা।—ভাল সাৰিল, ভাল সাৰিল! এইবেলি গতি লগাই লৈছিলোঁ! মোৰ কঁকালটো হে দমকা খালে বুপাই! ইস্, ইস্, ইস্! (বহে)

১ম, সেনা।—সিপাৰ হবগৈ দেও! টোপাকাঁড় যোৱাদি গৈছেগৈ! উঃ, আতি টান পালোঁ হয়, বৰহ্মপুত্ৰ হেন নৈত অকণো ভটিওৱা নাই! চাচোনইঁক চা। (সেনাদলে বেঙা মেলি মেলি চায়)

২য়, সেনা।—ইঃ কিনো বৰ টান পালি। টানত পৰিলে আমি জানো জাঁপ মাৰি পানীত পৰি সাৰিবলৈ নাচালোঁহেতেন ?

সেনাপতি।—ধন্য বীৰ গদাপাণি!

ধন্য বাহুবল, ধন্য তৱ বীৰনাম।

ইহেন বীৰৰ সতে নহলোঁ সমুখ,

নেপাতিলোঁ নিজে যুঁজ মই! শুভচ্ছেগ
গল পাৰ হই। অতি দুৰদৃষ্ট হাঁয়,
অসম মাতৃৰ; কোলাতে হেৰায় আজি
হেন পুত্ৰ-ধন!
(সেনাদলৰ প্ৰতি) কি সাধ্যে ৰাখিবি ধৰি
গদাপাণি বীৰ! অসামান্য বীৰবাহু,
নাই সমতুল।

৩য়, সেনা।—এৰা, এওঁ কলিৰ ভীম দৌতা-ঈশ্বৰ!

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

১ম, অঙ্কপাত।

২। অঙ্ক।

—⁂—

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

দৰং-কলিয়াবৰ—সলাল গোহাঞিৰ চৰা।

সঃ গোঃ।—শুনা সভাসদ!
আহিছে ৰাজাজ্ঞা আজি;—
হব লাগে সমাপতি ৰাজহৰ কাজ;
পীয়লৰ শেষকাৰ্য্য, আৰু খুট্-খাট্,
জলকৰ, বনকৰ লাগিব শোধাব।
এটা পক্ষ দিছে দিন,—দিন দীঘলাই।

হাজৰিকা।—ভূমিকৰ সমুদায়
হইছে আদায়।

শইকীয়া।—জলকৰো বাকী নাই;
হইছে যুগুত।

বৰা।— বনকৰ, খুট্-খাট্,
বাকী নাই বহু।

হাজৰিকা।—পীয়লৰ কাম কিন্তু,
কণমান বাকী।

সঃ গোঃ।— ইতিমধ্যে নহব নে শেষ ?

হাজৰিকা।— নাই আশা।

সঃ গোঃ।— সৰ্ব্বনাশ তেন্তে দেখোঁ !

বৰা।— কিনো বৰ কথা।
সামান্য বাকীৰ বাবে নধৰে জগৰ।

সঃ গোঃ।— বাকী বা কিমান ?

হাজৰিকা।—লাগিব এমাহ আৰু।

(বৰাগীবেশী গদাপাণিৰ প্ৰৱেশ)

গদা।— আশীৰ্ব্বাদ ডাঙ্গৰীয়া,
আৰু সভাসদ !

সঃ গোঃ।— বৰা !

বৰা।— ডাঙ্গৰীয়া !

সঃ গোঃ।— সোধাচোঁ উদ্দেশ্য কিবা।

বৰা।— ভাল ডাঙ্গৰীয়া।
(বৰাগীৰ প্ৰতি) কিবা অৰ্থে আগমন
বৰাগী বাপুৰ ? কিবা চোৰাঁ সন্নিধান ?

গদা।— বিচাৰোঁ এমুঠি অন্ন,
জিৰণিৰে সতে।

সঃ গোঃ।—চিন্তা নাই তাৰ,
তুৰন্তে যুগুত হব।

গদা।— বিচাৰোঁ জিৰণি
ভালেদিন দীঘলাই।

সঃ গোঃ।—নেদেখোঁ আপত্তি।

গদা।— পিচে, ডাঙৰীয়া!
সকতে বৰাগী ; নিশিকিলোঁ কাম-কাজ।
অকামিলা এবে মই গৃহস্থী-বনত ;
কিমতে শুজিম ধাৰ ? কিন্তু, নিবিচাৰোঁ
পৰমুৰে-খোৱা-বাস।

শইকীয়া।—গৰথীয়া বাব,
শিকিব নলগা বন ;—নিতান্ত নবহে
মন যদি কাম বিনে।

গদা।— যিবা আজ্ঞা হয়।

শইকীয়া।— যোৱাঁ ভুৰৰী লগত।

গদা।— আশীৰ্ছোঁ সবাকো। (গদাক লৈ ভুৰৰীৰ প্ৰস্থান)

সঃ গোঃ।—পিচে, হাজৰিকা!

হাজৰিকা।—কিবা কয় ডাঙৰীয়া?

সঃ গোঃ।—কৰাঁ আয়োজন
ৰাজাজ্ঞা পালন হেতু।

হাজৰিকা।—অৱশ্যে কৰিব লাগে।

সঃ গোঃ।—আৰু এটা কথা চাবাঁ ;
প্ৰজাৰ অৱস্থা কথা উচিত জ্ঞাপন,
বিবৰি সংক্ষেপে।

হাজৰিকা।—কৰা যাব তাকো।
পিচে, এটা কথা ;—কৰিলানে মন সৰে
বৰাগী জনক ?—সামান্য পুৰুষ বুলি
নুবুজিবাঁ সিজনক ; বেলেগ লক্ষণ,
দেখা যায় পুৰুষৰ,—মহাজন যেন।

বৰা।— স্বৰূপ ধৰিছোঁ তুমি।

শইকীয়া।—ৰজাৰ লক্ষণ।

সঃ গোঃ।—যিবা কি নহোক,

পুৰুষ প্ৰধান তেওঁ। ৰাখিবাঁ যতনে,

কৰিবাঁ সম্মান সৱে; যেনে ভাল পায়

সিদৰে চলিব দিবাঁ। থুলন্তৰ কায়া

দেখি, দয়া-ভক্তি হয়!

বৰা।— মঙ্গল কাৰণ

জানো, শুভ আগমন।

সঃ গোঃ।—শুভাশুভ যিবা হয়

দেখিবা কালত। কিন্তু, এবে ঘাইকাম

ৰাজাজ্ঞা পালন; যিমতে ৰজাৰ মন

তুষ্ট থাকে সদা, নেৰিবাঁ বিধান তাৰ!

যোৱাঁ ঘৰাঘৰি সৱে কৰ্ত্তব্য স্মৰি!

সভা ভঙ্গ এবে। (প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গৰখীয়া-পথাৰ।

১ম, গঃ।—(প্ৰৱেশ) ইঁয়েৰা ৰাঙ্গলী, ঘুৰি আহ, ঘুৰি আহ, সুঘুৰিলি নে ?—ঘূৰ্ ঘূৰ্। (লৰি প্ৰস্থান)

২য়, গঃ।—(প্ৰৱেশ) হেৰৌ, আগছ আগছ। সেই বগা দমৰাটোৰে সাঙ্গোৰ ছিঙ্গি গৈছে। কোন আছ সেইতে, আগছ আগছ।

(লৰি প্ৰস্থান)

৩য়, গঃ।—(প্ৰৱেশ) সও, সও, বুপাই অ, সও।

(চোপনি দি দি প্ৰস্থান)

৪ৰ্থ, গঃ।—(বিচেষ্টা হৈ প্ৰৱেশ) হেৰৌ ককাইহঁত, কেনি গলিহঁকঔ! ঔ, গৰু জাকেই ধাননিত উঠিলগৈ ঔ!—দেখিছা এতিয়া, কাৰো মাত পাবলৈ নাই! মই অকলে কি কৰিম এতিয়া!—নাহে থাওক, ময়ো গুচি যাওঁগৈ। নিয়ক, জাককে খেনালৈ, নিয়ক বাপেকে।

(১ম, ২য়, ৩য়, গৰখীয়াৰ প্ৰৱেশ)

১ম, গঃ।—হেৰ, কি হল অ, ভদাই ? দহোন বৰকৈ ডেডাইছ একা ?

৪ৰ্থ, গঃ।—কি হল, গৰু জাকেই ধাননিত উঠিলগৈ !

২য়, গঃ।—বাৰু, তোক সেইটো দায়ে নেপায় যা।

৩য়, গঃ।—এ, ভদাই, তই ইফালে আহোঁতেই আমি সিফালে ধাননি পালোঁগৈ নহয়। ধাননিত উঠিবলৈ নৌ পাওঁতেই আমি গৰুজাক ঘূৰালোঁগৈ।

৪ৰ্থ, গঃ।—বেচ কৰিলি ককাইহঁত। মই বোলোঁ আজি হে আজি! ইমানকৈ বিঙিয়ালোঁ, তেও ঔ নুবুলিলি নহয়?

২য়, গঃ।—আজি তোক ৰজাই পিঙ্গত দিলেহেঁতেন!

৪ৰ্থ, গঃ।— আমাৰ যে এতিয়া ৰজাও নাই,—ঔ?

১ম, গঃ।—মিছা নহয়। বৰ ভকত ঢুকাবৰপৰা আমাৰ বৰগৰখীয়া এটা নোহোৱা হল; ইং,‑শকতে-আৱতে মানুহটো এনেহে আছিল পায়! ৰজা হওঁতে শুৱাই পৰিছিল। নহয় নে বাৰু?

৪ৰ্থ, গঃ।—ওঁ, তেওঁ থাকোঁতে মই কালৈকো ভয় নকৰিছিলোঁ নহয়।

১ম, গঃ।—বেচ, বেচ, ভাল মনত পৰিছে। তহঁতক কওঁ-কওঁকৈ হে আছিলোঁ। হেৰ, এতিয়া যে গৰখীয়াটো নতুনকৈ লগলাগিছেহি, সেইটো আমাৰ ৰজালৈ কেনে হব?

২য়ঃ গঃ।—বেচ হব। মোৰ মনেৰে হলে বৰভকতত্কৈও শুৱাব।

৩য়, গঃ।—বেচ কৈছ। মোৰ মনে সৈতে মিলি গৈছে।

৪ৰ্থ, গঃ।—বেচ হল, তেনেহলে, তেওঁকে ৰজা পাতোঁগৈ আহহঁক।

কেইওটাই।—আহহঁক। বেচ্ বেচ্।

১ম, গঃ।—এৰা, বালক, তেওঁ গৰুও নাগছে, এনেই কিবাকিবি গুণিগাঁথি বহি হে থাকে। কবলৈকো বেয়া লাগে, নহয় বাৰু?

২য়, গঃ।—নহয়, তেওঁ জপ্ কৰে অ। এতিয়া চাগৈ কদমৰ তলতে বহি আছে। বলহঁক, তালৈকে যাওঁ।

১ম, গঃ।—এৰা, বলহঁক

৪ৰ্থ, গঃ।—হৈঁকাই-তিলিকি-বাওঁ! (কাষলতি বাদ্য) (প্ৰস্থান)

পট সলনি।

কদমৰ তল।

গদা।— কি আছিলোঁ, কিবা হলোঁ!
পৰিণাম আৰু কিবা আছে হবলই!
হেলাৰঙ্গে লৰাকাল কটালোঁ সুখত;
সমনীয়া বন্ধুজনে মানিছিল মোক
বীৰবাহু বুলি। বীৰৰ সন্তান মই।
ভাবিছিলোঁ, যৌৱনত পূৰ্ণ হব কাম,—
লভিম ৰণত জয়, সেনাপতি হই;
অন্তৰত উচ্চ আশা পালিছিলোঁ আৰু,
বাঢ়ে যেন ভাৰতত অসম-গৌৰৱ,
বাঢ়ি দিনে পিতৃৰাজ্য,—দূৰ-দূৰণিত—
বাহুবলে মোৰ। কিন্তু হাঁয়, ভাগ্যহীন!
নুপুৰিল আশা, বিপৰীত পালোঁ ফল,—
গৰখীয়া-মেল মাৰি, গৰু ৰাখি খাওঁ;
অকামিলা মই! (মৌন)

(গৰখীয়া দলৰ প্ৰৱেশ)

১ম, গঃ।—অ, ককাই, কি কৰিছা? বোলোঁ, তলৰ মাটি ওপৰ কৰি গুণিছা কি?

গদা ।—এ, এনেই হে বহি আছোঁ ।

২য়, গঃ ।—বেচ ৰজা-বহনেৰে বহিছে দেই ।

গদা ।—এৰা, ৰজা হোৱা হলে জানিবা নথকোঁ । ৰজা হৈ লৰিবলৈ বিচাৰোঁ ।

৩য়, গঃ ।—নহয় দেও, তুমি ৰজা হৈ বহিবৰ হে লায়ক । তোমাক আমি ৰজা পাতি বহুৱাবলৈ হে আহিছোঁ ।

গদা ।—বাৰু বীৰপুৰুষ কেজন ! পুৰুষ কেজনে ৰজা পাতিবও পাৰে ! ইহঁতে কেতিয়াবা ৰজা পাতি পাইছিল হবলা ?

১ম, গঃ ।—কিয়, বৰভকতক আমিয়েই ৰজা পতা নাই যে কি ? তেওঁ মৰিল দেখিছে এতিয়া !

গদা ।—অ, মোৰ বুজাত বেলি হল, গৰখীয়া ৰজা ?

৩য়, গঃ ।—এৰা, আকৌ নো কি ? তাকেতো কৈছোঁ আমি । কিয়, গৰখীয়া-ৰজা জানো ৰজা নহয় ?

গদা ।—হওঁতে হয় । এক ৰকমে বৰ সুখীয়া ৰজা । পিচে—

১ম, গঃ ।—পিচে আৰু পিচে । আমি আজিৰপৰা তোমাক ৰজা পাতিলোঁৱেই যোৱাঁ । আহইঁক, চাপি আহ, আমাৰ ৰজাক মলা পিন্ধাওঁইঁক । (কেইওটাই মালা পিন্ধায়)

গদা ।—অহ, কি পৱিত্ৰ ভাব !

প্ৰকৃতে কৰিছোঁ বোধ, ৰাজ্য-অভিষেক
প্ৰকৃতি-ৰাজ্যত !

২য়, গঃ ।—তেনেহলে তুমি আজিৰপৰা আমাৰ ৰজা হৈছাঁ ?

গদা ।—ওঁ, ওঁ, হৈছোঁ বাৰু । ৰজা হৈ নো কি কৰিব লাগে ?

১ম, গঃ ।—কি কৰিব লাগে ? আমাৰ ৰাজপাটখন থাব লাগে । বলাঁ এতিয়া, গৰখীয়া-দ'লৰ বৰভেঁটিত বহুৱাই, সবাহ পাতি, তোমাক সঁচাসঁচিকৈ ৰজা পাতোঁগৈ । উঠাঁ, এতিয়া, যাওঁইঁক ।

কেইওটাই।—উঠাঁ আক'। বলাঁ যাওঁ।

গদা।—(লাহেকৈ উঠি) বাৰু, বলইঁক! ৰজাৰ গা হব নোৱাৰিলোঁ, ছাঁটোকে হৈ চাওঁগৈ!

(কেইওটাই হাত-ধৰাধৰিকৈ হাত-লেজু বান্ধি গদাক মাজত লৈ)

গৰখীয়া গীত।

তাল—খেম্‌টা।

আজি পাতিম তোমাক ৰজা-গৰখীয়া।
বনফুলৰ মালা পিন্ধি হবাঁ তুমি ধুনীয়া॥
ৰৰদ'ল বৰভেঁটি,
দিম তাতে কুশ পাতি;
বিতোপন সিংহাসনে বহিবাঁ যেতিয়া,
বহিম সকলো প্ৰজা আমি গৰখীয়া॥

(প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ফুলনি।

ৰন্তা।— আহা, কিনো বিতোপন
শোভা ফুলনিৰ! ফুলিছে আপোন মনে
গোলাপ, মালতী, যুতী, সেউতী, তগৰ;

বকুল, বন্দুলী, চঁপা, শেৱালী, নাহৰ,
গুটিমালী, জঁাই আৰু মৰুৱা, মধাই,
কেতেকী সইতে সৱে সৌৰভ বিলাই,
কৰিছে আমোল-মোল জগত-সংসাৰ!
—মুগ্ধ যত প্ৰাণী—বিমোহিত নৰ-নাৰী।
প্ৰেমিক প্ৰেমিকা আৰু ভাবত বিভোল!
—জগত নিটাল। (ৰ-লাগি থাকে)
অহ, আৰু কিবা ভাব
খেলিছে হিয়াত! কিবা কৰে মন-প্ৰাণ!
উৰুঙা লাগিছে বুকু, কিবা অভাৱত?
নুবুজোঁ মনৰ গতি, প্ৰাণৰ ভৰসা!
বসন্তৰ মলয়াই ধীৰে ধীৰে ধীৰে
নিছে মন উৰুৱাই, কি জানো কলই!
কান্দিছে পৰাণে সুখে-দুখে পূৰ্ণৰাগে
হিয়াৰ তলিত, আপোন ভাবত মজি।
গুপুত বাসনা, গুপুত যাতনা যিবা
নহয় বেকত! (আকৌ ৰ-লাগে)
হাঁহিছে পদুম পাহী
নিজনি বিলত, সূৰ্য্যৰ জেউতি পাই;—
ঈৰ্ষা কিয় মোৰ?—তদ্ৰূপ মহিমাময়ী
কিবা এটি জ্যোতি পৰিছে হিয়াত আহি;—
আদি ক'ত তাৰ?—অন্তৰে পাইছে ধুকি
আঁতিগুৰি যিবা। কিন্তু হাঁয়, গদাপাণি—
বিৰহী বৰাগী!—বৰাগী কদাপি নোহে

প্ৰেম আকলুৱা। গহীন মূৰতি আহা,
ভাবত গধুৰ, দেখাতে সংসাৰী ভাব
নাই শৰীৰত ; বিৰহ যন্ত্ৰণা আৰু
বিৰিঙ্গে মুখত। কিয় তেন্তে বাঢ়ে আশা,
প্ৰাণৰ ধাউতি অযাচিতে বই যায়
সিজন উদ্দেশ্যে ? অহ, কিনো কম হাঁয়,
অন্তৰ বেদনা !—নীৰৱে বিদৰে হিয়া,
দেখোঁ যেবে মই ম্লান মুখে বীৰবাহু
আত্ম-গোপনত ! (মৌন)

গীত

ইমন বেহাগ—আড়া।

নাই হে নাই উদাস যি প্ৰাণ,
কি আছে তাৰ মোহ-মায়া ॥
ভোগ-তৃষ্ণা, উলাহ বিলাহ,
সকলো হাঁয় মৰুৰ ছাঁয়া।
সংসাৰত থাকে বুলি
নেধাৰে সি প্ৰেম ভুলি,
নেভাবে ক'ত পুত্ৰ-ভাৰ্য্যা
মজে লই আপোন কায়া ॥ (মৌন)

(গদাপাণিৰ প্ৰবেশ)

গদা।— নন্দন কানন প্ৰায়
শোভা ফুলনিৰ ! অপেস্বৰা কণ্ঠ জিনি
কোন সিটি, গাইছিল সুললিত গীত ?—

—দেবী নে মানৱী ? অহ, যেন প্ৰিয়া মোৰ,
প্ৰিয়-বিৰহিনী, স্বৰ্গ হন্তে নামি আহি,
কৰিছে বিহাৰ এই মৰ্ত্ত্য কাননত !
চাওঁ কোন্ প্ৰিয়াৰূপী নাৰী অৱতাৰ,
শোভে সমুখত ? (ধীৰে ধীৰে আগে বাঢে)
সুপৰিচিতা সখীৰূপ।
কতবাৰ দেখা-শুনা এই ফুলনিত।
কিন্তু, মন-প্ৰাণ ভিতৰি অধীৰ কিয় ?
ছাঁয়া দেখি কায়াভ্ৰম,—দিঠক-সপোন
দেখিছোঁ আগত !

ৰম্ভা।—ইকি ! ভাবিছিলোঁ যাক !
(লাজত তলমূৰ কৰে)

গদা।— (মনে-মনে) ভঙ্গীত পৰিছে ধৰা
অন্তৰৰ ভাব ; বুজিছে অন্তৰে মোৰ
আন্তৰিক ব্যথা।
(প্ৰকাশ্যে হাঁহি হাঁহি) সৰ্ব্বজান বুলি মোক
মানিবা প্ৰত্যেক ; নতুবা ভাবিছা জানি,
আহিম কি মতে ?

ৰম্ভা।— সৰ্ব্বজান সঁচাকৈয়ে !

গদা।— সঁচা হলে হাঁয়,
কিয় এই ছদ্মবেশ !

ৰম্ভা।—নকৰিবা খেদ,
পূৰ্ণ হব মনোৰথ।

গদা।— ৰথশূন্য মন!

নোৱাৰি চলিব এবে হইছে অচল।

কেতিয়া পৰেহি আহি শত্রু আক্রমণ,

গণিছোঁ দিনক্কে তাক দিনে আঁক পাৰি।

ৰস্তা।— চিন্তা নকৰিবাঁ।

চিন্তিম উপায় যিবা,

শক্তি অনুসৰি; পোৱাঁ যাতে ৰক্ষা তুমি।

ৰাখিবাঁ বিশ্বাস মোত।

গদা।— সৰল বিশ্বাস

ৰাখিছোঁ তোমাত জানা।

স্বৰূপ চিনাকি নতু নিদিওঁ কাচিত।

ৰস্তা।—বুজিছোঁ বিশেষ।

ৰাখিবাঁ বিশ্বাস আৰু,

প্রাণপণ সদা মোৰ তোমাৰ গুপুত

উদ্দেশ্য সাধন হেতু।

গদা।—শলাগোঁ অশেষ।

বন্ধু-উপকাৰ বাবে ৰলোঁ চিৰঋণী।

ৰস্তা।—ঈশ্বৰ-ইচ্ছাত

সুদে-মূলে ঋণমুক্ত হোৱাঁ যেন কালে।

যাওঁ এবে, বহুপৰ হল আহিবৰ।

গদা।—ঈশ্বৰ-ভাৰসা মোৰ।

(দুয়ো দুফালে প্রস্থান)

—:—

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

সন্ধ্যাল গোহাঞিৰ চৰা।

হাজৰিকা।—জানিছে নে ডাঙ্গৰীয়া!
নগৰৰ বাৰ্ত্তা আজি দুই-তিনি মাহ
অহা নাই একো। অহা নাই অদ্যাপিও
ৰাজ-অনুমতি, আহিব লগীয়া বহু
গুৰু বিষয়ৰ।

সঃ গোঃ।—তাতে হে চিন্তিত মযো।
ৰজা, মন্ত্ৰী সবে পিঠি দি লাগিছে জানো
ৰাজকাৰ্য্য লই, স্বাৰ্থসিদ্ধি সাধনত।
শান্তি নাই নগৰত।

বৰা।—কত নো শুনিবা,
হাটে-বাটে-ঘাটে, মাথোঁ
অকাৰ্য্য, অধৰ্ম্ম, আৰু অত্যাচাৰ কথা!

শইকীয়া।—অবাৰত অত্যাচাৰ।
অবাৰত হাঁয়, মহাসতী জয়মতী
পীড়িলে বিস্তৰ! নিতে ন-ন শাস্তি দিলে
পূৰ্ণ পক্ষ দিন, নিঠুৰ পাষণ্ড দলে!

ৰাজলক্ষ্মীসমা সতীয়ে এৰিলে দেহা
পৰিণাম থই।

সঃ গোঃ।—ৰাজলক্ষ্মী স্বৰূপতে
গল ৰাজ্য এৰি। ইন্দ্রবংশী ৰাজকুল
পৰিছে মলিন দিনে সিদিনাৰপৰা।
তথাপি নহল হঁায়, চেতন ৰজাৰ,
চোৰা নাই ঘূৰি, বেৰিছে বিপদে কেনে
ঘোৰ ৰূপ ধৰি!

(দুৱৰীৰ প্ৰৱেশ)

দুৱৰী।—ৰাজদূত দুৱাৰত,
দেউতা-ঈশ্বৰ!

সঃ গোঃ।—আন মাতি।

দুৱৰী।—যিবা আজ্ঞা, দেউতা-ঈশ্বৰ! (প্ৰস্থান)

হাজৰিকা।—কওঁতেই পালে আহি!

বৰা।—পাবহিয়ে লাগে।

(দূতে সৈতে দুৱৰীৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

দূত।—প্ৰণামোঁ দেউতা মই।

সঃ গোঃ।—কিবা বাৰ্ত্তা দূত!
ৰাজাজ্ঞা আহিছে কিবা?

দূত।—হইছে দেউতা। (পত্ৰ উলিয়াই দিয়ে)

সঃ গোঃ।—(পত্ৰ পঢ়ি চাই) ৰাজ-আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য।
(বৰাৰ প্ৰতি) দূতৰ বিশ্ৰাম হেতু যুগুত বিধান
কৰাঁ সদ্যহতে।

ৰৰা।—ভাল ডাঙ্গৰীয়া!

তুৰন্তে বিধান হব।

(তুৰৰীৰ প্ৰতি) দূতৰ শুশ্ৰূষা হেতু,

হব লাগে আয়োজন আলহীশালিত।

তুৰবী।—হব আয়োজন।

(দূতৰ প্ৰতি) আঁহা দেও! মোৰে সতে।

(দূতক লৈ তুৰৰীৰ প্ৰস্থান)

হাজৰিকা।—কিবা বাৰ্ত্তা ডাঙ্গৰীয়া?

সঃ গোঃ।—বিষম বতৰা!

শইকীয়া।—লিখিছে বা কিবা?

সঃ গোঃ।—(চিন্তাযুত) লিখিছে শকত কথা।

ৰৰা।—লাগিল জগৰ কিবা?

সঃ গোঃ।—লাগিব জগৰ,

নোৱাৰিলে ৰাজ-আজ্ঞা কৰিব পালন।

নোৱাৰোঁ পঠাব যদি ধৰি গদাপাণি,

বিষম প্ৰমাদ জানা মিলিব আমাৰ।

হাজৰিকা।—কত পাম গদাপাণি?

সঃ গোঃ।—আহিছে ইফালে।

ৰাজাজ্ঞাত আছে লিখা, ইয়াতে কোৱঁৰ

আছেহি লুকাই বুলি। ৰাজসেনা দলে

ধৰিছিল কোৱঁৰক দিখৌ-মুখত;

আহিছিল সেনাপতি, নিজে অস্ত্ৰ ধৰি,

নোৱাৰিলে আটকিব বীৰবাহু গদা।

বিনাশি বিস্তৰ সেনা জাঁপিলে নদত,
সাঁতৰি উঠিলে আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰ পাৰ !

শইকীয়া।—ধন্য বীৰ গদাপণি !

বৰা।—ধন্য বীৰবাহু !

হাজৰিকা।—নেযাচিবাঁ ধন্যবাদ,
ৰাজদ্ৰোহী জনে।

সঃ গোঃ।—এৰাঁ বাজে-কথা।
যুগুত উপায় এবে কৰাঁ যুক্তি কৰি,
ৰাজাজ্ঞা পালন হেতু।

বৰা।— অৱশ্যে কৰিম।
ধৰিছোঁ মনতে মোৰ, অনুমানী জন ;
কব লাগে সময়ত।

শইকীয়া।—মিলিব নে মোৰে ?

সঃ গোঃ।—কিবা তৱ অনুমান ?

বৰা।—ডাঙ্গৰীয়া !
লব খোজোঁ বৰাগীৰ নাম।

হাজৰিকা।—নলবাঁ চপাই পাপ,
বৰাগীক বধি। নিৰ্দ্দোষী পুৰুষ দেহি,
ফুৰে নাম গাই ; নিচিন্তে অহিত কাৰো।
—নলবাঁ সি নাম।

সঃ গোঃ।—নোৱাৰি বুজিব।
উচিত বিচাৰ তাৰ হব সময়ত।
বৰাগী যদ্যপি হয় অভিপ্ৰেত জন,
হাতত‍ে ৰইছে বন্দী ; দিব লাগে ধৰি।

নিদিবাঁ হুৰিব আগে আড়ম্বৰ কৰি ;
প্ৰকৃতে সিজন হব পাৰে গদাপাণি।
যোৱাঁ এবে ঘৰাঘৰি, ভাবিবাঁ গুপুতে।
কালিৰ সভাত হব যুগুত আলচ ;
কৰা যাব যিবা হয়।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

বৰাগীৰ বহা।

গদা।—কিভাৱে যাপিছোঁ দিন,
কিবা হলোঁ আজি! ক'ত মোৰ ৰাজ্যচিন্তা,
ক'ত আজি বৰাগী জীৱন! নাই আজি
ৰাজ-সাজ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, বীৰৰ আহিলা ;
সলনিত ধৰিছোঁহি বৰাগী টোকাৰি!
যি বাহু ধাৰণ মোৰ শত্ৰু দলনত,
—গদাঘাত নপৰিলে সুত্ নলাগয়—
সি বাহু বৰ্ত্তিছে আজি, অৱশ শিথিল,
ভিখাৰী জোলোঙা বই! যি হাতে সততে

ঘূৰাওঁ ভীমৰ গদা, মুঠিত লুকাওঁ
ভলুকাৰ গুৰি, সেই হাতে ধৰোঁ আজি
চেকনী এচাৰি ! (মৌন)
অহ, প্ৰাণেশ্বৰী,
প্ৰেমৰ পুতলী মোৰ প্ৰিয়া জয়মতী ;
সংসাৰ বান্ধোন হেতু সোণৰ শিকলি,
গঢ়ি-পিটি বিধাতাই বান্ধিছিল মোক,
সংসাৰত এটি চিত্ৰ ৰাখিবৰ গুণে।—
অকালত ছিঙ্গি নিলে একে বিধাতাই,
মেলি বান্ধ অকালত দাম্পত্য প্ৰেমৰ,
সুদৃঢ় বান্ধোনে যেবে ছিলোঁ বান্ধ খাই।
চিন্ তাৰ মৰা নাই, আছে সাঁচ বান্ধি,
হৃদয়ৰ কেন্দ্ৰ ভেদি কক্ষৰেখা প্ৰায়।
আৰু হাঁয়, কিনো কম, প্ৰিয়া-গুণ-কথা !—
অদম্য বীৰৰ তেজে নচুৱাই মোক,
অকালে অপথে চলাব যেতিয়া ধৰে,
প্ৰশান্ত সাগৰসমা শান্তিময়ী প্ৰিয়া
আছিল সাৰথি মোৰ। আছিল সহায়
মন্ত্ৰণা দানত আৰু। চিন্তিলে যিদিন
বধৰ উপায় মোৰ, লৰা-ৰজাদেৱে,
চিন্তাত বহিল প্ৰিয়া, উদ্ধাৰৰ হেতু।
কিন্তু হাঁয়,—হিয়া মোৰ বিদৰে স্মৰিলে—
মন্ত্ৰণাত আত্মবলি ৰচিলে প্ৰিয়াই,
পতিপ্ৰাণ ৰক্ষাহেতু পতিপ্ৰাণা সতী !

বীৰতেজে বিচক্ষণা, সাধ্বী সতী জয়া,
হাঁহি হাঁহি স্বৰ্গযাত্ৰা কৰিলে মহান্,
তুচ্ছ কৰি পাপীৰ পীড়ন। কিন্তু, ধিক্ !
প্ৰতিজ্ঞা পূৰণ মোৰ নহল অদ্যাপি,
নহল তৰ্পণ আজি পাপীৰ তেজেৰে
প্ৰিয়া-অপমান মোৰ ! (মৌন)
অনাথ সন্তান দুটি
আছে কিবা ভাৱে ! কোনে কৰে পতি আজি
বীৰগৰ্ব্বা জননীৰ বীৰপুত্ৰ দুটি !
সিংহীৰ বিহনে এবে সিংহৰ পোৱালি
অযত্নে মলিন জানো ! অযোগ্য পুৰুষ,
নোৱাৰিলোঁ পতি হই, ৰাখিব জীৱনে
পত্নীৰ গৌৰৱ।—বীৰ-প্ৰসৱিনী প্ৰিয়া,
পুত্ৰ হস্তে জিলিকিব সতীৰ মাহাত্ম্য,
অমৰ বাঞ্ছিত ফল, ৰব মৰতত।
বাঁচি থাকাঁ দুয়ে, জিলিকাবাঁ মাতৃনাম ;
ৰাখিলোঁ যদ্যপি মই কুলত কলঙ্ক,
কাপুৰুষ হই ! (মৌন)
দুৰ্ব্বল চিন্তাৰ এবে নাই প্ৰয়োজন ;
নসহে পৰাণে আৰু কাপুৰুষ ৰীতি,
নোশোভে ই ছদ্মবেশ গদাপাণিলই।
নোৱাৰোঁ ৰাখিব ঢাকি, আত্মগোপনত,
বীৰকাজ, বীৰভাব, আকাঙ্ক্ষা বীৰৰ ;
নাথাকে লুকাই আৰু সঙ্কল্প প্ৰাণৰ ;

নোৱাৰোঁ ভুলিব মোৰ প্ৰকাশ্য প্ৰতিজ্ঞা,
নিৰাশাত উটি ।—এৰিম বৰাগী বেশ ;
তুৰন্তে পশিম গই ৰাজ-নগৰত ।
নিপাতি যতেক শত্ৰু, ভীম আক্ৰমণে,
জিনিম ৰজাক মই ; আৰু যতমানে
জিনি বীৰ সেনাপতি, দেখাম জগতে
আজি বাহুবল মোৰ । (উত্তেজিত হৈ উঠে) ।

(ৰম্ভাৱতীৰ প্ৰৱেশ)

ৰম্ভা ।—(এফাঁকি গীত) "কিবা ৰূপ দেখিলোঁ আজি ।
আজি বৰাগী-বহাত এ ॥" (দোহাৰে)

গদা ।—ক্ষমা কৰাঁ ৰম্ভা, আজি ;
ৰাপ্ নাই শুনিবৰ মধুৰ সঙ্গীত ।

ৰম্ভা ।—ক্ষেমিবাঁ ই দায় ।
নকৰোঁ আমনি দেৱ, বাজে যদি কাণে
কঠুৱা সুৰত মোৰ !

গদা ।—নুবুজিলাঁ, ভাব হেৰা !
নুবুজিলাঁ, কিয়নো নালাগে ভাল আজি
সুমধুৰ সুৰ, তুমি হেন ৰূপহীৰ,
ইথিনি পৰত !

ৰম্ভা ।—ক্ষমা কৰাঁ অপৰাধ ;
নহল গণিব ক্ষণ আহোঁতে ওলাই ;
—নহল দৈৱজ্ঞ দেখা ।

গদা।—নেৰেপিবাঁ আৰু!
সুস্থধি কাৰণ যিবা আতুৰ ভাবৰ,
কিয় পাতাঁ ৰোষ তুমি?

ৰত্না।—সুধিছোঁ কাৰণ।
কোৱাঁ বাৰু, কিয় আজি হইছাঁ উতলা?
চৰাৰ বিচাৰ কথা শুনিলা নে কিবা?
—কিৰূপে সম্ভেদ্ পালাঁ?

গদা।—চৰাৰ বিচাৰ!
নাজানো একোকে মই, নাপাওঁ সম্ভেদ্।
আজি মোক অন্য ভাবে কৰিছে উতলা।
পৰিছে মনত হেৰা, উজনিৰ কথা;
লাগিছে ধিক্কাৰ আৰু এই জীৱনত,—
অবাবত আছোঁ ধৰি প্ৰাণ। শত ধিক্
জীৱনত মোৰ! ধিক্ মোৰ বীৰ নাম,
ধিক্ মোৰ গুণগান, ধিক্ বাহুবল!
দেখিলোঁ চকুৰে নিজে প্ৰিয়া-অপমান;
গাজিছে সঘনে আহি ভগা হৃদয়ত,
অশেষ দুৰ্গতি জানো অনাথ সন্তানে
লাগিছে ভুঞ্জিব দিনে! প্ৰাণৰ উদ্দেশ্য
পৰিছে মলিন আৰু, আত্ম-গোপনত।
নসহে পৰাণে আজি কাপুৰুষ সাজ,
নোৱাৰি ৰাখিব বান্ধি উত্তাৱল মন।
যাওঁ মই জিনোঁগই—

ৰন্তা ।—নহবাঁ উতলা ।

নেভাঙ্গিবাঁ আত্মবল, বীৰবাহু তুমি ।
স্থিৰ হই যুক্তি কৰা পৰিছে সময় ।
আহিছিলোঁ ময়ো, বিদায় মাগিম বুলি ;—
এৰি এই বহা, যাব লাগে ৰাতিয়েই
স্থানান্তৰে তুমি । নতুবা, পুৱাতে আহি
পাবহি ৰণুৱা, নিবহি আটক কৰি ;
ৰাজাজ্ঞা আহিছে কালি ।—নাযাবাঁ উজাই,
যাব লাগে ভটীয়াই ।

গদা ।—নডৰোঁ ৰণুৱা মই ।

নিপাতিম অকলেই যতেক যুঁজাৰু,
দেখিবাঁ চকুৰে । নেদেখাঁ বৰাগী বেশ
আৰু ই দেহত ।

ৰন্তা ।—স্থিৰ হই কৰাঁ কাম ।

নহলে নিশ্চয় উদ্দেশ্য বিফল তৱ ।
সাজিছে বিস্তৰ সেনা, ৰাজ-আদেশত ;
বাছি বাছি দেউতাই কৰিছে যুগুত ।
শুনিলোঁ মন্ত্ৰণা যত নিজ কাণে আজি ।
শুনা মোৰ কথা এবে, এৰাঁ আন ভাব ;—
ৰজাৰ ৰণুৱা সাজি যোৱাঁহি ওলাই,
নেৰিবাঁ ইবেশ তুমি দৰং সীমাত ;
তোমাকো এজন যাতে জানে সকলোৱে
ৰজা-সেনা বুলি । আনিছোঁ লগত, ধৰাঁ
এই সেনাসাজ । (সাজ প্ৰদান)

গদা—শলাগোঁ তোমাক।

কিন্তু, ৰম্ভা! কিবা দিম যোগ্য পুৰস্কাৰ;

নাই মোৰ দিবলই!

ৰম্ভা।—আছে পাবলই।

সাধিম যেতিয়া হয়, এই ঋণ মোৰ।

ৰাখিবা মনত মাথোঁ, কাৰ্য্যসিদ্ধি পাচে,

এটিবাৰ দাসীলই।

গদা।—নুভুলোঁ জীৱনে

তৱ উপকাৰ কথা। পাৰোঁ যেন হব

ঋণমুক্ত সময়ত।

ৰম্ভা।—অনতিপলমে

যোৱাঁ এবে, সদ্যহতে ভাটীমুখে;

যত্নৰ উচিত ৰত্ন মিলিব কালত।

গদা।—যাওঁ বাৰু, সদ্যহতে

গুৱাহাটীফালে, যুগুত ব্যৱস্থা হেতু!

—আহোঁ হে এতিয়া।

(প্ৰস্থান)

ৰম্ভা।— (গীত)

ভৈৰবী—কাওৱালী।

পাৰোঁতে নো দিওঁ আহি আপুনি বিদায়।

পুলিতে প্ৰেমৰ পুলি ঢাকনী গুচাই॥

নেভাবিবাঁ প্ৰিয়ধন, কন্দা নাই মোৰ মন,

নিবিদৰে বুলি হিয়া, হিয়া হেৰুৱাই।

বাঁচি থাকাঁ তুমি মোৰ, নপৰে ই আশা ওৰ,
সম্পদে লবহি লগ গুচিলে অপায়।
ভাল পাবাঁ বুলি হাঁয়, ভালপোৱা দিয়া নাই,
যোৱাঁ তুমি, ৰব মোৰ ছবিটি সহায়॥

(মৌন)

ৰম্ভা—যাওঁ হাঁয়, পৰোঁগই
অশান্তি পাটীত।

(প্ৰস্থান)

ষষ্ঠ গৰ্ভাঙ্ক।

সলাল গোহাঞিৰ চৰা।

সঃ গোঃ।—সৰ্ব্বনাশ হাজৰিকা!
অবাবত আমাসাৰ মিলিল বিপদ।
পঠিওৱা সেনাদল আহিল উলটি,
নেপালে বহাত, নেপালে বিচাৰি কতো
ভণ্ড বৰাগীক। পালে সি সন্ধেদ্ কিবা;
পলাল ৰাতিয়ে, এৰি বৰাগী-টোকাৰি,
ভণ্ডামীৰ জোলোঙা সমল। ভুল নাই,
সিয়ে গদাপাণি। নিজ দোষে হেৰুৱালোঁ
ধৰা দিয়া দোষী। ই কথা প্ৰচাৰ হলে,

শুদাই আমাক এৰিব নে স্বৰ্গদেৱে,
নেভাঙ্গি বিষয়া ?

হাজৰিকা।—মাত নাই ডাঙ্গৰীয়া !
নেকান্দো বিষয় লই, এৰে যদি প্ৰাণে।
জানি শুনি বন্দী এৰা, গুৰু অপৰাধ
এৰাম কিমতে ? একেই অগনিপ্ৰায়
জ্বলি আছে ৰজা।

শইকীয়া।—আচৰিত কথা কিন্তু,
কিমতে সম্ভেদ্ বাৰু পালে বৰাগীয়ে ?
সিদিনা গুপুতে মেল আমি চাৰি জনে
পাতিছিলোঁ নীৰলত ; শুনা নাই আনে
বৰাগীৰ নাম লোৱা আমি। সৰ্ব্বজান
তেনেহলে বৰাগী ভকত ?—কোৱা নাই
কেৱে যদি তাক।

বৰা।— আমাৰে কোনোবা জনে
কিবা জানি পাতিছিলাঁ কথা ? শুনি তাকে
কোনো জনে কৰিলে প্ৰচাৰ ? হব পাৰে ;—
ভাবি চোৱাঁ তিনে।

সঃ গোঃ।—ভাবিবৰ কাম নাই।
ভাবাঁ এবে কিনোমতে পাওঁ পৰিত্ৰাণ।
দূতৰ হাতত কি বুলি বাতৰি দিওঁ
স্বৰ্গদেৱলই ?

বৰা।— নহয় শকত কথা।
দিয়া হোক সম্বিধান, "নেপালোঁ বিচাৰি,

নেপাওঁ সন্ধান কতো এই অঞ্চলত,
নাই গদাপাণি।”

হাজৰিকা।—তথাপি নেৰাব দায়।
সেয়ে যদি সন্নিধান, লুকাবাঁ কিমতে
বৰাগীৰ কথা ?

শইকীয়া।—স্বৰূপ ধৰিছা তুমি।
ৰাজ্য জুৰি হুলস্থূল লাগি গৈছে আজি,
ঘৰে-পৰে বাটে-ঘাটে বৰাগীৰ কথা ;—
সূৰ্য্যৰ মুখত কোনে শোপা দিব পাৰে ?
বতাহে বাতৰি নি যোগাব ৰজাক ;
জনৰৱ তুলি।

সঃ গোঃ।—বাঢ়িব জঞ্জাল আৰু।

শইকীয়া।—বাঢ়িব নিশ্চয়।

(সকলোটি চিন্তাযুত)

হাজৰিকা।—পৰিছে মনত মোৰ
আৰু এটি কথা। শুনিছিলোঁ নিজগত,
ৰন্তা আইদেৱে আমাৰ গৃহিণী সতে
পাতিছিল কথা ; বৰাগী বাতৰি কিবা
জানেবা সিদ্ধয়ে ?

সঃ গোঃ।—কি জানিব হেৰা !

হাজৰিকা।—বৰাগীয়ে বীৰসাজে,
উজাই গইছেগই নগৰৰ মুখে।
সিংহাসন লক্ষ্য কৰি, উন্মাদৰ দৰে,
উলটিছে মহাৰঙ্গে ৰাতি। হব পাৰে

সেয়ে গদাপাণি। ভাবনাৰ তেনেহলে
নেদেখোঁ কাৰণ।

সঃ গোঃ।—নেভাবি থাকিব পাৰি,
ঘূৰি গদাপাণি স্বৰূপ গইছে যদি
নগৰৰ মুখে।

হাজৰিকা।—আৰু এটা কথা কওঁ।
আমাৰ জনাব লাগে স্বৰ্গদেৱলই,
গদাই উজাই যোৱা, নগৰ খিয়াই ;
ভাটী ফালে সেনাদল নাই প্ৰয়োজন,
নগৰ ৰক্ষাৰ হেতু নিয়োক চপাই।
কিবা জানি গদাপাণি সসৈন্যে সোমাই
আক্ৰমিব সিংহাসন। আমাৰ সেনাই
এৰিছে সীমাত থই, থাকিব আগছি।
তুষ্ট হব স্বৰ্গদেৱ এনে মন্ত্ৰণাত,
নধৰিব দায়।

বৰা।— শলাগিছোঁ হাজৰিকা!

সঃ গোঃ।—নহলে উপায়
নাছিল আমাৰ আৰু!
এবাঁ এবে আন কথা ; বিহিত বিধানে
যাব লাগে নিবেদন দূতৰ হাতত ;—
তিনে বহি যুক্তি কৰি, লিখিবাঁহি কালি।
উঠা হোক আজিলই, যোৱা ঘৰাঘৰি।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

সপ্তম গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজ-আলি।

১ম, হাটকুৰা।—মাৰেও মাৰক, তাৰ পৰিণামে, ওঁ, কাটেও কাটক। সেই বুলি ওৱাজ্বিপ কথা, তাৰ পৰিণামে, নকৈ পাৰোঁ নে?

২য়, হাটকুৰা।—এৰা বেচ কৈছ। মাৰিব-কাটিবলৈ নো আৰু কি বাকী থৈছে। একেঘাপে কাটি, মাৰি পেলালেও ভাল আকৌ!

১ম, হাঃ।—সঁচা মোৰ ককাইটি! কটাতকৈ, তাৰ পৰিণামে, ৰেপাটো হে টান। তাৰ পৰিণামে, নহয় জানো?

২য়, হাঃ।—নকবি আৰু মোৰ কুটুম! আজিকালি আৰু ৰজা-মন্ত্ৰীৰ মনৰ বান্ধ নাইকিয়া হল।

১ম, হাঃ।—এই দৰে হলে, তাৰ পৰিণামে, দেশ উছন যাব লগা হল! উঃ, তাৰ পৰিণামে, এনে অইনাই!

২য়, হাঃ।—নেদেখিছ, সিদিনাখনৰ কথা; কিমান অইনাই কামটো কৰিলে। এনাজগৰত সেই দেবীযেন কুঁৱৰী আইদেউ গৰাকীক লেলাত ভুঞ্জাই মাৰিলে বুপাই!

১ম, হাঃ।—তাৰ পিচত নো, তাৰ পৰিণামে, ৰজাই কি সৰু পাপবোৰ কৰিছে? গদা কোৱঁৰক, তাৰ পৰিণামে, বিচাৰি নেপাই, তাৰ পৰিণামে, নিচলা প্ৰজাৰ ওপৰত খং সাৰিছে? উঃ, বাচ-বিচাৰ নাই, তাৰ পৰিণামে, ধৰ আৰু মাৰ! এনে অইনাই কথা, তাৰ পৰিণামে, দেখা নাই বুপাও!

২য়, হাঃ।—এৰা, নকবি আৰু বুপাই, ৰজাই মুঠে শাস্তিকেহে জানিছে।

১ম, হাঃ!—ইয়াৰ এটা উপায় নহলে, তাৰ পৰিণামে, দেশান্তৰী হে হব লগা হল। কেনেকৈ, তাৰ পৰিণামে, পৰবৰ্ত্তিবি ইয়াত?

২য়, হাঃ।—ইয়াৰ উপায় আৰু কোনে কৰিব! ইস্পৰে ৰইথা কৰিলে হে কৰা। নহলে, নিগমে মৰিলোঁহঁক!

১ম, হাঃ।—অঃ, তাৰ পৰিণামে, কিবা এটা নহব বুলিছ নে? ইয়াৰ বাতৰি, তাৰ পৰিণামে, গুৱাহাটী পাইছেগৈ হেনো। বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াই বোলে, তাৰ পৰিণামে, সিফালে কিবা ফন্দী পাতিছে। এতিয়া ভাটীৰপৰা, তাৰ পৰিণামে, বৰফুকন ডাঙৰীয়াই বল দিলেই হয়। নকবি কাৰো আগত, তাৰ পৰিণামে, এইবোৰ কথা। কলে মৰিবি, তাৰ পৰিণামে, আপোনা-আপুনি।

২য়, হাঃ।—সিফালৰপৰা যদি কিবা এটা হয়, মই হলে পোনেই লগ লাগিমগৈ; যি থাকে কপালত। এনেও মৰিম, তেনেও মৰিম!

১ম, হাঃ।—হেৰ, থ, থ। আমাৰ ফালে, তাৰ পৰিণামে, তেনে সাহ-পিতৰ মানুহ নাই। দেখিলেহে লেখিবি, তাৰ পৰিণামে, বোলে সেই গেন্ধেলাটোৱে কি কৈছিল।

২য়, হাঃ।—এৰা সাহ হলেও পিত. নাই। গদা কোঁৱৰৰ নিচিনা মতা থাকিলহেঁতেন যদি, তেহে। তেওঁৰ দৰে আৰু দুটামান হোৱা হলেই হৈছিল।

১ম, হাঃ।—বেচ কৈছ। সেইটো হলে, তাৰ পৰিণামে, মানোঁ। এনে জন পুৰুষ, তাৰ পৰিণামে, নহব-সুপজিব বুপাই! গদা যি, তাৰ পৰিণামে, গদা হে হয়। বৰহমপুত্ৰথন বোলে, তাৰ পৰিণামে, সাঁতৰি পাৰ হল। শুনি বিস্ময়!

২য়, হাঃ।—সেই হে কওঁ, বোলোঁ গদা কোঁৱৰৰ দৰে এজন ওলালে পিচত লৰি চাব পাৰোঁহঁক।

১ম, হাঃ।—হেৰ, তাৰ পৰিণামে, বলিয়া নহবিচোন। মুখ চম্ভালি, তাৰ পৰিণামে, কথা কবিচোন। ইমানেও, তাৰ পৰিণামে, আটিছে। কেনেবাকৈ ইয়াৰ শুংহে পাব লাগিব, তাৰ পৰিণামে, হালে-হালে সাঙ্গুৰিব বুলি নেজান হবলা?

২য়, হাঃ।—এৰা, সিজনীয়েও এইবোৰ উলিয়াবলৈ বধা কৰে পায়! পিচে, ফটা মুখ, কি কৰিবি! (চমক্ খাই উঠি) ভাইটি ঐ, এতিয়াহে মৰিলোঁ!

(এজন চোৰাংচোৰাৰ প্ৰৱেশ)

চোঃ চোঃ।—এই দুটাই ইয়াত কি কৰিছে? কি কথা পাতিছিলি তহঁতে? ক, সঁচা কবি।

২য়, হাঃ।—ককাইটি হেৰেই! ই হে, ই হে। মই মুখ লৰোৱাই নাই। ই হে ঘত্‌কুটৰ খাই।

১ম, হাঃ।—মই হলে, তাৰ পৰিণামে, আগেতে কৈছিলোঁ, বোলোঁ, তাৰ পৰিণামে, ৰজাক চৰ্চ্চিব নেপায়। ৰজাৰ হৈ, তাৰ পৰিণামে, বাৰ-ছালেও শুনে। এতিয়া, তাৰ পৰিণামে, পৰ্মাণ পালি?

চোঃ চোঃ।—ইহঁতে কয় কি! অ, বুজিলোঁ, তহঁতে ৰজাৰ বিপক্ষে কিবা মন্ত্ৰণা কৰিছিলি?

১ম, হাঃ।—মই হলে, তাৰ পৰিণামে, কও বুলি একো কোৱা নাই দেও! মই, তাৰ পৰিণামে, সৰ্ব্বজেওৰ কালেহে কৈছিলোঁ।

চোঃ চোঃ।—অ, বুজিলোঁ, ইহঁত ৰাজদ্ৰোহী। বল, তহঁতক ৰজাৰ আগত দিবলৈ লাগে।

২য়, হাঃ।—বাব আগে যাও। মই হলে একো কথা নাই, বোপাই! মুঠেই—

১ম, হাঃ।—সি হে, তাৰ পৰিণামে, ষত্‌কূটৰ ঘাই। ভাল মাৰিলি, তাৰ পৰিণামে, ৰৰহমৰধি! তই যে মৰিলিয়েই, তাৰ পৰিণামে, মোকো মাৰিলি, তাৰ পৰিণামে, অধৰমী!

চোঃ চোঃ।—(১ম হাটকৰাক গতিয়াই-ভুকুৱাই) কটাবন্দী, কি কেপ্‌-কেপাই থাক। যাবলৈ কৈছোঁ, বল। ইয়াতে ধাতু উৰাম চাবি!

১ম, হাঃ।—ইয়াতে মাৰি পেলালেও, তাৰ পৰিণামে, ভাল আছে ককাই! জীয়াজুইত পৰি আৰু, তাৰ পৰিণামে, জীম বুলি ভাবিছোঁ নে!

২য়, হাঃ।—কপালত যি হব লগা আছে, হব। মই হলে আগ হৈছোঁ। আহ, ককাই, আহ।

চোঃ চোঃ।—(১ম, হাটকৰাক গতা মাৰি) এইটোৱে নো ভেবা লাগি কৰিছে কি? আগ, নাবাঢ় কিয়?

১ম, হাঃ।—যাওঁ যাওঁ, তাৰ পৰিণামে, ককাইটি হেৰেই, যাওঁ। তইঁতৰ আলেখ-লেখ হে, তাৰ পৰিণামে, চাইছোঁ।

চোঃ চোঃ।—বাৰু, নেলাগে লোকৰ আলেখলেখ চাব। গতাত মূৰ নৌ ছিঙোতেই আগ বাঢ়।

২য়, হাটকৰা।—এৰা, ৰজাৰ হুকুম বুলিলে আৰু কৰ লাগিছে নে? আহ, ভাইটি আহ, যি কৰে ঈশ্বৰে!

চোঃ চোঃ।—বল আজি, বাপেৰে, দুইকো পিঙ্গত দিয়ামগৈ। কটাইঁত! ত্ৰিশূলৰ ওপৰত নাচিছিলি!

(সকলোৱে প্ৰস্থান)

অষ্টম গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ চৰা।

বুঃ গোঃ।—নাই গদাপাণি !
হোৱা নাই এই পাৰ।
ৰজা।— সলাল গোহাঁয়ে
তেন্তে মিছা বাৰ্ত্তা দিলে ? তাৰে কথামতে
অনালোঁ চপাই যত ৰাজসেনা দল,
ভাটীভাগ একুৱাই !
বুঃ গোঃ।—পৰিছে ভ্ৰমত।
সুবুজিলে সিজনাই ফাঁকতি গদাৰ।
আমিও সুগুণি আগ, অনালোঁ চপাই
ততালিকে সেনাদল। সেই সুযোগতে
ভটিয়ালে গদাপাণি !
ৰজা।— কি কৰোঁ এতিয়া ?
বুঃ গোঃ।—লাগিব কৰিব এটা।
ৰজা।— হল চিন্তা ঘূৰি।
বুঃ গোঃ।—চিন্তাৰ নপৰে ওৰ।
তথাপি ভাবিছোঁ, ভয়ৰ কাৰণ নাই ;—
ভাটীমুখে নিৰ্ব্বিবাদে নাই তাৰ গতি।
জনাম সকলো কথা বৰফুকনক,

নোৱাৰে সাৰিব যাতে, কোনোপাৰে গদা,
গুৱাহাটী এৰি।

ৰজা।— কৰাঁ যিবা দেখা ভাল।
পাৰ লাগে বাৰ্ত্তা গই ফুকনৰ কাষ,
নহওঁতে গদাপাণি গুৱাহাটী পাৰ।
নতুবা, বিফল সকলো প্ৰয়াস তৰ,
বাঢ়িব বিপদ।

বুঃ গোঃ।—অনতিপলমে
স্থলপথে লৰুৰাম চেৰাৰী কটকী;
যাব আজি ৰাতিয়েই।

ৰজা।— অনতিপলম,
অনতিপলম, যোৱাঁ, যোৱাঁ এতিয়াই;
যোৱাঁ, শুভস্য শীঘ্ৰম্।

বুঃ গোঃ।—আহোঁ স্বৰ্গদেৱ!
নহব চিন্তিত অত।

(প্ৰস্থান)

(বন্দীপালৰ প্ৰৱেশ)

বন্দীপাল।—(আঁঠু লৈ) স্বৰ্গদেৱ!
অনা হল ৰাজদ্ৰোহী দল।
নিজানত বন্দী কৰি ৰাখিছোঁ সৱাক।

ৰজা।— কাৰো নাক, কাৰো কাণ,
কাৰো চকু, কাৰো ঘিলা কাঢ়িবি তুৰন্তে।
আজ্ঞা হল মোৰ।

বন্দীপাল।—যিবা আজ্ঞা স্বৰ্গদেৱ!

(প্ৰস্থান)

ৰজা।— লাগিছে বিষম!
নেপাওঁ আশ্বাস কতো; ঘোৰ অবিশ্বাসে
ছাতিছেহি মন-প্ৰাণ! নুবুজোঁ আপুনি,
কিবা ভাবোঁ, কৰোঁ কিবা। শত্ৰু-মিত্ৰ জ্ঞান
নাই মোৰ হৃদয়ত আৰু; দেখোঁ এবে
সৱে শত্ৰু, সৱে মিত্ৰ। নোৱাৰোঁ চিনিব
প্ৰকৃত সুজন কোন্!

—:***:—

অঙ্কপাত

—:***:—

৩। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী—পোহাৰী-টোল।

লুকী গাবোৰনীৰ পোহাৰ-ঘৰ।

লুকী।—অ, তুহ্ না বয়া পাইছুৰাঁ? এনুকে মন বয়া কৰি থাকা কিয়া? কিনো ভাব্ছুৰাঁ?

গদা।—বেয়া নেপাবি। মই একো বেয়া পোৱা নাই। আন কিবা কথাহে ভাবোঁ।

লুকী।—অ, কিহক লাগি নো ভাবাহ্? মুই তুহ্নাক দুখ দিছুংনা কি? হেঁইগিলাখান ভাল নাপাং দে।

গদা।—তই মোক কি দুখ দিবি, মই হে তোক দুখ দিছোঁ। কিমান দিন নো এই দৰে বহি থাম তাকে গুণিছোঁ।

লুকী।—অঃ, মুক নো কি দুখ দিছুৰা হা? মুই কুনু দুখ নাপাং দে। তুহ্নাক মোৰ বৰ মৰাম লাগে।

গদা।—এৰা, মৰম যে কৰ সেইটো বুজিছোঁ। কিন্তু, মোক সদাই পুহিবলৈ নো তই কৰ পাবি?

লুকী।—অঃ, মুৰ নহলি, মাগি আনি খুৱাম দে। ডাঙ্গৰীনী গিলাখান মুক বৰ মৰাম কৰে, ওঁ।

গদা।—(মনতে) শলাগোঁ আজলী তোক !

শলাগোঁ অশেষ, কোমল হিয়াৰ ভাব,

—অবলা ধৰম !

লুকী।—আৰু কবাৰ নাই হব ? ইছান তুহ্‌নাক মাত্‌বা নোবা কৰ্‌লুং দে।

গদা।—সঁচা, মাত্তিব নোৱাৰাত হে পৰিলোঁ। বাৰু, কচোন, তোক নো কোন্ ডাঙ্গৰীয়ানীয়ে মৰম কৰে ?

লুকী।—কিয়া, আমৰ ফুকান ডাঙ্গৰীনী মৰাম কৰে। মুকে হলি ভিতাৰ লাগি যাবা দেয় নহয় ; আৰু কেমান কথা হুদিবা ধৰে !

গদা।—বাৰু, কিনো সোধে ? মোৰ কথা কেতিয়াবা ওলাইছিল নে ? ওলালে কিবা সোধে নে ?

লুকী।—উঁ, উলাইছি দে, তুহ্‌না কথাও উলাইছি। তুহ্‌নাৰ চব গিলাখান কথা মুই কৈছুং। অ, আক্ দিন তুহ্‌নাক নিবা দিছি।

গদা।—তই পিচে কি কলি ?

লুকী।—অ, মুই নিম বুল্‌ছুং ?

গদা।—পিচে, তেওঁ কি কলে ?

লুকী।—কালি-পৰ্হীতে নিবা দিছি।

গদা।—ডাঙ্গৰীয়াৰ ভিতৰলৈ মতা মানুহ যাব দিয়ে জানো ?

লুকী।—মুনিহ মানুহ যাবা নেদেয়। তুহ্‌নাক লুকাই নিবা দিছি।

গদা।—কেনেকৈ নো লুকাই নিবি ?

লুকী।—বাৰু, তেন্‌কি হলি, ফিৰ্‌কা দিন্‌তে হুদিবা লাগে।

গদা।—নহয়, কাইলৈকে যা।

লুকী।—বুজ্‌ছেঁা দে, কালি হুদিবা যাবা লাগে ? এই ছান মুই তুহ্‌না লাগি ভাত ৰান্ধিবা যাং। তুহ্‌না ককো নায়্‌বি জিয়া ?

গদা।—কলৈ নো যাম। ইয়াতে ইফাল-সিফালকৈ থাকিম। বাক, যা!

(লুকীৰ প্ৰস্থান)

গদা।—চেনেহৰ বাইদেও

আছে ওচৰতে। দেখোঁ যদি কিবা হয়।
দেখা পালে জানো, কৰিব ভ্ৰাতৃক দয়া
সঙ্কটৰ বেলা, পুৰোঁ যদি দেখা দিব
অতি গুপ্তভাৱে, ভিনীহিৰ অজ্ঞাতত।
নতুবা সিজনে নেৰিব নিৰ্ব্বিঘ্নে মোক
পাহৰি কৰ্ত্তব্য। সাধাৰণ লোক তেওঁ
নোহে জানোঁ মই;—ৰাজকাৰ্য্য সাধনত
সদা প্ৰাণপণ।

(প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

বৰফুকনৰ চৰা।

বঃ ফুঃ।—(অহ,) কতজনা স্বৰ্গদেৱ

গল পাৰ হই; এনে অত্যাচাৰ কথা
শুনা নাই আগে'। অলপতে কেইজনা
যোগ্য স্বৰ্গদেৱ অবাবত কটা গল;
তথাপি নাছিল এনে প্ৰজা-হাহাকাৰ,
প্ৰজা পীড়নত কেঁৰে দিয়া নাই মন।

ইতিপূৰ্ব্বে কত যশৰাশি অসমৰ
গাইছিল সভ্যজাতি দেশ-বিদেশত ।—
শাসনত অসমৰ নাছিল সমান,
যশস্যাত অসমৰ ভাৰতত নাম,
মানে-গুণে লভিছিল প্ৰথমত স্থান ।
ইহেন অসম আজি যায় ৰসাতলে !
প্ৰজাৰ দুৰ্গতি শুনি ফাটি যায় হিয়া !
নিতকে নতুন, বিষম বাতৰি আৰু
শুনিম কিমান !

পাঃ ফুঃ ।—কিনো কম ডাঙৰীয়া !
শুনা নাই আগে' প্ৰজাৰ দুৰ্গতি এনে ;
নাছিল অশান্তি । বিপদ বাতৰি আৰু
বাঢ়িছে দিনকে ;—উজনিত অশান্তিৰ
নাই পাৰাপাৰ !

বিষয়া ।—নোদোষোঁ ৰজাক ।
সৰ্ব্বদোষ ভাগী তেওঁ নহয় নিশ্চয় ;
মন্ত্ৰীৰ মন্ত্ৰণা জানা মূল কাৰণত ।
অস্ত্ৰ মাথোঁ ৰজা আজি ; কাটিছে অপৰে
যিৰূপে পাইছে চল ।

বঃ ফুঃ ।—ধ্ৰুবসত্য কথা ।
তাতেহে বাজিছে ব্যথা হৃদয়ত মোৰ ।
এক মন্ত্ৰী ৰাজ্যৰ ঈশ্বৰ ! কেনে কথা !
ভাবি চোৱা বাৰু ।—তাতে ঘোৰ অত্যাচাৰ !
অন্যায় অধৰ্ম্ম একো নাই বিচাৰত,

পীড়িছে প্ৰজাক মাথোঁ! ইহেন উৎপাত
নোৱাৰি সহিব আৰু।

পাঃ ফুঃ।—নোৱাৰি সহিব।
প্ৰজাৰ বলত ৰজা; প্ৰজা অবিহনে,
অৰ্থশূন্য ৰজা নাম। সেই প্ৰজা প্ৰতি
অসহন অত্যাচাৰ! আপোনাৰ গাত
আপুনি আঘাতি মৰে!

বঃ ফুঃ।—বিষম বিষাদ
লাগিছে প্ৰাণত হাঁয়, সিৰে সিৰে আজি
উতলি উঠিছে তেজ। নোৱাৰোঁ যদিহে
সাধিব প্ৰজাৰ হিত, সঙ্কটৰ বেলা,
কিয় আমি ৰাজকাৰ্য্য লইছোঁ হাঁতত?
—কিহৰ বিষয়া আমি!

বিষয়া।—ময়ো কওঁ তাকে।
নোৱাৰোঁ গুচাব যদি প্ৰজাৰ দুৰ্গতি,
অনৰ্থক এই বাব নেলাগে আমাক;
নলওঁ বিষয়া নাম!

পাঃ ফুঃ।—মিলিছে সবাৰো মত
উচিত কথাত। অৰাজক অত্যাচাৰ,
বাঢ়ে যদি দিনে, ৰাজকৰ্ম্মচাৰী হই
কিবা ফলোদয়!

বিষয়া—চিন্তা এবে সদুপায়,
কিৰূপে খণ্ডাব পাৰি এদুৰ্ব্বা অপায়।
নিষ্কলঙ্ক সিংহাসন ইন্দ্ৰ-খণ্ডহৰ,

কিমতে উদ্ধাৰ হয় দুৰ্গামৰপৰা,
চিন্তা সকলোৰে।

বঃ ফুঃ।—চিন্তৰিছোঁ বিস্তৰ হেৰা!
ইন্দ্ৰবংশী ৰাজকুল, আজি পৃথিবীত,
তল গল দুৰ্ণামত! লাগিছে তবধ
জানো, স্বৰ্গত দেৱতা, দেখি মৰতত
মানৱৰ অনুচিত কাজ;—দেখি আৰু,
মহাসতী জয়মতী পীড়নৰ দশা!
শাপিছে দিনকে জানো, সতীকুলে হাঁয়,
ই ৰাজ্যৰ পতনৰ হেতু। নাই আজি
ৰাজলক্ষ্মী অসমৰ; ত্যেজিছে দেবীয়ে।
ত্যেজিল সতীয়ে যেই! বাজিছে হিয়াত
দেৱতা আদেশ বাণী,—নাই দোষ মোৰ।
কৰ্ত্তব্য পালন হেতু হলোঁ প্ৰতিশ্ৰুত.
—নডৰাওঁ কাকো। (দুৱৰীৰ প্ৰৱেশ)

দুৱৰী।—ৰাজদূত উপস্থিত,
দেউতা-ঈশ্বৰ!

বঃ ফুঃ।—ক্ষন্তেক পলমে দেখা।
শুশ্ৰূষাৰে ৰখা হোক আলহী টোলত।

দূত।— ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ! (প্ৰস্থান)

বিষয়া।— এবেঁা আজিলই।
নাপায় সম্ভেদ্ যেন অহা-ৰাজদূতে
আজিৰ মন্ত্ৰণা কথা। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ফুকননীৰ বুলনী।

—o—

লুকী।—(প্ৰৱেশ) অ, আইচু দৌতা! মই লুকী আহিচুং। লাগ পাম না?

ভিতৰৰপৰা।—ওঁ, লাগাল পাবি দে। আইচু-দেউতা অলাই যাবা লাগ্‌ছি। অ, তুহ্‌নাক কাঠীতি বহিবা দিছি।

লুকী।— অ-অ, বহিচুং দে। (বহে)

(ফুকননীৰ প্ৰৱেশ)

ফুকননী।—অ, লুকী আহিছ?

লুকী।— ওঁ, আহিচুং দিয়া। তুহ্‌না আহিবা দিছি, আহিচুং।

ফুকননী।—ভাল কৰিলি। ক'তা, তই সিদিনা আনিম বোলা মানুহটো? নাহিল দেখোন?

লুকী।— অ, আহিবা লাগি হেঁই লাজ কৰ্‌ছি। দেখাপালি দৌতা বয়া বল্‌বা বুলি।

ফুকননী।—নেদেখাকৈ আনিব নোৱাৰিলি?

লুকী।— উঃ, নেদ্‌খা কৰি কেন্‌কে আন্‌বা? অ, হেঁইটো বৰ ডাঙ্গৰ মুনিহ। লুকাবা নৰি।

ফুকননী।—হেৰ বেটী, তোতকৈ ডাঙ্গৰ বুলি মহো জানিছোঁ। তোৰ গাৰ আৰত লুকাই আনিবলৈ কোৱা নাই।

লুকী।— হাবৈ, বৰডাঙ্গাৰ! হেনে মুনিহ ইবাগি দেখ্‌ৱা লাগি নাই! বৰ চৰা, বৰ মোটা! তাহ্‌না হাত গিলা ভৰি গিলা বৰ ডাঙ্গাৰ ডাঙ্গাৰ!

ফুকননী।—মানুহটো দেখিবলৈ কেনে?

লুকী।— অঃ, বৰ ৰূপাহ, দেখ্‌বা লাগি বৰ সুন্দাৰ। অ, গোটাই বেলি হেন ৰাঙা। ৰাজাৰ কোঙাৰ হেন দেখি।

ফুকননী।—সি এতিয়া কি কৰে? কেনেকৈ থাকে?

লুকী।— ভাবি-ভাবিকিনে বহি থাকে। হৰাহ কথা নাকয়।

ফুকননী।—খায় কেনে?

লুকী।— উঃ! খাৱাত হলি কম্‌তি নাই। পাঁচটা মুনিহাক লাগি ৰান্ধা ভাত আক্‌লা খায়, বাপাঐ!

ফুকননী।—(মনে-মনে) বাকী নাই বুজিবৰ।
দুৰ্ভগীয়া ভ্ৰাতৃ মোৰ, বীৰ গদাপাণি
চাপিছেহি কাষ দেহি! গুপুত উদ্দেশ্যে
ছদ্মবেশ ধৰি, ভ্ৰমিছেহি বাছা মোৰ,
বিচাৰি উপায়!

লুকী।— অ, কিনো ভাব্‌চ্ছুৱাঁ আইচু?

ফুকননী।—ভাবিছোঁ কি, কাইলৈ তাক মই লুকুৱাই অনাম। তইঁত ঠিক হৈ থাকিবি। আৰু, কাৰো আগত এইবোৰ কথা মুলিয়াবি।

লুকী।— ওঁঃ, কিয়া ওলাম? তাৰ কথা নোলাবা লাগি হেঁই কৈ দিছি।

ফুকননী।—বাৰু, মই তোক ভাল পাইছোঁ। মোৰ কথা মতে চলিলে তোক আৰু ভাল পাম। জানিছ?

লুকী।— অঃ, শপাথ খাম্‌না আইচু ? তুহ্‌না কথা মুই কেহ্‌নি হুনা নাই ?

ফুকননী।—বাৰু, শপত খাব নেলাগে। মই তোক বিশ্বাস কৰিছোঁ। এই বিশ্বাস ৰাখিলে পিচেকৈ তোৰ ডাঙ্গৰ লাভ হব, জানিবি।

লুকী।— অ, ৰাখিম দিয়া।

ফুকননী।—বাৰু, তই এতিয়া যা।

লুকী।— যাং দিয়া, আইচু ! (সেৱা কৰি প্ৰস্থান)

ফুকননী।—বাকী ৰল সুধিবৰ

কত কথা আৰু ! ভ্ৰাতৃ-দূত গল গুচি !
আছে সি কিভাৱে, কিবা মিলে খাবলই ?—
সৰুতে সুখত উঠা, ৰজাৰ কোৱঁৰ ;
আহাৰত অতুলন বাছাধন মোৰ !
গাৰোৰনী আশ্ৰয়ত আছেহি লুকাই
কত কষ্টে জানো ! ভাবিলে সি সব কথা,
বিদৰে হৃদয় ! ঘৰৰ বাতৰি আৰু,
আৰু শোচনীয়া ;—নাই আজি পিতৃ-গৃহ,
নাই মাতৃ, নাই ভ্ৰাতৃ, নাই ভ্ৰাতৃ-বধূ,—
সাধ্বী সতী জয়া !—আৰু দুটি ভ্ৰাতৃ-পুত্ৰ
জীৱন্তে অনাথ !—কিমতে উদ্ধাৰ হব,
কি দিম উপায় ? পৰাধিনী নাৰী মই ;
পুৰুষ আশ্ৰয় বিনে কিৰূপে বৰ্ত্তিম,
পৰজীবী লতা ! তথাপি যত্নৰ ত্ৰুটী
নকৰিম মই, নকৰোঁ পলম আৰু।
ভিক্ষা মাগি ভ্ৰাতৃপ্ৰাণ স্বামী চৰণত,

ৰাখোঁ বংশধৰ। আৰু হাঁয়, হয় যদি,
ঈশ্বৰ ইচ্ছাত, মনোৰথ পূৰ্ণ তাৰ,
ইন্দ্ৰবংশী ৰাজকুল উধাব ভুনাই;
শান্তিৰ বিস্তাৰ হব পিতৃৰ ৰাজ্যত।
নিস্তাৰিণী, নিস্তাৰাঁ মাও, কৰিছোঁ কাকুতি;
অবলাৰ সেৱা লই তুষ্ট হোৱাঁ দেবি!
—উদ্ধাৰাঁ অসম।

(মৌন)

যাওঁ, অনতিপলমে
কৰোঁগই যুগুতি যি হয়, আজিয়েই
অনাম বাছাক।

(প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

নীলাচলৰ নামনি।

১ম, বাটৰুৱা।—ঐ মোৰ বাপ্! এইমান ডাঙ্গৰ মুনিহ মোৰ বাপজন্মত দেখা নাই, বাপাঐ!

২য়, বাটৰুৱা।—ছুই বাপা, ছুই। অ' গোটাই হাতী ছেন, মোৰ বাপঐ! গাছৰ ডালগিলা মাৰমোৰকৈ ভাঙিলাক গোটাই!

৩য়, বাটৰুৱা।—অ’ খোজগিলা নেদ্‌খিলি না? মোৰ হাত দি এক মুঠান দীঘাল! কোম্বা দেশ থাকি ইটো ভীম আহিলাক, বাপা!

১ম, বাঃ।—তুহ্‌না নাজ্‌না? সেঁইটো উজান থাকি আহিছি। লুকী ঘৰ্‌তে ঢোকা ৰইছি।

২য়, বাঃ।—অঃ, সেঁইটো হবা নৰে। ইটো কোম্বা ডাঙ্গাৰ মানুহ। কিবা ডাঙ্গাৰ কথা লাগিঁ আগিছি হব?

৩য়, বাঃ।—অঁ, হলি হবা পাৰে। তাঁহ্‌না কথা গিলা ডাঙ্গাৰ ডাঙ্গাৰ। অ, উজান দিকি ভিক্ষ্‌ লাগ্‌ছি হব? সিবাগিৰ মানুহ গিলা অহঁই লাগি ভাগ্‌ছি।

১ম বাঃ।—অ, সেঁইটো হবাৰ নয়। সঁহয় ৰাজাৰ দায় লাগ্‌ছি। মানুহ গিলা ধৰ্‌ছি, মাৰ্‌ছি, কাট্‌ছি, এই গিলাথান কৰ্‌ছি।

২য়, বাঃ।—হাৰৈ, তুহ্‌না জান্‌ছা? আমাৰ ডাঙ্গৰীয়াক লাগি খবাৰ দিছি, অহঁই হেনে কৰ্‌বা লাগি। দুই-তিনটা মুনিহ লগ হবা নেদেয়। তুহ্‌না কাৰৈ লাগ নাল্‌গিবি মোৰ বাপাঐ!

৩য়, বাঃ।—তেন্‌কি হলি, ইথিনি পৰ্‌তে কোম্বা আহ্‌বা লাগ্‌লি মৰ্লো দে!

১ম, বাঃ।—অ’ কিয়া মৰ্ব্বি হা?

২য়, বাঃ।—কেঁইটা লগ হৈছি তুহ্‌না নাচাহ কিয়া পুত্‌থা? অ, আমি গিলা তিনটা হৈছি, নেদ্‌খা না?

৩য়, বাঃ।—হাঁ মোৰ কাপাল! সেঁইটো কোম্বা অহঁই আহ্‌বা লাগ্‌ছি!

কেইওটাই।—(নিলগলৈ বেঙামেলি চায়)

২য়, বাঃ।—অ’ হুই দে। হুই মোৰ বাপা, মলু দে!

১ম, বাঃ।—অ’ কাৰৈ নাথ্‌কিবি। পালা, পালা, বাপাঐ, পালা, নাথ্‌কিবি। অ’ অহঁই দি ছৰ্‌কি আহ।

(পানীফুকনৰ প্ৰৱেশ)

পাঃ ফুঃ।—হেৰ, তইঁতে কি কৰিছইঁত ইয়াত ?

কেইওটাই।—(ভৰিত পৰি কাও-ৰাও কৰে)।

পাঃ ফুঃ।—কটাইঁত, তইঁতৰ হৈছে কি ?

১ম, বাঃ।—অ, মোৰ সাতপুৰুষ-দৌতা, আমি আগেতে নাজনো দৌতা!

পাঃ ফুঃ।—কটা, কি নেজান ?

২য়, বাঃ।—দৌতা, সেই গিলা কথা আমি কাৰৈ নাজনো, মোৰ পিতা!

পা, ফুঃ।—হেৰ, কি কথা ? ভাঙ্গি নকৱ কিয় ?

৩য়, বাঃ।—সেঁই লগ হবা নেদেয় যে দৌতা!

পাঃ ফুঃ।—উপায় নাই! কি লগ হব নিদিয়াৰ কথা ?

১ম, বাঃ।—দৌতা-ঈশ্বাৰ, মোৰ সাতপুৰুষ দৌতা, নাক্‌টিবা দৌতা! অইই আমি গিলা তিনটা লগ হবা দেখিলাক, পিতা!

পাঃ ফুঃ।—বাৰু, লগ হলি। পিচে, কি হল ?

৩য়, বাঃ।—দৌতা, তিনটা লগ হলি কাট্‌বাৰ হুকুম হৈছি বলে ?

পাঃ ফুঃ।—এনে কথা তইঁতক কোনে কৈছে ?

২য়, বাঃ।—শুনছোঁ দৌতা, উজানত কাটবা লাগছি। অকে লাগি মুনিহ গিলা ভাগছি।

পাঃ ফুঃ।—মিছা, মিছা। তইঁতে একো ভয় নকৰিবি।

১ম, বাঃ।—ভাল দৌতা-ঈশ্বাৰ! উঃ, জীউ দিলাক আহি পিতা!

পাঃ ফুঃ।—বাৰু, ভয় নকৰিবি ; তইঁত যাগৈ। আৰু এই দৰে লগ হলেও কোনো ডৰৰ নাই। তইঁতে আনকো কৈ দিবিহঁক।

২য়, বাঃ।—ভাল দৌতা! জীউ দিলাক বাপাঐ! যাবা দিছি, যাওঁ চ'লা, বাপাগিলা, যাওঁ চ'লা।

(বাটৰুৱাইঁতৰ প্ৰস্থান)

পাঃ ফুঃ।—অৰাজকপূৰ্ণ দেশ!
ৰাজ্য জুৰি বিয়াপিছে অশান্তিৰ ঢউ।
নগৰৰ পৰা যিবা আহিছে বাতৰি,
ধুৰূপ ঘটনা। স্বৰূপ লিখিছে আৰু
বৃদ্ধ মন্ত্ৰীবৰে;—এজনৰ মন্ত্ৰণাত
ছাৰখাৰ দেশ! ৰসাতলে যায়-যায়!
—কি হব উপায়! (প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

বৰফুকনৰ বৰঘৰ।

বঃ ফুঃ।—(মজিয়াত বহি ৰোৱা খোজ এটালৈ চাই)
কাৰ খোজ ইটো?
কোন্ তেওঁ পুৰুষ প্ৰধান, খোজ যাৰ
বহি যায় মাজ-মজিয়াত! মহাবীৰ
জানিছোঁ নিশ্চয় তেওঁ; নতু এনে খোজ
যাৰে-তাৰে নহয় সম্ভৱ। যেয়ে হোক;
কাৰ এনে সাহ, সোমায় ভিতৰ মোৰ!
—গুপ্তভাৱে আহে-যায়!
ফুকননী।—ক্ষমা কৰাঁ প্ৰাণনাথ!
দিয়াঁ ভিক্ষা এটি প্ৰাণ, অধিনীক আজি;
—ৰাখাঁ মোৰ প্ৰাণ।

বঃ ফুঃ ।—ইকি আচৰিত !
কিয় হল এনে মতি তৱ ? জানো মই,
তোমাহেন স্থিৰমতী অতুল জগতে ;
পতিভক্তি, পতিপ্ৰাণ, পতিমাত্ৰ ধ্যান,
তোমাৰ বিশেষ গুণ। কিয় দেখোঁ আজি,
এনে বিপৰীত মতি !

ফুকননী ।—চঞ্চলা চপলা যেন
নেভাবিবাঁ প্ৰাণনাথ ! সুগভীৰ তলি
মোৰ পতি-ভকতিৰ মনি পায় কোনে !
ভেটা দি বুৰাই পাৰ লক্ষ্যভ্ৰষ্ট কৰে,
সাধ্য এনে কাৰ ?

বঃ ফুঃ ।—সুবুজোঁ কথাৰ ধাৰ।
বুজিবৰ চল মোৰ নাই এই বেলা।—
কোন্ সিটো, দিয়ে আহি মজিয়াত ভৰি,
কব লাগে মোক। নসহে পলম আৰু,
নসহোঁ কিঞ্চিৎ।

ফুকননী ।—নহবাঁ অধীৰ নাথ !
নেভাবিবাঁ আন ভাব, বাতুলৰ দৰে।
আপোনাৰ পৰিচয় কিয় কৰাঁ হীন
প্ৰকাশি দুৰ্ব্বল ভাব,—নীচ অবিশ্বাস
বিশ্বাসী জনত !

বঃ ফুঃ ।—ভাব নাই নীচতাৰ।
উগুল-থুগুল ভাবে বাঢ়ে কৌতূহল ;
নসহে পলম। অনতিপলমে কোৱাঁ,
কোন্ সিটো জন ?

ফুকননী ।— নকৈ নেথাকোঁ নাথ !
প্ৰতিশ্ৰুত হোৱাঁ আগে, প্ৰাণ দিবলই ;
—দিম পৰিচয় ।
বঃ ফুঃ ।— নকৰোঁ প্ৰতিজ্ঞা আগে ।
নবধোঁ নিৰ্দ্দোষী কিন্তু, জানিবাঁ নিশ্চয়,
অন্য উদ্দেশ্যত ।
ফুকননী ।—শুনা তেন্তে প্ৰাণনাথ !
দিয়াঁ প্ৰাণদান মোক, ৰাখি ভ্ৰাতৃপ্ৰাণ ;—
গদাপাণি আছে আহি, আজি দিন চাৰি ।
গুপুতে ৰইছে বাছা, ৰজাৰ উঁৰিত ;
ৰাখাঁ তাৰ প্ৰাণ ।
বঃ ফুঃ ।— ইকি ! গদাপাণি !
কিয় তুমি ৰাখিছাঁ লুকাই ! প্ৰাণ স'তে
প্ৰাণৰ সোদৰসম স্নেহোঁ যাক মই,
মোৰ হস্তে ভয় তাৰ ?
ফুকননী ।— জানোঁ নাথ, তৱ ভাব ।
তথাপিতো, ৰাজকীয় কৰ্ত্তব্যত লাগি
জানো কিবা কৰাঁ !—ৰাজাজ্ঞাৰ কথা নিজে
শুনালাঁ সিদিনা ।
বঃ ফুঃ ।— নকৰিবাঁ ভয় ।—
ৰাজাজ্ঞাৰ প্ৰতিকূলে চলিছোঁ এতিয়া ;
প্ৰজাৰ উদ্ধাৰ হেতু কৰিছোঁ যুগুতি,—
লৰা-ৰজা ভাঙ্গি ৰজা পাতোঁ অন্য জন ।
শুভক্ষণে পালোঁ বাৰ্ত্তা গদা কোৱঁৰৰ ।

আনা মাতি, চাওঁ মই বাছাক এবাৰ,
দেখা নাই বহুকাল ।

ফুকননী ।—দেখিবাঁ এতিয়া ;
আনোঁ মাতি প্ৰাণেশ্বৰ !

(ফুকননীৰ প্ৰস্থান)

বঃ ফুঃ ।— অতি শুভক্ষণ ।
গদাপাণি কোৱঁৰক পালোঁ সময়ত ।
নকৰোঁ পলম আৰু ; সভাসদে মিলি
কৰিম যুগুতি আজি । (চিন্তাযুত)
(গদাপাণিৰে সৈতে ফুকননীৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

বঃ ফুঃ ।— (আগবাঢ়ি গৈ গদাক সাবটি ধৰি) গদাপাণি !

গদা ।— (উলটি সাবটি ধৰে) ভিনীহিদেৱ !

বঃ ফুঃ ।— আছাঁহি লুকাই তুমি,
কিবা কাৰণত ?—নালাগে লুকাব আৰু,
নাই মোত ভয় ।

গদা ।— প্ৰাণৰ ভয়ত জানাঁ,
লোৱা নাই গুপ্তবাস ; দিওঁ যদি ধৰা,
নহব উদ্দেশ্য সিদ্ধি, নহব উদ্ধাৰ
অৰাজক পিতৃৰাজ্য অত্যাচাৰপৰা ;
—ইমানেই ভয় ।

বঃ ফুঃ ।— নাই আৰু সেই ভয় ।
কৰিছোঁ যুগুতি, পায় যাতো পৰিত্ৰাণ
নিমাখিত প্ৰজা । দিছাঁ আহি যোগদান
যথা সময়ত । যোৱাঁ, এবে ধৰাঁগই

ৰাজকীয় বেশ। যাওঁ মই দিওঁগই
সভাসদগণে, অতি শুভবাৰ্ত্তা এই।
ঘূৰিম সত্বৰে। (প্ৰস্থান)

ফুকননী।—আহাঁ, মোৰ বাছাধন!
ধৰাঁ আহি যোগ্য পৰিচ্ছদ; চাই ৰূপ
জুৰাওঁ পৰাণ!

(ফুকননী আৰু গদাপণিৰ প্ৰস্থান)

ষষ্ঠ গৰ্ভাঙ্ক।

বৰফুকনৰ চৰা।

পাঃ ফুঃ।— শান্তি নাই! শান্তি নাই!!
ৰাজ্য জুৰি বিয়াপিছে, অশান্তিৰ ধল!
শান্তি নাই উজনীত, নাই শান্তি লেশ
দৰঙ্গী প্ৰজাৰ প্ৰাণে; শান্তিভঙ্গ আজি
কামৰূপী প্ৰজা সমূহৰ। চউপাশে
আতঙ্কে আতুৰ হাঁয়, শান্ত প্ৰজাকুল,
—শঙ্কা প্ৰতি পদে!

মজিন্দাৰ-বৰুৱা।—নকবাঁ ফুকনদেৱ!
শুনিছোঁ বিস্তৰ ৰাজ-অত্যাচাৰ কথা,

শুনিব লাগিছোঁ দিনে।—কি হব উপায়!
কিমতে উদ্ধাৰ হয়, প্ৰজাবৰ্গ আজি,
ভাবি পোৱা নাই। নাই অন্ত ভাবনাৰ
নকৰোঁ যদিহে যুগুত মন্ত্ৰণা সৰে,
ইফালৰ পৰা।

পাঃ ফুঃ।— স্বৰূপ কইছা তুমি।
কোৱা তেন্তে যুগুত উপায়, কিবাৰূপে
কৰা ভাল কাৰ্য্য আৰম্ভণ। আছে যদি
লোৱা নাম যোগ্য কোঁৱৰৰ;—যোগ্য কোন্
ৰাজপাটলই?

ঘোঁৰা-বৰুৱা।—দেখিছোঁ বিষম!
নেদেখোঁ নিঘূণী জন ৰাজপাটলই।
আছিল যতেকমানে সুযোগ্য কোঁৱৰ,
অঙ্গক্ষত কৰি আশা কৰিলে বিনাশ,
ভাগিলে কোনো বা জন দেশ-দেশান্তৰে;—
চিন্ নাই পাবলই। তাতে হে চিন্তিত।
ভাবিলোঁ বিস্তৰ আমি, ডাঙ্গৰীয়া সতে,
নাপালোঁ বিচাৰি ভাবি, যোগ্য কোনো জন।
বংশই নিদিয়ে কাম; লাগে বাহুবলী,
ওথমনা, বীৰতেজী, সুযোগ্য কোঁৱৰ,
ইহেন সময়।

পাঃ ফুঃ।— মানিছোঁ তোমাৰ কথা।
মানিবা তুমিও,—"যথা ইচ্ছা তথা বাট";
—স্বভাবৰ গতি।

(বৰফুকনৰ প্ৰৱেশ)

ঘোঁৰা-বৰুৱা।—আহাঁ ডাঙৰীয়া!

আছোঁ আমি অপেক্ষাত; লোৱাঁহি আসন,
লোৱাঁহি চিন্তাৰ ভাগ। কিন্তু, দেখোঁ, যেন
প্ৰফুল্ল মুখানি আজি;—কিনো কাৰণত?
পাহৰিছাঁ ডাঙৰীয়া, ৰাজকীয় দায়?
ৰাজ্যৰ অশান্তি আৰু কোৱঁৰ সন্ধান,
পাহৰিছাঁ কিবা ভাবি?

বঃ ফুঃ।— কিবা কোৱাঁ তুমি!
পাহৰিম ৰাজকাজ? কওঁ শুনা আজি
আনন্দ কিহত মোৰ। লভিছোঁ সন্তোষ
ৰাজকীয় কথা লই; বিৰিঙিছে আশা,
হব বুলি আমাসাৰ উদ্দেশ্য সফল,
ঈশ্বৰ কৃপাত আজি।

ঘোঁৰা-বৰুৱা।—কিবা ডাঙৰীয়া?

বঃ ফুঃ।— মিলিছে কোৱঁৰ এটি।

পাঃ ফুঃ।— যোগ্য ৰাজপাটলই?

বঃ ফুঃ।— সুযোগ্য কোৱঁৰ।
শুনিছাঁ সবাৱে জানো গদাপাণি নাম,
—বাহুবল কোৱঁৰৰ?

পাঃ ফুঃ।— জানোঁ গদাপাণি।
জানোঁ আৰু বিক্ৰম গদাৰ। নাই বীৰ
সমনীয়া দ্বিতীয় এজন। কিন্তু জানোঁ,
নিৰুদ্দেশ এবে তেওঁ।

বঃ ফুঃ।— পাইছোঁ উদ্দেশ।
মিলিছে হাততে আহি, ঈশ্বৰ-ইচ্ছায় ;
—আছেহি আলহী হই।
ঘোঁৰা-বৰুৱা।—শুভবাৰ্ত্তা অতি।
"শুভস্য শীঘ্ৰম্" জানি, কাজে হাত দিয়া
উচিত এতিয়া দেখোঁ।
পাঃ ফুঃ।— নিশ্চয়, নিশ্চয়।
পলমে বিঘিনি মাতে ; নাৰাখিবাঁ ৰাখি
শুভকৰ্ম্ম পাচলই।
বঃ ফুঃ।— সুখী হলোঁ শুনি।
সবাৰো মিলিছে মত। অনতিপলমে
যাওঁ সবে কৰোঁগই যুগুত উপায় ;
ভাগে ভাগে শুভ কাম। সেনাদল আৰু
যাত্ৰাৰ আহিলা-পাতি হব লাগে স্থিৰ।
অতি শীঘ্ৰে দিব লাগে, সেনাধ্যক্ষ পাতি
গদাপাণি কোঁৱৰক। সেনানী সজাই
কৰোক যুগুতি ভাল ; সসৈন্যে উজাই
যাব লাগে পানী-পথে। কিন্তু, আগে তাৰ,
যাব লাগে আগ-বাৰ্ত্তা 'বৰ' মন্ত্ৰীলই ;—
ৰক্তপাত নোহে যাতো পাৰিতপক্ষত,
প্ৰজাবল ক্ষয় যাতো নহয় কাচিত,
প্ৰজা-হিত-সাধনত। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

অঙ্কপাত।

৪। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—খাৰগুলি কোঁঠ।

পানীফুকন।—শুনাঁ সৈন্যগণ, ভাবীৰজা গদাবীৰে
স্বয়ং লবহি আজি সৈন্যাধ্যক্ষ বাব।
বজোৱাঁ মঙ্গলবাদ্য, বোলাঁ উচ্চস্বৰে ;—
বোলাঁ একেস্বৰে,—জয় গদাপাণি জয়।

সৈন্যগণ।—জয় গদাপাণি জয়।

পাঃ ফুঃ।—বোলাঁ আৰু বাৰ,—

সৈন্যগণ।—জয় ভাবীৰাজ জয়।

(গদাপাণিৰ প্ৰৱেশ)

পাঃ ফুঃ।—পশিছোঁ শৰণ
নতশিৰে সকলোৰে ; মানিছোঁ অধ্যক্ষ
আমি বীৰ গদাপাণি।

সৈন্যগণ।—জয় গদাপাণি জয়।

২০

গদা ।—নাচিছে হৃদয়,
নাচে মোৰ তেজপুঞ্জ প্ৰতি সিৰে বই,
অতনা সাহসী জন দেখি ৰণবেশে ।
যাৰ বাহুবলে দৰ্পচূৰ্ণ মোগলৰ
ত্ৰয়োদশ বাৰ,—বথানিলে শত্ৰুপক্ষে
তেজ অসমৰ ;—যাৰ বল-বীৰ্য্য-কথা
ৰাষ্ট্ৰ ভাৰতত ; ইন্দ্ৰবংশী ৰাজকুল
অসম প্ৰতাপে আজি অগ্ৰগণ্য কৰি
ৰাখিছে যি ধৰি ; সেই বীৰ সেনাদলে
মানিছে অধ্যক্ষ মোক নিজে তুষ্ট হই,
উচ্চাৰিছে জয়ধ্বনি মোৰ নাম লই !
ইহেন গৌৰৱ-আশা, লভি ভাগ্যবলে,
ৰণমদে মাতি উঠে দেহ-মন মোৰ,
—উলাহ নধৰে প্ৰাণে !
পাঃ ফুঃ ।—চোৱাঁ সৈন্যগণ !
কেনে বীৰ সেনাধ্যক্ষ মিলিছে আমাৰ,
কিযে ভাগ্যে পালোঁ আজি নেতা গদাপাণি !
যাৰ বাহুবল-কথা ৰাষ্ট্ৰ চৰাচৰে,
যাৰ নামে পায় বল বিমুখ সেনানী,
সেই গদা নিজে নেতা !—কি ভয় আমাৰ—
পৃথিবী জিনিব পাৰোঁ !
সৈন্যগণ ।—জয় গদাপাণি জয় ।
পাঃ ফুঃ ।—বোলাঁ ঘূৰিবাৰ ।
সৈন্যগণ ।—জয় ভাবীৰাজ জয় ।

গদা।— বাঢ়িছে উলাহ,
বাঢ়ে যেন বাৰিষাৰ বেগৱতী নই!
পৰিছে মনত আজি তাহানিৰ কথা,—
তাহানি এপক্ষে হই আথৰাস্থলত
ধেমালিতে ৰণজয় কৰা। হৃদয়ৰ
আৰু এটি গুঁপুত বাসনা অন্তৰত
উঠিছে উথলি,—কতকাল মনে মনে
পালিছিলোঁ আশা, ৰণত বীৰেন্দ্ৰ নাম
লভিম এদিন বুলি; শত্ৰু দলনত
বাহুবলে সাৰ্থকতা লভিবৰ গুণে,
কত ভাব পালিছিলোঁ এই হৃদয়ত,
কত ভাব উঠিছিল বিৰিঙ্গি এদিন;
তেজেৰে বোৱাই নই চকুৰ তৃপিতি
লভিম এদিন বুলি বান্ধিছিলোঁ যিবা
কঁকালত তৰোৱাল মোৰ! আজি সেই
বাসনাৰ, পূৰ্ণ দিন চাপিছে ওচৰ,
চাপিছে বাঞ্ছিত ফল সেই সাধনাৰ,
মুগ্ধকাৰী স্নিগ্ধপ্ৰভা অমিয়া সুখৰ,
বিয়াপিছে হৃদয়ত পৰাণ জুৰাই,
আগন্তুক সৰ্ব্বসিদ্ধি, বিধিৰ বিধানে,
চাপিছে ওচৰ দেখি!—অপাৰ আনন্দ
হিয়াত নধৰে মোৰ!

সৈন্যগণ।—জয় গদাপাণি জয়।

পাঃ ফুঃ।—বোলাঁ ঘুৰিবাৰ।

সৈন্যগণ।—জয় ভাবীৰাজ জয়।

গদা।— মুহুর্ম্মুহু জয়ধ্বনি
উচ্চাৰিছে যত, উথলি উঠিছে তত
দেহ-মন-প্ৰাণ প্ৰতিপলে প্ৰতিপদে
ৰণ উদ্দেশ্যত! বজোৱাঁ বজোৱাঁ ঘনে,
বজোৱাঁ ৰণৰ ঢেও, বজোৱাঁ তালত,
তালে তালে নাচি উঠি, বীৰ খোজে আনি,
উলাহত আগ বাঢ়োঁ ৰণ অভিমুখে!
চেৰে চেৰে ধৰোঁ খোজ, গণি প্ৰতিপদ,
প্ৰতিপদে শুভক্ষণ মানি;—আমাসাৰ
বাহুবল দেখোক জগতে; স্বৰ্গহস্তে
দেখে যেন দেৱগণে। উঠিছে হুঙ্কাৰ
অন্তস্থল এৰি মোৰ, দেখি সমুখত
সিংহৰ চিকাৰ,—মোহাৰি হৰিণাদল
একে আক্ৰমণে,—দিম পৰিচয় আজি
যি হেতু গদাৰ বাহু দুৰ্জ্জয় ৰণত।
বাঢ়োঁ আগ, ধৰাঁ পাচ, হেৰা বীৰগণ!
পদে পদে চমু কৰোঁ পৰীক্ষাৰ স্থল,
ৰণত বিজয়ী নাম লভিবৰ গুণে।
ৰাতি-দিন একে সাজ, একে অভিপ্ৰায়,
সকলো একেটা আজি এক লক্ষ্য ধৰি;
—'জিনিম শত্ৰুক, কিম্বা পৰিম ৰণত'—
বীৰশয্যা আছে পতা যশোস্তম্ভোপৰি,
চিৰশান্তি চিৰকীৰ্ত্তি লভিবৰ গুণে!

সমুখীন সংগ্ৰামত উঠন পতন,
উভয়তে সমভাগ্য ;—ভাগ্যধৰ আমি
আজি সকলোটি,—জিনিম জগত আহাঁ,
আহাঁ আগ বাঢ়ি।

সৈন্যদল।—জয় গদাপাণি জয়। (উত্তেজিত হৈ প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ চৰা।

বুঃ গোঃ।—আন ধৰি আছে কোন্
বিচাৰত আজি। ৰাজদ্ৰোহী অপৰাধী
হব লাগে থিয়।

কটো।— ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ! (প্ৰস্থান)

ৰজা।— নাবাছিবাঁ কাকো।
সৰু-বৰ, জ্ঞানী-মূৰ্খ, মুনিহ-তিৰোতা,
যাৰে দেখাঁ শক্ৰভাব সিংহাসনলই,
তুৰন্তে বধিবাঁ তাক, নতু শাস্তি দিবাঁ।
—মুভুলিবাঁ কাকুতিত।

বুঃ গোঃ।—মুভুলোঁ কাচিত।
নালাগে বুজাব মোক। দেখি আছোঁ নিতে,
এবিছোঁ নে কোনো জন, কিবা কাৰণত,

এফেৰি যদ্যপি পাওঁ ছিদ্ৰ কাৰো গাত ?
—কঠিন বিচাৰ মোৰ।

মৰাণ-বৰুৱা।—সঁচা, ডাঙ্গৰীয়া !
এৰা নাই কোনোজন, কৰা নাই ত্ৰুটী
লঘু পাপে গুৰু দণ্ড দিবলই তুমি।
মমতা, নৰম ভাব, কৰ্কশীয়া কৰি,
কৰিছাঁ কঠিন হিয়া, দিনে দৃঢ়তৰ,
—শিলেৰে বান্ধিছাঁ বুকু !

ৰজা।— তাতো যে নপৰে ওৰ
ৰাজদ্ৰোহী লেথ ! ঘৰে-পৰে, বাটে-ঘাটে,
দুজন লাগিলে লগ, আলচে অহিত !
কাহানি পৰিব অন্ত দুৰন্তৰ দল,
ভাবি অন্ত নাই !

মঃ বৰুৱা।—লাগিছে নে কব আৰু !
গছ-লতা লগ লাগি পাতে যেন কথা,
ৰাজদ্ৰোহী ভাবে ! চৰায়ে কিৰিলি মাৰি,
পাতি যায় উৰি উৰি, তললই চাই,
ৰাজদ্ৰোহীকথা !

(এজনী অপৰাধিনীক লৈ কটোৱালৰ প্ৰৱেশ)

কটো।— স্বৰ্গদেৱ ! নিবেদন ;—
গুৰুতৰ অপৰাধ এই তিৰোতাৰ।
টিপতে বুলাই হাত, ভেলেকী বাণেৰে,
মাতি থকা নেওঠনী চলালে নিমাতে,
চাপিলোঁ ওচৰ যেই। মতৰী তিৰোতা !

কেতিয়া যে কৰে কি, কিবা ঠিক তাৰ,
এনে দুৰ্দ্দিনত।

বুঃ গোঃ।—স্বৰূপ ধৰিছে কথা।
কোনে পায় তিৰোতাৰ আশ! আৰু জানাঁ,
তিৰোতাই বিবাদৰ যতেক কাৰণ।—
জয়মতী কাল হল, এই অশান্তিৰ;
—বুজিবাঁ প্ৰমাণ।

ৰজা।— নাক-কাণ কাটি শাস্তি
দিবা যথোচিত। ক্ষমা নাই, ক্ষমা নাই,
জানিবা নিশ্চয়।

অপৰাধিনী।—সৰ্ব্বদেও ইস্পৰ! বেটীয়ে—

কটো।— নবজাবি মুখ।

ৰজা।— শুনোঁ বাৰু কিবা কয়।

কটো।— ক, কি কব খোজ।

অপৰাধিনী।—সৰ্ব্বদেও ইস্পৰ! বেটীয়ে ভালকে কব গোনাইছিলোঁ। বোলোঁ, বেটীৰ বৰ ভাইগ; নাক-কাণ কাটিয়ে এৰিবলৈ হল। কথাতে কয় বোলে, "কাটে যদি নাক-কাণ থাম আলে-জালে, কটা গলে চুলিটাৰ পাম কোন্ কালে"!

ৰজা।— এৰি তেন্তে নাক-কাণ,
ধৰিবি চুলিত।

কটো।— যিবা আজ্ঞা স্বৰ্গদেৱ!

(অপৰাধিনীক লৈ কটোৱালৰ প্ৰস্থান)

ৰজা।— লগা নাই ভাল একো!

বুঃ গোঃ ।—আছে দোষী আৰু ।
আনিছে এজাক ধৰি ৰাতি দুপৰত,
গুপ্তভাৱে মেল পাতি থাকোঁতে ঘৰত ।
পাতিছিল কিবা জানি ৰাজদ্ৰোহ কথা ;
নহলে, নীৰলে বহি কুটুম্বৰ দলে,
কৰিব মন্ত্ৰণা কিবা ?

ৰজা ।— আমাৰে অহিত,
আলচিলে কিবা জানো ! বিহিবাঁ এতেকে
গুৰু দণ্ড সবাৰুকে ।

বুঃ গোঃ ।—চাপি আহ, চাওদাং ।

চাওদাং ।— (প্ৰৱেশ) চাপিছোঁ ওচৰ ।

বুঃ গোঃ ।—কাৰি লই চকু, ঘিলা,
জাৰণীত দিবি মেলি ;—মৰোক বাগৰি
ৰাজদ্ৰোহী দল !

চাওদাং ।— ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ ! (প্ৰস্থান)

ৰজা ।— আছে নে কোনোবা আৰু ?

বুঃ গোঃ ।—আছিল বিস্তৰ ।

ৰজা ।— কিবা কোৱাঁ পিচে, তুমি ?

বুঃ গোঃ ।—লাগিছে বিষম !
নোৱাৰোঁ তিষ্ঠিব আৰু বিচাৰ-চৰাত ।
লৰে যেন ঘৰ-বাৰী, কয় কিবা কথা !
আকাশত দেখোঁ আৰু, গিলিছে ৰাহুৱে
লাহে লাহে তৰা চন্দ্ৰ পূৰ্ণ গৰাহত !
নবহে কাৰ্য্যত মন, দুৰ্ব্বল হৃদয় !
—প্ৰতিক্ষণে দেখোঁ কিবা !

ৰজা।— মোৰো একে দশা!
থোৰাঁ তেন্তে আজিলই ৰাজকীয় কথা।
শান্তি নাই কিন্তু হাঁয়, বাহিৰে ভিতৰে,
নাই শান্তি লেশ!—কিবা চিন্তা, কিবা ভাব,
জিলিমিলি কিবা, দেখিছোঁ সভয়ে সদা!
প্ৰতিক্ষণে [redacted] যেন, কালান্তক যমে
নৰক উদ্দেশে মোক!—এবেঁ। আজিলই;
যোৰাঁ সবে ঘৰাঘৰি।

(প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজমাওৰ টোল।

ৰাজমাও।—সঁচা নে কি ডাঙৰীয়া!
আহিছে উজাই বোলে বৰফুকনেৰে,
ৰণসাজে গদাপাণি? বিষম আক্ৰোশ
জানোঁ, ইবাৰ গদাৰ,—বধি লৰা-ৰজা,
লব কাঢ়ি সিংহাসন নিজ বাহুবলে।

বাজিছে বিষম মাতৃৰ বুকুত মোৰ !
ৰজা হোক গদাপাণি, নাই মোৰ খেদ,—
আনন্দত বাজে মই নকৰোঁ আক্ষেপ,
—ৰজা ভাঙ্গি এৰে যদি প্ৰাণে মোৰ 'লৰা' ।
কিন্তু হাঁয়, কিবা জানি, বধিব বাছাক,
ৰাজদ্ৰোহী দলে !—কি হব উপায় তাৰ,
কোৱঁা ডাঙ্গৰীয়া !

বঃ গোঃ ।—সঁচাকে' আহিছে গদা ।
কিন্তু ভয় দেখা নাই লৰা-ৰজালই,
নবধে জানিছোঁ প্ৰাণে । আৰু জানোঁ, মাও !
ৰক্তপাত পাৰ্য্যমানে নকৰে ফুকনে ;—
অহা নাই দিবলই ৰণ, পাৰে যদি
নিৰ্ব্বিবাদে সাধিব উদ্দেশ্য । শান্তি স্থাপি
যাব আহি ; এয়ে জানোঁ, ইচ্ছা ফুকনৰ ।
ৰাখিম যতন ময়ো, নিৰ্ব্বিবাদে যাতো
কাৰ্য্য সিদ্ধি হয় ।

ৰাজমাও ।—নেমানে পৰাণে মোৰ !
কিবা পালোঁ ঠিক নহব যে ৰণ আগে ?
সহজে নেৰিব চাবাঁ, ৰাজপাট-মোহ,
দুৰ্ম্মতি লৰাই । তাতে লগ, দেখি আছোঁ,
কু-মন্ত্ৰী প্ৰধান । এৰে যদি লৰাৰাজে,
নেৰিব নিশ্চয় সেই পাষণ্ড মন্ত্ৰীয়ে ;—
বিনাৰণে কদাপিতো নিদিব সোমাব
মন্ত্ৰী-ফুকনক ।

বঃ গোঃ।—স্বৰূপ কইছোঁ মাও!
নেৰে সি পাষণ্ডে। নিৰ্ব্বিবাদে কদাপিতো
নিদিব সি এৰি শান্তি স্থাপনৰ বাট;
ভেটা দি লগাব লেঠা ৰাজসেনা দলে,
—গাজিছে মনত।

ৰাজমাও।—কি হব উপায় তেনে!

বঃ গোঃ।—ভাবোঁ, কিবা পাওঁ।

ৰাজমাও।—ভাবাঁ, ডাঙ্গৰীয়া!
দিয়াঁ কিবা সদুপায়, ৰাখাঁ মোৰ প্ৰাণ।
বধিলে বাছাক জানাঁ, নেবাঁচে ই প্ৰাণ,
তুৰন্তে এৰিম দেহা।

বঃ গোঃ।—নহবাঁ অধীৰা।
লাগিছে নে কব মোক, টানি আৰু কিবা?
আগেয়ে কৰিছোঁ স্থিৰ, সিদ্ধি যাতে হয়,
বিনা ৰক্তপাতে কাম, কৰিম যতন।
নকৰোঁ অন্যথা জানাঁ।

ৰাজমাও।—কিন্তু, জানাঁ তুমি,
কূটবুদ্ধি কুটিলতা তৰিব পাষণ্ডে;
মানিব প্ৰত্যয় তাতে হতবুদ্ধি লৰা!
কি হব উপায় তাৰ?

বঃ গোঃ।—উপায় পাচত হব।

ৰাজমাও।—মিলিলে সঙ্কট,
ঔষধে নিদিয়ে গুণ, জানাঁ ডাঙ্গৰীয়া!

বঃ গোঃ ।—হয় যদি ৰক্তপাত,
তথাপি ৰজাৰ প্ৰাণ, ৰব কোনোমতে ।
নোৱাৰে ৰাখিব ভেটি মন্ত্ৰী ফুকনক,
গদাপাণি সেনাধ্যক্ষ যাৰ । ৰাজসেনা
বিতুষ্ট সততে ;—যুঁজিব যে মন পাৰি,
নধৰে মনত ।

ৰাজমাও ।—শুভাশুভ তুমি জানা ।
সৰ্ব্ব আশা তোমাতেই ৰাখিলোঁ জানিবাঁ ।
ৰাখাঁ যদি লৰা, ৰাখিবাঁ ই প্ৰাণ মোৰ ।
নতু এয়ে শেষ ; নেদেখিবাঁ ঘূৰি মোক,
নেদেখাঁ জীৱন্তে ।

বঃ গোঃ ।—স্থিৰ হোৱাঁ ৰাজমাও !
কৰিছোঁ প্ৰতিজ্ঞা, নহব যত্নৰ ক্ৰুটী ;
প্ৰাণপণে চাম, লৰা-ৰজা বাঁচে যাতে,
—থাকে নিৰাপদে । যাওঁ এবে কৰোঁগই
যুগুত উপায় ।

(প্ৰস্থান)

ৰাজমাও ।—কোনে ভিক্ষা দিব আজি,
লৰা-ৰজা প্ৰাণ ! পুত্ৰপ্ৰাণ কৰি দান,
দুখুনী মাতৃক যদি ৰাখে কোনোবাই,
হম চিৰঋণী । (মৌন)

(প্ৰাৰ্থনা) ।

হে প্ৰভো ! অনাথ নাথ ! ৰাখাঁ ই মিনতি,
পুত্ৰ-প্ৰাণ দান কৰি ৰাখাঁ এই প্ৰাণ ।

অবোধ সন্তান প্ৰভো ! ক্ষমা কৰঁা দায়,
নতুবা পৰাণ লোৱঁা তাৰ হস্তে মোৰ !
অন্তৰ্য্যামী প্ৰভু তুমি জানঁা সমুদায়,—
দোষী কোন্ স্বৰূপত, অশান্তি-কাৰণ।
অস্ত্ৰই নেকাটে একো, কাটোঁতা মানুহ,—
ৰজাৰ আদেশ[illegible]ামে, মন্ত্ৰী আদেশোঁতা।
এতেকেতে দয়াময়, নিজ দয়া গুণে,
বিতৰি করুণাৰাশি দিয়ঁা ভিক্ষা এই ;—
লৰা-ৰাজ প্ৰাণ ৰাখি, ৰাখঁা মোৰ প্ৰাণ। (মৌন)
যাওঁ হাঁয়, কৰোঁগই
যুগুত বিধান ; আপদত ইষ্টদেৱ
পূজা বিধি সাৰ। (প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ চৰা।

ৰজা।— বুৰোঁ হাঁয়, এতিয়া হে !
কিবা গতি হব মন্ত্ৰীবৰ ? ৰক্ষা নাই
দেখিছোঁ ইবাৰ ;—ৰণ-বলে গদাপাণি
সোমাল নগৰ !
বুঃ গোঃ।—যিবা আছে কপালত
ঘটিব ত্বৰিতে। কিনো কম স্বৰ্গদেৱ !

কি দিম উপায়, বিমোৰ আপুনি মই।
ৰক্ষা নাই জানিছোঁ ধ্ৰুৱ, ঘাটে যদি
ৰাজ-সেনা। শেষফল বাজিছে বিষম!
এৰিলে এৰিব পাৰে নবধি তোমাক;
নেদেখোঁ নিস্তাৰ কিন্তু, নেৰিব নিশ্চয়,
জীৱন্তে আমাক!

ৰজা।— কিবা ঠিক পালাঁ তাৰ?
প্ৰতিশোধ ভুলি, এৰিব নে প্ৰাণে মোক
গদাপাণি বীৰে!

বুঃ গোঃ।— নেভাবিবাঁ অসম্ভৱ।
ৰজা ভাঙ্গি প্ৰতিশোধ লব পাৰে শেষ।
কিন্তু হাঁয়, আমাসাৰ নাই পৰিত্ৰাণ,
নাই অন্য গতি!

বৰপাত্ৰ।— ডুবিলোঁ ডুবিলোঁ হাঁয়,
গলোঁ ৰসাতলে!

বঃ গোঃ।—নহবাঁ বিমোৰ সৱে।
স্থিৰ কৰাঁ মতি এবে, আলচাঁ উপায়,
ৰক্ষা পৰে ৰাজ্য যাতে আপদৰপৰা।
হোৱাঁ যদি বিচলিত ইহেন সময়,
ৰাখে কোনে আজি?

বুঃ গোঃ।— নাই সদুপায়।
আত্মৰক্ষা নাই যাৰ, পৰৰক্ষা হেতু
আছে তাৰ কিবা বল!

ৰজা।— নকৰঁা সি কথা!
নেৰিবাঁ নেৰিবাঁ মন্ত্রি, নেৰিবাঁ হে মোক
এনে ঘোৰ বিপদত নেৰিবাঁ অকলে।
জানাঁ তুমি, তোমাতেই সকলো ভাৰসা,
তোমাৰ বুদ্ধিতে মোৰ যত কৰ্ম্মফল!
মহাপাপে চুব্ধ যদি এৰাঁ তুমি এবে,
এইহেন আপদত।

বুঃ গোঃ।—চুব ক'ত পাপে
পাপৰ মলিৰে ঢকা এই শৰীৰত?
অথাই আপদ মাজে আছোঁ নিজে ডুবি,
উদ্ধাৰোঁ কি ৰূপে আশ্রিত জনক?
আৰ্জ্জিলে ভুঞ্জিব লাগে, নাই অন্য গতি,
পাপৰ সমানে তাপ।

বঃ গোঃ।—কিয়নো আৰ্জ্জিলাঁ
জানি-শুনি পাপ তুমি? মিলালাঁ তুমিয়ে
অতনা বিপদ আজি!

বুঃ গোঃ।—নকৰঁা সি কথা।

বঃ গোঃ।—শত বাৰ লাগে কব।

বুঃ গোঃ।—কিয় দিবাঁ দায় মোত?

বঃ গোঃ।—সৰ্ব্বদোষী তুমি।
তোমাৰে মন্ত্রণা-ফল সমস্তে ইসৱ।

বুঃ গোঃ।—কিয়বা শুনিলে আনে?

বঃ গোঃ।—বিজ্ঞ মন্ত্রী ভাবি।
জনা হলে এনে তুমি, নেৰাখে সঙ্গাত।

বুঃ গোঃ ।—নাৰাখোঁ সঙ্গাত ময়ো ।
মুভুলোঁ তোমাক কিন্তু, জানাঁ স্বৰ্গদেৱ,
মিলিম দুনাই ।

(উচাৎ মাৰি প্ৰস্থান)

ৰজা ।— সৰ্ব্বনাশ !
এতিয়াহে ডুবিলোঁ সমূলি ।

বঃ গোঃ ।—ভালকে বুলিছোঁ আমি,
এবে যদি শনিগ্ৰহে ইমানতে লগ ।
আছে যদি পৰিত্ৰাণ, ভাগ্যবলে তৱ,
মৰণ নিশ্চয় ভাবি কিবা ফলোদয় ?
প্ৰাণলই মায়া অত ৰাখাঁ যদি তুমি,
এৰাঁ ৰাজ্য-মায়া । নিৰ্ব্বিবাদে দিবাঁ এৰি
ৰাজ-সিংহাসন, ঘাটে যদি ৰাজসেনা ;
—পাবাঁ পৰিত্ৰাণ । ধৰাঁ যদি উপদেশ
এনে সময়ত, কৰিম যুগুতি যিবা,
বঁচাবৰ হেতু ।

ৰজা ।— কিনো কম, ডাঙ্গৰীয়া,
তৱ গুণ কথা ! নিচিনিলোঁ বন্ধুজন,
নধৰিলোঁ আগে, তৱ সজ উপদেশ !
চিনিছোঁ এতিয়া, চিনালে বিপদে মিত্ৰ ;—
পালিম নিশ্চয় সাৰ উপদেশ তৱ ।
কৰাঁ ডাঙ্গৰীয়া ! যিবা ভাল দেখা তুমি,
ৰাখাঁ বিপদন্ত ।

বঃ-গোঃ।—নিশ্চিন্তে থাকিবাঁ তুমি।
ভাবিছোঁ বিস্তৰ তোমাৰ ৰক্ষাৰ হেতু ;
আছে আশা, বঁচাম তোমাৰ প্ৰাণ।
সময় চাপিল আহি, নকৰোঁ পলম,
যাওঁ এবে কৰোঁগই যথা আয়োজন,
ৰণ ৰক্ষা হেতু। (প্ৰস্থান)

ৰৰপাত্ৰ।— উঠোঁ এবে স্বৰ্গদেৱ!
যাওঁ ময়ো, চাওঁগই আত্মৰক্ষা পথ! (প্ৰস্থান)

ৰজা।— সকলোৱে দিছে এৰা
বিপদৰ বেলা, সম্পদত যিবিলাক
নলে-গলে-গাঁথা, প্ৰাণৰ সোদৰ সম!
আপদে চিনালে আজি, শত্ৰু মিত্ৰ জন ;—
অত কৰি এটি শিক্ষা, আৰু এটি জ্ঞান,
আৰ্জ্জিলোঁ অন্তত!

(নেপথ্যত ৰণবাদ্য)

অহ, হঃ, সৰ্ব্বনাশ!
পালেহি পালেহি হাঁয়, চাপিল ওচৰ
অন্তিম সময় মোৰ! (উত্ৰাৱল হৈ প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

সিংহদুৱাৰ।

গদা।— ডাঙ্গৰীয়া!
দক্ষিণে দেখিবাঁ তুমি; বাৰেঁ
ৰব ৰাজখোৱা; সমুখত যাম মই;
গুৰিধৰা ৰল বাব পানী-ফুকনৰ।
চাৰি ভাগে সেনাদল হব লাগে ভাগ,
ভাগে ভাগে ৰণমুখে। সমুখে যেতিয়া
আক্ৰমিম মই,—যেনে ভাঙ্গি গুল্মবন,
সিংহে গই আক্ৰমে গজক,—সেই বেলা
ৰাখিবাঁ দুপাশে দুয়ে আগছি শত্ৰুক।
পাচত ৰখীয়া দিলোঁ পানী-ফুকনক;
পলাব নোৱাৰে যাতে কৈঁৰে কোনো ফালে,
নৰয় এজনো যাতে বাৰ্ত্তা দিবলই।
নিৰ্ব্বিবাদে বাট লই পশিম নগৰ;
প্ৰথমে বেৰিম গই ৰজাৰ কাৰেঙ্।
পত্নীবৈৰী, নৰঘাতী, পাপী, দুৰাচাৰ,
দেখিম আজিহে সিনো কিমানৰ বীৰ!
স্বহস্তে বধিম আজি, দুষ্ট নৰাধম!
কৰিম তৰ্পণ মোৰ প্ৰিয়া-অপমান,

তেজেৰে ৰাঙলি কৰি এই তৰোৱাল।
বাজ শিঙ্গা, বাজ ভেৰি, বাজ ঢাক্-ঢোল,
বাজ আৰু ৰণবাদ্য, যাৰ হাতে যিবা;
বাজোক সকলো মিলি একে উছাহত,
নাচোক হৃদয় মোৰ ৰণ ৰহস্যত,
উঠোক উতলি বীৰতেজ। (ৰণবাদ্য বাজে)

পাঃ ফুঃ।—জয় গদাপাণি জয়!

সেনাদল।—জয় ভাবীৰাজ জয়!

গদা।— নাচিছে হৃদয় ঘনে,
নাচে মোৰ তেজৰাশি সিৰে সিৰে বই;
ৰণমদে মতলীয়া হইছে পৰাণ।
সিদ্ধি হব আজি মোৰ গুপুত বাসনা;
মিলিছে সুযোগ, সংযত বাহুবল
বিকাশৰ হেতু। ভাগ্যধৰ আজি মই,
ভাগ্য মোৰ আজি হেন দিনে। ধন্যবাদ
ডাঙৰীয়া! ৰাজখোৱা! পানী-ফুকনক!
ধন্য সেনাগণ!

বঃ ফুঃ।— ধন্য বীৰ গদাপাণি!
ধন্য বীৰবাহু! ভাগ্যবলে পালোঁ আজি,
তোমাহেন যোগ্যজন ৰাজপাটলই,—
শান্তিৰক্ষা হেতু।—শান্তিৰক্ষা কৰা আজি
তোমাৰ প্ৰথম কাম। শলাগোঁ তোমাৰ
অসম বীৰৰ তেজ,—জিনিবা ৰণত।
কিন্তু, বীৰবাহো! ৰাখাঁ এটি অনুৰোধ,

ৰাখি তৱ ৰণতেজ আপুনি দমাই ;
—ৰক্তপাত উদ্দেশ্য নহয়। শান্তি ভিক্ষা
তৱ ঠাঁই মাগিছে প্ৰজাই ; সাধা কাম
বিনা-ৰক্তপাতে।

গদা।— অযুগুত অনুৰোধ
কিয় কৰাঁ তুমি ? বিনাৰক্তে ৰণতৃষ্ণা
পলাম কিমতে ! নধৰিবাঁ ডাঙ্গৰীয়া,
নকৰাঁ আমনি।

(ৰাজকীয় সেনাদলৰ প্ৰৱেশ)

গদা।— আহাঁ, মোৰ সেনাগণ !
আহাঁ আগুৱাই, বিজুলীচমকে গই
নাশোঁ শত্ৰুদল। (খেদি যায়)

বঃ ফুঃ।— নোহে শত্ৰু। মিত্ৰদল
আহে আগ বাঢ়ি, তোমাৰ শৰণ আশে।
বীৰ ধৰ্ম্ম পালি, আশ্ৰিতে আশ্ৰয় দিয়াঁ ;
—ৰাখাঁ অনুৰোধ।

গদা।— কিবা কোৱাঁ ডাঙ্গৰীয়া !
নামানোঁ তোমাৰ অযুগুত অনুৰোধ
ইথিনি পৰত। কিমতে চিনিছাঁ তুমি,
শত্ৰু, মিত্ৰ কিবা, ৰণসাজে ৰণস্থলে
সমুখীন সেনা ?

বঃ ফুঃ।— চিনিছে অন্তৰে।
পাবাঁ পৰিমাণ তাৰ ; মুহূৰ্ত্তে পশিব
আহি শৰণ তোমাৰ।

বাঃ সেনাপতি।—আগ বাঢ়া সেনাদল;
আক্রমি বিক্রমে এই ৰাজদ্রোহী দল,
নিপাতোঁ নায়ক। যদ্যপি পৰাণ মোৰ
কান্দিছে নীৰৱে, আসুৰিক অত্যাচাৰ
দেখি নিৰন্তৰ দুৰ্ম্মতি ৰজাৰ হাতে,
তথাপিতো নিপিছলোঁ কৰ্ত্তব্যৰ পৰা।
যুঁজিম প্ৰাণান্তে, ৰাজদ্বাৰ ৰক্ষা হেতু;
—নডৰোঁ গদাক।
গদা।— কোন্ সিটো নৰাধম,
শিয়ালৰ নেতা, সহে মোৰ বাহুবল,
ৰোধে মোৰ গতি!
(তৰোৱালেৰে যুদ্ধ কৰি ২ গদা আৰু সেনাপতি আঁতৰ হয়)
পাঃ ফুঃ।—(পিচৰপৰা আঙুলিয়াই) চোৱাঁ কেনে বিচক্ষণ
তুমুল সংগ্ৰাম, পাতিছে দুজন বীৰে
বিষম বিক্ৰমে;—গজে সিংহে লৰে যেন
মেদিনী কঁপাই!—উফৰিছে ফিৰিঙতি
প্ৰতি আঘাতত, ধাৰে পৰি তৰোৱাল
তৰোৱাল ধাৰে! প্ৰতি ঘাপে পালটিছে
বীৰ সেনাপতি, প্ৰতি লাফে আক্ৰমিছে
উলটি গদাক,—শৰবিদ্ধ বাঘে যেন
ধৰিছেহি উলটি ব্যাধক। কিন্তু চোৱাঁ,
অতুলন বীৰতেজ বীৰৰ বিক্ৰমে
নিবাৰিছে শক্ৰ আক্ৰমণ,—গদাপাণি
নহটে কিঞ্চিৎ! চোৱাঁ, চোৱাঁ, হাঁয়,

আক্ৰমি ইবাৰ—গজোপৰি সিংহ যেন—
ভীম আক্ৰোশেৰে নিপাতিলে সেনাপতি !
—পৰিল ৰণত !—ধন্য, ধন্য, গদাপাণি !
ধন্য বীৰবাহো ! ধন্য তৱ ৰণতেজ,
ৰণৰ কৌশল ! (গদাপাণি উলটি প্ৰৱেশ কৰে)

গদা।— আহ, আৰু আছ কোন্
প্ৰাণ দিবলই ? বাঢ়িছে পিপাসা মোৰ,
বাঢ়ে চতুৰ্গুণে, কেঁচা তেজ গোন্ধ পাই
বীৰ নায়কৰ !

ৰাজকীয় সেনাদল।—বিনাৰণে দিছোঁ বাট,
মাগিছোঁ শৰণ। (অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ফেলাই আঁঠু লয়)

ৰাজখোৱা।—মানিছাঁ শৰণ সবে ?

ৰাঃ সেনাদল।—মানিছোঁ শৰণ।

পানীফুকন।—অহ, হেৰাল সুযোগ !—
সুপূৰিল হাঁয়, মোৰ প্ৰাণৰ বাসনা
ৰণৰ মাজত পশি বীৰ নাচোনেৰে
নাপালোঁ নাচিব আজি, নচুৱাই মোৰ
খোলা তৰোৱাল ! নপশি শৰণ আজি
ৰাজসেনাদলে, দিয়া হলে যুঁজিবৰ
ছেগ এটিবাৰ !

গদা।— ৰাজদ্ৰোহী, ৰণত্যাগী,
বিশ্বাসঘাতকী, ঘোৰ অপৰাধী দল !
কি বুলি এৰিবি ৰণ, কৰ্ত্তব্য পাহৰি ?
নকৰোঁ যদ্যপি ৰণ পৰাভূত স'তে,

নাই কাৰো পৰিত্ৰাণ, নকৰোঁ মাৰ্জ্জনা !—
বন্দী সব সেনা। উচিত বিচাৰ হব
যথা সময়ত।

বঃ ফুঃ।— নিৰ্দ্দোষী সিসব।

গদা।— নকৰাঁ সি কথা হেৰা !
পণভঙ্গ দিওঁতাৰ ক্ষমা ভিক্ষা নাই ;—
ৰাজসেনা ৰাজদ্ৰোহী, বিশ্বাসঘাতকী।
—নসহোঁ কিঞ্চিৎ।

ৰাজখোৱা।—মানিছাঁ নে পৰাভৱ
ৰাজসেনা দল ?

ৰাঃ সেনাদল।—পৰাভূত হলোঁ সবে।

পাঃ ফুঃ।—দিব লাগে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ
সমস্তে শোধাই। (ৰাজকীয় সেনাদলে অস্ত্ৰ শোধায়)

গদা।— অস্ত্ৰ আজি ইমানতে !
—বন্দী সেনাদল।

পাঃ ফুঃ।—অস্ত্ৰ ইমানতে !
নপৰিল অস্ত্ৰ মোৰ আজিৰ উছাহ,
নিমিলিল এটি ছেগ নিজে লৰিবৰ !
সমুখ ৰণত হাঁয়, নাপালোঁ পশিব !
নিমিটিল ৰণতৃষ্ণা !

গদা।— বলাঁ এবে, এতিক্ষণে,
ৰাজপুৰী আক্ৰমিব লাগে একেচিপে।
—ধৰাঁ দ্ৰুতগতি। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

—*—

অঙ্কপাত

——

৫ । অঙ্ক ।

প্রথম গর্ভাঙ্ক ।

ৰজাৰ চৰা ।

ৰৰগোহাঞি ।—ঘুৰ হল ঘুৰগতি
অত দিনে আজি ; নিমাথিত প্ৰজাবৰ্গে
পালে পৰিত্ৰাণ ! সাগৰত বুৰ দিয়া
ৰাজলক্ষ্মী ঘুৰি দেখা দিছে শিৰ তুলি ;
ৰাজশ্ৰী বাঢ়িব পুনৰ । শলাগিছোঁ
মন্ত্ৰী-ফুকনক ; ৰাইজৰ আশীৰ্ব্বাদ
পাব লাগে তেওঁ ।

ৰৰফুকন ।—প্ৰশংসাৰ পাত্ৰ মই
নহওঁ প্ৰকৃতে । কাৰ্য্য মোত্ ৰব পাৰে,
অন্যত্ৰে কাৰণ ; বুজিবাঁ ধুৰুপ সৰে ।
আপুনি উপায় কৰি গদাপাণি বীৰে
সহায় নোহোৱা হলে, সাধ্য কি নিৰাৰোঁ
আমি মহা হুলস্থূল, নগৰত আহি ?
যশভাগী আৰু প্ৰশংসাৰ যোগ্যপাত্ৰ
বীৰ গদাপাণি ।

বৰপাত্ৰ।— দুয়ো সত্য ডাঙ্গৰীয়া !
শলাগোঁ দুয়োকে। কাৰণত কাৰ্য্য মিলি,
গুচালাঁ অশান্তি, আৰু যত উত্‌পাত
হল নিবাৰণ।

বঃ গোঃ।— তথাপি শলাগোঁ যুৰি
মন্ত্ৰী ফুকনক, শান্তি স্থাপনৰ হেতু,
শান্ত ভাৱে শান্তি ৰক্ষা কৰালে যি জনে।
নহলে, ৰথায় কোনে সেনানীৰ প্ৰাণ,
ৰাখি সিমানতে ?

বঃ ফুঃ।— নিজৰে ব্যৱস্থা আগ ;
পিচত কাৰণ হই থিয় দিলোঁ মাথোঁ।
এতেকতে যশভাগ লোৱাঁ আগে নিজে,
পাচে মোৰ ভাগ।

বৰপাত্ৰ।— দুয়োৰে সমান ভাগ
দেখিছোঁ অপৰে।

বঃ গোঃ।— যিবা হোক।
মূলকথা আলচোঁ এতিয়া।
হব লাগে অভিষেক ৰজা গদাপাণি,
অনতিপলমে জানাঁ।

বৰপাত্ৰ।— শুভস্য শীঘ্ৰম্।

বঃ গোঃ।— হব লাগে আৰম্ভণ।
প্ৰচাৰ কৰিব লাগে, ৰাজনীতি মতে,
গদাপাণি অভিষেক কথা। হব লাগে

শুভবাৰ্ত্তা নগৰত ৰাষ্ট্ৰ চউপাশে,
—অহা সাদিনত।

বঃ ফুঃ।— হোৱা নাই বিধিৰত।
তিনি মন্ত্ৰী একে ঠাঁই হব লাগে আগে,
আলোচনা হয় যেবে ৰজা ভাঙ্গিবৰ।
নাই দেখোঁ, 'বুঢ়া' জনা আজি? দিব লাগে
তেৰোঁ যোগ আহি।

বৰপাত্ৰ।— নাহে তেওঁ কদাপিও।

বঃ ফুঃ।— কি হব উপায়?

বঃ গোঃ।—উপায় লাগিয়ে আছে;—
আছোঁ তিনি মন্ত্ৰী আমি, নালাগে সিজন।
নিৰ্বিচাৰোঁ আৰু।

বৰপাত্ৰ।— বিচাৰত মন্ত্ৰীবাব
বৰফুকনৰ পূৰ্ব্বাপৰ আছে ৰীতি।
ভাঙ্গিব পাতিব পাৰি, তিনি মন্ত্ৰী বহি;
—আছোঁ তিনি আমি।

বঃ ফুঃ।— নহয় অবিধি যদি—

বঃ গোঃ।— হব বিধিৰত।
আপদত অযুগুত আৰু আছে বিধি।

বঃ ফুঃ।— ভাঙ্গিব আগেয়ে লাগে,
পাচেহে পাতনি। আগেয়ে প্ৰচাৰ হোক
লৰা-ৰজা ভগা কথা; লগে লগে তাৰ
গদাপাণি অভিষেক জাননী যুগুত।
ভাবি চোৱাঁ হুয়ে।

বঃ গোঃ ।—সাৰুৱা প্ৰস্তাব ।

কিন্তু এটি কথা,—হ'ব লাগে আগে স্থিৰ

ৰজাৰ নতুন নাম ।

বৰপাত্ৰ ।—'গদা' নাম প্ৰিয়তম

আছিল জয়াৰ ।

বঃ গোঃ ।—ৰব লাগে এতেকতে,

সতীৰ সাদৰী নাম গদা কোঁৱৰৰ,

ৰাজকীয় বেশে ।

বঃ ফুঃ ।—মিলিছে আমাৰো মত ।

মহাসতী জয়মতী, সাক্ষাৎ লক্ষিমী

আছিল যি নামে তুষ্ট, ৰব লাগে তাৰ

অভগন চিন্ ।

বৰপাত্ৰ ।— 'গদাধৰ'

হোক নাম গদা কোঁৱৰৰ ?

বঃ ফুঃ ।— বিতোপন নাম !

বঃ গোঃ ।—বিতোপন সঁচাকই !

এয়ে স্থিৰ হল আজি । কালি হন্তে বাজ

হব লাগে নৱ নাম নতুন ৰজাৰ ।

(গদাপাণিৰ ব্যগ্ৰভাৱে প্ৰৱেশ, আৰু সকলোৱে থিয় দিয়ে)

গদা ।—লৰা-ৰজা বধ হেতু

কি হল ব্যৱস্থা ? পোৱা হলে পোন্‌চাতে,

স্বহস্তে নিপাতি পূৰাগোঁহৈতেন মই,

প্ৰাণৰ হেঁপাহ !

বঃ ফুঃ ।— ক্ষমা কৰঁা বীৰবৰ !

গদা।— নকৰোঁ তুনাই।
নবধিলে লৰা-ৰজা নহব নিশ্চয়,
প্ৰতিজ্ঞা পালন মোৰ।

বৰপাত্ৰ।— ৰক্ষিব প্ৰতিজ্ঞা,
ৰাজ্যচ্যুত হব যেবে লৰা-ৰজা কালি।
—তুল্য প্ৰাণবধ!

গদা।— পাপীৰ তেজেৰে ধুই,
প্ৰিয়া-অপমান তৰ্পণ নকৰোঁমানে,
নৰজে প্ৰতিজ্ঞা।

বঃ গোঃ।— সাম্যভাব ৰাজধৰ্ম্ম
ধৰা বীৰবাহো!—ৰণমদ ৰক্তপাত,
এৰা সেই ভাব; শাস্তিদাতা এবে তুমি,
দিয়া শাস্তি প্ৰজাপুত্ৰগণে। পৰিহৰা
ক্ৰোধভাব ৰুদ্ৰৰূপ আশ্ৰিতৰ প্ৰতি।
শৰণে পশেহি যিটে, লভে সি কৰুণা;
প্ৰাণবৈৰী যদিবাও হয় সেই জন,
প্ৰাণদান দিব লাগে তাক। লৰা-ৰজা
আশ্ৰিত তোমাৰ এবে; পশিছে শৰণ,
পৰাভূত হুই। প্ৰাণবধ বিধিৰত
নহব কাচিত।

গদা।— সাৰুৱা তোমাৰ কথা।
কিন্তু, জানাঁ, তেন্তে নিমিটিল সাধ মোৰ
প্ৰতিশোধ লোৱা!

বঃ গোঃ।— প্ৰতিশোধ, বীৰবৰ,
সাধাৰণ কথা। যেয়ে-সেয়ে লব পাৰে
আত্ম-প্ৰতিশোধ, সুযোগ যেতিয়া মিলে।
কিন্তু, বীৰবাহো! প্ৰতিশোধ পৰিহৰা
বীৰৰ মহতী গুণ, নাই সকলোতে ;—
গমি চাবাঁ নিজে।

গদা।— যুক্তিৰে বান্ধিছাঁ মোক,
বুজিছোঁ বিশেষ। ক্ষমিছোঁ পাপীক বাৰু,
দিছোঁ প্ৰাণ-দান।

বঃ ফুঃ।— বীৰোচিত কাৰ্য্য তৱ,
শলাগোঁ অশেষ।

গদা।— কৰবাঁ মিলি যিবা ভাল।
আছোঁ এবে মই। স্নান হেতু আছে ৰই
ৰাজ-গুৰুদেৱ।

(প্ৰস্থান)

বঃ গোঃ।— পুণ্যস্নান আগ-কাম
হব আজি শেষ। অভিষেক আয়োজন
হব লাগে পাচে।

বঃ ফুঃ।— পূৰ্ণসভা আবাহন,
অভিষেক দিনা, হব লাগে যথাবিধি।
কছাৰি, জয়ন্তা, কোচ, কৰদ ৰজাৰ
যথাযোগ্য উপহাৰ ভেঁটিবহি আছি,
প্ৰতিনিধি চাপি।

বৰপাত্ৰ গোঃ।—মিত্ৰৰাজ মণিপুৰে
পাচিছে কটকী, ৰাজ-উপহাৰ সতে।
চাপিছেহি আজি।
বঃ গোঃ।— অভিষেক ৰাজসভা
অতি জমকাল হব লাগে পাৰ্য্যমানে।
বাদশ্বাহ প্ৰতিনিধি হইছে প্ৰেৰিত;
আহিছে বাতৰি।
বঃ ফুঃ।— হব লাগে অভিষেক
যুবৰাজদ্বয়, ৰাজ-অভিষেক সতে।
—কেনে দেখাঁ তুয়ে?
বৰপাত্ৰ গোঃ।—নেদেখোঁ অবিধি আমি।
বঃ গোঃ।— নেবাধে বিধিয়ে।
শুভকাৰ্য্য সমাপন, একে উছাহতে
ময়ো দেখোঁ কৰা ভাল।
বঃ ফুঃ।— এয়ে যুক্তি স্থিৰ।
বঃ গোঃ।— আজিলই ইমানতে
হোক সমাপতি; যাওঁ এবে সকলোটি,
শুভচিন্তা লই।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

হোলোং ঘৰ।

(চাঙ্গৰ ওপৰত গদাধৰ, তলত এটা মানুহ আৰু বিবিধ জন্তু, চাৰিচুকে চাৰিজন প্ৰহৰী, দেওধাই, বাইলুং)।

দেওধাই।—ৰোৱা হল আয়ুবৰ,
চৰাইদেউ স্বৰ্গত, স্বৰ্গীয় বিধানে।
স্নান কৰি স্বৰ্গদেৱে,—পাটচৰা উঠি—
লইছে আসন আহি হোলোং ঘৰত।
ধৰা হোক এবে, অভিষেক শান্তিকৰ্ম্ম
ৰীতি-বিধি মতে।

বাইলুং।— ভূভাগৰ অধীশ্বৰ
আজি স্বৰ্গদেৱ, মৰতৰ জীৱজন্তু
শাসনৰ হেতু।—সমস্ত জীৱৰ হই,
জীৱশ্ৰেষ্ঠ নৰ এটি ৰহিছে তলত,
শৰণ জনাই। ইষ্টদেৱ চোমদেউ
বুকুত ধাৰণ; ৰাজচিহ্ন হেঙ্গদান
ধৰিছে কৰত। হব লাগে হোলোঙ্গৰ
কাৰ্য্য আৰম্ভণ।

দেওধাই।—বংশমূল ইন্দ্ৰদেৱ!
তুষ্ট হোৱাঁ প্ৰভো! বংশধৰ গদাধৰ,

তৰ নামে পৃথিবীত, হোক ৰাজ্যেশ্বৰ ;
—দিয়াঁ আশীৰ্ব্বাদ।

(সোণৰ জাৰীৰে শান্তি-পানী ৰজাৰ শিৰত দেওধায়ে ঢালে, আৰু সেই পানী ৰজাৰ গাইদি বৈ গৈ তলৰ মানুহ আৰু জন্তুবোৰৰ ওপৰত পৰে)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

ৰজাৰ ভিতৰ-চৰা।

ৰজা।— ঘোৰ পৰিণাম !
নাভাবিলোঁ আগ আৰু নুগুণিলোঁ পাচ,
কুমন্ত্ৰণাৰ বশ হলোঁ, বৰ্ত্তমান ভাবি !
ভাবিছিলোঁ চিৰকাল যাব একে ভাৱে,
অখণ্ড প্ৰতাপ মোৰ নহব খণ্ডন।
কিন্তু, এবে পালোঁ তাৰ বিপৰীত ফল,—
জীৱন্তে যন্ত্ৰণা ঘোৰ !

বুঃ গোঃ।— কিনো কম স্বৰ্গদেৱ !

ৰজা।— নহোঁ স্বৰ্গদেৱ !
খাটনিৰ প্ৰয়োজন নেদেখোঁ তোমাৰ ;
চতুৰ্গুণে জ্বলোঁ শুনি মিছা সম্বোধন !
ভগা-ৰজা এবে মই ; ৰজাৰ খিতাপ
নোশোভে আমাত আৰু পূৰ্ব্ব জেউতিৰে !

বুঃ গোঃ।— মাথোঁ, কৰ্ম্মফল !

ৰজা।— মানোঁময়ো কৰ্ম্মফল।
কিন্তু, কৰ্ম্ম কাৰ ? ভুঞ্জে কোনে ফল তাৰ ?

বুঃ গোঃ।— আমাৰো এৰণ নাই ;
লাগিব ভুঞ্জিব বহু এই শৰীৰত !
সবাতো আগেয়ে জানোঁ, মোৰ পৰিণাম ;
—লব মোৰ প্ৰাণ !

ৰজা।—এৰিছোঁ প্ৰাণৰ আশা।
নেৰে, জানোঁ, প্ৰাণে কাকো গদাপাণি বীৰে ;
ভুলা নাই আজি তেওঁ জয়মতী কথা।—
অহ, কিবা ভাব, কিবা দৃশ্য অকস্মাৎ !
দিছে দেখা মূৰ্ত্তিমতী মহাসতী আহি,
দেখি মোৰ দুৰদশা ! আৰু যতমানে
নিৰ্দ্দোষী জনৰ ৰূপ দেখিছোঁ আগত,
বধিছিলোঁ প্ৰাণ যাৰ ৰাজদ্ৰোহী ভাবি,
তোমাত প্ৰত্যয় মানি ! চাপিছে ওচৰ,
অন্তিম সময় মোৰ জানি ই সময়,
চাইছেহি পৰিণাম !

বুঃ গোঃ।— নানিবাঁ সি ভাব !
পাহৰাঁ পাপৰ কথা !—কি হব উপায় !
নাই মোৰ পৰিত্ৰাণ ইহ-পৰকালে ;
পৃথিবীৰ ঘোৰ শাস্তি,—অতি ভয়ঙ্কৰ,—
দেখিছোঁ আগত ! দেখিছোঁ আগত আৰু,

অশেষ যন্ত্রণা ৰাশি নৰক কুণ্ডৰ,—
পাপীৰ প্ৰশ্চিত্ত হেতু !

ৰজা।— ভয়ঙ্কৰ !
ভয়ঙ্কৰ দৃশ্য নৰকৰ !!
কি দিম তুলনা ;—পৃথিবীত তাৰ সম
নাই শাস্তিস্থল ! আৰু সেই ঘোৰৰূপী
যমদণ্ডধাৰী দূত আহে সোঁৱা চাপি !
অহ, ধৰে ! ধৰে !! ধৰে !!!

(ৰাজমাওৰ প্ৰৱেশ)

ৰাজমাও।—হায়, মোৰ বাছাধন !
ভয়ত বিহ্বল ! নহব নো কোন্ বাৰু,
এনে বিপদত ! (ৰজাক আকোঁৱালি ধৰে)

বুঃ গোঃ।— বকিছে প্ৰলাপ মাও !

ৰাজমাও।—নেমাতিবাঁ তুমি।
এবাঁ লগ ইমানতে ; বাকী নাই আৰু
লেশমাত্ৰ ভুগিবৰ তব উপকাৰ !—
মহাপাপী তুমি। নৰকতো নাই স্থান,
তোমাৰ জিৰণি হেতু !

বুঃ গোঃ।— ভুঞ্জিছোঁ আৰ্জ্জিত ফল ;
নাই কাৰো দোষ। মাগিছোঁ বিদায় মাও !
নকৰোঁ আমনি ; নাচাপোঁহি কাষ ঘুৰি।
—এই দেখা শেষ !

(বুঢ়াগোহাঞিৰ প্ৰস্থান)

ৰাজমাও।—অহ, বাছা মোৰ!

নাই ভয়, নহবাঁ অধীৰ। প্ৰাণভয়
নিবাৰিছোঁ জানাঁ। থাকোঁতে জীয়াই মঞি
নকৰিবাঁ আন ভয়।

ৰজা।— নুবুজোঁ তোমাক মাতৃ!
বুজিবৰ শক্তি মোৰ নাই! বুজা হলে
অতদিনে মাতৃ-উপদেশ, এনে দশা
হব কিয় হাঁয়!

ৰাজমাও।—নেভাবিবাঁ দুৰদশা।
উঠন-পতন, জগতৰ বন্ধা ৰীতি।
যাব দিয়াঁ সিংহাসন; থাকিবাঁ শুৱাই
মাতৃ-অঙ্ক মোৰ!

ৰজা।— প্ৰাণভয়!
প্ৰাণভয় নাই আৰু মোৰ।
প্ৰাণ মোৰ কোনে জানো নিলে উৰুৱাই!
জ্বলন্ত কুণ্ডত মোৰ জাঁপিছে দেহাক,
বিষম খোচাত সহোঁ যন্ত্ৰণা অশেষ!
অহ-হ! চাওদাং চাপিছেহি কাষ!—
চোৰাত! চমতা! উহুঃ! কি ঘোৰ যন্ত্ৰণা!
অসহন! ৰাখাঁ, ৰাখাঁ মাতৃ, মোক!

(উন্মাদ হৈ লৰ মাৰে)

ৰাজমাও।—অহ! বাছা মোৰ
হইছে উন্মাদ হাঁয়,— (ৰাজমাও পিচে-পিচে খেদি যায়)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

ৰাজ-সভা।

(সোণখতো[illegible] সিংহাসনত গদাধৰ সিংহ; সোঁৱে লাই গোহাঞিদেৱ, বাঁৱে লেচাই গোহাঞিদেৱ; এপাশে বৰগোহাঞি, বৰপাত্ৰগোহাঞি, বৰফুকন, বিষয়াবৰ্গ, দেওধাই, বাইলুং, তুৰৰী, প্ৰহৰী, কটোৱাল, বন্দীপাল, কটকী, দূত; আনপাশে কোঁচ ৰজা, কছাৰি ৰজা, চুটীয়া ৰজা, জয়ন্তীয়া ৰজা, শ্ৰীহট্টৰ ৰজা, মণিপুৰৰ ৰজা, দিল্লীৰ বাদশ্বাহ এইসকলৰ প্ৰতিনিধিবৰ্গ যথাস্থানত উপবিষ্ট)

দেওধাই।—(উঠি, আগবাঢ়ি) শুনাঁ সভাসদ!

আজি হন্তে গদাপাণি, গদাধৰ নামে,
চাৰি পীঠ অসমৰ ৰাজ-ৰাজেশ্বৰ।
বংশমূল ইন্দ্ৰদেৱ, আৰু প্ৰজাপতি,
তুম্মো নামে ৰাজমালা দিওঁ শুদ্ধ চিত্তে;
—মঙ্গল উচ্চাৰাঁ সবে।

(দেওধায়ে ৰজাক মালা পিন্ধায়;-
নেপথ্যত উৰুলি)

সভাসদ।— জয় গদাধৰসিংহৰ জয়!
জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়!

দেওধাই।—সৃষ্টিৰ পালক,
মহাবিষ্ণু পুণ্য নামে পিন্ধাওঁ মুকুট ;
—কুশল কামনা কৰোঁ।

(মুকুট পিন্ধায় আৰু
নেপথ্যত উৰুলি)

সভাসদ।— জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয় !
জয় গদাধৰসিংহৰ জয় !

দেওধাই।—ৰুদ্ৰ নাম স্মৰি এবে,
ধৰ্ম্মদণ্ড দিওঁ,—দুষ্টৰ দমন আৰু
শিষ্ট পালনৰ।

(ধৰ্ম্মদণ্ড দিয়ে আৰু
নেপথ্যত উৰুলি)

সভাসদ।— জয় গদাধৰসিংহৰ জয় !
জয় মহাৰাজৰ জয় !

দেওধাই।—বৰোঁ এবে যুৱৰাজ,
লাই কোঁৱৰক ; ডুৱলীয়া ৰাজ-চিন্
দিওঁ বিধিমতে।

(মুকুট পিন্ধায় আৰু
নেপথ্যত উৰুলি)

সভাসদ।— জয় যুবৰাজৰ জয় !
জয় কোঁৱৰৰ জয় !

দেওধাই।—ডুৱলীয়া যুৱৰাজ
লেচাই কোঁৱৰ ; দ্বিতীয় বিধৰ চিন্,
দিওঁ যথাবিধি।

(মুকুট পিন্ধায় আৰু
নেপথ্যত উৰুলি)

সভাসদ।—জয় যুবৰাজৰ জয়!

জয় কোৱঁৰৰ জয়!

দেওধাই।—আহাঁ, এবে মন্ত্ৰী সৱ,

লোৱাঁহি শৰণ।—

(বৰগোহাঞি, বৰপাত্ৰগোহাঞি আৰু বৰফুকনে আঁঠু লয়হি; নেপথ্যত উৰুলি)

দেওধাই।— প্ৰতিশ্ৰুত হোৱাঁ তিনে,

সিংহাসন চুই,—ৰাখিবাঁ বিশ্বাস দৃঢ়

এই ৰাজলই।

তিনি-মন্ত্ৰী।—(সিংহাসন চুই) ৰাখিম বিশ্বাস আমি।

সাধিম সদায়, বিশ্বাসেৰে ৰাজকাৰ্য্য,

প্ৰজাহিত হেতু। (নেপথ্যত উৰুলি)

দেওধাই।—আৰু যত কৰ্ম্মচাৰী,

বিষয়ামণ্ডলী, কৰাঁ সৱে অঙ্গীকাৰ,

সেবিবাঁ বিশ্বাসে।

বিষয়াবৰ্গ।—(আঁঠু লৈ) কৰিছোঁ প্ৰতিজ্ঞা,

বিশ্বস্তে সেবিম সদা। (নেপথ্যত উৰুলি)

দেওধাই।—আহাঁ, এবে প্ৰতিনিধি

কৰদীয়া নৃপতিৰ। সিংহাসন চুই,

জনোৱাঁহি সেৱা।

(কোচৰজা, কচাৰিৰজা, ছুটীয়াৰজা, জয়ন্তীয়াৰজা, আৰু শ্ৰীহট্টৰ ৰজাৰ প্ৰতিনিধিয়ে সিংহাসন চুই আঁঠু লয়হি; নেপথ্যত উৰুলি)

দেওধাই।—প্ৰতিনিধি এইবাৰ

মিত্ৰৰাজসকলৰ,—লোৱাঁহি ওলগ।

(উপঢৌকনে সৈতে মণিপুৰৰ ৰজা আৰু দিল্লীৰ বাদশ্বাহৰ প্ৰতিনিধিয়ে
আঁঠু লয়হি ; নেপথ্যত উৰুলি)

দেওধাই।—বোলোঁ এবে স্বৰ্গদেৱ !
মিত্ৰৰাজ উপহাৰ কৰিছোঁ গ্ৰহণ,
ৰাখিবাঁ সদ্ভাব।

গদা।— সাদৰে লইছোঁ মঞি
প্ৰীতি-উপহাৰ। পূৰ্ব্বৱত প্ৰীতিভাব
থাকিব সদায়।

দেওধাই।—শুনাঁ এবে স্বৰ্গদেৱ !
আমাসাৰ বাণী। আশীছোঁ তোমাক আমি,
—সুখ্যাতিৰে ৰাজপাট খোৱাঁ দীৰ্ঘকাল।
পালিম কৰ্ত্তব্য মোৰ,—ঈশ্বৰ-চৰণে
মঙ্গল কামনা তৱ।

(দেওধায়ে আসন গ্ৰহণ কৰে ; নেপথ্যত উৰুলি)

গদা।— শুনাঁ গুৰু, মন্ত্ৰী, আৰু
সভাসদগণ ; ৰাজপ্ৰতিনিধি যত ;
শুনাঁ মোৰ অন্তৰৰ ৰাজ-ধৰ্ম্মবাণী :—
ৰাইজৰ আদেশত ধৰোঁ ৰাজ-ৰাব,
প্ৰজা পালনৰ হেতু, ন্যায় বিচাৰত।
দুষ্টৰ দমন আৰু শিষ্টৰ পালন,
মূলমন্ত্ৰ হব মোৰ এই ৰাজত্বত ;
এই ধৰ্ম্মদণ্ড তাৰ ধৰিলোঁ প্ৰমাণ।
মানিছোঁ কোৱঁৰ দুটি যুৱৰাজ ৰূপে,
ৰাখে যেন বংশনাম, মাতৃৰ গৌৰৱ,

—জয়াৰ সতীত্ব যশ—যুগ-যুগান্তৰ !
ঘাই মন্ত্ৰী তিনি জনা কাৰছোঁ গ্ৰহণ ;
ৰাখিম বিশ্বাস তিনে, হলোঁ প্ৰতিশ্ৰুত।
আৰু যত কৰ্ম্মচাৰী লইছে শৰণ,
সবাৰো সৰল ভাব কৰিছোঁ গ্ৰহণ ;
সবাতে বিশ্বাস মোৰ থাকিব সমানে।
ৰাজপ্ৰতিনিধিগণ ! লোৱাঁ সম্ভাষণ,—
জানাবাঁ প্ৰীতিৰ ভাব মিত্ৰ-ৰাজগণে।
প্ৰজালই প্ৰতিশ্ৰুতি কৰিছোঁ জ্ঞাপন,
—শান্তিৰ বিস্তাৰ মোৰ প্ৰধান কৰম।
ইসব প্ৰতিজ্ঞাপাশে বান্ধি আপোনাক,
মৰতত আজি মঞিও "ৰজা গদাধৰ" ;
স্বৰগত পটেশ্বৰী,—পৰম সধবা—
"সতী জয়মতী" !

যবনিকাপাত।

গীতাসাৰ।

(শ্ৰীমদ্ভগৱদ্গীতাৰ অসমীয়া ভাঙ্গনী)

শ্ৰীকৃষ্ণ-প্ৰণেতা,

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

ৰায় বাহাদুৰ

শ্ৰীযুত পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা এম, আৰ, এ, এচ

প্ৰণীত।

প্ৰথম তাঙ্কৰণ।

১৮৫৭ শক।

বেচ, { পকা বন্ধা, খনে ২৲ দুটকা।
কেচা বন্ধা, খনে ১॥০ ছমহা।

তেজপুৰ,
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

কলিকতা,
২নং বেথুন ৰো, 'ভাৰতমিহিৰ প্ৰেছত'
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

উছৰ্গা।

৺চন্দ্ৰকান্ত আৰু ৺ইন্দ্ৰকান্ত

সন্দিকৈ তনয়দ্বয়ৰ

সন্তপ্ত পিতৃ

মোৰ আদৰৰ ভনীস্বামী

ৰায় বাহাদুৰ শ্ৰীযুত ৰাধাকান্ত সন্দিকৈ

আৰু

স্বৰ্গীয় পোনাদ্বয়ৰ

সন্তপ্তা মাতৃ

মোৰ চেনেহৰ সুমলীয়া ভনী

আইদেউ শ্ৰীমতী নাৰায়ণী দেবীৰ

সন্তাপিত হিয়াত

এই

সন্তাপহাৰী

"গীতাসাৰ"

থাপনা কৰা হল।

গ্ৰন্থকাৰ।

পাতনি।

—✻—

ভগৱান্ শ্ৰীকৃষ্ণই প্ৰিয়তম সখি-শিষ্য অৰ্জ্জুনক কুৰুক্ষেত্ৰ মহাৰণত প্ৰবৃত্ত কৰাবলৈ উদ্গনি দিয়াৰ লাচতে যেনেকৈ গুহ্যতম গীতাশাস্ত্ৰ ব্যাখ্যা কৰিলে, তেনেকৈয়ে প্ৰভুপাদ এই লেখকেও শ্ৰীকৃষ্ণ-চৰিতাখ্যান অসমীয়া ভাষাত লিপিবদ্ধ কৰাৰ লাচতে ভগৱানৰ স্বপ্ৰচাৰিত কৃষ্ণধৰ্ম্মৰ সাৰমৰ্ম্ম এই "গীতাসাৰ" যুগুত কৰি উঠে। ইয়াৰ অন্যতম উদ্যোক্তা কাৰণ হৈছে, গোটাচেৰেক অভাবনীয় বিয়োগ-শোকৰ মৰ্ম্মাহত ছেপা লাঘৱ কৰাৰ উপায় অন্বেষণত ;—এই জীৱনৰ আদি আৰু মাজ ছোৱাত ওপৰা-উপৰিকৈ বিয়োগ-সন্তাপ সহনৰ ওপৰঞ্চি স্বৰূপ, শেহছোৱাৰ জীৱন-সন্ধিয়াত দুটি চেনেহৰ ভাগিন (৺চন্দ্ৰকান্ত আৰু ৺ইন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ-তনয়যুগল) আৰু দুটি চকল ডেকা সাদৰী জোৱাঁই (৺হৰিনাথ গগৈ বি, এল, উকীল আৰু ৺ৰোহিনীকান্ত হাতীবৰুৱা বি-এ, এম-এল-চি,) এই চাৰিটি প্ৰাণপ্ৰতিম প্ৰাণীক অকালত হেৰুৱাই, শোকত আকুল হৈ, সেইশোক-তাপ শাম কটাবৰ অৰ্থে, কৃষ্ণদত্ত মহৌষধি গীতা পান কৰাৰ ফলত, এই "গীতাসাৰ" উদ্ভৱ হয়। এনেহেন দেৱদুৰ্লভ মহৌষধিৰ গুণত লেখকে যি মহোপকাৰ উপভোগ কৰিছে, তাৰ ভাগ স্বৰূপ সেই সঞ্জীৱনী সুধা অসমীয়া জনসাধাৰণ সবাৰে যাতো ইচ্ছা কৰিলেই উপভোগ কৰিবলৈ সুচল পায়, সেই অৰ্থে, এই ভগৱৎ সত্তাৰ ৰাইজৰ আগলৈ আগ বঢ়োৱা হৈছে।—ইতি।

'পদ্মকুটীৰ', তেজপুৰ, অসম।
১ শাওণ, ১৮৫৭ শক।

প্ৰভুপাদ,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

সূচীপাত।

(গ্ৰন্থকাৰ—৩৫ বছৰীয়া বয়সত)

গীতাসাৰ।

১। অধ্যায়।

গীতা-সৃষ্টি।

যুদ্ধকৰ্ত্তা ধৰ্ম্ম-যুধিষ্ঠিৰে ধৰ্ম্মক চিয়াই কুৰুক্ষেত্ৰ-মহাৰণৰ আৰম্ভণ যথাবিধি ঘোষণা কৰি দিলে। সেই অনুসৰি, ৰণক্ষেত্ৰত পোন্-প্ৰথমে গা-দেখা দিবলৈ পাণ্ডৱৰ ঘাই ৰণনেতা অৰ্জ্জুন পাণ্ডৱবাহিনী আৰু কৌৰৱবাহিনীৰ মুখামুখি মধ্যস্থলত অৱতীৰ্ণ হলহি। এনেতে, অৰ্জ্জুনে এই বুলি তেওঁৰ সাৰথি শ্ৰীকৃষ্ণত বিনীত ভাৱে অনুজ্ঞা জ্ঞাপন কৰিলে, "সখি! ক্ষন্তেকমান মোৰ ৰথ উভয় বাহিনীৰ দোমোজাত ৰখোৱাঁচোন, চাই লওঁ মই কাৰ কাৰ লগত ৰণ কৰিব লাগিব; আৰু দুয়োপক্ষৰ সেনাপতিসকলৰ ভিতৰত কোনে কাৰে সৈতে দ্বৈৰথ ৰণ দিবলৈ সষ্টম হৈছে তাকো চাই লওঁ।" সেই অনুজ্ঞা পালন কৰি, সাৰথি বাসুদেৱে অৰ্জ্জুনৰ ৰথ চলাই নি দুয়ো বাহিনীৰ ঠিক সম্মাজত ৰখালেগৈ। মহাৰথ পাৰ্থবীৰে ধীৰ-স্থিৰভাৱে ৰ-লাগি একান্ত মনেৰে কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱবাহিনীৰ সৈন্য-সামন্ত, সেনানায়কসকল আৰু আত্মীয়-কুটুম্বৰ প্ৰতি পৰম কাৰুণিক দৃষ্টিৰে চাবলৈ ধৰিলে। কুন্তীনন্দন ধনঞ্জয়ে কৌৰৱবাহিনীৰ নেতাসকলৰ মাজত দেখিলে, তেওঁৰ পৰম উপকাৰী পিতামহ ভীষ্মদেৱ, পৰম পূজনীয় শিক্ষাগুৰুদেৱ দ্ৰোণাচাৰ্য্য,

সোদৰপ্ৰতিম মহাবীৰ কৰ্ণ, অগ্ৰজসম যুদ্ধকৰ্ত্তা দুৰ্য্যোধনাদি আত্মীয়-কুটুম্ব-সকল! আনপক্ষত পাণ্ডৱবাহিনীত পৰম পূজনীয় অগ্ৰজদ্বয় আৰু অতি চেনেহৰ অনুজযুগল, পৰম শ্ৰদ্ধেয় বৃদ্ধ শহুৰ দ্ৰুপদ ৰজা, আপদৰ বন্ধু বিৰাটৰাজ, অতি আদৰৰ বৈনাই মহাৰথ ধৃষ্টদ্যুম্ন, পৰম প্ৰিয়পত্নী দ্ৰৌপদীৰ পঞ্চনন্দন, প্ৰাণপ্ৰতিম ভতিজা হিড়িম্বানন্দন ঘটোৎকচ, প্ৰাণাধিক প্ৰিয়তম পুত্ৰ সুভদ্ৰানন্দন অভিমন্যু! এনে স্বতেজী, স্ববংশী, স্বধৰ্ম্মী, অভেদাত্মাস্বৰূপ আত্মীয়-কুটুম্বৰ মাজত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা! ইবিলাকৰ ভিতৰত মৰামৰি-কটাকটি! তেওঁ নিজ হাতে সেই পালক পিতামহক বধিবলৈ অস্ত্ৰ ধৰিব! সেই হাতেৰেই তেওঁৰ ধনুৰ্গুৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বিৰুদ্ধে ধনু ধৰিব! সেই হাতেই তেওঁৰ অগ্ৰজ সোদৰ অদ্বিতীয় বীৰ কৰ্ণৰ বধক্ৰিয়া সম্পাদন কৰিব! যাৰ সিৰত তেওঁৰে সৈতে একে তেজ প্ৰবাহিত, সেই বংশ-ভাই-বন্ধুবৰ্গৰ প্ৰতি শত্ৰুতাচৰণ কৰি তেওঁ নিজ হাতে সিবিলাকক বধ কৰিব! এনে ভাব অৰ্জ্জুনৰ মনত উতলি উঠিল। তেওঁ সকলো সংকল্প, সকলো কৰ্ত্তব্য ততালিকে পাহৰি পেলালে; এনে ৰণত প্ৰবৃত্ত নহ'বলৈ বুলি তেওঁ হতাশ হৈ বহিল।

ধৰ্ম্মক্ষেত্ৰ (১) কুৰুক্ষেত্ৰত অৱতীৰ্ণ হৈ বীৰেন্দ্ৰ কেশৰী অৰ্জ্জুন বৈৰাগ্য ভাবত বিহ্বল হৈ নিতান্ত নিৰ্ব্বীৰ্য্যৰ দৰে ৰণবিমুখ হৈ বহি পৰা

(১) য'ত ধৰ্ম্মবুদ্ধিহীন লোকৰো অন্তৰত ধৰ্ম্মভাবৰ উদয় হয়, য'ত মানৱ অন্তৰত অস্ফুট ধৰ্ম্ম-প্ৰবৃত্তি প্ৰস্ফুটিত হয়, যি ঠাইৰ স্থানীয় পৱিত্ৰ প্ৰকৃতিৰ প্ৰভাৱত তমগুণী পুৰুষৰ অন্তৰত সত্বগুণৰ বিকাশ হয়, সেই "ধৰ্ম্মক্ষেত্ৰ" কুৰুক্ষেত্ৰ তাৰ ভিতৰত সবাতকৈ বিশিষ্ট। এনে হেন কুৰুক্ষেত্ৰত মহা তমোগুণী বীৰেন্দ্ৰ কেশৰী অৰ্জ্জুন উপস্থিত সমস্যাত বিচলিত হৈ বৈৰাগ্য ভাবত সত্বগুণবিশিষ্ট হোৱাটো নিচেই স্বাভাৱিক।—শ্ৰীমদ্ভাগবদ্গীতা, প্ৰথম অধ্যা, ১ম শ্লোক,—গীতাৰ্থ সন্দীপনী।

দেখি কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণ বিষম সমস্যাত পৰিল। গতিকে, চক্ৰীচূড়ামণি ভগৱান মাধৱে আত্মজ্ঞান উপদেশৰ অৱতাৰণা কৰিলে। মানৱাত্মাত আত্মজ্ঞানৰ উদয় হলে, সত্ত্ব-ৰজ-তম এই তিনি গুণেই মাৰ যায়। সেই কাৰণে, সৰ্ব্বশাস্ত্ৰবিশাৰদ অদ্বিতীয় ধাৰ্ম্মিক পণ্ডিত শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে ত্ৰিগুণাতীত হৈ কৰ্ম্মাশ্ৰমিক বাহ্য ধৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান আৰম্ভ কৰিলে, আৰু আত্মজ্ঞানৰ দ্বাৰাই দেহাত্মবুদ্ধি বিনাশ কৰি অৰ্জ্জুনত ত্ৰিগুণ মায়াবন্ধন কাটিবলৈ প্ৰয়াস পালে। সেই উদ্দেশে শান্তিপ্ৰিয় মাধৱে কৰ্ত্তব্যৰ অনুৰোধত প্ৰাণসখি অৰ্জ্জুনক এই বুলি সম্বোধন কৰিলে,—"হে অৰ্জ্জুন! উপস্থিত মহা সমস্যাত তোমাৰ অন্তৰত এই মায়া-মোহ কৰপৰা আহিল? এনে মোহ, এনে সমস্যা কাচিতো ক্ষত্ৰিয়োচিত নহয়। এনে মায়াত অধৰ্ম্ম আৰু অখ্যাতি হে আছে। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন! দুৰ্ব্বল নহবা; এনে দুৰ্ব্বলতা তোমাত সমূলি শোভা নাপায়। উঠা, উঠা, কৰ্ত্তব্যনাশক নীচ দুৰ্ব্বলতা নিলগ কৰি ৰণত প্ৰবৃত্ত হোৱা।"

অৰ্জ্জুনে সকাতৰে এই বুলি উত্তৰ দিলে, "হে কৃষ্ণ! আত্মীয়-স্বজন, বংশ-পৰিয়াল আৰু গুৰুজনক ৰণক্ষেত্ৰত সমবেত হোৱা দেখি মোৰ সৰ্ব্বাঙ্গ অৱসন্ন হৈ পৰিছে, শোক-অনুমাণত মুখ শুকাই আহিছে, গোটেই শৰীৰ কঁপিবলৈ ধৰিছে, প্ৰাণ ৰোমাঞ্চিত হৈছে; হাতৰপৰা গাণ্ডীৱ ধনু সৰি পৰিছে, আৰু গাৰ ছাল ৰম্‌ৰমাব লাগিছে (১)। হে কেশৱ! মোৰ স্থিৰেৰে ৰবৰ শক্তি লোপ পাইছে, মোৰ মূৰ ঘূৰিব লাগিছে, মই সৰ্ব্বত্ৰতে অপায়-অমঙ্গলৰ প্ৰত্যক্ষ নিদৰ্শন দেখা পাইছোঁ (২)। উপস্থিত ৰণত আত্মীয়-কুটুম্বসকলক বধ কৰিলেও তাৰপৰা কোনো শুভফল লাভ হব বুলি মোৰ মনে নধৰে। হে কৃষ্ণ! মই বিজয় কামনা নকৰোঁ, আৰু

---

(১) শ্ৰীমদ্ভাগবদ্গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ২৯ শ্লোক।

(২) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৩০ শ্লোক।

ৰাজ্যভোগ সুখলৈকো মোৰ আকাংক্ষা নাই (১)। হে গোবিন্দ! আমাৰ ৰাজ্যৰেইবা কি প্ৰয়োজন? আৰু, জীৱনধৰাৰেই বা আমাৰ ফল কি? যিহেতু, যাৰ নিমিত্তে ৰাজ্যভোগ আৰু সুখ কামনা কৰা যায়, সিবিলাকেইচোন ৰণত উপস্থিত (২)। সোৱা মোৰ গুৰুজন, পিতৃব্যসকল, পুত্ৰগণ; সেয়া পিতামহ, শহুৰ, মোমাই, নাতি-পুতি আৰু জেঠেৰি-বৈনাই-খুলশালি প্ৰভৃতি; তদুপৰি, সমস্ত আত্মীয়-কুটুম্বাদি সকলোৰেই ধনৰ মমতা আৰু প্ৰাণৰ মায়া ত্যাগ কৰি ৰণত অৱস্থিত হৈছেহি। এতেকে, হে মধুসূদন! মোক বধ কৰিলেও সিবিলাকক বধিবলৈ মোৰ সত নাযায় (৩)! পৃথিবীৰ ৰাজত্ব হে নালাগে, ত্ৰৈলোক্য ৰাজ্যলাভাৰ্থেও ইবিলাকক মই বধ কৰিব নোৱাৰোঁ। হে জনাৰ্দ্দন! দুৰ্য্যোধনাদিক হত্যা কৰি নো আমাৰ কি সুখ হব (৪)? হে মাধৱ! দুৰ্য্যোধনাদিয়ে লোভত পাপ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছে যদিও, আমি কুলক্ষয়-জনিত পাপ (৫) আচৰোঁ কিয়? কুলক্ষয় হলে সনাতন কুলধৰ্ম্ম সমূহ বিনষ্ট হয় (৬); আৰু কুলধৰ্ম্ম নষ্ট হলে অৱশিষ্ট সমস্ত কুল

---

(১) শ্ৰীমদ্ভাগৱদ্গীতা প্ৰথম আধ্যা, ৩১ শ্লোক।

(২) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৩২ শ্লোক।

(৩) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৩৩ আৰু ৩৪ শ্লোক।

(৪) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৩৫ শ্লোক।

(৫) প্ৰকৃততে, আত্মীয়-কুটুম্বাদিক ৰণক্ষেত্ৰত সমবেত দেখি অৰ্জ্জুন শোক-মোহাচ্ছন্ন হোৱা নাই; সত্বগুণৰ প্ৰভাৱত বৈৰবুদ্ধি নাশ হোৱা হেতুকেহে তেওঁৰ হিংসাপূৰ্ণ ৰণপ্ৰবৃত্তি স্বভাৱতে শামকাটি আহিল। আৰু, সত্বগুণৰ প্ৰভাৱত শত্ৰুৰ প্ৰতি মিত্ৰভাৱে চালেই ৰণলীলা আপোনা-আপুনি মাৰ যায়।

—কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী।

(৬) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৩৬—৩৯ শ্লোক।

অধৰ্ম্মত অভিভূত হয়। এতেকে, হে জনাৰ্দ্দন! কুলক্ষয়জনিত পাপ দেখিও আমি তাৰপৰা নিলগ নহম কিয়? হে বৃষ্ণিকুলতিলক! শুনিছোঁ, কুলধৰ্ম্ম অধৰ্ম্মত পতিত হলে কুলনাৰীগণ ভ্ৰষ্টাচাৰিণী হয়; সেয়ে হলে, কুলত কলঙ্কস্বৰূপ বৰ্ণসঙ্কৰৰ উদ্ভৱ হয় (১)। তাৰ ফলত পিতৃ-পিতামহসকলৰ সদ্গতি নহৈ, সিবিলাকৰ স্বৰ্গীয় আত্মা ক্ৰমাৎ নৰকগামী হয় (২)। আৰু, তাৰ ফলত কুলনাশকগণৰ জাতিধৰ্ম্ম, সনাতন কুলধৰ্ম্ম আৰু আশ্ৰমধৰ্ম্ম একেবাৰে উচ্ছিন্ন হয় (৩)। তদুপৰি, হে জনাৰ্দ্দন! শুনিছোঁ, বোলে যাৰ কুলধৰ্ম্ম আৰু জাতিধৰ্ম্ম বিনষ্ট হয়, সেইবিলাক মানৱাত্মা সৰ্ব্বতিকাল নৰকত পৰি থাকে (৪)। হাঁয়, কি কষ্ট! আমি কি যে মহাপাপ আচৰিবলৈ উদ্যত হৈছোঁ! যিহেতু আমি ৰাজ্যসুখ-লোভত পৰি আত্মীয়বৰ্গক বধিবলৈ আগ বাঢ়িছোঁ (৫)। মোৰ মনেৰে, মোক যদি নিৰস্ত্ৰ অৱস্থাত সশস্ত্ৰ দুৰ্য্যোধনাদি ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰগণে বধ কৰে, তেন্তে সি মোৰ কল্যাণৰ অৰ্থে হে (৬)।" ইয়াকে কৈ অৰ্জ্জুনে ৰণক্ষেত্ৰত শৰ-ধনু পৰিত্যাগ কৰি শোকাকুল চিত্তেৰে ৰথৰ ওপৰত বহি পৰিলগৈ (৭)। দেখি-শুনি সকলো বিচুৰ্ত্তি হল। সকলোৱেই সেই বিষম সমস্যাৰ পাৰ ক'ত তাক সূক্ষ্ম দৃষ্টিৰে মনি চাবলৈ ধৰিলে। সকলোৱেই ভাবি পালে যে, সেই অপাৰ সমস্যাৰ পাৰ কেৱল

(১) শ্ৰীমদ্ভাগবদ্গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪০ শ্লোক।
(২) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪১ শ্লোক।
(৩) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪২ শ্লোক।
(৪) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪৩ শ্লোক।
(৫) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪৪ শ্লোক।
(৬) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪৫ শ্লোক।
(৭) গীতা, প্ৰথম আধ্যা, ৪৬ শ্লোক।

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ অদ্ভুত প্ৰতিভাত বাজে আন কাৰো চিন্তাশক্তিয়ে ধুকি পোৱাটো সম্ভৱপৰ নহয়। গতিকে, সকলোৱেই অতি ব্যাকুল আৰু সন্দিহান চিত্তেৰে ভগৱান কেশৱৰ চেষ্টাচৰিতৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। (১)

(১) কিন্তু, কৃষ্ণানন্দস্বামীকৃত গীতাৰ্থসন্দীপনী মতে, অৰ্জ্জুনৰ ৰথ দুয়ো সেনাদলৰ মাজত অৱস্থিত কৰাৰ হেতুকে পাণ্ডৱ পক্ষীয় কেৱে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক দেখা নাপাইছিল; কৌৰৱ পক্ষে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক সমুখতে পাইছিল সঁচা, কিন্তু অৰ্জ্জুনৰ দৰে প্ৰাণসখি ভাৱে নেদেখি শত্ৰুভাৱে দেখিছিল। গতিকে, সত্বগুণৰ অভাৱত কৃষ্ণকৃত গীতা ব্যাখ্যানৰ মৰ্ম্ম সিবিলাকে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিছিল, আৰু অৰ্জ্জুনে ৰণ নকৰে বুলি বহা দেখি সিবিলাক আনন্দিত হৈছিল; যাথোন, সঞ্জয়ে সৰ্ব্বজ্ঞান জ্ঞানেৰে উপলব্ধি কৰি ইয়াৰ তথ্য অন্ধৰজা ধৃতৰাষ্ট্ৰক জনাই আছিল।

২। অধ্যায়।

আত্মাতত্ত্ব আৰু কৰ্ত্তব্যজ্ঞান।

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণ মহাচিন্তাত পৰিল। মুৰকত যুদ্ধ নকৰোঁ বোলা অৰ্জ্জুনৰ খাতাং সমিচাৰে চিন্তাহাৰী ভগৱান মধুসূদনকো চিন্তাকুল কৰিলে। এনে অপাৰ সমস্যাৰ পাৰ উলিয়াবলৈ তেওঁ অভাবনীয় ভাবনা ভাবিব লগাত পৰিল। সেই উদ্দেশে তেওঁৰ মনে ত্ৰিভুবন ভ্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, ভিতৰি গভীৰ ভাবনাত মগ্ন যদিও, বাহিৰে সদানন্দ দৈৱকীনন্দন আনন্দময়। তেওঁ উলাহ-লগা মৌ-মাতেৰে প্ৰাণসখি অৰ্জ্জুনক পুনৰপি এই বুলি উদগাবলৈ ধৰিলে, "হে পাৰ্থ! তুমি কাতৰ নহবাঁ। কাতৰ ভাৱ তোমাত শোভা নাপায়। হে শত্ৰুসন্তাপক বীৰ্য্যৱন্ত বীৰ! ক্ষুদ্ৰহৃদয়ৰ দুৰ্ব্বলতা পৰিত্যাগ কৰি ৰণলৈ গাত্ৰোত্থান কৰাঁ (১)।" এইভাৱে বিবিধ ভাউতিৰে বাসুদেৱে বাৰম্বাৰ উদগনি দিয়াৰ ফলত, কিংকৰ্ত্তব্যবিমূঢ় অৰ্জ্জুনে অগত্যা শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰত সখিত্ব এৰি শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰি "শ্ৰেয়ঃ" (২) উপদেশ প্ৰৰ্থনা কৰিবলৈ উদ্যত হল; কিয়নো,

---

(১) শ্ৰীমদ্ভাগৱত-গীতা, ২য় অধ্যা, ৩য় শ্লোক॥

(২) শ্ৰেয়ঃ উপদেশ দুবিধ; এবিধ ঐকান্তিক আৰু ইবিধ আত্যন্তিক। যাৰ শুভলাভত অনিশ্চয়ত্ব আৰু লাভ হলেও তাত অস্থায়িত্ব থাকে, সেয়ে ঐকান্তিক; আৰু যি নিশ্চয় শুভদায়ক, আৰু যি শুভ কাচিতো বিকৃত নহয়, সেয়ে আত্যন্তিক।— কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতা-সন্দীপনী; গীতা, ২য় অধ্যা, ৭ম শ্লোক।

শিষ্য হৈ জিজ্ঞাসু নহলে শ্ৰুতিসিদ্ধ নিয়মমতে উপদেষ্টাই ব্ৰহ্মবিদ্যাৰ শিক্ষা দান নকৰে। গতিকে, অগত্যা পাৰ্থবীৰে নিতান্ত নিৰ্জ্জুভাৱে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণত এই বুলি নিবেদন কৰিলে, "হে মাধৱ ! মই অজ্ঞান-জনিত নীচতাদোষত কলুষিতচিত্ত আৰু ধৰ্ম্মবুদ্ধিবিমূঢ় হৈ তোমাত প্ৰাৰ্থনা জনাইছোঁ, যি আমাৰ মঙ্গলকৰ হব, তাকে কৰিবলৈ মোক শ্ৰেয়ঃ উপদেশ দান কৰাঁ। মই শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰি তোমাৰ শৰণাগত হৈছোঁ; তুমি মোক শ্ৰেয়ঃ সাধনৰ যথাৰ্থ উপদেশ প্ৰদান কৰাঁ (১)।"

অৰ্জ্জুনৰ অনুৰোধ ৰক্ষাৰ্থে হৃষীকেশে (২) উপহাসৰ ছলেৰে হাঁহি হাঁহি দুয়ো [illegible]সৈন্যদলৰ মধ্যস্থিত বিষাদগ্ৰস্ত অৰ্জ্জুনক বাঞ্ছিত শ্ৰেয়ঃ উপদেশ দিবলৈ এই বুলি আৰম্ভ কৰিলে (৩), "হে অৰ্জ্জুন ! তুমি অনুশোচনাৰ অযোগ্য গণৰ কাৰণে অনুশোচনা কৰিছাঁ; আৰু পণ্ডিতৰ দৰে কথা কৈছাঁ, কিন্তু কাৰ্য্যত অনাত্মজ্ঞৰ চিনাকি দিছাঁ। কিয়নো, পণ্ডিতে মৃত বা জীৱিত বন্ধুৰ কাৰণে শোক প্ৰকাশ নকৰে (৪)।" "নৰকে নিত্যং বাসঃ" এনে ভাব প্ৰকাশেৰে অৰ্জ্জুনে এহাতে দেহৰপৰা আত্মাক স্বতন্ত্ৰ বুলি স্বীকাৰ কৰি পাণ্ডিত্য দেখুৱাইছে, আনহাতে স্থূলদেহাৰ লগতে যে সূক্ষ্মদেহা আৰু আত্মাৰ বিনাশ নহয় সেইটো বুজিও নুবুজি শোকাকুল হৈছে। সেইবাবে তেওঁ নিজক অজ্ঞান যেন বুজাইছে। ইয়াৰ পাচত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এটাৰ পাচত আন এটাকৈ আত্মতত্ত্ব আৰু

(১) গীতা, ২য় আধ্যা. ৭ম শ্লোক।

(২) ইন্দ্ৰিয়নিয়ন্তা শ্ৰীকৃষ্ণ।—গীতা, কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত অন্বয়বোধিনী, ১০ম, শ্লোক।

(৩) এয়ে গীতা-সৃষ্টিৰ আঁতি-গুৰি। এইখিনিৰপৰাই প্ৰথমে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই আত্মতত্ত্ব আৰু কৰ্ত্তব্যজ্ঞান ব্যাখ্যান আৰম্ভ কৰে।

(৪) গীতা, ২য় আধ্যা, ১১শ, শ্লোক।

কৰ্ত্তব্যজ্ঞান এইদৰে ব্যাখ্যা কৰি যাবলৈ ধৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! ইতিপূৰ্ব্বত যে মই কেতিয়াও নাছিলোঁ এনে নহয়, তুমিও যে নাছিলা সিও নহয়, এই সমবেত ভূপতিগণ যে নাছিল সেইটোও নহয়; ইয়াৰ পাচতো যে মই, তুমি আৰু এই ৰাজন্যবৰ্গ নাথাকিমহঁক তেনেও নহয়। প্ৰকৃততে আমি আগেয়েও আছিলোঁ, এতিয়াও আছোঁ আৰু আগলৈকো অটুটভাৱে বিদ্যমান থাকিম। দেহীৰ একেটা দেহাতে যেনেকৈ কৌমাৰ, যৌৱন আৰু জৰা লক্ষিত হোৱাটো আচৰিত নহয়, এটা দেহা এৰাৰ পাচত আত্মাই অন্য এটা দেহাধাৰণ কৰাও তেনেকৈয়ে নোহোৱা-কথা নহয়; গতিকে জ্ঞানী লোকে এনে দেহা-সলনিত বিমুগ্ধ বা বিচলিত নহয় (১)। কাৰণ, একে আত্মাই বিভুৰূপে সকলো দেহাতে বিৰাজমান। লৰাকালত যি আত্মা, ডেকাকালতো সেই আত্মা, বুঢ়া কালতো সেই আত্মাই। আত্মাৰ অন্যথা নহয় (২)। যিজনক সংসাৰত ইন্দ্ৰিয়বৃত্তি বা বিষয়ৰ স্পৰ্শে বিচলিত কৰিবঁ নোৱাৰে, আৰু যি ধীৰলোকৰ মানত সুখ আৰু দুখ সমান, তেওঁৱেই হে ধৰ্ম্মজ্ঞানৰ বলত মোক্ষলাভৰ উপযোগী হয় (৩)। অনেকে অন্তঃকৰণৰ ক্ৰিয়াকে (৪) আত্মাৰ ক্ৰিয়া বুলি ভাবে; কিন্তু সেইটো সিবিলাকৰ ভ্ৰম। যি অসৎ তাৰ অস্তিত্ব নাই, আৰু যি সৎ তাৰ অভাব নাই; তত্ত্বদৰ্শী পুৰুষসকলে সত্যাসত্য নিৰ্ণয় এইদৰেই কৰিছে। যি আত্মা এই দৃশ্যমান জগতত পৰিব্যাপ্ত, তেওঁৰ বিনাশ নাই; এই অব্যয়ৰূপ কেৱে বিনাশ কৰিব

(১) গীতা, ২য় আধ্যা, ১২শ, আৰু ১৩শ, শ্লোক।

(২) কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী গীতা, ২য় আধ্যা, ১৩শ শ্লোকৰ টিপনী ব্যাখ্যা।

(৩) গীতা, ২য় আধ্যা, ১৫শ, শ্লোক।

(৪) অন্তঃকৰণ :—মন, বুদ্ধি, চিত্ত আৰু অহঙ্কাৰ।

নোৱাৰে। যি সৎ সি নিত্য, অব্যয় আৰু অনন্ত। দেহী আত্মা অবিকাৰী, অবিনাশী আৰু অপৰিচ্ছন্ন। এই নশ্বৰ দেহাসমূহ আত্মাৰ বাসস্থান মাথোন। এতেকে, হে ভাৰত! তুমি যুদ্ধ কৰাঁ। যি আত্মাক হন্তা বুলি ভাবে, আৰু যি আত্মাক বিনষ্ট বুলি বিশ্বাস কৰে, সিবিলাক দুয়ো মতাৱলম্বীয়েই আত্মানভিজ্ঞ; কিয়নো আত্মাই কাকো আহত নকৰে, আৰু কাৰো দ্বাৰাই আত্মা নিহত নহয়। দেহাত্মাভিমানীগণে মাথোন আত্মাৰ বিনাশ আশঙ্কা কৰে; কিন্তু আত্মা অচ্ছেদ্য, অভেদ্য আৰু সৰ্ব্বত্ৰ স্বতন্ত্ৰ। আত্মাৰ আচলতে জনমো নাই, মৰণো নাই, নাইবা বাৰংবাৰ উৎপন্ন হৈ বিনাশপ্ৰাপ্তও নহয়। এতেকে, আত্মা জন্মৰহিত, সততে একৰূপী, বিকাৰশূন্য, অপৰিণামী; গতিকে, দেহাৰ লগতে আত্মাৰো বিনাশ নহয়। হে অৰ্জ্জুন! আত্মা যি স্থলত কোনো আকাৰ-বিকাৰেই (১) তল নহয়, সেই স্থলত অস্ত্ৰৰ দ্বাৰাই দেহা বিনষ্ট হলেও আত্মা বিনষ্ট নহয়। এতেকে, উঠাঁ, তুমি ৰণবিমুখ নহবাঁ। যি জনে আত্মাক অবিনাশী, নিত্য আৰু জন্ম-ক্ষয়ৰহিত বুলি জানে, হে পাৰ্থ! সেইজনে কিয় বা কেনেকৈ বা কাক বধ কৰিব? আৰু স্বয়ং উদ্যত হৈ কিয় বা কাক বধ কৰাব (২)? অৰ্থাৎ, যি জ্ঞানীলোকে সৰ্ব্বব্যাপী পৰমাত্মা নিজতো আৰু অপৰতো সমভাৱে বিদ্যমান বুলি জানে, তেওঁ নিজে নিজকে মাথোন কোনো সজ উদ্দেশ্যে দেহান্তৰ কৰে। তাৰপৰা পাপ নহৈ বৰঞ্চ পুণ্য হে লাভ হয়।"

"হে অৰ্জ্জুন! মানুহে যেনেকৈ জীৰ্ণ বস্ত্ৰাদি পৰিত্যাগ কৰি নতুন বস্ত্ৰাদি পৰিধান কৰে, সেইদৰেই দেহধাৰী আত্মায়ো জীৰ্ণ দেহ পৰিত্যাগ কৰি নতুন দেহ ধাৰণ কৰে। এতেকে, অনেক তপস্যা আৰু সৎকাৰ্য্যৰ

---

(১) বিকাৰ:—জন্ম, অস্তিত্ব, বৃদ্ধি, বিপৰিনাম, অপক্ষয় আৰু বিনাশ।

(২) গীতা, ২য় আধ্যা, ১৬—২১ শ্লোক।

অনুষ্ঠানৰ বলত ভীষ্মাদিয়ে যি পুণ্যতনু ধাৰণ কৰিছে, সেই তনু বৃদ্ধ বয়সত জীৰ্ণ হবলৈ ধৰিছে ; গতিকে সেই পুণ্যৰ ফল স্বৰূপেই সিবিলাকে নতুন তনু লাভ কৰিবৰ সময় চাপিছে। এতেকে, এই সময়ত সিবিলাকক বধ কৰি নতুন নতুন তনু লাভলৈ কাল চপাই দিব পাৰিলে তুমি সিবিলাকৰ উপকাৰ কৰাহে হব। যদি সেয়ে হয়, এই যুদ্ধত তোমাৰ হাতত সিবিলাকৰ দেহা হে পতন হব, আত্মাৰ লেশমাত্ৰও ক্ষয় নহয় ; কিয়নো এই আত্মাক অস্ত্ৰেও কাটিব নোৱাৰে, পানীয়েও তিয়াব নোৱাৰে, জুয়েও পুৰিব নোৱাৰে, বায়ুৱেও শুকুৱাব নোৱাৰে। আত্মা কাটিব পৰা বস্তু নহয়, তিয়াব পৰা বস্তু নহয়, পুৰিব পৰা বস্তু নহয়, ই শুকুৱাব পৰা বস্তুও নহয় ; ই অবিনাশী, সৰ্ব্বব্যাপী, স্থিৰ, অপৰিবৰ্ত্তনশীল আৰু অনাদি। স্বৰূপত আত্মা অব্যক্ত, অচিন্ত্য আৰু অবিকাৰ্য্য। ই মনৰ অগোচৰ, জ্ঞানেন্দ্ৰিয়ৰ অগোচৰ, আৰু কৰ্ম্মেন্দ্ৰিয়ৰো অগোচৰ। এতেকে, হে পাৰ্থ ! এনে আত্মা বিনাশৰ মিছা আশঙ্কাত তুমি ব্যাকুল নঁহবা।" (১)

"ইমানতো যদি আত্মাক জন্মশীল আৰু মৰণশীল বুলি মানিব খোজাঁ, তেনেহলেও, হে মহাবাহো ! তুমি সেইবাবে শোক কৰা কৰ্ত্তব্য নহয়। কিয়নো জন্মিলেই মৰিব লাগে, সেইটো ধ্ৰুৱ যেতিয়া, তেনে অপৰিহাৰ্য্য বিষয়ত লাগি অনৰ্থক শোক কৰা কোনোমতেই উচিত নহয়। আৰু, যদি বাসনা পূৰ্ণ নৌ হওঁতেই কাৰো মৃত্যু হয়, তেন্তে তাৰ পুনৰ্জ্জন্ম অৱশ্যম্ভাবী। এতেকে, সেইদৰে হলেও, উপস্থিত ৰণত তোমাৰ প্ৰিয়জনৰ মৰণ মিলিলেও শোকৰ কাৰণ নাথাকে (২)।"

---

(১) গীতা, ২য় আধ্যা, ২২—২৫ শ্লোক।

(২) গীতা, ২য় আধ্যা, ২৬—২৮ শ্লোক।

"হে ভাৰত (অৰ্জ্জুন)! ভূতসকল (জীৱগণ) আদিম (জন্মৰ পূৰ্ব্বে) আৰু অন্তিম (মৰণৰ পাচত) অৱস্থাত অব্যক্ত ভাবাপন্ন থাকে; মধ্যাৱস্থাত (জীৱদ্দশাত) ব্যক্ত থাকে। ভীষ্মাদি দেহী মাত্ৰৰে সেই দশা। এতেকে, মৰণ ভাবনাত শোক কৰাৰ প্ৰয়োজন কি? কোনোৱে আত্মাক আশ্চৰ্য্যৱত দেখে; কোনোৱে আত্মাক আশ্চৰ্য্যৰূপে বৰ্ণনা কৰে, কোনোৱে বা এই আত্মতত্ত্ব আশ্চৰ্য্যভাৱে শ্ৰৱন কৰে, আৰু কোনোৱে বা সেই তত্ত্ব শ্ৰৱন কৰিও আত্মাৰ স্বৰূপতাৰ বিষয় জ্ঞাত হবগৈ নোৱাৰে। এই অদ্ভুত পৰমাত্মা সকলো জীৱাত্মাত নিত্য আৰু অবিধ্যভাৱে বিদ্যমান থাকে; এতেকে, হে ভাৰত! যেই-সেই প্ৰাণীৰে প্ৰাণনাশ হোৱা দেখি বা তাৰ আশঙ্কা মানি তুমি কাতৰ হোৱা কৰ্ত্তব্য নহয়।" (১)

তাৰ পাচত, সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ তত্ত্বভেদী সৰ্ব্বশাস্ত্ৰবিশাৰদ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই ধৰ্ম্মৰাজ্য স্থাপনৰ অৰ্থে পাণ্ডৱ পক্ষীয় একমাত্ৰ বীৰ, যি অজেয় ভীষ্ম আৰু কৰ্ণক জয় কৰিব পাৰে, সেই অৰ্জ্জুনক পুনৰপি এই বুলি কৰ্ত্তব্যজ্ঞানৰ উপদেশ দিবলৈ ধৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! স্বধৰ্ম্মৰ ফালে চালেও তোমাৰ হৃৎকম্প হোৱাৰ কাৰণ নাই; কিয়নো ধৰ্ম্মযুদ্ধতকৈ শ্ৰেয়ঃ কৰ্ত্তব্য ক্ষত্ৰিয়ৰ পক্ষে আন একো হব নোৱাৰে। এটা প্ৰাণী ৰক্ষা অৰ্থত আন এটা প্ৰাণী হত্যা কৰা বুজায়; সেইদৰেই ধৰ্ম্ম সাধনৰ অৰ্থে ধৰ্ম্ম যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাটো ক্ষত্ৰিয়ৰ পক্ষে অপৰিহাৰ্য্য কৰ্ত্তব্য। হে পাৰ্থ! এনে অযাচিতে লাভ হোৱা ৰূপনাহীন স্বৰ্গদুৱাৰ হেন ধৰ্ম্মযুদ্ধ ভাগ্যৱান ক্ষত্ৰিয়সকলৰ পক্ষে হে সম্ভৱ। বিশেষতঃ, অৱশ্যম্ভাবী উপস্থিত যুদ্ধ তোমাৰ স্বকৃত নহয়, কৌৰৱগণৰ দুষ্টবুদ্ধি আৰু উদ্যমৰ ফলত হে ই সংঘটিত হৈছে। গতিকে, এই ৰণত বিমুখ

(১) গীতা, ২য় আধ্যা, ২৯—৩০ শ্লোক।

হলে তুমি কৰ্ত্তব্যৰপৰা পিছলি পৰাটো হে হব। আৰু, ভাবি চোৱাঁ, এই যুদ্ধত জয় হলে মান, গৌৰৱ, যশস্যা আৰু ৰাজ্য লাভ; আৰু পতন হলেও ধ্ৰুৱপ স্বৰ্গলাভ। এতেকে, এই ধৰ্ম্মযুদ্ধত (১) পৰাঙ্মুখ হলে তোমাক কৰ্ত্তব্যহানিৰ পাপে ছুব; কিয়নো স্বধৰ্ম্ম আৰু কীৰ্ত্তি স্বইচ্ছাৰে পৰিত্যাগ কৰিলে পাপভাগী হব লগীয়া হয়। তদুপৰি, এই ধৰ্ম্মযুদ্ধ তুমি আপোন ইচ্ছাৰে পৰিত্যাগ কৰিলে তোমাৰ কীৰ্ত্তিনাশ হব। তেতিয়া সকলোৱেই তোমাৰ অপযশ ৰটিব। হে অৰ্জ্জুন! তোমাৰ তুল্য শৌৰ্য্য, বীৰ্য্য, ধৰ্ম্মনিষ্ঠা আদি বিবিধ গুণেৰে বিভূষিত শ্ৰেষ্ঠ পুৰুষৰ পক্ষে কীৰ্ত্তিনাশতকৈ মৰণেই শ্ৰেয়ঃ। ৰণক্ষেত্ৰত অৱতীৰ্ণ হৈ এতিয়া তুমি ৰণ নিদিয়াকৈ আঁতৰি গলে, যি সকল তোমাৰ সমনীয়া মহাৰথে তোমাক মান কৰিছিল, সেই সকলেও তোমাক ভয়াতুৰ বুলি নিন্দা হে কৰিব। তাৰ দ্বাৰাই তোমাৰ বিষম লঘুতা প্ৰকাশিত হব। আৰু, দুৰ্য্যোধনাদি তোমাৰ শত্ৰুপক্ষীয়গণেও তোমাৰ সামৰ্থ্য হেয়জ্ঞান কৰি তোমাক উপহাস কৰিবলৈ বাকী নথয়। ইয়াতকৈ অধিক মনস্তাপ আৰু অপমান তোমাৰ পক্ষে আৰু কি হব পাৰে? ভীষ্মাদি আত্মীয় বধৰ কষ্টতকৈও ই কষ্টকৰ হব।" (২)

শ্ৰীকৃষ্ণৰ যুক্তি অকাট্য বুলি মানিবলৈ অৰ্জ্জুন বাধ্য হল। কিন্তু, সিমানতো তেওঁ নিজৰ অন্তৰক বুজাব পৰা নাই। এহাতে গুৰুজন আৰু আত্মীয়-কুটুম্বাদিক বধ কৰা অসহনীয় ভাব, আনহাতে চক্ৰীচূড়ামণি

---

(১) ধৰ্ম্মযুদ্ধৰ যাই লক্ষণ:—ৰথবিহীন যোদ্ধাক ৰথীয়ে আহত নকৰে; নঙঠা, নপুংসক, ৰোগী, শৰণাগত, অস্ত্ৰবিহীন, যুদ্ধদৰ্শনাৰ্থী, যুদ্ধপৰীক্ষক, ভয়াতুৰ আৰু পলৰীয়াৰ প্ৰতি ৰথীয়ে অস্ত্ৰ প্ৰহাৰ নকৰে।

(২) গীতা, ২য় আধ্যা, ৩১—৩৬ শ্লোক।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ অকাট্য যুক্তি! অৰ্জ্জুন কিংকৰ্ত্তব্যবিমূঢ়! এনে সমস্যাৰপৰা উদ্ধাৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ভগৱান বাসুদেৱে পুনৰপি অৰ্জ্জুনক এই বুলি উদগনিৰ বুজনি দিলে, "হে কুন্তীনন্দন! তুমি বিমোৰ নহবাঁ। মই ইয়াৰ আগেয়েই কৈ আহিছোঁ যে, উপস্থিত ধৰ্ম্মযুদ্ধত তোমাৰ মৰণ মিলে যদি তোমাৰ স্বৰ্গলাভ নিশ্চয়; আৰু জয়ী হব পাৰাঁ যদি তোমাৰ নিষ্কণ্টক ৰাজ্যলাভ। দুয়োহাতে তোমাৰ মঙ্গল। এতেকে, শোক, চিন্তা আৰু সংশয় পৰিত্যাগ কৰি, তুমি স্থিৰনিশ্চয় হৈ ৰণৰ উদ্দেশে গাত্ৰোত্থান কৰাঁ (১)।" কিন্তু, সিমানতো অৰ্জ্জুনক চিন্তিত দেখি, ভগৱান দৈৱকীনন্দনে আপোনাৰ শিষ্য-সখি কুন্তীনন্দনক অনতিপলমে চৰম কৰ্ত্তব্যজ্ঞান জ্ঞাপন কৰিলে, 'সুখদুঃখে সমে কৃত্বা লাভালাভৌ জয়াজয়ৌ। ততো যুদ্ধায় যুজ্যস্ব নৈবং পাপমবাপ্স্যসি॥' অৰ্থাৎ, সুখ আৰু দুখ, লাভ আৰু অলাভ, জয় আৰু পৰাজয় সবাৱকে সমভাৱে চাই লৈ, তাৰ পাচত তুমি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ, তাৰ বাবে তুমি পাপভাগী হব নালাগিব। মুঠতে, তুমি সুখৰো কামনা নকৰিবাঁ, দুখৰ আশঙ্কাতো সঙ্কুচিত নহবাঁ; যুদ্ধত যে তোমাৰ লাভ হব সেইটোও নাভাবিবাঁ, অলাভ যে হব তাকো মনলৈ নানিবাঁ; আৰু উপস্থিত মহাৰণত যে তোমাৰ জয় তাকো আশা নকৰিবাঁ, পৰাজয় যে হব তাকো মনত ঠাই নিদিবাঁ। সেয়ে হলেই গুৰুজন আৰু জ্ঞাতিবধৰ পাপে তোমাক নাপায়।" (২)

(১) গীতা, ২য় আধ্যা, ৩৭ শ্লোক।

(২) গীতা, ২য় আধ্যা, ৩৮ শ্লোক।

৩। আধ্যা।

নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগ।

আত্মজ্ঞান ব্যাখ্যান শুনি অৰ্জ্জুনৰ সম্যক্ চেতনা হোৱা নাই যেন জানি, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই তেওঁক পৰমাত্মাতত্ত্বজ্ঞান আয়ত্ত কৰাবৰ অৰ্থে নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগৰ ব্যাখ্যা শুনাবলৈ পুনৰপি এই বুলি আৰম্ভ কৰিলে, "হে পাৰ্থ! তোমাক আত্ম-তত্ত্ব আৰু কৰ্ত্তব্য-জ্ঞানৰ উপদেশ যি হয় শুনালোঁ, এতিয়া কৰ্ম্মযোগ ব্যাখ্যা কৰোঁ, শুনিবা। ইয়াক আয়ত্ত কৰিব পাৰিলে, কৰ্ম্মবন্ধৰপৰা তুমি মুক্ত হবা। এই ব্যাখ্যাত নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগৰ ব্যাখ্যা কৰা হব। এই নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগৰ ফল কেতিয়াও নেহেৰায়। ইয়াত পাপৰ সঞ্চাৰ নাই, এই মনুষ্যধৰ্ম্মৰ যৎকিঞ্চিৎ লাভ হলেও মহাভয়ৰপৰা ৰক্ষা পোৱা যায়। হে কুৰুনন্দন অৰ্জ্জুন! এই কৰ্ম্মযোগত কেৱল আত্মতত্ত্বনিশ্চয়াত্মিকা বুদ্ধি থাকে, সকাম কৰ্ম্মযোগিগণৰ বুদ্ধি বহুশাখাবিশিষ্ট হয়, আৰু সি অনন্তৰূপ ধাৰণ কৰে। সকাম আৰু নিষ্কাম কৰ্ম্মৰ বিভিন্নতা এই যে, সকাম কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠানত ফললাভৰ অশঙ্কা বলৱৎ থকা হেতুকে বুদ্ধি চঞ্চল আৰু বিবিধ ভাবনাত বিয়াকুল হয়; কিন্তু নিষ্কাম কৰ্ম্মানুষ্ঠানত ভগৱান্নিষ্ঠা হেতুকে বুদ্ধিৰ নিৰ্ম্মলতা আৰু একাগ্ৰতা বৃদ্ধি পায়, আৰু সেই নিৰ্ম্মলা বুদ্ধি তত্ত্বজ্ঞানৰ অনুগামিনী হয়।" (১)

---

(১) গীতা, ২য়, আধ্যা, ৩৯—৪১ শ্লোক।

বেদবাক্যৰ সূক্ষ্মতত্ত্ব উপলব্ধি নোহোৱাৰ কাৰণে সকাম পুৰুষৰ অন্তৰত ভগৱানৰ প্ৰতি একনিষ্ঠা বুদ্ধিৰ সম্যক্ উদয় নহয়। বেদোক্ত অগ্নিহোত্ৰাদি ক্ৰিয়াকলাপ চিত্তশুদ্ধিৰ অৰ্থে হোৱা হে কৰ্ত্তব্য, স্বৰ্গাদি ভোগাৰ্থে হোৱা অনুচিত। নিষ্কাম পুৰুষে সেই ক্ৰিয়া-কলাপেৰে চিত্তশুদ্ধিৰ দ্বাৰাই আত্মতত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰে (১)। এই জটিল বিষয়ৰ বিশদ ব্যাখ্যা শুনোৱাৰ অভিপ্ৰায়ে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই ঘুৰিবাৰ অৰ্জ্জুনক এই বুলি সম্বোধন কৰিলে, "হে পাৰ্থ! সুবিচাৰ আৰু সদ্বিবেচনাশূন্য লোকে বেদোক্ত কৰ্ম্মকাণ্ডৰ কথা যি ভাৱে গ্ৰহণ কৰে, সি ৰঙা মদাৰ ফুলৰ ৰূপগ্ৰহণৰ তুল্য হে। যিবিলাক বৈদিক ফলশ্ৰুতিৰ অনুগামী, বেদোক্ত ক্ৰিয়া-কলাপত ফললাভৰ আশা যাৰ প্ৰবল, যি স্বৰ্গলাভ সুখৰ বাহিৰে বেদবাণীত আন উদ্দেশ্য নাৰাখে সিবিলাক কামনাযুক্ত সকামপুৰুষ। ভোগ আৰু ঐশ্বৰ্য্যত অনুৰক্ত এই সকামপুৰুষৰ অন্তৰত একাগ্ৰনিষ্ঠাৰূপ সমাধি, অৰ্থাৎ নিশ্চয়াত্মিকা বুদ্ধিৰ সম্যক্ উদয় নহয় (২)।

---

(১) কৃষ্ণানন্দস্বামি ব্যাখ্যাত গীতাৰ্থ সন্দীপনী; গীতা, ২য় অধ্যা, ৪২-৪৪ শ্লোক।

(২) গীতা, ২য় অধ্যা, ৪২-৪৪ শ্লোক।

"যামিমাং পুষ্পিতাং বাচং প্ৰবদন্ত্যবিপশ্চিতঃ।
বেদবাদৰতাঃ পাৰ্থ নান্যদস্তীতিবাদিনঃ॥" ৪২
কামাত্মানঃ স্বৰ্গপৰা জন্মকৰ্ম্মফলপ্ৰদাম্।
ক্ৰিয়াবিশেষবহুলাং ভোগৈশ্বৰ্য্যগতিং প্ৰতি॥ ৪৩
ভোগৈশ্বৰ্য্য প্ৰসক্তানাং তয়াহপহৃতচেতসাম্।
ব্যৱসায়াত্মিকা বুদ্ধিঃ সমাধৌ ন বিধীয়তে॥ ৪৪

"হে অৰ্জ্জুন ! কৰ্ম্মকাণ্ডৰূপ বেদসমূহ ত্ৰিগুণান্বিত (১); কিন্তু মোৰ উপদেশ, তুমি নিষ্কাম (নিস্ত্ৰৈগুণ্যঃ) হোৱাঁ; তুমি সুখ-দুখাদি দ্বন্দৰহিত, নিত্য সত্ত্বভাবত অৱস্থিত (২) যোগ আৰু ক্ষেমবিৰহিত (৩) হৈ আত্মাবান্ (৪) হোৱাঁ। অৰ্থাৎ, সুখ-দুখ, মান-অপমান, শত্ৰু-মিত্ৰাদি দ্বন্দভাব পৰিত্যাগ কৰি বিশুদ্ধ সত্ত্বৰূপ অচল ধৈৰ্য্য ধাৰণ কৰাঁ। যিহেতু নাদ, পুখুৰী আদি ক্ষুদ্ৰ জলাশয়ৰ পানীৰে যি পৰিমাণে প্ৰয়োজন সিদ্ধ হয়, মহা জলাশয়তো কৰ্ম্মকাণ্ডৰ প্ৰয়োজন (স্বৰ্গলাভাদি কামনা) ব্ৰহ্মবেত্তা বা আত্মাবান্ পুৰুষৰ লাভ হয়। অৰ্থাৎ, নাদৰ পানী সাগৰৰ পানীৰ কিয়দংশ মাথোন। বেদোক্ত কাম্য কৰ্ম্মসমূহে সকাম পুৰুষৰ যি প্ৰয়োজন সিদ্ধ কৰে, ব্ৰহ্মজ্ঞ বা আত্মবান্ নিষ্কাম পুৰুষৰো সেই পৰিমাণেই সেই প্ৰয়োজন সিদ্ধ হয়।" (৫) নিষ্কাম কৰ্ম্ম কৰিলে কাম্য কৰ্ম্মজনিত স্বৰ্গলাভাদি সুখৰপৰা বঞ্চিত হোৱাৰ আশঙ্কা; কিয়নো কামনাই তাৰ মূল। কামনা নহলে ফলপ্ৰাপ্তিৰ অস্তিত্ব নাথাকে। সেই কাৰণে, অৰ্জ্জুনৰ মনৰ আশঙ্কা গুচাবৰ অৰ্থে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই নিষ্কাম পুৰুষৰ ফললাভ বিষয়ক এই বিশদ ব্যাখ্যা দিয়ে।

---

(১) সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ এই তিনিগুণ। সংসাৰ এই তিনিগুণৰ বিকাশস্বৰূপ। কামনাই সংসাৰৰ মূল। বাস্তৱতে কামনাৰ ফলেই সংসাৰ। সেই ফলপ্ৰাপ্তিৰ উপায় হৈছে বেদপ্ৰতিপাদিত কৰ্ম্মকাণ্ড। এই কৰ্ম্মকাণ্ডতে সকাম পুৰুষৰ স্থিতি।—৺কৃষ্ণানন্দস্বামিব্যাখ্যাত গীতাৰ্থ সন্দীপনী, ৪৫ শ্লোক।

(২) যোগ।—অপ্ৰাপ্ত বস্তুৰ প্ৰাপ্তিক যোগ বোলে।

(৩) ক্ষেম।—প্ৰাপ্ত বস্তুৰ ৰক্ষাই ক্ষেম।

(৪) আত্মাবান্।—সৰ্ব্বত্ৰ নিত্য বিদ্যমান বিশ্বনিয়ন্তা পৰমেশ্বৰ নিজতো বিদ্যমান বুলি যাৰ স্থিৰবিশ্বাস, তেওঁৱেই আত্মাবান্।

(৫) গীতা, ২য় আধ্যা, ৪৫—৪৬ শ্লোক।

নিষ্কাম ধৰ্ম্মৰ আভাস মাত্ৰ দি, আৰু তাৰ দৃঢ় ভেঁটীত থিয় কৰাই লৈ অৰ্জ্জুনক ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই বিশদ ভাৱে এই বুলি কাৰ্য্যকৰী উপদেশ দিয়ে,—"হে অৰ্জ্জুন! কৰ্ম্মত মাথোন তোমাৰ অধিকাৰ আছে; কিন্তু কৰ্ম্মফলত কেতিয়াও তোমাৰ অধিকাৰ নাই। এতেকে, ফল কামনাৰে সৈতে কৰ্ম্মত প্ৰবৃত্ত হবলৈ যেন তোমাৰ প্ৰবৃত্তি নজন্মে, আৰু কৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰিবলৈকো যেন তোমাৰ ধাউতি নহয়। কিয়নো, নিষ্কাম কৰ্ম্মৰ দ্বাৰাই চিত্তশুদ্ধি লাভ হয়, আৰু চিত্তশুদ্ধিৰ দ্বাৰাই আত্মজ্ঞানৰ উদয় হয়; এই আত্মজ্ঞান নজন্মিলে ব্ৰহ্মজ্ঞান বা পৰমাত্মা লাভ নহয়। এতেকে, হে ধনঞ্জয়! তুমি যোগস্থ হৈ ফল কামনা বৰ্জ্জন কৰি সিদ্ধি আৰু অসিদ্ধিৰ প্ৰতি সমদৃষ্টি ৰাখি (অৰ্থাৎ, তাৰ প্ৰতি আওকাণ কৰি) কৰ্ত্তব্য কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰাঁ। এনে সাম্যভাৱকে যোগ বোলে। অৰ্থাৎ, হৰ্ষ-বিষাদৰ সমতাই যোগ; তুমি এই যোগত অৱস্থিত হৈ কৰ্ম্মানুষ্ঠানত ধৰাঁ। আৰু, ইয়াকো জানিবাঁ যে, কাম্যকৰ্ম্ম নিষ্কাম কৰ্ম্মতকৈ বহুগুণে নিকৃষ্ট; তদুপৰি ফলাকাঙ্ক্ষী কৰ্ম্মীগণে সততে কৃপণালিৰ চিনাকি দিয়ে। সিবিলাকে ফললাভৰ সামান্য কামনা বৰ্জ্জন কৰিব পাৰিলেই পৰমাত্মা লাভৰূপ মোক্ষপ্ৰাপ্ত হব পাৰে। এতেকে, তুমি পৰমাত্ম বুদ্ধিৰ আশ্ৰয় লৈ নিষ্কাম কৰ্ম্ম সাধনলৈ অগ্ৰসৰ হোৱাঁ। আৰু জানিবাঁ যে, পৰমাত্মজ্ঞ পুৰুষৰ মানত ইহলোকৰ পাপ আৰু পৰলোকৰ পুণ্য দুয়ো সমান; অৰ্থাৎ দুইৰো প্ৰতি তেওঁ আওকণীয়া। এতেকে, তুমি সাম্যভাৱযুক্ত যোগৰ অৰ্থে নিষ্ঠাবান্ হোৱাঁ; কিয়নো কৰ্ম্মৰ ভিতৰত বুদ্ধিযুক্ত কৰ্ম্ম-কৌশলেই আচল যোগ।" (১)

---

(১) গীতা, ২য়, অধ্যা, ৪৭—৫০ শ্লোক।

বুদ্ধিযোগপৰায়ণ পুৰুষসকলে কৰ্ম্মজনিত ফল ত্যাগ কৰি আত্মজ্ঞান লাভৰ ফলত জন্মৰূপ বন্ধনৰপৰা মুক্ত হৈ পৰমপদ লাভ কৰে। অৰ্থাৎ, নিষ্কাম ধৰ্ম্মী লোকৰ চিত্তশুদ্ধি হলেই আত্মজ্ঞান লাভ হয়; সেয়ে হলেই সেই মানৱাত্মাই পৰমাত্মাত লয় গৈ মুক্তি বা নিৰ্ব্বাণ লাভ কৰে। এই মুক্তিপদকে বিষ্ণুৰ পৰমপদ বুলি শাস্ত্ৰয়ো কয়। আৰু, যেতিয়াই মানুহৰ জ্ঞান-বুদ্ধিয়ে অবিবেকৰূপ কলুষ বৰ্জ্জন কৰি উঠে, তেতিয়াই কৰ্ম্মফলৰ তৃষ্ণা বা কামনাৰ প্ৰতি তেওঁৰ বিৰাগ জন্মে। যেতিয়াই বিবিধ বিষয়ক (১) ফললাভৰ শঙ্কাযুত ভাব আঁতৰ হৈ অন্তঃকৰণ পৰমাত্মাত নিমজ্জৈ মজে, তেতিয়াই মানুহৰ তত্ত্বজ্ঞান লাভ হয়, অৰ্থাৎ তেতিয়া মানৱাত্মা পৰমাত্মাত লয় গৈ ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ (২) প্ৰাপ্ত হয়।" (৩)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰপৰা আত্মজ্ঞান, নিষ্কাম কৰ্ম্ম, যোগ, সমাধি আৰু পৰমপদ বিষয়ক পৰমাৰ্থতত্ত্বৰ আভাস মাথোন পাই, তাৰ বিশদ ব্যাখ্যা লাভাৰ্থে অৰ্জ্জুনে সভক্তিৰে শ্ৰীকৃষ্ণত এই বুলি সুধিলে,—"হে কেশৱ!

---

(১) শব্দ, স্পৰ্শ, ৰূপ, ৰস, গন্ধ এই পাচোঁটা বিষয়। এই পাঁচোটা বিষয়ত চিত্তবৃত্তি নিৰুদ্ধ হলেই স্মৃতি, শ্ৰুতি, স্বপ্ন আৰু জাগ্ৰত অৱস্থা এবাই ওপৰলৈ উঠা যায়। এয়ে প্ৰকৃত যোগ বা সমাধি।

(২) বৌদ্ধধৰ্ম্মৰো চৰম লক্ষ্য হৈছে নিৰ্ব্বাণেই। পাৰ্থক্য এই মথোন যে, বুদ্ধৰ মতে নিৰ্ব্বাণত মানুহৰ মন আৰু আত্মা পৰমাত্মাত লয় পায়। কৃষ্ণৰ মতে ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণত মানৱাত্মা মাথোন পৰমাত্মাত লয় পায়। আগৰটোৰ মতে মানুহৰ মন আৰু আত্মা দুইৰো অস্তিত্ব বিলোপ হৈ পৰমাত্মাত মিলি যায়; পাচৰটোৰ মতে মানুহৰ মনৰ অস্তিত্ব লোপ পালেও আত্মাৰ অস্তিত্ব হেৰাব নোৱাৰে। সি সেই ভাগেই পৰমাত্মাত মিলি যায়। কিন্তু, সাধনা আৰু সিদ্ধি দুয়োমতেই একে।

(৩) গীতা, ২য় আধ্যা, ৫১—৫৩ শ্লোক।

সমাধিস্থ স্থিতপ্ৰজ্ঞ ব্ৰহ্মজ্ঞানী যোগী পুৰুষৰ লক্ষণ কি?—তেওঁ কেনেকৈ কথা কয়? তেওঁ কিৰূপে অৱস্থান কৰে? আৰু, তেওঁ কি ভাৱে চলন-ফুৰণ কৰে?" (১)

অৰ্জ্জুনৰ প্ৰশ্নত উলাহিত হৈ, শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে পুনৰপি এই বুলি ব্যক্তি-বিষয়ক বিশদ ব্যাখ্যা আৰম্ভ কৰিলে,—"হে অৰ্জ্জুন! হে পাৰ্থ! আপোনাতে আপুনি তুষ্ট হৈ সমাধিস্থ পুৰুষে যেতিয়া নিজৰ চিত্তস্থিত কামনাবোৰ পৰিত্যাগ কৰে, তেতিয়াই তেওঁক স্থিতপ্ৰজ্ঞ বা যোগী পুৰুষ বোলা হয়। অৰ্থাৎ, যোগীপুৰুষে মনৰ্‌ আত্মাক পৰমাত্মাত বিলীন কৰি পৰমানন্দ চৈতন্যৰূপ লাভ কৰে; তেওঁক মনোবৃত্তিয়ে টলাব নোৱাৰে। তেওঁ মনৰ ধৰ্ম্মৰ বাজ (২); আত্মাৰ ধৰ্ম্মবো (৩) সমতাযুত (৪) গুণৰ হে তেওঁ গৰাকী। যাৰ চিত্ত দুখকষ্টত অবিচলিত বা উদ্বেগশূন্য; বিষয়-সুখলৈকো যাৰ আকাঙ্ক্ষা নাই; খং, ৰাগ, ভয় ইত্যাদিয়েও যাক টলাব নোৱাৰে, সেই সিদ্ধ পুৰুষকে যোগী বা স্থিতপ্ৰজ্ঞ বোলা যায়। কামনা, সংকল্প, আসক্তি, মায়া, মোহ ইত্যাদি মনৰ ধৰ্ম্ম; সমাধিস্থ পুৰুষ মনোধৰ্ম্মৰপৰা সদায় ওপৰত। হে অৰ্জ্জুন! তুমি সম্প্ৰতি সমাধিস্থ, তোমাৰ উদ্দেশ্য আত্মজ্ঞান লাভ কৰা, সেই লাভে হে তোমাক পৰমানন্দ

---

(১) যি নিজতে ব্ৰহ্ম দেখা পায়, তেওঁৱেই স্থিতপ্ৰজ্ঞ। স্থিতপ্ৰজ্ঞ পুৰুষ অৱস্থাভেদে দুই শ্ৰেণীৰ; এটা শ্ৰেণী সমাধিস্থ, আৰু আনটো সমাধিৰপৰা উঠি মুকলি মনেৰে পৰমাত্মাত স্থিতি লওঁতা। অৰ্জ্জুনে প্ৰথমে সমাধিস্থ স্থিতপ্ৰজ্ঞ পুৰুষৰ, তাৰ পাচত সমাধিৰপৰা উঠা হৰ্ষবিষাদাদি সমতাবিষ্ট পুৰুষৰ লক্ষণৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰিছে।

(২) কামনা, সংকল্প আদি মনৰ ধৰ্ম্ম।

(৩) বুদ্ধি, দুখ, সুখ, ইচ্ছা, দ্বেষ, প্ৰযত্ন, ধৰ্ম্ম আৰু অধৰ্ম্ম এই আঠোটা আত্মাৰ ধৰ্ম্ম।

(৪) হৰ্ষবিষাদিৰ প্ৰতি সমজ্ঞান,—যোগ।

কৰিব। এতেকে, তুমি নশ্বৰ মনৰ দুখ-কষ্ট, মায়া-মোহ, বাঞ্ছা-কামনা আদি পৰিহাৰ কৰি নিষ্কাম কৰ্ম্ম সাধনৰ অৰ্থে আগ বঢ়া উচিত। মানুহৰ মন-প্ৰাণ অচেতন, আত্মাৰ দৰে অমৰ নহয়; গতিকে মনোধৰ্ম্ম পালনত আত্মতত্ত্ব বা ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ নহয়, কাৰণ দেহৰ ধৰ্ম্মাদি আত্মাত নাই। আকাশত বিজুলীৰ চমকনি যেনে, মানৱ অন্তৰত আত্মাও তেনেই। দেহাদি পদাৰ্থত যাৰ আসক্তি নাই, প্ৰিয় বা অপ্ৰিয় বস্তু পালেও বা নাপালেও যাৰ হৰ্ষ বা বিষাদ নাই, তেনেজনেই ব্ৰহ্মজ্ঞানী, তেওঁৱেই যোগী, তেওঁৱেই বা তেওঁৰ অৱস্থাই মানৱাত্মাৰ চৰম লক্ষ্য। ব্ৰহ্মজ্ঞানী যোগী পুৰুষৰ মানত ভাই-বন্ধু, আত্মীয়-কুটুম্ব, পুত্ৰ-পৰিয়াল মৃগতৃষ্ণাৱত মাথোন, সকলো অসাৰ; সিবিলাকত সাৰ পদাৰ্থ মাথোন আত্মা; সেই আত্মাৰ পৰমাত্মা লাভেই মোক্ষপদপ্ৰাপ্তি বা পৰমপদলাভ। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, উপস্থিত অসাৰ সমস্যাত তুমি অবিচলিত থকা হে তোমা-হেন পুৰুষৰ শোভনীয় নিষ্কাম কৰ্ম্ম। কাছই যি দৰে, নিজৰ শিৰ আৰু অঙ্গ কোঁচাই নি অভ্যন্তৰস্থ কৰে, সেই দৰে সমাধিস্থজনে নিজৰ ইন্দ্ৰিয়-গণক মনৰপৰা সঙ্কোচাই নি আত্মাস্থিত কৰিলেই তেঁওৰ প্ৰজ্ঞা বা ব্ৰহ্মত্ব বা আত্মজ্ঞান প্ৰতিষ্ঠিত হয়। নিৰাহাৰজনিত দুৰ্ব্বল মানুহৰ শব্দাদি পদাৰ্থ, অৰ্থাৎ শ্ৰৱনশক্তি নাশ হয়, মাথোন বাসনা বিলয় নহয়; কিন্তু যোগী পুৰুষৰ বাসনা পৰ্য্যন্ত পৰমাত্মাত লয় পায়। হে কুন্তীনন্দন! ইও সত্য যে, বলবান্ ইন্দ্ৰিয়বিলাকে অতি বীৰ্য্যবান্ বিবেকী পুৰুষৰ মনো বলেৰে বিকাৰগ্ৰস্ত কৰে; এতেকে, উপস্থিত সমস্যাত তোমাৰ মন বিহ্বল হোৱাটো একো অচাৰিত নহয়।" (১)

এইখিনিতে অৰ্জ্জুনক চিন্তাযুত দেখি, শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে এই বুলি সেই ব্যাখ্যাৰ ব্যাখ্যা ক্ৰমাৎ বিশদতৰ কৰিবলৈ ধৰিলে,—"কিন্তু, হে অৰ্জ্জুন!

(১) গীতা, ২য় আখ্যা, ৫৪—৭০ শ্লোক।

মোৰ অনন্ত ভক্তই সেই ইন্দ্ৰিয়গণক সংযত কৰি সমাহিত থকে ; কিয়নো যাৰ ইন্দ্ৰিয়গণ বশীভূত, তেওঁৰেই হে প্ৰজ্ঞা প্ৰতিষ্ঠিত বা ব্ৰহ্মত্বলাভ হৈছে বুলি ধৰ্ত্তব্য। অৰ্থাৎ, ইন্দ্ৰিয়গণ যদিও অতি বলবান্, তথাপি ভগবদ্-ভক্তজন হৃদয়ৰ সামৰ্থ্য আৰু বিবেকৰ তীক্ষ্ণতা গুণেৰে সেই ইন্দ্ৰিয়গণক বশীভূত কৰিবলৈ সমৰ্থবান্। কিন্তু, যিবিলাকে অকল বিবেক-বিচাৰ আৰু বিজ্ঞান-বলেৰে ইন্দ্ৰিয় জয় কৰিবলৈ বিচাৰে, সিবিলাক সততে অকৃত-কাৰ্য্য হয়।" (১)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই সেই ব্যাখ্যাৰ ব্যাখ্যা এই বুলি আৰু বিশদ আৰু বহুল কৰিবলৈ ধৰিলে, "ইও অনিবাৰ্য্য যে, যদি বাহ্যিক ইন্দ্ৰিয়াদি ৰুদ্ধ কৰি একান্ত মনেৰে কোনো বিষয়ে চিন্তা কৰা যায়, তেনেহলে সেই বিষয়ৰ প্ৰতি আসক্তি জন্মে ; আসক্তি হলেই তাক লাভ কৰিবলৈ বাসনা বলৱতী হয় ; বাসনাৰপৰা ক্ৰোধৰ উৎপত্তি হয়, অৰ্থাৎ বাঞ্ছিত ফল লাভত কোনোৱে বিঘ্ন উপস্থিত কৰিলে তাৰ প্ৰতি ক্ৰোধ জন্মে ; ক্ৰোধৰপৰা অবিবেক বা হিতাহিত জ্ঞানহীনতা ঘটে ; বিবেক-হীনতা ঘটিলেই স্মৰণ শক্তিৰ ব্যতিক্ৰম ঘটে ; স্মৃতিভ্ৰম হলেই বুদ্ধি নাশ হয় ; বুদ্ধি নাশৰপৰা শেহান্তৰত প্ৰাণ বিনাশ হয়।" (২)

আন হাতে, ৰাগ-দ্বেষবৰ্জ্জিত আত্মাবশীভূত ইন্দ্ৰিয়গণৰ দ্বাৰাই বিষয়-চিন্তা গ্ৰহণ কৰি সংযতচিত্ত পুৰুষে আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰে। অৰ্থাৎ, ইন্দ্ৰিয়ৰাজ মনে বশ মানিলেই ইন্দ্ৰিয়াদি বশীভূত হয় ; সেয়ে হলেই চিত্তশুদ্ধিৰ প্ৰভাৱেৰে বিষয়-চিন্তাত আত্মপ্ৰসাদ বা

(১) গীতা, ২য় আধ্যা, ৬১ শ্লোক।

(২) "ধ্যায়তো বিষয়ান্ পুংসঃ সঙ্গস্তেষূপজায়তে।
সঙ্গাৎ সংজায়তে কামঃ কামাৎ ক্ৰোধোঽভিজায়তে॥ ৬২
ক্ৰোধাদ্ভৱতি সংমোহঃ সংমোহাৎ স্মৃতিবিভ্ৰমঃ।
স্মৃতিভ্ৰংশাদ্ বুদ্ধিনাশো বুদ্ধি নাশাৎ প্ৰণশ্যতি॥ ৬৩

আত্মজ্ঞান লাভ হয়। এই আত্মপ্ৰসাদ লাভ হলেই, সমস্ত দুখৰ বিনাশ হয়, প্ৰাণত শান্তি জন্মে; কিয়নো বিশুদ্ধচিত্ত লোকৰ বুদ্ধি অতি সহজে আৰু সোনকালে আত্মাত প্ৰতিষ্ঠিত হয়। কিন্তু, যি আপোনাৰ মনক জয় কৰিব নোৱাৰে, সেই অজিতেন্দ্ৰিয় পুৰুষৰ বুদ্ধিও নাই, জ্ঞানো নাই; আত্মচিন্তাশক্তিশূন্য লোকৰ শান্তি নাই; অশান্তচিত্ত লোকৰ কতো কেতিয়াও সুখ নহয়। এতেকে, মুখ্য উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ হলে প্ৰথমে মনক আত্মবশলৈ আনিব লাগিব।" (১)

মন অতি দুৰ্দ্দম। এনে দুৰ্দ্দম মনে যদি এটামানো অসংযত ইন্দ্ৰিয়ক অৱলম্বন কৰে, তেনেহলে, প্ৰতিকূল বতাহে পাই নাৱৰ গতিভ্ৰষ্ট কৰাৰ দৰে, সি সমাধিস্থ পুৰুষৰ বিবেকবুদ্ধি হৰণ কৰি তেওঁক গম্য পথৰপৰা বিচলিত কৰে। এটা। অসংযত ইন্দ্ৰিয়ৰেই যদি ইমান প্ৰভাৱ, তেন্তে যাক একাধিক অসংযত ইন্দ্ৰিয়ই পায়, তাৰ জানো কি যে সৰ্ব্বনাশ ঘটে! গতিকে, হে মহাবাহো! যাৰ সমস্ত ইন্দ্ৰিয়গণ নিজৰ বশীভূত হয়, তেওঁৰ পক্ষে হে প্ৰজ্ঞা আত্মজ্ঞান লাভ সম্ভৱ। জীৱ আৰু ব্ৰহ্ম বা জীৱাত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ অভেদাত্মা বোধকে প্ৰজ্ঞা বোলা যায়। এই প্ৰজ্ঞা অজ্ঞান জনৰ চকুত অদৃশ্য। ৰাতি বুলিলে সাধাৰণতে আন্ধাৰ বুজায়। তদ্ৰূপ প্ৰজ্ঞাৰ বিপৰীত হৈছে অবিদ্যা। সেই কাৰণে, সাধাৰণ লোকে যেতিয়া অবিদ্যাৰূপ আন্ধাৰত খেপিয়াই ফুৰে, আত্মাসাক্ষাৎকাৰীগণ তেতিয়া স্থিৰপ্ৰজ্ঞ; আৰু অবিদ্যা-মগ্ন সাধাৰণ লোক যেতিয়া বিহ্বল, বিমোৰ আৰু অচেতন, ব্ৰহ্ম-জ্ঞানী তেতিয়া সবল, সজাগ আৰু কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ। (২)" এই বুজনিৰে সৈতে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই মহাবাহু অৰ্জ্জুনক ইন্দ্ৰিয়জনিত মায়া-মোহ ত্যাগ কৰি উপস্থিত ৰণত আগুৱাবলৈ উদগনি দিয়ে।

(১) গীতা, ২য় অধ্যায়, ৬৩—৬৬ শ্লোক।
(২) গীতা, ২য় অধ্যায়, ৬৭—৬৯ শ্লোক।

অৰ্জ্জুনৰ মতি স্থিৰ কৰিবৰ অৰ্থে, বাসুদেৱে আকৌ আন পাকে এইধৰণি বুজনি আৰম্ভ কৰিলে, "যেনেকৈ নদ-নদীৰ পানীয়ে ভৰপূৰকৈ চপ্‌চপীয়া কৰা অতল সাগৰত বৰষুণৰ পানী পৰি তাৰ আধাৰ শক্তিৰ বিঘ্ন ঘটাব নোৱাৰে, তেনেকৈ স্থিতপ্ৰজ্ঞ নিষ্কামকামী পুৰুষত বিষয়-বাসনাদি প্ৰৱিষ্ট হলে, সেইবোৰে তেওঁত অশান্তি জন্মাব নোৱাৰে; বৰঞ্চ শান্তি হে বিস্তাৰ কৰে; বিষয়কামী পুৰুষৰ পক্ষে ই অসম্ভৱ।" (১)

অৰ্জ্জুনৰ মন শান্ত আৰু আশান্বিত কৰাৰ উদ্দেশে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই অনতিপলমে আকৌ এই ব্যাখ্যা আৰম্ভ কৰিলে, "যি পুৰুষে সকলো কামনা ত্যাগ কৰি নিৰ্ম্মম, নিৰহঙ্কাৰ আৰু নিস্পৃহ হৈ সংসাৰত চলে, সেই আত্মাবান্ যোগী পুৰুষে হে আচল শান্তি লাভ কৰে।" (২)

সদৌশেহত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই মন্ত্ৰবোৰে ওপৰত ব্যাখ্যা দি অহা নিষ্কাম ধৰ্ম্মোপদেশৰ সামৰণি মাৰে,—"হে পাৰ্থ! ইয়াকে ব্ৰাহ্মীস্থিতি বা ব্ৰহ্মনিষ্ঠ অৱস্থা বোলা যায়। ইয়াক লাভ কৰিলে সংসাৰ-মায়াত বিমুগ্ধ হোৱা নাযায়। অৰ্থাৎ, যি পুৰুষে ব্ৰহ্মনিষ্ঠৰূপ এই স্থিতি লাভ কৰে, তেওঁত অজ্ঞানতাৰ পুনঃ অভ্যুদয়ৰ আশঙ্কা নাথাকে। আন কি, অন্তিম মুহূৰ্ত্তত ক্ষন্তেকমানো এই অৱস্থাত স্থিতি কৰিব পাৰিলে ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ লাভ কৰা যায়।" (৩)

---

(১) "আপূৰ্য্যমাণমচলপ্ৰতিষ্ঠং সমুদ্ৰমাপঃ প্ৰবিশন্তি যদ্বৎ।
তদ্বৎ কামা যং প্ৰবিশন্তি সৰ্ব্বে সশান্তিমাপ্নোতি ন কামকামী॥"
—গীতা, ২য় অধ্যা, ৭০ শ্লোক।

(২) গীতা, ২য় অধ্যা, ৭১ শ্লোক।

(৩) "এষা ব্ৰাহ্মী স্থিতিঃ পাৰ্থ নৈনাং প্ৰাপ্য বিমুহ্যতি।
স্থিত্বাঽস্যামন্তকালেঽপি ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণমৃচ্ছতি॥"—গীতা, ২য় অধ্যা, ৭২ শ্লোক

৪। আধ্যা।

জ্ঞানযোগ আৰু কৰ্ম্মযোগ।

ইমানলৈকে শ্ৰীকৃষ্ণদেৱৰ ধৰ্ম্ম আৰু কৰ্ম্ম ব্যাখ্যা একান্তমনেৰে শুনি শুনি অৰ্জ্জুন বৰঞ্চ বিমোৰ হে হল; তেওঁ কৰ্ত্তব্যবিমোৰ হৈ অগত্যা শিষ্যৰ প্ৰগাঢ় ভক্তিৰে ভগৱান বাসুদেৱক পুনৰপি এই বুলি প্ৰশ্ন কৰিলে, "হে জনাৰ্দ্দন! (১) যদি তোমাৰ মতে নিষ্কাম ধৰ্ম্মতকৈ আত্মজ্ঞান শ্ৰেষ্ঠতৰ হয়, তেন্তে, হে কেশৱ! এই ঘোৰ হিংসাজনক কাৰ্য্যলৈ (উপস্থিত ৰণলৈ) মোক কিয় উদগনি দিছাঁ? মই তোমাৰ শৰণাগত শিষ্য। এতেকে, হে ভকতবৎসল! যাতে মই সহজে আৰু ঠাৱৰকৈ মঙ্গল বা মুক্তিলাভ কৰিব পাৰোঁ তাকে নিশ্চয়কৈ মোক উপদেশ দিয়াঁ। কেতিয়াবা কামৰ, কেতিয়াবা জ্ঞানৰ শ্ৰেষ্ঠতা দেখুৱাই সানমিহলিকৈ জ্ঞানোপদেশ দি তুমি মোক মোহভ্ৰান্ত কৰিছাঁ মাথোন। তোমাৰ ব্যাখ্যাত এহাতে বৈদিক নিষ্ঠাৰ লাঘৱতা প্ৰকাশ পাইছে, আনহাতে বেদনিষ্ঠা তৎপৰতা ধৰা পৰিছে; এহাতে নিবৃত্তি মাৰ্গৰ উপদেশ দিছাঁ, আনহাতে প্ৰবৃত্তিমাৰ্গ মোকলাই দিছাঁ। মই ইয়াৰ একো তৎ ধৰিব পৰা নাই। একে সময়তে একেজন মানুহে বিৰুদ্ধ ধৰ্ম্মৰ কৰ্ম্ম আৰু জ্ঞানৰ কেনেকৈ অধিকাৰী হব পাৰে নুবুজিলোঁ। হে কেশৱ! এই সমস্যা ভাঙ্গি মোক উজুকৈ বুজাই দিয়াঁ।" (২)

---

(১) বাঞ্ছিত বস্তুপ্ৰাপ্তিৰ অৰ্থে যাৰ ওচৰত যাচ্ঞা কৰা যায়, তেওঁকে জনাৰ্দ্দন বোলে। জ্ঞানতত্ত্ব আৰু মুক্তি যাচ্ঞাকাৰী অৰ্জ্জুনৰ মাজত শ্ৰীকৃষ্ণ সেই জনাৰ্দ্দন।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ১—২ শ্লোক।

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই অতি হৃষ্টচিত্তেৰে এইবুলি অৰ্জ্জুনৰ প্ৰশ্নৰ সমিধান দিলে,—"হে অনঘ! (১) মই ইতিপূৰ্ব্বতে কৈ আহিছোঁ যে, ইহলোকত ব্ৰহ্মনিষ্ঠা দুই প্ৰকাৰ,—জ্ঞানাধিকাৰীসকলৰ কাৰণে জ্ঞানযোগ আৰু কৰ্ম্মীগণৰ নিমিত্তে কৰ্ম্মযোগ। অৰ্থাৎ, যাৰ অন্তৰত আত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ অভিন্নবোধ জন্মিছে, তেওঁৰ নিমিত্তে জ্ঞানযোগ—নিবৃত্তিমাৰ্গ; আৰু যাৰ অন্তঃকৰণত শুদ্ধিলাভ হোৱা নাই, তাৰ কাৰণে কৰ্ম্মযোগ—প্ৰবৃত্তিমাৰ্গ। জ্ঞান আৰু কৰ্ম্ম বিৰুদ্ধভাবী হলেও, একেজনতে পৰম্পৰা সম্বন্ধ সম্ভৱপৰ।" (২)

ওপৰৰ শ্লোকটি সূত্ৰ মাথোন কৰি ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এটি-এটিকৈ তেৰটা শ্লোকেৰে জ্ঞানযোগ আৰু কৰ্ম্মযোগৰ ব্যাখ্যা এইদৰে দিছে,—"হে অৰ্জ্জুন! নিষ্কাম কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান নকৰিলে নিষ্ক্ৰীয় ভাবৰ উৎপত্তি নহয়, আৰু অকল সন্ন্যাসব্ৰত ধৰিলেও সিদ্ধিলাভ বা জ্ঞানোদয় হোৱাৰ সম্ভাৱনা নাই। অৰ্থাৎ, যজ্ঞ, দান, তপস্যা, বেদাধ্যয়ন আদি নিত্য-নৈমিত্তিক ক্ৰিয়া নিষ্কাম হৈ নকৰিলে চিত্তশুদ্ধি লাভ নহয়; চিত্তশুদ্ধি লাভ নহলে আত্মজ্ঞানৰ উদয় অসম্ভৱ। (৩)

"সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ এই তিনি প্ৰাকৃতিক গুণৰ প্ৰভাৱত মানুহ আপোনা-আপুনি কৰ্ম্মত প্ৰবৃত্ত হয়; কোনোলোকেই মুহূৰ্ত্তমানো নিষ্কৰ্ম্মা হৈ ৰব নোৱাৰে।" (৪)

"যি আত্মজ্ঞানহীন লোকৰ বাহিৰত ক্ৰিয়াত্যাগ বা সন্ন্যাসভাব,

---

(১) "অনঘ" সম্বোধনেৰে অৰ্জ্জুনৰ ব্ৰহ্মবিদ্যাত অধিকাৰ বুজাইছে।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩য় শ্লোক।

(৩) গীতা ৩য় আধ্যা ৪ৰ্থ শ্লোক।

(৪) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৫ম শ্লোক।

অথচ অন্তৰত নানা বাসনাজনিত ক্ৰিয়াৰ প্ৰবাহ, সেইজন কপটীয়া ভণ্ড সন্ন্যাসী মাথোন। কিন্তু, হে অৰ্জ্জুন! যাৰ বাহিৰত ক্ৰিয়াৰ প্ৰবাহ, অথচ অন্তৰত তাৰ ফললাভৰ স্পৃহা নাই, সেই জন হে বিশিষ্ট পুৰুষ, তেওঁৰ হে পৰমপদ লাভ হয়।" (১)

"তুমি নিত্য-নৈমিত্তিক ক্ৰিয়াৰ অনুষ্ঠান কৰাঁ; কিয়নো কৰ্ম্ম নকৰাতকৈ কৰ্ম্ম কৰা হে শ্ৰেষ্ঠ। বিশেষতঃ, কৰ্ম্ম নকৰিলে তোমাৰ শৰীৰ ধাৰণ ব্যাপাৰেই নচলিব। অৰ্থাৎ, তুমি যদি ক্ষত্ৰিয়োচিত যুদ্ধ নকৰাঁ, অথচ সন্ন্যাসীৰ ভিক্ষাবৃত্তিতো যি স্থলত তোমাৰ অধিকাৰ নাই, তেন্তে ক্ষত্ৰিয়োচিত ৰণ-বিগ্ৰহত লিপ্ত নহলে তোমাৰ জীৱনধাৰণেই অসম্ভৱ হব (২)। অৰ্থাৎ, সন্ন্যাস (৩) ধৰ্ম্মত তোমাৰ অধিকাৰ নাই। গতিকে, ক্ষত্ৰিয়োচিত ৰণ-বিগ্ৰহত লিপ্ত নহলে তোমাৰ নিজ অধিকাৰৰ (৪) বৰ্ণাশ্ৰমোচিত ধৰ্ম্মও নষ্ট হব। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, তুমি ৰণত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ।"

"ভগৱদাৰাধনাৰ্থে কৰ্ম্মানুষ্ঠান নকৰি অন্য কৰ্ম্মানুষ্ঠানত ধৰিলে মানুহ সংসাৰবন্ধনদশাগ্ৰস্ত হয়; এতেকে হে কুন্তীনন্দন! তুমি ফল কামনা নৰখাকৈ, অৰ্থাৎ নিষ্কাম ভাৱে ভগৱানৰ উদ্দেশে শ্ৰদ্ধা-ভক্তিৰে সৈতে আশ্ৰমোচিত কৰ্ম্মাদিৰ অনুষ্ঠান কৰাঁ।" (৫)

---

(১) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৬—৭ শ্লোক।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৮ম শ্লোক।

(৩) ধৰ্ম্ম, সত্য, দম, দান, প্ৰজনন, আহিতাগ্নিতা, অগ্নিহোত্ৰ, যজ্ঞ, মানস প্ৰভৃতি সাধন সন্ন্যাসৰ অধিকাৰমূলক।—শ্ৰীধৰস্বামিকৃত টীকা; আৰু গীতাৰ্থসন্দীপনী।

(৪) ব্ৰহ্মচৰ্য্য, গাৰ্হস্থ্য, বানপ্ৰস্থ, সন্ন্যাস এই চতুৰাশ্ৰমত ব্ৰাহ্মণৰ অধিকাৰ; ব্ৰহ্মচৰ্য্য, গাৰ্হস্থ্য, বানপ্ৰস্থ এই তিনি আশ্ৰমত ক্ষত্ৰিয়ৰ অধিকাৰ; আৰু ব্ৰহ্মচৰ্য্য আৰু গাৰ্হস্থ্য এই দুই আশ্ৰমত বৈশ্যৰ অধিকাৰ।—কৃষ্ণানন্দস্বামীৰ গীতাৰ্থসন্দীপনী।

(৫) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৯ম শ্লোক।

"সৃষ্টিপাতনিতে সৃষ্টিকৰ্ত্তা ব্ৰহ্মাই যজ্ঞৰে সৈতে জীৱগণক সৃষ্টি কৰি কৈছিল যে, এই যজ্ঞ সিবিলাকৰ অভীষ্ট ভোগপ্ৰদ হব। অৰ্থাৎ, নিত্যনৈমিত্তিক ক্ৰিয়া নিয়মিতৰূপে কৰি থাকিলে কৰ্ম্মৰ স্বভাৱগুণতেই বাঞ্ছিত ফল অযাচিতে পোৱা যায়, আৰু ইষ্ট-দেৱতাদিও তুষ্ট হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে যি স্বাৰ্থান্ধ হৈ কাম্য কৰ্ম্মত প্ৰবৃত্ত হয়, সি পাপসঞ্চয় কৰে মাথোন। যজ্ঞাৱশেষভোজী সৎপুৰুষসকল সততে পাপৰপৰা মুক্ত হয়; কিন্তু যি পাপাত্মাই নিজৰ নিমিত্তে হে পাক কৰে, সি স্বোপাৰ্জ্জিত পাপ মাথোন ভোজন কৰে। ইয়াকে সাৰোগত কৰি, হে অৰ্জ্জুন! তুমি উপস্থিত ৰণত লিপ্ত হোৱাঁ।। (১)

"অন্নৰপৰা শৰীৰ উৎপন্ন হয়; মেঘে বৰষুণ দিলে সেই অন্ন জন্মে; যজ্ঞৰ ফলত মেঘ; আৰু কৰ্ম্মৰপৰা যজ্ঞ। এতেকে, কৰ্ম্মেই শৰীৰ; কৰ্ম্মেই জীৱন। সেই কৰ্ম্ম বেদৰপৰা উৎপন্ন, আৰু বেদ ব্ৰহ্মৰপৰা উৎপন্ন। গতিকে, ব্ৰহ্ম বা পৰমাত্মাই কৰ্ম্মৰ জনক। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন! যি মানুহে এনে মনুষ্য শৰীৰ ধাৰণ কৰি এই প্ৰৱৰ্ত্তিত কৰ্ম্মচক্ৰত আৱৰ্ত্তন নকৰে, সেই ইন্দ্ৰিয়াসক্ত পাপযুক্ত পুৰুষৰ জীৱনেই বৃথা।" (২)

"কিন্তু, যি পুৰুষৰ আত্মাতেই ৰতি, আত্মাতেই তৃপ্তি, আত্মাতেই সন্তোষ, সেই পুৰুষৰ কৰ্ম্মানুষ্ঠান অনাৱশ্যক। কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰিলে বা নকৰিলে আত্মজ্ঞানী পুৰুষৰ পুণ্য বা প্ৰত্যবায় একো নহয়। এতেকে, হে পাৰ্থ, তুমি ফল কামনা বৰ্জ্জিত হৈ কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰাঁ। কিয়নো, ফল কামনা বৰ্জ্জিত নিষ্কাম কৰ্ম্মী পুৰুষে পৰমপদ লাভ কৰে।

(১) গীতা, ৩য় আধ্যা, ১০—১৩শ, শ্লোক।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ১৪—১৬ শ্লোক।

জনকাদি মহাত্মাগণে কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ দ্বাৰাই আত্মজ্ঞান লাভ কৰিছিল; তুমিও লোকসংগ্ৰাহাৰ্থে (১) ক্ষত্ৰিয়োচিত কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰা উচিত।"(২)

"শ্ৰেষ্ঠজনে যি যি অনুষ্ঠান কৰে, ইতৰ লোকে সেই সমস্তকে অনুকৰণ কৰে; আৰু শ্ৰেষ্ঠ লোকে যিহকে প্ৰামাণিক বুলি মানে, সৰ্ব্বসাধাৰণে তাকে অনুসৰণ কৰে (৩)। গতিকে, হে অৰ্জ্জুন! তুমি শ্ৰেষ্ঠজন হৈ যদি এই কৰ্ম্ম (উপস্থিত ৰণ) ত্যাগ কৰঁা, তেন্তে ইতৰলোকে তোমাকে পটন্তৰ আগত লৈ কৰ্ত্তব্যকৰ্ম্ম ত্যাগ কৰিব; তেতিয়া হলে তুমি লোকৰ আদৰ্শস্থানীয় নহলাঁ। সেই কাৰণেই, হে পাৰ্থ! যদিও ত্ৰিভূবনত মোৰ কিঞ্চিৎমানো কৰিব লগীয়া কৰ্ম্ম নাই, অপ্ৰাপ্ত প্ৰাপ্তব্য নাই, তথাপি মই কৰ্ম্মানুষ্ঠানত ব্যাপৃত আছোঁ; নাথাকিলে লোকসমূহ উৎসন্ন যাব, মই বৰ্ণসঙ্কৰ উৎপন্নৰ কাৰণ হৈ পৰিম। এতেকে, হে পাৰ্থ, আত্মজ্ঞানহীনজনে যেনেকৈ ফল কামনাৰ আসক্তিৰে কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে, সেইদৰে তুমি-মই ফলকামনাবৰ্জ্জিত হৈ অনাসক্তচিত্তেৰে কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰা কৰ্ত্তব্য। কিয়নো, তত্ত্ববিৎ পুৰুষে আত্মজ্ঞানহীন জন-সাধাৰণৰ মাজত মতভেদ নঘটাই একপন্থীয়াকৈ কৰ্ম্মমাৰ্গত নিযুক্ত ৰাখিবলৈ হে চায়; আৰু অহঙ্কাৰত বিমূঢ়াত্মালোকে ভাবে যে, তেওঁ হে কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰিছে; কিন্তু প্ৰকৃততে সি নহয়, সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ আদি প্ৰকৃতিৰ গুণৰাশিৰ দ্বাৰাই হে কৰ্ম্ম অনুষ্ঠিত হয়। যথাৰ্থ তত্ত্বজ্ঞলোকে কাচিতো নিজত কৰ্ত্তৃত্ব আৰোপ নকৰে। আত্ম-

---

(১) লোকসকল, অৰ্থাৎ প্ৰজাবৰ্গক নিজ নিজ ধৰ্ম্মত প্ৰবৰ্ত্তিত কৰা আৰু সিবিলাকক অধৰ্ম্মৰপৰা ৰক্ষা কৰাৰ নাম "লোকসংগ্ৰহ"।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ১৭—২০ শ্লোক।

(৩) "যদ্‌যদাচৰতি শ্ৰেষ্ঠস্তত্তদেবেতৰো জনঃ।
স যৎ প্ৰমাণং কুৰুতে লোকস্তদনুবৰ্ত্ততে।" ২১॥

জ্ঞানহীন জীৱ প্ৰকৃতিৰ গুণত মুগ্ধ হৈ ইন্দ্ৰিয়ভোগ্য বিষয়ত আসক্ত হয়; কিন্তু যেতিয়ালৈকে সিবিলাকত আত্মজ্ঞানৰ সঞ্চাৰ নহয়, তেতিয়ালৈকে আত্মজ্ঞানীজনে সিবিলাকক কৰ্ম্মত্যাগলৈ বাট দেখুৱাব নাপায়। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, তুমি কৰ্ম্মৰাশি অধ্যাত্মচিত্তেৰে মোৰ ওপৰত সমৰ্পণ কৰি, কামনা-মমতা-শোকৰহিত হৈ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা। এই ঐশ্বৰিক মত অনুসৰণ কৰিলে আত্মজ্ঞানশূন্য জনেও কৰ্ম্মজালৰপৰা মুক্তিলাভ কৰে, আৰু যি দুৰ্ব্বুদ্ধি হেতুকে ইয়াৰ বিপৰীত আচৰণ কৰে, তাৰ পুৰুষত্ব আৰু পুৰুষাৰ্থ ভ্ৰষ্ট হয়। বিশেষতঃ, পূৰ্ব্বজন্মকৃত ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মৰ প্ৰতিফলৰ হাত মহাবলৱন্তেও এৰাব নোৱাৰে।" (১)

"সকলো ইন্দ্ৰিয়ৰেই (২) বিষয়ভেদে (৩) অনুৰাগ আৰু বিৰাগ নিৰ্দ্দিষ্ট আছে; কিন্তু দুয়ো জীৱৰ পৰম শত্ৰু। এতেকে, কাচিতো তাৰ বশীভূত হোৱা উচিত নহয়। কিয়নো, যেতিয়ালৈকে এই স্বাভাৱিক ৰাগ-বিৰাগ বিদ্যমান থাকে, তেতিয়ালৈকে সাধকৰ সাধু উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহয়।" (৪)

"স্বধৰ্ম্ম অঙ্গহীন হলেও সম্পূৰ্ণাঙ্গ বা উত্তমৰূপে অনুষ্ঠিত পৰধৰ্ম্মতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। পৰধৰ্ম্ম নিজ প্ৰকৃতিবিৰুদ্ধ হেতুকে সি ভয়াবহ হয় বা শুভফলদায়ক নহয়; কিন্তু নিজ প্ৰকৃতিগত স্বধৰ্ম্ম সাধনেৰে স্বপ্ৰকৃতি বিশুদ্ধ কৰোঁতে কৰোঁতে মৃত্যু হলেও মঙ্গল লাভ হয়। হে অৰ্জ্জুন!

(১) গীতা, ৩য় আধ্যা, ২১—৩৩ শ্লোক।

(২) শ্ৰোত্ৰ, ত্বক্, নেত্ৰ, ৰসনা, ঘ্ৰাণ, আৰু বাক্, পাণি, পাদ, উপাস্থ, পায়ু এই দশেন্দ্ৰিয় জীৱত বিদ্যমান।

(৩) শব্দ, স্পৰ্শ, ৰূপ, ৰস, গন্ধ, বচন, আদান, গমন, আনন্দ, মলত্যাগ এই দহটা ইন্দ্ৰিয়ৰ স্বাভাৱিক প্ৰকৃতি বা বিষয়।

(৪) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩৪ শ্লোক।

ক্ষত্রিয় ধর্ম্মই তোমাৰ স্বধর্ম্ম ; সেই স্বধর্ম্ম পালনার্থে তুমি যুদ্ধত প্রবৃত্ত হৈ তোমাৰ কল্যাণ সাধন কৰা।" (১)

এনেতে, অৰ্জ্জুনে এই বুলি পুনৰপি প্রশ্ন তুলিলে, "হে বৃষ্ণিবংশধৰ! পুৰুষৰ প্রবৃত্তি নাথাকিলেও কিহে নো জেন্তে পাপ কার্য্যলৈ উদগনি দিয়ে? তোমাৰ জ্ঞানগর্ভ উপদেশ লবলৈ মোৰ একান্ত বাঞ্ছা হেতুকে যদিও ৰণ কৰা শ্রেয় কর্ত্তব্য বুলি মই বুজিছোঁ, তথাপি সেই ৰণলৈ মোৰ প্রবৃত্তি জন্মা নাই কিয়?" (২)

তদুত্তৰত, ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই এই বুলি সমিচাৰ দিলে,—"কামনা ৰজগুণৰপৰা উৎপন্ন ; এই কামনা কার্য্যস্থলত ক্রোধৰূপে পৰিণত হয় ; হে পার্থ! ইহজন্মৰ মোক্ষমার্গত এই কামনা পৰম শত্রু বুলি বুজিবা। ই দুৰ-দুৰণীয় ; ই অতিশয় উগ্র। ইয়াকে জানি তুমি কামনা পৰিত্যাগ কৰিবা (৩)। আৰু, আঙ্গঠাক যেনেকৈ ধুঁৱাই ঢাকি থয়, আৰ্চীক যেনেকৈ চেকাই ঢাকি ধৰে, জৰায়ুৱে যেনেকৈ গৰ্ভক ঢাকি ৰাখে, তেনেকৈয়ে কাম বা কামনায়ো আত্মা বা জ্ঞানক আঁৰ কৰি থয় (৪)। হে কুন্তীনন্দন! এই কামনায়ে জ্ঞানীৰো বিবেকশক্তিক অকামিলা কৰে (৫)।"

---

(১) "শ্রেয়ান্ স্বধর্ম্মো বিগুণঃ পৰধর্ম্মাৎ স্বনুষ্ঠিতাৎ।
স্বধর্ম্মে নিধনং শ্রেয়ঃ পৰোধর্ম্মো ভয়াবহঃ॥"
—গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩৫ শ্লোক।

(২) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩৬ শ্লোক।

(৩) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩৭ শ্লোক।

(৪) "ধূমেনাব্রিয়তে বহ্নির্যথাদর্শো মলেন চ।
যথোল্বেনাবৃতো গর্ভস্তথা তেনেদমাবৃতম্॥"—গীতা, ৩ আধ্যা, ৩৮ শ্লোক।

(৫) গীতা, ৩য় আধ্যা, ৩৯ শ্লোক।

"ইন্দ্ৰিয়, মন আৰু বুদ্ধি এই তিনি ভেঁটীত থোপনি লৈয়ে কামনাই জ্ঞানক তল পেলাই দেহাভিমানী জীৱক মোহত মগ্ন কৰে। এতেকে, হে ভৰতৰ্ষভ! তুমি প্ৰথমতে ইন্দ্ৰিয়গণক বশ কৰি, জ্ঞান-বিজ্ঞান বিনাশকাৰী আৰু সৰ্ব্বপাপৰ আশ্ৰয় এই কামনাক বিনষ্ট কৰাঁ।" (১)

"দেহতকৈ ইন্দ্ৰিয় শ্ৰেষ্ঠ; ইন্দ্ৰিয়তকৈ মন শ্ৰেষ্ঠ; মনতকৈ বুদ্ধি শ্ৰেষ্ঠ; বুদ্ধিৰ উপৰি আটাইতকৈ আত্মা শ্ৰেষ্ঠ। এতেকে, হে মহাবাহো! তুমি আত্মাক এইৰূপে জানি লৈ, তেওঁৰ অধীনৰ বুদ্ধিৰে সৈতে মন স্থিৰ কৰি, এই কামৰূপ দুৰ্জ্জয় শত্ৰুক নাশ কৰি আত্মজ্ঞান লাভৰ উদ্দেশ্য সম্পূৰ্ণ কৰাঁ। (২)

(১) গীতা, ৩য় অধ্যা, ৪০—৪১ শ্লোক।

(২) "ইন্দ্ৰিয়াণিপৰাণ্যাহুৰিন্দ্ৰিয়েভ্যঃ পৰং মনঃ।
মনসস্তু পৰা বুদ্ধিৰ্বুদ্ধেঃ পৰতস্তু সঃ ॥৪২॥
এবং বুদ্ধেঃ পৰং বুদ্ধা সংস্তভ্যাত্মানমাত্মনা।
জহি শত্ৰুং মহাবাহো কামৰূপং দুৰাসদম্ ॥৪৩॥"

৫। আধ্যা।

আত্মতত্ত্ব প্ৰকাশ—কৰ্ত্তব্যকৰ্ত্তা।

জ্ঞানযোগ আৰু কৰ্ম্মযোগৰ নিগূঢ় তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰি, ভগৱান (১) শ্ৰীকৃষ্ণই সাময়িক সমস্যা বুজি, এই বুলি প্ৰিয়শিষ্য আৰু প্ৰিয়সখি অৰ্জ্জুনৰ প্ৰতি আত্মতত্ত্ব ব্যাখ্যানত ধৰিলে, "এই অব্যয় জ্ঞানযোগৰ ব্যাখ্যা মই (২) আদিতে সূৰ্য্যক (৩) দিছিলোঁ; সূৰ্য্যৰপৰা মনুৱে আৰু মনুৰপৰা ইক্ষ্বাকুৱে লাভ কৰে। তাৰ পাচত, ধৰ্ম্মভাবৰ দুৰ্ব্বলতা, অজিতেন্দ্ৰিয়তা, কাম-ক্ৰোধাদিৰ বশবৰ্ত্তিতা ইত্যাদি দোষত বহুকাল ব্যাপি জীৱগণে সেই আত্মজ্ঞান হেৰুৱাইছিল। হে অৰ্জ্জুন! তুমি মোৰ ভক্তশিষ্য আৰু প্ৰিয়সখি; গতিকে তোমাত আজি সেই নিগূঢ় তত্ত্ব পুনৰপি ব্যক্ত কৰিলোঁ।" (৪)

---

(১) আত্মজ্ঞানৰ গৰাকী, অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মজ্ঞানী হেতুকে শ্ৰীকৃষ্ণদেৱক ভগৱান বোলা যায়।

(২) "মই" বোলোঁতেই দ্বাপৰৰ শ্ৰীকৃষ্ণই অনাদি, সত্য আৰু ত্ৰেতাৰ মানৱক এই তত্ত্বজ্ঞান দিয়াটো অসম্ভৱ ভাবি উচাপ্ খাব লগীয়া হয়। কিন্তু, সৰ্ব্বশাস্ত্ৰবিশাৰদ নিগূঢ়তত্ত্বভেদী।যোগী পুৰুষ শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে পূৰ্ব্বজন্মৰ তথ্য ধাৰণা কৰি এই কথা কোৱাত আচৰিত মানিবলৈ অকাটা কাৰণ নাথাকে।

(৩) সূৰ্য্য ক্ষত্ৰিয়কুলৰ বীজস্বৰূপ বুলি মহাভাৰত, হৰিবংশ আৰু পুৰাণাদিত সাব্যস্ত কৰা হৈছে।

(৪) গীতা, ৪ৰ্থ, আধ্যা, ১—৩ শ্লোক।

শ্ৰীকৃষ্ণদেৱৰ উক্তিত আচৰিত হৈ অৰ্জ্জুনে ততালিকে এই বুলি প্ৰশ্ন তুলিলে, "হে ভগৱান! তোমাৰ জন্ম পাচত, বৈৱস্বত বা সূৰ্য্যৰ জন্ম বহু পূৰ্ব্বে হৈছিল; এনেস্থলত জ্ঞানযোগৰ তত্ত্ব তুমি সূৰ্য্যৰ আগত ব্যাখ্যা কৰিছিলা বুলি কেনেকৈ ধাৰণা কৰোঁ?" (১)

অৰ্জ্জুনৰ এই জটিল প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি দিলে, "প্ৰকৃততে ইতঃপূৰ্ব্বত মোৰ আৰু তোমাৰ বহুবাৰ জন্ম হৈ গৈছে মোৰ আত্মদৃষ্টিৰ জ্ঞান অবিচলিত থকাৰ হেতুকে মই তোমাৰ-মোৰ বহু-বাৰৰ জন্মকথা জানোঁ; কিন্তু, তুমি দেহাত্মবুদ্ধিৰ বশ হেতুকে সেই বিষয়ে তোমাৰ স্মৰণ নাই। যি অনাদি তেওঁৰ জন্ম নাই; যি অবিনাশী তেওঁৰ মৰণ নাই। মই এনে জন্ম-মৰণৰহিত যদিও, নিজৰ প্ৰকৃতিক বশীভূত কৰি নিজ মায়াৰ দ্বাৰাই মই জন্মগ্ৰহণ কৰোঁ। হে ভাৰত! (২) যেতিয়াই ধৰ্ম্মৰ হানি আৰু অধৰ্ম্মৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ প্ৰবল হয়, তেতিয়াই মই আপোনাকে আপুনি সৃষ্টি কৰোঁ। সাধুৰ ৰক্ষা, দুষ্টৰ দমন আৰু ধৰ্ম্ম স্থাপনৰ অৰ্থে মই যুগে যুগে অৱতীৰ্ণ হওঁ। হে অৰ্জ্জুন! যি পুৰুষে মোৰ এই দিব্য জন্ম-কৰ্ম্মৰ তত্ত্ব হৃদয়ঙ্গম কৰিব পাৰে, তেওঁৰ দেহান্তৰৰ পাচত আৰু পুনৰ্জ্জন্ম নহয়। তেওঁ মোৰ আত্মাতে বিলীন হৈ নিৰ্ব্বাণপ্ৰাপ্ত হয়।" (৩)

---

(১) এই বিষয়ত অৰ্জ্জুনৰ সন্দেহ গভীৰ হোৱাৰ আৰু এটা কাৰণ এই যে, ইতিপূৰ্ব্বতে শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে ব্যাখ্যা কৰি আহিছে আত্মা অমৰ আৰু পৰমাত্মা লাভৰ পাচত তেওঁ ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ প্ৰাপ্ত হয় বুলি; এতেকে পুনৰ্জ্জন্ম অসম্ভৱ।—গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ৪ৰ্থ শ্লোক।

(২) ভা=জ্ঞান; ৰত=ৰতিযুত। ভাৰত সম্বোধনেৰে এই খিনিত অৰ্জ্জুনক জ্ঞানলিপাসু বুজোৱা হৈছে।

(৩) গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ৫—৯ শ্লোক।

"অন্তঃকৰণক কামক্ৰোধভয়বৰ্জ্জিত কৰি যি সাধকে ব্ৰহ্ম আৰু জীৱক অভিন্নভাৱে দেখে, আৰু এক ভগৱানত বাথোল মন সমৰ্পণ কৰে, আৰু আত্মজ্ঞানৰূপ তপস্যাৰ দ্বাৰাই চিত্তশুদ্ধি লাভ কৰে, তেওঁৰেই পৰমাত্মা পৰমপদ লাভ কৰে। হে পাৰ্থ! যি যেনে ভাৱে ভজনা কৰে, ভগৱানে তেওঁক সেই ভাৱেই কৃপা কৰে: কামী মনুষ্যগণে নানা পন্থাৰে পূজা কৰিলেও, সিবিলাকে একমাত্ৰ ভগৱান পন্থাকেই অনুসৰণ কৰে।" (১)

"ইহলোকত ফল কামনাৰে সৈতে যজ্ঞাদিৰ অনুষ্ঠান কৰিলে আশু ফল লাভ হয়; আৰু গুণকৰ্ম্ম বিভাগ অনুসাৰে ভগৱানে চাৰিবৰ্ণৰ (২) সৃষ্টি কৰিছে। কিন্তু, তথাপি তেওঁ অকৰ্ত্তা আৰু অব্যয় বুলি জানিবা। কিয়নো, কৰ্ম্মই তেওঁক স্পৰ্শ নকৰে, বাস্তৱতে কৰ্ম্মফলৰ কামনাও তেওঁত নাই। এই ভাৱে যি সকলে ভগৱানক ভজে, কৰ্ম্মজালে সেই সকলক মেৰাই ধৰিব নোৱাৰে। আত্মাক এইভাৱে অকৰ্ত্তা, অভোক্তা,

---

(১) গীতাৰ শ্লোকত "ভগৱান" উদ্দেশে "মন্মনাঃ", "মাম্" "মদ্ভাবম্". "মাংস" "অহং" "মম" ইত্যাদি শব্দ প্ৰয়োগ কৰা হৈছে। তাৰ দ্বাৰাই আত্মজ্ঞানী শ্ৰীকৃষ্ণই নিজকে ভগৱান বা ঈশ্বৰৰ আহিঁহে দেখুৱাইছে; এই বাবেই অনেকানেক টীকাকাৰে আৰু জনসাধাৰণে এই বুজে যে, শ্ৰীকৃষ্ণই নিজে নিজক এই প্ৰসঙ্গত ভগৱান বা ঈশ্বৰ স্বৰূপে চিনাকি দিছে। কিন্তু, গীতা ব্যাখ্যাৰ পূৰ্ব্বে কেতিয়াও শ্ৰীকৃষ্ণই নিজত ঈশ্বৰত্ব আৰোপ কৰা পোৱা নাযায়।—গীতা, ৪ৰ্থ অধ্যা, ১০—১১ শ্লোক।

(২) ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য, শূদ্ৰ এই চাৰি বৰ্ণ। কৰ্ম্মগুণ অনুসাৰে ইয়াৰ সাল-সলনিও ঘটিব পাৰে; ব্ৰাহ্মণ মলিন বৃত্তি হলে ক্ৰমাৎ ক্ষত্ৰিয় ব্ৰাহ্মণ, বৈশ্য ব্ৰাহ্মণ, শূদ্ৰ ব্ৰাহ্মণ, চাণ্ডাল ব্ৰাহ্মণ, আদিত পৰিণত হয়। অন্যান্য বৰ্ণতো এই ক্ৰমোন্নতি আছে। কৰ্ম্মগুণৰ তাৰতম্যত ব্ৰাহ্মণে শূদ্ৰত্ব আৰু শূদ্ৰই ব্ৰাহ্মণত্ব প্ৰাপ্ত হয়।

—কৃষ্ণানন্দ স্বামিকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী, ৪ অধ্যা, ১৩ শ্লোক।

আৰু অব্যয় ভাবি পূৰ্ব্বে যোগী পুৰুষসকলে (১) কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰিছিল। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, তুমিও সেই পথ অনুসৰণ কৰা।" (২)

(১) জনক, যযাতি, যদু প্ৰভৃতি ৰাজৰ্ষিসকলক উদ্দেশ কৰা হৈছে।

(২) গীতা, ৪ আধ্যা, ১২—১৫ শ্লোক।

৬। আখ্যা।

কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্য জ্ঞান।

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই সখি-শিষ্য অৰ্জ্জুনক কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্য-জ্ঞান দিয়াৰ উদ্দেশ্যে পুনৰপি এই বুলি উপদেশ দিলে,—"হে অৰ্জ্জুন! কৰ্ত্তব্য কৰ্ম্ম কি, আৰু অকৰ্ত্তব্য কৰ্ম্ম কি, এই বিষয় নিৰূপণ কৰিবলৈ গৈ বুদ্ধিমান্ পুৰুষো মোহপ্ৰাপ্ত হয়। গতিকে, তোমাক মই কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্যৰ বিশদ ব্যাখ্যা দিওঁ; তাৰ মৰ্ম্ম বুজি সেই মতে চলিলে তুমি সংসাৰমুক্ত হবাঁ। বিহিত কৰ্ম্ম, নিষিদ্ধ কৰ্ম্ম, অকৰ্ম্ম এই তিনিওবিধ কৰ্ম্মৰ তত্ত্ব জ্ঞাত হোৱা আৱশ্যক। যি কৰ্ম্মৰ মাজতো অকৰ্ম্ম, আৰু অকৰ্ম্মৰ মাজতো কৰ্ম্ম দেখে, মানুহৰ মাজত তেওঁৱেই হে বুদ্ধিমান্। যাৰ সমস্ত কৰ্ম্মই কামসংকল্পবৰ্জ্জিত, জ্ঞানীগণে তেওঁকে পণ্ডিত বোলে। যি কৰ্ম্ম আৰু ফলৰ আসক্তি এৰাই সততে সদানন্দ আৰু নিৰ্লিপ্ত থাকে, তেওঁক তেওঁৰ কৃতকৰ্ম্মে স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে।" (১)

"যি নিষ্কাম, সংযতচিত্ত, সৰ্ব্বপ্ৰকাৰ পৰিগ্ৰহত্যাগী, তেওঁ কেৱল শাৰীৰিক কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ বাবে পাপভাগী নহয়। যি যথালাভত সন্তুষ্ট, দ্বন্দ্বসহিষ্ণু, মাৎসৰ্য্যবৰ্জ্জিত, লাভ আৰু অলাভত সমভাবাপন্ন তেওঁ কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰিলেও বন্ধনপ্ৰাপ্ত নহয়। যাৰ ফলভোগৰ বাসনা নাই, যি ৰাগবৰ্জ্জিত, ব্ৰহ্মজ্ঞানত যি অবিচলিতচিত্ত, তেনে লোকে যজ্ঞাদিৰ অৰ্থে কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰিলে সেই লোকৰ কৰ্ম্মফল

(১) গীতা, ৪ অধ্যা, ১৬—২০ শ্লোক।

বিনষ্ট হয়। যজ্ঞৰ আহুতি ঘৃত, হোতা, যজ্ঞফল এই সকলোতে যাৰ ব্ৰহ্মবুদ্ধি, তেওঁ ব্ৰহ্মকেই লাভ কৰে। কোনো কোনো যোগীয়ে দৈব যজ্ঞৰ (১) অনুষ্ঠান কৰে, আৰু কোনো কোনোৱে জ্ঞান-যজ্ঞত (২) জীৱাত্মাক আহুতি দিয়ে। অন্যান্য লোকে শ্ৰোত্ৰাদি ইন্দ্ৰিয়গণক সংযমৰূপ অগ্নিত আহুতি দিয়ে; অপৰাপৰে ইন্দ্ৰিয়ৰূপ অগ্নিত শব্দাদি বিষয় সমূহক আহুতি দিয়ে। আৰু, কোনো কোনো যোগীয়ে সমস্ত ইন্দ্ৰিয়গণৰ কৰ্ম্ম আৰু প্ৰাণাদিৰ কৰ্ম্মৰাশিক জ্ঞানেৰে জ্বলোৱা আত্মসংযমৰূপ অগ্নিত হোম কৰে। কোনোৱে, দ্ৰব্যযজ্ঞ (৩), কোনোৱে তপোযজ্ঞ (৪), কোনোৱে যোগযজ্ঞৰ (৫) কৰ্ম্ম অনুষ্ঠান কৰে; কোনো কোনো যত্নশীল লোক আকৌ বেদাভ্যাসৰত আৰু জ্ঞানযজ্ঞ-পৰায়ণ। এইদৰে ভিন্ ভিন্ যোগীয়ে ভিন্ ভিন্ যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান কৰে।" (৬)

"কোনো কোনো যোগীয়ে অপান বায়ুত প্ৰাণক আৰু প্ৰাণবায়ুত অপান বায়ুক আহুতি প্ৰদান কৰে; অৰ্থাৎ বাহ্যবায়ু বা প্ৰশ্বাসক দেহৰ ভিতৰলৈ টানি লৈ প্ৰাণবায়ু বা নিশ্বাসৰ আহুতি দিয়ে। আৰু, কোনো কোনো সংযতশীল যোগীয়ে প্ৰাণ আৰু অপান দুয়োকে

---

(১) যিবোৰ যজ্ঞত ইন্দ্ৰ, অগ্নি, বায়ু, বৰুণ আদি দেৱতাৰ তৃপ্তি সাধন কৰা হয়, তাৰ নাম দৈবযজ্ঞ।

(২) যি যজ্ঞত জীৱাত্মাক আহুতি প্ৰদান কৰা হয়, তাৰ নাম জ্ঞানযজ্ঞ।

(৩) নাদ, পুখুৰী আদি খনোৱা, দেৱমন্দিৰ আদি নিৰ্ম্মাণ কৰা, দুখী-দৰিদ্ৰক অন্ন-বস্ত্ৰদান ইত্যাদিৰ নাম দ্ৰব্যযজ্ঞ।

(৪) ক্ষুধা, তৃষ্ণা, শীত, উষ্ণ সহিষ্ণুতাৰ নাম তপোযজ্ঞ।

(৫) চিত্তবৃত্তি নিৰোধৰূপ অষ্টাঙ্গ যোগ সাধনৰ নাম যোগযজ্ঞ।

(৬) গীতা, ৪ অধ্যা, ২১—২৮ শ্লোক।

বন্ধ কৰি প্ৰাণায়ামপৰায়ণ হৈ থাকে (১)। এই যোগীগণে যজ্ঞ সম্পাদনৰ পাচত চিত্তশুদ্ধি লাভ কৰি পৰমপদলাভ কৰে; কিন্তু যিবিলাকে যজ্ঞব্ৰত নকৰে, সিবিলাকে মুক্তি বা পৰমপদ লাভ কৰা নিলগতে থাওক, সামান্য সুখসাধ্য মনুষ্যলোক লাভ কৰাও সিবিলাকৰ ভাগ্যত নঘটে। এনে আৰু বহুবিধ যজ্ঞৰ বিষয় বেদত লিপিবদ্ধ হৈছে, সেই সকলো যজ্ঞ কৰ্ম্মজনিত বুলি জানি তুমি তদ্ৰূপ আচৰণৰ দ্বাৰাই মুক্তিপন্থা অৱলম্বন কৰাঁ।" (২)

"হে পাৰ্থ! দ্ৰব্যযজ্ঞতকৈ জ্ঞানযজ্ঞ সৰ্ব্বতোভাৱে শ্ৰেষ্ঠ; কিয়নো, নিষ্কাম কৰ্ম্ম, তপস্যা, উপাসনা, শাস্ত্ৰাধ্যয়ন, যোগাভ্যাস আদি সমস্তই জ্ঞানলাভৰ অৰ্থে অনুষ্ঠিত। এতেকে, তুমি শ্ৰদ্ধাসহকাৰে তত্ত্বদৰ্শী গুৰুৰপৰা জ্ঞান উপদেশ গ্ৰহণ কৰাঁ। হে পাণ্ডৱ! যি জ্ঞান লাভ কৰিলে তুমি আৰু মোহমুগ্ধ হব নালাগিব, আৰু যি জ্ঞানৰ প্ৰভাৱত সমস্ত প্ৰাণীতে পৰমাত্মাক দেখা পাবাঁ, সেই জ্ঞান লাভ কৰাঁ। সেই আত্মজ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিলে, তুমি যদি পাপীৰো পাপী হোৱাঁ, তথাপি সেই পাপ-সাগৰ জ্ঞান-তৰীৰে সৈতে অনায়াসে পাৰ হব পাৰিবাঁ; আৰু ইয়াকো জানিবা যে, নিষ্পাপ নহলে আত্মজ্ঞান লাভ নহয়।" (৩)

"হে অৰ্জ্জুন! জলা-জুয়ে যেনেকৈ কাঠখৰি আদি পুৰি ছাই কৰে, জ্ঞান-জুয়ে তেনেকৈ কৰ্ম্মৰাশিক ছাই কৰে। ইহলোকত আত্মজ্ঞানৰ সমান আন একোৱেই পৱিত্ৰতাকাৰক নহয়; আন

---

(১) প্ৰাণ = নিশ্বাস; অপান = প্ৰশ্বাস। নিশ্বাস আৰু প্ৰশ্বাস দুয়োকো বন্ধ কৰি চিত্তস্থিৰ কৰাৰ নাম প্ৰাণায়াম।

(২) গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ২৯—৩২ শ্লোক।

(৩) গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ৩৩—৩৬ শ্লোক।

হাতে কৰ্ম্মযোগৰ দ্বাৰাই মানুহে কালত আপোনা-আপুনি আত্মজ্ঞান লাভ কৰেগৈ। এতেকে, তোমাৰ তুল্য আত্মজ্ঞান-পিপাসু পুৰুষে নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগ বা ভক্তিযোগ সাধনা কৰা একান্ত বাঞ্ছনীয়।" (১)

"শ্ৰদ্ধাবান্, গুৰুভক্ত আৰু জিতেন্দ্ৰিয় পুৰুষসকল আত্মজ্ঞান লাভৰ ফলত সহজে মোক্ষপ্ৰাপ্ত হয়। কিন্তু, অজ্ঞানী, শ্ৰদ্ধাহীন আৰু সংশয়যুক্ত লোক অচিৰে বিনষ্ট হয়। হে ধনঞ্জয়! যি যোগৰ দ্বাৰাই সমস্ত কৰ্ম্ম ভগৱানত অৰ্পণ কৰা হৈছে, আত্মজ্ঞানৰ প্ৰভাৱত যাৰ সমস্ত সংশয় ছেদ্ হৈছে, কৰ্ম্মৰাশিয়ে সেই আত্মজ্ঞ লোকক আৱদ্ধ কৰিব নোৱাৰে। এতেকে, হে ভাৰত! তুমি জ্ঞানৰূপ অস্ত্ৰেৰে অন্তৰৰ অজ্ঞানজনিত সংশয়সমূহক কাটি পেলোৱাঁ, আৰু কৰ্ম্মযোগৰ আশ্ৰয় লৈ ৰণলৈ আগ বাঢ়াঁ। অৰ্থাৎ, তুমি হৃদয়ত বৃথা সংশয় পোষণ নকৰিবাঁ; নিষ্কাম চিত্তেৰে যুদ্ধৰূপ ধৰ্ম্মানুষ্ঠানত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ। উঠাঁ, উঠাঁ, অনতিপলমে সাজু হোৱাঁ। তুমি ভৰত বংশৰ তিলক স্বৰূপ হৈ অবিবেকীৰ দৰে ধৰ্ম্মভ্ৰষ্ট নহবাঁ।" (২)

---

(১) গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ৩৭—৩৮ শ্লোক।

(২) গীতা, ৪ৰ্থ আধ্যা, ৩৯—৪২ শ্লোক।

৭। আধ্যা।

কৰ্ম্মযোগ আৰু সন্ন্যাসযোগ।

অৰ্জ্জুনে ভাবি চালে যে, আত্মজ্ঞান লাভৰ অৰ্থে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই কৰ্ম্ম আৰু ত্যাগ উভয়ৰে ব্যৱস্থা দিছে; অথচ কৰ্ম্ম আৰু ত্যাগ পোহৰ আৰু আন্ধাৰৰ নিচিনাকৈ পৃথকায়ো দেখুৱাইছে। পিচে, কোনটো তেওঁৰ মঙ্গলজনক হব সেই বিষয়ক উপদেশ পাবলৈ অৰ্জ্জুনে এই বুলি সম্বোধন কৰিলে, "হে কৃষ্ণ! হে ভকতবৎসল হৰি! কৰ্ম্মযোগ আৰু কৰ্ম্মসন্ন্যাস দুয়োৰো তুমি ব্যাখ্যা দিছাঁ; পিচে মোৰ পক্ষে কোন্‌টো মঙ্গলজনক হব, সেই বিষয়ে মোক নিশ্চয় কৰি কোৱাঁ; কিয়নো কৰ্ম্মযোগ আৰু কৰ্ম্মসন্ন্যাস, বা কৰ্ম্ম আৰু ত্যাগ উভয়কে একে সময়তে একেজন লোকে সাধন কৰা সম্ভৱপৰ যেন নেদেখোঁ।" (১)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জ্জুনক এই বুলি সমিচাৰ দিলে, "সন্ন্যাস আৰু কৰ্ম্মযোগ দুয়ো মুক্তিৰ হেতু; তাৰ ভিতৰত সন্ন্যাস বা কৰ্ম্মত্যাগতকৈ কৰ্ম্মযোগ বিশিষ্ট (২)। কিয়নো, চিত্তশুদ্ধি নহলে অকল সন্ন্যাসত একো ফল নধৰে; অথচ কৰ্ম্মযোগেৰে চিত্তশুদ্ধি লাভ কৰা যায়। এতেকে, হে পাৰ্থ! কৰ্ম্মযোগেই হে সম্প্ৰতি তোমাৰ পক্ষে কল্যাণকৰ।

---

(১) গীতা, ৫ম আধ্যা, ১ শ্লোক।

(২) "সংন্যাসঃ কৰ্ম্মযোগশ্চ নিঃশ্ৰেয়সকৰাবুভৌ।
তয়োস্তু কৰ্ম্মসংন্যাসাৎ কৰ্ম্মযোগো বিশিষ্যতে।"
—গীতা, ৫ আধ্যা, ২য় শ্লোক।

যাৰ দ্বেষ নাই, আকাঙ্ক্ষা নাই, যি নিৰ্দ্বন্দ্ব আৰু কামনাবৰ্জ্জিত, তেওঁৰেই নিত্যসন্ন্যাসী; আৰু তেনে জনেই মুক্তিলাভ কৰে। অজ্ঞানী জনে সন্ন্যাস আৰু কৰ্ম্মযোগৰ ফল ভিন্ বুলি ভাবে; কিন্তু পণ্ডিতসকলে সেইটো নকয়, সিবিলাকৰ মতে কৰ্ম্মযোগ আৰু সন্ন্যাস দুইৰো ভিতৰৰ এবিধৰ অনুষ্ঠান কৰিলেই উভয়ৰে ফল পোৱা যায়। কিয়নো, নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগ কৰ্ম্মসন্ন্যাসৰ প্ৰকাৰান্তৰ মাথোন। ফলত, সন্ন্যাসীয়ে যি স্থান লাভ কৰে, কৰ্ম্মযোগীয়েও সেই স্থানকে লাভ কৰে; যি সন্ন্যাস আৰু কৰ্ম্মযোগ দুইকো একৰূপে দেখে, তেওঁৰেই যথাৰ্থ তত্ত্বদৰ্শী হে মহাবাহো! কৰ্ম্মযোগলৈ আওকাণ কৰি সন্ন্যাসব্ৰত ধৰিলে বৰ দুখ পাবলগীয়া হয়। কিয়নো, কৰ্ম্মযোগ সাধন নহলে চিত্তশুদ্ধি নহয়; চিত্তশুদ্ধি নহলে আত্মজ্ঞান লাভ হব নোৱাৰে। কিন্তু, কৰ্ম্মযোগৰ দ্বাৰাই চিত্তশুদ্ধি লাভ কৰি যি সন্ন্যাসী হয়, তেওঁ সত্বৰে পৰমপদ বা মোক্ষলাভ কৰে। যি কৰ্ম্মযোগী, জিতেন্দ্ৰিয়, বিজিতদেহ, যাৰ সৰ্ব্বভূতাত্মাত নিজাত্মভাব, তেওঁ কৰ্ম্ম কৰিও কৰ্ম্মত নিৰ্লিপ্ত"। (১)

"যি নিৰুদ্ধচিত্ত কৰ্ম্মযোগী, যি তত্ত্ববেত্তা, যি পৰমাৰ্থদৰ্শী, যি নিষ্কাম কৰ্ম্মৰ ফলত শুদ্ধচিত্ত, সেইসকলে দৰ্শন, শ্ৰৱন, স্পৰ্শন, ঘ্ৰাণ, ভোজন, গমন, শয়ন, নিঃশ্বাসগ্ৰহণ, কথনত্যাগ, গ্ৰহণ, উন্মেষ আৰু নিমেষ কৰিও ভাবে যে, সিবিলাকে একোকে কৰা নাই, সেই সমস্তই ইন্দ্ৰিয়বৰ্গৰ কাৰ্য্য, সিবিলাকে আত্মাক অসঙ্গ নিষ্ক্ৰিয় বুলি জ্ঞান কৰে। আৰু, যি ঈশ্বৰত ফল অৰ্পণ কৰি কৰ্ম্মফলৰ কামনাবৰ্জ্জিত হৈ কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে, পানীয়ে পদ্মপত্ৰক ভেজিব নোৱাৰাৰ দৰে, পাপে সিবিলাকক ভেদিব নোৱাৰে। অৰ্থাৎ, পানীয়ে সকলো বস্তুকে ভেজিব পাৰে, কিন্তু

(১) গীতা, ৫ম আধ্যা, ৩—৯ শ্লোক।

পদ্মপত্ৰত পানীৰ সেই শক্তি নাথাটে (১); সেইদৰেই কৰ্ম্মই কৰ্ম্মা-নুষ্ঠানকাৰী মাত্ৰকেই কামপাশত আৱদ্ধ কৰে, কিন্তু যি ফল-কামনা-বৰ্জ্জিত কৰ্ম্মানুষ্ঠানকাৰী, সিবিলাকক কমপাশে বান্ধিব নোৱাৰে। কৰ্ম্মযোগীগণে ফল কামনা পৰিত্যাগ কৰি চিত্তশুদ্ধিৰ উদ্দেশে কেৱল শৰীৰ, মন, বুদ্ধি আৰু ইন্দ্ৰিয়াদিৰ দ্বাৰাই হে কাম কৰে। নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগীয়ে মোক্ষৰূপ শান্তি লাভ কৰে; কিন্তু কামী অযোগীয়ে ভোগ-বাসনা হেতুকে ঘুৰি ঘুৰি কামপাশত বান্ধ খায়।" (২)

"জিতেন্দ্ৰিয় আত্মদৰ্শী পুৰুষে মনৰপৰা কৰ্ম্মসমূহক বাজ কৰি দি, নবদ্বাৰবিশিষ্ট (৩) দৈহ দেহাৰ মাজত স্থিতি কৰে; তেওঁ নিজে কোনো কাৰ্য্য নকৰে, আৰু আনকো প্ৰবৰ্ত্তিত নকৰে, কাৰণ তেওঁ সততে নিজ স্বাতন্ত্ৰ্য ৰক্ষা কৰে। ঈশ্বৰ বা আত্মা স্বয়ং কৰ্ম্মউৎপাদক নহয়; তেওঁ ফলদাতাও নহয়; ফলভাগীও নহয়। অজ্ঞানৰূপ মায়া বা অনাদি অবিদ্যা বা অনন্ত প্ৰকৃতি হে কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ বিয়াপি থাকে। আত্মা জীৱৰ পাপ-পুণ্যৰ গৰাকী নহয়।" (৪)

"আত্মবিচাৰৰ ফলত যাৰ অজ্ঞানতা গুচিছে, তেওঁৰ অন্তৰত সূৰ্য্যৱৎ ব্ৰহ্মজ্যোতি প্ৰৱেশ কৰে। যি ব্ৰহ্মনিষ্ঠ আৰু পৰমাত্মাতে যাৰ আত্ম-

---

(১) "ব্ৰহ্মণ্যাধায় কৰ্ম্মাণি সঙ্গংত্যক্ত্বা কৰোতি যঃ।
লিপ্যতে ন স পাপেন পদ্মপত্ৰমিবাম্ভসা॥"
—গীতা, ৫ আধ্যা, ১০ শ্লোক।

(২) গীতা, ৫ম আধ্যা, ১১—১২ শ্লোক।

(৩) দুই চকু, দুই কাণ, দুই নাকৰ ছিদ্ৰ, আৰু এখন মুখ এই সাতখন ঊৰ্দ্ধ-দ্বাৰ; মলদ্বাৰ আৰু মূত্ৰদ্বাৰ এই দুখন অধোদ্বাৰ; এনে-দৰে ৯ খন দ্বাৰ লগা দেহা-ঘৰৰ মাজত জীৱাত্মা অৱস্থিত।

(৪) গীতা, ৫ম আধ্যা, ১৩—১৫ শ্লোক।

ভাব, আৰু জ্ঞানৰ প্ৰভাৱত যাৰ পাপ-পুণ্য নিবৃত্ত হৈছে, সেই যোগী সন্ন্যাসীয়ে মুক্তিপদ লাভ কৰে; জন্ম-মৃত্যুৰ বাব আৰু তেওঁৰ নাথাকে। (১)

"তত্ত্বজ্ঞ পণ্ডিতৰ চকুৰে ব্ৰাহ্মণ, গো, হস্তী, কুকুৰ আৰু চাণ্ডাল সকলো প্ৰকাৰ প্ৰাণীতে একেভাৱে ব্ৰহ্মদৰ্শন কৰে, তেওঁৰ মানত কুকুৰ বা যোগীৰ আত্মাৰ কোনো তাৰতম্য নাই। ব্ৰহ্মনিৰ্দ্দোষ আৰু সমস্বৰূপ সমদৰ্শী পুৰুষে ব্ৰহ্মত স্থিতি কৰে। গতিকে, ইহলোকত তেওঁ সংসাৰ-জয়ী হব পাৰে। ব্ৰহ্মজ্ঞ পুৰুষ সৰ্ব্বত্ৰতে সমদৰ্শী; গতিকে তেওঁৰ মানত প্ৰিয় বা অপ্ৰিয় ভাব নাই, ভাল বা বেয়া বিচাৰ নাই, সৰু বৰৰ জ্ঞান নাই, তেওঁৰ মানত সকলো সমান। বাহ্যবিৰহিত আশক্তিশূন্য হলে অন্তৰত সুখ-শান্তিৰ অনুভৱ হয়; তাৰ পাচত আত্মজ্ঞান লাভ কৰিলে সেই সুখ-শান্তি অক্ষয়-অব্যয় হয়। হে কুন্তীনন্দন! যিবোৰ সুখভোগ ইন্দ্ৰিয়বিষয়ৰপৰা উৎপন্ন, সেইবোৰ নিশ্চয় দুখৰ কাৰণ, জ্ঞানীজনে তাত প্ৰীতি লাভ নকৰে।" (২)

"দেহ ত্যাগ কৰাৰ আগেয়েই, (৩) মনোবেগ ইন্দ্ৰিয়শক্তি সঞ্চাৰিত নৌ হওঁতেই, যি সেই বেগ চম্ভালি ৰাখিব পাৰে, তেওঁৱেই যোগী, তেওঁৱেই সুখী; দুখৰ আশ্ৰয়স্থান ভোগবাসনাৰপৰা যি যিমান আঁতৰত থাকে, তেওঁ তিমানেই সুখী। আত্মাতেই যাৰ প্ৰকাশ, তেওঁৱেই ব্ৰহ্মনিষ্ঠ

(১) গীতা, ৫ম আধ্যা, ১৬—১৭ শ্লোক।

(২) গীতা, ৫ম আধ্যা, ১৮—২২ শ্লোক।

(৩) পঞ্চম আধ্যাৰ ২৩ শ্লোকৰ "প্ৰাক্ শৰীৰ বিমোক্ষণাৎ" মানে কোনো কোনো টীকাকাৰে "শৰীৰ ত্যাগৰ আগেয়ে" বুলি ব্যাখ্যা দিছে; কিন্তু কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী মতে দেহ অহং ভাবশূন্ত হৈ সন্ন্যাসাশ্ৰমত অৱস্থিত হোৱাৰ পূৰ্ব্বতে, অৰ্থাৎ গৃহাশ্ৰমত থাকোঁতেই।

যোগী, তেওঁৰেই ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণপ্ৰাপ্ত হয়। আৰু, যি নিষ্পাপ সন্ন্যাসী, সংশয়বৰ্জ্জিত একাগ্ৰচিতীয়া, সৰ্ব্বভূতহিতৈষী, তেওঁৰেই প্ৰকৃত আত্ম-জ্ঞানী, তেওঁৰেই ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ প্ৰাপ্ত হয়।" (১)

"যাৰ হৃদয়ৰপৰা কাম-ক্ৰোধৰ বীজ বিনষ্ট হৈছে, আৰু তাৰ নিমিত্তে যাৰ চিত্ত সংযত হৈছে, যাৰ প্ৰাণত আত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ একত্ব জ্ঞান জন্মিছে, তেওঁৰ জীৱনে-মৰণে সকলো অৱস্থাতেই নিৰ্ব্বাণপদ লাভ হয়। মনৰপৰা সকলো বাহ্য বিষয় বাজ কৰি, দুই চকুক ভ্ৰূযুগলৰ মাজত স্থিতি কৰাই (২) প্ৰাণ আৰু অপান (৩) বায়ুক নাকৰ বিন্ধাৰ মাজত ৰুদ্ধ ৰাখি, যি ইন্দ্ৰিয় আৰু মনক জয় কৰিছে, আৰু ইচ্ছা, ভয়, ক্ৰোধ ইত্যাদিক বশ কৰি যি বিষয়বিৰাগী হব পাৰিছে, সেই যোগী পুৰুষ সততে নিৰ্ব্বাণপ্ৰাপ্ত হয়।" (৪)

"ভগৱন্তক যজ্ঞ আৰু তপস্যাদিৰ ভোক্তা, সৰ্ব্বলোকৰ মহেশ্বৰ আৰু সৰ্ব্বভূতৰ এক মাথোন সুহৃৎ (৫) বুলি তত্বজ্ঞ হৈ সাধকসকলে পৰমপদ

---

(১) গীতা, ৫ম আধ্যা, ২৩—২৫ শ্লোক।

(২) চকুৰ দৃষ্টি ভ্ৰূযুগলৰ সন্ধিস্থলত স্থিৰ ৰাখিব পাৰিলে চিত্তৰ একাগ্ৰতা বৃদ্ধি লাভ হয়।

(৩) নিশ্বাস আৰু প্ৰশ্বাস।

৪) গীতা, ৫ম আধ্যা, ২৬—২৮ শ্লোক।

(৫) ভগৱানক স্থূলভাৱে দৰ্শন কৰিলে জীৱে মুক্তি লাভ কৰিবলৈ নোৱাৰে, তেওঁক সূক্ষ্মভাৱে জানিব আৰু সাক্ষাৎ স্বৰূপে দেখাদি দেখিব লাগে; সেই অৰ্থে তত্ত্বদৰ্শী আত্মজ্ঞানী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই তেওঁৰ পৰমভক্ত শিষ্য অৰ্জ্জুনৰ আগত নিজক সাক্ষাৎ ভগৱান স্বৰূপে দেখা দি, "মাং ভোক্তাৰং যজ্ঞতপসাং সৰ্ব্বলোকমহেশ্বৰম্ সৰ্ব্বভূতানাং সুহৃদং" বুলি আত্মতত্ত্বজ্ঞান প্ৰকাশ কৰিছে।

বা মুক্তি লাভ করে ; আর ইহলোকতো তেনে সাধুগণ সংসারপাশর পরা বিমুক্ত হয়।" (৬)

(৬) গীতা, ৫ম আধ্যা, ২৯ শ্লোক।

৮। অধ্যায়।

যোগী আৰু সন্ন্যাসী।

যোগী কোন্, সন্ন্যাসী কোন্ আৰু সিবিলাকৰ ভিতৰত কাৰ কি ধৰ্ম্ম, কাৰ কি কৰ্ম্ম, কাৰ কি লক্ষ্য ইত্যাদি বিষয়ত অৰ্জ্জুন সন্দিহান হোৱাত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই সেই সেই বিষয়ে এই বুলি বিশদ বুজনি দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, "যি কৰ্ম্মফললৈ আশা নাৰাখি নিত্য-নৈমিত্তিক কাৰ্য্যৰ অনুষ্ঠান কৰে, নিষ্ক্ৰিয় আৰু নিৰগ্নি (১) নহলেও, তেওঁৱেই যোগী, তেওঁৱেই সন্ন্যাসী। নিষ্কাম কৰ্ম্মযোগৰ দ্বাৰাই আত্মজ্ঞান লাভ আৰু কৈবল্যমুক্তি বা মোক্ষপ্ৰাপ্তিয়েই দুইৰো একেটা লক্ষ্য (২)। হে পাণ্ডৱ! শ্ৰুতিত যাক সন্ন্যাস বোলে, সেয়ে যোগ (৩) বুলি জানিবা; কিয়নো সন্ন্যাসৰ বলেৰে সংকল্পত্যাগী নহলে যোগী হোৱা অসম্ভৱ। যি মুনিয়ে যোগাৰূঢ় হবলৈ ইচ্ছা কৰে, কৰ্ম্মই তেওঁৰ প্ৰথম সোপান; কিয়নো, কৰ্ম্মানুষ্ঠান নহলে চিত্তশুদ্ধি নহয়; চিত্তশুদ্ধি নহলে যোগৰ উপযোগী নহয়। আৰু, যোগাৰূঢ় হলেও, তেওঁত কৰ্ম্মসন্ন্যাস ঘটে, কিয়নো কামনাত্যাগী সন্ন্যাসবৃত্তি নজন্মিলে যোগাৰম্ভণ নহয়। সাধক

---

(১) বহিৰনুষ্ঠান যোগ্য সমস্ত কাৰ্য্যৰ প্ৰতি বৈৰাগ্য।

(২) "অনাশ্ৰিতঃ কৰ্ম্মফলং কাৰ্য্যং কৰ্ম্ম কৰোতি যঃ।
স সংন্যাসী চ যোগী চ ন নিৰগ্নিৰ্ন চাক্ৰিয়ঃ॥"
—গীতা, ৬ অধ্যা, ১ শ্লোক।

(৩) মহৰ্ষি পতঞ্জলিৰ যোগসূত্ৰৰ আৰম্ভণত কোৱা হৈছে,—
"যোগশ্চিত্তবৃত্তিনিৰোধঃ"; অৰ্থাৎ, মনৰ সমস্ত বৃত্তি নিৰোধৰ নাম যোগ।

মুনি যেতিয়া সৰ্ব্বসংকল্পত্যাগী (১) শব্দাদি বিষয়ত অনাসক্ত হয় (২), তেতিয়াই তেওঁ সমাধিস্থ বা যোগাৰূঢ়ৰ অৰ্থে যোগ্য হয়।" (৩)

"বিবেকবুদ্ধিৰ দ্বাৰাই জীৱাত্মাক সংসাৰৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিব লাগে, আত্মাক অৱসন্ন কৰিব নালাগে; কিয়নো আত্মাই আত্মাৰ বন্ধু, আত্মাই আত্মাৰ শত্ৰু (৪)। অৰ্থাৎ, আপোনাতপৰ আপোনাৰ বন্ধু আন কোনো হব নোৱাৰে; আপোনাৰ হিত আপুনি নিচিন্তিলে অন্যৰ চিন্তাই সিমান গুণ দিব নোৱাৰে। আপুনি আপোনাক সাৱধানে নচলালে, আপুনি আপোনাক শত্ৰুতা কৰা হয়। এতেকে, যি আত্মাই আত্মাক (৫) বশীভূত কৰিছে, সেই আত্মাই আত্মাৰ পৰমবন্ধু; আৰু যি আত্মা আত্মাক বশীভূত কৰিবলৈ অসমৰ্থ, সেই আত্মা আত্মাৰ বিষম শত্ৰু। কিয়নো, অদম্য জীৱাত্মাই ইন্দ্ৰিয়াদিৰ প্ৰভাৱত আত্মাক বিচলিত কৰি পৰমাত্মালাভৰ পথৰপৰা পিছলাই নি শত্ৰুতাৰ আচৰণ

---

(১) সংকল্পৰপৰাই কামনাৰ উৎপত্তি। এতেকে, সংকল্প ত্যাগ কৰিলেই কামনাৰ ব জ নাশ হয়।

(২) নিত্য, নৈমিত্তিক, কাম্য, নিষিদ্ধ কোনো বিধৰ কৰ্ম্মতে চিত্তবৃত্তি প্ৰবৃত্ত নোহোৱাকে অনাসক্ত বোলা যায়।

(৩) গীতা, ৬ আধ্যা ২—৪ শ্লোক।

(৪) "উদ্ধৰেদাত্মনাত্মানং নাত্মানমবসাদয়েৎ।
আত্মৈব হ্যাত্মনো বন্ধুৰাত্মৈব ৰিপুৰাত্মনঃ॥
বন্ধুৰাত্মাত্মনস্তস্য যেনাত্মৈবাত্মনা জিতঃ।
অনাত্মনস্তু শত্ৰুত্বেৱৰ্ত্তেতাত্মৈব শত্ৰুৱৎ॥"
—গীতা, ৬ আধ্যা, ৫—৬ শ্লোক।

(৫) "জিতাত্মনঃ প্ৰশান্তস্য পৰমাত্মা সমাহিতঃ।
শীতোষ্ণ সুখদুঃখেষু তথা মানাবমানয়োঃ॥"—গীতা, ৬ আধ্যা, ৭ম শ্লোক।

কৰে। যি জীৱাত্মা শীত, উষ্ণ, সুখ, দুখ, মান, অপমান, ৰাগ, ক্ৰোধ ইত্যাদি বৰ্জ্জিত, সেই আত্মাতে পৰমাত্মা অবিচলিত ভাৱে বিদ্যমান থাকে; আৰু যি জ্ঞান-বিজ্ঞানবিশিষ্ট, যি বিকাৰশূন্য আৰু জিতেন্দ্ৰিয়, যি শিল, সোন, সোণ, মাটি সকলো বস্তুকে সমান দেখে, তেওঁকে যোগাৰূঢ় বুলিব পাৰি।" (১)

"সুহৃদ, মিত্ৰ, অৰি, উদাসীন, মধ্যস্থ, দ্বেষ্য, বন্ধু, সাধু, অসাধু (২) আৰু অন্যান্য সকলো জীৱকে যি সমান জ্ঞান কৰে, তেওঁৱেই বিশিষ্ট পুৰুষ; এই বিশিষ্টতাই যোগাৰূঢ় পুৰুষৰ পূৰ্ব্বলক্ষণ। যোগাৰূঢ় পুৰুষে সততে নিৰ্জ্জনত বাস কৰি, ইন্দ্ৰিয়াদি সংযত কৰি, আশা আৰু পৰিগ্ৰহ ত্যাগ কৰি, চিত্তক সমাহিত কৰিব লাগে। বৰ ওখও নহয়, নিচেই চাপৰো নহয়, এনে পৱিত্ৰ ঠাইত (৩), তলত কুশাসন, তাৰ ওপৰত হৰিণা বা বাঘৰ ছাল, আৰু তাৰ ওপৰত কোমল বস্ত্ৰ (৪) পাৰি যোগীয়ে উপবেশন কৰাৰ বিধি। এনে পৱিত্ৰ আসনত উপবিষ্ট হৈ চিত্ত, ইন্দ্ৰিয় আৰু ক্ৰিয়া সংযত কৰি একাগ্ৰচিত্তেৰে চিত্তশুদ্ধিৰ যোগাকাঙ্ক্ষী পুৰুষে সমাধি অভ্যাস কৰাৰ প্ৰয়োজন। যোগাভ্যাসী পুৰুষে শিৰ, শৰীৰ আৰু কণ্ঠ পোনকৈ নীৰলাভাৱে ৰাখি,

---

(১) গীতা, ৬ আধ্যা, ৮ম, শ্লোক।

(২) যি উপকাৰৰ আশা নৰখাকৈ উপকাৰ কৰে, যি উপকাৰৰ আশাত উপকাৰ কৰে; যি নিজৰ অপকাৰ নোহোৱাতো আনৰ অপকাৰ চিন্তে, যি পৰৰ হিত বা অহিত একোতে প্ৰবৃত্ত নহয়; যি বিবাদ ভাঙ্গি শান্তি স্থাপন কৰে, যি স্বাৰ্থ ৰাখি আনক উপকাৰ কৰে; এনে সকলোকে যি সমান চকুৰে চাব পাৰে তেওঁৱেই সমাধিস্থ বা যোগাৰূঢ় হবৰ উপযুক্ত।—কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী।

(৩) মাটি বা শিলৰ ওপৰত আসন পতাই বিশিষ্ট বিধি।

(৪) বনাত বা কম্বল যোগাসনত পাৰিবলৈ বিশিষ্ট বস্ত্ৰ।

নিজৰ নাকৰ আগটি মাথোন চাই, আন কোনোফালে নাচাই, সমাধিস্থ হোৱাৰ বিধি। তাৰ পাচত, প্ৰশান্তচেতা, নিৰ্ভয়, ব্ৰহ্মচৰ্য্যশীল সংযতচিত্ত, মদ্গতচিত্ত, মৎপৰায়ণ হৈ যোগাভ্যাসী লোক সমাধিস্থ হোৱাৰ নিয়ম। এই নিয়মে সংযতচিত্ত সমাধিস্থ সাধকে মন নিৰোধ কৰি ঈশ্বৰৰ স্বৰূপভূত নিৰ্ব্বাণৰূপ পৰমশান্তি (১) লাভ কৰে। হে অৰ্জ্জুন! অতি-ভোজীৰো সমাধি নহয়; অনাহাৰীৰো নহয়; অতি নিদ্ৰায়ো যোগ দুৰ্ব্বল কৰে, অনিদ্ৰায়ো কৰে (২)। যি সমাধিস্থ লোকে নিয়মিত আহাৰ-বিহাৰ কৰে, নিয়মিত নিদ্ৰা-জাগৰণ কৰে, তেওঁৰ যোগ সহজে সিদ্ধি হয়। ইত্যাদি আচৰণৰ দ্বাৰাই যেতিয়া চিত্তসংযত হৈ আন্তৰিক বৃত্তিৰ ক্ৰিয়া, চেষ্টা, স্পৃহা সকলোতে বৈৰাগ্য লাভ হয়, আত্মা পৰমাত্মাত সমাহিত হয়, আৰু পৰমাত্মাত তন্ময় হোৱা যায়, তেতিয়াই যোগীৰ যোগ সিদ্ধ হয়।" (৩)

যোগসূত্ৰৰ সমাধি আৰু সাধনা বহুলকৈ বৰ্ণাবৰ অৰ্থে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি ক্ৰমাৎ তাৰ ব্যাখ্যা বথানিবলৈ ধৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! য'ত বায়ুৰ গতি নাই, তাত বন্তি অচঞ্চলভাৱে জ্বলে; সেই অনুৰূপে বাহ্য বিষয়েৰে সংসৰ্গ নথকা হেতুকে যোগীৰ অন্তৰৰ বৃত্তিবিলাক কিঞ্চিৎ-

---

(১) যি অনিৰ্ব্বচনীয় অৱস্থা প্ৰাপ্ত হলে জীৱৰ বাসনা বিকাশৰ বীজ বিদগ্ধ হয়, তাৰ নাম পৰমনিৰ্ব্বাণ।—কৃষ্ণানন্দস্বামিকৃত গীতাৰ্থসন্দীপনী।

(২) যোগীয়ে পাকস্থলীৰ দুভাগ অন্নেৰে আৰু এভাগ পানীৰে পূৰণ কৰিব; বাকী চতুৰ্থভাগ বায়ুৰ গতি-বিধিৰ কাৰণে উদংকৈ ৰাখিব। ৰাতিৰ প্ৰথম আৰু চতুৰ্থ প্ৰহৰ ভগৱদাৰাধনা, দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় প্ৰহৰ নিদ্ৰাত নিয়োজিত কৰিব লাগে।

(৩) গীতা, ৬ অধ্যা. ৯—১৮ শ্লোক।

মানো বিচলিত নহয় (১)। যি অৱস্থাত চিত্ত যোগভ্যাসৰ দ্বাৰাই নিৰুদ্ধ হৈ উপশমপ্ৰাপ্ত হয়, যি অৱস্থাত ইন্দ্ৰিয়ৰ অতীত আৰু কেৱল শুদ্ধবুদ্ধি গ্ৰাহ্য নিৰতিশয় সুখ অনুভৱ কৰা যায়, যি অৱস্থাত স্থিত হলে আত্মস্বৰূপ ভাবৰপৰা পিছলিবৰ ভয় নাই, যি অৱস্থা লাভ হলে আন সমস্তকে সামান্য যেন বোধ হয়, যি অৱস্থাত থিতাপি হলে অতি অসহনীয় দুখেও টলাব নোৱাৰে, হে পাৰ্থ, সেই অৱস্থাৰ নামেই যোগ; সেই যোগত লেশমাত্ৰও দুখ নাই; এই যোগ মুকলি প্ৰাণেৰে অভ্যাস কৰা যুগুত।" (২)

"সংকল্পজাত কামনাবোৰ পৰিত্যাগ কৰি আৰু মনৰ বলেৰে ইন্দ্ৰিয় বিলাকক বিষয়-ব্যাপাৰৰপৰা নিবৃত্ত কৰি, ধৈৰ্য্যশীল বুদ্ধিৰ বলেৰে ক্ৰমাৎ ধীৰে ধীৰে চিত্ত নিৰুদ্ধ কৰি, আৰু মনক আত্মাত নিহিত কৰি, কিঞ্চিৎমানো আন চিন্তা নকৰি যোগীয়ে যোগ সাধন কৰিব লাগে। যি যি বিষয়লৈ চঞ্চল চিত্তৰ ধাউতি প্ৰৱল, যত্নৰে সৈতে সেই সেই বিষয়ৰ পৰা চিত্তক ঘুৰাই আনি আত্মাৰ অনুগত কৰিব লাগে। প্ৰশান্তচিত্তীয়া যোগীয়ে যেতিয়া ৰজ আৰু তমোগুণ বৰ্জ্জিত হৈ উঠে, তেতিয়া তেওঁ নিস্পাপ হৈ অনায়াসে ব্ৰহ্মত্ব লাভ কৰি অনুপম সুখ-শান্তি অনুভৱ কৰে। হে অৰ্জ্জুন! সৰ্ব্বত্ৰ সমদৰ্শী যোগী পুৰুষে সকলো জীৱতে আত্মাক আৰু আত্মাত সকলো জীৱকে দেখা পায়।" (৩)

---

(১) "যথা দীপো নিবাতস্থো নেঙ্গতে সোপমা স্মৃতা।
যোগিনো যতচিত্তস্য যুঞ্জতো যোগমাত্মনঃ॥"
—গীতা, ৬। আধ্যা, ১৯ শ্লোক।

(২) গীতা, ৬ আধ্যা, ২০—২৩ শ্লোক।

(৩) গীতা, ৬ আধ্যা, ২৪—২৯ শ্লোক।

"যি যোগীয়ে জগতৰ সকলো বস্তুতে আত্মৰূপ ভগৱানক দেখা পায়, আৰু আত্মাত সকলোকে দেখে, সেই যোগৰ ওচৰত পৰমাত্মা পৰোক্ষ নহয়; পৰমাত্মাৰ ওচৰতো সেই যোগী পৰোক্ষ নহয়। যি যোগীয়ে সৰ্ব্বভূতস্থিত বা সকলো জীৱতে ব্যাপ্ত পৰমাত্মাক আপোনাত অভিন্নভাৱে ধাৰণা কৰি অপৰোক্ষ জ্ঞান কৰে, সেই যোগী যি অৱস্থাতে নাথাকক, তেওঁ অভেদৰূপে পৰমাত্মাত স্থিতি কৰে। হে অৰ্জ্জুন! যি মানুহে নিজৰ নিচিনাকৈ আনৰো সুখ-দুখৰ প্ৰতি সমানে দৃষ্টি ৰাখে, তেওঁৱেই সৱাতকৈ শ্ৰেষ্ঠ,—তেওঁ যোগীৰো যোগী; কিয়নো মনৰ সম্পূৰ্ণ বিনাশ আৰু কামনাৰ সম্পূৰ্ণ ক্ষয় সাধিব নোৱাৰালৈকে কোনো যোগীয়ে সেই অৱস্থা লাভ কৰিব নোৱাৰে।" (১)

অৰ্জ্জুনে নিবেদন কৰিলে, "হে মধুসূদন! তুমি আত্মাৰ যি সমতাৰূপ যোগতত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰিলাঁ, মনৰ থিতি তাত যে সৰহ পৰ ঠাৱৰিব, মোৰ এনে বোধ হোৱা নাই; কাৰণ, হে কৃষ্ণ, মন অতি চঞ্চল, অতি ইন্দ্ৰিয়পৰায়ণ, অতি বলৱন্ত, অতি দৃঢ়।" (২)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি তাৰ সমিধান দিলে, "হে মহাবাহো! মন যে চঞ্চল আৰু সহজে নিগৃহীত নহয় তাত মোৰ কিঞ্চিৎমানো সন্দেহ নাই; কিন্তু হে কুন্তীনন্দন! অভ্যাস আৰু বৈৰাগ্যৰ বলত সেই অসাধ্যও সাধ্য হৈ পৰে। অসংযতচিত্ত মানুহৰ পক্ষে এনে যোগ অৱশ্যে সহজ সাধ্য নহয়; কিন্তু যি লোক যত্নশীল আৰু যাৰ চিত্ত সংযত হৈছে, তেনে যোগীয়ে সদুপায়ৰ দ্বাৰাই সেই কাৰ্য্য নিশ্চয় সাধিব

(১) গীতা, ৬ অধ্যা, ৩০—৩২ শ্লোক।

(২) গীতা, ৬ অধ্যা, ৩৩—৩৪ শ্লোক।

পাৰে (১)। কিয়নো, অভ্যাসৰ বলত (২) সকলো সিদ্ধ হয়। অতএৱ, তাৰ নিমিত্তে পুৰুষে পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগে।"

অৰ্জ্জুনে সুধিলে, "হে কৃষ্ণ! যি ভগৱানভক্ত হৈও নিজ চিত্ত-চাঞ্চল্য দোষত যোগভ্ৰষ্ট হয়, যোগসিদ্ধি নহলে তেওঁৰ কি গতি হব? হে মহাবাহো! (৩) সেই তত্ত্বজ্ঞানবিমূঢ় আৰু কৰ্ম্মউপাসনাভ্ৰষ্ট লোক বতাহত পাহ পাহ হোৱা মেঘৰ নিচিনাকৈ নষ্ট নাযাব নে? হে কৃষ্ণ! মোৰ এই সংশয় তুমি সৰ্ব্বতোভাৱে নাশ কৰি দিয়াঁ। তোমাত বাজে আন কেৱেঁ মোৰ এই সংশয় ভঞ্জন কৰিব নোৱাৰে।" (৪)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি বুজনি-সমিচাৰ দিলে, "হে পাৰ্থ! যোগভ্ৰষ্ট পুৰুষৰ ইহলোক বা পৰলোক কাচিতো নষ্ট নহয়। হে বাপি! (৫)

---

(১) গীতা, ৬ আধ্যা, ৩৫—৩৬ শ্লোক।

(২) "অভ্যাসৰ নৰ, কৰ্ণপথে কৰে শৰ" এই নীতিবচনফাকিৰ পদ্য খেনি মিলেও এই ঘাঁতিগুৰিতে ওলায়গৈ। অভ্যাস আৰু পুৰুষাৰ্থৰ বলেৰে "অদৃষ্টৰ লিখন" খণ্ডোৱাও অসম্ভৱ নহয়।

(৩) ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই ভক্তবৃন্দৰ আপদ-বিপদ বিঘ্ন-অমঙ্গলাদি নিজ তত্ত্বজ্ঞান আৰু মঙ্গলময় বাহুবলেৰে বিনাশ কৰে হেতুকে এইখিনিত অৰ্জ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক মহাবাহো বুলি সম্বোধন কৰিছে। বিশেষ, যশোদাৰঞ্জন নন্দনন্দন গোবৰ্দ্ধনধাৰী কংসচানুৰমৰ্দ্দন শিশুপাল-জৰাসন্ধাৰি কেশৱ মধুসূদন যাদৱশ্ৰেষ্ঠ দৈৱকীতনয় বাসুদেৱৰ ভুজবলৰ নিদৰ্শন ইতিপূৰ্ব্বে বুৰি-বুৰিকৈ পোৱা গৈছে।

(৪) গীতা, ৬ আধ্যা, ৩৭—৩৯ শ্লোক।

(৫) পৰমভক্ত অৰ্জ্জুনে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক পৰমগুৰু জ্ঞান কৰি তত্ত্ব প্ৰশ্ন কৰাৰ হেতুকে শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জ্জুনক সমনীয়া "সখি" সম্বোধন নকৰি, তেওঁক শিষ্য জ্ঞান কৰি 'বাপি' সম্বোধনেৰে তেওঁৰ প্ৰতি বাৎসল্য ভাব দেখুৱাইছে।

শাস্ত্ৰবিহিত অনুষ্ঠানকাৰী (১) লোকৰ কোনো দুৰ্গতি নহয়। যোগভ্ৰষ্ট লোকে পৰলোকত পুণ্যাত্মাৰ স্থান লাভ কৰি, তাতে বহুকাল স্থিতি কৰি, পুনঃ পৃথিবীত পৱিত্ৰ শ্ৰীমন্তৰ ঘৰত জন্মগ্ৰহণ কৰে। বিষয়-বাসনাৰ বশৱৰ্ত্তী হৈ মনোবৈকল্যত যোগভ্ৰষ্ট হোৱাৰ ইমানেই পৰিণাম। নাইবা, যোগভ্ৰষ্ট লোকে পৃথিবীত যোগনিষ্ঠ জ্ঞানী লোকৰ ঘৰত জন্মগ্ৰহণ কৰিব লগীয়া হয়; এনে জন্ম অতি দুৰ্লভ। অল্পায়ু বা অকালমৃত্যু হেতুকে যাৰ যোগসিদ্ধি নোহোৱাকৈ ৰয়, তেনে যোগ ভ্ৰষ্টৰ পৰিণাম এই। আৰু, হে কুৰুনন্দন! যোগভ্ৰষ্ট লোকে পৃথিবীত পুনৰপি জন্মগ্ৰহণ কৰিলে তেওঁৰ পূৰ্ব্বকৃত জ্ঞানসাধিনী বুদ্ধি পুনঃ লাভ হয়, আৰু সিমানৰেপৰা পুনৰপি মুক্তিৰ অৰ্থে যত্ন কৰে; তেওঁ আকৌ উলটি ঘুৰিবপৰা জ্ঞানসাধনা কৰিব লগীয়া নহয়। যোগভ্ৰষ্ট লোকৰ পূৰ্ব্বাভ্যা-সৰ গুণত স্বভৱতে প্ৰবৃত্তি জন্মে। জন্মজন্মান্তৰীয় পুণ্যফলৰ বলত ক্ৰমাৎ সাধনা পকি উঠিলে যোগভ্ৰষ্ট পুণ্যাত্মাই শেহান্তৰত নিশ্চাপিকৈ মুক্তিলাভ কৰে।" (২)

শেহান্তৰত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি ভক্তিযোগৰ অবাৰিত বুজনি দিলে, "মোৰ মনেৰে তত্ত্বজ্ঞানী যোগী তপস্বীতকৈও শ্ৰেষ্ঠ, পৰোক্ষ-জ্ঞানীতকৈও শ্ৰেষ্ঠ, কৰ্ম্মীতকৈও শ্ৰেষ্ঠ। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন! তুমি তত্ত্বসাধক যোগী হোৱাঁ; আৰু ইয়াকো মনত ৰাখিবাঁ যে, যি যোগীয়ে ভগৱদ্ভক্তিপৰায়ণ হৈ তন্ময় চিত্তেৰে ভগৱন্তক আৰাধনা কৰে, সেই যোগী সবাতোকৈ শ্ৰেষ্ঠ। এতেকে, হে পাণ্ডৱ! তুমি ভক্তিযোগৰ নিৰ্ম্মল পথৰ পথিক হোৱাঁ।" (৩)

(১) শ্ৰদ্ধা, সত্য, ব্ৰহ্মবিচাৰ আৰু সন্ন্যাস এই চাৰিটা শাস্ত্ৰবিহিত অনুষ্ঠান।

(২) গীতা, ৬ষ্ঠ অধ্যা, ৪০—৪৫ শ্লোক।

(৩) গীতা, ৬ষ্ঠ অধ্যা, ৪৬—৪৭ শ্লোক।

৯। আধ্যা।

ভক্তিযোগ।

পৰমাত্মা-তত্ত্বজ্ঞান।

পূর্ব্ববর্ত্তী আধ্যাত ভগৱদ্ভক্তি পন্থাৰ যি সূচনা কৰা হৈছে, সেই ভক্তিমার্গাদি ক্রমাৎ আগ বাঢ়ি পৰমাত্মা-তত্ত্বজ্ঞান কি উপায়েৰে লাভ কৰিব পাৰি তাৰ বিশদ ব্যাখ্যা দিয়াৰ উদ্দেশ্যে ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই এই বুলি অর্জ্জুনক সম্বোধন কৰিলে, "হে পার্থ! তুমি পৰমেশ্বৰত একান্ত আসক্তচিত্ত, আৰু তুমি মোৰ নিতান্ত শৰণাগত; এতেকে পূর্ব্বোক্ত যোগাভ্যাস কৰি তুমি নিঃসংশয়ৈকে সর্ব্ববিভূতিসম্পন্ন পৰমাত্মাক কি প্রকাৰে জানিবা, তাক ভাঙ্গি কওঁ শুনা (১); অর্থাৎ পূর্ব্বোক্ত যোগাভ্যাসত কোনো প্রকাৰৰ বিসঙ্গতি ঘটিলে তুমি পৰমাত্মাক নাজানিবগৈও পাৰা, সেই কাৰণে সেই পৰমাত্মা তত্ত্বজ্ঞানৰ বিশদ ব্যাখ্যা দিওঁ, শুদ্ধচিত্তেৰে গ্রহণ কৰা (২)।

ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই ক্রমাৎ ব্যাখ্যা দীঘলাবলৈ ধৰিলে, "মই এতিয়া তোমাক যি সাধন ফলাদিৰ ব্যাখ্যাৰে সৈতে জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ (৩) তত্ত্ব ব্যাখ্যা

---

(১) ভগৱানৰ কেনেকুৱা স্বৰূপ আৰাধনা কৰিব লাগে, আৰু কি নিয়মে ভগৱন্তত মন নিবিষ্ট কৰাৰ বিধি, সেই বিষয়ে তত্ত্বজ্ঞানী ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই মনেজানি প্রিয়দর্শনা অর্জ্জুনক জ্ঞান দিবলৈ আগ বাঢ়ে।

(২) গীতা, ৭ম আধ্যা, ১ম শ্লোক।

(৩) পৰমেশ্বৰক অদ্বিতীয় পূর্ণব্রহ্ম স্বৰূপে উপলব্ধি কৰাৰ নাম "জ্ঞান"; আৰু শ্রৱণ, মনন, বিচাৰাদিৰ দ্বাৰাই আত্মাত পৰমাত্মাক অনুভৱ কৰাৰ নাম "বিজ্ঞান"।

কৰিম, সেই তত্ত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিলে তোমাৰ জানিবলৈ আৰু একো বাকী নাথাকিব (১)। সহস্ৰ সহস্ৰ মানুহৰ মাজত হয়তো এজনে জ্ঞান লাভৰ অৰ্থে যত্ন কৰে, আৰু তেনে সহস্ৰ সহস্ৰ যত্নকাৰীৰ মাজত হয়তো কেতিয়াবা কোনোবাই পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ তত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰিব পাৰে। মাটি, পানী, জুই, বায়ু, আকাশ, মন, বুদ্ধি আৰু অহঙ্কাৰ এই আঁঠ (২) বিধ মোৰ (৩) অৰ্থাৎ পৰমাত্মাৰ পৃথক্ প্ৰকৃতি। কিন্তু এই আঁঠবিধ মোৰ (পৰমাত্মাৰ) জড় প্ৰকৃতি, ইয়াৰ উপৰিও পৰমাত্মাৰ (পৰমেশ্বৰৰ) চেতন প্ৰকৃতি আছে; সেই চেতন প্ৰকৃতিয়েই অচেতন প্ৰকৃতিৰ জগতক ধাৰণ কৰি থৈছে। এই প্ৰকৃতিযুগলৰ সামঞ্জস্যতে জীৱসমূহৰ সৃষ্টি; আৰু ময়ে (পৰমেশ্বৰেই) জগতৰ উৎপত্তি আৰু প্ৰলয়ৰ কাৰণ। হে ধনঞ্জয়! জগতৰ কোনো বস্তুৱেই মোতপৰ (ঈশ্বৰতকৈ) শ্ৰেষ্ঠ, বা মোৰপৰা (পৰমাত্মাৰপৰা) স্বতন্ত্ৰ নহয়; সূতাত যেনেকৈ মণিধাৰ গঁথা থাকে, জগতখন মোত্ তেনেকৈ জৰিত হৈ আছে। হে কুন্তীনন্দন! মই (পৰমাত্মা) পানীত ৰস, চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যত প্ৰভা, সৰ্ব্ববেদত ওঙ্কাৰ (ওঁ),

---

(১) জ্ঞানৰ বলত ব্ৰহ্মতত্ত্ব বুজিব পাৰিলে, আৰু বিজ্ঞানৰ দ্বাৰাই পৰমাত্মাক অনুভৱ কৰিব পাৰিলে, জীৱৰ জানিবলৈ আৰু একো বাকী নাথাকে।

(২) সাংখ্যমতে ষোল বিধ বস্তু; যেনে:—ক্ষিতি, অপ্, তেজ, মৰুৎ, ব্যোম; পঞ্চ জ্ঞানেন্দ্ৰিয়, পঞ্চ কৰ্ম্মেন্দ্ৰিয়, আৰু মন।

(৩) ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই নিজাত্মাত পৰমাত্মাক প্ৰতিবিম্বিত কৰি "অহং" "মে" "মাম্" ইত্যাদি শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাৰ তত্ত্ব ওপৰত ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। ভগৱান বাসুদেৱে নিজে নিজত ঈশ্বৰত্ব কাচিতো আৰোপ কৰা নাই যদিও, ভক্ত শিষ্য অৰ্জ্জুনে সৰ্ব্বশাস্ত্ৰজ্ঞ, সৰ্ব্বতত্ত্বজ্ঞ, পূৰ্ণব্ৰহ্মজ্ঞ, জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ আধাৰ শ্ৰীকৃষ্ণক সাক্ষাৎ ঈশ্বৰ স্বৰূপ দেখে; পণ্ডিতে পৰমাত্মাতত্ত্ব ব্যাখ্যাত ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই পৰমাত্মাৰ ঠাইত আত্মস্থিতি দেখুৱাই "মই" "মোৰ" "মোত" শব্দেৰে উদাহৰণ দিছে।

আকাশত শব্দ, পুৰুষত পৌৰুষৰূপে বিদ্যমান। সকলোতে ভগৱৎ-সত্ত বিদ্যমান জানিবা। ময়েই (পৰমাত্মাই) পৃথিবীত পুণ্য-পৱিত্র গন্ধ, অগ্নিত ময়ে (পৰমেশ্বৰেই) তেজোৰূপে জলোঁ, তপস্বীৰ তপস্যাতো মোৰেই (পূর্ণব্রহ্মৰেই) অৱস্থিতি। হে পার্থ! মোকেই (পৰমাত্মাকেই) সর্ব্বভূতৰ মূল, বুদ্ধিমানৰ বুদ্ধি, আৰু তেজস্বীৰ বীজ বুলি জানিবা; ময়েই (পৰমাত্মাই) তেজ বুলি বুজিবা।" (১)

"হে অর্জ্জুন! ইতিপূর্ব্বতে আভাস দি (২) কহা হৈছে যে, ময়েই বলৱন্তৰ কামৰাগৰহিত বল, আৰু সমস্ত প্রাণীৰ ধর্ম্মৰ অবিৰোধী কামো ময়েই (৩)। সাত্বিক, ৰাজসিক আৰু তামসিক জগতৰ সকলো পদার্থই মোৰপৰা উৎপন্ন; সেইবোৰ মোতে অৱস্থিত যদিও, মোৰ স্থিতি সেইবোৰত নাই। কিন্তু, মায়ামুগ্ধ জীৱই মোক সেইবোৰৰপৰা আঁতৰ বুলি নাজানে। সত্ত্ব, ৰজ, তম এই ত্রিগুণময় মোৰ অলৌকিক (৪) মায়া উপলব্ধি কৰা সহজ নহয়; কেৱল যিবিলাকে মোকেই একান্ত ভজনা কৰে, সিবিলাকে সেই মায়া অতিক্রম কৰিব পাৰে। পাপী, মূঢ়, নৰাধমে যাথোন আসুৰভাবজনিত মায়ামুগ্ধ হৈ মোক ভজনা

(১) গীতা, ৭ম আধ্যা, ২—১০ শ্লোক।

(২) "পুণ্যো গন্ধঃ পৃথিব্যাং চ তেজশ্চাস্মি বিভাবসৌ।
জীবনং সর্ব্বভূতেষু তপশ্চাস্মি তপস্বিষু" ॥
—গীতা, ৭ আধ্যা, ৯ শ্লোক।

(৩) বলং বলবতাং চাহং কামৰাগবিবর্জ্জিতম্।
ধর্ম্মাবিৰুদ্ধো ভূতেষু কামোঽস্মি ভৰতর্ষভ ॥—গীতা, ৭ আধ্যা, ১১ শ্লোক।

(৪) শ্রীকৃষ্ণত অলৌকিকতা অন্যে আৰোপ কৰিলেও কেওঁ সহিব নোৱাৰে। কিন্তু, ভক্তবৎসল বাসুদেৱে উপস্থিত সমস্যাত অর্জ্জুনৰ মনোৰঞ্জনার্থে ঐশ্বৰিক মায়া ব্যাখ্যা কৰোঁতে স্বয়ং ঈশ্বৰ স্বৰূপে অলৌকিকতা নিজে নিজত আৰোপ কৰিছে।

নকৰাকৈ থাকে। কিন্তু, হে অৰ্জ্জুন! আৰ্ত্ত, জিজ্ঞাসু, অৰ্থাৰ্থী আৰু জ্ঞানী (১) এই চতুৰ্ব্বিধ লোকে মোক সততে ভজনা কৰে। ইবিলাকৰ ভিতৰত সদায় সমাহিত একনিষ্ঠ জ্ঞানীভক্ত পৰম উৎকৃষ্ট। কিয়নো,ময়ো জ্ঞানীৰ অতিশয় প্ৰিয়, জ্ঞানীয়ো মোৰ অতিশয় প্ৰিয়; কাৰণ জ্ঞানীভক্ত আত্মাৰ স্বৰূপ, জ্ঞানীভক্তই সমস্ত জগতকে পৰমাত্মাস্বৰূপ দেখা পায়; তেনে মহাত্মা অতি বিৰল। অৰ্থাৎ, জন্মে-জন্মে পুণ্য সঞ্চয় কৰি, পৰিশেষত জ্ঞানীভক্তই ভগৱৎ প্ৰেমত বিহ্বল হৈ গোটেই জগতকে ভগবন্ময় দৰ্শন কৰে। কামনাৰ প্ৰভাৱত যাৰ তত্ত্বজ্ঞান বিনষ্ট হয়, সি সেই কামনানুযায়ী নিয়ম পালন কৰি উপদেৱতাদিৰ উপাসনাত ধৰে। কিন্তু, যিবিলাক সকাম ভক্তই স্ব-কামনা অনুযায়ী কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে, তাত সিবিলাকৰ আসক্তি মই গাঢ় কৰিহে দিওঁ। অৰ্থাৎ, যেয়ে যি ভাৱে যি দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ স্বৰূপক অৰ্চ্চনা কৰে, অন্তৰ্য্যামী ভগৱানে সেই ভাৱেই সেই দেৱতাৰ জৰীয়তেই সেই অৰ্চ্চনা গ্ৰহণ কৰি সেই কামনা পূৰ্ণ কৰে।" (২)

"কামনানুযায়ী অৰ্চ্চনাৰে উপদেৱতাদি অৰ্চ্চনা কৰাটো চুটিবুদ্ধিৰ কাম; —তাৰ ফলত সেই আৰাধ্য দেৱতাক মাথোন লাভ কৰা যায়; কিন্তু পৰমাত্মা লাভ হবলৈ বাকী থাকে। অবিবেকী লোকে পৰমাত্মাক অব্যয়ভাৱে নাভাবি সব্যয় ভাৱে ভাবে। সকলোৱেই মোৰ স্বৰূপ দেখা পায়; কিন্তু মায়াৰ ঢাকনি ছেদ কৰি সেই স্বৰূপ দেখা কপটী ভক্তৰ ভাগ্যত নঘটে। জীৱই স্থূলদেহ ধাৰণ কৰিলেই সিবিলাকৰ অনুকূল বিষয় লাভলৈ ইচ্ছা

---

(১) আপদৰপৰা তৰিবৰ অৰ্থে যি ভগবানক আৰাধনা কৰে, তেওঁ আৰ্ত্তভক্ত; আত্মজ্ঞানলাভৰ অৰ্থে যি আৰাধনা কৰে, তেওঁ জিজ্ঞাসু; অৰ্থলাভৰ অৰ্থে আৰাধনা কৰোঁতা জনক অৰ্থাৰ্থী, আৰু ত্যাগী নিষ্কাম উপাসকক জ্ঞানী ভক্ত বোলে।

(২) গীতা, ৭ অধ্যা, ১১—২২ শ্লোক।

হয় আৰু প্ৰতিকূল পদাৰ্থত দ্বেষ জন্মে। ইয়াকে যোগমায়া বোলা যায়। প্ৰাণীমাত্ৰকেই মায়াত মুগ্ধ; কিন্তু জন্ম-জন্মান্তৰৰ সঞ্চিত পুণ্যৰাশিৰ গুণত যিবিলাক পাপৰপৰা মুক্ত হৈছে, সিবিলাকৰ সেই মায়া-মোহ ক্ৰমাৎ অপনীত হলে সিবিলাকে পৰমাত্মাক আৰাধনা কৰে। যি সকলে কামনাসিদ্ধিৰূপ ফলৰ প্ৰতি দৃষ্টি নাৰাখি কেৱল মুক্তিৰ অৰ্থেই সাধনা বা উপাসনাদি কৰে, সিবিলাকে সগুণব্ৰহ্মৰ আশ্ৰয় নললে সাধনা সিদ্ধ নহয়; অথচ ত্ৰিগুণব্ৰহ্ম সিবিলাকৰ উপাসনাৰ অতীত। যিবিলাকে অধিভূত, অধিদৈব আৰু অধিযজ্ঞৰে সৈতে মোক চিন্তা কৰে, সিবিলাকে মৰণকালতো মোৰ কৃপা লাভ কৰে। কাৰণ, ভগবদ্ভক্ত অজ্ঞান, অচেতন, মূৰ্চ্ছিত অৱস্থাতো ভগবদ্ভাবভ্ৰষ্ট নহয়। অৰ্থাৎ, অন্তিম কালত ইন্দ্ৰিয়বিলাক অৱশ হৈ আহে, কাৰ্য্যকৰী শক্তিহীন হৈ পৰে; তাৰ লগে লগে মন নিস্তেজ হৈ অভিভূত হবলৈ ধৰে। সেই সময়ত ভগৱৎ কথা শুনিবলৈ আৰু ভগবদানুধ্যানী হবলৈকো শক্তিৰ নাটনি পৰে। তেনে আসন্ন অৱস্থাত ভকতবৎসল ভগৱানে আপোনা-আপুনি মৃত্যুমুখী ভক্তৰ হৃদয়ত থিত্ দিয়ে।" (১)

(১) গীতা, ৭ম আধ্যা, ২৭—৩০ শ্লোক।

১০। আধ্যা।

—•◉•—

ভক্তিযোগ।

—০:•:০—

পৰব্ৰহ্ম-তত্ত্বজ্ঞান।

ইতঃপূৰ্ব্বতে, গীতাৰ সপ্তম আধ্যাত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই যিবোৰ গুহ্য ৰহস্যৰ বিষয়ে উন্মুকিয়াইছিল, তাৰ সূক্ষ্মতত্ত্ব নিখুঁতকৈ উপলব্ধি কৰিবৰ অৰ্থে অৰ্জ্জুনে আগ্ৰহেৰে সুধিলে, "হে পুৰুষোত্তম মধুসূদন! ব্ৰহ্ম কি? অধ্যাত্ম নো বোলে কাক? ধৰ্ম্ম নো কি? অধিভূত (১), অধিদৈৱ (২), অধিযজ্ঞ (৩) নো কি, আৰু কেনেকৈ চিন্তিব লাগে? অধিযজ্ঞ দেহৰ ভিতৰত নে বাহিৰত অৱস্থিত? আৰু, মৰণকালত সমাহিতচিত্ত পুৰুষৰ হৃদয়ত তুমি কিৰূপে উদয় হোৱাঁ? অধিযজ্ঞ যদি দেহৰ ভিতৰত থাকে, তেন্তে তেওঁ বুদ্ধি আদি ৰূপে বিৰাজিত হয় নে স্বতন্ত্ৰীয়াকৈ হয়?" (৪)

---

(১) পাৰ্থিব ক্ৰিয়া-কৰ্ম্মাদিয়েই অধিভূত নামে নিৰ্দ্দিষ্ট। যজ্ঞাদি কৰ্ম্মানুষ্ঠান ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত।—গীতাসন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(২) দেৱতাদিৰ ধ্যান, অথবা আদিত্যমণ্ডলৰ মাজৰ জীৱচৈতন্যৰ নাম অধিদৈৱ।—গীতাসন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(৩) যজ্ঞৰ আশ্ৰয়ত যাৰ অৱস্থিতি তেনে কোনো দেৱতা বিশেষ, কিম্বা পৰব্ৰহ্মকেই অধিযজ্ঞ বোলা হয়।—গীতাসন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(৪) গীতা, ৮ম আধ্যা, ১—২ শ্লোক।

অর্জ্জুনৰ অনুসন্ধানমূলক প্ৰশ্নৰ সমিচাৰ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি দান কৰিলে, "যিজন পৰম অক্ষৰ (১) তেওঁৱেই ব্ৰহ্ম ; স্বভাৱেই অধ্যাত্ম (২), প্ৰাণিগণৰ উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধিবিধায়ক যজ্ঞাদিয়েই কৰ্ম্ম (৩)। হে প্ৰাণিশ্ৰেষ্ঠ অৰ্জ্জুন ! নশ্বৰ পদাৰ্থ ই অধিভূত, হিৰণ্যগৰ্ভই অধিদৈৱ, বিষ্ণুস্বৰূপময়েই অধিযজ্ঞ। এই অধিযজ্ঞ পুৰুষ দেহাৰ মধ্যত থাকে বুলিও, তেঁও বুদ্ধিমত্তাদিৰণৰা স্বতন্ত্ৰ। যি মানুহে মৰণৰ বেলিকাও ভগৱানক চিন্তি দেহা এৰে, সেই মানুহে যে ভগৱানৰ স্বৰূপতা লাভ কৰে, তাত সংশয় নাই (৪)। হে কুন্তীনন্দন ! চিৰজীৱন অনুৰাগৰে সৈতে চিন্তা কৰাৰ ফলত, যেয়ে যি ভাবনা কৰি দেহত্যাগ কৰে, সেয়ে সেই ভাবপ্ৰাপ্ত হয় (৫)। মৰণ-মুহূৰ্ত্তৰ চিন্তানুসাৰেই

---

(১) যি অবিনশ্বৰ, যি অন্তৰ্ব্বাহ্যব্যাপী, যি ওতপ্ৰোত ভাৱে সৰ্ব্বত্ৰ বিদ্যমান, যি উৎপত্তি-বিনাশবৰ্জ্জিত, যি সকলোৰে স্ৰষ্টা, যি সকলোৰে মূল, যি সকলোৰে শেষগতি, যি কাৰ্য্যৰ আৰম্ভণ, যি কাৰ্য্যৰ সামৰণ, তেওঁৱেই অক্ষৰ, তেওঁৱেই পৰব্ৰহ্ম।

—গীতাসন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(২) অক্ষৰ ব্ৰহ্মৰ প্ৰত্যক্ষ চৈতন্য দেহৰূপ কল্পিত আত্মাকে অধ্যাত্ম বোলা যায়।—গীতাসন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(৩) ইন্দ্ৰিয়াদিৰ উদ্দেশে যাগ, যজ্ঞ, হোম, দান আদি যি অনুষ্ঠিত হয়, তাকে কৰ্ম্ম বোলা যায়।

(৪) "অন্তকালে চ মামেব স্মৰন্ মুক্ত্বা কলেবৰম্।
যঃ প্ৰয়াতি স মদ্ভাবং যাতি নাস্ত্যত্ৰ সংশয়ঃ ॥"

—গীতা, ৮ম, আধ্যা, ৫ম, শ্লোক।

(৫) "যং যং বাপি স্মৰন্ ভাবং ত্যজত্যন্তে কলেবৰম্।
তং তমেবৈতি কৌন্তেয় সদা তদ্ভাবভাবিতঃ ॥"

—গীতা, ৮ম, আধ্যা, ৬ষ্ঠ শ্লোক।

জীৱৰ পুনৰ্জ্জন্ম, নাইবা ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ লাভ হয়। অৰ্থাৎ, মৰণমুহূৰ্ত্তত যি মানুহে সংসাৰৰ ভোগ্য বিষয় চিন্তা কৰে, সি পুনঃ পাৰ্থিব দেহা ধাৰণ কৰে ; যি পুৰুষে শিব, বিষ্ণু আদি চিন্তা কৰে, তেওঁ তদ্ৰূপ ৰূপ ধাৰণ কৰে ; যি ভক্তই ঐকান্তিক প্ৰেমৰ আবেশে আত্ম-সমাধান কৰি দেহ ত্যাগ কৰে, তেওঁ ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণ লাভ কৰে। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন ! সৰ্ব্বদায় মোক (পৰমাত্মাক) স্মৰণ কৰিবাঁ ; উপস্থিত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ ; আৰু মনোবুদ্ধি সমুদায় মোত্ (পৰমাত্মাত) অৰ্পণ কৰাঁ ; তেনেহলেই মোক লাভ কৰিবাঁ যে তাত অনুমাত্ৰও সংশয় নাই (১)।” ৰণলৈ পিঠি নিদিয়াটো এটা ক্ষত্ৰিয়োচিত বিশিষ্ট ধৰ্ম্ম। এতেকে, যুদ্ধ কৰিবলৈ ওলাই আহি, অপৰপক্ষ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত থকাৰ স্থলত, তালৈ পিঠি দিলে অৰ্জ্জুনৰ স্বধৰ্ম্ম বিনষ্ট হব, আৰু তাৰ ফলস্বৰূপ চিত্তশুদ্ধি আৰু নিষ্কামতা লাভ কৰিব নোৱাৰি তেওঁ মুক্তিপদৰপৰা বঞ্চিত হব ; সেই কাৰণে, ভকতবৎসল ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই ভক্তশিষ্য অৰ্জ্জুনক যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ পুনঃ পুনঃ উদগনি দিছে।

“হে পাৰ্থ ! সৰ্ব্বদায় একান্তচিত্তেৰে পৰমাত্মচিন্তনৰ অভ্যাস যোগসাধনৰ দ্বাৰাই পৰব্ৰহ্ম প্ৰাপ্ত হোৱা যায়। সৰ্ব্বজ্ঞ (২), সৰ্ব্বনিয়ন্তা, সূক্ষ্মতকৈও সূক্ষ্মতৰ, সকলোৰে বিধাতা, অনাদি অচিন্ত্যৰূপ দিব্য পুৰুষক যি কায়মনোবাক্যে চিন্তা কৰে, তেওঁ মৰণ-মুহূৰ্ত্তত একাগ্ৰচিত্ত, ভক্তি আৰু অভ্যস্ত যোগবলৰ দ্বাৰাই প্ৰাণবায়ুক ভ্ৰূযুগলৰ মাজত স্থাপন কৰি সেই পৰব্ৰহ্মক লাভ কৰে।” (৩)

---

(১) গীতা, ৮ম, আধ্যা, ৭ম, শ্লোক।

(২) ভুত, ভবিষ্যত আৰু বৰ্ত্তমান বিষয়ৰ দ্ৰষ্টা- হেতুকে পৰমাত্মাক কবি বা সৰ্ব্বজ্ঞ বোলা যায়।

(৩) গীতা, ৮ম, আধ্যা, ৮—১০ শ্লোকৰ মূঠ্ বা সংযোগ-ব্যাখ্যা।

"হে অৰ্জ্জুন! বেদবেত্তা পুৰুষগণে যি অক্ষৰ ব্ৰহ্মৰ ব্যাখ্যা কৰে, নিস্পৃহ সন্ন্যাসীগণে যাক তপস্যাৰ ফলত লাভ কৰে, যাক পাবৰ অৰ্থে ধৰ্ম্মাত্মাসকলে ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত অৱলম্বন কৰে, সেই পৰব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ মই সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰোঁ, সাৱধানে অৱধান কৰিবাঁ।" (১)

"যি সাধু পুৰুষে সমস্ত ইন্দ্ৰিয়দ্বাৰ অৱৰুদ্ধ কৰি, মনক হৃদয়ত নিৰোধ কৰি, প্ৰাণক মূৰত স্থাপন কৰি, আত্ম-সমাধিত অৱস্থিত হৈ, 'ওঁ' এই ব্ৰহ্মৰূপ একাক্ষৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে কৰোঁতে মোক (পৰমাত্মাক) চিন্তি তনু ত্যাগ কৰি প্ৰয়াণ কৰে, তেওঁৱেই পৰমগতি লাভ কৰে (২)। হে পাৰ্থ! যি সকল সাধু পুৰুষে অনন্যচিত্ত হৈ মোকেই (পৰমেশ্বৰকে) চিৰদিন চিন্তা কৰে, সিবিলাকলৈ মই (মুক্তিপদ) অতি সুলভ; আৰু সিবিলাকে মোক (পৰব্ৰহ্মক) পোৱাৰ পাচত, সৰ্ব্বদুখৰ আলয় স্বৰূপ পুনৰ্জ্জন্ম গ্ৰহণ কৰিব লগাত নপৰে। কিয়নো, হে অৰ্জ্জুন, ব্ৰহ্মলোকলৈকে সকলো জীৱৰ পুনৰ্জ্জন্মৰ বিধান আছে; কিন্তু মোক (পৰব্ৰহ্মক) লাভ কৰাৰ পাচত আৰু পুনৰ্জ্জন্মৰ বিধান নাই।" (৩)

"যি যোগীয়ে ব্ৰহ্মাৰ চতুৰ্যুগসহস্ৰ পৰিমিত দিন আৰু চতুৰ্যুগসহস্ৰ পৰিমিত ৰাতি (৪) বিষয়ক জ্ঞান লাভ কৰিছে, তেওঁৱেই হে আচল

(১) গীতা, ৮ম, আধ্যা, ১১শ শ্লোক।

(২) "সৰ্ব্বদ্বাৰাণি সংযম্য মনো হৃদি নিৰুধ্য।
মূৰ্দ্ধ্যাধায়াত্মনঃ প্ৰাণমাস্থিতো যোগধাৰণাম্॥
ওঁমিত্যেকাক্ষৰং ব্ৰহ্ম ব্যাহৰণ্‌ মামনুস্মৰণ।
যঃ প্ৰয়াতি ত্যজন্‌ দেহং স যাতি পৰমাংগতিম্॥
—গীতা, অষ্টম আধ্যা ১২—১৩ শ্লোক।

(৩) গীতা, অষ্টম আধ্যা, ১৪—১৬ শ্লোকৰ সংযোগ ব্যাখ্যা।

(৪) চতুৰ্যুগ:—সত্য, ত্ৰেতা, দ্বাপৰ আৰু কলি। সত্যযুগৰ পৰিমাণ

দিন-ৰাতি পৰিমাণৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব পাৰে। ব্ৰহ্মাৰ জাগ্ৰত অৱস্থাই ব্যক্ত, আৰু নিদ্ৰিত অৱস্থাই অব্যক্ত; ব্ৰহ্মাৰ দিনত ব্যক্ত চৰাচৰ পদাৰ্থৰ কাম্য কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান হেতু পুনঃ পুনঃ উৎপত্তি আৰু স্থিতি, ৰাতিত ব্যক্ত চৰাচৰ পদাৰ্থ অব্যক্তৰূপে লয়প্ৰাপ্ত হয়। কিন্তু, চৰাচৰ জগত লয় পালেও, সেই অব্যক্তৰো অতীত, ইন্দ্ৰিয়ৰ অগোচৰ, স্বতন্ত্ৰসত্তা সনাতন পৰব্ৰহ্ম লয় নাপায়। সেই অক্ষৰ অব্যক্ত সত্তাস্বৰূপেই জীৱৰ পৰমগতি; সেই সত্তাভাপ্ৰাপ্ত হলেই জীৱৰ ঘূৰি জন্ম নহয়; সেয়ে মোৰ পৰমধাম, অৰ্থাৎ সেয়ে বিষ্ণুৰ পৰমপদ, সেয়ে বিষ্ণুৰ স্বৰূপ অৱস্থা। হে পাৰ্থ! এই চৰাচৰ জগত সেই পৰব্ৰহ্মতেই অৱস্থিত, আৰু তেওঁৰেই এই চৰাচৰ জগতত পৰিব্যাপ্ত; তেওঁ সহজবোধগম্য নহয়, ঐকান্তিক ভক্তি সহকাৰে মাথোন সেই পৰমপদ লাভ কৰা যায়।" (১)

"হে ভৰতকুলতিলক অৰ্জ্জুন! দেহৰপৰা প্ৰাণ ওলাই যাবৰ সময়ত কোন্ কালত বা কোন্ মাৰ্গেদি গতি হলে যোগীৰ পুনৰ্জ্জন্ম হয়, আৰু কোন্ কালত বা কোন্ মাৰ্গেদি গতি হলে সেই পুনৰাবৃত্তি নহয়, সেই কাল আৰু মাৰ্গৰ সৰল ব্যাখ্যা দিওঁ, শুনিবা।—যি মাৰ্গত জ্যোতিঃ-স্বৰূপ অগ্নি, দিন, শুক্লপক্ষ, উত্তৰায়ণ ছমাহৰ স্থিতি, সেই দেৱযান বা

১৭২৮০০০ বছৰ; ত্ৰেতাযুগৰ পৰিমাণ ১২৯৬০০০ বছৰ; দ্বাপৰযুগৰ পৰিমাণ ৪৩২০০০ বছৰ। এই চতুৰ্যুগ সহস্ৰবাৰ পাৰ হলে ব্ৰহ্মাৰ এদিন, আৰু সেই দৰে আকৌ চতুৰ্যুগ সহস্ৰবাৰ পাৰ হলে ব্ৰহ্মাৰ এৰাতি হয়। এই হিচাপে ধৰি ব্ৰহ্মাৰ অহোৰাত্ৰত (এদিন আৰু এৰাতিত) কিমান বছৰ সোমায়, তাক ধাৰণা কৰিবলৈ গলে লেখ নোপোৱা হয়গৈ।—অৰ্থাৎ, পৰব্ৰহ্ম, বা পৰমাত্মা বা সৃষ্টিকৰ্ত্তা ভগৱন্ত যেনে অনাদি আৰু অনন্ত, তেওঁৰ কালৰ পৰিমাণো সেই দৰেই অনাদি আৰু অনন্ত।

(১) গীতা, অষ্টম অধ্যায়, ১৭—২৩ শ্লোকৰ সংযোগ ব্যাখ্যা।

ব্ৰহ্মমাৰ্গেদি গমন কৰি সগুণব্ৰহ্ম উপাসনা কৰা কৰ্ম্মযোগীয়ে ব্ৰহ্মলোকলৈ গতি কৰি পৰব্ৰহ্ম বা পৰমাত্মাত ব্ৰহ্মনিৰ্ব্বাণপ্ৰাপ্ত হয় (১)। যি মাৰ্গত ধূম, ৰাত্ৰি, কৃষ্ণপক্ষ, দক্ষিণায়ন ছমাহৰ স্থিতি (২), সেই মাৰ্গেদি গতি হলে কৰ্ম্মীপুৰুষ চন্দ্ৰলোক (৩) প্ৰাপ্ত হৈ স্বৰ্গসুখ ভোগৰ অন্তত, অতৃপ্ত বাসনা হেতুকে সংসাৰত পুনৰাবৃত্ত হয়। শুক্ল আৰু কৃষ্ণ এই দুই পথ জগতত নিত্যসিদ্ধ। শুক্লমাৰ্গৰ উপাসক নিৰ্ব্বাণপ্ৰাপ্ত আৰু কৃষ্ণমাৰ্গৰ কৰ্ম্মী পুনৰাবৃত্তিপ্ৰাপ্ত হয়। ইয়াকে জানি, সগুণব্ৰহ্ম উপাসক যোগী সংসাৰৰ মায়াত বিমুগ্ধ নহয়। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, তুমিও সংসাৰৰ মায়াত বিমুগ্ধ নহৈ শুক্লমাৰ্গগামী হোৱাৰ উদ্দেশে সমাধিস্থ হোৱাঁ। হে অৰ্জ্জুন! বেদ অধ্যয়নৰ ফলত, তপস্যাৰ বলত, দানকৰ্ম্মৰ গুণত, পুণ্যকৰ্ম্মৰ পৰিণামত যি ফল লাভ হয়, ধ্যাননিষ্ঠ যোগীগণে সেই ফলভোগ তুচ্ছ কৰি সৰ্ব্বকাৰণৰ কাৰণ-

---

(১) "অগ্নিৰ্জ্যোতিৰহঃ শুক্লঃ ষণ্মাসা উত্তৰায়ণম্।
তত্ৰ প্ৰয়াতা গচ্ছন্তি ব্ৰহ্ম ব্ৰহ্মবিদো জনাঃ ॥"
—গীতা, অষ্টম আধ্যা, ২৪ শ্লোক।

(২) "ধূমো ৰাত্ৰিস্তথা কৃষ্ণঃ ষণ্মাসা দক্ষিণায়ন্।
তত্ৰ চান্দ্ৰমসং জ্যোতিৰ্যোগী প্ৰাপ্য নিবৰ্ত্ততে ॥"—৮ম আধ্যা, ২৫ শ্লোক।

(৩) চন্দ্ৰলোক পুণ্যভোগৰ স্থান। যি সকলে সৎকৰ্ম্মাদি কৰি দেহ ত্যাগ কৰে, সেই সকলে চন্দ্ৰলোক লাভ কৰি অনুপম স্বৰ্গসুখ ভোগ কৰিবলৈ পায়; কিন্তু বাসনাসূত্ৰ যোগত সংসাৰলৈ পুনৰাবৃত্ত হয়। এই পুনৰাবৃত্তি মাৰ্গৰ নাম পিতৃযান।—গীতাৰ্থ সন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

স্বৰূপ পৰব্ৰহ্মক লাভ কৰে (১)। এতেকে, তুমিও তেনেকৈ যোগনিষ্ঠ হৈ, আপোন-পৰ ভাব পৰিত্যাগ কৰি, উপস্থিত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ স্বধৰ্ম্ম পালন কৰি, সেই অনাদি অনন্ত সনাতন পৰব্ৰহ্মক লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱাঁ।" (২)

(১) "বেদেষু যজ্ঞেষু তপঃসু চৈব দানেষু যৎপুণ্যফলং প্ৰদিষ্টম্।
অত্যেতি তৎ সৰ্ব্বমিদং বিদিত্বা যোগীপৰং স্থানমুপৈতি চাদ্যম্ ॥"
—গীতা, অষ্টম আধ্যা, ২৮ শ্লোক।

(২) গীতা, অষ্টম আধ্যা, ২৩—২৮ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

১১। আখ্যা।

বিজ্ঞানপূর্ণ জ্ঞানতত্ত্ব।

মুক্তিমার্গ ব্যাখ্যাৰ পাচত, জ্ঞাননিষ্ঠ পুৰুষৰ গতি-মুক্তি আৰু ভগৱানৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ বিষয়ক জ্ঞান উপদেশ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ জগতগুৰু শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি আৰম্ভ কৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! তুমি আৰ্জ্জৱ আৰু সংযমাদি গুণযুক্ত মোৰ উপযুক্ত শিষ্য; এতেকে তোমাক বিজ্ঞানপূৰ্ণ জ্ঞানতত্ত্বৰ গুহ্য ৰহস্যৰ বিষয়ে কওঁ, মনপাৰি শুনিবাঁ; শুনি সেই তত্ত্ব হৃদয়ঙ্গম কৰিব পাৰিলে তুমি সংসাৰ-বন্ধনৰপৰা মুক্তিলাভ কৰিব পাৰিবাঁ। এই তত্ত্বজ্ঞান সকলো জ্ঞানতকৈ গুহ্যতম, সকলো বিদ্যাতকৈ শ্ৰেষ্ঠবিদ্যা, অতি উত্তম, অতি পৱিত্ৰ, প্ৰত্যক্ষ ফলপ্ৰদ, ধৰ্ম্মসঙ্গত, সুখসাধ্য আৰু অক্ষয় ফলদায়ক। কিন্তু, হে পাৰ্থ, শ্ৰদ্ধাহীন মানুহে মোক (পৰমাত্মাক) কেতিয়াও নাপায়; গতিকে সিহঁতে সৰ্ব্বতিকাল সংসাৰপথত ঘুৰি ফুৰে। অব্যক্তৰূপে মই (পৰমাত্মাই) গোটেই জগত্ ব্যাপি আছোঁ, সকলো বস্তুৱেই মোত (পৰমাত্মাত) স্থিতি কৰিছে; কিন্তু মই ক'তো অৱস্থিত নাই (১)। তাৰ যুক্তি এই যে, বস্তুৰ উৎপত্তি আৰু বিনাশ আছে; কিন্তু ভগৱান নিত্য। ভগৱান

---

(১) "ময়া তত্তমিদং সৰ্ব্বং জগদব্যক্তমূৰ্ত্তিনা।
মৎস্থানি সৰ্ব্বভূতানি ন চাহং তেষ্বৱস্থিতঃ॥"
—গীতা, নৱম আখ্যা, ৪ৰ্থ শ্লোক।

স্বপ্রকাশশীল। তুমি মোৰ এই অলৌকিক ৰূপলৈ (১) চোৱাঁ, দেখিবা জগতৰ বস্তুবোৰে (ভূতগণে) মোত্ স্থিতি কৰা নাই; মই মাথোন ইতিপূৰ্ব্বতে কৈ অহা মায়াজনিত ভূতধাৰক আৰু ভূতপালকৰূপে বিদ্যমান আছোঁ। অৰ্থাৎ, পৰমাত্মা স্বমহিমাত প্রতিষ্ঠিত, আৰু ভগৱান একোৰে আধাৰ নহয়, কোনো বস্তুতে তেওঁ অধিষ্ঠান নকৰে, তেওঁ নিৰ্লিপ্ত। পদ্মপত্র আৰু পানীৰ যি সম্বন্ধ, ভূতধাৰক ভূতপালক ভগৱন্ত আৰু ভূতৰ মাজত সেই সম্বন্ধ। (২)

"আকাশতে বেগৱান বায়ুৰ স্থিতি; কিন্তু আকাশৰ নিৰ্লিপ্ততা গুণ হেতুকে বায়ুৰ লগত আকাশ লৰি নুফুৰে। সেই অনুৰূপে, ভূত সমষ্টিয়ে পৰমাত্মাত অৱস্থিতি কৰিছে যদিও, পৰমাত্মা সৰ্ব্বতিকাল নিৰ্লিপ্ত আৰু স্বতন্ত্ৰবীৰ্য্য ভাৱে আছে।" (৩)

ইমানলৈকে সৃষ্টিস্থিতি বিষয়ক পৰমাৰ্থতত্ত্বজ্ঞান দান কৰাৰ পাচত, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই প্ৰলয়তত্ত্বজ্ঞান দিয়াৰ উদ্দেশে তন্ময়চিত্ত অৰ্জ্জুনক এই বুলি সম্বোধন কৰিলে, "হে কুন্তীনন্দন! ইয়াৰ আগেয়ে কৈ অহা হৈছে যে, মোৰ (পৰব্ৰহ্মৰ) মায়াবশৰাই জগৎ প্ৰকাশিত হৈছে; জগৎ বিনষ্ট হলে, অৰ্থাৎ প্ৰলয় কালত, জগতৰ সকলো বস্তু মোৰ

---

(১) অৰ্জ্জুন কৃষ্ণভাবত ক্ৰমাৎ তন্ময় হৈ অহা দেখি জগন্মোহনৰূপী তত্ত্বজ্ঞানী ভগবান বাসুদেৱে পৰমাত্মাৰ স্বপ্ৰকাশ আত্মদেহত নিৰ্দ্দেশ কৰিছে। কৃষ্ণপ্ৰাণ অৰ্জ্জুনে কৃষ্ণতে পৰমাত্মাৰূপ দৰ্শন কৰা দেখি, ভগবান শ্ৰীকৃষ্ণই অতঃপৰ পৰমাত্মা নামে বখানিব লগীয়া সৰ্ব্ববিষয়তে 'মাং' 'ময়া', 'মে', 'মমাত্মা' ইত্যাদি শব্দেৰে আত্মনিৰ্দ্দেশ কৰিছে।

(২) গীতা, নৱম আধ্যা, ১—৫ শ্লোকৰ সংবোধব্যাখ্যা।

(৩) গীতা, নৱম আধ্যা, ৬ষ্ঠ শ্লোক।

(পৰমাত্মাৰ) ত্ৰিগুণময়ী (১) প্ৰকৃতিত লিপ্ত হয়। চৈতন্যৰূপ পৰমাত্মা তেতিয়াও স্বতন্ত্ৰ থাকে। পুনৰপি সৃষ্টিকালত সেই প্ৰকৃতিস্থ বীজৰূপৰা তত্ত্ব সংগ্ৰহ কৰি সৃষ্টি ৰচনা কৰা হয়। আৰু, প্ৰকৃতিকে আশ্ৰয় কৰি তাৰ প্ৰভাৱত বাৰংবাৰ জীৱবস্তু প্ৰণয়ন কৰা হয়। কিন্তু, হে ধনঞ্জয়! উদাসীন পুৰুষৰূপ পৰব্ৰহ্ম সৃষ্টিক্ৰিয়াদিত আসক্ত নথকাৰ হেতুকে, তাত মই (পৰমাত্মা) বান্ধ নাখাওঁ; অথচ মোৰ অধিষ্ঠান হেতুকেই প্ৰকৃতিয়ে (২) বাৰংবাৰ নানাৰূপে স্থাৱৰজঙ্গমাত্মক জগৎ প্ৰসৱ কৰে। হে অৰ্জ্জুন! অবিবেকী লোকে মাথোন মোৰ সৰ্ব্বভূতা-পৰমেশ্বৰৰূপ পৰমাৰ্থতত্ত্ব উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি মোৰ মানৱমূৰ্ত্তিৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা কৰে (৩)। নিস্ফলকাম, নিস্ফলকৰ্ম্মা, বিফলজ্ঞান, বিচাৰবিহীন পুৰুষ সততে ৰাক্ষসী, আসুৰী আৰু মোহিনী প্ৰকৃতিপ্ৰাপ্ত হয়। কিন্তু, হে পাৰ্থ, যি সকলে দৈৱপ্ৰকৃতিক আশ্ৰয় কৰি ঈশ্বৰৰ প্ৰতি একান্তমতি হয়, সেই সকল পুণ্যাত্মাই মোক সৰ্ব্বভূতৰ অবিনাশী কাৰণ বুলি জানি ভজনা কৰে।" (৪)

"মহাত্মাগণে নিত্য সমাহিত হৈ ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভাৰ্থে সততে ভগৱানৰ নাম-কীৰ্ত্তন কৰে। কোনো কোনো মহাত্মাই জ্ঞানৰূপ যজ্ঞানুষ্ঠানেৰে ভগৱানৰ পূজা কৰে; কোনোৱে আকৌ ভগৱানক

---

(১) ত্ৰিগুণ:—সত্ত্ব, ৰজ, তমঃ।

(২) প্ৰকৃতি মায়াৰেই নামান্তৰ মাথোন; শক্তিক ব্ৰহ্মৰপৰা প্ৰকৃতিৰ স্বতন্ত্ৰ অস্তিত্ব নাই। এতেকে, পৰব্ৰহ্মৰ মহিমাৰূপ মায়াতেই জীৱ আৰু জগৎ প্ৰকাশিত।—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত টীকা।

(৩) এই খিনিতে মানৱী শ্ৰীকৃষ্ণই স্বয়ং ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণ বুলি প্ৰকাশ্যে স্বীকাৰ কৰিছে।

(৪) গীতা, নৱম অধ্যায়, ৭—১৩ শ্লোকৰ সংক্ষেপব্যাখ্যা।

স্বতন্ত্র ভাবে। ইত্যাদিকৈ ভিন্ ভিন্ পন্থাত ভগৱানক আৰাধনা কৰা যায়। কিন্তু, হে অৰ্জ্জুন, ময়ে বেদ, ময়ে যজ্ঞ, ময়ে শ্ৰাদ্ধ (পিতৃযজ্ঞ), ময়ে ঔষধ, ময়ে মন্ত্র, ময়ে হোমৰ ঘিঁউ, ময়ে অগ্নি, ময়ে হোম (১), ময়ে এই জগতৰ পিতৃ, ময়ে মাতৃ, ময়ে ধাতা, ময়ে পিতামহ, ময়ে জ্ঞেয়, ময়ে পাৱন, ময়ে ওঁকাৰ (প্ৰণৱ), ময়ে ঋগ্বেদ, ময়ে সামবেদ, ময়ে যজুৰ্ব্বেদ (২), ময়ে গতি, ময়ে ভৰ্ত্তা, ময়ে প্ৰভু, ময়ে সাক্ষী, ময়ে নিবাস, ময়ে ৰক্ষক, ময়ে সুহৃৎ, ময়ে প্ৰভৱ, ময়ে স্থান, ময়ে নিধান, ময়ে প্ৰলয়, ময়ে অবিনাশী বীজ (৩)। হে পাৰ্থ! ময়ে উত্তাপ দান কৰোঁ, ময়ে পানী আকৰ্ষণ কৰোঁ, ময়ে ঘূৰি বৰষুণ দিওঁ; ময়ে অমৰ আৰু মৰণ স্বৰূপ, ময়ে সৎ আৰু অসৎ স্বৰূপ (৪)। যি সকল বেদবিদ্ পুণ্যাত্মাই কাম্য

(১) যেয়ে যি ভাবেই বা যি পন্থাৰেই পূজা কৰক লাগে, সেই পূজা স্বয়ং ভগৱানেই গ্ৰহণ কৰে, মাথোন বিশুদ্ধ আৰু সৰল হব লাগে।

(২) ভগবানেই জগৎ সৃষ্টি কৰিছে, গতিকে তেওঁ জগতৰ পিতৃ-মাতৃ; ভগৱানেই জগতৰ ৰক্ষাকৰ্ত্তা আৰু পাপ-পুণ্যৰ ফলদাতা, সেই হেতুকে তেওঁ বিধাতা; ভগৱান ব্যক্ত আৰু অব্যক্তৰ অতীত, সেই কাৰণে তেওঁ পিতামহ; ভগৱানক চিত্তশুদ্ধিৰে জানিব পাৰিলেই জীৱই শুদ্ধিলাভ কৰে, সেই বাবে তেওঁ পবিত্র।

(৩) ভগৱান জগতৰ ব্যৱস্থাপক, গতিকে তেওঁ ভৰ্ত্তা; ভগৱানৰপৰা আৰকৈ কোনো কৰ্ম্ম কৰা নাযায়, তদৰ্থে তেওঁ সাক্ষী; তেওঁ প্ৰভৱ, কাৰণ তেওঁ উৎপত্তিৰ মূল; তেওঁ স্থান, কাৰণ জগত তেওঁতে অৱস্থিত; তেওঁ প্ৰলয়, কিয়নো তেওঁ জগত বিনাশৰ হেতু। মুঠতে, ভগৱানেই সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়কৰ্ত্তা।—গীতাৰ্থ সন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দ স্বামী।

(৪) ভগৱান পৰমাত্মা, নিত্যবৰ্ত্তমান, সেই কাৰণেই তেওঁ সৎ; অনিত্য ব্যক্তৰূপ জগতো তেওঁৰেই, সেই হেতুকে তেওঁ অসৎ।—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত টীকা।

যজ্ঞাদিৰ অনুষ্ঠানেৰে মোক পূজা কৰি সোমৰস পান কৰি নিষ্পাপ হৈ স্বৰ্গ কামনা কৰে, সেই সকাম পুৰুষসকলে স্বৰ্গ লাভ কৰি দিব্য সুখ ভোগ কৰে (১)। তাৰ পাচত, পুণ্যক্ষয় হলে, সিবিলাকে পুনৰায় মৰ্ত্ত্যত জন্ম ধৰেহি; স্বৰ্গকামনাৰে বেদবিহিত কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰিলে এই দৰে বাৰংবাৰ সংসাৰলৈ ঘূৰিব লগা হয়। কিন্তু, যি সকলে একান্ত চিত্তেৰে মোৰ সাক্ষাৎ বাঞ্ছা কৰে, সেই সকলে অনায়াসে ভগৱৎকৃপা লাভ কৰে। হে কুন্তীনন্দন! অজ্ঞান হেতুকে যি বিলাকে উপদেৱতাদিৰ পূজা-অৰ্চ্চনা কৰে, সিবিলাকে অজ্ঞাতভাৱে মোকেই হে পূজা কৰে; তাকে নজনাৰ বাবেই সিবিলাক পুনৰাবৃত্তিপ্ৰাপ্ত হয়।" (২)

"শুদ্ধচিত্ত হৈ যি যাক ভক্তিভাৱে পূজা কৰে, সি তাকে পায়। ফুল, ফল, পাত, এচলু পানী ইত্যাদি যি যিহকে ভক্তিৰে সৈতে মোলৈ আগ বঢ়ায়, মই তাকে পৰম প্ৰীতিৰে সৈতে গ্ৰহণ কৰোঁ। হে কুন্তীনন্দন! তুমি যি অনুষ্ঠান, দান, ভোজন, হোম আৰু তপশ্চৰণ কৰাঁ, সেইবোৰ মোক স্মৰণ কৰি কৰিবাঁ (১)। তুমি এইৰূপে সন্ন্যাস ভাবাপন্ন হৈ মোক লাভ কৰিবাঁ। মোৰ প্ৰিয়-অপ্ৰিয় নাই, মই সৰ্ব্বজীৱৰ পক্ষে একৰূপ; যেয়ে শুদ্ধচিত্ত হৈ মোক একান্ত ভক্তি কৰে, সেয়ে মোত অৱস্থিতি কৰে, আৰু ময়ো সিবিলাকৰ মাজত থাকোঁ। পাপী-দুৰাচাৰেও

(১) ভগৱানৰ নানা পন্থীয়া উপাসকৰ ভিতৰত সকাম সাধকৰ কিৰূপ গতি হয়, তাৰে ব্যাখ্যা।

(২) গীতা, নৱম আধ্যা, ১৪—২৪ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

(৩) ভগৱানক কিৰূপে আৰাধনা কৰিলে ভগৱৎপদ লাভ কৰা যায়, ই তাৰে সঙ্কেত মাথোন। ইয়াৰপৰাই "কৃষ্ণায় অৰ্পণমস্তু" বচনৰ গূঢ়াৰ্থ বুজিব লাগে। যোৱাকোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই যে, 'মই', 'মোৰ', 'মোক' ইত্যাদিয়ে কৃষ্ণৰূপ পৰব্ৰহ্মক বুজাইছে।

যদি একান্ত চিত্তেৰে মোক আৰাধনা কৰে, তাৰো বাঞ্ছা সিদ্ধি হয়; কিয়নো ভক্তি অথলে নাযায়। তেনেকুৱা জীৱ ততালিকে ধৰ্ম্ম-পন্থা-প্ৰাপ্ত হয়; কাৰণ মোৰ ভক্ত বিনাশপ্ৰাপ্ত কাচিতো হব নোৱাৰে (১)। স্ত্ৰী, বৈশ্য, শূদ্ৰ আদি বেদশাস্ত্ৰজ্ঞানত হীন জাতিৰ (২) মানুহেও মোৰ আশ্ৰয়ত পৰমগতি লাভ কৰে,—ব্ৰাহ্মণ আৰু ক্ষত্ৰিয়ৰ তো কথাই নাই। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন! ক্ষত্ৰিয়তনয় তুমি (৩) নশ্বৰ দেহাৰ মায়া পৰিহাৰ কৰি ভক্তিপৰায়ণ হোৱাঁ। তুমি মদগতচিত্ত, মদ্ভক্ত আৰু মোৰ পূজা-পৰায়ণ হৈ মোক নমস্কাৰ কৰাঁ। এইৰূপে মোৰ শৰণাগত হৈ, তোমাৰ আত্মাক সমৰ্পণ কৰি, তুমি মোক লাভ কৰাঁ।" (৪)

---

(১) অজ্ঞান বা মোহজনিত ভগৱদ্ভক্তৰ কদাপি পতন নাই।

(২) জাতি, বৰ্ণ, বয়স, গুণ, অৱস্থাদি নিৰ্ব্বিশেষে ভক্তিৰ অধিকাৰী;—"যথা ভক্তি তথা মুক্তি"।

(৩) ক্ষত্ৰিয়তনয় বুলি বুলিবৰ্ণ শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জ্জুনক স্বধৰ্ম্ম পালনলৈ, অৰ্থাৎ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ প্ৰকাৰান্তৰে উদগনি দিছে।

(৪) গীতা, নৱম অধ্যা, ২৫—৩৪ শ্লোকৰ সংযোগ ব্যাখ্যা।

১২। আধ্যা।

ধ্যানযোগ।

ভগৱান-বিভূতি,—স্বপ্রকাশ।

ইয়াৰ আগৰ তিনটা ছেদত (১) ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ আৰু বিভূতিৰাশিৰ (২) চমু ব্যাখ্যা বা তাৰ আভাস মাথোন দিছিল; এই ছেদত ভগৱানে ধ্যান সুগমার্থে তাৰ বিশদ ব্যাখ্যা দিবলৈ প্রিয়-শিষ্য অর্জ্জুনক এই বুলি সম্বোধন কৰিলে, "হে মহাবাহো! তুমি মোৰ ব্যাখ্যা সুন্দৰকৈ হৃদয়ঙ্গম কৰি আছিছাঁ, গতিকে তোমাৰ পূর্ণ হিতার্থে তোমাক আৰু এথাপি সদুপদেশ দিওঁ, মন পাবি শুনিবাঁ।" (৩)

"দেৱতাসকল আৰু মহর্ষিগণে আয়ত্ত কৰিবে মোৰ প্রভাৱ নোৱাৰে; কিয়নো মই সিবিলাকৰো আদিকাৰণ, অর্থাৎ ময়ে সিবিলাকৰ উৎপাদক আৰু বুদ্ধিৰ প্রৱর্ত্তক। যি অনাদি-অনন্ত পৰব্রহ্মৰ স্বৰূপ জ্ঞান লাভ কৰে, তেওঁ জীৱৰ কায়-মন-বাক্যকৃত ত্রিবিধ পাপ, ভূত-ভবিষ্যত-বর্ত্তমানৰ পাপৰাশি, আৰু পাপবুদ্ধিৰ বীজ অবিদ্যা আৰু মহামোহৰপৰা নিষ্কৃতি লাভ কৰে। বুদ্ধি, জ্ঞান, অহংমোহ, ক্ষমা, সত্য, দম, শম, সুখ, দুখ, ভব, অভাব, ভয়, অভয়, অহিংসা, সমতা, তুষ্টি, তপ, দান,যশ

---

(১) গীতাৰ ৭ম, ৮ম, আৰু ৯ম, আধ্যা।

(২) ভগৱানৰ স্বপ্রকাশৰ আহিলা-পাতি, অর্থাৎ প্রকৃতিৰ পদার্থ সমূহ।

(৩) গীতা, দশম আধ্যা, ১ম শ্লোক।

আৰু অপযশ প্ৰাণীবৰ্গৰ এই সমুদায় ভিন্-ভিন্ ভাব (১) মোৰ পৰাই উৎপন্ন ; এই সমস্ত বৃত্তিৰ উৎপাদনৰ এক মূলাধাৰ মাথোন মই (পৰব্ৰহ্ম)। (২)

"হে অৰ্জ্জুন ! কেৱল সাধাৰণ জীৱগণেই যে মোৰ (ভগৱানৰ) বিভূতিৰপৰা উৎপন্ন হৈছে, এনে নহয় ; প্ৰজাস্ৰষ্টা চতুৰ্দ্দশ মনু (৩), বেদপ্ৰচাৰক সপ্তৰ্ষি (৪), আৰু তৎপূৰ্ব্ববৰ্ত্তী চাৰি মহৰ্ষি (৫) এই সকলো মোৰপৰাই (ভগৱৎসত্তাৰপৰা) উৎপন্ন হৈছে। যি মোৰ বিভূতি আৰু যোগ বিষয়ক তত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰিছে, তেওঁৱেই যথাৰ্থতে সমাহিত, তেওঁৰ অবিদিত একো নাই। ময়েই এই জগৎ উৎপত্তিৰ কাৰণ, মোৰপৰাই জ্ঞান-বুদ্ধিৰ উৎপত্তি, এই কথাত যাৰ স্থিৰ বিশ্বাস, তেওঁৱেই

---

(১) সূক্ষ্মাৰ্থবোধক শক্তিৰ নাম বুদ্ধি ; আত্ম-অনাত্ম পদাৰ্থৰ বিচাৰশক্তিৰ নাম জ্ঞান ; জ্ঞাতব্য আৰু কৰ্ত্তব্যৰ অৰ্থে অব্যাকুলতাৰ নাম অসংমোহ ; দণ্ড বিধায়ক প্ৰবৃত্তিক নিবৃত্ত কৰা শক্তিৰ নাম ক্ষমা ; স্বৰূপ নিৰূপন প্ৰবৃত্তিৰ নাম সত্য ; ইন্দ্ৰিয়গণক নিবৃত্ত কৰা শক্তিৰ নাম দম ; যি বৃত্তিৰ প্ৰভাৱত শব্দাদি বিষয়ে অন্তঃকৰণত ঠাই নাপায়, তাৰ নাম শম ; যি অৱস্থাত চিত্ত প্ৰসন্ন হয়, তাৰ নাম সুখ ; যি জীৱৰ পৰিতাপৰ কাৰণ, সিয়ে দুখ ; উৎপত্তিৰ নাম ভৱ ; অসত্তাৰ নাম অভাৱ ; আশঙ্কাত ভয় ; নিঃশঙ্কাত অভয় ; জীৱক দুখ নিদিবৰ প্ৰবৃত্তিয়েই অহিংসা ; ইষ্টানিষ্ট ৰাগদ্বেষাদিশূন্য অৱস্থাই সমতা ; তৃপ্তিলাভৰ নাম তুষ্টি ; ব্ৰত-সাধনৰ নাম তপঃ ; অযাচিতে বিলোৱাৰ নাম দান ; প্ৰশংসাৰ নাম যশ ; লোকাপবাদৰ নাম অপযশ।—গীতাৰ্থ সন্দীপনী, কৃষ্ণানন্দস্বামী।

(২) গীতা, দশম আধ্যা, ২—৫ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

(৩) চতুৰ্দ্দশ মনু,—স্বায়ম্ভুব, স্বাৰোচিষ, উত্তম, তামস, ৰৈবত, চাক্ষুষ, বৈবস্বত, সাবৰ্ণি, দক্ষসাবৰ্ণি, ব্ৰহ্মসাবৰ্ণি, ধৰ্ম্মসাবৰ্ণি, ৰুদ্ৰসাবৰ্ণি, দেৱসাবৰ্ণি,ইন্দ্ৰসাবৰ্ণি।

(৪) সপ্তৰ্ষি,—ভৃগু, মৰীচি, অত্ৰি, পুলস্ত্য, পুলহ, বশিষ্ঠ, ক্ৰতু।

(৫) চাৰি মহৰ্ষি,—সনৎকুমাৰ, সনক, সনন্দ, সনাতন।

যথাৰ্থতে ভগৱৎ আৰাধনা কৰে। যাৰ মন-প্ৰাণ ভগৱানময় হয়, সেই ভগৱদ্ভক্তই পৰস্পাৰে ভগৱৎ কীৰ্ত্তনত পৰম শান্তি লাভ কৰে। যি একাগ্ৰচিত্তেৰে মোক ভজনা কৰে, তেওঁক মই বুদ্ধিযোগ প্ৰদান কৰোঁ, যাতে তেওঁ অনায়াসে মোক লাভ কৰিব পাৰে। সেই ভক্তৰ অন্তৰত থিত্ হৈ মই তেওঁৰ মনৰপৰা অজ্ঞান-আন্ধাৰ জ্ঞানবুদ্ধিৰ পোহৰেৰে নাশ কৰোঁ।" (১)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ জ্ঞানগৰ্ভ শাস্ত্ৰমূলক ভগৱদ্ব্যাখ্যা একাগ্ৰচিত্তেৰে শ্ৰৱন কৰি তন্ময় হৈ ভক্তশিষ্য মহাবাহু অৰ্জ্জুনে ব্যাকুল অন্তৰেৰে পৰমগুৰু শ্ৰীকৃষ্ণত এই বুলি সভক্তি নিবেদন জ্ঞাপন কৰিলে, "হে ভগৱান! তুমিয়েই পৰব্ৰহ্ম, পৰম আশ্ৰয়, তুমি পৰম পৱিত্ৰ। দেৱৰ্ষি নাৰদ আৰু অসিত, দেবল আৰু ব্যাস আদি মুনিগণে তোমাক নিত্য, স্বপ্ৰকাশ, আদিদেৱ, জন্মৰহিত আৰু সৰ্ব্বব্যাপী পৰমাত্মা পুৰুষ বুলি ব্যাখ্যা কৰিছে; এতিয়া স্বয়ং তোমাৰপৰাও মই ঠিক সেই একে ব্যাখ্যাকে লাভ কৰি চৰিতাৰ্থ হৈছোঁ। হে কেশৱ! মই সকলো তথ্যজ্ঞান সত্য বুলি গ্ৰহণ কৰিছোঁ। প্ৰভো! তোমাৰ মহিমা দেৱ-দানৱেও বুজিব নোৱাৰে। হে পুৰুষোত্তম! হে ভূতভাৱন! হে ভূতেশ! হে দেৱদেৱ! হে জগতপতে! তুমি নিজেই হে নিজক বুজিব পাৰিছাঁ, অন্যে তোমাৰ স্বৰূপ কি বুজিব!" (২)

"হে ভগৱান! তুমি যি বিভূতিৰ যোগত সৰ্ব্বলোক বিয়াপি আছাঁ, সেই বিভূতিৰাশিৰ সম্যক্ ব্যাখ্যা তোমাৰ স্বৱচনেৰে শুনিবলৈ বাঞ্ছা কৰোঁ; কিয়নো অন্যৰপৰা সেই সম্যক্ ব্যাখ্যা সম্ভৱপৰ নহয়। হে যোগিবৰ! তোমাৰ বিভূতি অনন্ত; এতেকে কোন্ বিভূতিৰে সৈতে

---

(১) গীতা, দশম আধ্যা, ৮—১১ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

(২) গীতা, দশম আধ্যা, ১২—১৫ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

কি ভাবে চিন্তিলে তোমাক জানিব পাৰিম, কৃপা কৰি কৈ দিয়া। হে জনাৰ্দ্দন! (১) তোমাৰ যোগ আৰু বিভূতিৰ তত্ত্বব্যাখ্যা মোক পুনৰপি বিস্তৃতভাৱে দান কৰা, কিয়নো তোমাৰ বচনামৃত শ্ৰৱন কৰি মোৰ তৃপ্তি পলোৱা নাই। (২)

পৰম ভক্ত শিষ্য অৰ্জ্জুনৰ একান্ত প্ৰাৰ্থনা পূৰ্ণ কৰাৰ মানসে ভকতবৎসল ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই গদ্‌গদ চিত্তেৰে এইবুলি সমিচাৰ দিলে, "হে কুৰুশ্ৰেষ্ঠ! মোৰ দিব্য বিভূতি অনন্ত, তাক কৈ অন্ত কৰিব নোৱাৰি; তথাপি তোমাৰ অনুৰোধ এৰাব নোৱাৰি তাৰ যাই যাই গোটাচেৰেকৰ বৰ্ণনা দিওঁ, শুনিবা। হে গুড়াকেশ! (৩) ময়ে সৰ্ব্বভূতৰ হৃদয়স্থিত আত্মা; ময়ে জগতৰ সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ হেতুস্বৰূপ। মই আদিত্যগণৰ মাজত বিষ্ণু, প্ৰকাশকগণৰ মাজত তেজস্বী সূৰ্য্য, বায়ুগণৰ মাজত মৰীচি, নক্ষত্ৰগণৰ মাজত চন্দ্ৰ; মই বেদৰ মাজত সামবেদ (৪); দেৱতাৰ মাজত ইন্দ্ৰ; ইন্দ্ৰিয়গণৰ মাজত মন (৫); ভৌতিক বাজ্যত চেতনাস্বৰূপ; মই ৰুদ্ৰগণৰ (৬) মাজত শঙ্কৰ;

---

(১) জীৱগণৰ স্বৰ্গসুখাদি দাতা আৰু মুক্তিবিধান কৰ্ত্তাৰ নাম জনাৰ্দ্দন।

(২) গীতা, দশম অধ্যা, ১৬—১৮ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

(৩) যি নিদ্ৰাক জয় কৰিছে, তেওঁৰ নাম গুড়াকেশ।

(৪) স্বৰমাধুৰীৰ প্ৰাধান্য হেতুকে চাৰিবেদৰ ভিতৰত সামবেদ ভগৱানৰ প্ৰয়ত্তম বিভূতি।

(৫) একাদশ ইন্দ্ৰিয়ৰ মাজত মনেই ৰজা।

(৬) একাদশ ৰুদ্ৰ:—অজ, একপাদ, অহিব্ৰধ্ন, পিনাকী, অপৰাজিত, ত্ৰ্যম্বক, মহেশ্বৰ, শম্ভু, বৃষাকপি, হৰ আৰু ঈশ্বৰ।

যক্ষ-ৰাক্ষসগণৰ মাজত কুবেৰ, অষ্টবসুৰ (১) মাজত অগ্নি, পৰ্ব্বতগণৰ মাজত সুমেৰু (২)।" (৩)

"হে পাৰ্থ! মোক পুৰোহিতগণৰ মাজত বৃহস্পতি, সেনাপতিসকলৰ মাজত কাৰ্ত্তিকেয়, জলাশয় সমূহৰ মাজত সাগৰ বুলি জানিবা; মই মহৰ্ষিগণৰ মাজত ভৃগু, বাক্য সমূহৰ মাজত একাক্ষৰ ওঁকাৰ, যজ্ঞসমূহৰ মাজত জপজপ যজ্ঞ, স্থাৱৰজঙ্গমৰ ভিতৰত হিমালয়; বৃক্ষ সমূহৰ মাজত অশ্বত্থ, দেৱৰ্ষিৰ ভিতৰত নাৰদ, গন্ধৰ্ব্বৰ মাজত চিত্ৰৰথ (৪), সিদ্ধসকলৰ মাজত কপিলমুনি (৫); ইসব মোৰ বিভুতি। মোক অশ্বগণৰ মাজত অমৃতমন্থনৰ কালত উৎপন্ন হোৱা উচ্চৈঃশ্ৰৱা, হস্তীৰ মাজত ঐৰাৱত (৬), মানুহৰ মাজত ৰজা বুলি জানিবা; মই অস্ত্ৰসমূহৰ মাজত বজ্ৰ (৭), ধেনুগণৰ মাজত কামধেনু (৮), পুত্ৰ উৎপাদনৰ অৰ্থে কন্দৰ্প, সৰ্পজাতিৰ ভিতৰত বাসুকি (৯); নাগগণৰ মাজত অনন্ত

---

(১) অষ্টবসু :—ভব, ধ্ৰুব, সোম, বিষ্ণু, অনল, অনিল, প্ৰত্যুষ আৰু প্ৰভব।

(২) পৰ্ব্বতৰ ভিতৰত সুমেৰু স্বৰ্ণৰত্নাদি বিভুতিৰ প্ৰধান আকৰ।

(৩) গীতা, দশম আধ্যা, ১৯—২৩ শ্লোকৰ সংযোগব্যাখ্যা।

(৪) ৰূপত অতুলন আৰু সঙ্গীত বিদ্যাত অগ্ৰগণ্য বাবে চিত্ৰৰথ ভগৱানৰ প্ৰিয় বিভুতি।

(৫) ধৰ্ম্ম, জ্ঞান, বৈৰাগ্য, ঐশ্বৰ্য্যাদিৰ বলত কপিল মুনি সকলো সিদ্ধতকৈ শ্ৰেষ্ঠ।

(৬ ঐৰাৱত দেৱৰাজ ইন্দ্ৰৰ বাহন হেতুকে শ্ৰেষ্ঠ।

(৭) বজ্ৰাস্ত্ৰ দধীচিমুনিৰ অস্থিজাত বজ্ৰত তপঃযুক্ত তীক্ষ্ণতা বৰ্ত্তমান।

(৮) যেয়ে যেতিয়াই বিহকে প্ৰাৰ্থনা কৰে, কামধেনুৰ ওচৰত সিয়ে তেতিয়াই তাকে লাভ কৰে।

(৯) বাসুকি সৰ্পৰাজ; গতিকে আটাইতকৈ বিশাল।

(১), জলচৰৰ ভিতৰত বৰুণ, পিতৃগণৰ (২) মাজত অৰ্য্যমা, নিয়ম বিহোঁতাৰ মাজত যম; ইসৱো মোৰ বিভূতি বুলি জানিবাঁ। মোৰ বিভূতি দৈত্যৰ মাজত প্ৰহ্লাদ, সংখ্যাগণকৰ মাজত কাল, পশুৰ মাজত মৃগেন্দ্ৰ (সিংহ), পক্ষীৰ মাজত গৰুড়; বেগীৰ মাজত মই পৱন; ধনুৰ্দ্ধৰৰ ভিতৰত মই ৰাম; মাছৰ মাজত মই মকৰ (৩); নৈৰ ভিতৰত মই গঙ্গা।" (৪)

"হে অৰ্জ্জুন! সৃষ্ট বস্তুবোৰৰ (৫) উৎপত্তি, স্থিতি আৰু প্ৰলয়ৰ কাৰণ ময়েই; বিদ্যাৰ ভিতৰত অধ্যাত্ম বিদ্যা (৬) ময়েই; তাৰ্কিকৰ মাজত বাদ (৭) নামক তৰ্ক ময়েই; অক্ষৰ সমূহৰ মাজত মই অকাৰ; সমাসৰ মাজত মই দ্বন্দ-সমাস; ময়েই অক্ষয় কাল, ময়েই কৰ্ম্মফলদাতাসকলৰ মাজত কৰ্ম্মফল-বিধাতা ঈশ্বৰ; মই সংহাৰীৰ ভিতৰত মৃত্যু, ভাবি কল্যাণৰ মাজত অভ্যুদয়, নাৰীগণৰ মাজত মই কীৰ্ত্তি, শ্ৰী, বাক্, স্মৃতি, মেধা, ধৃতি আৰু ক্ষমা; গীতিৰূপ সামসমূহৰ ভিতৰত মই বৃহৎসাম (ইন্দ্ৰৰ স্তুতি-গীতি); ছন্দ সমূহৰ মাজত মই

---

(১) নাগ সৰ্পৰপৰা সুকীয়া; সৰ্প বিষধৰ, নাগ বিষহীন। নাগৰাজ অনন্ত বিষ্ণুৰ বাহন।

(২) পিতৃগণ :—অগ্নিষাত, সৌম্য, উষ্মপ, সুকালী, হবিষ্মান্, বৰ্হিষৎ আৰু আজাপ।

(৩) মকৰ গঙ্গাদেবীৰ বাহন।

(৪) গীতা, দশম আধ্যা, ২৪—৩১ শ্লোক।

(৫) অচেতন জগত। চেতন জগতৰ কথা কৈ অহা হৈছে।

(৬) এই বিদ্যাৰ দ্বাৰাই জীবৰ ব্ৰহ্মত্ব বুদ্ধিৰ উদয় হয়।

(৭) গুৰু-শিষ্য আৰু সজ্জনৰ মাজত সত্যতথ্য নিৰূপণাৰ্থে যি প্ৰশ্নোত্তৰাদি হয়, তাৰ নাম বাদ।

গায়ত্ৰী ; মাহ সমূহৰ মাজত মই আঘন মাহ ; ঋতুসমূহৰ মাজত মই বসন্ত ঋতু ; মই প্ৰৱঞ্চকৰ মাজত পাশতী (দ্যুতক্ৰীড়া) ; মই তেজস্বী পুৰুষগণৰ তেজ, বিজয়ী পুৰুষগণৰ জয়, উদ্যোগী পুৰুষগণৰ অধ্যৱসায়, সাত্ত্বিকগণৰ সত্ত্বগুণ ; মই বৃষ্ণিবংশী যাদৱগণৰ মাজত বাসুদেৱ ; মই পাণ্ডৱগণৰ মাজত ধনঞ্জয় ; মই মুনিগণৰ মাজত বেদব্যাস ; মই কবি-সকলৰ মাজত শুক্ৰ ; মই দমনকাৰীগণৰ দণ্ড, জয়েচ্ছুগণৰ ন্যায়ৰূপ নীতি, গোপ্য বিষয় সমূহৰ মাজত মৌনাৱলম্বন, জ্ঞানীগণৰ জ্ঞানস্বৰূপ।" (১)

"হে অৰ্জ্জুন ! ভুতসমূহৰ যি মূল কাৰণ, সিওময়েই ; সেই মূল কাৰণ নোহোৱাকৈ উৎপন্ন হব পাৰে এনে বস্তু চৰাচৰ জগতত নাই। হে পৰন্তপ ! মোৰ বিভূতিৰ সীমা নাই ; ইমানলৈকে যি কোৱা গল, সি মোৰ দিব্য বিভূতিৰ সংক্ষেপ লেখ মাথোন। বাস্তৱতে সমস্ত বিভূতিৰ বৰ্ণনা দিয়াটো সম্ভৱপৰ নহয়। মুঠতে যি যি পদাৰ্থ ঐশ্বৰ্য্য-শালী, লক্ষ্মী বা শোভাসম্পন্ন, প্ৰভাৱসম্পন্ন, সেই সেই পদাৰ্থই মোৰ প্ৰভাৱৰ অংশৰপৰা উৎপন্ন বুলি জানিবাঁ ; অৰ্থাৎ যি উৎকৃষ্ট, যি শ্ৰেষ্ঠ, য'ত অসাধাৰণ লক্ষণ দেখিবাঁ, তাতেই ভগৱানৰ শক্তিৰ বিকাশ বুলি বুজি লবাঁ। নাইবা, হে অৰ্জ্জুন ! তোমাৰ আৰু অধিক জানিবৰ প্ৰয়োজন কি ? মুঠকৈ ইয়াকে জানি লবাঁ যে, মোৰ একাংশত মাথোন এই সমস্ত জগতক ধাৰণ কৰি মই অৱস্থিতি কৰিছোঁ ; অৰ্থাৎ পৰমে-শ্বৰৰ একাংশত (২) মাথোন জগৎ অৱস্থিত। এনে ভাৱে পৰমেশ্বৰক সৰ্ব্বব্যাপী বিৰাট পুৰুষৰূপে ধ্যান কৰিবাঁ।" (৩)

---

(১) গীতা, দশম আধ্যা, ৩২—৩৮ শ্লোক।

(২) দৃশ্যমান জগৎ পৰমাত্মাৰ একাংশ, অৰ্থাৎ এক পাদ মাথোন ; আন তিনি পাদ পৰব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ স্বৰূপত অৱস্থিত।

(৩) গীতা, দশম আধ্যা, ৩৯—৪২ শ্লোক।

এই ধ্যানযোগ আৰম্ভ কৰি উঠা সকলোৰে পক্ষে সত্তৰপৰ বা সহজ-সাধ্য নহয়, গতিকে ই পৰম গুহ্য ; অৰ্জ্জুনক মহাসংযমী, মহাশক্তিশালী বুলি নিঃসংশয়কৈ জানি হে আত্মজ্ঞানী তত্ত্বদৰ্শী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই নিগূঢ় তত্ত্বৰ উত্তমাংশ তেওঁত ব্যাখ্যা কৰিলে ।

১৩। অধ্যায়।

দিব্যদৰ্শন,—বিশ্ববিকাশ।

ভগৱানৰ বিভূতি ব্যাখ্যাত সম্মোহিত হৈ পৰমাৰ্থ প্ৰাৰ্থী ভক্তশিষ্য কৃষ্ণপ্ৰাণ অৰ্জ্জুনে পৰম ভক্তিৰে সৈতে মহাগুৰু বাসুদেৱত এই বুলি গদ্‌গদ চিত্তেৰে হৃদয়ৰ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলে, “হে প্ৰভো! তুমি কৃপা কৰি মোক যি অধ্যাত্ম তত্ত্বৰ পৰম গুহ্য কথা বৰ্ণনা কৰিলাঁ, তাৰ দ্বাৰাই মোৰ মোহ অপনোদিত হল। এই চৰাচৰ জগতৰ উৎপত্তি, স্থিতি আৰু প্ৰলয় বিষয়ক গুহ্যতত্ত্বও মই হৃদয়ঙ্গম কৰিলোঁ। কিন্তু, হে পৰমেশ্বৰ! তোমাৰ ঐশিকৰূপৰ বিষয়ে যি বৰ্ণনা দিলাঁ, তাৰ দ্বাৰাই তোমাৰ ঐশিকৰূপ সাক্ষাৎ স্বৰূপে দেখা পাবলৈ মোৰ প্ৰাণৰ ধাউতি হৈছে। এতেকে, হে অন্তৰ্য্যামী প্ৰভো! সেই অবিনাশী পৰমাত্মা ৰূপ দেখা পাবলৈ যদি মই যোগ্য হওঁ, তেন্তে, হে যোগেশ্বৰ, সাক্ষাৎ স্বৰূপ দৰ্শন দি মোক ধন্য কৰাঁ।” (১)

ভকতবৎসল ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই ভক্তশিষ্য অৰ্জ্জুনৰ অন্তৰৰ উদ্বেগ বুজিব পাৰি, আৰু তেওঁক তেওঁৰ প্ৰতি তন্ময় ভাবত উন্মত্ত হোৱা দেখি, সেই ছেগতে নিজ বিমোহন (২) শক্তিৰে অৰ্জ্জুনক অতিশয় সম্মোহিত

(১) গীতা, একাদশ অধ্যা,, ১—৪ শ্লোক।

(২) শ্ৰীকৃষ্ণ বাহ্যিক ৰূপেৰেই জগন্মোহন; তদুপৰি আধ্যাত্মিক ৰূপৰ সম্মোহনী শক্তিৰ প্ৰভাৱ। বিশেষকৈ, ভগৱান বাসুদেৱে সাময়িক আসন্ন ছেগত

কৰি পৰম হৰ্ষ চিত্তেৰে এই বুলি সমিধান দিলে, "হে পাৰ্থ! তোমাৰ হাবিয়াষ পূৰ্ণ হওক, বিবিধ বৰণীয়া বিবিধ আকৃতিৰ শত-শত সহস্ৰ-সহস্ৰ অলৌকিক ৰূপ মোৰ এই এক ৰূপত দৰ্শন কৰাঁ।" (১)

"হে ভাৰত! চোৱাঁ, মোৰ এই এক দেহতে দ্বাদশ আদিত্য মণ্ডল, অষ্টবসু, একাদশ ৰুদ্ৰ, অশ্বিনীকুমাৰদ্বয়, উনপঞ্চাশ বায়ু আৰু আগেয়ে নেদেখা অনেকানেক অদ্ভুত ৰূপ চাই লোৱাঁ। হে গুড়াকেশ! মোৰ দেহৰ একাঙ্গতে স্থাবৰজঙ্গম সমন্বিতে সমস্ত জগৎ চাই লোৱাঁ; তোমাৰ চাবলগীয়া (২) আৰু যি যি চাব লাগে, চাই লোৱাঁ।" (৩)

মহাগুৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ উপদেশ শিৰোধাৰ্য্য কৰি, মহা ভক্তশিষ্য অৰ্জ্জুনে আন্ধাৰত খপিৰাৰ দৰে আগে পিচে সোঁৱে-বাওঁৱে ঘূৰি-পকি চাই একো নেদেখি টলকা মাৰি ৰোৱা দেখি তত্ত্বদৰ্শী ভগৱান বাসুদেৱে অৰ্জ্জুনৰ মনোভাব বুজিব পাৰি হৰিষ চিতেৰে আত্মজ্ঞান আৰু ঐশিক বিভূতি ধ্যানলৈ সঙ্কেত দি, এই বুলি পুনৰপি উপদেশ দিলে, "হে অৰ্জ্জুন!

যি বাৎসল্য ভাৱেৰে তন্ময়চিত্তীয়া ভক্তশিষ্য অৰ্জ্জুনক গুহ্যতম্ বিভূতি-ব্যাখ্যা দিছিল, সেই ছেগত শ্ৰোতা বিমোহিত আৰু আপোন-পাহৰা হোৱাটো একো আচৰিত নহয়। আৰু, মানুহে তন্ময় ভাবত যি ক্ষণত যি ভাবে, তাকে সাক্ষাৎ স্বৰূপ দেখাটোও অস্বাভাবিক নহয়।

(১) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৫ম শ্লোক:—

"পশ্য মে পাৰ্থ ৰূপাণি শতশোঽথ সহস্ৰশঃ।
নানাবিধানি দিব্যানি নানাবৰ্ণাকৃতীনি চ॥"

(২) এই খিনিতে অৰ্জ্জুনক সঙ্কেত দিয়া হৈছে যে, তেওঁ মন কৰিলে উপস্থিত মহাযুদ্ধখনৰো ভূত-ভবিষ্যত-বৰ্ত্তমানৰ সাক্ষাৎ দৃষ্টি এই ছেগতে লাভ কৰিব পাৰে।

(৩) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৬—৭ শ্লোক।

তুমি তোমাৰ চৰ্ম্মচকুৰে (১) মোৰ দিব্যৰূপ (২) সাক্ষাৎ স্বৰূপে দেখা নোপোৱাঁ; গতিকে তোমাক মই দিব্যচকু (৩) দান কৰিছোঁ। তাৰে সৈতে তুমি মোৰ ঐশ্বৰিক যোগ শক্তি দৰ্শন কৰাঁ।" (৪)

উপযুক্ত গুৰুৰ উপযুক্ত শিষ্য। তত্ত্বজ্ঞানী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ উপদেশ অনুসৰি তীক্ষ্ণবুদ্ধি, স্থিৰমতি অৰ্জ্জুনে চকু মুদি ধ্যানত পৰম আনন্দেৰে পৰমানন্দ কৃষ্ণমূৰ্ত্তিত বিশ্বৰূপ দৰ্শন কৰিবলৈ ধৰিলে। অৰ্জ্জুনে কৃষ্ণৰূপী ভগৱানত বহুমুখ আৰু বহুনেত্ৰ বিশিষ্ট অসংখ্যাত অদ্ভুত আকৃতিৰ গদা, চক্ৰ আদি দিব্য আয়ুধযুক্ত পৰম ৰমণীয় ৰূপ দেখিবলৈ ধৰিলে। দিব্য মালা, দিব্য বস্ত্ৰ, দিব্য সুগন্ধি বস্তুৰে সৈতে অনুলিপ্ত শ্ৰীকৃষ্ণৰ এনে মনোময় ৰূপ চাই চাই অৰ্জ্জুনৰ তৃপ্তি নপলায়। সেই বিশ্বৰূপত অৰ্জ্জুনে সমস্ত জগৎ নানা ভাগত বিভক্ত দেখিলে। শেহান্তৰত ধনঞ্জয়ে বিস্ময় মানি মূৰ দোঁৱাই প্ৰণাম কৰি কৰযুৰি ব্যাকুলভাৱে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণত এই বুলি নিবেদিবলৈ ধৰিলে (১):—

"হে দেৱ! তোমাৰ এই বিশ্বৰূপ দেৱদেহত মই সকলো দেৱতাকে দেখা পাইছোঁ; স্থাৱৰজঙ্গম ভূতসমূহক দেখা পাইছোঁ;

(১) চৰ্ম্মচকু মানে বাহ্যিক দৃষ্টি; অৰ্থাৎ মানুহৰ সাধাৰণ চকুৰে চোৱা চিন্তাহীন আৰু তত্ত্বহীন ওপৰুৱা দৃষ্টি।

(২) দিব্যৰূপ অৰ্থত বিভূতি সমন্বিতে ভগৱানৰ বিশ্ববিকাশ।

(৩) দিব্যচকু অৰ্থত ধ্যান বা অন্তঃকৰণাস্থিত জ্ঞান-শক্তিৰ প্ৰভাৱ। ইয়াৰ দ্বাৰাই সূক্ষ্মদৰ্শী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জ্জুনক চিত্তস্থিৰ হৈ আত্মজ্ঞান লভি পূৰ্ব্বব্যাখ্যাত বিভূতিৰ পুনৰাবৃত্তিৰে সৈতে ভগৱানৰ বিশ্ববিকাশ ধ্যান কৰিবলৈ সঙ্কেত দিলে; আৰু প্ৰত্যুৎপন্নমতি বুদ্ধিমান পাৰ্থ বীৰে অনতিপলমে সেই উপদেশ অনুসৰণ কৰিলে।

(৪) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৮ম শ্লোক।

(১) গীতা ১১শ আধ্যা, ৯—১৪ শ্লোক।

সৰ্পসমূহক দেখিছোঁ; ঋষিগণক দেখিছোঁ; সৰ্ব্বনিয়ন্তা পদ্মাসনস্থিত ব্ৰহ্মাকো দেখা পাইছোঁ। হে বিশ্বেশ্বৰ! হে বিশ্বৰূপ! হে বহুবাহো! বহুউদৰ, বহুমুখ, বহুনেত্ৰবিশিষ্ট অনন্তৰূপধাৰী ভগৱান! তোমাক সৰ্ব্বত্ৰতে সৰ্ব্বব্যাপীৰূপে দেখা পাইছোঁ; তোমাৰ অন্ত-মধ্য-আদি পৰ্য্যন্ত দেখি পৰম পুলকিত হৈছোঁ। হে প্ৰভো! কিৰীটিযুত গদাচক্ৰধাৰী মহা দীপ্তিমান তোমাৰ অপ্ৰমেয় ৰূপ সৰ্ব্বত্ৰতে বিৰাজমান দেখিছোঁ। হে ঈশ্বৰ! তুমিয়েই পৰম অক্ষৰ, তুমিয়েই পৰম জ্ঞাতব্য, তুমিয়েই জগতৰ আশ্ৰয়, তুমিয়েই সনাতন ধৰ্ম্মপাল; তুমিয়েই যে সনাতন পৰমাত্মা পুৰুষ [illegible]ত আৰু মোৰ ধনিষ্ঠামানো সন্দেহ নাই। হে ভগৱান্! মই দেখিছোঁ, তুমি উৎপত্তি-স্থিতি-ধ্বংসৰহিত, তুমি অনন্ত-প্ৰভাৱশালী, তুমি অনন্তবাহু, তুমি নিজৰ তেজেৰে সমস্ত জগতক তেজিয়ান কৰি ৰাখিছাঁ। হে পৰমাত্মা! তুমি অকলশৰে স্বৰ্গ, মৰ্ত্ত্য, আৰু সৰ্ব্বদিগব্যাপী হৈ আছাঁ; তোমাৰ এই চমৎকাৰ ৰূপ দেখি, আৰু সেই ৰূপৰ উগ্ৰ তেজৰ প্ৰভাৱত ত্ৰিভুবন ভয়ত বিহ্বল হৈ পৰিছে। হে মহাপ্ৰভো! দেখিছোঁ, দেৱতাসকলে ত্ৰস্তমান হৈ তোমাত শৰণ লৈছে, মহৰ্ষি আৰু সিদ্ধগণে স্বস্তি বচনেৰে তোমাৰ স্তৱ কৰিছে! হে ভগৱন্ত! মই আৰু দেখিছোঁ, ৰুদ্ৰ, আদিত্য, বসু, সাধ্য, বিশ্বদেৱ, অশ্বিনীকুমাৰ দ্বয়, মৰুৎগণ, উষ্মপগণ (১), গন্ধৰ্ব্ব, যক্ষ, অসুৰ, সিদ্ধ সকলোৰেই তোমাক দৰ্শন কৰি বিস্ময় মানিছে। হে মহাবাহো! তোমাৰ এই বিস্ময়জনক বিশ্বৰূপ দৰ্শন কৰি সমস্ত জীৱই ভয়ত ত্ৰাহি

(১) উষ্মপগণ মানে পিতৃগণ। বংশধৰগণে শ্ৰদ্ধাৰে সৈতে শ্ৰাদ্ধ-পিণ্ডাদি দান কৰিলে তাৰ "উষ্মভাগ", অৰ্থাৎ তাত নিহিত পৱিত্ৰ তেজঃশক্তি পান কৰি পুষ্টিলাভ কৰা অৰ্থত "উষ্মপ" বোলা হয়।

ত্ৰাহি কৰিছে, মোৰো আতঙ্ক উপস্থিত হৈছে; এতেকে কৃপা কৰাঁ প্ৰভো!" (১)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণত বিশ্বৰূপ দৰ্শন কৰি ধ্যানমগ্ন অৰ্জ্জুনৰ হৃৎকম্প উপস্থিত হল! সমস্ত অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ কঁপিবলৈ ধৰিলে, আৰু তেওঁ উদ্বাউল দি এই বুলি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে, "হে বিষ্ণো! তোমাৰ ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তি দেখি মোৰ অকল যে আতঙ্কই হৈছে এনে নহয়, তোমাৰ উজ্জ্বল দীপ্তি মোৰ চকুৱে সহিব পৰা নাই; তোমাৰ সৰ্ব্বদিক্‌ব্যাপী ৰূপ মোৰ মনেৰে ধাৰণা কৰিব নোৱাৰা হৈছোঁ; তোমাৰ প্ৰলয়-দৃষ্টিযুক্ত বিশাল নেত্ৰৰ আয়তন দেখি মোৰ চিত্তবৈকল্য ঘটিছে; আন কি, মই স্থিৰেৰে ৰব নোৱাৰাত পৰিছোঁ। এতেকে, প্ৰভো! তোমাৰ এই ৰূপ সলাই পুনঃ শান্তিৰূপ ধাৰণ কৰাঁ। হে জগন্নিবাস! তুমি প্ৰসন্ন হোৱাঁ।" (২)

"হে ভগৱান! আৰু দেখিছোঁ, বিপক্ষীয় ৰাজন্যবৰ্গৰে সৈতে ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰগণ ভীষ্ম, দ্ৰোণ, কৰ্ণ এই তিনি বীৰে সৈতে, আৰু আমাৰ পক্ষীয় যোদ্ধাগণ তোমাৰ মুখ-গহ্বৰত প্ৰবল বেগেৰে প্ৰৱেশ কৰিব লাগিছে! দুষ্ট দুৰ্য্যোধনাদি তোমাৰ দাঁত-নিকটন মুখৰ ফালে ধাবিত হৈছে; প্ৰৱেশ কালত কাৰো বা মূৰ চূৰ্ণীকৃত হৈছে, কাৰো বা লাওখোলা তোমাৰ দাঁত-কৰালত লাগি হৈছে! যি দৰে নানা ফালৰপৰা নৈবিলাক বৈ আহি নানা মুখীয়া হৈ সাগৰত আপোনা-আপুনি সোমায় গৈ, সেই দৰে এই বীৰগণে আপোনা-আপুনি গৈ তোমাৰ উন্মুক্ত মুখত

(১) গীতা, একাদশ আধ্যা, ১৫—২৩ শ্লোক।

(২) গীতা, একাদশ আধ্যা, ২৪—২৫ শ্লোক।

সোমাইছে গৈ! হে বিষ্ণো! তুমিও যেন (১) সেই সকলোকে গ্ৰাহ মাৰিবৰ উদ্দেশে মুখ মেলি আছাঁ, আৰু তোমাৰ জিভাই লক্‌লকাব লাগিছে! আৰু, তোমাৰ কান্তিৰ উগ্ৰদীপ্তিয়ে যেন জগতক সন্তপ্ত কৰিছে! হে ভগৱান! এই উগ্ৰমূৰ্ত্তিধাৰী তুমি কোন্? (২) মোক কৃপা কৰি কৈ দিয়াঁ। হে দেৱবৰ! তুমি মোৰ প্ৰতি প্ৰসন্ন হোৱাঁ। তোমাৰ এই বিকট বিশ্বৰূপৰ নিগূঢ় তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰি মোৰ মনোৰথ পূৰ্ণ কৰা।" (৩)

অৰ্জ্জুনৰ সন্দিহান অনুসন্ধানত ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি তত্ত্ব সমিচা[illegible] দিলে, "হে অৰ্জ্জুন! তুমি বুজিবলৈ বাকী নাই যে, সমস্ত প্ৰাণীকে ময়ে (পৰব্ৰহ্মই) সৃষ্টি কৰোঁ, আৰু প্ৰয়োজন মতে ময়ে সংহাৰ কৰোঁ। এতিয়া সেই প্ৰয়োজন উপস্থিত। কিয়নো, পৃথিবীত অধৰ্ম্ম বঢ়োৱাৰ বাবে দুৰ্য্যোধনাদি কু-প্ৰবৃত্তিৰ লোকগণ মোৰ সংহাৰিণী মায়াৰ শাসনাধীন হৈছে; লগে লগে সিবিলাকৰ পক্ষীয় ভীষ্ম দ্ৰোণাদিয়েও এই যাত্ৰাত তনু ত্যাগ কৰিব লাগিব, তুমি মাৰাঁই বা নামাৰাঁ (৩), সিবিলাকৰ মৰণ অনিবাৰ্য্য। এতেকে, উঠাঁ, তুমি যুদ্ধৰ

---

(১) ভগৱান সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ মূলশক্তি। শ্ৰীকৃষ্ণৰ শান্তিৰূপত ভক্ত অৰ্জ্জুনে সততে সৃষ্টিপালনৰ ক্ৰিয়া দেখি আহিছে; গতিকে এই ভয়ঙ্কৰ বিশ্বৰূপ মূৰ্ত্তি ধ্যানত দেখি তেওঁৰ মনত সন্দেহ উপস্থিত হৈছে, পালনকৰ্ত্তা মহাবিষ্ণুৱে হঠাৎ প্ৰলয়কাৰী মহাৰুদ্ৰৰূপ ধাৰণ কৰিলে কিয়? বাস্তৱতে প্ৰলয় উপস্থিত নে কি?

(২) গীতা, একাদশ আধ্যা, ২৬—৩১ শ্লোক।

বোলে।

(৩) অৰ্জ্জুনক সঙ্কেত দিয়া হৈছে যে, তেওঁ উপস্থিত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত নহলেও,

নিমিত্তে সষ্টম হোৱাঁ। লোকদৃষ্টিত মাথোঁ বধকাৰী হবাঁ, কিন্তু দেখিছাঁ, সিবিলাক ইতিপূৰ্ব্বেই মৃত্যুমুখত পৰি ৰৈছে; গতিকে, সিবিলাকক বধ কৰাৰ বাবে যদি তোমাৰ পাপ হব বুলি ভাবিছাঁ, সেই পাপেও তোমাক নাপায়। এতেকে, হে সব্যসাচিন! (১) উঠাঁ, যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ অযাচিতে যশোৰাশি লাভ কৰাঁ। ভীষ্ম, দ্ৰোণ, কৰ্ণ, জয়দ্ৰথ আদি অজেয় বীৰগণক মই বধিয়েই থৈছোঁ, তুমি বাহ্যিক দৃষ্টিত বধিবা মাথোন; অন্যান্য শত্ৰুগণক তুমি অনায়াসে বধ কৰিব পাৰিবাঁ। এতেকে, চিন্তা নাই, তুমি যুদ্ধত জয়ী হবাঁ, উঠাঁ।" (২)

স্বয়ং কেশৱৰ মুখে আশ্বাস বাণী শুনি ভাববিহ্বল কিৰীটীয়ে (৩) হৰ্ষ-কম্পনেৰে গদ্গদ ভাৱে কৃতাঞ্জলি হৈ শ্ৰীকৃষ্ণ প্ৰভুক প্ৰণাম কৰি এই বুলি কবলৈ ধৰিলে, "হে হৃষীকেশ! হে পৰমাত্মা! হে অনন্ত! হে দেৱেশ! হে জগন্নিবাস! তুমি সৃষ্টিকৰ্ত্তা ব্ৰহ্মাৰো গুৰু; তুমিয়েই ব্যক্ত, তুমিয়েই অব্যক্ত, তুমিয়েই অক্ষৰ ব্ৰহ্ম। গতিকে, সকলো দেৱতাই তোমাক নমস্কাৰ কৰে। হে অনন্তৰূপ! তুমিয়েই আদিদেৱ, তুমিয়েই পুৰাণপুৰুষ, তুমিয়েই বিশ্বৰ নিধান, তুমিয়েই সৰ্ব্বজ্ঞ, তুমিয়েই জ্ঞেয়; তুমি পৰমধাম; জগতত ওতপ্ৰোতভাৱে তোমাৰে সত্তা বিদ্যমান।" (৪)

তেওঁক এৰি, আৰু ধৰ্ম্ম যুধিষ্ঠিৰত বাজে আন কাৰো নিষ্কৃতি নাই; কুৰুক্ষেত্ৰ ৰণৰূপ প্ৰলয়ত অধাৰ্ম্মিক লোকসমূহ নিশ্চয় ধ্বংস হব। ইয়াৰ নিদৰ্শন অৰ্জ্জুনে ধ্যানত নিজেই দেখা পাইছে।

(১) অৰ্জ্জুনে বাওঁহাতে শৰসন্ধান কৰিব পাৰে হেতুকে, তেওঁক "সব্যসাচিন" বোলে।

(২) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৩২—৩৪ শ্লোক।

(৩) ইন্দ্ৰদত্ত কিৰীটধাৰী অৰ্থত অৰ্জ্জুনক "কিৰীটী" বোলা হয়।

(৪) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৩৫—৩৮ শ্লোক।

"হে ভগৱান! তুমিয়েই বায়ু, যম, অগ্নি, বৰুণ, চন্দ্ৰ, ব্ৰহ্মা আৰু ব্ৰহ্মাৰো পিতৃ; তোমাতপৰ আৰু কেও নাই। এতেকে, হে পৰমাত্মা! তোমাক সহস্ৰ সহস্ৰ বাৰ নমস্কাৰ কৰোঁ, তোমাক পুনঃ পুনঃ নমস্কাৰ কৰোঁ। হে সৰ্ব্বস্বৰূপ! তোমাক বুকুৰ ফালে সেৱা কৰোঁ, পিঠিৰ ফালে সেৱা কৰো, সোঁহাতে সেৱা কৰোঁ, বাওঁহাতে সেৱা কৰোঁ। তুমি জগতৰ সৰ্ব্বত্ৰতে বিদ্যমান। গতিকে, তুমি সৰ্ব্ব। হে প্ৰভো! তোমাৰ এই বিশ্বৰূপ অজ্ঞাত হেতুকে, তোমাক সময়ত কৃষ্ণ, যাদৱ, সখি ইত্যাদি বুলি সম্বোধন কৰিছোঁ; সেইবাবে মোৰ সৰ্ব্বদোষ ক্ষমা কৰিবাঁ। সমনীয়া ভাৱে কেতিয়াবা তোমাক হাঁতিকিং নকৰাকৈও থকা নাই, সেইবাবেও যেন, হে অচ্যুত, মোৰ অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰিবাঁ। হে অপ্ৰতিম প্ৰভাব! তোমাৰ তুলনা তুমিয়েই (১), তোমাতপৰ আৰু কেও নাই। এতেকে, হে দেৱ! পিতৃয়ে পুত্ৰৰ, সখিয়ে মিত্ৰৰ, পতিয়ে পত্নীৰ অপৰাধ যি ৰূপে মাৰ্জ্জনা কৰে, মোৰ সৰ্ব্ব অপৰাধ তুমি সেইৰূপে মাৰ্জ্জনা কৰাঁ। হে ভগৱান! মই তোমাৰ পূৰ্ব্বৰ মোহনমূৰ্ত্তি দেখিবলৈ অভিলাষী হৈ প্ৰাৰ্থনা কৰিছোঁ, তুমি এই ভয়ঙ্কৰ বিশ্বমূৰ্ত্তি এৰি আকৌ সেই সৌম্য মূৰ্ত্তি ধৰা। কিৰীটাদিৰে অলঙ্কৃত গদাচক্ৰপাণি কৃষ্ণৰূপ ধাৰণ কৰাঁ।" (২)

অৰ্জ্জুনৰ কাতৰ স্তুতিত তুষ্ট হৈ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি তেওঁক অভয় দান দিলে, "হে অৰ্জ্জুন! তুমি একান্ত শৰণাগত ভক্ত হেতুকে, মোৰ (পৰমাত্মাৰ) বিভূতি ধ্যানত মোত (মৎৰূপ পৰব্ৰহ্মত)

---

(১) অপ্ৰতিম প্ৰভাব মানে "একমেবদ্বিতীয়ম্"। এয়ে বৌদ্ধধৰ্ম্মৰো মূলমন্ত্ৰ।

(২) গীতা, একাদশ অধ্যা, ৩৯—৪৬ শ্লোক।

এই বিশ্বাত্মক অনাদি অনন্ত তেজোময়ৰূপ দেখা পালোঁ, অন্তৰ ভাগ্যত অদ্যাপি যি লাভ হোৱা নাই। গতিকে, বিশ্বৰূপ দেখি ভয় নাথাকে। বাৰু, তোমাৰ বাঞ্ছা পূৰ্ণ হওক, তুমি চকু মেলি (১) আগৰ চকুৰে (২) মোৰ আগৰ ৰূপ দৰ্শন কৰাঁ।" সেই অনুযায়ী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ পূৰ্ব্বৰূপ দৰ্শন কৰি অৰ্জ্জুনে আশ্বস্ত হৈ নিবেদন কৰিলে, "হে জনাৰ্দ্দন! তোমাৰ শান্তৰূপ দেখি এতিয়া মোৰো প্ৰাণ শাঁত হৈছে।" (৩)

সেইদেশেহে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি উদগনি দি থলে, "হে অৰ্জ্জুন! তুমি যি উজু উপায়েৰে (৪) বিশ্বৰূপ দৰ্শন কৰিলা, দেৱতাসকলে তপস্যা কৰি আৰু ঋষি-মুনিগণে বেদাধ্যায়ন কৰিও সেই দৰ্শন পাব পৰা নাই। হে পৰন্তপ অৰ্জ্জুন! হে পাণ্ডৱ! যি একান্ত মনেৰে তোমাৰ দৰে মোক (পৰব্ৰহ্মক) ভজনা কৰিব, যি তোমাৰ দৰেই একাগ্ৰচিত্তেৰে মোৰ (পৰমাত্মাৰ) বিভূতি ধ্যান কৰিব পাৰিব, তেৱেঁই মোক (পৰমাত্মাক) অভেদাত্মাৰূপে পাব পাৰিব। (৫)

---

(১) অৰ্থাৎ, ধ্যানভঙ্গ হৈ। চকু মুদি বিভূতি ধ্যানত অৰ্জ্জুনে বিশ্বৰূপ দেখি ছিল ; ধ্যান ক্ষান্ত দি চকু মেলা মাত্ৰকে আগতে আকৌ কৃষ্ণৰূপ দেখা পাই তেওঁৰ চিত্ত প্ৰসন্ন হল।

(২) অৰ্থাৎ, আগৰ চৰ্ম্মচকুৰে। ধ্যানত জ্ঞানচকু আৰু বাহ্যদৰ্শনত চৰ্ম্মচকু ব্যৱহৃত হয়।

(৩) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৪৭ শ্লোক।

(৪) ভগৱানৰ বিভূতি ধ্যান।

(৫) গীতা, একাদশ আধ্যা, ৫২—৫৫ শ্লোক।

১৪। অধ্যায়।

সাকাৰ আৰু নিৰাকাৰ উপাসনা।

সগুণ আৰু নিগুৰ্ণ ব্ৰহ্মতত্ত্বৰ ব্যাখ্যা শুনি অৰ্জ্জুনৰ মনত প্ৰশ্ন উঠিল, ইয়াৰ মাজত কোন্ বিধৰ উপাসনা শ্ৰেষ্ঠতৰ। সেই কাৰণে, তেওঁ সভক্তিৰে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক অনতিপলমে সুধিলে, "হে কৃষ্ণ! সাকাৰ বা সগুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনা (১) আৰু নিৰাকাৰ বা নিগুৰ্ণ ব্ৰহ্মৰ ধ্যান (২) এই দুইৰ মাজত কোন্ বিধ যোগ উত্তম? এই বিষয়ে মোক বিশদকৈ জ্ঞান দিয়াঁ।" (৩)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই সমিচাৰ দিলে, "হে অৰ্জ্জুন! মোৰ (৪) মনেৰে যি একাগ্ৰচিত্ত আৰু সাত্ত্বিক শ্ৰদ্ধাযুক্ত হৈ মোৰ (৫) সগুণ স্বৰূপ বা সাকাৰ ব্ৰহ্মৰ উপাসনা কৰে, তেওঁৰেই যোগীগণৰ মাজত প্ৰধান।

---

(১) পৰব্ৰহ্মৰ সাকাৰ (যেনে, শ্ৰীকৃষ্ণক অৱতাৰ স্বৰূপ উপাসনা)।

(২) যেনে, বিভূতি ধ্যানত বিশ্বৰূপ দৰ্শন।

(৩) গীতা, দ্বাদশ আধ্যা, ১ম শ্লোক।

(৪) এই স্থলত "মোৰ" অৰ্থত শ্ৰীকৃষ্ণ।

(৫) এই অৰ্থত "মোৰ" মানে পৰব্ৰহ্ম।

আৰু, যি ইন্দ্ৰিয়াদি নিৰোধ কৰি অনির্দ্দেশ্য (১), অব্যক্ত, সৰ্ব্বব্যাপী, অচিন্ত্য, কুটস্থ (২), অচল, ধ্ৰুব (৩), অক্ষৰ, নিগুৰ্ণ স্বৰূপ বা নিৰাকাৰ ব্ৰহ্মক ধ্যান কৰে, তেওঁ সেই নিগুৰ্ণ স্বৰূপকে লাভ কৰে।" (৪)

"এই দুই পন্থাৰ আৰু এটা ভেদ এই যে, নিগুৰ্ণব্ৰহ্ম উপাসনা অতি ক্লেশসাধ্য (৫)। কিন্তু, হে পাৰ্থ, যি মৎপৰায়ণ হৈ, সমস্ত কৰ্ম্ম মোতেই অৰ্পণ কৰি মোকেই (সগুণ ব্ৰহ্মক) উপাসনা কৰে, তেওঁ অচিৰে অজ্ঞান সংসাৰৰপৰা উদ্ধাৰ পায়। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন! তোমাৰ মন অন্য সমস্ত বস্তুৰপৰা টানি আনি মোতে নিবিষ্ট কৰাঁ, বুদ্ধিবৃত্তিত সততে মোকে ধাৰণা কৰাঁ; তাৰ ফলত আপোনা-আপুনি তোমাৰ আত্মজ্ঞান উদয় হব, আৰু মৰণৰ পাচত তুমি মোতেই (শুদ্ধ ব্ৰহ্মত) যে স্থিতি কৰিবাঁ, তাত সংশয় নাই। আৰু, হে ধনঞ্জয়! সগুণ ব্ৰহ্মত যদি মতি স্থিৰ কৰিব নোৱাৰাঁগৈ, তেন্তে ভগৱৎ কৰ্ম্মপৰায়ণ হবাঁ (৬); কিয়নো ভগৱানৰ উদ্দেশে কৰ্ম্ম অনুষ্ঠান কৰিলেও মোক্ষ লাভ কৰা যায়। যদি এই কেইবিধ বিধি অনুসৰি

(১) লৌকিক ভাষাৰে যাক নির্দ্দেশ কৰা নাযায়।

(২) মিছা হৈয়ো যি সত্যৱত, সেয়ে কূট বা অজ্ঞান; সেই অজ্ঞানতো সম্বন্ধ ৰাখি যি অধিষ্ঠান কৰে তেওঁৱেই কুটস্থ।

(৩) ধ্ৰুব অৰ্থত যাৰ পৰিণাম নাই, অৰ্থাৎ নিত্য।

(৪) গীতা, দ্বাদশ আধ্যা, ২—৪ শ্লোক।

(৫) কিয়নো, নিগুৰ্ণ ব্ৰহ্মোপাসনাৰ অৰ্থে ব্ৰহ্মচৰ্য্য ধৰি ব্ৰহ্মনিষ্ঠ, বেদান্ত শ্ৰৱণ আদি কঠিন ব্ৰত পালন কৰিব লগীয়া হয়।

(৬) ঈশ্বৰৰ নামকীৰ্ত্তন শ্ৰৱণ, ভগৱানৰ গুণগান কীৰ্ত্তন, ভগৱৎ স্মৰণ, ভগৱৎ পূজন, ভগৱৎ বন্দন ইত্যাদি কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ দ্বাৰাই চিত্তশুদ্ধি আৰু আত্মজ্ঞান লাভ হলেই নিগুৰ্ণ ব্ৰহ্মজ্ঞান লাভ হয়।—গীতাৰ্থসন্দীপনী।

কাৰ্য্য কৰি উঠিবগৈ নোৱাৰাঁ, তেন্তে সমস্ত কৰ্ম্ম মোৰ গাতে ন্যস্ত কৰি, ইন্দ্ৰিয়াদি সংযত কৰি, নিত্য-নৈমিত্তিকাদি কৰ্ম্মৰ ফল কামনা পৰিত্যাগ কৰিবাঁ; কিয়নো নিষ্কাম কৰ্ম্ম সাধনেই ভগৱৎ উপদেশৰ মুখ্য অভিপ্ৰায়। হে অৰ্জ্জুন! অভ্যাসযোগতকৈ জ্ঞান শ্ৰেষ্ঠ; জ্ঞানতকৈ ধ্যান শ্ৰেষ্ঠ; ধ্যানতকৈও কৰ্ম্মফলত্যাগ বিশিষ্ট (১)। যি কাৰো অহিত নিচিন্তে, কাকো অহিতাচাৰী নাভাবে, কোনো বস্তুত স্পৃহা নাৰাখে, নিজত অহঙ্কাৰ নোপোহে, সুখে-দুখে সদায় অবিচলিত চিত্তেৰে ঈশ্বৰ ভজনা কৰে, তেওঁৰেই মোৰ প্ৰিয়। যি সদানন্দ, যোগনিষ্ঠ, সংযতচিত্ত, অটল বিশ্বাসী তেৰোঁ মোৰ প্ৰিয়ভক্ত। যাৰ দ্বাৰাই অন্যজন সন্তপ্ত নহয়; অন্যজনো যাৰ সন্তাপৰ কাৰণ হবলৈ নাপায়; যি হৰ্ষ, বিষাদ, ভয়, ব্যাকুলতা ইত্যাদিৰ অতীত, তেনে ভক্তও মোৰ অতি প্ৰিয়। যি নিস্পৃহ, শুচি, দক্ষ, উদাসীন, ব্যথাশূন্য, ত্যাগী, তেৰোঁ মোৰ প্ৰিয়পাত্ৰ। যাৰ মানত শত্ৰু-মিত্ৰ, মান-অপমান, শীত-উষ্ণ, সুখ-দুখ সকলো সমান, আৰু যাৰ কোনো বস্তুতেই আসক্তি নাই, তেৰোঁ মোৰ প্ৰিয়-ভক্ত বুলি জানিবাঁ (২)।

"হে অৰ্জ্জুন! যাৰ মানত নিন্দা আৰু স্তুতি দুয়ো সামান, যি মৌনব্ৰতী (৩), যি অলপতে সন্তুষ্ট, যি অন্যায়ৰহিত, যি স্থিৰমতি, যি

(১) কাৰণ, ত্যাগৰ দ্বাৰাই বাসনা ক্ষয় হয়, আৰু তাৰ দ্বাৰাই জন্ম-জন্মান্তৰৰ অদৃষ্ট বা ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম সঞ্চিত হোৱাত প্ৰতিবন্ধক পৰিলেই জীৱৰ মুক্তি বা শান্তি লাভ হয়।—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত টীকা।

(২) গীতা, দ্বাদশ আধ্যা, ৫—১৮ শ্লোক।

(৩) মৌনাব্ৰত চিন্তাশীল নিবিষ্টমনা স্থিৰচিত্ত লোকৰ আচৰণ।

অটল ভক্তিমান্ তেওঁ মোৰ আদৰৰ পাত্র। আৰু, যি এই দৰে ধৰ্ম্মবিষয়ক সুধা পান কৰি শ্রদ্ধাবান্ আৰু মৎপৰায়ণ হৈ কাৰ্য্য অনুষ্ঠান কৰে, সেই ভক্ত মোৰ অতিশয় প্রিয় বুলি ধুৰুপকৈ বুজিবা।" (১)

(১) গীতা, দ্বাদশ আধ্যা, ১৯—২৯ শ্লোক। ব্রহ্মৰ নিগুর্ণ স্বৰূপ লাভেই যে সগুণ ব্রহ্মোপাসনাৰ গূঢ় লক্ষ্য, গীতাৰ দ্বাদশ আধ্যাত তাৰেই গুহ্যতম ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে।

১৫। আধ্যা।

অভেদাত্মা তত্ত্বজ্ঞান।

জীৱ আৰু ব্ৰহ্মৰ অভেদ ভাব কি? শৰীৰ কি? সুখ, দুখ আদিৰ ভোক্তা কোন্? ভিন্-ভিন্ শৰীৰত আত্মা ভিন্-ভিন্ নে এক? ইত্যাদি বিষয়ক নিগূঢ় তত্ত্ব জানিবৰ অৰ্থে, আত্মজ্ঞান লাভলৈ প্ৰবল ধাউতি থকা সিদ্ধাৰ্থী অৰ্জ্জুনে গুৰুভক্তিৰে সৈতে শ্ৰীকৃষ্ণত সুধিলে, "হে কেশৱ! প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ, ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞ, জ্ঞান আৰু জ্ঞেয় এই কেইটা বিষয়ৰ তত্ত্বজ্ঞান দান কৰি মোৰ হাবিয়াষ পূৰ্ণ কৰঁা"। (১)

ভগৱান্ শ্ৰীকৃষ্ণই অতি হৰিষ চিত্তেৰে এই বুলি সমিচাৰ দিলে, "হে কুন্তীনন্দন! দেহা জড় আৰু আত্মা চৈতন্যস্বৰূপ এই তত্ত্বজ্ঞান যি সকলে লাভ কৰিছে, সেই সকলে শৰীৰক ক্ষেত্ৰ (২) আৰু জীৱক

(১) "প্ৰকৃতিং পুৰুষং চৈব ক্ষেত্ৰং ক্ষেত্ৰজ্ঞমেব চ।
এতদ্বেদিতুমিচ্ছামি জ্ঞানং জ্ঞেয়ং চ কেশৱ।"
—গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা', ১ম শ্লোক।

(২) য'ত আত্মাই থিত লৈ জন্ম-মৰণৰ আবৃত্তি ধৰে, সুখ-দুখ ভোগ কৰে, য'ৰপৰা আত্মাই মুক্তিলাভ কৰে, সেয়ে ক্ষেত্ৰ, অৰ্থাৎ শৰীৰ। যি শৰীৰত থাকি শুভাশুভ কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ ফলস্বৰূপ সুখ-দুখ আদি ভোগ কৰে তেওঁৱেই ক্ষেত্ৰজ্ঞ, অৰ্থাৎ সচ্চিদানন্দ-স্বৰূপ আত্মা।

ক্ষেত্ৰজ্ঞ (১) সংজ্ঞা দিয়ে। হে ভাৰত! তুমি মোক (অদ্বিতীয় ব্ৰহ্মক) সমস্ত ক্ষেত্ৰৰ ক্ষেত্ৰজ্ঞ বুলি জানিবাঁ। ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ পৃথক্ জ্ঞানেই প্ৰকৃত জ্ঞান (২)।"

"হে অৰ্জ্জুন! এই দেহৰূপ ক্ষেত্ৰ কেনে প্ৰকৃতিৰ, কেনে প্ৰবৃত্তিৰ, কেনে ইন্দ্ৰিয়াসক্তিৰ; কেনে ক্ষেত্ৰৰূপ কাৰণৰপৰা কেনে কাৰ্য্য উৎপন্ন হয়; আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ স্বভাৱ, প্ৰভাৱ আৰু স্বৰূপ কেনে, এই সমস্তৰে তত্ত্ব ভাঙ্গি কওঁ শুনা।—ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ সংজ্ঞাত নানা ঋষিৰ নানা মত। বশিষ্ঠাদি মুনিগণৰ যোগশাস্ত্ৰত ইয়াৰ সূক্ষ্মতত্ত্ব আছে; ঋগাদি বেদতো এই তত্ত্বৰ বিষয়ে বিস্তৰ কোৱা হৈছে; উপনিষদাদি ব্ৰহ্মসূত্ৰ-ৰাশিতো ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ স্বৰূপ বৰ্ণনা পোৱা যায়। সেই সমস্তৰে সাৰাংশৰ ব্যাখ্যা দিওঁ শুনা।—চমুকৈ কবলৈ গলে, পঞ্চমহাভূত (৩), অহঙ্কাৰ, বুদ্ধি, অব্যক্ত (৪), দশইন্দ্ৰিয়, মন, পঞ্চেন্দ্ৰিয় (৫), ইচ্ছা, দ্বেষ, সুখ, দুখ, সংঘাত, চেতনা, ধৃতি, প্ৰভৃতি ক্ষিতিৰপৰা ধৃতিলৈকে সমস্তই বিকাৰ। এই বিকাৰবিশিষ্ট সামগ্ৰীয়েই ক্ষেত্ৰ।" (৬)

---

(১) "ইদং শৰীৰং কৌন্তেয় ক্ষেত্ৰমিত্যভিধীয়তে।
এতদ্ যো বেত্তি তং প্ৰাহুঃ ক্ষেত্ৰজ্ঞ ইতি তদ্বিদঃ॥"
—গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্য, ২য় শ্লোক।

(২) ক্ষেত্ৰ মায়াৰচিত; কিন্তু ক্ষেত্ৰজ্ঞ মায়াৰ অতীত।—গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা ৩য় শ্লোক।

(৩) পঞ্চমহাভূত:—ক্ষিতি, অপ্, তেজঃ, মৰুৎ, ব্যোম।

(৪) অব্যক্ত:—সাংখ্যমতে প্ৰকৃতি; বেদান্তমতে মায়া।

(৫) পঞ্চেন্দ্ৰিয়:—শব্দ, স্পৰ্শ, ৰূপ, ৰস, গন্ধ।

(৬) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ৪—৭ শ্লোক।

"হে পাৰ্থ! আত্মগুণৰ বাবে অভিমান নকৰা, দম্ভ নকৰা, হিংসা নকৰা, কাৰো অহিত নিচিন্তা, অন্যৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰা, বাহ্যে-ভিতৰে সৰল আৰু অকপটীয়া আচৰণ কৰা, গুৰুজনক ভক্তি-সেৱা কৰা, বাহিৰে-ভিতৰে পৱিত্ৰতা ৰক্ষা কৰা, মন চাঞ্চল্যৰ গতিৰোধ কৰা, আত্মাত পৰমাত্মাৰ থিতাপি কৰা, ইত্যাদিকে জ্ঞান বা জ্ঞানসাধন বোলা যায়। ইন্দ্ৰিয়ভোগ্য বিষয় সমূহত বিৰাগ বা অস্পৃহা, নিৰহঙ্কাৰিতা, জন্ম-মৃত্যু, জৰা-ব্যাধি আদি দুখৰূপ দোষাদোষৰ বিষয়ে সতত চিন্তালোচনা ইত্যাদি জ্ঞান সাধনাৰ কাৰ্য্য। পুত্ৰ-পৰিয়াল, ইষ্টানিষ্ট, সুখ-দুখত বৈৰাগ্য, ঈশ্বৰত ঐকান্তিক ভক্তি, নিৰ্জ্জনবাসবাসনা (১) আত্মজ্ঞাননিষ্ঠা, তত্ত্বজ্ঞানচিন্তা ইত্যাদিয়েই জ্ঞান; ইয়াৰ অন্যথাই অজ্ঞানতা।" (২)

"হে অৰ্জ্জুন! যি জানিবৰ বিষয়, যাক জানিলে মোক্ষলাভ কৰা যায়, যি অনাদি পৰব্ৰহ্ম সতো নহয় (৩) অসতো নহয়, এতিয়া সেই বিষয়ে ভাঙ্গি কওঁ। যি জীৱগণৰ হাত, পাৱ, চকু, মুৰ ইত্যাদিৰ প্ৰবৃত্তিস্বৰূপ, যাৰ অস্তিত্বত সমস্ত জগত অৱস্থিত, সেই চৈতন্যস্বৰূপ বিভুৱেই জ্ঞাতব্য পৰব্ৰহ্ম। তেওঁ নিষ্ক্ৰিয় হৈও সমস্ত ক্ৰিয়াৰ মূল; তেওঁ চকু নোহোৱাকৈও দেখে; কাণ নোহোৱাকৈও শুনে; কাৰো লগত তেওঁৰ সম্বন্ধ নাই, অথচ ত্ৰিজগত তেওঁতে বিদ্যমান; তেওঁ নিগুৰ্ণ হৈও গুণসমূহ উপলব্ধি কৰে; তেওঁ সকোলোৰে সাক্ষী, অদ্বিতীয়, নিগুৰ্ণ, আৰু চৈতন্যস্বৰূপ। তেওঁ দৃশ্যমান জগতৰ অন্তৰ

---

(১) বিষয়ী বা সংসাৰী লোকৰ লগত সমাগম বা ঘনিষ্ঠতা নৰখা।

(২) গীতা, ত্ৰয়োদশ অধ্যা, ৮—১২ শ্লোক।

(৩) সৎ আৰু অসতৰ সংখ্যা বিষয়ক ব্যাখ্যা ইয়াৰ আগেয়ে দি অহা হৈছে।

আৰু বাহিৰ ; তেওঁ ধাৰণাতীত সূক্ষ্ম ; তেওঁ অবিধানীৰ মানত দুৰৈতকৈও দুৰৈত, কিন্তু তত্ত্বিমানৰ চকুত ওচৰতকৈও ওচৰত (১)। পৰমাত্মা অভিভাজ্য বা অভেদাত্মা ; কিন্তু ভিন্ ভিন্ প্ৰাণীত, ভিন্ ভিন্ পদাৰ্থত তেওঁক ভিন্ ভিন্ যেন বুজা যায়, যদ্যপি এক ব্ৰহ্মই সদৌ পদাৰ্থতে ক্ষেত্ৰজ্ঞৰূপে বিৰাজ কৰিছে ; আৰু যদিচ ভূতসমূহ বা সমস্ত জগত তেওঁতে স্থিতি, তেওঁতে লয় আৰু তেওঁৰপৰাই উৎপন্ন হয়। জ্বলন্ত পদাৰ্থৰ জ্যোতি তেওঁৰেই, অথচ তেওঁ অন্ধকাৰৰো অতীত ; তেওঁৰেই জ্ঞান, তেওঁৰেই জ্ঞেয় ; তেওঁৰেই জ্ঞানগম্য, তেওঁৰেই সমস্ত জীৱতে আত্মাৰূপে অৱস্থিতি কৰিছে। জীৱাত্মা আৰু পৰমাত্মা অভেদাত্মা। যি আত্মজ্ঞানশালী লোকে ইয়াৰ গূঢ়তত্ত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰে, তেওঁ জগতময় পৰমাত্মাক বিৰাজমান দেখে। হে অৰ্জ্জুন ! ক্ষেত্ৰ-ক্ষেত্ৰজ্ঞ, জ্ঞান-জ্ঞেয় এই সমূহ বিষয়ৰ যি সংক্ষেপ ব্যাখ্যা দিয়া হল, তাৰ তত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰিলেই মোৰ ভক্তগণে মদ্ভাৱ (ব্ৰহ্মভাৱ) লাভ কৰিব পাৰে।" (২)

"হে অৰ্জ্জুন ! এতিয়া প্ৰকৃতি-পুৰুষৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰোঁ, শুনাঁ।— এই প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ দুয়ো অনাদি। বিকাৰ সমূহ (৩) আৰু গুণ সমূহ (৪) প্ৰকৃতিৰপৰাই উৎপন্ন (৫)। প্ৰকৃতি ক্ৰিয়া আৰু

(১) "বহিৰন্তশ্চ ভূতানামচৰং চৰমেৱ চ।
সূক্ষ্মত্বাত্তদবিজ্ঞেয়ং দূৰস্থং চান্তিকে চ তৎ।"
—গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ১৬ শ্লোক।

(২) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ১৭—১৯ শ্লোক।

(৩) পঞ্চভূত, দশ-ইন্দ্ৰিয়, আৰু মন এই ষোলটা বিকাৰ।

(৪) সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ এই তিনটা গুণ।

(৫) "প্ৰকৃতিং পুৰুষং চৈৱ বিদ্ধ্যনাদী উভাৱপি। বিকাৰাংশ্চ গুণাংশ্চৈৱ বিদ্ধি প্ৰকৃতিসম্ভৱান।"—গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ২০ শ্লোক।

কাৰণৰ হেতু, অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াশক্তিৰ মূল ; পুৰুষ সুখ-দুখাদি ভোগৰ হেতু বা কাৰণ। এই ক্ষেত্ৰজ্ঞ পুৰুষে মায়াৰূপ প্ৰকৃতিত অৱস্থিতি কৰি প্ৰকৃতিৰপৰা উৎপন্ন হোৱা সুখ-দুখাদি ভোগ কৰে। ত্ৰিগুণাত্মিকা প্ৰকৃতিৰ লগত এই সম্বন্ধ থকাৰ বাবেই সেই ত্ৰিগুণ অনুযায়ী (১) সৎ আৰু অসৎ যোনিসমূহত পুৰুষৰ জন্ম হয়। কিন্তু, এই দেহত বিদ্যমান থাকিও পুৰুষ (আত্মা) নিৰ্লিপ্ত, নিত্য, আৰু স্বতন্ত্ৰ ; অথচ তেওঁৱেই ভৰ্ত্তা, ভোক্তা, মহেশ্বৰ আৰু পৰমাত্মা। (২)

"হে অৰ্জ্জুন ! কোনোৱে জ্ঞানৰ বলত, কোনোৱে সংখ্যা যোগৰ বলত, কোনোৱে কৰ্ম্মযোগৰ বলত আত্মদৰ্শন লাভ কৰে ; ইত্যাদি পন্থাৰ দ্বাৰাই লাভ কৰা আত্মতত্ত্বজ্ঞানৰ আগত যি পুৰুষে, দেহাদি বিকাৰ মায়াময় জানি, প্ৰকৃতিক উপলব্ধি কৰে, সেই পুৰুষ সৰ্ব্বথা বিদ্যমান থাকিলেও তেওঁ পুনৰ্জ্জন্ম ধাৰণ কৰিব লগাত নপৰে। কোনোৱে হয় তো ধ্যান, বিচাৰ আৰু কৰ্ম্মৰ বলত এই তত্ত্ব উপলব্ধি কৰিবলৈ অসমৰ্থ হৈ ইষ্টগুৰুৰ উপদেশ অনুসৰি উপাসনা কৰে, সিবিলাকেও মৃত্যুময় সংসাৰ অতিক্ৰম কৰে। (৩)

"হে ভৰত বংশধৰ পাণ্ডৱ ! ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ সংযোগত (৪) যে স্থাৱৰ জঙ্গম সমস্ত পদাৰ্থ উৎপন্ন হয়, এই কথা ধ্ৰুৱপ্ বুলি জানিবা।" (৫)

---

(১) সত্ত্ব গুণধাৰী পুৰুষে দেৱযোনিত, ৰজোগুণাধিকাৰীয়ে মানৱ যোনিত আৰু তমোগুণাধিকাৰীয়ে পাশৱ যোনিত জন্মগ্ৰহণ কৰে।

(২) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ২০—২৩ শ্লোক।

(৩) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ২৪—২৬ শ্লোক।

(৪) ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ, অথবা পুৰুষ আৰু প্ৰকৃতিৰ মায়াজনিত পৰস্পৰ মিথুনীকৰণকে সংযোগ বোলা যায়।—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত টীকা-ব্যাখ্যা।

(৫) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ২৭ শ্লোক।

"হে পাৰ্থ ! আত্মাৰ উন্নতি, বৃদ্ধি আৰু বিনাশ নাই, গতিকে তেওঁ অবিনাশী ; আৰু আন সমস্তই বিনাশ-ধৰ্ম্মশীল। যাৰ এনে ভাব, তেওঁৱেই অভ্ৰান্ত। যি আত্মজ্ঞানী জনে আত্মাক সৰ্ব্বত্ৰে সমান, নিৰ্ব্বিকাৰ আৰু সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰবৃত্তিৰ হেতু স্বৰূপ জানি, অভেদ জ্ঞানৰ বলেৰে 'মই ব্ৰহ্ম' এই সিদ্ধান্তত চলে, তেওঁ মায়াযুক্ত হৈ আত্মজ্ঞানহীনৰ দৰে আত্মাৰে সৈতে আত্মাক নষপিয়ায় ; সেই কাৰণে তেওঁ পৰমগতি লাভ কৰে। ক্ষেত্ৰজ্ঞ আত্মা সাক্ষীস্বৰূপ—অকৰ্ত্তা ; সমস্ত কাৰ্য্য প্ৰকৃতিয়েই কৰে, বা মায়াৰ বলতেই হয়। যাৰ এনে দৃষ্টি, তেওঁৱেই সম্যক্‌দৰ্শী। সাধকে যেতিয়া ভূত সমূহক ভিন্-ভিন্ ভাৱে একে আত্মাতে অৱস্থিত দেখে, আৰু সেই ভূত সমূহক একে আত্মাৰপৰাই বিস্তাৰ হোৱা দৰ্শন কৰে, তেতিয়া তেওঁ প্ৰকৃততে ব্ৰহ্মস্বৰূপ হয় (১)। অৰ্থাৎ, ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ দৰেই ক্ষেত্ৰৰো পৃথকত্ব নাই,—সকলো অভেদাত্মা।" (২)

"হে কুন্তীনন্দন ! অনাদি আৰু নিৰ্গুণ কাৰণেই এই অবিকাৰী পৰমাত্মাই শৰীৰত থিত্ হৈয়ো একোকে নকৰে ; আৰু দেহতে নিবাস যদিও, পদ্মপত্ৰত পানীৰ দৰে, কৰ্ম্মফলত নিৰ্লিপ্ত হৈ থাকে। আৰু, আকাশ যেনেকৈ সৰ্ব্বব্যাপী হৈয়ো কাৰো লগত লিপ্ত নহয়, তেনেকৈয়ে আত্মা দেহত থাকিও তাত নিৰ্লিপ্ত, অৰ্থাৎ দেহধৰ্ম্মবৰ্জ্জিত। হে ভাৰত ! এক সূৰ্য্যই যি ৰূপে সমস্ত জগতকে প্ৰকাশ কৰে, সেইৰূপে এক ক্ষেত্ৰজ্ঞ স্বৰূপ আত্মাই সমস্ত ক্ষেত্ৰক প্ৰকাশ

(১) কিয়নো, ব্ৰহ্মত বাজে সৃষ্টিত আন আৰু একো পদাৰ্থই নাই ; দৃশ্যমান জগত কেৱল মায়াপ্ৰভাৱত ভিন্-ভিন্ যেন দেখা যায়।—কৃষ্ণানন্দ স্বামীৰ গীতাসন্দীপনী।

(২) গীতা, ত্ৰয়োদশ আধ্যা, ২৮—৩১ শ্লোক।

কৰে। হে অৰ্জ্জুন! যি এইৰূপে ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ ভেদাভেদ বা অভেদ ভাব (১) উপলব্ধি কৰিব পাৰে, আৰু প্ৰকৃতিৰপৰা ভূতসমূহৰ মোক্ষৰ উপায় জ্ঞান-চকুৰে সৈতে দেখা পায়, তেওঁ পৰমপদ প্ৰাপ্ত হয়।" (২)

(১) ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ কল্পিত ভেদ থাকিলেও, পৰমাৰ্থত ক্ষেত্ৰ ক্ষেত্ৰজ্ঞৰপৰা পৃথক্ নহয়; যেনেকৈ ক্ষেত্ৰজ্ঞ আত্মা পৰমাত্মাৰে সৈতে অভেদ, তেনেকৈ ক্ষেত্ৰৰো পৰব্ৰহ্মসত্তা বা পৰমাত্মাৰ লগত প্ৰভেদ নাই। মুঠৰ ওপৰত, জ্ঞান আৰু জ্ঞেয়, ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞ, প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ সকলোৰেই অভেদাত্মা।—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত-টীকা-ব্যাখ্যা।

(২) গীতা, ত্ৰয়োদশ অধ্যা, ৩২—৩৪ শ্লোক।

১৩। আধ্যা।

গুণসংযোগ তত্ত্বজ্ঞান।

অভেদাত্মা আঁক কল্পিত ভেদাভেদৰ তত্ত্বজ্ঞান দানৰ পাচত, ভগৱান্ শ্ৰীকৃষ্ণই প্ৰকৃতি-পুৰুষৰ সংযোগ তত্ত্বজ্ঞান দান কৰাৰ মানসেৰে যোগীবীৰ অৰ্জ্জুনক পুনৰপি এই বুলি সম্বোধন কৰিলে, "হে মহাবাহো! যি জ্ঞান সাধনৰ দ্বাৰাই ঋষি-মুনিসকলে দেহবন্ধনৰপৰা মুক্ত হৈ মোক্ষ বা পৰমসিদ্ধি লাভ কৰে, সেই সৰ্ব্বোত্তম পৰমজ্ঞান সাধনৰ বিষয়ে কওঁ, শুনা।—যি এই জ্ঞান (১) সাধন কৰে, তেওঁ পৰব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ স্বৰূপত্ব লাভ কৰে; আৰু তেওঁ সৃষ্টিকালত জন্ম, আৰু প্ৰলয় কালত লয় পাব লগীয়া নহয়।" (২)

"হে ভাৰত! মহৎব্ৰহ্ম (প্ৰকৃতি) মোৰ (পৰব্ৰহ্ম পুৰুষৰ) যোনি (৩), অৰ্থাৎ গৰ্ত্তধানৰ (৪) স্থান; তাতে মই পুৰুষে জগতৰ বীজ

---

(১) অকল ত্ৰিগুণাত্মকা (সত্ত্ব, ৰজ, তম এই তিনি গুণবিশিষ্ট) প্ৰকৃতিকে সৃষ্টিৰ মূলকাৰণ বুলি সাব্যস্ত কৰোঁতাৰ নিৰীশ্বৰ সাংখ্যমত খণ্ডনৰ অৰ্থে প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ বা ক্ষেত্ৰ আৰু ক্ষেত্ৰজ্ঞৰ ঈশ্বৰাধীন সংযোগ কাৰ্য্যই হে যে সৃষ্টিৰ আচল কাৰণ, সেই বিষয়ক তত্ত্বজ্ঞান।—কৃষ্ণানন্দ স্বামীৰ গীতাৰ্থসন্দীপনী।

(২) গীতা, চতুৰ্দ্দশ আধ্যা, ১—২ শ্লোক।

(৩) মহৎব্ৰহ্ম বা অবিদ্যা—অজ্ঞান—প্ৰকৃতি—ত্ৰিগুণাত্মিকা অব্যাকৃত মায়াই যোনিস্বৰূপ।

(৪) মহৎব্ৰহ্ম স্বৰূপ যোনিত পৰব্ৰহ্ম পৰমপুৰুষৰ সৃষ্টি সংকল্পেই গৰ্ত্তধান স্বৰূপ।

প্ৰক্ষেপ কৰোঁ; তাৰেপৰা সমস্ত ভৌতিক জগতৰ উৎপত্তি হয়। হে কুন্তীনন্দন! দেৱ, পিতৃ, মনুষ্য, পশু আৰু বৃক্ষাদি যি কোনো যোনিতেই জীৱ উৎপন্ন নহওক, প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ, বা ঈশ্বৰ আৰু মায়াৰ সংযোগেই সেই সমুদায়ৰ মূলকাৰণ; পুৰুষৰ অবিহনে প্ৰকৃতিয়ে আৰু প্ৰকৃতিৰ অবিহনে পুৰুষে স্বতন্ত্ৰীয়াকৈ একোকে উৎপন্ন কৰিব নোৱাৰে। হে মহাবাহো! প্ৰকৃতিজাত সত্ত্ব, ৰজ, তম এই তিনি গুণে অবিনাশী জীৱাত্মাক দেহৰ মধ্যত আৱদ্ধ কৰি ৰাখে। হে নিষ্পাপ অৰ্জুন! অন্তঃকৰণৰ সত্ত্বগুণে জ্ঞানেন্দ্ৰিয়ৰ সাহায্যত ৰূপ, ৰস, গন্ধ, স্পৰ্শ বিষয়ক বিশেষ বিশেষ পৃথক্ জ্ঞান জন্মায়, আৰু সেই জ্ঞানতৃষ্ণ নিবৃত্তিৰ নিমিত্তেই দেহাৰ মাজত জীৱাত্মাক প্ৰবৃত্ত কৰে। হে কুন্তীনন্দন! ৰজোগুণ তৃষ্ণা (১) আৰু আসঙ্গ (২) উৎপাদক; সেই ৰজোগুণে জীৱক অনুৰাগৰ বশবৰ্ত্তী কৰি নানা কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত কৰে; সেই সূত্ৰতে জীৱ বন্ধনগ্ৰস্ত হয়। হে ভাৰত! তমোগুণ আৱৰণ শক্তি-স্বৰূপ অজ্ঞানজাত; ই সতত অসৎ ভ্ৰম জন্মায়; অবস্তুত বস্তুবুদ্ধি, যত্ন-চেষ্টাদিৰ সময়ত নিদ্ৰা-তন্দ্ৰাদি ঘটাই জীৱাত্মাক অজ্ঞান-আন্ধাৰত আৱদ্ধ কৰি ৰাখে। সত্ত্ব গুণে জীৱাত্মাক সুখত প্ৰৱৰ্ত্তায়, ৰজোগুণে কৰ্ম্মত মগ্ন কৰে, তমোগুণে আত্মজ্ঞানক ঢাকি ধৰি প্ৰমাদ (৩) ঘটায়। একেজন মানুহকে কেতিয়াবা সাধু, কেতিয়াবা অসাধু,

---

(১) অপ্ৰাপ্ত বস্তু পাবলৈ হোৱা হাবিয়াহক তৃষ্ণা বোলা যায়।

(২) প্ৰাপ্ত বস্তু বিনষ্ট হলেও তাক পাবলৈ আৰু ৰক্ষা কৰিবলৈ হোৱা খাউতিক আসঙ্গ বোলা যায়।

(৩) কৰ্ত্তব্যজ্ঞান বিদ্যমান থকাৰ স্থলতো আচল সময়ত তাক পাহৰাকে প্ৰমাদ বোলা যায়।

কেতিয়াবা লোকাচাৰত আসক্ত দেখা যায়; কাৰণ, সাত্ত্বিক, তামসিক আৰু ৰাজসিক প্ৰবলতাৰ (১) প্ৰকৃতি অনুসাৰে জীৱাত্মাৰ ক্ৰমে সাধুতা, অসাধুতা আৰু লৌকিকতাৰ লক্ষণ ঘটে। হে অৰ্জ্জুন! যেতিয়া দেহৰ সকলো অঙ্গত ইন্দ্ৰিয়েদি জ্ঞানৰ লক্ষণ প্ৰকাশ পায়, তেতিয়া সত্ত্বগুণৰ প্ৰবলতা; যেতিয়া লোভ, প্ৰবৃত্তি, উদ্যম, অশান্তি, স্পৃহা ইত্যাদি লক্ষণে দেখা দিয়ে, তেতিয়া ৰজোগুণৰ প্ৰাবল্য; আৰু যেতিয়া আৱৰণ, আলস্য, প্ৰমাদ, মোহ ইত্যাদি লক্ষণ দেখা যায়, তেতিয়া তমোগুণ বৃদ্ধি হৈছে বুলি বুজিবা।" (২)

"হে অৰ্জ্জুন! তত্ত্বদৰ্শী মহৰ্ষিগণৰ মতে সত্ত্বগুণৰ প্ৰভাৱত জীৱই কেৱল নিৰ্ম্মল সুখকেই ভোগ কৰে; ৰজোগুণৰ প্ৰভাৱত অলপ সুখ আৰু অধিক দুখ; তমোগুণৰ প্ৰভাৱত জীৱই কেৱল দুখকেই হে ভোগ কৰে। ইয়াৰ কাৰণ ইতিপূৰ্ব্বতে কৈ অহা হৈছে; সত্ত্বগুণী লোকৰ উৰ্দ্ধলোকলৈ (স্বৰ্গ), ৰজোগুণী লোকৰ মৰ্ত্ত্যত (মনুষ্যলোক), তমোগুণৰ লোকৰ অধঃপাতলৈ (নৰক) গতি হয়। সত্ত্ব, ৰজ, তম এই তিনি গুণেই অন্তঃকৰণ, বহিঃকৰণ, শৰীৰ আৰু বিষয় আদিত পৰিণত হৈ কৰ্ত্তব্য কৰ্ম্ম কৰে; আৰু গুণ-কাৰ্য্যৰপৰা কাৰ্য্য স্বতন্ত্ৰ বুলি যি বুজিব পাৰে; তেওঁ ব্ৰহ্মাত্মজ্ঞান লাভ কৰি ব্ৰহ্মস্বৰূপ হয়। হে অৰ্জ্জুন! এই তিনি গুণেই জনম আৰু মৰণৰ হেতু! যি এই

---

(১) যি গুণ যেতিয়া ওপৰ উঠে, সেই গুণৰ তেতিয়া প্ৰবলতা জন্মে; তেতিয়া ই দুটা গুণ তল পৰি নিস্তেজ হয়।

(২) গীতা, চতুৰ্দ্দশ আধ্যা, ৩—১৩ শ্লোক। এই পুথিৰ ২৩শ, আধ্যাত দিয়া গীতাৰ ত্ৰয়োদশ আধ্যাৰ ২০—২৩ শ্লোকৰ টীকা চোৱা।

তিনি গুণ এবাৰ পাৰে, তেওঁ জন্ম-মৃত্যুৰ বাজ হৈ উঠে; পত্তিকে তেওঁ পৰমানন্দ স্বৰূপ অমৃত লাভ কৰে।" (১)

অৰ্জ্জুনে ভক্তি আৰু আগ্ৰহেৰে সৈতে সুধিলে, "হে প্ৰভো! যি ভাগ্যৱন্তে এই গুণ তিনি অতিক্ৰম কৰে, তেওঁৰ কি চিন্? বা লক্ষণ কি? তেওঁৰ আচৰণ কেনে? আৰু, কি উপায়েৰে এই ত্ৰিগুণৰ ওপৰ উঠিব পাৰি?" (২)

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই হৰিষমনেৰে সমিচাৰ দিলে, "হে পাণ্ডৱ! সত্ত্বগুণৰ প্ৰকাশ, ৰজোগুণৰ প্ৰবৃত্তি আৰু তমোগুণৰ মোহ উদয় হলেও যি বিচলিত নহয়, আৰু তাৰ নিবাকৰণলৈ যি উদাসীন ভাৱে আওকণীয়া, তেৱেঁই গুণাতীত পুৰুষ। সুখ আৰু দুখ যাৰ মানত সমান, যাৰ সদায় স্বৰূপাৱস্থাত স্থিতি; মাটি শিল, সোণ যাৰ চকুত সমান মূল্যৰ; প্ৰিয় আৰু অপ্ৰিয় দুইৰো প্ৰতি যাৰ একে আচৰণ; নিন্দা আৰু স্তুতি দুইৰো প্ৰতি যাৰ সমান ভাব, সেই ধীৰ পুৰুষেই গুণাতীত। যি সংসাৰৰ মায়া-মোহ-আসক্তিবিহীন, যি সৰ্ব্বপ্ৰকাৰ উদ্যমত্যাগী সেই সুধীৰ পুৰুষেই ত্ৰিগুণাতীত।" (৩)

"হে পাৰ্থ! স্বৰূপতে যি অন্তৰ্য্যামী ভগৱানক সৰল ভক্তিৰে সৈতে ভজনা কৰে, তেৱেঁই ত্ৰিগুণা প্ৰকৃতি বা মায়া অতিক্ৰম কৰি ব্ৰহ্মপদ লাভ কৰে। কিয়নো, সেই মই (ভগৱান্ বা পৰব্ৰহ্ম বা পৰমাত্মা বা

(১) গীতা, ১৪শ আধ্যা, ১৪—২০ শ্লোক।

(২) গীতা, ১৪শ আধ্যা, ২১ শ্লোক।

(৩) গীতা, ১৪শ আধ্যা ২২—২৫ শ্লোক।

পরমেশ্বর) (১) অবিনাশী, অভগন, নির্ম্মল, নির্ব্বিকার আরু সাক্ষাৎ ধর্ম্মস্বরূপ। (২)

(১) ভগবান বাসুদেব বেদর প্রতিষ্ঠাস্বরূপ। সেই বাসুদেবৰূপে অৱতীর্ণ শ্রীকৃষ্ণ সগুণ ব্রহ্মর আশ্রয় বুলি বেদত ব্রহ্মায়ো এইবুলি স্তুতি করিছিল,—

"একস্ত্বমাত্মা পুরুষঃ পুরাণঃ সত্যঃ স্বয়ংজ্যোতিরনন্ত আদ্যঃ।

নিত্যোঽক্ষরোঽজস্রসুখো নিরঞ্জনঃ পূর্ণোঽদ্বয়ো মুক্ত উপাধিতোঽমৃতঃ॥"

অর্থাৎ, হে ভগবান! তুমি সকলো প্রাণীর আত্মাস্বরূপ, সকলোৱে শরীরত বিদ্যমান, সর্ব্বত্রে একৰূপ; তুমি নিত্য, তুমি সত্য, তুমি স্বপ্রকাশ, তুমি আদ্য, তুমি অন্ত্য, তুমি অক্ষর, তুমি সর্ব্বব্যাপী, তুমি সম্পূর্ণ, তুমি অদ্বয়, তুমি উপাধিবিহীন, তুমি অমৃতস্বরূপ, তুমিয়ে পরব্রহ্মস্বরূপ ভগবান বাসুদেব।"

—কৃষ্ণানন্দ স্বামীর গীতার্থ সন্দীপনী।

(২) গীতা, ১৪শ আধ্যা, ২৬—২৭ শ্লোক।

১৭। অধ্যায়।

সংসাৰ-বৃক্ষ তত্ত্বজ্ঞান।

সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ প্ৰকৃতি বা অবিদ্যা বা মায়াৰ এই তিনিগুণ। সেই গুণৰ ক্ৰিয়া, আৰু সেই তিনি গুণবিশিষ্ট প্ৰকৃতি বা মায়া অতিক্ৰম কৰি জীৱাত্মাই কিৰূপে মুক্তিলাভ কৰিব পাৰে তাৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰি উঠি, সেই প্ৰকৃতি বা মায়াৰ সংসাৰ-তত্ত্বজ্ঞানৰ অধিকাৰী হবলৈ নিষ্পাপ মহাবাহু অৰ্জ্জুনক উপযুক্ত বিবেচনা কৰি, তত্ত্বদৰ্শী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই সেই গুহ্যতম তত্ত্বব্যাখ্যা দিবলৈ এই বুলি আৰম্ভ কৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! মায়া-জনিত এই সংসাৰৰূপ অশ্বত্থ (১) বৃক্ষৰ মূল-শিপা ওপৰলৈ, অৰ্থাৎ আকাশ-মুখীয়া; ইয়াৰ ঠাল-ঠেঙ্গুলি তললৈ, অৰ্থাৎ মৰ্ত্ত্যমুখীয়া; কৰ্ম্মকাণ্ডৰূপ বেদ ইয়াৰ পাত-কোঁহ ইত্যাদি; আৰু ই অব্যয়। যি এই সংসাৰ ৰূপ বৃক্ষৰ তত্ত্ব বুজি পাইছে তেৱেঁই বেদবেত্তা। প্ৰকৃতিৰ আৱৰণ তিনি গুণৰ সাৰশক্তিৰেই এই সংসাৰ-বৃক্ষ পৰিবৰ্দ্ধিত; ইয়াৰ ঠাল-ঠেঙ্গুলি, পাত-কোঁহ আদি উৰ্দ্ধ আৰু অধো দুয়োদিশে বিস্তৃত; অৰ্থাৎ কুকৰ্ম্মী জীৱাত্মাৰ শাখা অধোমুখে, ধৰ্ম্মাত্মাৰ শাখা উৰ্দ্ধমুখে পাহ মেলি বাঢ়ে। সংসাৰ-বিষয়জাল ইয়াৰ পাত, আৰু বাসনা ইয়াৰ মূল।" (২)

---

(১) যি নশ্বৰ, যাৰ স্থিতি বিশ্বাস কৰা নাযায় সেয়ে অশ্বত্থ। গতিকে, এই অনিত্য সংসাৰক অস্থায়ী অশ্বত্থ বৃক্ষৰ লগত বিজনি দিয়া হৈছে।

(২) গীতা ১৫শ, অধ্যা, ১—২ শ্লোক।

"হে অৰ্জ্জুন ! এই সংসাৰবাসী প্ৰাণীগণে এই সংসাৰৰূপ বৃক্ষৰ ৰূপ কেনে, ইয়াৰ আদি ক'ত, অন্ত ক'ত, মাজ ক'ত, তাৰ একো তত্ত্ব নাপায় ; অথাই-সাগৰৰ গৰ্ত্তত থকা মাছে যেনেকৈ সাগৰৰ সীমা দেখিবলৈ নাপায়, তেনেকৈয়ে ত্ৰিগুণময়ী মায়াত বিমোহিত জীৱই যেনিয়ে চায় তেনিয়ে সংসাৰত বাজে আন একো দেখা নাপায়। মাথোন, অতি চোকা বৈৰাগ্যৰূপ অস্ত্ৰেৰে সেই সংসাৰৰূপ অশ্বত্থ গছৰ গুৰি পেলাই তাক উছন্ নিয়াই পৰব্ৰহ্মক জানিব পৰা যায়। এতেকে, যি পৰমপদ লাভ কৰিলে জীৱৰ পুনৰ্জ্জন্ম নহয়, যাৰ দ্বাৰাই সংসাৰ-প্ৰবৃত্তিৰ বিস্তাৰ হৈছে, সেই আদিপুৰুষৰেই মই শৰণাগত হওঁ, এই বুলি সেই পদ চিন্তা কৰিব লাগে। যাৰ অভিমান ৰহিত হৈছে, যি বিবেকী, প্ৰিয় বা অপ্ৰিয় বস্তুৰ সমাগমত যাৰ আসক্তি বা বিৰক্তি নাই, যি মায়াতীত পৰব্ৰহ্মতত্ত্বপৰায়ণ, যাৰ বিষয়-ভোগত অভিলাষ নাই, সুখ দুখৰ হেতু ৰাগ-বিৰাগ যি মাৰ নিয়াব পাৰিছে, তেওঁৱেই সম্যক্ আত্মজ্ঞানৰ বলেৰে ব্ৰহ্মপদ লাভ কৰে। যি পদ প্ৰাপ্ত হলে তত্ত্ববান পুৰুষগণৰ পুনৰাবৃত্তি নহয়, যি পদ চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য আৰু অগ্নিয়েও প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে, অথচ যি পদ স্বপ্ৰকাশ, সেই পদেই মোৰ (পৰব্ৰহ্মৰ) পৰমোৎকৃষ্ট পদ (১)। এই সংসাৰত সনাতন জীৱ মোৰেই (পৰমাত্মাৰ) অংশ মাথোন ; এই জীৱই মনে সৈতে ছয় ইন্দ্ৰিয়ক আকৰ্ষণ কৰে। বায়ু বলোঁতে যেনেকৈ পুষ্পাদিৰ গন্ধলৈ গতি কৰে, জীৱাত্মায়ো তেনেকৈ দেহা এৰি যাওঁতে মন আৰু ইন্দ্ৰিয়গণক আকৰ্ষণ কৰি নিয়ে, আৰু অন্য দেহত আশ্ৰয় লবলৈ তাত প্ৰৱেশ কৰোঁতে সেই মন আৰু

---

(১) ন তদ্ভাসয়তে সূৰ্য্যো ন শশাঙ্কো ন পাবক।
যদগত্বা ন নিবৰ্ত্তন্তে তদ্ধাম পৰমং মম।—গীতা, ১৫শ, আধ্যা, ৬ শ্লোক।

ইন্দ্ৰিয়াদিকো প্ৰৱেশ কৰায় (১)। দেহত্যাগৰ ক্ষণত বা দেহত স্থিতিৰ কালত, নাইবা শোক-মোহ-সুখ-দুখ আদি বিষয় ভোগত প্ৰবৃত্ত অৱস্থাত, অথবা সত্ত্ব-ৰজঃ-তমঃ ত্ৰিগুণযুক্ত দশাত জীৱাত্মাক বিষয় ভোগ বাসনাত উন্মুক্ত মূঢ়গণে দেখা নাপায়, মাথোন বিবেকী যোগিগণে চিত্ত-শুদ্ধিৰ বলেৰে ধ্যানত নিজ নিজ দেহস্থিত আত্মাক দেখা পায়। (২)

"হে অৰ্জ্জুন ! চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নিৰ যি তেজে জগতক প্ৰকাশ কৰিছে, সেই তেজ স্বৰূপত ময়েই (পৰমাত্মা) বুলি জানিবা (৩)। ময়েই (পৰব্ৰহ্মই) পৃথিবীত অন্যান্য গ্ৰহৰ সৰ্ব্বতিকাল সমান্তৰ ৰাখি সমস্ত ভূতক ধাৰণ কৰি আছোঁ। আৰু, চন্দ্ৰৰূপ সোমৰস (৪) হৈ ঔষধিত ৰোগনিবাৰিণী শক্তি প্ৰয়োগ কৰিছোঁ। যি প্ৰাণ (নিশ্বাস) আৰু অপান (প্ৰশ্বাস) বায়ুৰ দ্বাৰাই জীৱগণৰ চাৰি প্ৰকাৰ অন্ন (৫) (আহাৰ) জীৰ্ণ কৰে, সেই জঠৰাগ্নি ময়েই (পৰমাত্মা) বুলি বুজিবা। সকলো মায়াশ্ৰিত চৈতন্যৰ (৬) লগত মিলি পৰমাত্মাই স্মৃতি আৰু জ্ঞানৰূপে উদয়ো হয়, আৰু সেই স্মৃতি জ্ঞানৰ বিলয়ো ঘটায়; বেদ বুজাবৰ গৰাকী তেৱেঁই; বেদ বুজিবৰ গৰাকীও তেৱেঁই। অৰ্থাৎ, মায়াতীত ৰূপে তেওঁ ব্ৰহ্ম,

(১) শৰীৰং যদবাপ্নোতি যচ্চাপ্যুৎক্ৰামতীশ্বৰঃ।
গৃহীত্বৈতানি সংযাতি বায়ুৰ্গন্ধানিবাশয়াৎ॥
—গীতা, ১৫শ, আধ্যা, ৮ শ্লোক।

(২) ১৫শ, আধ্যা, ২—১১ শ্লোক।

(৩) যিহেতু দৃশ্যমান জগতৰ সকলো বস্তুৱেই ভগৱদ্বিভূতি।

(৪) চন্দ্ৰত সঞ্জীৱনী সুধা আছে বুলিয়েই চন্দ্ৰৰ আন এটা নাম "সোম"।

(৫) চাৰি প্ৰকাৰ অন্ন—চৰ্ব্ব্য, চোষ্য, লেহ্য, পেয়।

(৬) মায়াশ্ৰিত চৈতন্যই জীৱাত্মা।

মায়াশ্রিত ৰূপে তেওঁ ব্ৰহ্মবেত্তা। ইহলোকত ক্ষৰ আৰু অক্ষৰ (১) এই দুবিধ বস্তুৱেই প্ৰসিদ্ধ; পৰমাত্মাই দেহত জীৱাত্মাৰূপে প্ৰবিষ্ট হৈ জগতক প্ৰকাশ কৰে। কিন্তু, সেই দুবিধ বস্তুৰপৰা পৰমাত্মা পৃথক্; তেওঁ একে ক্ষণতে ত্ৰিজগতত বিদ্যমান; তেওঁ অব্যয় আৰু তেওঁ ঈশ্বৰ। পৰমাত্মা কাৰ্য্যৰো অতীত আৰু কাৰণতকৈও উত্তম; সেই হেতুকেই ভগৱানক পুৰুষোত্তম বোলা যায়। যি যোগী পুৰুষে মায়া-মোহ ভেদ কৰি ভগৱানক এই পুৰুষোত্তম ৰূপে জানি ভজনা কৰে, তেৱেঁই প্ৰকৃত তত্ত্বদৰ্শী, তেওঁ সৰ্ব্বজ্ঞ আৰু তেওঁ ভক্তিযোগৰ দ্বাৰাই যথাৰ্থ পৰমপুৰুষক উপাসনা কৰে। (২)

এই ছেগতে সামৰণীত দিবলগীয়া (৩) গুহ্যতম তত্ত্বজ্ঞান দান কৰি, ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই এই বুলি অৰ্জ্জুনক পুনৰপি সম্বোধন কৰিলে, "হে অনঘ (নিষ্পাপ)! হে ভাৰত! তোমাৰ আগত মই এই যে গুহ্যতম ৰহস্য-শাস্ত্ৰ কীৰ্ত্তন কৰিলোঁ, যি যোগী পুৰুষে তাঁক হৃদয়ঙ্গম কৰিব পাৰিছে, তেওঁ আত্মজ্ঞানযুত হৈ পৰমপদ লাভ কৰিছে। (৪)

---

(১) এই দুই পদৰ বহুল ব্যাখ্যা ইতিপূৰ্ব্বৰ টীকাত দি অহা হৈছে। এই স্থলত সি কাৰ্য্য আৰু কাৰণৰূপে গৃহীত হৈছে।

(২) গীতা, ১৫শ, আধ্যা, ১২—১৯ শ্লোক।

(৩) গীতাৰ সামৰণী-আধ্যাত যি বক্তব্য থৈছে, এই ১৫শ, আধ্যাতে তাৰ সাৰ-তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰা হল।

(৪) গীতা, ১৫শ আধ্যা, ২০ শ্লোক।

১৮। অধ্যায়।

বাসনা তত্ত্বজ্ঞান।

ভোগ-বাসনা দুবিধ,—শুভ আৰু অশুভ (১)। অশুভ বাসনা পৰিত্যাগ কৰি শুভ বাসনা অৱলম্বন কৰাৰ আৱশ্যকতা ব্যাখ্যা কৰাৰ উদ্দেশ্যে ভগৱানে এই বুলি নতুন ছেদত ধৰিলে, "হে অৰ্জ্জুন! অভয়, তত্ত্বসংশুদ্ধি (২), জ্ঞান আৰু যোগত স্থিতি; দান, দম আৰু যজ্ঞ; স্বাধ্যায় (৩), তপ আৰু আৰ্জ্জৱ (৪) এই সমস্তই শুভ বাসনাৰ ফল দৈৱী সম্পদ (৫); অহিংসা, সত্য, অক্ৰোধ, ত্যাগ, শান্তি, পৰনিন্দাবৰ্জ্জন, দয়া, লোভশূন্যতা, মৃদুতা, লজ্জা, চাঞ্চল্যশূন্যতা এইবোৰো দৈৱী সম্পৎ বা শুভ বাসনাৰ লক্ষণ। হে ভাৰত! সাত্ত্বিকী বাসনাৰে যি সকলে সংসাৰত জন্মগ্ৰহণ কৰে, সেই সকলেই তেজ (সাহ), ক্ষমা, ধৃতি, শৌচ (চিত্তশুদ্ধি), অদ্ৰোহ (অভিৰোধ), অভিমানশূন্যতা এইবোৰ গুণৰ গৰাকী হয়।

---

(১) সাত্ত্বিকী বাসনা শুভ আৰু মুক্তিমাৰ্গৰ হেতু; ৰাজস আৰু তামস বাসনা অশুভ আৰু সংসাৰবন্ধনৰ হেতুস্বৰূপ।

(২) মিছা, প্ৰবঞ্চনা, মায়াদি ত্যাগৰ নামেই তত্ত্বসংশুদ্ধি। গীতাৰ ২য়, আধ্যাত স্থিতপ্ৰজ্ঞ পুৰুষৰ ব্যাখ্যাৰ লগত এই বিষয়ে বহলাই কোৱা হৈছে।

(৩) শাস্ত্ৰাদি অধ্যয়ন।

(৪) কাৰ্য্য, বাক্য আৰু ভাৱৰ একতাৰূপ সাত্ত্বিক ব্যৱহাৰেই আৰ্জ্জৱ। গীতাৰ ১২শ, আধ্যাত ভগৱৎভক্তৰ ব্যাখ্যাৰ লগত এই বিষয়ে কোৱা হৈছে।

(৫) সাত্ত্বিকী বাসনাই দৈৱী সম্পদ। গৃহস্থীৰ দৈৱী সম্পদ বিত্তংকৈ ধৰিলে

হে পাৰ্থ! যি বিলাকে ৰাজসী (ৰজোগুণজাত) আৰু আসুৰী (তমোগুণজাত) অশুভ বাসনা লৈ জন্ম ধৰে, সিবিলাক দম্ভ, দৰ্প, অভিমান, ক্ৰোধ, কৰ্কশতা, অজ্ঞানতা, এইবোৰ আসুৰী সম্পদৰ মাথোন গৰাকী হয়। দৈৱী সম্পৎ মোক্ষৰ হেতু, আৰু আসুৰী সম্পৎ বন্ধনৰ হেতু বুলি কৈ আহিছোঁ। সেই দৈৱী সম্পতৰ মূল সাত্ত্বিকী বাসনা লৈয়ে যে তুমি জন্মগ্ৰহণ কৰিছা তাত সন্দেহ নাই; এতেকে, হেঁ পাণ্ডৱ, তুমি হতাশ নহবাঁ। হে পাৰ্থ! এই জগতত দৈৱ আৰু আসুৰ এই দুবিধ প্ৰকৃতিৰ সৃষ্টি; দৈৱ প্ৰকৃতিৰ সাত্ত্বিকী শুভ বাসনাযুত জীৱাত্মাৰ বিষয়ে তোমাক বিস্তৰ ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে; এতিয়া আসুৰ প্ৰকৃতিৰ ৰাজসী আৰু তামসী অশুভ বাসনাযুত জীৱাত্মাৰ কথা কওঁ, শুনিবাঁ। (১)

"হে অৰ্জ্জুন! অসুৰ স্বভাবী মানুহে কিহত প্ৰবৃত্ত হব লাগে, কিহৰপৰা নিবৃত্ত হব লাগে, সেই বিষয়ে নাজানে; সিহঁতৰ ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম জ্ঞান নাই। (২) গতিকে, সিহঁতৰ শৌচ নাই, আচাৰ নাই, আৰু সত্যও নাই; নাইবা অহঙ্কাৰ, অভিমান, দম্ভ, দৰ্প ইত্যাদি কু-প্ৰবৃত্তিৰ উত্তেজনাত সিহঁতে শৌচাচাৰাদি মানিবলৈ অপাৰগ হয়। আসুৰ প্ৰকৃতিৰ মানুহে কয় যে, জগতৰ মূলত সত্যাসত্যৰ অস্তিত্ব নাই; ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মৰূপ প্ৰতিষ্ঠা যে জগৎ ব্যৱস্থাৰ হেতু, সেইটো সিহঁতে স্বীকাৰ নকৰে; ঈশ্বৰৰপৰা যে জগতৰ সৃষ্টি হৈছে, তাকো সিহঁতে নামানে।

এইবোৰেই যাই;—যেনে, দান (নিজৰ অধিকাৰৰ বস্তুৰ স্বত্বত্যাগ কৰি যোগ্য পাত্ৰত অৰ্পণ), সংযম কৰ্ম্মানুষ্ঠান (দেৱযজ্ঞ, পিতৃযজ্ঞ, ভূতযজ্ঞ ইত্যাদি), ব্ৰহ্মচৰ্য্য বা কায়িক, বাচিক আৰু মানসিক তপ, অকপটতা। গীতাৰ ১৩শ, আধ্যাত জ্ঞানৰ লক্ষণ বৰ্ণনাৰ লগত এই বিষয়ে আভাস দিয়া হৈছে।

(১) গীতা, ১৬শ আধ্যা, ১—৬ শ্লোক।

সিহঁতৰ মতে বিষয়ভোগ সুখৰ অভিলাষী স্ত্ৰী-পুৰুষৰ সংযোগেই জগৎ-সৃষ্টিৰ প্ৰাকৃতিক নিয়ম, আৰু কামেই জগতৰ উৎপত্তিৰ হেতু, ইয়াত বাজে অন্য কাৰণ নাই। এই আসুৰী প্ৰকৃতিৰ মানুহৰ আত্মা সততে কাম, ক্ৰোধ, লোভ, মোহাদি বাসনাৰ দ্বাৰাই আবৃত (১); গতিকে সিহঁত অল্প বুদ্ধিজীবী (২)আৰু উগ্ৰকৰ্ম্মা (৩), সিহঁতে অন্যৰ অহিত সাধনৰ অৰ্থে জন্মগ্ৰহণ কৰে। সিহঁতে হৃদয়ৰ পূৰাব নোৱাৰা বাসনাজনিত দম্ভ, মান, মদত উন্মত্ত হৈ অশুচি আৰু শাস্ত্ৰবিৰুদ্ধ কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হয়। অশুভ বাসনাযুত আসুৰ স্বভাবী মানুহে পাপ, পুণ্য, পৰলোক, স্বৰ্গলাভ, নৰক-গতি মোক্ষপ্ৰাপ্তি এইবোৰ একোকে নামানে; তাহাঁতৰ বিশ্বাস যে, যিমান দিন দেহা, সিমান দিনলৈ মাথোন জীৱন; আত্মাৰ অস্তিত্ব সিহঁতে নামানে। গতিকে, এই জীয়াই থকা কালত বিষয়জনিত সুখভোগেই সিহঁতৰ পুৰুষাৰ্থ। আশে-পাশে অশেষ আশা ডোলেৰে বান্ধখাই সিহঁতে বিষয়-বাসনা পূৰাবৰ অৰ্থে অন্যায় বৃত্তি ধৰি অৰ্থ সঞ্চয় কৰে। অশুভ বাসনাযুত আসুৰ প্ৰকৃতিৰ মানুহ কেৱল ধনৰ আকাঙ্ক্ষাত মগ্ন। আসুৰী বাসনাৰ মানুহে নিজকে অতি ক্ষমতাশালী সৰ্ব্বেসৰ্ব্বা ঈশ্বৰ যেন

---

(১) বাসনাই যে সংসাৰ-বৃক্ষৰ অৰাস্তৱ মূল, সেই বিষয়ক বহুল ব্যাখ্যা গীতাৰ ১৫শ, আধ্যাত বহলাই কোৱা হৈছে; ১৬শ, আধ্যাৰ প্ৰথম এই কেইটা শ্লোকত সেই বাসনাৰ তত্ত্বজ্ঞানৰ আভাস আৰম্ভ কৰা হৈছে। ১৪শ, আধ্যাত গুণাতীত পুৰুষৰ লক্ষণ কীৰ্ত্তনৰ লগত এই দৈব ভূতসৰ্গ বিষয়ৰ আভাস দিয়া হৈছে।

(২) অল্প :—মল, মাংস, ৰুধিৰ, মজ্জাদি নিন্দিত পদাৰ্থযুক্ত দেহা। যি দেহত অহংবুদ্ধি, সিয়ে অল্পবুদ্ধি।

(৩) যি দেহাক মাথোন পালিবৰ উদ্দেশে শাস্ত্ৰনিষিদ্ধ কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হয়, সিয়েই উগ্ৰকৰ্ম্মা।

ভাবে; অজ্ঞানমোহিত হৈ নিজক ধনে-ধানে কুলে-মানে সৰ্ব্বপ্ৰধান কৰাৰ অতৃপ্ত অশুভ বাসনাত সততে সিহঁত উন্মত্ত হয় (১)। হে অৰ্জ্জুন! নানাতৰহৰ ছুৰিত সংকল্পত বিভোল, মোহজালত মেৰখোৱা আৰু বিষয়-ভোগত অত্যন্ত আসক্ত অশুভ বাসনাৰ মানুহ নৰকত পতিত হয়; অৰ্থাৎ জীৱনত তাৰ ক্লেশ ভুগুচে (২)। আপোন-শলাগী, উধৎ স্বভাৱী, ধনমানমদযুত আসুৰী বাসনাৰ মানুহে মাথোন লোকক দেখুৱাবলৈ গণ্ডপ. মাৰি নামনিমিতকৈ যজ্ঞানুষ্ঠান কৰে; তেনেকুৱা যজ্ঞৰ শুভফল নাই (৩)। সেই অশুভ বাসনাৰ ৰাক্ষসী স্বভাৱৰ মানুহে অহঙ্কাৰ, বল, দৰ্প, কাম আৰু ক্ৰোধৰ আশ্ৰয় লৈ নিজৰ আৰু অন্যৰ দেহস্থিত আত্মাৰূপ মোৰ (পৰমাত্মাৰ) প্ৰতি বিদ্বেষ ভাব প্ৰকাশ কৰি অশলাগী হয় মাথোন। সেই দ্বেষপৰৱশ ক্ৰূৰমতি অশুভ বাসনাৰ আসুৰী মানুহে ঘূৰি ঘূৰি আসুৰী যোনিত (৪) জনম লব লগাত পৰে। এই পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফলৰপৰা কাৰো অব্যাহতি নাই। (৫)

"হে কুন্তীনন্দন! যি মানুহে নিজৰ আসুৰী বাসনাৰ ফলত এবাৰ আসুৰী যোনিত জনম লয়, তাৰ আৰু সহজে উদ্গতি নহয়;

---

(১) গীতা, ১৬শ, আধ্যা ৭—১৫ শ্লোক।

(২) অনেকচিত্তবিভ্ৰান্তা মোহজাল সমাবৃতাঃ। প্ৰসক্তাঃ কামভোগেষু পতন্তি নৰকেঽশুচৌ।—গীতা, ১৬শ, আধ্যা, ১৬ শ্লোক।

(৩) "আত্মসম্ভাবিতাঃ স্তব্ধা ধনমানমদান্বিতাঃ। যজন্তে নামযজ্ঞৈস্তে দম্ভেনাবিধিপূৰ্ব্বকম্।"—গীতা, ১৬শ, আধ্যা, ১৭ শ্লোক।

(৪) সাপ, বাঘ, কুম্ভীৰ, হাঙৰ, বিছা, জোক্ ইত্যাদি জীৱৰ যোনিক লক্ষ্য কৰি কোৱা হৈছে।

(৫) গীতা, ১৬শ আধ্যা, ১৮—১৯ শ্লোক।

তাৰ ক্রমাৎ আধোগতি হে হয়। কাম, ক্রোধ আৰু লোভ এই তিনি ৰিপু তিনিখন নৰকৰ দুৱাৰ স্বৰূপ (১); এই তিনিৰ প্ৰভাৱ এৰাব নোৱাৰিলে জীৱৰ উদ্গতি নাই। কিন্তু, যি এই তিনি ৰিপুক দমিব পাৰে, সি পৰমগতি লাভ কৰে। যি ৰাক্ষসী বাসনাৰে মানুহে শাস্ত্ৰবিধি অৱজ্ঞা কৰি স্বেচ্ছাচাৰ কৰে, তাৰ ইহলোকত সিদ্ধিলাভ (চিত্তশুদ্ধি) নোহোৱাৰ হেতুকে পৰলোকত পৰমগতি লাভ নহয়। হে অৰ্জ্জুন! কাৰ্য্য আৰু অকাৰ্য্য নিৰূপণৰ অৰ্থে শাস্ত্ৰই বিশিষ্ট প্ৰমাণ দিছে; এতেকে তুমি কোনো অশুভ বাসনাক প্ৰশ্ৰয় নিদি শাস্ত্ৰমতে স্বধৰ্ম্ম(২) অনুযায়ী কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ হোৱা। (৩)

---

(১) "ত্রিবিধং নৰকস্যেদং দ্বাৰং নাশনমাত্মনঃ।
কামঃ ক্রোধস্তথা লোভস্তস্মাদেতত্ত্ৰয়ং ত্যজেৎ॥"

—গীতা, ১৬শ আধ্যা, ২১ শ্লোক।

(২) স্বধৰ্ম্মঃ—স্বপ্ৰকৃতি পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফল অনুযায়ী যি মানুহে যি প্ৰকৃতি লাভ কৰে, সেই অনুযায়ী বৃত্তিত সেই মানুহ প্ৰবৃত্ত হয়। অৰ্জ্জুনৰ পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফল অতি উত্তম; তাৰ ফলত তেওঁ ক্ষত্ৰিয়কুলৰ তিলক হৈ জন্মলাভ কৰিছে। তেওঁৰ স্বধৰ্ম্ম ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্ম। এতেকে, স্বধৰ্ম্ম পালনৰ অৰ্থে এতিয়া তেওঁ ৰণলৈ উলাহেৰে আগ বঢ়া যুগুত।

(৩) গীতা, ১৬শ আধ্যা, ২০—২৪ শ্লোক।

১৭। অধ্যায়।

সাম্প্ৰদায়িক কৰ্ম্মানুষ্ঠান তত্ত্বজ্ঞান।

সংসাৰ আৰু সংসাৰৰ শিপা বাসনা-বিষয়ক তত্ত্বজ্ঞান ব্যাখ্যা শ্ৰৱন কৰি ভক্তিপৰায়ণ অৰ্জ্জুন বীৰে অতি আগ্ৰহৰে সৈতে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক সুধিলে, "হে কৃষ্ণ! যিবিলাকে শাস্ত্ৰবিধিলৈ আওকাণ কৰি আপোন মনেৰে শ্ৰদ্ধাযুক্ত হৈ পূজনাদি কৰে (১), সিবিলাকৰ নিষ্ঠা কি ৰূপ? সাত্ত্বিকী, নে ৰাজসী, নে তামসী?" (২)

তত্ত্বজ্ঞানী ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই হৰিষ-অন্তৰেৰে এই বুলি সমিচাৰ দিলে,—"হে ভাৰত! পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফল অনুযায়ী দেহী আত্মাৰ সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী প্ৰকৃতিভেদে স্বাভাৱিক শ্ৰদ্ধা তিনি প্ৰকাৰ।

---

(১) সাধাৰণতে কৰ্ম্মানুষ্ঠান তিনি শ্ৰেণীত বিভক্ত। প্ৰথমতে, যিবিলাকে শাস্ত্ৰবিধি অনুযায়ী ধৰ্ম্মকৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে, সিবিলাক দেৱ সম্প্ৰদায়; দ্বিতীয়তে, যিবিলাকে শাস্ত্ৰবিধি জানিও তাৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা কৰি নিজ ইচ্ছানুৰূপ কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে সেইবিলাক অসুৰ সম্প্ৰদায়; আৰু যিবিলাকে শাস্ত্ৰবিধি জানিও তালৈ আওহেলা, কৰি উদাসীন ভাৱে, অথচ শ্ৰদ্ধাযুক্ত হৈ নিজৰ মনোমত কৰ্ম্মানুষ্ঠান কৰে, সিবিলাক কোন্ সম্প্ৰদায় ভুক্ত? অৰ্জ্জুনে নিজক এই তৃতীয় বিধ সম্প্ৰদায়ভুক্ত জানি, এই সাম্প্ৰদায়িক পৰিণাম বিষয়ক সংশয় ভঞ্জনৰ অৰ্থে কৃষ্ণভকত তত্ত্বপ্ৰশ্ন কৰিছে, এই বিধৰ নিষ্ঠা কি? সাত্ত্বিকী, নে ৰাজসী, নে তামসী?

(২) গীতা, ১৭শ অধ্যা, ১ম শ্লোক।

তাৰ বিশদ ব্যাখ্যা দিওঁ, শুনিবাঁ। যিসকলে দেৱতাদিৰ পূজা কৰে, সেইসকল সাত্ত্বিক ; যিবিলাকে যক্ষ-ৰাক্ষসাদিৰ পূজা কৰে, সিবিলাক ৰাজসিক ; আৰু যিবিলাকে ভূত-প্ৰেতাদিৰ পূজা কৰে, সিবিলাক তামসিক। যিবিলাকে শাস্ত্ৰত নোহোৱা স্বকল্পিত বিধি অনুসৰি কঠোৰ তপস্যাত ধৰি উপবাস, অনাহাৰ, অনিদ্ৰা ব্ৰতৰ দ্বাৰাই দেহক কৃশ আৰু দুৰ্ব্বল কৰে, তাৰ লগে লগে দেহস্থিত আত্মাকো কৃশ কৰে, সেই বিবেকবিহীন লোক ইহলোকত সৰ্ব্বসুখৰপৰা বঞ্চিত আৰু পৰলোকত অধোগতি প্ৰাপ্ত হয়। সিবিলাক আসুৰ (১) শ্ৰেণীত ভুক্ত। (২)

"প্ৰকৃতিভেদে মানুহৰ আহাৰো তিনি প্ৰকাৰ (৩) ; আৰু তপ, যজ্ঞ, দান এই ধৰ্ম্মকৰ্ম্মানুষ্ঠানো প্ৰত্যেকেই তিনি বিধৰ (৪)। সেইবোৰৰ সুকীয়া সুকীয়াকৈ ব্যাখ্যা দিওঁ, শুনিবাঁ।

আহাৰ :—যি আহাৰে মানুহৰ পৰমায়ু বৃদ্ধি কৰে, যি আহাৰে দুৰ্ব্বল শৰীৰত বল দিয়ে, যি আহাৰে ৰোগ নিবাৰণ কৰে আৰু গুচায়, যি আহাৰে মন-প্ৰাণ পৰিতৃপ্ত কৰে, যি আহাৰ সোৱাদ, শীতল আৰু ৰুচিকৰ, যি আহাৰে মনত উৎসাহ বঢ়ায়, সেইবোৰ আহাৰেই সাত্ত্বিক সম্প্ৰদায়ৰ আহাৰ ; অতি কেহা, টেঙ্গা, লুনীয়া, চোকা, উগ্ৰ (বাৰ-মচলা দিয়া গুৰুপাকী) আহাৰ, আৰু যি আহাৰ পাচত ৰোগ, শোক, দুখ, বিষাদিৰ কাৰণ হয়, সেই আহাৰ ৰাজসিক সম্প্ৰদায়ে ভোগ কৰে ;

---

(১) নিকৃষ্ট সম্প্ৰদায়ৰ কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ ব্যাখ্যা দিওঁতেই উৎকৃষ্ট সম্প্ৰদায়ৰ কৰ্ম্মানুষ্ঠান অযাচিতে ব্যাখ্যা কৰা হয়। ইয়াকে নিষেধমুখী ব্যাখ্যা বোলা যায়।

(২) গীতা, ১৭শ অধ্যা, ২—৬ শ্লোক।

(৩) চৰ্ব্ব্য, চোষ্য আৰু লেহ্য এই ত্ৰিবিধ আহাৰ।

(৪) (ক) অগ্নিহোত্ৰাদি যজ্ঞ ; (খ) চান্দ্ৰায়নাদিতপঃ ; (গ) দানাদি বিশিষ্ট দান।

কৰ্কৰা, পঁইতা, আধাসিজা, অতিসিজা, গেলা, পচা, দুৰ্গন্ধী, এৰা, অশুচি আহাৰ তামসিক সম্প্ৰদায়ে ভোজন কৰে।

যজ্ঞ :—ফল কামনা ত্যাগ কৰি কেৱল চিত্তশুদ্ধিৰ উদ্দেশে কৰ্ত্তব্য জ্ঞান কৰি যি যজ্ঞ অনুষ্ঠিত কৰা হয়, সেয়ে সাত্ত্বিক যজ্ঞ; ফল কামনাৰে আৰু নিজৰ মহত্তালি প্ৰকাশৰ উদ্দেশে যি যজ্ঞ কৰা হয়, সি ৰাজসিক; আৰু যি যজ্ঞ শাস্ত্ৰবিধিবৰ্জ্জিত আৰু য'ত শ্ৰদ্ধাৰ অভাৱ, সেই যজ্ঞ তামসিক।

তপ :—শাৰীৰিক তপস্যা, বাচিক তপস্যা আৰু মানস তপস্যা এই তিনি প্ৰকাৰ তপস্যাৰ লক্ষণ এই;—যেনে, দেব, দ্বিজ, গুৰু আৰু প্ৰাজ্ঞজনৰ পূজা আৰু শৌচ; আৰ্জ্জব, ব্ৰহ্মচৰ্য্য, অহিংসা এইবোৰ শাৰীৰিক তপস্যাৰ নিষ্ঠা; সদালাপ, সত্যকথা, অৰ্থাৎ যি কথা শুনিলে শ্ৰোতাৰ মনোবেদনা নহয়, যি সত্যকথা শুনি শ্ৰোতাৰ কল্যাণ সাধিত হয়, এনেকুৱা বচন ব্যৱহাৰ আৰু যথাবিধি বেদাধ্যয়ন এই বোৰেই বাচিক তপস্যাৰ লক্ষণ; চিত্তপ্ৰসন্নতা, অক্ৰূৰতা, মৌন ভাব, আত্মসংযম, চিত্তশুদ্ধি এইবোৰ মানস তপস্যাৰ আচৰণ। কামনা ত্যাগ কৰি নিজ কৰ্ত্তব্য বোধ কৰা এই ত্ৰিবিধ তপস্যা সাত্ত্বিক; মান-সৎকাৰ, যশস্যা, গৌৰৱৰ উদ্দেশে যি তপস্যা অনুষ্ঠিত হয়, সি ৰাজসিক; দুৰাকাঙ্ক্ষা তৃপ্তি আৰু নিবৃত্তিৰ নিমিত্তে, অথবা আনৰ বিনাশ কামনাৰে যি তপস্যা কৰা যায়, সি তামসিক।

দান :—দেশ-কাল-পাত্ৰভেদে প্ৰত্যুপকাৰৰ আশা নৰখাকৈ, কেৱল কৰ্ত্তব্যৰ অনুবোধত যি দান কৰা যায়, সি সাত্ত্বিক; প্ৰত্যুপকাৰৰ প্ৰত্যাশা বা স্বৰ্গাদি ফল কামনাৰে যি দান কৰা যায়, সি ৰাজসিক; যি দান অযোগ্য দেশত, অশুভ কালত, অপাত্ৰত আৰু অৱজ্ঞাৰে সৈতে প্ৰদত্ত হয়, সি তামসিক দান। (১)

(১) গীতা, ১৭শ আধ্যা, ৭—২২ শ্লোক।

"ওঁ তৎসৎ পৰব্ৰহ্মৰ এই তিনিপ্ৰকাৰ নাম শাস্ত্ৰে নির্দ্দেশ কৰিছে। যি দৰে ওঁকাৰ ৰূপে পৰব্ৰহ্মৰ নাম অ+উ+ম এই ত্ৰিবৰ্ণাত্মক, সেইদৰে পূৰ্ব্বকালত মহৰ্ষিসকলে পৰব্ৰহ্মৰ ওঁ+তৎ+সৎ এই তিনি অবয়ৱ-যুক্ত নাম মন্ত্ৰৰ আদিতে স্মৰণ কৰিছিল। কাৰণ, তদ্বাৰাই ধৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ কাৰ্য্যবৈগুণ্য দোষ খণ্ডন কৰা যায়। এই নামৰ প্ৰভাবেৰেই ব্ৰহ্মাই আদিতে ব্ৰাহ্মণ (১), বেদ আৰু যজ্ঞ সৃষ্টি কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল (২)। এই হেতুকেই বেদবিদ্ পণ্ডিতসকলে 'ওঁ' নাম উচ্চাৰণ কৰি যজ্ঞ, দান, তপস্যাদি ক্ৰিয়াত প্ৰবৃত্ত হয়। এই কাৰণেই মোক্ষ আকাঙ্ক্ষীসকলে 'তৎ' এই শব্দ উচ্চাৰণ কৰি বিবিধ যজ্ঞ, দান, তপস্যাদি সম্পাদন কৰে। আৰু, এই নিমিত্তেই, হে পাৰ্থ, শিষ্টসকলে সদ্ভাব (৩) আৰু সাধুভাব জনিত (৪) মঙ্গলজনক কাৰ্য্যাৰম্ভনত 'সৎ' শব্দ উচ্চাৰণ

---

(১) এই প্ৰসঙ্গত ব্ৰাহ্মণ (ব্ৰাহ্মণাস্তেন) শব্দৰ দ্বাৰাই ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয় আৰু বৈশ্য এই ত্ৰিবিধ দ্বিজক উপলক্ষ্য কৰা হৈছে।

—কৃষ্ণানন্দস্বামীকৃত গীতাৰ্থ সন্দীপনী।

(২) ওঁ তৎসদিতি নির্দ্দেশো ব্ৰহ্মণস্ত্ৰিবিধঃ স্মৃতঃ।
ব্ৰাহ্মণাস্তেন বেদাশ্চ যজ্ঞাশ্চ বিহিতাঃ পুৰা॥

—গীতা, ১৭শ আধ্যা, ২৩ শ্লোক।

(৩) সদ্ভাব অৰ্থত অস্তিত্ব; অৰ্থাৎ কোনো বস্তু আছেনে নাই তাত সংশয় হলে ব্ৰহ্মাৰ 'সৎ' নাম উচ্চাৰণ কৰি সেই আশঙ্কা অঁাতৰ কৰা হয়।

—কৃষ্ণানন্দ স্বামীৰ গীতাৰ্থ সন্দীপনী।

(৪) সাধুভাব, অৰ্থাৎ সাধুত্ব বা পৱিত্ৰ, অৰ্থাৎ কোনো বস্তুৰ পৱিত্ৰতাত সংশয় হলে মহাত্মাসকলে ব্ৰহ্মৰ পৱিত্ৰ নামাঙ্ক 'সৎ' শব্দ উচ্চাৰণ কৰি তাৰ বৈগুণ্য দোষ খণ্ডন কৰে।

কৰে। কিন্তু, হে অর্জ্জুন! শ্ৰদ্ধাই সিদ্ধিৰ মূল; অশ্ৰদ্ধাৰে সৈতে অগ্নিত আহুতি দান, ব্ৰাহ্মণ সজ্জনক অন্ন-বস্ত্ৰাদি দান, আৰু কায়িক, বাচিক আদি তপস্যা আৰু আন যি কোনো কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰা যায়, সমস্ত অসৎ আৰু ব্যৰ্থ হয়; আৰু সেই শ্ৰদ্ধাহীন কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই ইহলোক আৰু পৰলোক কতো কোনো গুণ বা ফল লাভ কৰা নাযায়। (১)

(১) গীতা, ১৭শ আধ্যা, ২৩—২৮ শ্লোক।

২০। আধ্যা।

ত্যাগ তত্ত্বজ্ঞান।

অষ্টাদশ আধ্যাৰে সৈতে গীতা সম্পূর্ণ। এই মোখনী আধ্যাত আগৰ আধ্যায়াৰৰ ভালেমান জটিল তত্ত্বৰ সৰল ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে মাথোন, নতুন মূলতত্ত্ব সন্নিবিষ্ট হোৱা নাই। বিশেষ, ১৪শ আৰু ১৫শ আধ্যাতে ১৮শ আধ্যাত কৰলগীয়া কথাৰ সাৰাংশ কথিত হৈছে। এতিয়া এই মোখনী আধ্যাৰ ব্যাখ্যাত ভালেমান তত্ত্বৰ বছা বছা লাগতিয়াল গোটাচেৰেক তত্ত্ব-ব্যাখ্যা মাথোন উদ্ধৃত কৰা যাব।

সর্ব্বশাস্ত্ৰবিশাৰদ সূক্ষ্মতত্ত্বদর্শী আত্মজ্ঞানী পৰমাত্মাস্বৰূপ নৰতনু বিশ্ববিকাশ বাহুবিঘ্নবিনাশক জীৱন্ত শক্তি মহাবাহু কেশিনিসূদন অন্তৰ ৰিপুসংযমী হৃষীকেশ গোবিন্দ শ্ৰীকৃষ্ণকথিত তত্ত্বজ্ঞান উপলব্ধি কৰি তন্ময় হৈ পার্থবীৰে ভক্তিবিহ্বল শুদ্ধচিত্তেৰে এইবুলি পুনৰপি কৃপাভিক্ষা কৰিলে,—"হে মহাবাহো! হে হৃষীকেশ! হে কেশিনিসূদন! এতিয়া সন্ন্যাস আৰু ত্যাগৰ (১) প্ৰকৃত পার্থক্য কি, জানিবলৈ মোৰ ধাউতি বাঢ়িছে; কৃপা কৰি তাৰ বিশদ ব্যাখ্যা দি মোৰ তত্ত্বজ্ঞান সম্পূর্ণ কৰা।" (২)

---

(১) 'সন্ন্যাস' আৰু 'ত্যাগ' এই দুটি 'ঘট' আৰু 'পটৰ' নিচিনা বিভিন্ন জাতীয় নে, ঘট আৰু ঘটীৰ নিচিনা একেবিধ সজুলীৰ বিভিন্ন নাম, অৰ্জ্জুনে তাকে বিশ্লেষণ বিচাৰিছে।

(২) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ১ম শ্লোক।

গীতাশাস্ত্রৰ ব্যাখ্যা শ্ৰৱনত অৰ্জ্জুনৰ আসক্তি উপলব্ধি কৰি ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই হৰিষ্‌ অন্তৰেৰে এই বুলি পুনৰপি সূক্ষ্মতত্ত্বৰ ব্যাখ্যা আৰম্ভ কৰিলে ;—"হে অৰ্জ্জুন ! বেদশাস্ত্ৰবিদ্‌ পণ্ডিতসকলৰ মতে কাম্যকৰ্ম্ম আৰু তাৰ ফলবাসনা বৰ্জ্জন (১) কৰাৰ নাম 'সন্ন্যাস' ; তদুপৰি নিত্যকৰ্ম্ম সমূহ আৰু তাৰ ফলবাসনা বিসৰ্জ্জন দিয়াৰ নাম 'ত্যাগ'। ই ঘট আৰু পটৰ নিচিনা বিভিন্ন জাতীয় নহয়, ঘট আৰু ঘটীৰ নিচিনা একে জাতীয় পদাৰ্থ হে (২)।

"হে অৰ্জ্জুন ! ত্যাগ বিষয়ত পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত মতভেদ আছে। কাৰো মতে মুক্তিৰ বাধক কাম্যকাম আৰু নিত্যকাম মাত্ৰেই বৰ্জ্জনীয় ; কাৰো মতে যজ্ঞ, দান, তপস্যাদি কৰ্ম্ম কোনোমতে বৰ্জ্জনীয় নহয়। কিয়নো, এইবোৰ কৰ্ম্মানুষ্ঠান চিত্তশুদ্ধিৰ অৰ্থে প্ৰয়োজনীয়। হে ভৰতসত্তম ! সেই সমস্যা খণ্ডাবৰ হেতু মানৱৰ ত্যাগ বিষয়ে মোৰ সিদ্ধান্ত মত এই :—ত্যাগ তিনিপ্ৰকাৰ ; যেনে, ১ম, ফলকামনা নাৰাখি কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰা ; ২য়, ফলকামনাযুত কৰ্ম্মানুষ্ঠান মাথোন বৰ্জ্জন ; ৩য়, ফলকামনা আৰু তাৰ লগতে সমুদায় কৰ্ম্মানুষ্ঠান পৰিহাৰ কৰা। ইয়াৰভিতৰত প্ৰথম বিধেই শ্ৰেয়ঃ। নিত্যকৰ্ম্ম ত্যাগ কৰাও বিধেয় নহয়। কৰ্ত্তব্যবোধত কৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান কৰি, তাৰ ফল বাসনালৈ উদাসীন্‌ হোৱাই সাত্ত্বিক ত্যাগ ; এই ত্যাগেই গ্ৰহণীয়। (৩)

---

(১) কাম্যকৰ্ম্ম মাত্ৰেই মুক্তিৰ প্ৰতিবন্ধক, ইয়াৰ ফল কামনাই মুক্তিমাৰ্গ ৰোধ কৰে।

(২) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ২ শ্লোক।

(৩) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৩—১১ শ্লোক।

"হে পাৰ্থ! অত্যাগী (১) মানুহৰ চিত্তশুদ্ধি হোৱাৰ আগেয়েই মৃত্যু হলে সেই মানুহে কৰ্ম্মানুষ্ঠানৰ প্ৰায়শ্চিত্ত স্বৰূপ পুনৰ্জ্জন্ম লব লগাত পৰে। কিন্তু, 'স্বয়ং কৰ্ত্তা' ৰূপ যাৰ অভিমান নাই, যাৰ বুদ্ধি কাৰ্য্যত লিপ্ত নহয়, তেওঁ সমস্ত লোক বধ কৰিলেও প্ৰকৃতপক্ষে তেওঁৰ একো কৰা নহয়, তেওঁ তাৰ বাবে প্ৰায়শ্চিত্তভাগীও নহয় (২)। হে অৰ্জ্জুন! আগেয়ে কৈ অহা ত্ৰিবিধ জ্ঞানৰ সূত্ৰ মনত ৰাখিলে কৰ্ম্মানুষ্ঠানত বিঘ্ন বা বেমেজালি নঘটে। সেই ত্ৰিবিধ জ্ঞান হৈছে, সাত্বিক জ্ঞান, ৰাজসিক জ্ঞান আৰু তামসিক জ্ঞান। (ক) যি জ্ঞানৰ দ্বাৰাই সৰ্ব্বব্যাপী এক অব্যয় সত্তাৰূপ ভাবৰ উপলব্ধি হয়, সেয়ে সাত্বিক জ্ঞান; (খ) যি জ্ঞানৰ-দ্বাৰাই ভিন্ ভিন্ দেহস্থিত ভিন্ ভিন্ পদাৰ্থৰ অনুভৱ হয়, সেয়ে ৰাজসিক জ্ঞান; (গ) যি জ্ঞানৰ দ্বাৰাই সৰ্ব্বব্যাপী আত্মাক কোনো এটা স্বকীয়া দেহত বা মূৰ্ত্তিত বা কৰ্ম্মানুষ্ঠানত আবদ্ধ অনুভৱ কৰায়, সেয়ে তামসিক জ্ঞান। (৩)

"হে পাৰ্থ! যি বুদ্ধিৰ বলত প্ৰবৃত্তি আৰু নিবৃত্তি, কাৰ্য্য আৰু অকাৰ্য্য ভয় আৰু অভয়, বন্ধন আৰু মুক্তি বিষয়ে জ্ঞাত হোৱা যায়, সেয়ে সাত্বিক বুদ্ধি; যি বুদ্ধিৰ দ্বাৰাই ধৰ্ম্ম আৰু অধৰ্ম্ম, কাৰ্য্য আৰু অকাৰ্য্য ইত্যাদি বিষয়ত সংশয় ওপজে, সেয়ে ৰাজসিক বুদ্ধি; যি বুদ্ধিয়ে অজ্ঞান-অন্ধকাৰলৈ নি অকাৰ্য্যক কাৰ্য্য, অধৰ্ম্মক ধৰ্ম্ম আৰু অন্যান্য সকলো বিষয়তে বিপৰীত বোধ জন্মায়, সেয়ে তামসিক বুদ্ধি। সেই অনুক্ৰমে

---

(১) যিবিলাকে কৰ্ম্মৰ আংশিক অনুষ্ঠান আৰু আংশিক পৰিত্যাগ কৰে, সিবিলাকক অত্যাগী 'সন্ন্যাসী' বা 'গৌণসন্ন্যাসী' বোলা যায়।

—শ্ৰীধৰ স্বামীকৃত গীতাৰ টীকা।

(২) এনেবিধ কৰ্ম্মীৰ কৰ্ম্মানুষ্ঠানক পৰমাৰ্থ সন্ন্যাস বোলা যায়।

(৩) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ১২—২২ শ্লোক।

সেই সেই বুদ্ধিৰ অনুগামীসকলো সাত্ত্বিক, ৰাজসিক আৰু তামসিক কৰ্ত্তাৰূপে অভিহিত। তদনুযায়ী ধৃতিও সাত্ত্বিক, ৰাজসিক আৰু তামসিক ৰূপে ত্ৰিবিধ। (১)

"হে ভৰতশ্ৰেষ্ঠ! সত্ত্ব, ৰজ, তমঃ গুণানুসাৰে মানুহে অভ্যাসত অনুভৱ কৰা সুখ আৰু দুখো তিনি প্ৰকাৰ;—যি সুখৰ আৰম্ভণ বিহযেন (২) আৰু পৰিণাম অমৃতহেন (৩), আৰু যাৰপৰা আত্মবুদ্ধিৰ প্ৰসন্নতা জন্মে, সেয়ে সাত্ত্বিক সুখ; যি সুখৰ আৰম্ভণ অমৃতহেন আৰু সামৰণ বিহযেন, আৰু যি বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ যোগত উদয় হয়, সেয়ে ৰাজসিক সুখ; আৰু যি সুখ কেৱল তন্দ্ৰা, এলাহ আৰু প্ৰমাদমূলক, সেয়ে তামসিক সুখ। এই তিনিগুণ প্ৰকৃতিজাত; গতিকে সি সকলোতে বৰ্ত্তমান। এই স্বাভাবিক গুণানুসাৰেই ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰৰ কৰ্ম্মবিভাগ নিৰূপিত হৈছে (৪)। শম, দমঃ, তপঃ, শৌচঃ, ক্ষমা, সৰলতা, জ্ঞান,

---

(১) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ২৩—৩৫ শ্লোক।

(২) সাত্ত্বিক সুখজ্ঞান বৈৰাগ্য, ধ্যান আৰু সমাধি আদিৰ দ্বাৰাই সাধন কৰা যায়; গতিকে সি কষ্টসাধ্য হেতুকে আদিতে বিহযেন লাগে।

(৩) সাত্ত্বিক সুখৰ সাধনা এবাৰ সিদ্ধি হৈ উঠিলে সি পৰম আনন্দদায়ক হয়; গতিকে তেতিয়া সি অমৃতযেন বোধ হয়।

(৪) ব্ৰাহ্মণক্ষত্ৰিয়বিশাং শূদ্ৰাণাং চ পৰন্তপ। কৰ্ম্মাণি প্ৰবিভক্তানি স্বভাবপ্ৰভবৈৰ্গুণৈঃ।—গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৪১ শ্লোক।

ব্ৰাহ্মণক্ষত্ৰিয়বিশাং ব্ৰাহ্মণ+ক্ষত্ৰিয়+বিশ্ এই তিনি শব্দৰ সংযোগ সমাসে এই তিনি বৰ্ণৰ দ্বিজত্ব আৰু বেদাধ্যয়ন অগ্নিহোত্ৰাদি কৰ্ম্মত অধিকাৰ দেখুৱাইছে। স্বভাবপ্ৰভৈৰ্গুণৈঃ বাক্যে প্ৰমাণ কৰিছে যে, সত্ত্ব, ৰজঃ, তমঃ ত্ৰিগুণাত্মক প্ৰকৃতি বা স্বধৰ্ম্ম অনুযায়ী এই বৰ্ণ চতুষ্টয়ৰ সৃষ্টি হৈছে। যেনে, সাত্ত্বিকগুণী ব্ৰাহ্মণৰ কৰ্ম্ম পূজন, যাজন, অধ্যয়ন; ৰাজসিকগুণী ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম্ম শাসন, পালন, অধ্যয়ন; মিশ্ৰগুণী বৈশ্যধৰ্ম্ম কৃষি, বাণিজ্য, অধ্যয়ন; তামসিকগুণী শূদ্ৰৰ কৰ্ম্ম সেৱা, শুশ্ৰূষা, শ্ৰম; অথবা সেই সেই গুণানুসাৰে সেই সেই বৰ্ণৰ উৎপত্তি।—কৃষ্ণানন্দস্বামীকৃত গীতাসন্দীপনী।

বিজ্ঞান আৰু আস্তিকতা এই ৯টা ব্ৰাহ্মণৰ স্বধৰ্ম্ম বা স্বভাবজাত ধৰ্ম্ম; শৌৰ্য্য, তেজ, ধৃতি, দক্ষতা, যুদ্ধত অপৰাঙ্মুখতা, ঈশ্বৰভাব (প্ৰভুত্ব) আৰু দান এই কেইটা ক্ষত্ৰিয়ৰ স্বধৰ্ম্ম বা প্ৰকৃতিগত কৰ্ম্ম; কৃষি, গো-ৰক্ষা আৰু বাণিজ্য এই কেইটা বৈশ্যৰ স্বধৰ্ম্ম বা স্বাভাবিক কৰ্ম্ম; আৰু উল্লিখিত দ্বিজাতিত্ৰয়ৰ সেৱা আৰু শুশ্ৰূষা শূদ্ৰৰ স্বধৰ্ম্ম বা স্বভাবজ কৰ্ম্ম (১)। (২)

"হে অৰ্জ্জুন! যি ঈশ্বৰে আকাশাদি ভূতসমূহ সৃষ্টি কৰিছে, যি ঈশ্বৰ বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ সৰ্ব্বত্ৰতে বিদ্যমান আছে, সেই ঈশ্বৰক মানুহে স্বধৰ্ম্ম (৩) অনুযায়ী কৰ্ম্মৰ দ্বাৰাই অৰ্চ্চনা কৰি সিদ্ধিলাভ কৰিব পাৰে। হে কুন্তীনন্দন! "স্বধৰ্ম্মো নিধনো শ্ৰেয়ঃ" এই পূৰ্ব্বোক্ত উপদেশ সততে পালন কৰিলেই পৰানিষ্ঠজ্ঞান (৪) লাভ কৰিব পাৰিবাঁ। বিশুদ্ধ বুদ্ধিৰ

---

(১) শমো দমস্তপ শৌচং ক্ষান্তিৰাৰ্জ্জৱমেৱ চ। জ্ঞানং বিজ্ঞানমাস্তিক্যং ব্ৰাহ্মং কৰ্ম্ম স্বভাবজম্॥—গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৪২ শ্লোক।

শৌৰ্য্যং তেজো ধৃতিৰ্দাক্ষ্যং যুদ্ধে চাপ্যপলায়নম্॥
দানমীশ্বৰভাবশ্চ ক্ষাত্ৰং কৰ্ম্ম স্বভাবজম্।
—গীতা, ১৮শ, আধ্যা, ৪৩ শ্লোক।

"কৃষিগোৰক্ষ্যবাণিজ্যং বৈশ্যং কৰ্ম্ম স্বভাবজম্।
পৰিচৰ্য্যাত্মকং কৰ্ম্ম শূদ্ৰস্যাপি স্বভাবজম্॥
—গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৪৪ শ্লোক।

(২) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৩৯—৪৪ শ্লোক।

(৩) স্বধৰ্ম্ম অৰ্থত স্বকুলজ ধৰ্ম্ম; পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফল অনুযায়ী যি জীবাত্মাই যি কুলত জন্ম লয়, তাৰ সেয়ে কুলজ ধৰ্ম্ম।

(৪) পৰানিষ্ঠাৰ উপৰি আৰু সাধনা নাই। এতিয়া, গীতা ব্যাখ্যাৰ সাৰবৰ্ণিত পৰমগুৰু শ্ৰীকৃষ্ণই পৰমভক্ত শিষ্য অৰ্জ্জুনক শেষ গুহ্যতম জ্ঞান উপদেশ দিবলৈ উদ্যত হৈছে।

বলেৰে ইন্দ্ৰিয়াদিক সংযত কৰি, অৰ্থাৎ ৰূপ-ৰস-গন্ধাদিৰপৰা চিত্তক নিবৃত্ত কৰি, বিষয়ানুৰাগত যি উদাসীন হব পাৰে, সেই মহাত্মা পুৰুষেই ব্ৰহ্মভাব লাভ কৰিব পাৰে। যি ব্ৰহ্মত অৱস্থিত, যি প্ৰসন্নমনা, যি শোকত উদ্বিগ্ন নহয়, যি কোনো প্ৰকাৰৰ আকাঙ্ক্ষা নকৰে আৰু যি সৰ্ব্বভূতৰ প্ৰতি সমদৰ্শী, সেই মহাত্মাই পৰম পৰমাত্মাভক্তি লাভ কৰে; আৰু পৰিণামত পৰমাত্মাতে প্ৰৱেশ কৰে। কিয়নো, নিষ্ঠাবান হৈ চিত্তশুদ্ধি লাভ কৰি ভগৱানৰ শৰণাগত হলেই মুক্তিপদ লাভ কৰা যায়। এতেকে, হে অৰ্জ্জুন, তুমি যোগবলেৰে সমস্ত কৰ্ম্ম ভগৱানত সমৰ্পণ কৰি চিত্তস্থিৰ ব্ৰহ্মপৰায়ণ হলেই সমস্ত দুখ-চিন্তাৰপৰা উত্তীৰ্ণ হবাঁ। নচেৎ, অহঙ্কাৰ কৰি ইয়াৰ অন্যথা কৰিলে তুমি বিনষ্ট হবাঁ (১)”।

“হে অৰ্জ্জুন! অহঙ্কাৰ কৰি যুদ্ধ নকৰোঁ বুলিও তুমি ৰব নোৱাৰিবাঁ। কিয়নো, তোমাৰ স্বধৰ্ম্মে (২) তোমাক যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ বাধ্য কৰিব। তোমাৰ অভিমান নিশ্চয় নৰজিব, আৰু তোমাৰ এই মোহ আপুনি মাৰ যাবগৈ। হে কুন্তীনন্দন! এই কথা ধুৰুপ বুজিবা যে, ভগৱানে প্ৰাণীসমূহৰ হৃদয়ত বাস কৰি গোটেই জগতক পুতলাৰ দৰে নচুৱাব লাগিছে। এতেকে, তুমি যুদ্ধ নকৰোঁ বোলা অহঙ্কাৰ পৰিহাৰ কৰি ভগৱন্তৰ শৰণাগত হোৱাঁ; নহলে তোমাৰ নিস্তাৰ নাই। কিন্তু, স্বধৰ্ম্ম পালন কৰোঁতে নিধন হলেও তুমি মোক্ষপ্ৰাপ্ত হবাঁ।” (৩)

---

(১) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৪৫—৫৮শ্লোক।

(২) অৰ্জ্জুনৰ স্বধৰ্ম্ম ৰাজসিক,—যুদ্ধত পৰাঙ্মুখ নোহোৱা।

(৩) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৫৯—৬২ শ্লোক।

২৯। আখ্যা।

গুহ্যাতিগুহ্য গীতাতত্ত্ব—সঞ্জয়-মন্তব্য।

সামৰণিত পৰম গুৰু শ্ৰীকৃষ্ণই পৰম প্ৰিয়-শিষ্য অৰ্জ্জুনক এই বুলি শেষ উপদেশ দিলে, "হে অৰ্জ্জুন! মই তোমাৰ আগত গুহ্যাতিগুহ্য আত্মজ্ঞান (১) ব্যাখ্যা কৰিলোঁ। এতিয়া সেই ব্যাখ্যাৰ আদিৰপৰা অন্তলৈকে অতি গভীৰ ভাৱে সুমৰি চাই তুমি যেনে যুগুত বিবেচনা কৰাঁ, তাকে কৰাঁ। হে অৰ্জ্জুন! তুমি সমুদায় ধৰ্ম্মৰ অনুষ্ঠান (২) সাৰ কৰি কেৱল ভগৱানৰ শৰণাগত হোৱাঁ, তেনেহলেই তুমি সৰ্ব্ব-পাপৰপৰা মুক্তি পাবাঁ যে তাত সংশয় নকৰিবাঁ (৩)। হে অৰ্জ্জুন! তোমাৰ হিতাৰ্থে যি গুহ্যাতিগুহ্য গীতা ব্যাখ্যা কৰিলোঁ, এই ব্যাখ্যা-

---

(১) মন্ত্ৰ-তন্ত্ৰ মণি-ৰসায়নাদি গুহ্যপদাৰ্থতকৈও আত্মজ্ঞান গুহ্যতম। কিয়নো, মণিমন্ত্ৰাদিয়ে অনিত্য সাংসাৰিক সুখ মাথোন লাভ কৰায়, কিন্তু আত্মজ্ঞানৰ প্ৰভাৱত জীৱই ব্ৰহ্মানন্দৰূপ নিত্যসুখ লাভ কৰে।

(২) 'সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য' বোলোঁতে 'সৰ্ব্বকৰ্ম্মসন্ন্যাস' বুলি বুজিব নালাগে। কিয়নো, ভগৱানৰ শৰণাগত হোৱাও এক কৰ্ম্ম। গতিকে, ইয়াকে হে বুজিব লাগে যে, সৰ্ব্বধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰিলেও যি পাপ হব পাৰে, ভগৱানৰ শৰণাগত হলে তেনে পাপৰো প্ৰায়শ্চিত্ত হয়।—শ্ৰীধৰস্বামীকৃত টীকা।

(৩) সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ।
অহং ত্বা সৰ্ব্বপাপেভ্যো মোক্ষয়িষ্যামি মা শুচঃ॥
—গীতা, ১৮শ আখ্যা, ৬৬ শ্লোক।

উপদেশ তপস্যাবিহীন, ভক্তিবৰ্জ্জিত, শুশ্ৰুষাৰহিত আৰু ভগৱানৰ প্ৰতি অশ্ৰদ্ধাযুত লোকৰ আগত কোৱা কাচিতো উচিত নহয় (১)। এই গীতাতুল্য প্ৰিয়বস্তু মোৰ আন একো নাই; এই গীতা পাঠত যাৰ প্ৰৱল অনুৰাগ তাৰ সমান মোৰ প্ৰিয় আন কোনো নহয়; যি ভক্তিৰে সৈতে গীতাপাঠ শ্ৰৱন কৰে তাৰ প্ৰতিও মই সততে তুষ্ট।

সামৰণিত ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই অতি আগ্ৰহৰে সৈতে অৰ্জ্জুনক পুনৰপি সুধিলে, "হে পাৰ্থ! এই গীতাশাস্ত্ৰ ব্যাখ্যা তুমি একাগ্ৰচিত্তেৰে শুনিলা নে? হে ধনঞ্জয়! তোমাৰ অজ্ঞানকৃত মোহজাল বিনষ্ট হল নে? (২)

অৰ্জ্জুনে গভীৰ কৃতজ্ঞতাৰে সৈতে অতি ভক্তিভাৱে তেওঁৰ শেষ-সিদ্ধান্তমত এই বুলি নিবেদিলে, "হে অচ্যুত! তোমাৰ কৃপাত মোৰ সমস্ত মোহ বিনষ্ট হল; তোমাৰ অনুগ্ৰহত মই স্থিৰচিত্ত হলোঁ; আৰু তোমাৰ অভয় চৰণত শৰণাগত হৈ মই সৰ্ব্বসংশয়ৰপৰা মুক্ত হলোঁ। এতিয়া, হে প্ৰভো! তোমাৰ উপদেশানুৰূপ কাৰ্য্য কৰিবলৈ মই সক্ষম হৈছোঁ (অৰ্থাৎ, মই যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ প্ৰস্তুত হৈছোঁ)। (৩)

---

(১) কিয়নো, বিনা তপস্যাত গীতাৰ উপদেশ ধাৰণা কৰিবলৈ শক্তি নোপজে; ভক্তিবিনে গীতোপদেশ গ্ৰহণ বা শ্ৰৱনলৈ প্ৰবৃত্তি নজন্মে; গুৰুশুশ্ৰুষা নহলে গীতাৰ মৰ্ম্মাৰ্থ লাভৰ সম্ভাৱনা নাই। ঈশ্বৰত অসূয়া ত্যাগ নকৰিলে গীতাৰ সাৰতত্ত্ব ব্ৰহ্মানন্দ উপলব্ধি নহয়।

—কৃষ্ণানন্দস্বামীকৃত গীতাসন্দীপনী।

(২) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৬৩—৭১ শ্লোক।

(৩) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৭২—৭৩ শ্লোক।

ৰাজনৈতিক মহাপুৰুষ আৰু আধ্যাত্মিক মহাগুৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ গীতা-শাস্ত্ৰ ব্যাখ্যাৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হোৱাত (১), পাণ্ডৱ কেশৰী ধনুৰ্দ্ধৰ ধনঞ্জয়ৰে সৈতে পৰম উলাহেৰে তেওঁ পাণ্ডৱ শিবিৰৰ মুখে পুনৰপি ৰথ চলাই দিলে। কৃষ্ণাৰ্জ্জুনৰ পুনৰপি শিবিৰ প্ৰৱেশত পাণ্ডৱবাহিনীৰ প্ৰাণত আনন্দ-উলাহে নধৰা হল।

সদৌ শেহত, সৰ্ব্বজ্ঞস্বৰূপ সঞ্জয় মন্ত্ৰীয়ে ধৃতৰাষ্ট্ৰ ৰজাৰ আগত কুৰুক্ষেত্ৰ মহাৰণৰ আয়োজনৰ বৰ্ণনা দিয়া প্ৰসঙ্গত এই অদ্ভুত কৃষ্ণাৰ্জ্জুন-সম্বাদ বৰ্ণনা কৰি, এই বুলি মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিলে, "হে মহাৰাজ! ভগৱান বাসুদেৱ আৰু মহাবাহু অৰ্জ্জুনৰ মাজত হোৱা ৰোমাঞ্চক যোগতত্ত্বৰ ব্যাখ্যা শুনি আচৰিত হলোঁ। যি শক্তিৰে মই আপোনাক কুৰুক্ষেত্ৰ মহাৰণৰ বিষয়ে দাঁড়ৰ বাতৰি দাঁড়ে দি আহিছোঁ, সেই শক্তিৰ প্ৰভাৱেৰেই কৃষ্ণাৰ্জ্জুনৰ মাজত হোৱা গুহ্যতম যোগতত্ত্ব মই হু-বহু শুনি চৰিতাৰ্থ হলোঁ। হে মহাৰাজ! সেই অদ্ভুত কথোপকথন মই সুমৰি চাওঁমানে মোৰ অন্তৰ আনন্দত পুলকিত হয় (২)। হে ৰাজন্! শ্ৰীকৃষ্ণৰূপ হৰিৰ

---

(১) সাংসাৰিক মায়া-মোহ ভঙ্গ কৰি, নিবৃত্ত অৰ্জ্জুনক যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত কৰাটোৱেই গীতাশাস্ত্ৰ ব্যাখ্যাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল। অথবা, সেই উদ্দেশ্যেই কৃষ্ণধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ গীতাৰ সৃষ্টি হয়। এতিয়া, অৰ্জ্জুন যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ প্ৰতিশ্ৰুত হোৱাত, সেই উদ্দেশ্য সিদ্ধি বা সাফল্য হৈছে।

(২) গুহ্যাতিগুহ্য গীতাশাস্ত্ৰ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই পৰমভক্ত শিষ্য অৰ্জ্জুনৰ আগত মাথোন ব্যাখ্যা কৰিছিল; সেই পৰম ক্ষেত্ৰতে সঞ্জয়েও সৌভাগ্যক্ৰমে স্বয়ং যোগেশ্বৰৰ মুখে সেই যোগতত্ত্ব ব্যাখ্যা শ্ৰৱন কৰি পৰম পুলকিত বোধ কৰিছিল।

—কৃষ্ণানন্দস্বামীৰ গীতাসন্দীপনী।

সেই বিশ্বৰূপ ধাৰণৰ বিষয়ে মই যিমানেই সুমৰি চাইছোঁ, সিমানেই মোৰ প্ৰাণত বিস্ময় জন্মিছে, সিমানেই মই আনন্দত আপোন-পাহৰা হৈছোঁ। (১) হে মহাৰাজ! যি পক্ষত স্বয়ং যোগেশ্বৰ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণ সৰ্ব্বসাৰথি, যি পক্ষত গাণ্ডীবধাৰী বীৰকেশৰী অৰ্জ্জুন বৰ্ত্তমান, সেই পক্ষেই যে ৰাজশ্ৰী, বিজয়, ভূতি আৰু নীতি আশ্ৰয় হব, আৰু শেহান্তৰত সেই পক্ষেই যে কুৰুক্ষেত্ৰ মহাৰণত জয়লাভ কৰিবগৈ তাত সংশয় নাই। (২)

(১) গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৭৪—৭৭ শ্লোক।

(২) যত্ৰ যোগেশ্বৰঃ কৃষ্ণো যত্ৰ পাৰ্থো ধনুৰ্ধৰঃ।
তত্ৰ শ্ৰীৰ্বিজয়ো ভূতিৰ্ধ্ৰুবা নীতিৰ্ম্মতিৰ্ম্মম॥

—গীতা, ১৮শ আধ্যা, ৭৮ শ্লোক।

লীলা।

(সংসাৰ-চিত্ৰ-কাব্য)

অসম-সাহিত্য-সভাৰ দ্বাৰাই অভিনন্দিত
গৱৰ্ণমেণ্ট সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,
ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা, এম, আৰ, এ, এচ, (লণ্ডন)
ৰচিত।

দ্বিতীয় তাঙৰণ।

লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
শ্ৰীযুতা হীৰাৱতী গোহাঞিবৰুৱানীৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম।
ফাগ, ১৮৫৮ শক।

বেচ { কেঁচাবন্ধা ৮০ তিনিসিকি।
পকাবন্ধা ১৲ এটকা।

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰকুলাৰ ৰোড, 'ভাৰতমিহিৰ প্ৰেছত'
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত ।

১। পাতনি।

মূল অঙ্গৰ এৰিহৈয়া অৰ্দ্ধাঙ্গিনী আৰু বুনীয়া সহধৰ্ম্মিনীয়ে সাংসাৰিক লীলাৰ আদিছোৱা মাৰ নিয়াই স্বৰ্গী হোৱাৰ পাচত, বাকীছোৱা পোহৰাবলৈ বিধিৰ যি বিধান মোৰ অদৃষ্টত অঙ্কিত হৈ বৈছিল, আজি তাৰ পোহৰেৰেই আমাৰ স্বামী-গুৰুৱে আঁকা সাংসাৰিক আদ্যলীলা-খেলাৰ চিত্ৰ ৰাইজৰ আগত পোহৰাই ধৰিবলৈ আগ বাঢ়িলোঁ। নতুন সেৰিকাৰ নতুন হাতত বস্তিৰ কঁপনি উঠি চিত্ৰটিৰ কোনো কোনো ভাগত ছাঁ পেলাব পাৰে; সেই বাবে ৰাইজৰ ওচৰত ত্ৰুটী-মাৰ্জ্জনা মাগিলোঁ। পাঠক-পাঠিকাৰ মনোৰঞ্জনৰ অৰ্থে স্বামীগুৰুৰ পূজনীয়া স্বৰ্গীয়া ৰাইদেৱাকৰ চৰণত ভক্তিৰে সৈতে উছৰ্গা কৰা গ্ৰন্থকৰ্ত্তাৰ ছবি এটি "লীলা"ৰ খোপাতে পিন্ধাই দিলোঁ। এই প্ৰথম তাঙ্গৰণত বৈ যাব পৰা হীন-ডেচিৰোৰ বয়সত শুচাম বুলি আশা কৰিছোঁ। ইতি—

তেজপুৰ, অসম। }
২৫ পুহ, ১৮২১ শক। } প্ৰকাশিকা।

—•—

২। পাতনি।

প্ৰথম তাঙ্গৰণৰ "লীলা" ওলাৱৰ আজি ৩৭ ভেৰকুৰি-সাত বছৰ পাৰ হৈ যায়; আৰু যোৱা ভালেমান বছৰ ই ছপাৰ-বাজ হৈ পৰি থকাত, আগ্ৰহী গ্ৰাহক-গ্ৰাহিকা আৰু পাঠক-পাঠিকা সকলৰপৰা সঘনে সাধনি পায়ো, সাংসাৰিক জঞ্জালৰপৰা আহৰি নোপোৱা হেতুকে, ইমানদিনেও ইয়াৰ দ্বিতীয় তাঙ্গৰণ পোহৰলৈ উলিয়াব পৰা নাছিলোঁ; এতিয়া পূজনীয় স্বামীগুৰুৰ "গোহাঞিবৰুৱা গ্ৰন্থাৱলী" প্ৰচাৰৰ সোণাময় ছেগ ধৰি, অনতিপলমে এই নতুন তাঙ্গৰণৰ "লীলা" উলিয়াই ৰাইজৰ ওচৰলৈ আগ বঢ়ালোঁ;—ইতিপূৰ্ব্বৰ ত্ৰুটীৰ বাবে যেন ক্ষমা পাওঁ। ইতি—

"পদ্মকুটীৰ," তেজপুৰ, অসম। }
২৫ বহাগ, ১৮৫৮ শক। } প্ৰকাশিকা।

সমৰ্পণ ।

—※❁※❁※—

এটি কায়া, তিনি ছাঁয়া ;—দুই অৰ্দ্ধাঙ্গিনী
দুই পাশে দুই বেশে একাঙ্গ পূৰাই
জ্বলিছিল দুটি দীপ,—জীৱন সঙ্গিনী,—
আধা আলো আধা ছাঁত অৰ্দ্ধাঙ্গ জুৰাই ;

*

এটি তাৰে এৰি গল অকালত ধৰা,
আৰোপি ইটিত বাৰ দুৱলীয়া লীলা,
পূৰ্ণ কৰি অৰ্দ্ধাঙ্গিনী স্বৰগৰপৰা,
ত্ৰিগুণা সংসাৰ কৰি পূৰ্ণ মহামেলা ;

*

অৰ্দ্ধেকৰো অৰ্দ্ধ অঙ্গী স্বৰ্গী লীলাৱতী
মৰ্ত্ত্যৰ অৰ্দ্ধেকী সতে একাকাৰ হই
হীৰক আকৰ কৰ জ্বলে হীৰাৱতী,
সংসাৰ-ৰক্ষিণীৰূপা গৃহ-ৰক্ষি লই ।

*

দুটীৰ জ্যোতিৰে যাৰ জিলিকিছে 'লীলা',
প্ৰকাশিত তাৰে হাতে হোক দীপ্তিমালা ।

—যচোঁতা—

লীলা ।

১ । সৰ্গ ।

বন্দনা ।

নেজানো পূজাৰ বিধি, বন্দনাৰ ৰীতি,
বীণাপাণি বাগেদৱি ! চৰণ তোমাৰ
কিৰূপে পূজিম হাঁয়, বন্দিম কিমতে !
যজোৱাঁ অনন্ত কাল সঞ্জীৱনী বীণা,
গহীন জোঁকাৰে তাৰ কঁপাই ধৰণী
সবায় কতনা ফুল কবি-ফুলনিত !
সুৰ-বুজা আদিগুৰু স্বৰ্গী কবিগণে
সুৰ-সূতা বাছি লই ৰচিলে কতনা
সঞ্জীৱনী মালা ; জলন্ত জেউতি তাৰ
জিলিকে চৌপাশে, অহ, কাব্য-কাননত !
সি দীপ্তিৰ প্ৰভাৱত হই দীপ্তিমান,
আধ্য কবি সৱে, গুৰুপদ অনুসৰি,
গাঁথিলে কতনা আৰু দীপ্তিময়ী মালা,
অমৰ ছন্দেৰে বান্ধি । হাঁহে মাতৃভাষা
উলাহত আজি, পিন্ধি পুত্ৰে ৰচা হাৰ ।
সুবুজোঁ বীণাৰ সুৰ,—মূৰ্খ সন্তান,—

নকঁপে ফুলৰ ঠাৰি ; নসৰে এপাহী,
বাঁজী ফুল, অভাগাৰ কল্পনা-বনত।
তথাপি হৃদয়-তন্ত্ৰী বাজি উঠে ঘনে,
মৰ্ম্মাহত চেপা খাই প্ৰিয়া-বিৰহত !
শুষ্ক-দীপ্তি আগ কৰি,—অন্ধৰ চকুত
যেনে প্ৰদীপৰ তাপ,—উমানে উমানে,
দুটি ফুল, এৰি যোৰা, পাইছোঁ বিচাৰি ;—
গাথোঁ তাৰে এটি ধাৰ, গৰথীয়া মালা !
নোশোভে ই মাতৃকণ্ঠ ; নুজুৰায় হিয়া ;
থাকোক এপাশে পৰি, পাদপদ্ম চুই ;—
দিয়াঁ সুৰ দেৰি ! বচোঁ দুখীয়াৰ মালা।

২। সৰ্গ।

সংকল্প।

কি হাৰ বচিম হাঁয়, কি সংকল্প মোৰ !—
দুদিনীয়া সাংসাৰিক লীলাৰ কাহিনী !
নহয় নতুন দেখা, অপূৰ্ব্ব ঘটনা ;
তলোপৰ হই কত দিনে উঠে-পৰে,
সৃষ্টিৰ চকৰি-যোঁটা। তথাপি, নতুন
দিনকে সুৰঙ্গ, নিতে নৱ দিন দিয়ে ;
পুৰণি জোনায়ে নৱজোন নাম পায়
প্ৰতি মাহেকৰ পাচে। বছৰ নতুন,
বতৰ নতুন, নতুন চলতি ঋতু।
সি দৰে নতুন মোৰ লীলাৰ কাহিনী,
ঘূৰিব সততে ধৰি ঘটনা চকৰি।
লীলাময় সংসাৰত কোটী লীলা-ৰেখা ;
কৰোঁ তাৰে অনুৰূপী লীলা-ৰেখ মোৰ,
অবিচ্ছেদ কৰি ছেদ এই জীৱনৰ,
—নগণ্য যদ্যপি শুক-দান বিজনিত—
মৰতত কৰোঁ এটি কাহিনী অমৰ,
অমৰে অমৰে মিলি মৰণে জীৱনে,
—চকুৰে নেদেখা দৃশ্য আত্মা কুঁৱলীত—
আত্মাৰে আত্মাক ধৰি কাব্য কৌশলেৰে।
—ইমানে, সংকল্প মাথোঁ ইহজনমৰ।

৩। সৰ্গ।

সৃষ্টি-পাতনি।

জানা তো সৃষ্টিৰ লীলা বিধিৰ হাতত,
প্ৰকৃতি-পুৰুষ, যিবা মানৱ-মানৱী।
সৃষ্টিৰ পাতনি ৰূপে মায়াৰ বিকাশ,
জগতৰ সৃষ্টি পাছে; পাছে জীৱগণ।
স্বৰগ, মৰত আৰু পাতাল নামত,
ত্ৰিজগত নিৰমাণ; ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ভাগ।
স্বৰগত দেৱগণ, উচ্চতম জীৱ,
অনুপম ভোগ অধিকাৰী। সেই মতে
আবিৰ্ভাৱ, স্বৰগত প্ৰকৃতি-পুৰুষ;
মৰতত একাকাৰ মানৱ সমাজ।
বহুকাল ভুঞ্জি পাছে প্ৰকৃতি-বিলাস,
বাঢ়িল সংসাৰ-মায়া দেৱ-সমাজত।
একাকাৰ মানৱৰ ধাৰেবোৱা সুখ,
দেখি হিংসা উপজিল দেৱতা প্ৰাণত।
দেৱতা-সেৱক নৰ; তাৰ সুখ-শান্তি
অমৰ-বাঞ্ছিত! বিজনিত হিংসা-দ্বেষ,
লাজ-অপমানে দহিলে দেৱতা প্ৰাণ।
আৰোপিলে বিধাতাত পক্ষপাত দোষ।
অনতিপলমে গই দেৱকুলমণি
নিবেদিলে মনোদুখ বিধি সমীপত।

দেবতা স্তম্ভিত হল, সুপ্রসন্ন বিধি ;—
প্রতিশ্রুত সৃষ্টিকর্ত্তা দেবরাজ পাশে,
ঘটাব সৃষ্টির পুনঃ সংস্কার যুগান্ত।
প্রণমি প্রভুর পদ, হরিষ অন্তরে,
উলটিল সুরপতি পূর্ণমনোরথ।
নাসিলে বিধাতা পাছে, হেমকূট গিরি ;
লভেছি আসন, জুড়ি সৃষ্টি-গুণ-গান,
প্রকাশিলে দিব্যজ্যোতি, নবলোক জুড়ি।
উন্মত্ত মানবকুল, উত্তাবল চিতে
ছিটকি চলিল হায়, ঈশ-জ্যোতি পাশে,—
উতলা ফরিঙ যেনে প্রদীপর কালে!
চাপিল যেতিয়া কাষ নব-সৃষ্টি আহি,
সম্বোধি বুলিলা প্রভু সকরুণ বাণী ঃ—
জানা, পুত্র নরগণ! সৃষ্টির মহিমা ;
উদ্দেশ্য ইয়াব এক নিগূঢ় কারণ।
বহুরূপে তুষ্ট মই, বহু নামধারী,
বহুরূপী সৃষ্টি মোর ব্রহ্মাণ্ড বিয়াপি।
মানবর একাকাব, নেলাগে মনত,
দেৱতাব অনুরূপ বাঢ়োঁ মানৱত।
প্রত্যেক মানব দ্বিধা হোৱা, আজ্ঞা মোব ;
এক হওক দুই যেনে,—প্রকৃতি-পুরুষ।"
আজ্ঞা মাত্রে হল দুই, প্রত্যেক মানব,
প্রকৃতি-পুরুষ সৃষ্টি, মানব-মানবী।
সেই হতে অর্দ্ধাঙ্গিনী প্রথম প্রকাশ।

ইৰূপে সৃজিলে যেই মানৱ সংসাৰ,
আৱৰিলে দুটি চকু মায়া-কুঁৱলীয়ে।
অপূৰ্ব্ব লীলা এক,—সংসাৰ-মহিমা,—
থিতাপিলে প্ৰতি প্ৰাণে অভেদ্য কৌশলে।
অনন্ত মায়াৰ মাজে লীলাৱান নৰ,
লীলাৱতী নাৰী সতে কৰি সানমিল,
সমুদায় অৰ্দ্ধ-অৰ্দ্ধাঙ্গিনী, নৰ-নাৰী,
সিঁচিলে চৌপাশে বিধি, আদেশি পুনৰ :—
"যোৱাঁ ঘূৰি অৰ্দ্ধ-অঙ্গ ; নিজ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী
বিচাৰি মিলিবাঁ সবে। মিলন-ফলত
পাবাঁ এক অতৃপ্ত সম্ভোগ। অন্ত তাৰ
নেপাবাঁ জীৱনে। পোহৰৰ জ্যোতি যেনে
বত্তায় আন্ধাৰে ; ৰূপহীৰ চৰে ৰূপ
কৃষ্ণ কেশপাশে ; সেই ৰূপে দুখ-তাপ,
ৰোগ-শোক, ভয়-ভ্ৰম, বিৰহ-সন্তাপে
চৰাব নিতকে সেই সুখৰ সোৱাদ।
ভাগ্যে যাৰ মিলে ঠিক নিজ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী,
সুখ-শান্তি বন্যা তাৰ পূৰ্ণমিলনত ;
নতুবা, অখিল তাৰে অসুখী সংসাৰ।
পালিবাঁ আজিৰ হন্তে সংসাৰ ধৰম ;
চলিব এই সৃষ্টি-ৰীতি যুগ-যুগান্তৰ।"—
অন্তৰ্দ্ধান ভগৱন্ত। চলিলা বৈকুণ্ঠে।
মায়-কুঁৱলীত বুলি ফিতোল মানৱে
আৰম্ভিলে মহাখেলা,—সাংসাৰিক লীলা।

৪। সর্গ।

সংসাৰ-পাতনি।

জনমি কালত পাচে, অৰ্দ্ধ-অঙ্গ এই,
আৰম্ভিলোঁ মনুলীলা, বিধি-বিধানেৰে।
মায়া পৰশত পাহৰিলোঁ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী;
নপৰে মনত আৰু পূৰ্ব্বজন্ম কথা।
মাতৃ-অঙ্ক শোভা কৰি, কল্পনা সকৃত,
কটালোঁ শিশুৰ কাল; পূৰ্ব্বসুখভাগী।
বাল্যকাল পাৰ হল, বাল্যবন্ধু সতে,
হাঁহি, নাচি, কান্দি, কিবা অৰ্থশূন্য ভাৱে।
যৌৱন জোঁৱাৰে ক্ৰমে দিলে দেখা আহি;
—ব্ৰহ্মপুত্ৰ ওভতনি! হৃদয় নিজৰা
উপচি পৰিল জৰি হিয়াৰ ওপৰে;—
কত ভাব, কত কথা, কত উচ্চ আশা!
পৰ্ব্বতীয়া জুবিপ্ৰায় প্ৰেমৰ আবেগ,
বিবিজি বিয়পি গল অৰ্দ্ধাঙ্গ বিয়াপি।
চৈধ্য বৰ্ষ পাচে মোৰ, লভিল জনম
সংসাৰ-বান্ধনী-লীলা, পুণ্য লীলাৱতী।

কুমলীয়া অৰ্দ্ধাঙ্গিনী, কোমল জ্যোতিৰে,
জিলিকালে পিতৃগৃহ ; জিলিকি আপুনি,
বহুকাল নিসন্তান জননী কোলাত।
পৰিল চকুত যেই, মায়া-আৱৰণ
পাহৰিলে পূৰ্ব্বদশা ; অৰ্দ্ধাঙ্গৰ কথা।
সৰল কোমল যত সৌন্দৰ্য্য-জেউতি
স্বভাৱৰ গাত সনা ; সুগন্ধি বহল,
প্ৰতি প্ৰাণে প্ৰতিভাত, পৰিয়াল জুৰি।
চৰিল জেউতি তাৰ, বয়সৰ লগে,
বিৰিঙ্গি অকণি কৌঁট, আবেগ লীলাৰ,
বিয়পি শীতল যেবে কৰিলে সংসাৰ।
ঢোপাকলি বিকসিত পুষ্পৱতী হই ;
মধুৰ সৌৰভ তাৰ, মৃদু বতাহত,
বিচাৰি উৰিল নিজ পৰিমলভাগী।

৫ । সৰ্গ ।

সাহিত্যসেৱাব্ৰত ।

শিক্ষাভাগ সাঙ্গ কৰি, স্বতন্ত্ৰৰ ভাৱে
জীৱন যাপন হেতু, দাসত্ব শিকলি
পিন্ধিলোঁ গৌৰৱ মানি ;—ৰাজকৰ্ম্মচাৰী ।
এৰিলোঁ জনম ঘৰ ; পৰমুখেথোৱা
নহয় পৌৰুষ বুলি পূৰ্ণ যৌৱনত ।
পিতৃ-মাতৃ গুৰুজন, বৃদ্ধ বয়সত,
আশ্ৰিত পালিত হব সযত্নত মোৰ ;
সাধন সমাজ হিত, স্বদেশ কল্যাণ ;
আৰু কত উচ্চ আশা,—দান, ধৰ্ম্ম, দয়া,
দুখিতৰ সেৱা, কৰি ব্ৰত জীৱনৰ,
হলোঁ ৰাজ সংসাৰৰ বাটে ধৰি গতি ।
শুনিছিলোঁ পৰ্ব্বতবৰ্ণনা, নদীগুৰি,
গুহা, বনভাগ, গহীন প্ৰকৃতি কথা
গুৰুদেৱ মুখে, আছিলোঁ ছাত্ৰৰ যেবে ।
আঁকিছিলোঁ মনে মনে চিত্ৰপট তাৰ,
কল্পনা তুলিৰে । কি যে শান্তি উপভোগ,
মনে পাতি চাই, নিটাল প্ৰকৃতি ৰূপ !
শিলনি বুকুত বই পাকনীয়া জুৰি,

প্ৰকৃতি হিয়াত অহ, কত ৰাজ্য ঘূৰে ;
পাকে পাকে তুলি তাৰ মনমোহা ভাগ !
—কল্পনা-ৰথত চৰি চাওঁ প্ৰাণ ভৰি।
প্ৰকৃতে পৰিল যেবে, মানৱী চকুত,
মনেপতা মনমোহা, প্ৰকৃত পৰ্ব্বত,
জীৱন পথত মোৰ, উদ্দেশ্য গতিত ;
কি যে ভাব, বৰ্ণনা অতীত, বিৰিঙ্গিল
হৃদয় তলিত ! সেই ক্ষণ হন্তে হাঁয়,
উথলিল হৃদয়ত কি যে এটি ভাব,
আতিকে মহান্ ; সৃষ্টিৰ মাহাত্ম্য তাত
উঠিল উথলি। শুনিছিলোঁ মনপাৰি
বহুকাল আগে, ঈশ্বৰ-মহিমা-লীলা,
পিতৃদেৱ মুখে। পশা নাই তত্ত্ব তাৰ,
অতকাল হৃদয় তলিত ; সংসাৰৰ
আৰ্ত্তৰাৱ ভেদি। উদ্ভাসিল এই বেলা,
গহীন প্ৰকৃতি ভেদি, গভীৰ সি ভাব।
বিৰিঙ্গিল ঈশ-জ্যোতি প্ৰকৃতি বুকুত ;
অপূৰ্ব্ব জেউতি তাৰ প্ৰতি স্তৰে স্তৰে,
প্ৰতিভাত হল হাঁয়, ব্ৰহ্মাণ্ড বিয়াপি।
পাহৰিলোঁ কৰ্ম্মজ্ঞান, সংসাৰ খেতৰ,
বিনিকি জিলিকে মাথোঁ, উদ্দেশ্য মহান্।
হৃদয় পূৰণ কি যে পৱিত্ৰ ভাবত,
বিভোল পৰাণ শুনি ঈশ-গুণ-গান।
সলালোঁ মনৰ গতি। ভৱিষ্য সংসাৰ

মনে-প্ৰাণে দিলোঁ বাদ, জীৱনৰপৰা।
কৰ্ত্তব্য পালন,—পূজি সৃষ্টিৰ মহিমা—
কৰি ব্ৰত হলোঁ প্ৰতিশ্ৰুত। আচৰিত !—
হৃদয়ৰ গুপ্তভাব হল প্ৰতিভাত,
নিজম প্ৰকৃতি ব্যাপি ! তটিনী বুকুত
শুনোঁ শলাগনি, গুপুত মহান্ ভাব !
—সেই এটি মহক্ষণ, এই জীৱনৰ।
আৰম্ভিলোঁ ৰাজকাৰ্য্য, জীবিকাৰ হেতু,
বিদ্যাৰ বিস্তাৰ আৰু সাধন কাৰণ।
সাহিত্য-সেৱাত পাচে উছগিলোঁ প্ৰাণ,
সাৰ কৰি সমুদায় উদ্দেশ্য মূলৰ।

৬। সর্গ।

প্রকৃতি-বিভৱ।

সুন্দৰ সি নাগৰাজ্য, শ্যাম পৰ্ব্বতত,
কহিমা নামেৰে ঠাই, বৃটিচ্‌ নগৰ ;
একে নামে নগা-চাং ধৰে শিতানত।
আতিকৈ সৰল তাৰ নিজাপি সুজন,
উলঙ্গ সন্ন্যাসী, অহ, উদাৰ ভাবত ;
ঘিণায় কৃত্রিম শোভা সভ্যতাৰ সাজ।
বনৰ হৰিণা সতে সৰল প্রাণেৰে,
সমানে বিহাৰ কৰে বিজান প্রকৃতি।
নিজৰানিস্থত নীৰ, অমৃত সমান,
সুখ-খাদ্য ফল-মূল, প্রকৃতি-বিভৱ,
দুয়োৰে সমান ভাগী, দুয়ে বনচৰ।
গভীৰ গহ্বৰ ভেদি অত্যুচ্চ বিৰিখে
সমথল সমানত হই একাকাৰ,
ধৰে শোভা বিতোপন। আবেলি বেলিকা
হেঙ্গুলি ৰহণে যেবে ভিৰ্‌ৰিৰ্‌ কৰি
শোভে শীতল পাটীটি,—চেঁচনি বুকুৰে—
ইচ্ছা হয় লভোঁ শান্তি ক্ষন্তেক বাগৰি,
অতৃপ্ত সুখৰ ভোগ ভোগোঁ প্রাণভৰি !

আলাসত ভ্ৰমি ফুৰা মেঘদূতগণ,
উলাহত উৰি ফুৰে বাতৰি বিলাই
অযাচিতে কাৰোবাৰ ; আপোন-পাহৰা
কৰে কাবোবাক, হাঁয়, আপোন পাহৰি !
চাপিলে ওচৰ দেহি, সুকোমল হিয়া
যায় পমি আবেগত !—ৰহস্য অপাৰ !
ভুৰণিৰ দৃষ্টি-ৰেখা, মন-চিত্ত-হৰা,
চাওঁতে চাওঁতে, অহ, শ্যামা প্ৰকৃতিয়ে
নিশ্বাস্ নিৰোধি যেন প্ৰাণ কাঢ়ি লয় !
আৰু যত সৌন্দৰ্য্যৰ গুপুত সম্ভাৰ,
উদিয়াই শাৰী শাৰী পাতিছে পোহাৰ ;—
কিনোতা মানৱ প্ৰাণ, বেচোঁতী প্ৰকৃতি।
অৰক্ষিতে আছে পৰি ;—সাধ্য কিন্তু কাৰ
লয় তুলি কিবা এটি, সললিত ভাৰ,
নেবেচিলে মন-প্ৰাণ,—একমাত্ৰ বেচ।

৭। সৰ্গ।

বৈৰাগ্য-আবেগ।

ইভাৱে কৰিলোঁ পাৰ বৰ্ষ দুইমান
সঁপি মন-প্ৰাণ, কৰ্ত্তব্য পালন হেতু।
ভাবিছিলোঁ, সৃষ্টিৰ মহিমা ৰূপী যিবা
প্ৰকৃতিৰ শোভা, কৰি মোৰ সাৰ-পূজা,
উদ্দেশ্যৰ পাচে লৰোঁ; উন্নতি মাৰ্গত
চিৰকাল অৰ্দ্ধাঙ্গৰ পালি মহাব্ৰত।
সংসাৰ-জঞ্জালশূন্য,—মুকলিমূৰীয়া—
শোক-তাপ, ভৱ-ভয়, বিৰহ-সন্তাপ,
নাছিল সমুলি তাৰ অশান্তিৰ ছাঁয়া।
পাঙিছিলোঁ, আজীৱন যাপিম ইদৰে।
অৰ্দ্ধাঙ্গ বৈৰাগী জন চাপিলে ওচৰ,
উদলাই হিয়া মোৰ, মিলাওঁ কামনা;
আনন্দ নধৰে প্ৰাণে, ভাব-মিলনত,
মনে-মনে প্ৰাণে-প্ৰাণে, হিয়ায়-হিয়ায়।
সংসাৰী বান্ধৱে যেবে অশান্তি প্ৰলাপ,
মেলেহি আগত মোৰ সান্ত্বনা প্ৰত্যাশে,
বচন বুজনি মাথোঁ,—বান্ধৱ ধৰম,—
নহয় সি শোক-তাপ প্ৰাণে অনুভৱ।

ইদৰে বৈৰাগ্য ছাত থাকোঁতে পাহৰি
অৰ্দ্ধাঙ্গিনী কথা মোৰ,—কোনোবা যুগৰ—
সুগন্ধি সৌৰভ তাৰ ভাহিল বিয়াপি
প্ৰকৃতিৰ কাম্য কাননত; বিয়াপিল
পৰিমল, চউপাশে এই অৰ্দ্ধাঙ্গৰ।
পৰ্ব্বতীয়া জুৰি প্ৰায় এৰি হৃদিগুহা,
প্ৰবাহিল প্ৰেমনদী প্ৰতি সিৰে সিৰে,
উতলি ভিতৰি এক আবেগ হিয়াৰ।
শিয়ঁৰি উঠিল প্ৰাণ,—কিজানো কি ভাৱে—
নীৰৱে বিনালে হাঁয়, নিফুট সুৰত।
শুনালোঁ প্ৰবোধ বাণী, উদ্দেশ্য প্ৰাণৰ,
জীৱনৰ মহাব্ৰত কৰালোঁ স্মৰণ।
নীৰৱে পাতিলে কাণ, কান্দিলে নীৰৱে,
মনে মনে অৰ্দ্ধাঙ্গৰ অৰ্দ্ধেক পৰাণে;—
উত্ৰাৱল হৈয়ে বল, অৰ্দ্ধাঙ্গিনী ধ্যানে।
কল্পনা-চকুৰে চালোঁ প্ৰিয়া-অনুকৃতি
পূৰ্ব্ব প্ৰকৃতিত; অপূৰ্ব্ব জেউতি তাৰ,
সৃষ্টি-লীলা ছাতি ধৰি, সাংসাৰিক লীলা,
বিৰিঙ্গি উঠিল হাঁয়, ব্ৰহ্মাণ্ড বিয়াপি।

—০*০—

৮। সর্গ।

সংসাৰ-পাতনি।

ইহেন সমস্যা লই থাকোতে বিমোৰ,
পিতৃ-আজ্ঞা বিবাহৰ পালেহি ওচৰ।
প্ৰতিহত নদে যেন ভাঙ্গি বালিভেটা,
নিৰ্ব্বিবাদে পিতৃ-আজ্ঞা ধৰিলোঁ শিৰত।
সিৰে-বোৱা আবেগৰ শতধাৰা সোঁত,
ৰাগবিল ছুটি ধাৰে, ছুগাল টোৱাই!
মুহূৰ্ত্তে আহিল চিন্তা;—দেখা নাই আগে
কি ৰূপ ধৰিছে প্ৰিয়া। চিনিম কি মতে,
অৰ্দ্ধাঙ্গিনী বুলি মোৰ?—মায়াযুত চকু!
আৰু
নিৰুপায়,—পাত্ৰী বাছনিৰ ভাৰ
পিতৃ-দেৱতাত। পিতৃগুৰুদেৱে যেবে
পাচিলে আদেশ বাণী পুত্ৰশিৰলই,
কি সাধ্যে অন্যথা কৰোঁ জন্মগুৰু-ডাক।
লৰোঁ খোজ ধীৰে ধীৰে, ভবিষ্য নেভাবি,
চিন্তি মাথোঁ মনে-প্ৰাণে বিধিৰ বিধান;
যাৰ ইচ্ছা অনুসাৰে সৃষ্ট অৰ্দ্ধাঙ্গিনী।
কহিমা শিখৰ এৰি নামিলোঁ ভৈয়াম;
নতুন উদ্দেশ্য লই নৱ আবেগত।

ভিতরি আশঙ্কা এটি জলে মিট্‌মিট্‌,
অঘটন ঘটে জানো,—অন্ত অর্দ্ধাঙ্গিনী!—
আচম্বিতে, বাছনিতে পশিল সাঁচাকে',
অন্য এক অর্দ্ধাঙ্গিনী মানব চক্ষুত!
সাধ্য কি প্রকৃত ধবে মায়াব মানবে!
ভাগ্যে মোব কিন্তু হায়,— বিধিব লিখন,—
লবিল ঘতেকমানে মানব ব্যবস্থা;
লেলেহি আপুনি যেন, পাত্রীব আসন,
অর্দ্ধাঙ্গিনী লীলা মোব, আচম্বিত ভাবে;
পূর্ব্ব-প্রেম লীলা-খেলা নাই লীলাবতী!
জনমত দেখা নাই; তথাপি প্রাণত
অদৃশ্য ধাবেবে বলে মিলনব সোঁত;—
চিনিলে আত্মাই মোব, অৰ্দ্ধ-আত্মা তাব।

৯। সৰ্গ।

বিবাহ-বান্ধোন।

দেখিছিলোঁ বিবাহৰ কত ৰীতি-নীতি,
ধৰ-ব্ৰত-ধৰা কত বান্ধৱ জনৰ।
বুজা নাই মন-প্ৰাণ কি যে কৰে তাৰ,
কি ভাৱে নচায় হিয়া, বিয়া-মহাদিনা।
সুখ-দুখ, লাজ-মান, অনন্দ-বেজাৰে,
একাকাৰে উলাহত কৰি তিৰ্ব্বিৰ,
কঁপালে হৃদয় মোৰ, কঁপিল শৰীৰ,
মাতৃয়ে যেতিয়া হাঁয়, ধৰিলে আঁচল
বেঙ্গ-ঘূৰণিত ; নাৰী মণ্ডলৰ মাজে।
সুমধুৰ গীত-বাদ্য, ৰাগিণী পঞ্চম,
কোকিলৰ কুহু ৰাৱ, কবিতাৰ সুৰ,
বাজিছিল প্ৰাণে মোৰ, অমৃত সমান।
কামিনীৰ কণ্ঠে কিন্তু ঢালিলে যি সুৰ
সিখিনি পৰত, নেপাওঁ উপমা তাৰ,
গীত, ৰাগ, কুহু ৰাৱ, কবিতা-সুৰত!
মধুৰ যোথনী তাৰ, মঙ্গল-উৰুলি।
ইৰূপে দু-ৰাতি আৰু গল তিন দিন,

পৱিত্ৰ বৰৰ ব্ৰত কৰি আচৰণ,
দেৱতা সদৃশ হঁয়, মানৱ-জীৱনে ;—
ভাবিলোঁ মানৱে এদিনা দেৱত্ব পায় !
আগে-পিচে হাঁহে-নাচে, আনন্দ অপাৰ !
অদ্ভুত কি বস্তু হলোঁ ! বেৰি বেৰি লোক
জোমা-জুমি, চোৱা-চুই মন্তব্য প্ৰকাশ।
স্বপ্নৱত অনুভৱ, দিঠকৰ প্ৰাণে ;
ভিতৰি আবেগ এটি, জীৱন্ত জাগ্ৰত,
উগুলথুগুল কৰি, কি যে কৰে হিয়া !
অৰ্থশূন্য ভাব তাৰ, নেদেখা উদ্দেশ্য,
বাহ্যিক চকুত তাৰ, নেদেখা ছঁয়াটি,
অব্যক্ত ভাবৰ সুৰে নীৰৱে বিনায় !
মুখত নুফুটে কথা ; হিয়াৰ আবেগ
কপালে বিবিঙ্গি হঁয়, পৰিল বাগৰি,
প্ৰিয়তমা অৰ্দ্ধাঙ্গিনী, অৰ্দ্ধাঙ্গৰ বাবেঁ,
লৈলেহি আসন যেবে সমাজৰ মাজে।
দীৰ্ঘ ওৰণীক ভেদি জিলিকনিটিয়ে
উদঙ্গালে হিয়া মোৰ ; হল প্ৰতিভাত
প্ৰিয়তমা অনুকৃতি, হৃদয়-ফলিত।
শান্তিৰ শীতল তেজ বলে প্ৰতি সিৰে।
অঙ্গে-অঙ্গে পৰশন, যেবে হাতে-হাত ;
পুলকিত মন-প্ৰাণ, অস্থিৰ শৰীৰ ;
আবেগৰ উলাহত দুয়ো অঙ্গ কঁপে ;
টলবল প্ৰাণ হঁয়, হাত থৰবৰ !

বিদ্রূপ-চাহনি হানে, সমুখবপরা,
সমনীয়া বন্ধুজনে, পেলাই ঠেকত !—
লাজে মূছৰ্ক্ছি, হাঁয়, গুৰুজন আগে।
প্ৰাণে-প্ৰাণ হল বন্ধা, দাম্পত্য বান্ধেৰে ;
দেখালে বাহিৰে পুণ্য মিলনৰ চিন্,—
পৱিত্ৰ সি লগ্নগাঁথি, পৱিত্ৰ ভাবৰ।

১০। সৰ্গ।

পূৰ্ণাঙ্গ গঠন।

প্ৰথম মিলন দিনা, পোনে দেখা-দেখি,
সঙ্কুচিতা অৰ্দ্ধাঙ্গিনী অৰ্দ্ধাঙ্গৰ পাশে।
পাহৰিল পূৰ্ব্বভাব, একাঙ্গ যেতিয়া,
কোনোবা যুগত। মায়াৰ ঢাকোনে আক
ধৰে নিলগাই, নিচিনা ভাবৰ ক্ষালে।
নেচাওঁ যেতিয়া মই, মুখলই মোৰ,
একেঠৰে থাকে চাই, হেঁপাহ চকুৰে।
চকুত পৰিলে চকু, কৰে তলমুৰ,
ধৰা-পৰা চমকনি খাই। এটি হাত
আদৰেৰে চপাই বুকুত, সোধোঁ কিবা,—
আবেগ উগাৰি উঠে,—নেমাতি উত্তৰ
দিয়ে কপালৰ ঘামে। বুকুত মুখানি
ধৰি হেঁপাহ বান্ধেৰে, ঘনে সোধোঁ কিবা।—
উছাহ, আবেগ, কিবা, কিজানো কি ভাবে,
'উঁ-হুঁ-উঁ' তানে এটি সুৰ, ঘন-উশাহেৰে,
নাকেদি বাহিৰ হল, তালু-ফুটা বাশি।
বুজিলোঁ হিয়াৰ ভাব, হিয়া ভিখাৰীয়ে।

কি যে সুখ, কি যে শান্তি, কি যে অনুভব,
অর্দ্ধাঙ্গ মিলনে হায়, অর্দ্ধাঙ্গিনী সতে !
শিরে-ঘ্রাণে, শব্দে-মুখে, প্রীতি অঙ্গভাগে,
পবিত্র মিলন জ্যোতি প্রকাশি দেখালে,—
পূর্ণাঙ্গ গঠন পুত্র নিমিত্ত বিধানে।

১১। সৰ্গ।

উলটা যাত্ৰা।

সমাপন শুভকাৰ্য্য। দিন তিনি পাচে
ৰঙপুৰী ৰহাঘৰ এৰি দিহাদিহি,
পিতৃ-মাতৃ চৰণত লভিলোঁ আশীষ।
উলটিলোঁ প্ৰিয়া স'তে পৰ্ব্বত উদ্দেশি,
ৰাজকাৰ্য্য য'ত। বাটকৰা দিন চাৰি,
জ্যেষ্ঠাৰ সঙ্গত। নাছিল ভাবনা মোৰ
পথ-সমলৰ, সহোদৰা যতনত।
দিন সাত জিৰণিত; জ্যেষ্ঠাৰ ৰহাত,
গোলাঘাট চহৰত। কৰিলে শুশ্ৰূষা
দেৱী, নিজ মাতৃৱত, অপত্য স্নেহত।
জ্ঞান-উপদেশ দিলে নম্ৰ সংসাৰৰ,
আদৰত-ভৰি-দিলা নৱ বোৱাৰীক।
বন্দি পাদ-পদ্মযুগ মাগিলোঁ বিদায়;—
আহিলোঁ যোজন পথ, এৰি সেই ঠাই।
পতি, পত্নী আৰু এটি লগুৱা সাৰথি;
গোযান বাহন। প্ৰবেশিলোঁ আহি ক্ৰমে
অৰণ্যৰ মুখভাগ, সন্ধিয়া পৰত।

দোর্ঘোৰ বাৰিষা ; তাতে কৃষ্ণপক্ষ কাল,—
দ্বিতীয়াৰ অন্ধকাৰ ৰাতি। পঙ্কাকুল
বাট-ঘাট, নাই কতো থিয়-দিয়া ঠাই।
ঘুঘূৰে গাড়ীৰ চকা, নেটানে বলদে ;
অসহ্য যাতনা মাথোঁ নিমাখিত প্ৰাণে !
নিৰুপায়, নিসহায়, আন্ধাৰ জগত !
বুদ্ধিৰ মূলত পৰিল কুঠাৰৰ ঘাপ্ ;
গ্ৰাসেহি আপদে যেন ঘোৰ মূৰ্ত্তি ধৰি।
আতুৰা লীলাৰ মুখে আতুৰে ফুটিল,
"ই কি লীলা বিধাতা তোমাৰ !"—দেখা গল,
পঞ্জা এটি, এছলীয়া, বাটৰ কাষত।
চাপিলোঁ ওচৰ তাৰ, প্ৰবোধি মনক ;
বিচাৰিলোঁ যথাৰত জিৰণি যুগুত।
চিন্তা নাই মোৰ হস্তে ; বিদৰিল হিয়া,
দেখি প্ৰিয়া-মুখ হাঁয়, আতঙ্কত ম্লান।
বঞ্চিলোঁ সি ৰাতি, অনাহাৰে সজাগৰে।
কুমলীয়া লীলা মোৰ ভয়-ভাগৰত,
নতুন বিপদ মুখে, নতুন পথিক,
ক্ষন্তেক জিৰণি ললে, শঙ্কাকুল প্ৰাণে,
শিতান কোলাত মোৰ ! নীৰলে, নীৰৱে,
আছোঁ চাই লালকাল মুখানি প্ৰিয়াৰ !
'গাড়োৱান' গাড়ী স'তে, লগুৱা কাষত,
টোপনিৰ তাল-থৰা। জ্বলে এটি বন্তি
ছালিৰ ছালত অৰা। লাজুকী জোনাকে

ভুমুকনি মাৰে, ডাৱৰ-ওৰণী কাণি।
সেই সুযোগতে হাঁয়, প্ৰিয়া-মুখ-জ্যোতি
চাওঁ প্ৰাণভৰি, মিলাই আদৰ্শ সতে ;
নিমিষে নেদেখা হওঁ, অপায় শতেক,
আনন্দ নধৰে প্ৰাণে। পৰিল একলা
সৃষ্টি-লীলা-জ্যোতি, কোলাত লীলাত মোৰ।
পূৰ্ণাঙ্গত গল মিলি, সাংসাৰিক লীলা,
অনন্তত লয় যেন প্ৰশ্বাসৰ বায়ু।
চমকি উঠিলোঁ পুনু, আতঙ্ক প্ৰাণত,
সমুখত ৰুদ্ৰমূৰ্ত্তি যেন দেখা পাওঁ।
সঙ্কেতে বুজালে হাঁয়, সংসাৰ-বিপদ,—
অন্ত নাই, আছে আৰু ছেগ অপেক্ষাত।
হৃদয়ত বান্ধি বল, লাগিব যুঁজিব,
বিপদৰ ধুমুহাৰ প্ৰতিকূলে গতি।
অকস্মাৎ গৰ্ গৰ্ গভীৰ গাজনি ;
বেঁকাবেঁকি চমকনি, বিজুলী ৰেখাৰ ;
মাজে মাজে ঢেৰেকনি, কাণ-টাল-মৰা ;
আৰু যত বিপদৰ গহীন পাতনি
প্ৰকৃতিৰ ভাগে ভাগে বিবিজি ওলাল।
বিপদীয়া এটি জীৱ সজাগৰে মাথোঁ
লাগিলোঁ ভবধ। ভাবিলোঁ সৃষ্টিৰ লীলা ;—
এয়েনে কি সংসাৰৰ ধাৰেবোৰা সুখ !
থাকোঁতে নিটাল মাৰি, ভাবত বিভোল ;
শোঁ-শোঁ শব্দে ধুমুহাৰ ঘোৰ গোজৰণি

আহিল পাকনি মূৰে, বলেৰে প্ৰবেশি
পঞ্জাৰ ভিতৰ। ক্ৰোধৰ কাৰণ তাৰ
বুজিলোঁ একো। থমকনি খাই উঠে
বস্তিৰ পোহৰ, বিলাতী দাপোন ভলে।
ভয়ত ঘুকুচা-খোৱা, মাদলীটি যেন,
নিদ্ৰিতা পথিক লীলা; উচপনি খাই
উৰুত সাবটি ধৰে, টোপনি ভোলত,
বিপদৰ ধৰি গম, শঙ্কাকুলা প্ৰিয়া।
চাওঁতে চাওঁতে হায়, উগ্ৰ মূৰ্ত্তি ধৰি,
ঘূৰিলে পৱন পুত্ৰ, প্ৰলয়-সংহাৰী।
ঘূৰণি পাকনি কত, নিষ্ঠুৰ ভাবৰ;
প্ৰকাশি প্ৰলয় বল, উৰালে পজাটি,—
নিলগত ঠাৰ্বান্ এছলীয়া ছাদি।
ক্ৰোধৰ চেপনি শালে কৰ, কৰ, কৰি,
ছেপিবে যতেকমানে আকাশী ডাৱৰ;
বৰষিল ধাৰাষাৰে, উদং শিৰত,
বিপদৰ বৰমুণ, দুৰ্যোগ চৰাই।
চমকি উঠিল লীলা। আৰ্ত্তনাৰ এটি
হৃদয় বিদাৰি ঘোৰ উঠিল গগণে।—
আজিও বাজিছে হায়, প্ৰতিধ্বনি তাৰ
হৃদয়ৰ অন্তস্থল জুৰি। সুধিলোঁ মনত,
"তোমাতে কি শিক্তি মোৰ সাংসাৰিক লীলা
অজনা দুৰ্যোগ খেলা, মায়া-সংসাৰৰ?"

—

১২ । সৰ্গ ।

"পাৱন্ন পাণী" ।

পবিল নিজম পূৱা, সৃষ্টি-উৎপাত ;
মিটিকালে বতৰৰ কলা-পৰা মুখে ।
সলালোঁ গাড়ীৰ গৰু, 'গাড়োৱান' তাৰ,
নতুন যোগান লই ; আগুৱালোঁ পুনু,
নতুন উছাহে ধীৰে-শান্তে । মিটিকালে
ধীৰে ধীৰে সাংসাৰিক লীলা । পাহৰিলোঁ
পাৰ হোৱা সৃষ্টি-লীলা, অপায় অপাৰ ।
দ্বিতীয় যোজন পথ, ক্ৰমে অতিক্ৰমি,
পালোঁ এই পুণ্যস্থান, আতি বিভোপন ;
নামত 'পৱন পানী' । পবিত্ৰ নিজৰা
উতলিছে সদা । তাপিত হিয়াৰ যেন
উগাৰিছে শোক-অশ্ৰু ধৰণী মাতৃয়ে ।
পবিত্ৰ ধাৰেৰে তাৰ বাগৰিছে নই ;
ঢৌৰ্দিয়ি উপৰ ধৰা । হিয়া তাৰো হায়,
উতলা তাপত ! হৃদয়ৰ তাপ-তাপ
পবিত্ৰ উপতি কেন, পাপীকৃত হই
আত্ম-কলুষিত । নৰক আদর্শ ক'ত ।

চউপাশে বনভাগ গহীন গম্ভীৰ ;
চৰিছে নিজম ভাব শান্তি-প্ৰকৃতিৰ।
গঁড়ালত বন্ধা থকা ৰাজহংস জাকে
লভিলে মেলানি যেনে পুখুৰী পানীত,
ওপঙ্গি বিভোল হয়, উলাহিত মনে ;
কোলাৰ শিশুৱে নামি পালে ধূলি-খেলা,
কোমল প্ৰাণত যেনে আনন্দ নধৰে ;
সামাজিকগঁড়ালত বন্ধা থকা নাৰী,
গাড়ী-গঁড়াগৰপৰা চালুকীয়া লীলা
নামিল যেতিয়া গই নিজৰা পাৰত,
উপচি পৰিল প্ৰাণে আনন্দ অপাৰ,
আচৰিত শোভা দেখি সৃষ্টি-লীলা গাত !
নীৰবে নিটাল মাৰি চায় চউপাশে,
চাহনিৰ কেন্দ্ৰ ৰাখি নিজৰা বুকত ;
সলায় জেউতি ক্ষণে মুখ-দাপোনৰ,
কি যে ভাব কিবা কথা খেলাই প্ৰাণত !
আছিলোঁ নীৰৱে চাই লীলা-মিলামিলি,
নিলগৰপৰা। অপূৰ্ব্ব মিলন জ্যোতি
প্ৰতিভাত অহ, সংসাৰী-প্ৰকৃতি-লীলা !
প্ৰাণে-এৰা দেহাপ্ৰায়, ভাবত বিভোল,
আছিলোঁ পুতলা হই। উত্ৰাৱল প্ৰাণে,
উৰি আহি হাঁয়, সাবটি ধৰিলে ডিঙি,
ভাবে-ধৰা লীলা মোৰ, বাহুলতা-মেলি।
কিচাৰিলে মিথামুখে, তাপ-নিজৰাৰ,

অপৰূপ সৃষ্টি-লীলা উত্তৰ কাৰণ।
বুজালোঁ সাদৰে ; বুজিলোঁ যি ভাৱে মই
কবিৰ কল্পনা ধাৰে লই, পৃথিৱীৰ
তাপভৰা অন্তৰৰ কথা। লীলা মোৰ
আপুনি কবিতা। মিলিলে কল্পনা বিভা,
সৌন্দৰ্য্য বুকুত যেনে প্ৰকৃতিৰ শোভা!
শলাগিলে ব্যাখ্যা মোৰ, শলাগী-হাঁহিৰে।
কি যে ভাবে হিয়া মোৰ কৰিলে বিভোল!
বুকুত চপাই ধৰি, হাঁহি সুৰগাৰে,
দিলোঁ এটি হিয়া-ছেপা, আবেগ বান্ধেৰে ;
গুজিলোঁ শলাগ-ঋণ। লগালে লীলাই,
পুহু বেঁকা চাহনিৰে, ওপৰঞ্চি ঋণ ;
ওঁঠেৰে অমিয়া চুহি দিলোঁ প্ৰতিদান।
সুঁৱৰি চমকি প্ৰিয়া, জুৰিলে আলচ,
আহাৰ ব্যৱস্থা কথা। ভাগিল নিমেষে,
দিঠকৰ স্বপ্ন মোৰ, অতৃপ্ত সুখৰ।
দিহালোঁ যুগুত, যিবা প্ৰৱাস সম্ভৱ,
ৰান্ধোনৰ আগলি যোগান। প্ৰিয়া মোৰ
শুদ্ধভাৱে উঠিল ৰান্ধনী।—জীৱনত
গৃহিনী ৰান্ধনী পোনে' নিজৰা পাৰত!
উতলি অন্নৰ পাক মিলে ৰকৰক,
প্ৰকৃতি ৰান্ধোন শাল, নিজৰাৰ সত্তে ;
মিলিল ৰান্ধনী দুটি, লীলা-প্ৰতিভাৰ।
চোঁচনি চাহনি মাৰি একলীয়া হই,

পেলালোঁ চেঁচনি চকু, সজাগৰে থকা,
হিয়াৰ পোৰণি আৰু, বিপদ হেঁচাত।
বহিলোঁ পাতত পাচে, পাত আগনত,
পৰিল যেতিয়া মোত্ ভোজনৰ ডাক।
সমুখত বহি লীলা ধৰিলে যোগান,—
বিশ্বেশ্বৰ পাতে যেনে অন্নপূৰ্ণা ৰাণী!
অপূৰ্ব্ব ভোজন সুখ ভুঞ্জালে প্ৰাণক,
ক্ষুধাৰ অগনি সতে শান্তি-সুধা মিলি,
প্ৰিয়া-সুগন্ধত। দেখিলোঁ জগত তুষ্ট
অৰ্দ্ধেক ভাগত; অৰ্দ্ধ-আত্মা তুষ্ট যেৱে।
ৰহিলোঁ সুস্থিৰ হই এপাশে নীৰৱে।
ধোৱাঁপান আয়মেৰে। ইহাতে মুহুদি।
নোচাৱাৰ ভাৱে চাওঁ, বেঁকা চাহনিৰে,
পূৰ্ণ-আত্মা তুষ্ট হোৱা, প্ৰিয়া-ভোজনত;—
লগুৱাক অন্নদান কৰি সমাপন,
অৱশিষ্ট ভাগ মোৰ, ভোজন পাতত,
পৰম সন্তোষে অত, ধৰিলে চপাই,—
সাক্ষাৎ দ্ৰৌপদী, অতিথি-ভোজন পাচে!
ধোৱাঁতান দীঘলীয়া; থাকি থাকি ৰয়,
ভাবৰ কঁপনি লাগি। বাগৰি পৰিল,
মুহুদি হাতৰ; মিঠকৰ সপোনত,
মুকলি হাতৰ মুঠি! লাজুলী চকুৰে
ধৰে থিৰ ভাৱ; ভেলোৱা-চাহনি ধৰি,
একেঠৰে ৰল চাই প্ৰিয়া-মুখলই।

পৰিলোঁ বিষম ধৰা, চকুত চকুৰে ;
কোঁচালে থোৰালি হাত, লাজুকী লীলাই,
লাগি লাজ-সিৰামুৰি । লুকালে মুখানি
ওৰণী আশ্ৰয় টানি । বাজিল প্ৰাণত
অনুতাপ শেল, ভোজন-বিঘিনি হই ।
লৰি গই কাষলই, বুজালোঁ কতনা ;
কতনা উছাহ কথা, মৰমেৰে সনা ।
কতনা যতন পাচে কত চিপিয়নি,
অনুৰোধ ৰাখে মোৰ । বিফল বাসনা ;
লজ্জাৱতী লীলাৱতী, মোৰ বিলে হায়,
এবাৰ লাজৰ হাত । হলোঁ একলীয়া,
অগত্যা আঁতৰ হই, ইচ্ছা প্ৰতিকূলে ।
পূৰ্ণ বন-ভাত ৰান্ধনী ভোজন পাচে ।
তুষ্ট হল পূৰ্ণ আত্মা, পূৰ্ণ ভোজনত ।

১৩। সর্গ।

নাম্বরর হাবি।

মধ্যাহ্ন জিবণি পাচে গাড়ী-কাবেওত,
লীলা-বাণী-শুশ্রূষাত লভিলোঁ জিবণি।
নিজম প্রকৃতি। নিজৰাব কলকলে,
বতাহৰ সৰ্ সৰে,—মিলন স্থৰত—
শান্তিৰ জুবণি ঢালি আনিলে টোপনি!
চাৰি চকু, ছুটি জীৱ, অভেদ আত্মা,
লাল্‌কাল্ ভাগৱত। সুমৰি দিঠক,
সপোনত প্ৰাণ-দিয়া-দিয়ি; সেই স্নেহ,
সেই দেহ, সেই প্ৰেম-বাহু-বান্ধনিৰে।
বহুদূৰ গতি হল, টোপনি ভাগত।
চকু মেলি দেখোঁ পাচে অটব্য অৰণ্য,
বিদ্যমান সমুখত,—গহীন আবেশে,—
নামে 'নাম্বৰ'। সেন্দুৰী সন্ধিয়া বেলা।
দিনকৰে দিন-দীপ্তি পুঞ্জ চুচি লই,
পদুম-বিৰহ-তাপে তেজ-গোবা বান্ধি,
লুকালে নীৰৱে হাঁয়, পৰিচে পাটীত,
পচ্ছিমাচলত। "নাম্বৰো" অস্ত তাতে।

দোর্ধোব অবণ্য আগে ;   নিজান নিটাল,
নিজম ভাবত তাব, গহীন প্রকৃতি
অলে ভয়ঙ্কবী ৰূপে মানব্ব হিয়াত !
সঙ্কোচিত 'গাড়োৱান', আতঙ্ক প্রাণত ;
নীববে ঢিমালে গতি, ভবিষ্যত ভাবি।
নিমিলিল মনে স'তে মোব।   নাই নই,
নাই বিল, নাই এটি নিজবাব জুবি,
অতিথি শুশ্রূষা হেতু প্রকৃতি বুকুত।
বিপদবো মুখভাগ।   আশ্রয় এবাই
ভাগেখিনি গতি।   পাবিলে এবাব,
'নামবব' মাজভাগ, জিলিকে নতুন
আশ্রয় আশাব চাকি।   উৰগালোঁ
'গাড়োৱান' ; কাণে কাণে উৰগলি বাণী।
জুবিলে অলস প্রাণী, পুনু ঘূৰ্ণিত ;
মুখব ভিতবে কিবা, অস্ফুট বকনি,
আশঙ্কাব নাম লই চলালে বাহন।
অৰ্দ্ধক্রোশ গতি পাচে, অৰ্দ্ধাঙ্গিনী মোব
উঠিল চমকি কিবা দেখি দুৰদশা,
দিঠকত সপোনব মায়া।   মনে মনে
গুণি কিবা আমোলালে গহীনাই মুখ।
নেপালোঁ উত্তব স্থিব, সুধি বাবেবাব,
সপোন বৃত্তান্ত কিবা।   নিমাতী প্রতিমা,
পথ্‌ব জাবত হাঁয়, ভাব-গবভিনী।
প্রকৃতি বুকুত দেখোঁ, ঘোবৰূপা হই

মিলিল সংসাৰী-লীলা সৃষ্টি-লীলা স'তে !
মনে মনে আশঙ্কাৰ বাঢ়িল ঠেঙুলি,
অজগৰ মুখে যেন, ভয়ে-ছেপা প্ৰাণী,
গ্ৰাসিলে যেতিয়া আহি ঘোৰ অন্ধকাৰে।
বন-শক্ৰ পাচ কথা ; মনোৰাজ্য জুৰি,
মনে-পতা শত্ৰু দলে কঁপালে হৃদয়।
কতো নাই সাৰ-সুৰ, নিটাল প্ৰকৃতি,
পৰিছে নিজম। নিমাত চালকে গাড়ী
চলায় নীৰৱে। কু-শবদে গাড়ী-ঘিলা,
ঘুৰিছে ঘাগৰি। মাজে মাজে সঁহাৰিটি
উঠে মোৰ কণ্ঠ এৰি ; বাজে-গহীনাই।
পৰে সি নিজম পুনু ; কাঁহপাত্ৰে যেনে
উঠি শব্দ পৰে জঁয়, আপুনি নিজম।
মিলে সি নিটাল ভেদি অনন্ত আন্ধাৰে,
নেৰাখি তাৰ চিন্ একো। অন্তেক পাচে,
প্ৰকৃতিৰ ঘোৰ ৰূপ, মানৱ হিয়াত,
উথলে ত্ৰুগুণে হাঁয়, দুৰ্যোগ চৰাই !
অন্ত নাই আন্ধাৰৰ। নপৰে সৰকি
এনি-তেনি জিলিকনি এটি ! নিশাকৰ
ভালেখিনি পাচে। থমকি থমকি মাথোঁ,
জ্বলে এটি বন্তি আগে, গাড়ী-চ'য়ে-থোঁটা।
জিলিকায় সি আলোকে গাড়ী-প্ৰাণীকিটি,
নিৰাশ্ৰয়, নিসহায়, ভয়ত আতুৰ,
অটব্য অৰণ্য মাজে, শত্ৰুক মুখত ;

শক্রক নেদেখা কৰে, বঢ়াই আন্ধাৰ;
ব্যাধৰ লুকনি আঁৰ। মুহূৰ্ত্ত নাযায়,
ধৰে যেন বেৰি আহি, শতেক অপায়ে।
"আছে বা কিমান আৰু আগলই বাট?"
আভুৰা লীলাৰ প্ৰশ্ন নীৰৱে সৰিল,
ভয়-গাঁথি ফৰমুটি খাই। মন মোৰ
চিন্তাযুত, বুজনিৰ বিচাৰি উপায়;
প্ৰিয়াক অভয় দিওঁ, ক্ষণ চমুৱাই,
"পালোঁহি, অলপ আছে" প্ৰবোধ পানীৰে
সুমালোঁ উদ্বিগ্ন জুই, হিয়াত লীলাৰ।
পাহৰালোঁ ভয়ভাব, জুৰি সাধুকথা;
অলৌকিক উপন্যাস, বিপদ, উদ্ধাৰ,
কথমপি গা-সৰা, পুনু সুখভাগী,
অদ্ভুত ঘটনা-পাক মেলি সুকৌশলে,
ভুলালোঁ তিনিটি প্ৰাণী, শঙ্কা পাহৰাই।
উমানত গৰু-খেদা, নীৰৱ চালক,
লাগিল তৱধ শুনি ঐশ্বৰিক লীলা।
অকস্মাৎ বিণি বিণি, শিঙা-উকিধ্বনি;
লৰি লৰি বস্তি এটি চাপে কাষলই।
ঈশ্বৰ-প্ৰেৰিত যেন অনাথ সাৰথি,
অথন্তৰ অৱস্থাত উপস্থিত আহি!—
চিনিলোঁ চিনাকী সাজে, ডাক-ভাৰী দুটি।
সুধিলোঁ আবেগ সুৰে সম্বোধি 'ককাই'
কিমানত আছে আগে, আলহী আশ্ৰয়?

উত্তৰিলে সমস্বৰে, সম্বোধি যুবাই—
লাগিব খেদিব আৰু পূৰ্ণ দুই ক্ৰোশ।
লাগিলোঁ তৰধ; পৰি যেন বজ্ৰপাত,
হতাশ খুন্দাত! সোধোঁ বুলি আৰু কিবা
হলোঁ আধা-গাড়ী-বাজ, মুৰ উলিয়াই।
দেখোঁ পুনু শুভ দৃশ্য! আহে নে কি আৰু
সুখৰ সম্ভেদ কিবা?— উজ্বলি আন্ধাৰ
আহিছে ছুটাৰি জোঁৰ, আমাকে ধিয়াই;
হাবি-বনে দিলে বাট, একতীয়া হই।—
চাপিল চাপিল হাঁয়, চাপিল ওচৰ,
বাজিল নাকীয়া শিঙা, কঁপাই বননি,
সমুখত মহাকায়, দঁতাল গজেন্দ্ৰ!
আতঙ্কে উৰিল প্ৰাণ; পুতলাৰ প্ৰায়,
তথা লাগি ৰলোঁ, মৃত্যুমুখী নৰপ্ৰাণী
চুৰ্ত্তি হেৰুৱাই। মুহূৰ্ত্ত পাচত,—হাঁয়,
নচলে লিখনী,—ডাকভাৰী বস্তি এৰি
চিটিকি পলাল প্ৰাণে, নিৰোধি নিশ্বাস;
গাড়োৱান পিচে পিচে, উন্মাদচিতীয়া,
নিমিষে লুকাল কেনি, অন্ধকাৰ ভেদি;
মাতিব নজনা দুটি গাড়ী-যোঁটা প্ৰাণী,
ধৰিল ঢাপলি পাচে, যুৰ্ৰলি পেলাই,
আন্ধাৰত পিচলই উৰাই নিচান;
ভয়ে-ছেপা তিনি প্ৰাণী এৰি গাড়ী স'তে!
নিৰাশ্ৰয়া লীলা হাঁয়, মেলি বাহুলতা,

ধৰিল সাৰটি মোৰ পাতি-ধৰা ডিঙি ;—
যুগুত আশ্ৰয়। আঁটি ধৰি বুকুলই,
পৰিলোঁ চেপেটা হই, স্থিৰ কৰি মনে,
এৰিম মানৱ দেহা, পূৰ্ণমিলনত,
একাঙ্গ বান্ধোনে। প্ৰভুভক্ত লগুৱাটি,
প্ৰভু-ভকতিত, আসন্ন লগৰী হই,
ছুটি পাৱ শিৰে ধৰি লগতে পৰিল।
অৰ্দ্ধেক সজ্ঞানে মই চাওঁ গজক্ৰীড়া
এৰি যোৱা বস্তি স'তে। অপেক্ষি মৰণ,
উপস্থিত বিপদৰ প্ৰতি মুহূৰ্ত্তত,
চাওঁ ভাবি সৃষ্টি-লীলা বিধিৰ হাতত।
সামৰিল ক্ৰুদ্ধভাৱ, বস্তি গুৰি কৰি;
আঁতৰিল গজপতি, গজেন্দ্ৰ গতিৰে,
মৰৰি যতেক দায় আতুৰ প্ৰাণীৰ।
এৰাই ৰাহুৰ গ্ৰাস, যেনে দিনকৰে
খলকি লগাই মেলে নিজ তেজ ৰাশি ;
এৰাই মৰণ গ্ৰাস, কানে-কানমাৰি,
লাগিল খলকি প্ৰাণে, বুকু ঢিপিয়নি।
ক্ষন্তেক নিস্তাৰ মানি, তিনে চোৱাচুই,
মৰণৰ আগ-পাচ, সুমৰি নীৰৱে,
প্ৰকাশিলে মনোভাব চকু-চাহনিৰে।
বাজিল প্ৰাণত পুনু, চেতনাৰ শৰ,
ভয়-বিহ-সনা-গাত। ভৱিষ্য বিপদে,
কন ছাতনিৰে, অতীত প্ৰকোপ জিনি,

ছাতিলে সমুখ ভাগ। চালক বিহীন,
অচল গাড়ীৰ থিলা। পৰ্ব্বত প্ৰান্তত
লাখুটি বিহীন যেন, খোৰা তিনি প্ৰাণী!
বিপদ-নজনা লীলা, আৰু লগুৱাটি,
আতঙ্ক খুন্দাত হাঁয়, মুছ্‌কঁছ্‌ গই,
হল সজ্ঞাহীন; তন্দ্ৰাৰ আবেশ পাচে।
অকলশৰীয়া, মাথোঁ কল্পনা ছঁয়াত,
প্ৰকৃতি বুকুত হাঁয়, বিভোল-জুৰণি
বহিলোঁ মুকলি কৰি উদাস পৰাণ।
ধীৰে ধীৰে নিশাকৰে, 'নামঘৰ' শিৰে,
ৰাঙলী নিচান তুলি, পুব শিতানত,
জোনাক-জাননী দিলে আক্ৰমি আন্ধাৰ।
আঁতৰিল অন্ধকাৰ, ঘাটিল যুঁজত;
বিস্তাৰিলে নিজ প্ৰভা, জোনাকি জগত।
উদঙালে প্ৰকৃতিৰ কাঁচলি বুকুৰ।
নিজম-সৌন্দৰ্য্য-প্ৰভা হল প্ৰতিভাত
উদং হিয়াত মোৰ। উদাস পৰাণ
পূৰ্ণ হল কি যে ভাবে, সৃষ্টি মহিমাৰ
কোটী গ্ৰহ, উপগ্ৰহ, নিশাকৰ সংতে,
পৰিল যেতিয়া, অহ, নীৰলা চকুত।
আৰু বা কতনা সৃষ্টি, নেদেখা ভাগত,
বিৰাজিছে আকাশত, ব্ৰহ্মাণ্ড বিয়াপি!
একনা নিয়ন্তা তাৰ, চাওঁতা একন,
একেজনা বিশ্বেশ্বৰ ৰক্ষক সবাৰ।

ক্ষুদ্ৰাদপি ক্ষুদ্ৰ আমি, মনুষ্য জীৱন,
ততোধিক অকলই, তুলনা যেতিয়া
অসীম ব্ৰহ্মাণ্ড স'তে। অজ্ঞান মানৱ,
লীলাৰ ঢাকনি তলে। নিজে সি সততে
বিধিৰ বিধান, নেদেখি প্ৰকৃত জ্যোতি,
সৃষ্টি-মহিমাৰ। ভাবত বিভোল হলোঁ।
উদাস পৰাণ মোৰ; আত্ম-বুজনিত।
কটালোঁ প্ৰফুল্ল প্ৰাণে, বিপদীয়া ৰাতি,
বখানি সৃষ্টিৰ লীলা ঈশ-গুণগানে।
কুমাল ৰাতিৰ স'তে যতেক অপায়,—
দিঠকৰ, কল্পনাৰ, অশেষ, অপাৰ,
—পুবালি মেঘৰপৰা, বিৰহ শেৰত,
পদ্মনাথে পুনু আহি দুৰণি বিলত,
ধৰিলে নাচোন যেই প্ৰিয়া-মিলনত।
ভাগিল নিটাল ভাব, শাঁত প্ৰকৃতিৰ,
হলোঁ বান্দৰ আদি ডলুৱা প্ৰাণীয়ে
জুৰিলে আনন্দ ৰাৱ যেবে ঢেও ধৰি।
লভিলে চেতনা পুনু, মূৰ্চ্ছা-যোৱা প্ৰাণে;
ধীৰে ধীৰে উঠি লীলা, ধৰিলে শুণনি;—
ৰাতিৰ বিপদ কথা। শুকান, নিমাত,
মুখ লগুৱাৰ; আতঙ্ক চৌচমি পাচে!
উভতি বলদ স'তে, গাড়োৱানে গাড়ী
যুঁটিলেহি পুনু; ঘুৰিল অচল যিলা।
বুজালোঁ কথাৰ ছলে, সৃষ্টি-লীলা-খেলা,

সংসাৰী লীলাৰ সঁতে ; নিজনি বিলত
সূৰ্য্য প্ৰতিবিম্ব খেলা। আশ্বাসিলোঁ পাচে,
প্ৰবোধি মনক, সুখ-দুখ স্বপ্নখেলা,—
বিপদৰ অন্ত সেয়ে বিধি-ধৰ্ম্মমতে।
হৰষিত লীলা শুনি, বুজনি হাঁহিৰে,
তিয়াগি বিপদ চিন্তা ভাবনা অপাৰ।
অনাহাৰে নোৱাৰিলে টুটাব জেউতি,
ৰসময়ী লীলাৱতী, জেতুলীপকাৰ।
দেখি কিন্তু চকু মোৰ মুদনিমুখীয়া,
ম্লানমুখ ভাগৱত, সজাগৰে থকা,
কোঁচালে চকুৰ পাহি ;—দুখ-পতিয়নি।
চৰিল চেহেনী ৰূপ, বেজাৰ ছঁয়াত ;
ধোঁৱাৰ পাকনি মাজে দাৰ-জোলোঙাৰ।
আঁঠু যুৰি কোলা পাতি, লই দুটি পাৱ,
বুলালে কোমল হাত, নিবেদি বিশ্ৰাম।
নিশাকৰে মিছা কৰি ৰাতিৰ বিপদ,
আপুনি পৰিলে শেতা। দিনকৰে পাচে,
বিস্তাৰি অভয় দীপ্তি, হৰিলে আন্ধাৰ,
শতুক লুকনি আঁৰ। পৰিল চেঁচনি।
ৰথীয়া দি পদ্মনাথ পদ্মিনী প্ৰিয়াৰ
অবিহনে মোৰ,—জিৰণিত ভোল গই,
জপালোঁ চকুৰ পাহি। প্ৰিয়া-স্পৰ্শ-সুখে
শান্তিৰ জুৰণি সানি, প্ৰতি অঙ্গভাগে,
কৰিলে বিভোল প্ৰাণ। আহিল টোপনি,

শান্তিৰ ওপৰে সদা আলাসত তহা !
নিমিষে নেদেখা হলোঁ দিঠকৰ মেলা।
সপোনৰ ইন্দ্ৰজাল বিয়াপি চৌপাশে,
অপৰূপ সৃষ্টিলীলা, বিয়পালে প্ৰাণে।
ভূপতি সমান ভোগ, সংসাৰ বিলাস,
ৰাণীসমা লীলা মোৰ, ভুঞ্জে তাৰ ভাগ ;—
পুণ্য মিলনৰ, অহ, পুণ্য প্ৰেম-ফল !
প্ৰথম প্ৰহৰ পাচে চাওঁ চকু মেলি,—
মুকলি চৌপাশে ; 'নামবৰ' অস্ত চিন্।
বাৰী-ঘৰ সমুখত, মানুহ-বসতি,
মাজে মাজে চিনি-পোৱা মুখৰ আকৃতি।
ডিমাপুৰ নামে ঠাই ; শান্তি ৰক্ষা হেতু,
ৰজাৰ ৰখীয়া 'থানা' ধনশিৰী পাৰে।
হিড়িম্বা নগৰ আগে, জীৰ্ণ অৱস্থাত।
শুনিলোঁ প্ৰিয়াৰ মুখে বহুদূৰ গতি,
টোপনি ভোলত মোৰ। বিশ্বাসঘাতকী
নৰ-পশু 'গাড়োৱান' নিশবদে নামি
এফলীয়া গৰু স'তে। আত্মধিক্কাৰত,
মৰ্ম্মাহত হল অমবোধী প্ৰাণ তাৰ।
নবচালোঁ তাপ তাৰ, চাহনি বাণেৰে ;
দিলোঁ মন আন ফালে, নেদেখা ভাৱত।
বন্ধুজন শুশ্ৰূষাত, পথিক ভোজন,
পূৰ্ণভাৱে সমাপন, আহঁত তলত,—
এসন্ধ্যা সন্ন্যাসী দৰে আৱেলি পৰত।

বহিলোঁ সি ৰাতি তাতে, শতাই ভাগৰ,
অসময় ভোজনৰ পাচে। লীলা কিন্তু
আজিকে বিমনা, কি জানো কি কথা গুণি ;—
"এনেই লাগিছে কিবা"—প্ৰশ্ন-উত্তৰত।
বুজিলোঁ আজলী প্ৰাণে বাল্য-লীলা-খেলা,
সাংসাৰিক লীলা স'তে পৰিছে ৰিজনি।
সুস্থুধি ছুনাই একো, ধৰিলোঁ বুকুত,
ভাবত জেউতি চৰা মুখানি সৰল।
পুলকিত নিমিষতে, কায়-মন-বাক্,
চকুৰ হাঁহিৰে যেবে হঁহালোঁ চকুক।

১৪ । সর্গ ।

পর্ব্বতপাদ ।

যাত্ৰাৰ চতুৰ্থ দিনা ভৰদুপৰত
পৰিল চকুত পুনু, লাহে, লাহে, লাহে,
প্ৰকৃতি ৰক্ষিত মঠ ; শ্যাম ৰূহণীয়া ।—
মাতৃদেবী সুৰক্ষিত ৰৰঘৰ যেন,
অপেক্ষি যুগল ৰূপ, বৰ-যাত্ৰা পাচে ।
দেখোঁতে ওচৰ অতি চকুত সীমাৰ ;
উঠিবহি গাতে যেন, ঘূৰি পাকনিটি,
পুৰাব চকুৰে চাই, পোহনীয়া আশা,
প্ৰকৃত পৰ্ব্বত ৰূপ ; নিলগত দেখা
একলীয়া এচটীয়া সীমাবন্ধা গড় ।
পাকনিৰ পাচে কত ঘূৰিল পাকনি ;—
পাওঁ পাওঁ পাওঁ যেন,—একে নিলগত !
একেঠৰে ৰাখি চকু, আমনি-নলগা,
চাওঁতে চাওঁতে আহি, সন্ধিয়া পৰত,
চাপিলোঁ পৰ্ব্বতপাদ,—আনন্দ মঠৰ
প্ৰথম দুৱাৰদলি । প্ৰকৃতি সঙ্কেতে
যেন ৰজাৰ দুৱৰী, সশস্ত্ৰ প্ৰহৰী,
ৰক্ষক দুৱাৰ ;—'নিচুগাৰ্ড' নাম তাৰ ।

আনন্দ উপচি পৰা প্ৰকৃতি হিয়াত,
ধাৰেবোৱা এটি সোঁত শিলনি ওপৰে
বিভোল ভাবেৰে মিলি বইছে বাগৰি !
তুলিছে আনন্দ ৰাৱ, মঙ্গল আৰতি।
পৰিল উপচি ভাব, উগুল-থুগুল,
হিয়াত লীলাৰ। পাচ কৰি আন কাম,
নিবেদিলে মোত, উত্ৰাৱল মনে-চিতে,
অপৰূপ সৃষ্টি-লীলা, আপোন হিয়াত,
আপোন চকুৰে চাই মিলাবৰ গুণে !
ধীৰে ধীৰে নামি, লীলা-বাৰেঁ, হাতেধোঁটা,
দিলোঁ থিয় হুয়ো এটি শিল-ওপৰত ;—
প্ৰকৃতিৰ পাৰি থোৱা শুদ্ধ চামপীৰা।
ধুৱালে পৱিত্ৰ জলে, উথলি আপুনি,
বৰ-কন্যা চাৰি-পাৱ। জননী প্ৰকৃতি,
মুকলি গহীন সাজে, মেলি বহু-লতা,
পিন্ধালে সাদৰি, আদৰণী ভাবমালা।
মুকলি বুকুৰ মাজে, সাৰটি দম্পতী,
চেনেহ-ছেপনি বান্ধে, ধৰি দুই মুখ,
চুমিলে দুইটি শিৰ অপত্য স্নেহত।
নমিলোঁ জননী পদ। ভকতিৰ ভাৰ
ৰিবিঙ্গি চকুৰ কোনে, বাগৰিল ধীৰে,
দুগালে দুধাৰি, আনন্দৰ চকুপানী।
ৰখিলোঁ সি বাতি তাতে হৃদিৰ অন্তৰে।

——•——

১৫। সর্গ।

—※●⊠●※—

পর্ব্বত-মঠ।

আনন্দ মঠৰ মাজ ; সৌন্দর্য্য-ভঁড়াল।
এহাতে অত্যুচ্চ বাৰ, শিলেৰে বন্ধোৱা ;
ইহাতে গভীৰ গুহা, পকোৱা বাটৰ।
কঁপি উঠে মন-প্ৰাণ, চুলি-আসে-জীৱ,
জুমিলে নেদেখা তলি,—প্ৰকৃতি অন্তৰ,
অমূল্য ৰতন ধৰা সৌন্দৰ্য্যৰ খনি।
এমাতৰ মাতে মুগ্ধ, পিপাসিত কাণ ;
নেদেখা ৰূপত মজে উত্ৰাৱল প্ৰাণ ;
নোপোৱা সুখৰ ফালে ধাউতি হিয়াৰ ;
সৃষ্টিৰ নাঠনি-যৌটা, প্ৰকৃতি নৱৰ।
উত্ৰাৱল মন-চিতে আনন্দ নধৰে,—
জুমি জুমি ৰূপ-লীলা,—লীলাৰ হিয়াত।
বিশাল প্ৰকৃতি বুকে মুকলিমূৰীয়া,
চাৰিচাপে ৰদ্ধা থকা নাৰী,—বন্ধা পখী
সজা মাজে বহুকাল ; পুষ্প গছ ডালে।
আহি পাচে পালোঁ এক শিল-চপৰাণি ;

সৰু-বৰ, নানা গছ, হেজাৰে হেজাৰ।
"দেহিঐ, চাওকচোন!"—নামে যেন লীলা—
নাৰাখোঁতে গাড়ী! পূৰিল প্ৰাণৰ আশা,
নামিলোঁ আহাৰ হেতু, সুচল সি ঠাই;
'কুকীপানী' নাম তাৰ। চপৰাণি মুখে
উধাৰত লীলা হাঁয়, কাচুতি চপাই!
এটি থই আৰু এটি, ঘূৰি আন এটি,
লৰি লয় আৰু এটি, আতিকে চিকুণ।
ইদৰে ভৰায় কোঁচ শিলৰ গুটীৰে,—
কাঢ়ি মোৰ হিয়া-ভাব, তুলি উদঙাই!
এবিলোঁ খেমালি স'তে শিলনি ওপৰে,
প্ৰকৃতি-দুহিতা লীলা প্ৰকৃতি-বুকুত!
আহাৰ যুগুত হেতু উঠিলোঁ বাঙ্কনি।
তৃষ্ণাযুত চকু মোৰ অতৃপ্ত সুখৰ,
মাজে মাজে বেঁকা-চোৱা, ভাউতি লীলাৰ;
বনদেবী বনমাজে, মানবীৰ বেশে।
আনন্দৰ উছাহত, টানি কথা হাঁহি,
অকলই উঠে ফুটি, হঁহাই মনক;
প্ৰাণভৰি চাই, অহ, লীলাৰ লৰালি!
ভোজন সমাপি যেই আৰম্ভিলোঁ পুনু,
বাটকুৰা বাট-খেদা, নতুন বিপদ
চাপিল ওচৰ এটি। সুখ পাচে দুখ,
সৃষ্টিৰ চকৰিযোঁটা। ভিতৰি ইবাৰ,
ব্যাধিৰ বিকাৰ হাঁয়, লীলা-দেহা মাজে।

অকস্মাৎ বিপদৰ সংহাৰ মূৰতি।
প্ৰিয়া মোৰ সঘনে মূৰ্চ্ছিতা। কিবা আৰু,
জোঁকাৰি হৃদয় শুৰি, উঠে থোৰাঁপ্ৰায়।
শূন্যত থিতাপি চকু, কি জানো কি দেখে!
থাকি থাকি মাৰে হাঁহি, কিবা অৰ্থ পাই,
গূঢ় অৰ্থ মনোভাব, অবুজ তাযাৰে।
মাজে মাজে উঠে চঁকি; অমঙ্গলে কিবা,
ধৰেহি সাৱটি যেন ভয়ঙ্কৰ ৰূপে।
তোলপাৰ প্ৰাণ মোৰ, কৰ্ত্তব্য বিমোৰ।
উন্মাদৰ বাহু মেলি, ধৰিলোঁ সাৱটি,
উন্মাদিনী লীলা। হাতত হেৰায় যেন,
যত্নে তোলা পানী-চলু! ধৰিলোঁ চপাই
হিয়াত হিয়াৰে টিপি, নাৰাখি শুকণ্ঠা,
বিচ্ছেদৰ অহা-যোৱা জলা! কঁপে হিয়া,
কঁপে মন-প্ৰাণ, অন্তিম ভাবত উঠি।
বিপদ-বান্ধৱহীন, নাই বেজ-জ্ঞানী,
নিজান প্ৰকৃতি ৰাজ্য, দশোদিশ জুৰি,
বিস্তাৰে নিজম ভাব, নৰ নিলগাই!
ঈশ্বৰ সহায় মাথোঁ, ভব-ভয়হাৰী;
বিপদতাৰণ নাম, শিৱ-শিৱময়,
অব্যৰ্থ ঔষধ স্মৰি ক্ৰমে আগুৱালোঁ।
অৰ্দ্ধেক যোজন পথ কটালোঁ ধ্যানত;—
বিপদ-ভূলোৱা বাহু। বতৰৰ স'তে
সংসাৰ-বতৰ-লীলা ক্ৰমে মিটিকালে।

সম্পদ, বিপদ কত কৰি তোলাপৰা,
স্মৃতিৰ বাগৰি চকা, সংসাৰ পথত,
ভুলিলে ইবেলি যেন পূৰ্ণ সুখ-ভাগ,
প্ৰবেশ যেতিয়া লীলা, কহিমা বুকুত,—
প্ৰবাসৰ ৰৰঘৰ,—বাটলই-চোৰা,—
দুৰাতি দুদিন আৰু দুখযাত্ৰা পাচে।

১৬। সৰ্গ।

সংসাৰ-দুৱাবদলি।

আৰম্ভণ গৃহধৰ্ম্ম। যৱনিকা পাত
হল বৰাগী বহাৰ। ওৰণী লীলাৰ,—
গৃহলক্ষ্মী অনুকৃতি আঁকা। উলটিল,
নিয়ম-কাৰণ যত, পূৰ্ব্ব পাতনিৰ।
ভদ্ৰজন হল বাজ, প্ৰৱেশ নিষেধ;
দুখীজন,—বাহিৰত-সন্নিধান-পোৱা,—
ভিতৰ-আলহী হল গৃহলক্ষ্মী পাশে।
দুৰণিৰ দৃষ্টি-সোঁত ধৰি ওভতাই,
সৃষ্টি হল চকোৱাৰ চাৰিচাপ জুৰি।
ভেঁকুৰা পিৰালি গুচি, নিমজ চিকুণ;
চুকৰ জাবৰ আৰু ভাতচৰু-ছাই,
নজমি লভিল গতি দিনে বকৰাণি।
দৈনিক যাত্ৰাৰ বেলা ৰাজকাৰ্য্যলই
বিদায়ৰ সন্নিধান, চকু-চোৰ-চুই,
নতুন স্ৰজন। নতুন চকুত আৰু
বৰাগী দুৱাৰ উলটি মুকলি দেখা
ভাগকৰা প্ৰাণে আহি ঘণ্টা পাঁচ পাচে;
দুৱাৰত গৃহলক্ষ্মী, বাটলই-চোৱা,—
ওঁঠৰ কঁপনি স'তে জাগৰ-চোঁচনি।

যতেক ভাগৰ দুখ, জীৱন-যুঁজৰ,
অৰ্দ্ধেক পৰাণে বই, সমভাগ তাৰ,
বুজনি জুৰণি ঢালি অৰ্দ্ধভাগ মোৰ,
আতিকে লাঘৱ কৰে; জুৰায় পৰাণ!
আৰু এটি নতুন সলনি;—নাই আৰু
ওথ ভাব বৰাগীৰ,—মুকলিমুৰীয়া।
উদাস পৰাণে যেন, 'প্ৰভাস মিলন';
প্ৰবাসী পজাৰ মাজে গৃহ-যজ্ঞ ভাগ।
নিজম পৰিল যত, সন্ধিয়া-বিলাস;
উচ্চৰাৱে গীত-গোৱা সমনীয়া স'তে।
ললে ঠাই তাৰ গৃহিণী-মন্ত্ৰণা-সুৰে,
গৃহনীতি-বীণা ধৰি। টৌপনি পাতনি
প্ৰেমৰ আলচে অঁকা; পৱিত্ৰতাময়।
আৰু যত সংসাৰৰ নতুন প্ৰকৃতি,
লীলাৰ আঁচল ধৰি ক্ৰমে দিলে দেখা,
উদাসী পৰাণ কৰি সংসাৰ-বিভোল!

১৭ । সর্গ ।

সাহিত্যিক সংসাৰ ।

ইৰূপে আগলি ছোৱা নৱ সংসাৰৰ,
কটালোঁ নতুন ভাৱে । আছিলোঁ পাহৰি,
পূৰ্ব্বভাৱ, পূৰ্ব্বকথা, পূৰ্ব্বপাণ্ডনিৰ
মনে-পতা মহাব্ৰত ;—জীৱন উদ্দেশ্য ।
প্ৰকৃতি বুকুত পুনু, উঠিল চমকি
পূৰ্ব্বৰ জেউতি সেই, লক্ষ্য-পোহৰৰ,
ধ্ৰুৱতৰা সৌৰৱণী উঠি অকস্মাৎ ।
চাৰিভিতে দেখোঁ পুনু, ব্ৰহ্মাণ্ড বিয়াপি,
কৰ্ত্তব্যৰ-পিচে-লৰা প্ৰকৃতি মণ্ডল ।
সুখ-বোধ জিৰণিত, কৰ্ত্তব্যৰ পাচে,
ঔষধৰ পাচে যেনে পথ্য অনুপান ।
হৃদয়ৰ গুপ্ত ভাব হল প্ৰতিভাত,
চকু-কোঁচনিত । মুখৰ আকৃতি জুৰি,
শোভে মন অনুকৃতি ;—এচলীয়া-চোৰা ।
তধা লাগে দেখি লীলা,—সৰল প্ৰতিমা—
জানো কিবা লগালে জগৰ ! দোষী ভাৰে,
চাপে কাৰ ; অপৰাধ নৰৰূপ হেতু !

উপচি হৃদয় মোৰ মৰম-নিজৰা
বাগৰে অজস্ৰ ধাৰে, প্ৰতি সিৰে সিৰে ;
মুখত উন্মাদ হাঁহি। কি জানো কি ভাৱে,
বুকু ঢপালনি ! মুখত মুফুটে কথা।
অৰ্থশূন্য চাহনিৰে জলাই দুগুণে,
মনৰ আশঙ্কা জুই হিয়াত লীলাৰ,
আপুনি বিমোৰ হওঁ, বিচাৰি উত্তৰ !
ইদৰে বাগৰি গল, দিন দুই-চাৰি।
লীলাৰ ডাৱৰ ভাব ক্ৰমে জিলিকিল ;—
মুখ আমোলনি। নসহিল প্ৰাণে, দেখি
ৰেজাৰ বাহুৰে প্ৰদা সৰলা জোনাই,
অনুকৃতি ছঁয়া পৰি অৰ্দ্ধেক হিয়াৰ ;
মুহূৰ্ত্তে হিয়াৰ ছবি হিয়াৰে ঢকাই,
বুকুত লীলাক ধৰোঁ, পূৰ্ণবান্ধনিৰে।
বুজাওঁ কাৰণ মোৰ ভিন্ ভাবনাৰ।
নৰহিল ভাব-ছবি, কোমল হিয়াত,
আঁকত-উৰ্বলি-থোৱা। তিয়াগিলোঁ আৰু,
লীলাক বুবোৱা আশা, ঘোৰ ভাবলই।
কটালোঁ মাহেক দুই, পুনু হেলাৰঙ্গে,
যোগাই প্ৰিয়াৰ মন, ৰলেৰে ছেপা দি
ভাব-উথলনি, ভিতৰি-থলকি-লগা।
পৰিল নিজনি হিয়া, অন্তেক নীৰলে ;
লুকুৱা ছবিটি তলে জিলিকে আপুনি।
লুকাই বিভোল হওঁ ; অন্তেক পাহৰি

লীলাক প্ৰসন্না ৰথা। পৰে পুনু জঁয়,
অন্তৰত ফুলা ভাব, চাপিলে ওচৰ
বাহ্যিক ভাবৰ মোৰ পূৰ্ণগৰাকিনী।
বাঢ়িল জঞ্জাল প্ৰাণে। বাহিৰে-ভিতৰে,
ঘনে লগ এৰা-ধৰা ;—দুনাৰে ডুভৰি!
উগাৰি উঠিল পাচে অশান্তি নিজৰা,
বাগৰিল পূৰ্ণ বেগে, অৰ্দ্ধাঙ্গ বিয়াপি ;—
লুইতত বালি-ভেটা, যতেক বান্ধনি!
দেখালোঁ সবল ভাৱে, হিয়া উদঙাই,
বাৰেঁ-থিয়-দিয়া মোৰ নিমাতী লীলাক ;—
পালোঁ দান ভিখাৰীয়ে অৰ্দ্ধেক সময়।
সেই দিন হস্তে দুয়ে ধৰোঁ এটি ব্ৰত ;—
অৰ্দ্ধাঙ্গিনী হল মোৰ, ভাব-আকৰ্ষণী।
—অনুৰক্ত দাস-দাসী সাহিত্য-সেৱাত।

১৮ । সৰ্গ ।

—✻◎✻—

প্ৰথম-সন্তান ।

মাহেকৰ পাচে মাহ বছৰত লীন,
বছৰ বাগৰি লয় কাল-সাগৰত ।
বয়সৰ লগে লগে বাঢ়ে ভাব জুৰি ;—
সংসাৰী মানসী দুটি । তাৰে অনুকৃতি
দুটি দান, দুটি নাম, অভেদ আতমা ।
মিলনৰ শুভ ফল লক্ষিত দুয়োতে ;
সংসাৰী মানসী দুয়ে বিকসিলে পাচে,
সুফল ধৰাৰ চিন্, স্ব-স্ব কলেৱৰে ।
কিন্তু কিযে লীলা-খেলা, বিধি-বিড়ম্বনা ;
সংসাৰী আশাৰ ফুল যেই মলিয়ালে,
কুটিলে ঠাৰিটি তাৰ দুৰদশা-পোকে,
পৰিল কলিটি সৰি ! আচৰিত লীলা
সৃষ্টি বিধাতাৰ ;—সেই হস্তে অপৰীতি
থিতাপিল লীলা শৰীৰত । একে পোকে,
একে ক্ষণে, ধৰি ছেগ, আৰু তিনি কলি,
বিনাশিলে অকালত, লীলা-লতা গাৰ !
বিকল মানৱী প্ৰাণে হল অসহনি,
অকাল বিয়োগ হাঁয়, আশা সন্তানৰ ।

প্রিয়া মোৰ চিন্তাযুতা। সবল প্রতিমা,
বিষভাব গৰভিনী! সান্ত্বনাৰ হেতু,
পাচিলোঁ মানসী সখী। সখীয়ে সখীক,
বুজালে কতনা, অভেদ আত্মা কথা ;—
একে আত্মা প্রতিবিম্ব লক্ষিত দুয়োতে।
মানসী প্রসূত যিটি স্বামী অনুকৃতি,
একে ৰূপে পাব শোভা সাংসাৰী কোলাত।
শলাগিলে প্রিয়া মোৰ সন্তোষ হাঁহিৰে।
ধৰিলোঁ আগত পাচে প্রস্থ-পুত্র এটি ;
যুটীয়া ব্রতৰ ফল। হৰিষে বুকুত,
অপত্য স্নেহেৰে আটি ধৰিলে লীলাই।
মুগুচে হেঁপাহ চাই দিনে শতবাৰ ;
শত বান্ধনিৰে। সেইক্ষণ হস্ত হল,
পুত্রৱতী প্রিয়া মোৰ, লীলা সংসাৰৰ।

১৯। সৰ্গ।

সামাজিক নীতি।

মনে-পতা সংসাৰৰ পূৰ্ণ সুখভাগ
ভোগ আৰম্ভণ, কৰমত ফলিৱাই।
নতুন গৃহিণী লীলা, নাৰী সমাজত,
পূৰালে আসন এক নতুন আৱেশে;
অন্যতম সমজুৱা, নৱ সংসাৰৰ।
নজনা কুটীল গতি নৱ সমাজৰ;
পোন বাটে খোজ-লোৱা, আতিকে সৰলা।
অকপট হিয়া হাঁয়, হয় কলুষিত,
কপটীয়া আচাৰৰ ঘন ঘঁহনিত!
শিকালোঁ সঙ্কেতে, চলতি সমাজ-নীতি;
ইচ্ছা প্ৰতিকূলে।   নৱ শিকনিৰে কত,
ঘটাই জঞ্জাল, জুৰিলে সমাজ-ৰীতি।
নিতে নৱ গোচৰৰ আবেদন পাঠে
প্ৰেমৰ আলচ ঠাই দিলে সমাজক,
মন্ত্ৰণাৰ জালিকটা আৱৰণ তলে।
বুজনিত গল মাৰ, উচ্চনীতি যত,
স্বভাৱী লীলাত আগে প্ৰতিভাত হোৱা!

নতুন সভ্যতা ৰীতি, সৃষ্টি মানৱৰ,
সৰলে-কুটীলে যোঁটা, কলে ঠাই তাৰ।
ইৰূপে সৃষ্টিৰ লীলা ঘটাই সংস্কাৰ,
আৰম্ভিলে মহামেলা, সামাজিক লীলা;—
অৰ্দ্ধেক সৰলা আৰু কুটীলা অৰ্দ্ধেক,
আচৰি সমাজ-ৰীতি;—আদি সভ্যতাৰ
কহিমা নিজাপী, আৰু নব বৈভৱৰ
কৃত্ৰিম শোভাত মৰা, নৱ সভ্যতাত।

২০। সর্গ।

বিৰহ-সোৱাদ।

আঁতৰিল অবিৰামে বছৰ অৰ্দ্ধেক।
নতুন ভাবৰ ঢউ লীলাৰ হিয়াত
উথলিল, বাগৰিল, ওভতনি মুখে।
স্বামী-সেৱা ওপৰঞ্চি, সেৱা-ইচ্ছা আৰু
উপৰীয়া গুৰুজন; লক্ষ্যি ঘাইঘৰ,
বনালে লীলাৰ প্ৰাণে, জুৰ পাখি মেলি।
বুজালোঁ বুকুত ধৰি, যেবে প্ৰকাশিলে
মনোভাব হৃদয়ৰ, সিদ্ধি ভৰসাৰে।
কথা দি ৰাখিলোঁ কথা;—মাহ তিনি পাচে,
পূৰিব পৱিত্ৰ আশা, দীৰ্ঘ মেলানিত।
কিন্তু কি যে আচৰিত, লীলা-ইচ্ছা-যোঁটা
ঘটনা চকৰি যেন ঘূৰি অনুকূলে,
পৰিপূৰ্ণ ইচ্ছা যত, মানৱ হিয়াৰ,
মাসুহৰ দিন-দিয়া নহওঁতে পূৰ।—
আহিল আদেশ বাণী, বাব-সলনিৰ,
উপৰীয়া অফিচৰপৰা;—ঠৈয়ামত
সলনি বিষয়-বাব, লীলাভাগ্য বলে।
নামিলোঁ পুনৰ, উদ্দেশি জনম ঠাঁই;

পিতৃ-মাতৃ গুৰুজন য'ত। আঁতৰিলোঁ
পাচে, মাতৃ-চৰণত সমৰ্পি প্ৰিয়াক।
প্ৰথম বিৰহ ভাব, পোনে এৰা-এৰি ;
হিয়াৰ আবেগে অঁটা, চকুৰ আঁতৰ,
দুটি দেহা, এটি প্ৰাণ, অৰ্দ্ধ-অৰ্দ্ধাঙ্গিনী।
হেলাৰঙ্গে ভালেদিন, পূজি গুৰুজন,
বিভোল লীলাৰ প্ৰাণ, বান্ধ-সলনিত।
আলোকি আনৰ কোলা, চালুকীয়া শিশু,
থলকিত হৰে চিত, ঘন চোপনিত ;
দেখিলে মাতৃৰ ছুঁয়া, এৰি শত খেলা,
ঘটায় জঞ্জাল হাঁয়, মেলি হাত-মুখ।
চঞ্চলা লীলাৰ প্ৰাণ, বিৰহ ছুয়াঁত,
দেখি স্বামী-অনুকৃতি, কল্পনা চকুৰে,
উতলা হিয়াৰ ভাব পৰিল উপচি।
সযতনে ধৰি তাক মহী পৰশাই,
সজালে, পঠালে, পাচে, উদ্দেশি গৰাকি।
প্ৰাণ মোৰ মতলীয়া শুনি মনে-গোৰা,
বিৰহ সঙ্গীত সুধা ; লীলা সুৰে বন্ধা।
বিজুলীৰেখীয়া বেঁকা, চিঠি শাৰীটিত
কি যে জ্যোতি চমকনি ! দাঙ্গি ধৰোঁতেই
সৌন্দৰ্য্য ওৰণী তুলি চমকায় হিয়া !
প্ৰথমে চকুৰ কোনে ওপচাই ভাব,
পনীয়া জালেৰে ছাতি, দৃষ্টি-গতি ৰোধ ;
দ্বিতীয়ে আবেগ-বাগি, জোঁকাৰি হৃদয়,

কপালে বোৱায় তাৰ ভাপ বিৰিঙনি ;
তৃতীয় চাহনি সোঁতে চৌৱাই প্ৰকৃতি,
লীলাময় ভাবে লয়, জগত সংসাৰ !
ক্ষণে মেলা, ক্ষণে তৰা, ক্ষণে জাপ যোৱা,
লীলাজ্যোতি ভাব-পাখি দেখি মেলা-তৰা
উলাহত চালি ধৰি মন-পখী মোৰ,
উৰি গই আছে চুমি অৰ্দ্ধ-আত্মা তাৰ,
নিমিষে আকাশী বাটে ;—তুৰ-তুৰণিত।
ফুলোঁ ফুলোঁ পাহীটিয়ে, পুৱঁতী নিশাৰ,
পালে সূৰ্য্য দেখা ; বিকসিত পদ্মফুল,
হৃদি সৰোবৰ শোভি। শান্তিৰ সৌৰভে
জুৰালে পৰাণ মোৰ ;—পৰিমল ভাগী।

২১। সর্গ।

প্ৰবাসী সংসাৰ।

নতুন সাজেৰে পুনু পূৰ্ব্ব সংসাৰৰ,
প্ৰবাসত পাতি ঘৰ, ভোগ আৰম্ভণ।
সবান্ধৱে গৃহস্থালী, ভাই-ভতিজাৰে,
আৰু শিষ্য-পুত্ৰে সমন্বিতে। লীলা মোৰ
বিস্তাৰিলে ওপচনি সাংসাৰিক মায়া।
দুখ, তাপ, ৰোগ, শোক, শতেক অপায়ে,
নিয়ন্তী আঁচল ধৰা, সংসাৰী ৰথত,
আবৰিলে গৃহস্থৰ ধৰ্ম্মক খিয়াই;
চৰিল গৃহিণী গুণ, সোণ-পোৰা হই।
ডাল-পাত আৰু কত, জীৱন যুঁজৰ,
ঠেকা-ঠেকি, লগা-যুঁজা, মান-অপমান;
সংসাৰ-পত্থলি জুৰি সশস্ত্ৰ প্ৰহৰী।
যশস্পৃ, গৌৰৱ-আশা, আত্মজীৱনৰ,
মজ্জাগত প্ৰাণ হাঁয়, মুগ্ধ মানৱৰ!
মায়াৰ ওৰণী টনা লীলা প্ৰতিভাৰো
কনালে আশাৰ পখী শূন্য আকাশত;
পকা ভেটী কল্পনাৰ, সুখঘৰ হেতু।

আচৰিত সৃষ্টি-লীলা, লীলা-জীৱনৰ ;
পূৰিল মনৰ আশা, মৰীচিকা ভেদি,
লভিল আসন এক উচ্চতৰ থাপে।
মিলনৰ পাচে যেনে পূৰ্ব্বৰাগ সুখ ;
পিপাসা নিবৃত্তি পাচে, পানী হাবিয়াষ ;
অভাব পূৰণ শেষে, লাভ হেতু আশা,
উজ্বলি নিস্তেজ পুনু লীলাৰ হিয়াত ;
দুদিনীয়া সংসাৰৰ, স্বপ্নৱত সুখ !
ঘূৰালে বিৰাগ মুখ ; আত্ম নামধ্যানে,
অস্থায়ী সংসাৰ সুখ, প্ৰমাণি অসাৰ !
লগে লগে মন মোৰ, চোঁচনি লীলাৰে,
অদৃশ্য সূতাৰে যোঁটা, আনিলে বলাই।

২২। সৰ্গ।

পূৰ্ণ সংসাৰ।

নতুন সাজেৰে পুনু পুৰণি সংসাৰ,
নৱ দীপ্তিময়। পিতৃ-মাতৃ চৰণত,
দুয়ে মিলি একে ঠাঁই, অৰ্দ্ধেক বছৰ।
যুটীয়া সেৱাৰ ফল হল প্ৰতিভাত,
সন্তোষ জুৰণি সনা মিলন ৰেখাত।
ভিন্ নামে সম্বন্ধীয়া, ভিন্ বান্ধনীত,
পৰিয়াল জুৰি। ভিনে ভিন্ সম্বোধন;
সুধাৰাশি ঢালে কাণে, দিনে শতবাৰ।
চালুকীয়া ভতিজাৰ আধাফুটা মাত,
"সউ-খুই-দউ" অহ, অমৃত সমান,
বাজিছিল শান্তি প্ৰাণে, দুখ কোমলাই,
চিন্তাৰ সোঁতত যেবে উটি-যোৱা মন।
বাজিছে আজিও সেই প্ৰাণ-কঢ়া সুৰ,
হৃদয়ৰ অন্তস্থল জুৰি। কত বাৰ
উদিয়াই মন-প্ৰাণ, চুমিছিলোঁ হাঁয়,
দেখি তাৰ মহতালি, কৰি লাজে-ছেপা
'খুই-দউ' মৰমৰ, শুচাই ওৰণী,
গুৰুজন সমীপত! নথৰে আনন্দ

অমায়িক প্ৰাণে তাৰ, দেখি সি বিলাই,
লজ্জাৱতী বোৱাৰীক মুছকঁছ-যোৱা।
সংসাৰী লীলাৰ কোলা উজ্বলি 'পোনই,'
অপত্য চেনেহ মোৰ কৰে গাঢ়তৰ,
সৰল কিৰিলি মাৰি শলাগনি সুৰে,
পতি-পত্নী বহি যেবে, বোৱাৰী কোঁঠাত
প্ৰেমৰ আলচে ভোল, সংসাৰ-সুৰত।
লাজৰ টঁকনি প্ৰাণে, দিনে কোনোবাৰ,
দুয়ো যেবে ভেঁটা-ভেঁটী, গুৰুজন আগে,
তলমুখে নেদেখি বিপদ। নাচে হিয়া,
ভিতৰি আনন্দ তালে, যেবে চোৱাচুই!

২৩ । সর্গ ।

আচানত ।

বিৰহৰ চোকা কাঁড়, পুনু হৃদয়ত,
কর্ত্তব্য সুমৰি যেৰে পুনু আঁতৰিলোঁ ।
প্রিয়া যায় আইঘৰলই ;—বান্ধি মন,
যাপিব বছৰ কাল, দীর্ঘ বিৰহত ।
অশুভ ঘটনা এটি এৰা-এৰি বেলা,
বিদায়-ঘাটত ;—'ধনশিৰীমুখ' নাম—
পৰিলোঁ আপুনি হাঁয়, অতি আচানত,
নিদয়া মাউৰ লাগি । চৰিল দুর্যোগ,
শোকাতুৰা লীলা প্রাণে ; বিৰহ আগত !
অকালত, আচানত, বৈদ্য-বিহনত,
দেখি প্রাণ আশাহত, স্বামী দেৱতাৰ,
অর্দ্ধাঙ্গিনী লীলা হাঁয়, উন্মাদিনী হই,
জুৰিলে যি আর্ত্তৰাৱ, গগণ ভেদাই ;—
মৰি বঁচা স্বামী পদে, কিয় বিপর্য্যয়,
অভাগিনী লীলা ভাগ্যে, বিধিৰ বিধানে !
নিন্দিলে বিধিৰ বিধি । দৃঢ় প্রতিজ্ঞাৰে,
সাক্ষী কৰি নীলাকাশ, সঙ্কল্প প্রকাশ ;—
এৰিব সতীৰ দেহা, সাক্ষাতে পতিৰ,

বিধাতাৰ বান্ধনীৰ শত বান্ধ ছিন্দি ।
লাগিলে ব্ৰহ্মপুত্ৰে, সঙ্কেতে সহায়।
—আঁতৰিল যমদূত; নোৱাৰি সহিব,
সতী-তেজ-অগনিৰ তাপ। গল এৰি
দুৰ্ভগীয়া প্ৰাণ, হিয়াভেদী শেল খুৰি
সহিবৰ গুণে, প্ৰিয়তমা বিচ্ছেদত;—
দিঠকৰ অগোচৰ, সপোনৰো আৰ,
শেহৰ সিদিন হাঁয়, লীলা সংসাৰৰ,
সংঘটিল যেই দিনা, যথা সময়ত,
অন্তিমৰ চোৱাচুই ভৰ হেঁপাহৰ
পিৰিকনি এটি সতে আন্ধাৰি জগত!
মছিলে নাথায় মছা সোঁৱৰণী ৰেখ,
ধাৰে বোৱা চকু-লোৰে দুগাল ঢৌৱায়!

২৪। সৰ্গ।

—•—

শান্ত-সদনত।

কটালোঁ মাহেক দুই, দুয়ে দুই ঠাই
ভেলা-ভাৰী নৰ-নাৰী ! ইটিয়ে সিটিৰ
ভাবগ্ৰাহী দুটি প্ৰাণ, ঠাই সলনিত।
উত্ৰাৱল লীলা প্ৰাণ, ভাবি দশা মোৰ,
শাৰীৰিক শতেক অপায়। শুণি দশা,
এৰি বোৱা জীৰ্ণ দেহা, অৰ্দ্ধ শুশ্ৰূষাত।
ক্ষীণতৰ দেহা মোৰ, ভাবি পুনু হাঁয়,
বিষাদ ডাৱৰে ঢকা লীলা-মুখ-জ্যোতি।
ডাক-পথী আহে যায়; অশুভ বাতৰি
দিনে অনা-নিয়া। আহিল উভতি পাচে,
বাতৰি নতুন এটি; ভাঙ্গি মন-প্ৰাণ,
কৰিলে জীৱন্তে মৰা, অৰ্দ্ধ আতমাক।
নসহিল প্ৰাণে হাঁয়, উৰিল পখীটি
ভেলা এৰি বিপদৰ ঘোৰ পাকনিত;
প্ৰাণে-বোঁটা-ভেলা গল পিচে পিচে তাহি।
দেখিলোঁ ইবাৰ লীলা, নতুন ভাবত,
নৱ ভাব পৰভিনী;—গহীন মহান্!

সোধা-সুধি মনোভাব, ঘোৰ চাহনিৰে;
বিষাদ-গাম্ভীর্য্য-সনা মুখামুখি হই।
যাপিলোঁ দুদিন, ভুলি, শাহু-শুশ্ৰূষাত,
লগৰীয়া বিপদৰ শতেক অপায়।
আধা লাজে ভেটি ধৰা, আধা আবেগত,
আচুতীয়া কোঁঠা এৰি, বোৱাৰী-খোজেৰে,
চলাওঁ গহীন খোজ, ইফালে সিফালে।
পৰিলে প্ৰিয়াৰ চকু, মিচিকনি-যোঁটা,
চঞ্চলা-চপলাপ্ৰায় উঠে চমকনি,
গাম্ভীর্য্যৰ তলি উদঙাই! চাৰিফালে
নাৰী-চকু জিলিকনি, বাৰ-জলঙাত,
লাজেঢকা মুখ মোৰ জুমি জুমি চোৱা,
বিপদত নচা মোক লীলা-চাপৰিত।
তৃতীয় দিনৰ আগে, বিদায় বেলিকা,
নিজানে প্ৰিয়াৰ স'তে। বুজালোঁ বিস্তৰ,—
দুদিনীয়া বিৰহত চিন্তা অযুগুত।
নীৰলে পাতিলে কাণ। নেমানিলে প্ৰাণে।
দুধাৰি চকু-লো মচি, পূৰ্ণ আবেগত,
নিবেদিলে মূৰি হাঁয়, জুৰি দুটি কৰ,—
প্ৰাণৰ একান্ত তৃষ্ণা, স্বামীপদ-সেৱা,
জলিছে হৃদয় জুৰি, গাঢ়তৰ ভাৱে;
ৰইছে বিশেষ ত্ৰুটী, গত পূজনত;
আছে বাকী শোধনৰ পূৰ্ব্ব ঋণজাল,
অকুলন বয়সত শাক্তি-শিক্ষা পোৱা;

একান্ত বাসনা এবে, শুজিব সি ঋণ,
হেঁপাহৰ পূজাভাগ, পূর্ণ বয়সত ;
নেলাগে প্ৰাণত আৰু মাতৃ-কোলা-সুখ,
মৰীচিকা মাজে খেলা, স্বামীপদ বিনে !
সুঘূৰিল লীলা-মন শত বুজনিত ;
নোৱাৰিলোঁ একবাৰ, লগ-ধৰা-বাহু ।

২৫ । সর্গ ।

লীলা-সাম্বৰণ।

জুৰিলোঁ পুনৰ আহি পুৰণি সংসাৰ,
পুৰণি ক্ষেত্ৰত ঘুৰি নৱ উলাহেৰে।
নামত পুৰণি অতি, নগৰ প্ৰধান,
পুৰণি 'শোণিতপুৰ'; বাণ নৰপতি,
অমৰ কিৰীটি পিন্ধি অন্তৰ্দ্ধান য'ত।
উষা দেৱী সৃষ্টি- লীলা প্ৰকাশি জগতে,
অগ্নিগড় মাজে য'ত হল অন্তৰ্হিত।
আৰু কত সৌৰৱণী—উন্নত, মহান্,—
বুকে-বন্ধা নগৰীত ঘুৰি লীলাৱতী,
আধা আঁকা সংসাৰৰ লীলা-চিত্ৰ লই,
আৰম্ভিলে ৰহণৰ পূৰ্ণ প্ৰলেপন,
পুণ্য লীলা জেউতিৰে পূৰ্ণ আকৃতিত।
উজ্জলিল ছবিটিৰ দীপ্তি লীলাময়ী,
সুমাৰৰ পূৰ্ব্বভাগে বস্তি-শলাকানি!
কিবা ৰূপে, কিবা ভাৱে, কিবা পাকনিত,
ঘুৰিল সংসাৰ-লীলা অপূৰব ধাৰে;
একজ্ঞান, একধ্যান, একমন্ত্ৰ স্মৰি,
একান্ত সেৱাত মতি, জন্মশোধ মানি,
স্বামীপদ তলে। শুশ্ৰূষাৰ অন্তসীমা

উদ্দেশ্য প্ৰাণত। মনে মনে মন বুজে,
ভাব বুজে চাওঁতেই; সঙ্কেতে যোগান
প্ৰাণৰ বিচৰা কিবা; প্ৰাণে প্ৰাণ দিয়া,
বিপদে সম্পদে অহ, অৰ্দ্ধাঙ্গিনী লীলা।
জন্মান্তৰে মিলনৰ, প্ৰাণপতি সতে,
পূৰ্ণভাব প্ৰতিভাত, পূৰ্ণহিয়া জুৰি।
আচৰিত, দেখি হাঁয়, আধ্যাত্মিক ভাব,
অষ্টাদশ বছৰীয়া যুৱতী লীলাৰ!
বুজনি সুৰত পমে, একাণপতীয়া,
জিৰণি আসন বাৰে, শুনাওঁ যেতিয়া,
জন্ম-জন্মান্তৰ কথা, চিন্তা-শাস্ত্ৰে লিখা,
বিবেকৰ পাতনি টীকাত। কিযে শান্তি,
বিৰিজে বিমল মুখে; দাম্পাণ হিয়াৰ।
দান, দয়া, ক্ষমা, সেৱা দুখিত জনাক,
যত্ন-স্নেহ, মাতৃব্ৰত, শিষ্য-পুত্ৰ সৱে,
দিনেকৰ কৰ্ত্তব্যত কৰি সাৰোগত,
স্বৰ্গৰ চৌচৰ্নি জ্যোতি জিলিকনি মুখে,
শান্তিময়ী লীলা, অপেক্ষি যাত্ৰাৰ দিন।
ইৰূপে মাহেক দুই সাধনাৰ ফলে,
উদিল শৰত জোন, উজ্বলি জগত,
শীতলি প্ৰকৃতি বুকু, স্নিগ্ধ শোভা মেলি।
দুৰ্গাদেৱী ভগৱতী, দুৰ্গতি নাশিনী,
ভকত প্ৰাণৰ সদা মুক্তি প্ৰদায়িনী,
আবিভূৰ্তা হল আহি কৰ্ত্তব্য সুমৰি।

সুপ্রসন্না ভগৱতী, লীলা-ভকতিত,
মুক্তিলাভ দিলে বৰ, শুভক্ষণ গণি।
সপ্তমীত আৰম্ভণ, অন্ত দশমীত,
দেবীপূজা লগে লগে স্বামীসেৱা ব্ৰত।
চাপিল ওচৰ ক্ৰমে মহাযাত্ৰা দিন,
বিজয়া দশমী। গোসাঁনীৰ লগে লগে,
ভাহি গল প্ৰাণ; কৰি ব্ৰত সমাপন,
স্বামী পূজা ভাগ। নিবেদিলে অন্তিমত,
নিৰ্দ্দেশি প্ৰকাশ্যে হীৰাৱতী সখীয়াক
সহধৰ্ম্ম পালনৰ ভাবী গৰাকিনী;—
অন্তিমৰ অনুৰোধ স্বামী-চৰণত,
গৃহধৰ্ম্ম চলে যেন সেই অনুক্ৰমে।
ললেহি আসন পাচে, মাউৰ কোলাত,
প্ৰকাশ্যে বিদায় মাগি স্বামী-চৰণত।
সাত দিন সাত ৰাতি, সপ্ত শিষ্যে বেৰি,
ৰাখিলোঁ সাবটি। মানৱ বান্ধনি হাঁয়,
থাকিল বান্ধতে!—কৃষ্ণপক্ষ দ্বিতীয়াৰ
ভৰ-দুপৰত, সামৰি সংসাৰ-লীলা,
স্বৰ্গত জিলিকে গই পুণ্যা লীলাৱতী!

অন্ত।

৬ পুহ, ১৮২১ শক।

ওপৰঞ্চি।

৺ বাইদেউ।

সোঁৱৰণী শেল বাজিয়ে আছিল,
বিদৰাই ভগা বুকু ;
লগে লগ ধৰি বিষধৰ হুলে
বিন্ধিলে ইবেলি চকু !
[illegible]ঙঁতে শেষ, শোক-গীত গোৱা
নপৰোঁতে সামৰণী ;
[illegible] কপচাই, আথাউনি শোকে
কৰে প্ৰাণ অসহনী !—
যাৰ যতনত মাতৃকো নিচিনি
উঠিলোঁ কোৰঁৰ হেন ;
যাৰ চেনেহত, আছিলোঁ বন্ধুৰা,
বিয়াৰ যৌতুক যেন !
যাৰ যতনত লভি জ্ঞান-জ্যোতি,
লভিলোঁ মানৰ নাম ;
যাৰ কৃপা গুণে, অৰ্দ্ধাঙ্গিনী সতে,
মিলন অমিয়া পান।
যাৰ অপত্যত ভ্ৰাতৃবধূ লীলা,
বন্ধুৱা চৰণ তলে ;

মাতৃৰ সমান জ্ঞান উপদেশে,
শান্তিৰ মলয়া বলে।
শোকৰ অকণি টিপনি হেঁচাত,
মৰম নিজৰা ফুটি;
ছুগালত যাৰ, নিমিষে শুমায়,
অপায় শতেক উটি!
যাৰ চৰণত শোক, দুখ, তাপ,
নিবেদি মুকলি প্ৰাণে;
সন্তাপ ভাগৰ, আঁতৰে নিমিষে,
বুজনি অমৃত পানে।
সেই সহোদৰা, বাইদেৱে মোৰ,
আপুনি স্বৰগী হই,
সন্তাপ উপৰি চৰাই সন্তাপ,
কৰিলে জীয়াতু অই!
সুবুজিলোঁ বিধি, সৃষ্টিৰ মহিমা,
মায়া-ঢকা মহামেলা;
কিবা তত্ত্ব তাৰ, মৰীচিকাময়,
কিবা সৃষ্টি, শোক-লীলা!

৺ পানীন্দ্রনাথ !

হিয়াৰ অৰ্দ্ধেকে এৰা দিয়া পাচে,
চেনেহৰ ৰাইদেৱে
মৰমৰ থালী উজুটিত নিলে,
আঁতৰি একেটি ভেৱে !
বিষাদ ডাৱৰ হিয়া-আকাশৰ
বৰষি পাতল যেই ;
শোকৰ উপৰি ওপৰঞ্চি শোক
ছাতিলা পানীন্দ্ৰ গই !
দুদিনৰ আগে সুযোগ্য বন্ধুৰ
সুবিজ্ঞ বুজনি মেলি ;
তাপিত বন্ধুৰ দুখ পতিয়াই
নৰলা দুডাঁৰ বেলি !
পৰিছে মনত সিদিনাৰ কথা,—
পোনে দুয়ে কলি লোৱা ;
আৰু সিদিনাৰ, সহপাঠী হই
সমস্বৰে পাঠ গোৱা।
বয়সে যেতিয়া কৰিলে বান্ধই
পূৰঠ, দুইৰে প্ৰাণ ;
মিলন সুৰত দুয়ে মিলি গোৱা
জীৱন উদ্দেশ্য গান।
আৰম্ভণ যেৱে মাতৃ-ভাষা-সেৱা,
সমান ব্ৰতৰ ভাগী ;

পিচ কৰি মোক সঁপিলা জীৱন,
স্বাৰ্থৰ জোলোঙা ত্যাগি।
বহু দূৰ তুমি, আগুৱালা এৰি,
পকালা ব্ৰতৰ ফল ;
'লৰাশিক্ষা' তিনি,—আদি, মাজ, শেহ,
আৰ্জ্জিলা পাথেয় বল।
সুমৰি উদ্দেশ্য, লৰি গই মাথোঁ
ধৰিলোঁ তোমাৰ সঙ্গ ;
যুটীয়া সেৱাৰ 'সাহিত্য-সংগ্ৰহে'
জাতীয় অভাৱ ভঙ্গ।
তাৰো পাচে পুনু লৰিলোঁ সমানে,
সমান ব্ৰতৰ ভাৰী ;
মিঠা ফল তাৰ এটি-দুটিকই
মলিয়ালে দুই-চাৰি !
আৰু কত আশা ধৰি আগলই
দুখুনী অসম ধন !
কিয় অকালত সামৰিলা লীলা
দিলা শোক অকথন !!

চৰাই।

ৰূপৰা আহে উৰি, বাতৰি কলই,
আকাশী বাতৰি-ভাৰী ;
শূন্যে শূন্যে দৃষ্টি তাৰ, ওপঙি আহিছে,
মুকলি জগত জুৰি।
কতনা বিৰহী জানো আকাশ তলত,
পৰিছে চকুত তাৰ ;
পৰৰ দুখত দুখী, নিঃস্বাৰ্থ প্ৰেমিক,
প্ৰাণ জানো তোলপাৰ !
যাকে য'ৰ লাগে যেন, আপুনি বিলাব
বিৰহ-বাতৰি মউ ;
আবুজা বুলিবে জানো তললই চাই,
তাকেহে সুধিছেঁও !
সুধিবৰ আছে মোৰো, বাতৰি প্ৰিয়াৰ
এদোপ্ উধাৰ ধৰোঁ ;
হুতাশিন প্ৰাণ হাঁয়, হেঁপাহ-ভৰত,
উভতি মাটিত পৰোঁ !
অফুট্ ভাষাৰ সেই নিফুট্ ৰাগিণী
প্ৰৱেশি হিয়াত মোৰ,—
উথলপুথল চিত্,—লাগি বিচাটন—
কৰে পৰাণ বিভোৰ !

সন্তান।

ভাবৰ অস্থিৰে গঢ়ি জকা কল্পনাৰ,
সযতনে প্ৰতিষ্ঠা হিয়াত;
চিন্তাৰে তেজক মথি মাংস বঙহৰ
থাপি থুপি দিলোঁ সি কায়াত।

মগজু মন্থন কৰি ভাবৰ বাক্যাত,
দিলোঁ আঁটি বুজনিৰ সুৰ;
ভাষাৰ বৰণ সানি পূৰ্ণ আকৃতিত,
চাওঁ দেখোঁ, পূৰ্ণাকৃতি মোৰ!

ৰূপৱতী জননীৰ ৰূপহ সন্ততি
আনন্দত মাতে কোলা পাতি;
কুৰূপা জননী বুলি স্বামী-অনুকৃতি
চাই শান্তি নেপায় নে আতি?

অপত্য চেনেহ অহ, সমজুৱা ধন,
সকলো যে সমভাগী তাৰ;
জেউতিত নিয়ে কাঢ়ি আনৰ একণ
জগতত সাধ্য এনে কাৰ?

ভাগ্যৱন্তে নৰদেহী লভে বংশধৰ
মৃত্যুৰ পাচত ৰাখে নাম;
অভাগাৰ গ্ৰন্থদেহী লাভ সন্তানৰ
সেয়ে যেন সাধে সেই কাম।

মিলন-মহত্ত্ব।

স্বৰ্গ-মৰ্ত্ত্য মিলনৰ
সাক্ষ্য দিয়ে আকাশে-সাগৰে ;
পাতালকো কৰে এক
চামে চামে মিলন-আকৰে।

*

সুমেৰু কুমেৰু মিল,
—মেৰুদণ্ড মুৰপুতি জোঁটা ;
বিষুব-বান্ধনী মেৰ,
ভূমণ্ডল আঁকোৱালি অটা।

*

উদয় অচল স'তে
অস্তাচল ধ্ৰুব সম্মিলন ;
পীতাম্বৰ পূজাৰিয়ে
পূৰা সন্ধ্যা কৰে আৱাহন।

*

পদ্ম-ৰাগ সূৰ্য্যত
—দিনমান মিলন-পোহৰ ;
চন্দ্ৰ-প্ৰভা কুমুদত
—মিলনৰ হিয়া-সৰোবৰ।

প্ৰতিভাত প্ৰকৃতিত
পুৰুষৰ মিলন-মহিমা ;
সৃষ্টিৰ স্বীকাৰ্য্য ৰেখা
বিয়াপিছে, নাই তাৰ সীমা।

*

সখি-মিলনৰ ফল,—
কৃষ্ণাৰ্জ্জুন,—গীতা-উৎপত্তি ;—
মানৱাত্মা মুক্তি হেতু
জগতত শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম্মভেটি।

*

সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ
সম্বন্ধ-নিৰ্ব্বন্ধ গূঢ়তত্ত্ব ;
একৰ কাৰণে তিনি,
—বিশ্বপ্ৰাণ, মিলন-মহত্ত্ব।

জুৰণি।

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা, এম, আৰ, এ, এচ,

ৰচিত।

"গোহাঞি বৰুৱাৰ এইটি মউ-চাক। অসমীয়াই ইয়াৰপৰা আনন্দেৰে মৌ পান কৰক। গোহাঞি বৰুৱাৰ ভাষা বিতোপন; পাঠ সুশোভন; ব্যাখ্যা সুগম; প্ৰণালী সুঠাম।"—শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

দ্বিতীয় তাঙৰণ।

তেজপুৰ, অসম।

১৮৬০ শক।

লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা

গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

বেচ,—ধনে ১৲ এটকা

কলিকতা,
৮৫নং অপৰ চাৰকুলাৰ ৰোড, "ভাৰত-মিহিৰ যন্ত্ৰত,"
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

উছৰ্গা।

মোৰ

অৰ্দ্ধাঙ্গিনীৰ প্ৰথম অৰ্দ্ধেকৰ অকাল-বিয়োগত, বিধাতাৰ বিধান অনুসৰি,
যি দ্বিতীয় অৰ্দ্ধেকৰ মধুমিলনে জুৰণি-অনুপান-দানেৰে সন্তাপৰ
উতলা তাপ মাৰ-নিয়াইছিল,

আৰু

যি মোৰ মৌ-চাক যেন ভৰপূৰ সংসাৰৰ প্ৰসূতী হৈ
শান্তিলতাপাতেৰে মোক আৱৰি ৰাখিছে,

সেই

প্ৰিয়তমা দ্বিতীয়া ভাৰ্য্যা

শ্ৰীমতী হীৰাৱতী দেৱীৰ

শীতলা বুকুত সন্তৰ্পণে

"জুৰণি"

সাঁচি থোৱা হল।

বৰ্চোতা।

১। পাতনি।

"জুৰণি" ওলাব বুলি কেতিয়াবাই আগ-জাননী দিয়া হৈছিল; সাংসাৰিক লীলা-চক্ৰত পাক-ঘূৰণি খাই অলপ জিৰাওঁতে হে পলম হল। সেই বাবে ৰাইজৰ ওচৰত ক্ষমা-প্ৰাৰ্থী হলোঁ।

সংসাৰৰ বহাগী জহত চেঁচনি বিচাৰি পিয়া ঢোকাচাৰেক জুৰ অনুপানৰ অকণি অকণি বিৰিঙনি মাথোন 'জুৰণিৰ' পাতত ওলমি ৰৈছে। ৰাইজৰ করুণ ব্যৱহাৰত আছিলে, সি তাতে অক্ষয়ৰূপে ৰব বুলি আশা কৰা যায়। ইতি

তেজপুৰ, অসম।	নিবেদক,
২০ ভাদ, ১৮২২ শক।	শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

২। পাতনি।

প্ৰথম তাঙৰণৰ "জুৰণি" গ্ৰাহকে তৃপ্তিৰে সৈতে পান কৰি কেতিয়াবাই ওৰ পেলালে। আজৰিৰ অভাৱত তাৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ ভালেমান দিনলৈকে উলিয়াব পৰা নহৈছিল। পিচে, এতিয়া কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্ত্তৃপক্ষৰ কৃপাত, "জুৰণি" বি-এ মহলাৰ পাঠ্য নিৰ্দ্ধাৰিত হোৱাৰ আলমত, অনতিপলমে ইয়াৰ নতুন তাঙৰণ উলিয়াবলৈ খৰধৰ কৰা হৈছে। এই বাৰ আৰু টোপাচাৰেক আৰক সঁফুৰাত ভৰাই দি, তাত মোৰ মাত্ৰা চৰাই দিয়া গৈছে। ইয়াৰ পাচৰ বাৰত আকৌ আৰু টোপাচাৰেক চৰাই দিয়া যাব।

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম।
১৬ ভাদ, ১৮৬০ শক।

বৰচোঁতা।

সূচী।

অকণি।

ওপৰঞ্চি।

উপৰি-ওপৰঞ্চি।

মোখনী।

শোধন,—৬৮৭ পৃষ্ঠাত মহি নহৈ মহী হব; ৬৯৩, ৬৯৬, ৬৯৮ পৃষ্ঠাত হমুনীয়া নহৈ হমুনিয়া হব।

জুবণি।

কবিতা।

সহস্র চকুৰে দেখা কত কি যে গুণি,
ফুটাব নোৱাৰি ভাব, টোকে চকু-পানী
কত কাল নীলাকাশে!—আগেয় কুসুম
সুকয় বুকুত লই, জ্বলে চতুগুণ।
অৰ্ঘভৰা হাঁহি মাৰি ফুল-কুৱঁৰীয়ে
চিপিয়াই কবলই পুহু এৰি দিয়ে!
ৰূপহী জোনায়ে দেহি, কত প্ৰেম ভাব,
সঙ্কেতে বুজাই তাহে,—কথাৰ অভাৱ!
সন্ধিয়াৰ ৰঙা বেলি আপুনি তপত,
বিচ্ছেদ পোৰণি তাপ নহয় বেকত!
কুল্ কুল্ নই বয় কত কি বিনাই,
সুবুজি নোসোধে কেৱেঁ কি তাৰ বিলায়!

নসহি কবিতা-বাণী, জড় জগতত
দিলেহি বুজনি সুৰ অব্যক্ত ভাবত।

কবি।

চোৱাঁ সখি, আছে কবি নীৰলে নীৰৱে,
বননিৰ মাজবাটে নিমগন ভাৱে।
নিজম বীণাৰ সুৰ—নিজৰে জুৰণি—
আপুনি ব্যাকুল শুনি। তাৰে প্ৰতিধ্বনি

জুৰণি।

বাজিছে নীৰৱে বই, প্ৰতি ফুল কাণে,
উলাহ সঙ্গীত সুৰ ঢালি প্ৰতি প্ৰাণে।
প্ৰণয়ী আমাৰ কবি আছে আগুৱাই,
আটাইটি মৰ্জো ফুল, আগমনী চাই।
আৰু সৌ বুঢ়া গছ, জটাধাৰী বৰ,
সিবলি-পতীয়া কায়া শাল, এজাৰৰ,
আইঁত উদাস যোগী, নাহৰ, কদম,
সবাৰো শুচিব হাঁয়, দুখভৰা ভ্ৰম;—

সবাৰে পাঙিছোঁ আমি, মনমোহা ছবি,
ভাঙি কম মনোভাব, আছে সৌৱা কবি।

মন।

বিশাল কৰ্ম্মৰ থলি, বিভাগ অশেষ,
অনন্ত আতমা গাত দেহা মহাদেশ।
প্ৰজা সৱ ইন্দ্ৰিয়াদি প্ৰতি ভাগে ভাগে,
আপোন ব্যৱসা ধৰি, কৰ্ম্ম ফল মাগে।
কাম, ক্ৰোধ, লোভ, মোহ, মাৎসৰ্য্য, মদ,
অসীম ক্ষমতাশালী ছয় পাৰিষদ;
মহা মন্ত্ৰে দীক্ষা লই ৰাজ্য শাসনত,
ভাগে ভাগে দিয়ে বল, নিজ অভিমত।
সবাৰো উপৰি ৰজা স্বেচ্ছাচাৰী মন,
অখণ্ড প্ৰতাপে শাসে দেহা কাম্যধন।

পাৰিষদ প্ৰেৰণাত, কেতিয়াবা নিজে,
মনোমত কাৰ্য্য কৰি সংসাৰত মজে।

দেহেশ্বৰ মানৱাত্মা—ৰাজ-ৰাজেশ্বৰ,
মনকো দমকি শাসে দেহা নিৰন্তৰ।

—৽৽—

কল্পনা।

মনৰ অধীন প্ৰজা চকু বাহিৰত,
সীমাবদ্ধা শক্তি তাৰ, আতি যথাৱত।
বাহিক জগত জুৰি সৌন্দৰ্য্য যি কেৰি,
পূজেহি প্ৰভুৰ পাৱ তাকে আগ কৰি।
আৰু দুটি দিব্য চকু, গাতে লাগি থকা,
পচাৰতে ত্ৰিভুবন একচিত্ৰে আঁকা;
আজন্মে মনক সেৱি পায় প্ৰতিদান,
বিষাদত শান্তি লাভ সাগৰ সমান;
তৃষাশাত পিয়ে পানী ভেদি মৰীচিকা,
অভাৱত সম্ভোগৰ পূৰ্ণ প্ৰহেলিকা।
অন্তৰ বাহিৰ আৰু নভৰা ভাগৰ,
নিতে ন ন পূজা দিয়ে দীপ্তি সৌন্দৰ্য্যৰ!

কল্পনা যি জুৰি চকু, বিশ্বৰাজ্য ঘূৰে,
সৃষ্টি মাজে দেহেশ্বৰে তাকে পিন্ধি ফুৰে।

প্ৰকৃতি।

শান্তিৰ মলয়া বলি প্ৰাণ জুৰ কৰে,
শীতল বৰণে তাৰ জগত সামৰে ;
অশান্তি ৰদৰ তাপ লাগিলে হিয়াত,
চাটিফুটি মন-প্ৰাণ, নাই তত্ গাত ;
মানৱ হিয়াত এনে প্ৰতিবিম্ব কাৰ,
নাচে কোন্ দাপোনত মহিমা অপাৰ ?
দেখি ৰূপ আপোনাৰ মজে মুগ্ধ নৰ,
নকৰে অকণি মন ৰূপ দাপোনৰ !
ভাবুক কবিয়ে চকু ঘনে পিৰিকাই,
ছয়াঁটিৰ আদি ৰূপ দিয়ে উদিয়াই ;—
অনুকৃতি ভিন্ ৰূপে নৰ-প্ৰকৃতিৰ,
আদি আৰ্হি সতে মিলে বাজত সৃষ্টিৰ।

ক্ষণে জুৰ, ক্ষণে ঘোৰ, ক্ষন্তেকে প্ৰলয়,
নোপোৱাঁ বিমুগ্ধ নৰে প্ৰকৃতি আশই।

ৰূপ।

ৰঙা, মুগা, সেউজীয়া,—ফুল, গছ, পাত ;
বগা, ক'লা, গোৰা, শাঁও,—জীৱ অসংখ্যাত ;
আৰু কত ভিন্ ৰূপ প্ৰতি জীৱটিৰ,
ভিন্ ভিন্ অনুকৃতি আত্ম-প্ৰকৃতিৰ,

মানৱ চকুত পৰে তিল তিল কৰি,
তথাপি বলিয়া নৰ জেউতি বিচাৰি !
বাহ্যিক চকুৰে দেখা ওপৰে ওপৰে,
অন্তৰীয়া শোভা তাৰ চাওঁতেই হৰে !
প্ৰকৃত সৌন্দৰ্য্য-ধাৰ তলে তলে বয়,
ভাবুক চকুত ৰেখ ঠৰে ঠৰে ৰয় ;—
বিচিত্ৰ ওৰণী ভেদি প্ৰকৃতিৰ মায়া,
বিৰিঙি ওপজি ফুৰে সৌন্দৰ্য্যৰ ছাঁয়া।

চকু-ৰোৱা মন-মোহা তত্ত্বগ্ৰাহী শোভা,
কবিৰ হিয়াত মাথোঁ জ্বলে পুণ্য প্ৰভা।

বাঁহী।

যি বাঁহী সুৰত পমা গোকুলৰ ৰাণী,
বংশীধাৰী পিচ-ধৰা ষোল শ গোপিনী ;
যি সুৰে হৃদয় পশি মুগ্ধ সংসাৰীৰ,
বৈৰাগ্য ভাবত কৰে উদাস অস্থিৰ ;
তাপিত বিৰহী প্ৰাণ যি সুৰে উজ্বাৰি,
কল্পনা ৰথত তুলি সাজে বংশীধাৰী ;
থৰতৰ ধাৰে বোৱা প্ৰেমনদী হাঁয়,
যি সুৰে বলিয়া কৰি উন্মত্ত বোৱায় ;

গভীৰ তপস্যা মগ্ন যোগিৰৰ ধ্যান,
শূন্যত লুকায় শুনি যি বাঁহীৰ তান ;
নৰঘাতী ৰাক্ষসিনী নিৰ্দয়া পাষাণী,
উদ্দেশ্য পাহৰে শুনি যি বাঁহী ৰাগিণী ;—

কোনে কয় অচেতন, পৰ-মুখ বায়ু,
আজীৱন জীয়া বাঁহী, সৃষ্টি পৰমায়ু।

গীত।

সংসাৰৰ ভগা-ছিগা কৰ্কৰীয়া কথা,
নীৰস, গুটীয়া, নোহে ইটে সিটে নথা।
হিয়া-ছেপা প্ৰেমৰস, সুৰঙ্গা সমান,—
তাল, মান, সুৰ, লয়, ৰাগিণী মহান্,
পঞ্চামৃতে সানি তাক কৰে সুললিত,
হুলিগলি ভাবে আঁটি ইটিক সিটিত।
আথইফুটীয়া কথা আবেগত পৰি,
নিছিগা ধাৰেৰে বয় পঞ্চম ৰাগিণী ;
হৃদয় নিজৰা ফুটি বই অহা জুৰি,
বাজত কোৱাল নই ক্ষুদ্ৰ গুৰি এৰি।
নিৰগুণ নিৰাকাৰ পূৰ্ণব্ৰহ্ম নাম,
ভকতি সোঁতত তাহে এৰি পুণ্য ধাম।

মানৱৰ কণ্ঠ এৰি আহে স্বৰ্গ চুমি,
দেৱতা বিহাৰ থলি গীত মৰ্ত্ত্য-ভূমি।

কাপ।

সৰি পৰা হাঁহপাখি বিলৰ দাঁতিত,
আছিল নিষ্কৰ্ম্মা পৰি বননি পাটীত ;
নাছিল চেতনা তাৰ, জাঁপখোৱা মুখ,
পিপাসাত দগ্ধ প্ৰাণ কৰে ঢুক্ ঢুক্ ।
গুণগ্ৰাহী নৰে তাৰ বুজি অন্তৰ্গুণ,
সযতনে আনি তাত দিলে ভাবগুণ ।
জাঁপখোৱা মুখ ছিৰি দিলে জীপ্-পানী,
ভাবৰ নিশ্বাস টানি হল জীয়া প্ৰাণী ।
উপকাৰী গুণ লই কৃতজ্ঞ অন্তৰে,
পান কৰি কালকূট অমৃত উগাৰে ;
যাৰ হাতে পালে প্ৰাণ তাৰে বংশধৰ,
নিজে মৰি কৰে তাক মৰিও-অমৰ ।

মমাপী ভাবৰ ধৰি উৰণীয়া পাখি,
জ্বলন্ত কীৰিতি আঁকে অমৰত্ব মাখি ।

মহি ।

নিস্ফুট হিয়াৰ ভাব, বৰণ বিহীন,
শূন্যত মিলেহি আজি, মাথ যায় চিন্ ;
মন্তেকীয়া প্ৰাণ-বায়ু বাজনাই আহি,
অনন্ত বায়ুত মিলি যায় কেনি ভাহি ;

অগণন লীলা-খেলা,—সম্পদ, অপায়,
ক্ষুদ্র ক্ষুদ্র পানী-টোপ, উঠে আৰু নাই ;
দুদিনীয়া সংসাৰৰ সম্ভোগ, বিলাস,
মৃত্যুৰ পাচত চিন্ সমূলি বিনাশ ;
ভাবৰ চিনাকি হেতু আঁচে-ধৰা কথা,
জীৱনৰ কীৰ্ত্তিচিন, প্ৰাণ সতে গাঁথা,
সংসাৰৰ মহামেলা, মৰত প্ৰবাস,
সম্পদ, অপায়, আৰু সম্ভোগ, বিলাস ;

সবাৰো অক্ষয় চিন্ আঁকিবৰ গুণে,
মহি সৃষ্টি মৰতত স্বৰগ ৰহণে।

—❖—

প্ৰথম।

শিশুৰ প্ৰথম বুলি, আধাফুটা ভাব—
শুনি গুচে জননীৰ সন্তাপ অভাৱ ;
নেদেখা মিলন পাচে পোনে দেখা-দেখি ;
আধাকোৱা দুটি কথা আবেগত লেখি ;
বছৰৰ পোন্-দিনা কালপাতনিত ;
প্ৰথম নতুন ভাব ঋতু সলনিত ;
বতৰৰ পকা ফল পোন্-প্ৰথমত ;
পোনতে প্ৰণাম শিকা গুৰু চৰণত ;
প্ৰথম পৰ্ব্বত দেখা, নদী উত্পত্তি,
নিজৰা-নিস্থত জুৰি, বেঁকা-বেঁকি গতি ;

জুৰণি।

জিৰণিৰ গছতল, প্ৰথম প্ৰবাস,
প্ৰথম স্বাধীন ভাৱে পুণ্য গৃহবাস ;

সবাৰৰে পাতনিত সনা এটি সুখ,
ভুঞ্জোমানে বাঢ়ে স্পৃহা, নভৰেহে মুখ !

আদি-অন্ত ।

ওলাওঁতে ৰঙা ৰেলি, পৰোঁতে ৰাঙলি ;
ওপজোঁতে জোন-বিৰি, মৰোঁতে এবেলি ;
আহোঁতে সাদৰী মাত, বিদায়ত সেই,
একে বান্ধে আলিঙ্গন অহা-যোৱা যেই ;
জোৰোঁতে আগ্ৰহ যেনে, ব্যগ্ৰ সামৰোঁতে,
নেদেখা, নোপোৱা সুখ বিৰিঙে দুয়োতে ;
আগলি বতৰ ফল ধৰে হেঁপাহেৰে,
শেহনি যি কিটি হাঁয়, ৰাখে যতনেৰে ;
সন্ধিয়াৰ আদি-তৰা, প্ৰণাম জাননী,
পুৱাৰ আদিকা এটি বিদায় মাগনি ;
প্ৰথম সম্বন্ধ বান্ধ, সুৰগা মিহলি,
অন্তিম সংসাৰ মায়া, নেৰোৱা কুৰুঁলি ;

ধানৰ আদিতে ধান, ফলে পুনু ধান ;
আদি-অন্ত, জন্ম-মৃত্যু উভয়ে সমান ।

আদহীয়া ।

যৌৱনত পূৰ্ণ হিয়া, পূৰ্ণ আবেগত,
ফুলি উঠি দকমক ; পূৰ্ণ উলাহত
পাতিছিল ফুলবাৰী, ফুলিছিল ফুল,
সুগন্ধত মলমল্, প্ৰাণ বিয়াকুল ।
বসন্তৰ মৃদু বাত ভাব উৰুৱাই,
ফুলৰেণু সতে হাঁহি, জগত বুৰাই,
মেলিছিল চউপাশে মত্ত আনন্দৰ,
আপোন পাহৰা ভাতি ভৰ ছুপৰৰ ।
নাই আৰু পূৰ্ণভাব, টুটিল আবেগ,
ফুলনিৰ সেই ক্ষণ, প্ৰাণ-কৰ্হা ছেগ ;
আনন্দৰ পাৰে উঠি বুকুত ফুৰণি,
সুৰঁৰি পূৰ্ব্বৰ বাগী পাইছোঁ জিৰণি ।

আবেলিৰ চেঁচনিত বহিছোঁ এতিয়া,
যৌৱনৰ হিয়া টুটি হলোঁ আদহীয়া ।

ব্ৰহ্মপুত্ৰ ।

মানসৰ গৰ্ত্ত এৰি ব্ৰহ্মকুণ্ড ঘূৰি,
কটালোঁ কতনা যুগ পাথেৰ বিচাৰি ।
সাগৰ উজেলি পাচে কৰিলোঁ প্ৰয়াণ,
কত কাল ঘূৰি-পাকি বিলয়-মিলন ।

কত যুগ একে দৰে লই পূজাভাগ,
শোধাইছা বই-পৰা পুণ্য ব্ৰহ্মযাগ।
কতনা সৃষ্টিৰ কথা, উঠন পতন,
কতনা বুৰঞ্জী যুগ বুকুত মগন।
আজিকে পুৰণি তুমি বৃদ্ধ যোগিবৰ,
তথাপি লৰাটি সদা, 'পুত্ৰ' নামধৰ।
কতবাৰ যৌৱনৰ ভুগিছা বিলাস,
বছৰে বছৰে ঘূৰি বাৰিষা উলাহ।

যি বলে ধৰিছা ৰাখি অমৰ যৌৱন,
নিছিগা ভক্তিৰ সোঁত জ্বলন্ত প্ৰমাণ।

মেঘাই।

ই চুবুৰি উঠি গই সি চুবুৰিলই
পাতে এক বৰগাওঁ সুৰুঙা নথই।
নিমিষে বিয়পি নাই,—নিৰ্ম্মল আকাশ—
কাষৰত সাজে গই দিব্য পানীগছ।
বদৰ তাপত পুহু কায়া কোমলাই,
শিমলুৰ তুলা উৰে আকাশ ধনাই।
সন্ধিয়া বেলিকা সানি সেন্দুৰি বৰণ,
চালি-ধৰা হ'বা হই হৰে প্ৰাণমন।
প্ৰেম-ৰস পৰিপূৰ্ণ পয়তিলে ধ্যান,
ভাবত বিভোল হই বিৰহী পাগল।

জুৰণি।

করুণ বসত পমা নিস্বার্থ প্রেমিক,
পৰৰ ব্যথাত ব্যথা পায় অতিৰিক।

অযাচিতে উৰি যায়, বিচাৰি বেগাই
সিপাৰৰ বিৰহীক, কটকী মেঘাই।

পুৰণি অসম।

অসম বিক্রম হেতু আহোম ৰজাৰ,
"অসম" সি জাতি নাম জগতে প্রচাৰ।
ৰজাৰ খিতাপ পিন্ধি ৰাজ্য বিভূষিত,
ৰাজ নামে ৰাজ্য নাম প্রথা প্রচলিত।
স্বাধীন নিচান তাৰ উৰিছিল শিৰে,
অখণ্ড প্রতাপ চিন্ চাৰিটি ছুৱাৰে।
ৰিষয়াৰ বংশধৰে ৰাজ প্রসাদৰ,
উপাধি পাগুৰি মাৰে বংশ-গৌৰৱৰ।
আজিও বাঢ়িছে তাৰ আদৰ অভাৱ,
নাই ৰজা, গুচা নাই উপাধি প্রভাৱ।
বিতোপন বাট, ঘাট, দেউল, মন্দিৰে,
অক্ষয় কীৰিতি চিন্ জগতে প্রচাৰে।

থাকোঁতে সৌভাগ্য ভাগ নেভাবিলে হাঁয়,
সুঁৰৰি এতিয়া কান্দে অসমীয়া ভাই!

পটুৱাৰ ভুৰ।

দীঘলীয়া খাল বাট গাঁৱৰ মাজত,
বাৰিষা উপচি বয় নই বখাৰত।
চোতালৰ পানী বই পানীপাচ-ধাৰে,
খাল-নই ভৰে গই ফেনে-ফোটোকাৰে।
উলাহত বাল্যভাৱে হিয়াক চোৱাই,
তিৰবিৰ কৰি বয় প্ৰত্যেক শিৰায়।
পানীৰ সোঁতক চাই তাৰ-সোঁত মোৰ,
মন-প্ৰাণ উচটাই ললে পাক ঘোৰ।
পটুৱাৰ ভুৰ বান্ধি যাওঁ ভটীয়াই,
নাও বুৰি বং পাওঁ, পানী বতিয়াই।
সংসাৰৰ অন্ধকাৰে ভৰি দিয়া পাচে,
এতিয়া দেখিছোঁ তাৰ সোঁৰণী আছে।

পাকত পৰিলে নাও কৰোঁ কাওবাও,
হুমুনীয়া কাঢ়ি স্মৰোঁ সেই ভুৰ-নাও।

—

"পালোঁ"।

জয়ে জয়ে ফৰমুটি, চিঠি-সামৰণি;
সমিধান আশা কৰি আছোঁ ক্ষণ গণি।
এদিন দুদিন হল ক্ৰমে তিন দিন,
সমিধান, ফৰমুটি, নাই একো চিন্।
বাজিল বিষম প্ৰাণে আশঙ্কাৰ শেল,
বাটলাই চকু ভিৰ, থৰি দেহা জেল।

ভাবিলোঁ সিটীৰ হাঁহ, নিকৰুণ চিত্ত,
সুবুদ্ধি কৰিলে জানো হিতে বিপৰীত !
থাকোঁতে ইদৰে হাঁয়, দোৱা-ভঙ্গা হই,
জীয়া ভাবে আঁকি "পালোঁ" পঠালে বান্ধই :—
প্ৰথমে ফুলাই 'প'ৰে এপাহী পদুম,
'া' কাৰে আকুল-কৰা দিলে তাত গুণ ;
'ে-া' কাৰে সাবটি ধৰি 'ল'ৰে কৰি লয়,
মিলনৰ (৺) দিলে ফোঁট, প্ৰেম ভাষাময় ।

ৰামায়ণ ।

ৰাম নউ ওপজোঁতে ৰামৰ কাহিনী,
বাল্মীকি-নিজৰা ফুটি বলে পুণ্য নদী ।
আদি ভাগে ৰঘুকুল, মাজে জনকৰ
ৰাজৰ্ষি তপস্যা ফলে তৰে বংশধৰ ;
শেহ ভাগে ৰাৱণৰ পূৰ্ব্বকৰ্ম্ম ফলে,
সবংশে উচন কৰি গতি উদ্ধাৰিলে ।
সামৰণি সমুখত হই তিনি ধাৰা,—
ভাৰ্য্যা, পুত্ৰ, ভ্ৰাতৃপ্ৰেম,—সংসাৰৰ মায়া
তিনটি নিছিগা ধাৰে বই তিনি লই,
ঢৌৱালে মোহৰ ভেলা পিচ যুগলই ।
সাগৰ-সঙ্গম বেলা বালিভেটা ভেদি,
আপোন হেৰাই মজে ভোল মহানদী ।

বইছে, ব'বও কত যুগ-যুগান্তৰ,
আকৰ্ষণী সোঁতে টানি প্ৰাণ জগতৰ ।

গুণাভিৰাম।

গুণৰ মুৰলীধাৰী গুণ-অভিৰাম,
এৰাবাৰী অসমত গাই জাতি নাম,
নিস্তেজ, নির্গুণী, নির্জ্জু অসমীয়া চাই,
আগুৱালাঁ ছুটি খোজ বাট দেখুৱাই।
তিতালাৰে ছাটি ধৰা এৰা-ঘৰ-ভেঁটি,
চিকুনাই উলিয়ালাঁ পুৰণি কীৰিতি।
বুৰঞ্জীত আঁক পাৰি গণি পূর্ব্ব কাম,
সুমাব লগীয়া কত উদ্ধাৰিলাঁ নাম;
‘অসম-বন্ধু’ চাকিটি ধৰি এটি হাতে,
দেশী ভাই হাত ধৰি উন্নতিৰ বাটে,
ধৰিলাঁ গহীন খোজ কৰি আলোচনা,
চকু-গজা হল ডেকা গুচি লিন-কণা।

গুণৰ নোলোৱা গুণ অগুণকাৰী জাতি,
স্মৃতিতো এতিয়া নানে ভৱ গুণ-ভাতি!

—০—

অসম আৰু বঙাল দেশ।

কোন্ সক কোন্ বৰ, ছুই বাই-ভনী,
অসম বঙাল ছুয়ো যুঁজে কাল গণি।
অসম যুক্তিৰ বলে বয়সত বৰ,
উঠন যৌৱনা ভেওঁ, অহি বঙালৰ,

জুৰণি।

সাগৰৰ তলি এৰি পোনে জন্ম নিয়ে,—
'নৱদ্বীপ' 'মালদহ' নামে সাক্ষী দিয়ে।
অসম যেতিয়া মহা কাব্য ৰচনাত,
বঙাল ফুটাই কথা কব নজনাত।
অসম জুৰুলা যেবে ভাটী বয়সত,
পূৰ্ণ তেজে বঙ্গে আহি কয় অসমত,—
অস্তিত্ব তোমাৰ নাই, মোৰে মূল-ফুটা,
ধৰাঁহি জীৱন মোতে পৰজীবী লতা।

বুৰঞ্জী বুকুত ধৰা হিমাদ্ৰি, সাগৰে,
সুমৰি পুৰণি সত্য হুমুনীয়া এৰে!

ঊৰ্ম্মিলা।

নিৰমল নাম-গোন্ধে প্ৰাণ কোমলাই,
ফুলনিৰ একুকত মুখ আমোলাই,
ফুলি ফুলি এটি পাহী কাব্য কাননত,
হৰিছিল কবি-প্ৰাণ থাকি নিজানত।
সৰ্ব্বগুণে বিভূষিতা অতুলনা সীতা;
আৰু দুটি ৰূপৱতী জনক-দুহিতা;
কৌশল্যা, কৈকেয়ী, সৰু সুমিত্ৰা সুন্দৰী,
সৌভাগ্য কিৰীটি পিন্ধা তিনি পাটেশ্বৰী;

সাবিত্রী, দ্রৌপদী, দময়ন্তী, জয়মতী ;
ৰম্ভা, মন্দোদৰী, তৰা, সতী, লীলাৱতী ;
সৰমা, ৰুক্মিণী, উষা, কত নাৰী-ফুল,
প্ৰকাশে ফুলাই নৰ কৰিলে আকুল।

সুচতুৰ স্বৰ্গীকবি, স্বৰ্গৰ কাৰণে,
উৰ্ম্মিলা পাহিটী থলে অৰ্দ্ধেক গোপনে।

ঈৰ্ষা।

তলে তলে কলিটিয়ে উলাহত নাচে,
টিপে-টাপে পাহিটীত আক্ষেপ প্ৰকাশে ;—
"চোৰাঁচোঁ বাইটী হেৰা, কি ভাগ্য তোমাৰ,
সুগন্ধি জেউতি মেলি আনন্দ অপাৰ !"
ফুলে কয়,—"বেলি নাই, ফুলিবাঁ কালত,
ৰূপ, গোন্ধ যাব জহি, নহবাঁ বিতত !"

বিপদৰ কাৰণ।

মনে মনে পাঙিছিল, ৰব সাৱধানে,
কোন্ পাকে আছে চাব বিপদ গোপনে।
সমুখত জোকালেহি ; দিলে উকৰাই।
পিচত আলচা দেখি, নিলে হোঁচকাই।
ই হাতে সি হাতে থকা, নিলগতে থ'ল।
'ভয় নাই' ভাব এটি,—সেয়ে কাল হ'ল !

বেজাৰৰ বোজা ।

পুত্ৰৰ বিয়োগ শোক কি যে অকথন,
পিতৃ-মাতৃৰ মানত আতি অসহন ।
পোহনীয়া পখী এটি গল উৰি কেনি ;
বৰাগী প্ৰাণত দুখ আতি অসহনী ।
বুঢ়ীটীৰ কঁঠা শিয়া হেৰাল বেজীটি ;
বেজাৰত ঠাই নাই, অসহনী অতি !

—০—

চকু-লো ।

মনেবোৱা দুখপাচি হিয়াত মেলাই,
ভাবনাৰ পিহনাৰে পিহি বিয়পাই,
সোৰঁৰণী পানীচলু চিপে চিপে ঢালি,
চকুৰ কোনক পাতি কৰমৰ থালি,
দীৰ্ঘ হুমুনীয়া ঢউ তুলি হৃদয়ৰ,
দুধাৰি চকু-লো বয়,—মুকলি অন্তৰ !

—০—

বুজনি ।

সবল সহানুভূতি বন্ধু বিলাপত,
বুজাওঁ কল্পনা মেলি হিয়া-তাপৰত ;
কত যুক্তি বুজনিৰ, আহিঁ পটন্তৰ,
মেলি ভাবোঁ, কৰোঁ চেঁচা তাপিত অন্তৰ ।৮

নিজক যেতিয়া হাঁয়, আপদে মেৰায়,
নেমানি বুজনি ভেটা, চকু-লো বেগায় ।

—০—.

দূৰণি ।

দূৰণিত জোনবাই শুৱনী গাভৰু ;
কৌশলে চপাই ধৰে,—লঠামূৰা লাৰু !
দূৰৈৰ পৰ্ব্বত দেখোঁ, নিমজ শীতল ;
ওচৰত,—জোপা, গছ, খলা-বমা থল !
আৰু যত দূৰণিত সৌন্দৰ্য্যৰ ভাতি,
হাতত পৰিলে আহি গাত-লগা মাটি !

—০—

পৰ ।

কোন্ নো বুকৰ বাৰু, কোন্ বা নিলগ ?
—আটাইতে দেখোঁচোন চুতলীয়া-ঠগ !
পুৱাৰ কোমল বেলি বুকুৰ বান্ধই,
দুপৰত ঘোৰ মূৰ্ত্তি, কাল-শত্ৰু হই !
সন্ধিয়া মিচিকি মাৰি দুখ পাহৰায় ;
নিমিষে আনন্দ হৰে আন্ধাৰ ঘটাই !

—০—

মৰণ-ভাতি ।

পুৱাত উষাৰ সন্ধিয়া দিনৰ হাঁহি ;
এবেঁাতে ব্ৰজৰ শ্যামৰ মোহিনী বাঁহী ;

জুৰণি।

সুমাবৰ আগলিত চাকিৰ কঁপনি;
এৰোঁতে জীৱনে দেহা চকু-পিৰিকনি;-
বিদায়ৰ পিচলই বেঁকা চাহনিটি;—
জেউতিৰ জালি কাটি আছে ফুটি ফুটি!

—o—

পাচত।

ছয়াঁ চাই ৰং পোৱা মধু বয়সত,
পাঙিছিলোঁ, বৰ হলে, নানো অভ্যাসত।
এতিয়া দেখিছোঁ দেখোঁ, তাতেই হে ধৰোঁ;-
দেহা গল, আছে ছয়াঁ, স্মৃতি পূজা কৰোঁ।

—o—

নেদেখাত।

দেখি থকা চিনা ৰূপ আছিল আগতে,
লগা নাই এনে দৰে, মন-প্ৰাণ সতে!
ৰিণিকি ৰিণিকি দেখা দূৰণিত আগে,—
আহে আন, সিটি ৰূপ দেখোঁ দেখোঁ লাগে!

—o—

বুজন কালত।

জোনৰ তুলসী-ছাঁত মৃগ-পহু-চৰা,
চাইছিলোঁ হেঁপাহেৰে মন-প্ৰাণ-হৰা;

এতিয়া কলিৰ দেখোঁ দিব্য চকুযোৰে,
আন্ধাৰ গাঁতত নি একো নাই কৰে !

—০—

আশ্বাস আৰু বিশ্বাস ।

বিচাৰি নেপাই পাচে, মঙ্গলতী মুখে
'ওচৰতে আছে' শুনি বহিলোঁহি সুখে ।
আশ্বসেত সনা মউ হল বিষময়,
নিঠুৰ সত্যৰ মুখে আশাহত হই !

—০—

মিঠা আৰু তিতা ।

মিঠাই সঁহাৰি কয়, "তিতা হেৰ তিতা,
অৰুচি, ঘৃণিত, ত্যাজ্য, তোৰে সতে মিতা !"
প্ৰত্যুত্তৰ তিতা'কায়ে দিলে গহীনাই,—
"মোকে স্মৰি মাথোঁ তোক চিনে মোৰ ভাই !"

—০—

ক্ষণে বন মাতে ।

তাহানিয়ে ডাৱৰীয়া ভৰদুপৰত,
বাজিছিল এটি বাঁহী উদাস সুৰত ;—
বাঁহী নাই, আছে আজি বতৰ সমান,
বায়ে একে সুৰ, মাতে সিক্ষণৰ কাম ।

—০—

নিৰাশ।

বাজ-মনে কয়, আৰু নলওঁ বাতৰি,
অৱশ শৰীৰ মন বৃথা চেষ্টা কৰি !
ভিতৰি মনৰ মনে গুণে গুৰ্ গুৰ্,
তুনাই বিচাৰি জানো পাওঁ কিবা ওৰ ?

—০—

কেঁচা আৰু পকা।

অকালত শৰীৰৰ ভগন পতন
দেখি, নিন্দে নিয়তীৰ নিয়ম বন্ধন।
পকি-জহি হাৰ-ছাল, পূৰ্ণ হলে কাল,
এৰিব নোৱাৰি দেহা নিদায় কপাল !

—০—

ডাঙৰীয়া।

ডাঙৰ দীঘল দেখোঁ তাল-তামোলত
আপোন শোভাৰ হেতু তুটিমান পাত ;
ছঁয়া নাই জিৰণিৰ,—বাজে প্ৰাণে ব্যথা,—
আশা কৰা ফল পোৱা নিলগৰ কথা !

—০—

আশাৰ নিবৃত্তি।

'পাম নে নেপাম' ভাবে ঘূৰি-পাকি চায়,
আশাৰ চাকিটি যেন ঘনে খিমিকায় ;

সঁচাকৈ যেতিয়া সিটি উলটি আছিল,
পূৰ্ণ তেজে জ্বলি চাকি নুমায়ে থাকিল!

—০—

পদুম আৰু গোলাপ।

পদুম গোলাপ দুয়ো লগালে বিবাদ,—
কোন্ ৰাণী, কোন্ দাসী?—বিষম প্ৰমাদ
ভাবুক কবিয়ে ভাবি খণ্ডালে অপায়,
হিয়াত দেখাই ধৰি দুহাত জঁপাই।

—০—

বিবস্ত্ৰা।

সুগন্ধি সৌৰভ আৰু সৌন্দৰ্য্য সমল,
আঁচলেৰে ঢাকি ভোল কলি উতপল।
ফুলি পৰা ফুল পাহী,—গুপ্ত গুণ মেলি,—
বসন পেলাই হয় লাজে খেলি-মেলি!

—০—

অসহ্য বেদনা।

আটাইকে সহা যায়; মুৰ কামোৰণি,
পানী-লগা-জ্বৰ আদি আতি অসহনী।
আছিলে কঁপনি জ্বৰ, বাত, শূল, আন,
একে দৰে অসহনী, একে তাৰে টান।

—০—

সাধুৰ পৰীক্ষা।

কমাওঁতে সোণ-বালি কত ছলা-জৰা,
কত ভাপে উতলনি কত তাপে পোৰা ;
আৰু কত গঢ়া-পিটা, নাৰীৰ সমল ;—
যতেকে লাঞ্ছিত সোণ ততেকে উজ্জ্বল।

—০—

নিলাজী।

চোওঁতেই যায় মুদ্ জালিকটা পাত,
লাজতেই পৰে জঁয় গাত দিলে হাত ;
আদৰ্শ লাজুকী পোনা নাৰী-গুণে আৰু,
তথাপি 'নিলাজী' নাম কোনে দিলে বাৰু !

—০—

মহত্তৰ বিজনি।

'চন্দ্ৰতো কলঙ্ক আছে, আমি কোন্ ছাৰ !'
বুলি ঢাকি পাতলায় পাপ আপোনাৰ।
চন্দ্ৰই একেটি দোষ জগতে দেখাই
তুনাই নকৰা চিন্ নীৰৱে বুজায়।

—০—

প্ৰকৃত দুখ।

দৰিদ্ৰৰ খেদ আতি, নাই অৰ্থ-বল,
ধনীৰ বাখোঁতে ধন অশান্তি কেৱল।

পশুক খোৱাত বাজে নেলাগে, নেভাবে ;
সভ্যতাই কেতিয়াবা চায় ঈৰ্ষাভাৱে !

—০—

সৰু আৰু বৰ।

জোনে কয় হাঁহি মাৰি, "ক্ষুদ্ৰ তই তৰা,
দেখ্‌চোন, কেনে মই উজ্জলিছোঁ ধৰা।"
তৰাই সম্ভাষে,—"আমি আতিকই সৰু,
আপোন দীপ্তিৰে নিতে সৃষ্টি শোভা কৰোঁ।

—০—

নিজ্জীৱৰ জীৱ।

সময়ে সমান ভাৱে আহে আৰু যায়,
অগণন কৰে কাম, গা নেদেখায়।
ঘৰীৰ একেটা কাম,—সময় দেখায়,
টক্‌ টক্‌ টক্‌ সদা, জীৱন্ত বোলায় !

—০—

যথাৰ্থ বল।

ঘোঁৰাৰ বেগত বাগী, বেগী নাম পাওঁ,
পৰৰ যশস্যা পিন্ধি গৌৰৱ বঢ়াওঁ !—
মোক বা বেগায় কোনে, নেভাবিলোঁ বাগি !
নিৰ্দ্দোষী ঘোঁৰাক কিয় কৰোঁ লাজ-ভাগী !

ঘূণত গুণ।

ভৰিত লাগিলে বোকা, ছি-ছি-ছা-ছা কৰি,
এছাৰত গাঁথি-ছিঙ্গা, নেৰেমানে সৰি ;
বাটৰ বোকাক বাৰু পেলালাঁ ঘিণাই,
পথাৰৰ বোকা কিয়, মাটি কোমলাই ?

—০—

অপকাৰে উপকাৰ মাতে।

নুবুজোঁ, ঈশ্বৰে কিয় কৰিলে সৃজন,
ৰাতিও আমনি কৰা মহ অবুজন !
বুজোঁ মই, মহে কয়, সাধোঁ উপকাৰ.
জহত চেঁচনি বিছ মাতোঁ বাৰম্বাৰ।

—০—

পৰস্পৰ উপকাৰী।

গছে বোলে, "লতা তোৰ জীৱনৰ খুটী
নহলে জীৱন মোৰ, কিযে তোৰ গতি !"
লতাই নীৰৱে কয়,—পাই আতি ব্যথা,—
"নহলে লতাৰ পাত ৰ'দে মাৰে লেঠা !"

—০—

শকতৰ বিপদ।

দিনত ভুৰবি বন খহকাত মৰে,
ৰাতি হলে সূৰ ফুৰি পুৰুষ ঠন্ ধৰে।

পৰিল উভলি যদি বৰ গছ শুৰি,
দাঙ্গিব নোৱাৰে মুৰ, মুঠে আৰু ঘুৰি !

—০—

গৃহিণী ।

আৰ্জ্জিলোঁ যতেকমানে ধন-বস্তুবোৰ,
আছিলোঁ সাবটি তাক কৰি মোৰ মোৰ ;
ন-অৰ্জ্জা এটীয়ে পাচে ললে আহি কাঢ়ি,
গিৰিসাই মোৰ বুলি থলেহি সামৰি ।

—০—

ভাৰ্য্যা ।

যত্নত মাতৃৰ সমা, ৰঙত ভনীটি,
সঙ্গত বিশ্বাসী বন্ধু, ভক্তিত সন্ততি,
সম্ভোগত সহভুগী ; কোন্ সিটী বাৰু ?—
অৰ্দ্ধাঙ্গিনী প্ৰিয়ভাৰ্য্যা ;—হব কোন্ আৰু ?

—০—

যাক্ক ।

কতনা যতন হাঁয়, কত চিপিয়নি,
সই-লোৱা "বাৰু" কম নে নকম শুণি ।
আধা কই নিৰুত্তৰ, তলমূৰে-চোৱা,—
মৌনেৰে সম্মতি ভাব ফুটাই নোকোৱা ।

—০—

ৰোহ।

আনন্দৰ ওপচনি মিলন সোঁতৰ,
কেতিয়াবা পাৰ ভাঙ্গি কৰে অথন্তৰ।
ভেটা দি মাজতে, ৰোহিনীয়ে পাতে ৰোহ,
ওফোন্দ-মিলত প্ৰণয়ৰ বাঢ়ে মোহ!

—o—

বান্দৰী।

বান্দৰীৰ বাওঁহাতে বাছি কেনে থায়!
সভ্যতাৰ থৰিকাই সৌন্দৰ্য্য ডুবায়।
ইতৰৰ স্বভাৱত আদিৰূপ আছে,
মানুহৰ দেখি ধুন্ প্ৰকৃতিয়ে হাঁহে!

—o—

ছবি।

চউপাশে গছ, লতা, বন, ফুল কত;
দেৱতাৰ অনুৰূপী নৰ, নাৰী যত;
প্ৰতিপদে মানুহক এক্ষন্তেক নেৰে,
তথাপি অসুখী নৰে ছবি আঁকি মৰে!

—o—

আনন্দৰ সীমা।

চুপতিৰ বা পালে আহে ঠন্ ধৰি,
চেনেহৰ লেতুসেতু কুমলীয়া ঠাৰি;

কথাত শিপাই কথা বাচে ৰঘুমলা,
আনন্দৰ কুঁহি ঠাৰি কৰে সি জুকলা!

—০—

মধুপুৰী।

গুণ্ গুণ্ গুণে মন, উৰি ঘুৰি চায়,—
মনোমত ক'ত পায় জিৰণিৰ ঠাই!
আহিল উলটি পাচে বিশ্বৰাজ্য ঘুৰি,
স্বদেশৰ দৰে নাই পুণ্য মধুপুৰী।

—০—

প্ৰকৃত অনুভৱ।

প্ৰাণে প্ৰাণে আশা কৰা অভাৱৰ গুটী,
নাইমানে পাৰলই,—হিয়াৰ থাউতি;
পাভিছিল কত ভোগ, পূৰ হলে আশা,—
ছাতিলে গুটাবে হিয়া;—পূৰ্ব্ব ভাব মিছা!

—০—

বনগুটী।

কাছুতিত লাগি ধৰি কৰে সি আমনি,
ভালপোৱা নাই তাৰ উদ্দেশ্য অকণি!—
প্ৰাণ দি মিলন বাধোঁ, স্বভাৱেই মোৰ,
নীচ মই বনগুটী, প্ৰেম-পুৰী-চোৰ!

—০—

অকণি ।

বিজুলী ।—

বেঁকা এটি ৰেখা মাথোঁ, লয় ক্ষন্তেকত ;
স্মষ্টিৰ সৌন্দৰ্য্য জিনে প্ৰতি ভমকত !

জিৰণি ।—

ৰ'দৰ তাপৰ ঢল, অসহনি গাত,
জগতৰ শান্তি বন্ধা এজুপি ছঁয়াত ।

সলনি ।—

বিৰহৰ টান ছেপা দিনে শতবাৰ,
মিলনৰ আলিঙ্গন মুঠে এটি বাৰ ।

মুমলীয়া ।—

বতৰৰ পকা ফল হেজাৰ সম্ভোগ,
মুমলীয়া একোটিত আত্তি আপুৰুগ

অতি ক্ষুদ্ৰ ।—

পানীৰ অকণি টোপ, বৃষ্টিৰ কাৰণ ;
পিতৃ বুলি মানে তাক সাগৰ প্ৰধান ।

৭১০

মহত্তৰ ক্ষমতা।—

বালিচাহী এটি পৰে হাতীৰ কাণত,
প্ৰতিকাৰ নাই তাৰ, বেদনা প্ৰাণত।

—০—

আদৰ।—

প্ৰকাণ্ড আকাৰে কত সৃষ্টি ভৰপূৰ;
সোণ-বালি বাছনিত কিয় তলমূৰ?

—০—

দুখীয়াৰ দান।—

ৰজাৰ অপাৰ শক্তি, লাখ হীৰা দান,
দুখীয়াৰ চৰা দান, একেমুঠি ধান।

—০—

ক্ষুদ্ৰৰ শক্তি।—

বৰ নৈৰ অহঙ্কাৰ,—গাওঁ-বন ভাঙে;
জুৰিটিৰ সমসোঁতে পাথৰকো খানে।

—০—

টকা আৰু কড়ি।—

টকাই কড়িক নিন্দে, বুলি কণা-কড়ি;
কড়িয়ে দুখিত তাৰে, টকা থাকে পৰি।

—০—

সক-বৰ ।—

পশুৰাজ বন্দী হঁায়, জৰীৰ জালত ;
নিগনিৰ ক্ষুদ্ৰ দাঁতে উদ্ধাৰে কালত ।

—০—

ক্ষণ ।—

দিনটো সম্পদে যায়, ক্ষণটো নাযায় ;
ক্ষন্তেক ছেগত ধৰে বিপদে মেৰাই ।

—০—

সৰুটি ।—

ভোঁহৰক ধৰে ভেটি, সুৰুঙা নেপায়,
বেজী-আগে পায় বাট কঁঠাক ভেদাই ।

—০—

কঠুৰাত কোমলতা ।—

ছাগৰ ডেডনি চোকা, অসুখ আমনি,
ম'হৰ নাকনি মাত, মৰম বুজনি ।

—০—

মূল-শক্তি ।—

অকাই পকাই বেঁতে ৰাখে জোৰা আটি,
নহলে নিসিজে কাম ক্ষুদ্ৰ মোচোৰাটি ।

—০—

ক্ষুদ্ৰ পাক ।—

যুগ, বৰ্ষ, মাহ, দিনে কালৈকো নবয় ;
মিনিটৰ টিপনিত সেও হই বয় ।

—০—

পথাৰ ।

বিশাল পথাৰ জুৰি মুঠে' ধান-খেতি ;
হিয়াৰ ওপৰে গজে ব্ৰহ্মাণ্ডৰ গুটি ।

—০—

চেঁচনি ।—

ক্ৰোধৰ অগনি বাণে চকু চমকায় ;
মৰমৰ মিঠা মাতে হিয়া কোমলায় ।

—০—

বিদায় ।—

'আহোঁ' বোলা সমিধান, বিদায় বচন ;—
আবেগে বুজাই কয়, পুনৰ মিলন ।

—০—

শেষ ।—

'শেষ' নামে সামৰণ সাধনাৰ কাম ;—
তাতে হে জনম পুনু 'আৰম্ভণ' নাম ।

—*—

শেষ ।

—*—

ওপৰঞ্চি ।

—❀—

লগাই-দিয়া ।—

সংসাৰ-হাটৰ ভাও যেনে চৰাচৰি,
ওপৰঞ্চি টানি ধৰা তেনে বঢ়াবঢ়ি ;
বেহায় যি লাখ টকা, আঁজলি ঘূৰায় ;
সিকীয়া বেহাই টানে কড়া, ক্রান্তি, পাই !

—০—

উপৰি-আলাপ ।—

ভালেদিন পাছে দেখা, দীর্ঘ আলাপন
নহওঁতে এজনৰ, আনে আৰম্ভণ ;
সংসাৰী উদ্দেশ্যে টনা বিদায়ৰ মন,
ওপৰঞ্চি আলাপত ঘূৰি নিমগন !

—০—

পুনশ্চ ।—

হিয়াৰ ঠিহনি ভাব বাজত মেলাই,
পত্রৰ হুপিঠি জুৰি কাপেৰে চলায় ;
সুফুটিল তথাপিতো হিয়াভৰা ভাব,
'পুনশ্চ' নহলমানে লিখা টীকা-চাব ।

—০—

বঁটা।—

লেকেটীয়া খাটনিৰ বৃত্তিভোগী প্ৰাণ,
জিৰণি নেদেখা দিন কটাই প্ৰস্থান।
তুনাই কামৰ নাম নসহে প্ৰাণত ;—
এফেৰি বঁটাই তাকো সধায় পাকত।

—০—

অন্ত।—

'অন্ত' নামে সামৰণ হাতৰ সকাম,
চকু-মনে বান্ধে সীমা নাই বুলি আন ;—
অনন্ত আশাই দেখে নেদেখা দেশত,
তুৰ-তুৰৈ হোৱা কিবা অলেখ লেখত।

অন্ত।

উপাৰি-ওপৰঞ্চি।

জুৰণি।

নিমাতী প্ৰকৃতি জুৰি জড়জগতত,
অব্যক্ত ভাবৰ হকে মুকলি দুৱাৰ ;—
সজীৱ কবিতা সৃষ্টি ভাবুক প্ৰাণত,
নিৰ্জ্জীৱ কল্পনা কৰি জীৱ-সমিচাৰ।
প্ৰমত্ত প্ৰেমিকে পতা ৰূপহী ফুলনি
মহা উলাহত ফুলে জকমক্ কৰি ;
পৰাণ উন্মাদ তাৰ ভবিষ্য নগণি,
কবিতাৰ আঁচলত আবেগেৰে ধৰি।
সপোন ৰাজ্যৰ সেই সৌন্দৰ্য্যৰ পাহি
লেৰেলি মৰহি যায় বিৰহ তাপত ;
নসহি মানিনী পাচে পুনৰপি আহি
সন্তৰ্পণে ফুলচাকি পিন্ধেহি খোপাত !—
প্ৰেমৰ অমিয়া চুহি,—কল্পতৰু জিনি,—
বিৰহ-পোৰণি মাৰে পিয়াই জুৰণি।

—০—

মাতৃ মোৰ।

জনম-জঠৰধাতৃ আই-মাতৃ মোৰ,
স্তনদাতৃ জীৱনৰ জীপ্ প্ৰদায়িনী ;
পৃথিবীত মানৱীৰ প্ৰথমা মুখানি
প্ৰথম দৰ্শনে যাৰ, হল প্ৰাণ জুৰ।
মৰতত স্বৰগৰ স্নেহ উপভোগ,
জয়ে-জয়ে যাৰপৰা লাভ সংসাৰত ;
পীযুসীয়া হিয়া চুমি জন্ম-ভাগৰত,
জুৰণি অমৃত পান, প্ৰথম সম্ভোগ ;
যাৰ স'তে চাৰিচকু পোনে মিলা-প্ৰীতি,
—জগতীৰে কথা পতা চকুৰে-চকুৰে,—
সংসাৰৰ সুখ-দুখ, গুপ্ত ৰীতি-নীতি,
মায়া-মোহ, বিকাশিলে নিমাতীৰ ৰাৰে,
সেই মোৰ মায়াময়ী চেনেহী প্ৰস্থতী ;—
নমোঁ নমোঁ মাতৃ মোৰ নমোঁ তৱ পাৰে।

—০—

আইদেউ 'আইকণ'।

মাতৃ-অনুকৃতি মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটি,
আছিলা জিলিকি, আই, 'সূৰ্য্য'-পোহৰত ;
দাম্পত্যৰ ফললাভ পুত্ৰ-কন্যা দুটি ;—
হেৰাল দুয়োটি হাঁয়, ঘোৰ অকালত !

আদৰ্শ গৃহিণী হই গৃহস্থী কৰম
চন্তালি পৰোক্ষভাৱে থাপিলা কৃতিত্ব ;
সযত্নে পালন কৰি ভাৰ্য্যাৰ ধৰম,—
নাৰীৰ পৰম ৰত্ন অমূল্য সতীত্ব।
নহওঁতে বেলাভাটী ; 'সূৰ্য্য'ৰ কিৰণে
সংসাৰ জোনাক কৰি, থাকোতে আদৰি,
আচম্বিতে আঁৰ কৰি ধৰিলে মৰণে
আছোঁতে সতেজে দুয়ো দিনমান ঘূৰি ;
অন্তৰ্দ্ধান অকালত নিয়তী-নিয়মে,
পতি-পুত্ৰ নাতি-পুতি ঘৰ-বাৰী এৰি !

—০—

হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী।

চনেট্ চানেকি আঁচি পোন্-প্ৰথমতে,
'প্ৰকৃতিৰ চো-ঘৰ' চাই 'পিতৃ-পিত',
অসমীয়া সাহিত্যৰ ভঁৰালত থিতু
নতুন সম্ভাৰ এটি কৰিলা লাচতে।
'চানেকি' সংগ্ৰহ কৰি জাতি-সাহিত্যৰ,
অসম সমল স'তে সতিনী থলত
থন্ধালা বি ওখ দোল 'বিশ্ব'-মণ্ডপত,
চৰাব গৌৰৱ তব যুগ-যুগান্তৰ।

'কাকুতি' তোমাৰ শুনি, প্ৰেমিকাৰ প্ৰতি,
'বিজুলী বুকুত দেখি' সেই 'সোণলতা',
নপমি নোৱাৰে,—যাৰ সুকৰুণ মতি—
প্ৰতি পদে প্ৰতিভাত হোৱা কোমলতা;
বুৰঞ্জী-ভোমোৰা তুমি, পুৰণিত ৰতি,
সাধিলা তাৰেই দেৱ মৰ্ত্ত্য অমৰতা।

—০—

হৰিনাথ গগৈদেৱ।

আজীৱন লগৰীয়া হৰিনামী জন,
শৈশৱ, যৌৱন আৰু আদহীয়া প্ৰাণে;—
কোনো বা লগৰী, কোনো পাত্ৰ পুত্ৰসম,
কোনো বা নমস্য জন 'হৰি'-ৰূপী নামে।
জোঁৱাই জেউতি মোৰ 'মাজিউ' সোণাই,
হৰিনাথ গগৈদেৱ,—সোণালী বৰণ,—
বুকু জুৰ্ কৰি মোৰ আছোঁতে শুৱাই,
নিদয়া নিয়তী আহি কৰিলে হৰণ!
বীৰ্য্যৰ প্ৰতিভা আৰু ধৈৰ্য্যৰ ধৰণী,
একাধাৰে সুলক্ষিত সুঠাম দেহত;
ৰাজত বীৰেন্দ্ৰ, ঘৰত 'হৃবৰি-'মণি;
সৰ্ব্বগুণাকৰ পুত্ৰ আজ্ঞাপালনত।
দেহা লই ৰূপ থই হৰি নিলে হৰি,
জীৱন্ততে মৰা মোক দিনকণা কৰি!

—০—

ৰোহিণীকান্ত হাতীবৰুৱা।

ৰোহিণী নক্ষত্ৰ যেন ভাদ-অষ্টমীৰ,
জনমিলা অসমত দেশভক্ত হই ;
কৰিলাঁ প্ৰফুল্ল আহি 'পতুম কুটীৰ',
ঘুদিনীয়া আলহীৰ বেহ-ৰূপ লই।
'স্বদেশ-হিতৈষী' নাম ৰই-বই যায় ;—
গুপুত বাসনা মোৰ হল ধাৱমান
পাবলই পুত্ৰৰূপে,—তৃতীয় জোৱাই ;—
পূৰ্ণ হল মনোৰথ, ললাঁ কন্যাদান।
কিন্তু, হাঁয়, নহওঁতে দুটি বৰ্ষ পুৰ,
সগৰ্ভা কুমাৰী ভাৰ্য্যা কৰি জীয়াৰীৰী,
নিকৰুণ কালে আহি কৰিলে যে চুৰ,
সেউজীয়া অসমক কৰি এৰাবাৰী !
বিনায় সদৌৰে ধৰি সুমৰণ সুৰ,
তোমাক হৰিব দেখি অসম আন্ধাৰি !

—০—

মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱা।

সবাৰো উপৰি শ্ৰেষ্ঠ মণি-উপহাৰ
মাণিক, আপুনি তুমি। কি আছে আমাৰ,
উপহাৰ নামে ধৰোঁ তোমাৰ নামত,
বস্তুৰ আকৰ মোৰ ৰম্য অসমত ?

আপোনাৰ কৰ্ম্মবীজ ৰুপিলা আপুনি,
গছ হই ফুলে ফলে শোভে সি ধৰণী ;
গোদ্ধত আমোলমোল, ফল উপভোগে
ঋণী কৰি জাতি ভাই থব যুগে-যুগে।
স্বাৰ্থত 'স্বদেশ' কিন্তু ধৰ্ম্ম-ৰীতি যাৰ,
নোৱাৰে শুটাব সিটে ঋণ-উপকাৰ ;—
আপোন পাহৰি যদি পাৰে সুমৰিব,
মূল এৰি সুদ-অংশ পাৰে বা শুজিব ?
কৃতজ্ঞতা, জাতিভাব, গুণপূজা-ৰীতি,
নাই যদি কৰমত,—ৰ'ব ক'ত স্মৃতি ?

—০—

লুকুৰা হাঁহি।

প্ৰকৃতিৰ ফুলি-উঠা বুকু উদিয়াই,
আধা আলো আধা ছাঁত জেউতিৰ খনি,
প্ৰাণভৰি চাওঁ হাঁয়, বাৰজলভাই,—
চিক্‌মিক্ ৰূপলীলা, বৈদ্যুতিক মণি !
সমুখীয়া তিৰিপিতি নপৰোঁতে ওৰ,
এগলীয়া মনমোহা দীপ্তি দেখা পাওঁ ;
সিগলীয়া জেউতিত সৌন্দৰ্য্যৰ ভৰ,
চকামকা ৰূপ চাই পমিয়েই যাওঁ !
পাকে পাকে ধৰা পৰে বেঁকা চাহনিটি,
মন-প্ৰাণ কাঢ়ি নিয়ে চকু-পচাৰতে ;

মিচিকি মিচিকি কঁপা বিম্ব-ওঁঠ দুটি,
কওঁ কওঁ কওঁ কথা, বুজাই ভাবতে !
অত শোভা লুকায়িত ঢোপা কলিটিত,
ফুলোঁ ফুলোঁ পাহীটিৰ লুকুৰা হাঁহিত !

—০—

সোণৰ সংসাৰ ।

নল মবে গাজ উঠে, জীয়ায় জাৰণি,
চন্ পৰা বননিৰ জেউতি চৰায় ;
উলাহত পাহমেলা কুঁহি ঠাল-ঠানি
বাঢ়ি নিতে আশে-পাশে জোপাটি পূৰায় ।
জীৱনৰ আদিছোৱা—শুদা লীলা-খেলা—
মাৰ গল যেবে ঘটি ৰূপান্তৰ তাৰ,
সুগুকাল নলমূল, মৰি সেই বেলা,
পোন্না-পোখা মেলি পুনু পুৰঠ্ সংসাৰ ।
বাঢ়ে যেন বল তাৰ, অঙ্গবৃদ্ধি স'তে,
বাঢ়ি নিতে দাম্পত্যৰ পৱিত্ৰ সম্ভোগ ;
জ্ঞাতি, জাতি, জন্মভূমি, ধৰা সমন্বিতে,
সম্বন্ধ চৰাই যেন ভুঞ্জোঁ নৱভোগ ।—
বাঞ্ছা, হাঁয়, এই ভোগ নহওঁতে পাৰ,
পাৰ হওঁ, পূৰ কৰি সোণৰ সংসাৰ ।

—০—

লগৰে অকল।

বিষয়-জঞ্জালে পোৱা পৰিয়াল মাজে,
আলাপ আলচে ভৰা সংসাৰ-সভাত,
লগৰে কামত লগা মানৱ সমাজে
আজৰি নাপায় লেশ কৰ্ত্তব্য সধাত।
সাহিত্য, সমাজ, ধৰ্ম্ম, ৰাজনীতি লই,
কত আলোচন, কত আন্দোলন ঘোৰ,—
নিছিগা ধাৰেৰে বোৱা প্ৰবাহিত নই;
এফেৰিও নাই ছেগ অকলে ৰবৰ।
তাচ-পাশা, খেল-নাচ, হাঁহি-ধেমালিৰে
মত্ত লৰা, ডেকা, বুঢ়া আতি উলাহিত;
গান-বাদ্য, ভাব-ভঙ্গী, হাই-উৰুমিৰে
সংসাৰৰ মাজভাগ জোঁৱাৰে প্লাৱিত।
তাৰোমাজে কোনোবাটি লগৰে অকল,
জনতাৰ মাজে থাকি নিজানৰ জ্ঞান;
অকলে নিৰৱে হাঁহে, ভাবত বিকল,
কিবা খেল, কিবা মেল, কিবা নাচ-গান!

—০—

অকলে লগত।

নিজান নিটাল, নাই প্ৰাণীৰ সঞ্চাৰ,
সংসাৰী লগৰী যত, বহু নিলগত,
সুগুনি আৱাৰ-ৰাৱ জীৱিকা-বেহাৰ;—
নিজম প্ৰকৃতি জীৱ বহু ভাগৰত।

উঠা-পৰা ইঁহা-কন্দা জীৱন-যুঁজৰ,
অশান্তিৰ নাই চিন্ ভৱ-তুপৰীয়া ;
নাই কোনো লগৰীয়া কথা পাতিবৰ,
বিৰহী পৰাণ এটি অকলশৰীয়া !
আলাপত নাই ৰাপ্, বিলাস-নজনা,
সমাজৰ মাজ হই জীৱন্তে নোপোৱা,
নিবোকা-চামোন সিটি, সততে বিমনা,
সঙ্গত্যাগী ৰঙ্গহীন সংসাৰ বেহোৱা,
আছে কোনো মুগ্ধপ্ৰাণ চিন্তালগৰীয়া,
সাৰটি সাহিত্যচৰ্চ্চা উন্নতি কল্পত,
জীৱন উছৰ্গা কৰি ভৱ-ভাৰৰীয়া,—
জিৰাবৰ ছেগ নাই,—অকলে লগত।

—o—

উষা-হৰণ।

জুৱণি জেউতি মেলি পুব আকাশত,
অনিৰুদ্ধ-ৰবি-কায়া উজ্বলি উষাই
কোমল লাৱন্য প্ৰভা পুৱঁতী মুখত
ধৰোঁতেই লয় পায় জীৱন জুৰাই !
কোমলে কোমল মিলি কুমলীয়া বেলি,
প্ৰেমৰ আবেগ মেলি যেই ধৰা দিলে,
হিয়াত হিয়াৰে দেহি চাওঁতেই মিলি,
উষাৰ কোমল কায়া হৰিয়েই নিলে !

কাৰ কায়া, কাৰ ছাঁয়া, হেৰাল চিনাকি,
দুটি কায়া একাকাৰ,—দৈহিক মিলন—
যৌৱনত দক্‌মক্‌,—থৌকিবাথৌকি—
পূবত মিলিত যোৱা পছিমে শয়ন।
সংসাৰ-সুখৰপনা কৰোক বঞ্চিত,
গুচোক সৃষ্টিৰ লীলা, মায়াৰ ঢাকোন,
মিলে যদি এনে সুখ,—অমৰবাঞ্ছিত—
পৱিত্ৰ মিলন মাজে সুখৰ মৰণ!

—০—

জীৱন-সন্ধিয়া।

সমনীয়া লগৰীয়া, হেৰা 'ৰাজখোৱা'!
আত্মাই আত্মাক শুনে দেহদুৰ্গ ভেদি;—
তোমাৰ 'সন্ধিয়া গীত' নিলগত গোৱা,
গোৱাৰ আগেয়ে মই শুনোঁ কেনিবাদি!
মিলিছে তোমাৰে স'তে মোৰো সান্ধ্যগীত,
নাপাই বিচাৰি মনে সিপূৰীয়া থান,
মানৱী চকুৰে চাই,—চাই পিত্‌-পিত্‌—
যুক্তিৰ বুজনি মাথোঁ;—নাই একো আন!
আছোঁ বাৰু দুয়ো আজি ধৰাতে উমলি,
চেমনীয়া কাল ধৰি একে সমলেৰে;
কাইলই দেহী গুচি যাম কেনি চলি,
নাভাবিবা, জানিছা নে সঁচা প্ৰমাণেৰে?

যুক্তিৰ ধৰম সাৰ মন-পতিউৱা,—
প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ তাৰ দিবলই নাই ;
নাপালে সন্ধান সেই পুৰী নো কেনুৱা,
কেনেকই বোলোঁ ‘ভাল’ ?—কোৱাঁ মোৰ ভাই !

—o—

নেদেখা-জন ।

ত্ৰিভুবন-ভুবন-ভুবন-লাখকোটী,
ত্ৰিজগত-জগত-জগত-অধিপতি ;
সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ নিগূঢ় কাৰণ,
কোটী ব্ৰহ্মাণ্ডৰ স্বামী মাথোঁ একেজন ।
কৰ্ম্ম আছে, কৰ্ত্তা নাই,—মানৱী চকুত—
নিদৰ্শন বৰ্ত্তমান-ভৱিষ্যত-ভূত ;—
বিদ্যমান চিন্-চাব আকাশে পাতালে
চামে-চামে দৃশ্যমান দিব্যদৃষ্টে চালে ।
মানৱ গায়ক জিনি কীট্-পখী-নদী,
ভজন গাওঁতা আছে,—চিন্তি চোৱাঁ যদি,—
পৱনৰ আবতিৰ মৰ্ম্মস্পৰ্শী স্বৰে
হৃদয় গহ্বৰ ভেদি বিয়াকুল কৰে !
বাহিৰে-ভিতৰে ভৰা,—কাৰ কীৰ্ত্তি কৰ্ম্ম ?
মুক্তিমাৰ্গ পোহৰায়,—কাৰ পুণ্য ধৰ্ম্ম ?
কাৰ হিয়া, কাৰ প্ৰাণ, কোন্ সি সুজন ?
ক’ৰ তেওঁ, থিতে ক’ত ?—নেদেখা সিজন !

—o—

কবি ৰবীন্দ্ৰনাথ।

ৰবীন্দ্ৰ কবীন্দ্ৰ আজি অমৰ সভাত,
'বাল্মীকি প্ৰতিভা' প্ৰভা প্ৰকাশি ধৰাত ;
কালিদাস-পূজাভাগ সম্ভোগি জীৱন্তে
পুষ্প-অৰ্ঘ্য পৃথিবীৰ লভি অযাচিতে।
সাদৰৰ 'ৰবি বাবু'—ভাৰতবিদিত—
প্ৰতিভা প্ৰভাৰ গুণে পৃথিবী পূজিত ;
'সুমেৰু কুমেৰু' চুঁচি—'কণক আঁচল'—
'স্তন'-ৰত্ন তাহানিয়ে কৰিলা দখল।
থলা কিবা, বল কিবা, কিবা বাকী আৰু ?
কিহেৰে আদৰি তৱ যোগ্য মান ধৰোঁ !—
অকণি 'কণিকা' আৰু 'ক্ষণিকা' ঠগত,
তোমাৰে চানেকি চাই ৰচা নিলগত,
'জুৰণি' আঁজলি ধৰি আছোঁ পাতি হিয়া,
লোৱাঁহি আসন ৰবি!—জীৱন-সন্ধিয়া ;—
লাখ টকা 'নবেলৰ' বঁটা পূৰণত,
কড়া-ক্ৰান্তি যোগ মাথোঁ এই ওলগত !

—o—

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

কান্দো-কান্দো মন-প্ৰাণ কান্দন ওলাই নাহে,
শোকাশ্ৰু উপচি পৰি, চকু-লো নিজৰি আহে!
ঘনে-ঘন নিশ্বাসত ভগা-বুকু ভাগি যায়;
দীঘলীয়া হুমুনিয়া',—অৰ্থ তাৰ অন্ত নাই!
মৰ্ম্মথল মষিমূৰ কৰি কিহে অসাঠন
কৰে আতি বিচাটন দগ্ধ দেহ-প্ৰাণ-মন!
নেদেখাত দেখি থকা প্ৰিয়তম লগৰীয়া,
সহধৰ্ম্মী সহযোগী সহকৰ্ম্মী সমনীয়া,
তনুত্যাগী হল বুলি বিজুলী-বাতৰি আহে;
অকলশৰীয়া ভেলা মোৰ বিষাদত ভাহে!
নামানে যে মনে মোৰ নাহে প্ৰাণে পতিয়ন,
খুহুটীয়া 'ৰসৰাজ' স্বৰ্গী হোৱা বিজ্ঞাপন;
ৰাজ-বেজ বৰুৱাক মাৰে কোনে, সাধ্য কাৰ?
মৰিও অমৰ তেওঁ লেখনীৰে আপোনাৰ;
'অসমীয়া ভাষা' নাম আছেমানে জগতত,
'কৃপাবৰ' লক্ষ্মীনাথ অমৰ ই মৰতত।

সমাপ্ত।

মোখনী।

নাৰায়ণী সন্দিকৈ।

গোহাঞিবৰুৱা-বংশজিলিকনি-জ্যোতি
—আছোঁতে উজ্বলি সন্দিকই বংশধৰ—
'সোণফেৰি' !—সুমলীয়া প্ৰাণৰ ভনীটি !—
নিলগি সিপাৰ হলি নীলা আকাশৰ।
'বিনামেঘে বজ্ৰাঘাত',—'কান্ত'ৰ বুকত ;
পুত্ৰ-কন্যা, নাতি-পুতি, অগ্ৰজৰ প্ৰাণ,
ঠৰ্‌মৰ্‌ খাই পৰে হই মৰ্ম্মাহত ;—
জ্ঞাতি, জাতি, গুণগ্ৰাহী সৱো মৃয়মান্।
'নাৰায়ণী-সন্দিকই-মঠ'—স্মৃতিচিন্—
থাকিল ৰখীয়া, আই ! কীৰ্ত্তিৰাশি তোৰ
অনুকৃতি চিত্ৰস'তে,—বিস্মৃতিবিহীন—
সহোদৰা স্নেহ আৰু অন্তৰত মোৰ।
সধৱা জীৱাত্মা তৱ পৰমাত্মালীন ;—
নাই, হাঁয়, সন্নিধান এই চকু-লোৰ !

—০—

কমলাকান্ত বৰুৱা।

পিতৃ-অনুকৃতি মুখ,—'সূৰ্য্য'ৰ তনয়,
মাতৃ-অনুকৃতি ওঁঠ,—'আইকণ' ভনী;
তোৰো এটি ভনী স'তে পুত্ৰ-কন্যাদ্বয়
কৰি লাভ বিমোহিত জনক-জননী।
এৰি গল ভনীটিয়ে, অকালত মৰি,
ৰই গলি 'মইনা'টি ঢোপা থুপিটিত;
একেটি সন্তান তোকে আঁকোৱালি ধৰি,
সন্তাপিত পিতৃ-মাতৃ আতি হৰষিত।
কানসমনীয়া ডেকা হলি যেবে তই,
'হাকিম' বিষয়া-বাব,—পিতৃৰ সমান—
বাছনিত কৰি লাভ, যোগ্যতৰ হই,
ৰাখিলি সুদৃঢ় কৰি বংশৰ সুনাম।
আছোঁতে কুটুম্বে চাই তোৰ যশলই,
আচম্বিতে অস্ত তোৰ তনুটি সুঠাম!

—o—

সত্যনাথ বৰা।

সত্যকই সত্যনাথ সাহিত্য-সেৱক,
মাতৃভাষা-মজিয়াত পীৰা পাৰি লিখা
নিমজ নিভাঁজ ঠগে' জাতীয় লেথক ;—
স্বদেশীয়া দাপোনত আত্মৰূপ দেখা।
ভাবত গভীৰ সুৰ, ভাষাত ঘকুৱা,
বাজত সৰল সাজ, ভিতৰি জটিল ;
প্ৰাচ্য-পছিমীয়া ঠাচ, বিষয় সাকুৱা,
চিন্তা-আলোচন নোহে অকণো কুটিল।
সাহিত্য-কঠীয়াতলি 'উষা'-'জোনাকী'ৰ
সেউজীয়া পথাৰত গ্ৰন্থ-ৰোৱা ৰই,
নদনবদন শস্য আই অসমীৰ,
ভৰালৈ ভঁৰাল তুমি আদকুৱাকই।
পাণ্ডিছিলা আৰু যিবা নেদেখা কালিৰ,
লগতেই লয় পালে অকালত অই !

—০—

কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য।

'অগ্নি-কবি' নামে তুমি অসম-বিদিত,
'চিন্তানল' চিতাকাষে বহি যোগিবৰ !
গণি গণি পূৰ্ব্বকীৰ্ত্তি আঁখি উন্মিলিত,
হিয়াত উতলা ভাব তাপিত প্ৰাণৰ !
ৰিঙিয়াই চউপাশে,—ভৈয়ামে পৰ্ব্বতে,—
তুলিছিলা প্ৰতিধ্বনি জাতি উটঙ্গাই ;
এলাহ-টোপনি ভাঙ্গি, নিন্দাবাণী স'তে,
ভ্ৰমি বহু কীৰ্ত্তিস্থল,—নুগুই-নেথাই !
অভিজ্ঞানবিশাৰদ,—দাৰ্শনিক কবি,
আছিলা বিতৰি আৰু মৌলিক চিন্তাৰ
প্ৰখৰ ময়ুখ মথি,—সন্ধিয়াৰ ৰবি,—
আত্মতত্ত্ব পৰমাৰ্থ জ্ঞানৰ বিস্তাৰ।
আছোঁতে চৌৰাশী বৰ্ষ নিবোকীয়া ছবি,
টুপুৰাই মাৰি বুৰ পালাগৈ সিপাৰ।

মোখনী সম্পূৰণ।

গাওঁবুঢ়া।

(বৃটিচ শাসনৰ আদিছোৱাত অসম)

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱা, এম, আৰ, এ, এচ,

ৰচিত।

তৃতীয় তাঙৰণ।

তেজপুৰ
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা প্ৰকাশিত।

তেজপুৰ, অসম।

১৮৬০ শক।

ৰেচ্ দং তিনি সিকি।

উছর্গা।

জয়েজয়ে যাৰপৰা
মোৰ কুমলীয়া অন্তৰত
অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰতি অনুৰাগ ওপজে,
আৰু
যাৰ মুখে পোন্‌-প্ৰথমে
এই
"গাওঁবুঢ়া"
অসমত বৃটিচ্‌ শাসনৰ আদিছোৱাৰ
"নিভাঁজ চিত্ৰ"
বুলি
শলাগৰ উৎসাহ পাওঁ,
সেই

শ্ৰদ্ধাস্পদ সবল দেশহিতৈষী
অনৰেবোল ৰায় ফণিধৰ চলিহা বাহাদুৰৰ
কৰ-পদ্মত
এই পুথি
শ্ৰদ্ধাঞ্জলিস্বৰূপে
অৰ্পণ কৰা হল।

গ্ৰন্থকাৰ।

মূল পাতনি।

আধুনিক অসমীয়া সমাজৰ আদিছোৱাত, চৰ্কাৰী কৰ্ম্মচাৰী গাওঁবূঢ়াৰ "অনাহাৰী" বিষয়-বৰীয়া থাটনি বিষয়ক ৰহস্যই এই লেখকৰ অন্তৰত, লৰাকালত, সদায় কৌতূহল জন্মাইছিল। সেই ৰহস্যৰ আৰ্হি ৰাইজৰ আগত দাঙ্গি ধৰাই এই সামাজিক নাটক লিখিবলৈ লোৱাৰ আগ-উদ্দেশ্য। আজিকালি অসমত পছিমীয়া ধাৰণৰ অভিনয়ৰ প্ৰতি যেনেকৈ অনুৰাগ বাঢ়িছে, তেনেকৈ তাৰ জোথায় অসমীয়াত নাটক নাই,—বিশেষকৈ সামাজিক নাটক; সেই অভাৱ কিঞ্চিৎমান গুচাবলৈ আগবঢ়াটো এই পুথি লিখাৰ দ্বিতীয় লক্ষ্য। এই গল লেখকৰ সংকল্প আৰু উদ্দেশ্য; কিন্তু তাক কিমানলৈ কাৰ্য্যত ফলিয়াব পৰা গৈছে, সেইটো ৰাইজৰ বিচাৰলৈ ৰল। সমাজৰ স্বৰূপ চিত্ৰ আঁকা উজু কাম নহয়, তাতে এইফালে লেখকৰ এয়ে প্ৰথম উদ্যম; গতিকে, ইয়াত যে ভালেমান আসোঁৱাহ ওলাব, তাক কোৱাৰ সকাম নাই। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
৬ আঘোণ, ১৮১৯ শক।
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

দ্বিতীয় তাঙৰণৰ পাতনি।

এইবাৰ আগৰ ভালেমান আসোঁৱাহ গুচোৱাৰ উপৰি, ষ্টেজৰ নিমিত্তে উপযোগী কৰিবৰ উদ্দেশে নাটকৰ ঠায়ে-ঠায়ে গোটাদিয়েক পট অগা-পিচা কৰি দি, শেহত দুখন পট নতুনকৈ লগাই দিয়া গৈছে। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
১ ভাদ, ১৮৩৯ শক।
গ্ৰন্থকাৰ।

তৃতীয় তাঙৰণৰ পাতনি।

অং ১৮৩৯ শকত দ্বিতীয় তাঙৰণ ওলোৱাৰ দুবছৰমানৰ পাচৰপৰা "গাওঁবুঢ়া" যোৱা কুৰি বছৰ ছপাৰ-বাজ হৈ আছিল। গ্রাহকসকলে ওপৰা-উপৰিকৈ 'অর্ডাৰ' দিও কিতাপ নাপাই নিটাল মাৰিলে; কিয়নো, আমাৰ স্কুলীয়া পাঠ্য কিতাপবিলাকৰ নতুন নতুন তাঙৰণ উলিৱাৰ বাবে আহৰি নোপোৱা হেতুকে, বাজে কিতাপৰ নতুন তাঙৰণ উলিয়াবলৈ আমি ছেগ ধৰিব পৰা নাছিলোঁ। এতিয়া, কলিকতা ইউনিভাৰ্চিটীৰ অনুগ্রহৰ চিন্ স্বৰূপে 'গাওঁবুঢ়া' এম, এ, মহলাৰ্থীৰ কাৰণে পাঠ্য নিৰ্দ্ধাৰিত হোৱাত, পৰম উলাহেৰে তাৰ তৃতীয় তাঙৰণ থৰধৰকৈ উলিৱা হৈছে। এই আলমতে, সৰ্ব্বসাধাৰণ ৰাইজৰ কুৰি বছৰীয়া আহ্বান ৰক্ষা কৰিবলৈ এটি আপুৰুগীয়া ছেগ পোৱাটো আমাৰ সৌভাগ্য বুলি মানিছোঁ। এই তাঙৰণত আগৰ আসোঁৱাহ পাৰ্য্যমানে গুচাবলৈ চোৱা গৈছে; কিন্তু লৰালৰিকৈ উলিয়াব লগীয়া হোৱাত, সংকল্পিত উন্নতি মনৰ জোখায় সাধিব পৰা নহল, পাচৰ তাঙৰণলৈ হে সাঁচি থোৱা হল। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
১ ভাদ, শ্ৰীকৃষ্ণাষ্টমী, ১৮৬০ শক। } গ্ৰন্থকাৰ।

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰকুলাৰ ৰোড, "ভাৰতমিহিৰ যন্ত্ৰত"
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

ভাওবিলাক।

মুনিহ।

ৰত্নেশ্বৰ হাজৰিকা	লক্ষীমপুৰৰ মৌজাদাৰ।
বাপুৰাম শইকীয়া	„ মণ্ডল।
কচুখোৱা ছুটীয়া	„ গাওঁবুঢ়া।
[illegible]পাই কোচ	„ গাওঁবুঢ়া।
টেপেৰা কলিতা	„ গাওঁবুঢ়া।
ভোগমন চেটীয়া	„ ন-গাওঁবুঢ়া।
মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱা	থানাৰ দাৰোগা।
মঙ্গলা	মৌজাদাৰৰ লগুৱা।
মিঃ ইয়ুং	মহকুমাৰ গৰাকী চাহাব।
বিলত আৰু পেজান	ছুটা গাঁৱৰ মৰিয়া।
মিঃ স্কট্	জিলাৰ গৰাকী, বৰচাহাব।

আৰ্দ্দলি, চৰ্দ্দাৰ, টেকেলা, খান্‌চামা, কুলী, চিপাহী, ৰায়ত, গুচৰীয়া, পদকীয়া, মেলুৱই, পেস্কাৰ, মুক্তিয়াৰ, নাজিৰ ইত্যাদি।

তিৰোতা।

অমিলা	ৰত্নেশ্বৰৰ ভাৰ্য্যা।
ৰংদৈ	ভোগমনৰ ঘৈণীয়েক।
জেতুকী	„ জীয়েক।
ভেলেউ	গাঁৱৰ মৰিয়ানী।

লিগিৰী, নাচনী, গঞানী, ইত্যাদি।

গাওঁবুঢ়া।

১। অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—গাঁৱলীয়া ৰাজবাট।

(বাপুৰাম, কচুখোৱা আৰু এটা চিপাহীয়ে কুলী ধৰে)

১ম, কুলী।—(বাপুলৈ চাই) দেউতা-ঈশ্বৰ! অলপ কিৰ্‌পা নকৰিলে আৰু বন্দী নিগমে মৰিলোঁ! মোৰ নো কোন্ আছে, অকলশৰীয়া মানুহ, দেউতাই দেখিছেই। কালিয়ে সিজনীয়ে ডাঙৰী গোটাচেৰেক দাই থৈ আহিছিল, আজি নচপালে, পথাৰৰ মুঠি পথাৰতে ৰব! আৰু, কানীয়া মানুহ, গাত নো কি বল-শক্তি আছে, দেখিছেই।

বাপু।—(থঙেৰে) কটা, তই মৰ্‌বা তৰ্, মই কি কৰিম? চৰ্কাৰী কাম; কুলী নিদিলে মোক হবলা হাকিমে শুদাই এৰিব? গুচ্, টপ্‌টপাই নাথাকিবি মোৰ ওচৰত।

১ম, কুলী।—(কচুখোৱালৈ চাই) গাওঁবুঢ়া ককাই! তুমিও নো মুখলৈ নোচোৱা নে?

কচু।—এৰা, নেচাম নো কেলৈ? তই মোলৈ কোঁচ্‌ভৰাই নি চাৱ নহয়? আমাক তামোল এটা, পাণ এবিৰা পাবি দিয়াও তইঁতৰ মানত লাজৰ কথা! এতিয়া মুখলৈ নেচাম নো কিয়?

২য়, কুলী।—(বাপুৰ পিচফালে থিয় দি) ডাঙৰীয়াই অলপকৈ হাত-খনি মুকলি কৰিলেহেঁতেন (বাপুৱে পিচফালে হাত পাতে, কুলীটোৱে টিপতে সিকি এটা গুজি দিয়ে)।

বাপু।—(উলটি চাই) অ, হেৰ ভটাগুটী!

২য়, কুলী।—দেউতা, কিবা কব খুজিছে?

বাপু।—হেৰ, তোৰ বৌৱেৰৰ ভিনীহিয়েকৰ পিতেকৰ তিলনী গল জানো? লৰাটো ঢুকাবৰ আজি কেই দিন?

২য়, কুলী।—তিলনি নাই যোৱা দেউতা! ঢুকাবৰ আজি দুদিন হে হৈছে।

বাপু।—এৰা, তইঁতৰ অশৌচ যোৱাই নাই তেন্তে। বাৰু, আন এটাহে বিচাৰিব লগীয়া হল; তই যাগৈ তেনেহলে।

২য়, কুলী।—ভাল ডাঙৰীয়া-দেউতা! (আনন্দেৰে প্ৰস্থান)

৩য়, কুলী।—(কচুখোৱাৰ কাণে-কাণে) শুনাচোঁ গাওঁবুঢ়া ককাই! সিদিনা মালভোগ কল এথোকা পকিছিল। মনতেহে, বোলোঁ, কলও পকক, নতুনকৈ বেঙেনা এগাল কলিয়াইছে সিও ডাঙৰ হক, একেলগে নি তোমাৰ ঘৰত দি আহিমগৈ। তাকে সিদিনা সৌ তেওঁ মণ্ডলে বুজ পাই আহিবৰেপৰা গোটেই আমাৰ ফালে টিঙিৰিতুলা হৈ আছে! নেদেখিছাঁ, আজি পোন্ছাটেই তেওঁ মোক হে লাগিছেহি।

কচু।—(ইফালে-সিফালে চাই, ফুচ্ফুচীয়াকৈ) সঁচা নে? বাৰু, হেন্তে মই তোৰ ফালে পিঠি দিওঁ, তই লৰেই মাৰ। কিন্তু, বেঙেনা পাচেও দিবিগৈ, কলথোকা এতিয়াই নি আমাৰ সিজনীৰ হাতত দিবিগৈ। যা, যা।

৩য়, কুলী।—ভাল, কোনো কথা নাই, গৈয়েই দিমগৈ (লৰ মাৰে)।

বাপু।—দেখ, দেখ, কনিষ্ট! ঐ কুলী ভাগ্‌কে লৰ্ মাৰ্তাহেঁই। তুমি খেদি যাইকে তাক পাকুৰি আনও। (চিপাহীটোৱে যাবলৈ ধৰে)

কচু।—নাহি, নাহি, কনিষ্ট বাবু, তুমি ৰহ; হামি এক লৰমে যাইকে তাক পাকুৰি লৈ আনেগা। (কুলীৰ পিচে পিচে লৰ ধৰে)।

চিপাহী।—(মণ্ডললৈ চাই) এ কেইচা বাত্‌হৈই? হাম্‌লোক্‌কো চাৰ আড্‌মিকো দৰ্কাৰ থা, চব পূৰা হো গিয়াৰাহা ; লেকিন তোম্ আপ্‌না মত্‌লবচে একঠো চোৰ্ দিয়া ; আওৰ একঠো আভি ভাগ্ যাতাহৈই। হাম্‌লোক্ আওৰ ডেৰি কৰ্ণে নাহি চেক্তাহে। তব্ আভি ক্যা কৰেগা? হামকো মালুম হোৱা, এ চব তোমলোক্‌কা কায়দা হৈঁই। (খঙেৰে) আওৰ ডেৰি নাহি কৰেগা। তোমলোক দুনো আপ্‌নে কুলী যানে পৰেগা।

বাপু।—(ভয়েৰে) নাহি নাহি, চিপাহী জি! আপ্ খং নাই কৰেগা। হামি এতিয়াই দোচোৰা কুলী ধৰি দেঙ্গা।

(ফোঁপাই ফোঁপাই কচুখোৱাৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

কচু।—(বাপুলৈ চাই) নেপার্লোগৈ ; নোৱাৰিলোঁ ধৰিব! সি গোটেই ফিৰিঙ্গতি ওফৰাদি উফৰিল!

চিপাহী।—(খঙেৰে) চুৱাৰ, পাজী, তব তোম্ কাহে হামকো যানে মানা কিয়া? আভি তোম্ আপ্‌নে কুলী যানে পৰেগা। (কচুখোৱাৰ গল্‌ধনত হেচি ধৰি) চলও আভি।

(এটা মানুহে লৈতে ভোগমন আহি আছে)

কচু।—(কাওবাওকৈ) কনিষ্ট বাবু! আপুনি খং নাই কৰেগা। আপুনি অলপ চবুৰ কৰেগা ; ঐ দুটা আড্‌মি আহ্‌তাহে। ঐ দুটাকে ধৰি দেঙ্গা। এতিয়া হামিলোক চুপ্ কৰি ৰহেগা।

মানুহটো।—(নিলগৰপৰা বেঙা মেলি চাই) বোপাই ভোগমন, মোক ভাল বাঘৰ মুখত পেলালিহি! সৌ জাক নেদেখিছ? লগতে ৰঙাপাগুৰি মৰা এটাও! তোক যেনিবা ভালমানুহৰ লৰা বুলিয়েই এৰিব বোপাই ; মই ইমানতে পলোৱাহে ভাল। (উলটি লৰ ধৰে)

ভোগমন।—(কচুখোৱাৰ কাষ চাপি গহীনাই) কি, গাওঁবুঢ়া ককাই, কুলী ধৰা হৈছে নে? কলৈ নো যাব লাগে?

কচু।—এৰা, যেনিবা কুলীকে ধৰা হৈছে। তুমিও লগত লগ নধৰা নে?

ভোগ।—এৰা, লগ ধৰাব পৰা হলে যেনিবা ইমান দিনে মুকলিমুৰীয়াকৈ নেৰিলাহেঁতেন। এতিয়াও আমাক সেই ফেৰা উপকাৰ নকৰিলেই ভাল। (গহীনভাৱে পাৰ হৈ যাব খোজে)

কচু।—নহয়, নহয় শুনিছানে, এনে ছেগত আৰু তোমাক অকলশৰীয়াকৈ এৰি দিব নোৱাৰি। আহাঁ, আহাঁ, লগ ধৰাঁহি। (হাতত ধৰি টানে)

ভোগ।—(কচুৰ হাতখন আছাৰমাৰি পঠিয়াই) এৰি দিয়াঁহে ; বুঢ়া মানুহ হৈ কি ভেঙ্গুচালিখন কৰাঁ! (জোঁটাপুটি লাগে)

কচু।—কনিষ্ট বাবু, কনিষ্ট বাবু, ধৰও ইয়াকু ধৰও, পাকুৰি লও। (চিপাহীয়ে ভোগমনৰ গল্‌ধনত ধৰি টানি আনে)।

ভোগ।—(কচুখোৱাৰ প্ৰতি) হেৰ, চপনীয়া গোলামৰ পিতেক, তই দেখোন বৰ কেৰেমতালি কৰ! মই বায়নৰ ঘৰৰ লৰা বুলি দেশখনে জানে। তোৰ দৰে মই ধেমু-চোঁচা কাঁড়ীৰ লৰা নে? মোক কেতিয়াবা কুলী খটা দেখিছিলি নে? বাৰু বল, ডেৰেকা বাবুত কৈ, মই তোৰ আগতে এৰাই আহিব পাৰোঁ নে নোৱাৰোঁ চা। তই দেখোন—(চিপাহীয়ে টেঁটুত চেপা দি ধৰে)।

বাপু।—চিপাহী, আভি চলও। বহুত ডেৰি হৈ গিয়া। বাট মে আৰু একঠো পাকুৰি লৈ যায়গা।

চিপাহী।—আচ্ছা, চলও আভি। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—থানা।

(এটা চিপাহীৰে সৈতে মাণিকচন্দ্র দাৰগা বহি আছে)

মাণিক।—তইঁতে দেখ্‌চোন বাৰু! সেই বদ্‌মাচ দেচোৱালী চিপাহীটো পুৱাতে গল, কতিয়াও উলটি নাহিল; ইফালে মোৰো গা ধুবৰ সময় হলহি।

চিপাহী।—হয়, দেউতা, সি বৰ ফিকিৰদাৰ মানুহ। সি বা কি ফন্দী পাতি কৰিছেগৈ, কোনে জানে? আমাৰ অসমীয়া এটা যোৱা হলে, ইমান বেলি কেতিয়াও নহলহেঁতেন। (বাটলৈ বেঙামেলি চাই) অ, দেউতাই বৰকৈ ভাবিব নালাগে আৰু, সৌৱা, ওলাইছেহি।

(৪ টা কুলীৰে সৈতে মণ্ডল, গাওঁবুঢ়া, চিপাহীৰ প্রৱেশ)

মাণিক।—(খঙেৰে) হেঁইৰাও বদ্‌মাচ্, কাহে এটনা ডেৰি হোৱা? তোমাৰা মতলব হাম্ জান্তাহেঁই।

চিপাহী।—নাহি হজুৰ, হামাৰা কুছ্ কচুৰ নাহিহেঁই; চব্ এ ছুনো বদ্‌মাচ্‌চে হোতাহেঁই। (বাপুলৈ আঙুলিয়াই) পহিলা হাম্‌লোক্‌কা চাৰঠো আদ্‌মি পূৰা হো গিয়াৰাহা; লেকিন, এহি মণ্ডল আপ্‌না খুচিছে একঠো ছোৰ্ দিয়াহেঁই। আওৰ একঠো (কচুখোৱালৈ আঙুলিৱাই) ওহি গাওঁবুঢ়া মতলবচে ভাগনে দিয়া হ্যাঁই। ইচোৱাষ্টে এটনা ডেৰি হো গিয়া।

মাণিক।—(বাপু আৰু কচুখোৱালৈ চাই) মই তইঁতৰ ফিকিৰ আগৰে পৰা জানোঁ। তইঁতকো জোখাকৈ এশিকা নিদিলে নহয়। হেৰ, চন্তৰি, ইহঁত ছুইকো আটক কৰি ৰাখ, বেলি ভাটী দিলেহে এৰি দিবি।

কচু।—(কাওবাওকৈ) ডাঙৰীয়া, মোৰ ফালে কাণ কৰকচোন। সঁচাকৈ

—মাণিক।—চুপ্, তোৰ মুখ বন্ধ কৰ। মোৰ এতিয়া গোচৰ শুনিবৰ সময় নহয়।

(ছুইকো ছুটা চিপাহীয়ে ধৰি লৈ যায়)

ভোগ।—(মাণিকক) ডাঙৰীয়া, চাওকচোন, ইহঁত দুয়ো আখেজৰ ওপৰত মোক নো কুলী ধৰি আনিব পায় নে? মই কেনে ঘৰৰ লৰা ডাঙৰীয়াই জানেই; মই নো কেতিয়াবা কুলী খাটিছিলোঁ নে? ইহঁতে নো মোক এনে অপমান দিব পায় নে?

মাণিক।—(মুখ বিদৰায়) থৈ দিয়াঁ তোমাৰ মান-অপমানখন! কুলী হবৰ বেলিকা আটাইবিলাক ভালমানুহ ওলায়। পিচে, তোক এৰি মোক কুলী যাবলৈ দিছ নে?

ভোগ।—কপাল! আপুনিও এনে অবুজন হল! কিন্তু, নেদেখাজনে—

মাণিক।—চুপ্, তোৰ মুখ বন্ধ কৰ। নহলে, ৰুলমাৰিৰ খুন্দাত দাঁত এটাও নাথাকে।

১ম, কুলী।—দেউতা-ঈশ্বৰ! বন্দীক আৰু মৰিয়াই মাৰিলেই ভাল আছে। কানীয়া মানুহ, নিগমে মৰিলোঁ দেউতা-ঈশ্বৰ! কানি খাবৰো পৰ হল, বন্দীক কিৰ্‌পা কৰোক দেউতা! (দীঘলকৈ হামি মাৰে)

মাণিক।—বাৰু, ৰবাঁ, অ, ককাই! সৰহ পৰ নাই; ভালকৈয়ে কানি খাবাঁ! চাহাবে থৈছে তোমালৈ কানি!

৪র্থ, কুলী।—(মাণিকৰ ওচৰ চাপি ফুচ্‌ফুচাই) ডাঙৰীয়াই সিদিনা বিচাৰি পঠিওৱা বস্তু বন্দীয়ে ঠিক কৰি থৈছোঁ। আজি আনিম বুলি ওলাওঁতেই এইখন আপদে পালে!

মাণিক।—(অলপ গমি) হেৰ বিহগুটী, তই মোৰ তালৈ যাচোন; তাতে, চিপাহীয়ে দেখুৱাই দিব, অলপ চৰ্কাৰী কাম আছে কৰগৈ যা। তোক, মই যাওঁতে, লগতেই চাহাবৰ বঙলালৈ লৈ যাম, যা। (আনে শুনাকৈ) তই তাৰেপৰা গুচি যাগৈ, আৰু সেই বস্তুটো লৈ আহগৈ, যা।

৪র্থ, কুলী।—ভাল, ডাঙৰীয়া!

(প্ৰস্থান)

(আৰ্দ্দলিৰ প্ৰৱেশ)

মাণিক।—অ, কি হে, আৰ্দ্দলি ককাই ?

আৰ্দ্দলি।—বাবু! চাহাবে পঠিয়াইছে। বোলে, কুলী আহি পালে যদি, সোনকালে পঠিয়াই দিয়ক।

মাণিক।—এৰা, এয়া, কুলী ঠিক হৈছে। পুৰাৰেপৰা কত যতনেৰে হে গোট খুৱাইছোঁ! চাহাবে লগত মাল কিমান লৈছে? এই কেইটা কুলীয়েই নহব নে ?

আৰ্দ্দলি।—মাল সৰহ নহয়। কুলী তিনটামানেই বলে পাৰিব।

মাণিক।—ভালেই হল। মই আকৌ ইমানে নহব বুলি, আৰু গোটাচাৰেক আনিবলৈ পঠিয়াইছিলোঁ। সেই হে পলম হৈছিল। আৰ্দ্দলি, তুমি এই কেইটাকে লৈ আগ বাঢ়া; ময়ো পাচতে গৈছোঁ।

ভোগ।—ডাঙৰীয়া! সেই, ঘৰলৈ যোৱাটোৰ সলনি মোকে ৰাখিলেও, মই এনে অপমানৰপৰা ৰইখা পাওঁ! ডাঙৰীয়া, অলপ কিৰ্পা—

মাণিক।—তই চুপ্ থাক্। আৰ্দ্দলি, ইয়াক মুৰ্গীৰ ভাৰখন দি নিবাগৈ, তেহে ইয়াৰ মান-মৰ্য্যাত সোপাই ৰক্ষা পৰিব! মই যাওঁ, ওলাওঁগৈ; তোমালোকো যোৱাঁহঁক।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

প্ৰথম অঙ্কপাত।

২। অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—ভোগমনৰ মাৰল-ঘৰ।

(ৰংদৈৰে গুণ্ গুণ্ কৈ আই-নাম গাই সূতা কাটি বহি আছে ; ভোগমনে প্ৰৱেশ কৰি ওচৰতে মূৰে-কপালে হাত দি বহেহি)।

ৰংদৈ।—(ঘূৰি চাই ভোগমনক দেখা পাই আচৰিত ভাৱে) এ, আই ! ইটোৰ বা হল কি ? আঁঠুৰ ওপৰত চাং পাতি দেখোন মূৰ ঘুমাই বহি আছেহি কেতিয়াবাৰেপৰা !

ভোগ।—(দীঘলকৈ হুমুনিয়া কাঢ়ি) শুনিছ নে, মোৰ জীৱনত আৰু সকাম নাই ! মোৰ আৰু সংসাৰত ৰাপ্ নাইকিয়া হল ! মোৰ দেহ-চিত্ এনেহে লাগিছে, যেন আজিয়েই দেশ এৰি বিদেশলৈ গুচি যামগৈ ! পিচে, কি কৰিম, ঈশ্বৰে মোক নিকুটুম্বীয়া কৰিলে ; তোলৈ আৰু ছোৱালীটিলৈ চাই হে আজিও মই বান্ধ্ খাই আছোঁ। তইঁতক কাৰোবাৰ হাতত গতাব পৰা হলে, মই মুকলিমূৰীয়া চৰাইৰ দৰে কৰবালৈ উৰি গুচি গলোঁগৈহেঁতেন !

ৰংদৈ।—(চিয়ঁৰ মাৰি উঠি) দেহি ঐ, মোৰ শৰীল ঐ, কাক নো এনে কথা শুনাৰ ঐ ! (চকুত হাত দি কান্দে)।

(জেতুকী লৰি আহি প্ৰৱেশ)

জেতুকী।—(কান্দো কান্দো হৈ) আই, তোৰ কি হল ? তই কিয় কান্দিছ, হুঁ ? বুপাই, তই আইক মাৰিলি নে কি ? ওঁ-ওঁ কেলৈ মাৰিলি ? (কান্দে)

ভোগ।—(জেতুকীক কোলাত তুলি লৈ) আই, মই মাৰক নাই মৰা, আন কিবা বেজাৰত হে কান্দিছে। (ৰংদৈৰ হাতত ধৰি) আইটীৰ মাক,

নেকান্দিবি; কান্দি নো কি কৰিবি? মই মনৰ বেজাৰত হে তেনেকৈ কৈছিলোঁ; তইঁতক এৰি নো মই কলৈ যাব পাৰোঁ? (টলকা মাৰি বৈ) আৰু, শুনিছ নে, সেই দিনা দুপৰীয়া লঘোনত থেকাৰখোৱা চিপাহীটোৱে বলেৰে যেতিয়া মোৰ কানত কুকুৰাৰ ভাৰখন তুলি দিছিল, সেই থেনৰ কথা মনত পৰিলে, এতিয়াও মোৰ বুকুখন দুফাল হয় যেন লাগে! লাজ-অপমানৰ কথা এৰিছোঁ; মইনো কিমান ভাৰ বব পাৰোঁ দেখিছই নহয়। সেই কুকুৰাৰ মেট্‌মৰা ভাৰখনে সেই দিনা মোৰ কলিজা ভাঙিবৰ নিচিনা কৰিলে!

ৰংদৈ।—(বলেৰে ধৈৰ্য্য ধৰি) দেহি ঐ, কিনো কৰিম! কপালৰ লেখা কেনেকৈ গুচাম! তেও বুলি ইয়াৰ নো এটা উপায় কৰিব নোৱাৰি নে?

ভোগ।—জানো, কি উপায় কৰ। কিবা জান যদি কৰি থাক; মই হলে নিৰুপায়!

ৰংদৈ।—বিবুধি হব নেলাগে। বাৰু, মই ইয়াৰ বুধি উলিয়াম।

ভোগ।—(ৰংমুৱা হৈ) পাৰিলেও পাৰিব পাৰ। লোকে কোৱা শুনিছোঁ, বোলে, মাইকী মন্ত্ৰী।

ৰংদৈ।—মোৰ মনেৰে যি গাঁওবুঢ়াই আমাৰ এনে বিলাই কৰিছে, তাৰ বিষইখনকে লবলৈ কাৰবাৰ কৰা হওকচোন।

ভোগ।—সেইটো হলে তো এনে আপদৰপৰা ৰইথাকে পাওঁ। তাকে লব পাৰিলে হে আকৌ; আমি নিচগালৈ নো কোনে চাব খুজিছে!

ৰংদৈ।—এনেকৈ চালে, ই বৰ টান কথা নহয়। ইয়াৰ এটা ভাল বুধি আছে। কেৰ্‌পাই আৰু নদী গাওঁবুঢ়াই ধৰা বাট হে ধৰিব লাগে।

ভোগ।—সিহঁতে নো আকৌ কি বাট ধৰিছিল?

ৰংদৈ।—তইঁত নো কেনৈ পোষ্কৃমৰাটো হলি কব নোৱাৰোঁ! বাহিৰৰ খা-খবৰ অলপো নেৰাখ। কেৰ্‌পায়ে এৰি কাপোৰ এখন, আৰু নদীয়ে মুগাৰ বিহা-মেখেলা এযোৰ দি, মৌজাৰীক পোন্ কৰি হে তেও বিষইকেখন পাইছে। আমিওচোন তাকে কৰোঁ। তইঁতে জানো কেনে দেখ?

ভোগ।—কেনে দেখিম; পাৰিলে বৰ ভাল কথা। পিচে, সিহঁতৰ দৰে আমাৰ নো কেইথন এৰি কাপোৰ আৰু কেইযোৰ মুগাৰ ৰিহা-মেখেলা আছে? নিজলৈকেচোন নাটনি!

ৰংদৈ।—যি আছে তাৰেই এটা দিহা নকৰিলে হব নে? সামৰণত থকা এৰি কাপোৰথন, আৰু সিদিনা শালৰপৰা কটা তিতাকৰীয়া মেখেলাথনকে লৈ গৈ ধৰোঁগৈচোন। তইঁতে কাপোৰথন লৈ মৌজাৰীৰ ওচৰলৈ যাবি। মই মেখেলাখন লৈ ভিতৰত হাকিমনীৰ ওচৰলৈ যাম। মৌজাৰীতকৈও হাকিমনীক পোনাব পাৰিলে যে কথাই নাই।

ভোগ।—(দীঘলকৈ হুমুনিয়া কাঢ়ি) হে হৰি! বাৰু, যেনে ভাল দেখিছ, তাকে কৰ। ভাত ৰান্ধগৈ যা এতিয়া; মই পথাৰৰপৰা আহোঁগৈ। চাওঁ, আই, নামচোন, মাৰৰ লগত ভাত ৰান্ধগৈ যা। মই যাওঁ। (জেতুকীক কোলাৰপৰা নমাই থৈ, চুমা দিয়ে)।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—মৌজাদাৰৰ চৰা।

(মৌজাদাৰে ৰায়তৰ খাজনা লৈছে)

ৰত্ন।—(পটা এখন চাই) হেৰ, এই কিস্তিত তই ৭৸৵০ দিব লগীয়া হৈছে; দে।

১ম, ৰায়ত।—দেউতা, শেহ কিস্তিত বা কিমান দিব লগা পৰিছে?

ৰত্ন।—(আকৌ পটাখন চাই) শেহ কিস্তিত তোৰ ৪৸৴০ দিব লগা পৰিব। তাৰ ওপৰঞ্চি টকাইপতি ৴০ চৰতীয়াকৈ স্থানীয় কৰ লাগিব।

১ম, ৰা।—দেউতা, এনেকৈ হলে আৰু দুখীয়া ৰায়ত কেনেকৈ তৰিম! মাটি সেই আগৰ কেডৰাই আছে; আৰু এইবেলি সেই এৰাবাৰীখনো ইস্তফা দিলোঁ; ইফালে খেজেনা টুটক ছাৰি বাঢ়িব হে লাগিছে!

ৰত্ন।—হেৰ, বলিয়া, ইস্তফা পলমে দিয়াত, এই বছৰলৈ তোৰ এৰাবাৰী এৰা নপৰিল। আৰু, এইবাৰ খাজনা বাঢ়িছে বুলি তোৰ খবৰ নাই হবলা?

১ম, ৰা।—বাঢ়ক বা টুটক; নহলে কৰপৰা দিম? এইদৰে বজাৰ খেজেনা বাঢ়িব লাগিলে ৰাইজ তৰিব কেনেকৈ? এই পাঁচ টকাকে ঘৰৰ মানুহজনীৰ কাণৰ কঁৰীয়াযোৰ সোঁতা থৈ হে আনিছোঁ।

ৰত্ন।—বলিয়াৰ দৰে বকিছ কিয়? নাই বুলিলেই চৰ্কাৰেও শুনিব, আমাৰো গা ৰব নহয়। চাপৰিলে মেৰ নেৰায়। চাও, চাও, আন সেই পাঁচ টকাকে দে; বাকী এই কিস্তিৰ ২৸৵০ পৰহিমানলৈ দি যাবিহি (হাত মেলি ধন লয়)। বাৰু, মই বহিত লিখি ৰাখোঁ, তই যাচোন, সৌৱা ভদিবামহঁতে ভঁৰালৰ ছালখন বৈছে, তয়ো অলপ লাগি-মেলি দেগৈ।

১ম, ৰা।—ভাল দেউতা, পলম হে হল এতিয়া!

২য়, ৰা।—দেউতা, আমাৰ ফেৰাও ধৰকচোন (খাজনা আগ বঢ়ায়)।

ৰত্ন।—কটা, তোৰ চকু নাই হবলা? মোৰ হাত কেইখন অ? আগেয়ে অহাবোৰক আগধৰি বিদায় দিব লাগে। বাৰু, তহঁত কেইটাবো টকা পটাৰ ওপৰে ওপৰে থৈ যাইঁক, হাতে-পাতে লাগি ঘৰটোৰ ছাল দুখন উলিয়াই পেলাগৈ। মই তহঁতৰ ৰছিত লিখি থওঁ।

২য়, ৩য়, ৪র্থ, ৰা।—(টকা থৈ) এয়া দেউতা, আমাৰ হলে বাকী-বুকা নাই; একেবাৰে উচল কৰি লেখি ৰাখিব।

(আটাইকেইওটাৰে প্ৰস্থান; ভোগমনৰ প্ৰৱেশ।)

ভোগমন।—(লাহে লাহে ওচৰ চাপি) দেউতাৰ ওচৰলৈকে ময়ো আহিছিলোঁ।

ৰত্ন।—অ, ভোগমন? তোৰো খাজনা আনিছ নে? লৈ আহ, বাৰু।

ভোগ।—খেজেনা পৰহিমানলৈ হে দিম হি; দেউতা, আজি আন কিবা সকামত হে আহিছিলোঁ।

ৰত্ন।—(ৰহস্য কৰি) কিনো সকাম পাতিছ অ? বিয়া নে সবাহ?

ভোগ।—নহয় দেউতা, আন কিবা কথা এটা হে খাটিবলৈ আহিছিলোঁ। দেউতাই এই মাউৰা বন্দীলৈ অলপ কিৰ্পা কৰোঁ বুলিলে কব পাৰোঁ।

ৰত্ন।—(ৰং কৰি) বাৰু, কচোন, কিনো খাত লাগে নে পাম লাগে, শুনোঁ। খাত হলে, ৰজাই হে দিব পাৰে; মই বাৰু পাম এখনকে দিব পাৰোঁ নে চাওঁ।

ভোগ।—মই নো কেনে ঘৰৰ লৰা দেউতাই জানেই। বুপাই থাকোতে আমাৰ ঘৰৰ অৱস্থা কেনে আছিল, তাকো আটায়ে জানে। পিচে, কি হব, তেওঁৰ কপালেৰে তেওঁ নাম জ্বলাই আছিল; এতিয়া মৰি দেৱতা হলগৈ। ইফালে মই মাউৰা দুৰ্কপলীয়াৰ হে দুৰ্গতিৰ সীমা নোহোৱা হল। এতিয়া আগৰ দৰে মান পোৱাৰ কথা এৰিছোঁৱেই, বাটৰ খঁৰা-কুকুৰতকৈয়ো আমাক মানুহে অধচ্ দেখা হল! দেউতাই এতিয়া উভলি পৰা কলাপুলি আকৌ কই ঠন্ ধৰাব লাগে।—বোলোঁ, দেউতাই দয়া কৰিলে, দেউতাৰ্ তলতে গাওঁবুঢ়া এটা হৈয়ে অলপ জিলিকিব় পাৰোঁ।

ৰত্ন।—(হাঁহি ২) হেৰ, তয়ো নো গাওঁবুঢ়া হব খোজ নে? গাৰ দেখোন ছাল-বাকলিয়েই নাই, কেনেকৈ নো তেনে বৰমূৰীয়াটো হব খুজিছ? হলেও নো বাৰু, তোক কোনে মানিব?

ভোগ।—দেউতাৰ আজ্ঞা পালে কোনে নো নেমানি পাৰিব? বন্দীক কৃপা কৰি বাবটি দিয়াৰ পাচতে দেখিব; মোৰ মনেৰে, কামত এই নিচলাই শকত-আৱত কেইটাকো চেৰ হে পেলাব। (লাহেকৈ কাপোৰখন উলিয়াই আগতে থৈ, মাটিত মূৰ লগাই সেৱা কৰে)।

ৰত্ন।—(ৰং মনেৰে) বাৰু, মই ভাবি চাওঁ। তই বাৰু অহা-যোৱা কৰি কাম শিকি থাক। হওঁতে, তহঁতৰ গাঁৱতে মোক এটা গাওঁবুঢ়া লগা হৈছে। বাৰু, এটা কৰিব লাগে; নহলে নো তই ভাল পাবি নে? বাৰু, যা এতিয়া।

ভোগ।—(হৰিষ্ মনেৰে আকৌ সেৱা এটি কৰি) ভাল দেউতা, বন্দী এতিয়া আহিলোঁ হে। সকলো ভেৰেৰা দেউতাৰ ওপৰত হে।

ৰত্ন।—বাৰু, তই যাচোন, মই কৈছোঁ নহয়।—যাওঁ, মোৰো গা ধুবৰ পৰ হল। পানী দিছে নে নাই জানো? (ভোগমনৰ প্ৰস্থান।)

ৰত্ন।—(ভিতৰলৈ ৰিঙিয়াই) হেৰ, মঙলা।

মঙলা। (ভিতৰৰপৰা) দেউতা!

ৰত্ন।—হেৰ, এই ফালে আহ। (পটাত বহিত লিখাত মগ্ন)

মঙলা।—(মঙলা থিয় হৈ আছেহি, ৰত্নেশ্বৰে মন নকৰি লিখিয়েই আছে) দেউতা, মই হেৰিয়াৰ অ, আহিছোঁ নহয়। কি কব খুজিছে, হেৰিয়াৰ অ, নকয় নো কিয় আকৌ। সিফালে মই, হেৰিয়াৰ অ, শাকনিতে কোৰখন এধা-শলাকৈয়ে, হেৰিয়াৰ অ, এৰি আহিছোঁ!

ৰত্ন।—ইঃ, ইয়াৰ কোৰখন আধা শলা হোৱাত হে বৰকৈ চিন্তা হল! দিনটোত আৰু সময় নেপাব নহয়! হেৰ, গা ধুবলৈ পানী দিছ নে নাই?

মঙলা।—এৰা, হেৰিয়াৰ অ, এতিয়াও গা ধুবলৈ, হেৰিয়াৰ অ, পানী

দিবলৈ আছে। সিফালে তপত পানী, হেৰিয়াৰ অ, বাহী চেঁচা পানীৰ নিচিনা, হেৰিয়াৰ অ, হল আকৌ! বেলিও, হেৰিয়াৰ অ, ভাটী দিলে।

ৰত্ন।—বাৰু যা যা, ধঁপাত এচিলিম আনগৈ যা।

মণ্ডলা।—ঐ গোসাঁই! এতিয়া আকৌ, হেৰিয়াৰ অ, ধঁপাত হুঁপিবৰ বেলি আছে! (আন ফালে মুখ কৰি ভোৰ্ভোৰাই) বিযৈয়া বুলিলে, হেৰিয়াৰ অ, পেটৰ নাৰী ছিগা! ভাল যেনিবা, হেৰিয়াৰ অ, মই এইখনত নাৰী-ছিগা হৈ, হেৰিয়াৰ অ, মৰিবলৈ আহিলোঁ! (মৌজাদাৰলৈ চাই) বাৰু, এতিয়া আহক, হেৰিয়াৰ অ, গা-ধোৱা পীৰাত বহিও, হেৰিয়াৰ অ, ধঁপাত হোঁপকহি।

ৰত্ন।—(হাঁহি হাঁহি) বাৰু, যা, যা, হেৰ লেবা, যা। তাৰ লৈকে আনগৈ যা। হেৰ, তালৈকে তেলো আনিবি।

মণ্ডলা।—(যাওঁতে যাওঁতে) এৰা, হেৰিয়াৰ অ, এতিয়াও তেল দিবলৈ হেৰিয়াৰ অ, বাকী আছে!

ৰত্ন।—যাওঁ। (পটাত ৰছিত লিখি এটাই ৰত্নেশ্বৰৰো প্ৰস্থান)

তৃতীয় পট,—মৌজাদাৰণীৰ বুলনি।

(আগত তামোলৰ বটা লৈ অমিলা বহি আছে)

অমিলা।—(ভিতৰলৈ চাই) হেৰ পাহিটি ! তইঁতে আৰু মেল পাতিয়েই থাকিবি নে ? ইফালে বেলি ভাটী দিলে নহয়; পথাৰলৈ আজি আৰু কেতিয়া নো যাবিহঁক ?

ভিতৰৰপৰা।—আইচু ! ওলালোঁ, যাওঁ।

(ৰংদৈৰ প্ৰৱেশ)

অমিলা।—অ, ৰংদৈ আহিছ। বহ, সেই চলিপীৰা ডোখৰ টান মাৰি নি !

ৰংদৈ।—(মাটিতে বহি) নেলাগে আই-দেউতা, মাটিতে বহোঁ। বাটৰ গঁৰাকুকুৰেও বাট নিদিয়া মানুহ, আমি নো কি চৰা-পীৰাত বহিবৰ লায়েক !

অমিলা।—ক'ত নো গঁৰা-কুকুৰে বাট নিদিলে অ, ৰংদৈ ?

ৰংদৈ।—এৰা, তেনেকুৱাই নহয় নো কি, আই-দেউতা ! আজি-কালি নো আমাৰ বিলাইৰ কথা কি কম। শল্লুৰ চুকাবৰপৰা আৰু দিনে দিনে আমাৰ বিলাই চৰি হে গৈছে !

অমিলা।—এৰা, কবোঁতা-মেলোঁতা নাই দেহি ! এইবেলি নো খেতিৰ ধান কিমান পাবি ? খাবলৈ আটিব নে ?

ৰংদৈ।—হয়, আইচু ! চপাব পাৰিলে, মুৰামুৰিকৈ আটিবগৈ। অকল ভাত-কাপোৰৰ দুখ হলেওচোন ৰইথা পাওঁ ! আমাৰ নো কথা কি সোধে !

অমিলা।—আৰু নো কিহৰ দুখ ? কচোন্ বাৰু; দুখ গুচাব নোৱাৰিলে, তেও পুতৌ কৰিব পাৰি।

ৰংদৈ।—নোৱাৰিব নো কেলৈ ? আই-দেউতাই কেৰাহিকৈ চালেও, এনে দুখুনী বেটী হেজাৰজনী তৰিব পাৰে।

অমিলা।—(হাঁহি হাঁহি) বাৰু, কচোন ক, কিহৰ নো দুখটো ?

ৰংদৈ।—আই-দেউতা ! হলা বাঁহক আটায়ে আঁজোৰে ! শহুৰ ঢুকাবৰ-পৰা আমাক আৰু কোনেও গণিতাকে নকৰা হল। এতিয়া, যেয়ে পাৰে কুকুৰৰ দৰে টঙনিয়াই মাৰিবলৈ হে বিচাৰে। কিনো কম, আইচু, বুকু ফাটি যায় যেন লাগে, সিদিনা কচুখোৰা গাওঁবুঢ়াইঁতে বাটৰপৰা মোৰ নিচলা মানুহটোক কুলী ধৰি নি, কুকুৰাৰ মেটমৰা ভাৰখন দি, চেহাবৰ লগত মকচললৈ পঠালে। দুদিনৰ পাচত হে এধামৰা হৈ ওলাইছেহি ! (কান্দিবলৈ ধৰে)

অমিলা।—(পুতৌ কৰি) আয়ৈ দেহি ! ভোগমনক নো সিইঁতে কুলী দিব পায় নে ? তেতিয়াই তই আহি আমাৰ ডাঙৰীয়াৰ আগত নজনালিহি কিয় ? মোক কোৱা হলেও হলহেঁতেন।

ৰংদৈ।—কিনো কম আইচু, মই সিটোক লৈ যোৱাৰ ভালেখিনি পৰৰ পাচত হে আবেলি বুজ্ পালোঁ। কান্দি নো কি কৰিম আৰু ? এতিয়া আই-দেউতাই অলপ চকু মেলি চায় বুলি হে বেটীয়ে ওচৰ চাপিছোঁহি।

অমিলা।—হয় তো ; বাৰু তই যা, মই ডাঙৰীয়াক এই কথা কম। এতিয়াৰপৰা আৰু তাক কুলী নিদিয়ে।

ৰংদৈ।—নহয়, আইচু ! বিধিনিৰ জইন্ নেমাৰিলে আকৌ মাজে মাজে উকাই হে থাকিব। সেই হে কৈছোঁ, বোলোঁ, আইদেৱে মন কৰিলেই হওঁতে বেটীৰ কামনা পূৰাব পাৰে।

অমিলা।—কেনেকৈ ? বাৰু, তয়ে কচোন।

ৰংদৈ।—আইদেৱে যদি দুখুনীক কিৰপা কৰি, দেউতাক জনাই, সিটোক গাওঁবুঢ়া এটাকে পতাই দিয়ায়, তেনেহলে এনে আপদৰপৰা ৰইখা পাওঁ।

অমিলা।—মই নো এতিয়া ঠাৱৰকৈ কেনেকৈ কওঁ ? বাৰু, আজি মই ডাঙৰীয়াক সুধি চাম। ত'ত যদি ভাল বোলে, হব পাৰিব।

ৰংদৈ।—(কাওবাওকৈ) নহয়, আই-দেউতা ! আপোনাতেই সদৌ ভেৰেঘা। আপুনি টানি ধৰিলে, দেউতাই কেতিয়াও মুই নকৰে।

(কাপোৰৰ তলৰপৰা নিশিয়া মুগাৰ মেখেলাখন উলিয়াই দিয়ে)

অমিলা।—এ, নেলাগে নেলাগে আই হে, নেলাগে ; তইঁত দুখীয়া মানুহ, কিয় এইবোৰ ভগন কৰিব লাগিছে ? লৈ যা, তইঁতৰ হৈ মই যি পাৰোঁ এনেয়ে কৰি দিম। লৈ যা, আই হে, লৈ যা।

ৰংদৈ।—নহয়, আইচু, নললে বেটীয়ে বেজাৰ হে পাম। যেতিয়া নহব, আপোনাসকলকে খুজি-মাগি পিন্ধিম। আগবঢ়োৱা বস্তু ওলটাই নিদিব। বেটী এতিয়া আহিলোঁ হে। (উঠে)

অমিলা।—বাৰু, এতিয়া যা। তইঁতে বাৰু বেজাৰ কৰি নাথাকিবি। মই যি পাৰোঁ কৰিম।

ৰংদৈ।—ভাল, আইদেউতা ! (প্ৰস্থান)

অমিলা।—ময়ো যাওঁ। অলপ জিৰাওঁগৈ। (প্ৰস্থান)

ৰংদৈ।—(কাঁও-বাঁওকৈ) যি পাৰোঁ বুলিলে নহয়, আই-দেউতা, পাৰিবই লাগে। হাকিম দেউতাই আইদেউতাৰ কথা কেতিয়াও নেপেলায় ; বেটীয়ে বেচকৈ জানোঁ।

অমিলা।—এ, তইঁতে মুবুজ ; এইবোৰ চৰ্কাৰী কথা, মই খাতাংকৈ কেনেকৈ কম ! তথাপি, ডাঙৰীয়াক আজি টানি কৈ চাম। তই বাৰু কাইলৈ আহি যাবিচোন।

চতুৰ্থ পট,—চাহাবৰ বঙলা।

(ভোগমনৰ হাতত এটা মইনা চৰাই আৰু এথাং সুম্‌থিৰা টেঙ্গা; ৰত্নেশ্বৰ আৰু ভোগমনে চাহাবলৈ বাট চাই জোমা-জুমি কৰি আছে।)

ৰত্ন।—হেৰ, চাহাব ওলালেই মই চেলাম দিম; তয়ো মোৰ পিচৰপৰা দীঘলকৈ চেলাম দি থিয় হৈ থাকিবি।

ভোগ।—ভাল দেউতা! পিচে, মই হলে কথা কব নোৱাৰিম; চেহাবক দেখিলেই মোৰ ভয় লাগিব। এতিয়াই মোৰ বুকুখন ঢিপিং ঢিপিং কৰি আছে, দেউতা!

ৰত্ন।—হেৰ, কটা, একো ভয় নকৰিবি। ভয় কৰা যেন দেখিলে হলে চাহাবে কেতিয়াও কাম নিদিয়ে। অ, ইয়াৰ্টেকে হে গাওঁবুঢ়া হবলৈ মটুমটাই ফুৰিছিলি? গাওঁবুঢ়া বুলিলে চাহাবৰ কত যে ডাবি হুকি খাব লাগিব তাৰ কি লেখ আছে!

ভোগ।—নহয়, দেউতা! তেতিয়াও এটা কথা। কাম পালে আৰু এনেকৈ ভয় নকৰোঁ। এতিয়া তেনেই নিচলা দেখি হে! তাতে আকৌ মই যেতিয়াও চেহাবৰ আগত থিয় হোৱা নাই। (চাহাবক ওলাই অহা দেখি কঁপি কঁপি) অ, দেউতা, দেউতা, দৌৰা, দৌৰা, ওলালহি, ওলালহি, আগ হওক! (ঠক্‌ঠক্‌কৰে কঁপিবলৈ ধৰে)

ৰত্ন।—হেৰ, কটা, কি কৰিলি! থিৰ হ! (চাহাবক দীঘলকৈ এটা চেলাম দিয়ে; পিচৰপৰা ভোগমনেও মাটিত হাত লগাই চেলাম এটা দি, কঁপিবলৈ ধৰে)।

ইংৰ।—ওৱেল, মৌজদাৰ আহিছে? ইয়াতে টোমাৰ কি কাম টাকিছে?

ৰত্ন।—এনেই হে হজুৰক চেলাম দিবলৈ আহিছিলোঁ। বিশেষ কাম একো নাই, হজুৰ!

ইয়ং।—আচ্ছা, টেনেহলে কিজানি টুমি এটিয়া যাব ফাৰে। (ভোগমনলৈ চাই) হেইটো কোন্ মানুহ টাকিছে? হেইটো কি আনিছে? হি কি কৰিব মাগিছে?

ভোগ।—(কঁপি কঁপি) দেউতা, দেউতা, কওক, কওক; মোৰ কথাকে সুধিছে দেখোন!

ৰত্ন।—হজুৰ, সেইটো মোৰ মৌজাৰে মানুহ। তাৰ ঘৰত এই মইনা চৰাইটি আছিল; ভালকৈয়ে মাত-কথাও ফুটিছে। মই সিদিনা দেখি কলোঁ, বোলোঁ, এইটো হজুৰৰ বঙলাত থবলৈ হে ভাল হৈছে। ইয়ো বৰ বং মনেৰে হজুৰলৈ চৰাইটো আগ বঢ়ালে। আৰু, তাৰ বাৰীতে নতুনকৈ সুমথিৰা টেঙ্গা জোপাদিয়েক আগতীয়াকৈ পকিছে। সি বোলে জয়ে-জয়ে হজুৰতে লগাব। সেই মনেৰে তাৰে গোটাচাৰেক সি লৈ আহিছে।

ভোগ।—হয় হজিৰ, খোদাবেণ্ডা, দেউতাই যি কৈছে, সেয়ে।

ইয়ং।—চৰাই ডেকি হামি কুব্ খাল ফাইছে। আচ্ছা, হেইটো মোৰ চৰ্দাৰৰ হাটতে ডিব ফাৰে। (ভোগমনলৈ চাই) হেইটো মানুহ কি হৈছে? হি কেলে কাঁপিছে? (চৰ্দাৰে আহি চৰাই আৰু টেঙ্গা নিয়ে)।

ৰত্ন।—এৰা, হজুৰ, গাঁৱলীয়া মানুহ, হজুৰক দেখি ভয় কৰিছে।

ইয়ং।—(ভোগমনৰ ওচৰ চাপি) টুমি কেলে বয় কৰিছে? হামি বাগ টাকিছে নে বালুক টাকিছে? (গা-চাপি গৈ ধেমালিকৈ) হামি কি জানি এটিয়া টোমাকে কাব ফাৰে!

ভোগ।—(বৰকৈ কঁপি কঁপি) দেউতা, দেউতা, কি হয় এটা কওক। মোক বেয়াকৈ লাগিল দেখোন!

ইয়ং।—আচ্ছা, মৌজদাৰ! মই হলে টোমাৰ ওপৰ খুছি ফাইছে। এটিয়া টুমিলোক যাব ফাৰে। (ঘূৰিবলৈ ধৰে)

ৰত্ন।—হজুৰ, এই মানুহটোৰ কিবা এফেৰি খাটনি আছিল।

ইয়ং।—কি কাটনি টাকিছে? হেইটো কাট কাটিব মাঙিছে? অঃ, টেনেহলে হেইটো কাম টুমি ডেকিব ফাৰে।

বস্থ।—নহয় হজুৰ, আন কিবা সকাম হে আছিল।

ইয়ং।—কি কাম টাকিছে? টুমিলোকৰ এইঠো বহুত বয়া ডস্তুৰ টাকিছে; কোন্ কাম টাকিলে যদি, আগাৰি কেলে কাম নাই বুলি কৈ ডিছে? চব বাবুলোক এই ৰকম টাকিছে। আচ্ছা, হামি টোমাক হিকাই ডিছে, কোন্ কাম টাকিলে পহিলা কৈ ডিব লাগে; জানিলে?

বস্থ।—ভাল, হজুৰ! আমি অসমীয়া বুঢ়া মানুহ, হজুৰসকলৰ বিলাতী ধাৰণ ভালকৈ ভু নাপাওঁ।

ইয়ং।—আচ্ছা, কি কাম টাকিছে, এটিয়া কব ফাৰে।

বস্থ।—হজুৰ, তালন গাঁৱৰ ফালে মোক গাওঁবুঢ়া এটা লগা হৈছে। হজুৰে অনুমতি দিলে এটা লব পাৰোঁ।

ইয়ং।—টাটে আগাৰি দোছৰা গাওঁবুঢ়া নাই টাকিছে?

বস্থ।—হয় হজুৰ, আছোঁতে এটা আছে। কিন্তু, সি বুঢ়া মানুহ, এতিয়া আৰু অকলে ভালকৈ কাম চলাব নোৱাৰা হৈ পৰিছে।

ইয়ং।—আচ্ছা, গাওঁবুঢ়ালোক টলব নাই ফাইছে; টুমি একঠো লব ফাবে। হিঠো বুদ্ধা আছে; ইঠো যোবান মোটা মানুহ লব লাগে।

বস্থ।—ভাল, হজুৰ! হজুৰৰ আজ্ঞা পালে এই মানুহটোকে লব পৰা যায়।

ভোগ।—(থৰকৃবৰকৃকৈ) হৈছে, হজিৰ গোলাম খোদা-বেণ্ডা।

ইয়ং।—অঃ, হেইঠো গাওঁবুঢ়া হব নাই ফাৰিবে। হেইঠো একদম্ ডোবলা আড্মি টাকিছে। কি জানি কানি কাইছে। হি কাম কৰিব নাই ফাবে, টুমি ডোছৰা আড্মি ডেকিব লাগে। কানীয়া আড্মিকে হামি কাম কভি নাই দিবে।

বস্থ।—নহয় হজুৰ, মই জানো, সি কানি নাখায়।

ভোগ।—হয়, হজিৰে গোলামে কানি নেখায়। কেতিয়াবা সঙ্গত পৰিলে টিকিৰা হে ছুটা-চাইটা পোৰ। হয়,—

ইয়ং।—চুপ্ৰাও। হেইটো কি বক্বক্ কৰিছে? হামিকে গালি দিছে?

ৰত্ন।—এইটোৰে নো টপ্টপাই আছে কেলৈ? কথা নুবুজে, এনেই বলকি থাকেচোন! (চাহাবলৈ চাই) নহয় হজুৰ, সি এনেই হে নিচলা; তাৰ বাপেকো এনেকুৱা আছিল। কিন্তু, গাঁৱৰ ভিতৰত হলে বৰ টনকিয়াল। কওঁতে কেনা লগাইছে এতিয়া হজুৰৰ আগত ভয় কৰি হে, গালি পাৰিবলৈ তাৰ কি শক্তি আছে!

ইয়ং।—অঃ, টেনেহলে চাহাবলোকৰ লগতে হেইটো কেনেকৈ কাম কৰিব পাৰিবে? গাওঁতে ডোছৰা আড্মি ভি টাকে বয় নাই কৰিবে।

ৰত্ন।—নহয় হজুৰ, নতুনতে সকলো এনেকুৱাই থাকে। পাচলৈ দেখি-শুনি আপুনি ভয় ভাগিব। আৰু, চৰ্কাৰী বিষয় এখন পালে নিচলাকো মানুহে ভয় নকৰি নোৱাৰে।

ভোগ।—হয়, হজিৰ, গোলাম, অলপ কিৰ্পা পালে গৰিপ ৰইখা পৰে।

ইয়ং।—হেইটো কোন ৰইকা পৰে কৈছে?

ৰত্ন।—অৰ্থাৎ, হজুৰে মৰম কৰি তাক কামটো দিলে সি সুখ পাব; সি ডাঙৰ হৈ তৰিব পাৰিব বুলিছে।

ইয়ং।—অঃ, গাওঁবুঢ়া কামতে কি হুক্ টাকিছে? টাটে টলব নাই টাকিছে। টেনেহলে হেইটো কাম কেলে মাঙিছে? মই জানিছে, টাটে কি জানি বহুত লাব টাকিব ফাৰে।

ৰত্ন।—নহয় হজুৰ, আন কি লাভ আছে,—সেই, বিয়াই-সবাহে আগ-চাকি, আগ-পাত্ত, মেল-দোৱানিত আনতকৈ ছুটা পইচা সৰহকৈ পোৱা, এয়ে গাওঁবুঢ়াৰ লাভ। আগৰদিনীয়া ভালমানুহৰ লৰা হলেই মানকেৰাৰ নিমিত্তে এই কামত সোমায়। হওঁতে, ইয়ো বেয়া ঘৰৰ লৰা নহয়, ইইতক বামুনৰ ঘৰৰ বোলে।

ইয়ং।—অঃ, আৰু কব নাই লাগে, হামি চব জানিলে। (ভোগমনলৈ চাই) আচ্ছা, টুমি কাম কৰিব ফাৰিবে?

ভোগ।—(কঁপি কঁপি) হুজিৰ, হুজিৰ গোলাম—

ইয়ং।—(মিছা খং দেখাই) ইউ ডেম্ ফুল! কি হুজুৰ গোলাম বুলি টাকিছে! কাম কৰিব ফাৰিবে? চাহাবলোকৰ খং হুনিব ফাৰিবে? (গোৰোহনি মাৰে)

ভোগ।—(ভয়ত চুৰ্ত্তি হেৰুৱাই) হয়, হুজিৰ গোলাম ডেম্-ফুল্! মই একো জগৰ কৰা নাই,—দোহাই মহাৰাণী!

ইয়ং।—(খঙেৰে) ইউ ডেভিল্, ৰাস্কেল! টুমি হামাকে গালি ডিছে? বয় ডেকাইছে? টুমি মহাৰাণী মাটিছে! টুমি হামাকে বোকা ডেকিছে?

ভোগ।—(বোকা হোৱা ঠাই এডোখৰলৈ চাই) অ, হয়, হুজুৰ বোকা হয়! মই এতিয়া হে মন কৰিছোঁ হুজুৰ বোকা আছে। কিন্তু মই গাওঁবুঢ়া হলে হুজুৰ আৰু বোকা নাথাকে।

ইয়ং।—(অপ্ৰস্তুত সেমেনাসেমেনিকৈ হাঁহি হাঁহি) আচ্ছা, টুমি টিক্ কাম কৰিব ফাৰিবে?

ভোগ।—কাম দিলে হুজুৰ গোলামে চাব পাৰে।

ইয়ং।—অঃ, চাব ফাৰিলে নাই অবে? কাম কৰিব ফাৰিব লাগে। কূলী ধৰিব ফাৰিবে?

ভোগ।—(টনকিয়াল হৈ) অঁঃ, পাৰিম হুজুৰ; কোনো কথা নাই।

ইয়ং।—(হাঁহি হাঁহি) আচ্ছা, টুমি কাম পাব ফাৰে। (ৰত্নলৈ চাই) মৌজদাৰ, আচ্ছা, টুমি টাকে গাওঁবুঢ়া বনাব ফাৰে।

ৰত্ন।—ভাল, হুজুৰ! আজিয়েই তাক মকৰলি পৰণা দিয়ামগৈ।

ইয়ং।—আচ্ছা, এটিয়া টুমিলোক যাব ফাৰে।

ৰত্ন।—(দীঘলকৈ চেলাম দি) ভাল হুজুৰ, গোলামহঁত এতিয়া আহিলোঁহে। মকৰলি পৰওণা লবলৈ কাছাৰি হুজুৰলৈ বৈ থাকোঁগৈ।

ভোগ।—(মাটিত হাত লগাই চেলাম দি দি পিচহুঁহকি গৈ গৈ প্ৰস্থান)।

পঞ্চম পট,—মৌজাদাৰৰ চৰা।

(এখন গাঁৱলীয়া মেল।)

১ম, মে।—হেৰ, গুচৰীয়া-পদকীয়াইঁত, কিনোৰূপেসৈতে, মেল-মৰা কি পেলাবি কিনোৰূপেসৈতে পেলাইঁক।

২য়, মে।—এৰা, আৰু পলম কৰাৰ সকাম নাই ; কি পেলাব লাগে পেলাইঁক। গোচৰ কিন্তু শকতেই, তাকে চাই হে পেলাব লাগে।

গুচৰীয়া।—মই বাৰু এই অটকা পেলাইছোঁ। (বটাত টকা থয়) পিচে, মকটমাৰ খৰচাটো এনেই যাব নে ?

৩য়, মে।—সেইটো কিন্তু পাচ কথা। মেলত তাৰ কিন্তু যি হয় বিচাৰ হব। কিন্তু গোচৰ চাই কিন্তু তোৰ পেলোৱা কিন্তু হোৱা নাই ; আৰু এটকা কিন্তু পেলাব লাগে।

গুচৰীয়া।—মোৰ আৰু এইখন বৰোতেই হাত উদং হব লগা হলহি! (আৰু এটকা দিয়ে) বাৰু, আৰু অটকা পেলাইছোঁ।

৪র্থ, মে।—গোচৰ বুলিলে, তাৰ পৰিণামে, দেৱলীয়া কৰি হে এৰে ; তাৰ পৰিণামে, ইয়াকে বৰ টান পালি। এতিয়া পদকীয়াই, তাৰপৰিণামে, পেলাব লাগে।

পদকীয়া।—ককাইঁত, মোৰ হাতত হলে সিমান নাই, আধলি এটা হে আছে। তাকে পেলাব পাৰোঁ।

১ম, মে।—হাতত নাই, কিনোৰূপসৈতে, ধাৰ কৰি ল। এতিয়া নাই বুলিলেই, কিনোৰূপসৈতে, হব হবলা ?

পদ।—এৰা, তোমালোকে লাগিছা যেতিয়া এৰিব খুজিছা নে ? (মেৰতলিৰ পৰা টকা দুটা উলিয়াই বটাত থয়)।

(ভোগমনৰে সৈতে মৌজাদাৰৰ প্ৰৱেশ)

(মেল আৰম্ভ ; মৌজাদাৰে মৌজাৰ কাকত লিখিবলৈ ধৰি আওকণীয়া হৈ বহে ; মেলুৱৈইবিলাকে কাৰো কথালৈ কোনেও কাণ-নিদিয়াকৈ একে সময়তে অসংলগ্ন কথাৰে নিজ নিজ মত প্ৰকাশ কৰি মেল মাৰিবলৈ ধৰে) ঃ—

১ম, মে।—মই, কিনোৰূপেসৈতে, তেতিয়াই কৈছিলোঁ, বোলোঁ, তইঁতৰ ভাব-গতি, কিনোৰূপেসৈতে, কিবাহে দেখিছোঁ ; ভালে ভালে থাকোঁতেই, কিনোৰূপসৈতে মানুহ-তুনুহ চপাই ভিতৰুৱা বস্তুৰ, কিনোৰূপেসৈতে, ভাগ কৰি লইঁক।

২য়, মে।—তোৰ যদি মনে মনে তেনে ভাব আছিলেই, তেন্তে তই ককায়েৰক কব হে পাৰ, বাপুৰে একেলগে থবলৈ মোৰ মন নাই, আমাৰ বস্তুৰ ভাগ হব লাগে। পোনেই নো গোচৰথন কৰিবলৈ ওলাব লাগে নে ?

৩য়, মে।—বাপেৰ কিন্তু চুকাবৰ নৌ-চাইদিন হওঁতেই কিন্তু তইঁতৰ ভিতৰত কিন্তু এনে খোঁচা-খুঁচিথন কিন্তু হব পায় নে ? এনে কথাৰ মূৰত হে কিন্তু হেৰিয়াৰ ঘৰৰ কিন্তু ভেঁটি উচন্ হব লগাত কিন্তু পৰিছে।

গুচৰীয়া।—মই বৰলা মানুহ, বোলোঁ, মোৰ নো কি ঘৰ আছে ; ককাইৰ হাতত থাকিলে নো মোৰ ভাগ-বস্তু কলৈ যাব। অ, এতিয়া তেওঁ চল পাই চপাই বনমালী কৰিব খোজে !

৪র্থ, মে।—ইহঁতে আৰু, তাৰপৰিণামে, গাঁৱৰ বুঢ়া-মেথাকো, তাৰপৰিণামে গণিতা নকৰা হল। এইথন কৰাৰ আগেয়ে, তাৰপৰিণামে, আমাক এটায়ো যদি, তাৰপৰিণামে, এটা কথা সুধিলে ! ইও, তাৰপৰিণামে, মেনে-মেনেই ফন্দীথন, তাৰপৰিণামে, পাতিলে, সিয়ো মেনে-মেনেই, তাৰপৰিণামে, কেছাৰি ঘৰ উঠিলগৈ।

পদ।—দেখাদেখি যি বস্তু আছিল, সেইবোৰ এতিয়াও আছে। ভিতৰুৱা বস্তু কেতিয়াবাই দুয়ো আপোছতে ভাগ কৰি ললোঁ। এতিয়া দি তাৰ ভাগ

কৰবাত লুকুৱাই থৈ, লোকৰ বুদ্ধিৰে, মোৰ ওপৰত এইখন মিছা মকটমা কৰিলে কি হব?

১ম, মে।—সেই দিনা, কিনোৰূপেসৈতে, গৰুটো বেছিবলৈ ধৰোঁতেই, কিনোৰূপেসৈতে, মই তাক বুজাই কলোঁ, বোলোঁ, কিনোৰূপেসৈতে, ভায়েৰ নথকাত গৰু বেছাটো, কিনোৰূপেসৈতে, ভাল হোৱা নাই।

ৰত্ন।—তোমালোকে লগ-বান্ধ নোহোৱা কথাৰে হাই-উৰুমি কৰিয়েই থাকিবা নে? আজিৰ মেল নিছিঙো বুলি লাগিলাইঁক নে কি?

ভোগ।—ৰাইজসকল! এই ফালে কাণ দিওক, দেউতাই কিবা কব খুজিছে (সকলোৱে নিমাত হৈ মৌজাদাৰৰ ফালে চাই ৰয়)।

ৰত্ন।—বোলোঁ, সোধা-পোছা কৰি গোচৰৰ এটা মীমাংসা কৰি দিয়াটোহে ভাল। (সকলোৱে 'হয়' 'হয়' কৰে)। এতিয়া আমি শুচৰীয়াক সুধিব লগীয়া একো নাই; তাৰ আৰ্জ্জিতে সকলো পোৱা গৈছে। পদকীয়াই কচোন বাৰু, তই নো ভিতৰুৱা বস্তুৰ ভাগ নকৰাকৈয়ে কিয় সোপাকে গ্ৰাহ কৰিব খুজিছ?

পদ।—নহয় দেউতা-ঈশ্বৰ! এই অতথিনি ভকতৰ আৰ হবলৈকে মই মিছা নকওঁ; তাৰে মোৰে ভিতৰত ভিতৰুৱা বস্তুৰ ভাগ কেতিয়াবাই হৈ গল। এতিয়া, সি তাৰ ভাগৰ বস্তু কৰবাত লুকুৱাই থৈ, লোকৰ বুদ্ধিৰে, মোৰ ওপৰত এইখন মিছা মকটমা কৰিছে।

ৰত্ন।—তাৰ কিবা প্ৰমাণ আছে নে? ভাগ কৰাৰ সময়ত কোন্ কোন্ আছিল? কোনে কোনে দেখিছিলে? তই তাৰ সাক্ষী দিব পাৰ নে?

পদ।—তেতিয়া, দেউতা, আন কোনো নাছিল; মাথোন, মোৰ ঘৰৰ মানুহ-জনী হে আছিল।

মেঃ বিলাক।—(গিৰ্জ্জনি মাৰি হাঁহি) এৰা, হয়, তোৰ বৈণীয়েৰক হে সাক্ষী মানিব লাগিল, ঐ!

গুচৰীয়া।—দেউতা, ৰাইজসকল, মই কেতিয়াও মিছা নকওঁ। তাৰে-মোৰে ভিতৰত বস্তুৰ ভাগ কেতিয়াও হোৱা নাই। সি বাৰু কীৰ্ত্তন পুথিত ধৰি শপত খাওক, মই এৰি দিম।

পদ।—উঁঃ, সঁচা হলেও, মিছা হলেও, মই কেতিয়াও শপত নেখাওঁ। জন্মা জুয়ে শুকানো পোৰে, কেঁচাও পোৰে।

ৰত্ন।—বাৰু, তেন্তে সিয়ে শপত খাওক, তই ভাগ-বস্তু দিবলৈ গাত ল।

পদ।—ভাল, দেউতা, সিয়ে শপত খাওক; লাম্‌গাকতি যি এডোখৰ আছে, তাৰে ভাগ কৰিবলৈ মই মান্তি আছোঁ।

ৰত্ন।—সি কথাই কথা নহব; মোৰ গাওঁবুঢ়াইঁত গৈ, মানুহ-দুনুহ চপাই, ভাগ কৰি দিবগৈ। বাৰু, এতিয়া শপত খুৱাবলৈ দিহা কৰা হওক। (ভিতৰলৈ চাই) হেৰ মণ্ডলা! হেৰ, হাত-ভৰি ধুই শুচি হৈ, কীৰ্ত্তন পুথিখন লৈ আহ।

৩য়, মেঃ।—এৰা, কিন্তু হাকিমৰ মুখেই কিন্তু নিষ্পতি।

১ম, মেঃ।—অঃ, কিনোৰূপৈসেতে, নহব নো কিয়? কিনোৰূপেসৈতে, হাকিম নো আকৌ, কিনোৰূপৈসেতে, বোলে কিয়?

মণ্ডলা।—(ভিতৰৰপৰা হাতত লোটা এটাৰে সৈতে মূৰত কীৰ্ত্তন পুথি লৈ আহি মেলুৰৈ এজনৰ প্ৰতি) হেৰা, ঠাইখন, হেৰিয়াৰ অ, অলপ মোহাৰি দি, হেৰিয়াৰ অ, তাতে বটাটো থোৱাঁ দেও হে! (মেলুৰৈ এজনে মাটিত হাত ফুৰাই বটা পাতি দিয়ে; বটাৰ ওপৰত কীৰ্ত্তন পুথি ৰাখি মণ্ডলাৰ প্ৰস্থান)।

ৰত্ন।—বাৰু, এতিয়া আমাৰ কচুখোৱা গাওঁবুঢ়াই তাক শপত খুউৱাচোন।

কচু।—ভাল। (উঠি গৈ) হেৰ, আহ, আঁঠু লহি।

গুচৰীয়া।—(উঠি গৈ আঁঠু কাঢ়ি কীৰ্ত্তনত ধৰি) বোলক।

কচু।—ক, বুলি, ককাইৰে মোৰে ভিতৰত যদি বস্তুৰ ভাগ হৈছিল, তেন্তে মোৰ দেহ-নাম ভগন হব।

গুচৰীয়া—ভগন হব।

১ম, মে।—অঃ, কিনোৰূপে সৈতে, অকল 'হব' বুলিলেই, কিনোৰূপেসৈতে, নহব। গোটেইখিনি বচন, কিনোৰূপেসৈতে, লুটিয়াই কব লাগে।

গুচৰীয়া।—এঃ, সিমানবোৰ কথা মোৰ মনত নৰয় দেও হে।

কচু।—বাৰু, এটা এটাকৈ কৈ যাওঁ, তই ধৰি যাবি। ক, বুলি—

গুচৰীয়া।—ক, বুলি।

কচু।—এঃ, পোনেই গুৰিতে নধৰিবিচোন।

গুচৰীয়া।—বাৰু গুৰিত নধৰোঁ ; আগত ধৰিম।

কচু।—বুলি, বস্তুৰ ভাগ হৈছিল যদি, মোৰ দেহ-নাম ভগন হব।

গুচৰীয়া।—দেহ-মান ভাগ হব।

কচু।—নহয়, দেহ-নাম।

গুচৰীয়া।—হয়, বাৰু দেহ-মান।

কচু।—কি আঁকৰা ঔ, এইটো! বাৰু ক, ভগন হব।

গুচৰীয়া।—বাৰু ক, ভগন হব।

কচু —এঃ, ইয়াক আৰু বোলাব নোৱাৰি দেও হে!

১ম, মে।—বাৰু, হৈছে ; কিনোৰূপেসৈতে, সেয়ে পাবগৈ। এতিয়া বিলনীয়া উঠি কিনোৰূপেসৈতে মেলমৰা বিলাই দিব লাগে।

৩য়, মে।—হয়, কিন্তু গোটাৰূপ কেটকা কিন্তু শিউলাৰ গোলাত কিন্তু পইচাকৈ ভঙাই আনোগৈ কিন্তু (বটাৰপৰা টকা লৈ গুলাই গৈ পাকতে ভঙনীয়া পইচা আনি বটাত লেখি লেখি থয় হি।)

(বিলনীয়াই মানুহ-চাই মেল-মৰা বিলাই দি গৈ ভোগমনৰ ভাগ দিয়েগৈ)

ভোগ।—(উচাৎ মাৰি) ইঃ, মই ইমান হে পাওঁ নে? সৌৱা, টেঁপেৰা গাওঁবুঢ়াইঁতে কিমান পাইছে নাচাৰ কিয়? বোলে, 'সমানৰ ভাই, পাইকৰ ককাই' ; চাই-চিতি কাম কৰিব লাগে।

বিলনীয়া।—সিহঁতে যিমান পাব লাগে সিমান পাইছে। গাওঁবুঢ়া বুলিলে আগে-পাচে যি নিয়মে পায়, এতিয়াও সেই নিয়মেই পাইছে।

ভোগ।—মই নো তেন্তে সেই নিয়মেই নেপাম কিয় ? (থং কৰি) মোক নো পিচে কিয় বে-দস্তুৰ কৰি দিছা ?

বিলনীয়া।—(আচৰিত ভাৱে হাঁহি) তই নো আকৌ কহানিৰপৰা সেই নিয়মে পোৱা হলি ? (ৰাইজে গির্জনি মাৰি হাঁহে)।

ৰত্ন।—অ, নহয়, তাক তালন গাৱঁৰ ডেকা-গাওঁবুঢ়া পতা হৈছে। সিদিনা চাহাবে তাক মকৰলি পৰণাও দিছে।

১ম, মেঃ।—হয় নে দেউতা ? এ, আমি, কিনোৰূপে সৈতে, ভূকে পোৱা নাই। অ, তেন্তে তেওঁকো, কোনোৰূপেসৈতে, মান ৰাখি দিব লাগে। (বিলনীয়াই আকৌ দিয়ে) ল, তেনেহলে গাওঁবুঢ়াৰ সমানেই ল, আমাত একো কথা নাই। (বিলনীয়া বহেগৈ)।

১ম, মেঃ।—দেউতা, এতিয়া আৰু, কিনোৰূপেসৈতে, আমি উঠো হে।

ৰত্ন।—বাৰু, যোৱাঁহঁক। ময়ো উঠোঁ।

(সকলোৰে প্রস্থান)

৩। অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—ভোগমনৰ মাৰলঘৰ।

(ভোগমন, ৰংদৈ আৰু জেতুকী)

জেতুকী।—(পিৰালিত বহি নাম গায়) "ৰদালি এ ৰদ দে। আলি কাটি জালি দিম, বৰপীৰা পাৰি দিম, তাতে বহি ৰদ দে॥" (ঘুৰাই ঘুৰাই গাই থাকে)

ভোগ।—(পুৱা শুই উঠি আহি চকু মোহাৰি মোহাৰি) হেৰ, শুনিছ নে, এইপিনে আহ। (আপোনা-আপুনি) এতিয়াই নগলে, খেজেনা দিবলগীয়া মানুহবিলাকক ঘৰত পোৱাগৈ টান হব।

ৰংদৈ।—(বৰঘৰৰপৰা ওলাই আহি) কি হল? কেলৈ?

ভোগ।—সেই ভদৰীচুকৰ নিধক মানুহবিলাকে আজিলৈকে মৌজাদাৰৰ খেজেনা পইচা এটাকে দিয়াহি নাই; মৌজাদাৰে কালি গধুলি খণ্ডত একো-নাই কৰিছে! মই তালৈকে যাওঁ, পলমে হে ওলামহি। তামোল গোটাচেৰেক আৰু পাণবিৰাদিয়েক বান্ধি গামছাখন লৈ আহ।

ৰংদৈ।—(মুখ জোকাৰি) উ, উ, মই বোলোঁ কিবাটোহে হল! মৌজাৰীৰ কামতে এইদৰে সদাই টলৌ টলৌকৈ ফুৰি থাকিলেই ভাত-কাপোৰ এটাইবোৰ আপুনি হব।

ভোগ।—কিনো কৰিম বাৰু! সেই বুলি, চৰ্কাৰী কাম নকৰি পাৰি নে?

ৰংদৈ।—চৰ্কাৰী কাম নকৰি নোৱাৰি হয়, পিচে আমি হবলা ইকালে নেখাই মৰিব পাৰোঁ? তেন্তে, চৰকাৰে আমাক এটা জীবিকাৰ উপায় নিদিয়ে কিয়? ঘৰৰ খাই পৰৰ হৈ খাটি মৰা ক'ত আয়ণ আছে?

ভোগ।—নেখাই নো ক'ত কেইটা মৰিব দেখিছ? গোসাঁয়ে এক ৰকমে খুৱাব। সংসাৰৰ গতিয়েই এনে!

ৰংদৈ।—এৰা, হাত সাবটি বহি থাকিলেও গোসাঁয়ে বঢ়া ভাত আগত দি খুৱাই দিবহি নহয়?

ভোগ।—(বেজাৰ মনেৰে) মোক নো তই কিমান বহি থকা দেখিছ বাৰু? মোৰ নিচিনা দুখকাৰী জীৱ আৰু সংসাৰত কোনোবা আছে নে নাই মই কব নোৱাৰোঁ।

ৰংদৈ।—বহি থকা নাই, ঘূৰিয়ে ফুৰিছহঁক। পিচে, কাৰৈ? লোকক খুৱালেই নিজৰ পেট ভৰে হবলা? তেনেহলে যাহঁক, খাবলৈ নিবিচাৰিবিহি মুঠে'। মই নো কৰপৰা খুৱাম?

জেতুকী।—(পিৰালিৰপৰা লৰি আহি মাকৰ আঁচলত ধৰি) আই! মই ৰাতিপুৱা খাবলৈ কালি ভাত থৈছিলি নে? দেহি আহ, মোৰ ভোক লাগিছে।

ৰংদৈ।—(খঙেৰে) গুচ, এই কুলইখনী জনী এইখনৰপৰা। কৰবাৰ থং কৰবাত সাৰিম পাচে!

জেতুকী।—(কান্দি কান্দি বাপেকলৈ চাই) বুপাই, চাচোন আয়ে মোক ভাত নিদিয়ে!

ভোগ।—(বেজাৰ মনেৰে জেতুকীক কোলাত তুলি লৈ) নেকান্দিবা মোৰ আই! মোৰ আয়ে আপুনি বিচাৰি খোৱাঁগৈ যোৱাঁ। (জেতুকীৰ প্ৰস্থান)

ভোগ।—তোৰে সৈতে এইদৰে চুপতি মাৰি থাকিলেই মোৰ গা নুজুৰায়। মই যাওঁ। কি কৰ, কৰি থাক।

ৰংদৈ।—এৰা, ঘৰৰ কথা পাতিলে গা নুজুৰায় তো! যা, এতিয়া দিনটো টলৌ টলৌকৈ জুৰণি বিচাৰি ফুৰগৈহঁক। আজি দুবছৰে ফুৰি ফুৰি যিখিনি জুৰণি চপাই আনিছ, সেয়ে তিনিওটাৰে গা জুৰাইছে নহয়! লোকে বিষই লয় সুখ খাবলৈ, আমাৰ বিষয়ে দুখৰ পাচি ভৰাইছেহি। মাজ-পথাৰৰ ধান

দেখি হে ইমান দিনলৈকে আছিল; এতিয়া চাৰিওফালে লোকৰ ধান দাই নি মুকলি কৰি দিলে; যি এডাল আছে সিও উদঙীয়া গৰুৰ ঘাঁহ হওক! মই নো একেজনী মানুহে কেইপিনে চাম? ঘৰলৈকে চাম নে, ধানকে চপাম? গাঁৱে গাঁৱে ফুৰি থাক, তেও বা কৈ-মেলি এজনী মানুহকে মাতি আনি ধান কেমুঠি কটাই লওঁ, এনেটোও মনত নাই। যি হয় হৈ থাওক, মষো উভতি নেচাওঁ। এই বেলি ভাত-ভঁৰালৰো ভিকাচন ভাগিব!

ভোগ।—হেৰ, এনে কথা নো কিয় কৰ? মোৰ হবলা সেইটো গিয়ান নাই? পিচে, কি কৰিম, আজিকালি মানুহৰ ভিতৰত কাক কোনে মানে? মোৰ কথা এৰিয়ে দে, সিদিনা হাকিমৰ ধান দাবলৈ কওঁতেই সোণাৰিয়নীহঁতে টেঁটুতে ধৰাদি ধৰিলেহি। বাৰু, যি হয় হক। পিচে, এতিয়া এইদৰে বলকি থাকিলেই হব নে? ভাত-পানী ৰান্ধি থৈ, তয়ে যি পাৰ দাই থবি, মই সিবেলাকৈ যি পাৰোঁ চপাম হি।

ৰংদৈ।—বাৰু যাহঁক, চপাবলৈ পাৰিবিহি। মই যাওঁমানেই সিফালে উদঙীয়া গৰুৱে পেটত চপাই থব। হাঁয়, হাঁয়, এইবেলি আৰু ভাতমুঠিৰো ভিকাচন ভাঙিব যেন হে পাইছোঁ। ভাল যেনিবা মই থাটি-লুটি ভেঁটী-ভাৰ দিয়াই, মান ৰইখ কৰিবলৈ বুলি বিষয় লোৱাঁ'ওঁতে, এতিয়া জীৱই ৰইখা নপৰা হল! সঁচাকৈ'এই বিষই খাবলৈ গৈ যেনিবা বিহ হে খালোঁ!

ভোগ।—(দীঘলকৈ হুমুনিয়া কাঢ়ি) ওঁ, হুঁ! কি কৰিম! সকলো ঈশ্বৰৰ বল! যাওঁ, বেলি হে হল। সোনকালে নেপালেগৈ সিফালে কাকো নেপাবগৈ; দিহা-দিহি ওলাই যাব। (জেতুকীক লৈ ৰংদৈ সোমায়, ভোগমন বেজাৰমনেৰে ওলাই যায়)

দ্বিতীয় পট,—মৌজাদাৰৰ বাটচৰা।

(ৰত্নেশ্বৰ আৰু কচুখোৱা।)

ৰত্ন।—(খঙ্গেৰে) মোৰ ফালে যেই হওক, তইঁতে মাথোন গাঁৱে গাঁৱে মেল মাৰি সিধা-পাতি বিচাৰি ফুৰিবি। পৰহিলৈ খাজানা নোশোধালেই নহয়, ইফালে আজিলৈকে তাৰ আধাৰো-আধা উঠা নাই। তোৰ ফালৰ মানুহ-বিলাকৰ হে তেনেই বাকী পৰি আছে।

কচু।—দেউতাই যেনে ভাল দেখে কৈ থাওক, আমাৰ শুনিবৰ দিন পৰিছে, শুনি থাকিম! মই নো মেল মাৰি সিধাকে বিচাৰি ফুৰোঁ নে দেউতাৰ কামকে কৰোঁ, সেইটো নেদেখা-জনে দেখি আছে। চুৱাখোৱা নিলাজহঁতে ৰজাৰ খেজেনা দিব লাগে বুলি জানিও নিদিয়েহি, মই নো কি কৰিম!

ৰত্ন।—কোমল মাত পালে নো কোনে দিয়েহি? তইঁতৰ সিধা-পাতিৰ কেনে-বাকৈ পৰালি পৰে বুলি, ভয়ত মানুহক টানমুখীয়া হৈ কব পাৰিলে হে! বাৰু, মোৰ ফালে যি হয় হওক, তইঁতেই তৰি থাক্। (খঙ্গত এফলীয়া হৈ নিটাল মাৰে)।

কচু।—দেউতাই কবলৈ ভাল পাইছে কওক। আমি নো কেনে দৰে তৰিছোঁ, সকলো দেখিয়েই আছে। চৰ্কাৰী কামতে দিনটো ঘূৰি ফুৰোঁতেই যায়, ঘৰৰ বন বুলি কুটা এগছ দাঙ্গি ধৰিবলৈকো আজৰি নেপাওঁ। সিফালে কৰোঁতা-মেলোঁতা গোটাচেৰেক থকা হলেও এটা কথা আছিল। সেই কান্দি-ভাতখোৱা লৰা ছুটাৰে সৈতে একেজনী মানুহে হেপোৰ-তেপোৰকৈ নো কিমান কৰিব পাৰে? দেউতাই আমাক তৰিবৰ কথা হে কৈছে, গাওঁবুঢ়া হবৰপৰা আৰু আমাৰ অৱস্থা দিনক-দিনে তললৈ হে গৈছে। আৰু বা কি হব লগা আছে, ঈশ্বৰে হে জানে। ইমানকৈ খাটি মৰাৰ বাবে যদি খেজে-

নাকে টকাচেৰেক ৰেহাই পালোহেঁতেন, সিও এটা কথা আছিল; আমাৰ কপালেৰে ভাল যেনিবা নিকিনা-গোলাম সোমাই মৰিব লগা হলোঁ!

ৰত্ন।—(উলটি) বেয়া পাইছ যদি, এৰি পেলা এইখন বিষয়। মই তোক কাবৌ কৰি ৰখা নাই। নোৱাৰ কৰিব কাম, গুচি যা। তই গলে এই কামৰ কাৰণে দহোটাই চুঁচৰি ফুৰিবহি।

কচু—(বেজাৰমনেৰে তলমূৰ কৰি) হে হৰি!

(ভোগমনৰ প্ৰৱেশ)

ৰত্ন—(খঙত জলজলাই ভোগমনৰ প্ৰতি) টোপনি ভাগিল নে? নাই, নিজৰ পেটলৈ কাৰবাৰ কৰি ফুৰি এতিয়াহে মুখখন দেখুৱাবলৈ আজৰি পালি? তহঁতৰ কাম কৰিবলৈ যদি মন নাই, আজৰি নাই, তেন্তে কিয় চুঁচৰি-বাগৰি খাটি-লুটি গাওঁবুঢ়া হবলৈ বিচাৰি ফুৰ?

ভোগ।—দেউতা, মই পুৱাতে উঠি গৈ ভদৰীচুকৰ ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈকে ফুৰি বাজে বাজে দেউতাৰ কাষ চাপিছোঁহি।

ৰত্ন।—মিছলীয়া, নিধক! পুৱাতে উঠি আমাৰ কামলৈ যোৱাৰ চিন্ পাইছোঁ নহয়,—আজি ভদৰীচুকৰ খাজনা দিবলৈ অহা মানুহেৰেই চৰা-ঘৰ ভৰি পৰিছিল!

ভোগ।—দেউতা, বন্দীয়ে কি কম; আন মানুহেও দেখিছে নহয়। মই ঘৰে ঘৰে গৈ গালি-শপনি পাৰি কৈ ফুৰিছিলোঁ। সিহঁত এটাইখন যাওঁ-যাওঁ বুলি ওলাইছিল; আৰু ৰাতিয়া, ভদি, কেক্টু, ডোমাই, ৰহপুৰ এই কেইটা মোৰ লগতে ওলাই আহিছিল। মই সিহঁতক দেউতাৰ এখেলৈ পঠিয়াই দি, সিচুবুৰীলৈ গলোঁগৈ। সিহঁত নাহিল হবলা?

ৰত্ন।—(চকু পকাই) হয়, মই জানিছোঁ। সিহঁতক পঠিয়াই দি, তই নিজৰ পেটলৈ শিধা বিচাৰি গলি; ইফালে তোৰ মন বুজি সিহঁতেও নিজৰ পেটৰ নিমিত্তে কাৰবাৰ কৰিবলৈ দিহাদিহি গুচি গল চাগৈ।

ভোগ।—দেউতা, কেলেই নো কয় এনে কথা? মই বাজে-বাজেই এইখিনি পাইছোঁহি; কিনো শিধা-পাতি গোটাই আনিছোঁ দেখিছেইচোন। সেই দৰে গোটাব পৰা হলেচোন মোৰ এনে দশা নহয়েই। পাৰোঁতে নো তিৰোতাই বেজাৰত কয়, বোলে, মান ৰইখা কৰিবলৈ চাওঁতে এতিয়া জীৱই ৰইখা নপৰাত পৰিল!

ৰত্ন।—এতিয়া তইঁতৰ বগকনি শুনি থাকিলেই মোৰ গা নৰয়। পৰহিলৈ খাজনা নোশোধালেই নহব; কালিৰ ভিতৰত যদি তোৰ ফালৰ আটাইবিলাক মানুহে খাজনা নিদিয়েহি, তেন্তে বাৰু কি দেখ দেখিবি।

ভোগ।—ভাল দেউতা, চাব লাগে। ভাত্‌মুঠি খায়ে আকৌ যাওঁগৈ। কি কৰিম!

ৰত্ন।—ৰাতিপুৱাৰেপৰা এই বেলি ভাটী দিয়ালৈকে যি কৰিলাগৈ সেয়ে আমাক আঁটিছে; মিছাকৈ ইবেলাও মেল মাৰিবলৈ নালাগে। অকল সেইটোৱেই কাম নহয়। কালিয়েই টেকেলাই পৰওনা দি গৈছেহি, আজি আবেলিকৈ বৰচাহাব এইখিনি পাবহি; চাৰি বজাৰ সময়ত সকলো ৰসদ-পাতি ঠিক কৰিব লাগে। তই গৈ মৰিয়াগাওঁকেথনত বিচাৰি কুকুৰা দহোটা আৰু কণী দুকুৰিমান গোটাই নি বৰচাহাবৰ আৰ্দ্দলিৰ হাতত দিবিগৈ। দেখিবি, জোখাৰে নহলে, চাহাবৰ চৰ্দ্দাৰে শুদাই নেৰে, মোৰ ওচৰত হলে তেতিয়া বেজাৰ নকৰিবিহি। (কচুথোৱালৈ চাই) তই যা, সোণাৰিগাওঁ, ডোমগাওঁ আৰু বহতীয়া গাঁৱৰপৰা খৰি-কাঠ আৰু মাছ-পুঠী জোখাকৈ গোটাই নি সেই সময়তে দিবিগৈ। মল্লো চাহাবক আগবঢ়াই আনিবলৈ লাগিব; যাওঁ, ওলাওঁগৈ। তইঁতেও যা। (ৰত্নেশ্বৰৰ প্ৰস্থান)

ভোগ।—(কচুলৈ চাই) ককাই! আমাৰ বিলাই কি হৈছে নেদেখিছ? ভাল যেনিবা দিঙ্গিত কলহ বান্ধি পানীত পৰিছোঁ, ককাইটি ঐ!

কচু।—এ, বুপাই, আমাকো আভোকৰ ন-মুঠিয়ে ভালকৈয়ে আঁটিছে।

এই বুঢ়াকালত যেনিবা ভাল লটি-ঘটি হৈ মৰিবলৈ কপালত আছিল। কিনো হব কলে, তই অহাৰ অলপৰ আগতে মোকো ভালকৈয়ে থেকেচনি এপালি দি থৈছিল।

ভোগ।—এৰা, ককাই, মই নেভাবি-নিচিন্তি আপোনা-আপুনি আপদ চপাই ললোঁ! হওঁতে, তয়ে হে মোৰ এনে দশা কৰাৰ গুৰি। মোৰ এনে বধৰ ভাগী তয়ে হে হলি ককাই! সেই দিনা যদি তই মোক অইনাইকৈ কূলী ধৰি নিদিলিহেঁতেন, মই নো কেলৈ এই হাড়-মাল চপাই লওঁ!

কচু।—এ, বুপাই, মোক নো কিয় দুষিছ? এতিয়া গাতে নেপাইছ? চৰ্কাৰী কাম নকৰিলেও নহয় দেখি হে টানত পৰি তোকো কূলী ধৰি দিলোঁ। (চাঁত্‌কৰে মনত পৰি) অ, আজি আমাৰ কামৰ ভাৰখন কম নহয় ঐ বুপাই! বল, এতিয়া ঘৰলৈ বল। ভাতমুঠি খায়ে যাওঁগৈ বুপায়! নহলে, গধুলিকৈ ইয়াতকৈও ভাল জলপান আছে। ইখনত্‌কৈ সিখন হে টান হব।

ভোগ।—এৰা, ভাল কৈছ ককাই! যাওঁ, যাবি দেই।

(ভোগমনৰ প্ৰস্থান; টেপেৰাৰ প্ৰৱেশ)

কচু।—অ, টেপেৰা ভাইটি, কলৈ যাব?

টেপেৰা।—কলৈ নো যাম, ককাইটি, কূলী ধৰিবলৈ যাওঁ। কাইলৈ পুৱাতে বোলে বৰচেহাব আৰু ছোটচেহাব মকচললৈ যাব; আজি আবেলিকৈ থেনাত দহোটা কুলী হাজিৰ কৰিবগৈ লাগে। মৌজাদাৰীয়ে তত্‌ দিয়া নাই। ভাতমুঠি খাই তিতাহাতেই ওলাই আহিছোঁ; মুহদি কৰিবলৈকে নেপালোঁ। ককাই, বহচোন, গাঁঠিৰ গুৱা অকণকে দেচোন।

কচু।—আও, বহি মৰিব দিছ নে? মৌজাদাৰীয়ে মোক ৰচত গোটাবলৈ পাচিছে। আজি আবেলিকৈ বৰচেহাবৰ বাহৰত খৰি, মাছ, পাচলি যোগান দিবগৈ লাগে। কি কৰোঁ, উপায় নাই! ভাতৰ পাতত বহিবলৈকে আজবি নেপামহে কি জানি। যাওঁ; যা, যা, যা। (দুইবো দুফালে প্ৰস্থান)।

তৃতীয় পট,—ভোগমনৰ চোতাল।

বংদৈ।—(ভিতৰলৈ চাই আপোনা-আপুনি ৰোৰৰাই) ভাল যেনিবা কণা-বিধতাই এনে জীয়াতু চাবলৈকে মোক চর্জিলে! মই নো কি কৰিম, কলৈ যাম; অকল এজনী মানুহে কেইফালে চাম! মই নো নমৰি কেলৈ জীয়াই আছোঁ কব নোৱাৰোঁ! (ভোগমনৰ প্ৰৱেশ)

ভোগ।—(নিলগতে নিটাল মাৰি শুনি থাকি, আপোনা-আপুনি) হুঁঃ আজি হে আজি! মেঘৰ গাজনি যেনেহে শুনিছোঁ, আজি ভালকৈয়ে বৰষিব! বাটত লগ পোৱা জাকেই গাৰ কাপোৰ-কানি তিয়াই জুৰুলা কৰি পঠিয়াইছে; এইজাকে এতিয়া কি কৰে গোসাঁয়ে হে জানে। (চাঁতকৰে মনত কৰি) অ, মই কি কৰিছোঁ! সময় যে নাই আৰু। লোকে কচুখোৱা ওলালগৈয়ে চাগৈ। (ফুটাই) হেৰ, শুনিছ নে, কিনো কৰিছ? চাপি আহচোন। দিনটো আৰু তোৰ মুখখন জাপ্ যাব নেপায় নে? থ এতিয়া তোৰ বকনিখন, ভাত হল নে নাই, ক।

বংদৈ।—(খঙেৰে চাপি আহি) থৈছোঁ ৰান্ধি; খোৱাঁহি মাথোন! কেইজনীমান বেটী থৈ গৈছিলি, কৰি-মেলি ৰান্ধি-বাঢ়ি থবলৈ? আমাৰ বিষয়া সিফালে চর্কাৰী কামলৈ ওলাই গল, ইফালে পথাৰ চোৱাই পথাৰ চাইছে, বন কৰোঁতাই বন কৰিছে, ৰন্ধাই ৰান্ধি থৈছে; এতিয়া আহি মুঠেই ভাতৰ পাতত বহিবগৈ হে লাগে!

ভোগ।—(খঙেৰে) হেৰ, তোৰ সেইখন চুপতি এতিয়া থৈ দে বুলি নকৈছোঁ? দুপৰীয়া ভোকত খং তোলাই লোৱাৰ পোটক পাবি দেই এতিয়া! ভাত হল যদি গা ধুই আহোঁমানে বাঢ়গৈ, যা। মই ৰব নোৱাৰোঁ, ৰৰচেহাৰ আহিছে, ৰচত গোটাবলৈ যাব লাগে।

ৰংদৈ।—(হাত-মুখ জোকাৰি) উ-উ, এতিয়াহে তৰিলোঁ! ধান সোপাকে চপাই দিলেহি! সেই হেঁকেৰ-পেঁকেৰ ঢেঁকীটোৰে—ছোৱালীটীৰ হাতখনো খুন্দিলোঁ!—চাউলকেটা কাঁৰি নৈ বৰ্হাবলৈ ওলাইছোঁ, এনেতে সিফালে ভেচুৰীৰ মাকে চিঞঁৰি কলে, বোলে, দেখৰ উদঙ্গীয়া গৰুৱে ধানডৰা খাই শুকুৰায় এতিয়া! তেতিয়াৰেপৰা এইখিনি পৰলৈকে নৰাণিয়ে-নৰাণিয়ে গৰু খেদি ফুৰোঁতেই হাইৰাণ হলোঁ! এতিয়া মুঠে' জেং-খাৰি লুৰি আনি, গাটো ধুই আহি, আখাত জুই দিছোঁগৈ, আমাৰ ৰচত তুলিবলৈ যোৱা বিষয়া পালেহিয়েই!

ভোগ।—অ, আখাত এতিয়া জুই হে দিহ! তেনেহলে আৰু আমাৰ ভাত খোৱা হৈছে! বেলি ভাটী দিয়াতে ৰচত-পাতি নি যোগাবগৈ লাগে বুলি হাকিমে কৈছে; এতিয়া দুপৰ ভাটী দিলেই, এই অলপ সময়ৰ ভিতৰত নো কেনেকৈ কি কৰোঁগৈ নিকগায়! মই যাওঁৰেই তেন্তে; গা নোধোওঁ আৰু।

ৰংদৈ।—(মনৰ খং মনতে মাৰ নিয়াই কোমলকৈ) ভাত কেটা সিজোঁতে নো কিমান পৰ লাগিছে। উতলিছেই, লগতে হব। শুদাই-নিকাই এমুঠি খাই যাইঁক। মই যাওঁ, খৰধৰ কৰোঁগৈ। (বেগেৰে ভিতৰলৈ গৈ, বাপেকক ভুলাই ৰাখিবলৈ জেতুকীক পঠিয়াই দিয়ে গৈ)।

ভোগ।—কি কৰোঁ এতিয়া! (নিটাল মাৰি ভাবে; জেতুকীৰ প্ৰৱেশ)।

জেতুকী।—(ঢেঁকীয়ে খুন্দা হাতখন দেখুৱাই কান্দি কান্দি) বুপাই! চাচোন আয়ে আজি মোৰ হাতখন কেনেকৈ খুন্দিলে!

ভোগ।—চাওঁ, মোৰ আইক ক'ত খুন্দিলে চাওঁ; (জেতুকীৰ হাত চাই) দেহি ঐ, মোৰ আইক কেনেকৈ খুন্দিলে! কেলৈ নো গৈছিলি?

জেতুকী।—আয়ে আকৌ বোলে চাউল কেটা কাঁৰি লওঁ, বঢ়াই দেহি। বঢ়াই থাকোঁতে এবেলি হাততে খোৱাটো পৰিল!

ভোগ।—দোহ ঐ, মই নো কি ভাত খাবলৈ আহিছোঁ ঐ! হে হৰি! কি কৰিম! সিফালে বেলিও হল, ইথনতকৈ সিথন হে টান হব পিচে; যাওঁ।

(জেতুকীক চুমা দি, বেজাৰমনেৰে প্ৰস্থান)

জেতুকী।—(পিচৰপৰা) বুপাই, মেলৈ পকা পনীয়াল আনিবি দেই।

ৰংদৈ।—(ওলাই আহি) হেৰ, বাপেৰ গলেই নে কি? কিমান পালেগৈ?

জেতুকী।—ওঁ, বেলি হল বুলি গলগৈ তো। বেগাই গৈছে।

ৰংদৈ।—হেঁই আঁকৰীজনি! নেযাবি বুলি কবও নোৱাৰিলি! (বহি, কপালত হাত দি) ভাল হল এতিয়া, দিনটো শুকাই-উবাই মৰকগৈ আজি! ৰাতিপুৱাৰেপৰা ঘূৰি ফুৰি ঘৰ ওলাইছিলহি, আকৌ বাহী গাৰেই যাব লগা হল! দেহি ঐ, দুপৰীয়া আহি পাওঁতেই মই কুলৈখনীয়ে নো জুয়ে ধৰাদি কিয় ধৰিছিলোঁ ঐ! খায় ধান খাব পায়, মই নো কেলৈ গৈছিলোঁ কব নোৱাৰোঁ! থক, আমিও নেখাওঁ, ভোকতে মৰোঁ! (মুখত ৰিহাৰ আঁচল দি কান্দে; জেতুকীয়েও মাকৰ ডিঙ্গিত ধৰি কান্দিবলৈ ধৰে)।

৪র্থ অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—মৰিয়াগাওঁ।

(ভোগমনে হাজত নামেৰে মৰিয়া-লৰা এটা লগত লৈ ৰচদ বিচাৰি ফুৰে)

ভোগ।—হেৰ কটা, তইঁতৰ গাঁৱৰ কাৰ কাৰ ঘৰত কুকুৰা আৰু কণী সৰহকৈ আছে? কচোন।

হাজত।—এ, আমাৰ গাঁৱত থৰহকৈ কাৰো ঘৰত নাই দেও। খৌ ভেলেউ আৰু বিলত এইঁতিৰ ঘৰতে দহোটামান দেখিছোঁ; আৰু পেঞ্জানৰ ঘৰত হলে মই ৰাতি খুবলৈ যাওঁতে, তাৰ কুকুৰা ডুজনীয়ে কণী পৰা দেখিছিলোঁ।

ভোগ।—বাৰু, আহ, আগেয়ে ভেলেউ আৰু বিলতৰ ঘৰ হৈয়ে যাওঁ। মই ধৰ বুলিলেই তই ধৰি লবি দেই; তই কাৰো কথালৈ কাণ নিদিবি।

হাজত।—উঃ, মই নোৱাৰোঁ দেও, ভেলেউ মানুহ ভাল নহয়, তাই গালি থপিব দেও।

ভোগ।—বাৰু, মই আছোঁ, তই ভয় নকৰিবি, গালি পাৰে, যি কৰে, মোক কৰিব; তোক কোনেও একো কৰিব নোৱাৰে। (ভেলেউৰ দুৱাৰ-মুখতে কুকুৰা এজনী দেখা পাই) হেৰ, ধৰ ধৰ, সেইজনী ধৰি ল। (লৰাটোৱে লাহে লাহে গৈ ধৰিলত কুকুৰাজনী চিয়ঁৰি উঠে)।

ভেলেউ।—(ওলাই আহি) ছুহ, ছুহ, কিহে নো ধৰিলেও মোৰ কুকুৰাজনী! (মৰিয়া লৰাটোলৈ চাই) অ, খোদাই! ভালেটি হে, এই থিয়াংটোৱে

ধৰিছেহি। হেৰ, খুলমুৰা, কেলেই ধৰিছ মোৰ কুকুৰাজনী? বাপেৰৰ বৰঘৰ পাইছহি নে কি? বন্দি, ভিকহুৰ পো!

ভোগ।—ময়ে ধৰাইছোঁ। আজি বৰচেহাব পাবহি, ৰচত তুলিব লাগে। হেৰ, ভেলেউ, কণী আছে যদি গোটাচেৰেক আনগৈ যাচোন।

ভেলেউ।—এঃ, নেদেখিছা দেহি! এইটোৱে ৰচতলৈ মোৰ কুকুৰাজনী হে পাইছেহি! চাওঁ, এৰি দে। (কাঢ়ি আনিবলৈ আগ বাঢ়ে)।

ভোগ।—হেৰ, এইটো-সেইটো নকৰিবি দেই, ধুন্ দেখুৱাম পাচে।

ভেলেউ।—ইঃ, এইটো বুলিলত নাকতিটো খৰি পৰিল দেহি! মৰিয়াৰ পইতা খোৱা পো, চেহাব বাপেৰক ৰচত লাগে যদি, খৰহকৈ থকা কেবৰলৈ নেযাব কিয়? বাঁৰী-তুখুনীৰ ঘৰত হে তোৰ চকু পৰে?

ভোগ।—হেৰ ভেলেউ, তই মুখ চম্ভালি কথা কবি দেই। ইয়াৰপৰা তোৰ বেয়া হব, জানিবি। মই আজি গৈয়ে মৌজাদাৰ হাকিমক এইবোৰ ৰেপট কৰিম গৈ, ৰবি।

ভেলেউ।—ঔ, খোদাই! এতিয়া হে মৰিলোঁ! পলাবলৈ কেঁকোৰা-গাঁত এটাকে বিচাৰিব লাগিল! কবিগৈ যা, মৌজাৰীয়ে মোৰ কাণ দুখন কাটিব, তালৈকে মই ভয় কৰিছোঁ!

ভোগ।—(মৰিয়া লৰাটোক) হেৰ, বল, আমি যাওঁ। মৰিয়ানীৰে সৈতে কোনে চুপতি কৰি থাকে। আমাৰ কাম কৰি লৈলোঁ; তাই এতিয়া বকি থাওক।

হাজত।—(বিলতৰ কমাৰশাললৈ আঙুলিয়াই) চোৰাচোন্ খৌ কেটা কেনেকৈ খুই আছে! ধৰিবলৈ বৰ ভাল হৈছে। যাম নে? ধৰিমগৈ নে?

ভোগ।—ওঁ, সুধিব লাগিছে নে? যা, যা, ধৰগৈ। মনে মনে যাবি।

হাজত।—(লাহে লাহে গৈ দুহাতে দুটা ধৰি লয়) হেৰা, খৌটো বিলত আছিছে! আপুনি আগ বাঢ়া। মোক খপিবহি এতিয়া!

বিলত।—(ভিতৰৰপৰা খঙ্গেৰে আহি) হেৰ, এইকিটা ক'ৰ কুকুৰা ধৰা খিয়াল আহিলহঁতও! হাঁহৰ পেটু-চোঁচা হৈছ, বিথয় খাইছ, ৰচত যোগাব লাগে যদি, ঘৰতে কুকুৰা পুহি নলৰ কিয় ? দুখীয়া মানুহক কেলেই এইদৰে অইনাই কৰি ফুৰ ?

ভোগ।—হেৰ, শুকান-খোৰা মৰিয়া! ৰৰকৈ টপ্‌টপাৰ দেখোন। হাকিমৰ হুকুম মতে হে আহিছোঁ, সেইটো মনত ৰাখিবি। সিবাৰ গফুৰ মৰিয়াৰ এনে কথাৰ মূৰত কি দশা হৈছিল মনত আছে নে ?

বিলত।—(সেও হৈ) এৰা, বুবাই! তহঁতে আৰু দূৰৈলৈ যাব নোৱাৰ, দুখীয়া বুঢ়াৰ হে দুটাকৈ কুকুৰা ধৰিবলৈ পালি হি! বাৰু যা, আমি মৰা মৰোঁ, হাকিমেই বিথই খাই তৰক। (ভিতৰলৈ বেজাৰমনেৰে সোমাই যায়)।

ভোগ।—(মৰিয়া লৰাটোলৈ চাই) হেৰ, কুকুৰা যেনিবা তিনটা পোৱা হল, কণী হে নেপালোঁ। সঁচা কথা কলে কোনেও নিদিয়ে; সেই দেখি, পোনেই কিনিবলৈ আহিছোঁ বুলি কম। তাৰ পাচে, কণী হাত কৰি ললে, আন উপায় পোৱা যাব।

হাজত।—বাৰু, আপুনি যি বুধি কৰিবা, মেয়ো তাকে্ কৰিম।

ভোগ।—(পেজানৰ দুৱাৰমুখত) হেৰ, পেজান ঘৰত আছ নে ? ওলাই আহচোন।

পেজান।—(ওলাই আহি) কোন্ ? অ, আমাৰ গাওঁবুঢ়া দেওঁ। কিবা হল ?

ভোগ।—হেৰ, তোৰ ঘৰত বোলে কুকুৰা-কণী আছে; মোক সিকি এটামানৰ দেচোন। আমাৰ চেহাবক লাগে বোলে।

পেজান।—বাৰু, আপুনি অথন্তক থিয় হোৱাঁ; মই আনোগৈ। (প্ৰস্থান)

(ভোগমনে জোমাজুমিকৈ থাকোঁতেই কণী লৈ পেজানৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

ভোগ।—কিমান আনিছ ?

পেজান।—খোলটো আনিছোঁ; আনক হলে তিনি পইচাৰৰ দুটাকৈহে দিওঁ। তোমাক বুলি হে গোটে পইচাকৈ দিছোঁ।

ভোগ।—বাৰু, হেৰ লৰা, কণীকেইটা বান্ধি লচোন। (মৰিয়া লৰাই কাপোৰৰ আগত কণী বান্ধি লয়; আৰু দুয়ো আহিবলৈ ধৰে)।

পেজান।—(আগচি ধৰি) ক'তা, আপুনি পইচা নিদিলাচোন?

ভোগ।—(হাঁহি মাৰি) হেৰ, এইবোৰ বচত হে গোটাইছোঁ। মৌজাদাৰ হাকিমৰ হুকুম। বৰচেহাব আহিছে।

পেজান।—(মনটো আমোলাই) এহ্, এইবোৰ আৰু বৰ অথহনি কথা! দুখীয়া মানুহ, কণীগাল বেচিয়ে চুৰিয়া এডোখৰ লম বুলিছিলোঁ! এতিয়া থিকেটা বেচি নো কি পাম, মুজুৰিব!

ভোগ।—অ, আৰু আছে যদি, আন চাইটামান; এবুৰি তেও পূৰা হওক।

পেজান।—এ, নাই দেওঁ, যোৱাঁ, যোৱাঁ। এ খোদাই! এনেকুৱা অধৰম হলে আৰু কেনেকৈ তৰিম! (উচাৎ মাৰি গুচি যায়)

ভোগ।—(দীঘলকৈ হামি এটা মাৰি) ৰাধে, ৰাধে, ৰাধে! গাটো ৰাঁই-জাঁই কৰি আহিছে ঐ! লঘোনীয়া গা!

হাজত।—কি হল? গা বেয়া কৰিছে নে? মোৰো ভোক লাগিছে। আপুনি মোক এৰি দিয়া দেওঁ।

ভোগ।—হেৰ, মই আজি গাকে ধোৱা নাই! তই দিনটো হাঁহ-কুকুৰাৰ দৰে খাই থাকিও এতিয়া কেঁকাইছ নে?

হাজত।—হয়, হয়, আপুনি এখাজি নমৰাকৈ আহিছাঁ? মিছা নকবা হে।

ভোগ।—এৰা, নপতিয়াবি তো; মোৰ দুখ নো কোনে পতিয়াব! বল, বল, একেবাৰে আৰ্দ্দলিৰ হাতত দি আহোঁগৈ বুপাই। নিচেই তাকৰ হে হল, কি কৰে আজি ঠিক নাই। (প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—চৰ্কাৰী আলহী-বঙলা।

(খানচামা, চৰ্দ্দাৰ, আৰ্দ্দলি এইবিলাকে বৰচাহাবৰ
মাল-বস্তুৰ দিহা লগাইছে)

খানচামা।—(চৰ্দ্দাৰ জি, আভিতক ৰচদ নাহি মিলাহৈঁই ; ক্যা কৰেঙ্গে ? টিফিন্‌কোৱাষ্টে কয়ঠো আণ্ডা মিলনেচে ভি হোতা হ্যাই।

চৰ্দ্দাৰ।—হ্যাঁ, আভিতক কুচ্ নাহি আয়া ; একঠো আড্মি ঠোৰা লাক্‌ৰি ৰাখ্‌কে চলাগিয়া হ্যাই। (আৰ্দ্দলিলৈ চাই) দেখ আৰ্দ্দলি, তোম্ ইধাৰ-উধাৰ হোকে দেখতো কোই আতাহেই কি নাহি।

আৰ্দ্দলি।—অ, ৰহ, ৰহ, ঐ দুইটা আড্মি আহ্‌তা হে। তাঁহাত্তৰ হাতমে কিবাকিবি আন্‌টাহেই।

(ৰচদে সৈতে ভোগমনৰ প্ৰবেশ আৰু ৰচদৰ
ভাৰখন থৈ মৰিয়া লবাৰ প্ৰস্থান)

খানচামা।—তোম্ কি কি আনিছে ? আচ্ছা, আমি দেখিবে।

ভোগ।—এ, কিনো চাবা, নেপালোঁৱেই দেও ; কুকুৰা তিনটা আৰু কণী ষোলটা মাখোন পাই লৈ আহিছোঁ।

খান।—(আৰ্দ্দলিলৈ চাই) অঃ, ইস্মে ক্যা হুগা ! আভি টিফিনমে দেকে, হামলোক খানেছে, ফজৰমে ছোটা হাজিৰিকোৱাষ্টে আণ্ডা নাহি হোগা। তব্ ক্যা হোগা ?

আৰ্দ্দলি।—(খঙেৰে) হেৰ গাধ, ইমান দিনে ইয়াকে গোটাই ৰাখিছিলি

নে ? চুয়ঁৰ বদ্‌মাছ ! মই জানিছোঁ, এইবোৰ তইঁতৰে ফাঁকতি। পাচত বেচি খাবলৈ কৰবাত লুকুৱাই থৈ আহিছ, নহয় নে ?

ভোগ।—এ, দেও হে, তুমি অসমীয়া মানুহ হৈয়ো এনে কথা কিয় কোৱাঁ ? আজি দুপৰীয়া মাথোন মৌজাদাৰে ৰচতৰ কথা কৈছে। ময়ো দিনটো বিচাৰি এই কেটা হে পালোঁগৈ।

আৰ্দ্দলি।—দগাবাজ ! এতিয়াই কলি, বোলে, দুপৰীয়া হে খবৰ পাইছ, আকৌ নো দিনটো কেনেকৈ বিচাৰিলি ? মই জানোঁ, এইবোৰ চব তইঁতৰ ফাঁকতি। বাৰু, এতিয়াই মই তাৰ পোটক দিম, অলপ ৰবি।

ভোগ।—(কাওঁবাওঁকৈ) হেৰা দেও ! কেলৈ নো এইখন কৰাঁ। মই শপত খাই কৈছোঁ, ইয়াতকৈ আৰু আজি সৰহ গোটাব পৰা নাই।

আৰ্দ্দলি।—চুপ্, চেলা হেৰামজাত ! এতিয়াই মই তোক চেহাবৰ ওচৰত হাজিৰ কৰি দিম নি। (অলপ লাহেকৈ) বাৰু, কুকুৰা আনিছ চেহাব আৰু মছলমানকেটালৈ ; আমালৈ কি আনিছ ? তই কুকুৰা খাব হবলা ? নেগান নে চেহাবৰ লগত হিন্দু মানুহো আছে ?

চৰ্দ্দাৰ।—চুৱাৰকা বাচ্ছা, হামিভি জানিছে তুমি বৰা পাঁজি আড্মি আছে। আচ্ছা, হামি হিন্দুলোক খাবলৈ কি আনিছে ?

ভোগ।—এহ্ তোমোলাকে ভাল কব পাৰাইকদেও ! হাকিমে যাক যি কাম বটাই দিছে, আমি তাকে হে কৰিব পাৰোঁ। মোক মৰিয়া গাঁৱৰপৰা কুকুৰা আৰু কণী বিচাৰি আনিবলৈ হে হুকুম কৰিছিল।

আৰ্দ্দলি।—কোন্ তোৰ হাকিম অ ? কোনে তোক এনে হুকুম দিছিল ? তই মৰিয়া নে কি, তোক যে কুকুৰালৈ হে পঠাইছিল ? বাৰু, আজি সেই কুকুৰা আৰু কণী তোকে খুৱাম, ৰ। (চৰ্দ্দাৰলৈ চকুটিপ্ মাৰি) চৰ্দ্দাৰ, ধৰও, ইস্কু থানটামাৰ পাচ লৈ যাইগা ; হুঁৱা ইস্কু কুকুৰা কণী খিলাই দেগা (দুয়ো ভিতৰলৈ নিয়াৰ ভাবুকি দেখুৱাই ভোগমনক টনাটোনা কৰে)।

ভোগ।—(কাওঁবাওঁকৈ) হেৰ, বধ লাগে দেউতাটি সকল ঐ! কাবৌটি কৰিছোঁ, মোক এৰি দিয়াহঁকক ঐ। হেৰা, মোৰ ঈশ্বৰহঁত, দিনটো ভাত-পানী নাই, গা আচন্দ্ৰাই কৰি আছে; আৰু টনাটনিকৈ মোক নবধিবাহঁকও!

আৰ্দ্দলি।—এতিয়া আৰু দেউতা-বিধতা কৰিলে এৰণ নাই। ব'ল, চেলা, ব'ল (দুয়ো টানি অলপ বাট লৈ যায়)।

ভোগ।—(বৰকৈ চিয়ঁৰি) ঔ, সঁচাকৈয়ে নিয়ে দেখোন ঔ! হেৰৌ, মহাৰাণীৰ দোহাই! দেউতাসকলঔ! এনে কথা ক'ত দেখিছ বোপাহঁত ঔ! ইহঁত মানুহ নহয়, যমদূত ঔ! (গোলমাল শুনি বৰচাহাব ওলাই আহে)

বৰ চাঃ।—ইয়াটে কোন্ মানুহ হালা কৰিছে?

আৰ্দ্দলি।—হজুৰ, এই মানুহটোৱে।

ভোগ।—(কঁপি কঁপি) হজুৰ, হজুৰ খোদাবেণ্ডা, গৰিপৰ মা-বাপ!

বঃ চাঃ।—টুমি হাই কৰিছে? টোমাৰ কি হৈছে? কব লাগে, আমি ডেকিব কোন্ আড্‌মি টোমাকে জুলুম কৰিছে।

ভোগ।—হজুৰ, একো হোৱা নাই। গোলামৰ একো হোৱা নাই। এই কেইটাই হে—

আৰ্দ্দলি।—হজুৰ, এইটো বৰা লাঠুৱা মানুহ আছে। ই নতুনকৈ গাওঁবুঢ়া হৈছে; আমি সিবছৰত আহোঁতে শুনি গৈছোঁ। ই আজি দিনটো হজুৰৰ নাম কৰি ৰায়তৰপৰা ৰচত গোটাই তাৰ ঘৰত লুকুৱাই থৈ আহি, ইয়াত মুঠে কুকুৰা এটা আৰু কণী চাইটা উলিয়াইছেহি।

বঃ চাঃ।—(চকু পকাই ভোগমনক) টুমি টিক্ ৰচত লুকাই ৰাকিছে? টেনেহলে মই টোমাক ফাটক ডিবে। টুমি টিক্ টিক্ কঠা কব লাগে।

ভোগ।—(ভয়ত চুক্তি হেৰুৱাই) হজুৰ, গোলামৰ অপৰাধ খেমা কৰক। মোক এৰি দিয়ক, মই ৰাতিয়েই আৰু ৰচত বিচাৰি আনি হজুৰত শোধাই দি যামহি।

আৰ্দ্দলি।—সেয়া, শুনক হজুৰ, সি নিজেই দোষ স্বীকাৰ কৰিছে; আৰু, সি ঘৰত লুকুৱাই থৈ নাহিলে নো ৰাতিয়েই ৰচত দি যামহি বুলিবলৈ সাহ কৰে নে?

বঃ চাঃ।—হামি জানিছে, টুমি টিক্ ৰচদ্ লুকাই ৰাকিছে। টুমি বড়া লাটুৰা মানুহ টাকিছে। আচ্ছা, মৌজদাৰ বেটিয়া আহিবে, আমি টেটিয়া হুদিবে। হেইটো কঠা ঠিক হলে হামি টোমাকে ফাটক দিবে।

ভোগ।—(আতুৰ ভাৱে) হজুৰ, গোলাম, গৰিপ, মা-বাপ! মাৰেও মাৰক, কাটেও কাটক। মই হলে, অলপো মিছা ফাঁকি দিয়া নাই। দেহিঐ, তেনে কৰিব পৰাহেঁতেন দেখোন, মোৰ এনে দশা নহয়েই!

বঃ চাঃ।—টুমি কি কৈছে?

ভোগ।—হজুৰ, সঁচা কথাকে কৈছোঁ। বোলোঁ, গোলাম হজুৰক মই একো ফাঁকি-ফুকা দিয়া নাই। আৰু তেনে অইনাই কৰিব পৰা হলে মোৰ ইমান দুখ নহলহেঁতেন। ইমান দিনে বৰমানুহ হলোঁহেঁতেন।

বঃ চাঃ।—(খঙেৰে) কি! অইনাই কৰিলে বড়া মানুহ হয়,—হুক্ ফায়! টুমি বড়া লাটুৰা আছে, মই বুজিলে। আচ্ছা, টুমি দুক্ পালে এইঠো কাম কেলে কৰি টাকিছে?

ভোগ।—(কাওঁবাওঁকৈ) হজুৰ, হজুৰ গোলামে কব নোৱাৰে।

বঃ চাঃ।—(হাঁহি হাঁহি) এটিয়া কেলে কব পাৰিবে! হামি জানিছে, লাব নাই টাকিলে টুমি এইঠো কাম কেলে কৰিবে? তুমি ৰায়তপৰা ঘুচ্ খাবলে গাওঁবুঢ়া হৈছে?

ভোগ।—(ঘোচা খোৱা অৰ্থ বুজি) হয়, হজুৰ, ঢেৰ খাইছোঁ। আমাৰ কপালে কৰিছে! কি কৰিম?

বঃ চাঃ।—ঠিক কঠা। এই চব মৌজদাৰকে হামি হুদিবে। আজি টুমি ষাব ষাবে। (চাহাবৰ প্ৰস্থান)

ভোগ।—(মুখ মোহাৰি মোহাৰি) ৰইথা পৰিলোঁ, দেউতা! এতিয়া হে মোৰ জীৱ আহিছে!

আৰ্দ্দলি।—বাব্বু, ৰইথা পোৱান ৰবি। (পৰি থকা গোটাখৰি এডাললৈ দেখাই) এই গোটা কাঠ খৰি দিবলৈ তইঁতক কোনে শিকাইছিল? এতিয়াঁই ফালি দে, চেলা, পাঁজি। (হেঁচুকি নিয়ে)

ভোগ।—হেৰা, খৰি গোটোৱাৰ বাব মোৰ গাত নাছিল। বোলোঁ, গোটা খৰি মই দিয়াহি নাই, জানিছা নে? মোক এনেখন কিয় কৰিছাহঁক!

চৰ্দ্দাৰ।—(ভোগমনৰ কাণত ধৰি) আও, শ্যালা, পাজি, বক্ বক্ নাই কৰিবি। আভি লাকৃৰি ফাৰি দিব লাগে।

ভোগ।—হেৰ, মোৰ ঈশ্বৰহঁত! মই কাবৌ কৰি মাতিছোঁ, মোক এৰি দে হঁক। লথোনীয়া গা এনেই অথিৰ হব লাগিছে, টনা-আজোৰা কৰিলে মোৰ জীৱই যাব এতিয়া! মোক এৰি দিয়াহঁক আজিলৈ; মই সঁচাকৈ কৈছোঁ, কাইলৈ তোমোলাকলৈকো বেলেগে হাঁহকণী লৈ আহিম।

আৰ্দ্দলি।—আচ্ছা ভাই, উচ্‌কো আভি ছাৰি দেও। কালি নাই আনেগা তো ফেৰ দেখেগা। (চৰ্দ্দাৰে এৰি দিয়ে)

ভোগ।—ভাল, মই যাওঁ এতিয়া, কাইলৈ পুৱাতে ওলামহি। কি বোলা?

চৰ্দ্দাৰ।—আচ্ছা, আভি যাও।

(ভোগমনৰ বেগেৰে প্ৰস্থান)

আৰ্দ্দলি।—দোচোৰাঠো গাওঁবুঢ়াক ভি এই মাফিক কৰেগা দেই। ইচ্‌ৰকম নাই কৰিলে চেলালোক কুছু নাই দেগা। তোম্ জাস্তা?

চৰ্দ্দাৰ।—হাঁ, হাঁ, হাম আভি চমজ্ গিয়াহাই। হাম্‌ভি বৰাবৰ ইস্মাফিক্ কৰেগা। (দুইৰো প্ৰস্থান)

তৃতীয় পট,—ৰত্নেশ্বৰৰ চৰা।

(ৰত্নেশ্বৰ, কচুখোৱা, আৰু কেৰ্‌পাই)

ৰত্ন।—তইঁতৰ গাফিলিতে মোৰ ফালে আৰু আধ্যা পৰিবগৈ যেন হে দেখিছোঁ। মই ইমান দঢ়াই দঢ়াই কৈ আছিলোঁ, বোলোঁ, সময়ত খাজনা শোধাব নোৱাৰিলে মোৰ গাৰ ফালে টান পৰিবগৈ। কিন্তু, 'কাৰ ভাগিন মৰে, কাৰ হয় হানি'! মোৰ বিপদ মিলিলে, তইঁতৰ কি হব? কালি ৫৲ পাঁচ টকীয়া সুদেৰে দুহেজাৰ টকা ধাৰ কৰি হে এই কিস্তিৰ কেঁঠাটো মাৰিছোঁ; তইঁতৰ সেই বাবে কি হব? তইঁতে মাথোন গাঁৱে গাঁৱে মেল পাতি ফুৰিবলৈ পালেই হল।

কেৰ্‌পাই।—দেউতাই আমাৰ ওপৰত আৰু কেতিয়াও চোভা নেৰে! গাফিলিকে কৰিছোঁ! নে মেল পাতিয়ে ফুৰিছোঁ, নেদেখা জনে দেখি আছে নহয়; আৰু দেউতাই যাকে সোধে সেয়ে কব।

ৰত্ন।—থ, থ, তোৰ সাদৰী কথাখন! মই তইঁতৰ আটাইকেইওটাকে হাড়লৈকে চিনিছোঁ; তইঁতে মুখতে আটাইখিনি কৰ, কামৰ ফালে কিন্তু একো নাই। তইঁতে যে বহি নাথাক, বাৰু, কচোন, মই ওলাই গলে যে লগতে মানুহ আহি চৰাখৰ ভৰি পৰেহি, তইঁতে গলে নো কিয় বাটলৈ চাওঁতে আমনি লাগে? যদি ৰায়ত বলাবৈ নোৱাৰ, তেন্তে গাওঁবুঢ়া হবলৈ বিচাৰিছিলি কিয়? মই পূৰ্ব্বতে নকৈছিলোঁ, বোলোঁ, এতিয়া বিষয় পাবলৈ খাটি ফুৰিছ হয়, পাচে হে তাৰ পৰিমাণ বুজিবি। বিষয়া বুলিলেই, বিষয় চাই, দুখ আছেই; এতিয়া কেঁকাই দেখুৱালে কোনে শুদাই এৰিব?

(ভোগমনৰ প্ৰৱেশ)

কচু।—ভাল কৈছে দেউতা, আগেয়ে নেভাবি-নিচিন্তি এই হাড়-মাল চপাই লৈছিলোঁ দেখি তো এতিয়া তাৰ পোটক পাইছোঁ। নহলে নো ঘৰে-পৰে আমাৰ শান্তি নোহোৱা হয় নে ?

ভোগ।—সঁচা কৈছা, মোৰ ককাইটি! সেই পাকত হলে মোৰ জীৱনত সকাম নাইকিয়াই হল। সিদিনা লখোনে-ভোকে—

ৰত্ন।—(খঙেৰে) হেৰ, কপটীয়া ফাঁকিদাৰহঁত, তহঁতৰ দুখ-বেজাৰৰ টোপোলা মোক মেলি দেখাব নালাগে। তহঁতক মোৰ লেঠাৰ কথা বুজাই কৈ কাম কৰিবলৈ কম, তহঁতে মোৰ আগত নিজৰ দুখ-বেজাৰ কৰি দেখাবি! এই দৰে থাকিলেই আমাৰ কাম সিজিব নহয় ? এতিয়া আৰু সেইবোৰ থৈ দে; লোকৰ খাজনা গোটাই দি আমাক যি চহকী কৰিছহঁক, সেইটো তহঁতেই বুজিছ; এতিয়া নিজৰ নিজৰ খাজনা দিবহি লাগে। ৰজাৰ খাজনা নিদিলে নহয় বুলি নাজান হবলা ? নাই, মোৰ বৰপেৰা ভৰাবলৈ দিব লাগে ?

কেৰপাই।—সেইটো নো কেলেই কব লাগিছে দেউতা! ৰজাৰ খেজেনা, গুৰুৰ কৰ, এইবোৰ বছৰি শোধাব লগীয়া বাব, দিবই লাগিব। ময়ো বছৰি দিয়ে আছোঁ, ঘৰত পয়মাল হোৱাত হে এই বেলি পলম হৈছে; কাইলৈমানে দি যামহি। নিদিলে হব নে ?

কচু।—দেউতা, মোৰ ঘৰত এইবেলি বৰ পয়মাল! সাইধতে আগকিস্তিৰ খিনিকে দিমহি, বাকীখিনিৰ নিমিত্তে দেউতাই অলপ দিন দিব।

ভোগ।—(ইফাল-সিফাল কৰি) দেউতা-ঈশ্বৰ, মই হলে নিচেই নিচলা। সিহঁতৰ তেও ঘৰত দুটা-চাইটা কবোঁতাই আছে। মোৰ হে—

ৰত্ন।—(খঙেৰে) নিচলা বুলিলেই গা জুৰাব নহয় ? মোৰ মৌজাত যিমান দুখীয়া-নিচলা আছে, তেন্তে সকলোকে মাফ দি মই চাপৰি ধৰোঁ! তই তো কটা, গাওঁবুঢ়া হবৰ দিনৰেপৰা দুবছৰৰ খাজনা মুঠেই পইচা এটাকে দিয়া নাই। এইবাৰ আৰু মই মুখলৈ নাচাওঁ।

ভোগ।—(কাওঁবাওঁকৈ) দেউতাই মাৰে, তাৰে, সেইটো দেউতাৰ ইছা। কিন্তু, বন্দীক অলপ কিৰ্‌পা কৰিব লাগে। চৰ্কাৰী কামত ফুৰোঁতেই কোনো ফালৰ পৰা যোগাৰ কৰিব নোৱাৰিলোঁ; মই নিচলাই তুৰ্ছৰৰ কেনেকৈ দিম? সিবছৰৰে এধামান পাওঁ নে কি বিচাৰি চাওঁ গৈ।

ৰত্ন।—(থঙত গোৰোহনি মাৰি) মই তহঁতক জীয়াই, নিজে মৰিব নোৱাৰোঁ। আজিক এৰি তিনদিন সময় দিছোঁ, ইয়াৰ ভিতৰত খাজনা আদায় কৰি নিদিলেহি সত্যে কৈছোঁ, ঘৰ-ক্ৰোক কৰাম। তহঁতে দেখোন লাই পাই দাঁত মেলি দেখুৱাৰ। থৰমেৰে মুৰ ভাঙিব দিছ নে কটাহঁত!

(মাৰে-মাৰে যেন দেখি গাওঁবুঢ়া তিনিওৰো বেগেৰে প্ৰস্থান)

(খণ্ডেক নিটাল মাৰি ৰৈ মৌজাদাৰৰো প্ৰস্থান)

৫। অঙ্ক।

প্রথম পট,—ভোগমনৰ মাৰল-ঘৰ।

(ভোগমন, ৰংদৈ আৰু জেতুকী)।

(জেতুকীয়ে ফটাকানিৰ দৰা-কন্যা সাজি উমলি আছে)।

ৰংদৈ।—এতিয়া আৰু ঘুমনি ধৰি বহি থাকিলেই হব নে? কি পাৰ এটা উপায় কৰ্‌হঁক। আজি নাজিৰৰ টেকেলা ঘৰ-কুৰুক্ কৰিবলৈ ওলাৰহি নহয়?

ভোগ।—(হুমুনিয়া কাঢ়ি) এবা ওলাবহি। ওলায়হি হে লাগে; মই আহোঁতেই শিৰলাল কেঞাৰ গোলাৰ আগত লগ পাই আহিছোঁ। কিন্তু কি কৰিম, নিৰুপায় হলোঁ!

ৰংদৈ।—কিয়, বৰ কাপোৰখন বেচিও নো এটা কিস্তিমানৰে জোৰা মাৰিব নোৱাৰিলিনেহঁক?

ভোগ।—এটা কিস্তিৰ দিহা কৰিলে কি হব? মৌজাদাৰে ছুয়ো বছৰৰ চাৰি কিস্তিৰ কুৰুকি একেলগে দিছে। ইফালে টানত পৰিলে কেঞা-বেপাৰীয়েও কাপোৰ-কানি কিনোতে এধামুলীকৈ লৈব খোজে। এতিয়া আকৌ খেজেনাৰ টানত পৰি যেয়ে-সেয়ে কাপোৰ এধামূলীকৈয়ে বেচিছে। মোৰ আগতে কচুখোৱাই দুখন বেচি হে এটা কিস্তিৰ জোখাৰে ১৩৲ তেৰে টকা ৰূপ লৈ গৈছে। আমাৰ সেই একেডোখৰ বৰকাপোৰ; তাকে লৈ গলোঁ, ৭৲ সাত টকাতকৈ সৰহ দিবলৈ কোনো নোলাল দেখি ওলটাই লৈ আহিলোঁ।

ৰংদৈ।—তেন্তে নো কি উপায় হব এতিয়া?

ভোগ।—উপায় আৰু কি আছে? লাম্লাকত্তি যি কেডোখৰ আছে, তাকে কুৰুক্ কৰি লৈ যাবহি। টেকেলা আহিলে, তামোল-পাণ এটা দি ধৰি চাম; সি মৰম কৰিলে অলপ কিবাকিবি এৰি গলেও যাব পাৰে।

ৰংদৈ।—টেকেলাই যিখন মৰম কৰিব, আমি পাইছোঁ! সেই দেখি মই আগধৰি মোৰ কেৰুযোৰ আৰু মণিথোকা পিন্ধিয়ে আছোঁ; আইটীৰ মণিধাৰো পিন্ধাই থৈছোঁ। কবৰ শুনিছোঁ, বোলে, চৰ্কাৰৰ ঘৰৰপৰা কুৰুক্ কৰিলেও হাতৰ-কাণৰ খহাই নিবৰ আয়ণ নাই।

ভোগ।—জানো, সেইবোৰ মই বুজি নেপাওঁ! কিন্তু, মোৰ মনেৰে তইঁতক পিন্ধি-উৰি থকা দেখিলে, টেকেলাই সৰহকৈ আছে বুলি বৰকৈ পেৰিবলৈ হে ধৰিব, একোকে নেৰে।

ৰংদৈ।—বাৰু, থৈ দে তইঁতৰ বুধিখন। যমৰ দূত যেন টেকেলাই পোৱাখিনিত যিখন এৰিব আমি এতিয়াই জানিছোঁ। সিবেইচা ৰামহৰিৰ ঘৰ কুৰুক্ কৰোঁতেই দেখি—ছোঁ——অ, থাক্, থাক্ মেনে মেনে থাক্, সোৰা ওলালহি!—

(এটা মানুহৰে সৈতে টেকেলাৰ প্ৰৱেশ)

ৰংদৈ।—(চৰাখন আগ বঢ়াই দি) আহক, ইয়াতে বহক। মই তামোল-ছালি আনোগৈ।

টেকেলা।—আমাৰ বহিবৰ আৰু তামোল খাবৰ সময় নাই। চৰ্কাৰী কাম কৰি লওঁ; তাৰ পাচত হে তামোল-ছালি।

(ভোগমন মূৰে-কপালে হাত দি বহি আছে)

ৰংদৈ।—এ, আই, চৰ্কাৰী কাম হল বুলি নো দুখীয়াৰ ঘৰত ছালি এডোখৰো খাই যাব নেপায় নে? বহক, তামোল এখন খায়ো যকচোন। চৰ্কাৰী কাম বুলিলে আমাৰ জনৰো এই নিচিনা লৰা-ঢপৰা।

টেকেলা।—যাম কলৈ? চৰ্কাৰী কাম তইঁতৰ ঘৰতে। এতিয়া ফাঁকি-ফুকাৰ দৰকাৰ নাই, বস্তু উলিয়াই দে; নহলে মই ভিতৰ সোমাবলৈ পালে একো নেথাকে! (ভোগমনলৈ চাই) হেৰ, বৰ গাওঁবুঢ়াটো, এতিয়া তললৈ মূৰ কৰি গুণি থাকিলেই আমাৰ চিকাৰুপ কেটকা ওলাব নে?

ভোগ।—(মূৰ দাঙ্গি বেজাৰেৰে) যি কৰিব লাগে কৰাঁ; টেকেলা ককাই, মই নিৰুপায়, কি কৰিম? মোক নো কি সুধিব লাগিছে আৰু!

টেকেলা।—এতিয়া ভালৰি বোলালে কাম নচলে। খাজনাৰ জোখাৰে ধন উঠাকৈ বস্তু উলিয়াই দে।

ভোগ!—ককাই, ঘৰ গোটেইখন বেচিলেও থেজেনাৰ জোখাৰে টকা নোলাব। মই নো কি বস্তু দিম, তুমি নিজেই যি পোৱা বিচাৰি নিয়াঁ।

টেকেলা।—নোলাব যদি নো কিবা উপায়-বুধি নকৰ কিয়? নাই, একেবাৰে উদং হব খুজিছ হবলা?

ৰংদৈ।—(টেকেলাৰ মনৰ ভাব বুজিব পাৰি, সাউৎকৰে বটাত তামোল-পাণ আৰু সিকি এটা থৈ আঁঠুকাঢ়ি আগত দি) শক্তি চাই হে ভক্তি! দুখীয়াৰ খুদ্-কণতো দেৱতা তুষ্ট হয়।

টেকেলা।—(বটালৈ চাই) ৰোগ চাই ঔষধ নপৰিলে, কেনেকৈ তাৰ বিকাৰ গুচিব? আৰু——(টেপেৰা গাওঁবুঢ়াৰ হঠাৎ প্ৰৱেশ; টেকেলাই মনত শঙ্কা কৰি, খং দেখুৱাই) কি, তহঁতৰ এইখন! চাপৰিলে মেৰ নেৰায়; মোক হাতী এটাৰ লোভ দেখুৱালেও মই চৰ্কাৰী কাম নকৰাকৈ নেৰোঁ।

টেপেৰা।—এ, টেকেলা বোপা, ইয়াতে আছাঁহি! মই আকৌ বিচাৰি বিচাৰি হাইৰাণ; তুমি ইফালে আহি এইখিনি পালাহি, মই সিফালে তোমাৰ ঘৰ পালোঁগৈ! পিচে, এতিয়া নো কি হৈছে?

টেকেলা।—কি হব, সৌ বটালৈ চোৱাঁচোন; মোক তুষ্ট কৰি গা সৰাবলৈ কেনে ফিকিৰখন পাতিছে! মই আকৌ কেনে ভকত তুমি জানাই নহয়!

টেপেৰা।—এৰা, বোপা, আজিকালি মৌজাদাৰে আমাক কথাইপতি চোভা কৰা হৈছে। এইখন শুনিলে আৰু আমাৰ ফালে যে আধ্যা পেলাবই, তোমাকো লটি-ঘটি কৰাব। (চাতুকৰে মনত পেলাই) অ, এতিয়া আৰু পলম কৰিবৰ সকাম নাই; আজি বোলে নৰাগাওঁৰে সৈতে গোটেইখন কুৰুক্ হব লাগে। মৌজাদাৰ হাকিমে বাটলৈকে দঢ়াই দঢ়াই কৈ পঠিয়াইছে।

টেকেলা।—এঃ, আমি কিবা মৌজাদাৰৰ গোলাম নে? যিমান পাৰোঁ, কৰি থাকিম। বাৰু, আহাঁচোন, আমি ভিতৰ সোমাওঁ।

টেপেৰা।—বাৰু, বলাঁ। তুমি আগ হোৱাঁ। অ, ভোগমন, তয়ো আহ।

(তিনিওৰো ভিতৰলৈ প্ৰৱেশ)

ৰংদৈ।—(চকুত আঁচল দি কান্দে) হে পৰ্ভু! এই দুখুনীৰ কপালত নো ইয়াকে লেখিছিলা নে? তিৰোতাৰ জনম দি মতাৰ বন কৰাবলৈ বাকী নেৰাখিলা; পুৱাতে পাটীৰপৰা উঠিয়েই মাইকী আৰু মতা দুইৰো বন অকলে কৰোঁতে মোৰ শাঁতি-শুঁতি নেথাকে; পথাৰত মতাৰ কাম কৰি আহি, দুপৰীয়া ভোকত বাঁহতলৰ জেং-খৰি লুৰি আনি ভাত বান্ধোহি; গৰু-গাই ধান-চাউল চপোৱাৰ উপৰিও, দিনটো কেইফালৰপৰা কিমান চিন্তাই খাই মাৰেহি তাৰ লেখ নাই; আৰু যে কিমান দুখ, পৰ্ভু, তুমি দেখিয়েই আছাঁ! হঁায়, ইমান দুৰ্গতি দেখিও তুমি এই বেটীক কিৰ্পা নকৰিলাঁ! কি কৰিম, মই জানিছোঁ, মোৰ এই জীৱ দেহাৰপৰা বাজ নহয়মানে আৰু মোৰ দুখৰ অন্ত নপৰে! মই নো কেলেই নমৰোঁও!! (বুকুত চাপৰ মাৰি মাটিত পৰি মূৰ্চ্ছা যায়)।

জেতুকী।—(মাকৰ গাত ধৰি কান্দি কান্দি) আই! তোৰ কি হৈছে? তই, কিয় কান্দিছ? তই কেলেই পৰিলি? (চিয়ঁৰ মাৰি) ঔ, বুপাই, আইৰ কিবা এটা হল ঔ! বেগাই আহ ঔ!!

(লোটা-কলহ, কঁাহী-বাটি, কাপোৰ-কানি আদি লৈ টেকেলা, টেপেৰা আৰু ভোগমন ভিতৰৰপৰা ওলাই আহে)

ভোগ।—কি হল, কি হল! (বিতত হৈ ৰংদৈক তোলে) উঠ, উঠ, কিয়নো এনে অথিৰ হৈ বেজাৰৰ ওপৰত বেজাৰ দিছ? ঈশ্বৰৰ ইছা, যি কৰে কৰি থাওক। (ৰংদৈ উঠি চকুত আঁচল দি কান্দিবলৈ ধৰে।)

টেপেৰা।—এইখন আৰু চাই থাকিব নোৱাৰি! টেকেলা বোপা, কি কি বস্তু লোৱা হৈছে, বেগেতে ফৰ্দ্দ এটা কৰি লোৱাঁ।

টেকেলা।—(হাঁহি হাঁহি), বাৰু, বহাঁচোন। ইমানতে ইমান হলে আৰু টেকেলা-গাওঁবুঢ়াৰ কাম ভালকৈয়ে কৰিবা! তুমি এটা-এটাকৈ বস্তু ধৰি যোৱাঁ, মই লেখি যাওঁ। (লিখিবলৈ ধৰে)।

জেতুকী।—(লৰি গৈ বাটি এটা লৈ) অ, এইটোচোন মোৰ ওমলা-বাটিটো! অ, মই নিদিওঁ নিবলৈ।

টেকেলা।—(বাটিটো আঁজোৰমাৰি কাঢ়ি লৈ) থ, তোৰ বাটি এতিয়া। গুচ্ ইয়াৰপৰা।

জেতুকী।—(ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি বাপেকক ধৰেগৈ) বুপাই, মোৰ বাটিটো নিয়ে এতিয়া! আজি মই কিহেৰে উমলিম? হুঁ, মোৰ বাটিটো দে। (বৰকৈ চিঞঁৰি চিঞঁৰি কান্দে)।

ভোগ।—(চকু-লোটুকি) নেলাগে সেইটো। মোৰ আইক মই আন এটা আনি দিম। (কোলাত তুলি লৈ জেতুকীক নিচুকায়)

টেকেলা।—ওঁ, আমাৰ কাম হল ; এতিয়া উঠিবহে লাগে। (লগত অনা মানুহটোক) হেৰ, এইখিনি ভাৰ বান্ধি ল।

টেপেৰা।—এৰা, উঠাঁ, বলাঁ যাওঁ। সিফালেও কেবাঘৰো আছে।

(বস্তু লৈ তিনিওৰো প্ৰস্থান)

ভোগ।—(বস্তু নিয়ালৈ চাই থাকি) হাঁয়, এতিয়াও মই জীয়াই আছোঁ! (পৰি মূৰ্চ্ছা যায়)।

ৰংদৈ।—(ভোগক দাঙ্গি ধৰি) উঠ্, উঠ্‌হঁক, মাইকী মানুহৰ দৰে বিয়াকুল হৈছ কেলেই? (বলেৰে ধৈৰ্য্য ধৰি বহি) কপালত যি আছে তাক কোনে গুচাব? তথাপি, দুখৰ পাচত সুখ আছে বুলি সকলোৱে কয়।

ভোগ।—(উঠি বহি চকু মোহাৰি) কিনো কম ঐ! মই তইঁতৰো বধৰ ভাগী হলোঁ! কুলী হোৱাৰ ভয়ত, আৰু মান ৰইথা কৰিবলৈ গৈ, চৰ্কাৰী গাওঁবুঢ়া বিষই খাওঁতে এতিয়া মোৰ এনে বিলাই! দেহিঐ, মোৰ আইৰ হাতৰপৰা সি অধৰমীয়ে বাটিটো আঁজোৰ মাৰি নিয়ালৈ মনত পৰিলে,

এতিয়াও মোৰ বুকু ফাটি যায় যেন লাগে ! হে পৰ্ভু, তোমাৰ কি অতভুত্ মহিমা ! এনেথন সুখ ভুগিলৈকে মানুহে গাওঁবুঢ়া-বিষই থাবলৈ থাটি-লুটি ফুৰে ! হাঁয় ! হাঁয় !

ৰংদৈ।—মৰাটো মৰেই ; জীয়াটোও সেই বুলি তাৰ লগতে মৰিব পাৰে নে ? এতিয়া আৰু শোক-বেজাৰ কৰি থাকিলে কি হব ? গাওঁবুঢ়া বিষৈয়ে আমাৰ গতি যি কৰিলে কৰক। এতিয়া আৰু তাত সকাম নাই ; কাইলৈ গৈ হাকিমৰ আগতে সেইখন বিষই শোধাই থৈ আহি গাটো আজৰি হৈ লবিহঁক। দেহা ভালে থাকিলে, কোন্ নো নেথাই মৰিছে ? এতিয়া হাতে-কাণে যি আছে, তাকে বেচি তৰোঁহঁক। পাচে পৰ্ভূৱে যি কৰে !

ভোগ।—(দীঘলকৈ হুমুনিয়া পেলাই) ভাল কৈছ ; তোৰ কথাতে ভৰ দিলোঁ। কাইলৈ মৌজাদাৰ হাকিমৰ ওচৰত আমাৰ বিষৈথনৰ মেট্‌মৰা ভাৰথন শোধাই দিহে আহিবগৈ লাগে।

ৰংদৈ।—আহচোনহঁক, ভিতৰ সোমাওঁ, কিবা এৰি গৈছে নে চাওঁগৈ।

(তিনিওৰো প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—আদালত।

(মিঃ ইয়ং, পেস্কাৰ, টেকেলা)

মিঃ ইয়ং।—ফেস্কাৰ!

পেস্কাৰ।—হজুৰ!

ইয়ং।—ফৌজ্‌দাৰী মকদ্দমা পেচ্‌ কৰিবে লাগে।

পেস্কাৰ।—বহুত আচ্ছা হজুৰ! হেৰ, টেকেলা, ভেলেউ মৰিয়ানীক ফুঁকাৰচোন।

টেকেলা।—ভাল, দৌতা। (চিয়ঁৰি) ভেলেউ মৰিয়ানী হাজিৰ। ভেলেউ মৰিয়ানী হাজিৰ।

(ভেলেউৰ প্ৰৱেশ ; হাতযোৰকৈ থিয় দিয়ে)

ইয়ং।—টুমি, গোচৰ কৰিছে?

ভেলেউ।—হৈছে হজিৰ!

পেস্কাৰ।—বাৰু, হলফ্‌ ল। ক, বুলি, যি কম সঁচা কম। মিছা কলে ধৰ্ম্মে ঘটাব।

ভেলেউ।—এ খোদাই! মিছা কবলৈ নো কি হৈছে? খঁচা কমতোন্।

ইয়ং।—টোমাৰ কোন্ কটা টাকিছে?

ভেলেউ।—নাই হজিৰ! বেটীক কোনেও কটা নাই।

পেস্কাৰ।—নহয়, তোৰ কি কথা কবলৈ আছে, তাকে হে সুধিছে।

ভেলেউ।—অ, খেইটো কথা! হজিৰ, বেটী বাঁৰী মানুহ। খেতি-পথাৰৰ খঁচেই নাই। কুকুৰা পোৱালি পুহি যেন্তেন্কৈ পোহ যাওঁ। তাৰে যাই কুকুৰাজনীকে খিদিনাসন ভোগমন গাওঁবুঢ়াই কাঢ়ি আনিলেগৈ! বেটী নিগমে মৰিলোঁ! এনে অইনাই হলে কেনেকৈ থাকিম, হজিৰ!

ইয়ং।—হেইটো টোমাৰ কুকুৰ ডৰিছে? ডৰিছে তো কি কৰিছে?

ভেলেউ।—মাৰি খালে চাগৈ, হুজিৰ!

ইয়ং।—হেইটো কুকুৰ কায়? হি কি জাত আছে?

পেস্কাৰ।—নহয় হুজুৰ, কুকুৰ নহয়, মুৰ্গী হে।

ইয়ং।—হাঁ, হাঁ, হামি এটিয়া জানিলে। আচ্ছা, গাওঁবুঢ়াকো বলাও।

পেস্কাৰ।—হেৰ, টেকেলা, ভোগমন গাওঁবুঢ়াক ফুঁকাৰ; মুক্তিয়াৰকো খবৰ দিবিগৈ।

টেকেলা।—ভাল, দৌতা! (চিয়ঁৰি) ভোগমন গাওঁবুঢ়া হাজিৰ। ভোগমন গাওঁবুঢ়া হাজিৰ।

(কঁপি কঁপি ভোগমনৰ প্ৰৱেশ)

ইয়ং।—টুমি গাওঁবুঢ়া টাকিছে।

ভোগ।—(কঁপি কঁপি) হয়, ধৰ্ম্মাৱতাৰ!

ইয়ং।—হেইটো মাইকী গড়তে টুমি মুৰ্গী ডৰিছে?

ভোগ।—হয়, হুজুৰ, ধৰ্ম্মাৱতাৰ!

ইয়ং।—টুমি টাকে ডাম ডিছে?

ভোগ।—নাই দিয়া, হুজুৰ।

ইয়ং।—এটিয়া ডাম ডিবে?

ভোগ।—নাই হুজুৰ, কৰপৰা দিম, দুখীয়া মানুহ।

(মুক্তিয়াৰৰ প্ৰৱেশ)

ইয়ং।—(পেস্কাৰৰ প্ৰতি) ওৱেল, এই আড্মি কচুৰ কবুল কৰিছে। টাকে আমি ফাটক ডিবে।

পেস্কাৰ।—হয়, হুজুৰ! কিন্তু সি আচল কথা চম্‌জি কব জনা নাই। তাৰ মুক্তিয়াৰক সুধিলে ভাল আছিল।

ইয়ং।—আচ্ছা, মুক্তিয়াৰকে বলাবে লাগে।

মুক্তিয়াৰ।—হুজুৰ! বেণ্ডা হাজিৰ আছোঁ।

ইয়ং।—টোমাৰ কুচ্ জবাব টাকিছে?

মুক্তিয়াৰ।—হয়; হজুৰে ঠিককৈ দৰিয়াপ কৰিব লাগে।

ইয়ং।—(অসন্তুষ্ট হৈ) হামি টিক দৰিয়াপ নাই কৰিছে?

মুক্তিয়াৰ।—হজুৰ, মোৰ মোক্কেল গৰিপ; কিন্তু ভাল মানুহ। ইয়াৰ সম্বন্ধে ভালকৈ দৰিয়াপ কৰিব লাগে।

ইযং।—(খঙেৰে) ডৰিয়াপ! ডৰিয়াপ! ক্যা ডৰিয়াপ আছে?

পেস্কাৰ।—আপুনি একে-আষাৰে নো আচল কথা কৈ নেপেলায় কিয়?

মুক্তিয়াৰ।—অ, হয়। হুজুৰ, এই গৰিপে তাৰ নিজৰ ক্ষমতাৰে মুৰ্গী কাঢ়ি অনাগৈ নাই।

ইয়ং।—টাকে কোন্ থেম্‌টা দিছে?

মুক্তিয়াৰ।—হজুৰে।

ইয়ং।—অঃ, টুমি একদম্ জুঠা কৈছে; হামি টাকে হেই থেম্‌টা নাই ডিছে। জোৰ-জবৰদস্তি জুলুম কৰিবলে হুকুম হামি নাই দিছে।

মুক্তিয়াৰ।—হজুৰে দৰিয়াপ কৰি চাওক, দিছে।

পেস্কাৰ।—হয়, হজুৰে দৰিয়াপ কৰি চাওক, দিছে।

ইয়ং।—হামি জুঠা নাই কৈছে; হামি হুকুম নাই ডিছে।

মুক্তিয়াৰ।—বাৰু, মই ভাঙ্গি কওঁ। হজুৰ, সেই মুৰ্গী বৰচাহাবৰ ৰচদলৈ হে আনিছিল; গাওঁবুঢ়াৰ নিজলৈ নহয়।

ইয়ং।—ৰচদ আনিছে তো ডাম নাই ফাইছে?

মুক্তিয়াৰ।—দাম পালে আৰু এনে হবলৈ পায় নে? হজুৰ নতুন কাৰণে বুজা নাই এথোন, পাচে সকলো বুজিব।

ইয়ং।—ডাম নাই ফাইছে! আচ্ছা, হামি নাজিৰকে ছুডিবে,—নাজিৰ বাবু!

নাজিৰ।—(নেপথ্যৰপৰা 'হজুৰ!' বুলি বেগেৰে প্ৰৱেশ)

ইয়ং।—এই আডমি ৰচদ ডাম নাই ফাইছে?

নাজিৰ।—নাই, হজুৰ, দাম দিয়াৰ দস্তুৰ নাই।

ইয়ং।—ডস্তুৰ নাই! মাগ্‌না কাবে! বহুত বয়া ডস্তুৰ আছে। আচ্ছা, হামি এই কঠা ডেকিবে পিচাৰি। আভি আচামী থালাচ।

(মুক্তিয়াৰ, ভোগমন, নাজিৰ প্ৰভৃতিয়ে চেলাম দি প্ৰস্থান কৰে)

ভেলেউ।—হুজিৰ! পিচে, দুখুনী বেটী হে নিগমে মৰিলোঁ!

ইয়ং।—নাই, নাই মৰিবে। এইঠো বাট হামি ওপৰতে লেকিবে। কি জানি টোমাৰ থাটিৰে চবকো ভালা হব ফাৰে।

ভেলেউ।—সেইটো খোদায়ে হে জানিছে! (চেলাম দি প্ৰস্থান)

ইয়ং।—(পেস্কাৰৰ প্ৰতি) ওৱেল, এইঠো ভালা ডস্তুৰ নাই আছে। কুলী জবৰদস্তি ডৰিবে! ৰচদ কাবে, ডাম নাই ডিবে! গাওঁবুঢ়া কাম কৰিবে, টলব নাই পাবে, কুচ্ নাই মিলিবে! কেইচা ডস্তুৰ! এ চব বাট হামি ওপৰতে লেকিবে। (প্ৰস্থান)

(চাহাব উঠি যোৱাৰ পাচত, কাকত-পত্ৰ জুকিয়াই লৈ পেস্কাৰৰো প্ৰস্থান)।

তৃতীয় পট,—গাঁৱলীয়া ৰাজবাট।

(কচুখোৱা, কেৰপাই আৰু টেপেৰা)

কেৰ।—মোলৈ হলে অসহনী হলহি ককাইটি! নোৱাৰি আৰু! কাইলৈ মোৰ বিষৈথন শোধাই দিওঁগৈ হে বুলিছোঁ।

কচু।—দেগৈ শোধাই। পাৰিলে আমিও দিওঁগৈ।

টেপেৰা।—কিয়, নোৱাৰিম নো কিয়? কিনো নিকিনা-গোলাম সোমালোঁ? এৰিলেও নেৰিবৰ আয়ণ আছে নে কি?

কচু।—এৰা, তেনেকুৱাইতো। আন এটা নলয়মানে নেৰে হেনো।

(ভোগমনৰ প্ৰৱেশ)

ভোগ।—(হাঁহি হাঁহি) হেৰ, মৰিব-নজনাইঁত, আছ? কি কৰিছইঁক?

কেৰ।—ওঁ, আছোঁ তো। তই মৰিব জনাটোওচোন আছ? কলৈ নো গৈছিলি? আজিচোন মন মুকলি?

ভোগ।—এৰা, গৈছিলোঁ এই ফালে; হাকিমৰ ঘৰৰপৰা আহিলোঁগৈ।

টেপেৰা।—সকাম বা কি আছিল?

ভোগ।—সকাম আমাৰ বিবৈথনৰ ভাৰথন শোধাই দিয়া।

কচু।—কি, কি, হেৰ, কেনেকৈ শোধালি কচোন?

ভোগ।—কাম নকৰোঁ বুলিলোঁ, আৰু হৈ গল।

কচু।—কাম নকৰোঁ বোলাতে এৰি দিলে নে?

ভোগ।—হেঃ, ক'ত এৰে খেমেখা; কত টাংবাং কৰি হে এৰাইছোঁ!

কেৰ।—কিনো টাংবাং কৰিলি? কচোন আমাকো বুধিটো।

ভোগ।—সলনি নিদিলে নেৰে একোপধ্যে। পিচে, কছাৰী-লৰা ভদিয়াক ফুচুলাই নি সলনি দি পাকতে এৰাই গুচি আহিছোঁ।

কচু।—এৰা, মই নকৈছোঁ, বোলোঁ, আন এটা নেপায়মানে নেৰে।

কেৰ।—ভাল হল, শিকি ললোঁ! ময়ো সলনি বিচাৰিব হে লাগিল বোপাই! কোনোমতে এৰাব পাৰিলেই হয়।

টেপেৰা।—ময়ো', ময়ো। হেৰ, পাব যদি, মোলৈকো বিচাৰিবি এটা!

কচু।—কিন্তু, চাবিইঁক, এৰিলেও সুখ নাই। খেমেখা নেৰিবিইঁক। কুলী-ধৰা ৰচদ-দিয়া এইবোৰ নিয়ম উঠিব, আৰু গাওঁবুঢ়াই বানচ পাব বুলি শুনিছোঁ! আমাৰ চেহাবে হেনো এই কথা চৰকাৰলৈ লিখিছে।

কেৰ।—এঃ, মেনেমেনে থাক। বোলে, "মোমাই মৰক, ভূতক পাচে পাওক"। চৰকাৰৰ হুকুম অহালৈ আমি জীয়াই নেথাকোঁ!

টেপেৰা।—বাৰু, যি হয় ঘৰত কৰিবিগৈহঁক। এতিয়া দুখত এফেৰি আনন্দ কৰি চাওঁ আহহঁক। সিদিনা জিলাৰ 'ঠেইটাৰ'-ভাওনাত শুনি অহা গাহানটোকে ধৰোঁহঁক।

কেৰ।—বেচ কথা। মোৰ হলে গাহানটো মুখত আহি আছে। চেৰে-চেৰে পাক এটাও দিওঁ, ধৰিবিহঁকচোন :—(কেৰপায়ে লগাই দিয়ে, চাৰিওটাই গীত গাই গাই ঘুৰি ঘুৰি নাচে)

গীত।

থট,——কাশ্মিৰী খেম্‌টা।

আমি চাৰি গাওঁবুঢ়া,
চাৰিগোট ঢেঁকী-খোৱা;
ৰাতি দিনে কাম বানি হওঁ এধামৰা! (আমি গাওঁবুঢ়া)
বাহিৰত বৰ-কথা,
ভিতৰত কন্দা-কটা;
ঘৰে-পৰে থকা-খুন্দা গৰিহণা খাই ফুৰা! (আমি গাওঁবুঢ়া)
ঘৰৰ খোৰাক খাই,
পৰৰ কাম চলাই,
ঘুৰি ফুৰোঁ দিনে-ৰাতি অনাহাৰী বিষৈখোৱা! (আমি গাওঁবুঢ়া)

যৱনিকাপাত।

টেটোন তামুলি।

(ধেমেলীয়া নাটক)

আদিছোৱা।

বচোঁতা,
সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ
ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা, এম্‌, আৰ, এ, এচ।

দ্বিতীয় তাঙৰণ,
১৮৬২ শক।

তেজপুৰ, অসম,
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা প্ৰকাশিত

বেচ ।০ আধলি এটা।

তেজপুৰ,
লীলা-এজেন্সিৰপৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত।

কলিকতা,—৮৫নং অপাৰ চাৰকুলাৰ ৰোড,
'ভাৰতমিহিৰ' যন্ত্ৰত
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

পাতনি।

"টেটোন তামুলি"ৰ বিষয়ে অসমীয়া ৰাইজে আগৰেপৰা ভালকৈ জানে। এই বিষয়ে একেৰিমান বঢ়াই কবলৈ গলেও অতিৰঞ্জিত হোৱাৰ হে ভয়। গতিকে, ৰাইজৰ মূলবস্তুত কোনো লৰচৰ নঘটাই, তাক নাটমন্দিৰত উলিয়াব পৰাকৈ সজোৱা হল মাথোন। কিন্তু, লিখকৰ কাল্পনিক সাজপাৰে যে মূলচিত্ৰৰ আচল জেউতিত অলপ হীন-ডেঢ়ি ঘটাইছে, সেইটো তেওঁ স্বীকাৰ কৰে; আৰু সেইবাবে ৰাইজৰ ওচৰত তেওঁ ত্ৰুটী মাৰ্জ্জনা বিচাৰে।

"টেটোন"ৰ চিত্ৰ সুবিধাকৈ তিনি ছোৱাত ভগাই, তাৰে এই আদিছোৱা আগধৰি আগবঢ়োৱা হৈছে; সময় আৰু ছেগ পালে, মাজ আৰু শেহ ছোৱা পাচত উলিয়াবলৈ বাঞ্ছা থাকিল। কিন্তু, অসমীয়া 'ষ্টেজ'ত খেমেলীয়া নাটকৰ বৰ্ত্তমান যেনে অভাৱ, তালৈ চাই, এই লিখকে সেই সময় আৰু ছেগ পোৱাৰ আগেয়ে যদি কোনোবা সুলিখকে বাকী দোছোৱা হাতত লয়, তেন্তে সি অতিশয় আনন্দৰ বিষয় হব। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
১৭ আহিন, ১৮৩১ শক।

বিনীত,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

দ্বিতীয় তাঙৰণৰ কথা।

এইবাৰ আগৰ তাঙৰণৰ ছপা-ভুল আৰু বৰ্ণাশুদ্ধি আশোঁৱাহ পাৰ্য্যমানে শোধন কৰা হৈছে; আৰু নাট-মন্দিৰৰ সুবিধা বঢ়াবৰ অভিপ্ৰায়ে নাটৰ গোটাদিয়েক দৃশ্যৰ যৎসামান্য লৰচৰ কৰি, গোটাদিয়েক নতুন দৃশ্য লগাই দিয়া গৈছে।

তেজপুৰ, অসম।
ভাদ্ৰ, ১৮৩২ শক।

গ্ৰন্থকাৰ।

টেটোন-তামুলি।

আদিছোৱা।

প্ৰথম অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—মনাইৰ পদূলি।

টেটোন।—(অকলশৰে ইফাল-সিফালকৈ টহলি) আহক বাইটী মাছৰপৰা আজি। মই, বাপেকে, এইখিনিতে খালৈৰপৰা পোনেই বৰকাৰৈ এটা আৰু মৰঠী-পুঠী এজনী লৈ, বেলেগে খৰিকাত দিমগৈ। বোপাই পথাৰৰপৰা আহি নৌ পাওঁতেই, বাপেকে, খৰিকা-দিয়া পেট পাবগৈ। আকৌ, আইৰপৰাও আঞ্জাত দিয়াবো ভাগ লম নহয়, মই বাপেকে। আহক আজি; জাকৈয়া নাহেমানে ময়ো পদূলিমূৰৰপৰা নাতৰোঁ নহয়। (অলপ পৰ টলকা মাৰি বৈ) অ, ভাল মনত পৰিছে! আজি ভিনীহিকো মাতি পঠিয়াইছে নহয়। সেইটো আহি পালে, আমাৰ কাৰৈ মাছৰ মূৰ চোবোৱাটি হৈছে আৰু! আইৰ আৰু বোপাইৰ আকৌ তালৈ হে ধাউতি। জোঁৱাই-লৰা আহিব বুলিলেইচোন দুইবো গাত ততেই নাইকিয়া হয়। আজি, বাৰু, আহক বাপেকে, দেখিম ময়ো।

(ধনাইৰ প্ৰৱেশ)

টেটোন।—আও! ভিনীহি, তুমি বহুত দিন জীবাঁ দেও!

ধনাই।—হেৰ, কি হল অ? কোন্‌খন মঙ্গলত নো প্যালি, মই বহুত দিন জীম বুলি?

টেটোন।—এ, মঙ্গল নহয়, ভিনীহি, মানুহৰ নাম লওঁতেই ওলালেহি হেনো তাৰ আয়ুস্ বাঢ়ে।

ধনাই।—অ, তই তেন্তে মোক চৰ্চ্চি হে আছিলি হবলা?

টেটোন।—সঁচা, তোমাক লৈয়ে নিতৌ মোৰ চৰ্চ্চা বাঢ়িছে হওঁতে।—ঘাইকৈ আজি,—এইবেলা।

ধনাই।—তোৰ নো কি ভাগৰ ভাতগাল খালোঁ অ, তাকে যে চৰ্চ্চি থাক?

টেটোন।—এ, ভাগৰ ভাত হে বুলিছোঁ, তাৰ লগতে মাছকেটাও যে! ভাততকৈ মাছৰটো ভাবনা হে আগ হৈছে।

ধনাই।—বাৰু, তোৰ ভাত-মাছ খোৱা কাথাখন থ এতিয়া। কচোন, বাপেৰ কলৈ গল?

টেটোন।—(আপোনা-আপুনি) আও! "বাপেৰ"! শহুৰ বুলিবলৈ 'বৰ মানুহৰ বেটাৰ' লাজ লাগে! বাৰু, শিকাম বাপেৰে ময়ো, ৰবি। (ফুটাই) এ, ভিনীহি, বোপাই পতাল ছিৰি তলৰ মাটি ওপৰ কৰিবলৈ গৈছে।

ধনাই।—(আপোনা-আপুনি) উঃ, কটা, ভাল কথা সুধিলে আকৌ ই পেংলাই হে কৰে! (ফুটাই) বাৰু, বাপেৰৰ কথা বুজিলোঁ; হেৰ, মাৰ গল কলৈ?

টেটোন।—(ভোৰভোৰাই) উস্! শাহু বুলিবলৈকো লাজ! মোৰ আইক শাহু বুলিলে ই বজাৰ কোৱঁৰটো সৰু হব! বাৰু, চাম বাপেৰে ময়ো, কিমান উধাব পাৰ। (ফুটাই) এৰা, ভিনীহি, আইও নাই। আই সাদিনীয়া পঁইতা খুৱাই মৰা জীয়াবলৈ গৈছে।

ধনাই।—(আপোনা-আপুনি) ঔ কটা, লৰাটোৰ ভেঙ্গুচালিখন বাঢ়ি হে গৈছে! (ফুটাই) হেৰ, বায়েৰো নাই হবলা ঘৰত?

টেটোন।—(ভোৰভোৰাই) বাৰু, অলপ শাম কাটিছে। (ফুটাই) নাই, ভিনীহি, বাইটীও নাই ঘৰত। বাইটী সাগৰ চালি মাণিক তুলিবলৈ গৈছে।

ধনাই।—(আপোনা-আপুনি) ই কটা বৰ আধাকটা লৰা! ভাল কথা সুধিলে সি পেংলাই হে কৰে! বাৰু, ৰবি, ময়ো চুঙা চাই সোপা দি থওঁ। (ফুটাই) হেৰ, বাপেৰ আহিলে কবি, বুলি, ভিনীহি আহিছিল, কাণমাৰিলৈ তহঁতৰ বৰ চঁপা গছজোপা কাটি নিবলৈ; পিচে, ঘৰত মানুহ নেপাই উলটি গল।

টেটোন।—(ভোৰভোৰাই) আও! ম'হৰ শিঙত কঁকিলা-দাৱ্! এওঁৰ বুধিৰ লৰটো অমুকাই লগ নেপামগৈ যেন ভাবিছে! আৰু, হেনো ঘৰত মানুহ নেপাই হে এওঁ এতিয়া ওলটে! আমি এওঁৰ মানত মানুহেই নহওঁ! বাৰু, ৰবি, বাপেৰে, মানুহ নে গৰু দেখুৱাম। (ফুটাই) এ, ভিনীহি, চঁপাগছৰ আশাটি এৰিলেই ভাল। আমাৰ দাঁত-খৰিকা কৰিবলৈ বুলি সেই জোপা গছ বোপায়ে মোক কালিয়েই কাটিবলৈ কৈ থৈছে। পিচে, মোৰ্ নগীয়া কটাৰীখন ধৰাই লবলৈ শিল পোৱা নাই দেখি হে আজিও কাটিব পৰা নাই; পৰ্ব্বতলৈ শিল বিচাৰি যাওঁ বুলি হে ভাবিছোঁ।

ধনাই।—(আপোনা-আপুনি) উঃ কটা! ই গুদাগুদি লৰা নহয়। ইয়াৰে সৈতে উত্তৰা-উত্তৰি কৰিবলৈ গলে আৰু লাজ হে পাব লাগিব। (খং দেখুৱাই) হেৰ, বান্দৰ! তোৰে সৈতে মই চুপতি কৰিবলৈ অহা নাই, জানিছ। কটা, কুকুৰ, লৰাই লাই পাই গললৈকে জঁপিয়াৰ দেখোন!

(উচাৎ মাৰি ধনাই গুচি যায়)

টেটোন।—(কাষলতি বজাই ভঁপিয়ায়) আয়ুস্, আয়ুস্, এতিয়া হে মোৰ গাটি শুত্ লাগিছে। আজি এইপাটক এই দৰে নেখেদা হলে, মোৰ ফালে মৰঠী-পুঠী খৰিকাত দিয়াটি হৈছিল আৰু! (ভিনীহিয়েকলৈ চাই চাই) যোৱাঁগৈ, বেগাই যোৱাঁগৈ। ঘৰত চাগৈ ৰোহপাটীখনে বিৰহত বিনাব লাগিছে!

(মনাইৰ প্ৰৱেশ)

মনাই।—কি, অ, আপুটি, কি হল? আজিচোন তোৰ মনত ৰৰ ৰং?

টেটোন।—এৰা, ভিনীহিৰ খংচাটু দেখি!

মনাই।—কি! ভিনীহিয়েৰ আহি গল নে কি?

টেটোন।—ওঁ, সৌটো নহয়, ভিৰাই বেগ্‌ ধৰিছে ঘৰলৈ।

মনাই।—কিয়? কিয়?

টেটোন।—কিয়?—পৰ্ব্বতখন যে থিয়।

মনাই।—এ, দুপৰীয়া খং তুলি নলবি দেই লবাই। কি হৈছিল ভাঙ্গি নকৱ কিয়?

টেটোন।—ভাঙ্গিম কেনেকৈ আকৌ? হাতেৰে ধৰিব পৰা বস্তু হলে হে ভাঙ্গিব পাৰোঁ!

মনাই।—কটা, মই কি ওভত্-গোৰৰ লৰাটো পালোঁ! এনে লৰা হোৱাতকৈ নোহোৱাই ভাল। হেৰ, বোলোঁ, মোৰ কথা কিবা কৈছিল নে ভিনীহিয়েৰে?

টেটোন।—ওঁ, কৈছিল তো। সমন্ধত নাকটি ছিঙ্গি কৈছিল, বোলে "বাপেৰ কলৈ গল?"

মনাই।—পিচে?—তই কি সমিধান দিলি?

টেটোন।—পিচে, মযো দিলোঁ তাক দান চাই সমিধান যি দিব লাগে।

মনাই।—কটা, গৰু! দান নহলে হে সমিধান দিয়ে। তই নো কি দান পাইছিলি?—তোক পালে কিহে আজি!

টেটোন।—পাব লাগিছে কিহে আৰু, ওভোতগোবৰ বুলিহে নহয়।

মনাই।—হেৰ, ভিনীহিয়েৰে বাপেৰ কলৈ গল বুলি সোধোঁতে তই কি বুলি কলি?

টেটোন।—কলোঁ, বোলোঁ, বোপাই পতাল ছিৰি তলৰ মাটি ওপৰ কৰিবলৈ গৈছে।

মনাই।—দেখিছোঁ বাৰু এতিয়া!

টেটোন।—বোলোঁ, দেখিবলগীয়া বস্তু নহয়, কথা হে। ভিনীহিক কোৱা কথা মিছা জানো? তুমি হাল বাবলৈ নাই যোৱা জানো?

মনাই।—বাৰু, আন কাৰো কথা সোধা নাই নে?

টেটোন।—কিয় নাই সোধা; আইৰ কথাও সুধিছিল, বাইটীৰ কথাও সুধিছিল।

মনাই।—তই পিচে কি কলি?

টেটোন।—মই সঁচা সঁচা কথা কলোঁ।

মনাই।—হেৰ, কি সঁচা কথা কলি?

টেটোন।—কলোঁ, বোলোঁ, আই সাদিনীয়া পঁইতা খুৱাই মৰা জীয়াবলৈ গৈছে; আৰু বাইটী সাগৰ চালি মাণিক তুলিবলৈ গৈছে।

মনাই।—বাৰু, চোৱাঁ এতিয়া!

টেটোন।—বোলোঁ চাবলগীয়া বস্তু নহয়, কথা হে। আই ভুঁই কৰলৈ আৰু বাইটী জকাই বাবলৈ যোৱা নাই জানো?

মনাই।—বন্দী, বাবৰ বুকুত যোৱা, আৰু কিবা সুধিছিল নে?—তোক আজি ধুন্ মেথুৰাম বাপেৰে।

টেটোন।—আজিয়েই বা কাইলৈয়েই। কি ধুন্ মেথুৰা, মেথুৰাবা। যি হৈছিল তাকে হে কৈছোঁ। সঁচা কথা কলে খং উঠে যদি নকওঁ, কি আছে।

মনাই।—উঃ, উপায় নাই ইয়াৰপৰা ! বাৰু ক, আৰু কি হৈছিল কৈ যা।

টেটোন।—আৰু, ভিনীহিয়ে কৈছিল, বোলে, বাপেৰ আহিলে কবি, তইঁতৰ বৰ চঁপাগছজোপা কাণমাৰিলৈ কাটি নিবলৈ আহিছিলোঁ, পিচে,—

মনাই।—(হাঁহি মাৰি) পিচে, তই কি কলি ?

টেটোন।—মই কলোঁ, বোলোঁ, সিটি আশা এৰি দিয়াঁ ভিনীহি, আমাৰ দাঁত-খৰিকা কৰিবলৈ সেইজোপা গছ মই কাটোঁ৷ কাটোঁকৈ হে আছোঁ।

মনাই।—(আপোনা-আপুনি) ইয়াৰ আটাইবোৰ পাক-লগা কথা ! (ফুটাই) তাৰ পিচে ?

টেটোন।—তাৰ পিচে, ভিনীহি দেখোন উচাৎ মাৰি গুচি গৈছেগৈ !

মনাই।—অ, কটা, লৰাই ইমান অতপালি কৰ ! বাপুৰে, ভিনীহিক এসাঁজ খুৱাবলৈ বুলি মাতি আনিছে, ভালকৈ মাতি-বুলি বহিবলৈ দিওঁ, সেইটো নাই, সি পেংলাই কৰি খেদি হে দিলে ! কটা, এনে আপদীয়া লৰা কেলেই লাগিছে ! তই এতিয়াই মোৰ ঘৰৰপৰা ওলাই যা। নহলে, এই হালোৱা এছাৰিৰ কোবত তোৰ ধাতু উৰুৱাম আজি !

টেটোন।—বাৰু, মোৰ ধাতুটো উৰুৱাই তোমাৰটো ধাতু পাচত উৰুৱাবলৈ বৰ নেলাগে ! আমি বাৰু আপোন মনেৰেই ওলাই যাওঁ। তুমি জী-জোৱাঁই লৈয়ে থাকাঁ। ওলাই নগলে মোৰ কল্যাণ নাই বুলি ময়ো জানি লৈছোঁ। যাওঁ, কাৰোবাৰ জীৰ লগত মোৰো জোৱাঁই-যোৰা মিলিলে মিলিব পাৰে।

(গা কেহেলিয়াই ২ টেটোনৰ প্ৰস্থান)

মনাই।—ভাল কৰিলে বন্দী বাঘেখোৱাই ! ভিনীহিয়েকে চাগৈ বেজাৰ পাই হে গৈছে। যেনেবোৰ হে ভেঙুচালিৰ কথা শুনিলোঁ, কাৰ নো

বাক খং মুঠিব ! কি কৰিম, এই ওভত-গোৰে নচা লৰাটোৰপৰা মই নিৰুপায়। যাওক সি, কত মৰে মৰকগৈ। মই যাওঁ, ভিনীহিয়েকক বৰাই-বুজাই আকৌ মাতি আনোগৈ। যাওঁ।

(প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—

চম্পাৱতীৰ ফুলনি।

(চম্পাৱতীয়ে ফুলনিৰ ফুল তুলি লৈ, মালা গাঁথিবলৈ বহি, গুণ্‌গুণ্‌কৈ বিয়া-নাম গায়)

* * * *

পুখুৰীৰে চউপাশে থাগৰিৰে বেৰা,
ৰাম ৰাম থাগৰিৰে বেৰা।
দলি মাৰি পেলাই দিছে স্ফটিকৰে মালা,
ৰাম ৰাম স্ফটিকৰে মালা॥

* * * *

পুখুৰীৰে চউপাশে মৃগপহু চৰে,
ৰাম ৰাম মৃগপহু চৰে।
তাকে দেখি ৰামচন্দ্ৰে শৰ-ধনু ধৰে,
ৰাম ৰাম শৰ-ধনু ধৰে॥

(বংদৈৰ প্ৰৱেশ)

বংদৈ।—এ, আই, আইদেৱেচোন অকলে অকলেই বিয়াখন পাতিছে ! মই তেও আঁৰে-আঁৰে শুনি হে আছিলোঁ। পিচে, নামৰ মুৰৰ কাঁকিকেচোন এৰিলে !

চম্পা।—মোৰ মনত নাই অ, ৰংদৈ! মূৰৰ ফাঁকি নো কি আছিল?

ৰংদৈ।—এই ফাঁকি আছিল, শুনক :—

আগত দিয়াঁ পাচত দিয়াঁ পাঞ্চ আয়তীয়ে,
ৰাম ৰাম পাঞ্চ আয়তীয়ে।
দুৰ্ব্বা ঘাটৰ পানী তোলে যশোদা সুন্দৰী,
ৰাম ৰাম যশোদা সুন্দৰী॥

চম্পা।—তোৰো ভাল মনত থাকে, ৰংদৈ!

ৰংদৈ।—মনত নাথাকিব কিয়, মই আওৰাই থৈছোঁ নহয়।

চম্পা।—কেলৈ নো আওৰাই থৈছ?

ৰংদৈ।—কেলৈ?—বিয়ালৈ।

চম্পা।—কাৰ বিয়ালৈ অ, ৰংদৈ?

ৰংদৈ।—মই যাৰে বান্দী, তাৰে বিয়ালৈ।

চম্পা।—হেঁই এই জনি!—গুচ্ ইয়াৰপৰা।

ৰংদৈ।—আও! নামৰ ভাগ ললেও দায় লাগে নে? নেলাগে বাৰু নামৰ ভাগ; যোজোনা এটাকে দি থওঁ,—"বাঁহৰ আগত বগলী নাচে, আমাৰ আইদেউৰ বিয়ালৈ এদিন-এবেলা আছে"।

চম্পা।—এই লেবীজনীয়ে কিথন বলকে! থাক্ তই তোৰ যোজোনা লৈ। (চাঁত্‌কৰে আঁতৰি গুচি যায়)

ৰংদৈ।—এ, আই, ৰং কৰোঁতে খঙেই উঠিল হবলা। যাওঁচোন, আকৌ ৰং লগাবলৈ চাওঁগৈ। (প্ৰস্থান)

তৃতীয় পট,—

ধনাইৰ আগচোঁতাল।

ধনাই।—(অকলে) উঃ কটা, লৰাটোৰ ভেঙ্গুচালিখন! কটা, ওঁঠ চেপিলে গাখীৰ ওলোৱা কালিৰ ফুকলীয়া লৰাটোৰ কেনে আঁহে আঁহে কথা! নহব নো কেলেই,—যেনে বাপেকি, তেনে পোৱালি! বাপেকপাটো সেই; বাপেকৰ চালত হে পিতেক চলে। মোক মাতি নি এই দৰে লঘু কৰাটো বাপেকৰ বুধি নহলে নো ফুকলীয়া লৰাই ইমানবোৰ কথা ঢুকি পায় নে? আৰু, মাকজনীও হব পায় সেই একে গছৰে পাণ। জীয়েকতে তাৰ পৰিমাণ পাইছোঁ নহয়। সেই দিনা দুপৰীয়া পথাৰৰপৰা আহি থকা-খুন্দাকৈ শুদা ভাতগৰ্হা গিলোঁতে টেঁটুত লাগি মৰোঁ আৰু! তথাপি তাই জানো কৈ দিলে, পানী এঢোকা পি দিয়া বুলি। সেই হে কয়, বোলে, "টিক্ বলধা, ওলাই মাটি; মাক ভালে হে জীয়েক জাতি।" মই যেনিবা সুগুণি-নেমেলি ভাল কলগ্ৰহটো চপাই ললোঁ!

(মনাইৰ প্ৰৱেশ)

মনাই।—(আঁতৰৰপৰা) এঃ দেহি! লৰাটিয়ে বৰ বেজাৰ পাই আহিল! বেজাৰ পাবৰ কথাও হয়, বাঘেখোৱা লৰাটোৰ কথাত মোৰে খং-বেজাৰ গৈ মূৰত উঠিছিল। হেজাবো হওক, পৰৰ লৰা; পৰৰ তিতা মাত কেনেকৈ সহিব! সেইবোৰ বাৰু এৰিছোঁ এতিয়া; মই আগবাঢ়ি আহি কিন্তু ভাল কৰিলোঁ। নহলে, আকৌ উপ্যাচি আমাৰ ঘৰলৈ যাবলৈ লৰাই বেয়া পালেহেঁতেন। এতিয়া মই মিঠামুখেৰে দু-আষাৰমান কলেই পাহৰি যাব আটাইবোৰ কথা। (ফুটাই) এ, বোপাই, ঘৰলৈ গৈ আকৌ ঘুচি আহিলি নো কিয়?

ধনাই।—(জ্বলি উঠি) ঔ, কটা, বিটলিয়া সোলা! তই আকৌ কি চেলাবলৈ আহিছ? ঘৰলৈ মাতি নি, পিতেৰৰ হতুৱাই যি জলপান খুৱালি সেয়ে আটিছে, আকৌ বাপেৰটোও খেদি আহিছ ইয়ালৈকে নহয় নে? মই উলটি জলপান নৌ খুৱাওঁতেই ভালে ভালে আঁতৰি গুচি যা এতিয়াই।

মনাই।—এ, বোপাই, কিয়নো খং কৰ। সেইটো তোৰ ভায়েৰ নহয় জানো? নজনা লৰাৰ কথাতে নো লাগিব লাগে নে?

ধনাই।—এৰা, নজনা লৰা,—পানীকেঁচুৱা!

মনাই।—বাৰু, খুলশালিয়েৰ লৰা নহয়, যেনিবা বুঢ়া; এতিয়া মোলৈ চাই তাৰ কথা এৰি পেলা বোপাই! বল, বল, শাহুৱেৰে বাটলৈ চাই হে আছে চাগে।

ধনাই।—আকৌ শাহুৰ কথা! জুইত ঘিঁউ ঢালি নলবি দেই এতিয়া। জীয়েকতে পাইছোঁ শাহুটীৰ কথা! তইঁতৰ বাপেৰ চাই পিতেৰ, আৰু মাক চাই জীয়েক, বজিতাখাই মিলিছে। বিধতাই একেখন সাঁচতে ভাল মাৰিলে তইঁত চাৰিওকো। যা, যা, জীয়েৰ নে মাৰ সেই জনীক পঠিয়াই দেগৈ এতিয়াই। নহলে, মই যাবলৈ পালে, তাৰেপৰা চুলিত ধৰি চোঁচোৰাই আনিমগৈ।

মনাই।—এৰা, ভালক ভালে নেপায় নহয়।

ধনাই।—(জাঁপমাৰি উঠি) ঔ, কটা, লাপুং! ইমানতো আকৌ বোলে ইহে ভাল, মইহে বেয়া; হেৰ, গঁতাত মূৰ নৌ ছিঙোতেই গুচি যা এতিয়াই ইয়াৰপৰা।

মনাই।—(আটিমুটি কৰি) অ, কটা, চল পাই কুকুৰে দেখোন গললৈকে জঁপিয়ায়। চকুচাওঁতেই ইয়াতে তাও কৰিব পাৰোঁ বুলি জনা নাই নে?

ধনাই।—(চোঁচা লৈ) হয় নে লাপুং! তোৰ ইমানটো পিত্ নে? হেঁচো এটাৰ বহত নহবি হ্বলা।

মনাই।—কটা, গোলামৰ লৰা, বন্দী কটা! খোপে খোপে চৰি হে গৈছ দেখোন! কটা, গছকি পেটু কাৰিব দিছ নে বাপেৰে? (খেদা মাৰি যায়)।

ধনাই।—(চোঁচা লৈ) সঁচাই নে বন্দী, সোলা বান্দৰ! বৰকৈ অতপালি কৰচোন! (দুইৰো দবৰাদবৰিত মনাই তলত পৰে)

মনাই।—(লৰালৰিকৈ উঠি) বাৰু, তই থাক, দেখুৱাম মই বাপেৰ কেনেটো! (উচাৎ মাৰি গুচি যায়)।

ধনাই।—(মুখ বিদৰাই) বাৰু, যোৱাঁ, আমাক বৰশীত দিবাগৈ নি! তালৈকে অমুকাই ভয় কৰিছোঁ! (একে চাবে ভিতৰলৈ সোমাই যায়)।

প্ৰথম অঙ্কপাত।

দ্বিতীয় অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—ৰাজ-আলি।

টেটোন।—(অকলশৰে বহি) অহ, আজি এই পৃথিবীখনেই মোৰ ফুৰা-চকাৰ ঠাই। গোটেই জগতখনেই মোৰ বন্ধু। জোন, বেলি, তৰা সকলোৱেই মোৰ সুখ-দুখ দেখোঁতা। ইমানত আৰু অমুকাৰ ভয় কি? বোপাইৰ বল নাপালেও, অমুকা তৰিব পাৰিব পায় দেখোন। কিন্তু, (অলপ পৰ টলকা মাৰি পেটৰ উমান্ লৈ) ওঁ-হুঁ-হুঁ, গতিক বিষম! মোৰ ভেম্‌টো নৰজিবগৈ যেন পাইছোঁ। পুৱাৰ পঁইতা যে পেটতে পানী হলেই, বাটত খোৱা আঠীয়া কল আথিৰো বল নোপোৱাত পৰিছেগৈ। এতিয়া নো ক'ত কি পাওঁ, পেটৰ জুইকুৰা কিহেৰে নুমাওঁ! হওঁতে এই পেটাৰিটো লৈ হে লেঠা, নহলে অমুকাক পায় কোনে? (পেট মোহাৰে)। এৰা, তাহানিৰ ফুল-কোৱঁৰৰ পিতেক নগৰা-জগৰাৰ দশা হে মিলিছে মোৰো। সিহঁতে দুখত আনদ কৰা শুনি হেনো মেনী ম'হে গাখীৰ পিয়াইছিল, শুকুলী হাতীয়ে পিঠিত তুলি লৈ ফুৰিছিল। মোলৈকো তেনে কোনোবা আছে বা? ময়োচোন সেই গটকে এবাৰ ধৰি চাওঁ।—কি বুলি? (অলপ ভাবে) এঃ, যি বুলি আছে, মাৰি দিওঁ, বাপেকে, সেই বুলিয়েই :—

"অ, বোপায়ে খেদিলে দুপৰীয়া ভোকত,
আই নাছিলে ঘৰত।
অ, কোন্ ক'ত আছাহঁক এই জগতত,
এমুঠি দিয়াঁহি মুখত॥"

—সৌৰা নহয়, বাপেকে, চাপিছেহি আমাৰো কোনোবা। পিঠিত তুলি নি খুৱাবগৈ এতিয়া। (মূৰে-কপালে হাত দি নিটাল মাৰে)।

(দুটা চোৰৰ প্ৰৱেশ)

১ম, চোৰ।—এঃ, গৃহস্তে সাৰ পায় বুলিহে ভয়! নহলে, মোৰ দৰে উমানত বস্তু বাছিব জানে কেইটাই ?

২য়, চোৰ।—এৰা, মোৰ হলে দুৱাৰ মেলোঁতেই গম্ পায় যেন লাগি যায়! অ, সিদিনা আকৌ, জানিছ, ৰবচাঙৰপৰা বোন্দাটো নামি অহা দেখিয়েই মানুহ বুলি বৰ ভয় খালোঁ ককাই! কিনো কম, দুদিনলৈকে মোৰ বুকুখনে ধানবনাদি বানি আছিল। সেই হে বোলোঁ, মোক আগ নকৰিবি, বহিৰতে থবি ; মুঠেই, ভাৰ লবৰ বেলিকা মোক বিচাৰিবি।

১ম, চোৰ।—অ, ইয়ালৈকে মতাটো হৈ উপজিছিলি ? ভয়ৰ গোট ইমানটো হলে ইমান ডাঙৰ কামলৈ ওলাবই নেলাগে! হেৰ, বুধি জানিলে ভয় নাই। শুন, আন একো নেপালে দুৱাৰ-চুকৰ গাঁথিত চালৰ কুটা গুজি লব লাগে ; তেতিয়া আৰু দুৱাৰে কেৰ্-নেকেৰায়। মনত ৰাখিবি।

২য়, চোৰ।—এৰা, এই দৰে বিদাটো শিকাবি আকৌ, তেহে পাৰোঁ এতিয়াৰপৰা চাবিচোন তেন্তে। আজি ৰাতিয়েই দেখিবিচোন।

১ম, চোৰ।—সঁচা, হয়। মাকৰ পেটতে কোনেও শিকি নাহে। তই বাৰু মোৰ চালত চলিবিচোন, তোক মই মানুহ কৰি হে এৰিম। নিছয় বুজিবি।

টেটোন।—(আপোনা-আপুনি) এৰা, মোৰ মন্ত্ৰফাঁকিয়ে হাতে-হাতে গুণ দিলে। ইহঁতেই মোক দুখত আনন্দ কৰাব যেন পাইছোঁ। এতিয়া ইহঁতৰ লগৰ এটা হৈ লব পাৰিলেই কাম সাধিলোঁ ;—আন.

নহলেও তেও মোৰ পেটজনাৰ জঞ্জালটো ভাঙ্গিব পৰা হব। কিন্তু, এই ফেৰাই মেনী ম'হৰ গাখীৰৰ হে কাম দিব; শুকুলী হাতীৰ পিঠিত উঠা সুখ ফেৰাওতো লাগে। বাৰু, দেখা যাওক, কৰ পানী কলৈ যায়। আছে তাৰো উপায়! (কেঁকাই কেঁকাই) হে মোৰ কপাল! বোলে, দৰিদ্ৰ লঙ্কালৈ যায়, লঙ্কাত জুই লাগে!—উঁ-হুঁ-হুঁ।

২য়, চোৰ।—(উচাপ্ খাই) ঔ ককাই, এতিয়াহে মৰিলোঁ! এইটো মানুহ! কেনি পলাওঁ মই!

টেটোন।—অ, নেলাগে পলাব, মই হে। বোলোঁ, এৰি নগলে লগ ধৰিব হে খোজোঁ।

১ম, চোৰ।—হেৰ, ই ধৰে হেনোঔ!

টেটোন।—ভয় নাই। লগ হে ধৰিব খুজিছোঁ।

১ম, চোৰ।—কিনো কয় অ! ই আমাক চোৰ বুলি চিনিছে হবলা?

টেটোন।—অ, নিচিনিম নো কিয় হেৰা? সাপে হে সাপৰ ঠেং দেখে। সেই হে লগ ধৰিব খুজিছোঁ। ককাইহঁতঐ, যি ঘৰত হে সোমাইছিলোঁগৈ! কি হব কলে! মই অকল দেখি হে! যি হে বস্তু বাজ কৰি লৈছিলোঁ। পিচে, কপাল! ভাৰ কানত তুলি লওঁতেই কঁকাল-মোচোকা খালোঁ। কোনোমতে বগুৰাবাই আহি এইখিনিতে বহি আছোঁ।

২য়, চোৰ।—কি কথা আছে, ভাৰ লোৱাত মই আছোঁ নহয়। ককাইটি, নকৈছিলোঁ, বোলোঁ, ভাৰ লবলৈকো এটা লাগে।

১ম, চোৰ।—বাৰু, ৰবিচোন তই। এওঁৰে সৈতে সোধা-পোছা কৰি চাওঁ।

টেটোন।—সোধা-পোছাৰ সকাম নাই, আমি উঠিব হে লাগে। যাওঁ বলাঁহঁক। সৰহ দূৰৈ নহয়, সৌ ধাপ-মৰা বাৰীখনেই। বৰ চহকী মানুহ থেও সেই ঘৰ।

১ম, চোৰ।—বেচ কথা। ভাল ছেগ মিলিছে। উঠাঁ তেন্তে।

টেটোন।—এ, কওঁতেই কলা, বোলে, যঁতৰতে শলা। উঠিবলৈ নেদেখিছাঁ, চিপ্ মাৰি কঁকালটো লৰাবই পৰা নাই! উস্, উস্, উস্!

২য়, চোৰ।—পিচে?

টেটোন।—জানো, এতিয়া কাৰ পিঠি পাওঁ?

২য়, চোৰ।—কি "পিঠি পাওঁ"?

১ম. চোৰ।—এ, নহয় অ, অৰ্থৎ তেওঁক বোকোচাত লব লাগে; —নহয় নে হে?

টেটোন।—হয়, ঠিক ধৰিলাঁ কথাটো। তোমাৰ বুধিটো বৰ চোকা।

২য়, চোৰ।—কিয়, মই আছোঁ নহয়। কি কথা আছে, ময়ে লম বাৰু বোকোচাত।

১ম, চোৰ।—বেচ কথা। সেইটো হল বাৰু। পিচে, ভিতৰ সোমাব কোন্‌টো?

টেটোন।—সেইটো মোকে ধৰি থোৱাঁচোন।

১ম, চোৰ।—বাৰু, সোমাবাঁ তুমিয়েই। কিন্তু বস্তু বাছিব জানিবা জানো?

টেটোন।—সেইটো নজনাকৈয়ে নো চোৰৰ বৃত্তিটো মূৰত লৈছোঁ নে? তথাপি, শুনোচোন তোমাৰ বুধিটোও।

১ম, চোৰ।—মই হলে কৰোঁ কি, এন্ধাৰত খপিয়াই পোৱা বস্তুবোৰ নিয়মীয়াকৈ বজাই চাওঁ। তেহে কেনে দৰৰ বস্তু বুজিব পাৰি।

টেটোন।—উঃ, ভাল মিলি গল দেও কথাটো। ময়ো তাকে কৰোঁ।

২য়, চোৰ।—নিমিলিব কেলেই, দুয়োজন পকা মানুহ।

টেটোন।—এৰা, এতিয়া আৰু পলম কৰাৰ সকাম নাই। ৰাতি ভালেখিনি হৈছে। উঠিব হে লাগে।

১ম, চোৰ।—হয়, উঠিব হে লাগে।

টেটোন।—এৰা, উঠোঁৱা আকৌ?

২য়, চোৰ।—(পিঠি পাতি) এয়া নহয়!

টেটোন।—মন্ত্ৰই গুণ দিছে বাপেকে! (স্ফূৰ্ত্তিৰে সৈতে বোকোচাত উঠে)।

(টেটোনক বোকোচাত লৈ তিনিওৰো প্ৰস্থান।)

দ্বিতীয় পট,—

চহকী গৃহস্থৰ বৰঘৰ।

গৃহস্থ।—(বৰঘৰৰ দুৱাৰ কেইখন ভালকৈ মৰা হৈছে নে নাই পৰীক্ষা কৰি চায়) বোলে, হৰিণাৰ গাৰ মঙহেই শত্ৰু। মোৰো ধন-বস্তবোৰেই কাল হল। এইবোৰ আৰ্জ্জোতে যি দুখ পাইছিলোঁ, ৰাখোঁতে এতিয়া তাৰ ষাঠিগুণ দুখ পাইছোঁ। ই মোৰ শোৱন-খাৱন নাইকিয়া কৰিছে। ৰাতি চিল্‌মিল্‌কৈ টোপনি আহিলেও, মেকুৰী-নিগনিয়ে জৰ্‌জ্ৰৱালেই কাণ-সাৰ দি শুনি থাকোঁ; বতাহত দুৱাৰে কেৰ্‌কেৰালেই উঠি আহি চাওঁ। সিদিনা ধনৰ পেৰাটো চোৰে নিবৰপৰা মোৰ দেহত তৰণি নাই। পিচদিনাই বাকীখিনি ধন কলহত ভৰাই নিজানে নিজানে নি বাৰীচুকত পুতি থলোঁগৈ। এই কথা কাকো কোৱা নাই; সিজনীকো কোৱা নাই। নকওঁ, বাৰ-চালৰো কাণ আছে! নোকোৱাকৈ মৰোঁ যদি, ধনগুলৈয়ে পাওক; তথাপি চোৰৰ বুকুত নিদিওঁ। (দুৱাৰ-ডাংকেইটা আকৌ এবাৰ হেঁচি টানকৈ মাৰি) কিমান-নো পৰ্‌ দিম আৰু!

শোৱাখোঁটালীৰপৰা।—আজি ৰাতিৰে-ৰাতিটো পহৰা দিয়ে থাকিব নে? শোৱাপাটীত নপৰো বুলিয়েই লাগিছে নে কি?

গৃহস্থ।—এৰা, পাটীত পৰি নো লাভ কি! তাতো কাণেৰে পহৰা দিয়া হে!

শোঃ কোঃ পৰা।—তেন্তে, দিনত গুই ৰাতি পহৰা দিবলৈ নিয়ম কৰাই ভাল। এই দৰে টোপনি খতি কৰিলে গা নাঠাহৰে নহয়।

গৃহস্থ।—হয়, নিয়মটো বেয়া নহয়। এতিয়াৰপৰা তাকে হে কৰিব লাগিব। বাৰু, গৈছোঁ।

(দুৱাৰ-ঘৰ আকৌ চকুফুৰাই চাই প্ৰস্থান)

তৃতীয় পট,—

বৰঘৰৰ ভিতৰ।

(শোৱা-কোঠাত চাকি এটি মিটমিটকৈ জ্বলি আছে ;
চোৰ দুটাই দুৱাৰ মেলি টেটোনক ভিতৰলৈ
সুমাই দি চোৰাং চাই থাকে)।

টেটোন।—(আন্ধাৰত বগুৱাবাই বস্তু বিচাৰে) আন্ বস্তু মোক নেলাগে ; সান্দহৰ কলহ এটা বিচাৰি পালেই হয় এতিয়া। (খপিয়াই ফুৰি) অ, বহালোঁ বাপেকে, এইটো গুড়ৰ টেকেলিয়ে ধৰা দিছে! এতিয়া সান্দহৰ কলহটো লগ পালেই মোৰ গা ৰব বাপেকে। (খপিয়াই ফুৰে) এঃ নেপাওঁচোন! আও! এই ঘৰৰ গৃহস্থ বৰ কটকিনা মানুহ দেও! পেট মাৰি পইচা সাঁচিছে! চহকী হবলৈ বৰ মন ঔ! বাৰু, অলপ ৰবি, চহকী কৰিম বাপেৰে! মোৰ পেটৰ জুইকুৰা সুমাই লবলৈ হে চাইছোঁ। (খপিয়াই ফুৰোঁতে এটা ভগা ঢোলত হাত পৰে) অ, এইবাৰ হে বাৰ, বহালোঁ বাপেকে! (লুটীয়াই বগৰাই হাত ফুৰাই

চায়) এঃ, নহয় হবলা সান্দহৰ কলহ। কিনো এইটো ঔ ? অ, ভাল কথা ; লগৰীয়াই বজাই চাবলৈ শিকাইছিল নহয়। বাৰু, চাওঁচোন বজাই কিনো এইটো। (ঢোলত চাপৰ ধৰে)।

(ঢোলৰ মাত শুনি শোৱাচাঙ্গৰপৰা "কোন্" "কোন্" বুলি গৃহস্থে আহি টেটোনক গবা মাৰি ধৰে। ই দুটা চোৰে ভিৰাই ধৰি লৰ মাৰে)।

গৃহস্থ।—হেৰ কটা, কোন্ তই ?

টেটোন।—কোন্ মই ! কিনো অকৰাও ! বোলে, 'হাতত পুথি, মঙ্গলবাৰ', সুধিব লাগিছে নে মই কোন্ ? মই ৰাতিফুৰা।

গৃহস্থ।—কটা বন্দী তই চোৰ ?

টেটোন।—(ভোৰভোৰাই) আৰু নো ই কি বুলি ভাবিছিল ! (ফুটাই) বোলোঁ, চকু নাই নে ? এই মাজনিশা চোৰ নহৈ আলহী সোমাইছোঁহিনে ? চোৰ নে আলহী চিনিবি পাচত ; আগেয়ে মোক বাৰু সান্দহৰ কলহটো দেখুৱাই দেচোন।

গৃহস্থ।—অ, এইটোৱে কয় কি !

টেটোন।—ভাল কৈছোঁ। পেটৰ জঞ্জালটো বোলোঁ আগেয়ে মাৰি লওঁ, পাচতো তোমাৰে সৈতে মেল মাৰি থাকিম।

গৃহস্থ।—কটা, চোৰ বুলিলে ওৰ পৰে। ইয়াৰচোন মট্‌মটনি বাঢ়িছে হে !

টেটোন।—বাৰু, মোক পাচেও ওৰ পেলাবাঁ। আগেয়ে ওৰ পেলাওঁ সান্দহৰ কলহ এটা, দেখুৱাই দিয়াঁ।

গৃহস্থ।—কটা, এইটো কৰবাৰ বলিয়া মানুহ। ই সান্দহ-বলিয়া। বাৰু, বজাক খুজি খাবিগৈ সান্দহ কাইলৈ। এতিয়া বান্ধি থওঁগৈ বল। (টেটোনৰ কঁকালত পঘা লগায়) বল, কটা, বল।

টেটোন।—বাৰু, বলাঁ। কিন্তু, কঁকালৰ বান্ধটো এফেৰি টানি দিয়াঁ। নহলে, কাছুটি খনে নৰওঁ নৰওঁকৈ ওজৰ কৰিছে। কালিৰেপৰা মোৰ পেটত লখিমীৰ সঞ্চাৰ হোৱা নাই।

গৃহস্থ।—তোৰ কেল্‌কেলনি শুনি থাকিলে গা নৰয় আৰু। উঠ যদি উঠ, নহলে চোঁচৰাই নিম এতিয়া।

টেটোন।—বাৰু, উঠিছোঁ, বলা। কিন্তু, মোৰ পেটজনাক পূজা এভাগি নিদিলে তোমাক পাপে চুব, জানিবা দেই। (প্ৰস্থান।)

চতুৰ্থ পট,—

পথৰুৱা আলি।

(কানত নাঙ্গল লৈ এটা হালোৱাৰ প্ৰৱেশ)

হালোৱা।—(কানৰপৰা নাঙ্গল নমাই থৈ) হেৰ ৰঙা, সও সও। উঃ, দেখিছা এতিয়া, সি ঢাপলি হে ধৰিছে আকৌ! (উলটি চাই) অ, ভাল হল এতিয়াহে! ইটোক খেদোঁতে সিটোও যায় সিফালে। (উলটি খেদা মাৰি) হেৰ, সও, বগা সও, সও। হাঁই-আঁই, নৰয়, দেখিছা বাৰু! যক বাঘৰ বুকত যোৱা গৰু কলৈ যায়, নেবাওঁ হাল! কি কৰিম, মই অকলে ইটোকে খেদিম নে সিটোকে খেদিম। (আঁঠুত বাহু পেলাই বহি) মই কানি-খোলাৰেপৰা নকৈছিলোঁ সিজনীক, বোলোঁ, সাঙোৰৰ পৰাৰ খান্দৰিত গুনঠিটো ভালকৈ সুমুৱাবি। গৰু চেঙ্গা বুলি তাই নেজানে জানো! ভাল ল! আজি কৰিহি দুই হাতে!

(কঁকালত ৰচা লগোৱা টেটোনক লৈ গৃহস্থৰ প্ৰৱেশ)

টেটোন।—ইজন বা কোন্? এওঁকো লগৰীয়া কৰি লোৱা হওকচোন ৰজাৰ আগলৈ।

হালোৱা।—(আথেবেথে) হে দেউতাটি!

টেটোন।—কিবা হল, বিধতাটি?

হালোৱা।—মোক এফেৰি উপকাৰ কৰক দেউতা হে। ঈশ্বৰে হে মিলাইছে আপোনালোকক ইখিনি পৰত।

টেটোন।—ভাল, আমি সাজু আছোঁ। পৰৰ উপকাৰ কৰাটি আমাৰ পিতৃধৰ্ম্ম। বাৰু, বাটতে ধৰম ফেৰি আৰ্জ্জি লওঁ। কি কৰিব লাগে কোৱাঁ মাথোন।

হালোৱা।—হে, দেউতা হে, লৰ মাৰি গৈ সৌ বাঘৰ বুকলৈ যোৱা গৰুটো মাৰ এটা মাৰি ৰাখি দিয়াঁগৈ দেও হে। আৰু, ইগৰাকীয়ে ইটোলৈ খেদা এটা মাৰাঁ দেউতা হে।

গৃহস্থ।—অঃ, সেইটো হব নোৱাৰে। মই এইটো চোৰ ধৰি ৰজাৰ আগলৈ আনিছোঁ। ইয়াক মই এৰি দিব নোৱাৰোঁ; ই মোৰ হাতত বন্দী।

টেটোন।—এ, মই বন্দী হে, তুমি যে আকৌ মোৰ লেজুত ধৰা বন্দীৰো বন্দী। বাৰু, তুমি এৰিব নোৱাৰা থাকাঁ। তোমাৰ তো ধৰমলৈ মতি নাই। আৰু, মোৰ পেটজনাক পূজা নিদি তুমি ঘৰতে পাপ লগাই আহিছাই। মোৰ হলে পাপলৈ বৰ ভয় দেও। চাওঁ, এৰাঁ, লৰ মাৰি ধৰম ফেৰা আৰ্জ্জি আহোঁ। (গৃহস্থৰ হাতৰপৰ আজোৰ মাৰি এৰাই আগ বাঢ়ে)

গৃহস্থ।—(অবাক্ হৈ ভোৰভোৰাই) উঃ কটা, চোৰৰো ধৰমলৈ মতি! মই হে অকল ধনতে মজিছোঁ! বাৰু, ইয়াক যাবলৈ দিওঁ। তাৰ পুণ্যৰ এভাগ কিজানি ময়ো পাম। কিয়নো, মই এৰি দিলে হে সি যাবলৈ পাব। (ফুটাই) বাৰু যা, নপলাবি আকৌ।

টেটোন।—বাৰু, সেইটিলৈ ভয় কৰিব নেলাগে। অমুকাই পলৰীয়া নাম নলয়। চাই থাকাঁ, এটা লৰত পুণ্য আৰ্জ্জিমগৈ; আৰু উলটি ইটো লৰত পৰৰ গাত পাপ থমহি।

হালোৱা।—এৰা, যোৱাঁ দেউতা হে, বেগাই যোৱাঁ। গুণ নহয় তেও ধৰম হব। পাৰতে মই ইটো আগচি আনোগৈ।

টেটোন।—কিয়, গুণ নো নহব কিয়? মই দুইটা আৰ্জ্জিম চাই থাকিবা এতিয়া,—(গৃহস্থৰ হাতৰপৰা টোকোনডাল টান মাৰি লৈ, লৰ মাৰি গৈ, গৰুটো একেমাৰে বধি, উলটি আহে)।

হালোৱা।—ক'তা গৰুটো ওভতাই নানিলাঁ দেখোন?

টেটোন।—তুমি জানো আনিবলৈ কৈছিলাঁ? ৰাখি থৈ আহিবলৈ হে কৈছিলাঁ। সৌটো নহয়, একেটা মাৰতে ৰাখি থৈ আহিছোঁ।

হালোৱা।—কি কোৱাঁ!

টেটোন।—ভাল কৈছোঁ। যেনেকৈ কৈ পঠিয়াইছিলাঁ, তেনেকৈ কৰি থৈ আহিছোঁ। চোৱাঁগৈ মিছা কৈছোঁ যদি, জিভা মেলি দীঘল দি পৰি আছে সৌটো।

হালোৱা।—ও কটা, তই দহোন মোক মৰিয়াই মাৰিলি একা?

টেটোন।—অ, তোমাক মৰিয়াই মাৰিলোঁ আকৌ কেতিয়া? গৰুটো হে মাৰিবলৈ কৈছিলা; তাক হে মাৰিলোঁ। তুমি নোকোৱাকৈ আকৌ তোমাক কিয় মাৰিম?

হালোৱা।—অ, মই ইবোৰ-সিবোৰ কথা নেজানো। বল, ৰজাৰ আগত দিওঁগৈ। ময়ো এগছ লগাওঁ জৰী (টেটোনৰ কঁকালত জৰী লগায়)।

টেটোন।—ই-এ! এইটো কেনে মানুহ ওঁ! ইয়েই মাৰিবলৈ কয় গৰুটো, ইয়েই হেনো গোচৰ দিয়েগৈ! অ, উচটাই গো-বধ কৰাই এতিয়া পৰাচিতৰ ধন দিব লাগে বুলি এইখন টাং-বাং কৰিছে। বাৰু, বল ৰজাৰ আগলৈ। কাৰ ভাগ্যত কি আছে দেখা যাব। এটাতকৈ বঢ়াই মাৰ মাৰিছোঁ যদি, মোৰ গাত ঘাটি।

(প্ৰস্থান)

পঞ্চম পট,—

হাটৰুৱা বাট।

(কল-বেঙেনা,পাণ-তামোলৰ পোহাৰ আগত লৈ এজনী পোহাৰী)

হাৰী।—(আপোনা-আপুনি) আললু-আপচু দিবলৈ বহি! কোন্ নো বিজতৰীয়াক দেখি আহিলো ঐ আজি! পইচা এটাৰো কিবা বেছিবলৈ পালোঁহেঁতেন যদি! কিমান নো হাটৰুৱা-ৰাটৰুৱা আগেদিয়েই পাৰ হৈ গলহি, কেৰেচোন ফুটাকড়ি এটাও নেবেহালে! লোণজেবাকে নো কিনি নিওঁ কিহেৰে আজি! কিনো কৰিম আই, ঘৰত আৰু খাবণি সবালেগৈ হে হব। তাকো জানো পাৰোঁতে নকৰোঁ? লৰা-পোৱালিটোৰে আকৌ লোণ নহলে একোকে মুখত নিদিয়ে নহয়! (মূৰে-কপালে হাত দি টলকা মাৰি ৰয়) অ, বাৰু, সৌৱা কোনোবা গোটাদিয়েক এই বাটেই আহিছেচোন।

(গৃহস্থ, হালোৱা আৰু টেটোনৰ প্ৰৱেশ)

টেটোন।—অ, ৰবাচোনহঁক। মোৰ আৰু ভৰি নচলাই হল! কাছুটিখনো তোমালোকৰ বান্ধকেটাই হে ৰাখি থৈছে। বোলোঁ, কল-কুঁহিয়াৰ যি পোৱা অলপ কিনি-কুটি খুৱাই লোৱাহঁক; নহলে আৰু মোক কানতকৈ নিলেহে হব। (থপৰাই বহি পৰে)।

গৃহস্থ।—এ হে! বাৰুটো অ! চোৰে আকৌ কানত উঠি হে যায় হেনো!

টেটোন।—হঁঃ, পিঠিত উঠি গৈ চোৰ সোমালোঁ, এতিয়া বজাৰ আগলৈ যাওঁতে কানত উঠাটো টান হে পালা নে?

হালোৱা।—হেৰ অধৰনী, মেনে-মেনে থাক। ঘিঁউত জুই ঢালি নলবি দেই এতিয়া! চোঁচৰাই নিম বুলি জনা নাই নে?

টেটোন।—জানিছোঁ। ঘিঁউত জুই ঢাল নেখায়, তোমাৰ খং-জুইকুৰা হে ঘিঁউত জুবুৰিয়াই দি চেচঁনি পেলাই লব খুজিছোঁ।

হালোৱা।—কটা, সঁচাই বুলিছ নে? (খেদা মাৰি) হালোৱা এছাৰিৰ কোবত বেবাকৰাই পেলাম বুলি জনা নাই নে?

টেটোন।—নেজানিম নো কিয় হেৰা। জানিছোঁ দেখিতো কওঁ, বোলোঁ, তেওঁৰ কানখন হে বিচাৰিছোঁ, তোমাৰ আকৌ মুৰত ভৰি থবলৈ নেপালে অমুকাক লৰাব পাৰিম বুলি ভাবিছাঁ জানো? সেইটি নেচেল!

গৃহস্থ।—ৰবাঁ, হেৰা। এইটো কৰবাৰ অহো বলিয়া আধাকটা লৰা। ইয়াৰে চুপতি মাৰি কি অন্ত পাবাঁ? এতিয়া ইয়াক উলমুলাই কোনোমতে ৰজাৰ আগত দিবগৈ পাৰিলেই হয়। হেৰা, আছে যদি গাঁথিত, পইচা এটা দি সৌ পোহাৰীজনীৰপৰা কল ছুটামানকে আনি দিয়াঁ হে।

হালোৱা।—এ, মোৰ গাঁথিত নাই দেও! মই পথাৰলৈ আহিছিলোঁ, পইচা কেলেই আনিছোঁ!

গৃহস্থ।—এৰা, মোৰ হাতো শুদা!

টেটোন।—টোকোনা চিকটা ককাইহঁত! বোলোঁ, গোচৰলৈ আহিছাহঁক, হাতত পইচা এটি নাই! বাৰু, তোমালোকৰ জৰী কেগছকে লেজুৱাকৈ এৰি দিয়াহঁকচোন, মোৰ বুধিৰ মোনাটোকে মেলি চাওঁ।

হালোৱা।—অঁ, অঁ, অঁ, মই বাৰু দিছোঁ ঢিলাই।

গৃহস্থ।—বাৰু, ময়ো দিছোঁ এৰি, যক সি কেনেকৈ পাৰে মাৰকগৈ খঁকটো আপুনি।

পোহাৰী।—এৰা তো, ভোকত কল বন এটা খাবলৈ এৰি দিব লাগে তো। হেজাৰ হলেও মানুহৰ পোৱালি হে দেহি!

টেটোন।—(পোহাৰীৰ কাষ চাপি) ইয়ে! আমাৰ জাপৰী বাইটী দেখোন। সঁচা, বাইটি, তুমি মোৰ দুখ নপতিয়ালে কোনে পতিয়াব? বাইটি! কলাবোৰ বাৰু নে? দিয়াঁচোন এটা খাই চাওঁ। (কল ছিঙ্গিবলৈ হাত মেলে)।

পোহাৰী।—(হাত-মুখ জোকাৰি উঠি) এ-হে! বাৰুটি ঐ! বোলে, ক'ৰপৰা আহিলি ক'ত দিলি ভৰি, চোঁতালখন ফাটি গল চাঁট্-চাঁট্ কৰি। কিনক নিকিনক ইয়াক এচোন এনেই কল খুৱাই লওঁ! নেদেখিছোঁ। গুচ, গুচ, ইয়াৰপৰা ভালে ভালে। মনত বিষাদ লাগি আছে। এতিয়ালৈকে পইচা এটাও বহনি হোৱা নাই।

টেটোন।—এ, বাইটি, কেটেৰা-জেঙেৰা নো মাৰাঁ কিয় আকৌ? মোলৈ দেখোন তোমাৰ বৰ মৰম! বাইটি! পাক এটাকে দি দেখুৱাওঁ দেই, কল এটা দিবাঁ।—(নাম গাই গাই নাচে)

খেমটা।

বৰ ভাল পাওঁ তোমাক মই,
বৰ ভাল শুনোঁ তোমাৰ 'হুঁই'।
হাটে-বাটে শুনি আৰু
তোমাৰেহে হয়-বয়,
বৰ ভাল পাওঁ মই॥

শুনিলাঁ? দিয়াঁ কল এটি এতিয়া বাইটি!

পোহাৰী।—(মুখ বিদৰাই) কেনেসন কৰে এই ভেচেলীমুৰাটোৱে! গুচ, এতিয়া ভালে ভালে, নহলে দিম বুঢ়ীমাৰে ভাল দৰে। মন-চন বেয়া লাগি আছে।

টেটোন।—বাৰু, ভাল দৰে দিব খুইছা যদি চাইটাও দিয়াঁ। দিলে, আমি মহোটাও বলে পৰা হব।

পোহাৰী।—হেৰ, কটাযোৱা পো, বোলোঁ, পইচাটো পেলাবি, কল আৰি লবি, বুকুত গোৰ মাৰি গুচি যাবি; কিহৰ আকৌ এইসন লেৰেলা সাদৰ চেপাবলৈ আহিছ?

টেটোন।—বাৰু, তেন্তে তোমাৰ কথাই কথা। (মেৰ্-তলীৰপৰা পইচা এটা উলিয়াই পাচিলৈ দলি মাৰি দি) হেঁ, ল, সেইটো পইচা। মোক আৰু এনে নিচলা যেন দেখিছিলি নে? (পচিৰপৰা কল একাৰি তুলি লৈ, পোহাৰীক বুকুত গোৰ মাৰি চিট্‌খুৱাই পেলাই কল খাবলৈ ধৰে)।

পোহাৰী।—(টিক্‌চি-বিক্‌চি উঠি) ঔ! বন্দী চুৰাসোৱা সেকাৰসোৱা বেটীৰ ধাৰ সোৱা পো! তইচোন মোৰে কল সাই মোকে গুৰিয়াৱ! বুঢ়ীমাৰে এতিয়াই তোক ৰজাৰ আগত নিদিমগৈ বুলি জানিছ নে? (বাউলী হৈ টেটোনৰ কঁকালত গামোছা লগায়)।

টেটোন।—কিনো বোলেঔ! কথামতে চলিলে ইহঁতে আকৌ জগৰ হে ধৰে। বাৰু, লগাই থাক্ কেইডাল হয় কঁকালত জৰী। মোক মুঠেই পেটৰ ওজৰটো মাৰি লবলৈ দে। (টেটোনে চোঁচা মাৰি গৈ কল-কুঁহিয়াৰ আৰু যি পালে খাই কাষলতি বজায়; পোহাৰীয়ে ডেও-দোপাল পাৰি হায়ঔ-বিঔ লগায়!)

২য়, অঙ্কপাত।

তৃতীয় অঙ্ক।

—০০০—

প্ৰথম পট,—ৰজাৰ বিচাৰ-চৰা।

(ৰজা, ন্যায়সোধা ফুকন, গৃহস্থ, হালোৱা, পোহাৰী, টেটোন আৰু কটোৱাল)

ৰজা।—কিহৰ গোচৰ আজি এইখন ডাঙৰীয়া?

ফুকন।—গোচৰ তিনিখন স্বৰ্গদেৱ!—চুৰি, ডকাইতি আৰু গো-বধৰ গোচৰ।

ৰজা।—কিন্তু, অপৰাধী দেখোন এটা হে?

ফুকন।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! সেই এটাৰ কঁকালতে তিনটাৰ তিনিগছ জগৰৰ ডোল!

ৰজা।—ইনো কেনে কথা! একেটা মানুহেই একেবাৰতে তিনিখন গোচৰত কেনেকৈ পৰিল?

ফুকন।—সঁচা, স্বৰ্গদেৱ! এখন গোচৰত এটাৰ হাতত বন্দী হৈ, আকৌ ই দুখনত সি কেনেকৈ পৰিবলৈ পালে সেইটো অলপ আচৰিত মানিব লগীয়া কথা। এতিয়া বিচাৰত হে ইয়াৰ তত্ত্ব পোৱা যাব।

ৰজা।—বাৰু, সোনকালে বিচাৰ আৰম্ভ কৰাঁচোন।

ফুকন।—ভাল, স্বৰ্গদেৱ! হেৰ, গুচৰীয়াহঁত এফলীয়া হৈ থিয় দে। (গৃহস্থ, হালোৱা আৰু পোহাৰীয়ে টেটোনৰ কঁকালৰ ৰচা এৰি দি এফলীয়া হয়)। বাৰু, এতিয়া প্ৰথম গুচৰীয়া কোন্?

গৃহস্থ।—(আঁঠু লৈ) দেউতা-ঈশ্বৰ, মই।

ফুকন।—বাৰু, তোৰ গোচৰ কি?

গৃহস্থ।—দেউতা-ঈশ্বৰ! ই মোৰ ঘৰত ৰাতি চোৰ সোমাইছিল। পিচে, মাল-বস্তু লৈ ওলাবলৈ নৌ পাওঁতেই মই সাৰ পালোঁ। আৰু, ৰাতিটো তাক বান্ধি থৈ, পুৱাতে স্বৰ্গদেৱৰ আগলৈ লৈ আহিছোঁ। ই অতি গভাইত্ চোৰ দেউতা-ঈশ্বৰ!

ফুকন।—(টেটোনৰ প্ৰতি) হয় নে কটা, তই এই গৃহস্থৰ ঘৰত চোৰ সোমাইছিলি?

টেটোন।—হৈছে, দেউতা-ঈশ্বৰ, চোৰ বুলিয়েইতো আনিছে ধৰি।

ফুকন।—পিচে?

টেটোন।—পিচে, প্ৰমাণ লওক, দেউতা-ঈশ্বৰ!

গৃহস্থ।—সি আৰু কি প্ৰমাণ দিব, দেউতা-ঈশ্বৰ! হাতে-হাতে ধৰি, বান্ধি লৈ আহিছোঁ, ইয়াৰ উপৰি আৰু তাৰ কি কবলৈ আছে?

ফুকন।—সঁচা নে? অপৰাধীৰ আৰু কিবা কবলৈ আছে নে?

টেটোন।—দেউতা-ঈশ্বৰ, মোৰ বেচি কবলৈ নাই সঁচা। কিন্তু, ৰাতিৰ কাল বুলি তেৱেঁই কৈছে; বাহিৰত মানুহ-দুনুহ নাই; তেওঁ যে মোক বাটৰপৰা ধৰি নি বান্ধি থোৱাগৈ নাই, তেৱেঁইচোন তাৰ প্ৰমাণ দিয়ক আগেয়ে।

ৰজা।—সঁচা, ইওটো সম্ভৱপৰ কথা। অৱশ্যে, দুয়োটাতে প্ৰমাণৰ প্ৰয়োজন।

ফুকন।—বাৰু, (গৃহস্থৰ প্ৰতি) তই যে তাক বাটৰপৰা ধৰি অনা নাই, ভিতৰতহে পাইছিলি, সেইটো কোনে কোনে দেখিছিল? সাক্ষী দিব পাৰিবি নে?

গৃহস্থ।—তেতিয়া আন কোনো নাছিল, দেউতা-ঈশ্বৰ! আমাৰ সিজনীয়ে হে মাথোন দেখিছিল।

ফুকন।—(হাঁহি ২) কটা, ভাল সাক্ষী বিচাৰি পালিগৈ! ঘৈণীয়েৰে তো নহয় নোবোলে।

গৃহস্থ।—তেন্তে, শপতলৈকে দিয়ক, দেউতা-ঈশ্বৰ! য'তে ধৰিবলৈ কয়, মই ত'তে ধৰিব পাৰোঁ।

টেটোন।—বাৰু, সেইটো এৰিছোঁ। দেউতা-ঈশ্বৰে সোধকচোন তেওঁ নো সাৰ পালে কেনেকৈ ?

ফুকন।—বাৰু, শুচৰীয়াই কচোন কেনেকৈ সাৰ পালি ?

গৃহস্থ।—দেউতা-ঈশ্বৰ, সি মোৰ ভিতৰত সোমাই, বাৰত আৰি থোৱা ভগা ঢোলটো বজাই দিয়াত, মই সাৰ পাই উঠি চাওঁ দেখোন, এইটো চোৰ সোমাইছে।

ৰজা।—কি আচৰিত! কাণত নোসোমোৱা কথা!

টেটোন।—(মুখত কাপোৰৰ সোপা দি হাঁহি) শুনক, দেউতা-ঈশ্বৰ! স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰেও শুনিছে। চোৰে হেনো ঢোল বজাই গৃহস্থক সাৰ পোৱাই লয়!! ইয়াৰ উপৰি আৰু কিবা প্ৰমাণ লাগিব নে, দেউতা-ঈশ্বৰ ?

ফুকন।—নালাগে আৰু প্ৰমাণ। গোচৰৰ কথা মোৰ মনত প্ৰলাপ যেন হে লাগিছে!

টেটোন।—স্বৰূপ কৈছে দেউতা-ঈশ্বৰে! মোৰ মনেৰে এই কিৰ্পিণ গৃহস্থই দিঠকতে সপোন দেখিছিল। বাজ নে ভিতৰ সেই ফেৰি জ্ঞান বপুৰিৰ গাত নাছিল যেন পাওঁ। নহলে নো বাটৰ বাটৰুৱাক ধৰি-বান্ধি ৰজাৰ আগত দিয়েহি নে? ময়ো পিচে একো নকলোঁ; মুনে-মনেহে, বোলোঁ, এই চলতে ৰাজদৰ্শন লাভ কৰি আহোঁগৈ।

ফুকন।—উঃ, হয় দেও, এইটো শ-টকীয়া কথা!

টেটোন।—ভাল, সেই ফেৰা দেউতা-ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহ। নেপাহৰে যেন।

ফুকন।—শুচৰীয়া যে ভ্ৰমত পৰিছে, তাৰ বিশিষ্ট প্ৰমাণ পোৱা গল। মোৰ মনেৰে গোচৰ সম্পূৰ্ণে মিছা। স্বৰ্গদেৱৰ যি আজ্ঞা হয়।

ৰজা।—অপৰাধীক এই গোচৰৰপৰা মুক্তি দিয়া গল।

টেটোন।—(গৃহস্থৰ কাষ চাপি কাণে-কাণে) এতিয়া কেনে! ভেচ্‌ভেচীয়া নহলাঁ! মই নকৈছিলোঁ, বোলোঁ, মোৰ পেটজনাক পূজা এভাগি নিদিয়াৰ বাবে তোমাক পাপে চুইছে। তেতিয়া মোক বলিয়া বুলিছিলাঁ? এতিয়া বলিয়া কোন্ হে?

গৃহস্থ।—সঁচা, বোপাই, মোৰ ধন-বস্তুৱেই মোক বলিয়া কৰিবগৈ যেন পাইছোঁ।

ফুকন।—(হালোৱালৈ চাই) বাৰু, কটা, এতিয়া তোৰ গোচৰৰ কথা ক।

হালোৱা।—(আঁঠু লৈ) দেউতা-ঈশ্বৰ! ই মোৰ হালৰ বলধী গৰু এটা মৰিয়াই মাৰি থৈ আহিছে। মই বন্দী নিৰুপায়, দেউতা-ঈশ্বৰ!

ফুকন।—(টেটোনৰ প্ৰতি) হেৰ কটা, সঁচা নে?

টেটোন।—সঁচা, দেউতা-ঈশ্বৰ! সঁচা কথা কৈ কটা যাওঁ, সিও ভাল! মই কেতিয়াও মিছা নেমাতোঁ।

ফুকন।—তেনেহলে তই নিজমুখেই ঘাটি। এতিয়া তই তাৰ ক্ষতিপূৰণ দিলে হে হব?

হালোৱা।—হয়ছে, দেউতা-ঈশ্বৰ! মই সেইটো গৰু অকুৰি-অটকা দি কিনিছিলোঁ।

ফুকন।—(টেটোনক) তই তেন্তে সেইখিনি ধন তাক দিব লাগিব।

টেটোন।—ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ, দিব লগা হয়গৈ যদি দিয়া যাব। কিন্তু, মই সঁচা কথা হে স্বীকাৰ কৰিছোঁ, দোষী বুলি সৈ লোৱা নাই নহয়, দেউতা-ঈশ্বৰ।

ফুকন।—কিয় নো নহবি দোষী? তোৰ নিজৰ কথাই তোক দোষী কৰিছে দেখোন।

টেটোন।—দেউতা-ঈশ্বৰ! তেওঁ কোৱা কথা মতে কাম কৰাৰ বাবেও মই দোষী হব লাগে নে?

ফুকন।—তাৰ কথা মতে চলিছিলি যদি, তই শলাগ হে পাব লাগিছিল। পিচে, কিয়নো অপৰাধী বুলি সি ধৰি আনিছে? বাৰু, কিনো কথা ভাঙি কচোন।

টেটোন।—ভাল, দেউতা-ঈশ্বৰ, শুনক তেন্তে। এই গৃহস্থই মোক চোৰ বুলি ধৰি আনি আছে, এনেতে বাটত এই হালোৱাক আমি লগ পাওঁ। সি হাল বাবলৈ নিয়া গৰু দুটাই সাঙোৰ ছিঙ্গি দুটা দুফালে লৰ মাৰে। পিচে, সি মোক আথেবেথে কলে, বোলে, "যোৱাঁ দেউতাহে সৌ বাঘৰ বুকলৈ যোৱা গৰুটো মাৰ এটা মাৰি ৰাখি দিয়াঁগৈ"। মই চালোঁ, বাঘৰ বুকলৈ যোৱাতকৈ মাৰ এটা মাৰি ৰাখি দিয়াই ভাল। এই ভাবি, দেউতা-ঈশ্বৰ, লৰি গৈ মাৰ এটা মাথোন মাৰি গৰুটো বাঘৰ বুকৰপৰা ৰাখি দিলোঁ। এটাতকৈ সৰহ মাৰ মাৰিছোঁ যদি, সোধক তাকে দেউতা-ঈশ্বৰ! এই গৃহস্থও সাক্ষী।

ফুকন।—(হালোৱাৰ প্ৰতি) হেৰ কটা, সঁচা নে? মাৰ এটা মাৰি ৰাখিবলৈ তই কোৱা হয় নে?

হালোৱা।—হয়, দেউতা-ঈশ্বৰ, সেই বুলি কোৱা হয়।

ফুকন।—পিচে, সি কেইটা মাৰ মাৰিলে?

হালোৱা।—একেটা মাৰতে মাৰি থলে, দেউতা-ঈশ্বৰ!

টেটোন।—এতিয়া মোৰ গাত কিবা দায় আছে নে, দেউতা-ঈশ্বৰ?

ফুকন।—নাই, নাই, তোৰ দোষ নাই! উঃ, এইটো আকৌ হেজাৰটকীয়া কথা দেও!

টেটোন।—ভাল, সেই ফেৰাও দেউতা-ঈশ্বৰৰ কৃপাহে। মনত থাকে যেন। কিন্তু, ক্ষতিপূৰণ এতিয়া পায় কোনে? উচটাই গো-বধ কৰোৱা পৰাচিতৰ বাবে মই ক্ষতিপূৰণ নেপাওঁ নে, দেউতা-ঈশ্বৰ?

ৰজা।—ঠিক কথা। ক্ষতিপূৰণ ই হে পাব লাগে। গুচৰীয়াই তাক পৰাচিতৰ ধন দিব লাগিব।

টেটোন।—ধইন্ ধইন্! ভালে হে স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰক ধৰ্ম্মাৱতাৰ বোলে। (হালোৱাৰ কাষ চাপি কাণে-কাণে) ব'ল আজি ঘৰলৈ, তোৰ ইওটো গৰু বেছিমগৈ, বাপেৰে।

হালোৱা।—অ, শুনিছে, দেউতা-ঈশ্বৰ, ই এতিয়া কি কয়!

ফুকন।—(পোহাৰীৰ প্ৰতি) বাৰু, এতিয়া তোৰ গোচৰ কি? কৈ যা।

পোহাৰী।—দেউতা-ঈশ্বৰ! ই কটাযোৱাই মোৰ পাচীৰে কল খায়, আকৌ মোকে বুকুত গুৰিয়াই পেলায়। এনে দিন-ডকাইত হলে বাঁৰী-দুখুনী মানুহ আমি কেনেকৈ তৰিম, দেউতা!

টেটোন।—(কথাৰ লাচতে) তৰিব নোৱাৰ যদি মৰিব তো পাৰিবি?

ফুকন।—(টেটোনৰ প্ৰতি) তই নো তাইৰ পাচীৰে কল খাই তাইকে বুকুত গুৰিয়ালি কিয়? কথা সঁচা নে মিছা?

টেটোন।—মিছা নকওঁ বুলিছোঁ নহয়, দেউতা! বুকুত গোৰ মৰাটো সঁচা। কিন্তু, কথামতে চলিলেও জগৰ ধৰিব পায় নে? আৰু, পইচা দি বস্তু ললেও ডকা দিয়া হয় নে, দেউতা-ঈশ্বৰ?

ফুকন।—কথামতে চলিলে জগৰ ধৰিব কিয়? আৰু, পইচা দি বস্তু ললে ডকা দিয়া নহয়। হেৰ, বেটী, তোক সি কলৰ পইচা দিছিল নে?

পোহাৰী।—দিছিল, দেউতা-ঈশ্বৰ!

ফুকন। পিচে, তেন্তে?

টেটোন।—তাৰ পিচে, দেউতা, ময়ে কওঁ। মই কল কিনিবলৈ দৰ-ভাও কৰাত, তাই কলে, বোলে, "পইচাটো পেলাবি, কল আধি লবি, বুকত গোৰ মাৰি গুচি যাবি"। তাতকৈ একৰতিও বেচি কৰিছোঁ যদি, মই সমূলঞ্চে ঘাটি, দেউতা-ঈশ্বৰ!

পোহাৰী।—ইঃ, সি নো বাৰু কথাটোতে লাগি বুকত গুৰিয়াব পায় নে? ক'ত দেখিছা, এনে কথা!

টেটোন।—হেৰ, কথাত নেলাগি নো লাগে কিহত? বাৰু, অয়ে কচোন, তোৰ কথা মতেই মই চলা নাই নে? তোৰ পাক লগা কথাৰ ধাৰ আকৌ মই বুজোঁ নহয়; আমি পোনপটীয়া মানুহ।

ফুকন।—উঃ, ইটো আকৌ লাখটকীয়া কথা দেও! বাৰু সোণামুৰা ডেকাটো হয়!

টেটোন।—এই ফেৰা দেউতা-ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহৰ উপৰি অনুগ্ৰহ। দেউতাৰ অনুগ্ৰহলৈ যথাসময়ত অৱশ্যে মনত পেলোৱা যাব, এতিয়া গোচৰৰ ৰায় শুনিবলৈ হে প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ।

ৰজা।—অপৰাধী এটা দোষৰো দোষী নহয়। এতেকে, তাক কেইওখন গোচৰৰপৰা মুক্তি দিয়া গল। এতিয়া গোচৰৰ ডোল নিজ নিজ হাতে মোকোলাই লৈ, গুচৰীয়াবিলাক ঘৰাঘৰি যাব লাগে। তাৰ পাচত, পদকীয়াও যাব পাৰে।

গুচৰীয়াবিলাক।—যি আজ্ঞা, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ!

(টেটোনৰ বান্ধ সোলোকাই লৈ, তিনিওৰে প্ৰস্থান)

টেটোন।—যি হুকুম, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! মযো ভেন্তে পিচ লাগোঁ। (পিচে পিচে ভেঙ্গুচালি কৰি) ব'ল আজি বাপেৰে! বাটত আকৌ এসেকা নিদিম বুলি জানিছ নে?

(প্ৰস্থান)

ৰজা।—উঃ, আজিৰখন গোচৰ শুনিব লগীয়া দেও!

ফুকন।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! অপৰাধীৰ যুক্তিবোৰ মই অকাট্য পালোঁ।

ৰজা।—হঁচা, সি বৰ বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ ডেকা। তাৰ যুক্তি মযো শলাগিছোঁ। বাৰু, ডাঙৰীয়া, আজিলৈ আৰু ইমানতে উঠাঁ যাওক, কি বোলাঁ?

ফুকন।—ভাল, স্বৰ্গদেৱ! বিদায় হে এতিয়া।

(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—গাওঁবাট

(দুটা হাটকৰা)

১ম, ।—উঃ ! আতি টান পার্লো হয় দেও ! কোনপৰাই কিনি আকৌ মোকে বেচিবলৈ বিচাৰে ! বুপাঔ ! কিনো টেটোন ওলালেহিঙ !

২য়, ।—হেৰ, কিন্তু অজলা ককাই ! তই কিন্তু কথাত হে টেটোন বুলিছ, সঁচাকৈয়ে হেনো টেটোন এটা কিন্তু ওলাইছেহি। তই কিন্তু শুনা নাই নে ?

১ম, ।—ঙঁ-হুঁ, মই একো শুনা নাই বোপাই ! অ, আজি সেই মোক পোৱাটোৰেই নে কি ? আও ! সেইটোৰে পালে হলে জীয়াই-জীয়াই বেচি খাব বোপাইঔ !

২য়, ।—সেইটোৰেই কিন্তু হব পায়। মই কিন্তু চিনি নেপাওঁ, শুনিছোঁ হে। আও, নামে-গাঁৱে কিন্তু টেটোন হেনো ককাই ! কথাৰে কেৱে কিন্তু বলে নোৱাৰে, মন্ত্রীও কিন্তু বিগবে। সিদিনা কিন্তু তিনটা কথাৰেই তিনিখন গোচৰ কিন্তু টিলিকিত উৰাই দিলে।

১ম, ।—বাৰু, কেনে নো নামে-গাঁৱে টেটোন ? কচোন ক, বাৰু শুনিয়েই থওঁ।

২য়, ।—এৰা, কিন্তু কথাত হে যোজোনা দিয়া কিন্তু শুনিছিলোঁ টেটোন বুলি, এতিয়া কিন্তু সঁচাকৈয়ে টেটোন নামেৰে কিন্তু চেঙেৰা ডেকা এটা কিন্তু ফুৰিছেহি। ককাইটিঐ ! তাৰ কিন্তু কথা কিন্তু শুনিয়েই কিন্তু তল যাওঁ !

১ম, ।—কেনে নো, হেৰ, কচোন। ভাজি কলে কিবা দায় লাগে নে কি ? খোৱতে নো থৰ কিয় ?

২য়, ।—কলে কিন্তু দায় নাই। কিন্তু নাম লওঁতেই, ভূতে পোৱাদি কিন্তু পায়হি যেন লাগে কিন্তু।

১ম, ।—বাৰু, কচোন। আমি এতিয়া দুটা আছোঁ। ভয় নাই; নাইবা মেনে মেনে কৈ যা শুনি থাকোঁ।

২য়, ।—এঃ, কিন্তু তই আকৌ দুটাকে কিন্তু গপাইছ। এশটায়ো কিন্তু বলে পৰা নাই! সিদিনা কিন্তু মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াৰ চকুতে কিন্তু ধূলি দি কিন্তু কাম সাধিলে।

১ম, ।—ঔ আই! হেৰ, কেনেকৈ পালে মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াৰ চকুত ধূলিছাতি মাৰিবলৈ?

২য়, ।—এঃ, তই কিন্তু নিচেই ভোদা মানুহ কিন্তু অ! হেৰ, কিন্তু চকুত ধূলি দিয়া অৰ্থত কিন্তু ভুৱা দিয়া বুজায়।

১ম, ।—কেনেকৈ, কেনেকৈ? কচোন, কেনেকৈ?

২য়, ।—কেনেকৈ কিন্তু কওঁ শুন। সেই টেটোনটো কিন্তু ডাঙৰীয়াৰ পদূলিৰ আগেদি কিন্তু গৈছিল।

১ম, ।—পিচে, পিচে?

২য়, ।—পিচে, সি কিন্তু গাভৰু-টোলৰ ফালে চাই কিন্তু চকুটিপিয়াইছিল।

১ম, ।—পিচে? উঃ, ইমানটো সাহ! পিচে, পিচে?

২য়, ।—পিচে, কিন্তু ডাঙৰীয়াই শুনি তাক কিন্তু তেতিয়াই ধৰাই নিয়ালে।

১ম, ।—তাৰ পিচে? তেতিয়াই তাক চাগৈ শালত দিবলৈ হুকুম দিলে! উঃ, ইমানটো পিত! হব তো তাৰ তেনে দশা?

২য়, ।—ইঃ, ক'ত কিন্তু শালত দিয়ে! শুনচোন কিন্তু শুনি ল কিন্তু আগেয়ে। ডাঙৰীয়াৰ চৰালৈ কিন্তু ধৰি নিওঁতেও কিন্তু বাটতে কিন্তু সি ঘনাই চকু পিৰিকিৱা কিন্তু স্বভাৱৰ মানুহটো কিন্তু হৈ পৰিল! তাৰ পাচত, কিন্তু ডাঙৰীয়াৰ আগত কিন্তু থিয় কৰালত সি কিন্তু কথাইপতি চকু-টিপিয়াবলৈ কিন্তু ধৰিলে।

১ম,।—আও, বুপাও! কিনো বুধিও! হেব, সঁচাকৈয়ে কৈছ নে? উঃ; খিস্তাতে ভাল কাকটিখন তবিলে!

২য়,।—সঁচা কিন্তু আকৌ। তোৰ কিন্তু লবাটিৰ মুৰ খাবলৈকে কিন্তু সঁচা।

১ম,।—ঔ, বুপাও! মন্ত্রী ডাঙৰীয়াকে ভুৱা দিলে! আমি তেন্তে কোন্ কুটা তাৰ মানত।

২য়,।—তাকে তো কিন্তু কৈছোঁ! বোলোঁ, ভাল পাবিলোঁহঁক কিন্তু আজি! এতিয়াও কিন্তু ভালে ভালে কিন্তু ঘৰ সোমাওঁগৈ বল কিন্তু ককাই! কেনেবাকৈ ইয়াতে কিন্তু শকত্বাই পোৱাদি পাই কিন্তু কৰবালৈ উকৱাই কিন্তু নিবহি পিচে!

১ম,।—হয়, বোপাই, বল বল, দিনে-পোহৰে ঘৰ সোমাওঁগৈ। ইস্! ইস্!! ইস্!!! (প্ৰস্থান।)

তৃতীয় পট,—ৰজাৰ ভিতৰচ্চৰা।

(ৰজা আৰু স্তায়সোধা ফুকন)

ৰজা।—ৰাজ্যৰ কুশল নে ডাঙৰীয়া? সকলো পিনে শান্তি ৰক্ষা পৰিছে নে?

ফুকন।—হৈছে স্বৰ্গদেৱ! মই জনাত, কতো কোনো অশান্তিৰ চিন্ নাই। স্বৰ্গদেৱৰ নো অবিদিত কি আছে?

ৰজা।—নহয়, ডাঙৰীয়া, তোমালোকৰ মুখে ৰাজ্যত শান্তি ৰক্ষা পৰিছে বুলি শুনিলে, মই বিশেষ শান্তি উপভোগ কৰো। মোৰ তিনি জনা ডাঙৰীয়া আৰু তোমালোক ডাঙৰ বিষয়া কেজনেই ৰাজ্যৰ খাই খৰণী।

ফুকন।—সেইটো স্বৰ্গদেৱৰ অনুগ্ৰহ। কিন্তু আমি বিষয়াবিলাক স্বৰ্গদেৱৰ হাতৰ অস্ত্ৰ মাথোন। স্বৰ্গদেৱৰ নিজ গুণেই চাৰিওফালে যশস্যা বৈ-বৈ গৈছে। চৌদিশে স্বৰ্গদেৱৰ সাধুবাদ শুনা যায়।

ৰজা।—কাৰ মুখে শুনা যায় সাধুবাদ, ডাঙৰীয়া ?

ফুকন।—সকলোৱে স্বৰ্গদেৱৰ গুণ গায়। তথাপি, বিশেষকৈ নিজৰ প্ৰজা-বৰ্গৰ মুখত সেই গুণ-গান সততে শুনা যায়।

ৰজা।—মস্নো তাকে হে বাঞ্ছা কৰোঁ ডাঙৰীয়া! প্ৰজাৰ প্ৰশংসাত মোৰ হিয়া আনন্দেৰে উপচি পৰে! কিন্তু, কি বিষয় লৈ নো প্ৰজাই আমাৰ গুণ গায় ?

ফুকন।—স্বৰ্গদেৱৰ অশেষ গুণ! গতিকে, গুণ-গানৰ বিষয়ো অলেখ। তথাপি, স্বৰ্গদেৱৰ ন্যায় বিচাৰ সম্বন্ধে বিশেষকৈ প্ৰশংসা কৰা শুনা যায়, সবাৰৰে মুখে-মুখে।

ৰজা।—হব পাৰে। কিন্তু, ময়ে তাৰ অকল গৰাকী নহয়। তাত তোমাৰো ভাগ আছে।

ফুকন।—সেইটো স্বৰ্গদেৱৰ অনুগ্ৰহ।

ৰজা।—অনুগ্ৰহ নহয়। ভাবি চাবাঁ, ন্যায় সোধাৰ ধাৰ তোমাৰ গাত হে; মই সোধৰ শেহত আজ্ঞা দিওঁতা মাথোন।

ফুকন।—স্বৰ্গদেৱৰ আগত আৰু বঢ়াই কি কম, মই হলে নিজলৈ টান পৰিলেও ন্যায়ৰপৰা পিছলি নাযাওঁ।

ৰজা।—সঁচা, মস্নো মন কৰিছোঁ।

(দুটা উদং টোমৰ ভাৰ লৈ টেটোনৰ প্ৰৱেশ)

টেটোন।—(আঁঠু লৈ) স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! আৰু ডাঙৰীয়া দেউতা!

ফুকন।—হেৰ, তই কোন্ ? তোক কোনে ভেটালে ?

টেটোন।—মই, সেই মই, দেউতা-ঈশ্বৰ! আৰু, মোক কোনেও নেভেটিলে। ভেটা হলে নো আৰু এই খিনি পাবহি পাবোঁ নে ?

ফুকন।—হেৰ, কোন্ 'মই'? কটা, তইনো ইমান বৰ মানুহ নে 'মই' বুলি চিনাকি দিয়!

টেটোন।—এ, দেউতা, কিনো কব লাগে পিচে? মই জানো মই নহয়, দেউতা?

বজা।—হুঁ, তাক মই চিনিছোঁ। এইটো সিদিনা তিনিখন গোচৰত পৰি মুক্তি পোৱা ডেকাটো।

টেটোন।—হৈছে স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! হেজাকো হওক, এখাপ ওখ যি ওখ! স্বৰ্গদেৱে টপ্‌কৰে ধৰিলে।—সেই মই!

ফুকন।—হেৰ কটা, তই ইয়ালৈ কেনেকৈ আহিলি?

টেটোন।—দেউতা-ঈশ্বৰ মই খোজ কাঢ়ি আহিলোঁ।

ফুকন।—কটা, কি গজমূৰ্খ এইটো! হেৰ, তই মো খোজ কাঢ়ি নাহি, ঘোৰা-ঘোঁৰাত উঠি ইয়ালৈ আহিবৰ সাধ্য আছে নে? ধোলো, কাকো নাসোধা-নেকোলাকৈ তই অকলে এইখিনি কেনেকৈ পালিছি?

টেটোন।—(তোৰ ভোৰাই) সঁচা, গজমূৰ্খ নহলে নো ৰজা-মন্ত্ৰীক চলিম কেনেকৈ! (ফুটাই) কিয়, দেউতা, সিদিনা গোচৰত আহোঁতে মই বাট চিনি থৈ গৈছোঁ নহয়?

বজা।—(হাঁহি মাৰি) বাক, কেনেকৈ আহিল সেইটো এৰি দিয়া; কিয় আহিছে তাকে সোধাঁচোন।

ফুকন।—হেৰ কটা, কিয় আহিছ তই, কচোন; কি লাগে?

টেটোন।—ভাওবীৰা-দেউতাকে বিচাৰি বিচাৰি এইখিনি পাইছোঁহি। মোৰ কপাল ভাল, স্বৰ্গদেৱে সৈতে একেলগতে পালোঁহি!

বজা।—হেৰ কটা, তই নো বাক ভাওবীৰাক ইমানকৈ কিয় বিচাৰিছ? আৰু, মোৰ ওচৰত পোৱাত নো তোৰ কেনেকৈ কপাল ভাল হল? ভাঙি কচোন!

টেটোন।—স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! ভাওবীৰা দেউতাই যে সেই দিনা এপ-এহেজাৰ-

একলাখ টকা দিম বুলিছিল, তাকে নিবলৈ বুলি এই টোম দুটা সাজি লৈ তেখেতক বিচাৰি ফুৰিছোঁ। যৰত লাপাই ইয়াৰ্গৈকে আহিছোঁ।

ফুকন।—কি! মই? মই তোক দিম বুলিছিলোঁ অতবোৰ টকা?

টেটোন।—হৈছে, দেউতা-ঈশ্বৰ! পিচে, অতবোৰ টকা এই দুটা টোমত নধৰিব হবলা? আৰু, ধৰিলেও মই বলে পৰাটো টান দেখিছোঁ। সেই দেখি, দেউতা-ঈশ্বৰে টকাকৈ নিদি মোহৰকৈ দিয়ে যেন। এয়ে গোহাৰি।

ফুকন।—হেৰ কটা, বলিয়া হৈছ নে কি? মই তোক কেতিয়া টকা দিম বুলিছিলোঁ?

টেটোন।—দেচা, দেউতা, দুখীয়া-নিচলা দেখি আটায়ে মোক আৰু বলিয়া হে পাতে। সিদিনা বলিয়া পাতি অনা গোচৰ কেথন দেউতায়ে সুধিছিল নহয়! ডাঙৰীয়া ডাঙৰ লোক, ডাঙৰ ডাঙৰ কথাত থাকে; এইবোৰ সৰু কথাকৈ পাহৰিছে হব পায় এতিয়া। কিন্তু, সেই দিনা ইয়াতে, স্বৰ্গদেৱৰ সাক্ষাততে ডাঙৰীয়া-দেউতাই নিজমুখে সেই টকাৰ কথা বেকত কৰে!

ৰজা।—হেৰ কটা, মোৰ সাক্ষাতে?

টেটোন।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ!

ৰজা।—ক'তা! মোৰ যেখোন মনত নপৰে!

টেটোন।—(গহীনাই) এৰা, স্বৰ্গদেৱ আৰৌ ডাঙৰীয়াতকৈও এথাপৰ ডাঙৰ, সেই দেখি অলপ ডাঙৰকৈ পাহৰিছে। নেপাহৰিবলৈ, এখন ৰাজ্যৰ কথা মূৰত; এই সামান্য কথাকৈ নো স্বৰ্গদেৱৰ হঠাতে কেনেকৈ মনত পৰিব? স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! সেইদিনা,—সেই গোচৰ সুধিবৰ দিনা,—ডাঙৰীয়া-দেউতাই নিজ মুখে স্বীকাৰ পাইছিল, প্ৰথমখন গোচৰৰ বাবে এশ, দ্বিতীয় খনৰ বাবে এহেজাৰ, আৰু

তৃতীয় থনৰ বাবে একলাখ টকীয়া কথা বুলি। এতিয়া স্বৰ্গদেৱৰ মনত পৰিব পাৰ?

ফুকন।—হেৰ কটা, সেইটো মুখৰ কথা হে!

টেটোন।—সঁচা, দেউতা', কথা বুলিলেই সি মুখৰ হে। তাতে আকৌ দেউতাৰ লাখটকীয়া সোণ-কপৰ মুখৰ কথা।

ফুকন।—(চিন্তাযুত) উঃ কটা! কথাতে এতিয়া অতবোৰ টকা ভৰিবগৈ লাগিব নে কি!

ৰজা।—কথাটো কিন্তু মিছা নহয় ডাঙৰীয়া! যুক্তিমতে ই টকা পাবগৈ পাৰে হয়।

টেটোন।—ধইন্ ধইন্ স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! হয়তো, যুক্তিমতে হে চুক্তি। চুক্তি এবাৰলৈ হলে, আগেয়ে যুক্তি ভাঙিব লাগিব।

ৰজা।—পিচে, ডাঙৰীয়া, কি কোৱা এতিয়া!

টেটোন।—কব কি আৰু স্বৰ্গদেৱ! স্বায়সোধাত ডাঙৰীয়া এজন জগতে-জনা লোক। প্ৰাণ গলেও কথা নেৰে নহয়। এনে জন পুৰুষ নহব আৰু!

ফুকন।—(হুমুনিয়াহ্ কাঢ়ি) জানো, স্বৰ্গদেৱে কি উপদেশ দিয়ে? মই হলে,—

ৰজা।—মই হলে আন উপায় নেদেখোঁ। নিজৰ গালৈ টান পৰিলেও স্বায়ৰপৰা পিছলিব নালাগে। সেইটো মেখোন তোমাৰেই মত।

ফুকন।—(মুৰ খজুৱাই) এৰা, গৈ-থৈ এতিয়া দিব লগাত হে পৰিলোঁগৈ যেন পাইছোঁ অতবোৰ টকা!

টেটোন।—হয় তো, সজলোকৰ সজ কথা। নিদিব নো কেলেই, ডাঙৰীয়া হেন ডাঙৰ লোক এজনৰ মুখখনতকৈ টকা একলাখ নো কি ডাঙৰ বস্তু!

ফুকন।—বাৰু, দিব লগা হল যদি, বল দিওঁগৈ!

টেটোন।—ভাল দেউতা-ঈশ্বৰ! কিন্তু টকাকৈ হলে, বলে পৰা নহব। ৰূপৰ সলনি সোণৰ মোহৰ দিবলৈ গাত লওক দেউতা-ঈশ্বৰ!

ৰজা।—বাৰু, দিব যা। ৰূপ হলেও, সোণ হলেও সেই একেই। তাৰ মূল্য লৈ হে কথা।

ফুকন।—এতিয়া বিদায় হে স্বৰ্গদেৱ! উঃ, কটা কি কুক্ষণত ওলাইছিলোঁ আজি!

টেটোন।—আজি নহয়, ডাঙৰীয়া-দেউতা, সেই দিনা হে।

ৰজা।—বাৰু, যোৱাঁহঁক এতিয়া। আশা কৰোঁ, মিলাপ্ৰীতিৰে আৰু যুক্তি-সঙ্গতকৈ বিষয়টোৰ মীমাংসা হব। (প্ৰস্থান)।

৩য়, অঙ্কপাত।

চতুর্থ অঙ্ক।

প্রথম পট,—ফুকনৰ গাভৰু-টোল।

(চম্পাৱতীয়ে ফুলনিত ফুল তুলি ফুৰে)

চম্পা।—দেহিঐ! কেনেকৈ ফুলি আছে ফুল কেপাহি! তুলিবৰে সত যোৱা নাই,—ছিগোতেই যেন কোমল ঠাৰিটিয়ে দুখ পায়! তুলি লওঁতেই যেন কেনেবাকৈ পাহি সৰি মাটিত পৰে! আইঐ দেহি! সৌ কলিয়া ভোমোৰাটিলৈ চোৱা! গোলাপ পাহীক চুমা এটি দিবলৈ গুণ্‌গুণাই কেনেকৈ কাবৌ কৰি ফুৰিছে! দেহি, চিকুণ কলিয়াটিৰ প্ৰেমালাপত ফুল কেপাহী কেনেকৈ পমি যোৱাদি গৈছে! ব্ৰজৰ গোপিনীয়ে হে যেন কলিয়া কানাইৰ বাঁহীৰ সুৰত আপোন-পাহৰা হৈছে!

(বংচৈৰ প্ৰৱেশ)।

বংচৈ।—এ আই! আইদেৱে আজি অকলে অকলে ফুল তুলি ফুৰিছেহি! আন ছাৰি আজি মোকো নিবিচাৰিলে।

চম্পা।—অ, বংচৈ? আহিছ?

বংচৈ।—হয়, আইদেউ, আহিছোঁ। কিয় আহিছোঁ তাকো সোধক, তেহে আকৌ অহাৰ ওৰ টো ওলায়।

চম্পা।—কিয়, তই তো মোৰ কাষলৈ আহিবিয়েই। কিয় আহ, কেতিয়াবা সোধোঁ জানো?

বংচৈ।—নোসোধে আইদেউ! পিচে, আজি নমতাকৈয়ে ওলালোঁহি,—সেই হে।

চম্পা।—আনকাল নমতাকৈ তই জানো মোৰ ওচৰলৈ কেতিয়াও নাহ?

বংচৈ।—আহোঁ, আইদেউ!

চম্পা।—পিচে? এই বোৰ নো কি বলকিছ? কিবা কব লগা আছে যদি, কৈ নেপেলাব নো কিয়?

ৰংদৈ।—বাৰু, কওঁ আইদেউ! এনেকৈ ডাঙৰ কথা; এনেকৈ নিচেই সৰু কথা।

চম্পা।—তোৰ এবেগেতীয়া পাতনিখন মেলিব নেলাগেচোন বাৰু। কচোন, কিনো ডাঙৰ কথা, আৰু কিনো সৰু কথা।

ৰংদৈ।—আইদেউ, বাটকৰা চেঙ্গেৰা ডেকা এটাই দুটোম সোণৰ মোহৰ ভাৰ বান্ধি লৈ ফুৰিছে। ভাৰত হেনো একলাখ এহেজাৰ এশ সোণৰ মোহৰ আছে।

চম্পা।—পিচে? আমাৰ হল কি?

ৰংদৈ।—পিচে, আইদেও, তাক হেনো আজি যেয়ে মনৰ জোখায় ভাত এসাঁজ খুৱাব, তাকে মোহৰ খিনি দি যাব।

চম্পা।—(হাঁহি মাৰি) বেটী পাগলী! হেৰ, বাটকৰা ডেকা এটাই অতবোৰ সোণৰ মোহৰ ক'ত পাব! আৰু, জানিবা পালেই, এসাঁজ ভাতত একলাখ সোণৰ মোহৰ দিবলৈ ওলোৱা বলিয়া কোন্ আছে?

ৰংদৈ।—এ আই! আইদেৱে মিছা যেন ভাবিছে। সৌটো নহয়, ভাৰে সৈতে বাটচৰাতে বহি আছে। লাগিলে, এতিয়াই মাতি আনিবগৈ পাৰোঁ।

চম্পা।—(আচৰিত হৈ মনতে) কিনো কথা বোলে! ইনো কব বাটৰ বলিয়া ওলালহি! (ফুটাই) বাৰু, চাওঁৰেইচোন, আন মাতি বুলনিলৈকে। মযো গৈছোঁ তালৈকে।

ৰংদৈ।—ভাল আইদেউ! মই এতিয়াই আনোগৈ মাতি। আপুনি বুলনিতে বহকগৈ। (দুইবো দুকালে প্ৰস্থান)।

দ্বিতীয় পট,—চম্পাৱতীৰ শুৱনি ঘৰ।

চম্পা।—(প্ৰৱেশ) কিনো কথাঐ! কৰ নো ডেকা ওলালেহি এইটো? অতবোৰ সোণৰ মোহৰ সি পাব ক'ত? মিছা বুলিবলৈকো, ৰংদৈৰ মুখৰ কথা। তাই কেতিয়াও মোৰ আগত মিছা কথা নকয়। আৰু, তাই তেনে চতৰ-বতৰ তিৰোতা নহয়। (টলকা মাৰি বৈ) বাৰু, সঁচাই যেনিবা; মতাইছোঁ নো কিয়? সামান্য মানুহৰ দৰে আমি তো আৰু বাটকৰা এটাক ভাত এসাঁজ খুৱাই ধন লব নোৱাৰোঁ। লোকে শুনিলে কি বুলিব! নাক-কাণ কটা কথা!

(টেটোনৰে সৈতে ৰংদৈৰ প্ৰৱেশ)।

ৰংদৈ।—এইটো, আইদেউ, চাওক; মিছা ভাবিছিলে।

টেটোন।—(কাণৰপৰা ধনৰ ভাৰখন পেলাই) উঃ! হৰি গুৰু বাহ্মণ কৃষ্ণ গোবিন্দ মোৰ গোৱামী! ৰাম, ৰাম, ৰাম!—এ, এই ঘৰত বহিবলৈ দিহা নাই! (ওচৰতে তুলি থোৱা বৰপীৰাখন নিজে পাৰি লৈ বহে)।

চম্পা।—(সামান্য মানুহ টেটোনক বৰপীৰাত বহা দেখি লাজ পাই আঁতৰি যাব খোজে)। হৈছে আৰু, দেখিলোঁ। ৰংদৈ, তাক যাবলৈ ক।

টেটোন।—ই-এ! 'যাবলৈ ক' আকৌ কি! ভাত এসাঁজ খুৱাই ধনখিনি লবলৈ মাতিছে বুলি মাতি আনিছে। এতিয়া আকৌ টাং-বাংখন কিহৰ। মানুহক এইদৰে লাঞ্ছনা কৰাটো জানো ভাল মানুহৰ দস্তুৰ? নেলাগে যদি, অইনৰ ঘৰত দিবগৈ, কি আছে। একলাখ সোণৰ মোহৰ দিনো ভাত এসাঁজ খোৱাম বুলি জানিছা নে? তথাপি, বাটকৰা মানুহক এইদৰে লঘু কৰিবহি নেলাগে। মই হলে এই কথা ঘৰে-ঘৰে বিকাই ফুৰিম।

চম্পা।—(মনতে) ঔ আই! ইয়াৰ মুখখন দেখোন লাওপাতকচুপাত! ই বিকাৰ লাগিলে মোৰ নাক-কাণ নাথাকে আৰু! তাতোকৈ দেউতাই শুনিব লাগিলে হে মৰিলোঁ! (ফুটাই) বাৰু, বংদৈ, সোধচোন, সিনো ক'ত পালে ইমানখিনি ধন।

টেটোন।—'ই' 'সি' কৰাটো ভাল নেদেখায়! লাখটকীয়া ভাত এসাঁজ খোৱা মানুহ এজনৰ মান-মৰ্য্যাদালৈ চাব লাগে। এই ধনেৰে মোক কোনে মান ধৰিছে জানিছা নে?—ন্যায়সোধা ফুকন ডাঙৰীয়াই।

বংদৈ।—ঔ আই! আইদেউ, ঘৰৰে ধন দেখোন।

চম্পা।—(বংদৈৰ প্ৰতি) বাৰু, তই থাক মনে-মনে! (টেটোনৰ প্ৰতি) ডাঙৰীয়াই নো অতখিনি ধন দি কিয় মান ধৰিলে? ন্যায়সোধা ফুকনৰ মান খোৱা মানুহ আজি হে দেখিলোঁ!

টেটোন।—(হাঁহি মাৰি) হুঁঃ, ইমানতে আচৰিত হব নেলাগে! ডাঙৰীয়াই ইয়াতকৈও ডাঙৰ মান আমালৈ থৈছে হবলা।

বংদৈ।—বাৰু, থোৱাঁ সেইবোৰ কথা। তুমি এতিয়া এই ধনেৰে কৰিবা কি?

টেটোন।—কৈছোঁ নহয়, বোলোঁ, যেয়ে আজি মোক মনৰ জোখাৰে ভাত এসাঁজ খুৱাব, তাকে ধনভাৰ দি যাম।

বংদৈ।—আইদেউ! ঘৰৰে ধনখিনি! অলপ কথাতে যায় এতিয়া!

চম্পা।—এই জনী পাগলী হল নে কি! ঘৰৰ ধন হল বুলি এতিয়া বাটকৰা এটাক ভাত এসাঁজ খুৱাই কব পাৰি নে? তাৰ মুখেই কাইলৈ গোটেইখনত ফাটি-ফুটি নোলাব নে?

টেটোন।—সন্তোষ মনেৰে যাচি দিয়া হয় যদি, বাটকৰাৰ ধন ললে নো কি দায় আছে? আৰু, এইটো বিকাৰ লগীয়া কথা নহয়। ভাত সাঁজ মনোমত হয় যদি নো কিনাম কিয়?

বংদৈ।—এৰা, আইদেউ, কোনে নো জানিব? তেওঁ তাৰ তৈ ভিতৰলৈ অহা কোনেও দেখা নাই!

টেটোন।—বাক, এই ভাবখনত থকেই আছে নে বস্তুৱেই আছে, মই কাকো কৰলৈকে পোৱা নাই নহয়। পোনেই ওলাই আহিয়েই তোকে হে দেখা পাইছিলোঁহি বাই! ভাতসাজ আৰু কলপাতৰ কথা ইয়াতে হে যি ওলাল, আনক কবলে নো কি দৰ্কাৰ পৰিছে।

চম্পা।—(মনতে) আন কেৱে নাজানিলে বাখিব পাৰি হবলা ধৰ্ণিনি! (ফুটাই) বাক, সে দিহা লগাই, থাওক এসাজ।

বংদৈ।—বাৰু, কওঁগৈ তেনেহলে চাংমাইক ভাত দিবলৈ।

টেটোন।—ঔ বাম! পোনেই ভাত বুলিয়েই ভাত নে? এই কালে মানুহৰ গা-পা ধোৱাৰ দস্তুৰ নাই হবলা?

চম্পা।—বংদৈ, পানী সে বাৰু, গা ধুই লওক।

বংদৈ।—সৌৱা নহয় পানী। চোঁতালৰ আগত দিয়াই আছে। ধুলেগৈয়ে হয়।

টেটোন।—ধুলেই হয় সুবুলি, ধুৱালেই হয় বুলিলে হে আছিল ভাল। লাখটকীয়া ভাতৰ পাতত বহিবলৈ আকৌ নিজে গা ধুব লাগিব নে?

বংদৈ।—অ, মই ধুৱাই দিব লাগে?

টেটোন।—বাক, তয়ে লাখটকীয়া আইদেউ হব পাৰ যদি, সেহি ধুৱাই, একো কথা নাই।

বংদৈ।—এ, আমি কেনেকৈ হম আইদেউ! আমাৰ ইমানটো ভাইগ, কাহানি হব! পিচে, আইদেউ! কি বোলে এতিয়া? যোৰ মজেৰে জিয়কগৈ পানীকলহ ঢালি, কোনে নো দেখিবলৈ আহিছে? (টেটোনক) ভকত! যোৱা, বহাঁগৈ সৌ গা-ধোৱা পীৰাতে। মই যাওঁ, ভাত আনিবলৈ কওঁগৈ। (বংদৈৰ প্ৰস্থান, টেটোনে গাৰ কাপোৰ-কানি থৈ গা ধুবলৈ ভিতৰ সোমাই বহেগৈ)।

চম্পা।—(নেপথ্যত, ইকাষে-সিকাষে চাই লবালবিকৈ গৈ পানী ঢালি দি আহি লাজত তলমুৱকৈ একাষীয়া হৈ বয়)।

টেটোন।—(নেপথ্যত) অহ! আজি হে শুচি হলোঁ! আজি মোৰ শিৰত শান্তিপানী পৰিল! (ডাঙৰকৈ) এইখন দেশত তিতা-তিয়নীৰেই থাকে হবলা মানুহ? (বংদৈ আৰু চাংমায়ৰ প্ৰৱেশ। ভাত সজাই থৈ চাংমায়ৰ প্ৰস্থান)

বংদৈ।—(বাহিৰৰপৰা) কি হৈছে, কি হৈছে?

টেটোন।—(নেপথ্যৰপৰা) বোলোঁ, তিতা-তিয়নীৰেই ভাতৰ পাতত বহিবগৈ লাগিব নে?

চম্পা।—বংদৈ, তাৰ চুৰিয়াখন আনি দে।

বংদৈ।—(চুৰিয়া নি নেপথ্যত দাঙি ধৰি) সলোৱাঁ এইখন।

টেটোন।—(নেপথ্যত) ইঃ! লাখটকীয়া ভাতৰ পাতত বহিবলৈ মই এতিয়া নিজে হে তিয়নী সলাই যাম?

বংদৈ।—(নেপথ্যত) অ, মই সলাই দিবগৈ লাগে?

টেটোন।—লাখটকীয়া আইদেউ হবলৈ তোৰ ভাইগ্ নাই বুলিছ নহয়?

বংদৈ।—(নেপথ্যত) আইদেউ! শুনিছেই নহয়? গা ধুৱাই দিলেই; দিয়কহি চুৰিয়াখনো সলাই, কোনে নো দেখিবলৈ আহিছে?

চম্পা।—(চুচুক-চামাককৈ কাষ চাপি গৈ চকু-আঁখি মুদি তিয়নী সলাই দি আহি লাজত মুছ্ কঁছ্ যায়!)

(আৰু পট দাঙি দিয়া হয়)

বংদৈ।—সোৰা, বহাঁগৈ এতিয়া ভাতৰ পাতত। (টেটোনে পলম কৰা দেখি) বোৱাঁ আকৌ, কিনো গুণিছাঁ? এতিয়া ধনলৈ মোহ লাগিছে হবলা?

টেটোন।—বহোঁগৈ বাৰু। ধনৰ মোহ নাই আৰু; মোহ বাঢ়িছে ধনৰ গৰাকীয়নীলৈ হে। (লাহে লাহে গৈ ভাতৰ পাতত বহি বৈ থাকে)।

বংদৈ।—খোৱাঁ আকৌ, বৈ আছাঁ কেলেই? তোমাৰ আল-পৈচান ধৰি আৰু আমনি লাগিছেহি দেও!

টেটোন।—ইমানতে আম্মনি! একলাখ টকাৰ আডগাল আগত পাইছোঁ, তাকো এতিয়া মই নিজে হে খাব লাগে?

বংদৈ।—কিনো বিলায়ে পালে! আইদেউ, কি কৰে এতিয়া? গোট্ কড়াই গোটে গোটে চোবাই গুৰি কড়াইত দাঁত ভাজে নে এতিয়া? দিয়কগৈ খুৱাই এগৰ্হা; কোনে নো দেখিবহি।

চম্পা।—(আপোনা আপুনি) আজি মোৰ গ্ৰহ মন্দ! (অগত্যা এখুজি-ঢুখুজিকৈ গৈ ভাত এগৰ্হা কটিয়াই দি আঁতৰি আহে)।

টেটোন।—(বাকী ভাত নিজে খাই উঠি তিনটা ফুটাই উগাৰ মাৰি, তামুলি পীৰাখন পাৰি বহেগৈ) উঃ, ৰাম! খুৱালে ভাতসাঁজ যি খুৱাব লাগে। আজি হে মোৰ আত্মা তুষ্ট হল। একলাখ টকাতকৈও লাখগুণে বেচি দৰৰ ভাতসাঁজ পোৱা গল।

বংদৈ।—(বটালৈ আঙ্গুলিয়াই) সেয়া, তাবে এখন তামোল খোৱা। যাবাগৈ হে এতিয়া দেই।

টেটোন।—এবা, গৰু-চোৰ হবলৈ ভাল হল, পঘা ধৰিবলৈ লাজ লাগিছে? ভাত খুৱাই দি তামোলখন খুৱাবলৈ টান পাব নালাগে। নহলে, এফেৰিমানতে এতিয়া ভাতসাঁজ মোৰ মনৰ জোখাত নহব পিচে!

বংদৈ।—আইদেউ! তেনে হলে তো সোপাই গল! দিয়ক খুৱাই; নেদেখে কোনেও।

চম্পা।—(চকু-আঁখি মুদি তামোল এখন টেটোনৰ মুখত গুজি দি আঁতৰি ভিতৰলৈ লৰ মাৰে)।

বংদৈ।—এবা, আইদেউ গলেই। ময়ো যাওঁ, থং কৰিব দেও! তুমি যাবাগৈ হে এতিয়া ভকত!

টেটোন।—বাৰু, ময়ো যাওঁ;—আকৌ আহিম। সেই ধনৰ টোম ছুটা ঘুমুৱাই থবলৈ কৰি আইদেৱৰাক।　　　　　　　　(প্ৰস্থান)

বংদৈ।—ঔ আই! এতিয়া হে মৰিলোঁ! আকৌ আহিৰগৈ হেনো!

(চম্পাৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

চম্পা।—হেৰ বংদৈ, গল নে? গল নে? সেই আপদটো গল নে?

বংদৈ।—আইদেউ! আপদ বেগাই নেবাইছে এখোন। আকৌ আহিব বুলি হে কৈ গৈছে।

চম্পা।—বাৰু, আহকগৈ, এইবাৰ সি বাটচৰাৰেপৰা গঁটা খাব।

বংদৈ।—এৰা, কিনো আপদটো চাপিছিলহি জানো! খাবলৈ পাই তাৰ নটা লাগিল।

চম্পা।—বাৰু, থ সেইবোৰ কথা। চুৰা ধুই ঠাইখন সাৰি-পুছি চফা কৰ। চাওঁ, ধনখিনি মই থৈ দিওঁগৈ। ইয়াৰ বাবেই আজি অত লাঞ্ছনা! (টোম এটা দাঙি চাই) আও লৰাবই নোৱাৰি! (কেকোজেকোকৈ ধনৰ টোম দুটা দুবেলি ভিতৰলৈ চোঁচোৰাই লৈ যায়)।

বংদৈ।—(চুৰা ধুই, ঠাই সাৰি, বাটী-কাঁহী, ধৰা-পীৰা এটা-এটাকৈ ভিতৰলৈ নি ভোৰ্‌ভোৰায়) ভাল জানিবা বেলি-দুপৰলৈকে পেটুনাড়ী ছিঙি মৰিবলৈ কণা-বিধতাই লিখিলে! নেওচা-কেওচা দিবলৈ বহি, মৰিও নেযাওঁ!

(প্ৰস্থান)।

তৃতীয় পট,—

ৰজাৰ বিচাৰ-চৰা।

(ৰজা আৰু গ্যায়সোধা ফুকন)

ৰজা।—ডাঙৰীয়া, আজি কেদিনমানৰপৰা তোমাক বৰ চিন্তাযুত দেখিছোঁ দেখোন ?

ফুকন।—সঁচা স্বৰ্গদেৱ! আজি কিছুমান দিনৰপৰা মোৰ গ্ৰহমন্দ হোৱা যেন পাইছোঁ। আৰু, কেদিনমানৰপৰা তাৰ অশুভ ফল ফলিয়াবলৈ ধৰিছে। সেই কাৰণে, আজিকালি মোৰ গা-মন ভাল পোৱা নাই।

ৰজা।—হওঁতে হয়, দিন চাৰেকৰপৰা তোমাক ম্লান পৰি অহা দেখিছোঁ। কিয়নো গা-মন ভাল নাথাকে তাৰ কাৰণ বুজিব পৰা নাই নে ?

ফুকন।—কিয় সুবুজিম স্বৰ্গদেৱ! দেখিছেই নহয়, সিদিনা অবাবত সিমানখিনি ধন ভৰণি হল!

ৰজা।—অ, নহয়, সেই বাবে তুমি খেদ নকৰিবাঁ। তুমি অবাবত ভৰণি বুজিছাঁ, কিন্তু তাৰ কিবা একেবি মহৎ উদ্দেশ্য আছে। 'যি কৰে ঈশ্বৰে, মানুহৰ ভালৰে হে।' এই কথাৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখি চলিবাঁ, অৱশ্যে গা-মন ভাল পাবাঁ।

ফুকন।—স্বৰ্গদেৱৰ বুজনি অতিশয় সাৰুৱা। কিন্তু, মনে যে নেমানে!

ৰজা।—মানিব লাগিব মনে। তুমি বেচকৈ বুজিবাঁ, ডাঙৰীয়া, সকলো অভ্যাসৰ তল।

ফুকন।—ভাল, স্বৰ্গদেৱৰ উপদেশ শিৰোধাৰ্য্য।

ৰজা।—তোমাৰ সঙ্কল্প যেন সফল হয়।

(টেটোনৰ প্ৰৱেশ)

টেটোন।—(আঁঠু লৈ) স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! আৰু ডাঙৰীয়া-দেউতা!

ফুকন।—(চঁক্‌খাই উঠি, মনে মনে) পালেহি আকৌ আপদটোৱে! আজি বা আছে কপালত কি, ঈশ্বৰে হে জানে। (ফুটাই) হেৰ, কোন্ তই? কিয় আহিছ?

টেটোন।—(মনতে) ঔ ৰাম! আজিচোন একেটা উশাহতে দুটা প্ৰশ্ন! (ফুটাই) ডাঙৰীয়া-দেউতাই ওপৰলৈ উধাইছেমানে তললৈ নমনা হৈ হে গৈছে! দেউতাই মোক চিন্ ধৰিব পৰা নাই নে? মই সেই যে মই। এইবাৰে সৈতে তিনিবাৰে নিবাৰ কৰোঁগৈ বুলি আহিছোঁ।

ৰজা।—অ, মই চিনিছোঁ তাক। সেই তিনিখনীয়া গোচৰত পৰা টেটোন বোলা ডেকাটো। আৰু, সিদিনা, ডাঙৰীয়া, তোমাৰপৰা যে একলাখ টকা লাভ কৰিছিল, সেই ডেকাটোৱেই এইটো।

টেটোন।—এৰা! স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ হলে উধাইছেমানে তললৈ মনা গুপটি চৰি হে আহিছে! স্বৰ্গদেৱে বন্দীৰ নামটোও মনত ৰাখিছে। মোৰ বৰ ভাগ্য!

ৰজা।—হেৰ কটা, তোৰ নামেই টেটোন নহয় নে?

টেটোন।—হয়, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! আগলৈকো বন্দীৰ নাম নেপাহৰে যেন।

ফুকন।—(মনতে) আজি ই তিনিবাৰে নিবাৰ কৰে নে, মোক নিপাত কৰে বুজিব পৰা নাই। ই মাত মাতিলেই মোৰ মতিভ্ৰম হবলৈ ধৰে দেখোন! যি হওক, বিপদত ধৈৰ্য্য ধৰাই হে যুক্তি। (ফুটাই) হেৰ কটা, তই ঘনাই আহিছ কিয়? তোৰ উদ্দেশ্য কি?

টেটোন।—এ, শুনিছোঁ স্বৰ্গদেৱৰ দিনত বোলে প্ৰজাই 'ৰামৰ ৰাইজ' পোৱাদি পাইছে। যাৰ যি বিচাৰ কৰাৰ লাগে, তাক ভতালিকৈ আৰু নিয়াৰিকৈ শুধিবৰ নিয়ম হৈছে বোলে। পিচে, এবাৰতকৈ যে

আৰুবাৰ আহিবৰ নিয়ম নাই, সেইটো মই নেজানো। নিয়ম নাই যদি, এতিয়াও গুচি যাওঁ তেন্তে, কি আছে।

বজা।—অ, নহয়। বিচাৰৰ নিমিত্তে মোৰ চৰালৈ কুৰিবাৰ আহিলেও হানি নাই। ডাঙৰীয়া, সোধাঁ, তাৰ কি কৰলৈ আছে।

ফুকন।—(আতঙ্ক চিতেৰে) বাৰু, কচোন হেৰ, তোক কি লাগে।

টেটোন।—(মনতে) লাগে ডাঙৰ বস্তুকে। সিবাৰতকৈ লাখ-লাখ গুণে ডাঙৰ। (ফুটাই) খৰ-ধৰ নকৰিব, দেউতা, ধীৰে-শাঁতে শুনক। মই গোটাচাৰেক আউল-লগা কথা মীমাংসা কৰাবলৈ আহিছোঁ।

ফুকন।—(অধৈৰ্য্য আৰু আওকণীয়া) বাৰু, কৈ যা তোৰ কি কৰ লগা আছে।

টেটোন।—এটা-এটাকৈ হে জনাব পৰা হব। আৰু, এটা-এটাকৈ হে মীমাংসা কৰিব লাগিব।

ফুকন।—বাৰু, তই কৈ যাচোন।

টেটোন।—ভাল দেউতা-ঈশ্বৰ! পোনেই সোধোঁ, কাক কোনে গা ধুৱাই দিয়ে?

ফুকন।—আপদে-বিপদে বা বঙ্গে-ধেমালিয়ে ঘৈণীয়েকে-নিজৰ গিৰিয়েকক গা ধুৱাই দিব পাৰে। কিনো বৰ কথাটো, তাকে বজাৰ আগত বিচাৰলৈ আনিলি?

টেটোন।—নহয় দেউতা, বজাৰ আগত কোৱা কথা বুলিলে শিলৰ বেখ যেন হয়। সেই হে—

বজা।—বাৰু, সোধাত বেয়া হোৱা নাই।

ফুকন।—আৰু, তাৰ পিচে?

টেটোন।—তাৰ পিচে, দেউতা-ঈশ্বৰ, কাক কোনে তিয়নী সলাই দিয়ে?

ফুকন।—(অলপ হাঁহি) সেইটো আৰু নিজৰ বৈণীয়েকত বাজে আন কোনে কৰিব!

টেটোন।—ভাল, দেউতা, আমনি নেপাব; আকৌ সোধোঁ, কাক কোনে ভাত খুৱাই দিয়ে?

ফুকন।—সেইটোও একে লগৰে কথা।

টেটোন।—তাৰ পিচে, দেউতা-ঈশ্বৰ! কাক কোনে তামুলিপীৰাত বহুৱাই তামোল খুৱাই দিয়ে?

ফুকন।—এঃ, একেবিধ কথাকে কি পাগুলি থাকে এইটোৱে! হেৰ, সেইটো ব্যৱহাৰ বিষয়ানীয়ে বিষয়াক কৰে।

টেটোন।—আৰু এটা হে আছেগৈ, দেউতা, আমনি নেপাব, বোলোঁ, কাৰ ধন-সোণ কোনে সামৰি থয়? হল আৰু, দেউতা, খতম্।

ফুকন।—হেৰ, সেইটো নিজৰ গৃহিণীৰ কৰ্ম্ম। তাকো সুধিব লাগিছে নে?

টেটোন।—ভাল, এতিয়া সোধোঁ, মোৰ প্ৰতিও ওপৰত কোৱাৰ নিচিনা ব্যৱহাৰ কোনোবাই কৰে যদি, তেওঁ মোৰ কি হব?

ৰজা।—(হাঁহি মাৰি) কটা, ই বৰ ধেমেলীয়া ডেকা! হেৰ, ময়ে কৈছোঁ, তেনে জনী তোৰ ঘৈণী হব।

টেটোন।—ভাল, স্বৰ্গদেৱৰ কথা যেতিয়া সি শিলৰ ৰেখা হল! পিচে, মাৰক বা কাটক, এতিয়া আচল কথা কওঁ, ডাঙৰীয়া-দেউতাৰ লগত বন্দীৰ জোৱাঁই সম্বন্ধ ঘটিছে।

ফুকন।—(জলি উঠি) ঔ কটা, চুৱাখোৱা কুকুৰে চল পাই চুবলৈকে আহ দেখোন!

টেটোন।—দেউতা, খং কৰে কিয়? মই ইয়াৰ আগেয়ে কৈ অহা কথা খিনিৰ সম্ভেদ্ লৈ চালেই বুজিব, এই নিচলা ডাঙৰীয়াৰ ঘৰ-জোৱাঁই হওঁ নে নহওঁ। সৰহ নকওঁ, ডাঙৰীয়াৰপৰা মই সিদিনা নিয়া

একলাখ-এহেজাৰ-এশ মূল্যৰ সোণৰ মোহৰ কাৰ পেৰাত ওলায়, ঘৰত গৈ চালেই হব।

ফুকন।—(উগ্রমূর্ত্তি ধৰি) ঔ কটা, তই ইমান পালিহি! ইমান কথা কবলৈ তোৰ সাহ! এতিয়াই যমপুৰীলৈ পঠিয়াম বুলি জনা নাই তই! (মাৰিবলৈ উঠি যায়)।

ৰজা।—ক্ষান্ত হোৱাঁ ডাঙৰীয়া! মোৰ কথা শুনা। সি ভালেই কৈছে। তুমি আগেয়ে কথাবোৰৰ আচল তত্ত্ব লৈ চোৱাঁ। যদি তাৰ কথা সত্য হয়, তেন্তে তুমি খং কৰা মিছা।

ফুকন।—কিনো কম স্বৰ্গদেৱ! এতিয়া হে মোৰ ভাল খ্যাতি আহিল! ইয়াতকৈ মই মৰি যোৱাই ভাল।

ৰজা।—আক্ষেপ নকৰিবাঁ ডাঙৰীয়া! মই কৈছোঁ নহয়, বোলোঁ, যি কৰে ঈশ্বৰে, মানুহৰ ভালৰ নিমিত্তে হে। ইয়াৰপৰা কি জানি তোমাৰ কিবা এটা ভাল হবলৈ হে আছে। অধৈর্য্য নহবাঁ।

ফুকন।—(অলপ শান্তমুৱা হৈ) যি বোলে স্বৰ্গদেৱে! মই নো কি মাতিম আৰু!

ৰজা।—আৰু এটা কথালৈ মন কৰিছা নে?—ডেকাটিৰ কেনে বিচক্ষণ বুদ্ধি! বুদ্ধিৰ বলত অসম্ভৱ সম্ভৱ হয়। আৰু, ইয়াৰ নিচিনা অকাট্য যুক্তি কেইটাৰপৰা শুনিবলৈ পাইছিলাঁ? মোৰ বোধেৰে ই সাধাৰণ মানুহ নহয়। ই নিশ্চয় বকবাণিত গজা ভাল আমৰ পুলি! আৰু, ই বুদ্ধিৰ বলত যে তোমাৰ ঘৰত গৈ তামুলিপীৰা পালে, সেই বাবে ইয়াক আজিৰপৰা মই 'তামুলি' খিতাপ দিলোঁ। এতিয়াৰপৰা ইয়াৰ নাম "টেটোন-তামুলি" হল। আশা কৰোঁ, এতিয়া আৰু তোমাৰ আইদেউক এই ডেকালৈ বিয়া দিয়াত তোমাৰ কোনো আপত্তি নাথাকিব। লোকনিন্দালৈকো বাট নৰব। কিয়নো, এইটো ৰাজ-উপদেশ হল।

ফুকন।—(আনন্দ মনেৰে) ভাল, স্বৰ্গদেৱে ভাল বুলিলে নো আৰু বেয়া বোলোঁতা কোন্ আছে। বোলে, "ৰজাই ভাল দেখে যাক, ভেঁটিও নালাগে তাক"। মোৰ মন এতিয়া মুকলি লাগিছে, স্বৰ্গদেৱ!

ৰজা।—ডেকা-তামুলিয়ে এতিয়া ডাঙৰীয়াৰ লগতে তেওঁৰ ঘৰলৈ গৈ, যথাবিধি শুভ কাৰ্য্য সমাধা কৰিবলৈ ধৰাগৈ।

টেটোন।—ভাল, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ! আগলৈকো এই অনুগ্ৰহৰ ধাৰ নিছিগে যেন! ডাঙৰীয়া-দেউতা আজিৰপৰা মোৰ ধৰম পিতৃ-দেৱতা হল।

অঙ্কপাত।

পঞ্চম অঙ্ক।

প্ৰথম পট,—ফুকনৰ পদূলি।

(ৰংদৈয়ে পদূলি সাৰি থাকে ; এজনী গঞানী প্ৰৱেশ কৰি, পদূলিৰ আগেদি পথাৰলৈ যায়)।

গঞানী।—অ, ৰংদৈ বাই ! কি কৰিছ ?

ৰংদৈ।—এ, যি কৰিব লাগে, তাকে কৰিছোঁ, নেদেখিছ ? বিয়াৰ পাচত, পদূলিটো অৰণ হৈ আছিল ? তাকে সাৰিছোঁহি।

গঞানী।—এৰা, আইদেউৰ বিয়াখন লাচতে পাৰ হৈ গল, বাই !

ৰংদৈ।—এৰা, ডাঙৰীয়া-বিষয়া ঘৰৰ বিয়া বুলিলে এনেকুৱাই ; হব লাগে বোলোঁতেই ঘপহককৰে হৈ যায়। ৰজাইৰ বোলোঁতেই বৈ যায় ; বিষয়াই ব বোলোঁতেই বৈ যায়।

গঞানী।—আইদেউৰ মনটিলৈ চাই হলে, আগডোখৰত বিয়া নহবগৈ বুলি হে ভাবিছিলোঁ।

ৰংদৈ।—এৰা, নাম-গুৰি নোহোৱা বাটকৰা বোটলা ডেকা এটাৰে সৈতে মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াৰ জীয়াৰী আইদেউৰ বিয়া হব বুলিনো কোনে জানিছিল ? সেই বিয়াৰ কথন-মথন শুনি আইদেউ কান্দি-কাটি বাউলীটি হৈছিল !

গঞানী।—এতিয়া পিচে ? আইদেউৰ মনটি কেনে দেখিছ ?

ৰংদৈ।—কেনে হব আৰু ; বিয়া দিলে যেতিয়া পিতলেই সোণ হল। এতিয়া দুইবো বৰ মিল, বৰ চেনেহা-চেনেহী।

গঞানী।—ডেকাটি হলে বেয়া নহয় দেই, বাই। দেখিবলৈকো শুৱনি; আৰু বৰ ৰঙ্গিয়াল।

ৰংদৈ।—ভাল তো। এতিয়া যে বিষয়াৰ সাজ-পাৰ পিন্ধি আৰু ভালটি হৈছে। আগেয়ে টোকোনা সাজে হে ফঁফৰীয়া কৰি থৈছিল, এতিয়া গোটেই ধুনীয়া ডেকাটি !

গঞানী।—নহব নো কিয় ;—বিধতাই পতা যোৰা। বোলে, কুঁজীলৈ কুঁজা, বান্দীলৈ বন্দী, কুঁৱৰীলৈ কোৱঁৰ বিধতাই যোৰা পাতি থৈছেই।

ৰংদৈ।—মোকেচোন ধৰিবি সেই বিধতা বুলি। মই হে পাতিলোঁ তেও এইটো যোৰা।

গঞানী।—এৰা, নেলাগে কব ; সোপাকে শুনিছোঁ। সঁচা, তই হে আচল শুৰি। আৰু, শুনিছোঁ, জোৱাঁই-বিষয়া বোলে বৰ বুধিয়ক আৰু কথকী। বোলে, "নাই পো গুনি, নাই পো ধনী, নাই পো কথকী"। সেই হে ইমানটো ভাইগ।

ৰংদৈ।—সঁচা, সেই তিনি গুণৰ গুণত হে দিপ্‌লিপ্ গাভৰু আইদেউক তেওঁ কন্যা পালে। বুধিয়ক আৰু কথকী বুলি কব লাগিছে নে ? নহলে নো দেউতাৰ ধনেৰে দেউতাকে বেহাই আৰু ৰজা-ডাঙৰীয়া দুইকো কথাৰ পাকেৰে মেৰাই বান্ধখুৱাই এনে হেন মন্ত্ৰীৰ জীয়াৰীক কন্যা পায় নে ?

গঞানী।—হক, হক, "যি কৰে ঈশ্বৰে মানুহৰ ভাললৈ হে"। তাত গা-ঘঁহনি থালেও পুইণ হয়, বাই ! তোৰো পুইণ হৈছে, জানিবি।

ৰংদৈ।—পুইণ হলে নো কি হব ? আইদেউৰ নিচিনা ভাইগ্ হব বুলিছ নে ?

গঞানী।—হবও পাৰে। একো টান কথা নহয়, বাই !

বংদৈ।—(হাতৰ শোটাটো মুখৰ ওপৰলৈ তুলি পাক্ দি দি নাচি-বাগি) উ-উ-উ, এতিয়াহে "কুঁজী বাই যোলে বছৰীয়া" হলোঁ! (গঞানীৰ ডিঙ্গিত ধৰি চেও থয়)।

গঞানী।—(উলটি বংদৈৰ ডিঙ্গিত ধৰি চেও থৈ) হৰি, হৰি, বাই, যাওঁগৈ, যা।

(দুইবো দুফালে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট,—গাভৰু-টোলৰ বিলাহ-ঘৰ।

(টেটোন-তামুলি আৰু চম্পাৱতী)

টেটোন।—প্ৰিয়া! সেই দিনাৰ কথা এতিয়া মনত পৰে নে? (অলপ ৰৈ, চম্পাই উত্তৰ নিদিয়া দেখি) সাদৰি! নামাতা নো কিয়? সদায় আৰু ন-কন্যা ভাৱেই দিন যাব নে?

চম্পা।—কেনে নো ন-কন্যা দেখিছে বা?

টেটোন।—সেয়া দেখোন ওলাল মাত। নামাতা দেখি হে ন-কন্যা বুলিছিলোঁ, বেয়া নাপাবা দেই। বোলোঁ, সেই দিনাৰ কথা মনত পৰিলে এতিয়া কেনে লাগে?

চম্পা।—কোন্ দিনৰ বা কথা?

টেটোন।—সেই লাখটকীয়া ভাত সাজ খুৱাবৰ দিনা যে মোৰ ছঁয়াকে নসহিছিলা!

চম্পা।—কিবা কথাৰে বাৰ উলিয়াই থাকে! নোৱাৰোঁ কব আমি সেইবোৰ কথা!

টেটোন।—(হাঁহি হাঁহি) নোৱাৰোঁ কব? ইমান বেগাই পাহৰিলা নে?

চম্পা।—জানো!

টেটোন।—অ, এতিয়া জানৰ পানী খোৱাত হে পৰিল? জানিছোঁ বাৰু, এতিয়া সেইবোৰ কথা শুনিবলৈ বেয়া পোৱাঁ; নকওঁ বাৰু, বেয়া নাপাবাঁ দেই।

চম্পা।—আমি একো বেয়া পোৱা নাই।

টেটোন।—বেয়া পোৱা নাই যদি উত্তৰ নাই কিয়?

চম্পা।—সুধি আছেমানে দেখোন কৈয়ে আছোঁ।

টেটোন।—নহয়, সাদৰি, খং নকৰিবাঁ। প্ৰশ্ন চাই উত্তৰ হোৱা নাই দেখি হে কৈছোঁ।

চম্পা।—খং কৰা দেখিছিলে বা কেতিয়া? কেনে প্ৰশ্নৰ কেনে উত্তৰ হব লাগে আমি ভু নাপাওঁ।

টেটোন।—নাই কৰা খং কেতিয়াও। এতিয়াৰ কথাত খং উঠে বুলি হে কৈছিলোঁ। আমনি নাপাবাঁ, প্ৰাণেশ্বৰি, মই এটা কথাৰে সুধিলে যেন তোমাৰ পৰা দহোটা কথাৰে উত্তৰ পাম, এনে হে মোৰ প্ৰাণৰ হাবিয়াহ্।

চম্পা।—আমাৰ পেটত সিমানবোৰ কথা হলে হে আকৌ!

টেটোন।—কথাৰ জোলোঙা উদং হয় বুলি ভয় কৰিছাঁ হবলা?

চম্পা।—জানো কি কয়! আমি নুবুজোঁ সেইবোৰ।

টেটোন।—বুজিবাঁ কালত। বুজি আকৌ বুজাবলৈ হে চাবাঁ। পিচে, মোৰপৰা কিনি মোকে নেবেচিলে হে আছে। একেই মন্ত্ৰীৰ জীয়াৰী।

চম্পা।—আমি মন্ত্ৰীৰ জীয়াৰী বুলি কাৰো আগত গপ্ কৰা নাই। তামুলি-ফুকন হৈ নিজৰ হে গপ্ হৈছে হব পায়।

টেটোন।—(আপোনা-আপুনি) ইয়াত আৰু আমাৰ টেটোনালি নাখাটে! জোঁৱৰ আগত বস্তিৰ পোহৰ যেন হৈ আছিলোঁ। (ফুটাই) ক'তা, মইনো কেতিয়া গপ্ কৰিছিলোঁ?

চম্পা।—নাই কৰা গপ্। সেই দেখি, আনকো গপ্ কৰা বুলি চাব মাৰি ধৰিব নালাগে।

টেটোন।—সমূলঞ্চে ঘাটিলোঁ এইবাৰ! প্ৰিয়া, তোমাৰ ওচৰত মোৰ বুদ্ধি-যুক্তিও জঁয় পৰি আছিছে!

(নেপথ্যত লিগিৰীহঁতে গীত গায়)

টেটোন।—আহা, প্ৰাণেশ্বৰি! কেনে মধুৰ গীত!

চম্পা।—সঁচা, প্ৰাণেশ্বৰ! গীতৰ কথাখিনিত মনৰ ভাবটি কেনেকৈ ফুটি ওলাইছে! আহা, শুনি হে থাকিম যেন!

টেটোন।—প্ৰিয়া! বলাচোন তালৈকে যাওঁ, চাই চাই শুনোগৈ। নাচিছেও চাগৈ।

(হাতত ধৰাধৰিকৈ দুইবো প্ৰস্থান)।

তৃতীয় পট,—ফুকনৰ বিলাহ্-ঘৰ।

(দুজনী গায়িকা লিগিৰীয়ে নাচি নাচি গীত গাই থাকে)

মিশ্ৰ মুলতান—একতালা।

কি সুন্দৰ শোভা ধৰে আজি দেহি অই।
চেনেহা-চেনেহী আহা, যুগল মূৰতি অই॥
প্ৰাণে প্ৰাণে প্ৰাণ মিলি
ৰয় কেনে হালি-জালি ;
দেখিলে জিৰণি পায় তাপিত পৰাণে অই।
আধা অঙ্গ আধা হিয়া,
হল আজি একেটীয়া ;
বাঢ়ে যেন দিনে দিনে বিচ্ছেদ নঘটে অই॥

(টেটোন-চম্পাৱতীৰ প্ৰৱেশ ; ৰৰগাৰু দি পাৰি থোৱা চামৰ পীৰাত দুয়ো যোৰাপাতি বহি নাচোন চাই চাই গীত শুনে ; লিগিৰীয়ে দোহাৰি ২ গল আৰু নাচে।)

যৱনিকাপাত।

ভানুমতী।

(ঘৰুৱা উপন্যাস)

অসমীয়া ভাষাৰ পোন্-প্ৰথম সাহিত্যিক সম্মিলনীৰ সভাপতি আৰু
সদৌ অসম সাহিত্য-সভাৰ দ্বাৰাই অভিনন্দিত
গৱৰ্ণমেণ্ট সাহিত্যিক পেন্‌চনাৰ,
ৰায়বাহাদুৰ **পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা**, এম, আৰ, এ, এচ, (লণ্ডন)
ৰচিত।

দ্বিতীয় তাঙৰণ।
১৮৬২ শক।

তেজপুৰ,
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

বেচ, ৫০ তিনিসিকি

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰ্কুলাৰ ৰোড, ভাৰতমিহিৰ যন্ত্ৰত,
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

উচ্ছৰ্গা।

মোৰ

অতি চেনেহৰ বৰ-ভনী,

৺চন্দ্ৰশেখৰ বৰুৱাৰ প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যা,

শ্ৰীমতী হীৰাৱতী আইদেউৰ

শিৰত

সৰু-ককাইদেৱাকৰ

আশীষ্-নিৰ্ম্মালি।

গ্ৰন্থকাৰ।

১। পাতনি।

"ভানুমতী" বৰ্চোতাৰ পোন্-প্ৰথম সাহিত্যিক অৰ্জ্জন। ইয়াক অসমীয়া সাহিত্য-ভঁৰালত তেওঁৰ লখিমী বুলিব লাগে। ১৮১২—১৩ শকৰ "বিজুলী"ৰ পোহৰত ই ছোৱা-ছোৱাকৈ প্ৰকাশিত হৈছিল। তাৰ পাচত, ইয়াক সুকীয়াকৈ উলিয়াবৰ অৰ্থে ভালেমান দিনৰপৰা মন কৰা হৈছিল; আন কি, বৰ্চোতাৰ আনবিলাক কিতাপৰ তালিকাত ইয়াৰ নামো ওলাইছিল। কিন্তু, সময় আৰু সুবিধাৰ অভাৱত ইমান দিনলৈকে মনৰ কথা মনতে ৰৈছিল। এই গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই সম্পাদিত "বিজুলী"ৰ পোহৰত দেখা "ভানুমতী"ৰ আঁতিগুৰি আগৰভাৱেই আছে; এতিয়া মাথোন ভানুৰ কিৰণত সুকীয়াকৈ চালে, তাৰে অলপ বেচিকৈ জেউতি চৰা দেখা যাব। সি যি হওক, সেই ৰাতিপুৱা ৰোৱা পুলিটি দুপৰীয়াৰ ৰদত ওলাব লগা হৈছে; এতিয়া, সি পাঠকৰ অনাদৰত লেৰেলি জঁয় নপৰিলেই হয়। ইতি—

তেজপুৰ, ১ শাওণ, ১৮৩০ শক।

বিনীত,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

২। পাতনি।

১৯ বছৰীয়া ছাত্ৰজীৱনত, জয়-জয়তে কিতাপ-লিখিবলৈ কাপ ধৰোঁতে মোৰ অন্তৰত যি ভাব, ভাষা আৰু সাহিত্যৰ সঞ্চাৰ হৈছিল, আজি ৭০ বছৰীয়া বয়সত তাৰ লেশমানো লৰচৰ নকৰাকৈ পুথিখনৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ উলিৱা হল; মাথোন আগৰ ছপা-ভুল, বৰ্ণাশুদ্ধি, আখৰ-জোঁটনি, বৈয়াকৰণ দোষাদোষ ইত্যাদিত ওপৰে-ওপৰে হাত ফুৰাই দিয়া গৈছে। ইতি—

'পদ্মকুটীৰ,' তেজপুৰ, অসম। ভাদ, শ্ৰীকৃষ্ণাষ্টমী, ১৮৬২ শক।

বৰ্চোতা।

ভানুমতী।

১। আধ্যা।

আপোন-চিনাকি।

মোৰ নাম ভানুমতী। মই দেউতাৰ বহু সাধনাৰ ফল,—একেটি ৰত্ন। মোৰ জীৱনৰ আদিছোৱাৰ কথা একোকে মনত নপৰে। যি অলপ-অচৰপ কব পাৰোঁ, সি কেৱল এনাই-দেউতাৰ মুখৰপৰা শুনা-কথা হে। মোৰ দেউতাৰ চাৰিগৰাকী ভাই-ককাই। দেউতা সবাতকৈ সৰু। পুথাও-দেউতা ঢুকোৱাৰ পাচৰপৰা তেওঁ ককাইদেৱাকসকলৰ আদৰত উলহৰ মাদলি আছিল। পিচে, যেতিয়া সিবিলাক তিনিওগৰাকীয়ে এজন-এজনকৈ বিয়া কৰাই উঠি, আপাদেউসকলৰ হাতত ঘূৰা উঁঘাৰ নিচিনা হল, তেতিয়াৰপৰা সেই উলহৰ মাদলি লাহে লাহে বেজাৰৰ বোজা যেন হবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, আকৌ আপাদেউসকলৰ লেখ ক্ৰমাৎ তিনিগৰাকীৰপৰা ছগৰাকীলৈ বাঢ়িল। আৰু, তেতিয়াৰপৰা হে ঘৰত দিনে-ৰাতিয়ে কন্দাৰী-ৰণ লাগিবলৈ ধৰিলে। ঘৰত কাৰো সুখ-শান্তি নোহোৱাত পৰিল।

দেউতাৰ দুৰ্গতিৰ সীমা নাথাকিল; আৰু লাহে লাহে এইবোৰ কথা ৰজাৰ কাণত পৰিলগৈ। স্বৰ্গদেৱে, মন্ত্ৰী আৰু বিষয়াসকলৰে সৈতে যুগুতি কৰি, দেউতাক মতাই নিয়ালে। আৰু, চৰাৰ বিচাৰমতে বৰ নিচাওদেউক ভাঙ্গি পুথাও-দেউতাৰ মৰাণ-গোহাঞি-বৰুৱা বিষয়-বাব দেউতাক্ দিলে। দেউতাৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰ আৰু কথা-বাৰ্ত্তাত স্বৰ্গদেৱ বৰ সন্তুষ্ট হৈছিল। গতিকে, ৰাজ-অনুগ্ৰহৰ বলত দেউতাৰ প্ৰতিপত্তি আৰু ক্ষমতা সোনকালে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। তাৰ লগে লগে তেওঁৰ ঘৰ-গৃহস্থী, সুখ-সম্পদ, মান-গৌৰৱ আদিও বাঢ়ি আহিল। কিন্তু, ইমানবোৰ বাহিৰৰ সুখ-সম্পদেও তেওঁৰ অন্তৰত সুখ-শান্তি দিব নোৱাৰিলে,—তেওঁৰ সদায় বিষাদ, সদায় মন-মৰা। তাৰ কাৰণ হৈছিল, বহুকাললৈকে তেওঁৰ সতি-সন্তান নাছিল। কিমান যাগ-যজ্ঞ, পূজা-সেৱা আদি কৰালে, সকলো মিছা হল। বন্ধু-বান্ধৱে দেউতাক আৰু এগৰাকী ভাৰ্য্যা বিয়া কৰাবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল, কিন্তু ককাইদেৱাকসকলৰ দশালৈ চাই তেওঁ তেনে হিত-উপদেশ নললে। অন্তত, তেওঁ সন্তানৰ আশা এৰি দি নিশ্চিন্ত হৈছিল। এনেতে, ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত, এই অভাগিনীৰ জন্ম হয়। দেউতাৰ অন্তৰত আনন্দৰ পাৰ নোহোৱা হল। পণ্ডিতে পুথি-পাঁজি চাই মোৰ নাম ভানুমতী ৰাখিলে।

কথমপি মোৰ বয়স তিনি বছৰ হওঁতেই ঈশ্বৰে মোক মাউৰী কৰিলে। মাতৃ-চেনেহৰ—যি পৱিত্ৰ স্নেহৰ তুলনা নাই—সোৱাদ মই ভালকৈ নুবুজিলোঁ। কিন্তু, কেতিয়াবা সুঁৱৰি চালে মোৰ স্বৰ্গীয়া আইতাৰ মুখখনিলৈ মনত পৰে। আৰু, সেই চালুকীয়া বয়সত আইতাৰ আঁচলত ধৰি ডেও দি ফুৰা, কেতিয়াবা কোনোবাই ধৰ্ বুলিলে লৰ মাৰি আইতাৰ গাত পৰা মাৰি ধৰা, আইতাই মোৰ মুৰ মেলাই দিয়া আৰু কেতিয়াবা ওকণী চাওঁতে আমনি পাই কান্দি বলিয়া হোৱা এইবোৰ কথা এতিয়া ৰিণিকি ৰিণিকি মনত পৰে। আইতা ঢুকাবৰপৰা মই দেউতাৰ মানত আলাসৰ লাৰু যেন হলোঁ।

তেওঁ সততে মোক ওচৰৰপৰা নেৰা হল। ময়ো দেউতাক এখন্তেক নেদেখিলে আন্ধাৰ যেন দেখোঁ।

এই দৰেই মোৰ জীৱনৰ চালুকীয়া কাল পাৰ হল। তাৰ পাচত, মই যিমানেই বুজন হৈ আহিলোঁ, সিমানেই দেউতাৰ লগ ধৰা অভ্যাস পাতল হৈ আঁহিল। এই নিয়মে লাহে লাহে মোৰ বয়স চৈধ্য বছৰত সোমালহি। তেতিয়াৰপৰা আল-পৈচান ধৰাত বাজে দেউতাৰ ওচৰ চাপিবলৈ মোৰ অভ্যাস নোহোৱা হল। আৰু, লাহে লাহে পাচলৈ অকলে থাকি হে ভাল লগা হল। কিন্তু, অকলৈ থাকোঁ বুলি চিন্তাই মোৰ লগ নেৰে। ধৰিবলৈ গলে, পাচলৈ চিন্তা মোৰ লগৰীয়া সখী যেন হৈ উঠিল। কেতিয়াবা সেই চিন্তাতে ভোল গৈ আপোন-পাহৰা হওঁ। এনে কি, পাচলৈ মোৰ ভাব-গতি দেখি দেউতাও চিন্তাযুত হবলৈ ধৰিলে।

লাহে লাহে চিন্তা মোৰ লগৰ লগৰী, মৰমৰ সখী আৰু সুখৰ কাৰণ হৈ উঠিল। দেউতা বজাৰ চৰালৈ ওলাই গলেই মই আগফালৰ ফুলনিত, নাইবা পাচফালৰ পুখুৰী-পাৰত বহি চিন্তাৰ লগৰী হওঁ। তেতিয়া জগৎ-সংসাৰ নিটাল মৰা যেন পাওঁ। গছৰ পাত এখিলা সৰি পৰিলেও গম্ পাওঁ। এই অৱস্থাতে এদিন দুপৰীয়া। জেঠৰ বাৰখৰৰ তৃতীয় খৰ। ৰ'দে খাওঁ খাওঁ মূৰ্ত্তি ধৰিছে। আকাশত মৰল দিছে। গছৰ পাত লেৰেলি পাতত দিয়া টেঙেচিৰ দৰে হৈছে। বাহিৰত ধানলুভীয়া কাউৰী আৰু ধান-হাতত দিয়া বোৱাৰীত বাজে দেউ-মনিচ্, কাকো দেখিবলৈ নাই। সকলো ভিতৰত বহি শাঁত হৈছে। কিন্তু, বোৱাৰী-বেটীৰ শান্তি নাই! ধান হাতত দিওঁতে হাইবাল। ঘামে জুকলি বৈছে। কপালৰ ঘাম বৈ আহি চকু ছাতি পেলাইছে। তথাপি একেবি জিৰাবৰ সাধ্য নাই। ছাঁত বহি অলপ শাঁত হবলৈ গলেই ইকালে ধান খৰি যায়,—নাচনী শাহু-আই নাচি আহিব। নিৰুপায়! মনৰ খং মনতে মাৰ গৈছে। বোৱাৰী বেটিয়ে

একোবাৰ বাঢ়নীৰে খুঁচি কণা মেঘৰ ইওটো চকু ফুটাবলৈ বাঢ়নী তুলিছে। একোবাৰ তেওঁ বেটীৰ খং বাঢ়নীতে সাৰিছে। এনে ক্ষণত, এনে উৎপতীয়া ক্ষণত এজন ডেকা আমাৰ পুখুৰী-পাৰলৈকে পোনাই আহিছে। মই মূৰ দাঙ্গি চাই হঠাৎ তেওঁক দেখি চঁক্ খাই উঠিলোঁ। কিয় চঁক খালোঁ কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু পিচ-মুহূৰ্ত্তত তেওঁক চিনি পালোঁ। তেওঁ আমাৰ চুবুৰীয়া। ডেকাজন ৰদত পকি পকা-থেকেৰাটিৰ দৰে হৈ আহিছে। দেখাতে বুজা যায় যে, তেওঁ কিবা আপদত পৰি উধাতু খাই আহিছে। মুখখনি বেজাৰত আমোলাই আহিছে। কিন্তু, মোৰ ওচৰ চাপিলত সেই চিন্ খন্তেকলৈ মুখৰপৰা আঁতৰ হল। আৰু, তেওঁ লাহেকৈ হাঁহি এটি মাৰি মোক মাত লগালে,—"ভানু, তুমি ইয়াত অকলৈ বহি আছাঁ?" মই হৰিষ্ মনেৰে উত্তৰ দিলোঁ—"এৰা, ঘামত তৰণি নাপাই ইয়াতে বহি জুৰ লৈছোঁহি। তুমি নো ইমান ৰদত অকলৈ কলৈ গৈছিলাঁ?" তেওঁ জিকাৰি উঠি কলে,—"অ, মই যাওঁ! মই বহুত পলম হে কৰি আছোঁ। মই ৰব নোৱাৰোঁ। দেউতাৰ সন্নিপাত্ জ্বৰত তত্ নাই। কি হয়গৈ ঈশ্বৰে হে জানে! মই বেজবৰুৱাক মাতিবলৈ গৈছিলোঁ। তেওঁ ৰাজবাটেদি গৈছেগৈ। মই এই পোনেই পোনাই আহিছোঁ। ভানু! থাকিবাঁ এতিয়া দেই!" এই কেই আষাৰ কথা কৈয়ে চাৰু গোহাঞিদেৱে বেগাবেগিকৈ ঘৰৰ ফালে খোজ ললে। আমাৰ ভঁৰাল-ঘৰৰ আৰ নোহোৱালৈকে মই তেওঁক চাই চাই চাই চাইয়ে ৰলোঁ! তেৱোঁ মোলৈ তিনিবাৰমান উলটি উলটি চাই গৈছেগৈ!

২। আধ্যা।

দুপতীয়া পুলি।

মোৰ আৰু সেই দিন নাই। সেই পুখুৰী-পাৰত বহি চিন্তাৰ লগৰী হোৱা দিন মোৰ পাৰ হল। আগৰ চিন্তা আছে, কিন্তু আগৰ সুখ নাই। লগৰ চিন্তা লগতে ফুৰিছে, কিন্তু আগৰ দৰে লগ ধৰা ঠাইৰ ঠিকনা নাই। চিন্তাৰ লগ আগতকৈ বাঢ়িছে, কিন্তু সেই দৰে লগ লোৱা সময়ৰ ঠিক নোহোৱাত পৰিছে। শোওঁতে, খাওঁতে, উঠোঁতে, বহোঁতে মনত সদায় কি এটা চিন্তাৰ সোঁত আছেই। আৰু, সেই সোঁতত উটি কেতিয়া কি ভাৱে কলৈ যাওঁ কব নোৱাৰোঁ। কৰোঁ কি, কওঁ কি, কেতিয়াবা তাকো তৰ্কিব নোৱাৰোঁ। আচলতে ভাবোঁ কি, চিন্তা কিহৰ তাৰ উৱাদিহ নাই। এনে ভাৱে ভালেমান দিন গল। এনেকুৱা এদিনে-এবছৰ ভালেমান পাৰ হল। আগলৈ এদিনে-এযুগ আৰু কতনা আছে চাগৈ!

চাৰু গোহাঞিদেৱক মই সেই দিনাই যে প্ৰথম দেখিছিলোঁ, এনে নহয়। মোৰ মনতপৰাবেপৰা তেওঁ মোৰ লগৰীয়া। দুয়ো হাতত ধৰাধৰিকৈ উঠা।

দুয়ো সকতে কিমান উমলিছিলোঁ! দুইবো একালত কিমান হঁহা-কন্দা গল! দুয়ো দুইবো অময়া প্রেমত কিমানকৈ মোহ গৈছিলোঁ! আৰু, দুইৰো মনৰ মিল দেখি চাকুলী বাইহঁতে আমাক দৰা কন্যা বোলা এতিয়া মনত পৰে। এতিয়া আগৰ দৰে অহা-যোৱা ঘন নহয় বুলিও, গোহাঞিদেৱ আমাৰ ঘৰলৈ দিনটোত এবাৰ নহাকৈ নাথাকে। আগৰ নিচিনাকৈ ধেমালিৰ মেল পতা নহয় বুলিও, দুইৰো ভিতৰত এতিয়াও মতা-বোলা চলে। দুইৰো ভিতৰত এতিয়াও দেখা-দেখি মিলা-প্ৰীতি ৰৈছে। তথাপি, সিদিনা তেওঁক ন-চিনাকী যেন লাগি গল কিয়? সেইদিনা মই পুখুৰীপাৰত বহি থাকোঁতে গোহাঞিদেৱ ঘৰলৈ যাবলৈ পোনাই আহিছিল। সেই দৰে আগয়েও তেওঁ কেতিয়াবা আহে। পিচে, সেই দিনা নো মই তেওঁক নেদেখাই-দেখাৰ দৰে দেখি চঁক্ খাই উঠিছিলোঁ কিয়? সেই দিনাৰ নিচিনাকৈ আগেয়েও কিমান বাৰ দেখাদেখি হয়; আৰু দুই-চাইটা কথাৰে আকৌ এৰা-এৰি হওঁহঁক; কিন্তু, সেই দিনাৰ দেখাদেখি আৰু কথা কেই-আষাৰত নো কি মোহনী শক্তি আছিল? আগেয়েও এৰা-এৰিত চকুৰ আৰ নোহোৱালৈকে দুইকো দুয়ো সেইদৰেই চাওঁ; কিন্তু সেই দিনাৰ চাওনিত নো কি সুৰগা মিহলি আছিল? এইবোৰ প্ৰশ্নৰ মই উত্তৰ কাটিব নোৱাৰোঁ। ভাবোঁ, কিন্তু তাৰ অন্ত নপাওঁ। সেই দিনাৰ সেই মুহূৰ্ত্তকৰ কথা মোৰ মনত নতুন হৈয়ে আছে, কিন্তু তাৰ মহিমা মই বুজিব পৰা নাই!

সেই দিনাৰপৰা তিন দিনৰ পাচত, চাৰুচন্দ্ৰ গোহাঞিদেৱৰ দেউতাক বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া সেই নৰিয়াতে ঢুকাল। বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া এজন বৰ লাগতিয়াল আৰু ৰজাৰ বিশ্বাসী মন্ত্ৰী আছিল। তেওঁ স্বৰ্গী হোৱাত স্বৰ্গদেৱৰ সোঁ-হাত ছিগাৰ দৰে হল। গতিকে, ডাঙৰীয়াৰ অকাল-বিয়োগত স্বৰ্গদেৱে বৰ সন্তাপ পালে। চাৰু গোহাঞিদেৱে মোৰে নিচিনা সকতে মাউৰা; তেওঁ এতিয়া বাটুমাউৰা হল! সেই কাৰণে,

ৰজা আৰু ডাঙৰীয়া-বিষয়া সকলোৱে গোহাঞিদেৱক ৰৰ মৰম কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু, সকলোৱে ভাবি-চিন্তি চাই, তেওঁক তেওঁৰ পিতৃ-বন্ধু মোৰ দেউতাৰ তদৰাকত থবলৈকে স্থিৰ কৰিলে। গোহাঞিদেৱে দেউতাকৰ আসন লব পৰা বয়স নোপোৱালৈকে তেওঁক আমাৰ ঘৰত ৰখাটোকে স্বৰ্গদেৱেও স্থিৰ কৰিলে।

স্থিৰ হল ভাল হল, মোৰ হল কি? মোৰ সেই কথা লৈ উলহ-মালহ কিয়? সেই কথাই মোৰ মনত উগুল-থুগুল লগায় কিয়? গোহাঞিদেৱ আহিব, লগত লিগিৰা-লিগিৰীও আনিব; তেওঁক আল-পৈচান ধৰিবলৈ মোৰ ইমান ভাবনা কিহৰ? গোহাঞিদেৱ আহিব, আহিলে তেওঁক কি দিম, কি থম, কি কম, কি লম, এইবোৰ ভাবনা আপোনা-আপুনি মোৰ মনত আহে-যায় কিয়? কিয়, কব নোৱাৰোঁ। মোৰ মনটো যেন দুৱাৰ-মেলা উদং ঘৰ। গোহাঞিদেৱৰ ভাবনাই তালৈ আহিছে-গৈছে, সোমাইছে-ওলাইছে, আপোন মনেৰে যি ইচ্ছা তাকে কৰিবলৈ এক্তিয়াৰ পাইছে। মই মাথোন নিলগৰপৰা চাই আছোঁ, চাই চাই চাই ভাল পাইছোঁ, মনে-মনে প্ৰাণে-প্ৰাণে কিবা এটি ফুটাই কব নোৱাৰা সুখ অনুভৱ কৰিছোঁ!

এই ভাৱেই কেইবাদিনো গল। গোহাঞিদেৱক আমাৰ ঘৰলৈ অনাৰ কথা ওলাবৰ আজি তিনদিন। এই তিনটা দিন মোৰ মানত তিনটা বছৰ পাৰ হল। কিন্তু, গোহাঞিদেৱৰ অহা নহল! আহিব কাহানিকৈ তাকো ঠিক বতৰা নাপালোঁ। নিতৌ আহিব আহিব বুলি আশা পালোঁ, নিতৌ হতাশ হওঁ। পুৱাৰপৰা আশাত মন টৈন্ ধৰি উঠে, আবেলি হলে নিৰাশাত লেবেলি জঁয় পৰে। ৰাতিটো নাযায়-হুপুৱায়। এই দৰেই তিনি-চাৰিকৈ পাঁচ দিন নাযায়-নাযায়কৈ গল, গোহাঞিদেৱৰ অহা নহল। নহা কেইদিন যেনে-তেনেকৈ পাৰ হল; আহিব বোলা আৰু কেই

দিন আগলৈ আছে, তাক ভাবি অন্ত নোপোৱা হলোঁ। ইফালে পলম হোৱাত, নহাৰ আশঙ্কাই তাৰ লগতে উৎপাত্ লগাইছে। এই দৰেই আৰু দুদিন পাৰ হল, তথাপি গোহাঞিদেৱৰ অহাৰ ঠিৰাং বাতৰি পোৱা নগল। মন হতাশৰ খুন্দাত ক্ৰমাৎ অৱশ হৈ আহিল। বাহিৰৰ আৱভাৱ দেখি, মানুহে মোৰ মনৰ ভিতৰলৈ মন কৰা হল। এনে অৱস্থাত, এদিন দুপৰীয়া এইবোৰ কথাকে গুণি-গাঁথি পিচ-চোঁতালত বহি আছোঁ, এনেতে ৰজাৰ চৰালৈ ওলাই যোৱাৰ সময়ত, দেউতাই লিগিৰাইঁতক এই বুলি দিহা দিয়া শুনিলোঁ, "আজি চাৰু গোহাঞিদেৱ আহিব। তেওঁৰ বয়-বস্তু আহিলা-পাতি সকলো দিহা লগাই থবিহঁক। আৰু, গোহাঞিদেৱৰ শোৱা-খোৱাৰ বিষয়েও মই দিহা দিয়া মতে চলিবিহঁক; মই চৰাৰপৰা আহোঁতে লৰাক লগতে লৈ আহিম।" এই কেইআষাৰ আদেশ দি দেউতা ওলাই গল।

দেউতা ওলাই গল। মই একেচাবে উঠি ভিতৰ সোমালোঁ। কিন্তু সোমালোঁ কব নোৱাৰোঁ, পোনেই চাকুলী বাইৰ ওচৰত থিয় দিলোঁগৈ। চাকুলীয়ে আথেবেথে সুধিলে, "কি আইদেউ?" মোৰ উত্তৰ নাই! মই অলপ লাজ পাই তাৰপৰা আঁতৰি লাহে-লাহে লিগিৰাইঁতৰ ওচৰ চাপিলোঁগৈ। সিহঁতেও লৰালৰিকৈ কি কৰিব লাগিব বুলি সুধিলে। মই সিহঁতলৈকো একো উত্তৰ নাপাই, লাহে-লাহে তাৰপৰাও আঁতৰিব লগাত পৰিলোঁ। কিন্তু, উলটি কৈ গলোঁ যে, দেউতাই দিহা দি যোৱাৰ দৰে সিহঁতে কামলৈ সোনকাল কৰিব লাগে। লিগিৰাইঁত তেতিয়াই দিহাদিহি কামলৈ ওলাল। মই সিহঁতক এৰি চাংমাইৰ ওচৰ পালোঁগৈ। বুঢ়া চাংমায়ে খাই উঠি মুখত মুহুদি লৈছিল। মোক দেখি সি লৰালৰিকৈ সুধিলেহি, "আইদেউ! আজি মোৰ ৰন্ধা-বঢ়া বা কেনে হৈছিল?" মই উত্তৰ দিলোঁ, "ভাল হৈছিল। আজিৰপৰা তাতোকৈ ভাল হব্ লাগিব দোই।

আজি আমাৰ ঘৰত থাকিবলৈ আলহী আহিব বুজ পাইছা নে?” চাংমায়ে কলে, “হৈছে, আইদেউ! ডাওৰীয়া-দেউতাই মোক সকলো বুজাই কৈছে।” মই “বাৰু” বুলি ভিতৰ সোমালোঁহি।

ভিতৰ নিজঙ্গাল। বুলনিবৰ একবাবে নিজম পৰিছে। মোৰ মন-প্ৰাণ উৎকণ্ঠীকৃত হৈ কলৈ উৰিছে মই কব নোৱাৰোঁ। কি কৰিম কি মেলিম একো উৱাদিহ্ পোৱা নাই। এই দৰে অলপ পৰ থাকি বটাটোকে আগত লৈ বহিলোঁ। তামোল কাটিবলৈ ধৰিলোঁ। এটা তামোল কাটি, তিনিখন থুৰিয়াই থৈ, এখন খালোঁ। আকৌ এটা গুচাই লৈ ফঁহিয়াবলৈ ধৰিছোঁ, এনেতে তামোল এৰি এবাৰ আঙ্গুলিতে ৰেপ্ দিলোঁ! পাণ, তামোল, বটা তেজেৰে ৰাঙলী হল! ভাগ্যে থুৰিৱা তামোল তিনিখনিত তেজ নালাগিল। সেই তামোল কেখনি ইহাতে লাহেকৈ তুলি নি কৰণিত থলোঁগৈ। আৰু, চাকুলী বায়ে দেখে বুলি, তেজ লগা পাণ-তামোলবোৰ নৰালৰিকৈ বকৰাণিত পেলাই দি বটাটো চিন্ মাৰি ধুই পেলালোঁ। তাৰ পাচত, কটা-আঙ্গুলিত চুণ-পাণ বান্ধি, বাহিৰলৈ ওলাই আহি দেখোঁ যে, গোহাঞিদেৰক পিচে-পিচে লৈ দেউতা বাট-চৰা পাইছেহি! মই লৰ মাৰি আকৌ ভিতৰ সোমালোঁগৈ। কটা আঙ্গুলিৰ বিষ ততালিকে গম্ নোপোৱা হলোঁ।

৩। আধ্যা।

কুঁহিত পোক।

মোৰ মনত পৰাখিনিত দেউতাক ৰজাঘৰলৈ অসময়ত যোৱা দেখা নাই। আৰু, ডাঙৰীয়া-বিষয়াসকল সেই দৰে ৰজাঘৰলৈ যোৱাৰ বিধিও নাই। সিদিনা সন্ধিয়াপৰত স্বৰ্গদেৱে দেউতাক কিয় মতাই নিছিল আৰু দেউতাৰে সৈতে গুপুতে কি আলচ পাতিলে তাৰ একো সম্ভেদ্ নাপালোঁ। সেই সম্ভেদ্ লবলৈ কিমান যে যত্ন কৰিলোঁ, সকলো মিছা হল। এদিন বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰে সৈতে কথাবাৰ্ত্তা হওঁতে দেউতাই হঠাত ৰজাঘৰলৈ যোৱা কথাটো ওলাইছিল। পিচে, দেউতাই ঠাইতে পাক লগাই কথাৰ ধাৰ অইন পাকে বোৱাই নিলে। ডাঙৰীয়াই টলকিব নোৱাৰিলে; কিন্তু মই কথাটোলৈ বেচকৈ মন কৰি আছিলোঁ।

দেউতা ৰজাঘৰলৈ যোৱাৰ পিচদিনাৰপৰা মই গোহাঞিদেৱৰ আগত নোলাবলৈ আদেশ পৰিল। ডাঙৰ হবৰপৰা ভালমানুহৰ আগত ওলাবলৈ মোৰ স্বভাৱতে লাজ লগা হৈ আহিছিল। গোহাঞিদেৱে

সকৰেপৰা দেখা কাৰণে হে তেওঁৰ আগত ওলাওঁ-নোলাওঁকৈ ওলাই-ছিলোঁ। এতিয়া, চাকুলী বাইৰ মুখে দেউতাৰ সেই হাক-বচন শুনি-বৰপৰা গোহাঞিদেৱৰ নাম লবলৈকো মোৰ লাজ লগা হল। দেউতাৰ হাক-বচনত মোৰ বেজাৰ পাবৰ কাৰণ নাই, কিয়নো সেইটো সকলো ভাঁলমানুহৰ ধৰৰ দস্তৰ। কিন্তু, সেই অসময়ত ৰজাঘৰলৈ যোৱাৰ পিচদিনাই এই হাক-বচন কিয় শুনিব লগীয়া হল ? সেইটো মোৰ দুপতীয়া আশা-লতাৰ কুঁহিত বিঘিনি-পোক লাগিলহি নে কি ?

সেই ৰজাঘৰলৈ যোৱা দিনৰপৰা এপষ পাৰ হল। এই পষটো আনলৈ শুক্ল ; মোলৈ কৃষ্ণ। ইয়াৰ ভিতৰত গোহাঞিদেৱে মোৰ ছাঁটোও দেখিবলৈ পোৱা নাই। আৰু, মই কাৰো আগত তেওঁৰ নাম পৰ্য্যন্ত লোৱা নাই। গোহাঞিদেৱে মোক দেখা নাই, কিন্তু মই তেওঁক সদায় দেখোঁ। কিয়নো, তেওঁক চাবলৈ মোৰ বহুত সুবিধা আছে। মই বাৰ-জলঙাইদি জুমি চাব পাৰোঁ, চকোৱাৰ আৰত লুকাই চাব পাৰোঁ। গতিকে, সেই পষত গোহাঞিদেৱ মোতকৈও দুৰ্ভগীয়া, সেই পষটো গোহাঞিদেৱলৈ অমাবস্যা ৰাতি।

এইভাৱে আৰু এপষ গল। গোহাঞিদেৱৰ অন্তৰৰ বিষাদ ভাব মুখত বিবিঙি ওলাবলৈ ধৰিলে। আনে কিমান মন কৰে কব নোৱাৰোঁ, মই সদায় তেওঁৰ মনটি মৰা যেন দেখোঁ। খোৱা-লোৱাতো তৃপ্তি নোপোৱা-যেন দেখোঁ। দেখি দেখি দিনে দিনে মোৰ মন-প্ৰাণ হত হবলৈ ধৰিলে। খোৱা-লোৱাত মোৰ তৃপ্তি নগলা হল। আগতকৈও মোৰ মন-বেজাৰ-অশান্তিত বেচি দকৈ বুৰিবলৈ ধৰিলে। নিলগত থাকোঁতে গোহাঞিদেৱৰ সুখ-শান্তিৰ নিমিত্তে যিবোৰ কথা আলচিছিলোঁ সি মনতে মাৰ যাব লগীয়া হল। আকাশৰ ফুল আকাশতে মৰহি যোৱা যেন লাগিল। আৰু, ময়েই তেওঁৰ নতুন বিষাদৰ কাৰণ হলোঁ, এই কথাই মোৰ

অন্তৰ দহিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু কি কৰিম! মোৰ মনৰ কথা মই হে বুজিছোঁ, আনক বুজাবলৈ মোৰ উপায় নাই; আৰু বুজিবলৈকো কোনো নাই। পৃথিবীত আন কোনোবাই মোৰ অন্তৰ ঢুকি পাইছে যদি, তেওঁ গোহাঞিদেৱ, এয়ে মোৰ সৰল বিশ্বাস। এই বিশ্বাসতে মই এফেৰি শান্তি পাওঁ।

মোৰ যেই হওক, গোহাঞিদেৱৰ কাৰণে চিন্তাই মোৰ অন্তৰ পুৰি-ডেই ছাই কৰিবলৈ ধৰিলে। ঘাট-মাউৰা গোহাঞিদেৱক আমাৰ ঘৰত সুখে-সন্তোষে ৰাখিবলৈ আনি এতিয়া জানিবা তেওঁক মাথোন আন্তৰিক অশান্তি দিয়া হৈছে। আৰু, ময়ে তাৰ কাৰণ হলোঁ! গোহাঞি-দেৱৰ শোক-বেজাৰৰ মূল কাৰণ মই! এনে কথা মোৰ প্ৰাণে যে খন্তেকলৈকো নসহে। যাৰ সুখ-শান্তিৰ নিমিত্তে দিনে-ৰাতিয়ে মোৰ ভাবনাৰ অন্ত নাছিল, যাৰ শোক-বেজাৰ পাহৰাবলৈ মই নানা কথা জুকিয়াই লৈছিলোঁ, আজি সেই জনৰ দুখৰ কাৰণ হলোঁ মই! ইয়াতকৈ আৰু হিয়া-বিদৰোৱা কথা মোলৈ কি হব পাৰে! হয়, এতিয়াও গোহাঞি-দেৱৰ বিষাদৰ আচল কাৰণ মই হে বুজিছোঁ। তেওঁ নো আজি কেইদিন-মানৰপৰা মনটি কিয় আমোলাই ফুৰে, তাৰ গূঢ় অৰ্থ মই হে ঢুকি পাইছোঁ। আনে ভাবিছে, গোহাঞিদেৱে তেওঁৰ মাউৰা অৱস্থাৰ কথা ভাবি হে বেজাৰ মনেৰে ফুৰে। তেওঁৰ অন্তৰ নুবুজা সকলে বুজিছে, তেওঁ স্বৰ্গীয় দেউতাকলৈ মনত কৰি হে আমনজিমনকৈ ফুৰে। এদিন দেউতাতে তাৰ প্ৰমাণ পালোঁ। গোহাঞিদেৱক মন মাৰি থাকিবৰ দেখি, এদিন দেউতাই তেওঁক কাষলৈ মাতি আনি এই দৰে বুজনি দিছিল, "দেউটি! কিয়নো বেজাৰ কৰি থাকাঁ? মৰা মৰি গল, এতিয়া সেইসকলে জীয়ালৈ পিঠি হে দিছে গৈ। এতিয়া তেওঁ দেৱতা, মনুষ্যৰ মৰম-ধৰম তেওঁত নাই। এই মৰতত যাৰপৰাই পিতৃৰ মৰম-চেনেহ পোৱা যায়, তেৱেঁই পিতৃতুল্য।

সংসাৰত তৰিবলৈ পিতৃৰ সহায় যি লাগিব, তাৰ অভাৱ তোমাৰ নাই। মই জীয়াই থকা কেইটা দিনত তুমি তেনে অভাৱত পৰিব নালাগিব।” ইয়াকে কৈ দেউতা নিৰৱ হল, গোহাঞিদেৱে নিটাল মাৰিয়েই ৰল। দেউতা নিৰৱ হৈছিল, গোহাঞিদেৱৰপৰা কিবা উত্তৰ পাবলৈ বুলি; কিন্তু গোহাঞিদেৱে ফুটাই এটি কথাও নকলে। কিন্তু, হায়, দেউতাই যি বুজনি দিলে সি গোহাঞিদেৱৰ মৰ্ম্মবেদনা ঢুকি নাপালেগৈ। দেউতাই যি ভাবি সেই কেইআষাৰ জ্ঞান দিলে, সেই ভাবত গোহাঞিদেৱ আচলতে নাই। তেওঁ যি ভাবত, সেই ভাব মই হে বুজিছোঁ। মই হে তেওঁৰ মনৰ আচল ভাব বুজি উচিত বুজনি দিব পাৰিলোহেঁতেন। দেউতাই বুজাওঁতে মই বাৰ জলঙাইদি জুমি চাই আছিলোঁ। চাই চাই আৰু শুনি শুনি মোৰ মনে উচুপিচাবলৈ ধৰিলে। মনতে এনেহে লাগিছিল, যেন দেউতাৰ আধা কোৱা হওঁতেই ইফালৰপৰা আচল কাৰণটো মই কৈ দিম! যি হওক, দেউতাই বুজনি দিলে, গোহাঞিদেৱে শুনিলে। শুনিলে আৰু শুনিলে; তেওঁ একো এটি উত্তৰ নিদি দেউতাৰ কাষৰপৰা ভক্তিভাৱে আঁতৰি তেওঁৰ কোঠাত সোমালগৈ।

এই ভাৱেই আপদীয়া দিন আৰু কেইবাটাও পাৰ-হল। গোহাঞি-দেৱৰ মনৰ বিকাৰ গুচাবলৈ মই একো এটা উপায় কৰিব নোৱাৰিলোঁ! গোহাঞিদেৱে ভাবিছিল চাগৈ, মই একেবাৰে তেওঁলৈ পাহৰিলোঁ বুলি। তেওঁ ভাবি লৈছিল জানো, মই আপোন-মনে মহা সুখে আছোঁ, তেওঁৰ ভাবনা ভাবিবলৈ মোৰ দৰ্কাৰ কি? তেওঁ ভাবিছিল চাগৈ, তেওঁৰ অন্তৰৰ বেদনা বুজোঁতা জগতত আৰু কেও নাই। এনে নিঠুৰ ধাৰণাত চাগৈ গোহাঞিদেৱৰ শোক দিনে বাঢ়িছিল। কিন্তু মোলৈ তেওঁৰ তেনে ভাব নিতান্ত অসহনীয়। মোক তেনে ভাবি যদি তেওঁৰ বেজাৰ বাঢ়িছিল, তেন্তে মোতকৈ অভাগিনী আৰু জগতত নাই। মৰে তেওঁৰ বেজাৰৰ

যাই কাৰণ, ময়ে তেওঁৰ সেই বেজাৰ বঢ়াওঁতা, ইয়াতকৈ আৰু ডাঙৰ সন্তাপৰ কথা মোলৈ কি হব পাৰে! যি হওক, কি উপায়ে নো গোহাঞিদেৱৰ মনৰপৰা এই ভুল ধাৰণা গুচাব পাৰি, তাৰ চিন্তাত ধৰিলোঁ। ভাবি ভাবি একো উপায়-বুদ্ধি নাপাওঁ। কত পাঙোঁ কত ভাঙোঁ, একো এটা স্থিৰ কৰিব নোৱাৰোঁ। মোৰ উদ্দেশ্য হৈছে যে, মই গোহাঞিদেৱলৈ পাহৰা নাই বুলি কেনেকৈ তেওঁক জানিবলৈ দিয়া হয়। তেওঁ কেনেকৈ বুজিব পাৰে যে, মই সদায় তেওঁৰ ভাবনাতে আছোঁ। কি উপায়ে তেওঁক গম্ পোৱাওঁ যে, মই তেওঁক মোৰ প্ৰাণতকৈও ভাল পাওঁ। দুপৰীয়া নিৰলে সদায় এই চিন্তাত বহোঁ। দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱ ৰজাঘৰলৈ ওলাই গলেই, ইফালে মোৰ এই চিন্তা। চিন্তোঁ হয়, কিন্তু এদিনো তাৰ অন্ত নাপাওঁ। এই দৰেই কেইবা দিনো গল। এদিন দুপৰীয়া এই চিন্তাত ভাগৰি ফুলনি-বাৰীত সোমালোঁগৈ। দেখিলোঁ, মোৰ গোলাপ কেইজুপি ফুলি জকমকাই আছে। তাৰে ভালকৈ ফুলা এপাহী আৰু ঢোপাকলি এটি তুলি ললোঁ। কি ভাবি কব নোৱাৰোঁ, কোনোবা এপাকে গোহাঞিদেৱৰ শোৱাকোঠাত সোমালোঁহি। সোমাই ইফালে-সিফালে চালোঁ, কোনো নাই। লাহেকৈ কলিটি আৰু ফুলপাহী যোৰ পাতি গোহাঞিদেৱৰ গাৰুটিৰ ওপৰতে সজাই থৈ লৰালৰিকৈ ওলাই আহিলোঁ। গুপুতে এই কামফেৰি কৰি আহি, মোৰ মনত কিবা এটা অসাধ্য সাধিলোঁ যেন লাগিল। কিন্তু এই কামৰ ফলাফল ভাবি, মন আকৌ অস্থিৰ হবলৈ ধৰিলে। গোহাঞি-দেৱে ভাল পোৱা এটি কাম সাধি আহিছোঁ, এনে ভাবে আনন্দত মোৰ মন ফুলাই তুলিছিল। কিন্তু আকৌ চালোঁ, জানোবা তেওঁ আহি ইয়াৰ আচল তত্ত্ব নোপোৱাকৈ এই কথা লৈ জনজনাই দিয়েহি! তেতিয়া ভিতৰে-বাহিৰে হুলস্থুল লাগি উঠিব। দেউতাই পোনেই মোক হে

ভাবিব। নাভাবিবলৈ, মোত্ বাজে এনে কাম কৰিবলৈ আমাৰ ঘৰত আৰু আছে কোন্? এই আশঙ্কাত মন আকৌ জঁয় পৰি আহিল। এইদৰেই এবাৰ এটা ভাবে মন ফুলাই তোলে, আকৌ আন এটাই মুদাই নিয়ে। এনে উগুল-থুগুল ভাবে মনৰ ভিতৰত উৎপাত লগাই থাকোঁতেই দেখিলোঁ, গাহাঞিদেৱ আহি পদলিমুৰ পালেহিয়েই! তেওঁ এতিয়াই ভিতৰ সোমাবহি! দেখি নো বুলিব কি! এই উতলা ভাবত মই তৰণি নোপোৱা হৈ উঠিলোঁ। সেই মুহূৰ্ত্তটো মোলৈ বৰ সাংঘাতিক যেন লাগিল! গোহাঞিদেৱ সোমালহি। ওলাই অহালৈ আৰু মোৰ বাট চাবৰ শক্তি নহল!

৪। আধ্যা।

চিঠি-পত্র।

কেইদিনমানৰপৰা দেউতাৰ মনটিত ৰং। পুৱা-গধূলি জিৰণিৰ সময়ত তেওঁৰ মনটি ফুলি থকা যেন দেখোঁ; আৰু, মই মন কৰিছোঁ, মানুহৰ লগত কথাবাৰ্ত্তা হওঁতে, অলপ মন ভাল লগা কথা ওলালেই দেউতাৰ মুখত হাঁহি বিৰিঙ্গিবলৈ ধৰে। ইয়াৰ আচল অৰ্থ কি তাক হে বুজিব পৰা নাই।

ৰজাঘৰৰপৰা মানুহ অহাটোও কেইদিনমানৰপৰা ঘন হৈছে। সেই দিনা দেউতাক অসময়ত ৰজাই মতাই নিয়াৰ পাচৰপৰা ৰজাঘৰীয়া মানুহ কেইবাযোৰাও লালিকৈ আহিছিল। তাৰ পাচতো নিতৌ আহিবই লাগিছে। আহেমানে যেন দেউতাই ভাল পায়। মানুহ উঠি যাবৰ সময়ত দেউতাই এনে ভাৱে বিদায় দিয়ে, যেন সিবিলাক আকৌ আহেগৈ। মোৰ হলে, কি এটা কথা, ৰজাঘৰৰ মানুহ বুলিলে দেখিবৰ মন নাযায়, আমনি কৰিবলৈ অহা যেন হে লাগে। দেউতাই ভিতৰলৈ তামোল খুজি পঠিয়ালে মনে-মনে মোৰ বৰ খং উঠে। নোৱাৰাত হে তামোল কাটি দি পঠিয়াওঁ। এই মানুহবিলাক আহে কিয় আৰু কেইদিনামানৰপৰা অহা ঘন হৈছে কিয়, মই বুজিব পৰা নাই।

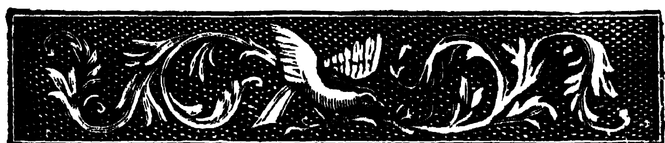
দেউতাৰ মনত ৰং লগাৰ আৰু এটি কাৰণ আছে। অৰ্থাৎ, কেইদিন-মানৰপৰা গোহাঞিদেৱৰ মনটি মুকলি। আগৰ দৰে তেওঁ আমনজিমনকৈ নাথাকে। কাম-কাজ, কথা-বাৰ্ত্তা সকলোতে তেওঁৰ সন্তোষ আৰু উৎসাহ লগা যেন দেখা যায়। দেউতাই ভাবিছে যে, তেওঁৰ সেই দিনাৰ সাৰুৱা বুজনিয়ে এইঁ ক্ষেৰা গুণ ধৰাইছে। এই বিশ্বাসতে তেওঁ এতিয়া গোহাঞিদেৱলৈকো বৰ সন্তোষেৰে চায়। অপুত্ৰক দেউতাৰ গোহাঞিদেৱেই যেন একেটি পুত্ৰ, তেওঁৰ ভাবত এনে বুজা যায়। আৰু, দেউতাৰ তেনে ভাব দেখি মোৰ বুকুত জুৰ্ লাগি আছে। এনে ভাব দেউতাৰ মনত যিমান ডাঠ হয়, সিমানেই মই ৰং পাওঁ। সি যি হওক, কিন্তু দেউতাই গোহাঞিদেৱৰ মন মুকলি হোৱাৰ আচল অৰ্থ এতিয়াও চুকি পোৱাগৈ নাই। দেউতাৰ সাৰুৱা বুজনিয়ে গোহাঞিদেৱক জ্ঞান দিলে হয়, কিন্তু এই অভাগিনীয়ে নাজানি কৰা এফেৰি কামে হে তাৰ আচল গুটি ধৰালে।

সেই দিনাৰপৰা মই দিনৌ এযুৰি ফুল গোহাঞিদেৱৰ গাৰুৰ ওপৰত সজাই থবলৈ ধৰিলোঁ। আৰু, পাচলৈ সি মোৰ দিনৌ কৰিব লগীয়া এটা কামৰ দৰে হৈ উঠিল। আগদিনা ফুলযুৰি সজাই থৈ আহোঁগৈ, পিচদিনা কৰণিত তুলি থোৱা পাই তাক উলিয়াই পেলাওঁগৈ। —এই কামটিৰ বিষয়ে গোহাঞিদেৱ আৰু মোত্ বাজে আন কেৱে নাজানে। আৰু, এই কাৰ্য্যৰ মূলত কোন্, গোহাঞিদেৱেও সেইটি জানে বুলি ডাঠি কব নোৱাৰে। সেই দৰেই ভালেমান দিন পাৰ হৈ গল। পিচে, সেই কামটিৰ কৰোঁতা কোন্, তাক জানিবৰ কাৰণে কেইদিনমানৰপৰা গোহাঞিদেৱৰ মনত উগুল-থুগুল লাগিল। সেই অৰ্থেই এদিন তেওঁ ফুল কেইপাহী কৰণিত তুলি থওঁতে, লগতে এডুখৰি তুলাপাতত "কোন্ ইটি মনচোৰ ?" এই কেইটি কথা লিখি থৈছিল। পিচে, পিচদিনা মই নতুন থৈ পুৰণি পেলাবলৈ যাওঁতে তুলাপাত ডুখৰিত লিখা কথাকিটি পঢ়ি চাই, আপোনা-আপুনি লাজে-ভয়ে-সুখে-দুখে

বিভোৰ হৈ পৰিলোঁ। কিছুমান পৰ এইভাৱে ঠৰ লাগি বৈ আছোঁ, এনেতে মাৰলঘৰেদি যাওঁতে কোনোবাই "কোন্ সিটি" বুলি মাত লগাই গল। মই সেই পোনেই মুছকঁছ যোৱাৰ দৰে হলোঁ। তাৰ অলপ পাচত, হাতৰ সাৰে ভৰিৰ সাৰে মই গোহাঞিদেৱৰ শোৱা-কোঠাৰপৰা ওলাই পোন্-চাতেই পিচচোঁতাল পালোঁগৈ। সেই দিনাৰ পালি সেই দৰেই অন্ত পৰিল। পিচদিনা ফুল থবলৈ সোমাই গৈ, ময়ো সেই তুলাপাত ডুখৰি পিঠিত "চোৰ নহওঁ,—আপোনাৰ মই হে" এই বুলি লিখি ফুলযুৰিৰ তলত পাৰি থৈ আহিলোঁগৈ। ইয়াকে পাই গোহাঞিদেৱে বা আকৌ মনত কি ভাব লয়, সেইটি জানিবৰ নিমিত্তে মনত উগুল-থুগুল লাগিবলৈ ধৰিলে। সেই দিনা সন্ধিয়ালৈকে বাৰ-জলঙাৰপৰা চকু তুলিব নোৱাৰিলোঁ। গোহাঞিদেৱৰ ওলাওঁতে-সোমাওঁতে তেওঁৰ ভাব-গতিত সেই বিষয়ৰ কিবা উমান্ পাওঁ বুলি চাওঁতেই গল। ৰাতিলৈ টোপনিৰো নাটনিত পৰিলোঁ। পাটীত পৰিবৰ কত পৰ হল, আনবিলাক সকলো শুই নিৰ্পালি দিলে, তেতিয়াও মোৰ চকুত টোপনি নাই। শেহ-ৰাতি মাথোন চিল্‌মিল্‌কৈ এঘুমটি টোপনি আহিছিল। পিচদিনা কেতিয়া পুৱাটো পাৰ হয়, কেতিয়া দুপৰ হয়, কেতিয়া দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱ ওলাই যায়, তালৈ বাট চাই চাই আমনি লাগিছিল। পিচে, সিবিলাক গৈ বাটচৰা পাৰ নৌ হওঁতেই মই গোহাঞিদেৱৰ শোৱাকোঠা পালোঁগৈ। পাই, দেখোঁ যে, কৰণিত ফুল দুটি এখন তুলাপাতত যতনেৰে তুলি থোৱা আছে। মই লৰালৰিকৈ তুলাপাতখন টান মাৰি আনি পঢ়ি চাওঁ যে, এই কেফাঁকি কথা লিখা আছে, "কোনে কি নোহোৱা 'মই', ভা-ভা-ভাবত ভানু-উদয়"। পঢ়ি যাওঁতেই মোৰ হাঁহি উঠিল; বোলোঁ, গোহাঞিদেৱৰ খোনা হল নে কি? ভা-ভা-ভাখন কিহৰ! কিন্তু পিচমুহূৰ্ত্তত মই লাজত তলমূৰ কৰিলোঁ; বুজিলোঁ, মোক তেওঁ ধৰা পেলাইছে। মই সেই সময়ত ভিতৰি কি যে হৈছিলোঁ, কবলৈ কথা বিচাৰি নাপাওঁ।

এই দৰেই গল দিনচাৰেক। গোহাঞিদেৱেও কিবা এফাঁকি লিখি থৈ যায়, ময়ো কিবা এটি উত্তৰ লিখি থৈ আহোঁগৈ। এনে ব্যৱস্থাই গোহাঞিদেৱক কিমান সুখ দিছিল কব নোৱাৰোঁ, মই হলে আনন্দত উতলি পৰিছিলোঁ, মোৰ আগৰ চিন্তা-ভাবনা সকলো পাহৰি গৈছিলোঁ। এনে ব্যৱস্থা যেন চিৰকাল চলিব, এনে সুখৰ যেন অন্ত নপৰিব, এনে ভাবিছিলোঁ! পিচে, এদিন এই সুখ উপচি পৰা যেন পালোঁ। আবেলি এদিন মই মূৰ মেলাই আছোঁ, এনেতে চাকুলী বাইৰ পুতেক আহনাই চুচুক-চামাককৈ মোৰ ওচৰ চাপি মোৰ কোঁছতে বিযোগ-নিদিয়া লেফাফা এটা পেলাই দি ভিৰাই লৰ ধৰিলে। মই 'কি' বুলি সুধিবলৈকে নাপালোঁ। লৰালৰিকৈ লেফাফাটো মেলি চাওঁ দেখোন ভিতৰত এখন চিঠি। আখৰ গোহাঞিদেৱৰ। কথা এই কেই আষাৰ:—"ভানু! তোমাক নো মই কি সম্বোধন ধৰিব পাওঁ, ভাবি-চিন্তি পাইছিলোঁ, কাৰ্য্যত দেখাবলৈ সাহ নহল। আৰু, কপালত নাথাকিলে সি কাৰ্য্যত কেনেকৈ ফলিয়াব! সম্প্ৰতি সম্বন্ধ কৰবলৈ মোৰ চল নাই; কিন্তু মোৰ এই শোকে-চেপা হিয়াত যে তোমাৰ মোহিনী মূৰ্ত্তি কেতিয়াবাৰেপৰা থাপনা কৰা হৈছে, সেই হঁচা কথা কবলৈ সঙ্কোচ নকৰোঁ। মন পালে, মনোভাব আৰু প্ৰকাশিব পাৰিম। কিন্তু, ইয়াতে কিবাজানি বহুত দোষ কৰিছোঁ! ভানু ক্ষমা কৰিবা।" চিঠিখনি ঘূৰাই ঘূৰাই তিনিবাৰ পঢ়িলোঁ। আকৌ পঢ়িলোঁ। পঢ়ি হেঁপাহ ছুগুচিল, আকৌ পঢ়িম বুলি বিহাৰ আঁচলত বান্ধি থলোঁ।

—❖—

৫। আধ্যা।

বিহু-বিয়া।

মই ববকৈ মন কৰা নাই, দিনচাৰেকৰপৰা আমাৰ ঘৰত বিয়াৰ মেল। কাৰ বিয়া কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু চাৰিওফালে পাণ-তামোল, গুৰ-গাথীৰ লগোৱাৰ ধুম পৰিছে। গায়ন, ধুলীয়া, নামতী মতোৱাৰ দিহা দিয়া চলিছে। বিয়ালৈ মানুহ মতাৰ ব্যৱস্থা হৈছে। ঘৰ-দুৱাৰ সজাই ৰভা দিয়াৰ যো-জা চলিছে। এই নিয়মে কেইওপিনে ধুমধাম লাগি গৈছে। ঘৰৰ লিগিৰা-লিগিৰী সকলো বিয়া-বলিয়া। বিয়াৰ কাৰবাৰত ঘুৰি-পকি ফুৰোঁতে দেউতাৰ স্ফুৰ্ত্তি-শান্তি নাইকিয়া হৈছে। তলে তলে ইমানলৈকে কেতিয়া আগ বাঢ়িল মই কবই নোৱাৰোঁ; আৰু আধা-গোপনে কাৰবাৰ চলোৱাৰ নো উদ্দেশ্য কি, তাকো নুবুজিলোঁ।

সি যি হওক, এতিয়া বিয়া কাৰ? এবাৰ শুনিলোঁ, ৰজাৰ জীয়েক তৰা আইদেউৰ লগত চাৰু গোহাঞিদেৱৰ বিয়া। কথাটো শুনি পোনেই হতাশ হলোঁ। কিন্তু, আকৌ ভাবি চালোঁ, যাৰে সৈতে যাৰ বিধাতাই যোৰা পাতিছে তাক কোনে খণ্ডাব? ভাগ্যৱতী তৰা আইদেউৰে সৈতে ভাগ্যৱন্ত চাৰু গোহাঞিদেৱৰ যোৰা মিলিছে, তাত মোৰ বেজাৰ কিহৰ?

মই অভাগিনীয়ে গোহাঞিদেৱক ভাল পাওঁ, সেই বুলি তেওঁৰ ভাগ্যখনো মই কাঢ়ি লব পাৰোঁ নে? আৰু, পাৰিলেও লম কিয়? তেনে হলে যে মোৰ ভালপোৱা স্বাৰ্থপৰ হব। মই তো মোৰ সুখৰ নিমিত্তে গোহাঞি-দেৱক ভাল পোৱা নাই। তেওঁৰ সুখত, তেওঁৰ সৌভাগ্যত মোৰ অপাৰ সুখ, অসীম সৌভাগ্য। এতেকে, এই কথাত মই কেতিয়াও বেয়া পাব নালাগে। তদুপৰি, তৰা আইদেউ মোৰ প্ৰাণৰ সখী। তেওঁ সুখী হলেও মই সেই সুখৰ ভাগ পোৱাৰ নিচিনা। তৰা আইদেউ গোহাঞিদেৱৰ হৃদয়ৰ গৰাকিনী হব। কিন্তু, মইতো মোৰ গোহাঞিদেৱৰ চৰণৰ গৰাকিনী হব পাৰিম। এই ফেৰি অধিকাৰৰপৰা মোক কেৱে বঞ্চিত কৰিব নোৱাৰে। এক পুৰুষৰ চৰণ সহস্ৰ গোপিনীয়ে পূজাৰ বিধি আছে। ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণদেৱে তাৰ জ্বলন্ত পটন্তৰ থৈ গৈছে। ইয়াকে ভাবি চিন্তি নিশ্চিন্ত হলোঁ। আনৰ লগত বিয়া-বৰীয়া হবলৈ মোৰো মন গল।

কিন্তু, যি ভাবিছিলোঁ সি নহয়। মই তাতোকৈ অভাগিনী। মোক চিৰ-দুখুনী কৰিবলৈ বিধাতাৰ ইচ্ছা। মোক জীৱন্তে জীয়াতু কৰিবলৈ বিধিৰ ব্যৱস্থা! মোৰ ইহ-পৰকাল হানি কৰিবলৈ বিধিৰ বিড়ম্বনা।—বিয়া সিখন নহয়, ইখন হে! ৰজাৰ কোৱঁৰলৈ বোলে মোক বিয়া দিয়ে! কি আচৰিত! কেনে অভাবনীয় কথা! শুনি যাওঁতেই বজ্ৰপাত পৰি মই নমৰিলোঁ কিয়? মোক দেউতাই দ্বিচাৰিণী কৰিবলৈ ব্যৱস্থা পাতিছে! মই যে মোৰ মন-প্ৰাণ মোৰ ইষ্টগুৰু প্ৰাণৰ স্বামী গোহাঞিদেৱৰ চৰণত মনে মনে কেতিয়াবাই সঁপিলোঁ। এতিয়া যে আৰু মোৰ ওপৰত আনৰ অধিকাৰ নাই। কিন্তু হায়, দেউতাৰ বা দোষ কি? তেওঁ তো মোৰ অন্তৰৰ ভাব বুজা নাই। বুজিব কেনেকৈ? কাৰ্য্যত দেখাকৈ মোৰ মনোভাব মোৰ হৃদয়ৰ স্বামী প্ৰাণৰ ঈশ্বৰ গোহাঞিদেৱে জানিবলৈকো অলপ বাকী হে। তেন্তে নো কি

উপায় হ'ব এতিয়া ? এনে মহা বিপদৰপৰা কোন্ গোসাঁয়ে মোক উদ্ধাৰ কৰিব। এই মহা সঙ্কটত মই কাৰপৰা একেৰি ভৰসা পাম ?—গোহাঞিদেৱলৈ লিখি সুধিম ? দেহিঐ, কি সতে লিখিম, মোৰ কাপত তেনে নিঠুৰ কথা কোন্ মুখে ওলাব ! এই অসহনীয় উগুল-থুগুল ভাবত তৰণি নাপাই এখুজি-দুখুজিকৈ উমানত গৈ থাকোঁতেই ফুলনিত ওলালোঁগৈ।

ফুলনিত মোৰ কিমান পৰ হল কব নোৱাৰোঁ। তাতে সন্ধিয়া লাগিল। গাৰ নোম নেদেখা হল। ঘৰৰ ভিতৰত এটি-দুটিকৈ চাকি জ্বলিছে। লিগিৰা-লিগিৰীবিলাকে গৰু-গাই বান্ধি ভিতৰ সোমাইছে। জাৰত কঁপি কঁপি চাকুলী বুঢ়ী জুহালৰ ওচৰ চাপিছেগৈ। এনেতে, পদুলিমূৰৰ কদমৰ ডালৰপৰা ফেঁচা এজনীয়ে 'নি—ই—ওঁ' বুলি মাতিলে ! শুনি মোৰ ভাল লাগিল। এই মাতত আনকালৰ নিঠুৰ ভাব নাই। শুনি গা শাঁত লাগি হে গল। ফেঁচাই আকৌ বুলিলে 'নি—ই—ওঁ'। মই কলোঁ, 'মোকে নিয়া'। এনেতে, পিচফালৰপৰা লৰি আহি কোনে অতি কাতৰ ভাৱে মাত লগালেহি, "কিয় নিব তোমাক ভানু, নিব লাগে যদি মোক নিয়ক।" উলটি চাই মই অবাক্ ! দুয়ো অলপমান পৰ ঠৰ লাগি ৰলোঁ। তাৰ পাচত,

গোহাঞিদেৱ।—ভানু !

মই।—প্ৰাণনাথ !

গোহাঞিদেৱ।—নকবা সি কথা।

মই।—হেজাৰবাৰ কম। লাখ-লাখবাৰ কম।

গোহাঞিদেৱ।—ভানু ! এতিয়া আৰু তোমাৰ স্নেহ ভাব সলাবৰ দিন পৰিলহি !

মই।—সঁচা, প্ৰাণেশ্বৰ ! মোৰ এই দেহা সলাবৰ সময় পৰিছেহি।

গোহাঞিদেৱ।—কিয় কোৱা তেনে কথা, ভানু !

মই।—তেন্তে নো কি সলাবলৈ কয়, প্ৰাণনাথ ?

গোহাঞিদেৱ।—উতলা নহবাঁ ভানু! এতিয়া অস্থিৰ হবৰ সময় নহয়। নিজৰ ভাগ্যৰ শৰণ লবলৈ হে এতিয়া সাজু হব লাগে।

মই।—নহওঁ উতলা, প্ৰাণনাথ! মই আজি আগতকৈও স্থিৰ। নিজ ভাগ্যৰ শৰণ লবলৈ মই আজি সাজু হৈছোঁ।

গোহাঞিদেৱ।—তেন্তে মোৰ প্ৰতি তোমাৰ এই সম্বোধন কিয়? এতিয়াৰপৰা তুমি মোক লৰাকালৰ লগৰীয়া বুলি মাথোন ভাবিবাঁ। বিধাতাই তোমাক যাৰে সৈতে যোৰা পাতিছে, তুমি সেই ভাগ্যধৰৰ চৰণ চিন্তিবলৈ ধৰাঁ। আগন্তুক বিয়াই তোমাক যুৱৰাণী কৰিব; তাৰ পাচত তুমি পটেশ্বৰী হবাঁ। (কথা শুনি থাকোতেই মই মূৰ্চ্ছা গলোঁ)

*　　*　　*　　*　　*

মই।—(অলপ হুঁচ্ পাই) কিয় এনে নিদয় হৈছে, প্ৰাণনাথ! আপোনাৰ মুখে এনে নিকৰুণ কথা শুনিবলৈকে মই এতিয়াও জীয়াই আছোঁ!

বতাহত উভলি পৰা কলপুলিৰ দৰে মই গোহাঞিদেৱৰ চৰণত উবুৰি খাই পৰি বিভ্ৰম হলোঁ। কত আছোঁ, কি কৰিছোঁ, খন্তেকলৈ মই পাহৰি গলোঁ। গোহাঞিদেৱ বিচুৰ্ত্তি হল। তেওঁ অতি যতনেৰে তেওঁৰ চুৰিয়াৰ থোৰৰ আগেৰে মোৰ মুখ মছি দি, বিচেষ্টা হৈ কবলৈ ধৰিলে, 'ভানু! ভানু! কি কৰাঁ! মানুহে দেখিলে কি বুলিব!"

মই।—প্ৰাণনাথ!

গোহাঞিদেৱ।—ভানু! মই মহা বিপদীয়া। এনে সময়ত এনে অৱস্থাত মোক তোমাৰে সৈতে ইয়াত অকলৈ দেখিলে মানুহে বুলিব কি? ইমান বিপদেও আটিছে।

মই।—প্ৰাণেশ্বৰ! আপোনাৰ বিপদ বঢ়োৱাৰ আগেয়ে মোৰ প্ৰাণ দেহাৰপৰা বাজ হওক।

গোহাঞিদেৱ।—নকৰাঁ তেনে কথা ভানু! মোৰ বিপদলৈ মই ভৰা নাই।

মই আজিয়েই এই দেহা এৰিব পাৰিলে ভাল পাওঁ। কিন্তু, ভানু, মোৰপৰা তোমাৰ কেনেবাকৈ বিপদ ঘটে বুলি হে মোৰ ভাবনা। মই বুজিছোঁ, মই ইয়াত থাকোঁমানে তোমাৰ মন স্থিৰ নহব। আগন্তুক শুভকাৰ্য্যত মই বিঘিনি ঘটোৱাটো হে হব। সেই কাৰণে, কাইলৈ পুৱাৰপৰা মোক আৰু ইয়াত কেৱে নেদেখে। এই শেষ দেখা দি, তোমাৰ ওচৰত বিদায় লবলৈ হে আহিছিলোঁ।

গোহাঞিদেৱৰ মুখত কি এটা ভয়লগা ভাবৰ চিন্ বিৰিঙ্গি উঠিল। তেওঁ কিবা উদ্দেশ্যত দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ যেন দেখিলোঁ। মোৰ মুখলৈ এবাৰ কাতৰভাৱে চাই, তেওঁ উভ্ৰাৱল হৈ যাবলৈ ঘূৰিল। মই পিচফালৰপৰা তেওঁৰ ভৰি দুটিত গৰা মাৰি ধৰি আকৌ দীঘল দি পৰিলোঁ। বেহুঁচ্ হলোঁ!

* * * *

গোহাঞিদেৱ।—কি বিপদ! ভানু, তুমি নুবুজাঁ কিয়? তামাৰ এনে উতলা ভাৱে কিবা ওলটাব পাৰিব নে? অবুজ নহবাঁ। মোৰ কথা শুনা। শুভকাৰ্য্যত বিঘিনি নজন্মাবাঁ। উঠাঁ, ঘৰলৈ যোৱাঁ। তুমি মোৰ এই কথা শুনিলে মই বৰ ৰং পাম।

মই।—প্ৰাণনাথ! মই প্ৰাণ দিও আপোনাৰ কথা মানিবলৈ সাজু আছোঁ। কিন্তু, প্ৰাণেশ্বৰ! এই দুখুনী অভাগিনীৰো শেষ কথা এটি আপুনি ৰাখিব লাগে। আপুনি মোক আৰু দুটা দিন দিয়ক। কাইলৈ নগৈ, আৰু দুদিন পলমে যাওক।

গোহাঞিদেৱ অগত্যা মোৰ কথাত মান্তি হল। ভিতৰত চাকুলী বুঢ়ীয়ে মোক বিচৰা যেন গম্ পালোঁ। ধীৰে ধীৰে গোহাঞিদেৱ পদুলিমুৰলৈ ওলাল। মই পিচ-দুৱাৰেদি ভিতৰ সোমালোঁহি।

—❖—

৬। আধ্যা।

যোলবছৰীয়া লৰা।

ফুলনিত মোৰ বহুপৰ হল হবলা। ইয়াৰ ভিতৰতে দেউতাই বোলে মোক দুবাৰ বিচাৰিছিল। আৰু, তৰা আইদেউৰ ওচৰৰপৰাও দুবাৰ মোৰ ওচৰলৈ কোনোবা আহিছিল বোলে; মোক নেপাই চাকুলী বাইৰ হাতত এখন চিঠি দি থৈ লগুৱাটো গুচি গল। ইফালে চাকুলী বুঢ়ীয়ে জন্‌জনাই দিলে। চিঠিখন সখীৰ,—তৰা আইদেউৰ। তেওঁৰ হেনো মোৰ লগত এটা গুপুত কথা আছে। পাৰিলে কাইলৈ পুৱা তেওঁ এবাৰ মোক লগ পাব। মনতে শলাগি থলোঁ,—'লগ পাব'! তাৰপাচত, লৰালৰিকৈ চাকুলী বাইক সুধিলোঁ, দেউতাই নো মোক কিয় বিচাৰিছিল। চাকুলীয়ে কলে, "বিচাৰিছিল কিয়, কাকো একো নকলে দেখোন। দেউতাৰ হাতত সোণৰ ফুল দুপাহমান দেখিছিলোঁ। তাকে দিবলৈ বিগাৰিছিল হবলা।" মই মনতে শলাগি থলোঁ,—"ওঁ সোণৰ ফুল পিন্ধিম"!

চাকুলী বাইক তাতে এৰি মই শোৱা-কোঠা সোমালোঁহি। আৰু, তাই মনটো আমোলাই নিজৰ কামত ধৰিলেগৈ। মই নিজঞাল পাই, নানা কথা ভাবিবলৈ ধৰিলোঁ। ভাবিলোঁ, আজিক এৰি আৰু তিনদিন আছে। তাৰ পিচদিনা মোৰ নামে পতা বিহবিয়াৰ টেকেলি। গতিকে,

মোৰ হাতত মুঠেই দুদিন আছে। আৰু, গোহাঞিদেৱে মোক দুদিনলৈ হে দিন দিছে। তাৰ পাচত আৰু তেওঁক ইয়াত কেৱে নেদেখে। কিন্তু, তেওঁ আগধৰি বাজ হব লাগিলে মোৰ আন কোনো উপায় নাথাকিব। আৰু, তেতিয়া হলে তেওঁক সকলোৱে দায় দিব। বিশেষ, তেনে হলে, ৰজায়ো তেওঁক অপৰাধী কৰিবৰ আশঙ্কা থাকে। গোহাঞি-দেৱে মনৰ বেজাৰত বিপদলৈ পিঠি দিছে হয়, কিন্তু ৰজাই তেওঁক বিচৰাই ধৰাই আনি ইয়াৰ প্ৰতিশোধ লব। ৰাজকোৱঁৰৰ বিয়াত বিঘিনি জন্মোৱাটো সামান্য অপৰাধৰ কথা নহব। তেতিয়া হলে, এই দুখুনীৰ দুয়ো কুল হেৰাব। গোহাঞিদেৱৰ প্ৰাণলৈকো আশঙ্কা; আৰু ময়ো জীৱন্তে অনাথিনী হম। এতেকে, বিয়াৰ বিঘিনি ঘটোৱাত কেতিয়াও গোহাঞিদেৱক কাৰণ হবলৈ নিদিওঁ। কিন্তু, কি উপায়ে এই অসাধ্য সাধন কৰোঁ! বিয়াৰ বিঘিনি সম্পূৰ্ণে ময়ে নহলে, আৰু অইন উপায় নেদেখোঁ। বিয়া মই ভঙ্গাটো নহলে, ইয়াৰ বিষময় ফল গোহাঞিদেৱ আৰু দেউতাৰ গাত ফলিয়াব। এতেকে, ভাবি পাইছোঁ, ঘৰৰপৰা মই বাজ হোৱাটোৱেই আটাইতকৈ ভাল উপায়।

এই কথা অতি গুপুত। কিন্তু, মোৰ যোৱাব উদ্দেশ্য ভালকৈ ভাঙ্গি কৈ নগলে, গোহাঞিদেৱে পাচতো গোলমাল লগাব পাৰে। তেওঁ যদি আগৰ কথামতে দুদিনৰ মূৰত, মই যোৱাৰ পাচতো যায়, তেতিয়া হলেও সকলোৱে ভাবিব যে, এইবোৰ দুইবো কেতিয়াবাৰেপৰা আলচ। পিচে, কি উপায়ে তেওঁক এই কথা জনাওঁ? মুখেৰে কবলৈ গলেও, গোহাঞিদেৱ আগ হব। তেওঁ মোক কেতিয়াও যাবলৈ নিদিয়ে। এতেকে, চিঠিৰে জনোৱাটোৱেই সবাতকৈ ভাল উপায়। যাবৰ সময়ত যাবসৰকাই চিঠিখন তেওঁৰ শোৱাকোঠাত পেলাই থৈ যাম। ইয়াকে স্থিৰ কৰি লৰালৰিকৈ চিঠি লিখিবলৈ বহিলোঁ। অলপ সময়ৰ ভিতৰতে

চিন্তিত ভালেমান কথা লিখিলোঁ। চিঠি বৰ দীঘল হল। তথাপি, দুবাৰ ঘুৰাই ঘুৰাই পঢ়িলোঁ। পঢ়ি, আঁচলৰ আগত বান্ধি থলোঁ।

ভাত-পানী খোৱা হল। দেউতাক মুহুদিৰ তামোল কাটি দিলোঁ। বৰ হেঁপাহেৰে আৰু দুখনি কাটি থুৰিয়াই দেউতাৰ তামোল খোৱা বটাঁত লাহেকৈ থলোঁগৈ। দেউতা শুইছিল গৈ। মোক বটাৰ কাষলৈ যোৱাৰ গম্ পাই তেওঁ মাত লগালে, "আই"! মই উত্তৰ দিলোঁ, "দেউতা!" দেউতাই সুধিলে, "কি কৰিছাঁ আই!" মোক শোকে খুন্দা মাৰি ধৰিলে, মোৰ মাত নোলাল। দেউতাই আকৌ কলে, "আই! শুই থাকাঁগৈ"। মই গেন্‌গেনীয়াকৈ উত্তৰ দিলোঁ, "ভাল"।

দেউতাক দেখুৱাই তেতিয়াই পাটীত পৰিলোঁহি। কিন্তু, মোৰ অন্তৰৰ পোৰণিত তৰণি নাই। দেউতালৈ চালেও মৰোঁ, বাহিৰৰ বিপদলৈ চালেও ডৰোঁ, কি কৰিম বিবুদ্ধি। চাটিফুটি কৰিলে দেউতাৰ টোপনি অহা পলম হব। সেই কাৰণে, টানিমানি নিটাল মাৰি ৰলোঁ। কিন্তু, মনে আকাশ-পাতাল জুৰি ভ্ৰমিবলৈ ধৰিলে। বলেৰে চকু মুদি ৰৈছোঁ, কিন্তু কাণ সজাগ ৰৈছে। এই ভাৱে অলপ পৰ আছোঁ, এনেতে চাকুলী বাইৰ নাক-বাজনী উঠিল। শুনি ভাল লাগিল। ভালেমান পৰ টলকা মাৰি ৰলোঁ। মাৰলঘৰত শোৱা লিগিৰাইঁতৰো টোপনিত নাক বজা শুনিলোঁ। আৰু ভাল লাগিল। কিন্তু, দেউতাৰ টোপনি অহা গম্ ধৰিব পৰা নাই। তেওঁ শুলে টোপনি যোৱাৰ গম্ ধৰিবলৈ টান। এখনমান তামোল খাবৰ পৰ আকৌ নিটাল মাৰি ৰলোঁ। তাৰ পাচত, এবাৰ মুৰ তুলি চাওঁ দেখোন দেউতাৰ টোপনি আহিল। মই লাহেকৈ উঠি হাতৰ সাৰে ভৰিৰ সাৰে জুহালৰ কোঠা পালোঁহি। তাৰপৰা ধীৰে ধীৰে মোৰ বুলনি কোঠাত সোমালোঁগৈ। সোমাই চাকিটো জ্বলালোঁ। তাৰ পাচত, শুৱলৈ অহাৰ আগেয়ে যতনাই থোৱা কাপোৰৰ টোপোলাটো

নমাই ললোঁ। আৰু, তাৰপৰা উলিয়াই লৈ এখন চুৰিয়া পিন্ধি কঁকালত এখন চেলেং মেৰিয়ালোঁ। নিচেই তলত এটা বুকুচোলা পিন্ধি তাৰ ওপৰত এটা দীঘল চোলা পিন্ধিলোঁ। গাত এখন চেলেং ছটিয়াই ললোঁ। মূৰত এটা পাগুৰি মাৰিলোঁ। আৰু, আৰ্চীখনলৈ ভালকৈ চালোঁ,—সাইলাস্ যোলবছৰীয়া লৰা এটাৰ দৰে হলোঁ।

বাহিৰ ওলাই চোঁতালত ভৰি দিছোঁহি, এনেতে গছৰ ডালত ফেঁচাই কু-কু-কু কৰি উৰুলি দিলে। মই মনতে শলাগিলোঁ 'ভাল কথা, মোৰ বিয়া হৈছে উৰুলি দিয়া'। তাৰপৰা লাহে লাহে গৈ গোহাঞিদেৱৰ শোৱনী-ঘৰৰ কাষ চাপিলোঁগৈ। এবাৰ বাৰ-জলঙাইদি জুমি চালোঁ। দেখিলোঁ, চাকিটি ধিমিক-ধামাক্‌কৈ জ্বলি আছে। গোহাঞিদেৱে সাজ নসলোৱাকৈয়ে বিছনাত পৰি দীঘল দি আছে; টোপনি নে সাৰেৰে নিটাল মাৰি আছে, তত্ ধৰিব নোৱাৰিলোঁ। মোৰ হাতৰ মুঠিতে চিঠিখন, কিন্তু বাৰ সৰকাবলৈ সাহ যোৱা নাই। কি কৰিম, ইফালে ভিতৰত কোনোবা সাৰ পাই উঠে যেন লাগিছে। গোহাঞিদেৱে গম্ পালেও সৰ্ব্বনাশ ঘটে! একো এটা স্থিৰ কৰিব নোৱাৰি উচপিচাই আছোঁ। এনেতে, কোনোবা লগুৱা এটাই টোপনিতে বৰ্কি উঠিলে। সি 'কোন্ কোন্' বোলা যেন মোৰ কাণত বাজিলহি।—মই ঘামি উঠিলোঁ। মোৰ গাত তত্ নোহোৱা হল। ভাবিবৰ আৰু সময় নহল। কণামুনাকৈ চিঠিখন বাৰ সৰকাই দি, ভিৰাই লৰ ধৰিলোঁ। আঁতৰিবৰ সময়ত গোহাঞিদেৱক থিয় হোৱা যেন দেখি আহিলোঁ। মই উলটি চোৱা নাই, ভঁৰালঘৰৰ আৰ লৈ প্ৰাণকাতৰে লৰ ধৰিছোঁ। পিচলৈ মই মন কৰা নাই,—গাৰ চেলেংখনৰ একাঁচল মাটিত চুঁচৰি গুকান গছপাতত লাগি জৰজৰাই গৈছে। মোৰ ভাব হল, লগুৱাটোৱে নে গোহাঞিদেৱেই মোক পিচে পিচে খেদি আহিছে। উলটি চোৱা নাই, প্ৰাণকাতৰে লৰিছোঁ। কিন্তু, কোন্ ফালে কলৈ গৈছোঁ কব নোৱাৰোঁ।

তথাপি লৰিছোঁ, উলটি চোৱা নাই। পাচলৈ, উশাহ নোপোৱা হলোঁ। বুকুত বতাহে খুন্দা মাৰি ধৰিলে। আৰু এখোজমানো আগ বাঢ়িবলৈ শক্তি নোহোৱা হল। বহি পৰিলোঁ। বহুত আহিলোঁ যেন লাগিল। কিন্তু, অলপ পৰ উশাহ লৈ চাওঁ, দেখোন তেতিয়াও মই আমাৰ টোলৰ দাঁতিতে! জিৰাবৰ সময় নাই। আকৌ উঠিলোঁ। টানিমানি আকৌ লৰ ধৰিলোঁ। এইবাৰ দক্ষিণমুৱাকৈ পথাৰ ওলাবলৈ লৰিলোঁ। এই দৰে এছোৱা লৰ ধৰি, এছোৱা বেগ্ দি পথাৰৰ মাজ ওলালোঁগৈ। পথাৰখনৰ সিপাৰেই এখন গাওঁ যেন দেখিলোঁ। গাঁৱৰ মাজ সোমোৱাটো নিৰাপদ যেন নালাগিল। সেই কাৰণে, তাৰপৰা পছিমমুৱাকৈ বেগ্ দিলোঁ। এই দৰে দুখনমান তামোল খোৱাৰ পৰ গৈ এটা চাপৰিত উঠিলোঁগৈ। চাপৰিটো বৰ দীঘল আৰু বহল। ডাঙৰ গছ নাই। মাজে-মাজে দুই-চাইটা বিৰিণাৰ জোপা। দুই দাঁতিয়ে মানুহৰ গাওঁ-ভুঁই থকা যেন লাগিল। গতিকে, সমুখৰ পোনেই বেগাবেগিকৈ আগ বাঢ়িলোঁ। ক্ৰমাৎ যাবই লাগিছোঁ। চাপৰিটোৰ সোঁ-মাজমান পালোঁগৈ। এনেতে, অকস্মাৎ মেঘে গিৰ্ গিৰাই উঠিলে। আৰু, অলপ পাচতে কলা ডাৱৰে আকাশ ঢাকি পেলালে। লাহে লাহে তৰা এটিও নেদেখা হল। কেইওফালৰপৰা ঘোপ্‌মৰা আন্ধাৰে মোক গিলি ধৰাদি ধৰিলে। কেনিও বাট-পথ নেদেখা হলোঁ। তথাপি ৰোৱা নাই। গৈ আছোঁ। আৰু অলপ পাচতে ঢেৰেকনি-ধুমুহা আৰম্ভ হল। একো-একোবাৰ ঢেৰেকনিত কাণ টাল মাৰি যায়। স্বৰগ ভাগি মূৰত পৰা যেন লাগি যায়। কোনো কোনো বাৰ যুৰীয়াকৈ পতাল-ফটা গাজনি মাৰে। মই সেইপোনেই মাটিতে চেপেটা লাগি পৰোঁ। আকৌ উঠোঁ, আকৌ যাওঁ। এই দৰে পৰি-ধৰি অলপ যাওঁতেই মৌচেপা বৰষুণ আহিল। খন্তেকতে তিতি জুকলি-জুপুৰি-হলোঁ। তথাপি গৈছোঁ। মাজে মাজে একোবাৰ একো নেদেখা হওঁ। একোবাৰ

জপ্-জপাই বিৰিণাৰ জোপাত উঠোঁগৈ। একোবাৰ বিজুলীৰ পোহৰত বাট দেখা পাই এছোৱা লৰ ধৰোঁ। কিন্তু, বিজুলীয়ে উপকাৰৰ লগত অপকাৰো সাতিলে। ইমান পৰলৈকে মোৰ মানুহ-শত্ৰুলৈ মাথোন ভয় হৈছিল; এতিয়া বিজুলীৰ চমকনিয়ে চকুৰ আগত ভয়ঙ্কৰ ৰূপ দেখুৱাবলৈ ধৰিলে। মোক কেইওফালৰপৰা বন-শত্ৰুৱে বেৰি ধৰা যেন পালোঁ। একোবাৰ ছাঁ-টোকে বাঘটো দেখিছোঁ। বিৰিণাৰ জোপাটোকে কিবা এটা বহি থকাৰ দৰে দেখি যাওঁ। একোবাৰ ধৰিলেহি ধৰিলেহি যেন লাগি যায়; মই থিতাতে মাটিত চেপেটা লাগোঁ। এই দৰে আধামৰা হৈ যাওঁতে যাওঁতে চাপৰিটো এৰাই গলোঁ। আৰু, ঢেৰেকনি, ধুমুহা, বৰষুণে অলপ শাম কাটিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ অলপ পাচতে বতৰ আকৌ মুকলি হল। আকাশত তৰাবিলাক আকৌ জিলিকি উঠিল। আন্ধাৰ ৰাতি বুলিও, বাট-পথ আৰু দাঁতি-কাষৰৰ উৱাদিহ ধৰিব পৰা হলোঁ। দেখিলোঁ, আগতে এখন সৰু পথাৰ। আৰু অলপ গলেই পথাৰৰ মাজত এজুপি অকলশৰীয়া গছ পায়গৈ। গছজুপি পাতে-চোতে গপ্‌গপীয়া। তলখন জিৰণিৰ থল যেন লাগিল। লৰালৰিকৈ গৈ গছৰ তলত থিয় হলোঁ। আৰু, এখন-এখনকৈ গাৰ তিতা কাপোৰকেখন চেপি, আকৌ আগৰ ধৰে ভালকৈ পিন্ধি ললোঁ। এনেতে, লাহে লাহে পোহৰৰ আভাস পোৱা গল। পূব-ফাল ক্ৰমাৎ সেন্দুৰীয়া হৈ আহিল। ধীৰে ধীৰে আন্ধাৰৰ কলা বৰণে পোহৰৰ মুকলি বৰণ ধৰি আহিল। চাওঁতে চাওঁতে, ৰাতিৰ আন্ধাৰ পুৱাৰ পোহৰত লয় পালে।ময়ো লাহেকৈ গছৰ তলত গুটি সৰি পৰাদ্ধি পৰি বহি পৰিলোঁ।

৭। আধ্যা।

অথিতিৰ থিতি।

জীৱনত সেইদিনা মই ৰাতিপুৱা দেখিলোঁ। দিনৰ পাচত সন্ধিয়া লগা বহুত দেখিছোঁ। পোহৰ কেনেকৈ আন্ধাৰত লুকায়গৈ, ভালেমান দিন মন কৰি আহিছোঁ। কিন্তু ৰাতিৰ পাচত ৰাতিপুৱা সেই দিনা হে মই প্ৰথম দেখিলোঁ। পোহৰৰ আগত আন্ধাৰ কেনেকৈ ক্ৰমাৎ শেঁতা পৰি লয় পায়, সেই দিনা হে মোৰ চকুত ভালকৈ পৰিল। তাৰ লগতে মোৰ মনত আৰু এটা কথা বৰকৈ লাগিল। সংসাৰৰ সুখ-দুখৰ এটা স্বাভাৱিক ৰূপ সেই দিনা মোৰ মনত বেচকৈ লাগিল। দিনৰ পাচত যেনেকৈ ৰাতি হয়, পোহৰ যি দৰে আন্ধাৰত মাৰ যায়, মানুহৰো সুখৰ পাচত দুখ হয়, শোকৰ পীড়নত অন্তৰ লয় পায়। ইয়াৰ আৰ্হি মানুহে নিতৌ দেখে। ময়ো দেখিছিলোঁ। আকৌ, ৰাতিৰ পাচত যি নিয়মে দিন আহে, আন্ধাৰ যি দৰে পোহৰত মাৰ যায়, মানুহৰো সেই দৰে দুখৰ পাচত সুখ হয়,

শোকৰ পীড়ন সন্তোষৰ অনুভৱে শাঁত লগায়। ইয়াৰ আৰ্হি কিন্তু মানুহে সততে দেখা নাপায়। মোৰ নিচিনাকৈ কাচিত-কেতিয়াবা যি চকুতে ৰাতিপুউৱাইছে, সি হে এই আৰ্হিৰ ধাৰণা কৰিব পাৰিছে। সেই দিনা গছৰ তলত ততালিকে মোৰ মনত এনে এটা ভাব আহিল, দেহিঐ, সংসাৰত মোৰ দুখৰ নিশা এই নিচিনাকৈয়ে পুৱাব নে! এই ভাব উঠা মাত্রে নানা চিন্তাই মন অস্থিৰ কৰি তুলিলে, শোকৰ চেপাত দুধাৰি চকু-লো দুগালে বৈ পৰিল।

গছৰ তলত বহি পৰা মাত্ৰকে ভাগৰে হেঁচা মাৰি ধৰিলে। পৰ্ব্বত এটা মূৰত লোৱাৰ সমান গা গধুৰ লাগি পৰিল। তদুপৰি ভৰিৰ ৰম্‌ৰমনি, ভম্‌ভমনি, খোঁচ-খাই ঘা লগা অঙ্গৰ চেক্‌-চেকনি ভকৃভকনিত জ্বৰে-বিষে একেঠাই হৈ উঠাব দৰে লাগিল। মই যেন সেই ফালেই পৰি যাম! পৰি যেন আৰু নুঠিম! একেবাৰে নুঠা হব পাৰিলেই যেন মই পৰিত্ৰাণ পাওঁ! এইভাৱে গা-মন অৱশ হৈ আহিল। এৰি যোৱা ভাবনাৰ সোঁত আকৌ বৈ আহিল। ভাবিলোঁ, আজি মই ক'ত? আজি মই কোন্?—আজি মই মুকলি পথাৰত, অকলশৰীয়া গছৰ তলত! আজি মই বাটৰ মাগনী! উপজিবৰেপৰা মই এনে মুকলি পথাৰৰ মাজত পৰা নাই। মানুহৰ ঘৰ নথকা ইমান বহল শূন্য ঠাই মই জনমত দেখা নাছিলোঁ। দশোদিশ্-চাই পঠিয়ালে এনে লাগে, যেন ঈশ্বৰে আজি মোক আকাশৰ তলত নিচেই অকলশৰীয়া কৰি এটা মায়া-চক্ৰৰ ঢাকনিৰে ঢাকি থৈছে। যিমানলৈকে দেখিছোঁ, কেইওপিনে যেন আকাশ মাটিত লাগিছে। এই বহল ৰাজ্যৰ ভিতৰত শুদা ৰাজপাট খাবলৈ যেন মোক ঈশ্বৰে অকলৈ ৰাজ-ৰাজেশ্বৰী পাতিছে। আকাশত উৰি ফুৰা চৰাই-চিৰিকতিবোৰৰ আৱ-ভাৱ চাই চাই, সৃষ্টি-লীলা বুজিবলৈ যেন মই ইয়াত অকলৈ আসন পাইছোঁ। ওপৰত বনাই ফুৰা চিলনীবোৰলৈ একেথাহে চাই থাকিলে এনে লাগে, যেন সিহঁত উলাহত উটি ফুৰিছে।

মাজে মাজে চি-ই-ই সুৰেৰে কাতৰ ভাৱে মাতিলে আকৌ এনে লাগে, যেন সেই দুৰ্ভগীয়া চৰাইকিটি, জিৰণিৰ থলহীন হৈ, অমাই-কমাই ফুৰিছে! সিহঁতৰ তেনে ভাব-গতি দেখি খন্তেকলৈ মোৰ ভাগৰ-বেজাৰ পাতল লাগি যায়। কিয়নো, মই তেও জিৰাবলৈকে এফেৰি থল পাইছোঁ; সিহঁতৰ সিও নাই। এনেবোৰ ভাবে মোক সেই মুহূৰ্ত্তৰ নিমিত্তে কৰবালৈ উৰুৱাই নিয়াদি নিলে। গছৰ গাত আঁউজি বহি থাকোঁতেই মোৰ চকু মুদ্ খাই আহিল।

চিল্‌মিল্‌কৈ টোপনি এধুমটি আহিছিল; আকৌ চক্ খাই উঠিলোঁ। সাৰ পোৱা মাত্রে শোকে খুন্দি আনিলে। সেই টোপনিফেৰিতে মই দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱক সপোনত দেখিছিলোঁ। দুয়ো মোক বিচাৰি বাউল হৈ ফুৰিছে। দেহিঐ, মনত পৰিলে হিয়া ফাটি যায় যেন লাগে। মোৰ দেউতাই নো মোক নেদেখাকৈ কেনেকৈ আছে! পুৱা মোক বিচাৰি নাপাই জানো শোকত বিহ্বল হৈ পৰিছে। কেইওপিনে মোক চিয়ঁৰি খলক লগাইছে জানো। আৰু, গোহাঞিদেৱ! মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ গোহাঞিদেৱো জানো বিহ্বল হৈ পৰিছে। কিন্তু, এটা কথা। গোহাঞিদেৱে যদি মোৰ চিঠিখন পাইছে, তেন্তে তেওঁ মনে মনে সকলো বুজি উঠিছে। কিন্তু, আৰু এটা কথা। জানোবা মোৰ চিঠি পায়েই, তেওঁ মোক বিচাৰি আহিছে। তেনে হলে, কিবাজানি তেওঁ মোক ইয়াতে পায়হিয়েই! এই কথা মনত খেলোৱা মাত্ৰকে আকৌ গিৰিপকৰে উঠিলোঁ। আৰু এছোৱা কোবাকুবিকৈ গৈ নিলগত এখন গাওঁ দেখিলোঁ। গাঁৱৰ ওচৰ চাপোঁমানে ভোকে-পিয়াহে মোক জুমুৰি দি ধৰে। পিচে, অতি কষ্টে চুঁচৰি যোৱাদি গৈ এঘৰৰ পদূলিমূৰত থিয় হলোঁগৈ। দেখিলোঁ, আদহীয়া তিৰোতা এজনীয়ে শাকনিত খুতৰা শাক তুলিছে। মই তাইৰ ওচৰ চাপি কাতৰ-ভাৱে কলোঁগৈ, "আই, মোৰ বৰ পিয়াহ লাগিছে। এটুপি পানী খুৱাব পাৰা নে?" মানুহজনীক জানিবা জোকাই কিল্ হৈ থাকোঁ। তাই মোক

পেঙলাই কৰি কলে, "বাৰু, মোৰ বোপাই, সুখুৰাম নো কিয় ? আমাৰ কিবা বন কৰি আহিছে ?" এই বুলি তাই আকৌ শাক তুলিবলৈ লাগিলে। মই তাৰপৰা বেজাৰ মনেৰে আঁতৰি গৈ আৰু এঘৰৰ এজনীক আতুৰ ভাৱে এটুপি পানী খুজিলোঁ। ইজনীয়ে মুঠেই চুই হে নিকিলালে। তাই মুখখন ভেঙুৰা-ভেঙুৰিকৈ দেখুৱাই কেইআষাৰমান অবাইচ্ মাত মাতি মোৰ ওচৰেদি ভোঁ-ভোঁৱাই গুচি গল। মোক শোকে-ভোকে-পিয়াহে খুন্দা মাৰি ধৰিলে। কান্দি পেলালোঁ। তাৰ পাচত, আৰু তিনি ঘৰৰ তিনটা পদুলি পাৰ হৈ গৈ, এঘৰত এগৰাকী বুঢ়ীক সূতলাহি পকাই থকা দেখি ভয়ে-ভয়ে তেওঁৰ ওচৰ চাপিলোঁগৈ। বুঢ়ীটিয়ে মোক দেখা মাত্রকে মৰম লগাই সুধিলে, "বোপাই, তই নো কৰপৰা আহিছ ?" বুঢ়ীৰ মুখে "বোপাই" মাত-আষাৰ পাই মোৰ মনত অলপ সাহ হল। মই লাহেকৈ কলোঁ, "বুঢ়ী আই, মই ভালেখিনি দূৰৈৰপৰা আহিছোঁ। আন কথা পিচেও কম, পিয়াহত মোৰ প্ৰাণ যায়! বুঢ়ী আই, মোক পানী এটুপি খুৱাব পাৰাঁ নে ?" বুঢ়ীয়ে আথে-বেথে কলে, "আঐ দেহি! পানী টোপা নো কি বস্তু, দিব পাৰিম তো। বহাঁ মোৰ সোণাই, ইয়াতে বহাঁ।" এই বুলি মোক ডুখৰিপীৰা এখন বহিবলৈ দি, বুঢ়ীয়ে ভিতৰৰপৰা পানী এলোটা আৰু বাটি এটা লৈ আহিলগৈ। পানী এবাটি বাকি লৈ, বুঢ়ীয়ে মোক আকৌ সুধিলে, "বোপাই, তই পুৱাৰেপৰা একো খোৱা নাই হবলা ?" মই কলোঁ, "আই, মই কালিৰেপৰা একো খোৱা নাই।" সেই কথা শুনি বুঢ়ীয়ে "এ, শুদা পেটত পানীয়ে বেয়া কৰিব" বুলি, আকৌ ভিতৰলৈ সোমাই গৈ, গুৰ অকণমানৰে সৈতে সান্দহগুৰি অলপমান আনি দিলেহি। মই অতি তৃপ্তিৰে জলপানটি খাই বুঢ়ীৰ কাষতে বহি কথা পাতিবলৈ ধৰিলোঁ।

৮। আধ্যা।

তোলনীয়া পো।

এদিন দুপৰীয়া তিনিজন মোৱাঁমৰীয়া বৈষ্ণৱ আহি উপস্থিত। বুঢ়ীয়ে আঁথে-বেথে চৰা-পীৰা উলিয়াই পাৰি দিলে। তিনিও বহিল। আলহী সুধিবৰ নিমিত্তে বুঢ়ীও ওচৰতে এফলীয়া হৈ বহিল। ময়ো সিবিলাকৰ ভিতৰত হোৱা কথা-বাৰ্ত্তাৰ ভাগ লবলৈ বুলি বুঢ়ীৰ কাষতে বহিলোঁ। বুঢ়ীয়ে ভকত-সকললৈ চাই 'সকাম বা কি ?' বুলি সোধাত, বৈষ্ণৱ-কেইজনৰ এজনে চমুকৈ যি কলে, তাৰ সাৰ মৰ্ম্ম এই :—

ৰাজনগৰত বৰ বিপদ। কিছুমান দিন হল, কিবা ৰাজকাৰ্য্যত স্বৰ্গদেৱ ভটীয়াই গৈছিল। আৰু, গুৱাহাটী গৈ পাওঁতেই ৰজা নৰিয়াত পৰি তাতে স্বৰ্গী হল। ইফালে বৰ কোঁৱৰ ৰাজপাটত উঠিল। ৰজা হৈ তেওঁ অম্বিকা দেৱী কুঁৱৰীক বিয়া কৰায়। তাৰ পাচত, ছমাহমান ৰজা হওঁতেই তেওঁৰ ছত্ৰভঙ্গ যোগ পৰাত, তেওঁ নিজৰ কুঁৱৰীক ৰাজপাটত পাটমাদৈ পাতি মুকলি-মূৰীয়া হৈ বহিল। আৰু, তিবোতাসেকৰা ৰজাই সকলো বিষয়তে কুঁৱৰীৰ হাতত ৰাজক্ষমতা এৰি দি নিজগলীয়া হবলৈ ধৰিলে। ইফালে কুঁৱৰীৰ

এদনীয়া ক্ষমতাই ৰাজ্যত অশান্তি বিয়পাবলৈ ধৰিলে। আন কি, ডাঙৰীয়া-বিষয়া সকলো পেটে পেটে বৰ অসন্তুষ্ট হৈ উঠিল।

* * * * *

আন সকলোতকৈ কুৱঁৰীৰ অত্যাচাৰ মোৱাঁমৰীয়া মহন্তসকললৈ অতিকৈ অসহনীয় হল। মহন্তসকলে গোসাঁনী নামানে। ইফালে গোসাঁনী-পূজাত কুৱঁৰীৰ বৰ আসক্তি। সেই কাৰণে, তেওঁ মহন্তসকলক পেটে-পেটে বেয়া পোৱা হল। আৰু, লাহে লাহে এই হিংসা কুৱঁৰীৰ অন্তৰত বৰকৈ জ্বলি উঠিল; তেওঁ মহন্তসকলক ভালকৈ এসেকা দিবলৈ মনে-মনে আলচিবলৈ ধৰিলে। এই উদ্দেশ্যেই কুৱঁৰীয়ে ৺দুৰ্গা-পূজা পাতি তালৈ মহন্তসকলক নিমন্ত্ৰণ দিলে। ৰাণীৰ আজ্ঞা পালি সিবিলাকে নিমন্ত্ৰণ পালিবলৈ আহিল। পিচে, পূজা ভগাৰ পাচত, কুৱঁৰীৰ আদেশ মতে, মহন্তসকলক বলেৰে গোসাঁনীৰ প্ৰসাদ লোৱালে। আৰু, যিবিলাকে অলপ আপত্তি দেখুৱাইছিল, সিবিলাকক ধৰাই মাহ-প্ৰসাদ কটিয়াই, কপালত বলী-কটা ছাগলিৰ তেজৰ ফোঁট দিয়াই নগৰ-শাস্তি কৰালে। এই কথাত মহন্তসকলে মৰ্ম্মান্তিক বেজাৰ পালে। আৰু, তেতিয়াৰেপৰা সিবিলাকে ৰাজক্ষমতাৰ বিৰুদ্ধে লৰিবলৈ তলে-তলে সাজু হল।

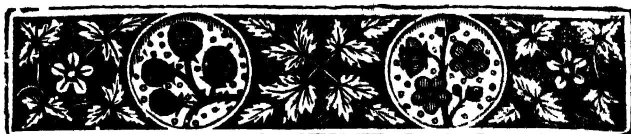
অকল মোৱাঁমৰীয়া মহন্তই ইমান শকত কাম এটা সফল কৰি উঠা টান। সেই কাৰণে, সিবিলাকে তলে-তলে সিবিলাকৰ দলত নতুনকৈ মানুহ লবলৈ ধৰিছে। চেমনীয়া ডেকা লৰাবিলাকৰ কপালত মৃত্তিকাৰ ফোঁট দি মহন্তৰ সংখ্যা বঢ়াবলৈ ৰাজ্যত এদল মহন্ত তলে-তলে ঘূৰিবলৈ ধৰিছে। তাৰে এজোৰা আহি বুঢ়ীৰ ঘৰত উপস্থিত। সিবিলাকে বহিয়েই বুঢ়ীক মোৰ কথা সুধিলে। বুঢ়ীয়ে মোক তেওঁৰ তোলনীয়া-পো বুলি চিনাকি দিলে। তাৰ পাচত, সিবিলাকে বুঢ়ীৰে সৈতে বহুত পৰ কথা-বাৰ্ত্তা পাতিলে। মই ওচৰতে বহি শুনি আছিলোঁ। মুঠৰ ওপৰত, সিবিলাকে মোক

সিবিলাকৰ দলত সুমাই লবলৈ বিচাৰে; বুঢ়ী তাত একোপধ্যে মান্তি নহয়। সদৌশেহত, মই নিজে আগ বাঢ়ি কবলৈ ধৰিলোঁ, "আই! এখেত-বিলাকে যি কথাৰ নিমিত্তে তোমাক খাটিছে, সি বৰ সজ কথা। তাত মান্তি হলে ধৰ্ম্ম হব। তিৰোতাসেৰুৱা ৰজাই কুঁৱৰীক ৰাজপাট এৰি দি, ৰাজ্যত উৎপাত লগোৱাইছে। এই উৎপাতৰপৰা ৰাইজক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ যি আগ বাঢ়িব তাৰ মহাপুণ্য হব। যি গৃহস্থই এটা মানুহ দিব তাৰ এটকা-মহন্তৰ ধৰ্ম্ম হব। এতেকে, আই, তুমিও সেই পুণ্য আৰ্জ্জন কৰা।" মহন্ত কেইজনে মোক ধন্য ধন্য কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু, ময়ো যে কুঁৱৰীলৈ কিবা হিংসাৰ ভাবত কৈছিলো, এনে নহয়। কিয়নো, তাত মোৰ অলপো আস্থা নাই। মই নিজে ইচ্ছা কৰি সেই কুঁৱৰীক ৰাজপাট এৰি দি আহিছোঁ। সি যি হওক, বুঢ়ীয়ে অলপ পৰ টলকা মাৰি বৈ, মোক কলে, "বোপাই, একেবাৰে এৰি যাবি নে কি? যাব খুইছ যা, মই নো ধৰি ৰাখিব পাৰোঁ নে!" এই বুলি বুঢ়ীয়ে মনটো আমোলাই পেলালে। মই তত্তালিকে আকৌ কলোঁ, "নহয়, আই, একেবাৰে যাব লাগিলে এদিনলৈকো নাযাওঁ। মই দিনৌ এওঁবিলাকৰ দলত যোগ দিমগৈ, দিনৌ উলটি আহিম। কোনো চিন্তা নাই।" এই কথা শুনি বুঢ়ীয়ে বং মনেৰে মোক মোৱাঁমৰীয়া মহন্তৰ দলত যোগ দিবলৈ অনুমতি দিলে।

মোৱাঁমৰীয়া মহন্তৰ লগত কাম কৰি মোৰ মনত দিনক-দিনে উৎসাহ বাঢ়ি আহিল। ৰাইজৰ হৈ ৰাজক্ষমতাৰ বিৰুদ্ধে উঠা মোৰ উদ্দেশ্য নহয়, কেনেকৈ ৰাজ-অত্যাচাৰ গুচাব পাৰি মই তাৰ আলচত হে থাকিবলৈ ধৰিলোঁ। এই ভাৱেই কিছুমান দিন গল। এদিন মহন্তৰ মন্ত্ৰণাত স্থিৰ হল যে, তেতিয়ালৈকে ইফালৰপৰা একো কৰিব নোৱাৰাটো বৰ লাজ আৰু বেজাৰৰ কথা হৈছে। এতেকে, দিনচাৰেকৰ ভিতৰতে ৰজাৰ শিঙৰীঘৰত জুই দি বিদ্ৰোহৰ চিন্ দেখুৱাব লাগে। মই দেখিলোঁ,

বিদ্রো হব চিন্ দেখুৱাই ৰজাঘৰত ভয় লগোৱাটো ভাল কথা হৈছে। কিয়নো, ইয়াৰপৰা এক পক্ষে কুৰঁৰীয়ে ভয় পাই শান্ত হব পাৰে; আৰু আন পক্ষে ৰজাৰ নগৰত মই পলোৱাৰ বিষয়টো ই তল পেলাব। কিন্তু, সেই বুলি শিঙৰীঘৰত জুই দিয়াটো ভাল নহয়। তেনে কৰাৰপৰা ৰাজ্যৰ ক্ষতি হে হব মাথোন। সেই কাৰণে, মই মহন্তসকলক এই বুলি বুৰালোঁ যে, শিঙৰীঘৰত জুই দিয়াটো বিদ্রোহৰ চিন্ নহয়, সি বিদ্রোহৰ কাৰ্য্য হে হব। এতেকে, চলিত নিয়ম মতে ৰজাৰ চৰাত ৰাতি গৈ বিদ্রোহী নিচান পুতি থৈ আহিবগৈ লাগে। এই কথাত মহন্তসকল বৰ সন্তোষেৰে মান্তি হল। ইয়াৰ পাচত, মই আৰু এটা কথা সিবিলাকৰ বিচাৰলৈ আগ বঢ়ালোঁ যে, মহন্তসকলে আত্মৰক্ষাৰ নিমিত্তে এটা কোঁঠ মৰাৰ আৱশ্যক। আগধৰি এই কাম সমাধা নকৰাকৈ বিদ্রোহৰ কাম হাতত লোৱা উচিত নহব। এতিয়া বিদ্রোহৰ চিন্ মাথোন দেখুৱাই কোঁঠ মাৰিবলৈ যাব লাগে। সেই মতেই মহন্তসকলে নেঘেৰিটিঙত এটা কোঁঠ মাৰিবলৈকো স্থিৰ কৰিলে। ইয়াৰ পাচৰপৰা মহন্তসকলে মোৰ কথাত বৰকৈ প্ৰত্যয় মানিবলৈ ধৰিলে। আৰু, মাজে-মাজে সিবিলাকৰ হতুৱাই মোৰো কাৰ্য্য সিদ্ধি কৰাই লব পৰা হলোঁ। এই উপায়েৰেই মাজে-সময়ে জানিব পাৰিলোঁ যে, দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱ ভালে আছে; মোক বিচৰাটো সম্প্ৰতি তল পৰিছে।

৯। আধ্যা।

ঘৰ-জোঁৱাই।

ৰাজহুৱা ৰৰসবাহ। তিনদিনমানৰপৰা গাঁৱত গাওঁবুঢ়াই পঁচা তুলি ফুৰিছে। যাৰ যি শক্তি, সিকিটো, আদমহীয়াটো, চৰতীয়াটো, চাউলকঠা, আগ বঢ়াইছে। দুটা ডেকা লৰাৰ কানত ভাৰপাচীৰ সাঙ্গীভাৰে সৈতে গাওঁবুঢ়া বুঢ়ীৰ ঘৰতো ওলালহি। বুঢ়ীয়ে আথে-বেথে চৰতীয়া এটিৰে সৈতে চাউল একঠা আগবঢ়ালে। ডেকা এটিয়ে চাউল কঠা ভাৰপাচীত ভৰাই লৈ, চৰতীয়াটো গাওঁবুঢ়াক দিলে। তেওঁ লাহেকৈ পইচা কেইটা জনকৃকৈ দীঘল জোলোঙাত ভৰাই থৈ বুঢ়ীক কলে, "নামঘৰত ৰভা দিবলৈ আৰু সবাহৰ যো-জা কৰিবলৈ গা-খাটনি লাগে নহয়। সকলোৱে হাতে-হাতে নধৰিলে ৰাইজৰ কাম কেনেকৈ হব।" বুঢ়ীয়ে কন্দনামুৱা হৈ উত্তৰ দিলে, "এ বোপাই, মোৰ নো আছে কোন্! থকাহেঁতেন নো কব লাগিছে নে?"

গাওঁবুঢ়া।—কিয়, আজলীলৈ এটা চপাই লৈছ নহয়? চপনীয়াটোৱে নো কৰে কি?

বুঢ়ী।—এ, কিনো কবি বোপাই! নিচেই অজলা লৰা;—সেইটো থিয় হৈ থকাটোৱেই (মোলৈ আঙুলিয়াই)।

গাওঁবুঢ়া।—এহে, এইটো গজলীয়া ডেকাটো দেখোন। ইয়াক কেইদিন-মানৰপৰা মহন্ত দলৰ লগত ফুৰা দেখিছোঁ। ই নো ৰভাখনতো লাগি দিবগৈ নোৱাৰিব নে? নাই, তোৰ আজলীলৈ চাপিল বুলিয়েই ইয়াকো অজলা কৰি লৈছ?

বুঢ়ী।—এ, নেদেখিছা দেও, সি নো কাম কৰা মতাটো নে?

গাওঁবুঢ়া।—মতা নহয় যদি, তিৰোতা বুলি ক। তেহে বহি খাবলৈ পায়। (মোলৈ চাই) তই তেন্তে মতা নহয়, মাইকী হে?

আজলীয়ে শুনি খল্খল্কৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। মোৰ কিন্তু ভাল নালাগিল। কিবা এটা আশঙ্কাৰ ভাবত মোৰ মুখ শুকাই গল। আৰু, মুখ-চুপটিয়ে কিবা বিপদ ঘটোৱাৰ আশঙ্কাত "যাৰু যাব লাগে" বুলি মই গাওঁবুঢ়াৰ মুখ মাৰি থবলৈ চালোঁ। কিন্তু তেওঁ আকৌ টানমুখীয়াকৈ কলে, "যাব লাগে বুলিলে নহয়, আহিবই লাগে। মোৰ লগতে আহ। চাউলৰ ভাৰ লৈ ইহঁতৰ এটাকে হলেও অজৱাই দে।" পিচে, বুঢ়ীয়ে কাবৌ-ভক্তি কৰি কবলৈ ধৰিলে, "লৰাটিয়ে ৰাতিও একো খোৱা নাই। ডুটামান কৰ্কৰা-পঁইতা খুৱাই নামঘৰলৈকে পঠিয়াম; এতিয়া এৰি যোৱাঁ দেও হে।" গাওঁবুঢ়া সিমানতে মান্তি হৈ মোক এৰি অইন এবৰলৈ গল। বুঢ়ী ভিতৰ সোমাল। মই পিৰালিতে বহি গুণিবলৈ ধৰিলোঁ, আজিৰ যাত্ৰা কেনেকৈ পাৰ হওঁ।

পিচদিনা সবাহ বহিল। ৰভাৰ তলত মানে-মানে শাৰী পাতি মানুহ বহিছে। ময়ো এশাৰীত এমুৰেদি ঠাই ললোঁ। নাম-কীৰ্ত্তন হৈ গল। আৰু, সিমুৰৰপৰা বিলনীয়াই মাহ-প্ৰসাদ বিলাই আনিছে। আহি আহি মোৰ আগত থিয় দিলেহি। বিলনীয়াই প্ৰসাদৰ পাত পাচীৰপৰা তোলা দেখি, ময়ো যোৰহাত পাতিলোঁ। এনেতে, পিচৰপৰা কোনোবা এটাই মাতি উঠিল, "হেৰ, আগপাত খোৱা সেইটো কোন্ অ?" বিলনীয়াও মোৰ

মুখলৈ আচৰিত হৈ চাই কলে, "ইএ! এইটো দেখোন ভদৰী বুঢ়ীৰ ঘৰৰ চপনীয়াটো!" এই কথা শুনা মাত্ৰকে পিচৰ দুশাৰী মানুহ একেবাৰে গৰ্‌গৰাই উঠিল। কোনোৱে কৈছে "গঁতিয়াই দে", কোনোৱে কৈছে, 'চুলিত ধৰি উলিয়াই দে', কোনোৱে কয়, 'অঁ, কটা চপনীয়াৰ ইমান সাহ, আঁমাৰ শাৰী পূৰাই বহেহি!' এনেবোৰ গঞ্জনাত মই কেনিও মুখ কৰিব নোৱাৰা হলোঁ। এনেতে, 'কিনো চাই থাকিব লাগিছে' বুলি ফকৃফকীয়া বুঢ়া এটাই মোক গঁতিয়াই আনি ৰভাৰ বাজ কৰি থৈ গলহি। মোৰ পেটেপেটে হাঁহি উঠিল। বোলে, 'কালৰো কাল, বিপৰীত কাল, হৰিণাই চেলেকে বাঘৰ গাল!' ঘৰত আহি কথাটো উলিয়ালত বুঢ়ী আৰু আজলীয়ে মোৰ ডিঙ্গিত ধৰি ইনাই-বিনাই কান্দিলে।

বুঢ়ীৰ ঘৰত চপনীয়াৰ দৰে বছেৰেকমান আছোঁ। ইয়ে-সিয়ে মোৰ কথা সুধিলে বুঢ়ীয়ে ঘৰ-জোৱাঁই বুলি মোৰ চিনাকি দিয়া হল। আৰু, ছোৱালী-টিয়েও মোলৈ বেলেগ ভাৱে চোৱা হল। তাইৰ মনে-মনে কিবা পোহনীয়া আশা এটি থকা যেন দেখা যায়। সেই আশাৰ পোহৰ তাই কেতিয়াবা মোৰ গাত পেলাই চায়। কিন্তু, চায় আৰু চায়, তাই একো নাজানে দেহি! আশাৰ পোহৰ কেতিয়া কেনেকৈ মোৰ গাত পৰেহি; মই হে গম্ পাওঁ, আজলীয়ে তাৰ একো ভু-ভা নাপায়। দহ বছৰীয়া আজলী এনেবোৰ কথাৰ ধৰুৱা নৌ হয় এখোন। তাইৰ অন্তৰত কেৱল মোলৈ কিবা আপোন ভাব এটা। তাকে তাই ফুটাব নাজানে। যেতিয়া সি আপুনি ফুটি উঠে, তেতিয়া মই তত্‌ ধৰোঁ আৰু বুঢ়ীয়ে বুজ পায়। মোৰ কিন্তু তেতিয়া বুকুখন হমৃহমাই যায়। তেতিয়া মই কত থাকোঁ কব নোৱাৰা হওঁ। পুৰণি স্মৃতিয়ে মোক নতুন পাহৰা কৰে। খন্তেকলৈ মোৰ ভেশছন মই পাহৰি যাওঁ। এই ভাৱেই আৰু ভালেমান দিন গল। এদিন বুঢ়ীয়ে মোক ওচৰত চপাই লৈ মৰম লগাই কলে, "বোপাই, এটা কথা কওঁ, কাণ দিবি দেই!"

মই।—বাৰু, শুনিছোঁ, কোৱাঁ।

বুঢ়ী।—বোপাই, মই বুঢ়ী মানুহ। কাহানি মৰোঁ, ঠিকনা নাই; তইঁতৰ এটা গতি লগাই থৈ যাব পাৰিলে ভাল।

মই।—কোন্ ফালে নো গতি লগাব খুজিছাঁ, আই?

বুঢ়ী।—বোলোঁ, মই জীয়াই থাকোঁতেই আজলীৰে সৈতে তোৰ ঘৰখন পকাকৈ পাতি দিব খোজোঁ।

মই।—কিনো কথা কোৱাঁ আই! অকণমান ছোৱালীটিৰে সৈতে নো ঘৰ পাতে নে!

বুঢ়ী!—নহয়, বোপাই, ধৰম-বিয়া দিয়াৰ নিয়ম আছে নহয়। আমি দুখীয়া মানুহ, সিমানৰ লায়েক নহওঁ। তেও বুলি তামোল-পাণ এটা কটোৰাৰ দিহা কৰোঁ বুলিছোঁ।

মই আৰু ৰব নোৱাৰিলোঁ। শোকে-বেজাৰে লাজে-ধিক্কাৰে মোক ভেটি ধৰিলে। কিছুমান পৰ মাতিব নোৱাৰা হৈ টলকা মাৰিলোঁ; মোৰ নিমাতেই মান্তিৰ লক্ষণ মানি বুঢ়ীয়ে হৰিষ মনেৰে তাৰপৰা উঠি বনত ধৰিলেগৈ।

ইয়াৰ পাচত আৰু মাহচাৰেক পাৰ হল। মই বুঢ়ীৰ ঘৰতে মনেপতা ঘৰ-জোৱাঁইৰ বৃত্তি লৈ বনবাৰি কৰি ভাত মোকলাই আছোঁ। আৰু, পিচলৈ, মোক বুঢ়ীৰ ঘৰৰে এটা বুলি সকলোৰে বিশ্বাস ডাঠ্ হল। মযো আনৰ আগত 'আমাৰ ঘৰ' বুলি বুঢ়ীৰ ঘৰকে বুজোৱা হলোঁ। ইফালে বুঢ়ীয়ে বিয়াৰ কথা ঘনাই উলিয়াবলৈ ধৰিলে। আৰু, লাহেলাহে মই নেমাতি ৰণ জিকাৰ কাল উকলিবলৈ ধৰিলে। গতিকে, পাচলৈ এইবোৰ কথা উলিয়াবলৈ মই বুঢ়ীক ছেগ নিদিবলৈ চেষ্টা কৰা হলোঁ। সেই অৰ্থে, মই ঘৰত থকাৰ সময়ত পৰাপক্ষত কেতিয়াও অকলৈ নাথাকোঁ। কোনো প্ৰকাৰৰ কল-বুদ্ধি কৰি আজলীক সততে মোৰ ওচৰত ৰখা হলোঁ। মোক

মৰম পাই আজলীয়েও মোৰ লগ ধৰকৈ ধৰা হল। এই কথাত বুঢ়ীৰো সন্তোষ। মই আজলীক আপোনা-আপুনি মৰম কৰা হৈছোঁ, আজলীয়েও মোৰ লগ নেৰা হৈছে, এই কথাত বুঢ়ীৰ মনে-মনে বৰ ৰং। বুঢ়ীয়ে যিহকে কামনা কৰিছিল, কাৰ্য্যত তাকে দেখিবলৈ পাইছে। বুঢ়ীক আৰু লাগে কি? বুঢ়ীক লাগে, মুঠেই আজলীৰে সৈতে মোৰ ঘৰ পতা কথাটো লোকে জনাকৈ পকা হব লাগে। ইমানেই বাকী। বুঢ়ীয়ে বুজি ললে, সেই ফেৰাও এদিন হেলাৰাঙ্গে হব। আৰু দিনচাৰেক যাওক, পাচলৈ লৰাৰ লাজ ভাগিলে মুখ ফুটাই মত দিব। এই কথা আৰ-তাৰ আগত কৈ বুঢ়ীয়ে আনন্দ পায়, মই মহা চিন্তাত পৰোঁ।

এই দৰেই গল আৰু ভালেমান দিন। এদিন পুৱা বুঢ়ী জকাই বাবলৈ ওলাল। মোক কলে, "বোপাই, সৌৱা দলনিত ভেটা দি জাকৈয়াই মাছ ধৰিছে। ময়ো যাওঁচোন, তইঁতেই পিটিকি খাবলৈ পুঁঠি-কানি এটা পাওঁ বা। আজলীয়ে ধান জাল দি থাওক। এই খেৰেৰে ধান নেফাটিবগৈ হবলা। নাটনি পৰিলে তই বাঁহতলৰপৰা জেংখৰি অলপ বিচাৰি দিবিহি দেই।" এই কথা কৈ বুঢ়ী মাছলৈ গল। আমি গৃহস্থ আৰু গৃহিণী ঘৰ-ৰখীয়া ৰলোঁ। এই খিনিতে মোৰ অলপ দুখত আনন্দ কৰিবৰ মন গল। ধান-খেৰৰ ওপৰতে দুয়ো বহি আমি প্ৰেমালাপত ধৰিলোঁ। মই প্ৰথমে মাত দিলোঁ, "আজলী!"

আজলী।—হাঁ, কি?

মই।—কি, তাহানি যে খাইছিলি টেঙ্গা পাতত দি।

আজলী।—হেঁই, এইটো! কেনে কথাবোৰ কয়!

মই।—ইএ! কিঔ! গিৰিয়েকক হেঁই এইটো বোলে দেখোন! কিনো আজলীঔ!

আজলী।—কোন গিৰিয়েকক?

মই।—মোক।

আজলী।—ইঃ মিছাকৈয়ে। গিৰিয়েকে বিয়া কৰায় নহয়। পিছে, আমাৰ বিয়া ক'তা ?

মই।—আমাৰো বিয়া হব নহয় ?

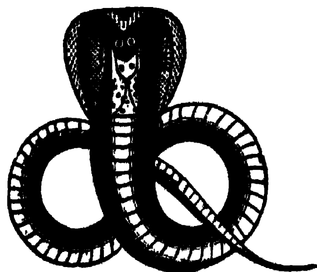
আজলী।—কোনে কৈছে ?

মই।—আইয়ে কৈছে।

আজলী।—তেনেহলে বৰ ভাল হব, নহয় নে? আমি দৰা-কইনা হম, নহয নে? নোৱাওঁতে মোৰ ফটাকানিৰ কইনাটিও লৈ থাকিম দেই।

জোকাই কিল্ খালোঁ মাথোন। আৰু মাতিবৰ সাধ্য নহল। জেংখৰি লুৰিবলৈ বুলি মই লাহে লাহে নাদৰ পাৰৰ ফালে আঁতৰ হলোঁ। বুঢীৰ আদেশ মতে আজলীক জেংখৰি যোগাবগৈ লাগিব। সেই কাৰণে, বাঁহতলৰ পৰা কেডালমান বাঁহৰ জেং টানি আনি মুকলিত উলিয়ালোঁহি। তাৰ পাচত দেখিলোঁ যে, ঢাপৰ ওপৰত উঠিলে তাৰপৰা দলনিত জকাই বোৱা দেখা পায়। মই আগেয়ে জকাই বোৱা কেতিয়াও দেখা নাছিলোঁ। গতিকে, মই কেতেকী ফুলৰ জোপা থকা ঢাপটোত উঠি একাণপতীয়াকৈ মাছ ধৰা চাবলৈ লাগিলোঁ। দেখিলোঁ, মাইকী মানুহবিলাকে গাৰ শুকান কাপোৰ মূৰত পাগুৰিৰ দৰে মেৰিয়াই লৈ কঁকালত খালৈ বান্ধি দল ছিঙ্গিছে। কেইজনীমানে সেই দলেৰেই পানীৰ ওপৰত ঘূৰণীয়াকৈ এটা ঢাপ বান্ধিছে। সেই মেৰটোৰ দ ফালে এখন মুখ কৰি ভেটা মোকলাই ৰাখিছে। আৰু, তাৰপৰা দৰ ফালে কুলামুখীয়াকৈ ডুশাৰী জকাই পাতি, জাকৈয়াবিলাকে পানী ছতিয়াই মাছ হুৰাই আনিছেগৈ। ভেটাৰ মুখ পোৱাহি মাত্ৰকে ছিঙ্গি থোৱা দলেৰে মুখ মাৰি পেলাই, আটাইবিলাকে নিজ নিজ জাকৈ লৈ মেৰৰ ভিতৰত মাছ ধৰিবলৈ লাগি গৈছে। এনেতে, মোৰ পিচফালে "ফোঁচ্‌, ফোঁচ্‌" শব্দ শুনা গল। মই মাছ মৰা চোৱাত মগ্ন হৈ তালৈ বৰ কাণ কৰা নাই। তাৰ পাচত এবাৰ

গাতে ফোঁচ্ কৰি উঠা যেন পালোঁ। ময়ো আওকণীয়া ভাবত লাঠি মৰাৰ দৰে বাওঁ ভৰিটো পিচলৈ মাৰি পঠিয়ালোঁ। মোৰ কলাফুলতে ঠহৰ কৰে ফুটাৰ গম্ পালোঁ। কেতেকী ফুলৰ কাঁইটে বিন্ধিলে বুলি মই উলটি চাওঁ দেখোন এটা বৰ ডাঙৰ ফেঁটী সাপ! মই আছাৰ খাই তিনটামান জাঁপ মাৰি ওপৰপৰা দহ হাতমানৰ আঁতৰত পৰিলোঁগৈ। ভয়ত গাৰ কঁপনি উঠিল। "আজলীঔ" বুলি এটা চিয়ঁৰ মাৰিলোঁ। সেই চিয়ঁৰ শুনি আজলী একে লৰে ওচৰ কাষ পালেহি। বিষ ক্রমাৎ উধাই আহিল। মোৰ মুখৰ মাত হেৰাল। সাপটোৰ ফালে আঙ্গুলিয়াই আৰু মোৰ কলাফুল দেখুৱাই আজলীক সঙ্কেতত বুজালোঁ যে, সেইখিনিতে মোক সাপে খুটিলে। আজলী বাউলী হৈ তাৰপৰা মাকৰ ওচৰলৈ উধাতু খাই লৰি গল। মই অজ্ঞান হৈ পৰিলোঁ।

১০। আধ্যা।

উন্মাদিনী।

ডেৰবছৰমানৰ মূৰত মই ধৰা পৰিলোঁ। মই ধৰা পৰাত বৰকৈ লগা নাই। ধৰি নো মোক কি কৰিব। কিন্তু, মোৰ যে ফাঁকটি ধৰা পৰিল! বেজ জ্ঞানীৰ জৰা-ফুকা, দৰপ-জাতিয়ে মোৰ চেতনা আনিলে। মই সাৰ পাই উঠি দেখোঁ যে, মোৰ গাত আকৌ তিৰোতাৰ সাজ-পাৰ! মই বুঢ়ীৰ আগত মুখ দেখুৱাবলৈ মৰাৰ সমান টান পোৱা হলোঁ। তাতোকৈ আক্সলীৰ আগত মুখ উলিয়াবলৈ টান হল। লাজে-সন্তাপে মোক অস্থিৰ কৰি পেলালে। ইয়াতকৈ মোৰ মৰণ হেজাৰ গুণে ভাল যেন ভাবিলোঁ। একেই দংশনৰ বিকাৰ। তাতে এনে বিষম মনস্তাপে মোক মোত্‌ নাইকিয়া যেন কৰিলে। মই উন্মাদিনী হলোঁ।

এনে অৱস্থাত মোৰ কিমান দিন গৈছে কব নোৱাৰোঁ। এদিন জনচাৰেক মানুহে সৈতে আহি মাজিউ নিচাওদেউ উপস্থিত। সিবিলাকৰ মাজত চাকুলী বুঢ়ীকো দেখা যেন লাগিল। নিচাওদেউক দেখা মাত্ৰকে মোক লাজে-ভয়ে-বেজাৰে জুমুৰি দি ধৰিলে। চিল্‌মিল্‌কৈ

যি এফেৰা মই জ্ঞান পাইছিলোঁ, সিও হেৰাল। মই চকুৰ আগত কি দেখোঁ কব নোৱাৰোঁ। কেৱল হঁহা-কন্দা। কেতিয়াবা আনন্দত উতলি উঠোঁ। অকলৈ অকলৈ হাঁহি পেটুনাৰী ছিঙোঁ। কেতিয়াবা বিষাদত কলা পৰোঁ, কান্দোনত খলক লগাওঁ। আৰু, কথা কোৱাৰ অন্ত নাই। বন্ধুকনিত কি ওলায় কব নোৱাৰোঁ। বুজাই তাৰেপৰা সবিশেষ বুজি উঠে। আনে যিমান বুজে, চাকুলী বুঢ়ীয়ে তাতকৈ বেচি বুজে।

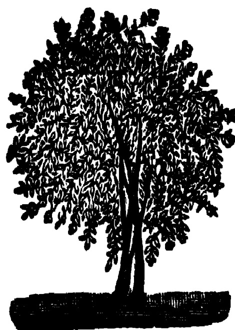
মই ক'ত কব নোৱাৰোঁ। জিলিমিলি কল্পনাৰ দৰে দেখা পাওঁ, যেন আমাৰ আগৰ ঘৰ-দুৱাৰ। আৰু, আটাইবিলাক মোৰ চিনাকী মানুহ যেন লাগি যায়। কিন্তু দেখিছোঁ বুলি, সঁচাকৈ দেখিছোঁ যেন ভাব হোৱা নাই। কিয়নো, এই অৱস্থাত বুঢ়ীৰ ঘৰতো এইবিলাক মানুহকে দেখা যেন মনত পৰে। ওচৰত যিবিলাক আঁছিল, তাৰ ভিতৰত কেৱল চাকুলী বাইক হে ধুৰুপকৈ চিনিছিলোঁ। মই চাকুলীৰ হাতত যি খামোছ মাৰি ধৰিলোঁ তাক মুকলি কৰা নাই। বপুৰিয়ে বাহিৰলৈকো এৰাই যাব নোৱাৰাত পৰিল। ঘৰত আৰু চুবুৰীত হুলস্থূল। মানুহেৰে ঘৰ নধৰা হৈছে। কি হৈছে মই কব নোৱাৰোঁ। মানুহ আহেমানে মোৰ উলাহ লাগে। মাজে মাজে "বিয়া বিয়া, আজলীৰ বিয়া" এই বুলি চিঁঞৰি উঠোঁ। আচল অৰ্থ কি কোনোৱে নুবুজে। কিছুমানে বুজে যে, মোৰ অনিচ্ছাত মোৰ বিয়া পাতিবলৈ ধৰিছিল কাৰণে, সেই ভাবেই এতিয়া ভেজিছেহি। যেয়ে শুনে সেয়ে হাঁয় হাঁয় কৰি আঁতৰ হয়। এনে অৱস্থাতে চকু-লো টুকি টুকি দেউতাক মোৰ ওচৰলৈ অহা দেখা পালোঁ। মই একেচাবে গৈ দেউতাৰ ডিঙিত ধৰি ওলমি পৰিলোঁ। সেই ফেৰি মাত্ৰ মোৰ ধুৰুপ জ্ঞান আছিল। দেউতাক দেখা মাত্ৰকে চিনিলোঁ, সেয়ে মোৰ চেনেহৰ ভঁৰাল দেউতা বুলি মই তেতিয়াও চিনিলোঁ। কিন্তু, মোৰ অৱস্থা দেখি দেউতা অস্থিৰ হৈ পৰিল। সামান্য মানুহে

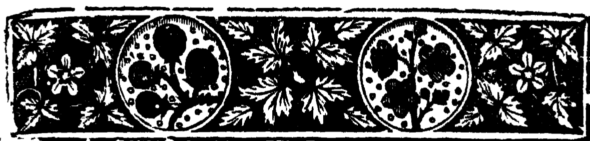
কন্দাৰ নিচিনাকৈ তেওঁ চিয়ঁৰি চিয়ঁৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। আৰু, মানুহে ধৰি-মেলি তেওঁক মোৰ হাতৰপৰা এৰুৱাই বাহিৰলৈ লৈ গল। তাৰ পাচত, আকৌ কিমান হাঁহিছোঁ, কিমান কান্দিছোঁ, কিমান বলকিছোঁ তাৰ সীমা নাই। এইবাৰ ঘনে ঘনে গোহাঞিদেৱক চকুৰ আগত দেখা যেন লাগিল। ঘনে ঘনে "গোহাঞিদেৱ, গোহাঞিদেৱ" বুলি চিয়ঁৰিবলৈ ধৰিলোঁ। বেজবৰুৱাই ব্যৱস্থা দিলে যে, এই অৱস্থাত যাক যেতিয়া বিচাৰে, তেওঁ তেতিয়া ৰোগীৰ ওচৰ চপাটো ভাল। আৰু, যাক যাক ভাল পাই বিচাৰে, সেইবিলাক হে ওচৰত থাকিব, আন-বিলাক আঁতৰিব লাগে। বেজবৰুৱাৰ ব্যৱস্থা মতে কাম হল। বাজে মানুহবিলাক বাহিৰ-ঘৰলৈ আঁতৰি গল; আৰু মই বৰকৈ বিচাৰিবৰ দেখি গোহাঞিদেৱক ওচৰ চাপিবলৈ দিলে। মই গোহাঞিদেৱক নিলগত দেখা মাত্ৰকে তেওঁৰ ভৰিত গৰা মাৰি ধৰিলোঁগৈ। আৰু, তেওঁৰ দুটি ভৰিত পৰি সেৱা কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। বেজবৰুৱা প্ৰমুখ্যে সকলোৱে নিটাল মাৰিলে। এনে অৱস্থাত স্থিৰ থাকিব নোৱাৰি, গোহাঞিদেৱেও হুকুহুকৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। দেউতাক দেখি যেনে এফেৰি সজ্ঞান হৈছিলোঁ, গোহাঞিদেৱক দেখি তাতকৈও বেচি সুস্থিৰ বোধ কৰিছিলোঁ। সেই কাৰণে; গোহাঞিদেৱক কান্দিবৰ দেখি মই অলপ নিটাল মাৰিলোঁ। আৰু, তেওঁ যেতিয়া চকুৰ পানী টুকি মোক কাতৰ ভাৱে সুধিলে, "কি হৈছে তোমাৰ, ভাতু!" তেতিয়া মই যেন কিবা উত্তৰ দিবলৈ অলপ ভাবিছোঁ, এনে বুজা গল। এইবোৰ কথা বেজবৰুৱাই মনপাৰি লক্ষ্য কৰি আছিল। আৰু, শেহত তেওঁ ইয়াকে ব্যৱস্থা দি গল, "সম্প্ৰতি ঔষধৰ কাম নহয়; যাক দেখিলে ৰোগী অলপ শান্ত হয়, সেইবিলাকে ওচৰত থাকি শুশ্ৰূষা কৰিব লাগে। মই থকালৈকে যি দেখিলোঁ, সেই মতে চাকুলী বুঢ়ী, ডাঙৰীয়া আৰু চাৰু গোহাঞিদেৱ পাল-পালকৈ পৰীয়া থকা উচিত।"

বেজবৰুৱাৰ ব্যৱস্থামতে কাৰ্য্য হবলৈ ধৰিলে। আৰু, মই ক্ৰমাৎ সুস্থিৰ হৈ আহিলোঁ। যিমান সুস্থিৰ হবলৈ ধৰিলোঁ, সিমান আকৌ আগৰ ঘটনাবোৰ মনত স্বৰূপভাৱে পৰিবলৈ ধৰিলে। মই ঘৰ এৰি যোৱাৰ পাচত যে মোৰ মৰমৰ দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱৰ কোনো বিঘিনি ঘটা নাই, এই কথাই মোৰ মনত শান্তি দিবলৈ ধৰিলে। আৰু, যোৱা বিপদৰপৰা উদ্ধাৰ পাই যে সিবিলাকক মই আকৌ পালোঁহি, এই কথাত মোৰ সন্তোষ লাগি আহিল। বিশেষ, মই পলোৱাৰ বাবে যে গোহাঞিদেৱৰ গাত একো ঘাটি নালাগিল, সেই বাবে নিজক নিজে অলপ ভাগ্যৱতী যেন ভাবিবলৈ ধৰিলোঁ। আৰু, মোৰ উন্মাদিনী অৱস্থাই যে ইমান দিনৰ মূৰত গোহাঞিদেৱৰ প্ৰতি মোৰ স্বামী-ভক্তি প্ৰকাশ কৰিবলৈ মোক সুছেগ দিলে, ইও এটা মোৰ সুখৰ কাৰণ হল। কিন্তু, পাচলৈ যিমানেই সুস্থিৰ হৈ আহিলোঁ, সিমানেই গোহাঞিদেৱৰে সৈতে দেখা-দেখিকৈ কথাবাৰ্ত্তা হবলৈ লাজ লগা হৈ আহিল! আৰু, তেৱোঁ মোক দেখা দিয়াটো ক্ৰমাৎ পাতলাই নিলে। সদৌশেহত, আকৌ দুইকো দুয়ে লুকাই-চুৰকৈ দেখা দিয়াত পৰিলোঁ। আকৌ চিঠি-পত্ৰেৰে মনৰ কথা জনোৱাজনিত পৰিল।

দেউতাক শুশ্ৰূষা কৰাত আগতকৈ মোৰ যত্ন বেচি হল। বুঢ়া কালত মোৰ দেউতাই মোৰপৰা ইমান সন্তাপ পালে, সেই বাবে দেউতাৰ সুখ-শান্তি বঢ়াবলৈ মই পাৰোঁমানে মন পাৰি লাগিলোঁ। দেউতাই যাতে হৈ যোৱা দুৰ্ঘটনা পাহৰি, আকৌ সন্তোষত দিন নিয়াব পাৰে, তাৰৈ মই সততে সতৰ্ক হবলৈ ধৰিলোঁ। আৰু, দেউতায়ো মোৰ মন ভাল লগা কাম কৰিবলৈ হে বিচৰা হল। মোৰ অনিচ্ছাৰ কাম যাতে ভুলতো কৰা নহয়, তাৰ নিমিত্তে তেওঁ সাৱধানে চলা মই বুজিব পাৰিলোঁ। এনে সন্তোষৰ সময়ত, মোৰ বিপদৰ বান্ধৱী ভদৰী বুঢ়ীলৈ মোৰ মনত

পৰিল। মোৰ কাল্পনিক পাত্ৰী অতি চেনেহৰ আজলীৰ কথালৈ মোৰ স্মৰণ হল। মই এদিন ছেগ বুজি, সিহঁতে মোক উপকাৰ কৰাৰ কথা দেউতাত জনালোঁ। আৰু, মোৰ খাটনি মতেই দেউতাই বুঢ়ীক জীয়েকে সৈতে সিহঁতৰ গাৱঁৰপৰা তুলি আনি আমাৰ টোলৰ ভিতৰতে ঘৰ-দুৱাৰ সজাই দি থাকিবলৈ ঠাই দিলে। মোৰ জঁয় পৰা জীৱন-গছজুপি পুনৰপি ঠন্ ধৰি উঠিল।

১১। আধ্যা।

বিষাদিনী।

এই সংসাৰত তিতাৰে হে মানুহৰ মুখ ভৰিছে। মিঠাৰ চেলেক এটা মাথোন। কিন্তু, সেয়ে এনে সোৱাদ যে, তাক জীৱন্তে পাহৰিব নোৱাৰি। সংসাৰত তিতাৰ ভাগ বেচি কাৰণেই, মিঠাৰ অনুভৱ অতি আপুৰুগীয়া। এতেকে, দৰাচলতে যাৰ দুখ-বেজাৰ বেচি, তাক হে বেচি সুভগীয়া বুলিব লগীয়া।

সি যি হওক, এই দুখুনীৰ দুখৰ ওৰ নপৰিল। ইয়াৰ আগেয়ে হোৱা উন্মাদিনী অৱস্থাই সুখ-দুখ আৰু সম্পদ-আপদ চপাই আনি মোক এতিয়া বিষাদিনী কৰিলে। সেই উন্মাদিনীৰ দশাতে মই আকৌ এবাৰ মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ গোহাঞিদেৱৰ চৰণ পৰশন কৰিবলৈ পালোঁ। হৈ যোৱা দুৰ্ঘটনা আৰু দুখৰ কাহিনী তেওঁৰ আগত নিজমুখে নিবেদিবলৈ পালোঁ। কিন্তু, সেই অৱস্থাই মোৰ আকৌ কাল হল। মই উন্মাদিনী অৱস্থাত গোহাঞিদেৱৰ সম্বন্ধে যি যি কৈছিলোঁ, সেই আটাইবোৰ তিলে তাল হৈ বজাৰ কাণত পৰিলগৈ। তাতোকৈ, গোহাঞিদেৱৰ শুশ্ৰূষাই যে মোক সেই অৱস্থাত সবাতকৈ বেচি গুণ দিলে, এই কথাই বজাৰ ঈৰ্ষা-জুইত যেন ঘিঁউ হে ঢালি দিলে। তাতে, এতিয়া আৰু আমাৰ বুঢ়া-

ৰজা নাই। এতিয়া মোৰ আজন্ম শত্রু তিৰোতাসেকৰা ৰজাৰ ৰাণী ৰাজ্যৰ গৰাকিনী। সেই ভাবী সতিনীয়ে কৰোঁ বুলিলে মোৰ অনিষ্টৰ পাৰ নোহোৱা কৰিব পাৰে। গতিকে, মোৰ নিৰ্দ্দোষী দেউতা আৰু গোহাঞিদেৱৰ ওপৰত ৰাজ-অত্যাচাৰ দিনক-দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। দেউতাক এনাজগৰত্ত ঘনাই বেজাৰ-অপমান দিবলৈ কুঁৱৰীয়ে ছেগ বিচৰা হল। আৰু, চল চাই, আগৰ বিহ-বিয়াৰ কথা আকৌ তুলিবলৈকো ৰজাই বাকী নেৰিলে। কিন্তু, এইবাৰ দেউতাৰ তেনে কথাত সমূলি মত নাই বুলি বুজিব পাৰি, পাচলৈ তেওঁক সেই বিষয়ে ৰজাই একো নোকোৱা হল। তাৰ পাচত, দুৰ্ব্বল-চিতীয়া তিৰোতাসেকৰা ৰজাই গোহাঞিদেৱৰ ওপৰত চকু দিলে। তেওঁৰ ওপৰত ৰজাই নিজেই অভিযোগ আনিলে। গোহাঞিদেৱৰ মন্ত্ৰণা মতেই মই পলাই যাওঁ আৰু সেই বাবেই ৰজাৰ মোৰ লগত পাতিব খোজা বিয়াও ভঙ্গা গল, এই কথা তৰি, তেওঁ গোহাঞিদেৱক অপৰাধী কৰি বিচাৰ-চৰাত থিয় কৰালে। ডাঙৰীয়া-বিষয়াসকলৰ ভিতৰত দেউতাক গোচৰৰ সম্পৰ্কীয় লোক বুলি বাদ দিয়েই ললে। তাৰ পাচত, আনবিলাক ডাঙৰীয়া-বিষয়াও সকলোটি উপস্থিত হবলৈ নৌ পাওঁতেই, গোহাঞিদেৱক বন্দীশাললৈ নিবলৈ কুঁৱৰী-টোলৰপৰা আজ্ঞা আহিল। সেই অন্যায়-অবিচাৰৰ আজ্ঞা শুনি সভাসদ সকলোৱে মূৰে-কপালে হাত দি দুখ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। চাৰিওফালে এই কথা বিয়াপি পৰিল। মই শুনা মাত্ৰকে বিবুদ্ধি হলোঁ। মই আকৌ উন্মাদিনী হৈ বিচাৰ-চৰালৈ লৰ ধৰিলোঁ। কিন্তু, মই গৈ চৰাত যাক বিচাৰিলোঁ, তেওঁক আৰু দেখা নাপালোঁ।

এইবাৰ মই বিষাদিনী। মোৰ মনস্তাপ চতুৰ্গুণে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। মোৰপৰাই গোহাঞিদেৱৰ ইমান দুখ-দুৰ্গতি! মোৰ নিমিত্তেই তেওঁৰ আজি এনে আপদ! যি গোহাঞিদেৱৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে দেশ গোটেইখনে কামনা কৰে, যাৰ সুখ-সন্তোষ মান-গৌৰৱ বঢ়াবলৈ বুঢ়াজনা স্বৰ্গদেৱৰ যত্নৰ ত্রুটী নহৈছিল,

যি আজিত বাজে কাইলৈ ঘাইমন্ত্ৰীৰ বাব পালেহেঁতেন, আজি সেই গোহাঞি-দেৱ বিনা অপৰাধত বন্দীশালত! এইবিলাক সকলো এই অভাগিনীৰ পৰাই ঘটিছে। এই কথা, অকল মঞেই নহয়, ওচৰ-চুবুৰীয়াই নহয়, গোটেই ৰাজ্যৰ মানুহে জানিছে। মযে মোৰ গোহাঞিদেৱৰ বিপদৰ কাৰণ হলোঁ। যাৰ নিমিত্তে মোৰ জীৱনত দুখ-বেজাৰৰ সীমা নাথাকিল, সেই মযে তেওঁৰ কাল হলোঁ! মৰোঁগৈ বুলিয়েই ৰাতি অকলৈ ওলাই গৈয়ো মৰিব নাজানিলোঁ! আন্ধাৰ ৰাতি ঢেৰেকনি-ধুমুহায়ো এই জীৱন অন্ত কৰিব নোৱাৰিলে। বনৰীয়া জন্তুৰ মুখত পৰিবলৈ গৈয়ো এই জীৱন অন্ত কৰিব নোৱাৰিলোঁ। আন কি, সৰ্পৰ বিষম দংশনতো এই লেলেতীয়া প্ৰাণ নাশ নহল। নহয়, এই জীৱনৰ কোনো মতে অন্ত নহয়। ইয়াৰ আৰু কিমান লেলাত ভুঞ্জিবলৈ বাকী ৰৈছে, বুজিব পৰা নাই। এই ভগা হিয়াত দুখৰ আৰু কিমান খুন্দা সহিবলৈ আছে কব নোৱাৰি। হঁায়, বাউলী উন্মাদিনী অৱস্থাতে কেইদিন-মানলৈ সুভাগিনী হৈছিলোঁ। সেই অৱস্থাতে দুখ-বেজাৰৰ অলপ পাৰ পাইছিলোঁ। এই জীৱনৰ শেহছোৱা সেই দৰেই যোৱা হলেও ভাগ্য বুলি ভাবিছিলোঁ। ঈশ্বৰে মোক তাৰপৰাও বঞ্চিত কৰিলে; মোক সুস্থিৰ কৰি এতিয়া বিষাদিনী কৰিলে; উন্মাদিনী আৰু বিষাদিনীৰ সুখ-দুখৰ হীন-ডেঢ়ি মোক ইমান দনাই অনুভৱ কৰালে। অকল এটা জীৱনতে বিধাতাই অত যন্ত্ৰণাৰ লেখ কিয় লিখিলে! ধৰিবলৈ গলে, উন্মাদিনী অৱস্থাতকৈ এতিয়া বিষাদিনীৰ অৱস্থাই মোক মনস্তাপৰ অথায় পানীলৈ উটাই নিবলৈ ধৰিছে। আগেয়ে মোৰ বিপদ খণ্ডনৰ নিমিত্তে ভাবোঁতা আছিল, এতিয়া বিপদ খণ্ডাবলৈ মই ভাবিব লগাত পৰিলোঁ।

অন্তৰত মোক একুৰা জুয়েই পুৰি-ডেই মাৰিব লাগিছে, তাৰ উপৰি দুৰ্ম্মতি ৰজাৰ নিঠুৰ ব্যৱহাৰ! ৰজাই তেওঁৰ দুৰ্ব্বল মনৰ দৰেই আটাইকে ভাবিছে তেওঁৰ মনেৰে আনৰ পৱিত্ৰ মন কলুষিত কৰিবলৈকো

ৰাজক্ষমতাই বল দিব পাৰে! মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ গোহাঞিদেৱক বন্দী কৰি থৈ, তেওঁ মোৰ প্ৰাণৰ অধীশ্বৰ হবলৈ হাত মেলে! তেওঁ নাজানে মোৰ প্ৰাণৰ ওপৰত মোৰ কিমান অধিকাৰ। তেওঁৰ বুজিবৰ শক্তি নাই যে, সেই প্ৰাণ মই কাৰ নিমিত্তে ইমান যতনেৰে দেহাত ধৰি আছোঁ। তেওঁৰ বুজিবলৈ এতিয়াও বাকী যে, গোটেই পৃথিবীৰ ক্ষমতা একলীয়া হৈ লাগিলেও মোৰ প্ৰেমদুৰ্গ ৰক্ষণত মোক ঘটাব নোৱাৰিব। কিন্তু, যাৰ নিমিত্তে সি ৰক্ষিত, তেওঁ ওচৰ চপা মাত্ৰকে তাৰ দুৱাৰ আপুনি মুকলি হয়। তেনে দুৰ্গৰ অধিকাৰীক নিলগাই আটক কৰি থৈ, তিৰোতাসেকুৱা পাপমতি ৰজাই মোৰ পৱিত্ৰ বস্তুলৈ হাত পাতে! তেওঁ দেউতাৰ আগত এনে কথা আকৌ তুলিবলৈ অকণো সঙ্কোচ নকৰিলে! মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ গোহাঞিদেৱৰ প্ৰতি দেখাদেখিকৈ অবিচাৰ কৰি, ৰাজ্যৰ ধৰণীস্বৰূপ ঘাই বিষয়া মোৰ দেউতাৰ আগত ৰজাই কোন্ সতে সেই বিহ-বিয়াৰ কথা আকৌ তোলে! হাঁয়, এই পৃথিবীত মানুহে কৰিব নোৱাৰা কাম নাই। অতি জঘন্য, অতি নীচ কামতো অতি উচ্চ আসনৰপৰা নামি আহি লিপ্ত হব পৰা মানুহৰো ভাৰ ধৰণীয়ে ধৰিব পাৰিছে! দুৰ্ব্বলমতি ৰজাই যি ভাবক, যি কৰক, এইবাৰ দেউতা সাগৰৰ দৰে গহীন, পৰ্ব্বতৰ দৰে অটল। দেউতাই ৰজাৰ চুপতিৰ নিচিনা কথালৈ কাণ নিদিয়ে। ৰজাই বণিয়াৰ দৰে আকৌ মোক বিয়া কৰোৱাৰ কথা তুলিলে দেউতাই তেওঁৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা প্ৰকাশ কৰা হল। এই কথাত পাপমতি ৰজা চতুৰ্গুণে জ্বলি উঠিল। ইয়াৰ প্ৰতিশোধ লবৰ নিমিত্তে তেওঁ দেখাদেখিকৈ দেউতাৰ বিপক্ষে যাবলৈ ধৰিলে। আৰু, সিফালে বন্দীশালত গোহাঞিদেৱক নানা অসহনীয় অত্যাচাৰ কৰিবলৈ ৰজা মতলীয়া হৈ উঠিল।

১২। আধ্যা।

সখী-সহায়।

তৰা আইদেউৰে সৈতে মোৰ সখীয়াৰ সম্বন্ধ। কিন্তু, আনৰ নিচিনাকৈ সখীৰ আগত নিজৰ প্ৰেম আৰু প্ৰণয়ৰ আলচ পাতি সহায় বিচৰা অভ্যাস মোৰ নাছিল। মই সখীৰ আগত কেতিয়াও ভুলতো মোৰ গুপুত পৱিত্ৰ প্ৰণয়ৰ কথা উলিয়া নাছিলোঁ। গোহাঞিদেৱৰ সম্পৰ্কে আগেয়ে মই সখীৰ আগত একো কথা কোৱা নাছিলোঁ। এই সংসাৰৰ আনবিলাক মানুহৰ ওচৰত যেনেকৈ আমাৰ পৱিত্ৰ প্ৰণয় গোপনীয় আছিল, সখীৰ ওচৰতো তেনে আছিল। মোৰ উন্মাদিনী অৱস্থাত মই নিজে প্ৰকাশি নকৰালৈকে আমাৰ পৱিত্ৰ প্ৰেমৰ বিষয়ে কেৱে বুজ নাপাইছিল। তৰা আইদেউ সখীয়েও সেই দিনাৰপৰা হে ইয়াৰ সন্তেদ্ পোৱা হল। কিন্তু, কিয় কব নোৱাৰোঁ, সেই দিন ধৰি মোলৈ তেওঁৰ আদৰ-সাদৰ আৰু মৰম-বেথা বাঢ়ি হে আহিল। তেতিয়াৰপৰা মোৰে সৈতে তেওঁৰ সম্বন্ধ বেচি ওচৰ চপা যেন পালোঁ। আগেয়েও তৰা আইদেউৰ লগত মোৰ সখীৰ সম্বন্ধ ঢিলা নহয় যদিও, তেতিয়া ঘনাই দেখাদেখি হোৱাৰ অভ্যাস নাছিল। আগেয়ে তেওঁ মাহেকে-পষেকে একোবাৰ আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। মই আকৌ তেওঁৰ ওচৰলৈ যোৱাটো তাতকৈও পাতল। কিন্তু, মোৰ উন্মাদিনী অৱস্থাৰ পাচৰপৰা

তেওঁ নিতৌ আমাৰ ঘৰলৈ অহা হল। দিনটোৰ ভিতৰত যেনে হলেও এবাৰ মোক লগ পাই যায়হি। আৰু, যেতিয়াই আহে, গোহাঞিদেৱৰ বিষয়ে দুটামান কথা নোসোধাকৈ বা নোকোৱাকৈ নাযায়। আগডোখৰত ভাবিছিলোঁ যে, তৰা আইদেউ এতিয়াও গোহাঞিদেৱৰ লগত বিয়া হোৱাৰ আশাতে আছে; তেওঁ এতিয়াও গোহাঞিদেৱৰ আশাতে দিন নিয়াইছে। মোৰ আঁচলৰ নিধি, হৃদয়ৰ মাণিক চুৰ কৰিবলৈ তেওঁ ছেগ চাই ফুৰিছে; সেই কাৰণেই, তেওঁ মোৰপৰা গোহাঞিদেৱৰ বিষয়ে কথা টুকি নিবলৈ আহে। আৰু, যাতে তেওঁৰ সেই চক্ৰান্তৰ গুটি ধৰে তাৰ চেষ্টাত তেওঁ সেই ভাৱে আহে-যায়। জানোবা গোহাঞিদেৱৰ প্ৰতি মোৰ ভক্তি আৰু মোৰ প্ৰতি তেওঁৰ আসক্তি কমাব পাৰে, তেওঁ তাৰে ছিদ্ৰ বিচাৰি ফুৰেহি। কিন্তু, পাচলৈ দেখিলোঁ, সি নহয়। মই তেওঁৰ চৰিত্ৰ আৰু চলনত যি সন্দেহ কৰিছিলোঁ সি মিছা। তেওঁ তাৰপৰা বহু ওপৰত; তেওঁৰ মন আৰু হিয়াৰ ভাব সাধাৰণে টুকি নোপোৱাত। মোৰ ক্ষুদ্ৰ মতিয়ে তেওঁৰ মন আৰু ভাব টুকি নাপাইছিল। তৰা আইদেউৰ যত্নৰ ফল নিজলৈ নহয়, পৰলৈ হে। গোহাঞিদেৱৰ লগত তেওঁৰ বিয়া পতাবলৈ তেওঁৰ চেষ্টা নহয়, মোৰে সৈতে সেই কাৰ্য্য কেনেকৈ সমাধা হব পাৰে তাৰ নিমিত্তে হে তেওঁ এইদৰে ঘূৰে। ভালেমান দিন এই কথাত তেওঁৰ মই প্ৰমাণ বুজিলোঁ। মোৰ যিমানখিনি বিশ্বাস, তেওঁৰ অন্তৰত কুচুৰ্ত কপট নাই। তেওঁ এগৰাকী নিস্বাৰ্থ প্ৰেমিকা। যাৰে-তাৰে পৱিত্ৰ প্ৰণয় ৰক্ষা কৰিবলৈ তেওঁ অকাতৰে স্বাৰ্থ বলি দিব পাৰে। গোহাঞিদেৱৰ প্ৰতি তেওঁৰ যি ভাব, তাকো গম্ পাওঁ; কিন্তু সি যে মোৰ এফেৰিও অপকাৰ নকৰে তাকো জানোঁ।

গোহাঞিদেৱক বন্দীশাললৈ দিয়াৰপৰা মোৰ দৰেই তৰা আইদেৱেও বিয়াকুল হৈ ফুৰিছে। কি উপায়ে গোহাঞিদেৱক এই বিপদৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিব পাৰি, তাৰ নিমিত্তে তেওঁ মহা চিন্তাত। মোৰ ওচৰলৈ

দিনে দহবাৰকৈ আহি তাৰ আলচ পাতেহি। এই দৰেই এপয পাৰ হৈ গল। কিন্তু, গোহাঞিদেৱৰ মুক্তিৰ অৰ্থে একো উপায় কৰিব নোৱাৰিলোঁ ইঁক। দিনৌ আলচোঁ, দিনৌ নিৰুপায় হৈ দুয়ো কান্দোঁ। কন্দাত বাজে আমাৰ আলোচনাৰ আন গুটি ধৰা নাই। পিচে, এদিন সেইদৰেই দুয়ো বহি আলচ পাতি আছোঁ, এনেতে কাঞ্চন সখী ওলালহি। ইয়াৰ আগেয়ে মোৰপৰা তেওঁ এই কথাৰ ভাগ পোৱা নাছিল। সেই কাৰণে, মই আমাৰ আলচৰ কথা টিপতে তল পেলাবলৈ চাইছিলোঁ। কিন্তু, তৰা আইদেউ সখীয়ে বোলে তেওঁৰে সৈতেও এই বিষয়ৰ আলচ পাতিছিল। সেই কাৰণে, সেই দিনাৰপৰা তিনিও একেলগে এই বিষয়ে আলচ পাতিবলৈ ধৰিলোঁ। এই দৰেই আৰু কেইবা দিনো গল। এদিন কাঞ্চন সখীয়ে কথা-বাৰ্ত্তাৰ মাজতে এই বুলি মাত লগাই উঠিলে, "তিনটা উধানৰ মূৰত চাউলকঠা সিজে। আমি তিনিমূৰ পাতি আমাৰ আলচকঠা সিজাব নোৱাৰিম নে?" এই বুলি তেওঁ খন্তেক চিন্তা কৰিলে। তাৰ পাচত, তৰা আইদেউলৈ চাই তেওঁ কলে, "সখীয়ে এদিন বন্দীশাল চাবলৈ যাবোঁ বুলি অলপতে ৰজা ককাইদেৱাবাত জনাইছিলাঁ নহয়? তেওঁ 'বাৰু' বুলিছিল বুলি দেখোন তুমি এদিন মোক কোৱা মনত পৰে।" তৰা আইদেৱে সুঁৱৰি চাই কলে, "সঁচা, ককাইদেৱে কেতিয়াবাই মোক বন্দীশাল চাবলৈ অনুমতি দিয়া আছে।" এই কথাত কাঞ্চনে আনন্দ প্ৰকাশ কৰি কলে, "তেনে হলে আৰু কি চিন্তা আছে। ৰজাৰ অনুমতি আছে যেতিয়া, আমাক কোনে পায়। বন্দীশালত সোমাই লবগৈ পাৰিলে এটা উপায় হব। সখী এতিয়া ঘৰলৈ যোৱাঁহি। কাইলৈ এটা কৰিব লাগে"। কাঞ্চনৰ কথাত আশ্বাস পাই তিনিওৰো মুখত অলপ আনন্দ বিবিঙিল।

আশ্বাসতে প্ৰাণ ধৰি সেই দিনটো কটালোঁ। পিচদিনা পুৱাতে তৰা আইদেউ সখীৰপৰা এখন গোপনীয় চিঠি পালোঁ। চিঠি পঢ়ি আনন্দ লাগিল।

সেই দিনাই সন্ধিয়াকৈ কাঞ্চন সখীৰে সৈতে তেওঁ বন্দীশাললৈ ওলাই আহিব। আমাৰ ঘৰৰ আগেদিয়েই যাবহি। যাওঁ যদি, মন্নো সিবিলাকক বাটতে লগ ধৰিব লাগিব। তেওঁবিলাক আমাৰ ঘৰত নোসোমায়। কিন্তু হায়, "যাওঁ যদি!" মোৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ, হৃদয়ৰ স্বামী গোহাঞিদেৱক বিপদত চাবলৈ আকৌ 'যাওঁ যদি"! চিঠি পাবৰপৰা মোৰ মন উত্ৰাৱল হবলৈ ধৰিলে। কেতিয়া সন্ধিয়া হব, কেতিয়াকৈ তৰা আইদেউ সখীইঁত ওলাবহি, ইয়াকেহে চিন্তিব লাগিছোঁ। এনে দিন বৰ দীঘল! ৰাতিপুৱাৰ-পৰা সন্ধিয়ালৈকে! ইমান নাযায়-হুপুৱায় দিনটো মই কেনেকৈ পাৰ কৰোঁ! এনে ভাবি চাটিফুটিকৈ আছোঁ, এনেতে দেউতা অতি বিমৰ্ষভাৱে দুপৰীয়া ঘৰ ওলাইছেহি। এই কেইদিন দেউতাৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰি, তেওঁৰ বিমৰ্ষভাব দেখিলে মোৰ হিয়া ফাটি যায় যেন লাগে। অধৰমী ৰজাই যিমান পাৰে দেউতাক বেজাৰ দিবলৈ ছেগ চাই ফুৰে। সেই দিনাও এনাজগৰত নানা কৰ্কৰ্ণনা কৰি তেওঁক বেজাৰ দি পঠিয়াইছিল। দেউতা ভিতৰ সোমালত মই নিজৰ সকলো দুখ-বেজাৰ খন্তেকলৈ পাহৰি তেওঁৰ শুশ্ৰূষাত ধৰিলোঁ।

চাওঁতে চাওঁতে আমনিলগা দীঘল দিনটো চাপ খাই আহিল। সন্ধিয়াই দেখা দিলেহি। পছিমফালে ভাগৰুৱা বেলি জিৰণিৰ পাটীত পৰিল। তাৰপৰা নিশ্বাসি পঠিওৱা ভাগৰৰ ৰঙা ৰহণে দশোদিশ্ ব্যাপি পেলালে। সেই ভাগৰতে মোৰ উৎসাহে ভৰ দি উঠিল। উগুল-থুগুল ভাৱে তৰা আইদেউলৈ বাট চালোঁ। কিমান বাৰ ওলাই ওলাই চাইছোঁ! পদূলিমূৰলৈকে একোবাৰ আগবাঢ়ি চাই আহোঁগৈ। নাই, তৰা আইদেউ ওলোৱাহি নাই। মনত নানা ভাৱে উগুল-থুগুল লগাবলৈ ধৰিলে। ভাবিবৰো সময় নাই। আকৌ বাটলৈ ওলাই চাবলৈ ধৰিলোঁ। তথাপি তৰা আইদেউ নাই! কেতিয়াকৈ নো ওলাবহি, ইমান পৰ নো কি কৰিছে, এনে ভাবে মনত বিৰক্তি-বিষ তুলিছে।

দিনটো বাট চাই যিমান আমনি পোৱা নাছিলোঁ, সেই খন্তেক বাটলৈ চাই তাতকৈ হেজাৰ গুণে অধিক আমনি লাগিল। নাই, সিমানতো অহা নাই! মনত নানা আশঙ্কা উঠিবলৈ ধৰিলে। একোবাৰ ভাবিলোঁ, ময়ে আগ বাঢ়ি যাম নে কি? এই ভাবি এখুজি-দুখুজিকৈ গৈ আছোঁ, এনেতে দেখিলোঁ সিফালৰপৰা কাঞ্চন সখীৰে সৈতে তৰা আইদেউ আহিব লাগিছে।

আগে-পিচে দুটা লগুৱাৰে সৈতে তৰা আইদেউ আগত, মই মাজত আৰু কাঞ্চন সখী পিচত হৈ তিনিও যাবলৈ ধৰিলোঁ। বন্দীশালৰ দুৱাৰমুখ পাই, পোনেই চাওদাং বৰুৱাৰ খবৰ লোৱা হল। বৰুৱা আঁতৰত আছিল। প্ৰহৰীয়ে কাঞ্চন সখীৰ হাতৰপৰা ৰজাৰ অনুমতি-পত্ৰ নি তেওঁক সেই ঠাইতে দিলেগৈ। আমি নিলগৰপৰা পৰা শুনিলোঁ, তেওঁ প্ৰহৰীক আদেশ দিছে, "ৰজাৰ ভনীয়েক তৰা আইদেউ বন্দীশাল চাবলৈ আহিছে। দুৱৰীক কৈ দেগৈ দুৱাৰ এৰি দিয়ক।" প্ৰহৰীয়ে কোৱা মতে দুৱৰীয়ে বাট এৰি দিলে। আমি তিনিও ভিতৰ সোমালোঁ। আমাৰ লগতে এটা প্ৰহৰীও সোমাবলৈ ওলাইছিল; কাঞ্চন সখীয়ে তাক মানা কৰি দি কলে, "আইদেউৰ আজ্ঞা, লগত কোনো আহিব নালাগে।" লগুৱা দুটাও বাজতে ৰল। আমি এটা এটাকৈ বন্দী-কোঠাবোৰ চাই গৈছোঁ। কোনোটোত দুটীয়া, কোনোটোত তিনটীয়া আৰু কোনোটোত চাইটীয়াকৈও বন্দী আটক হৈ আছে। কোনোৱে মূৰে-কপালে হাত দি গুণিছে, কোনোৱে চকু-লো টুকিছে, কোনোৱে ভাগ্যক দোষ দি কপালত ভুকুৱাইছে, কোনোৱে নিৰৱে ঈশ্বৰক চিন্তা কৰিছে। সেইবিলাকৰ মাজত কতো গোহাঞিদেৱক দেখা নাপালোঁ। আৰু কেইবাটাও কোঠা জুমি জুমি চালোঁ, গোহাঞিদেৱ নাই! আমি চাবলৈ আৰু তিনটা কোঠা হে আছে গৈ। গোহাঞিদেৱ নাই! আমাৰ মুখ শুকাই আহিল। তিনিও আশঙ্কাত চোৱাচুই কৰিলোঁ। তিনিও তিনিৰ মনোভাব বুজিলোঁ।

আকৌ চালোঁ। নাই! আৰু এটা কোঠা গাথোন আছেগৈ। ভয়ে-ভয়ে সেইটোৰো দুৱাৰ মেলা হল। খোঁটালীটো ঘোপমৰা আন্ধাৰ। আমি পোহৰৰপৰা ভিতৰলৈ একো দেখা নাই। কিন্তু, আন্ধাৰৰপৰা গোহাঞিদেৱে আমাক দেখিলে। দেখি, তেওঁ তিনিওকো চিনিলে। মোক দেখি তেওঁ বিশেষকৈ আচৰিত হল। তাতোকৈ তেওঁ আশঙ্কিত হোৱা যেন হে পালোঁ। আমি জোমাজুমি কৰি আছোঁ, এনেতে তেওঁ আতুৰ ভাৱে মাত দিলে, "অহ, ভানু, তুমি কিয় আহিলাঁ!" গোহাঞিদেৱৰ মাত শুনি মই আন্ধাৰলৈকে জাঁপ দিলোঁ। কতো একোতে ধৰিবলৈ নাপাই, পকী বাৰত খুন্দা খাই মই উফৰি পৰিলোঁ। গোহাঞিদেৱে "দেহিঐ, কি সৰ্ব্বনাশ হল" বুলি ততালিকে মোক দাঙ্গি ধৰিলেহি। আৰু, কাঞ্চন সখীয়ে লৰালৰিকৈ খিলিকি-দুৱাৰখন মেলি দিয়াত ভিতৰলৈ পোহৰ পৰিল। মই গোহাঞিদেৱৰ কোলাত! তৰা আইদেউ আৰু কাঞ্চন সখী দুৱাৰমুখতে থিয় দি ৰল। মই খন্তেকলৈ মোৰ প্ৰাণেশ্বৰৰ কোলাত জিৰণি ললোঁ! খুন্দাত বৰ দুখ পাইছিলোঁ, মূৰ জিন্‌জিনাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, সখীহঁতে চাপিবলৈ বেয়া পাইছে জানি, মই বগুৱা বাই গোহাঞিদেৱৰ কোলাৰপৰা নামি মাটিত বহিলোঁ হি। সখীহঁত সোমাই গল। পিচে, কাঞ্চন সখীয়ে কলে যে, কোঠাৰপৰা ওলাই আহিলে হে কথা পাতিবলৈ চল লাগিব। তেওঁৰ কথা শুনি গোহাঞিদেৱে উত্তৰ দিলে, "বাৰু, তোমালোক ওলাই বওঁা আৰু কিয় আহিছিলাঁ কোৱাঁ। মই বন্দী। ৰথীয়াৰ বিনা-অনুমতিৰে এই কোঠাৰ দুৱাৰদলি পাৰ নহওঁ।" কাঞ্চন সখী অবাক্! তৰা আইদেৱে মাত লগালে, "তেনে হলে তো আমি অহাই মিছা হল। অতনা যতন আমাৰ এনেই গল!"

গোহাঞিদেৱ।—কিয়?

কাঞ্চন।—কিয়, জানিবই লাগেচোন।

তৰা।—আমি আপোনাক ইয়াৰপৰা উদ্ধাৰ কৰি নিবলৈ হে আহিছোঁ।

গোহাঞিদেৱ।—ৰাজ-অনুমতি পাইছাঁ জানো ?

মই।—হয়, পাইছে। ৰজাৰ অনুমতি লৈ হে আইদেউ সখী ইয়ালৈ আহিছে।

গোহাঞিদেৱ।—ই কি কথা! উদ্ধাৰৰ হুকুম তৰা আইদেউৰ হাতে হে আহিব লাগে নে? আৰু, এনে অসময়ত ?

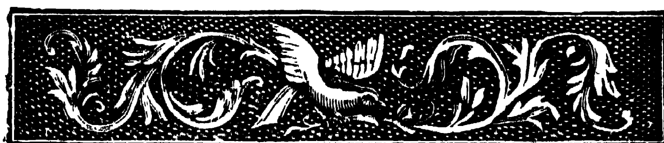
কাঞ্চন।—মুক্তিৰ আদেশ নহয়। প্ৰৱেশৰ অনুমতি হে পোৱা হৈছিল।

গোহাঞিদেৱ।—বাৰু, তাকে কোৱাঁহঁক। পিচে ?

মই।—পিচে, এতিয়া আমাৰ লগতে ওলাই যাব লাগে। বাহিৰ ওলালে এফলীয়া হবলৈ উপায় হব।

গোহাঞিদেৱ।—পলাই যাম ? তুমিও এনে কথা কোৱা নে ভানু!

তিনিও ওপৰা-উপৰিকৈ বুজালোঁ। মই কিমান তুতি-মিনতি কৰিলোঁ। কিমান কাবৌ কৰিলোঁ। কিমান শপত দিলোঁ। একোতে গোহাঞিদেৱ নটলিল। তেওঁ নপলায়। তেওঁ জীৱন্তে পলৰীয়া নাম নলয়। অন্তত মই কান্দি ব্যাকুল হলোঁ। গোহাঞিদেৱে বুজাবলৈ ধৰিলে। আৰু, তেওঁৰ পৱিত্ৰ প্ৰেমৰ চিন্ স্বৰূপ, দুই সখীক সাক্ষী কৰি, তেওঁ নিজৰ আঙুলিৰপৰা আঙঠিটি সোলোকাই মোৰ আঙুলিত পিন্ধাই দিলে। তৰা আইদেউ সখীয়েও তত্তালিকে মোৰ আঙুলিত থকা আঙঠিটো সোলোকাই নি গোহাঞিদেৱৰ আঙুলিত পিন্ধাই দিলে। তাৰ পাচত, গোহাঞিদেৱে কলে, "আজি মোৰ জীৱনৰ শেষ কাম সমাধা হল, এতিয়া তোমালোকৰ ওচৰত বিদায় হে মাগিলোঁ।" এই বুলি তেওঁ আমাক ওলাই আহিবৰ কাৰণে ৰৰকৈ ধৰিলে। অন্তত, ইমানকৈ কলেগৈ, "মোক এফেৰিমানো শান্তি দিবলৈ চোৱা যদি, তোমালোকে মোৰপৰা বিদায় লোৱা হঁক।" তৰা আইদেউ আৰু কাঞ্চনসখীয়ে মোক ধৰি ধৰি উলিয়াই আনিলে। গোহাঞিদেৱ অচল-অটল হৈ তাতে ৰল।

১৩। আধ্যা।

গছ পৰিল।

মই ধৰা পৰি উলটি আহি দেউতাক যেনে হত দেখিছিলোঁ, তাতোকৈ তেওঁ দিনক-দিনে হত হৈ যাবলৈ ধৰিলে। হেৰোৱা ধন পোৱাৰ দৰে মোক উলটি পোৱাতো দেউতাৰ মনলৈ সুখ-শান্তি নাহিল। তেওঁ আগতকৈও দিনক-দিনে বেচি চিন্তাযুত হবলৈ ধৰিলে। আৰু, তাৰ পৰিণামত তেওঁ দিনক-দিনে শুকাই-ক্ষীণাই আহিল। তাৰ পাচত, গোহাঞিদেৱক বন্দীশাললৈ দিয়াৰপৰা দেউতা একেবাৰে জঁয় পৰিল। তেওঁৰ খোৱাত ৰুচি ন'ইকিয়া হল, বহাত শান্তি নোপোৱা হল, শোৱাত টোপনি নহা হল। এইদৰে দেউতা একেবাৰে হত হৈ পৰিল। আৰু, কেইদিনমানৰপৰা তেওঁ নৰীয়া-পাটী এৰিব নোৱাৰা হল।

দেউতা নৰিয়াত পৰিবৰপৰা ডাঙৰীয়া-বিষয়াসকল আমাৰ ঘৰলৈ অহা ঘন হবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, সিবিলাক আহে নৰীয়া চাবলৈ, দেউতাই উলিয়ায় গোহাঞিদেৱৰ কথা। বিষয়াসকলে নানা তৰহে বুজনি দিও তেওঁক শান্ত কৰিব নোৱাৰে। তেওঁৰ মুখত কেৱল ৰজাই গোহাঞিদেৱৰ প্ৰতি অবিচাৰ কৰাৰ কথা হে। গোহাঞিদেৱৰ মুক্তিৰ আশা দেখিলেই তেওঁৰ মুখত অলপ আনন্দৰ চিন্ বিৰিঙ্গে; আৰু তেওঁৰ অন্তিম অৱস্থাৰ কথা

ভাবিলেই আকৌ অস্থিৰ হৈ পৰে। বিষয়াসকলে বুজিলে যে, গোহাঞিদেৱৰ উদ্ধাৰৰ আলোচনাত বাজে আন একোৱে ৰোগীৰ মনত শান্তি দিব নোৱাৰে। সেই কাৰণে, পাচলৈ সিবিলাকে নৰীয়া চাবলৈ আহি সদায় গোহাঞিদেৱৰ উদ্ধাৰৰ অৰ্থে আলচ পতা হল। আৰু, এই দৰেই কেইদিনমান গল। তাৰ পাচত, এই কথা ৰজাৰ কাণত পৰিলগৈ। আৰু, এই আলোচনাই ৰাজ-দ্ৰোহীৰ ষড়যন্ত্ৰৰ হে নাম পালে। তাৰ ফল স্বৰূপ, এদিন ৰজাৰ আদেশ হল যে, মৰাণ-গোহাঞিবৰুৱাৰ ঘৰলৈ কোনো বিষয়া বা ডাঙৰীয়া যাব নোৱাৰে। আৰু, ৰজাৰ বিপক্ষে মন্ত্ৰণা কৰা আপাহত কেইজনমান বিষয়াৰ গুৰুতৰ দণ্ড হবলৈকো বাকী নাথাকিল।

বিষয়াসকল আহিবলৈ বন্ধ হোৱাত, মোৰো সান্ত্বনাৰ এপালি ঔষধ অন্ত পৰিল। পাচলৈ, গোহাঞিদেৱৰ উদ্ধাৰৰ অৰ্থে কোনো উপায় আলোচনা নোহোৱা দেখি মোৰ মন-প্ৰাণ অস্থিৰ হবলৈ ধৰিলে। গোহাঞিদেৱৰ কথা নোলোৱা ঠাইত মোৰ শান্তি নোহোৱা হল। ভালেই হওক বা বেয়াই হওক, যেয়ে যিহকে গোহাঞিদেৱৰ কথা উলিয়ায়, তাতে মোৰ মন-প্ৰাণ খন্তেকলৈ লাগি যায়। আৰু, পাচলৈ যাৰে-তাৰে আগত গোহাঞিদেৱৰ কথা মই উপযাচি উলিওৱা হলোঁ। আন কি, দেউতাৰে সৈতেও মই গোহাঞিদেৱৰ বিষয়ে কথা পতা হলোঁ। আৰু, এই কথাত দেউতা আৰু মই দুয়ো সমানে তৃপ্তি পোৱা হলোঁ। কিন্তু, বাহিৰৰ বাতৰি নহলে, মনৰ কথা মনতে পতাৰ নিচিনাকৈ, দেউতা আৰু মোৰ ভিতৰত হোৱা কথাই আমাক শান্তি দিব নোৱাৰাত পৰিল। গতিকে, তৰা আইদেউ সখীৰ সহায় মোক ঘনাই লগা হল।

সেই দিনা গোহাঞিদেৱক বন্দীশালত এৰি অহাৰ পাচৰপৰা তৰা আইদেউৰে সৈতে মোৰ কিমানবাৰ দেখা-সাক্ষাৎ হৈছে, মই তাৰ লেখ দিব নোৱাৰোঁ। তথাপি, মানত তেওঁৰ লগৰ অভাৱ মুগুচা হল। তেওঁ নিজেই

কমকৈও দিনটোত আমাৰ ঘৰলৈ তিনিবাৰতকৈও বেচিকৈহে আহে। কিন্তু, সেই অহাই মোৰ অভাৱ গুচাব নোৱাৰে; মই তাৰ উপৰিও দুই-তিনিবাৰকৈ চাকুলী বাইক পঠিয়াই তেওঁক মতাই আনোঁ। মতাই আনি কথা পাতোঁ। কথা পাতোঁ, কিন্তু পাগুলা ঘাঁহকে পাগুলাৰ দৰে একে কথাকে পাতোঁ আৰু ভাঙোঁ। একে কথাকে পাতোঁ, কিন্তু তাত নতুন নতুন ৰস পাওঁ। একেটা কথাকে ঘূৰাই-পকাই পাতোঁ, কিন্তু তাৰ অন্ত নাপাওঁ। কিন্তু, পাচলৈ তৰা আইদেৱো মোৰ মনৰ জোখায় ঘনাই আহিব নোৱাৰা যেন দেখিলোঁগৈ। সেই কাৰণে, তেওঁ অহাৰ উপৰিও, মই তেওঁবিলাকৰ ঘৰলৈ দিনে তিনি-চাৰিবাৰকৈ যোৱা হলোঁ।

মই তৰা আইদেউৰ ওচৰলৈ যোৱা-অহা কৰাৰপৰা কোনোবা পিনে কিবা এফেৰি গুণ ধৰা যেন দেখা গল। ৰজাই হেনো ৰাজমাওৰ টোললৈ মোক যোৱা-অহা কৰা দেখি কোনোবা বিষয়াৰ আগত সন্তোষ প্ৰকাশ কৰিছিল। এই কথা শুনি, কাঞ্চন সখীয়ে ভালৰ লক্ষণ বুলি কোৱা শুনিলোঁ। শুনি, আমি দুয়ো তেওঁত সুধিলোঁ, কি নো ভালৰ লক্ষণ তেওঁ দেখিলে। কাঞ্চন সখীয়ে কলে, "ৰজাৰ মন ভাল হলে তেওঁক ঘূৰাবলৈ চল লাগিব। বিশেষ, ৰাজমাওৰ হতুৱাই এই ফেৰা কাম সধাবলৈ সুবিধা দেখিছোঁ। ৰাজমাৱে টানি ধৰিলে কিজানি ৰজাই গোহাঞিদেৱক মুক্তি দিবলৈ মান্তি হব পাৰে।" সখীৰ কথা মনত লাগিল; আৰু তেওঁৰ যুক্তি মতেই কথাটো ৰাজমাওক জনাবলৈ স্থিৰ কৰা হল। আৰু, পিচদিনাই তিনিও ৰাজমাওৰ ওচৰ চাপিলোঁগৈ। কথাটো পোনেই কাঞ্চন সখীয়ে উলিয়ালে। তাৰ পাচত, তৰা আইদেৱে কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, "আইতা, তুমি যদি ককাইদেৱক কৈ-মেলি গোহাঞিদেৱক মুক্তি দিয়াব পাৰা, তেনেহলে তুমি মোক আৰু ভানু সখীক যেন জীৱদান হে দিলা।" তেওঁৰ লগতে ময়ো হেচা দি কলোঁ যে, ৰাজমাৱে নিৰ্দোষী গোহাঞিদেৱৰ

প্ৰাণ ৰক্ষা কৰি ৰজাৰ ধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰিব লাগে। ৰাজমাৰে আমি কোৱা কথা টিলিকিত উৰাই দিয়াৰ নিচিনাকৈ হাঁহি মাৰি কলে, "কিনো বৰ কথাটো, তাতে প্ৰাণ দান দিয়া হয় আৰু ৰাজধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰা হয়! বাৰু, তইঁত থাক, কাইলৈ মই লৰাক বুজাই-মেলি এটা কৰিম।" ৰাজমাওৰ কথাত আমি তিনিও আশ্বাস পালোঁ। তিনিও মনৰ আনন্দেৰে ঘৰাঘৰি গলোঁ।

মনৰ আনন্দত ৰাজমাওৰ টোলৰপৰা আহিলোঁ। কিন্তু, অন্তৰত উগুল-থুগুল ভাবে উৎপাত লগাবলৈ ধৰিলে। অন্তৰত আশা আৰু হতাশৰ খুন্দীয়া-খুন্দিয়ে মোক অস্থিৰ কৰি পেলালে। সেইদিনা ৰাতি মোৰ চকুত টোপনি নাই। কেতিয়াকৈ ৰাজমাৰে কোৱা "কাইলৈ" আহি যাব, কেতিয়াকৈ আমি শুভ বতৰা পাবলৈ পণ্ড আহিব, তাকে ভাবি থাকোতেই ৰাতি পুৱাল। ৰাতি পুৱাল, দুখৰ ৰাতি পাৰ হল। কিন্তু, আকৌ দীঘল দিনটোৱে আগত দীঘল দিলে। ৰাতিপুৱাটো চাওঁতে চাওঁতে দীঘল হৈ হৈ যায়, দুপৰীয়া নপৰাহি যেন লাগিল। দুপৰীয়া আহিলত আকৌ আবেলিলৈ ভাবনা হল। আমনি লাগি যোৱা দুপৰীয়াটো পাৰ হৈ যোৱাত, বাটচাই থকা আবেলি আৰু সন্ধিয়া পালেহি। কিন্তু, আনকাল সন্ধিয়া কিমান বেলাই ৰাতিত মাৰ যায়, আজি সি সেই দৰে যাব পৰা নাই। অগ্ৰৰ দুখৰ ৰাতিকে আকৌ সুখৰ বুলি মাতিব লগা হল। তথাপি, সি পাৰ হৈ যাওকহি। তথাপি, কোনোমতে "পণ্ড" পাওকহি। কেতিয়া কিমান পৰ হল কব নোৱাৰোঁ। সেউতাক ঔষধ-পাতি খুৱাই অলপ আহাৰ দিলোঁ। ইমানলৈকে ৰাতিৰ আগছোৱা পাৰ হল, বাকী ছোৱাও বহিয়েই পাৰ কৰিলোঁ। একেবাহে দুটা ৰাতি চকুৰ টিপ্ নমৰাকৈয়ে পাৰ হল। পিচদিনা বেলি এপ[illegible]ান উঠোঁতেই ৰাজমাওৰ টোল পালোঁগৈ। দেখিলোঁ, কাঞ্চন সখীৰে কৈ[illegible]তৰা আইদেউ ৰাজমাওৰ কাষতে বিমৰ্ষভাৱে বহি আছে। মোক [illegible]ৰত খিয় হোৱা দেখি তেওঁ দীঘলকৈ এটা হুমুনিয়াহ পেলালে; আৰু

ৰাজমাৱে তললৈ মূৰ কৰিলে। মই দেখিয়েই বুজিলোঁ, কথা বিষম। তথাপি, মনে নপতিয়ালে। ৰাজমাওত সুধিলোঁ, বাতৰি কি। তেওঁ অতি কাতৰ হৈ কলে যে, সকলো মিছা হল; তেওঁ বহু যত্ন কৰিও ৰজাৰ মন কোমলাব নোৱাৰিলে। মই শুনিয়েই হতাশৰ খুন্দাত লুটিখাই পৰিলোঁ।

ৰাজমাওৰপৰা যি আশা কৰিছিলোঁ, সেই আশা ছিগিল। লগে লগে মোৰো জীৱনী শক্তিৰ ধাৰ ছিগিল যেন লাগিল। তথাপি, তৰা আইদেউৰ ওপৰত অলপ ভৰসা থাকিল। তৰা আইদেৱে লাগি-ভাগি জানোবা আৰু কিবা উপায় উলিয়াব পাৰেই। সেই আশাতে আকৌ ভিৰ দি ৰলোঁ। এই ফেৰি আশাতে মোৰ জীৱনৰ সকলো শক্তিয়ে ভেজনি দি ৰল। কিন্তু কি হব, তাৰো অন্ত নাপাওঁ। তৰা আইদেৱে যত্নৰ ত্রুটী কৰা নাই, কিন্তু তাৰ একো গুণ ধৰা নাই। পাচলৈ তেওঁৰো যত্নৰ মোৰ নোপোৱাত পৰিল। কেতিয়াবা বিবুদ্ধি হৈ তেওঁ মোক হে উলটি উপায় সোধাত পৰিল। তাৰ পাচত, আমি দুইৰো আশ্রয় কেৱল কাঞ্চন সখী হে ৰলগৈ। তেওঁৰ বুদ্ধিয়েই আমাৰ জীৱনী হল।

এই দৰেই কেইদিন গল কব নোৱাৰোঁ। ইফালে গোহাঞিদেৰেক বিচাৰ-চৰালৈ অনাৰ বিষয় লৈ ধুম্‌ধাম্ লাগি উঠিল। ৰাজমাৱে ৰজাৰ মন কোমলাবলৈ যত্ন কৰোঁতে তাৰ বিপৰীত ফল ধৰিল। ৰজাই কি ভাবি কিছুমান দিন নিটাল মাৰি ৰৈছিল কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু ৰাজমাৱে গোহাঞি-দেৰৰ মুক্তিৰ চেষ্টা কৰা দেখি তেওঁ দুগুণে জ্বলি উঠিল, বিচাৰৰ দিন যিমান পাৰে তেওঁ চমুচপাই আনিলে। আগেয়ে শুনিছিলোঁ, বিচাৰৰ দিন আৰু এমাহলৈ দীঘলাব বুলি, কিন্তু এতিয়া হঠাতে চমু চপাই ধৰা হল। সাত দিনৰ ভিতৰত গোহাঞিদেৰৰ বিচাৰ শেষ কৰাটো স্থিৰ হল। চাৰিওকালে এই কথা ৰাষ্ট্ৰ হৈ পৰিল। ঘৰে ঘৰে এই কথা। বাটে-ঘাটে এই কথা। মতাৰ মেলত এই কথা। তিৰোতাৰ মেলত এই কথা। ৰাৰাৰ মুখতো

এই কথাই হল। সকলোৱে গোহাঞিদেৱৰ হস্তে আক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। সকলোৱে ৰজাৰ অবিচাৰৰ কথা মুখে মুখে কৰলৈ ধৰিলে। সকলোৱে গোহাঞিদেৱৰ নিৰ্ম্মল চৰিত্ৰ বখানিবলৈ ধৰিলে। ডাঙৰীয়া-বিলাক সকলোৱে এই কথা লৈ গুপ্ত মন্ত্ৰণা কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু, কোনো কোনো বিষয়াই মৰণত শৰণ দি এই বিষয়ে ৰজাক পুনঃ বুজনি দিবলৈকো বাকী নাৰাখিলে। কিন্তু, এইবোৰ কাৰবাৰ যিমানেই বাঢ়ি আহিল, পাপমতি ৰজাৰ পাপ ইচ্ছা সিমানেই বলৱতী হৈ উঠিল; তেওঁ যিমান সোনকালে পাৰে গোহাঞিদেৱৰ পৱিত্ৰ জীৱনৰ অন্ত পেলাবলৈ উলাহেৰে আগ বাঢ়িল।

পাচত, দিন দিয়া সাত দিনৰ অন্ত পৰিবলৈকে নাপালে। মাজতে এদিন ঘুমুক-ঘানাককৈ শুনা গল, আজি গোহাঞিদেৱক বিচাৰ-চৰালৈ অনা হব। খন্তেকৰ ভিতৰতে এই বাতৰি চাৰিও ফালে বিয়াপি গল। চাৰিও ফালৰপৰা মানুহ বিচাৰ-চৰালৈ লৰিবলৈ ধৰিলে। হাটকৰা, বাটকৰাই নিজৰ উদ্দেশ্য পাহৰি বিচাৰ-চৰাত থিয় হলগৈ। বস্থৰাই বন পেলাই বিচাৰ-চৰা পালেগৈ। লৰাই ধেমালি এৰি বিচাৰ-চৰাত ভুমুকি মাৰিলেগৈ। কাষত পানীৰ কলহেৰে বোৱাৰী-জীয়াৰী বিচাৰ-চৰাৰ পদূলিত শাৰী পাতিলেগৈ। চাৰিও ফালৰপৰা চাপ খোৱা মানুহবিলাকৰ ভিতৰত আতুৰ-ভাৱে আক্ষেপ প্ৰকাশৰ গুণগুণনি লগলাগি কি যে এটা ভয়-লগা আৰু হিয়াবিদৰোৱা ভাব বিয়পাই দিলে! এই ভাব অনুভৱত হে ধৰিব পাৰি, ইয়াক কথাৰে ধৰা টান। সেই সময়তে ময়ো ঘুৰিছিলোঁ হবলা। তৰা আইদেউকো দেখিছিলোঁ যেন মনত পৰে। কিন্তু, আমি যেনিয়ে যাওঁ, তেনিয়ে বাধা পাওঁ। কোনে জানো, ভালকৈ মনত নপৰে, আমাক বিচাৰ-চৰালৈ সোমাব নিদি আঁতৰাই আনে। তৰা আইদেৱে একোবাৰ একোটা আতুৰ ভাৱৰ চিঞঁৰ মৰা যেন শুনোঁ। সেই চিঞঁৰত ৰাজসভা

চমকি উঠা যেন দেখি যাওঁ। আৰু, তেতিয়াই আইদেউক আঁতৰাই নিবলৈ ৰজাৰ টান হুকুম পৰে। এইদৰেই কিমানপৰ হল কব নোৱাৰোঁ, গোহাঞিদেৱক ৰজাৰ আগত নি থিয় কৰোৱা হল। ৰজাৰ আদেশ মতে ন্যায়সোধা ফুকনে বিচাৰ আগত ললে। বিচাৰ কি হল মই নোৱাৰোঁ, গোহাঞিদেৱক কি সুধিলে শুনিও নুশুনিলোঁ, তেওঁ কি উত্তৰ দিলে সিও মনত নাই; নিলগৰপৰা দেখা মনত পৰে যে, সাগৰৰ নিচিনা গহীন প্ৰকৃতিৰ গোহাঞিদেৱে অচল-অটল পৰ্ব্বতৰ দৰে ৰজাৰ আগত মূৰ্ত্তিমান পুৰুষৰ শক্তিৰে থিয় দি আছিল। খন্তেকৰ নিমিত্তে সকলো স্তব্ধ পৰিল। গোহাঞিদেৱৰ হাঁহিমুখীয়া দেৱমূৰ্ত্তি জিলিকি উঠিল।

চৰাত সেই দিনা ডাঙৰীয়া-বিষয়াও সকলোটি উপস্থিত নাছিল। দেউতা ভালেমান দিনৰপৰা নৰিয়াত পৰিয়েই আছিল। নামমাত্ৰ বিচাৰ হল। ৰজা নিজে শুচৰীয়া; মাতিব পৰা বিষয়া কোনো ওচৰত নাছিল। গতিকে, ঘোৰ অন্যায়-অবিচাৰত গোহাঞিদেৱৰ প্ৰাণদণ্ডৰ আজ্ঞা হল! তেতিয়া খন্তেকতে সেই হিয়াবিদৰোৱা বাতৰি চাৰিওফালে ৰাষ্ট্ৰ হৈ পৰিল। সকলোৱে শুনি হাঁয় হাঁয় কৰিবলৈ ধৰিলে। ময়ো শুনিলোঁ। শুনি, গছ পৰাৰ সিদ্ধান্তত লতাও লগতে পৰাৰ সিদ্ধান্ত মানিলোঁ।

১৪। আধ্যা।

—০০০—

সামৰণ।

নীলা আকাশত আমৰলীয়া পাখিৰে কুমলীয়া মেঘ কেচপৰামান উলাহত উটি ফুৰিছিল। নিঠুৰ বেলিয়ে তাকে সহিব নোৱাৰিলে। পুৱাতে [illegible] ৰদে পাই তাক আহৰি কৰিলে! আকাশৰ মেঘ আকাশতে [illegible]ৰ পাচত, মূৰৰ ওপৰলৈ উঠি শূৰ্য্যদেৱতা জুই যেন হৈ জ্বলি উঠিল। পৃথিবীৰ জীৱ-জন্তু, গছ-লতাৰ ওপৰত তেওঁৰ খাওঁ-খাওঁ মূৰ্ত্তি হল। ভিতৰৰপৰা বাহিৰলৈ ওলাবৰ সাহ নোযোৱাত পৰিল। পথাৰৰ অলপ-পানীৰ মাছে তাপত তৰণি নাপাই খলক লগাবলৈ ধৰিছে। মানুহ-পছু, চৰাই-চিৰিকতি সকলো বদত চট্‌ফটাবলৈ ধৰিছে! এনে ভয়ানক সময়ত, এনে আপদৰ কালত, আজি জেৰেঙা পথাৰত কাৰ বিয়া? কোন গাঁৱৰ বিহু-হাট আহি বহিছেহি? আজি জেৰেঙা পথাৰত মানুহৰ মাজত বিৰ দি বাট পাব নোৱাৰা হৈছে। কিন্তু হাঁয়, বিধকৰ ভ্ৰম, লিখনীৰ ভুল,—ই বিয়া মহছ, বিহু-হাটো বহা নাই। আজি জেৰেঙাত নৰবলি পৰিছে। আজি মহা প্ৰতাপী স্বৰ্গীয় ঘাইমন্ত্ৰী বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ বংশধৰ, মৰাণ-গোহাঞিবকৱাৰ বংশজ গছ-লতাৰ জীৱন-বৃক্ষ, অসমীয়া প্ৰজাৰ আদৰৰ মাণিক শ্ৰীমান্ চাৰুচন্দ্ৰ বৰগোহাঞিদেৱৰ বলি পৰিছে!

অন্তিম কাল উপস্থিত। চাৰু গোহাঞিদেৱৰক ৰাইজৰ আগলৈ উলিওৱা হল। সকলোৱে এবাৰ হেঁপাহ পলুৱাই চাবলৈ ধৰিলে। এনে আপদৰ কালতো, জীৱনৰ অন্তিম সময়তো গোহাঞিদেৱৰ সৰিয়হৰ ফুল যেন প্ৰফুল্ল মুখখনিত বিষাদৰ ৰেখ এটিও নাই। তেওঁ অতি গম্ভীৰভাৱে ৰাইজলৈ সাদৰ-সম্ভাষণ জনাই কবলৈ ধৰিলে, "শুনা ৰাইজ! মোকে গোলে ধাৰ্মি মাউৰা। তথাপি, এই পৃথিবীত 'মোৰ' বুলি এৰি যাবলৈ এটি মাথোন প্ৰাণী থাকিল, তেওঁ মোৰ প্ৰাণেশ্বৰী ভানুমতী। মৰণ চাপিছে বুলি তাত মোৰ অকণো বেজাৰ নাই। জন্ম হলেই অৱশ্যে এদিন মৃত্যু আছে। মই ঘৰৰ ভিতৰত নৰিয়া পৰি, কিম্বা হিংস্ৰক জন্তুৰ মুখত পৰি নিজানত মুমাব লগা নহল, মোৰ দেহান্তৰ হোৱা আজি অত ৰাইজে দেখিব, ই মোৰ বৰ ভাগ্যৰ ফল। কিন্তু, মোৰ দেহান্তৰ ঘটাৰ পূৰ্ব্বে মোৰ দু-আষাৰ শেষ কথা কৈ যাওঁ। মই কোনো অপৰাধৰ অপৰাধী নহওঁ। ৰজাৰ বিচাৰ সম্পূৰ্ণ অন্যায়। কিন্তু, আৰ্জ্জিলে ফল ভুঞ্জিব লাগে। এই কথা সকলোৱে মনত পেলাই থৈবাইক! এতিয়া সকলোৰে ওচৰত বিদায় হে মাগিলোঁ।" এই কেইআষাৰ হিয়াত লাগি যোৱা কথা কৈ তেওঁ চাওদাঙৰ ফালে ঘূৰিল। চাওদাঙে নিয়ম লগাই বলিশালত ঠিক কৰি লবলৈ ধৰিছে। এনেতে, চাৰিওফালে 'অন্যায়' 'অবিচাৰ' 'অধৰম' ইত্যাদি আৰ্ত্তৰাৱ গগণ ভেদি উঠিল। হঠাৎ প্ৰকৃতিয়ে ভীষণ মূৰ্ত্তি ধৰিবৰ উপক্ৰম কৰিলে। আকাশত এচুকেদি এচকলা মেঁৰ অকলৈ আছিল। তাৰেপৰা গিৰ্ গিৰ্ কৈ গাজনি উঠিল। গছৰ ডাল এৰি চৰাইবোৰে ৰমলিয়াবলৈ ধৰিলে। নিমিষতে অকস্মাৎ ভয়ঙ্কৰ ধুমুহা আহিল। কলা ডাৱৰে আকাশ ঢাকি পেলালে। ধাৰাষাৰে মেঘে বৰষিবলৈ ধৰিলে! ঘনে-ঘনে কাণ-টাল-মৰা ঢেৰেকনিত মানুহ আছাৰখাই পৰিবলৈ ধৰিলে! স্বাভাৱিক অমঙ্গলৰ চিন্ এটা বিৰিঙি উঠিল! চাওদাঙৰ হাতৰ পৰা বলিকটা-দা সৰি পৰিল! এনেতে, হঠাৎ স্বৰগ পৰি চাৰু গোহাঞিদে

থিয়ৈ থিয়ৈ স্বৰ্গী হল! তুলসীৰ লগত কলপটুৱাৰ মুক্তিৰ দৰে চাওদাং ফুটাৰো গোহাঞিদেৱৰ লগতে পৱিত্ৰ মৰণ মিলিল। উপস্থিত জনমণ্ডলীয়ে জয়ধ্বনিৰে গগণ ফালি দিলে। এনেতে, ভানু সখীৰে সৈতে ইফালে তৰা আউদেউ বাউলী হৈ উৰি আহিছে। দুয়ো মানুহৰ ওপৰেদি উৰি যোৱাদি গৈ, "হঁা, প্ৰাণনাথ!" বুলি গোহাঞিদেৱৰ জীৱহীন দেহা সাবটি ধৰিলেগৈ! মানুহে স্পৰ্শ কৰা মাত্ৰকে শৰটি কাটি হৈ মাটিত পৰিল। আশ্ৰয়হীনা লতাৰ দৰে ভানুমতী আৰু তৰা আইদেৱো লগতে লুটিখাই পৰিল! তাৰ পাচত, বহু প্ৰৱন্ধেৰে দুই কল্পিত সতিনী-সখীৰ আলিঙ্গনৰপৰা গোহাঞিদেৱৰ মৃতদেহা একৰাই নিয়া হল। প্ৰাণ কাঢ়ি নিয়া অচেতন দেহাৰ নিচিনা হৈ আইদেউহঁত তাতে পৰি ৰল!

তাৰ পাচত, ভানুৰ দশা হল কি! ভানুত আৰু ভানু নাই। ভানুৰ আকৃতি আছে, প্ৰকৃতি নাই। ভানুৰ ৰূপ আছে, গুণ নাই। ভানুৰ ভেলা আছে, জীৱনৰ বেহা নাই। চাৰু গোহাঞিদেৱ স্বৰ্গী হোৱাৰ পাচত, আজি ভানুৰ অময়া আনন্দ মিলিছে! আজি আনন্দতে ভানুৱে অকলে-অকলে হাঁহিছে! পৃথুৰী-পাৰত বহি ভানুৱে জাঁত-জাঁতকৈ নাম উৰুৱাইছে! মানুহ দেখিলেই তেওঁ খলখলাই হাঁহি গাত ধৰিবলৈ খেদি যায়! থাকি থাকি একোবাৰ ফুলনিৰ ফালে মন কৰে; আৰু একোবাৰ লৰি গৈ আঁচল ভৰাই ফুল তুলি আনি তেওঁ হেঁপাহেৰে মালা গাঁথিবলৈ ধৰে! পুৱাৰপৰা এইদৰে আপোন-মনেৰে আনন্দ কৰি থাকোঁতেই বেলি ভাটী দিলে। সকলো ভাত-পানী খাই উঠিল। ভানুক মাতিবলৈ কাৰো সাহ যোৱা নাই। দেউতাক নৰিয়া-পাটীৰপৰা উঠিব নোৱাৰা অৱস্থাত। ভানুক আৰু পায় কোনে! ভয় আৰু ভালপোৱাৰ গুণত আগৰবাৰ ভানু অলপ সুস্থিৰ আছিল। এতিয়া তেওঁৰ সেই দুয়ো বস্তুৰ অভাৱ। অন্তৰত তাৰ এটিও নাই। চাকুলীৰ প্ৰাণে কিন্তু নসহে। তাই আকৌ এবাৰ ওচৰ চাপিলগৈ।

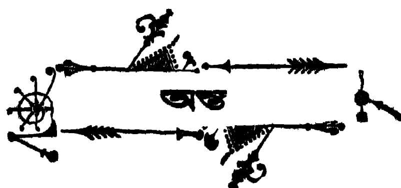
আৰু, ভানুৰ গাত হাত বুলাই তাই কলে, "আইদেউ! তুমি ভাত খোৱা নাই নহয়। তুমি নাই খোৱা দেখি ময়ো খোৱা নাই। বেলি আবেলি হল।" চাকুলীৰ কথা শুনি, চেতন পোৱাদি পাই ভানুৱে কবলৈ ধৰিলে, "অ, গোহাঞিদেৱ আহিল? দেউতা আহিল? ময়ো গৈছোঁ, যা।" চাকুলীয়ে আকৌ কলে, "নহয়, আইদেউ, তোমাক ভাত খাবলৈ হে মাতিছোঁহি।" পিচে, ভানুৱে অলপ পৰ টলকা মাৰি থাকি কলে, "অ, ভাত? ভাত খাব লাগে? বাৰু।" এই বুলি তেওঁ আকৌ মালা গাঁথিবলৈ ধৰিলে। চাকুলী বুঢ়ী নিৰুপায় হৈ আকৌ উলটি আহিল। এইদৰে এখনমান তামোল খাবৰপৰ গুণ্‌গুণ্‌কৈ মালা গাঁথি থকাৰ পাচত, চাকুলীয়ে ভাত খাবলৈ মতাৰ কথা ভানুৰ মনত পৰিল। মনত পৰা মাত্ৰকে ভানু গিৰিপ্‌কৰে উঠি থিয় হল; আৰু, "অ, মই ভাত খাব লাগে, মই গা ধোৱা নাই" এই কেই আষাৰ কথাৰে ভানু পুখুৰীত জঁাপ মাৰি পৰিল! সেই যে পৰিল, ভানু আৰু নুঠিল! তিনিখনমান তামোল খোৱা পৰৰ পাচত চাকুলী আকৌ আহি চায়, ভানু নাই! ভানুক নেদেখিয়েই তাই আতুৰভাৱে এটা চিয়ঁৰ মাৰি দিলে। ঘৰত হুলস্থূল লাগি পৰিল। তাৰ পাচত, ভালেমান পৰ কেইওপিনে বিচাৰি চোৱাৰ ফলত দেখা গল, পুখুৰীৰ নিজনি চেঁচা পানী বুকুত লৈ, ইমান দিনৰ দুখে-ভাগৰে ভানু চিৰজিৰণিত পৰিল!!

ঘৰত আৰু চুবুৰীত হাহাকাৰ লাগি উঠিল। চাকুলীয়ে বিননিত গছৰ পাত সৰাব লাগিছে। আন লিগিৰা-লিগিৰী সকলোৱে কান্দনত থলক লগাইছে। কাঞ্চনে ভানুৰ মৃতদেহাৰ ওপৰত পৰি ইনাই-বিনাই কান্দিবলৈ ধৰিছে। চুবুৰীৰ বুঢ়া-মেথা মানুহে মুৰে-কপালে হাত দি হৰি, হৰি, কৰিবলৈ ধৰিছে। বাহিৰৰ চিয়ঁৰ-বাখৰ ভিতৰত নবীয়া দেউতাকৰ কাণত পৰিলগৈ। আৰু, সেই বজ্ৰ শৰদ কাণত পৰা মাত্ৰকে গোহাঞিবৰুৱা ডাঙৰীয়া নবীয়াপাটীতে স্বৰ্গী হল! ভালেমান পৰৰ পাচত, যেতিয়া বজা পৰ্য্যন্ত উপস্থিত

হলহি, তেতিয়া হে তেওঁৰ বিচাৰ লোৱা হল। লৰালৰিকৈ কেইজনমান বিষয়াই ভিতৰ সোমাই চায়, মৰাণ-গোহাঞিবৰুৱা ডাঙৰীয়া ইহসংসাৰত আৰু নাই; জীৱনাধিক জীয়েকক অকলৈ পঠিয়াব নোৱাৰি, তেওঁ লগতে স্বৰ্গী হল! গোহাঞিবৰুৱাৰ দেহান্তৰ ঘটাত আৰু এক মহা হুলস্থূল লাগি পৰিল, ঘৰে-পৰে সকলোৱে তেওঁৰ অমায়িক গুণ বখানি বিনাবলৈ ধৰিলে। আৰু, সেই হুলস্থূলৰ ভিতৰতে চাকুলী বুঢ়ী মানুহৰ মাজৰপৰা কেনি কলৈ গল কেৱে কব নোৱাৰে। সেই দিনাৰপৰা তাইক আৰু দেখা নগল!

এই হিয়াবিদৰোৱা পৰিণতি দেখি, অন্তত কঠুৱা ৰজাৰ মনতো বিষম অনুতাপ হবলৈ ধৰিলে। বিশেষকৈ, ভানুৰ অকাল-বিয়োগত ৰজাই মৰ্ম্মান্তিক বেজাৰ পালে। ইমান দিন তেওঁ ভানুৰ মোহিনী ৰূপত মুগ্ধ হৈ আছিল। ভানুৰ ৰূপত বিমোহিত হৈয়েই, তেওঁ হিতাহিত জ্ঞান হেৰুৱাই অতনা অন্যায় কাম কৰিলে। কিন্তু, সিমান কৰিও তেওঁ ভানুক লাভ কৰিব নোৱাৰিলে। ভানু আৰু নাই। যাৰ ভানু তাক পোহৰাবলৈ তাৰ লগতে সি মাৰ গল। এই কথাত ৰজাৰ মনত অনুতাপতকৈও অধিককৈ ধিক্কাৰ লাগিল। চাৰু আৰু ভানুৰ পৱিত্ৰ প্ৰেমত বিঘিনি হৈ তেওঁ এতিয়া প্ৰাণত শান্তি নোপোৱা হল। কি উপায়ে তেওঁ এতিয়াও সিবিলাকৰ প্ৰতি সজ ভাব দেখুৱাই এফেৰি শান্তি লাভ কৰিব, তাৰ উপায় চিন্তিবলৈ ধৰিলে। আৰু, তাৰে ফলস্বৰূপ ৰজাই ভানুৰ শৰটি চাৰুৰ মৈদামৰ কাষৰে শাৰীপতাই মৈদাম দিয়ালে; আৰু তেওঁ নিজ হাতে চাৰুৰ মৈদামৰ ওপৰত এজুপি আঁহত আৰু ভানুৰ মৈদামৰ ওপৰত এজুপি জৰী গছ ৰুই তাত যত্ন-পানী দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, শুভদিন চাই, ৰজাই ৰাজভঁৰালৰপৰা বিস্তৰ অৰ্থ ভগন কৰি বৰ ধুমধামকৈ গছ দুজুপিৰ বিয়া পাতি, দুইৰো মাজভাগত পৱিত্ৰ লগ্নগাঁথি দি মিলন ঘটালে। কালত গছ দুজুপি একেলগ হৈ বাঢ়ি উঠি, এজুপি বৰ ৰূপহ জৰীগছ হলগৈ!

তেতিয়াৰেপৰা তৰা আইদেউ ভালেমান দিন নিৰুদ্দেশ হৈ আছিল। পিচে, বছৰদহেকৰ মূৰত তপস্বিনী বেশেৰে তেওঁ এদিন নগৰ ওলালহি। আৰু, তাৰ পাচত, ভানু-চাৰু যুগলগছ জুপিৰ তলতে বহি ভালেমান দিন আইদেৱে কঠোৰ তপস্যা ব্ৰত পালন কৰি আছিল। দেখি দেখি ৰজা, ডাঙৰীয়া, বিষয়া আৰু আন সকলোৰে প্ৰাণত বৰ ব্যথা লাগিলগৈ। তাৰ পাচত, বহু আলোচনা কৰি, কাঞ্চন সখীয়াৰ হতুৱাই আইদেউৰ মন বুজাই-বৰাই ঘূৰাবলৈ চোৱা হল। কাঞ্চনে এদিন তৰা আইদেউৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁক বহুপৰ বুজাইছিল; কিন্তু বিৰহিনী আইদেৱে এবাৰো এটি কথাৰেও উত্তৰ নিদিলে। তাৰ পিচদিনাৰপৰা তপস্বিনীক আৰু কেৱে কতো দেখা নোপোৱা হল!!

ভূত নে ভ্ৰম।

[সংস্কাৰমূলক নাটক]

কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভূতপূৰ্ব্ব প্ৰশ্নকাৰ, পৰীক্ষক আৰু ৰেজিষ্টাৰ্ড গ্ৰেজুৱেট ; লণ্ডন ৰয়েল এচিয়াটীক চোচাইটীৰ অনৰেৰী মেম্বৰ ; অসম লেজিচ্‌লেটীভ কাউন্সিলৰ ভূতপূৰ্ব্ব আহোম-প্ৰতিনিধি অনৰেবোল মেম্বৰ ; সদৌ অসম আহোম এচোচিয়েচনবিলাকৰ জেনেৰেল চেক্ৰেটৰী ; "বিজুলী", "বন্তি" আৰু "উষা"ৰ সম্পাদক ; অসম সাহিত্যিক সন্মিলনীৰ পোন্‌-প্ৰথম সভাপতি ;

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,

ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা, এম-আৰ-এ-এচ

ৰচিত।

দ্বিতীয় তাঙৰণ।

তেজপুৰ, অসম।

১৮৬২ শক।

বেচ, ।৵০ ডেৰমহা।

তেজপুৰ,
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰকুলাৰ ৰোড, 'ভাৰতমিহিৰ যন্ত্ৰত
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

ভাৱৰীয়াবিলাক।

ভূতনাথ বৰুৱা, এম-এ, বি-এল,—সংস্কাৰ-সমিতিৰ সভাপতি।

মুক্তিনাথ ফুকন, বি-এ, বি-এল,— „ „ সম্পাদক।

ধৰ্ম্মেশ্বৰ ৰাজখোৱা, বি-এ,—— „ „ সদস্য।

ফজলুৰ ৰহমান, এল, এম, এচ,— „ „ সদস্য।

সোণেশ্বৰ স্বৰ্ণকাৰ, বি-এ, বি-ই— „ „ সদস্য।

জালোৱা, হালোৱা, গুৱাল, গৰখীয়া, বাঁৰী, বেজ, নৰীয়া, গঞা, গঞানী, পোহাৰী, কানীয়া, ভকুৱা, সন্ন্যাসী, ছেলা ইত্যাদি।

১। পাতনি।

অসমীয়া সৰ্ব্বসাধাৰণৰ, বিশেষকৈ অশিক্ষিত গাঁৱলীয়া সমাজৰ মনৰপৰা ভূত-বিশ্বাসমূলক আজন্ম কু-সংস্কাৰ গুচাবৰ অভিপ্ৰায়ে সেই মূল-প্ৰসূত গোটাচাৰেক ভ্ৰম-প্ৰমাদৰ পট আঁকি, এখন নাট অসমীয়া নাটমন্দিৰত মেলাবৰ হাবিয়াহ্ এটা ভালেমান দিনৰপৰা লেখকৰ মনত খেলাই আছিল; "ভূত নে ভ্ৰম" তাৰে ফল মাথোন। লেখকৰ পৰি-অহা বয়স চাই, নাটখন "ধেমেলীয়া" উপাধি পিন্ধিবৰ যোগ্য নহব পাৰে, সঁচা; কিন্তু তাৰপৰা সমাজৰ গাত পোত্ খাই থকা ভূত-ভ্ৰম কিঞ্চিৎমান আঁতৰিলেও তেওঁৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হব। প্ৰথম তাণ্ডৰণ ৰাইজৰ আগলৈ উলিয়াই প্ৰমাণ চোৱা হৈছে মাথোন; নাটমন্দিৰাদিত আদৃত হোৱা দেখিলে আৰু শুনিলে, সময়ত ইয়াৰ বহুল উন্নতি সাধিবলৈ মন থাকিল। ইতি—

বিনীত,

তেজপুৰ, অসম।
২১ ফাগুন, ১৮৪৬ শক।

শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

২। পাতনি।

গুণগ্ৰাহী ৰাইজৰ নথৈ শলাগ লৈ, 'ভূত নে ভ্ৰম' নাটকৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ উলিয়াবলৈ ওলালোঁ। কোৱা বাহুল্য মাথোন যে, ৰাইজৰ, বিশেষকৈ নাট্য সমাজৰপৰা আদৰ আৰু উৎসাহ নোপোৱা হলে, ই ইমান সোনকালে নতুন সাজপাৰ পিন্ধি বাজলৈ ওলাব নোৱাৰিলেহেঁতেন। এই তাঙৰণত নাট-মন্দিৰৰ সুচল বঢ়াবৰ উদ্দেশ্যে, ঠাই বুজি, অলপ অচৰপ বঢ়া টুটা কৰা হৈছে।

"পদ্মকুটীৰ" তেজপুৰ, অসম।
আঘোন, ১৮৬২ শক।

গ্ৰন্থকাৰ।

উছৰ্গা।

মোৰ পুত্ৰপ্ৰতিম

চেনেহৰ মাজিউ জোৱাঁই

শ্ৰীমান্ হৰিনাথ গগৈ, বি-এল, উকীল,

গগৈদেৱৰ কণ্ঠত

ইধাৰি

অপত্য স্নেহৰ সূতাৰে গঁথা

আশীষ-মালা।

গ্ৰন্থকাৰ।

ভুতনে ভ্ৰম।

১। অঙ্ক।

প্ৰথম পট।

(পথাৰৰ বঙ্গিয়া)

হালোৱা আৰু জালোৱা।

হালোৱা।—(কানত নাঙ্গল-যুৱলি লৈ ঘৰমুৱা হৈ প্ৰবেশ) হৰি-গুৰু-বান্ধৱ! উঃ, কেতিয়া নো পাওঁগৈ ঘৰ ঐ! ভোকে-পিয়াহে গা আচন্দ্ৰাই কৰিছে! ধুৰঁলি-কুৰঁলিখন দেখিছোঁ!

জালোৱা।—(উধাতু খাই প্ৰবেশ) হেবৌ, সেইটো কোন্ ঔ? কাতিয়া ককাই হৰ নে ঔ?

হালোৱা।—(উভতি চাই ভেকাহি মাৰি) কোন্ অ এইটো, পিচৰপৰা ভুতে হেঁকাবাদি হেঁকাৰিছ! নহওঁ কাতিয়া, যা। নহওঁ মই তোৰ কাতিয়া-ককাই।

জালোৱা—হেবৌ, যেয়ে কি নহৰ, ৰবিও ৰবি, ময়ো গৈছোঁ। অসন্তক ৰবি। বধ লাগে, বৈ যা ককাইটি!

হালোৱা।—আহি থাক্। তোৰৈ আকৌ বৰ কোন্ দুপৰীয়া ভোকত!

জালোৰা।—হেৰৌ, বধ লাগে, অসন্তক ৰবিঔ। মোকো লৈ যা ককাইটিঐ!

হালোৰা।—কেনেথন কৰে এইপাটে! তোক আকৌ লৈ যাব কোনে? দুপৰীয়া ভোকত নাঙ্গল-যুৱলিৰ ভাৰেই কান ছিঙ্গি নিছে, তোক আকৌ লওঁ কোন্ খন কানত?

জালোৰা।—নহয় হেৰৌ, ককাইটি, মোক কানত লব নেলাগে; লগ হে দিব লাগে। ৰবি, অসন্তক ৰবি।

হালোৰা—আও! এই হেন দিন-দুপৰত তোক লগ লগা হল নে? অকলে আহিব নোৱাৰ নে? মতা নহৱ নে কি? নাই, তোক কিহবাই পাইছে?

জালোৰা।—ককাইটিঐ, কিনো কম। এই দিন-দুপৰতে মোক সঁচাকৈয়ে ভূতে পাইছিলহি! ৰখিচোন, শুনচোন।

হালোৰা—দেখিছানে বাৰু! কালি ৰাতিও থাবলৈ নহল একো। লঘোনীয়া গা! এই দুপৰ-ভাটি-দিয়ালৈকে হাল বাই পথাৰত বোকা দি আহিছোঁ। ভোকে-ভাগৰে মোক অথিৰ কৰিছে! হেৰ, তই পিচে পিচে আহি থাক্। মই ৰব নোৱাৰোঁ বুপাই।

জালোৰা।—নহয়, হেৰঔ ককাই, মোক পিচ পেলাই নেযাবিঔ। হেৰ, তোৰ মূৰকে সাৱ, ৰবি। মোৰ লৰাইতৰ শপত অসন্তক ৰবি! হেৰ, যাৱ যদি, বৈণীয়েৰৰ মূৰতে ভৰি দি যাৱ। নেযাবিঔ, ৰবি, ৰবি, ময়ো গৈছোঁ (লৰি গৈ হালোৰাৰ পোন্ধত ধৰি ওলমি পৰেগৈ)।

হালোৰা।—উঃ, কি আপদে পালে! হেৰ, কিহে নো পাইছিল তোক? —ক'তা?—কেতিয়া?—(চঁক লৈ) হুঁ, কেনেকৈ?—কচোন! ৰৈছোঁ বাৰু, ক।—ঔ আই! মোৰ গাটোও জিকাৰি উঠেচোন! তোৰ গাতে কিবা এটা লাগি আহিছে হব পায়!

জালোৰা—ককাইটিঔ, পাইছিলহি আচলটোৱেই! জাল-জৰি পেলাই কথম্‌পি হে সাৰি আহিছোঁ। ৰবি, ৰবি।

হালোৰা।—ৰৈছোঁ, ক, কচোন, কি নো সেইটো।

জালোৰা।—আচলটোৱেই ককাই। জলবাঁক্‌ সেইটো! ঔ আই! তাৰ দাঁত আৰু নখ কেচটা! মোৰ পিচে পিচে আহিয়েই আছে হব পায়! (উচাপ্‌ খাই উঠে)।

হালোৰা।—হয় নে কি? সি মৰাপী হৈ আহি আছে হব পায়! মোৰ গাটোচোন কেনেবা কেনেবা লাগি গৈছে! হেৰ, কৰোঁ কি? কলৈ যাওঁ? কি কৰোঁ এতিয়া! কেনি পলাওঁহঁক। (কানৰ নাঙ্গল-বুৰলি পেলাই জালোৰাক গবা মাৰি ধৰে)।

জালোৰা।—সঁচা, বাঁক্‌ মৰাপী ককাই! সি থিতাতে ওলায়, থিতাতে নাইকিয়া হয়। মোৰ গাতে লাগি আহিছেই কি জানি, কিনো ঠিক্‌। কিবা ছঁয়াময়াখন দেখোঁচোন! ভূত ছুঁয়াতে মৰা হৈ সোমায় (গবাগবিকৈ দুয়ো কঁপিবলৈ ধৰে)।

(মুক্তিনাথৰ প্ৰৱেশ)।

মুক্তি।—(উপলুঙ্গাকৈ) কি হৈছে অ, তহঁতৰ? হৈছে কি?

জালোৰা।—কিনো সোধা বোপাটি! যি হব লাগে হৈছে আৰু! কবলৈ কথাই নোলায়!

হালোৰা।—এৰা, বোপাদেউতা, তোমাক দেখিহে ধাতুটো আহিছে!

মুক্তি।—কিয়? মইনো তোৰ ধাতুটো কেনেকৈ আনিলোঁ আকৌ?

হালোৰা।—এৰা, তিনটা মুনিহ দেখিলে ওচৰ নেচাপে নহয়।

মুক্তি।—কিনো ওচৰ চপাৰ কথা কৈছ? ক'তা, আৰু দেখোন কাকো দেখা নাই।

জালোৰা।—কেনেকৈ দেখিবা, বোপাটি! ভূত যে ময়াপী!

মুক্তি।—ভূত নো কি? ময়াপী আকৌ কেনেকুৱা? মইচোন আজিলৈকে কোনো ময়াপী ভূত দেখা নাই। দেখুৱাব পাৰ নে? পাৰ যদি মই বক্সিচ্ দিম।

জালোৰা।—থোৱাঁ থোৱাঁ, তোমাৰ খ্ৰীষ্টানী কথাবোৰ। ময়াপীক আকৌ দেখিবা কেনেকৈ? নেদেখা হবলৈ তো ময়াপী হয়। তেনেবোৰ কাণত নোখোমোৱা কথা নকবা দেও হে। লেখা-পঢ়া শিকি তোমোলাকৰ বুধিবোৰ উলটিছে যেন দেখিছোঁ!

হালোৰা।—বোপাটি! নেজানা নে, দেও-ভূত বুলিলে থিতাতে ওলায়, থিতাতে লুকায়। সেই গুণে সেইবোৰক ময়াপী বোলে। কলিকতালৈকে পঢ়িও ইমানটো কথাকে নেজানা নে? দৌতাৰৰ ধনবোৰ মিছাতে ভাঙিলাগৈ, নহয়?

মুক্তি।—অ, তইঁতক এতিয়া কিবা দেও-ভূতে পাইছে নে কি?

জালোৰা।—আকৌ নো কি? বোলে, "কওঁতেই কলা যঁতৰতে শলা"!

হালোৰা।—সেই দেখি তো কৈছোঁ, বোলোঁ এতিয়া আৰু ভয় নাই, বোপ'ৰে সৈতে আমি তিনটা হলোঁহঁক বাপেকে।

মুক্তি।—(মনতে) হাঁয়, কি ঘোৰ অন্ধবিশ্বাস! কি বিষম ভ্ৰম! ভূত-বিশ্বাসে আমাৰ গাওঁ ডুবালে! কেনেকৈ উদ্ধাৰ কৰা যায়? (ফুটাই) বাৰু, বিতত্ নহবিচোনহঁক। মোক ভূত এটা এদিন দেখুৱাব পাৰিবিনেহঁক?

জালোৰা।—কিয়! আজিয়েই পাৰিলোঁহেঁতেন নহয়। অসন্তকৰ আগতে মোক যিটো হে জলবাঁকে লগ পাইছিল! কিনো কম বোপাটি! দেখা হলে বিচূৰ্ত্তি হলাঁহেঁতেন।

হালোৱা।— দেখুৱাম বাৰু এদিন। দেখিবা, ভুত নো কেনেকুৱা! সেইবোৰ-চোন বাটে-গছে, খালে-বিলে, পথাৰে-পামে য'তে-ত'তে ভুতেই হে। আপোনালোকে জিলাৰপৰা কেনেকৈ দেখিবা?

মুক্তি।—বাৰু, দেখুৱাবি। দেখিলে হে বুজিম, ভুত নো কি।

জালোৱা।—বাৰু, হৈছে এতিয়া। আহাঁ, বোপা, যাওঁগৈহঁক। অকলে নৰবাঁ, আহাঁ আহাঁ।

হালোৱা।—বল, বল, এই ছেগতে আমি যাওঁগৈ বোপাই। বোপা আহি থাওক পিচত। এইবোৰ পঢ়ি-শুনি অধৰমী হোৱা ডেকা। তেজৰ বলত দেও-ভুত নমনা হৈছে এইবোৰে। ইয়াৰ পোটক পাব পাচত। ব'ল, ব'ল, ব'ল। (দুইবো প্ৰস্থান)

মুক্তি।—অহ! অন্ধবিশ্বাসত আমাৰ সমাজ তল গল! অজ্ঞান গঞাই ৰোগ-ব্যাধিৰ আচল কাৰণ ঢুকি নাপায়। ভুত বুলি এবিধ মনে-পতা দেও হে তাৰ কাৰণ বুলি বিশ্বাস কৰে। বেজে ভুত খেদিবলৈ বুলি ৰোগীৰ নাকত পকা জলকীয়া গুঁজি ৰোগৰ বিকাৰ চৰায়! বহুতে ভুতৰ ভয়ত দুৱাৰ মাৰি ভিতৰলৈ বিশুদ্ধ বায়ু সোমোৱাত বাধা দিয়ে; দৰপ-জাতিৰ সমনি জৰা-ফুকা কৰে। ভুত-বিশ্বাস মানুহৰ স্বভাৱত পৰিণত হৈছে। ভুতৰ ভয়ত মন অস্থিৰ হয়; আৰু মনৰ অস্থিৰতাত আমাৰ অশিক্ষিত মানুহে, ছাঁটোকে বাঘটো দেখাৰ দৰে, ভুতৰ ভয়ঙ্কৰ ৰূপ দেখে। আজি এই দুটা মানুহতে তাৰ ফটফটীয়া প্ৰমাণ পোৱা গল।—বাৰু, দেখা যাওক, কি কৰিব পৰা যায়। আমাৰ অশিক্ষিত সমাজক এনে অন্ধবিশ্বাসৰপৰা মুক্ত কৰিবই লাগিব।

(প্ৰস্থান)

—০—

দ্বিতীয় পট।

(ফজলুৰৰ পঢ়া-কোঠা)

ধৰ্ম্মেশ্বৰ, সোণেশ্বৰ আৰু ফজলুৰ।

সোণেশ্বৰ।—যি বোলাঁ লাগে ভাই, মোৰ হলে মনৰপৰা বিশ্বাসটো যোৱা নাই। ভাবি যাওঁ ভূত নাই বুলি, কিন্তু গৈ গৈ ভূত থকা ঠাই পাৰ হওঁতে গাটো চেৰাই উঠেচোন!

ফজলুৰ।—হঁচা ভাই, মোৰো তেনেকুৱা লাগে। কেতিয়াবা শুই থাকোঁতেই চয়তানে হেঁচা মাৰি ধৰেহি। কেতিয়াবা যে মই টোপনিতে মক্‌মকাই উঠোঁ! বুবাজিয়ে হেঁচুকি জগোৱাই দিয়া মাত্রকে চয়তানটো চাঁত্‌কৰে নেদেখা হয়।

সোণেশ্বৰ।—এৰা, কেতিয়াবা আকৌ সি বাঘ হৈ খাবলৈ আহে, নাইবা সাপ হৈ খুটিবলৈ খেদে; টোপনিতে লৰোঁ হে লৰোঁ, আগুৱাব নোৱাৰোঁ! পিচে, চাঁত্‌কৰে সাৰ পালেই সি ময়াপী হৈ যায়! ভূত নহয় যে বাৰু সি কি! কোৱাচোন ভাই।

ধৰ্ম্মেশ্বৰ।—নহয় ভূত। তাৰ কাৰণ ভূতনাথ ভাই আহিলে সুধিবাঁ, তেওঁ ভালকৈ বুজাই কব।

(ভূতনাথৰ প্ৰৱেশ)

ফজলুৰ।—এ হে! আহাঁ, আহাঁ ভাই, আহাঁ। তুমি বহুত দিন জীবাঁ ভাই!

ভূতনাথ।—কিয়? কোন্‌খন পঞ্জিকাত নো গণনা পালাঁ? মোৰ সোৱঁৰণী আঁকিছিলা নে কি?

ফজলুৰ।—হেই চব নহয় ভাই। এই মাত্র তোমাৰ নাম লোৱা হৈছিল। নাম লওঁতেই তুমি ওলালাঁহি। হেইকাৰণে তুমি বহুত দিন জীবাঁ।

ভূতনাথ।—(হাঁহি ২) অ, সেই বাবে! হওঁতে বিধিখন বেয়া নহয়।

সোণেশ্বৰ।—সঁচা, ই ধুৰুপ কথা। নাম লওঁতেই ওলালেহি মানুহৰ আয়ুস্ বাঢ়ে।

ভূতনাথ।—বাৰু, মরো ধুৰুপকৈ কৈছোঁ, তোমালোকৰ মনৰপৰা এতিয়াও superstition অৰ্থাৎ কুসংস্কাৰ যোৱা নাই।

ধৰ্ম্মেশ্বৰ।—superstition বাৰু এৰিছোঁৱেই, এওঁবিলাকৰ মনৰপৰা আজিও prejudice বা অন্ধবিশ্বাসো গুচা নাই। এতিয়াই দুয়ো দুবিধ ভূতৰ উদাহৰণ দিছিল। টোপনিত চিয়ঁৰি উঠা, লৰিব খুজি চলিব নোৱাৰা, এইবোৰ বোলে ভূতৰ কাম। মই পিচে ভূত নহয় বুলি কৈ তোমাৰ নাম লওঁতেই তুমি ওলাইছাহি।

ভূতনাথ।—ঠিক সময়ত ওলালোঁহি বুলিয়েই তো দীৰ্ঘজীবী হবলৈ আশীৰ্ব্বাদ পালোঁ। সি যি হওক, টোপনিত কিয় তেনেকুৱা বোধ হয়, সেই বিষয়ে সিদিনাখন ব্যাখ্যা কৰা হৈছিল নহয়, পাহৰিলাহঁক নহয় নে? শোওঁতে হাত বা ভৰিৰ সিৰত টেপা খাই বিজুতি ঘটিলেই তেনেকুৱা বোধ হয়। সি ভূত বা চয়তানৰ কাম নহয়। ভূত বুলি একো এটা Being বা বস্তু নাই, চয়তানো একো নহয়।

ফজলুৰ।—ভূত নাথাকিব পাৰে; কিন্তু চয়তান হলে নিশ্চয় আছে ভাই। হিদিনাখন আমাৰ মৌলবী চাহাবে দিয়া ব্যাখ্যা হুনা হলে, বিশ্বাস কৰিলাহেঁতেন। কবৰখানাৰ কাখত আমাৰ নতুন মজিদটো হজাওঁতে চয়তানবোৰে ঘৰৰ ভেঁটিটো ঘুৰি ঘুৰি কেনেকৈ পাক্ লৈছিল আৰু কলিমা পাঠ হুনি হেইবোৰ কেনেকৈ উফৰি উফৰি পৰিছিল, তুমি মৌলবী চাহাবৰ মুখে হুনা হলে নপতিয়াই থাকিব নোৱাৰিলাহেঁতেন।

ভূতনাথ।—সেইটোও শুনা কথা হে। তুমি তো নিজ চকুৰে দেখা নাই। মনত নাই নে, আমি ডেকাদলে কথা বান্ধিছোহঁক যে, নিজে স্ব-চকুৰে ভূত নেদেখোঁমানে নপতিয়াওঁ।

সোণেশ্বৰ।—বাৰু, সেই মতে হলেও তো দ’ত আছে বুলি স্বীকাৰ কৰিব লাগিব। পিচে, দ’ত জানো এবিধ ভূত নহয়?

ধৰ্ম্মেশ্বৰ।—ভূত হওক বা নহওক, আগেয়ে স্থিৰ হোৱাৰ দৰ্কাৰ যে, স্বৰূপতে দ’ত আছে নে নাই।

সোণেশ্বৰ।—বাঃ! দ’ত নো নহব পাৰে নে? সি যে চকুৰে দেখা ভূত।

ভূতনাথ।—কোনে দেখিছিল? কেতিয়া?

সোণেশ্বৰ।—কোনেও নেদেখা নহয়। সিদিনা মাথোন ভদৰি-চুকৰ লোহাৰামে দ’ত এটা লগ পাইছিল। জানাই নহয়, লোহাৰাম কেনে এটা বুকুবহল বলী মানুহ। দ’তক সিও উলটি ধৰিছিল; পিচে, দ’তৰ গা পিছল কাৰণে হে তাক সি পেলাবলৈ চল নাপালে।

ভূতনাথ।—ইও এটা “কাণখোৱা” গল্প ভাই! ইয়াক এটা সাধুকথা বুলি ধৰিলে ধৰিব পাৰোঁ, কিন্তু প্ৰকৃত ঘটনা বুলিব নোৱাৰোঁ; কাৰণ তুমি তো নিজে স্ব-চকুৰে দ’ত দেখা নাই।

সোণেশ্বৰ।—স্ব-চকুৰে দেখাতকৈও একাচি চড়া হে বুলিবাঁ। কিয়নো,—

(মুক্তিনাথৰ প্ৰৱেশ)।

ফজলুৰ।—অ, আহাঁ ভাই, আহাঁ (মুক্তিক আগবঢ়াই আনে)।

মুক্তি।—কিহৰ নো মেল? কিহৰ্ বক্তৃতা? আজিৰ মজ্লিচ্ দেখোন গৰম!

ভূত।—এৰা, মজ্লিচ্ গৰমেই। তুমিও এতিয়া বক্তৃতাৰ ভাগ ললে হে যদি সি চেঁচা পৰে।

মুক্তি।—কিহৰ বক্তৃতা তাৰ শুং পালে হে ভাগ লব পাৰি।

ধৰ্ম্ম।—বক্তৃতা আৰু হব কিহৰ?—ভূতৰ। লোৱাঁ ভাগ এতিয়া।

মুক্তি।—তেনেকুৱা এটা ভাগ ময়ো বাটতে পাই বুটলি আনিছোঁ, পঞ্চ-পাণ্ডৱে পত্নী ভগোৱাৰ দৰে, তোমালোকৰে সৈতে ভগাই লবলৈ বুলি।

সোণেশ্বৰ।—চাওঁ, কিহৰ নো ভাগ সেইটো। মেলাচোন তোমাৰ টোপোলা।

ফজলুৰ।—চাওঁ নহয়, হুনোঁ বুলিলে হে ভাগ পোৱা যাব হবলা ?

মুক্তি।—ভাল কৈছা ভাই। মই অনা ভাগটো চকুৰ অগোচৰ, কাণৰ হে ওচৰ ; সি টোপোলাত নাই, মুখত হে আছে।

ধৰ্ম্ম।—বাৰু, চকু মুদিছোঁ, কাণকে পাতিছোঁ ; দিয়াচোঁ কিহৰ নো ভাগ আনিছা তুমি।

মুক্তি।—বাৰু, লোৱাঁহঁক মই অনা ভাগৰ ভাগ!—কালি দুপৰীয়া বাটত বাঁকে-পোৱা দুটা মানুহক লগ পাই বুজনি দিছিলোঁ। পিচে মিছা, সিহঁতে একোপধ্যে নামানে। যি ভূত নাই বোলে, তাক সিহঁতে বলিয়া হে বোলে। আৰু, সিহঁত নিজে ভূত-বিশ্বাসত তন্ময়!

ধৰ্ম্ম।—হঁায়, এই অন্ধ-বিশ্বাস আমাৰ সমাজৰপৰা কেনেকৈ আঁতৰ কৰা যায়!

ভূত।—আঁতৰ কৰিবই লাগিব। সেই বিষয়ে উপায় চিন্তিবলৈ আমাৰ মাজত এখন আলোচনী সভা পাতিবলৈ মই প্ৰস্তাব কৰোঁ।

ফজলুৰ।—বৰ হাকুৱা প্ৰস্তাব। মই মিষ্টাৰ বৰুৱাৰ প্ৰস্তাব হমৰ্থন কৰোঁ।

মুক্তি।—বেচ কথা। তেন্তে অহা শনিবাৰে সন্ধিয়া মিষ্টাৰ বৰুৱাৰ ঘৰতে সভাৰ প্ৰথম বৈঠক পতা হওক। আজিলৈ ইমানতে। এতিয়া ঘৰাঘৰি যাওঁগৈ বলাঁহঁক।

(সকলোটিৰ প্ৰস্থান)।

অঙ্কপাত।

২। অঙ্ক।

প্ৰথম পট।

হাটলৈ যোৱা ৰাজহাট।

(পোহাৰী আৰু গৰখীয়া।)

পোহাৰী।—(মূৰত শাক-পাচলিৰ পাচি এটাৰে সৈতে) কিনো ৰ'দ বুপাও! গা গোটেই পুৰি-ডেই নিছে! নোৱাৰি আৰু! যাওঁ, সৌ ছাঁতে বহি অথন্তক জিৰাই লওঁ। কণা-বিধতাই মাৰিও নিনিয়ে!

(মূৰৰ পাচি নমাই আলিকাষৰ গছৰ ছাঁত বহেগৈ)

গৰখীয়া।—(প্ৰৱেশ) অ, পোহাৰী বাই! বেহাবলৈ নো পাচিত কি আনিছা?

পোহাৰী।—এ, কি পাম, কি আনিম, বুপাই! বাঁৰী-দুখুনী মানুহ, পৰৰ এৰা-বাৰীৰপৰা বুটলি আনিছোঁ সেয়া কচু-ঢেঁকিয়া টেঙ্গা-টুকুচা কিবাকিবি। ইয়াকে নসলালে আমাৰ জীৱনেই নৰয় নহয়! এনেকৈ লেলাত ভুঞ্জিবলৈকে জীয়াই আছোঁ! আমালৈ যমো নাই নহয়, বুপাই!

গৰখীয়া।—কি! যম লাগে নে কি? মাতিম নে?—ঐ যমদূত, আহওঁ, বুঢ়ী বাইক নেহি!

পোহাৰী।—এ, কেলেই নো পেংলায় কৰ বুপাই! তই-মই মাতিলেই নো যম ওলাবহি নে?

গৰখীয়া।—ওঁ, ওলাবহি তো। এতিয়াই ওলাবহি পাৰে। আকৌ মাতিম জানো?—মাতোঁ?

পোহাৰী।—এঃ বাকলি, ৰবিচোন, বতাহজাক বলিছে, খন্তেক জুৰ লওঁ। জহতে জীৱটো চটফটাব লাগিছে।

গৰখীয়া।—যম মাতিছ যদি, জিৰাব লাগিছে আকৌ কিয়? জহতে জীৱনো যায় যদি যাওক।—ভালেই হে।

পোহাৰী।—যা, তেহেলেই যা বাকলি, কেপ্‌কেপাই নেথাকিবি এইখনত।

গৰখীয়া।—কিয়, যম মাতিছিলি নহয়? নেলাগে জানো? মৰিবলৈ ভয় লাগিছে হবলা?

পোহাৰী।—কিমান নো ৰেপি থাক আৰু! বোলোঁ, যি মৰিবলৈ ওলায় তালৈ যম নাই। আমাৰ নিচিনা দুখুনীক মাৰি নিলেচোন ৰইখাকে পাওঁ।

গৰখীয়া।—যম নাহে যদি, ভুতকে মাতোঁ তেনেহলে?—মাতিম নে?

পোহাৰী।—এইপাটক আকৌ পালে কিহে! যেকেটি খোৱাৰ পো, আঁতৰি নাযাৱ কিয়? ইয়াক মাতিছিল বা কোনে ইয়ালৈ।

গৰখীয়া।—বাৰু, যাওঁ আঁতৰি। থাক অকলে তই। (আলিকাষৰ গছ জোপাৰ ডাল-পাত বতাহত লৰাৰ লগে লগে মাটিত লাগি থকা তাৰ ছঁয়াটো লৰচৰ হোৱালৈ আঙুলিয়াই) ঔ আই! সৌটো কি ভুতঔ! ছঁয়াতে ময়াপী হৈ কেনেকৈ ধৰিবলৈ চিপিয়াইছে!

পোহাৰী।—(আছাৰ খাই আঁতৰি পৰি) ঔ, হয়ো কি নহয়ঔ! ধৰেঔ! খায়ঔ! নাযাবি, নাযাবিঔ! মোক অকলে এৰি নাযাবিঔ।

মোৰ কুটুম্, মোৰ ঈশ্বৰ, নেৰিবি নেৰিবি মোক, অকলে নেৰিবিঐ। জীয়া-ভুতৰ মুখত পেলাই নেযাবি এৰি মোক ঔ!

গৰখীয়া।—কেনে পাইছ? মুখেৰে মৰিবলৈ বিচৰা মানুহজনাৰ দেখোন এতিয়া জীবলৈ কাওঁবাওঁ?—ধৰ, হেৰ ভুত, ধৰ, বুঢীক ধৰ, খা!

(গৰখীয়া ভিৰাই ধৰি লৰ মাৰে; পাচি এৰি পিচে পিচে পোহাৰী ঢপলিয়াই প্ৰস্থান)

(ভুতনাথৰ প্ৰৱেশ)।

ভুতনাথ।—কাৰ পাচি এইটো? কোনে এৰি গল এই মাজ বাটত? আইঐ দেহি, কোনোবা পোহাৰীয়ে হাটত বেহাবলৈ এইবোৰ কিবাকিবি আনিছিল!

পোহাৰী।—(ঘুৰি আহি ভুমুকিয়াই) হেৰা, কোন্ তুমি দৌতা, ৰবাঁ তাতে অথন্তক ৰবাঁ, পাচিটো আনি লওঁ দেও হে।

ভুত।—চাপি আহচোন বাৰু। কিনো হৈছিল, কচোন।

পোহাৰী।—(ভয়ে ভয়ে চাপি গৈ গছৰ লৰি থকা ঠালপাতৰ ছঁয়ালৈ আঙ্গুলিয়াই) সেয়া নেদেখিছাঁ, মোক ধৰিবলৈ ভুতটোৱে কেনেকৈ চিপিয়াইছে! ঔ আই! (কঁপিবলৈ ধৰে)।

ভুতনাথ।—ক'তা, কোন্‌টো?

পোহাৰী।—সেইটো নহয় (লৰি থকা ছাঁটো দেখুৱায়)।

ভুতনাথ।—সেইটোচোন সৌ গছজোপাৰ ছাঁ। বতাহত তাৰ আগ লৰিছে দেখি মাটিত তাৰ ছাঁটোও লৰিছে।

পোহাৰী।—ইঃ, গছ লৰিছে ওপৰত; ভুতে মোক ধৰিবলৈ চিপিয়াইছে তলত। সোৱা, ভালকৈ তং কৰি চোৱাচোন।

ভুতনাথ।—(নিজৰ হাতখন লৰাই তাৰ ছাঁটো দেখুৱাই) চা বাৰু, মোৰ হাতখন লৰোৱাৰ লগে লগে তাৰ ছাঁটোও লৰিছে নে নাই।

পোহাৰী।—এ আই, হয় যে নহয়। সঁচা, সেইটো সৌ গছৰ হে ছাঁ, ভূত নহয়। (পাচি মূৰত তুলি লয়)।

ভূতনাথ।—আহ বাৰু এতিয়া, ময়ো হাটলৈকে আহিছোঁ; বল, বাটে বাটে তোক ভূত আৰু ভ্ৰমৰ কথা ভাঙ্গি কৈ গৈ থাকোঁ।

(দুইৰো প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট।

(মৰনৈ মৰিদিখৌৰ মঠাউৰি)

ফজলুৰ আৰু সোণেশ্বৰ।

(মুনিচুনি বেলিকা)

সোণেশ্বৰ।—শুনিছানে ভাই, ইয়াত ফুৰিবলৈ বৰ ভাল; নহয় নে বাৰু?

ফজল।—হঁচা ভাই, চাপৰিটো যেনে মুকলি আৰু ফৰকাল, মনো তেনে মুকলি আৰু ফৰকাল লাগি যায়।

সোণেশ্বৰ।—আহা, কেনে যে ৰিব্‌ৰিব্‌কৈ বতাহ বলিছে! গা শাঁত লাগি গৈছে। ইয়াৰপৰা যেন নেযামেই!

ফজল।—এৰা, হুথটোলৈ চাই ইয়াতে হদায় থাকিবলৈকে মন যায়। পিচে, ঠাইখন হে ভাল নহয়, বৰ জয়াৰ। সন্ধিয়াৰ পাচত এই চাপৰিয়ে মনত অইন ভাব হে ওপজায়। তেতিয়া দেখোন গা-মন লৰিবলৈ ধৰে!

সোণেশ্বৰ।—ঠিক কৈছা ভাই। মই কওঁ কওঁ কৰোঁতেই তুমি কৈয়ে পেলালাঁ। সঁচাকৈয়ে গাটো দেখোন কেনেবা কেনেবা লাগি আছে! তাতে আজি শনিবাৰ!

ফজল।—ভাই, কব পাৰা নে ইয়াৰ কাৰণ কি?

সোণেশ্বৰ।—নেজানা নে এই ডোখৰ দিখৌ মৰনৈৰ পাৰ বুলি। ইয়াত ধনগুলৈ ফুৰে। তাহানি আৰিমত্ত ৰজাই পিতৃবধ পাপৰ ধন পেলাই দিয়াত নৈয়ে নিজৰ সুঁতিকে এৰিলে হেনো। এতিয়া সেই ধন সেই ভাগেই সৌ ছোৰা মৰনৈত পোত্ গৈ আছে। তাৰপৰাই ধনগুলৈ বুলি এবিধ ভূত ওলাই এই চাপৰিত চৰি ফুৰে।

ফজল।—পিচে, পিচে?

সোণ।—পিচে, এটা-দুটাকৈ তাকৰীয়া মানুহ ছেগত পালে সি ছল কৰে।

ফজল।—হঁচা নে? কেনেকুৱাকৈ ছল কৰে?

সোণ।—বলাই-ঘটাই নি সি সেই পোত্ গৈ থকা ধনৰ তলতে মানুহ পুতি মাৰেগৈ।

ফজল।—ছেগ নো আকৌ কি?

সোণ।—ছেগ হৈছে,—শনিবাৰ, মঙ্গলবাৰ, মুনিচুনি বেলিকা, পূৰ্ণিমা-নিশা, ভৰ-দুপৰীয়া এইবোৰেই।

ফজল।—(চঁক খাই উঠি) পিচে, আজি আৰু এতিয়াচোন আচলটো ছেগেই!

সোণ।—এৰা, আচল দুটাই তো। আজি শনিবাৰ আৰু এতিয়া মুনিচুনি বেলিকা। এনে বেলিকাতে ভূত চৰিবলৈ ওলায়।

ফজল।—পিচে, পিচে, কি কৰা যায় তেন্তে এতিয়া!

সোণ।—কি কৰা যাব; বেগাবেগিকৈ ঘৰলৈ যাওঁগৈহঁক।

ফজল।—বলাঁ, বলাঁ ভাই, পলম নকৰোঁ আৰু, বলাঁ।

সোণ।—কিয়, তোমাৰ বৰকৈ ভয় লাগিছে নে কি? সিদিনা পিচে ভূতনাথ ভাইৰ আগত কি কৈছিলা?—ভূত বিশ্বাস নকৰোঁ বুলিছিলা নহয়? পিচে, তেওঁ এইবোৰ কথা শুনিলে কি বুলিব আমাক!

ফজল।—যি বোলে বোলক। মনে নামানিলে কি কৰিম আমি! বলা, বলা ভাই, খৰকৈ খোজ দিয়া; চাপৰিটো এৰাই লওঁ এথোন, পাচেও অইন কথা।

সোণ।—গৈ আছোঁ, গৈ থাকাঁ। বৰকৈ বেগাবেগি কৰিলেও ভূতে আশৈ পায় একা।

ফজল।—এবা, ইফালে চালেও মৰোঁ, সিফালে চালেও ডৰোঁ! (নৈ-দাঁতিৰ ফালে জৰজৰাই উঠা শবদ শুনি উচাপ্ খাই উঠি) হেইটো! হোটো! ঔ বুবাজী, খালেঁও! হোটো ভূত পালেহি ঔ! ভাই, চাপি আহ; দুয়ো ধৰাধৰিকৈ যাওঁ।

সোণ।—(ইকাযেদি শিয়াল এটা লৰ মাৰি যোৱা দেখি) ইটো নো কি আকৌ! ভাই ৰবি ৰবি। সৌ এটা ভূতে ছদ্মবেশ ধৰি ছলিবলৈ আহিছে আমাক!

ফজল।—বৈছোঁ ভাই, ধৰ ভাই, মৰিলোঁ ভাই, কি কৰোঁ এতিয়া ভাই! ঔ বুবাজী, ক'ত আছ, বেগাই আহঁঔ!

সোণ।—কৰিবলৈ উপায় আৰু কি আছে! কোনো মতে চাপৰিটোৰ মৰনৈৰ পাৰছোৱা এৰাই যাব পাৰিলেই হয়। আহ, লৰ ধৰোঁ ভাই, আন উপায় নাই আৰু। ধৰে, ধৰে, ধৰিলে উ!

(দুয়ো প্ৰাণকাতৰে লৰি প্ৰস্থান)

——:*:——

তৃতীয় পট।

(ভুতনাথৰ পঢ়া-কোঠা)

—❀❀❀—

ভুতনাথ, মুক্তিনাথ আৰু ধৰ্ম্মেশ্বৰ।

মুক্তি।—ক'তা, মিঃ স্মিথ্ আৰু মিঃ আক্কাদ নোলালহি দেখোন!

ধৰ্ম্ম।—এৰা, ইমানপৰত ওলাবহি লাগিছিল। ওলাবহি, দুয়ো একেলগে আহিছে চাগৈ।

ভুত।—সেয়া, ইয়াকে বোলে দেশীলোকৰ সময়ৰক্ষণ বা Native punctuality!—আমাৰ কাৰ্য্যাৰম্ভণত সদায় এঘণ্টা-আদঘণ্ট পলম আছেই। সেই হে আমি মূৰকত কাম সামৰিবগৈ নোৱাৰোঁ; আৰু সেই কাৰণেই আমি ইংৰাজৰ আৰ্হিৰে উধাবও নোৱাৰোঁহঁক।

ধৰ্ম্ম।—মিঃ বৰুৱাই ভাল মনত পেলাইদিছে। ইও এটা আমাৰ সংস্কাৰ কৰিব লগীয়া আচাৰ নহয় নে?

মুক্তি।—নিশ্চয়। ধৰিবলৈ গলে, ই আটাইতকৈ লাগতিয়াল কাম। এই উদ্দেশ্যেও সোনকালে এটা ব্যৱস্থা কৰা উচিত।

ভুত।—নিতান্ত উচিত। কিন্তু, এটা-এটাকৈ হে। কেইবাটাতো একে সময়তে হাত দিলে এটাও নিয়াৰিকৈ সমাধা হৈ নুঠে। সম্প্ৰতি হাতত যি বিষয়টো লৈছোঁহঁক তাকে সমাধা কৰি উঠোঁচোন। তাৰ পাচত আনবোৰ ধীৰে-শাঁতে এটা-এটাকৈ সমাধা কৰি গৈ থাকিমহঁক। সংস্কাৰ কৰিব লগীয়া আমাৰ সামাজিক বিষয় কিমান যে আছে!

ধৰ্ম্ম।—ধন্য! Thanks, বাস্তৱতে, মিঃ বৰুৱাৰ কথাবোৰ বৰ প্ৰাক্টিকাল।

মুক্তি।—সেই হে তেওঁক আমাৰ সংস্কাৰ-সমিতিৰ সভাপতি পাতি লৈছোঁহঁক। আমাৰ বাছনি বোধ কৰোঁ অযোগ্য পাত্ৰত পৰা নাই।

ধৰ্ম্ম।—নিশ্চয় নাই পৰা; তেওঁতকৈ যোগ্যতৰ পাত্ৰ নাই বুলিবই লাগে।

ভূত।—বাৰু, থোৱাঁ সেইবোৰ; এতিয়া আচল কথাত ধৰাঁহঁক।

মুক্তি।—এৰা, ধৰিব লাগে। পিচে, মেচাৰ্চ স্মিথ্ আৰু আহ্মদ নোলালহি যে? সিবিলাকৰ অনুপস্থিতিত আলোচনা হোৱাটো ভাল হব জানো?

ধৰ্ম্ম।—তাকে তো গুণিছোঁ, সিবিলাক দুজনৰ অবিহনে আজিৰ আলোচ্য বিষয়ত ধৰাটো বাঞ্ছনীয় হব নে নহয়?

ভূত।—সমুলি অবাঞ্ছনীয়। কাৰণ, আমাৰ ভিন্-ভিন্ সমাজৰ প্ৰতিনিধি যিমান বেচিকৈ গোট খাব, সিমান বহুলকৈ আমাৰ আলোচনা আৰু সিদ্ধান্ত জন-সমাজত প্ৰচাৰিত হব। আৰু, তেহে আমাৰ উদ্দেশ্য সহজে সিদ্ধিব।

মুক্তি।—তদুপৰি, মই মন কৰিছোঁ, এতিয়ালৈকে সিবিলাক দুজন আমাৰ মতলৈ সম্পূৰ্ণে ঢাল খোৱা নাই। সিবিলাকৰ মনত ভূত-বিশ্বাসৰ খুকুৰি এতিয়াও ৰৈছে।

ধৰ্ম্ম।—ময়ো তাকে কওঁ। এতেকে, মোৰ মনেৰে আজিলৈ এই বৈঠকৰ আলোচনা স্থগিত ৰখা হওক।

ভূত।—নিতান্তই স্থগিত ৰাখিব লাগে। মোৰ মনেৰে অহা বৈঠক মিঃ ফুকনৰ ঘৰত অহা শনিবাৰে পাতিব লাগে। তেন্তে আজিলৈ ইমানতে এৰাই ভাল। বলা, ফুৰিবলৈকে যাওঁহঁক। (প্ৰস্থান।)

অশ্ৰুপাত।

৩। অঙ্ক।

প্ৰথম পট।

(কানিখোলা)।

(তিনটা কানীয়াই কানিপান কৰে।)

১ম, কাঃ।—(২য়, কানীয়াই ১ম, কানীয়াৰ জলপানৰ বাটীত গাখীৰ-চেনি বাকি দিয়ে) আচক্, আচক্। (ধোৱাঁ এঢোক্ গিলি) ঐচে, কিন্তু ঐচে, কিন্তু ইমানেই কিন্তু অ’ব।

৩য়, কাঃ।—(টিকিৰা এটা পুৰি নাকে-মুখে ধোৱাঁ উৰুৱাই) নহয়, আল্পতি, অৰকৈ কাব লাগে। গিৰঅষ্টই দিছে কাবলৈকে বুলি, পেট বৰাই কাবাঁ।

২য়, কাঃ।—(টিকিৰা এটা পুৰিবলৈ ধৰি অঙঠা লৰ্ফুৰাই) এৰা, ভকত তুষ্ট হলেই দেৱতা তুষ্ট হয়। বোলে, ভকতেই “সবাতকৈ বৰ, ভকতক পুজিলে গুচে কৰ্ম্মজ্বৰ”।—এই ফাঁকি ডাকৰ বচন নহয় জানো ?

১ম, কাঃ।—(টিকিৰা এটা পুৰি হোঁকাটো মাটিত খুন্দা মাৰি) ন-অব নো কিন্তু কেলেই। দেৱতাৰ কাৰণেই কিন্তু কানীয়া বকত ; কানীয়া বকতৰ কাৰণেই কিন্তু দেৱতা। কি বোলাঁ ?

২য়, কাঃ।—(নাকে-মুখে ধোৱাঁ এৰি দি) অয়তো, টিক্ কৈছাঁ বান্দ! সেই ডেকি হে কওঁ, বোলোঁ দেও-বুত্ বালও বেয়াও।

৩য়, কাঃ।—কি কলি! দেও-ভূত বেয়া? এনে কথা নকবি দেই। বোলে, "যাৰ যহত শাক-সেন্দুৰ, তাক পাতে ভোকোৰা এন্দুৰ!"— হেৰ, থাই-পাত-ফলা অগুণকাৰী নহবি দেই?

১ম, কাঃ।—(চেনি এচেলেক মাৰি) সঁচা কিন্তু, শালপতিয়ে কিন্তু ভাল কৈছাঁ। গৃহস্তৰ লৰাটোক কিন্তু ভূতে নধৰা হলে কিন্তু আজিৰ সেৰাভাগেই নো কিন্তু কৰপৰা আহিলহেঁতেন? কানীয়া ভকতক কিন্তু ভূতে হে দিয়ে কজি কিন্তু জানিছা?

৩য়, কাঃ।—সেই বাবেই তো আমি দেও-ভূতৰ মহিমা য'তে-ত'তে বহলাই কবলৈ চাব লাগে। দেও-ভূতলৈ ভয় বাঢ়েমানে আমালৈ ভোগ বাঢ়ে; ভূতলৈ ভয় টুটেমানে আমাৰ ভোগ টুটে।—বুজিছাঁহঁক।

১ম, কাঃ।—স্বৰূপ কৈছা কিন্তু এইফাঁকি কিন্তু আমাৰ গুপুত মন্ত্ৰ। ইয়াক কিন্তু পাহৰিব নেপায়; পাহৰিলে কিন্তু আমাৰ কিন্তু ধৰ্ম্ম নষ্ট হব।

২য়, কাঃ।—(জপৰ্-জপৰ্ টোপনিয়াই চক্‌মক্‌কৈ) ৰাতি বহুত হল হবলা!

৩য়, কাঃ।—এঃ, সাঁজ লাগিছে মাথোন। তোৰ হবলা শুবৰ পৰ হলেই? দোহোঁপাতে আল্‌মোকোটা থাই গলিচোন!

১ম, কাঃ।—সঁচা, শুবৰ পৰ কিন্তু হোৱা নাই তো। পিচে, কিন্তু এটা কথা; ৰাগিটো কিন্তু পকি উঠোতেই কিন্তু শুলে যেনিবা কিন্তু ভাল টোপনিটো কিন্তু আহে দেই।

৩য় কাঃ।—ঠিক ধৰিছা শালপতিয়ে কথাটো। হয় দেও, শুবগৈ হে লাগিল। দিহাদিহি পাটীত পৰোঁগৈহঁক।

১ম, কাঃ।—বাৰু, কিন্তু শোওঁগৈ। শুই শুই কিন্তু টোপনি আহেমানে কিন্তু দেও-ভূতৰ কথাকে কিন্তু জুকিয়াওঁগৈ। মানুহৰ কিন্তু বুকু লৰি

যোৱাকৈ কিন্তু ভূতৰ ভয় লগাবলৈ কিন্তু জানিব লাগে; তেহে কিন্তু আমাৰ ফন্দ্‌ কিন্তু আঁট খায়।মনত কিন্তু ৰাখিবাহঁক কিন্তু!

২য়, কাঃ।—বাৰু, বাৰু, ৰাখিছোঁ মনত। কাইলৈৰপৰা বাৰু দেখিবাহঁক কি কৰোঁ। এই কথা লৈয়ে মই গাৱেঁ গাৱেঁ ফুৰিম নহয়। শুওঁগৈ এতিয়া যাওঁ; আৰু ৰব নোৱাৰি দেও! (অলপ পৰ টলকা মাৰি বহি কল্‌মটিয়াবলৈ ধৰে)।

৩য়, কাঃ।—এৰা, এ-ৰা, এ-ৰা-আ (ঢাল খাই পৰে)।

১ম, কাঃ।—বা-বাৰু, কি-কিন্‌-তু (কাটি হৈ পৰে।)

(ভূতনাথৰ প্ৰবেশ)।

ভূতনাথ।—হাঁয়, হাঁয়! কি শুনিলোঁ! কি দেখিছোঁহি! ইহঁতেই অনৰ্থৰ মূল। কানিয়েই অসম দেশ খালে! কানীয়াই অসমীয়া সমাজ ডুবালে! এনে কানিখোলা নাভাঙিলে ভূত-বিশ্বাস ভঙা টান হৈছে। দেখা যাওক, কি কৰিব পাৰোঁ। চাওঁচোঁ, ইহঁতৰ শোৱনটোকে!

১ম, কাঃ।—(টোপনিত) হুঁ-উঁ, উঁ-হুঁ, বাঙ্ক! শালপতি! নিয়ে, নিয়ে, নিয়ে কিন্তু এতিয়া মোক। ধৰিলে, ধৰিলে, কিন্তু ধৰিলেহিঔ! (চকু মেলি আছাৰ খাই বাগৰি পৰি) ঔ আই! সঁচাসঁচিকৈ কিন্তু মানুহৰ ৰূপ ধৰি কিন্তু আহিছে! (ভূতনাথলৈ চাই কঁপি কঁপি) ঔ আই! এইটো কিন্তু কি ভূতঔ!—মানুহৰ ভেশ ধৰি কিন্তু ছলিবলৈ আহিছে! (উঠি ভিৰাই লৰ মাৰি প্ৰস্থান)।

২য়, কাঃ।—(চক্‌মক্‌কৈ উঠি ভূতনাথলৈ চাই) ঔ আই! নহয় নো কি! সঁচাকৈ এইটো ভূতঔ! বাঙ্ক, বাঙ্ক! (উঠি লৰি প্ৰস্থান)।

২য়, কাঃ।—(ভূতনাথলৈ চঁক্‌ ধৰি চাই) ঔ বুপাই! সঁচাকৈয়ে এইটো মনিষ-ভূত ঔ! ধৰিলেঔ! খালেঔ! মৰিলোঁ ঔ! (উঁধাতু খাই পলাই প্ৰস্থান)।

ভূতনাথ।—হঁয়, কি মাৰাত্মক ভ্ৰম! এই ভ্ৰম নুগুচিলে সমাজৰ মানুহ মানুহ হব কেনেকৈ! ইও এটা আমাৰ সংস্কাৰ-সভাৰ আলোচ্য বিষয় হব লাগে। যাওঁ, সমিতিৰ সভ্যসকলক ভাঙ্গি কওঁগে। কানিখোলা নাভাঙ্গিলে আমাৰ সমাজৰ উদ্গতি নাই। (প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট।

(বাঁৰীৰ পজা)।

মাক আৰু নবীয়া পুতেক।

মাক।—(মূৰে-কপালে হাত দি) কিমান যে বুজনি দিলোঁ, বোলোঁ, বোপাই, পোতা-পুখুৰীত বৰশী বাবলৈ নাযাবি; তাত দ'ত থাকে, বাঁক্ থাকে, কেতিয়াবা ছলিব। বোলোঁ, থালে-বাঁহতলে ডেওপাৰি নুফুৰিবি; তাত যখিনী থাকে, ডাইনী ফুৰে, কাহানিবা গা চুব। বোলোঁ, বাটে-ঘাটে ফিচাহিনী আৰু ভুতুনী ফুৰে, দেখিলে ছঁয়াকাটি যাবি. সিহঁতে ভূত পোহে; ছেগ পালেই যাৰে-তাৰে গাত ভেলেকি বাণ মাৰি ভূত পোৱালি মেলি যায়। মোৰ হাক-বচন নামানি ডেওপাৰি ফুৰিলি, নেযাবলগীয়া ঠাইলৈ গলি; এতিয়া এই দশা! মই বাঁৰী-দুখুনী মানুহ, মোক কোনে পুতৌ কৰিব! কালিয়েই চৰতীয়া এটাৰে সৈতে তামোল-পাণ এটোপোলা দি বেজ গৰাকীক মাতি আহিলোঁগৈ, তেওঁ ইমান পৰলৈকে নাহিল; নাহিবই হবলা! হে ঈশ্বৰ, যি কৰা তুমি পৰ্ভু।

নবীয়া।—(চাটিফুটি কৰি প্ৰলাপ বকে) মই যাওঁ। এৰি দে। সৌটো, সৌটো! ধৰে, ধৰে,—ধৰিলে! ধৰিলে ঔ! (কঁপি কঁপি চিয়ঁৰ মাৰে)।

মাক।—ঔ, মোৰ বোপাইক জীয়াই জীয়াই নিয়েঔ! ধৰ্ হিঔ, কোন্ ক'ত আছ আহঔ! মই ক'ত মৰোঁগৈঔ! (ফটাকঁথাৰে সৈতে মূৰে-গাই ঢাকি নবীয়াক হেঁচা মাৰি ধৰি তাৰ ওপৰত উবুৰি খাই পৰে)।

(বেজৰ প্ৰবেশ)

বেজ।—হে, হে, বাৰু অ। কাক নিয় অ? কোন্ তই? ৰৈ যা। চা, কি কৰোঁ তোক। মই খিতাই বেজ বুলি জানি লবি।

মাক।—(বাউলী হৈ) ঔ, মোৰ ঈস্পৰ, ভাল ঠিকতে আহি পালাঁহি। এতিয়াই মোৰ বোপাইক জীয়াই জীয়াই নিবলৈ ধৰিছিলহি ভূতে।

বেজ।—বাৰু, আৰু ভয় নাই। আনিছোঁ মই তাৰ আহুদি। কচোন, কেতিয়াৰপৰা কি হৈছে।

মাক।—বেজদেও! কিনো কম! সিদিনা আমাৰ নামঘৰত ডাঙৰীয়া-ভকত উঠিছিল। ডাঙৰীয়া জনাই টেলেকাটেলেকি কৰা দেখি লৰাটোৱে চক্ খাই উঠি চিয়ঁৰ এটা মাৰিলে। তাৰ পাচৰপৰাই জ্বৰ।

বেজ।—বুজিছোঁ। মাজৰ কেদিনৰ ভিতৰত আৰু কিবা হৈছিল নে? গমি চাচোন।

মাক।—তাৰ পাচত, লৰাই হেনো এদিন বাটত ভূত-মেলা ফিচাহিনী এজনী লগ পাইছিল।

বেজ :—ওঁ। আৰু কিবা জান নে?

মাক।—নেজানো আৰু। পৰহি দিনা মাথোঁ জ্বৰৰ গাৰেই মুকলি ফুৰিবলৈ যাওঁতে, বাঁহতলত যখিনী এজনী দেখা পাইছিল হেনো।

বেজ।—ওঁ, বুজিলোঁ। তিনি ভূতে লগ লাগি উধান পাতি বহিছে; এতিয়া চক্ষু বহুৱাবলৈ হে বাকী!

মাক।—সেইটো আৰু আপুনিহে জানা দেও! এই কেদিন সন্ধিয়াৰপৰা কেঁচাজনীয়েও নিওঁ-নিওঁকৈ আছে।

বেজ।—বাৰু, ভয় নাই। পালোঁ হি ভূতৰ বাপেক। চাই থাক, কি কৰোঁ তাহাঁতক। যা, বিহলঙ্গনী এমুঠি, নাইবা এৰাপাত ছুখিলামান লৈ আহ। (জোলোঙ্গাৰপৰা মন্ত্ৰ-পুথি এখন, বগা সৰিয়হৰ টোপোলা এটা আৰু আন-আন আহিলা-পাতি উলিয়াই লৈ, নবীয়াৰ চাৰিওফালে সৰিয়হ এমুঠি চটিয়াই দিয়ে)।

মাক।—(লাহেকৈ উঠি) ভাল, আনোগৈ। বিহলঙ্গনী বিচাৰিবলৈ গলে পলম হব; এৰাপাতকে আনিম নে?

বেজ।—ওঁ, সি হলেও হব; পিচে বিহলঙ্গনী হলে যেনিবা ভাল। তাৰ কোবত ভূতৰ গা বৰকৈ পোৰে।

মাক।—ভাল তেন্তে বিহলঙ্গনীকে আনোগৈ। (কাচুতি এৰি ঢপলিয়াই যায়)।

বেজ।—(চকু পোন্দোৰাকৈ নবীয়ালৈ চাই) কোন্ তই? সঁচাকৈ ক। নকলেও আঁতিগুৰি উলিয়াই লম এতিয়াই। অলপ ৰবি।

নবীয়া।—(চাটিফুটিকৈ কাপোৰ-কানি পেলাই "যাওঁ-যাও" কৈ উঠি বহিব খোজে)।

বেজ।—(কাণ-টাল-মৰা ভেকাহি মাৰি) কলৈ যাবলৈ ওলাইছ কটা! জনা নাই, বাপেৰ আহিছোঁ বুলি। এপোটক নিদিয়াকৈ এৰি পঠিয়াম বুলি জানিছ হবলা? (নবীয়াৰ বুকুত হেঁচা আৰু ডিঙিত চেপা দি ধৰে)।

মাক।—(পুনঃ প্ৰৱেশ) এয়া বিহলঙ্গনী দেও! আৰু কিবা লাগিব জানো?

বেজ।—বাৰু, ৰবিচোন, ওপৰে ওপৰে এজাৰণ দি চাওঁ এথোন। (চুলি মেলি লৈ বিহ্‌লঙ্গনীৰে কোবাই ২ জাৰিবলৈ ধৰে)।

নৰীয়া।—(জঁয় পৰি, আতুৰ ভাৱে) পানী, পানী, পানী!

মাক।—পানী খুজিছে, অকণ দিম নে দেও?

বেজ।—ৰবি, ভূতৰ বল মৰি আহিছে। আৰু নৰম হওক। (নিগনি এটা আগে দি লৰ মাৰে) দেখিলি, সেইটো ভূত-পোৱালি এৰাই লৰ মাৰিছে। এটা জাৰণত এটা যেনিবা খেদিলোঁ; আৰু কিবা আছে নে চাওঁ। ৰবি।

নৰীয়া।—(আকৌ উখাউল দি উঠে)।

বেজ।—বাৰু, আৰু কোনোবা এজনা আছে। দেখা যাওক। যাচোন পকাজলকীয়া গোটাদিয়েক লৈ আহ।

মাক।—(হুমুনিয়াহ্ পেলাই) বাৰু, যাওঁ আনোগৈ। (প্ৰস্থান)।

নৰীয়া।—(আকৌ প্ৰলাপ বকে)।

বেজ।—ৰবি, অলপ ৰবি, আহিছে তোৰ আহুদি।

মাক।—(জলকীয়া আনি দি, আমনজিমনকৈ আঁঠু লৈ বহি একাণপতীয়াকৈ চাই থাকি) হে ঈশ্বৰ, কিৰ্পা কৰাঁ মোৰ বোপাইক, পৰ্ভু।

বেজ।—ল তোৰ আহুদি (পকা জলকীয়া এটা নৰীয়াৰ নাকত ভাঙ্গি দিয়ে)। যাবি নে নেযাৱ, ক এতিয়া।

নৰিয়া।—(জলকীয়াৰ জালত চিয়ঁৰি-বাথৰি ঠেৰেঙ্গা লাগে)।

বেজ।—কেনে পাইছ? যাবি নে নেযাৱ?—গলি নে নাই?

নৰীয়া।—(ঢেলেকাঢেলেকিকৈ চিপ্ লয়)।

বেজ।—(গতিক বিষম দেখি খৰ্ধৰ্কৈ পুথি মোনাত ভৰাই লৈ) হুঁঃ, এটা হলেহে চাব পাৰি; দুটা-তিনটা ভূতে কেতিয়াবাৰে পিড়ি ধৰিলে। কি কৰিম! নোৱাৰিলোঁ ৰখাব! (বেগাবেগিকৈ প্ৰস্থান)

মাক।—(হিয়া ভুকুৰাই) ঔ, মোৰ বোপাই কলৈ গলিঔ! এতিয়াই আছিল কথা কৈ, এতিয়াই মাত হেৰালঔ! মোৰ বোপাইৰ দেহৰপৰা জীৱটো কোনে উলিয়াই নিলিঔ!

(মুক্তিনাথৰ প্ৰৱেশ)

মুক্তি।—দেহিঐ, কেনেকৈ কি হল, বাই?

মাক।—(বাউলী হৈ) এ, কিনো সোধাঁ মোৰ দোতা! যি হব লাগে হল! মই মাথোঁ নমৰি জীয়াই আছোঁ!

মুক্তি।—নৰীয়াক দৰপ-জাতি খুৱাইছিলি নে? অকল জ্বৰেই নে আন বিকাৰো আছিল?

মাক।—আছিল, আছিল, আন বিকাৰো আছিল। সেয়া নহয়, বেজে কৈ গৈছে। এটা নহয়, দুটা-তিনটা ভূতে ধৰিছিল। বেজে জানিবা জাৰি জাৰি এটা খেদিলে; আৰু এটা খেদিবলৈ নাকত পকা জলকীয়া ভাঙ্গি দিওঁতেই ইকেটা ভূতে মোৰ পোনাক নিলেই! ঔ, মই ক'ত মৰোঁগৈঔ! (মাটিত পৰি মূৰ্চ্ছা যায়।)

মুক্তি।—হৰি, হৰি! কি হৃদয়বিদাৰক কথা! ভূত-বিশ্বাস আৰু বেজৰ উৎপাতে সৰ্ব্বনাশ কৰিছে!—বাই, যি হব লগা আছিল হল, বেজাৰ কৰাৰ আৰু সকাম নাই। এইবোৰ সকলো মিছা; ভূতও মিছা, বেজও মিছা। তইঁতে মিছা বিশ্বাসত ধৰি হে মৰিছ। মই বাৰু পাচত ভালকৈ ভাঙ্গি কম। এতিয়া মৰা নিবলৈ মই বেগতে মানুহ মাতি আনোগৈ। তই থিৰ হ।

(মুক্তিৰ বেগেৰে প্ৰস্থান)।

(আগকালে আন পটৰ ঢাকনি পৰে)।

—⁂—

তৃতীয় পট।

(গাৱঁলীয়া মাজবাট)।

ভূতনাথ আৰু ধৰ্ম্মেশ্বৰ।

ধৰ্ম্ম।—আমাৰ উদ্দেশ্য আজিলৈকে দেখোন অলপো সিদ্ধি নহল! মই আৰু ক্ৰমাৎ হতাশ হৈ হে গৈছোঁ।

ভূত।—কি কোৱা?—হতাশ! এনে কথা মুখত নানিবাঁ, ৰাজখোৱা! আমি যি ব্ৰত লৈ ওলাইছোঁ, তাক পালন কৰিবলৈ প্ৰাণপণে যত্ন কৰি গৈ থাকিমহঁক। "মন্ত্ৰৰ সাধন কিম্বা শৰীৰ পতন" এই দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা আমাৰ মনৰপৰা কেতিয়াও আঁতৰ হব নালাগে। ভূত-বিশ্বাস ঠাপতে গুচোৱা বস্তু নহয়।

ধৰ্ম্ম।—বুজিছোঁ। কিন্তু, মনে মানিলে হে! দুটা-এটা কাৰ্য্যৰ ফল ধৰা নেদেখিলে মনত উৎসাহ লাগিব কেনেকৈ? আৰু এটা কথা—

ভূত।—নাই আন কথা। তোমালোক জনদিয়েকক ভিতৰি অলপ বিগাৰি যোৱা যেন মই গম্ পাইছোঁ। সেই বাবে মই বৰ দুখিত; কিন্তু হতাশ নহওঁ। তোমালোকে এৰিলেও মই আমাৰ উদ্দেশ্য নেৰোঁ, নিশ্চয় জানিবাঁ।

ধৰ্ম্ম।—আমি নো এৰিম কিয়?—নেৰোঁ। ময়ো "নমৰোঁমানে চাম, দুবুৰে মানে বাম" বুলিয়েই ধৰিছোঁ। এৰিম কিয়?—পিচে, এটা কথা। বকৰা, তোমাক ভাবিবৰ মন নাই; ভাঙ্গি কওঁ। অলপ দকৈ গমি চাবাঁ, কিন্তু বিষম নাপাবাঁ।

ভূত।—নাপাওঁ বিষম। কোৱাঁ। খোলাখুলি আলোচনা হে ভাল।

ধৰ্ম্ম।—কথা হৈছে, মন আৰু অন্তৰ একে কৰিব পৰা নাই দেখোন।

ভূত।—মই কথাষাৰ ভালকৈ তং কৰিব পৰা নাই ; আৰু অলপ মুকলিকৈ কোৱাঁচোন।

ধৰ্ম্ম।—বোলোঁ, মনে যি মানিব খোজে, অন্তৰে তাক পালিব নোৱাৰে দেখোন। অৰ্থাৎ, ভূত নামানোঁ বুলি মন বান্ধি ওলাওঁ হয়, কিন্তু সৰুৰেপৰা যিবোৰ ঠাইত ভূত আছে বুলি বিশ্বাস কৰি আহিছিলোঁ, তাৰ ওচৰ চাপিলেই দেখোন বুকু কঁপি উঠে!

ভূত।—সঁচা। তুমি সঁচা কথা সৰলভাৱে কৈছাঁ। ভূত-বিশ্বাসে আমাৰ সমাজৰ হাড়ে-হিমেজুৰে এনেকৈ ভেজিছে যে, তাক বাজ কৰি ততালিকে তাৰ জইন্ মাৰিব নোৱাৰি। কিন্তু, মানুহৰ অসাধ্যও একো নাই ; আৰু অভ্যাসত সকলো সিজে। ভূতৰ কথা, ভূতৰ গল্প সৰুৰেপৰা শুনি শুনি বিশ্বাস কৰাৰ কাৰণে সি আমাৰ অন্তৰত এটা স্বাভাৱিক অনুভূতি (instinct) হৈ বহিছে। ভূত-বিশ্বাসে আমাৰ অন্তৰত এনে ভাৱে থিত্ লৈছে যে, তাক এৰোঁ বুলিও এৰিব নোৱাৰাত পৰিছোহঁক। কিন্তু, যুক্তি খটাই অভ্যাস কৰিলে, তাক মনৰপৰা বাজ কৰি দিয়াটো অসম্ভৱ নহব।

ধৰ্ম্ম।—ঠিক কৈছাঁ। সেইটো ময়ো কওঁ। মাজে মাজে অভ্যাসতো ধৰিছোঁ। কিন্তু, মনে মানিলেও অন্তৰে নামানে! ভূত-বিশ্বাস নাহিলেও, ভয়টো স্বভাৱতে আগধৰি আহি পৰে।

ভূত।—সঁচা। এদিন-দুদিনৰ অভ্যাসেৰে ভূত-বিশ্বাস আৰু ভূতলৈ স্বাভাৱিক ভয়ৰ উদ্রেক হোৱাটো গুচাব নোৱাৰি। সেই কাৰণে, সততে ভূত থকা বোলা ঠাইবোৰত অকলে গৈ আত্ম-পৰীক্ষা

কৰিব লাগে। এনে অভ্যাস যিমান ঘন্ হব, ভূত-বিশ্বাস আৰু ভূতলৈ ভয় সিমান সোনকালে গুচিব।

ধৰ্ম্ম।—যত্নৰ ক্ৰটী কৰা নাই। দেখা যাওক, সময়ত কি ফল ধৰেগৈ।

ভূত।—ফল নিশ্চয় ধৰিব। মাথোন, নিজে অভ্যাস কৰাৰ লগে লগে আনকো অভ্যাস কৰাবলৈ আমাৰ অবিশ্ৰান্ত পৰিশ্ৰম হব লাগে। বিশেষ, আমাৰ সমাজৰ অশিক্ষিত মানুহক অভ্যাসত লগোৱাৰ আগেয়ে সহজ আৰু সৰল বুজনিৰে সৈতে ভূত-বিশ্বাসৰ অমূলকতা আগধৰি কাৰ্য্যৰ পটন্তৰত দেখুৱাবলৈ চাব লাগে।

ধৰ্ম্ম।—চলিছোঁ তো সেই ভাৱেই। দেখোঁ, কিমানলৈ আগুৱাব পাৰোঁহঁক।—অ, আজি মিঃ ফুকনৰে সৈতে আমাৰ দেখাদেখিয়েই নহলচোন!

ভূত।—দেখা হোৱাৰ কথাও নাছিল। তেওঁ আজি ভূত-ভ্ৰান্তিৰ পটন্তৰ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ গাওঁ ফুৰিছেগৈ হব পায়।

ধৰ্ম্ম।—হব পায়। তেওঁ হলে প্ৰাণটোঁকি লাগিছে দেই।

ভূত।—সঁচা। তেওঁৰ অন্তৰৰ ভাব আৰু মুখৰ কথাত অকণো অমিল নাই। নেদেখা নে, মিঃ ফুকনে জয়াৰ ঠাইবোৰত কেনেকৈ বুকু ডাঠি ফুৰে।

ধৰ্ম্ম।—নেদেখিম কিয়? মই নিজে কেইবাদিনো তেওঁক অকলে কেইবাখনো জয়াৰ ঠাইত লগ পাইছোঁ। বাৰু, বৰুৱা, আজিৰপৰা ময়ো তেওঁৰ দৰেই বুকু ডাঠি ফুৰিবলৈ অঙ্গীকাৰ কৰিলোঁ। অহা মঙ্গলবাৰে, আঁউসী ৰাতি, মৰণৈ পাৰৰ মৰিশালিলৈ গৈ, মই চূড়ান্ত আত্ম-পৰীক্ষা কৰিম।

ভূত।—কিন্তু, সেই পৰীক্ষাৰ নিদৰ্শন পালে হে আনে পতিয়াবলৈ চল লাগিব।—নহয় জানো?

ধৰ্ম্ম।—সঁচা। বাৰু, সেই ৰাতি মৰিশালিলৈ গৈ, মই এটা মৈদামৰ ওপৰত খুঁটি এটা পুতি থৈ আহিমগৈ। পিচদিনা তোমালোক আটাই-কেইওজনে চাবাঁগৈ।

ভূত।—ভাল কথা। মই আজিয়েই এই কথা আমাৰ ফুকন, স্মিথ আৰু আঙ্কাৰক জানিবলৈ দিম। আশা কৰোঁ, আগন্তুক আত্ম-পৰীক্ষাত তুমি সুকলমে উত্তীৰ্ণ হবাঁ। এতিয়া যাওঁগৈ বলাঁ।

(দুইবো প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ পট।

বধাকাৰ দলনিৰ মহখুঁটি।

(এটা গুৱালৰ প্ৰবেশ)

গুৱাল।—(আতঙ্কত অস্থিৰ হৈ ফোঁপাই ফোঁপাই) মৰিলোঁ, মৰিলোঁ! কোনে ৰাখে আজি মোক গোসাঁই! এই নিজান খুঁটিত মই কেনি যাওঁ, ক'ত পলাওঁ! আইঔ! আকৌ পায়হি পায়হি যেন লাগিছেঔ! (মুক্তিনাথৰ প্ৰবেশ)

মুক্তি।—এইটোচোন গঙ্গাকাই। হেৰ, গঙ্গাকাই, তোৰ হৈছে কি? হায়ঔ-বিঔখন লগাইছ দেখোন?

গুৱাল।—এ, কিনো সোধা বুপাটি! ভাল ওলাইছাঁহি এনে পৰত। তোমাক ঈশ্বৰ হে বুলিছোঁ। সঁচাকৈয়ে তুমি মোক জীয়াবলৈ হে আহিলা, বুপাটি!

মুক্তি।—কিনো হৈছে? কচোন বাৰু, ক। ইমানকৈ আতুৰ হৈছ নো কিয়? কোনোবাই কিবা কৰিলে নে কি?

গুৱাল।—বুপাটি! কিহবাই কিবা কৰিছে নে বুলি সোধাঁ। তেহে বিহাবলৈ চল লাগিব, বুপাটি। (বুকুত হাত দি ফোঁপাবলৈ ধৰে)।

মুক্তি।—বাৰু, সুধিছোঁ সেই বুলিয়েই। কচোন, কিহে নো কি কৰিলে?

গুৱাল।—বুপাটি! মোক অকলে টঙ্গি-ৰখীয়া থৈ আনবোৰ গুৱাল মাছ-খড়ি বিচাৰি দিহাদিহি গৈছে। মই অকলে অকলে মহ চৰাই থাকি, ভাগৰ লগাত, সৌখিনিতে বহি পৰিলোঁ। বহি বহি মহজাকৰ ফালে চাই আছিলোঁ। পিচে, বৰ ভাগৰে ধৰিলে। কালি ৰাতি ভাত খাবলৈকো নহল। ভোকত পেটে কল্মলাবলৈ ধৰিলে। চকুৰ আগত ঝলক্-তবক্ যেন লাগি আহিল। বহি থাকোঁতেই টোপনিয়ে চকু দুটা মুদাই নিবলৈ ধৰিলে। এনেতে,— ঔ! বুপাটি, ধৰাঁ ধৰাঁ মোক! ধৰিলেহিঔ! (মুক্তিৰ গাত গবামাৰি ধৰেগৈ)।

মুক্তি।—ভয় নকৰিবিচোন। মই আছোঁ, একো ভয় নাই। কৈ যা কি হল।—পিচে?

গুৱাল।—(টেলেকাটেলেকিকৈ) পিচে বুপাটি, বৰ ডাঙৰ,—ঔ বুপাই! বৰ শকত! বৰ ওখ! আমাৰ গোনা মহটো যেন শিং-লগা— কিবা এটাই ছঁয়াময়াকৈ আহি মোক হেঁচা মাৰি ধৰিলেহি!—ঔ আই! মই তাৰ মূৰৰ ছাঁটো হে দেখিলোঁ!—তাৰ শিংযোৰ! বুপাঔ! আমাৰ মেনী মহ জনীৰ শিঙ্গতকৈও দীঘল-বহল! (কঁপিবলৈ ধৰে)।

মুক্তি।—বাৰু, কৈ যা। কৈ অন্ত কৰ। নকঁপিবিচোন। মই আছোঁ নহয়; ভয় নাই।

গুৱাল।—বাৰু, বাৰু, নকপোঁ, বুপাটি! (থকৰ্-বকৰ্কৈ) কি কম? সেই ভূতটোৱে—সেইটো মহ-যথ হব পায়—মোক গিলিপ মাৰি ধৰিলেহি। মই মূৰপোলোকা দি কথমপি হে এৰাই এইখিনি পাইছোঁহি, বুপাটি!

মুক্তি।—বাৰু, তই যেতিয়া সৌখিনিত বহি কল্মটিয়াইছিলি, তেতিয়া তোৰ সপোন দেখা যেন লাগিছিল নে?

গুৱাল।—ওঁ, হয়, বুপাটি, হয় লাগিছিল।

মুক্তি।—বাৰু, তেতিয়া তহঁতৰ মেনী মহজনী কোন্খিনিত আছিল?

গুৱাল।—সৌখিনিত (হাত মেলি দেখুৱায়)। তাই ঠিক মোৰ পিঠিৰ পোনে-পোনে বেলি ওলোৱাৰ পিনে আছিল।

মুক্তি।—আহচোন সেইখিনিলৈ যাওঁ। মই ভালকৈ চাওঁগৈ।

গুৱাল।—ওঁহুঁ, মই নেযাওঁ; তুমিয়েই যোৱাঁ, বুপাটি। মই ইয়াৰপৰাই দেখুৱাম (ঠক্ঠক্কৈ কঁপে)।

মুক্তি।—বাৰু, আহোচোন আহ। কিহৰ ভয়, মই আছোঁ নহয়? (মুক্তিয়ে হাতত ধৰি টানি নিয়ে। গুৱাল কঁপি-কঁপি চুঁচৰি যোৱাদি থকৰ্-বকৰ্কৈ যায়)।

গুৱাল।—তুমি মোৰ কাষৰপৰা নেযাবাঁ আকৌ?

মুক্তি।—বাৰু নাযাওঁ। তই আগৰ ঠাইতে আগৰ দৰে বহচোন।

গুৱাল।—(কাওবাওকৈ) এ-হে-এ, মই নোৱাৰোঁ বহিব। ভূতটোৱে আকৌ হেঁচা মাৰি ধৰিবহি!

মুক্তি।—নধৰে বাক, বহচোন। (হেঁচা মাৰি বহুৱাই মুক্তিয়ে গুৱালৰ পিচ্ফালে থিয় দি নিজৰ বাহু দুটা তুলি মহৰ শিঙৰ দৰে ধোৰ খুৱাই হেন্দোলনি দিয়ে)। কচোন বাক, আগত কি দেখিছ?

গুৱাল।—তোমাৰ ছাঁটো দেখিছোঁ, বুপাটি। মহৰ শিঙৰ দৰে তোমাৰ হাত দুখন তুমি ঘোৰখুৱাই লৰাইছাঁ।

মুক্তি।—বাৰু, তোৰ মেনী মহজনী আছিল কোন্ খিনিত ?

গুৱাল।—ঠিক সেই খিনিতে। তুমি থিয় দিয়া ঠাইতে।

মুক্তি।—বাৰু, তেন্তে তই এতিয়া দেখা ছাঁটো মেনী মহজনীৰ ছাঁ নো নহব কিয় ?

গুৱাল।—(অলপ তং কৰি) হব পাৰে।

মুক্তি।—আৰু, তেতিয়া তোৰ সপোন দেখা যেন লাগিছিল; সপোনত নাভুত-নাশ্ৰুত কাণ্ড দেখি,—নহয় জানো ?

গুৱাল।—হয়। সপোনতো দিঠকত দেখাৰ দৰে দেখি।

মুক্তি।—তেন্তে আচল কথা বুজাই কওঁ, শুন্। ভোকত তোৰ গা এনেয়ে আচন্দ্ৰাই কৰি আছিল। তাতে ভাগৰ-টোপনিৰ জিলিমিলিত কিবাখন দেখিলি। ছাঁটোকে বাঘটো যেন দেখাৰ কথা তই জানই। তইঁতৰ মেনী মহৰ ছাঁটোকে সেই অৱস্থাত তই কিবা এটা যেন দেখিলি। আচলতে সি ভূত নহয়। সেই বোৰকে নজনা মানুহে মিছামিছিকৈ ভূত ভাবি ভয় খায়। বোলে, বনৰ বাঘে খাওক-নাখাওক মনৰ বাঘে খায়।—নহয় নে ?

গুৱাল।—(তং কৰি চাই) হয়। স্বৰূপ কৈছাঁ, বুপাটি ! বাৰু, এতিয়াৰপৰা এই কথা মনত ৰাখি ফুৰিম। আনবোৰ গুৱালকো আহিলে কম। ভাল গিয়ান দিলাঁ, বুপাটি !

অঙ্কপাত।

৪। অঙ্ক।

প্ৰথম পট।

(শিৱদৌল)

এজন সন্ন্যাসী আৰু দুজন "ছেলা"।

১ম, ছেলা।—(ভাং মলি মলি) বেবাজী, হামি ইস্কু মলি মলিকে একদম্ জহৰ বনাই দেগা। আপুনি দেখেগা।

সন্ন্যাসী।—হাঁ, আচ্ছেই হে, বানাও।

২য়, ছেলা।—চাওঁ, ভাই, মোক দিয়াচোঁ ; ময়ো এমলা মাৰি দিওঁ। (১ম, ছেলাৰপৰা ভাং-টিকিৰা নিজৰ হাতলৈ লৈ মলি মলি সন্ন্যাসীক দি) দেখিয়ে বেবা, হামি মলি মলিকে একদম্ বৰএঠাকা মাফিক্ লেটেকা কৰি দিয়াহেঁই।

সন্ন্যাসী।—(গোটাদিয়েক টিপনি দি ভাংটিকিৰাটো ১ম, ছেলাৰ হাতলৈ দি) ইচিকো জহৰ বল্তা। আভি কুঁটুকে লাগাও।

১ম, ছেলা।—বহুত এচ্ছা বেবা! (ভাং কুটিবলৈ লাগি যায়)।

২য়, ছেলা।—এচ্ছা, বেবা! হামি এক বাট পুছিব মাঙ্গিছে।

সন্ন্যাসী।—আচ্ছা পুছও, ক্যাবাত.।

২য়, ছেলা।—বেবা! আপুনি এক্কাৰ ৰাতি মৰিশালিমে কিয়া আস্তে হৰ্দম যাতাহে?

সন্ন্যাসী।—যাতাহেঁই বহুত-বড়া কামকোৱান্তে।

২য়, ছেলা।—কিয়া কাম, বেবা ?

সন্ন্যাসী।—ওই কাম্‌কা বাৰ্ত্ আভি তোম্‌কো বাটানেকো বখত্ নাহিহেঁই।

২য়, ছেলা।—এচ্ছা বেবা ! হুঁৱা যানেকো আপ্‌নাকো ডৰ্ নাহি লাগে ?

সন্ন্যাসী।—ক্যা ডৰ্ ? কিচ্‌কো ডৰেগা ?

২য়, ছেলা।—কিয়, ভূতকো নাই ডৰ্ কৰেগা ?

সন্ন্যাসী।—আৰে, চব ভূতকো হাম আপ্‌না কৰ্কে লিয়াহেঁই। আভি হাম ভূতকো নাহি ডাৰ্তাহেঁই।

২য়, ছেলা।—ভূত কেইচা মাফিক আপোন হগা বেবা ?

সন্ন্যাসী।—আৰে, বুৰ্ব্বক ! পঞ্চভূত তো হামাৰা আপ্‌না বদনমেই হেঁয়। উচ্‌মে বাহৰকা তবাম ভূত জম্‌গিয়াহেঁই। আভি হাম্ পূৰা ভূত হো গিয়াহেঁই।

২য়, ছেলা।—(আতঙ্কিত হৈ মনে মনে) কিনো কয় এওঁ ! এওঁ হেনো নিজেই এটা পূৰা ভূত ! বুপায়ও, আমিচোন আচলটোৰে সৈতেই সঙ্গ পাতিছোঁহি !

১ম, ছেলা।—(ভাংচিলিম লগাই আগবঢ়াই দি) ধৰিয়ে বেবাজী।

সন্ন্যাসী।—(ভাংচিলিম টানিবলৈ দিহা লগাই লৈ) বোম্ সদাশিব, বোম্ কৈলাসপতি, বোম্ মুক্তিনাথ বাবা, বোম্ ! (চিলিমত টান মাৰি নাকে-মুখে ধোৱাঁ এৰি, তাৰ পাচত আকৌ দুটা টান মাৰি লৈ চিলিম ছেলাৰ হাতলৈ দিয়ে) আভি পিউ তোম্‌লোক্। (চকু মুদি ধ্যানত মগ্ন হয়)।

২য়, ছেলা।—(স্ফূৰ্ত্তিৰে সৈতে ভাং চিলিম টানিবলৈ চিয়াই লৈ) বোম্ মহাদেৱ ! বোম্ ! (দীঘলকৈ টান মাৰি নাকে-মুখে ধোৱাঁ উলিয়াই চিলিমটো প্ৰথম ছেলালৈ পাৰ কৰে)।

১ম, ছেলা।—(টানিবলৈ দিহা লগাই লৈ) বোম্ বোম্ বোম্ মহাদেৱ! খানেৱালাকো খড়ি মাটি, দেখনাৱালাকো পেট ফাটি, বোম্ (দীঘলকৈ এটা টান মাৰি চিলিমৰ ওপৰলৈ জুই উলিয়াই নাকে-মুখে ধোৱাঁ বাহিৰ কৰে)।

১ম, ও ২য়, ছেলা।—(কেইবাৰমান ভাংচিলিম ছুইবো মাজত সলনা-সলনিকৈ টানি জলকা লাগে)।

২য়, ছেলা।—(চঁক্ লৈ) জানিছাঁ নে ভাই, এওঁ বেবাজী হেনো নিজেই এটা ভূত!

১ম, ছেলা।—ওঁ, শুনিলোঁ তো এতিয়াই তেওঁ কোৱা। আৰু, শুনিছোঁ এওঁ হেনো মৰিশালিলৈ গৈ মৰা-শৰৰ ওপৰত বহি ময়াপী ভূতৰ লগত কথা পাতি থাকেগৈ!

২য়, ছেলা।—নিজে ভূত নহলে নো বাৰু এনে অদ্ভুত কাম কৰিব পাৰে নে?

১ম, ছেলা।—নোৱাৰে নোৱাৰে। আৰু, কাৰ সাধ্য, অকলে মৰিশালিলৈ যায় এন্ধাৰ ৰাতি!

২য়, ছেলা।—পিচে, আমি এনে জনৰে সৈতে সঙ্গ পতাটো ভাল হৈছে জানো? এওঁ আমাক ছলিছে যেন পাইছোঁ।

১ম, ছেলা।—ওঁহুঁ, নাই হোৱা, নাই হোৱা ভাল। কেতিয়াবা বঙ্ককেই ভক্ষক হব পিচে!

২য়, ছেলা।—(ধ্যানমগ্ন সন্ন্যাসীৰ চকুলৈ আঙুলিয়াই) চোৱাচোঁ, চোৱাচোঁ হেৰা, চকুযোৰে কেনে কৰিছে!

১ম, ছেলা।—ঐ আই! হয়ো কি নহয়! চকু-আওনিয়েদি কিবা এটা ওলায়-ওলায় যেন দেখি যাওঁচোন!

২য়, ছেলা।—নেদেখি নো কি! ঐ আই! চাওঁতেই ধৰেহি ধৰেহি যেন লাগি যায়! জানিছানে, এই ছেগতে পলোৱা হে ভাল। নহলে—

১ম, ছেলা।—নহলে ধৰিবহি কোনোবা এছেগত। আহাঁ, আহাঁ, দেওঁ, আঁতৰোঁ। লাহে লাহে। তেওঁ গম্ নোপোৱাকৈ। আহাঁ, আহাঁ, আহি থাকা। (খোজ মাৰি মাৰি আঁতৰে)।

২য়, ছেলা।—এৰা। বলা, বলা। ধীৰে ধীৰে (দুয়ো হাতৰ সাৰে ভৰিৰ সাৰে এখুজি-দুখুজিকৈ আঁতৰি গৈ থাকে)।

সন্ন্যাসী।—(চকু মেলি) আৰে! ক্যা হোৱা তোম্‌লোগ্‌কো? কাহাঁ ভাগ্‌তাহেঁই?

১ম, ছেলা।—ঐ আই! চকু নে জুই ঐ এইকুৰা!

২য়, ছেলা।—বুপায়ঐ! চকু চমক্ লগাই নিছে! ভূত নহলে নো এওঁ এনে অগ্নিবান মাৰিব পাৰে নে?

সন্ন্যাসী।—(থঙ্গত টেলেকাকৈ চাই) ক্যা বল্‌তাহেঁই তোম্‌লোগ্?

১ম, ছেলা।—হেৰৌ কি চাই আছ ঐ! ধৰেহি এতিয়া! সঁচাকৈয়ে এইটো ভূতে ধৰে এতিয়া আমাক ঐ!

২য়, ছেলা।—ঐ ধৰিলেঐ! খালেঐ! মৰিলোঁ ঐ! (১ম, ছেলাক গবামাৰি ধৰে, আৰু দুয়ো গবীয়াগবিকৈ ভয়ত কোঢ়াল লগাই লৰি পলায়)।

সন্ন্যাসী।—(আচৰিত হৈ থিয় দি) এ ক্যা বাত্? ক্যা হোৱা ইন্‌লোগ্‌কো? আৰে, জেৰা ঠাৰ, শুন্ লওঁ হামাৰা বাত্। (পিচে পিচে বেগেৰে খেদি যায়)।

দ্বিতীয় পট।

(গাঁৱলীয়া খালবাট)।

দুজন গঞা।

১ম, গঞা।—(প্ৰৱেশ) উঃ, এনে জয়াৰ ঠাই দেও! গোটেইখন নিজান-নিটাল। কেনিও দেউ-মনিচ্ এটি দেখিবলৈ নাই। এই নেসেনা বাটেদি অকলে অহাটো ভাল হোৱা নাই একা। কাকো লগ-ভাগ লবলৈকো নহল। কি কৰিম, সিজনীয়ে আকৌ তত্ দিলেহে! ইঃ, গাটো জিকাৰি উঠেচোন! কি কৰোঁ। আগলৈ চালেও মৰোঁ, পিচলৈ চালেও ডৰোঁ!

২য়, গঞা।—(প্ৰৱেশ) অ, সেইটি মথুৰা ককাই নে? কলৈ যা, ককাইটি?

১ম,।—(মনতে) উঃ বইখা পালোঁ দেও। (ফুটাই) হয় ভাইটি, তইঁতৰ গাঁৱলৈকে বুলি আহি আছোঁ।

২য়,।—সকাম?

১ম,।—এ, কিনো কম বুপাই! মোৰ লবাটিৰ টান নৰিয়া। আজি দুদিনমানৰপৰা যোৱা-খোৱা। কালি দুপৰীয়া বাজলৈকে উলিয়াইছিলোঁ!

২য়,।—পিচে?

১ম,।—পিচে, সেই ৰবেই আছে। আজি পুৱা মঙ্গলতীয়ে কৈছেহি, বোলে জলশাই ডাঙৰীয়াৰ দোষ লাগিছে। সেই দেখি, ভকতক চাউল

একঠা খুৱাবলৈ বুলি আম্‌ৰলীয়া হাঁহ এটা বিচাৰি ওলাইছোঁ। পাম নে তইঁতৰ গাঁৱত ?

২য়, ।—ওঁ, পাবি। পিচে, এটা কথা নহয়! জলশাই ডাঙৰীয়াৰ হৈ বগা হাঁহেৰে হে চাউল খুৱায়। ক'ত নো বুঢ়া হলি, ইমানটো কথাকে বুজ নাই!

১ম, ।—এৰা, বুপাই! কিবা বোলে নে, চন্‌বলিয়াৰ দৰে হে হৈছোঁ। নৰীয়াক পৰ দিওঁতে দিওঁতে চকুৰ টোপনি আৰু পেটৰ ভাতো হেৰাইছে।

২য়, ।—নকবি আৰু ককাইটি! মোৰো সেই দশা!

১ম, ।—কিয়, কি হৈছে ? তইঁতৰ ঘৰতো কিবা পয়মাল হৈছে নে কি ?

২য়, ।—নহয় নো কি আকৌ। আজি সাদিন একেটা জ্বৰে মোৰ সৰু ছোৱালীটো চেপেটা কৰিলে ককাই! গল ৰাতিৰপৰা আকৌ কোনোবা এজন দেউ-ভূত লাগিছেহি; নৰীয়াই চাটিফুটিকৈ বলকিব লাগিছে, তৰণিকে পোৱা নাই!

১ম, ।—পিচে, কি বেৰষ্টা নো কৰিছ ?

২য়, ।—কৰিম নো কি! জৰী এগছকে জৰাই নিবলৈ বুলি, তইঁতৰ গাঁৱৰ 'পণ্ডিত-বুঢ়াৰ' কাষলৈ লৰি আহিছোঁ। পামগৈ নে তেওঁক ঘৰত ?

১ম, ।—ওঁ, পাবিগৈ। মই আহোঁতে তেওঁ খাই উঠি মুহদি লৈছিল। যা, যা, পণ্ডিত-বুঢ়াৰ জৰীয়ে বৰ গুণ দিব ?

২য়, ।—এৰা, তেওঁৰ বৰ নাম। তেওঁৰ নাম শুনিলেই হেনো ভূত পলায়।

১ম, ।—নকৈছোঁ। তেওঁ এগৰাকী বৰ বিচৈখনীয়া বেজ। অঃ, তেওঁৰ গাত ভালেমান গুণ আছে, বুপাই।

২য়,।—আৰু নো কি গুণৰ কথা কৈছ?

১ম,।—ঐ ৰাম! তেওঁক ভূতেও বাট এৰি দিয়ে নহয়। তেওঁৰ হাতত যে বেৰী-দিয়া লাখুটীডাল দেখিছ, তাতে আছে সোপায়।

২য়,।—কেনেকৈ, কেনেকৈ? ভাঙ্গি কচোন।

১ম,।—বাৰু, কওঁ শুন্। বেৰীটোৰেপতি একোফাঁকি মন্ত্ৰ, বুইছ? যি ভূতেই হওক, তেওঁ লাখুটীডাল দাঙ্গিলেই চাঁত্‌কৰে আঁতৰ হয়।

২য়,।—ভালেটি হে! তেওঁ সিদিনাখন আমাৰ গাঁৱত নৰীয়া চাই ৰাতি ঘৰলৈ উলটিছিল, জানিছ? মঙ্গলবাৰ, আঁউসী ৰাতি। এই ঠাইতে কোনোবা খিনিত, ঐ গছ এজোপাত এটা ভৰি আৰু বাটৰ সিপাশে পমাগছ এজোপাত আনটো ভৰি দি, কন্ধ্ এটাই তেওঁক আগচি ধৰিছিল। পিচে, তেওঁ হাতৰ লাখুটীডাল টোৱাওঁতেই চাঁত্‌কৰে কন্ধটো ময়াপী হল।

১ম,।—(জিকাৰ খাই উঠে) ঐ ৰাম! এই খিনিতে! ইপাশে সৌ জোপা ঐ-গছ; সিপাশে সৌ জোপাচোন পমা গছ! আমি তং কৰাই নাই। ভাইটি, চাপি আহ। গালৈকে টান পৰিলচোন।

২য়,।—হয় যে নহয়! (চঁক্ লৈ চাপি যায়)। আৰু হেনো ককাইটি,—

১ম,।—আৰু? জুৰিছে ইমানেই। তেও বাৰু, কচোন আৰু কি?

২য়,।—কন্ধটোৱে হেনো এইখিনিত,—ঐ আই, এই খিনিতে!—এই খিনিত ছলিব নোৱাৰি আকৌ আগচি ধৰিলেগৈ। পোনতে সি কলা মেকুৰী এটা হৈ তেওঁৰ আগেদি পাৰ হয়; তাৰ পাচত, আৰু অলপ আগত গৈ, পথালিকোবোৰা এটা হৈ পণ্ডিত-বুঢ়াৰ ঠেংতলে মৰকিবলৈ বাগৰি আহিছিল। এনেতে—

১ম,।—কিয়, কিয়, ঠেংতলে সৰকে কিয় ?

২য়,।—নেজান নে ? ভূতে ঠেংতলে সৰকিবলৈ পালেই জানিবি, সি তোক ছলিলে! ক'ত নো বুঢ়া হলি, ইমানটো কথাকে নেজান! কওঁ শুন্। তোক যদি ভূতে তাৰ ঠেংতলে সৰকাব পাৰিলে, তেনেহলে সি লাগিল তোৰ পিচ্। আৰু, ভূতে যদি তোৰ ঠেংতলে সৰকিবলৈ সুৰুঙ্গা পালে, তেনেহলে তো কথাই নাই, তেতিয়াই তোক ছলিব! ভূতে এইদৰে ছলিয়েই তো আমাক খাইছে! ভূত মৱাপী। আমি কণা মনিচ্, তাক নেদেখোঁ। সি কিন্তু দেও-চকুৰে আমাক দেখি থাকে। বেজ-গিয়ানীয়ে মাথোঁ মন্ত্ৰৰ বলত ভূত দেখা পায়। সেই গুণে হে তো পণ্ডিত-বুঢ়াই কন্ধ্‌টোক আগধৰি দেখা পালে। দেখা পায়েই মন্ত্ৰেৰে বেৰী লগোৱা তেওঁৰ হাতৰ লাখুটীডাল যেই টোঁৱালে, সেই চাঁতকৰে মৱাপী হৈ ভূতটো থিতাতে নেদেখা হল।

১ম,।—পিচে, পিচে, তেওঁক ছলিব পাৰিলে নে ?

২য়,।—নাই, নোৱাৰিলে। কোমোৰাটো কাষ চাপোঁতেই পণ্ডিত-বুঢ়াই কিবা মন্ত্ৰ এফাঁকি মাতি লাখুটীৰে সৈতে তাৰ গাত মাৰ এটা মৰা মাত্ৰকে কন্ধ্‌টোৱে কোমোৰাৰপৰা ফুটি ওলাই নিজ ভেশ ধৰি লৰ মাৰিলে।

১ম,।—ইঃ, ৰাম-ৰাম! ৰাম-ৰাম! আমি হোৱা হলে পতং!

২য়,।—পতং বুলিছ হে! আমাৰ গাত কি মন্ত্ৰ আছে, তেনে ভূতৰপৰা সাৰিবলৈ ?

১ম,।—ভাল কথাটো শুনালি, বুপাই! পিচে, কৰোঁ কি এতিয়া ? আগুৱাবলৈকো ভয়, পিচুৱাবলৈকো ভয়। অকলে আৰু খোজ এটাকে লবাব নোৱাৰোঁ, বুপাই! তই হলেও মোৰ লগত

উভতি বল, মই হলেও তোৰ লগত উভতি যাওঁ।—কি বোল ? পলমে বিঘিনি মিলাব এতিয়া !

২য়, ।—এবা, বিবুদ্ধি ! মই হলে উভতিব নোৱাৰোঁ ককাইটি, মোৰ ছোৱালীটো যায়-যায় !

৩ম, ।—মোৰ লৰাটোৰ অস্থাও যে তেনেকুৱাই। লৰাৰ যি কি নহওক, শুদা হাতে উলটিব লাগিলে, সিজনীৰপৰা ৰইথা পোৱাই টান হৈছে নহয়। নিৰুপায় !

(ভূতনাথৰ প্ৰৱেশ)।

২য়, ।—কোন্ হে সেইটি ? অ, আমাৰ বপা। বপা, কোন্ ফালে বা যায় ?

ভূত ।—আহিছোঁ এই ফালেই। সম্প্ৰতি তহঁতৰ ওচৰলৈকে।

১ম, ।—কিয়, বুপাটি, আমি কিবা লেঠা লগালোঁ নে কি ?

ভূত। এবা, লগাইছ তো। পিচে, লেঠা বাহিৰত নহয়, ভিতৰত হে। তহঁত দুয়ো ইয়াত যিবোৰ কথা-বাৰ্ত্তা পাতি আছিলি, মই সৌ জোপাটোৰ আৰৰপৰা আটাইবোৰ শুনি আছিলোঁ। তহঁতৰ ভিতৰত যি লেঠা লাগিছে, তাকে ভাঙ্গি দিবলৈ বুলি হে চাপিছোঁহি।

১ম, ।—ভাল, বুপাটি ! কিবা লেঠা দেখিছা যদি, যেনেকৈ ভাঙ্গিব পাৰাঁ, ভাঙ্গি দিয়াঁ। আমি মান্তি আছোঁ।

ভূত। বাৰু, তহঁতে আৰু আগুৱাবও নালাগে, পিচুৱাবও নালাগে। দুয়ো মোৰ লগত মই অহা মাজবাট ধৰি আহহঁক। মই নিবলে তহঁতৰ ভিতৰৰা লেঠা ভাঙ্গি দি সকলো অপায় খণ্ডাই দিওঁগৈ আহহঁক।

১ম, ।—ভাল, বলা, বপা, আগ হোৱাঁ। পিচে, সেই ফালে হাঁহ কিনিবলৈ পোৱা হব জানো ?

ভূত।—হাঁহ নিকিনাকৈ আৰু বেঙ্গ নলগোৱাকৈয়ে তইঁতৰ নৰীয়া ভালকৈ দিওঁগৈ, আহচোনইঁক বাৰু। তইঁতে মিছাতে, ভ্ৰমত পৰি হেবাথৰি খাই ফুৰিব নালাগিব আৰু; মোৰ বুজনি মানি চলিবিইঁক মাথোন। ভূত বুলি একো এটা নাই; সেইটো মনৰ ভ্ৰম হে।

২য়,।—অঃ, তেনেহলেচোন ভালেই। বাৰু, বলাঁ, বলাঁ বপা, বলাঁ।

(তিনিওৰো প্ৰস্থান।)

তৃতীয় পট।

(মৰনৈপাৰৰ মৰিশালি)

(ধৰ্ম্মেশ্বৰ অকলশৰে)

ধৰ্ম্মেশ্বৰ।—(গাত আঁঠুলৈকে পৰা এটা দীঘল এঙাচোলা, কঁকালত তললৈ ফেৰমেলা থোৰেৰে পাটৰ চুৰিয়া, ভৰিত জোতা-মোজা, এহাতে এটা জোঙ্গাল বাঁহৰ খুঁটি, ইহাতে এডাল টাঙ্গোন) উঃ! কি জয়াব ঠাই! চাৰিওপিনে ঘোপমৰা আন্ধাৰ! এনে ক্ষণত এনে ঠাইলৈ মানুহৰ যে সমাগম নায়েই, দেৱতাৰো দৃষ্টি নপৰে! ভালেতো হে মানুহে ভয় কৰে। ভূত নাই বুলি অন্তৰত মোৰ বিশ্বাস যদিও, মনে নামানে, বুকু কঁপি উঠে। উঃ! কি ভয়ঙ্কৰ দৃশ্য! অন্তৰত কি উগুলথুগুল ভাব! কি যে বিষম বিশ্বাস! ভূতৰ ভয় মোৰ অন্তৰত ইমান দকৈ বহি গৈছে যে, তাক যুক্তিৰে সৈতে ককি উলিয়াব নোৱাৰি। সৰুৰেপৰা শুনি থকাৰ ফলত, ভূত-বিশ্বাস এতিয়া এটা মোৰ স্বাভাৱিক প্ৰবৃত্তি হৈ পৰিছে। ইয়াৰ স্থিতি যুক্তিৰ অতীত। মোৰ নিজৰ বিশ্বাস, ভূত নাই। লোককো বুজাওঁ ভূত নাই। কিন্তু, সময়ত নিজৰ সেই অন্ধ বিশ্বাস তল পৰে,

আন্তৰিক অনুভূতি (instinct) ওপৰ উঠে! নিজৰ যুক্তি এতিয়া নিজতে খটাব নোৱাৰা হৈছোঁচোন। ইঃ! গাটো কেনেকৈ জিকাৰি উঠে! পিৰ্‌পিৰ্‌কৈ গাৰ নোমবোৰ কেনেকৈ শিয়ঁৰি উঠিছে! উঃ, হাত-ভৰিবোৰচোন অৱশ হৈ যোৱা যেন লাগিছে! কি কৰোঁ? ভাবিবৰ আৰু সময়ো নাই। অনা-গুণাকৈ থাকোঁতে, উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহবগৈ যেন দেখিছোঁ। যি আছে কপালত, যাওঁ, এটা মৰিশালি-ভেঁটিৰ ওপৰত খুঁটিটো মাৰি থৈ পলাওঁ। কোনোমতে তাকে কৰি উলটিব পাৰিলেই ৰক্ষা। আৰু পলম কৰিবৰ সকাম নাই। খুঁটিটো পুতিবই লাগিব; নহলে কাইলৈ সিবিলাকৰ আগত কোন্ সতে মুখ দেখুৱাম। সোটো কেঁচা ভেঁটি। তাৰ ওপৰত খুঁটিটো মাৰিবলৈকে অঙ্গীকাৰ কৰিছিলোঁ। যাওঁ, (থৰকৃবৰকৃকৈ গৈ মৰিশালি-ভেঁটিৰ ওপৰত থিয় হৈ, চকু-আঁথি মুদি, চাপৰোঁতে লেটৃখাই পৰা চুৰিয়াৰ থোৰৰ আগ জপতিয়াই পৰাত তাৰ ওপৰতে কণামুনাকৈ খুঁটিটো পুতি আঁতৰি আহিবলৈ ধৰোতে লাগি ধৰাত চিয়ঁৰ ধৰে)—ঔ! ধৰিলেঔ! মোক ভূতে ধৰিলেঔ! কোন্ ক'ত আছ, আহ ঔ! (এৰাবলৈ টনাটনি কৰি) ঔ নেৰে ঔ! নিয়ে ঔ! ৰাথহি ঔ! মোক জীয়াই জীয়াই গাঁতৰ ভিতৰলৈ নিয়ে এতিয়া ঔ! হেৰৌ, ভূত আছে ঔ! ভূত আছে বুলি এতিয়া হে জানিলোঁ ঔ! সঁচাকৈয়ে ভূত আছে ঔ! মৰিলোঁ, মৰিলোঁ, জীয়াতে মৰিলোঁ ঔ! হাঁয় বিধি, মোক কি হে আনিছিল ইয়ালৈ ঔ! কেনেকৈ এৰাওঁ এতিয়া ভূতৰ হাতৰপৰা ঔ! (চুৰিয়া এৰি এৰাই লৰ মাৰে)।

অঙ্কপাত।

৫। অঙ্ক।

প্ৰথম পট।

(ধৰ্ম্মেশ্বৰৰ ঘৰৰ কাষৰ উলুৱনি চাপৰি)।

ভূতনাথ, মুক্তিনাথ, সোণেশ্বৰ আৰু ফজলুৰ।

ভূতনাথ।—আমি এইখিনিতে ৰওঁ। মিঃ ফুকন যাওক, মিঃ ৰাজখোৱাক উলিয়াই আনকগৈ।

মুক্তি।—বাৰু। (প্ৰস্থান)

ফজল।—কিয়, আটাইবিলাক যাওঁচোন! তেওঁৰ ঘৰত বহিবলৈ মূঢ়া-চকীৰ নাটনি নপৰে।

ভূত।—নহয়, তুমি বুজা নাই। অটাইবিলাকক দেখিলে ৰাজখোৱাৰ আইতাকে ভিতৰত কেপ্‌কেপাই উঠিব; ঘাইকৈ মোক দেখিলে।

সোণেশ্বৰ।—কিয়?

ভূত।—মই হেনো তেওঁৰ লৰাটো দেউ-ভূত নমনা কৰি খ্ৰীষ্টান কৰিব খুজিছোঁ!

(ধৰ্ম্মেশ্বৰে সৈতে মুক্তিনাথৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

ফজল।—কি ভাই, কি খবৰ?

ধৰ্ম্ম।—খবৰ ভালেই।

সোণ।—পিচে, মৰিশালিত খুঁটি পোতা হল জানো?

ধৰ্ম্ম।—(গহীনাই) ওঁ-ওঁ-ওঁ। দেখিলেই লেখিবা নহয়।

ভূত।—বেচ কথা। বৰ সন্তোষ লগা কথা। Thanks (ধৰ্ম্মেশ্বৰৰ হাতত ধৰি শলাগৰ হাত জোকাৰণি দিয়ে)।

সোণ।—বেচ, ময়ো ধন্যবাদ দিছোঁ। (ধৰ্ম্মক হাত-জোকাৰণি দিয়ে)।

মুক্তি।—ইয়াত আৰু পলম কৰাৰ সকাম নাই। যাওঁ, বলাহঁক, আচল ঠাইত উপস্থিত হৈ আলাপ-আলোচনা কৰোঁগৈ।

ভূত।—এৰা, যাওঁতে যাওঁতেও আমি কথা-বাৰ্ত্তা পাতি যাব পাৰিমহঁক; যাওঁতে আমাৰ ভৰিয়ে হে কাম কৰিব, মুখৰ আজৰি থাকিব নহয়। কি বোলাহঁক?

ফজল।—কি বুলিম, হয় বুলিছোঁ। বাঃ! মিষ্টাৰ বৰুৱাৰ কথাৰপৰা ৰস বৈয়েই থাকে; যেনিবা মৌ-চাক্ হে!

মুক্তি।—মৰিশালিলৈকে পোনাই যোৱা হওক, দুপৰীয়া খোৱাৰ পৰত উলটি ঘৰ পাবগৈ লাগে। বলাহঁক। (সকলোটিৰ প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় পট।

(মৰনৈপাৰ,—মৰিশালি)

(ভূতনাথ, মুক্তিনাথ, ধৰ্ম্মেশ্বৰ, ফজলুৰ আৰু সোণেশ্বৰৰ প্ৰবেশ)

ফজল।—ক'তা ভাই, কেনি? হঁচাকৈয়ে মাৰিলা নে খুঁটিটো? কোন্‌টো? চাওঁ, কবৰৰ ওপৰতে মাৰিলা নে?

ধৰ্ম্ম।—(নিৰ্জ্জু ভাৱে) সৌটো নহয়, য'তে মাৰিছিলোঁ ত'তে আছে। চাই থাকাগৈহঁক।

সোণ।—সৌটো হয়। আহাঁচোঁ, আহাঁচোহঁক চাওঁগৈ, আমি চিন্ লগাই দিয়াটো খুঁটিয়েই হয় নে নহয়। চিন্ লগাটো নহলে গ্ৰাহ্য নহব কিন্তু; কাৰ খুঁটি, কোনে পুতিলে, কি ঠিক্?

(আটাই কেইওজন খুঁটিৰ ওচৰলৈ চাপি গৈ খুঁটিটো বেৰি ধৰি চায়)

মুক্তি।—অঃ, হয়। সেইটোৱেই। আমি চিন্ লগাই দিয়া খুঁটিটোৱেই। সৌটো নহয়, চিন্ ওলাই আছে।

ভূত।—নহব নো কিয় ? সেইটো খুঁটিকে, মিঃ ৰাজখোৱাই সুপুতিলে নো আন ক'ৰ খুঁটি কোনে পুতিবহি ?

ফজল।—হয়তো। তেওঁ নো ইমানটো কথাতে বেইমানি কৰিব নে ? কথাত ৰব নোৱাৰিলে চৰম হব বুলি তেওঁ জানো নেজানে ? (খুঁটিৰ তললৈ তং কৰি চাই) হেৰাহঁক, হৌথন কাৰ কি আকৌ, মন কৰিছাহঁক নে ? এখন পাটৰ চুৰিয়াৰ খোৰতে দেখোন গোঁজটো !

সোণ।—ই, এ ! হয়ো কি নহয়। সেইখনচোন মিষ্টাৰ ৰাজখোৱাৰ চুৰিয়া যেন দেখি।

ফজল।—(জুমি-জুমি চাই) নহয় নো কি ! হঁচা, হিদিনা তেওঁ মিটিঙ্গলৈ পিন্ধি অহা চুৰিয়াখনেই।

মুক্তি।—হয় নে ? চাওঁচোন (হাতলৈ একাঁচল তুলি লৈ চাবলৈ ধৰে)।

ভূত।—অতি আচৰিত কথা !

ধৰ্ম্ম।—আচৰিত হব লগীয়া কথা একো নহয়। সেইখন মোৰে চুৰিয়া হঁচা। (লাজত তলমূৰ কৰি ৰয়)

ভূত।—কি ! আচল কথাটো কি ? ভাঙ্গি কোৱাঁচোন। মিঃ ৰাজখোৱাই দেখোন মনটি আমোলাই পেলাইছা ?

ধৰ্ম্ম।—আচল কথা কবলৈকে লাজ লাগে, মিঃ বৰুৱা ! কালি কথাত বান্ধ খাই আহিলোঁ হয় খুঁটি পুতিবলৈ, আৰু পুতিলোঁও খুঁটি ; কিন্তু গা-মনৰ অস্থিৰতাত নিজৰ চুৰিয়াৰ খোৰটো জপতিয়াই মাটিত লেটুথাই থাকোতে তৰ্কিব নোৱাৰি তাৰ ওপৰতে খুঁটিটো পুতিলোঁ ! পুতি লৈ মহা বিপদত পৰিছিলোঁ !

মুক্তি।—কিয় ? কিয়নো গা-মনৰ অস্থিৰতা ঘটিছিল ?

ধৰ্ম্ম।—কিয়, কিনো কম এতিয়া ! কবলৈকে লাজ লাগে। মই মাজে-সময়ে কথা-প্ৰসঙ্গত কৈয়ে আছিছোঁ নহয়, বোলোঁ, মনে মানিলেও প্ৰাণে নামানে। নাভাবোঁ বুলিলেও, ভূত-বিশ্বাসৰ ভাব আপুনি আহে ; কিনো কৰিম এতিয়া !

ভূত।—পিচে ? তাৰ পিচে ?

ধৰ্ম্ম।—পিচে আৰু যি হব লাগে হল ! মৰিশালিত থিয় দিয়া মাত্ৰকে,—কি জানো কিয়,—মোৰ বুকুখন ধপ্‌ধপাবলৈ ধৰিলে ; চকুৰ আগেদি ফিৰিঙতি উফৰিবলৈ ধৰিলে। গা-মন অস্থিৰ হৈ পৰিল। প্ৰতিজ্ঞা ৰাখিবৰ উদ্দেশ্যে থৰক্‌বৰকৈ মৰিশালিটোৰ ওপৰত উঠি খুঁটিটো পুতিলোঁগৈ ; কিন্তু মোৰ চুৰিয়াৰ খোৰটো যে খুঁটিৰ তলত পৰি আছিল, মনৰ অস্থিৰতা হেতুকে তালৈ মই তং কৰিবলৈকে নহল। খুঁটি পুতি আঁতৰি আহিবলৈ ধৰোঁ যে, মোৰ চুৰিয়াত ধৰি কিহবাই মোক গাঁতৰ ভিতৰলৈ টানি নিব খোজে ! মোৰ চুলিৰ আগে দি ধাতু যোৱা যেন লাগিল। মোৰ গাত তত্ নোহোৱা হল। সেই মুহূৰ্ত্ততে অন্তৰৰ ভূত-বিশ্বাস ডাঠ্ হৈ উঠিল। মই অস্থিৰ হৈ, "ভূতঔ ! ভূতে ধৰিলেঔ" বুলি চিঁয়ৰ-বাখৰ লগাবলৈ ধৰিলোঁ। চিঁয়ৰি চিঁয়ৰি কাকো [illegible]ত নাপালোঁ ! পিচে, ভূতৰ হাতৰপৰা আৰু মোৰ নিস্তাৰ নাই যেন ভাবি, অগত্যা চুৰিয়া-ফুটিয়া এৰি, মই ঘৰলৈ পলাই লৰ ধৰিলোঁ।

মঙ্গল।—(সোণেশ্বৰৰ গাত হাত দি) ভিয়েৰ, গমি চোৱাচোন, মনত পৰিছে নে, সেই দিনা মৰমৈৰ কিনাৰত আমাৰ দশাও এনে নহৈছিল নে ? মিছাৰ বাজখোৱাবেই যদি এনেটো ভ্ৰম ঘটিল, আমাক নো তেন্তে তেওঁ ছুৰিব কি বুলি ?

সোণ।—(চকুৰ টিপ্ মাৰি) বাজে কথা তুলিয়াবাচোন। মনে মনে থাকাঁ তুমি।

মুক্তি।—সেইটো দোষ ধৰিব লগীয়া কথা নহয়, শোধন কৰিব লগীয়া বিষয় হে। সৰল বিশ্বাসৰ ওপৰত কাম কৰি ঘাটি খালেও তাত মূল্য থাকে, আৰু কৰ্ত্তা জন শলাগৰ পাত্ৰ হয়। মিষ্টাৰ ৰাজখোৱাৰ সম্পৰ্কেও সেয়ে কথা।

ভূত।—দেখিলা বন্ধুসকল! ভূত-বিশ্বাসৰ কু-ফল আমাৰ নিজৰ গাতে কেনেকৈ ফলিয়াইছে। ই আমাৰ বৰ্ত্তমান উচ্চশিক্ষাৰ ভ্ৰান্তি-দোষ দেখুৱা নাই, দেখুৱাইছে আমাৰ শিশুশিক্ষাৰ ভ্ৰম-দোষ। সৰুতে আমি নিজৰ পিতৃ-মাতৃ আৰু সমাজৰ বুঢ়া-মেথাৰপৰা ভূতৰ যি বিবৰণ পাই আহিছিলোঁ, তাৰেই বিবৃতি আমাৰ স্বভাৱত এনে ভাৱে মিলি গৈছে যে, আজি সি আন্তৰিক-বৃত্তিৰ দৰে আমাৰ ওপৰত প্ৰভুত্ব চলাইছে। ইয়াতকৈ বেচি সাংঘাতিক সামাজিক দোষ আৰু কি হব পাৰে! কিন্তু, ধুৰুপ বুজিবাইঁক "Good cometh out of evil" অৰ্থাৎ, আপদে সম্পদ মিলায়। আমাৰ মিষ্টাৰ ৰাজখোৱা এজনৰ পটন্তৰেৰে আমি এশ জনৰ মনৰ ভ্ৰান্তি গুচাবলৈ চল পামইঁক। বিশেষতঃ, আমাৰ সংস্কাৰ-সমিতিৰ উদ্দেশ্যও সেয়েই। সেই ভ্ৰান্তি গুচাবলৈ আজিৰপৰা আমাৰ সংকল্প দৃঢ়তৰ হল। ৰাজ-খোৱাদেৱৰ জলন্ত পটন্তৰে ৰাইজক পোহৰাই দেখুৱাব যে, ভূত বুলি একো এটা নাই, সি ভ্ৰম হে। সেই ভ্ৰমে কাছুটি হেৰুৱায়!

মুক্তি।—নিশ্চয় ভ্ৰম; ভূত নহয়, ভ্ৰম মাথোন। মই তাৰ জলন্ত পটন্তৰৰে সৈতে আজি বৰচহকী হলোঁ। এই পটন্তৰ ঘৰে ঘৰে বিলাই ফুৰিম।

ধৰ্ম্ম।—মোৰ অন্তৰৰপৰাও ভূত-বিশ্বাসৰ ভ্ৰম বা কু-প্ৰবৃত্তি আজিৰপৰা সম্পূৰ্ণে আঁতৰ হল। যাতে সেই ভ্ৰম-প্ৰমাদত আৰু নপৰোঁ, তাৰ নিমিত্তে আজিৰপৰা মন ডাঠি ফুৰিম।

সোণ।—মোৰ অন্তৰৰ ভাবো সেয়ে। ভূত বুলি যে একো এটা নাই, সি যে কেৱল ভ্ৰম হে, তাত আৰু আজিৰপৰা মোৰ সন্দেহ নাইকিয়া হল। মিষ্টাৰ ৰাজখোৱাৰ পটন্তৰ দি, আন-আনৰ অন্তৰৰপৰাও ভূত-ভ্ৰম গুচাবলৈ পাৰ্য্যমানে যত্ন কৰিম।

ফজল।—হঁচাকৈ কৈছোঁ, মোৰ মনৰপৰাও আজি ভূত-বিশ্বাসৰ ডাৱৰ গোটেই বৰখলা বৰষি অন্ত পৰিল। মই এতিয়া বতৰ মুকলি পাইছোঁ। আজিৰপৰা আৰু ভূত-বিশ্বাসৰ সন্দেহে মোক টলাব নোৱাৰে। হঁচাকৈয়ে, মই আজি হে খাতাংকৈ বুজিলোঁ, ভূত নহয় ভ্ৰম হে।

(হঠাৎ এটা বেজ আৰু এটা কানীয়াৰ প্ৰৱেশ)

বেজ।—ডেকাদেউসকল! তোমোলাকৰ কথন-মথন আঁৰে-আঁৰে সকলো শুনিলোঁ। তেন্তে, আমাৰ জীবিকাৰ উপায় নো চিন্তিলাইঁক কি? ভূত খেদিবলৈ বেজ নেলাগিলেচোন আমি নিগমে মৰিলোঁ!

কানীয়া।—এৰা, ভূত নামানিলে আমি নো তৰিম কেনেকৈ পিচে? ভূত-পূজাৰ লাচতে কানীয়া-ভকতক সুপূজিলে, আমাৰ টিকিৰা পোৰাৰো আধ্যা পৰিব দেখোন?

ভূতনাথ।—আধ্যা পৰিবই লাগিব। সদ্যহতে, তোমালোক কানীয়া আৰু বেজবিলাকে নিজৰ কু-অভ্যাস এৰি, ৰাইজক সু-অভ্যাস দেখুৱাবলৈ ধৰাইঁক। তাৰ পাচত, আমাৰ লগতে অজলা ৰাইজক এই বুজনি দি ফুৰিবাইঁক যে, সংসাৰত ভূত বুলি একো এটা নাই;—ভূত নহয় ভ্ৰম হে।

কানীয়া।—কি নো বলিয়াৰ দৰে বকিছা, বপা! কানীয়াই নো কানি এৰিব পাৰে নে? ভূতৰ কথা এৰিছোঁ বাৰু, কানি এৰিম কেনেকৈ? কানি নেখালে খিতাতে নমৰিম নে?

মুক্তি।— নমৰঁা। ভূতৰ ভ্ৰম এৰিব পাৰিলে কানিও এৰিব পাৰিবাহঁক; সকলো অভ্যাসৰ তল। ভূত নপতিয়াবলৈ শিকোৱাৰ লগতে কানি এৰিবলৈকে শিকাম।

বেজ।— বুজিলোঁ। বাৰু, কানীয়া-ভকতৰ হৈ যি হয় কৰিবাহঁক, কিন্তু আমাৰ দশা কি হব?

ধৰ্ম্ম।— তোমালোকৰো সু-দশা মিলিব। তাৰো এটা সজ উপায় কৰা যাব। বেজে কেনেকৈ ব্যাধি চাব লাগে, তাৰো সু-দিহা দিয়া হব।

সোণ।— এটা এটাকৈ হে। পোনেই ভূত-ভ্ৰম গুচোৱা, তাৰ পাচত কানি এৰুৱা, তাৰো পাচত বেজ-বিধি শিকোৱা। ইত্যাদি।

ফজুল।—হঁচা। একেলগে একে হমৱতে কেবাটাও কামত ধৰিলে এটাও হুকলমে হিদ্ধি নহব।

মুক্তি।— আঙ্কদ চাহাবে ভাল কৈছঁা, এবাৰত এটাকৈ হে ধৰা উচিত। তেহে নিয়াৰিকৈ কাৰ্য্য সমাধা কৰিব পৰা যাব।

ভূত।— সেয়ে হব। ইয়াৰ পাচত আমি এটা কাৰ্য্যক্ৰম্ বান্ধি লমহঁক। সেইমতে কাম কৰি গৈ থকা হব। আজিৰপৰা এই কানীয়া-ভকত আৰু বেজ জনো আমাৰ লগৰীয়া হল। ইবিলাকৰ জীবিকাৰ অৰ্থেও অনতিপলমে এটা সু-ব্যৱস্থা কৰা যাব। সম্প্ৰতি, ভূত-ভ্ৰম নিবাৰণ কৰাটোকেই আমাৰ সমিতিৰ মহাব্ৰত মানি শিৰত ললোঁহঁক।—প্ৰতিজ্ঞা পালন, নাইবা শৰীৰ পতন। জয়, সংস্কাৰ-সমিতিৰ জয়!

সকলোৱে।—(সমস্বৰে) জয়, সংস্কাৰ-সমিতিৰ জয়!

যৱনিকাপাত।

FULAR CHANEKI.

(Selection of Model Poems.)

BY

Rai Bahadur
PADMA NATH GOHAIN BOROOAH, M. R. A. S. (Lond.)
LITERARY PENSIONER,
Ex Examiner and Paper-Setter of the Calcutta and the Patna Universities for Matric, I. A. & B. A. Examinations.

FIRST EDITION.
1941.

ফুলৰ চানেকি।

(কবিতা-ফুলৰ বাছনি)

সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ,
কলিকতা আৰু পাটনা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মেট্রিক, আই-এ, আৰু বি-এ, মহলাৰ
ভূতপূৰ্ব্ব প্ৰশ্নকাৰ আৰু পৰীক্ষক,
ৰায় পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা বাহাদুৰ,
এম, আৰ, এ, এচ, (লণ্ডন)
ৰচিত আৰু সম্পাদিত।

প্ৰথম তাঙৰণ।
১৮৬৩ শক।

Price—	Paper Cover ...	...	Rs. 1—4—0
	Half Cloth Bound	...	„ 1—8—0
	Full Cloth Bound	...	„ 1-12—0

তেজপুৰ, অসম,
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰা
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
প্ৰকাশিত।

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰ্কুলাৰ ৰোডস্থিত
"ভাৰতমিহিৰ" প্ৰেছত
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত

পাতনি।

এই 'চানেকি'ত বছা কবিতা-ফুল আটাইবোৰেই মোৰ নিজা ফুলনিৰ। তাৰ নিমিত্তে মই কাৰো ওচৰত হাত পাতিব লগীয়া হোৱা নাই; আৰু কাৰো ফুলনিলৈ হাত মেলাও নাই। আদিৰেপৰা আজিলৈকে মোৰ ৰচিত কবিতা-ফুলবোৰ, চাওঁ বুলিলে একেঠাইতে পোৱাকৈ, থাউকতে থুপাই থোৱাৰ অভিপ্ৰায়ে "ফুলৰ চানেকি" এখন হাতে-অঁচা ঢকুৰা পাতত বাছি থোৱা আছিল; বি-এ মহলাৰ্থীৰ 'কোৰ্চ' বা পাঠ্যপুথিৰ কাৰণে সেই 'চানেকি' আগ বঢ়াবৰ মনেৰে, মূল চানেকিৰপৰা কিছুমান বিশিষ্ট কবিতা-ফুল বাছি আনি, তাৰে সৈতে তাৰ এছোৱাৰ বিশিষ্ট তাণ্ডৰণ এটা উলিওৱাৰ অৰ্থে এইখন "ফুলৰ চানেকি" যুগুত কৰা হৈছে। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পুথি-বছা বোৰ্ডে ইয়াক বি-এ মহলাৰ্থীৰ কাৰণে 'কোৰ্চ' মনোনীত কৰিলে মই বোৰ্ডৰ সদস্যসকল আৰু কৰ্তৃপক্ষৰ নথৈ শলাগ লম। ইতি—

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম
আহিন, ১৮৬৩ শক।

শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

সূচী।

উছৰ্গা।

কবীন্দ্ৰ ৰবীন্দ্ৰ আজি অমৰ সভাত,
'বাল্মীকি প্ৰতিভা'-প্ৰভা প্ৰকাশি ধৰাত,
কালিদাস-পূজাভাগ সম্ভোগি সাক্ষাতে,
পুষ্প-অৰ্ঘ্য ভাৰতৰ লভি অযাচিতে ;
সাদৰৰ 'ৰবি বাবু'—ভাৰতবিদিত—
প্ৰতিভা প্ৰভাৰ গুণে পৃথিবী-পূজিত ;
'সুমেৰু কুমেৰু' চুঁচি—'কণক অচল'—
'স্তন'-বস্ত্ৰ যৌৱনত কৰিলা দখল।
থলা কিবা ? ৰ'ল কিবা ? কিবা বাকী আৰু ?
—কিহেৰে আদৰি তৱ যোগ্য মান ধৰোঁ ?
অকণি 'কণিকা' আৰু 'ক্ষণিকা' ঠগন্ত,
তোমাৰে চানেকি চাই ৰচা অসমত,
'জুৰণি' আঁজলি ধৰি দিছোঁ পাতি হিয়া,
লোৱাঁহি আসন ৰবি !—জীৱন-সন্ধিয়া।

লাখ টকা 'নবেল'ৰ বঁটা পূৰণত
কড়া ক্ৰান্তি যোগ মাথোঁ এই গুলগত।

ফুলৰ চানেকি ।

বাগ্দেবী বন্দনা ।

নাজানো পূজাৰ বিধি, বন্দনাৰ নীতি,
বীণাপাণি বাগ্দেবি ! চৰণ তোমাৰ
কিৰূপে পূজিম নৰে, বন্দিম কি মতে ?
বজোৱাঁ অনন্ত কাল সঞ্জীৱনী বীণা,
গহীন জঙ্কাৰে তাৰ কঁপাই বননি,
সৰায় কতনা ফুল,—কবি-ফুলনিত !
সুৰ বুজা কবিৰত্ন আদ্য কবিগণে
তাল-মান বান্ধি লই ৰচিলে কতনা
অবিনাশী মালা ! অনুপম শোভা তাৰ
জিলিকে চৌপাশে মর্ত্য কাব্যকাননত ।
সি দীপ্তিৰ প্ৰভাৱত হই দীপ্তিমান
আঢ্য কবি সৰে, গুৰুপদ অনুসৰি,
ৰচিলে কতনা দীপ্তিময়ী ফুল-চাকি
মনে-বছা ছন্দে গাঁথি । ইঁহে মাতৃভাষা
উলাহিত প্ৰাণে, পিন্ধি পুত্ৰে ৰচা হাৰ ।
গুণৱন্ত পুত্ৰ-যশ, বীণাৰ সুৰত,
গইছে বিয়াপি, অহ, ভাৰন্তক জুৰি,

মলয়াৰ বোকোচাত উঠি ; হিমালয়
চূড়া জিনি জিলিকিছে জুৰি লঙ্কালই ।
অমৰ সি সৱ নাম, আছে চিৰকাল,
আছেমানে জগতত চন্দ্র-দিবাকৰ ।—
সুবুজোঁ বীণাৰ সুৰ,—মূৰুখ সন্তানে,
নকঁপে ফুলৰ থুপি, নসৰে এপাহি
বাঁজীফুল অভাগাৰ বঁজা কল্পনাত !
তথাপি হৃদয়-তন্ত্রী বাজি উঠে ঘনে,
দুৰাশাৰ উচটনি পাই অন্তৰত !
গুৰু-দীপ্তি আগ কৰি,—অন্ধৰ চকুত
যেন প্রদীপৰ তাপ,—উমানে উমানে
দুটিমান তলসৰা পাইছোঁ বিচাৰি ;
গাথোঁ তাৰে এটিধাৰ দৈন্য ফুলচাকি !
অযোগ্য ই বেণীলই, কণ্ঠ নুজুৰায় ;—
থাকোক এপাশে পৰি, পাদপদ্ম স্পৰ্শি ।
দিয়াঁ সুৰ দেবি ! ৰচোঁ অভাজন মালা ।

ফুলৰ চাকি।

অতৃপ্ত বাসনা তোৰ জীৱন সম্বল,
সেয়ে তোৰ মোহনাৰ বাণ ;
আশা ধৰি ফুলি উঠ, আশাতেই লয়,
এয়ে তোৰ জগতৰ মান।

*

ৰত্তি তোৰ প্ৰবৃত্তিত পুৰায় জীৱন,
নিবৃত্তিত তৃপ্তি তোৰ নাই ;
আবেগৰ আগভাগ চিৰভোগ তোৰ,
বিলাসৰ শিৰে তোৰ ঠাই।

*

উলাহত কায়া তোৰ পৰি-জৰি যায়,
আনন্দত উৰে তোৰ প্ৰাণ ;
ৰূপৰ চমক্ মাৰি জিলিক তৰাত,
অনন্তত প্ৰাপ্তি তোৰ ঘ্ৰাণ।

*

ভুবন বিভোল্ কৰ ছাঁয়াটিৰে তোৰ,
মিলনৰ পূৰ্ব্বৰাগ আঁচি ;
সন্ধিয়া খোপাত পৰি হাঁহ যেবে তই
জগত-মোহিনী ফুল-চাকি !

কবিতা।

নিমাত বিশ্বৰ ভাষা জড়-জগতত,
অব্যক্ত ভাবৰ হেতু মানসী দুৱাৰ,
সজীৱ কবিতা সৃষ্টি নিৰ্জ্জীৱ পটত,
অদৃশ্য কল্পনা কৰি সুদৃশ্য সম্ভাৰ।

নিৰাশ প্ৰেমিকে সাজে শান্তনা কুটীৰ,
পূৰ্ণ মিলনত ফুটে প্ৰণয়ৰ ভাষা;
উন্মাদ পৰাণ হয় শান্ত সুগভীৰ,
কবিতাৰ পাতলিত মেলি-তৰি আশা।

সপোন-ৰাজ্যৰ ফুলে সৌন্দৰ্য্যৰ তৰা,
দিঠকৰো নানা ফুল হয় বিকসিত;
গোন্ধত আমোলমোল বিষাদিনী ধৰা,
অমৃত উপচি পৰে বিষাদী হৃদিত।

মৰ্ত্ত্যৰ মানৱ মন মৰিও অমৰ,
কোমল কবিতা কল্লি করুণ ৰসৰ।

টোপা কলি।

প্ৰকৃতিৰ ফুলি উঠা বুকু উদিয়াই,
আধা আলো আধা ছাঁত জেউতিৰ খনি
প্ৰাণভৰি চাওঁ যেবে বাৰজলঙাই,—
চিক্‌মিক্ ৰূপলীলা,—বৈদ্যুতিক মণি!

সমুখীয়া তিৰিপিতি নপৰোঁতে ওৰ,
সিমুখীয়া মনমোহা দীপ্তি দেখা পাওঁ;
অভ্যন্তৰী জেউতিত সৌন্দৰ্য্যৰ ভৰ,
চকাটিৰ সোণা ৰূপ তলে দেখা পাওঁ!

পাকেপতি পৰে ধৰা বেঁকা চাহনীটি,
মন প্ৰাণ নিয়ে কাঢ়ি চকু-পচাৰতে;
মলয়াত মিচিকাই কঁপা ওঁঠ দুটি,—
কওঁ কওঁ কওঁ কথা,—বুজায় ভাবতে!

অত শোভা মনলোভা টোপা কলিটিত,—
ফুলোঁ-ফুলোঁ পাহীটিৰ লুকুৰা হাঁহিত!

প্ৰাকৃতিক সংসাৰ।

নল মৰে গাজ উঠে, জীয়ায় জাবৰি,
চন্‌পৰা বননিৰ জেউতি চৰায়;
উলাহত পাহমেলা কুঁহি-ঠাল ঠানি
বাঢ়ি উঠি আশে-পাশে জোপাটি পূৰায়।

জীৱনৰ আদিছোৱা—শুদা লীলা-খেলা—
মাৰ গল যেবে ঘটি ৰূপান্তৰ তাৰ,
সুশুকাল নলমূল মৰি সেই বেলা,
পোনা-পোখা মেলি পুনু পূৰঠ সংসাৰ।

বাঢ়ে যেন বল তাৰ,—অঙ্গবৃদ্ধি স'তে,—
বাঢ়ি নিতে প্ৰাকৃতিক পৱিত্ৰ সম্ভোগ;
জ্ঞাতি, জাতি, জন্মভূমি,—ধৰা সমন্বিতে,
সম্বন্ধ চৰায় যেন ভুঞ্জি ফলভোগ।

বাঞ্ছা, যেন এনে ভোগ নহওঁতে পাৰ,
পাৰ হওঁ পূৰ কৰি পাৰ্থিব সংসাৰ!

স্বৰ্গতো অধিক জননী।

জনম-জঠৰ ধাতৃ আইমাতৃ মোৰ,
স্তনদাতৃ জীৱনৰ জীপ্ প্ৰদায়িনী,
পৃথিবীত মানৱীৰ প্ৰথমা মুখানি,
প্ৰথম্ দৰ্শনে যাৰ, হল প্ৰাণ জুৰ ;

মৰতত স্বৰগৰ স্নেহ উপভোগ
জয়ে-জয়ে যাৰ হস্তে লাভ সংসাৰত,
পীযুসীয়া হিয়া চুহি জন্ম-ভাগৰত,
জুৰণি অমৃত পান প্ৰথম সম্ভোগ ;

যাৰ স'তে চাৰিচকু পোনে' মিলা প্ৰীতি,
জগতীৰে কথা পতা চকুৰে চকুৰে,—
সংসাৰৰ ভাৱী ভোগ, গুপ্ত ৰীতিনীতি,
মায়া-মোহ বিকাশিলে নিমাতীৰ ৰৱে,

সেই মোৰ মায়াময়ী চেনেহী প্ৰসূতী,—
নমোঁ নমোঁ মাতৃ মোৰ নমোঁ তব পাৰে !

কল্পনা চকু।

মনৰ অধীন প্ৰজা,—চকু বাহিৰত,
সীমাবদ্ধা শক্তি তাৰ অতি যথাৰ্থত;
বাহিক জগত জুৰি সৌন্দৰ্য্য যিফেৰি,
পূজেহি প্ৰভুৰ পাৰ্ তাকে আগ কৰি।

আন দুটি দিব্যচকু, গাতে লাগি থকা,
পচাৰতে ত্ৰিভুবন একচিত্ৰে অঁকা;
আজন্ম মনক সেৱি পায় প্ৰতিদান,
বিষাদত শান্তিলাভ সাগৰ সমান;

দুৰাশাত পিয়ে পানী ভেদি মৰীচিকা,
অভাৱত সম্ভোগৰ পূৰ্ণ প্ৰহেলিকা,
অন্তৰ বাহিৰ আৰু নভৰা ভাগৰ,
নিতে ন ন পূজা দিয়ে,—দীপ্তি সৌন্দৰ্য্যৰ!

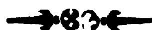
কল্পনা সিযুৰি চকু, বিশ্বৰাজ্য ঘূৰে,
সৃষ্টি মাজে দেহেশ্বৰে তাকে পিন্ধি ফুৰে।

ওৰণি।

এৰিলে জীৱন যদি
জীৱন সলনি পায়,
মৰি জীওঁ হই যেন
লাজুকী ওৰণি হাঁয়!
আবেগৰ ছেগ ধৰি
বালাক ধৰোঁতে লাজে,
বঁচাম মুখানি ঢাকি
অবলা-সাৰথি সাজে।
আহিলে বসন্ত-ৰাগ
মলয়াত উটি-বুৰি,
বিজুলী বয়ানখনি
দেখুৱাম উৰি উৰি;—
চকুৰে চকুৰে দুয়ে
চকু-কথা পাতোঁতেই
বিচ্ছেদ-খেমালি চাম
ঢাকি ধৰি লাচতেই!
চেৱে চেৱে ঠেও ধৰি
মিচিকি হাঁহিটি চাম,
ইগালে পোহৰ দি
আবেগৰ চুমা খাম!

ঢেৰেকনি ধুমুহাই
অকস্মাতে গাজি উঠি,
বিচ্ছেদৰ বিভীষিকা
যদিহে দেখায় মথি,
অপায়ক আঁৰ কৰি
ভীতাক অভয় দিম,
বিমৰিষ চকু-পানী
চিপে চিপে টুকি পিম!
আমনজিমনকই
থাকোঁতে নিৰৰে বহি,
আমোলনী শোভা চাম
বেণী এৰি পৰি খহি!
আবেগত প্ৰেম-ৰস
বিৰিঙিলে কপালত,
কপালেৰে মচি লম
উলাহেৰে তিলকত!
এতেক বাসনা মোৰ
পূৰ্ণ হয় যদি অই,
মৰি মৰি জন্মোঁ যেন
ৰমণী ওৰণি হই!

উষা-হৰণ।

জুৰণি জেউতি মেলি পূব-আকাশত
অনিৰুদ্ধ-ৰবি-কায়া পোহৰি উষাই
কোমল লাৱণ্য প্ৰভা পুৰঁতী মুখত
ধৰোঁতেই লয় পায় জীৱন জুৰাই !

কোমলে কোমল মিলি কুমলীয়া বেলি
প্ৰেমৰ আবেগ মেলি যেই ধৰা দিলে ;
হিয়াত হিয়াৰে দেহি চাওঁতেই মিলি,
উষাৰ কোমল কায়া হৰিয়েই নিলে !

কাৰ কায়া কাৰ ছাঁয়া, হেৰাল চিনাকি,
দুটি কায়া একাকাৰ,—দৈবিক মিলন ;—
যৌৱনত দক্‌মক্‌,—থৌকিবাথৌকি,—
পূবত মিলিত যোৰা পছিমে শয়ন।

সংসাৰ-ভোগৰপৰা কপোক বঞ্চিত,
গুচোক সৃষ্টিৰ লীলা, মায়াৰ ঢাকোন,
মিলে যদি এনে সুখ,—অমৰবাঞ্ছিত,—
পৱিত্ৰ মিলন মাজে সুখৰ মৰণ !

নেদেখা-জন।

ত্ৰিভুবন-ভুবন ভুবন-লাখকোটী,
ত্ৰিজগত-জগত-জগত-অধিপতি ;
সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ নিগূঢ়-কাৰণ,
কোটী ব্ৰহ্মাণ্ডৰ স্বামী মাথোঁ একেজন।

কৰ্ম্ম আছে, কৰ্ত্তা নাই,—মানৱী চকুত—
নিদৰ্শন—বৰ্ত্তমান, ভবিষ্যত, ভুত—
বিদ্যমান চিন্-চাব আকাশে পাতালে
চামে চামে দৃশ্যমান,—দিব্যদৃষ্টে চালে।

মানৱ গায়ক জিনি, কীট্-পখী-নদী,
ভজন গাওঁতা আছে, চিন্তি চোৱা যদি,
পৱনৰ আৰতিৰ মৰ্ম্মস্পৰ্শী স্বৰে
হৃদয় গহ্বৰ ভেজি বিয়াকুল কৰে !

বাহিৰে ভিতৰে ভৰা,—কাৰ কীৰ্ত্তি-কৰ্ম্ম ?
মুক্তিমাৰ্গ পোহৰায়,—কাৰ পুণ্য ধৰ্ম্ম ?
কাৰ হিয়া ? কাৰ প্ৰাণ ? কোন্ সি সুজন ?
ক'ৰ তেওঁ ? থিতে ক'ত ?—নেদেখা-সিজন।

বিজুলী।

চমকে ৰেখাটি মাথোঁ দুৰ-দুৰণিত,
জগত জিলিকি উঠে ;
মুহূর্ত্তে বিয়াপি যায় কুশল পোহৰ,
অপায় নাথাকে মুঠে।

দেৱতা-বিহাৰ মার্গ স্বৰ্গত ওপৰে,
তলত পৃথিবী নৰ ;
মাজতে ডাৱৰ পাতি ভুমুকনি মৰা
বিজুলী-বসতি-ঘৰ।

নৰৰ অসাধ্য যিবা, সাধে পচাৰতে
দিব্যজ্ঞানজ্যোতি মেলি,
ৰক্ষা কৰে মর্ত্যলোক পথ পোহৰাই,
আন্ধাৰ অপায় ঠেলি।

অযুত যোজন জুৰি ছিগা ব্যৱধান
বিজুলী শক্তিৰ কলে
নিমিষে চপাই ধৰে,—বাতৰি বেশেৰে—
নোকোৱা কথাৰ ছলে।

অসীম শকতি তাৰ নৰ-কৌশলত,
নিতে নৱ স্থষ্টি পাতে ;
কৌতুহল আগলই, বাঢ়েমানে আগ,
আগলই বিঙাই মাতে।

অনন্ত উন্নতি গতি, মহিমা অপাৰ,
স্থষ্টি জুৰি স্থিতি যাৰ,
তাৰে গতি, তাৰে কীৰ্ত্তি, মহাস্থিতি-ৰীতি,
হেৰা, বিজুলি, তোমাৰ।

অভাৱত উৎপন্ন যতেক উন্নতি,
বিচাৰা তাকেই তুমি ;
দেখাতে অভাৱ ঘন ডাৱৰেৰে ঢকা
দুখুনী অসম ভূমি ;—

বিজুলীৰ আবিৰ্ভাৱ উদ্ধাৰ কাৰণ,
জ্বলে ডাৱৰ ভেদাই,
অসম আকাশ জুৰি নৱ জেউতিৰে
দিয়ে পন্থা পোহৰাই।

প্ৰেৰণা।

অজ্ঞান আন্ধাৰ ঠেলি,
জ্ঞানৰ পোহৰ বেলি,
জিলিকে পূবত ;
জিলিকা পাখিৰে উৰি,
বিস্তাৰে বসুধা জুৰি,
দিব্যজ্যোতি যত।

হৃদিসৰোবৰ মাজে
আশাৰ পদুম সাজে,
মনৰ উলাহে ;
ভাবৰ ভোমোৰা সৰে,
গুণ্ গুণ্ গুণ্ ৰবে,
ঘূৰিছে চৌপাশে।

মানস নিকুঞ্জ ঘূৰি,
কল্পনা পখিলা উৰি,
ফুৰে কি বিচাৰি ?
সৌন্দৰ্য্য কাঁচলি মেলি,
জেউতিৰে কৰে কেলি,
উলাহ বিস্তাৰি।

চিন্তাসোঁত ধীৰে বলি,
মিলিছে কৰ্ম্মৰ থলি,
শতধাৰা হই ;
কুল্ কুল্ কুল্ কৰি,
প্ৰেৰণাৰ সুৰ ধৰি,
বইছে নৰই।

সুৰত সজাগ হই,
শান্তিৰ আঁজলি লই,
প্ৰকৃতি কুৱঁৰী ;
বিলাব খুজিছে ভৰে,
জীৱনী শকতি সৰে,
কৰ্ত্তব্য সুমৰি।

নিয়তী নিৰ্দ্দেশ পাই,
মলয়া কটকী যায়,
দুৱাৰে দুৱাৰে ;
কাণে কাণে উৰি উৰি,
ৰিণি ৰিণি সুৰ ধৰি,
আৱাহন কৰে।

উঠাঁ উঠাঁ কৰ্ম্মীগণ,
স্বদেশৰ আশাধন,
মিলি ভাতৃভাৱে ;
হাতে-কামে লাগি যোৱাঁ,
দেশসেৱা পণ লোৱাঁ,
প্ৰচণ্ড প্ৰভাৱে ।

পিতৃভূমি উদ্ধাৰৰ,
মাতৃভাষা প্ৰচাৰৰ,
যতেক যুগুতি ;
তুলি লোৱা পোৱাঁমানে,
লক্ষ্য ৰাখি প্ৰাণ-পণে,
দেশৰ উন্নতি ।

চেতনা উদিছে চোৱাঁ,
বল-বুদ্ধি-সাহ লোৱাঁ,
দেশৰ দুৰ্গতি
আজি—সমস্যাৰ দিনে—
দূৰ কৰাঁ, প্ৰতিক্ষণে ;
স্থিৰ কৰি মতি ।

বন্তি।

শুভদিন ভটীয়াই কালসাগৰক পাই,
মাৰ যায় আন্ধাৰি অসম;
আঁৰলত ভাগ্যলক্ষ্মী নিৰৱে বিনায়, শুনাঁ,
—প্ৰাণে শুনা,—শুনাতে নিজম!

কতবাৰ চিপিয়ালে নিচলা সন্তান সৱে
জ্বলাবৰ হেতু জ্ঞান-দীপ্তি;
উলাহী শলিতা চুহি, জ্বলিল বিবিধ বন্তি,
ৰাখিবৰ নহল যুগুতি!

পুনৰপি একেগোট ঠান্‌বান্‌ অসমীয়া
ঘৰভঙা ঈৰ্ষাভাব এৰি;
নিচলাৰ সাঁচতীয়া পকা তেল একোচলু
দিছে আহি ক্ষুদ্ৰ বেহী ভৰি।

উছাহৰ শলাকানি দিছে পাৰি হৃদয়ত
চুপি চুপি থাকাঁ বুলি জ্বলি;
যতকাল 'অসমীয়া' তুম্বুমাব নাম-গুৰি,
—আকৰ্ষণী হেন্দোলনি মেলি।

দুখীয়াৰ ধূপ্ দীপ্, —ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ বৰঙনি—
একেগছি আলো কৰি চোৰাঁ ;—
শোকে চেপা মাতিৰীয়ে অযুত উছাহে দাঙি
জ্বলা বন্তি হাতে তুলি লোৰা।

বন্তিৰ পোহৰ পাই, ভাগ্যলক্ষ্মী মিটিকায়,
সৌভাগ্যৰ বিৰিঙ্গে জেউতি ;
ভাৰতৰ এচুকত অসমৰ ভাগ্য জলে,
—সন্তানৰ উলাহিত মতি !

অতীত গৌৰৱৰাশি দেখি পুনু চউপাশে,
সঞ্জীৱনী শক্তিলাভ কৰে ;
সোৱঁৰণী-উদগণি পাই প্ৰাণে প্ৰেৰণাত
কৰ্ম্মীগণে ক্ৰমে আগবাঢ়ে।

যেয়ে য'তে আছাঁ বই দুখুনীৰ ভাগ্যধৰ
নিমাখিত যত নাতি-পুতি ;
গাৰে-ভূঞে চুকে-কোনে, লোৱাঁ তুলি একেচিপে
হাতে-হাতে বন্তি একো এটি।

সাধনা আৰু সিদ্ধি।

সাধনাৰ থান্ ক'ত ?—
তীৰথ, কন্দৰ ?
মজিদ, মন্দিৰ, মঠ,
দ'ল, গিৰ্জ্জাঘৰ ?
নামাজ, কীৰ্ত্তন, জুম্মা,
ঈশ-আখ্যানত ?
পাদ্ৰী, মোল্লা, কথকৰ
তত্ত্ব-ব্যাখ্যানত ?
পজা, বন, গছতল,
সভা, সম্মিলন ?
সেৱা-চৰ্চ্চা সাহিত্যৰ,
স্বদেশ-পূজন ?

*

নিৰূপিত থান্-থিত্
নাই সাধনাৰ ;
নাথাকে আৰব্ধ ক'তো
পুণ্য সিদ্ধি তাৰ।—
পাহৰিম য'ত 'মই',
পাহৰিবা 'তুমি',
পাহৰিব 'তেওঁ', কৰি
লক্ষ্য জন্মভূমি,
সবাৰো সমষ্টি য'ত
থিতাপে অকণি,
সাধনা সিদ্ধিৰ থান
সেই হিয়াখনি।

ঊষা।

নিশা অৱসানপ্ৰায়। নিজম জগতে
লাহে লাহে লভিছে চেতনা ;
ভাগৰ টোপনি মায়া ক্ৰমে আঁতৰিছে,
ঝুমৰি উঠিছে প্ৰাণবীণা।

সপোনৰ লীলা-খেলা প্ৰকৃতিয়ে ভুলি
ধৰিছেহি দিঠকৰ মোৰ,
দৃষ্টিহীন সজাগেৰে উমানত শুনে
নিজানত উটি অহা সুৰ।

ভাবত পূৰ্ব্বঠ, হল সৃষ্টিৰ অন্তৰ
বাঙলী বৰণ তাৰ চিন্ ;
ৰূপান্তৰ ভাবে মাথোঁ শোণিত সাগৰ,
প্ৰান্ত তাৰ অনন্তত লীন।

মথিছে সংসাৰ-সোঁত বিশ্ব-ৰচোঁতাই
তেজ-পানী ক্ৰমে ঘন্ হয় ;
প্ৰকৃতিৰ কপালত সেন্দুৰৰ ফোঁট,
—পূবশিৰে অৰুণ উদয়।

কৰুণ জেউতিকণি উষাৰ কিৰণ,
তেজী জ্যোতি অৰুণৰ ভাতি,
পৱিত্ৰ মিলন ফলে শান্তিময়ী প্ৰভা
দিনৰ পোহৰ একোছাটি।

ধৰম কৰম পাচে মৰম বুকুত,
সন্তানৰ জিৰণিৰ ৰীতি;
সাগৰ বুকুত খেলে পুণ্যশোভা ধৰি
অৰুণৰ অনুৰূপ সিটি।

দুটি ৰূপ এটি হয় সৃষ্টি-পাতনিত,
মিলনত লয় অভগন;
প্ৰকৃতি কুমাৰে তাৰে বিলায় চানেকি,
—পৃথিবীত উষাৰ হৰণ।

পূবত উদয় হোৱা মিলনৰ যোৱা
পছিমত সংসাৰী শয়ন;
উষাদেবী-অনিৰুদ্ধ মানৱ মূৰতি
আদৰ্শৰ বিশিষ্ট প্ৰমাণ।

এয়ে সৃষ্টি উৎপতি, এয়ে আৰম্ভণ,
সংসাৰৰ যত ৰীতি-নীতি ;
ইয়াৰে চানেকি উঠে নৰ-সংসাৰত,
সাধেমানে যত উৎনতি।

কৰমৰ অনুগামী কীৰ্ত্তিৰ নিচান,
পিচলই ধাউতি সদায় ;
উৰেমানে উলাহত, জাতীয় জীৱন
উন্নতিৰ লাচত উধায়।

যাত্ৰী-নাও যাওঁ-যাওঁ অপেক্ষি লগৰী,
যাতৰাৰ শুভক্ষণ গণি ;
ৰিণি ৰিণি দেখা যায় ;—আহে ভটীয়াই
লুইতৰ পানীধাৰ মনি।

ভাটীভাগে আছেমানে সজাতি সঙ্গতি
লগেভাগে যাব ভটীয়াই ;
পছিমীয়া বেহা লই ঘূৰিব সজিয়া
জননীক দিবহি গতাই।

কতনা সন্ধিয়া-বেলি দিনে মাৰ যায়,
নিতে নৱ জনম কাৰণ ;
নেদেখা ভাগৰ নৰে দিনে দেখা পায়,
নিতে নৱ উষাৰ হৰণ।

দুপৰ-সূৰুয আৰু মাজনিশা ৰাতি
বিপৰীত উৎপতি লয় ;
দিনে দুই অৱসান, নিজম সংসাৰ
ঢুটিবাৰ সচেতন হয়।

জগতৰ উদ্‌গতি গতি অবিৰাম
সৃষ্টি-স্থিতি আছে যত দিন ;
অমৰণ অভগন উষাৰ মিলন
আজীৱন উন্নতিৰ চিন্।

অসমৰ কপালত উষাৰ জনম
ভূভাগত সৱাতকৈ আগ ;
আগ হই অসমীয়া যাত্ৰী যতমানে
লোৱাঁগই যত আগভাগ।

সংসাৰ-ধুমুহা।

মুকলি হিয়াৰ মুকলি দুৱাৰ
কত ভাব আহে যায়;
কল্পনা লগৰী নিকুঞ্জ বিহাৰী
নিফুট বাঁহীটি বাই।

আকাশ কুসুম, মৰ্ত্যৰ কুটুম,
একাকাৰ কৰি উৰে;
অমৰ বাঞ্ছিত স্বৰ্গৰ সঞ্চিত
সম্ভাৰ সম্ভোগ কৰে!

অতীত ভবিষ্য, চকুৰ অদৃশ্য,
দুখনি সুন্দৰ থান;
স্মৃতিৰ পথত, কল্পনা ৰথত,
জোৰেহি মিলন তান।

সোণৰিণী পট, আনন্দ জগত,
মধুৰ মিলন কথা;
ভবিষ্য মূৰতি আশাৰ ছবিটি
মৰমে মৰমে গঁথা!

পাহৰা সুমৰি বিমানত চৰি
উটি বুৰি ফুৰে মন ;
আকাশী স্বপ্নৰ সাজি সুখঘৰ
আকুল উদাস প্ৰাণ ;

নিৰ্ম্মল আকাশ কত হাবিয়াষ,
পিন্ধিব মুকতা মণি ;
মিলি অপেচৰা আপোন পাহৰা
সুখ-গীত গোৱা শুনি।

প্ৰকৃত প্ৰমাণি, ভাবে ভাব টানি,
ওপঙি ফুৰিব দেখি,
ঘাই ভাব যুৰি ম'ৰাচালি ধৰি
উড়াও বিচাৰি সখী।

অৱশ শিথিল, হিয়া জিল্‌মিল্‌,
নাই গাত সাৰসুৰ,
জীৱন্তে নিৰ্জ্জীৱ জীৱাত্মা সজীৱ
হয় আপুনি আতুৰ !

অকলশৰীয়া আত্মা মতলীয়া
আছোঁতে সমস্যা চাই,
সংসাৰ-ধুমুহা, নাই উৰাদিহা,
আহে অপায় চপাই !

মনেপতা ঘৰ শূন্য আকাশৰ
আলাসত পতা চাং ;
নিমিষে নেদেখা হয় দিব্যৰেখা,
পৰেহি ডুৱাৰ-ডাং !

আতমা বিমোৰ, উৰা ভাববোৰ
আহে ঘূৰি চাপিকুচি ;
পুনৰপি থিতি নৰৰ বসতি,
এৰা-ঘৰ হয় শুচি।

মুকলি হিয়াৰ জপাই দুৱাৰ,
ক'ৰ ভাব যায় কেনি !
ঢাকনী চকুত, বসুধা বুকুত ;
—এয়ে সুখ, সামৰণি।

উত্থান-পতন।

অনন্তৰ পিচলগা অন্তহীন কাৰ্য্যগতি,
আৰম্ভণ, সামৰণ, ঘূৰি ঘূৰি জন্ম-ৰীতি ;
মৰণতে জনমৰ হয় নিতে উতপন,
উষা, সন্ধ্যা চিন্ তাৰ জিলিকিছে অভগন।

আহিল পুৱঁতী নিশা উষাৰ জাননী মেলি,
উদিল কৰ্ত্তব্য-ৰবি আন্ধাৰ এলাহ ঠেলি ;
শুভক্ষণে শুভযাত্ৰা ধৰিছে ডুনাই চোৰাঁ,
হিয়াভৰা উলাহেৰে দেশ-হিত-ব্ৰত লোৱাঁ।

হিয়াত উপচি পৰা উন্নতি আশাৰ ধল,
পৃথিবী-চৌৰাই কৰে দশোদিশ টল্‌মল্ ;
আগবঢ়া জগতত নাই কোনো পিচ্‌পৰি,
থকা নাই কোনো আজি এলাহ সাবটি ধৰি

ডুপৰে জোৱাঁৰ তুলি জগতৰ মন-প্ৰাণ
উগাই নিয়ে দাঙ্গি উন্নতিৰ কৰি গান ;
আলাসতে লাখ হিয়া যায় ক্ৰমে আগবাঢ়ি,
দুহাতে চপাব বুলি লাভালাভ কাচিপাৰি।

সন্ধিয়া কৰমী ৰবি বহিব যেতিয়া গই,
এফালে দিনৰ যত কৰ্ত্তব্য সমাপি থই ;
সংসাৰ বেহোৰা নৰো বহিব গণনা ধৰি,
লাভৰ ঘৰত যিবা পালে ৰত্ন যত্ন কৰি।

ইফালে যেতিয়া ৰাতি লাহে লাহে আহে চাপি,
সিফালে সজাগ কৰে সুৰ্য্যে দিগন্ত ব্যাপি ;
পুৰণি ধৰণী নৰে জিৰণিৰ পাটী পাৰে,
নতুন ভাগত নৰে পালে ব্ৰত থাকি সাৰে।

ইফালে পুৱঁতী যেই, সিফালে সন্ধিয়া চাপে,
উষা-যাত্ৰা পুৰণিত, নতুনে জিৰণি মাতে ;
তৰ-পৰা আশা-ধল দুনাই উছলি উঠে,
দিনৰ জাগ্ৰত ভাব সিফালে ক্ৰমাৎ টুটে।

ঘূৰি ঘূৰি আহে যায় জীৱনৰ ধ্ৰুবতৰা,
দিনে-দিনে উঠা-পৰা সৃষ্টি-পাতনিৰেপৰা ;
চলিছে ই সৃষ্টি ৰীতি সৃষ্টিতে জনম লই,
মিলিছে ই সৃষ্টি-নীতি সৃষ্টিতে বিলয় হই।

পৰিতাপ।

অসাৰ সংসাৰ হাঁয়, অথন্তৰ সমুদায়,
মোহময় মায়াময় মাথোঁ ;
আজি গঁথা মালাধাৰি কালি যায় জহি সৰি,
নবোল্লাহে আৰু ধাৰি গাথোঁ !

ইদৰে কতনা আৰু বান্ধিম পানীৰ লাৰু,
ইহ-পৰকাল হেতু হাঁয় ;
দেখাতেই দিন চুটি, আয়ুষ্ গইছে টুটি,
পাথেয় সমল একো নাই !

ভাঙ্গিলোঁ আৰ্জ্জিত ধন, নাৰ্জ্জিলোঁ ধাৰ্ম্মিক মন,
নহল আৰ্জ্জন দান-পুণ্য ;
চৰিত্ৰৰ নাই বল, স্বাস্থ্যৰো ভাঙ্গিলোঁ কল,
ভদ্ৰ, নম্ৰ, সাধু গুণ শূন্য !

আৰু যিবা সজকৰ্ম্ম, সাধনত লাভ ধৰ্ম্ম,
দয়া, ক্ষমা, প্ৰেম, ভক্তি কথা,
হিয়াত শকতি নাটি, তাকো যে পেলালোঁ কাটি ;
জীৱনৰ গছ মোৰ লঠা !

সংযমৰ বল হেতু নাবান্ধিলোঁ মন-সেতু,
নকৰিলোঁ ৰিপু আত্মবশ ;
সংসাৰী ৰোগীয়ে হাঁয়, লোভত অপথ্য খাই
বঢ়ালোঁ বিকাৰ অপযশ !

নীতিহীন পাই মোক পাপৰ বাঢ়িলে ভোক,
গৰাহত সাৰোগত কৰি,
ভক্ষিলে যশস্যা মোৰ, সমূলি পেলালে ওৰ,
নিলে মোৰ সমূলঞ্চে হৰি !

এচিকটা মেঘ অই, আছিল নিলগ হই,
নিলগতে-মাৰ-যোৰা কথা ;
অপায় ধুমুহা পাই, বাঢ়িল নিমিষে হাঁয়,
বঢ়ালেহি প্ৰাণে মোৰ ব্যথা।

বগলীৰ পাখি যেন, আছিল জীৱন ফেন,
সংসাৰৰ সাগৰত ভাহি ;
বিন্দু বিন্দু পাপে চুই, পুণ্যভাগ নিলে ধুই,
নাজানিলোঁ কোন্ ছেগে আহি !

তথাপিতো পুনৰপি ধৰমত মন সঁপি,
প্ৰাণপণে দিয়া হলে বল,
পুনশ্চ নৈতিক বলে তাৰিলেহেঁতেন ভালে,
উদ্ধাৰৰ আছোঁতে সমল।

কিন্তু কি যে নৰাধম, আপুনি মাতিলোঁ যম,
নিৰাশাত পাৰি দিলোঁ মন ;
যি ফেৰি আছিল হাঁয়, নীতিৰ আদিকা ছাই,
গল ভাহি সিও শেষ-ধন !

আছে মন, বল নাই, এবে মই নিৰুপায়,
গোন্ধহীন ৰূপ মাথোঁ সাৰ ;
ভৱ-তৰী পাৰ কৰোঁ, এনে বল নাই আৰু,
অন্তিমত নেদেখোঁ নিস্তাৰ।

এতেকে হে দীনবন্ধু, অপাৰ করুণা-সিন্ধু,
পতিত পাৱন শিৱময় ;
পাতকীৰ পৰিতাপ, শুনি দূৰ কৰাঁ তাপ,
চৰণত দিয়াঁ হে আশ্ৰয়।

আকাশী কটকী।

ক'ৰপৰা আহে উৰি, উদ্দেশি ক'লই,
আকাশী বাতৰি ভাৰী ;
শূন্যে শূন্যে দৃষ্টি তাৰ, ওপঙি আহিছে,
মুকলি জগত জুৰি।

কতনা বিৰহী জানো আকাশ তলত,
পৰিছে চকুত তাৰ ;
পৰৰ দুখত দুখী, নিস্বাৰ্থ প্ৰেমিক,
প্ৰাণ জানো তোলপাৰ !

যাকে য'ৰ লাগে যেন যাচি সি বিলাব
বিৰহ-বতৰা-মউ ;
অবুজ বুলিৰে জানো ভললই চাই
তাকেহে সুধিছে ঔ !

সুধিবৰ আছে মোৰো সিপুৰীয়া কথা,
—এদোপ্ উধাব ধৰোঁ ;
হুতাশিন প্ৰাণ হায়, হেঁপাহ্-ভৰত
উলটি মাটিত পৰোঁ !

মনতে মৰহি যায় মনৰ ধাউতি,
নিমিলিল সমিচাৰ ;
স্বৰ্গত 'গোহাঞিদেৱ' * আছে কিনো ভাৱে
নাপালোঁ সম্বেদ্ তাৰ !

উৰি ঘূৰি উঠে সৌৱা স্বৰ্গক ধিয়াই,
বতৰা বাহক পখী ;
বাৰ্ত্তা দিয়া-লোৱা হলে, নামিব দুনাই,
—সুধি চাম পুনু দেখি।

জুকিয়াই থওঁ মোৰ সন্তাপ বিলাই,
পোনা, তোৰ বিৰহত ;
ভাঙ্গি কম কটকীক উদিয়াই হিয়া,
পালেমানে ওচৰত।

অফুট্ ভাষাৰ সেই ওলটা-বাতৰি,
শুনি প্ৰাণ হব জুৰ ;
সিপুৰীত পুত্ৰৰূপে পুনু পাওঁ যেন,
—ইমানেই বাঞ্ছা মোৰ।

* স্বৰ্গীয় সিদ্ধেশ্বৰ গোহাঞি, এম-এ, বি-এল, ডেপুটী কমিচনাৰ, শিৱসাগৰ।

কৰ্ত্তব্য জ্ঞান।

পুৱাতে সৌন্দৰ্য্য মেলা পূবালী মেঘত,
সুমৰি সজাগ বিশ্ব প্ৰকৃতি বুকত।
হালি-জালি গছ-লতা জপ-মন্ত্ৰ স্বৰে,
কুলু কুলু তটিনীয়ে ঈশগীত ধৰে।
পখীয়ে ডালত পৰি ধৰেহি সঙ্গীত,
সৃষ্টি-গুণ ৰসময় অতি সুললিত।
পাৱন পৱনে ধীৰে ধীৰে ধীৰে বই,
যতেক পাপৰ ধূলি ঠেলি দূৰলই,
বিশুদ্ধ বিশাল বিশ্ব কৰেহি আপুনি,
পৰৰ দুখত দুখী দয়াসিন্ধুমণি!
সোণালী ৰথত চৰি সূৰ্য্য কোৱঁৰে,
'কৰ্ত্তব্য' নিয়তি-আজ্ঞা জগতে প্ৰচাৰে।
লাহে লাহে দিনমণি দীনদয়াকাৰী,
আজ্ঞাধীন দেৱদূত, নিজব্ৰত স্মৰি,
জ্ঞানৰ জেউতি মেলি,—সোণোৱালী ৰেখ,—
নিয়তিৰ গতি ধৰি ভ্ৰমে বহু দেশ।
সৰু-বৰ সুখী-দুখী নকৰি বিচাৰ,
সৰ্ব্বত্ৰে সমান ভাৱে কিৰণ বিস্তাৰ;—
হিমালয় হিমচূড়া যিৰূপে শোভিত,
গভীৰ গহ্বৰ হাঁহে একেটি হাঁহিত,

ভূপতি ভৱন আৰু দৰিদ্ৰ কুটীৰ,
উভয়ে সমান ভাগী স্বৰ্ণ জ্যোতিৰ ;
ইভাৱে ঘোষণা কৰে ঘূৰি অবিচ্ছেদ,—
'ঈশ্বৰ-মন্দিৰ মাজে নাই ভেদাভেদ'।
স্বাৰ্থত্যাগী গছ-লতা আপুনি তাপিত,
ছাঁয়া দি জুৰায় কত তাপিতৰ চিত।
অবিৰাম গীত গাই দয়াৱতী নই,
সন্তাপীৰ শোক-তাপ হৰিছে নৰই।
কতনা গায়িকা পখী ভিন্‌ভাব ভুলি,
ধৰিছে মধুৰ গীত পঞ্চমত তুলি ;
অবুজ ভাষাৰ তান অফুট্‌ কথন,
ভাবুক প্ৰাণত লাগে অমিয়া বচন।
পৱন অমিততেজা উগ্ৰ দণ্ডধাৰী,
মুহূৰ্ত্তে বিনাশে স্থষ্টি প্ৰলয়-সংহাৰী ;
কিন্তু কি যে নিয়তিৰ অভেদ্য কৌশল,
ভৃত্যভাৱে চিৰকাল সেৱে জীৱদল।
সন্ধিয়া-জেউতি মেলি মাৰ্‌ যায় ৰবি,—
কৰ্ত্তব্য-সাধন-সুখ,—মনমোহা ছবি !
লগে-ভাগে গছ-লতা নিজম পৰিল ;
নিৰৱে ডালৰ পখী বিশ্ৰাম লভিল ;
পথিকে জিৰণি ললে চাপি গছতল ;
পৱন তটিনী দুয়ো শুশ্ৰূষাতে ৰল।

বিশ্ব-বীণ্ ।

ৰবা, ক্ষন্তেক নিৰলে । প্ৰকৃতি বুকুত
শুনা, নিফুট্ সুৰেৰে,
সুৰতে মিলাই সুৰ নিয়তি বীণাৰ
কোনে জানো সুৰ ধৰে !

চউপাশে ঠৰ্ লাগি পৰ্ব্বতৰ শাৰী
কি জানো কি ভাবি-গুণি
লাগিছে তবধ ;—অহ, এফলীয়া হই
কিনো দৰে আছে শুনি !

ডালত পখীটি পৰি ডিঙ্গি ভাঙ্গি ভাঙ্গি
কি জানো কি শুনে হাঁয় ;
ভাবত বিভোল,—যেন তাৰে কি ৰাগীয়ে
ধৰি, চকু পিৰিকায় !

গভীৰ নিজম গুহা, গহীন সাজেৰে,
বুকুত সাবটি হাত,
একেঠৰে আছে শুনি, নিজান নিটাল,
সাৰসুৰ নাই গাত !

একেটি তানতে মিলি আৰু এটি তান
উঠে, বিশ্ববীণ্ এৰি ;
ইবাৰ বীণাৰ স্থৰ বুজোঁ বুজোঁ যেন,
স্বৰ্গীয় বুজনি ধৰি।—

মাতে যেন আগলই ; কিজানো কলই
আতমা উৰিব খোজে ;
মুখত মুফুটে কথা, নিৰলে শুনিয়ে
হাঁয়, কিজানো কি বুজে !

উত্তাল তৰঙ্গপ্ৰায় সৃষ্টিতত্ত্বজ্ঞান
দিয়ে গহীন জঙ্কাৰে ;
আকাশ পাতাল জুৰি হিয়াভেদী ভাবে
শুনা, প্ৰতিধ্বনি কৰে !

জগতৰ প্ৰাণ লই একেটি মুঠিতে
অহ, বিশ্ব-ৰচোঁতাই
ঐকতানে দিয়ে তান ;—উলাহৰ সোঁত
চোৱাঁ, বলিছে ঢৌৱাই !

—❦—

প্ৰাকৃতিক সম্ভাৰ।

গভীৰ গহ্বৰ ভেদি অত্যুচ্চ বিৰিখে
সমথল সমানত হই একাকাৰ
ধৰে শোভা বিতোপন ! আবেলি বেলিকা
হেঙ্গুলি ৰহণে যেবে তিৰ্‌বিৰ্‌ কৰি
শোভে শীতল পাটীটি,—চেঁচনী বুকুৰে—
হাবিয়াষ,—লভোঁ শান্তি ক্ষন্তেক বাগৰি,
অতৃপ্ত সুখৰ ভোগ ভুঞ্জোঁ প্ৰাণভৰি !
আলাসত ভ্ৰমি ফুৰা মেঘদূতগণে
উলাহত উৰি ফুৰে বাতৰি বিলাই
অযাচিতে কাৰোবাৰ ; আপোন-পাহৰা
কৰে কাৰোবাক যাচি যোগাই বাতৰি ;
চাপিলে ওচৰ তাৰ সুকৰুণ হিয়া
পমি যায় আবেগত,—ৰহস্য অপাৰ !
দূৰণিৰ দৃষ্টিৰেখা, মন-চিত-হৰা,
চাওঁতে চাওঁতে, অহ, শ্যামা প্ৰকৃতিয়ে
নিশ্বাস নিৰোধি যেন প্ৰাণ কাঢ়ি লয় !
আৰু কত সৌন্দৰ্য্যৰ গুপুত সম্ভাৰ
উদিয়াই শাৰী শাৰী পাতিছে পোহাৰ ;—
কিনোতা মানৱ প্ৰাণ, বেচোঁতী প্ৰকৃতি।
অৰক্ষিতে আছে পৰি ;—সাধ্য কিন্তু কাৰ
লয় তুলি কিবা এটি, সলনিত তাৰ
নেবেচিলে মন-প্ৰাণ,—একমাত্ৰ বেচ্‌।

ব্ৰহ্মপুত্ৰ ।

মানসৰ গৰ্ত্ত এৰি ব্ৰহ্মকুণ্ড ঘূৰি,
কটালা কতনা কাল পাথেয় বিচাৰি ;
সাগৰ উদ্দেশি পাচে কৰিলা প্ৰয়াণ,
কতনা পৰ্ব্বত লঙ্ঘি বধা অগণন্ ।

কত যুগ একেবাহে লই পূজাভাগ
শোধাইছাঁ বই-পৰা পুণ্য ব্ৰহ্মযাগ ;
কতনা সৃষ্টিৰ কথা,—উঠন পতন,
কতনা বুৰঞ্জী তথ্য বুকুত মগন ।

আজিকে পুৰণি তুমি বৃদ্ধ যোগিবৰ,
তথাপি শিশুটি সদা,—'পুত্ৰ' নামধৰ !
কতবাৰ যৌৱনৰ ভুগিছাঁ বিলাহ,
বছৰে বছৰে ঘূৰি বাৰিষা উলাহ !

যি বলে ৰাখিছাঁ ধৰি অমৰ যৌৱন,
—নিছিগা ভক্তিৰ সোঁত জ্বলন্ত প্ৰমাণ।

চন্দনগিৰি।

স্বৰ্গৰ জখলা এই পুণ্য গিৰিবৰ,
নিৰ্ম্মিলে কি সুকৌশলে বিশ্ব-খনিকৰে !—
সৌন্দৰ্য্যৰ ৰূপৰাশি ; কৰুণাৰ প্ৰভা ;
প্ৰেমৰ আবেগ ৰাগ ; সন্তোগৰ সুখ ;
আৰু এক আসক্তিৰ পুণ্য আকৰ্ষণ ;
সবাকো সমানে সানি সৃজিলে মৰ্ত্যত,
পঞ্চামৃত লাৰু, অহ, অৰণ্য মন্দিৰ !—
চন্দনগিৰিৰ নাম অগৰু চন্দনে
ৰাখিছে উজ্জ্বল কৰি পূব ভূভাগত ;
অনুপম ৰূপ তাৰ, লাৱণ্য জেউতি,
বখানিছে মুক্তকণ্ঠে দেৱতা-কিন্নৰে ;
যোগী, ঋষি, মুনি যত তাপসকুমাৰ,
বিমোহিত নৰলোক ৰূপলীলা চাই !
ইয়াৰে সৌন্দৰ্য্য-সোঁত বই-বই গই
ভৈয়ামত প্ৰতিভাত হয় ঠায়ে-ঠায়ে।
যিফালে ঘূৰাওঁ আঁখি তাতে ৰই যায়,
নপলায় তৃপ্তি হাঁয়, হেঁপাহ প্ৰাণৰ,
চাওঁমানে বাঢ়ে তৃষ্ণা, পাহৰোঁ সংসাৰ !
তলত কুণ্ডিন্ নীৰ, আতি নিৰমল,
প্ৰকৃতি-দাপোণ, অহ, পতা আছে কেনে !

ওপৰৰ সৌন্দৰ্য্যৰ প্ৰতিবিম্বে তাত
হাঁহিছে নাচিছে হাঁয়, আপোনাকে চাই !—
নাচি উঠে মন মোৰ তাৰ চেৰে-চেৰে,
প্ৰকৃতি বুকুত প্ৰাণ ক্ষন্তেক জুৰাই !

* * * * *

ইয়াতে এদিন দেহি, দময়ন্তী সতী
উঠিছিল আহি আহি পথ হেৰুৱাই ;
চিন্ তাৰ এতিয়াও মাৰ যোঁৱা নাই,—
শিল-বন গছ-লতা আটাইটি মিলি,
সাক্ষী দিয়ে বিশেষণে সবিশেষ কই।
কুণ্ডিনৰ গুৰি এয়ে,—বিদৰ্ভ চৌৰাই
পৱিত্ৰ কৰিছে যি ; সিও সাক্ষী দিয়ে
মহাসতী দময়ন্তী কেনেকই আহি
উতৰিল কুণ্ডৰ তীৰত, ভ্ৰমি বহু
গিৰি-গুহা, দেশ-বন, পতি হেৰুৱাই ;—
ইয়ে হে লগালে বাট পিতৃ-ৰাজ্যলই।
আৰু, আৰু, কৃষ্ণদেৱে ৰুক্মিণীদেবীক
উদ্ধাৰি এদিন ইয়াতেই লয় থিত্
যাওঁতে উলটি ; ইয়াতে জিলিকে সৌৱা
সমাধি মন্দিৰ স্মৃতি ভীষ্মক ৰজাৰ,
মিলিলে পঞ্চত্ব য'ত মহা ৰাজৰ্ষিৰ।

শান্তি আৰু সাধনী।

শান্তি ;—ফুলত শিলৰ ৰেখা !
নৰজে তোমাত কঠুৰা ভাবনা সখি !
ঢোপাকলি তুমি ; কিয় ভাবাঁ কীটে-ধৰা
ফুলৰ দুৰ্দ্দশা !

সাধনী।—দেহি অই,
চোৱাঁ, কেনে মিলিছে থিতাতে !—
চোৱাঁ, কেনে ফুলপাহী আউলী-বাউলী,
কলিটিৰ মুখ চাই আছে ঠৰ্ লাগি !
চোৱা নাই নিজলই,—নিজ সুখ-দুখ,—
চাইছে মাথোন কলিটিৰ সুখলই,—
যায় যেন দিন তাৰ এনুৱা সুখত।
ফুলিলেই, সখী অই, হব তাৰো দশা
বাউলী পাহীটিপ্ৰায়। তাকে হে গুণিছে,
পৰৰ সুখত পমা আজলীটি দেহি !
কিন্তু, সখি, পাহীটিৰ সুপূৰে কামনা,—
ঢোপাকলি ফুলিব কালত ; দশা তাৰ
হব, জানাঁ, পাহীটি যেনুৱা। মেলোঁ-মেলোঁ
পাহিকিটি মেলিব যিদিনা, সিদিনাই
কীটে আহি লব থিত্, কৰিব ঘৃণীয়া ;
নৰব জেউতি তাৰ লুকুৰা-হাঁহিৰ !
সৃষ্টিৰ ৰীতিয়েঁ এই,—জন্ম, বৃদ্ধি, ক্ষয়,—
'চিৰকাল কাৰো দিন সমানে নাযায়'।

বাটেমানে আগলই বেঁকাবেঁকি বাট,
আৰু কত আওপাক ভৱ-সংসাৰৰ
পাবলই আছে জীৱনত। ভাবোঁ তাকে,
পাওঁ বুলি তত্ত্ব কিবা সৃষ্টি-কৌশলৰ।

শান্তি।—কঠুৱা পুৰুষ-ভাব!
—নোহে নাৰী-নীতি।

সাধনী।—পুৰুষ কঠুৱা বুলি
ত্যাজ্য নোহে সিটি। কঠিনে কোমলে মিলি
পুৰুষ-প্ৰকৃতি জানাঁ, সৃষ্টি স্বৰগত;
তাৰে আৰ্হি নৰ-নাৰী, বিশ্ব মৰতত।
এতেকে, কঠুৱা বুলি নিলগোৱাঁ যদি
পুৰুষ ৰতন, প্ৰকৃতি তিষ্ঠিব ক'ত?
গছত বগাই সউ, চোৱাঁ, লতাজুপি,
কোমলে কঠিনে কেনে হইছে মিলন!
ইটিয়ে সাবটি ধৰি সিটিক জুৰায়,
সিটিয়ে শৰীৰ পাতি ইটিক শুৱায়।
এটি সদা আনটিৰ জীৱন-সাৰথি;—
তাৰে ফল মাথোঁ এই সংসাৰ-কানন।
এয়ে জানাঁ, আৰ্হি সংসাৰৰ। লতা হই
ৰ'দ-তাপ গুচায় গছৰ; সেইৰূপে
নাৰী হই পুৰুষৰ শোক-তাপ-দুখ,
অধৰ্ম্ম, অনীতি আৰু কুটিল স্বভাৱ
আমিও গুচাব লাগে।—এয়ে নাৰী-নীতি।

* * *

শান্তি।—এটি কথা সখি! মন কৰি আছোঁ মই
দিন-চাৰিপৰা, সঙ্গীতত আজিকই
বাঢ়িছে ধাউতি তোমাৰ তীব্ৰ বেগেৰে।
সাধনী।—সঁচা সখি!
সঙ্গীতত বাঢ়িছে ধাউতি।
কিন্তু কিয়, কিবা ভাবে, টানিছে কলই,
নোৱাৰোঁ বখানি কব! যিভাবে টানিছে
এই বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডক শূন্যে শূন্যে তুলি;
সেই ভাবে টানে মোৰো ক্ষুদ্ৰ হৃদয়ক
কি জানো ক'লই! নাথাকোঁ যেতিয়া তুমি,
নুশুনোঁ সঙ্গীত, তেতিয়া চাপেহি কায়,
কৰে বিয়াকুল, গুপ্ত এটি ভাবে ধৰি;
নোৱাৰোঁ ফুটাব তাৰ আধাফুটা ভাব,—
কিবা নাই, কিবা লাগে, নুবুজোঁ আপুনি,
কৰে মন উগুল-থুগুল; এটি ভাব
স্বৰগৰ, ইটি মৰতৰ; দুয়ো যেবে
দুই ভাৱে কৰে টনাটনি, তোলাপৰা
অন্তৰত কিযে কেনে কৰে, সাধ্য নাই
প্ৰকাশেঁ ভাষাৰে! মৰ্ত্যৰ ভাবনা যিটি
ধৰিছোঁ ভাবত,—হিয়া-দিয়াদিয়ি তাৰ
উদ্দেশ্য মহান্। কিন্তু হাঁয়, বুজা নাই,
কাৰ হিয়া কোনে দিয়ে কাক্? সপোঁ বুলি
আধা হিয়া আছোঁ সাজু হই, পাওঁ যদি
মিলনত বাকী আধা তাৰ!

শান্তি।—হব লাভ আধা সেই।
নোৱাৰি তৰিবচোন্, সেই লাভ লই
ভৱ-সংসাৰত ?
সাধনী।—নুবুজিলাঁ, সখি, হঁায়,
ভৱ-সংসাৰত আছে যদি তৰিবৰ
যথাৰ্থ যুগুতি, জানিবাঁ নিশ্চয়, হেৰা,
ধৰ্ম্ম হে আচল বল জন-সমাজত
সহায়-সাৰথিহীন দুখী তৰিবৰ।
আৰু, জানাঁ, সখি, নবহে যদ্যপি ৰতি
নিয়তি প্ৰেমত, মিছা সৱ প্ৰেম-ৰাগ
নশ্বৰ দেহাত।
শান্তি।—বুজোঁ, সখি!
সঙ্গীতত পমে মন-প্ৰাণ;
শুনোঁতে যি তৃপ্তিলাভ, গাওঁতে দুগুণ।
সাধনী।—কি দিম উপমা!
কোকিলৰ কণ্ঠ জিনি
গোৱাঁ যেবে তুমি হৃদয় পমোৱা গীত,
পাহৰোঁ সংসাৰ, পাহৰোঁ আপোন-পৰ,
বিশ্ব-প্ৰেম বইপৰি কৰে বিমোহিত।
সঙ্গীতত, হেৰা সখি, আছে কি মোহনী,—
চিন্তা-ভাব, শোক-তাপ, কেনিবা পলাই
অযাচিতে দিয়ে এৰি সন্তোষক ঠাই!

শদিয়া।

এয়ে সেই কীর্ত্তিস্থল ;—
ইয়াতে এদিন চুটিয়াৰ আদিৰাজ
ৰত্নধ্বজপাল হইছিল বিমোহিত
প্ৰকৃতিৰ ৰূপলীলা চাই। পাঙ্গিছিল
ইয়াকেই ৰত্নপুৰ নগৰৰ ভেঁটি।
কিন্তু, কি যে বিধি-বিড়ম্বনা,—নগৰৰ
ভেঁটি লই উঠিল মৈদাম!—মহাৰাজ
ৰত্নধ্বজে প্ৰিয়পুত্ৰ এটি ৰাখিছিল
কমতাপুৰত গই, শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যে ;
অকালত কাল হল সেই কোৱঁৰৰ।
কমতা-ঈশ্বৰে পাচে অতি যতনেৰে
পঠিয়ালে সন্তানৰ শৱ পিতৃলই,
যুগুত সমাধি হেতু। মৰ্ম্মাহত হল
ৰত্নধ্বজ পুত্ৰৰ শোকত। ভগ্ন হল
মনোৰথ, মনৰ উদ্যোগ 'ৰত্নপুৰ'
স্থাপনৰ হেতু। নগৰৰ সলনিত
পালবংশী কোৱঁৰৰ সমাধিৰ স্থল
হল এই ঠাঁই। তদৱধি খ্যাত হল
'পাল-শৱ-দিয়া'—'শদিয়া'ৰ আঁতিগুৰি—
শ্মশানৰ নাম। সেই হন্তে সুৰক্ষিত
মৈদামৰ ভেঁটি ; পিপৰা পৰ্য্যন্ত তাত
নোৱাৰে পশিব।

সৈনিক সঙ্গীত।

আহাঁ আহাঁ ভাই, সকলোটি মিলি,
জনম ভূমিৰ উদ্ধাৰ সাধোঁ;
জনম ভূমিৰ উদ্গতি অৰথে
সন্তানে জীৱন উছৰ্গা কৰোঁ।

একে অসমৰ এছোৱা যৱনে
বলেৰে দখল কৰিছে চোৱাঁ;
একে অসমীয়া কামৰূপী প্ৰজা
দেখিছোঁ নিৰৱে চকুলো টোকা!

এতেকে হে এবে কৰ্ত্তব্য আমাৰ
উদ্ধাৰোঁ ত্বৰিতে সজাতি ভাই;
উদ্ধাৰোঁ সত্বৰে জনম ভূমিৰ
যৱনে যি ছোৱা দমিছে হাঁয়!

ৰাজভক্তি গুণে অসমীয়া জাতি
সবাৰো আগত জিলিকে আজি;
বিজয় পতাকা অসম ৰজাৰ
উৰাম,—আহিছোঁ ৰণুৱা সাজি।

বীৰ-প্ৰসৱিনী অসম জননী,
লাচিত আমাৰ অসম বীৰ ;
এনে মহাবীৰ যাৰ সেনাপতি
কি ভয়, কি ভয় ?—জিনিম স্থিৰ।

জিনিম শত্ৰুক, —পৰিম নতুবা—
লাচিত-আদেশ হইছে আগ ;
দেশোদ্ধাৰ পণ, প্ৰাণত আমাৰ,
জীৱন সৰ্ব্বস্ব কৰিম ত্যাগ।

"অসম সাহসী অসমীয়া সেনা
দুৰ্জ্জয় ৰণুৱা ভাৰত মাজে"
বুলি বিদেশীয়ে মানিব ধুৰুপ্
দেখিলে আমাক বীৰৰ সাজে।

দেখোক যৱনে ভাৰতৰ মাজে
অসম সেনাৰ বিষম বীৰ্য্য ;
লাগোক তবধ বিপক্ষৰ দল
পৰাস্ত হই মানোক আশ্চৰ্য্য !

লক্ষ্য স্বৰ্গদেৱ, লক্ষ্য সেনাপতি,
অসম আমাৰ জনম ভূমি ;—
এই তিনি মাত্ৰ, নাই আন মন্ত্ৰ,
জিনিম মোগল নিশ্চয় আমি।

উষা আৰু চিত্ৰলেখা।

উষা।— অকস্মাৎ কিয়
হওঁ অধীৰা এনুৱা! ৰোমাঞ্চিত প্ৰাণ
উঠিছে উতলি; বই পৰে পাৰ ভাঙ্গি
ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত মোৰ!

চিত্ৰলেখা।—কিবা হল সখি!
কিয় এনে উত্ৰাৱল?

উষা।— নাজানোঁ, নুবুজোঁ, হাঁয়,
মৰ্ম্মভেদী এটি ৰাগে, অযাচিতে উঠি,
ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত মোৰ কৰে চূৰ্ণীকৃত!
—নাপাওঁ তৰণি!

চিত্ৰলেখা।—জানিছোঁ, বুজিছোঁ, সখি!

উষা।— কিবা জানাঁ সখি?

চিত্ৰলেখা।—জানোঁ যিবা, জানা তুমি;
গমি চোৱাঁ আপোনাতে প্ৰকৃতিস্থ হই;—
ৰতিমতী এবে তুমি, মদনপীড়িতা,
প্ৰেমপ্ৰবাহিনী।

উষা।— নুবুজোঁ কি কোৱাঁ তুমি;
কি ঘোৰ সমস্যা!

চিত্ৰলেখা।—নহবাঁ অধীৰা।
বিজুলীৰ চমকনি মেঘৰ বুকুত
উঠি পুনু মাৰ যায়;—নকৰে থিতাপি।
তোমাৰো সি মনোগতি মনতে মৰহি,
মনে মনে যাব মাৰ।

উষা।— মিছা! নবজে ৰিজনি।
নোহে সাধাৰণ এই ব্যক্তিগত ব্যথা।
এনুৰা দুৰ্ব্বলা কিয় হওঁ আচম্বিতে,
জানি-বুজি মোৰ ব্ৰহ্মচৰ্য্য মনোবান্ধ!
ছিঙ্গে যদি সেই বান্ধ দৈব-দুৰ্ব্বিপাকে,
ছিগিব জীৱন বান্ধ,—যাব উৰি প্ৰাণ
এৰি দেহা-সজা!

চিত্ৰলেখা।—ছিগিব সঁচাকৈ,
ছিগে যদি মনোবান্ধ অবৈধ বিধানে।
নিদিম ছিগিব কিন্তু, জানিবাঁ ধুৰুপ;
অবৈধক বৈধ কৰি গুচাম প্ৰমাদ,
চিত্ৰেৰে চিত্ৰক আঁচি, তাৰে অনুকৃতি
মিলাই তোমাৰ মানসী মূৰতি স'তে;
—নিশ্চিতে থাকিবাঁ তুমি।

—❀—

জীৱন-সন্ধিয়া।

সমনীয়া লগৰীয়া, হেৰা সোণামুৱা,
আত্মাই আত্মাক শুনে, দেহদূৰ্গ ভেদি ;—
তোমাৰ সন্ধিয়া গীত, নিলগত গোৱা,
গোৱাৰ আগেয়ে মই শুনোঁ কেনিবাদি।

মিলিছে তোমাৰে স'তে মোৰো সান্ধ্যগীত,
নাপাই বিচাৰি মনে সিপুৰীয়া থান্ ;
মানসী চকুৰে পাওঁ,—চাই পিত্ পিত্,—
যুক্তিৰ বুজনি মাথোঁ ;—নাই একো আন !

আছোঁ বাৰু দুয়ো আজি ধৰাতে উমলি,
চেমনীয়া কাল ধৰি একে সমলেৰে ;
কাইলই দেহী গুচি যাম কেনি চলি ?—
নাভাৰিবাঁ, জানিছা নে সত্য প্ৰমাণেৰে ?

যুক্তিৰ কৰম সাৰ মন-পতিউৱা,
প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ তাৰ দিবলই নাই ;
নাপালে সম্ভেদ্ সেই পুৰী নো কেনুৱা,
কেনেকই বোলোঁ 'সঁচা', কোৱাঁ মোৰ ভাই !

গদা-গৃহ।

গদা।—(অকলে) মিলিছে সুযোগ, অহ,
মিলিব ৰণুৱা এবে মনৰ জোখায়।
পাৰ হল অতকাল ধেমালি খুঁজত,
নিমিলিল ছেগ ক'তো সঁচা ৰণলই,
মিছা হল বাহুবল, মিছা গদানাম!
মিলিছে সুযোগ এবে, অতকাল পিচে,—
সমুখ সংগ্রাম হেতু ৰাজসেনা স'তে।
নিপাতি যতেক বীৰ, সেনা, সেনাপতি,
ৰাজ্য উদ্ধাৰিম।

*　　*　　*

মিলিছে সুছেগ, অহ,
পতিত আহোম ৰাজ্য পুনু উথানৰ।
পিতৃৰাজ্য ৰসাতলে যায়-যায় আজি!
স্বাৰ্থপৰ কুলাঙ্গাৰ পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসৱে
ক্ৰমাগত নিছে তললই। অৰাজক
ৰাজ্য আজি হল স্বৰূপত। নাম মাথোঁ
ৰাখি ৰজা অপাত্ৰ জনক, যতমানে
দুৰাচাৰে পাঙ্গি লই দুৰ-অভিসন্ধি,
লুটিছে পীড়িছে কৰি দেশ ছাৰখাৰ!
কতজন বংশধৰ হল বিনাশন,—
সহে মোৰ দেহ-মন পৰিলে মনত।

জীৱনৰ ব্ৰত মোৰ আছে অন্তৰত
ইসৱ উদ্ধাৰ কৰা বিনাশি অপায়।
নিৰ্জ্জীৱ অতনা দিন জীৱন্ত বাসনা
অন্তৰৰ অন্তস্থল আছিল বিয়াপি
ছায়ে ঢকা অগ্নিশিখাপ্ৰায়। আছোঁ মযো
মৰাপ্ৰায় মনোবেগ মনতে সামৰি
জীৱনৰ মহাব্ৰত হানি হয় বুলি।
সুমৰিছোঁ সৰ্ব্বক্ষণে হিত উপদেশ
ন্যায়সোধা ফুকনৰ ; জন্ম মোৰ
শিক্ষা-দীক্ষা-লক্ষ্য আৰু ৰণ-আথৰাৰ
স্বাধীন উদ্দেশ্য মাথোঁ দেশৰ উদ্ধাৰ।
মিলিছে এতিয়া তাৰে সোণালী সুযোগ ;—
কাৰ্য্যৰ ক্ষেত্ৰত মিলিব দুদিন বাজে
সম্মুখ সগ্ৰাম।

*　　　*　　　*

জয়া।— (প্ৰৱেশ) দুখত আনন্দ !
সদানন্দ সদাশয় প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ।
গ্ৰাসেহি বিপদে ; তথাপি নহল, হাঁয়,
চেতনা তোমাৰ নাথ !

গদা।— নডৰাওঁ প্ৰিয়া হেৰা, নাভাবিবাঁ আন,
নপলাওঁ কদাচিতো কাপুৰুষ হই।
বীৰৰ শোভন কাৰ্য্য নহয় পলোৱা,
নোশোভে সি কদাপিও গদাপাণিলই।

জিনিম অকলে মই শতেক যুঁজাৰু।
আগে যুদ্ধ, পাচে মৃত্যু,—বীৰৰ ধৰম
নিশ্চয় পালিম মই।

জয়া।— সঁচা, প্ৰাণেশ্বৰ!
জানোঁ মই বিক্ৰম তোমাৰ। জানোঁ আৰু
বীৰৰ কৰ্ত্তব্য যিবা। অবলা যদিবা,
নডৰোঁ মৃত্যুকময়ো,—নাথাকে উপায়,
নাথাকে ভৰসা যেবে। কিন্তু, প্ৰাণনাথ,
ভাগ্যৰ চকৰি সদা লাগিছে ঘূৰিব;—
নুঘূৰিব তৱ ভাগ্য, কোনে কব পাৰে?
দুদিন অজ্ঞাতবাস কৰাঁ তুমি গই;
মিলিব সুযোগ পুনু; উদিব নিশ্চয়
সৌভাগ্য সূৰুয পূবে।

গদা।— নামানে বুজনি, প্ৰিয়া,
নুবুজে পৰাণে মোৰ! আতিকে' ঘিণাওঁ
মই ভয়াতু জনক; নিন্দোঁ ততোধিক
পুৰুষালি নাই যাৰ। জানে সকলোৱে
মনোভাব মোৰ; আপোন পালত এবে
কৰোঁ কিনো মতে পুৰুষে নকৰা কাম?
আৰু এটি কথা;—তোমাক অনাথ কৰি,
এৰি লাই, সোণাই লেচাই, যাম মই
প্ৰাণ লই অকলে পলাই! অসম্ভৱ,
প্ৰিয়া, মোক নধৰিবা টানি। তদুপৰি,

ৰাহুৰ গ্ৰাসত এৰি পিতৃৰাজ্য মোৰ,
নকৰি প্ৰাণক পণ, পলাম অকলে !—
অসম্ভৱ কথা ইটো।

জয়া।— সেই হে ধৰিছোঁ টানি। নকৰিবা মোক
চিৰ-অনাথিনী ; অকালত পিতৃহীন
নকৰা সন্তান ; পতনমুখীয়া ৰাজ্য
নকৰা উচ্ছেদ ; ঘূৰিলে ভাগ্যৰ চাক্
ঘূৰিব সুদিন ; উদ্দেশ্য সফল হব
থাকিলে কুশলে তুমি।

গদা।— বান্ধনী কথাৰ !
নাবান্ধিবা, প্ৰিয়া, মোক যুক্তিৰে মেৰাই।

জয়া।— নোহে কথা বান্ধ,—
হিয়াৰ আবেগ আৰু পত্নী-অনুৰোধ ;
—নুবুজিলা প্ৰাণেশ্বৰ !

গদা।— বুজোঁ প্ৰাণেশ্বৰি !
বুজিছোঁ কতনা আগে ব্যাখ্যান তোমাৰ ;
কৰা নাই অৱহেলা তৱ অনুৰোধ,
নকৰোঁ কাচিত, এবাঁ যদি আজিলই।

জয়া।— নিচিন্তা মঙ্গল তেন্তে আমি তিনটিৰ ?
দিবা যদি ধৰা, নাথ, হেলি অনুৰোধ,
বাকী তিনিপ্ৰাণী তৱ ৰাখাঁ ক'ত আজি ?
—ডুবিব দুখত দিনে। আৰু, চোৱাঁ, নাথ,

দিয়া যদি প্ৰাণ তৱ অযথা যুঁজত
—অকলে সমুখ হই অলেখৰ স'তে—
জীৱনৰ লক্ষ্য তৱ ৰাজ্য উদ্ধাৰৰ
পাৰিব পুলিতে জঁয়।

গদা। —কি আ.২ উত্তৰ !
জীৱনৰ লক্ষ্য মোৰ স্বদেশ উদ্ধাৰ
নোৱাৰোঁ এৰিব, আছেমানে দেহে প্ৰাণ।
যি লক্ষ্য ধ্ৰুবতৰা এই জীৱনৰ,—
পতন উন্মুখী ৰাজ্য ইন্দ্ৰ-বংহৰ
উদ্ধাৰ সাধন,—কৰি তাক শঙ্কাযুত—
ডাৱৰমুখীয়া—নহব যুগুত সঁচা,
অযথা ৰণত ধৰি মৰসাহ কৰি।
পূৰ্ণ হোক বাঞ্ছা তৱ ; কৰিম অকাৰ্য্য
পলৰীয়া হই আজি ! কিন্তু, গদাপাণি
নাথাকে নিশ্চিন্তে বহি উদ্দেশ্য পাহৰি।
যাম মই ৰণ-বল সংগ্ৰহ কাৰণে।
জিনিম পাষণ্ড ৰজা, দিম সমুচিত
পাপৰ শোধন আহি ; বঢ়ালে বিপদ,
গুপ্তসিংহ জগোৱাই নিজে। থাকাঁ প্ৰিয়া,
পোনা দুটি বুকুত শুৱাই। চিন্তা নাই
মোৰ হন্তে, হব দেখা দুদিনৰ পাচে।

বিৰহিণীৰ বিলাপ।

জয়মত ।—নমৰি জীয়াই আছোঁ, আৰু কিবা আশা ধৰি ?
আজিও ধৰিছোঁ দেহা, নাথ মোৰ গল এৰি !
যি গছৰ হই ছাঁয়া, ধৰিলোঁ সংসাৰ মায়া,
নাই এবে সেই তৰু, ধৰোঁ কায়া কেনে কৰি ?
বেলাটো বিৰহ যাৰ, অসহনী লাগে ভাৰ,
নাই তেওঁ দিন চাৰি, আছোঁ মই দেহা ধৰি !
বহুভোজী প্ৰাণধন, সুবুজে অপৰে মন,
কি ভোগ মিলিছে হাঁয়, ভিখাৰী বেশেৰে ঘূৰি !
ৰাখাঁ প্ৰভু বিশ্বেশ্বৰ ! সুখে মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ,
অন্নপূৰ্ণা ! দিবাঁ ভোগ য'তে ত'তে অৱতৰি।
নগাৰ নগৰা বান্ধ, দিলোঁ আঁটি আতি টান,
সহিছে কতনা জানো, কুৰূপ সাজেৰে ফুৰি !
বীৰবাহু পতিধন, উন্নত অদম্য মন,
আছে আজি কিনোমতে পৰ মন আগ কৰি ?
দেশৰ মঙ্গল হেতু, ভাঙ্গি ললোঁ প্ৰাণসেতু,
কি সতে ধৰিছোঁ দেহা আজিও ই প্ৰাণ ধৰি !

*   *   *

আছাঁ ক'ত, কিবা ভাৱে,
প্ৰাণেশ্বৰ মোৰ ! সঙ্কেতে মনৰ ভাব
বুজি কোনে আজি, তুষিছে বিৰহী প্ৰাণ ?—
বুজে কোনে মন তৱ এই দাসী বিনে !

কিনো বেশ ধৰি হাঁয়, গলাঁ প্ৰাণধন,—
ৰজাৰূপী শৰীৰত বেতৰ নগৰা!
দেহ-মন-প্ৰাণ পৰিছে মলিন জানো
অজ্ঞাত বাসত!
*   *   *
হে নাথ, অনাথনাথ, কেমিবাঁ ই দায়,—
তথু আগে স্বামীপদ স্মৰোঁ এটিবাৰ।
পতিগতি, পতিমুক্তি, পতিপদসেৱা,
সতীৰ প্ৰথম কাম,—বিধিৰ বিধান।
নিচিন্তি পতিৰ পদ, আন দেৱ-দেৱী
পূজা বিধি নাই;—এতেকেসে অন্তৰ্য্যামী,
কেমিবাঁ বেটীৰ দায়। সৰল গোহাৰি
আৰু, অবলাৰ,—ৰাখাঁ যেন স্বামী মোৰ,
—নিৰাশ্ৰয়, নিঃসহায়,—নিজগুণে প্ৰভো!
চুলি ছিঙ্গি কৰিছোঁ কাতৰি, কৰাঁ দূৰ
শতেক অপায় দেৱ, পতি-দেৱতাৰ।
শুনিছিলোঁ সাবিত্ৰীয়ে পতিপ্ৰাণদান
লভিছিল হাতে-হাতে, পূজি ধৰ্ম্মৰাজে;
পালে বহু আৰু দান স্বামীৰ কাৰণে।
পূজিছোঁ বেটীয়ে ময়ো, হোৱাঁ তুষ্ট দেৱ,
দিয়াঁ আজি মোক স্বামীৰ মঙ্গল দান।
আছেমানে ক্লেশৰাশি পতিধনলই,
দিয়াঁ মোকে ভোগ তাৰ, খণ্ডোক অপায়।

ৰাজচৰাত জয়মতী।

ৰজা।—দিব লাগে পতিৰ সন্ধান ;
শুনা, আজ্ঞা মোৰ।
জয়া।—ৰজাৰ অধীন প্ৰজা ; নোহে তাৰ হিয়া।
আজ্ঞাধীনা বুলি এবে আহিছোঁ ইয়াঁই,
ৰাজাজ্ঞা পালন হেতু, পালিম যি পাৰোঁ ;
—অহা নাই হিয়া মোৰ বলি দিবলই।
নিদিওঁ বুলিছোঁ মোৰ স্বামীৰ সন্ধান,
নিদিম প্ৰাণান্তে। নডৰাই জয়মতী ;
নেদেখাবাঁ নীচ বিভীষিকা। ৰখা নাই
বাকী ঘোৰ লাঞ্ছনাৰ ;—ৰজাৰ বোৱাৰী
হলোঁহি চৰাত থিয় ; আহিল অখ্যাতি
ইন্দ্ৰবংশী আহোমৰ আজি! আছে নে কি
বাকী আৰু কিবা ?
ৰজা।—নতুবা অৱশ্যে হব শাস্তিৰ বিধান।
জয়া।—কিয় এনে হীনবল দেখোঁ সিংহাসন!
কিয় অকাৰণ বিচাৰে কাতৰ ভাৱে
সুদৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা মোৰ পাবলই লৰ!
কিয় ভয় প্ৰদৰ্শন, শাস্তিৰ বিধান
ধৰিছে আগত মোৰ! জনা আছে মোৰ
লাগিব সহিব ক্লেশ নশ্বৰ দেহাত ;

জানি-বুজি কৰিছোঁ যি হয়। নোহে মোৰ
হিয়া বিচলিত, নহব কাচিতো জানাঁ।
দেহাৰ পতন স'তে আত্মাৰ মৰণ
নেদেখোঁ নিশ্চয় এই নাৰী জীৱনত
কৰাঁ যিবা বুজাঁ ভাল ;—নিদিওঁ সন্ধান।

ৰজা।—নোৱাৰি সহিব আৰু!
বন্দীপাল, বাজ কৰ এই গৰবিনী।
নিতে নৱ শাস্তি দিবি, কৰিবি জীয়াতৃ,
যদ্যপি নিদিব তাই পতিৰ সন্ধান।

জয়া।—নোবোলাঁ অবাচ্য, ৰজা,
'তাই' বচনেৰে! প্ৰতিশোধ সমুচিত
দিবহি কালত, বীৰবাহু স্বামী মোৰ
ঘূৰিব যেতিয়া। আতিকে দুৰ্ব্বল তুমি ;
নাই বীৰতেজ; নেদেখোঁ পৌৰুষ চিন্
সনূলি তোমাত। পতিৰ অজ্ঞাতে কোনে
সতী পীড়নত দেখায় মতালি! ধিক্
তব পুৰুষালি! মহাপাপী তুমি জানাঁ,
নাচাওঁ তোমাক। ধাৰ্ম্মিকে তোমাৰ সঙ্গ
নলয় কাচিত। উদিব সুদিন জানাঁ,
মহাবাহু স্বামী মোৰ ঘূৰিব যিদিনা ;—
প্ৰদমি প্ৰমত্ত সিংহে ৰজা, মন্ত্ৰী, সবো,
উদ্ধাৰিব পিতৃৰাজ্য, ৰসাতলে যোৱা,—
মানিবাঁ ধ্ৰুৱপ।

মিলন-মহত্ত্ব।

স্বৰ্গ মৰ্ত্ত্য মিলনৰ
সাক্ষ্য দিয়ে আকাশে সাগৰে;
পাতালকো কৰে মিল
চামে চামে মিলন আকৰে।

*

সুমেৰু কুমেৰু মিল,
—মেৰুদণ্ড মূৰপুতি জোঁটা;
বিষুব বান্ধনী মেৰ,—
ভূমণ্ডল আকোঁৱালি আঁটা।

*

উদয়-অচল স'তে
অস্তাচল নিতে সম্মিলন;
পীতাম্বৰ পূজাৰিয়ে
পুৱা-সন্ধ্যা কৰে আৱাহন।

*

সূৰ্য্যকান্তি পদ্মত,—
দিনমান মিলন-পোহৰ;
চন্দ্ৰপ্ৰভা কুমুদত,
মিলনৰ হিয়া-সৰোবৰ।

*

প্ৰতিভাত প্ৰকৃতিত
পুৰুষৰ মিলন-মহিমা ;
সৃষ্টিৰ স্বীকাৰ্য্য ৰেখা
বিস্তাৰিছে,—নাই তাৰ সীমা।

*

সখি-মিলনৰ ফল,
কৃষ্ণাৰ্জ্জুন,—গীতা-উৎপতি,—
মানৱাত্মা মুক্তি হেতু
জগতত শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম্মভেঁটি।

*

দাম্পত্য মিলন চিন্,
পুত্ৰ-ভাৰ্য্যা, জীয়াৰী-জোৱাঁই ;—
সংসাৰ মিলন নীতি
অযাচিতে তাত ফলিয়ায়।

*

সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ
সম্বন্ধ নিৰ্ব্বন্ধ গূঢ়তত্ত্ব ;
একৰ কাৰণে তিনি,—
বিশ্বপ্ৰাণ,—মিলন-মহত্ত্ব।

নির্য্যাতনত জয়মতী।

—⊲❀❀⊳—

জয়া।— শক্তিদাতা ভগৱন্ত!
অসহন নির্য্যাতন সহিবৰ গুণে
দিয়া শক্তি শৰীৰত। দিয়া একে শক্তি
এবে এই হৃদয়ত, সহোঁ একেদৰে
লাঞ্ছনা অশেষ। ভাবিছে দুর্ম্মতি ৰাজে,
পাশৱ পীড়নে কৰিব দুর্ব্বলা মোক,
বলেৰে কৰাব মান্তি সই লৰলই,
নাজানি সতীৰ প্ৰাণ পতিপ্ৰাণা বুলি!
বসুমতি! আছে যদি ধৰম তোমাত,
ৰাখিবাঁ ধৰম মোৰ;—দিয়াঁ শক্তি তবু,
সহনৰ পূর্ণগুণ আজি। ক্ষমা গুণ আৰু
দিয়াঁ মোক পূর্ণভাৱে, ক্ষমোঁ অজ্ঞানক।
নিবিচাৰোঁ প্ৰতিশোধ; পাব প্ৰতিফল
ফলিব কালত সি কর্ম্ম অনুসৰি।
কিন্তু, ভিক্ষা এই, পায় যেন প্ৰাণনাথে
মঙ্গল আশ্ৰয়, অপায়-অশান্তি মাজে।
আৰু, মোৰ দুটি পোনা এৰিছোঁ পিচত,—
দুটি সিংহৰ পোৱালি; থাকে যেন দুয়ো
আপদ এৰাই। পতিত ই ৰাজবংশ,
স্বামীয়ে উদ্ধাৰা পাচে, কৰিব উজ্জ্বল,
অদ্বিতীয় ৰজা হই। বাঞ্ছা আৰু নাই;—
স্বামীৰ চৰণ যেন ভাগ্যে পাওঁ দেখা,
এবোঁতে মাটিৰ দেহা মাটিক গতাই।
—এয়ে বাঞ্ছা শেষ।

* * * * *

চাপিছে ওচৰ, প্ৰতিজ্ঞা-পূৰণ-ক্ষণ ;
এৰিম ই দেহাভাৰ বসুধা বুকত।
জানিবাঁ সম্ভাষা মোৰ মৰ্ত্য-নৰ-নাৰী,
ক্ষমিবাঁ যতেক দায়, বিদায় কালত।
হৰিষ্ প্ৰাণেৰে যাওঁ স্বৰ্গ-ৰাজ্যলই,
পালি মোৰ মহাব্ৰত ইহ জনমৰ।
পালোঁ দেখা অন্তিমত স্বামীৰ চৰণ ;
জানিছোঁ সজ্ঞানে মোৰ সফল কামনা,—
স্বামী মোৰ আছে নিৰাপদে।　নাই আৰু
জীৱনৰ সজীৱ কামনা ;—আছে মাথোঁ,
সংসাৰত ৰল দুটি পোনা, আশীৰ্ব্বাদ
কৰিছোঁ দুটিক,—দুপৰ সূৰযপ্ৰায়
বাঢ়ি দুয়োটিয়ে বঢ়াব গৌৰৱৰাশি
ইন্দ্ৰবংশী ৰজাসকলৰ।　নাভাবিবাঁ
নাই অৰ্থ এই পীড়নৰ।　দায় নাই জানাঁ,
পীড়ক ৰজাৰ ;—নিমিত্তকাৰণ তেওঁ
বিধিৰ হাতত।　অদৃষ্টত লেখা ৰেখা
নাযায় মোচন,—অদৃশ্য উদ্দেশ্য যিবা।
সুখ-দুখ ইহা-কন্দা মুগ্ধ মানৱৰ
মাথোঁ প্ৰহেলিকা !—আৰু মোত্ কথা নাই।
হৰিষ্ অন্তৰে মাগোঁ বিদায় সবাকে ;
মাগিছোঁ বিদায় আৰু ইহ জনমৰ,
স্বা-মী-চ-ৰ-ণ-ত, বি-দায় বি-দায় এ-বে।

গুহা।

অনুপম বিতোপন শোভা মনোহৰ,
নিজান তলিত শোভে প্ৰকৃতিৰ ঘৰ।
চউপাশে পৰ্ব্বতৰ সৌন্দৰ্য্য নিজৰা,
বাগৰি চিৰলী ধাৰে মিলিছে এডৰা!
শীতল পাটীত পৰি প্ৰকৃতি সুন্দৰী,
লভিছে জিৰণি, অহ, সৌন্দৰ্য্যে আবৰি।
সংসাৰৰ দুষ্টবায়ু নপশে ইয়াঁই,
শান্তিৰ শীতল বা বলিছে সদায়।
অধৰ্ম্মৰ পৰাক্ৰম, চিন্তাৰ বিকাৰ,
নাই তাত পাপ-তাপ অকাৰ্য্য নিকাৰ।
বাহিৰত মউ-মাত ভিতৰত হুল,
সংসাৰী বান্ধৱ লই নহওঁ ব্যাকুল।
বনৰ হৰিণা স'তে ফুৰি ডিঙি ধৰি
লভিম পৱিত্ৰ সুখ আপোন পাহৰি।
সংসাৰৰ গীত-বাদ্য কপটতা সুৰ,
নাবাজে কাণ আৰু সুললিত মোৰ।
বনৰ বিহগ গান শুদ্ধ তাল মান,
শুনি মুগ্ধ হব মোৰ উদাস পৰাণ।
সুশীতল তৰুতল আৰু কুঞ্জবন,
নিয়তি নিৰ্ম্মিত বহা বৈৰাগী কাৰণ।
মাতে যেন বিঙিয়াই বাজিছে প্ৰাণত,
নকৰোঁ পলম আৰু সংসাৰ-হাটত!

গুহাত গদাপাণি।

গদা।—নিৰ্জ্জান গুহাত

অহ, অকলই মই!
অকলে আপোন মনে কৰিছোঁ বিহাৰ,
পাহৰি সংসাৰ চিত্ৰ, পুত্ৰ-পৰিয়াল,
আৰু মোৰ ৰাজ্যচিন্তা, আত্ম বাহুবল।
তপস্যা সাধন নোহে ব্ৰত জীৱনৰ,
নাছিল সমূলি বৈৰাগী জনৰ ভাব
আদি জীৱনত। আজিও বীৰৰ তেজ
বয় প্ৰতিসিৰে; বীৰভাব বীৰকাজ,
পালিছোঁ আজিও,—আজিও জীৱন-ব্ৰত।
তেন্তে এই ছদ্মবেশ কিয় আজি মোৰ!
কিয় বা নিৰ্জ্জানবাস ভৰ বয়সত?
জন-প্ৰাণী অসঞ্চাৰ, নাই সমাগম;
চৰাই-চুৰুকতি মাথোঁ পশে এই ঠাঁই,
চিন্তাশূন্য প্ৰাণ তাৰ, আতি নিৰমল,
উলাহত নাচি নাচি উৰে! কিন্তু হাঁয়,
চিন্তাৰ বিকাৰে যাৰ দহে মন-প্ৰাণ,
জন-সমাজত যাৰ নাই শান্তি লেশ,
নাই তৃষ্ণা, নাই লিপ্সা গৌৰৱত যাৰ,
সেই দুৰ্ভগীয়া নৰে প্ৰৱেশে ইঠাঁই,
অপাৰ চিন্তাৰ পাৰ পাওঁ বুলি ভাবি।

কাপুৰুষ সিটো, যদি সি সংসাৰী;
সংসাৰ-ধুমুহা যিটে সহিব নোৱাৰি,
অকলই প্ৰাণ লই বিচাৰে জিৰণি।
তদ্ৰূপ মিলিছে দশা এই জীৱনত;—
মানিলোঁ বিষম ঘাট্‌ সংসাৰ যুঁজত,
আহিলোঁ অনাথ কৰি ভাৰ্য্যা-পুত্ৰ মোৰ,—
বাঘৰ চোঙত সিংহী, সিংহৰ পোৱালি!
এৰিলে প্ৰিয়াই দেহা পাপীৰ হাতত,—
থাকিলোঁ আগতে চাই! ভুঞ্জিলে সাক্ষাতে
নিৰ্য্যাতন যতমানে,—নাযায় কথন—
তথাপি নহল মোৰ শক্তি উদ্ধাৰৰ!
অনাথ সন্তান দুটি মাতৃ-বিয়োগত
উন্মাদ হইছে জানো! বাঢ়িছে আৰাৰ
জানো নাৰী বিলাপৰ! শত্ৰু-হাঁহিয়াতে
লগায় খলক জানো! হিয়াভেদী ভাবে
কঁপাই মেদিনী যেন বাজিছে প্ৰাণত,
মৰ্ম্মান্তিক খেদ তাৰ; আতি অসহন।
দুৰ্ব্বল হইছে হিয়া, নাই মনোবল,
ধৈৰ্য্যতাই দিছে এৰি বাট! কিন্তু হাঁয়,
মৌনব্ৰত জীৱনৰ উদ্দেশ্য নহয়,
নোশোভে সি ৰীতি এই কৰ্ম্মজীৱনত।
কাপুৰুষ মই?—পশুৱত বনচৰ!
প্ৰাণৰ মায়াত কৰিছোঁহি গুপ্তবাস!

ভাবিছোঁ মঙ্গল আজি জন-সমাজৰ
ক্ষুদ্র প্ৰাণ নিৰাপদে আছে দেখি মোৰ!
ধিক্ এই জীৱনত, ধিক্কাৰোঁ শতেক!
মোৰ সম নৰাধম, পাশৰ পৰাণ,
নাই পৃথিবীত!—সাধ্বী সতী জয়মতী
প্ৰিয়ভাৰ্য্যা যাৰ; যাৰ হস্তে বীৰজায়া
হল তনুত্যাগী, অসহ্য যন্ত্ৰণা সহি;
ৰাখিলে যি কীৰ্ত্তিৰাশি আদৰ্শ সতীৰ;
যাৰ নামে নাৰীবল আজি ধৰণীত;
সেই ভাৰ্য্যা ভাব ভুলি, আছোঁ নিজঞ্জালে,
আত্মচিন্তা কৰি সাৰ!—ধিক্, ধিক্, ধিক্!
ধিক্ মোৰ বীৰ নাম, ধিক্ বাহুবল,
ধিক্ আৰু উচ্চ আশা ৰাজপাটলই!
পাহৰিছোঁ বীৰধৰ্ম্ম আজি? বীৰতেজ
সিৰে মোৰ নবয় এতিয়া? নাই আৰু
সাহ-পিট, জীৱনৰ উদ্দেশ্য মহান্?—
নতুবা ই ছদ্মবেশ, গুপ্ত গুহাবাস,
কি স'তে বঞ্চিছোঁ আজি? পাহৰিছোঁ আজি
বীৰৰ প্ৰতিজ্ঞা মোৰ,—প্ৰতিশোধ লোৱা?—
পীড়িলে যি প্ৰিয়া মোৰ পাশৰ পীড়ণে,
নিতে নৰ শাস্তি ঘোৰ যাৰ আদেশত
সহিলে প্ৰিয়াই মোৰ ধৰণী সমানে,
নলওঁ যদ্যপি তাৰ নাৰীবধী প্ৰাণ,
নুজুৰায় প্ৰাণ মোৰ নিশ্চয় নিশ্চয়।

নাই মোৰ সৈন্যবল, ৰণৰ সমল,
নাই আৰু বন্ধুজন আলোচন হেতু ;
নুবুজোঁ প্ৰজাৰ মন ; নাজানোঁ যতেক
মিত্ৰৰাজ সম্প্ৰদায়,—কাৰ কিবা মতি।
তথাপি, প্ৰতিজ্ঞা মোৰ, যুঁজিম অকলে ;
অকলে উভালি যত বিঘিনি বিৰিষ,
বায়ুবেগে প্ৰৱেশিম আপোন নগৰ,
আক্ৰমি বিক্ৰমে মোৰ লম সিংহাসন।
অকলেই হনুবীৰে দহি লঙ্কাপুৰী,
যিমতে সাধিলে সিদ্ধি সীতা উদ্ধাৰৰ ;
ছদ্মবেশী ভীমসেনে প্ৰদমি যিমতে
দুৰ্দ্দান্ত নৃপতিদল সয়ম্বৰ দিনা,
ৰাখিলে গৌৰৱ ৰাশি দ্ৰৌপদী সতীৰ,
তদ্ৰূপ মোহাৰি মই সৈন্য সেনাপতি,
পৰাহত লম ৰজা, মন্ত্ৰী, পাৰিষদ,
আৰু যত পাত্ৰ-মন্ত্ৰী বিপক্ষ দলৰ।
কৰিম যুগুতি পাচে, প্ৰিয়াৰ গৌৰৱ
জিলিকাই ৰাখিবৰ হেতু ; প্ৰতিশ্ৰুত
হলোঁ আজি ধৰ্ম্ম-সাক্ষী কৰি। লৰে
যদি হিমাচল, নলৰে বচন মোৰ। আৰু,
ঘটে যদি বিপৰ্য্যয়,—বিধি-বিপাকত,—
পদা নাম পৃথিবীত নধৰোঁ, নধৰোঁ,
সত্যে, নধৰোঁ নিশ্চয়।

"মেঘ-দূত"।

হেৰা, দেৱদূত, কটকী মেঘাই,
বাৰ্ত্তাবহ কালিদাসী,
বিশ্বদৰ্শী তুমি, ধীৰ, মৃদুগামী,
বিৰহীৰ প্ৰাণভাষী!
অনুৰোধ মোৰ,— অনতিপলমে
যোৱাঁ, স্বৰ্গধামলই;
অমৰ সভাত মাৰিবাঁ ভুমুকি,
জুমি চাবাঁ মুখলই;—
দেখিবাঁ এখনি দ'ঘলী বয়ান,
অমায়িক সাম্যালয়;
দীৰ্ঘ অশৰীৰী, সবাতুকৈ ওখ,
হাঁহিমুৱা সদাশয়!
তেৱেঁ জানাঁ মোৰ সাদৰী জোৱাঁই,
বৰপুত্ৰ সমতুল; *
গল এৰি মোক আচম্বিতে হায়,
প্ৰাণ কৰি বিয়াকুল!
প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যা, পুত্ৰ, কন্যা, সৰো,
মৰ্ম্মব্যথা আমাসাৰ
কৰিবাঁ জ্ঞাপন;— দিবাঁহি উলটি,
পাবাঁ যিবা সম্বিচাৰ।

* স্বৰ্গীয় সিদ্ধেশ্বৰ গোহাঞি, এম-এ, বি-এল, ডেপুটী কমিচনাৰ।

বৰাগী বহাত গদাপাণি।

গদা।—কি ভাৱে যাপিছোঁ দিন ?
কিবা হলোঁ আজি! ক'ত মোৰ ৰাজ্যচিন্তা,
ক'ত আজি বৈৰাগী জীৱন! নাই আজি
ৰাজ-সাজ, অস্ত্র-শস্ত্র, বীৰৰ আহিলা;
সলনিত ধৰিছোঁহি বৰাগী টোকাৰী!
যি বাহু ধাৰণ মোৰ শত্রু দলনত,
—গদাঘাত নপৰিলে স্মৃত নলগায়—
সি বাহু বৰ্ত্তিছে আজি, অৱশ শিথিল,
ভিখাৰী জোলোঙা বই! যি হাতে সততে
ঘূৰাওঁ ভীমৰ গদা, মুঠিত লুকাওঁ
ভলুকাৰ গুৰি, সেই হাতে ধৰোঁ আজি
চেকনী এছাৰি!

অহ, প্ৰাণেশ্বৰী,
প্ৰেমৰ পুতলী মোৰ প্ৰিয়া জয়মতী;
সংসাৰ বান্ধন হেতু সোহাগী শিকলি,
গঢ়ি-পিটি বিধাতাই বান্ধিছিল মোক
সংসাৰত এটি চিত্ৰ আঁচিবৰ গুণে;—
অকালত ছিঙ্গি নিলে একে বিধাতাই,
মেলি বান্ধ অকালত দাম্পত্য প্ৰেমৰ,
সুদৃঢ় বান্ধনে যেবে ছিলোঁ বান্ধ খাই!

চিন্ তাৰ মৰা নাই, আছে সাঁচ বান্ধি,
হৃদয়ৰ কেন্দ্র ভেদি কক্ষ ৰেখাপ্রায়।
আৰু, হাঁয়, কিনো কম, প্রিয়া-গুণ-কথা ;—
অদম্য বীৰৰ তেজে নচুৰাই মোক
অকালে অপথে চল.ব যেতিয়া ধৰে,
প্রশান্তসাগৰসমা শান্তিময়ী প্রিয়া
আছিল সাৰথি মোৰ। আছিল সহায়
মন্ত্রণা দানত আৰু।—চিন্তিলে যিদিন
বধৰ উপায় মোৰ লৰা-ৰজাদেৰে,
চিন্তাত বহিল প্রিয়া উদ্ধাৰৰ হেতু।
কিন্তু, হাঁয়,—হিয়া মোৰ বিদৰে স্মৰিলে—
মন্ত্রণাত আত্মবলি ৰচিলে প্রিয়াই,
পতিপ্রাণ ৰক্ষা হেতু পতিপ্রাণা সতী।
বীৰতেজে বিচক্ষণা, সাধ্বী সতী জয়া ;
হাঁহিমুখে স্বর্গযাত্রা কৰিলে মহান্,
অৱহেলি পাপীৰ পীড়া। কিন্তু, ধিক্ !
প্রতিজ্ঞা পূৰণ মোৰ নহল অদ্যাপি,
নহল তর্পণ আজি পাপীৰ তেজেৰে
প্রিয়া-অপমান মোৰ !

অনাথ সন্তান দুটি,
আছে কিনোভাৱে ? কোনে কৰে পতি আজি
বীৰগর্ত্তা জননীৰ বীৰপুত্র দুটি !

সিংহীৰ বিহনে আজি সিংহৰ পোৱালি
অযত্নে মলিন জানো? অযোগ্য পুৰুষ,
নোৱাৰিলোঁ, পতি হই, ৰাখিব জীৱন্তে
পত্নীৰ গৌৰৱ! বীৰপ্ৰসৱিনী প্ৰিয়া,—
পুত্ৰহস্তে জিলিকিব সতীৰ মাহাত্ম্য,
অমৰ বাঞ্ছিত কীৰ্ত্তি ৰব মৰতত।
বাঁচি থাকাঁ, দুয়ে জিলিকাবাঁ মাতৃনাম;
ৰাখিলোঁ যদ্যপি মই কুলত কলঙ্ক,
—কাপুৰুষ হই!

দুৰ্ব্বল চিন্তাৰ এবে নাই প্ৰয়োজন।
নসহে পৰাণে আৰু কাপুৰুষ ৰীতি,
নোশোভে ই ছদ্মবেশ গদাপাণিলই।
নোৱাৰোঁ ৰাখিব ঢাকি আত্ম-গোপনত,
বীৰভাব, বীৰকাজ, আকাঙ্খা বীৰৰ;
নাথাকে লুকাই আৰু সঙ্কল্প প্ৰাণৰ;
নোৱাৰোঁ ভুলিব মোৰ প্ৰকাশ্য প্ৰতিজ্ঞা,
নিৰাশাত উটি। এৰিম বৰাগী বেশ;
তুৰন্তে পশিম গই ৰাজ-নগৰত।
নিপাতি যতেক শত্ৰু, ভীম আক্ৰমণে
জিনিম ৰজাক মই; আৰু যত মানে
জিনি বীৰ সেনাপতি, দেখাম জগতে
আজি, বাহুবল মোৰ।

জৰ্ম্মাণ মহাৰণ।

আপদৰ হেন্দোলনি, পূৰুবে পছিমে,
খলকনি সাগৰ পাৰত ;
দুই উপকূল আৰু হিমালয় সীমা
ওপচাই উধাও ভাৰত।

ইংৰাজ ৰাজৰ মিলে অপায় অপাৰ,
বৃটিচ্ প্ৰজাৰ কান্দে হিয়া ;
বৃটন-ভাৰত হোৱা একাকাৰ চোৱা ;—
ভেদাভেদ চিন্ নাইকিয়া।

স্বাৰ্থজীৱী ৰাজ্যলোভী সৈনিক ধৰমী
জৰ্ম্মাণ ঈগলে গলিয়াই
গিলা দেখি স্বাধীনতা সভ্য ভূভাগৰ,
বধা দিলে বৃটিচ্ সিংহই।

ভাৰত ভৈৰবে দেখি পুবদিশপৰা
গল খেদি ৰুদ্ৰৰূপ ধৰি ;
সংহাৰিলে পালেমানে সমুখ ৰণত
অষ্ট্ৰো-জাৰ্ম্ম-ৰোম-বুল্‌গেৰী।

উছৰ্গিলে উলাহেৰে ধন-জন-ৰত্ন
ৰাজভক্ত ভাৰত-সন্তানে,
—সুখীয়া দুখীয়া প্ৰজা হই সমভাগী—
ৰজা আৰু ৰাজ্যৰ কাৰণে।

চাৰিবৰ্ষ-তিনিমাহ শত্ৰু-মিত্ৰ নাশি,
মহাৰণ ক্ৰমে মাৰ যায়;
বৃটন, ভাৰত আৰু জয় মিতিৰৰ,
শত্ৰুৰ মুখত পৰে ছাই।

মহাবীৰ কাইচাৰে ৰাজপাট এৰি,
বিদেশ খাটিলে লই প্ৰাণ;
পাপৰাশি ক্ষয় পালে পুণ্যভাগ ৰয়,
দিলে তাৰ জিলিকা প্ৰমাণ।

পুনু আজি ৰণ-জুই জ্বলে জিভা মেলি,
লগনী ধৰোঁতা হিট্লাৰ;
'ভুবনবিজয়ী' নাম লাভ আকাঙ্খাত
পৃথিবীক কৰে ছাৰখাৰ!

ৰণক্ষেত্ৰত গদাধৰ।

সৈন্যগণ।—জয় গদাপাণি জয়!

গদা।—নাচিছে হৃদয়,
নাচে মোৰ তেজপুঞ্জ প্ৰতিসিৰে বই,
অসম সাহসীগণ দেখি ৰণবেশে।
যাৰ বাহুবলে দৰ্পচূৰ্ণ মোগলৰ
ত্ৰয়োদশবাৰ,—বখানিলে শত্ৰুপক্ষে
তেজ অসমৰ; যাৰ বলবীৰ্য্য কথা
ৰাষ্ট্ৰ ভাৰতত; ইন্দ্ৰবংশী ৰাজকুল
অসম প্ৰতাপে আজি অগ্ৰগণ্য কৰি
ৰাখিছে যি ধৰি; সেই বীৰ সেনাদলে
মানিছে অধ্যক্ষ মোক নিজে বাছি লই,
উচ্চাৰিছে জয়ধ্বনি মোৰে নাম ধৰি।
ইহেন গৌৰৱ আজি, লভি ভাগ্যবলে,
ৰণমদে মাতি উঠে দেহ-মন মোৰ,—
উলাহ নধৰে প্ৰাণে!

সৈন্যগণ।—জয় ভাবীৰাজ জয়!
জয় গদাধৰ জয়!

গদা।—বাঢ়িছে উলাহ,
বাঢ়ে যেন বাৰিষাৰ বেগৱতী নই!
পৰিছে মনত আজি তাহানিৰ কথা,—
তাহানি এপক্ষে হই ঘাই সেনাপতি
আখৰাত ৰণজয় কৰা। হৃদয়ৰ

আৰু এটি গুপুত বাসনা অন্তৰত
উঠিছে উথলি,—কতকাল মনে-মনে
পালিছিলোঁ আশা, ৰণত বীৰেন্দ্ৰ নাম
লভিম এদিন বুলি ; শত্ৰু দলনত
বাহুবলে সাৰ্থকতা লভিবৰ গুণে
কত ভাব পালিছিলোঁ এই হৃদয়ত,
কত ভাব উঠিছিল বিৰিঙ্গি সিদিন ;
তেজেৰে বোৱাই নই আঁখি তিৰিপিতি
লভিম এদিন বুলি বান্ধিছিলোঁ যিবা
কঁকালত তৰোৱাল মোৰ ! আজি সেই
বাসনাৰ পূৰ্ণদিন চাপিছে ওচৰ,
চাপিছে বাঞ্ছিত ফল সেই সাধনাৰ,
মুগ্ধকাৰী স্নিগ্ধপ্ৰভা অমিয়া সুখৰ,
বিয়াপিছে হৃদয়ত পৰাণ জুৰাই,
আগন্তুক সৰ্ব্বসিদ্ধি, বিধিৰ বিধানে,
চাপিছে ওচৰ দেখি ! অপাৰ আনন্দ
হিয়াত নধৰে মোৰ !

সৈন্যগণ।—জয় গদাধৰ জয় !
জয় ভাবীৰাজ জয় !

গদাধৰ।—মুহূৰ্ম্মুহু জয়ধ্বনি
উচ্চাৰিছে যত, উথলি উঠিছে তত
দেহ-মন-প্ৰাণ, প্ৰতিপলে প্ৰতিপদে,
ৰণ-উদ্দেশত !—বজোৱাঁ, বজোৱাঁ ঘনে,
বজোৱাঁ ৰণৰ চেৰে, বজোৱাঁ তালত,

তাণে তালে নাচি উঠি, বীৰখোজে আমি
উলাহেৰে আগ বাঢ়োঁ ৰণ অভিমুখে !
চেৱে চেৱে ধৰোঁ খোজ, গণি প্ৰতি পদ,
প্ৰতি পদে শুভক্ষণ মানি ;—আমাসাৰ
বাহুবল দেখোক জগতে ; স্বৰ্গহন্তে
দেখোক দেৱতাগণে। উঠিছে হুঙ্কাৰ
অন্তস্থল এৰি মোৰ, দেখি সমুখত
সিংহৰ চিকাৰ ;—মোহাৰি হৰিণাদল
একে আক্ৰমণে, দিম পৰিচয় আজি
কি হেতু গদাৰ বাহু দুৰ্জ্জয় ৰণত।
বাঢ়োঁ আগ, ধৰাঁ পাচ, হেৰা বীৰগণ !
পদে পদে চমু কৰোঁ পৰীক্ষাৰ স্থল,
ৰণত বিজয়ী নাম লভিবৰ গুণে।
ৰাতি-দিন একে সাজ, একে অভিপ্ৰায়,
সবাৰো একোটি আজি একে লক্ষ্য ধৰি ;
—'জিনিম শত্ৰুক, কিম্বা পৰিম ৰণত'—
বীৰশয্যা আছে পতা যশ-মন্দিৰত,
চিৰশান্তি চিৰকীৰ্ত্তি লভিবৰ গুণে !
সমুখীন সংগ্ৰামত উঠন পতন,
উভয়তে সমভাগ্য ;—ভাগ্যধৰ আমি
আজি সকলোটি।—জিনিম জগত আহাঁ,
আহাঁ আগ বাঢ়ি ; নোৱাৰে ৰোধিব কেৱে
অমাসাৰ গতি।

সন্তান।

ভাবৰ অস্থিৰে গঢ়ি ৰূপ কল্পনাৰ
সযতনে প্ৰতিষ্ঠা হিয়াত ;
চিন্তাৰে তেজক মথি মাংস বঙহৰ
থাপিথুপি দিলোঁ সি কায়াত।
মস্তিষ্ক মন্থন কৰি চেতনা-টাৰত
দিলোঁ আঁটি বুজনিৰ সুৰ ;
ভাষাৰ বৰণ সানি পূৰ্ণ আকৃতিত
চাওঁ দেখোঁ পূৰ্ণাকৃতি মোৰ !
ৰূপৱন্ত জনকৰ ৰূপহ সন্ততি,
উলাহত মাতে কোলা পাতি ;
কুৰূপ জনকে দেখি আত্মঅনুকৃতি,
সমসুখ নাপায় নে মাতি ?—
অপত্য চেনেহ, অহ, সমজুৱা ধন,
সকলো যে সমভাগী তাৰ ;
জেউতিত নিয়ে কাঢ়ি আনৰ একণ,
জগতত সাধ্য এনে কাৰ ?
ভাগ্যৱন্তে নৰদেহী লভে বংশধৰ,
মৃত্যুৰ পাচত ৰাখে নাম ;
অভাগাৰ গ্ৰন্থদেহী লাভ সন্তানৰ,
সেয়ে যেন সাধে সেই কাম।

সামৰণ।

লাচিত বৰফুকন।

(বুৰঞ্জীমূলক নাটক)

অসমীয়া সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ, "বিজুলী", "উষা" আৰু "বন্তি"ৰ সম্পাদক,
কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভূতপূৰ্ব্ব অসমীয়া প্ৰশ্নকাৰ আৰু পৰীক্ষক,
অসমীয়া সাহিত্যিক সন্মিলনীৰ পোন্-প্ৰথম সভাপতি, সদৌ
অসম আহোম এচোচিয়েচনৰ সভাপতি, পোন্-প্ৰথম অসম
লেজিচ্‌লেটিভ কাউন্সিলৰ আহোম-প্ৰতিনিধি
মেম্বৰ, "অসমৰ বুৰঞ্জী", "গীতাসাৰ",
"শ্ৰীকৃষ্ণ" প্ৰভৃতি প্ৰণেতা,

ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা এম, আৰ, এ, এচ,
ৰচিত,

দ্বিতীয় তাঙবণ।

তেজপুৰ, অসম।

১৮৬৪ শক।

লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

বেচ, ১৲ এটকা মাথোন।

কলিকতা, ৮৫নং অপাৰ চাৰ্কুলাৰ ৰোডস্থিত
"ভাৰতমিহিৰ" প্ৰেছত
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত।

পাতনি।

অসাধাৰণ ৰাজনীতিজ্ঞ মহাপুৰুষ চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱে পাতি লোৱা দুৰ্জ্জয় শৰাইঘাটৰ মহাৰণৰ চিত্ৰ আঁকি দেখুৱাটোৱেই এই নাটকৰ ঘাই উদ্দেশ্য। সেই অৰ্থে, এই কাহিনীৰ নায়ক কৰি ঘাইকৈ দুটি চৰিত্ৰ সজাব পাৰি ;—(১) চক্ৰধ্বজসিংহ আৰু (২) লাচিত বৰফুকন। পিচে, চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱে ৰণ পাতিলে যদিও, আচল "শৰাইঘাটৰ ৰণ" তেওঁ দেখিবলৈ নাপালে, তেওঁৰ পৰবৰ্ত্তী স্বৰ্গদেৱ উদয়াদিত্যৰ কালত হে শৰাইঘাট ৰণক্ষেত্ৰত অসমীয়াৰ বিচক্ষণ ৰণকুশলতা প্ৰকাশ পায় ; আৰু লাচিত বৰফুকন হে আৰম্ভণৰেপৰা সমৰণিলৈকে শৰাইঘাটৰ মহাৰণত নায়কৰূপে লিপ্ত আছিল। গতিকে, এই গ্ৰন্থৰ নাম "লাচিত বৰফুকন" ৰখা হল।

গদ্যত "গাওঁবুঢ়া" আৰু "টেটোন-তামুলি" নামেৰে দুখন ধেমেলীয়া সৰু নাটক ৰচনা কৰা হৈছিল যদিও, ইয়াৰ আগেয়ে ডাঙৰ নাটক আমি গদ্যত ৰচনা কৰি পোৱা নাই। এই খনো অসমীয়া সাহিত্যক্ষেত্ৰত মোৰ স্নেহাস্পদ ডেকা লগৰীয়া শ্ৰীমান্ সৰ্ব্বেশ্বৰ শৰ্ম্মা বৰুৱা বোপাদেৱৰ অনুৰোধৰ ফল হে বুলিব লাগে ; আৰু তেওঁৰ উৎসাহ আৰু সু-দিহাৰ বল নোপোৱা হলে, অনতিপলমে "লাচিত বৰফুকন" পোহৰলৈ ওলোৱাৰ সম্ভাৱনা নাছিল। আৰু, এই গ্ৰন্থৰ ভেঁটি তোলাওঁতে "উষা"ত প্ৰকাশিত আমাৰ সুযোগ্য সমনীয়া বন্ধু শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ গোস্বাইদেৱৰ "শৰাই ঘাটৰ যুদ্ধ" আৰু উক্ত ডেকা বন্ধুৰ "লাচিত বৰফুকন" শীৰ্ষক প্ৰবন্ধ দুটিৰপৰা যথেষ্ট উপকৰণ বুটলি লোৱা হৈছে ; সেই বাবে ইয়াতে দুইকো শলাগ লোৱা হৈছে। বুৰঞ্জীমূলক নাটক ৰচনা কৰাত যি বঢ়া-টুটা দোষাদোষ ঘটিব পাৰে, তাৰ বাবে এই পাতনিতে গুণগ্ৰাহী ৰাইজৰ ওচৰত ক্ষমা বিচাৰিলোঁ। ইতি

তেজপুৰ, অসম।
২৩ ভাদ, ১৮৩৭ শক।

বিনীত,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

দ্বিতীয় তাঙৰণৰ পাতনি।

"লাচিত বৰফুকন" নাটক ভালেমান দিন ছপাৰ বাজ হৈ, পাবলৈ নোহোৱা হৈ আছিল। নানা ফালৰপৰা গ্ৰাহকৰ ওপৰা-উপৰিকৈ 'অৰ্ডাৰ' পোৱা স্বত্বতো এই পুথি যোগান দিব পৰা নহৈছিল ; কাৰণ, আমি আমাৰ আন কেইখনমান ডাঙৰ গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰাত ব্যস্ত থকা হেতুকে ইয়াৰ নতুন তাঙৰণ উলিয়াবলৈ ছেগ ধৰিব পৰা নাছিলোঁ। এতিয়া, উপস্থিত মহাৰণৰ আলমত জাতীয় বীৰ-পূজাৰ সময়োপযোগী অভিনয় কৰিবলৈ "লাচিত বৰফুকন" নাটকৰ অত্যাৱশ্যক বুলি ৰাইজে আঁক চৰকাৰে টানি ধৰাত, ইয়াৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ অনতিপলমে উলিয়াবলৈ আগ বঢ়া হৈছে।

'থিয়েটাৰ' পতা 'ষ্টেজ'ৰ সুচলার্থে আগৰ আসোঁৱাহবোৰ গুচাবলৈ নাটকখনত হাত ফুৰাওঁতে ঠাই বুজি বঢ়া-টুটা ঘটিছে ; ফলত পুথিৰ কলেৱৰ অলপ বাঢ়িছে। এইবাৰ আগৰ বৰ্ণাশুদ্ধি দোষাদোষ পৰিশোধন কৰাৰ উপৰি, ৰাইজৰ মনোৰঞ্জককৈ নাটকখনৰ ভাষা আগতকৈ প্ৰাঞ্জল কৰা গৈছে। ইতি—

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম।
৩০ ভাদ, ১৮৬৪ শক।

গ্ৰন্থকাৰ।

উছৰ্গা।

এই

গ্ৰন্থৰ নায়ক

লাচিত বৰফুকনৰ

অসাধাৰণ প্ৰতিভা বিকাশৰ

বিশিষ্ট স্থল

শৰাইঘাটৰ ৰণক্ষেত্ৰ

চিকনাই "উষা"ৰ পোহৰত উলিয়াওঁতা

সাহিত্যক্ষেত্ৰত

মোৰ

প্ৰিয়তম লগৰীয়া

একষ্ট্ৰা এচিষ্টেণ্ট কমিচনাৰ,

পণ্ডিত ৺হেমচন্দ্ৰ গোসাঁইদেৱলৈ

তেওঁৰ

প্ৰত্নতাত্ত্বিক অনুৰাগ

আৰু

তদৰ্থে আজীৱন অহোপুৰুষাৰ্থৰ

বঁটা স্বৰূপে

ইপাহী

প্ৰীতি-উপহাৰ।

গ্ৰন্থকাৰ।

ভাওবিলাক।

পুৰুষ।

১।	চক্ৰধ্বজসিংহ	অসম দেশৰ ৰজা, আহোম স্বৰ্গদেৱ।
২।	আতন বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া	স্বৰ্গদেৱৰ ঘাইমন্ত্ৰী।
৩।	লাঙ্গিচং বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া	„ চৰাৰ মন্ত্ৰী।
৪।	ভগা বৰপাত্ৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া	„ চৰাৰ মন্ত্ৰী।
৫।	লাচিত	ঘোঁৰা-বৰুৱা, পাচত বৰফুকন।
৬।	চক্ৰপাণি	ৰাজখোৱা বিষয়া।
৭।	গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণ	কোঁচ ৰাজকোঁৱৰ।
৮।	চন্দ্ৰনাৰায়ণ	দৰঙ্গী ৰাজকোঁৱৰ।
৯।	উদয়াদিত্য	চক্ৰধ্বজসিংহৰ ভায়েক, আহোম স্বৰ্গদেৱ।
১০।	মাধৱচৰণ	বৰফুকনৰ কটকী।
১১।	ৰামসিংহ	মোগলৰ বৰসেনাপতি।
১২।	আওৰেংজেৱ	দিল্লীৰ পাটচাহ।
১৩।	চৈয়দ ফিৰুজ	গুৱাহাটীৰ মোগল থানাদাৰ।
১৪।	চৈয়দ চানা	মোগল সেনাপতি।
১৫।	ৰচিদ্‌খাঁ	মোগল সেনাপতি।
১৬।	চবিপ্‌খাঁ	মোগল সেনাপতি।
১৭।	অজিতচিং	ৰামসিংহৰ গা-চোৱা।
১৮।	ৰঘুনাথচিং	মোগল সেনাপতি।
১৯।	নচৰৎখাঁ	মোগল সেনাপতি।

২০।	পণ্ডিতৰায়	ৰামসিংহৰ কটকী।
২১।	নৰ্ত্তম শৰ্ম্মা	ৰণৰ ক্ষণ গণনা কৰোঁতা।
২২।	পানীফুকন,	আহোম সেনাপতি।
২৩।	থাৰঘৰীয়া ফুকন,	আহোম বিষয়া
২৪।	দূত,	
২৫।	দুৱৰী,	
২৬।	কগীয়া,	
২৭।	দুখীয়া,	
২৮।	মগনীয়া,	
২৯।	সৈনিকগণ,	
৩০।	ৰণুৱা,	
৩১।	নেওগ ফুকন	অসমীয়া বিষয়া।

তিৰোতা।

১।	ৰমণী গাভৰু	আহোম ৰাজকুমাৰী।
২।	পিজলা গাভৰু	লাচিত বৰফুকনৰ জীয়েক।
৩।	আমিনা	মোগল অন্দৰমহলৰ লিগিৰী।
৪।	আঘনী	ৰমণী গাভৰুৰ বেটী।
৫।	কেতেকী	পিজলা গাভৰুৰ বেটী।
৬।	নাচনী, লিগিৰী, ইত্যাদি।	

লাচিত বৰফুকন।

১। অঙ্ক।

(গীত গাই গাই দুফালৰপৰা দুই গায়িকাৰ প্ৰৱেশ)

প্ৰস্তাৱনা গীত।

ভূপালী—ঢিমা তেতালা।

বাজে আপুনি, পুৰণি বীণা, শুনি কি আবেগে আতুৰ প্ৰাণ।
ৰিণিকি ৰিণিকি, হিয়াত বাজিছে, পাহৰা সুৰৰ মধুৰ তান॥
উষাৰ কিৰণে, পুবে পোহৰোঁতে, আহি উঠি সুৰে মলয়া লগতে,
ওপচায় হিয়া, নতুন উলাহে ;—গোৱাঁ সকলোৰে জাতীয় গান॥

(গাই গাই দুই গায়িকা দুফালে প্ৰস্থান)

(পট পৰিবৰ্ত্তন।)

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

বাজবাট।—কণীয়া, দুখীয়া, মগনীয়া।

কণীয়া।—(লাখুটিত ভৰ দি বৈ) হে মোৰ ঈশ্বৰ! মাৰি নিলেও ভাল আছে ; কত নো লেলাত ভুগিম আৰু! গাৰ অৱস্থা এই, তাতে তিনি সাজীয়া লঘোন ; গোটেইখন ধূঁৱলি-কুঁৱলী দেখিছোঁ! উঃ বাৰ! (বহে)

দুখীয়া।—কণা-বিধতাই এইখন কপালত নো কি লেখিলে কব নোৱাৰোঁ, মোৰ আৰু দুখেই সুগুচিল। গাত কাপোৰ নাই, পেটত ভাত নাই, হাতত বিত্ নাই ;—জীৱন ধৰোঁ কেনেকৈ ? তাতে অকল এটা পেটলৈ নহয়, আৰু চাইটালৈ আঁজুৰিব লাগে ! অস্, অস্, অস্, ইয়ালৈকে চৰ্জিলা মোক ঈশ্বৰ !

(এটা মগনীয়াৰ প্ৰৱেশ)

মগনীয়া।—হে মোৰ দৌতাইঁত কি আছে খুদ্-কণ এটা দে ইঁতঐ ! আজি তিন দিন কণ এটা পেটলৈ যোৱা নাই ; জীৱ যায় এতিয়া ! গুণ নহয় যদি, ধৰম হব, মোৰ ঈশ্বৰইঁত !

দুখীয়া।—ভাল তয়ো বোপাই ! তই নো আমাৰ গাত দেখিছ কি, আছে কি দিবলৈ ? তই ছ-সঁজীয়া, ময়ো চাৰি সঁজীয়া লঘোনীয়া ; কাক কোনে পুতৌ কৰে এতিয়া !

ৰুগীয়া।—মোৰ ফাললৈ চকু নিদিলেই ভাল, মোৰ সোণাই ! কি দিম, কি আছে, হাড়-ছাল সাৰ ! থকাৰ ভিতৰত ৰোগৰ বাহটো !

মগনীয়া।—এৰা, দেখিছোঁ মোৰ লগৰীইঁত ; পিচে, কিনো কৈছোঁ, কিনো কৰিছোঁ কব নোৱাৰোঁ। পেটৰ পোৰণিত গা আচন্দ্ৰাই কৰিছে ! নমৰোঁও, নিজীওঁও, উপায়-বুধি নাই !

ৰুগীয়া।—সঁচা, মোৰ সোণাই, আমাক দেখিলে যমো পলায় ! যমৰ নগৰতো আমালৈ ঠাই নাই হবলা ? পৰ্ভু, ইয়াৰ্গকে চৰ্জিলা আমাক !

দুখীয়া।—ভাল কৈছ। যমৰ নগৰতো ৰজা-বিষয়াক হে বিচাৰে ; সিদিনা সেয়া আমাৰ 'ভগনীয়া' সৰ্কদেউক নিলেহি, নেদেখিলি ?

মগনীয়া।—এ, নকবি আৰু তেওঁৰ কথা মোৰ ককাই ! তেৱেঁই তো জীয়াতে-মৰা কৰি থৈ গল প্ৰজাক। সেইজনা ৰজা পাটত উঠিবৰ দিন ধৰি আজ ৰাইজৰ চিৰি মৰি আহিবলৈ ধৰিলে। তাৰ উপৰি, মছলমানক ধন-সোণ, বস্ত্ৰ-বস্তুৰে সৈতে বলে নোৱাৰাকৈ চই শোধাবলৈ গাত লৈ প্ৰজাক জীয়াই জীয়াই যমৰ আলহী কৰি থৈ গৈছে।

দুখীয়া।—ভাল ধৰিছ কথাটো তই। মছলমানে আগেয়েই পাৰেমানে লগত এসোপা চুঁচি নিলে; এতিয়া, বছৰি দি থাকিবলৈ নো দেশখনত বাক কৰপৰা ওলাই থাকিব? সেই হে দশ আকালে উছন নিয়াবলৈ ধৰিছে।

মগনীয়া।—এৰা, এৰা, উছন নগৈ কৰিবি কি? একঠা চাউলত টকাটো দিবলৈ ক্ষৰ পাবি! টেঁটুত লৰা-ছোৱালী এথোপা নথকা হলে দেশ ছাৰি বিদেশলৈ হে গুচি গলোঁগৈহেঁতেন।

কগীয়া।—এ, নকবি সেই কথা। কপালত থকাটো কেনেকৈ গুচাবি? চাপৰিলে মেঘ নেৰায় মোৰ সোণাই! যেই হওক, এতিয়াৰ জনা স্বৰ্গদেউৰ দিনত বতৰ একেৰি মুকলি হব যেন মনত ধৰিছে।

দুখীয়া।—এঃ, থ, কেনেকৈ জানিছ তই?

কগীয়া।—নহয়, নহয়, সঁচাকৈয়ে এওঁ স্বৰ্গদেৱে প্ৰজাৰ দুখলৈ চাইছে হেনো।

মগনীয়া।—এঃ, থৈ দে। বোলে মোমাই মৰক, ভূতক পাচে পাওক। খাবলৈ নাপাই মৰোঁৱেই, আকৌ দুখ গুচিব কেতিয়াকৈ? যাওঁ, মোৰ ককাইহঁত, চুঁচৰি-বাগৰি ঘৰচেৰেকত মাগি চাওঁগৈ। (প্ৰস্থান)

দুখীয়া।—এৰা, যাবহে লাগে আমিও। (প্ৰস্থান)

কগীয়া।—ব'ল, মোৰ সোণাইহঁত, গৈছোঁ মযো পৰিশ্ৰমি! উঃ উঃ উঃ, ধাতু যায়েই নে কি ঐ!

(বিপৰীত বাটে উলটিবলৈ কগীয়া কেইখোজমান আগ বাঢ়ে;
আৰু ছদ্মবেশী চক্ৰধ্বজে ধীৰে ধীৰে প্ৰৱেশ কৰে।)

কগীয়া।—(স্বগতঃ) এওঁ বা কোন্? যেয়ে হওক, মানুহ জন টনকিয়াল দেখিছোঁ। এওঁৰপৰা পাই-পইচা এটি পাবৰ আগন্তুক আছে। (ফুটাই) দোতা-ঈশ্বৰ, এই কগীয়া মগনীয়াক একেৰি কিৰপো কৰক। তিনি সঁজীয়া লঘোনত মৰোঁ এতিয়া, দোতা!

চক্ৰধ্বজ।—এঃ, এঃ, দেহি! বাক হোঁ, ল। (টকা এটা দিয়ে)

ৰুগীয়া।—(আনন্দত বিহ্বল হৈ) উ-ঐ, মোৰ বিধতা! ভগৱন্তে তোমাক জয়-জয় কৰক, মোৰ দৌতা। ভাল তৰালাঁ আজি মোক ঈশ্বৰ!

চক্ৰধ্বজ।—বাৰু, হৈছে, থ। সি কেইটা কোন্? কলৈ গৈছে সিহঁত?

ৰুগীয়া।—সিহঁতো মোৰে নিচিনা দুৰ্ভগীয়া। আকালত হাহাকাৰ কৰি ফুৰিছে। খুদ্-কণ এটা পাওঁ বুলি গৈছেগৈ সৌৱা মাগিবলৈ।

চক্ৰধ্বজ।—বাৰু, যা এতিয়া। সেই টকাটোৰে তোৰ কেইদিন যাব?

ৰুগীয়া।—তেহেলৈ যি হওক দৌতা, দুদিনমানলৈ তেও ৰইখা পৰিলেঁ। আধাপেটীয়াকৈ আৰু এসাঁজীয়া হৈ চলিম। ভাল, আহোঁ হে এতিয়া। সেৱা হে দৌতা! (প্ৰস্থান)

চক্ৰধ্বজ।—(ক্ষন্তেক টলকামাৰি ৰৈ) হাঁয়, মোৰ প্ৰজাৰ বিপত্তিৰ আৰু সীমা নোহোৱাত পৰিল! আকালত ৰাজ্যজুৰি হাহাকাৰ! কিন্তু সিফালে মোগলে চই পেচ্‌কুচ্‌ চুঁচিবই লাগিছে! উঃ, উঃ, উঃ, ইমানতো আমি কাপুৰুষৰ দৰে সহি আছোঁ! বাৰু, দেখোঁ, কি কৰিব পৰা যায়। (প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

দিল্লী,—পাটচাহৰ অন্দৰমহল।

ৰমণী গাভৰু (অকলে)।

বিৰহ-গীত।

কানাড়া মিশ্ৰ—একতালা।

লেখি আকাশৰ ছবি, ভাবোঁ বহি বহি,
প্ৰাণ-সখী মোৰ গল এৰি।
আমন-জিমন, জোনাই বয়ন,
লেখি মোৰ মন যায় উৰি॥

কান্দোঁ মনে মনে, মাতোঁ ঘনে ঘনে,
ঘূৰি লগ ধৰোঁ কেনে কৰি ;—
নেদেখি এতিয়া, ফাটে মোৰ হিয়া,
থাকোঁ কিনো মতে প্ৰাণ ধৰি ॥—(নিটাল মাৰি ৰয়)

ৰঁমণী।—কাৰ দেশ ? কাৰ ঘৰ ? ক'ত মই ?—যি দেশত মোৰ জন্ম, সেই দেশ ই নহয়। যি ঘৰত মই পালিত, সেই ঘৰ ই নহয়। য'ত জগতৰ সৌন্দৰ্য্য একে ঠাইতে দেখোঁ, সেই ঠাই ই নহয়। ই বুকৰ স্বদেশ নহয়, নিলগৰ পৰদেশ। এইখন সেই মোৰ আপোন ঘৰ নহয়, লোকৰ পৰ-ঘৰ। ইয়াত অসমৰ অতুলন শোভা নাই, চউপাশে চকুত আমনি লগোৱা দৃশ্য হে ! যাকে দেখোঁ তাৰে ওপৰত খং উঠি আহে, কাকো দেখিবৰ মন নাযায়, কাৰো মাত শুনিবৰ মন নাহে ! অকণমান মাথোঁ ভাল পাওঁ আমিনাজনীক, তাইৰ গান শুনিবলৈ। এনে অৱস্থাত আকৌ বিবিহঁতে মোক বুজাব-বৰাবলৈ আহে ! আজি মই বাজীকৰৰ সজাত বাঘিনী বুলি সিহঁতে নাজানে ! জনা হলে, এই ঘৃণনীয় মোগল ৰাজপৰিয়ালটোৰ তিৰোতাবিলাক এজনী-এজনীকৈ মোৰ ওচৰত চুঁচৰিবলৈ নিতৌ নাহিলহেঁতেন। জনা হলে, সিহঁতে মিঠা মুখেৰে, নম্ৰ ভাৱে, বিবিধ প্ৰলোভন দেখুৱাই মোৰ মন পাবলৈ যত্ন নকৰিলে-হেঁতেন। সিহঁতে নাজানে, জন্মভূমিৰ বিৰহত মোৰ প্ৰাণ কেনেকৈ কান্দিছে ; সিহঁতৰ অনুভৱ কৰিবৰ শক্তি হোৱা নাই, স্বজাতিৰ চিন্তাই মোৰ অন্তৰত কেনে ভাৱে অগ্নি জ্বলাইছে ; সিহঁতৰ ধাৰণা হোৱা নাই, মোৰ দেশদ্ৰোহী জাতি-বৈৰীৰ প্ৰতি মোৰ হিয়াত জাতক্ৰোধ কেনে ভীষণ ভাৱে উথাইছে ; হলে, নীচ, নিলাজ, নিৰ্ব্বোধহঁতে নিতৌ একেটা কথাৰে আহি মোৰ কৰ্কৰ্ণনা শুনিলেহেঁতেন। নীচাশয়হঁতে জানো ভাবিছে যে, সিহঁতৰ কপট আৰু অসাৰ প্ৰলোভনে মোক টলাব পাৰিব,—সেই কাপুৰুষ পাটচাহ-পুত্ৰক মোৰ পৱিত্ৰ দেহা উছৰ্গিবলৈ মোৰ প্ৰবৃত্তি হব ! কিন্তু পাষণ্ডহঁতে জনা নাই, এই হিয়াৰ স্বামী কিমান, এই মনৰ বান্ধনী কেনে ; এই প্ৰাণ থাকেমানে এই দেহা স্থপিত

বিজাতীৰ স্পৰ্শত কলুষিত নহয়; মকৰাৰ জালত সিংহী পৰি অদ্ভুত ঘটনা ঘটালেও, মোগলৰ মায়া-জালত ৰমণী নপৰে, ই ধুৰুপ। যাওক সি কথা, যিজনৰ হস্তে এই প্ৰাণ, সিজনৰ কোলাত বা আগত যেন ই মাৰ যায়; যি দেশৰ ৰক্ত-মাংসেৰে এই দেহা, সেই দেশৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে যেন ইয়াৰ ক্ষয় হয়; যি ভূমিৰ সাৰবস্তুৰে সৈতে এই শৰীৰৰ অস্থি-চৰ্ম্ম, সেই ভূমিত যেন ই লয় পায়; ভগৱন্তৰ চৰণত মোৰ এই কামনা। (মৌন)

অহ, সেই পাষণ্ডইঁতৰ নেৰানেপেৰা চোঁচনিত মোৰ জন্মভূমিৰ সাৰ-শক্তি জানো অন্ত হবলৈ ধৰিছে, দেশত প্ৰজাৰ জানো হাহাকাৰ লাগিছে! আমাক বন্ধোৱা দিয়াৰ লগতে পাষণ্ডইঁতে কত ধন, কত সোণ, কত কি সম্পত্তি চুঁচিলে তাৰ অন্ত নাই; তদুপৰি এতিয়া বছৰি অতিপাত নিৰিখে পেচ্‌কচ্‌ আৰু চই দি থাকিব লগাত পৰিছে। মোৰ দুখুনী জন্মভূমিয়ে পৰক চহকী কৰিবলৈ বছৰি এই দৰে নো বাঢ়ি-উৎপন্ কিমান দিব, দুখীয়া অসমীয়া প্ৰজাই নো তাৰ বিষময় ফল আৰু কিমান ভুঞ্জিব, ভাবিলে প্ৰাণ মৰি আহে! জয়ধ্বজসিংহ ৰজাই এই দৰে অসমক মাৰি মৰিব বুলি না ভাবিছিলোঁ! যি হওক, এতিয়া নিৰাশ হবৰ সকাম নাই, ই তাৰ সময়ো নহয়। কি উপায়েৰে জন্মভূমিৰ উদ্ধাৰৰ বাট উলিয়াব পাৰি, এতিয়া তাৰ চিন্তাৰ হে সময়। মোৰপৰা যদি মোৰ স্বদেশ আৰু স্বজাতিৰ এই আপদৰ কালত এফেৰিমানো উপকাৰ হয়, তেনেহলেও মোৰ জনম সাৰ্থক মানিম। (মৌন)।

(আঘনী লিগিৰীৰ প্ৰৱেশ)

আঘনী।—এ, আই, আইদেউচোন অকলে! অকলে-অকলেচোন কিবা-বোৰ কৈ আছে! মই বোলোঁ কাৰে নো কথা পাতেঐ, চাওঁগৈচোন।

ৰমণী।—অকলে নহয় বাই, লগৰেই আছোঁ।

আঘনী।—ঔ আই! ক'তাচোন, কোনো নাই?

ৰমণী।—আছে।

আঘনী।—ক'ত আছে? (ইফালে-সিফালে জুমি চায়)

ৰমণী।—তই নেদেখ।

আঘনী।—মই নো ইমান চকুৰে নমনা হলোঁ নে? আপোনাকচোন দেখিছোঁ!

ৰমণী।—মোৰ দেহাটো দেখিছ তো।

আঘনী।—আৰু নো কি দেখা নাই?

ৰমণী।—মোৰ মনটো।

আঘনী।—অ, সেইটো হয়। পিচে, মনটো নো কোনোবাই দেখে নে?

ৰমণী।—নেদেখে, কিন্তু লগ পায়।

আঘনী।—লগ নো পায় আকৌ কেনেকৈ?

ৰমণী।—কিয়, গমি চাচোন, যেতিয়া তোৰ মনটোৱে অলৈ যাওঁ তলৈ যাওঁ কৰে, আৰু আগৰ কথাবোৰ সোঁৱৰাই দিয়ে, তেতিয়া জানো তই মনক লগ নাপাৱ?

আঘনী।—ওঁ, হওঁতে হয়; এৰা, পাওঁ-পাওঁ যেন লাগি যায় হয়।

(বাহিৰৰপৰা কোনোবাই দুৱাৰ হেঁচোকে)

ৰমণী।—কোনোবা আহিছে। বাই, যাচোন চাগৈ।

আঘনী।—কোন্ নো আহেঐ! আহিয়ে থাকে আৰু!

(বুঢ়ীয়ে দুৱাৰ মেলি দিয়ে; আমিনাৰ প্ৰৱেশ)

ৰমণী।—অ, আমিনা! আহাঁ, বহাঁ। বাই, বহিবলৈ দেচোন।

আমিনা।—তচ্‌লিম (চেলাম দিয়ে)। (বুঢ়ীয়ে আসন পাৰি দিয়ে) ভাল, বহোঁ বাৰু। পিচে, আপোনাৰ তবিয়েট ভাল নে?

ৰমণী।—এৰা, ভালে-বেয়াই মাজতে।

আমিনা।—মাজতে নো বয় কেনেকৈ আকৌ?

ৰমণী।—কিয়, টবিয়েট মানে তোমালোকে গা-মন দুইকো বুজোৱা নহয়?

আমিনা।—হয়। পিচে?

ৰমণী।—পিচে, গা যদি ভালে আছে, মন ভালে নাই; মন যদি ভালে আছে, গা ভালে নাই। সেই দেখি ভালে-বেয়াই মাজতে।

আমিনা।—সঁচা। আপোনাৰ কথা আটাইবোৰ অৰ্থ-লগা। শুনিবলৈ ভাল লাগে। সেই হে আহোঁ; আপুনি চাগৈ আমনি পায় ?

ৰমণী।—অকল তুমি আহিলে আমনি নাপাওঁ, আমিনা !

আমিনা।—মই নো কাহানি কাৰ লগত আহিছিলোঁ, মনত নপৰে দেখোন।

ৰমণী।—নহয়, মানুহ লগ নহয়, কথাৰ লগ।

আমিনা।—অ, বুজিছোঁ !

আঘনী।—এৰা,ময়ো বুজিলোঁ।

আমিনা।—তই আকৌ বুজিলি কি ?

আঘনী।—এ, মোকো তোমাৰ দৰে কথাৰ পাকত পেলাই ঘুৰ্ম্মুটি খুৱাইছিল নহয়, এতিয়া, অলপৰ আগতে। পিচে; মোক বুজাই দিলে, তেওঁৰ মনটোও হেনো তেওঁৰ লগৰীয়া !

ৰমণী।—(মিচিকিয়াই) বাৰু, এৰাঁ সেইবোৰ কথা এতিয়া। আমিনাৰ আজি কিবা বিশেষ সকাম আছে নে কি ?

আমিনা।—এৰা, আছেও নাইও।

আঘনী।—উ-উ, এওঁয়ো শিকিলে সেইখন কথা ! মোৰ হাঁহি হে উঠিব এতিয়া, যাওঁ আই ! (বুঢ়ীৰ প্ৰস্থান)

আমিনা।—বুঢ়ীটি বৰ ৰঙ্গিয়াল, নহয় নে ?

ৰমণী।—এৰা, তাইতে হে মোৰ এফেৰি শান্তি।

আমিনা।—আৰু ?

ৰমণী।—আৰু এফেৰি তোমাত।

আমিনা।—আৰু ?

ৰমণী।—আৰু ইয়াত নাই।

আমিনা।—ক'ত বা আছে ?

ৰমণী।—আছে, থক কৰবাতে; তোমাক সেই ছোৱা নালাগে। তোমাৰ ছোৱাতে ধৰাঁ। কিনো সকাম আজি?

আমিনা।—সেই একেটা কথাই। আপুনি ভাল নাপায় দেখি কবলৈকে মন নাযায়। যুবৰাজে সুধি পঠিয়াইছে, তেওঁৰে সৈতে নিকালৈ আপুনি ৰাজী হ'ব নে নহয়?

ৰমণী।—নহওঁ যদি?

আমিনা।—সেইটোৰ উত্তৰ আমি কেনেকৈ দিম? তেও বুলি, গতিক ভাল নেদেখোঁ।

ৰমণী।—ভাল নেদেখাঁ, কি কৰিব? বে-ৰাজীতে নিকা পঢ়াব?

আমিনা।—সেইটো কেনেকৈ হব! তথাপি,—

ৰমণী।—তথাপি কি?—বলৱন্তী? (বুকুৰপৰা কটাৰী উলিয়াই) আহোম ৰমণীত সেই কথা নৰজে; হয় সিবিধ (আনলৈ হানি দেখুৱায়), নহয় ইবিধ (নিজৰ বুকুলৈ টোৱাঁই দেখুৱায়)।

আমিনা।—নহয়, নহয়, আপুনি সিমান উতলা কেলেই হব লাগিছে। আপোনাৰ বে-ৰাজীত যে একো হব নোৱাৰে সেইটো মই ডাঠি কওঁ। পিচে, আপোনাৰ নো নিকা নহবই নে?

ৰমণী।—হবও পাৰে, নহবও পাৰে। বাৰু, সেই কথা আমি আন এদিন পাতিম। সম্প্ৰতি যুবৰাজক কবাগৈ যে, ইয়াত মোৰ মন নবহেমানে কিছুমান দিনলৈ সেই বিষয়ে একো কব নোৱাৰিছোঁ এথোন। (স্বগতঃ) মিথ্যামুখে দিন দীঘলাই নি পলাবৰ ছেগ চাওঁ।

আমিনা।—সভ কথা। বাৰু, মই সেই দৰেই যুবৰাজক বুজাই কমগৈ।

ৰমণী।—বেচ, আমিনা, তোমাৰ লগত সেই হে একেৰি শান্তি পাওঁ। কিয়নো, তুমি কথা বুজাঁ। বাৰু, এতিয়া আমাক গান এটি শুনাবাঁ নে?

আমিনা।—হয়, শুনাব লাগে; পিচে ভেৰি হে হল দেখোন?

ৰমণী।—বাৰু, চমুকৈয়ে এটি গোৱাঁ।

আমিনা।—ভাল, গজাল এটিকে গাওঁ, শুনক।

গীত।

(ঝিঝিত খাম্বাজ—ঠুংৰী)।

প্রেম কি ধন,
    প্রেমিক জনে হে বুজে হাঁয়।
প্রণয়ী প্রভুক,
যেয়ে যিবা জনাৰে,
    উলটি প্রেমকে হে পায়॥
আকাশ পাতাল,
কৰে এক তাল,
    ধৰাতে স্বৰগ যেন পায়।
ভজন কীর্ত্তন,
প্রেমৰে হে গুণ,
    জগতকে প্রেম সি বিলায়॥

ৰমণী।—বেচ, বৰ মধুৰ লাগিছিল। সিদিনা যে গাইছিলাঁ—"বাতা দে সখি, কোন গেলি মে গোঁয় শ্যাম" এই সুৰৰেই নহয় নে?)

আমিনা।—হয়, সেই সুৰেই। ভাল, উঠোঁ হে এতিয়া? তছ্‌লিম্ (চেলাম দিয়ে)।

ৰমনী।—বাৰু, যোৱাঁ আমিনা। যাওঁ, ময়ো অলপ ভিতৰতে ইফাল-সিফাল কৰোঁগৈ। (দুইৰো দুফালে প্রস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—মোগল থানা।

(ৰচিদ্‌খাঁ আৰু নেওগ ফুকন।)

ৰচিদ্।—তোমাৰ ষড়যন্ত্ৰৰ বলতে গুৱাহাটী আমি হাত কৰিলোঁ সঁচা, কিন্তু আকৌ আমাৰ হাতৰপৰা যাতে নাযায় তাৰ নিমিত্তে সহায় থাকিবাঁ।

নেওগ।—অৱশ্যে, অৱশ্যে থাকিম। কিন্তু, কিয়নো শঙ্কা কৰিলা? কিনো সপোন দেখিলাঁ?

ৰচিদ্।—আশঙ্কাৰ কাৰণ আছে। কিয়, তুমিয়ে সিদিনা কৈছিলা নহয়, বোলে, ৰজাৰ নগৰত আকৌ কিবা অনা-গুণা চলিছে।

নেওগ।—ওঁ, চলিছে তো। কিন্তু, এতিয়াও ভিতৰুৱাকৈ হে।

ৰচিদ্।—যি হওক, আমাক তাৰ স্বৰূপ তত্ত্ব অনাই দিব লাগে নহয়?

নেওগ।—দিব লাগে তো। পিচে, সদায় শুদা মুখেৰেই লাগে নে?

ৰচিদ্।—অ, নহয়। মই ঠিক আছোঁ। হাতে-হাতেঁ

নেওগ।—কিন্তু, ই বৰ টান কথা দেও! জীৱন-মৰণৰ কথা!

ৰচিদ্।—একো ভয় নাই। কোনে জানিব আমি কি কৈছোঁ।

নেওগ।—অ, নহয়; বাৰ-ছালৰো কাণ আছে। সিবাৰৰ কথা ঘুনুক-ঘানাক্‌কৈ ওলায়ছেই; কি হয়গৈ কব পৰা নাই এথোন।

ৰচিদ্।—ভয় নকৰিবাঁ, আমি আছোঁ।

নেওগ।—তোমালোক থাকি কৰিবা কি? ৰজাই দণ্ডিলে ৰাখিব পাৰিবা জানো?

ৰচিদ্।—কিয়! ৰজাই বিচাৰ ললেই তুমি আমাৰ কোঁঠত আশ্ৰয় লবাঁহি; তেতিয়া আৰু ৰজাই কি কৰিব?

নেওগ।—তেতিয়া হওঁতে একো কৰিব নোৱাৰে, কিন্তু—

ৰচিদ্।—কিন্তু-ফিন্তু একো নাই ; ভয় নকৰিবাঁ, মই ডাঠি কৈছোঁ।

নেওগ।—বাৰু, পিচে ইটো কথালৈ সেইয়া এতিয়াই হব জানো ?

ৰচিদ্।—ওঁ, হব তো। এতিয়াই, হাতে হাতে দিওঁগৈ, আহাঁ। (স্বগতঃ) কিন্তু মোক নো এনে অসময়ত পাটচাহে বদলি দি কিয় মাতি নিয়ে ? মোৰ ওপৰত কিবা সন্দেহ হৈছে নে কি ? যি হওক, ফিৰুজখাঁই কিন্তু মোৰ দৰে টিপ্-টাপ্ লগাই কাম সাধিব নোৱাৰিব ; তথাপি তেওঁকো অলপ ইচাৰা দি যাব লাগিব। সম্রাটৰ হুকুম পালিবই লাগিব ; কিন্তু মই ইয়াৰপৰা সৰহ দিনলৈ আঁতৰি নাথাকোঁ ; কল-পেঁচ লগাই আকৌ সোনকালে ফিৰিমগৈ। (ফুটাই) অ, ফুকন, আহাঁ, দিওঁগৈ। (দুইৰো প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

গড়গাওঁ—ৰজাৰ বৰচৰা।

(চক্ৰধ্বজসিংহ, আতন বুঢ়াগোহাঞি, ভগী বৰপাত্ৰগোহাঞি, লাঙ্গিচং বৰগোহাঞি, লাচিত বৰুৱা।)

চক্ৰধ্বজ।—ডাঙৰীয়াসকল আৰু বিষয়াবৰ্গ! আজি ডাঙৰীয়া-বিষয়া সকলোটিকে চৰালৈ আহ্বান কৰাৰ উদ্দেশ্য বোধ কৰোঁ বহুতে নাজানাইক,—কওঁ শুনা। দিনক-দিনে ৰাজ্যৰ অৱস্থা কি দৰে হীন হৈ পৰিছে সেইটো দেখিছাইক। প্ৰজাৰ দুৰ্গতি দেখি আৰু স্থিৰে ৰব নোৱাৰাত পৰিছোঁহি। প্ৰজাৰ ঘৰত খাবলৈ-পিন্ধিবলৈ নাই, আকালে গৰাহ মাৰি ধৰিছে, অনাহাৰে অকালত কিমানৰ প্ৰাণ গৈছে তাৰ ঠিকনা নাই ; ইয়াৰ ওপৰত আকৌ

কৰ-কাটলৰ হেঁচা ! জুৰুলা প্ৰজা এনে হেঁচাত চেপেটা হব লগা হৈছে। এই দৰে আৰু বছৰদিয়েক পাৰ হবলৈ দিলে আমাৰ প্ৰজা আৰু নাথাকে, সমূলঞ্চে অন্ত পৰিব; আমি মাথোন এৰা বাড়ীৰে হে ৰাজ্য পাতিব লাগিব। এতেকে, এতিয়া সজ আলোচনা কৰি আমাক যুগুত পৰামৰ্শ দিয়াঁহঁক, এই পতনমুখী ৰাজ্য উদ্ধাৰৰ অৰ্থে কি উপায় কৰা যায়। উপস্থিত সভাসদসকলে নিজ নিজ মত ব্যক্ত কৰি গৈ থাকঁা, দেখোঁ সৰহ ভাগে কি উপায় দিয়ে।

বৰগোহাঞি।—সঁচা, স্বৰ্গদেৱ ! ৰাজ্য জুৰি প্ৰজাৰ হাহাকাৰ ! পিন্ধিবলৈ নোপোৱাটো যি হওক, খাবলৈ নাপাই যে প্ৰজা মৰি অন্ত পৰে এতিয়া ! অনতিপলমে ইয়াৰ এটা উপায় নকৰিলেই নহৈছে। মোৰ বোধেৰে আকালত পৰা প্ৰজাক ৰাজভঁড়ালৰপৰা অন্নদান দি সদ্যহতে ৰক্ষা কৰা যাওক।

লাচিত।—প্ৰস্তাব বেয়া নহয়; কিন্তু মোৰ মনেৰে প্ৰজা বুজি অৰ্থদানও হব লাগে। কিয়নো, এতিয়া একঠা চাউলত এটকা হৈছে। আৰু, ইতিমধ্যত ৰণলৈকো সচেম হোৱা যুগুত। বিনা ৰণে গুণ নিদিব।

বৰপাত্ৰ।—মোৰ মনেৰে ৰজাঘৰীয়া সাহায্য কিমান দিনলৈ চলিব, তাৰো এটা সীমা ৰখা উচিত। নতুবা, অনিশ্চিত কাললৈ অবাৰিত দুৱাৰে সেই সাহায্য মেলি দিব লাগিলে, ৰাজভঁড়াল উদং হৈ ৰজা-প্ৰজা দুইৰো সমানে কঁকাল পৰিব; আৰু তেতিয়া কাকো কেৱে চাব নোৱাৰা হৈ ৰাজ্য ৰসাতললৈ যাব !

বুঢ়াগোহাঞি।—প্ৰস্তাৱ আটাইবিলাক যুক্তিযুত হৈছে। ৰাজভঁড়ালৰপৰা সাহায্য দানত মোৰ অমত নাই। কিন্তু, ফুটা পাত্ৰত পানী ভৰোৱা যুক্তি মোৰ নহয়। মোৰ যুক্তিৰে, আগধৰি প্ৰজাৰ অৱস্থা আগলৈ ক্ৰমাৎ পৰি যোৱাৰ বাট নমৰাকৈ ৰাজ-অনুগ্ৰহ আগ বঢ়োৱা কাচিতো উচিত নহব। গতিকে, যিবোৰ কাৰণত প্ৰজাৰ ভিতৰুৱা অৱস্থা ক্ৰমাৎ হীন হৈ ৰাজ্যৰ দুৰৱস্থা বাঢ়িবলৈ ধৰিছে, প্ৰথমে তাৰ তত্ব লোৱা কৰ্ত্তব্য; তাৰ পাচে তাৰ প্ৰতিবিধানৰ উপায় চিন্তা বিধেয়। প্ৰজাৰ দুৰ্গতিৰ যে সীমা নোহোৱাত

পৰিছে, তাক কোৱা বাহুল্য মাথোন ; কিন্তু তাৰ মূলত কি আছে, তাকো ততালিকে খানি চোৱা যুগুত।

ৰজা।—সঁচা, কি কাৰণত ৰাজ্যৰ বৰ্ত্তমান দুৰ্দ্দশা ঘটিছে, প্ৰথমে তাৰ তত্ত্ব বিচাৰ কৰা যুগুত। মোৰ দৃষ্টিৰে হলে সেই তত্ত্ব বিচাৰি বহু দূৰৈলৈ চকু দিবৰ সকাম নেদেখোঁ, সি আগতে ওলাই আছে। ভাবি চাব লাগে, প্ৰজাৰ অৱস্থা হীন হয় কেনেকৈ ? আৰ্জনতকৈ অধিক ভগন আৰু শক্তিৰ অতীত খাটনি এই দুয়েই তাৰ প্ৰধান কাৰণ। আমাৰ প্ৰজাৰ ভাগ্যতো আমি ঠিক তাকে ঘটাইছোঁহঁক। আমাৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী শাসনত মোগল আক্ৰমণৰ ভয়ঙ্কৰ উৎপাতত বিস্তৰ ধন জন ক্ষয় হোৱাৰ উপৰিও প্ৰজাৰ কৃষি-শিল্প, বেহা-ব্যৱসায় ইত্যাদিত বিষমৰূপে আঘাত পৰে ; আৰু ৰজাই ঠাৰবিব নোৱাৰি ৰাজ্য এৰি ভাগি যোৱাত, শত্ৰুৱে প্ৰজাৰ সম্পত্তিৰ ওপৰত যথেচ্ছাচাৰ কৰিবলৈ বাকী নথলে। তদুপৰি, স্বৰ্গীয় জয়ধ্বজ সিংহ ৰজাদেৱে ৰাজ্যলৈ উলটি আহি যি সন্ধি কৰিলেহি, তাৰ ফলতো ৰাজ-ভঁড়ালৰ বহু অৰ্থ-সম্পত্তি মোগল সেনাপতিয়ে ৰাজ্যৰপৰা বাহিৰ কৰি নিলে। ভাবি চোৱাহঁক, আমাৰ বংহৰ ৰমণী গাভৰুক বলেৰে দিল্লীৰ পাটচাহলৈ সঁপি দিওঁতে, তেওঁৰ যৌতক স্বৰূপে কুৰি হাজাৰ সোণৰ মোহৰ, চাৰিলাখ-কুৰি-হাজাৰ ৰূপ, ডেৰ কুৰি হাঁতী এই খিনি অৰ্থ-সম্পত্তি ৰাজ্যৰপৰা একেবাৰতে বাজ হয় ; আৰু তাৰ লগতে ভৰলী আৰু কলঙৰপৰা পছিম ছোৱা আহোম ৰাজ্য মোগলক এৰি দিয়া হয়। এতিয়া গমি চোৱাহঁক, সেই একেবাৰতে ইমানখিনি ভৰণী সহি ৰাজ্য নপৰি থাকে কেনেকৈ ? অকল সেয়ে নহয়, তাৰ উপৰি বছৰি পেচ্‌কচ্‌ আৰু চই শোধাই থাকিব লগা হৈছে। তাৰ অৰ্থে প্ৰজাই ৰজাঘৰত ওপৰঞ্চিকৈ খাটিব লগা হৈছে ; আৰু প্ৰজা বুজি কৰ-কাটলও বঢ়াই দিব লগাত পৰিছে। এনে স্থলত প্ৰজাৰ অৱস্থা পৰি নাহিব কিয় ? সেই হীনাৱস্থাৰ হেঁচাত প্ৰজা একেবাৰে জুৰুলা নহব কিয় ? আৰু, ৰাজ্যত আকাল নালাগিব কিয় ? ইত্যাদি বিবেচনাৰে সৈতে আমি কওঁ যে, প্ৰথমেই প্ৰজাক চুহি থকা পেচ্‌কচ্‌ আৰু

চই ৰহিত কৰিবলৈ চাব লাগে; তাৰ পাচত আমাৰ হেৰোৱা ৰাজ্য উদ্ধাৰ কৰি সেই ছোৱাৰ উৎপন্নেৰে বিপন্ন ইছোৱাক সহায় কৰিবলৈ যুগুত বিধান কৰা হব লাগে। ইয়াকে কৰিব নোৱাৰিলে আমাৰ ৰাজ্য ৰসাতললৈ যোৱাটো ধ্ৰুৱ-নিশ্চয় কথা।

লাচিত।--স্বৰ্গদেৱে কোৱা আটাইখিনি কথা যুক্তিসঙ্গত। পিচে, পেচ্‌কচ্‌ আৰু চই ৰহিত কৰাৰ অৰ্থে ৰণ দিয়া নহব জানো?

বুঢ়াগোহাঞি।—যুক্তিৰ ভিতৰ নোসোমালে অৱশ্যে ৰণ দিব লাগিব, তাৰ নিমিত্তে চিন্তা কি?

বৰগোহাঞি।—চিন্তা হব লগীয়া কথা। একেই তো ৰাজ্যৰ দুৰৱস্থা, তাতে ৰণ-বিগ্ৰহ লগাই ললে আৰু তললৈ হে যাব।

লাচিত।—নাযায় তললৈ, তেতিয়া ওপৰলৈ হে উঠিব। কিয়নো, বৰ্ত্তমান মোগলৰ দখলত থকা আমাৰ হেৰোৱা ৰাজ্যছোৱাৰ প্ৰজাৰ অৱস্থা এতিয়াও টনকিয়াল হৈয়ে ৰৈছে; ৰণ দি সেই ছোৱা আকৌ আমাৰ হাতলৈ আনি লব পাৰিলে, তাৰে সৈতে অৱস্থা মিলাই ইছোৱাৰ অৱস্থাও উন্নত কৰি লব পৰা-যাব। আৰু, ৰণত মোগলক জিনিম যে, তাত সন্দেহ নাই।

বৰপাত্ৰ।—ৰণ লাগি উঠিলে তাৰ নিমিত্তে আকৌ খৰচ নালাগিব জানো? পিচে, সেই খৰচ নো ৰাজ্যৰ এনে দুৰৱস্থাত কৰপৰা যোগাৰ কৰা হব?

বুঢ়াগোহাঞি।—সেইটো অৱশ্যে ভাবিব লগীয়া কথা। কিন্তু, ৰাইজৰ ওপৰত বৰঙনি পেলাই পেচ্‌কচ্‌ৰ অৰ্থে যি সাত লাখ টকা তুলি গোলাঘৰ বান্ধি আচুতীয়াকৈ থোৱা হৈছে, তাকে আমি ৰণৰ খৰচত লগাব পাৰোঁ। আৰু, তাকে কৰি ৰাজ্যৰ অৱস্থা ক্ৰমাৎ পৰি যোৱাৰ গতি আমি বোধ কৰি লব পাৰিম। বিশেষ, এতিয়াও আমি যোৱা বছৰৰ চই শোধাব পৰা নাই; নোশোধালে এনেও বিবাদ লাগিবই; অথচ সেই শোধাবলৈ বাকী থকা খিনিও আমি ৰণৰ খৰচত লগাব পাৰিমহঁক।

লাচিত বৰুৱা।—অতি যুক্তিসঙ্গত কথা। আৰু, মোৰ বোধেৰে নিতান্ত অধঃপাতে যাব লগা আছে যদি, ততালিকে যোৱাই শ্রেয়ঃ; লাহে লাহে তললৈ গৈ থাকি লেলাত ভুঞ্জাৰ মাত্রা বঢ়াব লাগিছে কিয়? ৰণ পাতি ললে, হয় জয়, নহয় পৰাজয়; হয় উঠন, নহয় পতন আছেই। কিন্তু, এই পন্থা অনিশ্চিত নহয়; আৰু এই পন্থাত চলিলে হে প্রজাৰ বৰ্ত্তমান দুখ-কষ্ট নিবাৰণৰ অৰ্থে ৰাজভঁড়ালৰপৰা সাহায্য দান কৰাটো সঙ্গত বিবেচনা কৰোঁ। মই ডাঠি কওঁ, ৰণত আমাৰ জয় হব। দুখীয়া হৈছে বুলি, অসমীয়া ৰণুৱাৰ তেজ পানী হোৱা নাই। (দুৱৰীৰ প্ৰৱেশ)

দুৱৰী।—স্বৰ্গদেৱ ঈশ্বৰ! দুৱাৰত গুৱাহাটীৰপৰা আহি এজন দূত উপস্থিত। তেওঁৰ হাতত এখন পত্র দেখা পালোঁ।

বুঢ়াগোহাঞি।—স্বৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা হলে আহিব পাৰে, আহিলে এই সময়ত অলাভ নহব বোধ কৰোঁ।

ৰজা।—বাৰু, আহিব পাৰে, আনগৈ।

দুৱৰী।—যি আজ্ঞা, স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰ। (প্রস্থান)

ৰজা।—গুৱাহাটীৰ থানাদাৰৰ ওচৰৰপৰা আহিব পায়।

বৰগোহাঞি।—হব পায়, স্বৰ্গদেৱ!

(দূতে সৈতে দুৱৰীৰ পুনঃ প্রৱেশ)

বুঢ়াগোহাঞি।—সকাম কি দূত?

দূত। (পত্র এখন আগবঢ়াই দি) ডাঙৰীয়া-দেউতা! গুৱাহাটীৰ থানাদাৰ চাহাবে স্বৰ্গদেৱ-ঈশ্বৰলৈ এই খন পত্র দি পাচিলে।

বুঢ়াগোহাঞি। (পত্র হাতত লৈ) বাৰু, দুৱৰী, দূতক লৈ যা, কোটোৱালক গতাই দে গৈ; যথা শুশ্রূষাৰে আৰু যতনেৰে ৰাখক। (ৰজাৰ হাতলৈ পত্ৰখন আগবঢ়াই দিয়ে)

দূত।—দেউতা-ঈশ্বৰ! থানাদাৰ চাহাবে পত্ৰৰ জবাব লৈ যাবলৈ কৈ পঠিয়াইছে।

লাচিত বৰুৱা।—(উত্তেজিত হৈ) যাক, পাৰি জবাব, যা। নগণ্য থানাদাৰ এটাৰ হুকুম! (দূতে সৈতে দুৱৰীৰ প্ৰস্থান)

ৰজা।—(পত্ৰ পঢ়ি জ্বলি উঠি) কি! ইমান সাহ! এটা সামান্য থানাদাৰৰ এনে বৰকথা! স্বয়ং দিল্লীৰ সম্রাটে এনে শকত কথা কলেও আমি কদাপি নশুনোঁ। মোগল সম্রাটৰ এটা সামান্য কৰ্ম্মচাৰীৰ এনে অপমানসূচক টান কথা শুনি নিটাল মাৰি ৰব লাগিলে নিশ্চয় ইন্দ্ৰবংশী আহোম ৰজাৰ গৌৰৱ হানি হব। যি নাম, যি গৌৰৱ আমাৰ পূৰ্ব্বৰাজসকলে অতকাল অম্লানভাবে ৰক্ষা কৰি গৈছে, সেই নাম-গৌৰৱত এতিয়া কিবা স্বৰূপে চেকা পৰিব লাগে যদি, আমি নিশ্চয় এই ৰাজপাটৰ যোগ্য নহম। পেচকুচ আৰু চই শোধোৱাত পলম হোৱা বাবেই সামান্য কৰ্ম্মচাৰী এটাৰপৰা এনে কৰ্ক শ বাক্য সহিব লগা হলে আমাৰ মনুষ্যত্বই মিছা! সেই পেচকুচ আৰু চই শোধোৱাৰ ফল স্বৰূপেই তো আমাৰ ৰাজ্যৰ ইছোৱা আজি অধঃপাতে যায়! তদুপৰি, গুৱাহাটী অঞ্চলৰ অসমীয়া প্ৰজাবৰ্গৰ প্ৰতি মোগলৰ আচৰণ আৰু উৎপীড়ন অসহনীয় হৈ উঠাত, নামনি অসমৰ আমাৰ প্ৰজাবৰ্গে আমাক কাতৰ ভাৱে জনাইছে, সিবিলাকক আমি অনতিপলমে উদ্ধাৰ কৰিব লাগে বুলি। আমাৰ সেই অঞ্চলৰ প্ৰজাবৰ্গৰ ৰাজভক্তিত আমি বিমোহিত; আৰু সিবিলাকৰ কাতৰক্তিত আমি মৰ্ম্মাস্তিক! বিশেষতঃ, একে জাতি অসমীয়া প্ৰজা দুজাতি হৈ, দুই ৰাজ-শাসনৰ তলত বাস কৰাটো নিতান্ত অস্বাভাৱিক। এতেকে, এনে অৱস্থাত আৰু অনৰ্থক পলম কৰা বিধেয় নহয়; পেচকুচ আৰু চইৰ পৰিবৰ্ত্তে আমি ৰণ দিবলৈ হে প্ৰস্তুত বুলি পত্ৰোত্তৰত কোৱা যাওক। আমাৰ এই মত; সভাসদৰ অভিমত প্ৰকাশ কৰাৰ আৱশ্যক।

সবাৰে একবাক্যে।—স্বৰ্গদেৱৰ মতেই আমাৰো মত।

লাচিত বৰুৱা।—মোৰ বোধেৰে পত্ৰোত্তৰৰ লগে-লগেই ৰণ ঘোষণা কৰি দিয়া হে যুক্তি; নতু, শত্ৰুক সময় আৰু সুবিধা দিয়া হয় মাথোন।

বুঢ়াগোহাঞি।—স্বৰূপ কথা। বৰুৱাদেৱৰ লগত মোৰ মত সম্পূৰ্ণ মিলিছে।

বৰগোহাঞি।—সঁচা, ৰণ দিয়াটোৱেই স্থিৰ যেতিয়া, পলম কৰাৰ সকাম নাই। শুভস্য শীঘ্ৰম্।

ৰজা।—ভাল কথা। ততালিকে ৰণ ঘোষণা কৰি দি, তাৰ আয়োজনত ধৰা যাওক।

বুঢ়াগোহাঞি।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! আয়োজনত আজিয়েই ধৰা যাব। আৰু, স্বৰ্গদেৱৰ অনুমতি হলে, ৰণৰ ঘাই-সেনাপতিও আজিয়েই বৰণ কৰিব পৰা যায়।

ৰজা।—সজ কথা। এজন বাচাঁহঁক।

বুঢ়াগোহাঞি।—মোৰ বিবেচনাত আমাৰ লাচিত বৰুৱাদেৱেই ঘাই সেনাপতিৰ নিমিত্তে সুযোগ্য পাত্ৰ। মিৰ্‌জুম্লাৰ আক্ৰমণতে আমি তেওঁৰ বীৰত্ব আৰু ৰণ-পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পাই থৈছোঁহঁক। তেওঁৰ বিক্ৰমৰ কথা বোধ কৰোঁ মোগলেও পাহৰা নাই।

সভাসদ্।—উত্তম বাচনি।

ৰজা।—উত্তম প্ৰস্তাব। লাচিত বৰুৱাদেৱক আমি বৰসেনাপতিৰ বাব দিছোঁ। তেওঁক আজিৰপৰা কলিয়াবৰৰ বৰফুকন পাতি, বৰ্ত্তমান বৰফুকন ঘোৰাকোৱঁৰক বৰবৰুৱা পতা হল। সদ্যহতে মোগলৰ বাঁহবাৰী আৰু কাঁজলীৰ কোঁঠ দখল কৰি গুৱাহাটীলৈ আগবাঢ়িবলৈ আমাৰ নতুন বৰফুকনক আদেশ দিয়া গল। তাৰ পাচত, সময়ানুযায়ী আদেশ আমাৰপৰা তেওঁ পাই থাকিব। লাচিত বৰুৱাৰ বীৰত্বৰ বিষয় আমাৰো অবিদিত নহয়। মোগল সেনাপতি মিৰজুম্লাই আমাৰ নগৰ অৱৰোধ কৰি থকা কালত কেইবাখনো সমুখ-সংগ্ৰামত বৰুৱাদেৱে তেওঁক বিষমকৈ ঘটাইছিল; আৰু সদৌশেহত ঠাৱৰিব নোৱাৰা যেন দেখি হে মিৰজুম্লাই চক্ৰান্তৰ ওপৰত আমাৰে সৈতে সেই মাৰাত্মক সন্ধি স্থাপন কৰি ইয়াৰপৰা বিদায় লয়।

গতিকে, মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস, আমাৰ নতুন বৰসেনাপতি লাচিত বৰফুকনৰ হাতত এইবাৰ মোগলৰ সম্পূৰ্ণ পৰাজয় ঘটিব; আৰু আমাৰ মনোৰথ পূৰ্ণ হব। যি হওক, ইমানতে আজিলৈ এৰা হল; যুদ্ধৰ আয়োজনত ভাগে ভাগে যোগ দিয়াঁগৈহঁক।

লাচিত।—স্বৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য। মোৰ ক্ষুদ্ৰ শক্তিয়ে আজি অযাচিতে এনে প্ৰশংসা আৰু অনুগ্ৰহ লাভ কৰাৰ বাবে মই স্বৰ্গদেৱ প্ৰমুখ্যে সভাসদলৈ কৃতজ্ঞতা জনাইছোঁ। যি গুৰুতৰ কাৰ্য্যৰ ভাৰ মোৰ ওপৰত আজি ন্যস্ত হৈছে, তাক প্ৰাণপণে বহন কৰিবলৈ মোৰ যত্ন হব। মোগলক এই দেশৰপৰা সমূলঞ্চে বাজ কৰি হে উলটিম; নতুবা ৰণতে এই বিজিত দেহা বিসৰ্জ্জন দিম। এই দেশৰ নাম 'অসম', আন দেশ এই দেশৰ সমান হব নোৱাৰে,—নতুবা অসম প্ৰতাপী স্বৰ্গদেৱ চুকাফাৰ নাম-গৌৰৱ ৰক্ষা নপৰে। অসমৰ অসমীয়া প্ৰজা আনৰ তলতীয়া হব নোৱাৰে; স্বাধীন অসমক পৰাধীন হবলৈ নিদিওঁ। অখণ্ড অসম দ্বিখণ্ড হব নোৱাৰে; গুৱাহাটী উদ্ধাৰ কৰি অসম অখণ্ড কৰি হে ৰহিম। এয়ে মোৰ দৃঢ় সংকল্প। তদৰ্থে মই প্ৰাণপণে যুঁজিম; এয়ে মোৰ ৰণ-মন্ত্ৰ। "মন্ত্ৰৰ সাধন কিম্বা শৰীৰ পতন"; টলে যদি হিমাচল, নটলে প্ৰতিজ্ঞা মোৰ।

সভাসদ।—ধন্য ধন্য লাচিত বীৰ! ধন্য তোমাৰ ৰণ-তেজ! ধন্য তোমাৰ স্বদেশ-প্ৰেম!

অশ্ৰুপাত।

২। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

কাঁজলীমুখ,—চৈয়দ চানা আৰু চৈয়দ ফিৰুজ।

ফিৰুজ।—দেখিলা অসমীয়াৰ ফন্দ্! তলে তলে কেতিয়াবাৰেপৰা আয়োজন কৰি থাকি, ৰণ ঘোষণা কৰাৰ লগে লগে অসমীয়া ফৌজে আমাৰ কোঁঠ আক্ৰমণ কৰিলেহি। আমি বিবুদ্ধি হৈ অগত্যা শত্ৰুক বাঁহবাৰী কোঁঠ এৰি দিবলৈ বাধ্য হলোঁ। নহলে, সিহঁতে আমাক হটাব পাৰে নে?

চানা।—নকবা তেনে কথা। এইবাৰ অসমীয়া ফৌজৰ ৰকম বেলেগ! নেদেখিলা বৰসেনাপতি জনৰ তেজ! এওঁৰেই সেই লাচিত বৰুৱা; এতিয়া বৰফুকন হৈ আহিছে। এওঁৰ বিক্ৰম সহিব নোৱাৰি গড়গাওঁ নগৰ আক্ৰমণত, আমাৰ মহাপৰাক্ৰমী মিৰজুম্লা সেনাপতি অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। এওঁ তাচ্ছিল্যৰ পাত্ৰ নহয়, এওঁৰে সৈতে লৰিবলৈ আমি বিশেষকৈ সাজু হব লগাত পৰিছোঁ। বাঁহবাৰীৰ কোঁঠ অধিকাৰ কৰি শত্ৰুৱে এতিয়া কাঁজলীমুখৰ কোঁঠলৈ চোঁচা লৈছে; আহাঁ, তাৰ ৰক্ষাৰ্থে সাজু হওঁগৈ; মুখৰ কথাত কাৰ্য্য সিদ্ধি নহয়।

ফিৰুজ।—যাওঁ, বাৰু বলা। কিন্তু দেখিবা, এইবাৰ অসমীয়াক ভালকৈ চিনাকি দিম। (দুইবো বেগেৰে প্ৰস্থান)

(লাচিত, ৰাজখোৱা আৰু পানীফুকনৰ প্ৰৱেশ)

পানীফুকন।—ধন্য, লাচিত বৰফুকন! ধন্য তোমাৰ বীৰবাণী! ধন্য তোমাৰ উদগনি! তোমাৰ বীৰোচ্ছ্বাসত আজি মোৰ প্ৰতি সিৰে ৰণ-তেজ উতলি উঠিছে। অবাৰিত ৰণ-লীপ্সা মোৰ প্ৰাণত চতুৰ্গুণ বাঢ়িবলৈ ধৰিছে। শত্ৰুৰ তেজেৰে আজি এই অবোৱাল বাঙলী কৰি হে তৃপ্তি পলুৱাম।

ৰাজখোৱা।—ধন্য লাচিত বৰফুকনৰ ৰণ-কৌশল! তেওঁৰ দিহা মতে নচলা হলে, বাঁহবাৰী কোঁঠ ইমান সহজে আমাৰ হস্তগত হোৱাৰ আশা নাছিল। আৰু, বৰফুকনৰ বিক্রম দেখি মোগল সেনাপতি বিচুৰ্ণি হল।

লাচিত।—শলাগৰ পাত্র মই নহয়, তোমালোক হে। দিহা দিয়াতকৈ দ্রিংশ পালন কৰাৰ ওপৰত হে ৰণৰ ফলাফলে ঘাইকৈ নির্ভৰ কৰে। বৰঞ্চ, দিহা মতে কার্য্য হৈ নুঠিলে, হিতে-বিপৰীত হে ঘটে। গতিকে, বাঁহবাৰীৰ ৰণত আমাৰ জয় হোৱা বাবে মোৰ সহায়কাৰী সেনাপতি তোমালোক হে ধন্যবাদৰ পাত্র। কিন্তু, এই খিনিতে অলপ সংকেত দিয়াৰ আৱশ্যক, জয় লাভে বিজয়ী দলক উৎসাহিত হে কৰিব লাগে, উধত কৰিব নালাগে; আনন্দত অতিকৈ উৎফুল্ল হলে কর্ত্তব্যত বিঘ্ন ঘটে। যি হওক, এতিয়া ৰণৰ আৰম্ভণ মাথোন, আমাৰ সাধিব লগীয়া ভালেমান গুৰুতৰ কার্য্য আগলৈ আছে। আমাৰ উপস্থিত কর্ত্তব্য হৈছে, ততালিকে গৈ কাঁজলীমুখৰ কোঁঠ অৱৰোধ কৰা। তাৰ নিমিত্তে আমি ভালকৈ সাজু হব লাগে; কিয়নো বাঁহবাৰীত শত্রুৱে আমাৰ হাতত যি শিক্ষা পালে, সি এই যাত্রাত সিহঁতক আগতকৈ শকত কৰিবৰ সম্ভৱ। কিন্তু নিশ্চয় জানিবাঁ, যিমানেই শকত হওক, শত্রু আমাতকৈ বলী হব নোৱাৰে; দেৱৰাজ ইন্দ্রৰ বংশধৰ পৃথিবীত আন কোনো পালি দেৱতাৰ বংশধৰতকৈ কদাপি হীনতৰ হব নোৱাৰে, এই কথা ধ্রুৱপকৈ মনত ৰাখিবাইক; আৰু মনত ৰাখিবাঁ স্বর্গদেৱৰ জ্বলন্ত আদেশ। স্বর্গদেৱে আমাক আমাৰ হেৰোৱা ৰাজ্য উদ্ধাৰ কৰিবলৈ পঠিয়াইছে। আমাৰ সাহ-পিত, ৰণ-কৌশল আৰু আত্মোৎসর্গৰ ওপৰতে আমাৰ পতনমুখী ৰাজ্যৰ পুনৰুদ্ধাৰে সম্পূর্ণে নির্ভৰ কৰিছে। ওপৰত আমাৰ ঈশ্বৰ, আগত আমাৰ ৰজা, বুকুত আমাৰ স্বদেশ: এই তিনি লক্ষ্য ৰাখি আমি সন্মুখ-সংগ্রামত আগ বাঢ়ি জয় লাভ কৰি পুৰুষৰ চিনাকি দিবলৈ আহিছোঁ; আমি ৰণত পিঠি দেখুৱাই কাপুৰুষৰ নাম পাবলৈ অহা নাই। আহাঁইক, আগ বাঢ়োঁ, আমাৰ জয় অনিবার্য্য।

পানীফুকন।—শুনা প্ৰতিধ্বনি,—"আমাৰ জয় অনিবাৰ্য্য"। পুনৰপি উচ্চাৰোঁ, 'আমাৰ জয় অনিবাৰ্য্য'। আমাৰ হাতত এইবাৰ মোগলৰ পৰাজয় ধ্ৰুব-নিশ্চয়।

লাচিত।—জানিবাঁহঁক, আগৰ দিহাই দিহা। আকৌ এবাৰ দোহাৰি কওঁ, শুনিবাঁহঁক ;—সোঁ-হাতে পানীফুকন, বাওঁ-হাতে সলাল গোহাঞি, পিচৰফাল ৰাজখোৱা, সম্মুখে দি মই নিজে ; দেখিবাহঁক, আক্ৰমণৰ হেঁচাটো যাতে চাৰিওফালৰপৰা সমানে পৰে। এয়ে মুঠ, দিহা, আহাঁ যাওঁ, আগ বাঢোঁ, একে উশাহতে গৈ শত্ৰুৰ ওপৰত পৰোঁগৈ।

পানীফুকন।—আগ বাঢ়োঁ, আহাঁহঁক ;—নিশ্চয় জিনিম আমি।

পালি-সেনাপতি দল।—জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয় ! জয় বৰসেনাপতিৰ জয় !

(ৰণোন্মত্ত হৈ সকলোৰে বেগেৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গড়গাওঁ,—ৰজাৰ বৰচৰা।

(চক্ৰধ্বজসিংহ, বুঢ়াগোহাঞি, বৰগোহাঞি, বৰপাত্ৰগোহাঞি, বৰবৰুৱা)

ৰজা।—বৰ সন্তোষৰ কথা, প্ৰথম ৰণ দুয়োখনতে আমাৰ জয় হৈছে ; শাঁহবাৰী আৰু কাঁজলীমুখৰ কোঁঠ আমাৰ হস্তগত হৈছে। এই দুটা কোঁঠ পুনঃ আমাৰ হাতলৈ অহাত আমাৰ বিশেষ লাভ বুলি ধৰিব লাগে ; কাৰণ এই দুই কোঁঠৰ অধীনস্থ ৰাজ্যৰ প্ৰজাৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা বৰ টনকিয়াল, এই ৰাজ্যৰ সংসৰ্গত আমাৰ ইফালৰ এছোৱা আকালগ্ৰস্ত ৰাজ্যৰ অৱস্থা আকৌ অলপ

তুলিব পৰা যাব। যাওক, সি পাচৰ কথা, সম্প্ৰতি ৰাজভঁড়ালৰপৰা আকাল-গ্ৰস্ত প্ৰজাক যথাৰত ৰূপে সাহায্য দান কৰিবলৈ ধৰা হওক ; ৰাজ্যত আমাৰ এই ৰণজয়ৰ আনন্দ চৌপাশে ৰাষ্ট্ৰ হওক।

বুঢ়াগোহাঞি।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ ! এই সংসৰ্গত প্ৰজাই আনন্দ অনুভৱ কৰাটো একান্ত বাঞ্ছনীয়। তাৰ লগতে মই প্ৰস্তাব কৰোঁ যে, আমাৰ ৰণবিজয়ী উৎসাহী বৰসেনাপতি লাচিত বৰফুকনৰ উৎসাহ বঢ়াবলৈকো যথাৰত সুব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

বৰবৰুৱা।—অতি উত্তম প্ৰস্তাব।

ৰজা।—বৰ ভাল কথা। লাচিত বৰফুকনৰ আমি নিশ্চয় গুণ লোৱা উচিত। বিশেষতঃ, এই সময়ত তেওঁৰ যথোচিত গুণ লৈ তেওঁক উৎসাহিত কৰা নিতান্ত প্ৰয়োজন। এতেকে, তেওঁ যেনেকৈ শত্ৰুৰ কোঁঠ দখল কৰি আমালৈ বিস্তৰ ধন-বস্তু পঠিয়াইছে, আমিও সেই দৰে তেওঁৰ ৰণজয়ৰ শলাগৰ নিদৰ্শন স্বৰূপ তেওঁলৈ যথাযোগ্য উপহাৰ পঠিওৱা উচিত। সেই অৰ্থে, তেওঁলৈ যথা সম্মানেৰে এখন সোণৰ ডঁৰিকা-দিয়া তৰোৱাল, এগছ সোণৰ বন্-কৰা টঙ্গালি আৰু এটা উত্তম ৰণুৱা বগা ঘোঁৰা আমাৰপৰা উপহাৰ পঠিয়াবলৈ আমি আদেশ দিছোঁ। অনতিপলমে ইয়াৰ দিহা হব লাগে।

বৰগোহাঞি।—নিশ্চয় হব, স্বৰ্গদেৱ ! অকল এই ৰণত জয় লাভ কৰাৰ বাবেই নহয়, ইতিপূৰ্ব্বে মিৰজুম্লাৰ আক্ৰমণৰ সময়ত তেওঁ যি বীৰত্ব দেখুৱাইছিল সেই বাবেও তেওঁ শলাগৰ পাত্ৰ। লাচিত বৰফুকন বাস্তৱতে এজন অসাধাৰণ বীৰ।

বৰবৰুৱা।—লাচিত বৰফুকনৰ বীৰত্বৰ বিষয়ে বোধ কৰোঁ কাৰো দ্বিধা মত নহব। এনে জন পুৰুষত বৰসেনাপতিৰ বাচনি পৰাটো বৰ প্ৰসংসনীয় হৈছে।

ৰজা।—সেই বাবে আমি বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ শলাগ লৈছোঁহঁক।

বৰবৰুৱা।—স্বৰূপ কৈছে স্বৰ্গদেৱে ; তেওঁৱেই হে এই প্ৰস্তাব পোনেই আগ বঢ়াইছিল।

ৰজা।—বাৰু, যাওক, এতিয়া আন আলোচনাত ধৰিব লাগে। প্ৰথম দুখন ৰণত জয় লাভ কৰিয়েই আমি আনন্দ-বিহ্বল হব নালাগে; আগলৈ আমাৰ আৰু গুৰুতৰ কাৰ্য্য ভালেমান বাকী ৰৈছে। এতিয়ামানে আমাৰ ৰণ-বল আগ বাঢ়ি গুৱাহাটী পাবগৈ পায়। তাত সম্প্ৰতি পাণ্ডুৰ কোঁঠ আমি হাত কৰাৰ আৱশ্যক; বৰফুকনে বোধ কৰোঁ তাৰ আক্ৰমণৰ যুগুত দিহা-লগাবগৈ পায়। ইতিমধ্যত ইফালে কিন্তু আমি সকলো প্ৰকাৰে তেওঁৰ সহায় হবলৈ সাজু থকা বিধেয়; সঙ্কটত লাগ বুলিলেই যাতে তেওঁক আমি যথোচিত ৰণবলৰ যোগান দিব পাৰোঁ, তাৰ আয়োজন হোৱা উচিত। সেই অৰ্থে বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াই নিজ নিজ ৰণবল যুগুত কৰি লৈ সাজু থাকিবাহঁক।

বুঢ়াগোহাঞি।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! সেই বিষয়ত মই আওকণীয়া হৈ থকা নাই। লাচিত বৰফুকনে যুদ্ধযাত্ৰা কৰাৰ দিনধৰি মই ভিতৰি সেই আয়োজনত আছোঁৱেই; এতিয়া স্বৰ্গদেৱৰ আদেশ মতে প্ৰকাশ্য আয়োজনত ধৰা হব। মোৰ বোধেৰে বাঁহবাৰী আৰু কাঁজলীৰ কোঁঠ দখল কৰাৰপৰা বৰফুকনৰ ৰণবল সিফালে বাঢ়িছে আৰু তেওঁ সতকাই ইফালৰ সাহায্যলৈ হাত মেলিব নালাগিব; তথাপি আমি সাজু থকা উচিত।

বৰগোহাঞি।—সঁচা, তথাপি আমি সাজু থকা উচিত। বুজিব নোৱাৰি, সিফালে মোগলৰ ৰণ-বলো সামান্য নহয়; তাতে আমাৰ পক্ষ এতিয়া লোকৰ দখলত সোমাইছেগৈ।

ৰজা।—তোমালোক দুয়োজনৰ ভাব আৰু কাৰ্য্যৰ গতিৰ মিল দেখি বাস্তৱতে আমাৰ সন্তোষ লাগিছে। আমি আদিৰেপৰা পাঙ্গি আছোঁ যে, লাচিত বৰফুকনে ৰণ-বল যোগান খোজাৰ সঙ্কেত দিয়া মাত্ৰে ইফালৰপৰা তোমালোক দুজনক এজন-এজনকৈ পঠিয়াম বুলি; আৰু আৱশ্যক হলে বৰবৰুৱা আৰু বৰপাত্ৰক নগৰ ৰখীয়া থৈ আমি স্বয়ং ৰণযাত্ৰা কৰিম।

ইবিলাক দুজন এতিয়াৰেপৰা ৰাজ্যৰ শান্তি ৰক্ষাত লাগি যাওক; আমি তিনিজনে ৰণ-বিষয়ত একান্ত মনোযোগ দিওঁহঁক, কি বোলাঁ ?

কেইওজনে।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ ! অতি উত্তম বিধান।

ৰজা।—বেচ কথা। যোৱাহঁক, এতিয়া ঘৰাঘৰি হৈ, নিজ নিজ ভাগৰ কাৰ্য্যালোচনাত ধৰাঁগৈহঁক। আমিও উঠোঁ। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—বৰফুকনৰ বাহৰ।

(পিজলা গাভৰু আৰু কেতেকী)

কেতেকী।—সেই ডেকা বিষয়াজনে মোক লগ পালেই সোধে।

পিজলা।—কি সোধে ? কোনে সোধে ?

কেতেকী।—আইদেউৰ কথাকে সোধে ; সেই ডেকা বিষয়াজনে।

পিজলা।—কোন্ ডেকা বিষয়াৰ কথা কৈছ অ কেতেকী বাই ?

কেতেকী।—এ, আই ! ইমানতো নুবুজিলে নে আপুনি ? সেই, বোলোঁ, সেই ডেকা বিষয়াজন। সেই, সেই যে, এঃ বাকলি, সেই চিটিকণ যে দিছিলে মোৰ হাতত।

পিজলা।—(লাজত তলমুৰ কৰি) ওঁ, বাৰু, বুজিছোঁ। কি সোধে ?

কেতেকী।—তাকে সোধে। চিটিকণৰ কথাকে কয়।

পিজলা।—(হাঁহি হাঁহি) কি কয় ?

কেতেকী।—কয় আৰু কয়। বোলে, চিটিকণ পাই আইদেৱাবাই পং কৰিছে নে কি ?

পিজলা।—(মিচিকিয়াই) পিচে ?

কেতেকী।—পিচে আৰু, কি আৰু, খং নাই কৰা বুলি কওঁ।—বেয়া কওঁ জানো ?

পিজলা।—নাই কোৱা বেয়া। (হাঁহে)

কেতেকী।—এৰা, বেয়া হলে কৈ দিব। শিকাই দিব। যেনেকৈ শিকায় তেনেকৈ কম।

পিজলা।—আজি লগ পোৱা নাই হবলা ?

কেতেকী।—পাইছিল। নিতৌ পায়। আৰু, নিতৌ আপোনাক চাই যায়হি নহয়।

পিজলা।—ইঃ।

কেতেকী।—সঁচা, মৰি যাবলৈকে। ঠিক এতেপৰতে আহে। আহি জুমি চাই চাই গুচি যায়।

পিজলা।—ইঃ, মিছা।

কেতেকী।—শপত খালেও নপতিয়ালে আৰু কি কৰিম! (বাহিৰলৈ গম্ লৈ) চাওঁচোন, কি জানি বা আহিছেই। (উঠি গৈ দুৱাৰ মেলি দিয়ে);

(গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণ তলমুৰ হৈ ওলাইপৰে!)

কেতেকী।—সেয়াচোন এতিয়া! কলেও নপতিয়ায়!

পিজলা।—(লাজত তলমূৰ কৰে)।

গন্ধৰ্ব্ব।—(তলমূৰকৈ) নিজে যে অপ্ৰস্তুত হৈছোঁৱেই, আনকো আমনি কৰিবলৈ হে আগতে ওলাই পৰিলোঁ!

কেতেকী।—নাই, একো আমনি কৰা নাই। ডেকা-দোতাই একো আমনি কৰা নাই। (পিজলাৰ কাণৰ ওচৰত) আইদেউ, বহিবলৈ দিম জানো ?

পিজলা।—(কওঁ-নকওঁকৈ) ওঁ, দে বাৰু।

কেতেকী।—(আসন পাৰি দি) ডেকা-দোতা বহক।

গন্ধৰ্ব্ব।—(চুচুক্চামাকৈ বহি) কি জানি কিবা অগৰেই লগাইছোঁ এথোন ? বহোঁ বাৰু।

কেতেকী।—জানো, বাকলি! সেইটো আইদেৱে হে জানে। কি বোলে আইদেউ?

পিজলা।—(মিছা-খং দেখুৱাই) হেঁই এই জনী!

কেতেকী।—অ, জগৰ মোৰ ওপৰত হে পৰিল? ডেকা-দোঁতা, আপুনি সুধিল। হক, বাৰু ময়ে পৰোঁ জগৰত।

পিজলা।—কথা কোৱাৰ বাব গোটেইটো কেতেকীয়েই নলবিচোন বাৰু।

কেতেকী।—ওঁঃ নলওঁ, নলওঁ। আপোনাসকলকে দিছোঁ। আপোনাসকলে কথা পাতক। মই শুনাৰ ভাগটোকে লৈছোঁ।

গন্ধৰ্ব্ব।—কিনো কথা পাতিম, কবলৈ দেখোন কথাই নোলায়! অন্তৰত হলে পাচিয়ে পাচিয়ে আছে। উঃ, ঘামতে কপোঁচোন!

পিজলা।—আটাইৰে একে দশা!

কেতেকী।—আপোনাৰো নে আইদেউ?

পিজলা।—হেঁই এই জনী। টপ্‌টপাই নাথাকিবি দেই। ভুকু খাবি।

কেতেকী।—ওঁ, নাথাকোঁ, মই যাওঁৱেই; ভুকু কেইটাৰ বাব সাৰোঁ।

(প্ৰস্থান)

পিজলা।—(সেমেনাসেমেনিকৈ) এ, যাওঁ বুলিয়েই গুচি গল এই এজনী!

গন্ধৰ্ব্ব।—যাওক, তাই আমনি কৰিহে আছিল।

পিজলা।—(আঁচলেৰে মুখ ঢাকি) আমনি কৰা নাছিল, আপোনাৰ কামকে কৰি হে আছিল।

গন্ধৰ্ব্ব।—অ, হয় নে? আমাৰ কিবা কাম কৰিছিল?

পিজলা।—(চকুলৈকে চাকি) কিবা চিঠি একণৰ কথা। তাকে তাই পেৰি আছিল।

গন্ধৰ্ব্ব।—অ, হয় হেস্তে। সেইটি মোৰে কাম কৰিছিল। পিচে, তাৰ সমিধানলৈ আশা কৰিব পাৰোঁ জানো?

পিজলা।—(মূৰলৈকে চাকি) সকলো কথা দেউতাৰ ইচ্ছাৰ তল।

গন্ধৰ্ব্ব।—সঁচা, মোৰ কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্যও সকলো তেখেতৰ ইচ্ছাৰ তল মই তেখেতক সদায় মূৰ্ত্তিমান গুৰু-দেৱতা যেন দেখোঁ।

পিজলা।—সেইটো স্বাভাৱিক। কৰ্ত্তব্যৰ মিল হলে মানুহৰ মনৰো মিল হয়। এতিয়া সেই কৰ্ত্তব্যত নাম কৰিব পাৰিলেই সন্তোষ। (লাহে লাহে মুখ উলিয়ায়)

গন্ধৰ্ব্ব।—বেচ কৈছা। তেখেতৰ মন আৰাধনা কৰিও পাবলৈ টান; কিন্তু ৰণ-কৌশলত কুশল দেখিলে সেই মন আপুনি কুমলি অহা যেন দেখোঁ।

পিজলা।—নিজেই বুজিছে তেনেহলে। যি কাৰ্য্যেৰে দেউতাক সন্তুষ্ট কৰিব পাৰি, তাৰ চেষ্টাত থাকিলে মনোবাঞ্ছা পূৰ হলে হব পাৰে।

গন্ধৰ্ব্ব।—ইয়াতকৈ আৰু ভাঙ্গি কব নালাগে ; মই সুন্দৰকৈ বুজিছোঁ। মুখেৰে ইয়াত কলে কি হব, কাৰ্য্যেৰে কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত দেখুৱাব পাৰোঁ যেন, ঈশ্বৰৰ চৰণত এই কামনা।

পিজলা।—শুনি বৰ সন্তোষ পালোঁ। এই সন্তোষ যেন চিৰলগৰীয়া হয়, ভগৱন্তৰ চৰণত এই কামনা।

গন্ধৰ্ব্ব।–(উচ্ পিচাই) উঠিবৰ মন নাযায়! ইফালে কৰ্ত্তব্যয়ো নেৰে!

পিজলা।–ভাল, উঠক বাৰু আজিলৈ। মাজে-মাজে আহি ৰণৰ কথা শুনালে সন্তোষ পাম।

গন্ধৰ্ব্ব।—বাৰু, অনুৰোধ সাদৰে মনত ৰাখিছোঁ। (প্ৰস্থানলৈ উদ্যত)

পিজলা।—কেতেকী বায়ে বা কৰিছেগৈ কি ? চাওঁগৈচোন। (উঠি যায়)

গন্ধৰ্ব্ব।–(অকলে) অহ, কেনে হৃদয়গ্ৰাহী সঙ্কেত! লাজুকী গাভৰুৰ কোমল হিয়াৰ কৰুণ ভাব সাদৰী কথাৰ মধুৰতাৰ মাজেদি কেনেকৈ বিৰিঙ্গি পৰিছিল! হাঁয়, সেই ক্ষণটিত মই নো কোন্ স্বৰ্গত আছিলোঁ কব নোৱাৰোঁ! মাজে মাজে আহি ৰণৰ কথা শুনাব লাগিব! ইয়াতকৈ আৰু সুখৰ সন্নিধান কি হব পাৰে ? যি কৰে ঈশ্বৰে! যাওঁ, কৰ্ত্তব্যে টানিব লাগিছে। (প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

পাণ্ডুঘাট,—আহোমৰ গড়খাৱৈ।

(লাচিত, পানীফুকন, চক্ৰপাণি, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, নেওগ-ফুকন, চাউডাং)

চন্দ্ৰনাৰায়ণ।—বৰফুকন ডাঙৰীয়া ! আজি অপৰাধী নেওগ-ফুকনৰ বিচাৰৰ দিন। যথাবিহিত কৰাৰ অৰ্থে স্মৰণ কৰোৱা হৈছে।

পানীফুকন।—মোৰ বোধেৰে উপস্থিত ৰণৰ কাৰ্য্যালোচনাৰ পূৰ্ব্বেই সেই আপদীয়া বিচাৰৰ লেঠা মাৰি লোৱা ভাল।

লাচিত।—সেই বিচাৰৰ তত্ত্ব অনুসন্ধানৰ কাৰ্য্য শেষ হৈ গৈছে ; প্ৰমাণৰ আৰু বাকী নাই, মাত্ৰ বিচাৰৰ ৰাই দিবলৈ হে বাকী। নেওগ-ফুকনে মোগল থানাদাৰ ৰচিদ্‌খাঁৰে সৈতে চক্ৰান্ত কৰি আমাৰ অধিকাৰৰ কোঁঠবিলাক শত্ৰুৰ হস্তগত কৰাবলৈ আৰু আমাৰ ফালৰ ভিতৰুৱা প্ৰস্তাব আৰু আয়োজনৰ বিষয়ে গোপনে মোগল কৰ্ম্মচাৰীক জানিবলৈ দি, গুৱাহাটী দখল আমাৰ পক্ষে অসম্ভৱ কৰি তুলিবলৈ ষড়যন্ত্ৰ কৰাটোও প্ৰমাণিত হৈছে। গতিকে, আমাৰ বিচাৰত তেওঁক বিশ্বাসঘাতকতা অপৰাধৰ বাবে তৰোৱালৰ ধাৰত দিয়াটোকে সিদ্ধান্ত কৰিছোঁ। এতিয়া আমাৰ এই সিদ্ধান্তই সৈতে অপৰাধীক স্বৰ্গদেৱৰ সমীপলৈ পঠিয়াব লাগে। দেশতকৈ বিষয়া বৰ হ'ব নোৱাৰে।

চক্ৰপানি।—উচিত বিচাৰ। দোষ চাই দণ্ড হৈছে।

লাচিত।—পানীফুকনে অপৰাধীক নি স্বৰ্গদেৱৰ চৰালৈ পঠিয়াবৰ যুগুত দিহা দি আহাগৈ।

পানীফুকন।—ডাঙৰীয়াৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। চাউডাং, অপৰাধীক বান্ধ, বান্ধ কৰ, লৈ আহ।

(আগ বাঢ়ি প্ৰস্থান)

নেওগ।—হে ডাঙৰীয়া! প্ৰাণে নমৰাটো ৰাই দিয়া হলেও ভাল আছিল! (চাউডাঙ্গে নেওগ-ফুকনক বান্ধি বাহিৰ কৰি নিয়ে)।

পানীফুকন।—(ঘূৰি আহি লাচিতৰ ওচৰত) অপৰাধীক ৰাজ-চৰালৈ পঠিওৱাৰ যুগুত দিহা দি অহা হৈছে; আজিয়েই নিয়া হব।

লাচিত।—ভাল কথা। এতিয়া আগন্তুক আক্ৰমণৰ আলোচনাত ধৰা হওক। প্ৰথমতে আমি চাব লাগিব, শত্ৰুপক্ষৰ আয়োজন কিমান। মোৰ অনুমানত ইয়াৰ আগৰ দুটা আক্ৰমণতকৈ এইবাৰ শত্ৰুৰ আয়োজন বহুল।—অনুমান কিয়, দেখাকৈয়ে বহুল। কিয়নো, আমাৰ চোৰাংচোৱাই সন্ধান লৈ আহিছে যে, মোগলৰ ভালেমান ৰণতৰী অতি বেগেৰে উজাই আহিব লাগিছে, শীঘ্ৰে পাণ্ডুঘাটৰ কাষ চাপিবহি। এতেকে, শত্ৰুৰ সেই ৰণবল আহি যোগ হবলৈ নৌ পাওঁতেই আমি তুৰন্তে পাণ্ডুৰ কোঁঠ অৱৰোধ কৰিবগৈ লাগে। এইবাৰত কিন্তু আগবাৰৰ দিহা নাখাটিব; কিয়নো, কোঁঠ অৱৰোধ কৰা আৰু শত্ৰুৰ ৰণবলৰ যোগান আঁতৰাই ৰখা এই দুটা স্বকীয়া কাৰ্য্য সমানে চলিব লাগিব। গতিকে, এইবাৰ মই সমুখত থিতাপি হৈ ৰব নোৱাৰিম, কোঁঠৰ চতুঃপাশে ঘূৰি, মই নিজে চকু দি ফুৰিব লাগিব। গতিকে, নতুন দিহা মতে সোঁ হাতে সলাল গোহাঞি, বাওঁ-হাতে বাৰুকিয়াল গোহাঞি, পিচত বৰগোহাঞি ফুকন, সমুখত চন্দ্ৰনাৰায়ণ আৰু চক্ৰপাণি ৰাজখোৱাৰে সৈতে পানীফুকনে নায়কৰ কাৰ্য্য কৰিব; গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণে মোৰ আশে-পাশে কোঁঠৰ চৌপাশে ঘূৰি থাকিব আৰু যি ক্ষণতে যাক যেনে উপদেশ দিয়া যাব, সেই বিষয়ে সেইজনক প্ৰতি ক্ষণে জনাই থাকিব। এই খিনিতে কৈ থোৱা উচিত যে, মোৰ দৃষ্টি অৱৰুদ্ধ কোঁঠৰ ওপৰতকৈ উজাই অহা শত্ৰুৰ ৰণতৰীৰ ওপৰত হে বেচি তীব্ৰভাৱে পৰিব। আৰু, কোৱা বাহুল্য মাথোন যে, কোঁঠৰ ওপৰত চাৰিও-ফালৰপৰা পাৰ্য্যমানে সমভাৱে হেঁচা দিবলৈ চাব লাগিব; সেই অৰ্থে লাটুম বৰুৱাই অশ্বাৰোহী বৰ্গুৱা এদলৰে সৈতে ইজন নায়কৰ কথা সিজনক ক্ষণে-ক্ষণে জনাই থাকিব। এয়ে এইবাৰৰ দিহা; ভালকৈ মনত ৰাখি চলিবাঁহক।

দিহা নাপাহৰিলে, উৎসাহ নাভাগিলে এইবাৰো যে আমাৰ জয় অনিবাৰ্য্য, এইবাৰো যে আমি স্বৰ্গদেৱৰ শলাগৰ পাত্ৰ হব পাৰিমহঁক, তাত সন্দেহ নাই।

পানীফুকন।—এইবাৰো আমাৰ জয় অনিবাৰ্য্য। এইবাৰো শত্ৰুৰ তেজেৰে তৰোৱাল ৰাঙলী কৰি তৃপ্তি লাভ কৰিম। এইবাৰো সিংহৰ আক্ৰোশেৰে মোগল বাঘক চমক্ লগাই স্বৰ্গদেৱৰ শলাগৰ পাত্ৰ হম, তাত সন্দেহ নাই।

চন্দ্ৰনাৰায়ণ।—নাই, সন্দেহ নাই। (স্বগতঃ) কিন্তু, মোৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিত হে ঘোৰ সন্দেহ মানিছোঁ। অনৰ্থক হে খাটিছোঁ হবলা!

লাচিত।—আহাঁ, তেন্তে আগ বাঢ়োঁ; সিংহৰ সন্তানে সিংহ তেজেৰে আগ বাঢ়োঁ। চাওঁ, আজি কাৰ শক্তি আমাৰ গতি ৰোধ কৰে! (বেগেৰে প্ৰস্থান)

পানীফুকন।—দেখোঁ আজি, বাৰিষাৰ বেগবান ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ঢল ভেটে কোনে!—আহাঁহঁক, একে উছাহে শত্ৰুক খেদাই লৈ যাওঁগৈ!

(বেগেৰে প্ৰস্থান)

সকলোৱে।—জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়! জয় লাচিত বৰফুকনৰ জয়!

(ৰণোন্মত্ত হৈ সকলোৱে প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

মানাহামুখ—মুকলি ৰণ-ক্ষেত্ৰ।

(কিকৰ্খা আৰু মাধৱচৰণ)

মাধৱ।—মোৰ কথা আপুনি শুনিলে। ভাৱ-ভেটীৰ ভাগ বিচাৰোঁ বুলি আপোনালোকে মোৰপৰা কথা লুকুৱালে। মই অমুকাই কিন্তু আটাইবোৰ জানোঁ। কৰোঁ বোলা হলে অনেক কৰিব পাৰিলোহেঁতেন। নকৰিলোঁ, কি দৰকাৰ!

ফিৰুজ।—কিয়, মই তো কোনো কথা তোমাৰপৰা চেপাচি ৰাখিবলৈ চোৱা নাই! বাৰু, যি হল, হল; এতিয়াও নোৱাৰিবাঁ জানো?

মাধৱ।—নোৱাৰিম কেলৈ? অমুকাই নোৱাৰা কাম কি আছে? বৰফুকন দৌতা মোৰ হাতত গুঁথি-লোৱা কড়ি; আৰু কি লাগে?

ফিৰুজ।—ঠিক, পাৰিবা, মোৰ বিশ্বাস হৈছে। কিমান লাগিব কোৱাঁ।

মাধৱ।—কিমান লাগিব! জীৱনটো বেচিলে যিমান পাম সিমান লাগিব। নেদেখিলাঁ, নেওগ-ফুকনৰ জীৱন কেনেকৈ বেচা গল?

ফিৰুজ।—আচ্ছা, একো কথা নাই, মই তোমাক খুচি কৰি হে এৰিম।

মাধৱ।—এৰিবাঁ-নেৰিবাঁ আকৌ কি! হাততে নাপালে অমুকাই চুলি এডালমানো আগ নাবাঢ়ে।

ফিৰুজ।—(ধনৰ মোনা এটা মাধৱৰ কানত আৰি দি) এতিয়া হল নে? এয়া সম্প্ৰতিকলৈ হে, কাৰ্য্য সিদ্ধি কৰিব পাৰিলে আৰু আছে।

মাধৱ।—বাৰু, বাৰু, একো কথা নাই; দৌতাক মই আজিয়েই নালাগিমগৈ হবলা, হেঁঃ। (স্বগতঃ) কোনো উপায়েৰে আঁতৰিব পাৰিলেই হয়! (প্ৰকাশ্যে) এতিয়াই গলে এতিয়াই লগ পামগৈ। হওঁতে—

(চৈয়দ চানা উধাতু খাই প্ৰৱেশ)

মাধৱ।—(স্বগতঃ) এয়ে আঁতৰিবৰ ছেগ।

(মাধৱ সাউৎকৰে প্ৰস্থান)

ফিৰুজ।—কি হল? হল কি? খবৰ কি?

চানা।—খবৰ বৰ বিষম!

ফিৰুজ।—কেনে বিষম? কি হল? শত্ৰু কিমান দুৰৈত?

চানা।—কিমান দুৰৈত! এয়া, গাতে, পায়হি হে লাগে; বাৰিষাৰ বৰনৈৰ দৰে কল্‌কল্‌কৰে আগ বাঢ়িছে।

ফিৰুজ।—কিয়, ভেটি ধৰিব নোৱাৰিলাঁ নে?

চানা।—ভেটি ধৰিবা! ঠাৱৰিব নোৱাৰি, পাণ্ডুৰ কোঁঠ এৰি দি আহিও ৰক্ষা পোৱা নাই; পিচে পিচে বাঘে খেদাদি খেদি আহিবই লাগিছে! আৰু, ভেটিবা কাক? কিহেৰে? মই ইতিপূৰ্ব্বেই তোমাক এবাৰ কৈছিলোঁ নহয় যে, লাচিত বৰফুকন সাধাৰণ বীৰ নহয়। তেওঁৰ ৰণ-কৌশল অতি চমৎকাৰ, অতি বিচক্ষণ! তলতীয়া কৰ্ম্মচাৰীবিলাকো তেওঁৰ এনে অনুগামী যে, গা আৰু ছাঁ হে বুলিবা। অন্যৰ কথা নকওঁ, অকল লাচিত ফুকনৰে গতি ৰোধে কোনে? তেওঁ যেনি মুখ কৰে, একেবাৰে এফালৰপৰা দংশি নিয়ে! অসমীয়াৰ ভিতৰত এনে বীৰ আছিল বুলি নাজানিছিলোঁ! যি হওক, আহাঁ, এতিয়া আক্ষেপৰ সময় নহয়; মানাহাৰ কোঁঠ ৰক্ষা কৰোঁগৈ। (দুইৰো প্ৰস্থান)

(খোলা তৰোৱালেৰে লাচিত, গন্ধৰ্ব্ব, পানীফুকন প্ৰভৃতিৰ বেগেৰে প্ৰৱেশ)

নেপথ্যত।—(সৈনিকৰ আবাৰ) পলা, পলা, পালেহি, পালেহি!

লাচিত।—আহাঁ, আহাঁ আগবাঢ়ি। চোৱাঁ, চোৱাঁ সোৱা শিয়ালৰ দল ছিটিকি পলাইছে। গন্ধৰ্ব্বৰে সৈতে মই পিচে পিচে খেদোঁ। পানীফুকনে আনবিলাকৰে সৈতে উলটি আগচি ধৰাঁগৈ। (বেগেৰে প্ৰস্থান)

গন্ধৰ্ব্ব।—যাওঁ, যাওঁ, ময়ো আগবাঢ়ি ধৰোঁগৈ। বাঘে-খেদা দিওঁ আজি ফেকুৱাদলক। (বেগেৰে প্ৰস্থান)

পানীফুকন।—আহাঁ, আহাঁ আগবাঢ়ি। বিজুলী-বেগেৰে গৈ আগচি ধৰোঁগৈ। শত্ৰুক কচু-কটা দি হেঁপাহ গুচাওঁগৈ। মোগলক আজি সমূলঞ্চে নিপাত কৰিম। উলটি গৈ বাৰ্ত্তাদিবলৈকো এটা বাকী নৰব। আহঁ, আহাঁ, যাওঁ উবাৱত হৈ। (বিপৰীত বাটে সকলোৰে বেগেৰে প্ৰস্থান)

নেপথ্যত।—ধৰ-ধৰ, মাৰ-মাৰ, কাট, বান্ধ। (সৈনিকৰ আবাৱ আৰু হিলৈৰ আৱাজ)

(ফিৰুজ আৰু চানাক বন্দী কৰি লৈ পানীফুকন, গন্ধৰ্ব্ব, চক্ৰপাণি, চন্দ্ৰনাৰায়ণ আৰু লাচিতৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—(বাওঁলী খোলা তৰোৱাল জোকাৰি) আজি হে অলপ হেঁপাহ

পলুৱালোঁ! শত্ৰুৰ তেজেৰে মনাহা ৰাঙলীকৈ বোৱাই আহি হে মোৰ ৰণ-লীপ্সা কিঞ্চিৎমান পৰিতৃপ্ত হল! আহাঁ, মোৰ বীৰ সেনাপতিগণ, আহাঁ মোৰ বীৰ সেনাদল—আহাঁ, মোৰ কাষলৈ আহাঁ, তোমালোকে মোৰ ধন্যবাদ গ্ৰহণ কৰাঁহি। তোমালোক প্ৰকৃত বীৰ; বীৰ প্ৰসৱিনী অসম মাতৃৰ তোমালোক সুযোগ্য সন্তান। তোমালোকৰ আজিৰ সাহ, আজিৰ বল, আজিৰ উৎসাহ, আজিৰ পৰিশ্ৰম আৰু সবাতোপৰি অবিচলিত বিজয়-লক্ষ্য আৰু ৰণ-কৌশলৰ প্ৰতি তোমাসৱৰ একান্ত মনোযোগ মই নশলাগি নোৱাৰোঁ। চমুকৈ কবলৈ গলে, আজিৰ ৰণ-জয় ঘাইকৈ তোমালোকৰ অদম্য উৎসাহ আৰু অসাধাৰণ বীৰত্বৰ ফলত হে লাভ হৈছে। সেই বাবে আজি মই অতুল আনন্দ উপভোগ কৰিছোঁ। এই ৰণৰ বিজয় বাৰ্ত্তা পাই স্বৰ্গদেৱেও অতিশয় সন্তোষ পাব। বলাঁ, এতিয়া যাওঁহঁক, মানাহাত আমাৰ অস্ত্ৰ ধুই, অধিকৃত কোঁঠ চম্‌জি লৈ, শত্ৰুৰপৰা লাভ কৰা ধন-বস্তু আহিলা-পাতি আমাৰ ব্যৱহাৰৰ জোখাৰে যৎকিঞ্চিত ৰাখি বাকী সমুদায় এই দুই মোগল সেনাপতি বন্দীৰে সৈতে স্বৰ্গদেৱৰ ওচৰলৈ ভেটী পঠিয়াওঁগৈ। এই ধন-বস্তুৰে সৈতে, বিশেষকৈ পাণ্ডুৰ কোঁঠত লাভ হোৱা ৰচদ-পাতিৰে সৈতে স্বৰ্গদেৱে আমাৰ অকালগ্ৰস্ত প্ৰজাবৃন্দক আপদত সহায় কৰি সন্তোষ লভিব। এই ৰণত জয়লাভ কৰি আমি এদোপ্ উধাইছোঁ মাথোন, কিন্তু ইয়াৰ উপৰিও আমাৰ আৰু গুৰুতৰ কাৰ্য্য আগলৈ আছে। আহাঁহঁক, সদ্যহতে অস্ত্ৰ ধুই গুৱাহাটীলৈ আমি উলটি যাওঁগৈ। ইয়াত আমাৰ দুজন সুদক্ষ সেনাপতিৰে সৈতে দুদল ৰণুৱা ৰখীয়া থৈ যাবলৈ ব্যৱস্থা কৰা হব। আহাঁ, তোমালোকে বন্দী লৈ পিচে পিচে আহি থাকাঁ। (প্ৰস্থান)

গন্ধৰ্ব্ব।—আহি থাকাঁ সঙ্গীসৱ, গজ-গমনেৰে আহি থাকাঁ। বৰফুকনৰ গাৰ লগে লগে মই ছাঁও আগ বাঢ়োঁ। (প্ৰস্থান)

পানীফুকন।—আহাঁ মোৰ বীৰ সেনাদল। বিজয়-সঙ্গীতৰ সুৰত মন নচুৱাই গহীন গমনেৰে গুৱাহাটীমুখে আগ বাঢ়োঁহঁক।

সকলোৱে।—জয়, স্বৰ্গদেৱৰ জয়! জয় লাচিত বৰফুকনৰ জয়!

(পটৰ চৌপাশে ঘূৰি ঘূৰি সৈন্য-সেনাপতি সৈনিক খোজেৰে গীত গায়)

সৈনিক সঙ্গীত।

আহাঁ আহাঁ ভাই, সকলোৱে মিলি,
জনম ভূমিৰ উদ্ধাৰ সাধোঁ;
জনম ভূমিৰ, উদ্ধাৰ কাৰণে,
সন্তানে জীৱন উছৰ্গা কৰোঁ॥

একে অসময়, এছোৱা যৱনে,
বলেৰে দখল কৰিছে চোৰাঁ;
একে অসমীয়া, এভাগ প্ৰজাই,
দেখিছোঁ সদায় চকু-লো টোকা।
এতেকতে এবে, কৰ্ত্তব্য আমাৰ,
উদ্ধাৰোঁ সত্বৰে স্বজাতি ভাই;
উদ্ধাৰোঁ সত্বৰে জনম ভূমিৰ
যৱনে যি ছোৱা পীড়িছে হাঁয়॥

ৰাজভক্তি গুণে, অসমীয়া জাতি,
সবাৰো আগত জিলিকে আজি;
বিজয় পতাকা ৰজাৰ আমাৰ
উৰাম,—আহিছোঁ ৰণুৱা সাজি।
বীৰ প্ৰসৱিনী, অসম জননী,
লাচিত আমাৰ অসম বীৰ;
এনে মহাবীৰ, যাৰ সেনাপতি,
কি ভয়, কি ভয়,—জিনিম স্থিৰ॥

জিনিম শত্রুক, —পৰিম নতুবা—
ৰজাৰ আদেশ হইছে আগ ;
ৰাজভক্তি পণ, প্ৰাণত আমাৰ,
জীৱন সৰ্ব্বস্ব কৰিম ত্যাগ।
লক্ষ্য ৰণ জয়, লক্ষ্য দেশোদ্ধাৰ,
অসম আমাৰ জনম ভূমি ;
এই তিনি ধ্যান, নাই অন্য কাম,
জিনিম মোগল নিশ্চয় আমি॥

দ্বিতীয় অঙ্কপাত।

জিৰণিৰ পটক্ষেপন।

৩। অঙ্ক।

—❖—

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

—❖—

দিল্লী,—পাটচাৰ চৰা।

(আওৰেংজেব, ঘাই উজিৰ, কটকী, ৰামসিংহ, নচৰৎখাঁ, ৰঘুনাথসিংহ)

কটকী।—জাহাপনা! অসমৰ খবৰ অতি বিষম! আহোম ৰজা চক্ৰধ্বজ সিংহই তেওঁৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী ৰজা জয়ধ্বজ সিংহৰ সন্ধি অগ্ৰাহ্য কৰিছে।

আওৰেংজেব।—কি! ইমান আস্পৰ্দ্ধা! (ফিকি উঠি) সামান্য জংঘলী নগণ্য অসম ৰাজ্যৰ গৰাকী আহোম ৰজাৰ ইমান সাহ,—স্বয়ং দিল্লীশ্বৰৰ দ্বাৰা গৃহীত সন্ধি-সূত্ৰ ছিঙ্গিবলৈ সি আগ বাঢ়ে!

কটকী।—অকল সিমানেই নহয়, জাহাপনা! আহোম ৰজা চক্ৰধ্বজে পূৰ্ব্বৰাজৰ অঙ্গীকৃত চই-পেচ্ কচৰ বাকী অংশ শোধাবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছে।

আওৰেংজেব।—ওঁ, ইমান পালেগৈ নে! (শিয়ঁৰি উঠে)

কটকী।—সিমানেও হোৱা নাই, জাহাপনা! অসমৰ ৰজাই দিল্লীশ্বৰৰ বিৰুদ্ধে ৰণ ঘোষণা কৰিছে।

আওৰেংজেব।—কি! সঁচাকৈয়ে নে? (সিংহাসন এৰি উঠি আহে) সামান্য পতঙ্গ হৈ জুইত জাহ যাবলৈ ওলাইছে? মোগল পৰাক্ৰমৰ কথা অসমীয়াই জনা নাই হবলা?

কটকী।—অকল সেয়ে নহয়, জাহাপনা! আহোম ৰজাই ইতিমধ্যতে কেইবাখনো ৰণত জিকিছেও।

আওৰেংজেব।—কি কোৱা!—অসম্ভৱ। এইবিলাক নিশ্চয় অমূলক জনৰৱ। যি অসম ৰজাই সিদিনা মিৰজুম্লাৰ আক্ৰমণ সহিব নোৱাৰি ৰাজধানী এৰি পলাই পৰ্ব্বত উঠিছিলগৈ, সেই অসম ৰজাই আজি আকৌ ৰণত জিকে! অসম্ভৱ কথা।

কটকী।—তাতকৈও অসম্ভৱো সম্ভৱ হৈছে, জাহাপনা! অসমৰাজে আমাৰ হাতৰপৰা বাঁহবাৰী, কাঁজলী আৰু পাণ্ডুৰ দুৰ্গ কাঢ়ি লৈ, গুৱাহাটী অধিকাৰ কৰি বহিছে।

আওৰেংজেব।—অতি আচৰিত! কিন্তু, তাত আমাৰ কোনো মোগল সেনাপতি দুৰ্গ ৰক্ষা কৰোঁতা নাছিল নে?

কটকী।—আছিল, জাহাপনা! চৈয়দ চানা আৰু চৈয়দ ফিৰুজ তিনিশন ৰণত ঘাটি, অৱশেষত অসমীয়াৰ হাতত বন্দী হয়; আৰু সিবিলাক দুয়োকে গড়গাওঁ নগৰলৈ নিয়াই অসমৰাজে বধ কৰালে!

আওৰেংজেব।—সঁচা নে? অতি অসহনীয় কথা! দিল্লীৰ গৌৰৱ এইদৰে হানি হব লাগিলে আমি সম্রাট নাম গ্ৰহণ কৰাই বৃথা। আৰ্য্যাৱৰ্ত্ত আৰু দাক্ষিণাত্য গোটেই হিন্দুস্থান আজি যি দিল্লীৰ পদানত, নগণ্য অসম আজি তাৰ বিৰুদ্ধে উঠে! যি মোগলৰ বিজয় গৌৰৱ অক্ষুণ্ণ ভাৱে গোটেই ভাৰতত ৰাষ্ট্ৰ, সেই মোগল ক্ষমতা আজি সামান্য আহোম ৰাজৰ দ্বাৰা পৰাভূত! অসহন, অতি অসহন! তুৰন্তে ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ হব লাগে।

ৰামসিংহ।—সঁচা সমুচিত প্ৰতিকাৰ হোৱা উচিত। সিফালে সম্ভৱতঃ আমাৰ ৰণবল যথেষ্ট নাছিল, নহলে নগণ্য অসমীয়া সেনাৰ হাতত মোগল পৰাজিত হোৱা নিশ্চয় অসম্ভৱ। তাতে আমাৰ ৰণবল ততোধিক ক্ষীণ হোৱাৰ সম্ভৱ; কাৰণ ৰণত আমাৰ সৈন্য ক্ষয় হোৱাৰ উপৰিও শত্ৰুৰ হাতত বিস্তৰ বন্দী হৈছে। অতএব, মোৰ বোধেৰে, অনতিপলমে বিপুল সৈন্যবলেৰে সৈতে অসমৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধযাত্ৰা হোৱা বিধেয়।

আওৰেংজেব।—নিশ্চয়! অতি উত্তম প্ৰস্তাৱ। এই প্ৰস্তাৱ তুৰন্তে কাৰ্য্যত পৰিণত হব লাগে। বিলম্ব সহ্য নহয়।

উজিৰ।—নিশ্চয়। বিলম্ব কৰাৰপৰা কাৰ্য্যত বিঘ্ন ঘটিবলৈ হে আছে! আৰু, এই যাত্ৰাৰ আয়োজন বিশেষ হব লাগিব। অসমৰ আহোম ৰাজশক্তিক নগণ্য ভাবি উপেক্ষা কৰিব নালাগে। কাৰণ, আহোম ৰাজৰ ৰণবল তাকৰীয়া

হব পাৰে, কিন্তু অকামিলা নহয়। ইতিপূৰ্ব্বে কলিয়াবৰৰ ১ম আৰু ২য় যুদ্ধ, দিকৰাইমুখৰ যুদ্ধ, শ্ৰীঘাটৰ যুদ্ধ, এই কেইখন ৰণতে অসমীয়া সেনাৰ পৰাক্ৰম আমাৰ ভালকৈ জনা আছে; কলিয়াবৰৰ দুয়োখন ৰণতে কানে-কানমাৰিয়ে হে আমাৰ মান ৰক্ষা পৰিছিল; দিকৰাইমুখৰ ৰণত আমাৰ তুৰ্কবেক হেন বীৰক বিহ্বল কৰি তুলিছিল; আন কি, সেই ৰণত আহোম মহিলাযো ৰণত প্ৰাণ দিছিল; শ্ৰীঘাটৰ যুদ্ধত আমাৰ সত্ৰাজিত আৰু আবাবাকৰৰ নিচিনা যোদ্ধা অসমীয়াৰ হাতত ৰণত পৰিল আৰু আব্দুল চালামৰ নিচিনা তেজী যোদ্ধাকো ৰণত পৰাঙ্মুখ কৰি অসমীয়াই বন্দী কৰি আমাক পৰাভূত কৰিলে; মিৰজুম্লাৰ আক্ৰমণৰ ফলো তথৈবচ; সেই বাৰ আমাৰ লগত সন্ধি স্থাপিত নোহোৱা হলে, মিৰজুম্লা যে তাত দুই-এক বছৰতকৈ বেচি কাল টিকিব পাৰিলেহেঁতেন মোৰ এনে বোধ নহয়। এইবিলাকেই আহোম পৰাক্ৰমৰ জলন্ত প্ৰমাণ। গতিকে, অহম-ৰাজক্ষমতাক ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত এটা বৰ দুৰ্জ্জয় ক্ষমতাৰূপে গণ্য কৰি, সেই অনুযায়ী আয়োজনেৰে হে আমাৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা কৰা বাঞ্ছনীয়। আৰু, মোৰ বোধেৰে, জাহাপনাৰ অনুমতি হলে, আজিয়েই সেনাপতি নিৰ্ব্বাচন আৰু যুদ্ধ-যাত্ৰাৰ সিদ্ধান্ত হৈ যাব পাৰে।

আওৰেংজেব।—হওক, এতিয়াই হৈ যাওক। আমি আগ্ৰহেৰে অনুমতি দিছোঁ। এক মুহূৰ্ত্তৰ বিলম্বও সহ্য নহয়।

উজিৰ।—মোৰ বিবেচনাৰে আমাৰ সুদক্ষ সেনাপতি ৰজা ৰামসিংহক এই যাত্ৰাত ঘাই সেনাপতিৰ বাব দিয়া যুগুত। অম্বৰাধিপতি জয়সিংহৰ পুত্ৰ ৰামসিংহ এজন বিখ্যাত যোদ্ধা।

আওৰেংজেব।—উচিত বিবেচনা। এই প্ৰস্তাব গ্ৰহণ কৰি ৰজা ৰামসিংহক আমি ঘাই সেনাপতিৰ বাব দিলোঁ। সৈন্য-সামন্ত আৰু পালি সেনাপতি সমুদায় তেওঁৰ বাছনি মতে দিয়া যাওক। আৰু, মোৰ বকচিচ্‌-স্বৰূপে তেওঁক এটা ঘোঁৰা আৰু এখন হীৰাপতোৱা তৰোৱাল দিয়া হওক।

ৰামসিংহ।—জাহাপনা, মই আনন্দেৰে ঘাই সেনাপতিৰ বাব গ্ৰহণ কৰিছোঁ। সৈন্য-সামন্ত যি লাগে যথাসময়ত বাছি লোৱা যাব। কিন্তু, পালি-সেনাপতি কেইজনৰ নিৰ্ব্বাচন এতিয়াই হোৱা উচিত। মোৰ বাছনি মতে, সদ্যহঁতে নচৰৎখাঁ, ৰঘুনাথসিংহ, বইৰামদেও, কিৰাতসিংহ, বৰ্ত্তিয়া এই কেইজন মোৰ লগত যোৱাটো স্থিৰ হলেই ভাল।

আওৰেংজেব।—সেয়ে স্থিৰ। যোৱাঁহঁক, তুৰন্তে যুদ্ধ-যাত্ৰাৰ নিমিত্তে নিজ নিজ আয়োজনত ধৰাঁগৈ। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

দিল্লী—অন্দৰমহল।

(আমিনা আৰু ৰমণী গাভৰু)

ৰমণী।—আমিনা! তুমি এদিন বাইজীৰ নাচোন এটা নাচি দেখুৱাবঁ বুলিছিলা নহয়?—পাহৰিলাঁ?

আমিনা।—পাহৰিছোঁ সঁচা। আপুনি কিন্তু নাপাহৰে। ভাল, বাৰু, এতিয়াই দেখুৱাওঁ। (গীত গাই নাচে)

গীত।

ৰাগিনী দেশ—সুৰ কাৰফা।

মউ পিওঁ পিওঁ কৰে প্ৰাণ ভৰি।
প্ৰেম সুধা সৰে জৰি জৰি॥
কিনো চাৱঁ শোভা, জ্বলে পুণ্য প্ৰভা,
বয় শান্তি নই ৰূপে ৰস চৰি।
যাওঁ উটি বুৰি, চাওঁ উৰি ঘূৰি,
গাথোঁ তৰা-ফুল, নাচোঁ চালি ধৰি॥

ৰমণী।—আমিনা, তোমাৰ নাচ-গান দেখি-শুনি বৰ ভাল লাগিল। যাবৰ পৰত আৰু এটা গাই শুনাবাঁ দেই।

আমিনা।—ভাল। আপোনাৰ ওচৰত যুৱৰাজ বৰ বাধ্য। যি কওঁ, তাতে তেওঁ মান্তি হয়।

ৰমণী।—কিনো কৈছিলা? কিহত নো মান্তি হোৱা যেন পালা?

আমিনা।—আপুনি যেনেকৈ শিকাই পঠিয়াইছিল, তেনেকৈয়ে কৈছিলোঁ।

ৰমণী।—এ, মই শিকাই পঠিওৱা কথা ময়ে পাহৰিছোঁ; আটাইখিনি মনত নাই। কোৱাচোঁ, বাৰু তুমি কি কি কৈছিলা।

আমিনা।—কলোঁ, বোলোঁ, "আহোম ৰাজকন্যাৰ ভাব-গতি আপোনাৰ ফালে বেয়া নহয়। পিচে, ইয়াত এতিয়ালৈকে তেওঁৰ মন হে বহা নাই। কাৰণ, অসমত মুকলিমূৰীয়াকৈ থকা ৰাজকন্যা; পিচে, ইয়াত অন্দৰমহলত পৰ্দাৰ ভিতৰত থাকি তেওঁ স্ফূৰ্ত্তিহীন হৈছে। ইয়াত পাটচাৰ বেগমসকলৰ ওচৰত কেউপিনে ৰথীয়া-চন্তৰী দেখি তেওঁ আচৰিত মানিছে; আৰু কয় যে, পিঞ্জৰাত চৰাই বন্ধ কৰাৰ দৰে ইবিলাকক বন্ধ কৰি কিয় কষ্ট দিছে!" মোৰ এই কথা শুনি যুৱৰাজ অলপ আচৰিত হৈছিল। পিচে, মই বুজাই কলোঁ, বোলোঁ, অসম দেশত পৰ্দা প্ৰথা নাই; আৰু তাত হেনো আহোম ৰমণী ৰাজসভালৈকো যাব পাৰে।

ৰমণী।—পিচে?

আমিনা।—পিচে, যুৱৰাজে মোৰ কথা মানিলে; আৰু সুধিলে কি কৰিলে নো আপোনাৰ মন মুকলি কৰিব পাৰি।

ৰমণী।—তুমি কি উত্তৰ দিলা?

আমিনা।—মই আপুনি কোৱা ভাগেই কলোঁ। বোলোঁ, আহোম ৰাজকুমাৰীয়ে কিছুকাল পূবৰ ফালে খনচেবেক মোহলগা ঠাই দৰ্শন কৰি আহিবলৈ হেঁপাহ কৰে।

ৰমণী।—পিচে, পিচে ?

আমিনা।—পিচে, যুৱৰাজে বাৰু বুলি আশ্বাস দিলে। কিন্তু, মই সুধিলোঁ, বোলোঁ, অকল আপোনাৰ অনুমতি হলেই হব জানো ? সম্রাটে বা বোলে কি ?

ৰমণী।—পিচে, কি উত্তৰ দিলে তেওঁ ?

আমিনা।—তেওঁ উত্তৰ দিলে, বোলে, বাৰু তাৰ উপায় হব। তাৰ পাচত মই আকৌ সুধিলোঁ, কেনেকৈ নো পঠিওৱা হব আৰু ক'ত ক'ত নো ফুৰিব।

ৰমণী।—পিচে, তাৰ উত্তৰ কি দিলে ?

আমিনা।—তাৰ উত্তৰ দিলে, বোলে, কেনেকৈ পঠিওৱা হব তাৰ ব্যৱস্থা মোৰ হাতত। ক'ত ক'ত ফুৰিব সেইটো ৰাজকুমাৰীৰ ইচ্ছা। পূব ফালে অনেক তীৰ্থস্থান আছে, সেইবোৰকে দৰ্শন কৰি আহিবগৈ পাৰিব।

ৰমণী।—বৰ সন্তোষ পালোঁ আমিনা ! এই পোতাশালৰ নিচিনা ঠাইত তুমি মোৰ আচল বন্ধুৰ কাম কৰিছা। ইয়াৰ বাবে তোমাক কি দি সন্তুষ্ট কৰিম ভাবি পোৱা নাই।

আমিনা।—এঃ, কি দিব লাগিছে। মোক প্ৰকৃত মিত্ৰ বুলি ভাবিছে যদি, মই কৰা উপকাৰৰ বাব দিয়াটো অন্যায় হে হব।

ৰমণী।—সেইটোও সঁচা। আমিনা, তুমি যেনে বুদ্ধিমতী, তেনে জ্ঞানৱতী; আৰু কবলৈ গলে, তেনে ৰসৱতীও। বাৰু, এতিয়া তোমাৰ কৰিব লগীয়া বাব ফেৰি কৰিলেই আজিলৈ বিদায় পাবাঁ।

আমিনা।—কি নো বাব ?

ৰমণী।—আমনি নোপোৱাঁ যদি কওঁ। আমিনা, তুমি সিদিনা শুনাবলৈ পাতকোৰা এটি ব্ৰজাৱলী গান শুনোৱাৰ বাব।

আমিনা।—অ, সেই বাব ! মই বোলোঁ কিবাহে ! বাৰু, গাওঁ, শুনক।

গীত।

ৰাগ—গৌৰী।

ভালি নাচে মদন গোপাল,
বজায় মোহন বেণু গলে বনমাল ॥
অৰুণ চৰণ দুহোঁ থমকে চলায়,
ঈষত ঈষত হাঁসি পঞ্চমত গায়।
শ্যামল সুন্দৰ চান্দ বয়ান বিকাশ,
বহয় মলয় মৃদু পদৰজ আশ ॥

ৰমণী।—বেচ, বেচ আমিনা! গানটি অতি মধুৰ লাগিছিল।

আমিনা।—ভাল, এতিয়া যাওঁ হে। তছলিম (চেলাম দিয়ে)।

ৰমণী।—বাৰু, ধোৱাঁ। তোমাৰপৰা হে মোৰ যি একেৰা সন্তোষ!

(আমিনাৰ প্ৰস্থান; ৰমণী চিন্তাযুত)

ৰমণী।—(স্বগতঃ) জানো, কি হয়গৈ, ঈশ্বৰে হে জানে। এই ছেগতে ইয়াৰপৰা ওলাই ঘৰমুৱা হব পাৰিলেই ৰক্ষা।

(আঘনীৰ প্ৰৱেশ)

ৰমণী।—অ, বাই, আহিছ? ভালেই হল।

আঘনী।—কি নো? কিয়নো ভাল হল আইদেউ?

ৰমণী।—উলটি সুসুধিবি বাই! শুনি যা, কৈ যাওঁ।

আঘনী।—বাৰু, বাৰু। কৈ যাওক, শুনি যাওঁ।

ৰমণী।—জানিছ বাই, আজি ৰাতি তোৰ লগতে ৰজনী সখীকো লৈ আহিবি। তেওঁক মোৰ সাজ-পাৰ পিন্ধাই চাব লাগিছে।

আঘনী।—কিয় নো? আইদেৱে নিজকে দাপোনত যেনেটি দেখে তেনেটিয়েই হব দেখোঁ। তাকে নো আকৌ সখীয়েকক সাজ-পাৰ পিন্ধাই চাব লাগিছে কেলৈ? মানুহে দুইকো একে সাঁচতে উঠা বুলি হে কয়।

ৰমণী।—উলটি নধৰিবি বুলিছোঁ নহয়। শুনি গৈ থাক। মই পৰহিলৈ ইয়াৰপৰা একালে যাম। মোৰ সলনি ৰজনী সখীকে মই বুলি থৈ যাম। এই

কথা তই আৰু সখীয়ে জানিব মাথোঁ, আন কেৱে মই উলটি নাহোঁমানে ইয়াৰ সন্তেদ পাব নালাগে। মই যোৱাৰ পাচত মোক বুলি 'সখীক দেশ ফুৰাবলৈ যুৱৰাজে পাল্কী আৰু মানুহ পঠিয়াব। সখীয়ে ঠিক মোৰ সাজেৰে সাজি ওলাই যাব। তয়ো যাবি। তই কেতিয়াও লগ নেৰিবি। কিছুমান দিনৰ পাচত তইঁতক ওলোটাই আনি এই ঘৰতে থবহি। তইঁতে তাৰ পাচত' ঠিক এতিয়া তয়ে-ময়ে থকাদি থাকিবিহঁক। মানুহৰ লগত বেচিকৈ কথা বাৰ্ত্তা নহবিহঁক। বিশেষ, আমিনা আহিলে বৰ সাৱধানে চলিবিহঁক, যাতে তায়ো সখীক মই বুলিয়েই জানি থাকে। তাৰ পাচতো যি হয় হৈ গৈ থাকিব, তইঁতে কিন্তু কেতিয়াও এই সন্তেদ নাভাঙ্গিবি; ভাঙ্গিলে তইঁতৰো মৰণ, মোৰো বিপদ!—যা এতিয়া। ময়ো অলপ ওলাই ইফাল-সিফাল কৰোঁগৈ।

আঘনী।—(হুমুনিয়াহ পেলাই) ভাল, আইদেউ!

(দুইৰো দুফালে প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—বৰফুকনৰ বাহৰ।

(মাধৱচৰণ আৰু চন্দ্ৰনাৰায়ণ)

মাধৱ।—অ, বোলোঁ, আমাৰ ৰাজকুমাৰে ৰণৰ অন্ত পেলাই হে উলটিব নে, কেতিয়াকৈ উলটিব?

চন্দ্ৰ।—এ, জানো দেও হে, কি কৰোঁ কব পৰা নাই এখোন। মিছাতে থৰলি খাই মৰিছোঁহি নে কি জানো!

মাধৱ।—কিয়? মন দেখোঁ অলপ বিচাতন দেখিছোঁ? কিয় বা?

চন্দ্র।—জানো উচাতন নে বিচাতন, তোমালোকে হে জানা দেও! মিছাতে ইয়াত লেকাট লাগিবলৈ আহিলোঁ মাথোন, লাভত একো নহবগৈ যেন হে লাগিছে।

মাধব।—কিনো লাভৰ আশা কৰি অহা হৈছিল?

চন্দ্র।—ৰাজকুমাৰৰ আশা কি হব পাৰে ভাবি চোৱাচোন বাৰু।

মাধব।—চাইছোঁ, ধুকি পাইছোঁ,—ৰাজ্যলাভ। সেইটি বাৰু পাইছোঁ; আপোনাক লাভ কৰিবলৈ দিবলৈ চাব নে এতিয়া নিজলৈ চাব? ৰজা, বৰফুকন, বিষয়া এইবিলাকৰ নিজৰ গাতে তত্ নাই, আপোনালৈ চাব এতিয়া? ভাল আশাত বন্ধ গৈছে হয় আপুনিও!

চন্দ্র।—এৰা, গম্ পাইছোঁ লাহে লাহে। এফেৰি ৰং-তামাচা, ফুৰ্ত্তি কৰিবলৈ আজৰি নোহোৱাকৈ খাটিও বৰফুকনক সন্তোষ লগাব পৰা নাই, তেওঁ হেনো দায়ীত্ব থকা ডাঙৰ কাম মোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি নিশ্চিন্ত হব নোৱাৰে। নোৱাৰে ভালেই হে, ময়ো নিবিচাৰোঁ। তেওঁৰ লগত তো চৰাই হৈ উৰিব নোৱাৰি। ঔ ৰাম! অলপ জিৰাবলৈ-শঁতাবলৈ আজৰি নাই, অলপ ফুৰ্ত্তি কৰিবলৈ ছেগ নাই, কেৱল উৰোঁ উৰোঁ! সকলোৱে আকৌ তেওঁৰ দৰে পাৰিলে হে হয়।

মাধব।—নকব আৰু, এই পাকত হলে মোৰ মনে সৈতে মিলি গৈছে।

চন্দ্র।—বাৰু, চাওঁ আৰু কেইটামান দিন। নহলে, গুচি যাবগৈ লাগে। আৰু এফালে তো হতাশ হৈছোঁৱেই। মিছাতে গাৰ দুখ, মনৰ কষ্ট!

মাধব।—আৰু নো হতাশৰ ইটো বিষয় কি?

চন্দ্র।—(বিমৰ্ষ) এ, সুসুধিবাঁ, সেইবোৰ কথা দেও!

মাধব।—মাধবে কিন্তু সুসুধিলেও সুবুজাকৈ নাথাকে। এই ভাগ প্ৰেমৰ বিকাৰ হব পায়?—পিজলা গাভৰুদেউ তাৰ লক্ষ্য নহয় জানো?

চন্দ্র।—তুমি তো কম শিয়ান নহয় দেখিছোঁ!

মাধব।—এ, কম নহয় দেখি তো এই দুটা দিন বৰ্ত্তিব পাৰিছোঁ।

(গন্ধৰ্ব্বৰে সৈতে পানীফুকনৰ প্ৰৱেশ)

পানী।—ডাঙৰীয়া ওলোৱা নাই হবলা ?

মাধৱ।—বতৰা গৈছে হে, মোগল সেনাপতিৰ দূত এজনেও পত্ৰ এখন লৈ ৰখি হে আছেহি।

গন্ধৰ্ব্ব।—কোন জন ? ক'তা ?

মাধৱ।—সেয়া ছাঁতে বৈ জিৰাইছে। সৌৱা, সৌ চীখ চিপাহীটোৱেই।

(লাচিত বৰফুকনৰ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—ক'তা ? মোগলৰ দূত কেনি গল ?

মাধৱ।—সৌৱা। বাৰু, মই মাতি আনোগৈ। (মাধৱৰ প্ৰস্থান)

চন্দ্ৰ।—দূত আহিবৰ ভালেখিনি পৰ হল। বপুৰা বৰ নিৰ্জ্জু মানুহটি !

লাচিত।—নিৰ্জ্জু নহয়, স্থিৰমতি। সেইটো সিফালৰ সৈনিক শিক্ষাৰ গুণ।

(মাধৱৰ পিচে পিচে অজিতসিংহৰ প্ৰৱেশ)

মাধৱ।—(অজিতসিংহক ভেঁটাই দি) এখেতেই আমাৰ বৰফুকন প্ৰধানসেনাপতি ডাঙৰীয়া।

অজিত।—চিনি পাইছোঁ। (সৈনিকৰ চেলাম দি পত্ৰ আগ বঢ়াই দি) দিল্লীশ্বৰৰ প্ৰধান সেনাপতি ৰজা ৰামসিংহই ডাঙৰীয়ালৈ এইখন পত্ৰ দি পঠিয়াইছে।

লাচিত।—বাৰু, দিয়াঁ। (পত্ৰ গ্ৰহণ কৰে ; আৰু পঢ়ি ক্ষন্তেক গভীৰ ভাৱে চিন্তা কৰি চাই) তোমাক ইয়াৰ উত্তৰ এতিয়াই লাগে নে ?

অজিত।—হয় হজুৰ ! জবাব দিলে নিব পাৰোঁ, নহলে হজুৰে পঠিয়াই দিবও পাৰে।

পানী।—ডাঙৰীয়া ! উত্তৰ পাচেকৈ পঠিয়ালেও নহব জানো ?

লাচিত।—হব। পাচেকৈ আমাৰ দূতে লৈ যোৱা হে উচিত। (অজিতৰ প্ৰতি) বাৰু, পত্ৰৰ উত্তৰ পাচেকৈ আমাৰ দূতে লৈ যাব। সেনাপতি ৰজাদেওক আমাৰ চালাম দিবাগৈ।

অজিত।—বহুত আচ্ছা হজুৰ! (সৈনিকৰ চেলাম দি ঘূৰি গহীন খোজেৰে প্ৰস্থান কৰে)।

লাচিত।—মোগলৰ সেনাপতি ৰজা ৰামসিংহই লিখিছে কি শুনিবাহঁক, —"পূৰ্ব্বৰ মোমাই তামুলী বৰবৰুৱাৰ সন্ধি মতে এতিয়াও অসুৰৰ আলি লৈকে বৰনৈকে সীমা মানি আহোম ৰজাই গুৱাহাটী মোগলক এৰি দিব লাগে; নহলে দুঘণ্টামান যুঁজিও চাব পাৰে। তালৈকো তীৰ-বন্দুক নহলে আমাক খুজিলেও পাব পাৰে"।

গন্ধৰ্ব্ব।—উঃ, কেনে অসহনীয় গপ্প! পত্ৰৰ মৰ্ম্ম শুনি মোৰ সিৰে-সিৰে তেজ উতলিব লাগিছে! বৰসেনাপতি ডাঙৰীয়াৰ সাক্ষাতত নোহোৱা হলে আজি দূতৰ মুখেই চুঙা চাই সোপা দিবৰ মন আছিল। বাৰু, ৰামসিংহই তেওঁৰ অনুমানৰ পৰিমাণ পাবলৈ আৰু সৰহ পলম নাই।

চন্দ্ৰ।—ইঃ, ইমান ফিতাহি! দূতৰ আগতে ভালকৈ গালি পাৰি পঠিয়াব লাগিছিল। সি নৌ যাওঁতেই মুগুনিলোঁ!

লাচিত।—তোমাৰ দৰে সকলো উতলা জানো? ধীৰে-শাঁতে পাচে-পৰে ভাবি-চিন্তি জোকৰ-মুখত-চূণ-পৰাকৈ উত্তৰ দিবলৈ বুলি স্থগিত ৰখা হল। দূতৰ আগত গালি পৰাটো উজু কথা, কিন্তু সম্মুখ-সংগ্ৰামত ঠাৱৰি মহতালি দেখাব পাৰিলাহেঁতেন যদি তেহে। কিন্তু, তোমাক যতে দিওঁ ততে পোলোকা মাৰি তুমি পিচুৱাই পৰা দেখোন? তোমাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰাৰপৰা কেইখন ৰণত কেইবাৰ মোৰ ৰণ-কৌশলত কেনা লগাইছিলা মনতকৈ চাৱাঁ। বাৰু, যি হওক, ৰামসিংহ সেনাপতিয়ে এইখন আমাৰ পত্ৰৰ হে উত্তৰ দিছে। এইদৰে উত্তৰাউত্তৰি কৰি থাকোঁতেই বাৰিষালৈ থকা বাকী দিন কেইটা পাৰ হলে আমালৈ হে ভাল। সিমানত নগৰবৰপৰা আমাৰ ডাঙৰীয়া দুজনো সসৈন্যে পাবহি। এতেকে, মোৰ মনেৰে, সদ্যহতে এই ভাবে উত্তৰ দি থোৱাই ভাল দেখোঁ,—"মান্ধাতাৰ বংশত জন্মি আৰু জয়সিংহৰ পুত্ৰ হৈ ৰামসিংহই তেনে কথা লিখিব নালাগিছিল; দুই-চাৰি ঘণ্টা যে যুঁজিব খোজে, দুই-চাৰি বছৰ

যুঁজিবলৈ সাহ দিব নোৱাৰে নে? আৰু, তীৰ-বন্দুক খোজাৰ কথা যে কৈছে, বাৰু সম্প্ৰতি তেওঁকে লাগিব পাৰে, থাওক; দুই-চাৰি বছৰৰ পাচত লাগিলে খোজা হব। কিন্তু, গুৱাহাটী ঈশ্বৰে আহোমক দিছে, তাক কদাপি মোগলৰ হাতত অৰ্পণ কৰা নাযায়।"—কি বোলাইঁক? গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণে এই ভাৱেই এখন পত্ৰ লিখি মোৰ দস্তখত লৈ আজিয়েই আমাৰ দূতৰ হাতত মোগল শিবিৰলৈ পঠিয়াবাঁ।

গন্ধৰ্ব্ব।—ভাল, আজিয়েই উত্তৰ পঠিওৱা হব। আৰু, ডাঙৰীয়াই কোৰ মতেই লিখি আনি দস্তখত লমহি।

পানী।—ডাঙৰীয়াৰ উত্তৰ অতি বিতোপন হব। আৰু, আমাৰ দূতৰ যোগে পঠিয়াবলৈ স্থিৰ হোৱাটোও উত্তম ব্যৱস্থা হৈছে। কিয়নো, তেতিয়া হলে আমাৰ ফালৰ এজনেও গৈ শত্ৰুৰ শিবিৰ সোমাই তাৰ আলেখ-লেখ চাই আহিবলৈ সুবিধা ঘটিব।

গন্ধৰ্ব্ব।—তেন্তে পত্ৰবাহকজন চতুৰ লোক হোৱা উচিত। আমাৰ মাধৱ চৰণেই বোধ কৰোঁ সেই কামৰ নিমিত্তে উপযুক্ত লোক হব। তেওঁ নগলে ময়ে এই দূতৰ বাব লবলৈ আগ বাঢ়িছোঁ।

চন্দ্ৰ।—নহয় নহয়। মাধৱেই হে তাৰ নিমিত্তে লায়ক।

মাধৱ।—অলায়ক নো কিহৰ নিমিত্তে? অমুকাক যতে দিয়ে ততে ৰাজী! মুঠেই বিপদলৈ নেঠেলিব!

লাচিত।—(মিচিকিয়াই) বাৰু, বিপদ নাই। দূত, কটকী, পত্ৰবাহক এনে বিলাকক শত্ৰুৱেও অনিষ্ট কৰিব নাপায়। বাৰু, মাধৱেই যাবাঁ।

মাধৱ।—ভাল, ডাঙৰীয়া দৌতা, যাব লাগে। কিন্তু কথাটোহে কৈছোঁ। (স্বগতঃ) বাৰু যাম, এইখিনিতে লাভবো এটি চেলু পোৱা গৈছে জানিবা। বৰফুকনে কলে-কৌশলে ৰণখন বাৰিষালৈ নিবলৈ যে ফাকতি তৰিছে, তাৰ সম্ভেদ্ দিওঁগৈ যদি, মোগল সেনাপতিৰপৰা যে ভালকৈ কিছু সৰকাব পাৰিম তাত সংশয় নাই। বেচ কথা, মনত ৰাখিব লগীয়া কথা।

লাচিত।—বাৰু, হৈছে এতিয়া ; ভাবিব নালাগে। এতিয়া নিজ নিজ বহালৈ যোৱাঁগৈইঁক। যথাসময়ত যাৰ যি কৰ্ত্তব্য কৰি থাকিবাইঁক। মনত ৰাখিবাইঁক, 'অসমে প্ৰতি অসমীয়াৰপৰা কৰ্ত্তব্য বিচাৰে'।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

পানী ফুকন।—ডাঙৰীয়াৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। নিজ কৰ্ত্তব্যত নিশ্চয় মতি ৰাখিম। কিন্তু, শত্ৰু সেনাপতিৰ পত্ৰৰ মৰ্ম্মলৈ মনত পৰিলে গা জ্বলি আহে! মোগল সেনাপতিৰ এই অযথা দানৰ প্ৰতিদান কাহানিকৈ দিব পাৰোঁ। তাৰ নিমিত্তে আজিৰপৰা ক্ষণ গণনা হাতত ললোঁ। এই প্ৰতিদান নিদিওঁমানে নিশ্চিন্ত নহওঁ। দেখোঁ, ৰামসিংহই কিমানপৰ ঠাৰৰিব পাৰে।

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

আগীয়াঠুঁটি—তামীঘৰা শিবিৰ।

(অজিত আৰু ৰামসিংহ)

অজিত।—অসম-ৰাজ্যৰ আহোম সেনাপতিৰ ব্যৱহাৰ বৰ ভাল পালোঁ। আৰু, আহিবৰ সময়ত মোৰ আগত হজুৰলৈ চেলাম দি পঠাইছে।

ৰামসিংহ।—হয় তো, এজন সেনাপতিয়ে আন এজন সেনাপতিৰ প্ৰতি যথাবিহিত সন্মান দেখুৱাবই লাগে। এই ৰণ-নীতি সভ্য জাতিৰ লক্ষণ।

অজিত।—নহয়, মই আকৌ অসমদেশৰ কথা আমাৰ দেশত যেনে বুলি শুনিছিলোঁ, তেনে ভাবি হে গৈছিলোঁ। অসমীয়া মানুহ বোলে হেনো জংঘলী, অসভ্য। মই হলে বিপৰীত হে দেখিলোঁ।

ৰামসিংহ।—জংঘলী হয় ; কিন্তু জংঘলী হলেই যে অসভ্য হব, সেইটো নহয়। এই জংঘলতে বশিষ্ঠ মুনিৰো আশ্ৰম আছিল।

অজিত।—আৰু এটা কথা আপোনাক জনাম বুলি ভাবি আহিছিলোঁ।

ৰামসিংহ।—কি ? কৈ যোৱাঁ।

অজিত।—গোপনে হে কওঁ।

ৰামসিংহ।—বাৰু।

অজিত।—শুনি আহিলোঁ, আমাৰ ৰচিদ্‌খাঁ হেনো মানুহ ঠিক নহয়। এওঁ অসমত আগেয়েও বহু দিন আছিল। মই সিবাৰ আহোঁতে তেওঁক ইয়াতে পাই গৈছোঁ।

ৰামসিংহ।—পিচে, কি হল নো ?

অজিত।—অসমত বেচি দিন থকাৰ বাবেই বোধ কৰোঁ অসমীয়া মানুহৰ লগত তেওঁৰ ভাব দোচোৰা।

ৰামসিংহ।—কেনে নো দোচোৰা ভাব ?

অজিত।—লাভ দেখিলে সিফালেও পেট দিয়ে।

ৰামসিংহ।—(গমি চাই) হব পাৰে। মোৰ কাণত আন ফালৰপৰাও এনে কথা পৰিছেহি। আমি দিল্লীতে ৰচিদ্‌খাঁৰ নীচতাৰ বিষয়ে বিস্তৰ শুনিছিলোঁ; আৰু সেই কাৰণেই পাটচাহে তেওঁক অসমৰপৰা ফিৰাই নি ফিৰুজখাঁক গুৱাহাটীৰ থানাদাৰ পাতি পঠায়। এতিয়াও তেওঁ সেই স্বভাৱ এৰিব পৰা নাই, কেৱল মোৰ লগে-লগে বথাৰ কাৰণে হে পাক-চক্ৰত ফুৰিবলৈ চল পোৱা নাই। অ, সেই কাৰণে হে বোধ কৰোঁ মোৰ আদেশ তেওঁ তামিল কৰাত প্ৰায় গহৰি কৰে; আৰু মুখে-মুখে জবাব দিবলৈ বিচাৰে। বাৰু, দেখোঁ আৰু কিছু দিন। কিন্তু, তুমি তো বৰ হুঁচিয়াৰ দেখিছোঁ। পাক এটা দি আহোঁতেই ইমানবোৰ সন্তেদ্ লব পাৰিলা !

অজিত।—হজুৰ ! কৰ্ত্তব্যত ফুৰিলে হুঁচিয়াৰ হবই লাগিব। নহলে নো মোৰপৰা চৰকাৰৰ কি উপকাৰ হব ?

ৰামসিংহ।—ঠিক। চোখ.চিপাহীবিলাক এই বিষয়ত বৰ ঠিক। সেই

কাৰণে হে মই সিহঁতক বেচি ভাল পাওঁ আৰু বিশ্বাস কৰোঁ। বাৰু, তুমি যোৱা এতিয়া, খোৱা-মেলা কৰাগৈ।

অজিত।—বহুত আচ্ছা হজুৰ! মই আহোঁ। (স্বগতঃ) এফেৰি কাৰ্য্য সাধিলোঁ। ৰচিদখাঁই অসমৰ ভিতৰুৱা কথা সোপাকে জানে; এওঁক খেদাব পাৰিলে হে মোৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিত বিশেষকৈ সুচল ঘটিব। (প্ৰস্থান)

ৰামসিংহ।—(অকলে) কথাটো আপোনা-আপুনি প্ৰমাণিত হৈ পৰিল। মই আহিয়েই শুনিছিলোঁহি যে, কোনোবা ছুটা মানুহৰে সৈতে ৰচিদখাঁৰ কিবা স্বাৰ্থ-চক্ৰান্ত চলিছিল। সেইটো ব্যৰ্গ হোৱাত হে তেওঁ দুয়োকুল হেৰুৱাব লগাত পৰে। তেওঁৰো মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ নহল, আমাৰো দুবাৰ ৰণত পৰাজয় ঘটিল। সি যি হওক, এওঁৰ লগত সতৰ্ক হৈ ব্যৱহাৰ কৰিব লগাত পৰিছে। নতুবা, এওঁক একেবাৰে বিদায় দিব পাৰিলেও বেয়া নহয়। বাৰু, দেখা যাওক, আৰু কিছুদিন তেওঁৰ আলেথ-লেখ বুজি চাওঁ।—অজিতসিং কিন্তু বৰ হুঁচিয়াৰ, বৰ বিশ্বাসী। এই ডেকা সৈনিকটি দেখাতেই বুদ্ধিমান। আমাৰ অসম-যাত্ৰাৰ পিচদিনা বাটৰুৱা শিবিৰত ই আহি আমাৰ ফৌজত ভৰ্ত্তি হওঁতেই ইয়াৰ প্ৰতি স্বভাৱতে মোৰ মনোযোগ আকৃষ্ট হৈছিল। তেতিয়াৰেপৰা দিনে দিনে ই নিজ কাৰ্য্যেৰে মোক মোহ লগাই আহিছে। বাস্তৱিকতে ইয়াক মোৰ গা-চোৱা কামত ভৰ্ত্তি কৰি বৰ ভাল কাম কৰিলোঁ। (নিটাল মাৰি ৰয়)

(ৰচিদখাঁ আৰু ৰঘুনাথসিংহৰ প্ৰৱেশ)

ৰঘু।—এ, আমাৰ বৰসেনাপতি অকলে! চিন্তাত দেখোঁ মগ্ন!

ৰচিদ্।—চিন্তা তো বহুত কৰা হৈছে, তাৰ ফল হে ব্যৰ্থ!

ৰামসিং।—(মুখ দাঙ্গি খঙেৰে) ব্যৰ্থ কাৰ দোষত?

ৰচিদ্।—মোৰ দোষত হবলা?

ৰাম।—তোমাৰ দোষত নহয় বে কি? মোৰ উদ্ভাবিত উপায় আৰু কৌশল তোমাৰ ফেৰিয়াফেৰিত কেইটা ব্যৰ্থ হৈছে ভাবি চোৱা।

ৰচিদ্।—ভাবি চাই হে কৈছোঁ, মোৰ ফেৰিয়াফেৰিত একো ব্যৰ্থ হোৱা নাই, মোৰ পৰামৰ্শ নোলোৱাত হে সকলো ভ্ৰষ্ট হৈছে। মই ইয়াতে থানাদাৰী কৰি অতকাল কটালোঁ, এই ঠাইৰ আও-ভাও মই নাজানো, আপুনি কালি আহিয়েই বেচি জনা হলহি!

ৰাম।—কি কোৱা! মই এই ঠাইৰ হাল মুবুজা-নজনাকৈ এই মহাৰণ চলাইছোঁহি?

ৰঘু।—কিয় হব তেনে কথা; আপুনি আহিবৰেপৰা আহোমৰ কোঁঠ লবলৈ যিবিলাক বিচক্ষণ উপায় উদ্ভাৱন কৰি ৰণ-কৌশল তৰিব লাগিছে, ৰণস্থলৰ হাল মুবুজাকৈ কোনে তেনে কৰিব পাৰে?

ৰাম।—ভাবি চোৱাঁ, তেজপুৰৰ ওৰচত লগা ৰণত জিকি যেতিয়া মোৰ দিহা মতে আমাৰ ফৌজে শক্ৰৰ ৰণতৰী আক্ৰমণ কৰেগৈ, তেতিয়া ৰচিদখাঁৰ বাধা-বিঘ্ন হেতুকেই তাত জয় লাভ কৰিব নোৱাৰিলোহঁক; তাৰ পাচত যেতিয়া ৰংমহলৰ কোঁঠ আক্ৰমণ কৰিবলৈ দিহা দিওঁ, তেতিয়াও এওঁৰ ফেৰিয়াফেৰিতে আমাৰ উদ্দেশ্য ভ্ৰষ্ট হয়। এই দৰে আৰু কেইবাটাও মোৰ সদুপায় এওঁ নষ্ট কৰিছে। এওঁৰপৰা ৰণত লাভ নহৈ বিস্তৰ ক্ষতি হে হৈছে দেখিছোঁ।

ৰচিদ্।—ক্ষতি হৈছে যদি, মোক পঠিয়াবৰে দৰ্কাৰ নাছিল।

ৰাম।—নাছিল তো দৰ্কাৰ। এতিয়াও দৰ্কাৰ নাই। তুমি ২৪ ঘণ্টাৰ ভিতৰত ভটীয়াই গুচি যোৱাঁগৈ। নহলে, ৰঘুনাথ, এওঁৰ তমীঘৰৰ ফঁয় কাটি উঠাই দিবাঁ। (খঙেৰে প্ৰস্থান)

ৰচিদ্।—বাৰু, আমিও যাবলৈ হে প্ৰস্তুত। একো কথা নাই। বাৰু, বলাঁ যাওঁ এতিয়া। ৰামসিংহ কিমানলৈ তন্তে ময়ো দেখিম।

(ৰচিদ্ আৰু ৰঘুনাথৰ প্ৰস্থান; ৰামসিংহ চিন্তাযুত)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

গড়গাওঁ,—ৰজাৰ বৰচৰা।

(চক্ৰধ্বজ, বুঢ়াগোহাঞি, বৰগোহাঞি, বৰবৰুৱা)

চক্ৰধ্বজ।—ৰামসিংহ সেনাপতিৰ অহঙ্কাৰৰ ৰবকথা শুনিছাইক;—ৰামসিংহই বোলে আমাক হতীয়াহতি যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিছে! তেওঁ ভাবিছে বোধ কৰোঁ, তেওঁতকৈ আৰু বিচক্ষণীয়া যোদ্ধা নাই, তেওঁৰে সৈতে সম্মুখ-সংগ্ৰাম দিব পৰা সেনাপতি অসমত নোলাব; কিন্তু আছে নে নাই আমাৰো দেখুৱাবৰ মন যায়; আৰু হতীয়াহতি যুদ্ধত তেওঁ কিমান পৰ ঠাৰৰিব পাৰে তাৰো প্ৰমাণ চাবৰ ইচ্ছা হয়। পিচে, তেনে উধত্ মানুহৰ ইচ্ছা পূৰাবলৈ গলে আমাৰ মৰ্য্যাদা নৰয়, ইন্দ্ৰবংশী ৰাজ-সিংহাসন লাঞ্ছিত হয়! নতুবা, পাটচাহ আওৰেংজেবে সেই আহ্বান দিয়া হলে তাক আগ্ৰহেৰে গ্ৰহণ কৰা গলহেঁতেন, আহোম ৰাজ-সিংহাসনৰ বাহুবল দেখুৱালোঁহেঁতেন!

বুঢ়াগোহাঞি।—উঃ, মোগল সেনাপতিৰ ইমানটো গঙপ! তেওঁ গছৰ গুৰিলৈ চাপি নোচোৱাকৈ একেবাৰে আগলৈ হাত মেলে? আগেয়ে তেওঁ তেওঁৰ সমনীয়া সেনাপতিৰে সৈতেই লৰি চাওক কিমানপৰ ঠাৰৰিব পাৰে, তাৰ পাচত পাচৰ কথা। সম্মুখ-সংগ্ৰামলৈ সষ্টম হৈ তেওঁৰ সমুখতে আহোম বীৰ লাচিত বৰফুকন বিদ্যমান; প্ৰথমে তেওঁৰ আগতে থিয় দি ঠাৰৰকচোন; তাৰ পাচত আমি আছোঁ, আমাৰ পাচতো যি হয় হব!

বৰবৰুৱা।—ৰামসিংহৰ প্ৰলাপত আমাৰ লাগিবৰ সকাম নাই। তেওঁৰ উক্তি শুনিয়েই আমি যুক্তি ধুকি পাইছোঁ। বাট এৰি অবাটে চলোঁতাক পৰি-মৰাহে বোলে!

চক্ৰধ্বজ।—তথাপি, এনে অহঙ্কাৰ অসহনীয়। ৰামসিংহৰ দৰ্প তুৰন্তে চূৰ্ণ হব লাগে।

বুঢ়াগোহাঞি।—নিশ্চয় ৰামসিংহৰ দৰ্প চূৰ্ণ হব লাগে। স্বৰ্গদেৱৰ অনুমতি হওক, মই তুৰন্তে বৰফুকনৰ সাহায্যাৰ্থে সসৈন্যে যাত্ৰা কৰোঁ।

বৰগোহাঞি।—যাত্ৰা কৰিবাই তো, আমিও কৰিব লাগিব। পিচে, আগধৰি ইমানকৈ উতলিবৰ প্ৰয়োজন নাই। আমি নো তুৰন্তে যাত্ৰা কৰোঁ কিয়? চাওঁচোন, বৰফুকনৰ লগত তেওঁ কিমান পৰ লৰিব পাৰে।

চক্ৰধ্বজ।—বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ যুক্তিও সাৰুৱা; আৰু ইতিমধ্যতে ৰামসিংহৰ কৌঁঠ আক্ৰমণ কৰিবৰ অৰ্থে বৰফুকনলৈ আদেশ আৰু উপদেশ পঠিওৱা যাব। কিন্তু, যদিও লাচিত বৰফুকনৰ অসামান্য বীৰত্বৰ ওপৰত আমাৰ অটল বিশ্বাস, তথাপি তাত তেওঁক অকলে লৰিবলৈ দি তাৰ ফলাফললৈ ইমান দূৰৈত আমি অপেক্ষা কৰি থকাটো সঙ্গত বিবেচনা নকৰোঁ। গতিকে, সিফালে বৰফুকনে মোগল সেনাপতিৰ কৌঁঠ অৱৰুদ্ধ কৰোক, ইফালৰ পৰা বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া তেওঁৰ সাহায্যাৰ্থে সসৈন্যে যাত্ৰা কৰোক।

বৰবৰুৱা।—হৈছে স্বৰ্গদেৱ! এয়ে উত্তম ব্যৱস্থা। আদেশ পালে আমিও যাওঁ।

চক্ৰধ্বজ।—এয়ে স্থিৰ। বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ সকলো আয়োজন বোধ কৰোঁ ঠিক আছে?

বুঢ়াগোহাঞি।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! মই কেতিয়াবাৰেপৰা প্ৰস্তুত আছোঁ; আজিয়েই যাত্ৰা কৰিব পৰা যায়। ইফালে উজাই আহি মোগল সেনা তেজপুৰ পাইছেহি; সিফালে চেঁচা তো সিহঁতে এটা হেঁচা দিছেহি। এই যাত্ৰাতে মই সেই মোগল ফৌজ দুটা তেজপুৰ আৰু চেঁচাৰপৰা ওফৰাই ঢলিয়াই লৈ যাওঁগৈ।

চক্ৰধ্বজ।—বাৰু, কাইলৈ পুৱাতে যাত্ৰা কৰা হব লাগে। তাৰ পাচত বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াও এই ৰূপেই প্ৰস্তুত থাকিব লাগে; প্ৰয়োজন হোৱা মাত্ৰে যেন যাত্ৰা হব পাৰে। সম্প্ৰতি অহা যাত্ৰাতে আৱশ্যকতকৈও অলপ অধিক খাৰ-গুলী অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ৰণক্ষেত্ৰলৈ পঠিয়াব লাগে। ইফালে ইয়াত আমি

তাৰ অপৰ্য্যাপ্ত যোগানৰ আয়োজনত ধৰোঁইক ; এই অৰ্থে অনতিপলমে যুগুত আয়োজনত ধৰিবলৈ খাৰঘৰীয়া ফুকনক আদেশ কৰা গল ; বৰবৰুৱাৰ গাত তাৰ তত্বাৱধানৰ ভাৰ থাকিল। এতিয়া সবাৱে মিলি উপস্থিত যাত্ৰাৰ আয়োজনত সংহায় কৰিবগৈ লাগে ; সন্ধ্যাৰ পূৰ্ব্বে আমি সমস্ত আয়োজন পৰিদৰ্শন কৰিমগৈ। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

ষষ্ঠ গৰ্ভাঙ্ক।

বৰফুকনৰ বাহৰ,—ভিতৰ-চৰা।

(পিজলা গাভৰু আৰু গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণ)

পিজলা।—(অকলে) হাঁয়, কিবা এটি যেন নাই ! মন উগুল-থুগুল আৰু প্ৰাণ উৰুভা লাগিছে কিয় ? তেওঁচোন মোৰ এতিয়ালৈকে একোৱেই নহয়। তথাপি, দুদিন নেদেখিলে দুবছৰ যেন লাগে কিয় ? কেতেকী বাইক পঠিয়াই মতাই আনিম যেন ! পিচে,—

(গন্ধৰ্ব্বৰ হঠাৎ প্ৰৱেশ)

গন্ধৰ্ব্ব।—অকলে আপোন মনেৰে দেখোন ?

পিজলা।—(লাজত তলমূৰ কৰি) এৰা, সাক্ষাতকে নাপাওঁচোন ?

গন্ধৰ্ব্ব।—ক্ষমা কৰিবা, পিজলা !

পিজলা।—কিহৰ ক্ষমা ? আপুনি কিবা জগৰ লগাই আহিছে নে কি ?

গন্ধৰ্ব্ব।—ডাঙৰ জগৰ।

পিজলা।—কিবা ?

গন্ধৰ্ব্ব।—তোমাক আজি ভালমান দিন দেখা হিবহি পৰা নাই।

পিজলা।—ভালেমান দিন! পৰহিচোন সাক্ষাৎ পাইছিলোঁ। মই হে পাহৰিছিলোঁ!

গন্ধৰ্ব্ব।—এৰা, ভালেমান দিন যেন লাগিছিল!

পিজলা।—(হৰিষৰ হাঁহিৰে) লাগিব পাৰে; মোৰ প্ৰতি ই আপোনাৰ অনুগ্ৰহৰ চিন্।

গন্ধৰ্ব্ব।—অনুগ্ৰহ নহয়, তাতকৈ এফেৰি মধুৰ বিধৰ। কি বাৰু, কোৱাঁ, মই নোকোৱাকৈ।

পিজলা।—জানো!

গন্ধৰ্ব্ব।—জানা যদি, কোৱাঁ আকৌ।

পিজলা।—ভাল, আপুনিও!

গন্ধৰ্ব্ব।—ভাল নহয়, বেয়া জানো? অ, মোক বেয়া পাইছাঁ?

পিজলা।—(তলমূৰকৈ) তেনে কথা নকব দেই।

গন্ধৰ্ব্ব।—কওঁ যদি, কি দণ্ড?

পিজলা।—জানো, আপুনি কি কয়?

গন্ধৰ্ব্ব।—মোৰ ভাষা তুমি নুবুজাঁ নে কি?

পিজলা।—আপোনাক নো কথাত কোনে ভাগৰাব!

গন্ধৰ্ব্ব।—ৰণত হলে ভাগৰা নাই আজিলৈকে; কথাত যদি ভাগৰোঁ কেতিয়াবাকৈ, তোমাৰ ওচৰত হে।

পিজলা।—অ, ভাল মনত পৰিছে; সিদিনা এৰাৰপৰা ৰণৰ কথাখিনি নকয় নো কিয়?

গন্ধৰ্ব্ব।—ভাল কথা হল! আৰু এট অপৰাধ!

পিজলা।—নকয়? বাৰু নালাগে কব। (মুখ আমোলায়)

গন্ধৰ্ব্ব।—নহয় নহয়, কওঁ কওঁ; তোমাৰ ৰোহ-পতা মুখখনি চাবৰ মনেৰে হে তেও এই খন চতুৰালি কৰা হৈছিল। কওঁ শুনা। কোন্ খিনিৰপৰা কম? কি কম বাৰু?

পিজলা।—আকৌ বোলে কি কম? যি কবলৈ কৈছোঁ, তাকে কওক। যিখিনি মই শুনিব লগীয়া, সেই খিনি শুনাওক।

গন্ধৰ্ব্ব।—কোন্ খিনি বা শুনাব লাগে এতিয়া? মহা ভাবনাত হে পৰিলোঁ!

পিজলা।—আপোনাৰ ৰসিকতাৰো অন্ত নপৰে, মোৰো শুনা নহব এই দৰে। মোৰ বিশেষ লাগতিয়াল খিনিৰ দুটামান কথা মই সুধি যাম, আপুনি কৈ যাব।—দেই?

গন্ধৰ্ব্ব।—দেই।

পিজলা।—ৰণক্ষেত্ৰত দেউতাই আপোনাক ভাল পাইছে নে?

গন্ধৰ্ব্ব।—(গহীন) সেইটো মই কেনেকৈ কম! স্বদেশৰ মঙ্গলার্থে মোৰ দেহ-মন-প্ৰাণ উছৰ্গি দিছোঁ; তদুপৰি বৰসেনাপতি গুৰুদেৱক সন্তুষ্ট কৰিবলৈ মোৰ সদায় লক্ষ্য। ভগৱন্তেহে জানে, কিমানদূৰ কৃতকাৰ্য্য হব পাৰিছোঁ।

পিজলা।—মানুহেও অলপ জানে। আমিও এফেৰি সম্ভেদ্ পাইছোঁ। ভগৱন্তে আপোনাৰ সজ আৰু সবল উদ্দেশ্য যেন সিদ্ধি কৰে।

গন্ধৰ্ব্ব।—তোমাৰো মনোৰথ যেন পূৰ্ণ হয়। যাওঁ, সময় হৈছেহি, আগীয়াঠুঁটি কোঁঠ অৱৰোধৰ দিহা লওঁগৈ! (উদ্যত)

পিজলা।—যাওক, ৰণত বিজয়ী হৈ আহকগৈ। যাওঁ, ময়ো দেউতাৰ আলপৈচান ধৰোঁগৈ। (প্ৰস্থান)

গন্ধৰ্ব্ব।—(আপোনা-আপুনি) অহ, নিজনি বিলৰ নিৰ্ম্মল পানীত পদুম কলিৰ প্ৰতিবিম্বৰ দৰে, পিজলাৰ নিৰ্ম্মল হিয়াত মোৰ দেহ-মন-প্ৰাণৰ প্ৰতিবিম্ব এটি দেখোঁ যেন লাগি যায়!—এই হেন ভীষণ ৰণক্ষেত্ৰৰ ঘোৰ্ঘোৰ অশান্তিৰ মাজতো সেই হিয়া-দাপোনত আত্মৰূপ দেখি পৰম শান্তি লাভ কৰোঁ। যাওঁ, কঠোৰ কৰ্ত্তব্যে করুণ প্ৰেমৰ বাধা নামানে। (প্ৰস্থান)

সপ্তম গৰ্ভাঙ্ক।

আগীয়াঠুঁটি কোঁঠ,—ৰণস্থল।

(অজিত আৰু ৰামসিংহ)

ৰামসিংহ।—অজিত !

অজিত।—হজুৰ !

ৰামসিংহ।—আজিৰ খবৰ কি ?

অজিত।—খবৰ ভাল নহয়, হজুৰ ! আগীয়াঠুঁটি কোঁঠৰ দক্ষিণে আহোমৰ পালি সেনাপতি পানীফুকনৰে সৈতে আমাৰ নচৰৎখাঁ সেনাপতিয়ে এখন ৰণ দিছিল ; পিচে তেওঁ খেদা খাই উলটি আহিছে।

ৰামসিংহ।—লাচিত বৰফুকন ৰণস্থললৈ অহা নাই দেখোন ?

অজিত।—নাই অহা। বৰসেনাপতি বৰফুকনে বোলে আপোনাৰে সৈতে হে লৰি চাব।

ৰামসিংহ।—উঃ, কি আস্পৰ্দ্ধা ! শিয়ালে সিংহে লৰি দেখুৱাব খোজে ! ৰামসিংহই কিন্তু শিয়াল বধ কৰি বীৰত্বৰ অখ্যাতি নানে ; বাঘে-সিংহে হলেও অলপ লৰি চাব পাৰি ; সেই হে কওঁ, আহে যদি আহোম ৰজা চক্ৰধ্বজসিংহ স্বয়ং আহক, অলপ চিনাকি দি পঠিয়াওঁ ! বাৰু, দেখা যাওক। বলা, এইবাৰ সম্প্ৰতি ৰঘুনাথসিংহ আৰু কিৰাতসিংহ বৰ্ত্তিয়াক একেলগে পঠিয়াই আহোঁ।

অজিত।—(স্বগতঃ) আস্পৰ্দ্ধা কাৰ, নেদেখা জনেহে দেখিছে !

(দুইৰো প্ৰস্থান)

(হেবাথৰিখাই চন্দ্ৰনাৰায়ণৰ প্ৰৱেশ)

চন্দ্ৰ।—ইস্, ইস্, ইস্, পৰি-ধৰি মৰোঁ ! ভাল জানিবা মিছাতে এইখনত লটি-ঘটি হৈ মৰিছোঁহি ! ৰাজ্য লাভৰ আশা যে এৰিছোঁৱেই, গৈ-থৈ দেহাৰো আশা এৰিব লাগিবগৈ যেন হে পাইছোঁ ! (গা ভিৰাই উলটি-উভতি পিঠিলৈ চাই) ছিঃ ! ধূলি-মাকটি লাগি গোটেই কাপোৰ-কানি গুচিল। (হাতৰ

ৰুমালেৰে গাৰ চোলাৰ ধূলি জাৰি) ইস্, ইস্, এই পোছাকেবে মানুহৰ আগত ওলাবলৈকে বেয়া লগা হল ! (আকৌ ধূলি জাৰে)—

(গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণৰ প্ৰৱেশ)

গন্ধৰ্ব্ব।—কি কৰিছা তুমি ? পানীফুকন আৰু ৰাজখোৱা ওলোৱাহি নাই নে ?

চন্দ্ৰ।—কোন্ ওলায়হি কোন্ নোলায়হি কোনে জানে ! নিজৰ তৰণি নাই ! আনৰ খবৰ ৰাখোঁ !

গন্ধৰ্ব্ব।—কিয়, তোমাৰ নো কিয় তৰণি নাই ?

চন্দ্ৰ।—নেদেখিছাঁ, পৰি-ধৰি কি হৈছোঁ ! (গাৰ ধূলি কোবায়)

গন্ধৰ্ব্ব।—কত নো পৰিলাঁ ? কেনেকৈ ?

চন্দ্ৰ।—ক'ত ? কেনেকৈ ? নেদেখিলা, সেই বাঘ যেন ৰণুৱা জাকে পানীফুকনক এৰি আমাৰ ফালে চোঁচা ললে ; মই তৰা-নৰা ছিঙি লৰি পলাই হে সাৰিছোঁ ; লগৰ জাকৰ কি হৈছে কব নোৱাৰিছোঁ এথোন। বাটত পৰি-ধৰি গোটেই একতৰ্ হলোঁ !

গন্ধৰ্ব্ব।—তুমি তো ভাবি যোদ্ধা ! সেই জাক আমাৰ খেদা খাই পলাই যোৱা মছলমান ৰণুৱা ; পলৰীয়াৰ আগত পৰিয়েই তুমি পলাৰ লগাত পৰিলা নে ? তাতে ইমান বিহ্বল হৈছা !

চন্দ্ৰ।—এঃ বিহ্বল হোৱাৰ কথা কৈছা, কাপোৰ-কানি গুচিল নহয়, নেদেখিছা !

গন্ধৰ্ব্ব।—সিও এটা কথা !—ই যে ৰণক্ষেত্ৰ, তোমাৰ গা-ঘেলোৱা বিলাসভূমি নহয়।

(লাচিত আৰু পানীফুকনৰ প্ৰৱেশ)

পানীফুকন।—এইবাৰ বোলে মোগল সেনাপতি একেলগে দুজন ওলাই আমাক গিলিপ মাৰি ধৰিব পৰাকৈ আহিব।

লাচিত।—আহক, ভাল হৈছে। কেনেকৈ জানিলা ?

পানী।—আমাৰ চোৰাংচোৱাই ৰামসিংহৰ গা-চোৱা সেই অজিত নামে চীখ চিপাহীটোক লগ পাইছিল। সি এই সংবাদ ভিতৰ-বিশ্বাসত দিছিল। অজিতৰ ভাবটো যেন আমাৰ ফলীয়া, এনে লাগি যায়।

লাচিত।—কোঁঠৰপৰা শত্ৰুৰ সৈন্য বাহিৰলৈ ওলায়মানে আমালৈ ভাল। কিন্তু, পাৰ্য্যমানে সিহঁতক ৰণৰ কেন্দ্ৰস্থললৈ চাপিবলৈ দিব নালাগে। অজিতৰ আমালৈ সহানুভূতি থাকিবও পাৰে; কাৰণ যি মানুহটি বৰ ধাৰ্ম্মিক, গোৰা হিন্দু। অসমীয়া আৰু পছিমীয়া হিন্দুৰ আৱ-ভাৱৰ বৰ মিল!

গন্ধৰ্ব্ব।—সিহঁতৰ দুজন ওলাইছে যদি, আমিও দুজনেইচোন সমুখ হৈ চাওঁ; পানীফুকনে মযে সদ্যহতে আগ বাঢ়োঁ। দেখোঁচোন, আমাৰ আগত সিহঁত কিমানপৰলৈ ঠাৱৰে।

লাচিত।—বাৰু, আগ বাঢ়াঁহঁক। আমিও ওলাই দেখুৱাওঁ; আমাক তাকৰীয়া দেখিলে, শত্ৰুপক্ষ সৰহীয়াকৈ নোলাব পাৰে। কিন্তু, সৰহীয়ালৈকো আমাৰ হিয়া নডৰায়;—সিংহৰ এটা, শিয়ালৰ জাক্-জাক্!—মনত ৰাখিবাঁ।

(ৰামসিংহ, অজিত, নচৰৎখাঁৰ প্ৰৱেশ)

নচৰৎ।—অসমীয়া সেনা সৰহ নহয়, কিন্তু সিহঁতৰ চল বেচি; আমি ঘূৰোঁমানে সিহঁত গা পায়হিয়েই!

অজিত।—সৰহ নহয় যদি, আমাৰ সৰহীয়াকৈ গৈ বিপক্ষক গিলিপ মাৰি ধৰিলেই হয় দেখোন। কিন্তু, অসমীয়া ৰণুৱা লেখত পৰা হলেও জোখত চৰা হব পায়; আৰু অসমীয়া সেনা ৰণত বিমুখ নহয়, নপলায়।

ৰামসিংহ।—আচ্ছা, এইবাৰৰ ফলাফল দেখা যাওক। আহাঁ, আমি দুৰ্গৰ সিলুটিৰপৰা লক্ষ্য কৰোঁগৈ; এইবাৰ লাচিত ফুকন ওলায় নে কি চাব লাগে। লাচিত কেনে যোদ্ধা নিলগৰপৰাই এবাৰ চোৱা যাওক। (কেইওজনৰ প্ৰস্থান)

(গন্ধৰ্ব্ব আৰু পানীফুকনৰ প্ৰৱেশ)

গন্ধৰ্ব্ব।—যি হওক, তেও সমানে সমানে লাগি জিকিলোঁ।

পানী।—আৰু, সিহঁতৰ সৈন্য-সংখ্যা আমাতকৈ অনেকগুণে বেচি

আছিল ; আমাৰ যিমান গৈছিল, সিমানখিনি সিহঁতৰ ৰণত পৰিছেই। কিন্তু, যি হওক, শত্ৰুসৈন্য কচুকটা দি, তেও আজি হেঁপাহ পলুৱালোঁ।

গন্ধৰ্ব্ব।—মই সেনানায়ক্‌ৰ কথা হে কৈছোঁ ; সিহঁতৰো দুজন, আমাৰো দুজন। পিচে, আমি দুয়ো সিহঁতৰ দুইকো হৰুৱালোঁ।

পানী।—এইবাৰ সিহঁতৰ ঘাই সেনাপতি ৰামসিংহ স্বয়ং ওলাইছে। কিন্তু নিলগে নিলগে হে ; তেওঁ নিলগৰপৰা দিহা দিছে, নিজে লিপ্ত হোৱাহি নাই এথোন। কিন্তু, তেওঁকো লিপ্ত কৰাই হে এৰিম আজি।

গন্ধৰ্ব্ব।—আমাৰো ঘাই সেনাপতি বৰফুকনে স্বয়ং লৰিব এইবাৰ। এইবাৰ হে বাৰ ; এইখন হে চাব লগীয়া ৰণ হব। যাওঁ, বলা, আমিও সষ্টম হওঁগৈ।

পানী।—বলাঁ, বলাঁ, আমাক বিচাৰিবই পায়। (দুইৰো বেগেৰে প্ৰস্থান)

(অজিত আৰু ৰঘুনাথ সিংহৰ প্ৰৱেশ)

ৰঘুনাথ।—অসমীয়া ৰণুৱাৰ ইমান তেজ বুলি মই আগেয়ে নাজানিছিলোঁ! ভাবিছিলোঁ, বোলোঁ, মিৰজুম্লাৰ সামান্য আক্ৰমণ এটা সহিব নোৱাৰি পলাই যোৱা আৰু শৰণাগত হৈ ৰক্ষা পৰা আহোম ৰজাক নো কি গণিতা কৰিম!

অজিত।—সেইটো আপুনি ভুল শুনিছিল আৰু ভুল বুজিছিল। মিৰজুম্লাৰ আক্ৰমণৰ কথা মই ভালকৈ জানোঁ। তেতিয়াৰ লাচিত বৰুৱাৰ বিক্ৰম সহিব নোৱাৰি তেওঁ হুঁহকি পৰাটো হে সঁচা ; ৰণাভুৰা জয়ধ্বজসিংহ আহোম ৰজাই আত্মৰক্ষাৰ্থে পলাই পৰ্ব্বতলৈ যোৱাৰ লগত ইয়াৰ সম্বন্ধ নাই। এতিয়া সেই লাচিতেই অসমীয়া সৈন্যবলৰ ঘাই সেনাপতি। বাৰু, সেইবোৰ যি হওক, দেখিলে হে দেখিম কোন্ কিমানৰ বীৰ। আহক এতিয়া। (দুইৰো প্ৰস্থান)

(শত্ৰুপক্ষক ৰণত হৰুৱাই লাচিত, পানীফুকন, গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—শত্ৰু হলেও শলাগিব লগীয়া। ৰামসিংহ এজন বিচক্ষণীয়া বীৰ। তেওঁৰ ৰণ-পাণ্ডিত্য নিশ্চয় প্ৰশংসনীয়। কিন্তু, সেই পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয়োপযোগী তেওঁৰ ৰুচি হে মাৰ্জ্জিত নহয় ; ই হে দুখৰ বিষয়। যি ৰামসিংহই আহোম স্বৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাধীন সেনাপতি এজনকে আজিলৈকে

পৰাভূত কৰিব পৰা নাই, সেই ৰামসিংহই এদিন সেই স্বৰ্গদেৱক হতীয়াহতি যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিছিল! সেই কথা স্বৰ্গদেৱৰ অন্তৰত বৰকৈ লাগিছিল,— লাচিতৰ অন্তৰত প্ৰতিশোধৰ উত্তেজনা জ্বলাইছিল। আজি মোগল ৰণ-বল আমাৰ হাতত বিষমকৈ ক্ষয় হোৱাত ৰামসিংহ হুঁহকি পৰিবলৈ বাধ্য হৈছে, তেওঁৰ দৰ্প খৰ্ব্ব হৈছে। ৰামসিংহৰ দৰ্পচূৰ্ণৰ সূত্ৰপাতৰ সু-সংবাদ শুনি স্বৰ্গদেৱেও বিমল আনন্দ অনুভৱ কৰিব।' ৰামসিংহৰ লগত আজি সন্মুখ সংগ্ৰাম কৰি মোৰ ৰণলীপ্সা দুগুণে চৰিছে।

গন্ধৰ্ব্ব।—আমাৰ পক্ষে ই বিশেষ গৌৰৱৰ বিষয়। মোগল জঁয় পৰিছে।

পানী।—ৰণত অসংখ্য শত্ৰু পৰিছে। মোৰ কিন্তু তালৈ বিশেষ লক্ষ্য নাছিল; মোৰ লক্ষ্য আছিল মোগল সৈন্য সমূলঞ্চে নিপাত কৰিবলৈ। পলৰীয়া সৈন্যবিলাক আগচি আগচি কাটি, মই মোৰ তৰোৱাল ধৰাৰ সাৰ্থকতালৈ চাইছিলোঁ। হওক, আজি তেও মোৰ ৰণলীপ্সা অলপ তৃপ্ত হল, আজি শত্ৰুৰ তেজেৰে ৰণভূমি প্লাবিত কৰি এফেৰি হেঁপাহ পলুৱালোঁ।

লাচিত।—বলাঁ, ইয়াত পলম কৰাৰ সকাম নাই। বলাঁহঁক, অধিকৃত কোঁঠ দখল কৰি আজিৰ বিজয়বাৰ্ত্তা তুৰন্তে স্বৰ্গদেৱলৈ পঠিয়াওঁগৈ। এই বাৰ্ত্তা ইসদৌ অসমত আজি উলাহ আৰু উৎসাহৰ ঢৌ তুলিব। (সকলোটিৰ প্ৰস্থান)

(ৰামসিংহ, নচৰৎখাঁ, ৰঘুনাথ আৰু অজিতৰ প্ৰৱেশ)

ৰামসিংহ।—ধন্য বীৰ লাচিত বৰফুকন! ধন্য তোমাৰ ৰণ-কৌশল! দিল্লীশ্বৰৰ আদেশত ইতিপূৰ্ব্বে বহুবাৰ বহুতো বিচক্ষণীয়া বীৰৰ ৰণ-কৌশল ভেদিব লগীয়া হৈছিল; কিন্তু লাচিতৰ নিচিনা দুৰ্ভেদ্য ৰণ-কৌশল কেতিয়াও মই আগত পোৱা নাছিলোঁ! যি হওক, এইবাৰ মোৰ যুদ্ধযাত্ৰা সাৰ্থক হল। নহলে, লাচিত হেন বীৰৰ লগত লৰি মোৰ ৰণলীপ্সা তৃপ্ত কৰিবলৈ এই জীৱনত এনে সুবিধা নঘটিলহেঁতেন। যিদিনা লাচিতক নিপাতি খোদ চক্ৰধ্বজসিংহৰে সৈতে লৰিবলৈ পাম, সেই দিনা হে মোৰ ৰণলীপ্সা শাম কাটিব,—দেখোঁ কাহানিকৈ সেই দিন আহে।

অজিত।—(স্বৰ্গতঃ) ধন্য তুমি সেই লাচিত বৰুৱা! ধন্য তোমাৰ ৰাজভক্তি! ধন্য তোমাৰ স্বদেশ-প্ৰেম!

নচৰৎখাঁ।—এই ৰণত আমাৰ সৈন্য-বল বিস্তৰ ক্ষয় হল।—কুৰি হাজাৰৰ ওপৰ হব।

ৰঘুনাথ।—এই একেখন ৰণতে ইয়াৰ আগৰ ভুবাৰবো হিচাব ধৰিলে আমাৰ সৈন্যক্ষয় আৰু অনেক বেচি হব!

ৰামসিংহ।—তাত আৰু ভুল নাই; যি হওক, এই বাৰ্ত্তা পাটচাহলৈ দি তুৰন্তে সৈন্যবলৰ যোগান খুজি পঠিয়াব লাগে। সম্প্ৰতি আমি ইয়াৰপৰা আঁতৰি গৈ শৰাইঘাটৰ ওচৰত নতুনকৈ কোঁঠ পাতিবলৈ আয়োজন কৰোঁগৈ, আহাঁইক। (সকলোটিৰে প্ৰস্থান)

অষ্টম গৰ্ভাঙ্ক।

গড়গাওঁ,—ৰজাৰ ভিতৰ-চৰা।

(নৰিয়া-শয্যাত চক্ৰধ্বজ, বৰগোহাঞি, চুন্যতফ্ৰা, বৰবৰুৱা)

চক্ৰ।—(চাটিফুটি কৰি) ডাঙৰীয়া!

বৰগোঃ।—(আতুৰ হৈ) স্বৰ্গদেৱ!

চক্ৰ।—সি ভুজনা ডাঙৰীয়া নাই! বৰফুকনো নাই! মোৰ শেষ-কথা সিবিলাকক শুনাবলৈ নাপালোঁ!

বৰগোঃ।—নাই স্বৰ্গদেৱ, সিবিলাক ৰণক্ষেত্ৰত আছে।

চক্ৰ।—(হুমুনিয়াহ কাঢ়ি) জানিছোঁ। ময়ো ৰণৰ কথাকে হে ভাবিছোঁ, ৰণৰ কথাকেহে কব খুজিছোঁ। কিন্তু, মোৰ শৰীৰৰ অৱস্থা ক্ৰমাৎ বিষম বোধ কৰি আহিছোঁ। ডাই-গোহাঞি চুন্যতফ্ৰা ক'ত?

চুন্যত.।—আছোঁ।

চক্ৰ।—কাষলৈ আহাঁ।

চুন্যত্।—(কাষ চাপি) কওক।

চক্র।—মোৰ নৰিয়া ক্রমাৎ সাংঘাতিক হৈ উঠিছে, গতিক বিষম। মোৰ অন্তিম কাল ওচৰ চাপিলহি। তোমাক মোৰ শেষ-কথা কৈ যাবৰ সময় পাইছেহি।

চুন্যত্।—(চকু-লো টুকি) কিয় কয় তেনে কথা! বেজবৰুৱাই সোনকালে আৰোগ্য হব বুলি কৈ, নতুন ঔষধ আনিবলৈ গৈছে।

চক্র।—নহয়, কবই লাগিব মোৰ শেষ-কথা। ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছাৰ আগত তোমাৰ মোৰ ইচ্ছাই ঠাৰৰিব নোৱাৰে। নহলে, মোৰ কবলগীয়া কথা কোনো নহবগৈও পাৰে।

চুন্যত্।—(চকুলো টুকি) বাৰু, কওক। শুনিছোঁ।

চক্র।—শুনি ভালকৈ মনত ৰাখিবাঁ। আৰু, তাক কাৰ্য্যত লগাবলৈ এফেৰিও ক্রুটী নকৰিবাঁ।

চুন্যত্।—(তলমূৰকৈ) নকৰোঁ ক্রুটী।

চক্র।—বাৰু, তেন্তে শুনা। ডাঙৰীয়ায়ো শুনিবাঁ। বৰবৰুৱায়ো মন কৰিবা।

বঃ গোঃ আৰু বঃ বঃ।—শুনিছোঁ স্বৰ্গদেৱ, কওক।

চক্র।—মোৰ জীৱনৰ মহৎ উদ্দেশ্য কি আছিল, তোমালোকে অৱশ্যে জানা। জানি, সেই উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ অৰ্থে যত্নও কৰিছাইঁক।

বৰবৰুৱা।—জানো স্বৰ্গদেৱ, বেচকৈ জানো।

চক্র।—মই তথাপি কওঁ, শুনাইঁক। মোৰ ভাই, তোমালোকৰ ভাবী বক্তব্য শুনিব লাগে। শুনি, সেই উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিবলৈ প্রাণপণে যত্ন কৰিব লাগিব।

চুন্যত্। (সুস্থিৰ হৈ) যত্নৰ এফেৰিও ক্রুটী নহব, কওক।

চক্র।—মই ৰাজপাটত উঠিবৰ দিন ধৰি মোৰ প্রাণৰ ধাউতি আছিল মছলমানৰ হাতৰপৰা মোৰ ৰাজ্যৰ মহাতীৰ্থস্থান কামাখ্যাপীঠ কেনেকৈ পুনৰুদ্ধাৰ কৰোঁ; আৰু, মোৰ প্রাণৰ প্রধান লক্ষ্য আছিল, মোৰ কামপীঠৰ প্রজাবৃন্দক মোগলৰ গৰাহৰপৰা কাহানিকৈ উদ্ধাৰি লওঁ। এয়ে চলিত বৰ্ষৰ মুখ্য উদ্দেশ্য, মোৰ জীৱনৰ প্রধান লক্ষ্য।

বৰগোহাঞি ডাঃ।—হৈছে, স্বৰ্গদেৱ! আমাৰ বুজিবলৈ আৰু বাকী নাই। বোধ কৰোঁ, যুৱৰাজেও বুজিবলৈ বাকী ৰব নাপায়।

চক্ৰ।—আৰু, মোগলৰাজক চই-পেচ্‌কচ্‌ শোধোৱাৰ নিয়ম ৰহিত কৰি, মোৰ জুৰুলা প্ৰজাৰ অৱস্থা টনকিয়াল কৰাটো বৰ্ত্তমান যুদ্ধৰ অন্যতম উদ্দেশ্য। এই কেইবিধ প্ৰধান লক্ষ্য ধৰিয়েই মোগলৰ লগত চলিত তুমুল ৰণ পাতি লোৱা হৈছে। কিন্তু, দুখৰ বিষয়, তাৰ সামৰণি দেখিবলৈ নাপাম হবলা!

বৰবৰুৱা।—নকব তেনে কথা, স্বৰ্গদেৱ! ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছাৰ তত্ব পায় কোনে!

চক্ৰ।—বাৰু, তথাপি কৈ থলোঁ; মনত ৰাখিবাইঁক, মোৰ বিহনে যেন মোৰ মহৎ উদ্দেশ্য বিফল নহয়।

চন্দ্ৰত।—(স্থিৰ-গম্ভীৰ স্বৰেৰে) নিশ্চয় বিফল নহব।

চক্ৰ।—(হৃষ্ট চিত্তেৰে) ধন্য তুমি! ধন্য মই!—ধন্য মোৰ ডাঙৰীয়া-বিষয়াসকল!—এয়ে মোৰ মৰণ-সুখ। এই সুখ লাভত শঙ্কা নাই; তোমাসৱ উপস্থিত কেইজনৰ আশ্বাসত মোৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস হৈছে। ৰণক্ষেত্ৰত থকা ডাঙৰীয়া-বিষয়াসকলৰ ওপৰতো মোৰ অটল বিশ্বাস। বিশেষকৈ, বৰফুকন লাচিতৰ বীৰত্বত মোৰ সুদৃঢ় ভাৰসা। লাচিত এজন অসামান্য বীৰ। মহাবীৰ লাচিতৰ হাতত মোৰ উদ্দেশ্য আৰু গৌৰৱ ৰক্ষা পৰিব। ঈশ্বৰ আমাৰ সহায় হব!

তয়, অঙ্কপাত।

জিৱণিৰ পটক্ষেপণ।

৪। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

গড়গাওঁ,—ৰজাৰ বৰচৰা।

(উদয়াদিত্য, বৰগোহাঞি, বৰবৰুৱা, খাৰঘৰীয়া ফুকন)

উদয়।—মোগলৰ লগত আমাৰ যি মহাৰণ এতিয়া চলিব লাগিছে, তা মূলত আমাৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী চলা-জনা স্বৰ্গদেৱ আছিল; দুখৰ বিষয়, সেই ৰ সামৰণি দেখিবলৈ নৌ পাওঁতেই ত'ত নিজৰ জীৱন-লীলা সামৰি স্বৰ্গযা কৰিব লগীয়া হল! পূৰ্ব্বাপৰ প্ৰচলিত ৰীতি অনুসৰি, আমি আে ৰাজপাটত উঠি অসম ৰাজ্য শাসন আৰু অসমীয়া প্ৰজা পালন কৰিব লগা পৰিছোঁ; আৰু আমি সেই গুৰুতৰ কাৰ্য্যৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰিয়েই ইতিপূৰ্ব্ব পৰা চলি থকা মহাৰণ চলাব লগাত পৰিছোঁ। এই ৰণৰ সামৰণি চলা জন ৰজাদেৱে কি দৰে মাৰিলেহেঁতেন, সেইটো অৱশ্যে কব নোৱাৰি, তথাপি এ ৰণত সম্পূৰ্ণ জয় লাভেই যে তেওঁৰ লক্ষ্য আছিল তাত সন্দেহ নাই। এতেকে, আমিও সেই লক্ষ্যকে স্থিৰ কৰি ধৰা হে যুগুত।

বৰগোহাঞি ডাঃ।—ইয়াত আৰু দ্বিধামত কি হব পাৰে?

উদয়।—কিন্তু, বৰফুকনে বাৰ্ত্তা দিছে যে, মোগলৰ ঘাই সেনাপি ৰামসিংহই সন্ধিৰ প্ৰস্তাব তুলিছে; আমাৰপৰা তেওঁ সেই বিষয়ে আদে আৰু উপদেশ পাবলৈ বাট চাই আছে।

বৰবৰুৱা।—আমাৰ জিতত প্ৰস্তাব ৰাখি সন্ধি কৰিব পাৰিলে, বে কৰোঁ বেয়া নহয়; তেনেহলে দেশত সোনকালে শান্তি স্থাপিত হব।

খাৰঘৰীয়া ফুকন।—মোৰ বোধেৰে হলে, শত্ৰুপক্ষ দুৰ্ব্বল হৈ পৰিব পা কিয়নো যোৱা কেইখন ৰণত বিপক্ষৰ সৈন্য আৰু খাৰ-গুলী আদি ৰণবল বিস্তৰ ক্ষয় হৈছে। সেই কাৰণে হে, সম্ভৱতঃ, সন্ধিৰ প্ৰস্তাব উঠিছে।

বৰগোহাঞি।—তাত সন্দেহ নাই। কিয়নো, সন্ধিৰ প্ৰস্তাব সিপক্ষৰপৰা আগধৰি উঠিছে যেতিয়া, সিপক্ষ নিশ্চয় টানত পৰিছে।

উদয়।—এনে অৱস্থাত সন্ধিৰ প্ৰস্তাব গ্ৰহণ কৰা বাঞ্ছনীয় নহয়। এতেকে, বৰফুকনলৈ তুৰন্তে সংবাদ যাব লাগে যে, সদ্যহতে ৰণ চলি থাওক, আমি সন্ধিৰ প্ৰস্তাব বিবেচনাৰ ভিতৰত লৈছোঁ।

খাঃ ফুকন।—অতি উত্তম সিদ্ধান্ত।

উদয়।—কিন্তু, বৰফুকনে ইয়াকো কৈছে যে, শত্ৰুপক্ষৰ নতুন ৰণবলৰ যোগান অলপতে আহি পোৱাৰ সম্ভাৱনা দেখা গৈছে। এতেকে, আমাৰ বোধেৰে, আমাৰো নতুন ৰণবলৰ যোগান যোৱা বিধেয়। আগৰ দিহা মতে বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া অনতিপলমে সসৈন্যে গুৱাহাটীলৈ যাত্ৰা কৰিব লাগে। ইফালে খাৰ-গুলী, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আদি আগতকৈও বহুল আয়োজনেৰে প্ৰস্তুত হৈ থাওক। বৰবৰুৱাৰ গাত নগৰ ৰক্ষাৰ আৰু খাৰঘৰীয়া ফুকনৰ গাত খাৰ-গুলা যোগানৰ ভাৰ থাকিল। যোৱাঁহঁক, নিজ নিজ কৰ্ত্তব্যত ধৰোঁগৈ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—আহোম-কোঁঠ।

(লাচিত, বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া, পানীফুকন, বাজখোৱা, গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণ, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, মাধৱচৰণ)

লাচিত।—বাঁহবাৰী, কাঁজলীমুখ, পাণ্ডু, মনাহামুখ, আগীয়াঠুঁটি, চিতামাৰি, এবং এই সকলোপিনে ঘাটি যোগল সেনাই এতিয়া মৰোঁজীওঁকৈ গুৱাহাটী আক্ৰমণ কৰিবৰ অভিপ্ৰায়ে আগীয়াঠুঁটিৰ উত্তৰ-পছিমত থুপ খাইছেহি।

ইতিমধ্যত দিল্লীৰপৰা মোগলৰ বহুসংখ্যক সৈন্য চৰিপখাঁ নামেৰে সেনাপতিৰ নেতৃত্বত আহি ৰামসিংহৰ সৈন্যবলৰ লগত যোগ হৈছে। গতিকে, শত্রুপক্ষ এই কোবত সৈন্যবলেৰে আকৌ আগৰ দৰে টনকিয়াল হৈ উঠিছে; মই বুজিব পাৰিছোঁ, সিবিলাকৰ আয়োজন এইবাৰ বিশেষ। এতেকে, আমিও সেই অনুপাতে সাজু হোৱা উচিত।

বুঢ়াগোহাঞি।—নিতান্ত উচিত।

লাচিত।—ভাল, (দিহাকৰণ-কাকত পঢ়ি):—এতিয়া আমাৰ ৰণবল ঘাইকৈ চাৰি ভাগে ভগাই কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত আমি অটলভাৱে নামিবগৈ লাগে যেনে, প্ৰথম ভাগত, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে,—অমৰাজুৰিৰপৰা পাণ্ডুলৈকে আপুনি স্বয়ং; থহোৱা বুৰুজৰপৰা কামাখ্যাৰ পছিম খটখটীলৈকে দৈয়ঙ্গীয় ৰাজখোৱা; ডুবাৰগৰিলাত লাটুম বৰুৱা; পাৰঘোপাৰপৰা ধেনুখিৰোৱালৈকে বাৰুকিয়াল বৰগোহাঞি; গোটা আলিৰপৰা অসুৰৰ আলিৰ মূৰলৈকে নেওগ হাজৰিকা; অসুৰৰ আলিত কমলাবৰীয়া গোহাঞি; অসুৰৰ আলিৰ দক্ষিণ পৰ্ব্বতত মৰঙ্গিখোৱা বৰচেটীয়া; উষাহৰণ পৰ্ব্বতত জাতিচন্দন গোহাঞি; ওভোতাশিমলুৰ বাটত চক্ৰপাণি ৰাজখোৱা। এই অনুক্ৰমে সসৈন্যে কৰ্ম্মচাৰী নিয়োজিত হৈ, প্ৰতি বাৰবেওঁৰে একোটা বৰতোপ পতা হব লাগে।

বৰগোহাঞি।—ভাল, এই দিহা মতে নিজে চলিবলৈ আৰু আনকো চলাবলৈ প্ৰাণপণে যত্ন কৰা হব।

লাচিত।—(দিহাকৰণ-আঁচনি পঢ়ি) দ্বিতীয় ভাগত, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰে, বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই এই অনুক্ৰমে দিহা লগাব:—যেনে, জুৰিয়াৰপৰা শৰাইঘাটলৈকে সেন গোহাঞি ৰাজখোৱা, শৰাইঘাটত মাজিউ অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱা; কেকুৰিৰপৰা লঠিয়ালৈকে সৰু অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱা; লঠিয়া পৰ্ব্বতত ডাঙৰীয়া স্বয়ং; লঠিয়াৰপৰা চিলাপৰ্ব্বতলৈকে মিৰি সন্দিকৈ ফুকন; সেন্দুৰীঘোপাৰপৰা খাৰঘৰীয়া আলিলৈকে দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱা; বংমহলত

পেলন চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, ৰংমহলৰপৰা কানাই-বৰশীবেৰো শিলনৈকে ধলা গোহাঞি ৰাজখোৱা ; চাহবুৰুজত ৰূপ সন্দিকৈ ; কুকুৰাত বৰপাত্ৰগোহাঞি ডাঙৰীয়া। এই নিৰ্ব্বাচন মতে বিষয়া-বিভাগ হৈ ঠায়ে ঠায়ে কোঁঠ পাতিব আৰু প্ৰতি বাৰ বেওঁৰে একোটা বৰতোপ বহুৱাব।

বুঢ়াগোহাঞি।—কোনো কথা নাই ; মোৰ জিম্মাত পৰাখিনিত বৰসেনাপতিৰ দিহাকৰণ পৰিপাটিকৈ পালন কৰোৱা যাব।

লাচিত।—(পানীফুকনৰ প্ৰতি) তৃতীয় ভাগত, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানীৰ ভাগত,—উত্তৰ পাৰে দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱা আৰু বুঢ়াগোহাঞি ফুকন ; দক্ষিণ পাৰে টঙ্গচু ৰাজখোৱা আৰু কলকু নেওগে ৰণতৰীৰ গতি-বিধিৰ ওপৰত লক্ষ্য ৰাখিব ; আৰু তোমাক এই বিভাগত অধ্যক্ষ পতা হল।

পানীফুকন।—ডাঙৰীয়াৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য। এই দিহাকৰণ প্ৰাণপণে পালন কৰা হব। দেহাত এই প্ৰাণ থাকেমানে মোগলে পানীয়ে দি বাট নাপায়।

লাচিত।—চতুৰ্থ ভাগত, মই নিজে গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণৰে সৈতে ইটাপুলীৰ নামনিত ৰৈ, তাৰপৰা সকলোৰে কাৰ্য্যৰ ওপৰত দৃষ্টি ৰাখিম।

বুঢ়াগোহাঞি।—অতি উত্তম দিহকৰণ হৈছে। এই দিহা নিয়াৰিকৈ পালন কৰিব পাৰিলেই যে আমাৰ জয়লাভ হব তাত সন্দেহ নাই।

লাচিত।—এইবোৰৰ আটাইতকৈ আগেয়ে, এতিয়া ভাবিব লগীয়া কথা হৈছে যে, কাইলৈ পুৱাতে মোগলৰ অশ্বাৰোহী আৰু পদাতিক দুইবিধ সৈন্যেৰে দুজন সেনাপতিয়ে অ'গীয়াঠুঁটিৰপৰা বামে গুৱাহাটীলৈ এটা চোঁচা লব ; আৰু তাৰ ওপৰতে গুৱাহাটী যোৱা-থকাই ঘাইকৈ নিৰ্ভৰ কৰিছে। সেই কাৰণে, সেই আগন্তুক আক্ৰমণ আদবাটতে ওফৰাবৰ অৰ্থে, মাজবাটতে আমাৰ এটা গড় বন্ধোৱাব অত্যন্ত আৱশ্যক হৈছে। সেই গড় আৰু গড়-খাৱৈ আজি ৰাতিৰ ভিতৰতে হৈ উঠিলেই নহয়। (মোমাইদেৱাকৰ প্ৰতি) সেই কাৰ্য্যৰ ভাৰ আমাৰ মোমাইদেউৰ গাতে দিয়া হল। কিন্তু, মনত ৰাখিব, ৰাতি নৌ পুৱাওঁতেই গড় ওলাব লাগে ; নহলে সৰ্ব্বনাশ!

মোমাই।—ভাল, ভাৰ পৰিছে যেতিয়া লবই লাগিব, কৰিবই লাগিব।

লাচিত।—মোগলৰ আগন্তুক আক্ৰমণ ওফৰাবৰ অৰ্থে এয়ে আমাৰ আগলি দিহাকৰণ। ইয়াৰ যেন ব্যতিক্ৰম নঘটে; আৰু সেই দিহা প্ৰত্যেকে মনত ৰাখি যেন এতিয়া নিজ নিজ কৰ্ত্তব্যত মনোযোগ দিয়েগৈ।

পানীফুকন।—যাওঁ, নিজ কৰ্ত্তব্যলৈ সাজু হওঁগৈ। কিন্তু, বৰসেনাপতি ডাঙৰীয়াৰ দিহা মতে আজিৰ ৰাতিৰ ভিতৰতে আগীয়াঠুঁটি আৰু গুৱাহাটীৰ মাজত গড়টো হৈ নুঠেগৈ যদি হে সকলো ভ্ৰষ্ট! তেনেহলে আমি বাকীবিলাকে নিজ নিজ কৰ্ত্তব্যত অগ্ৰসৰ হোৱাৰপৰা বিশেষ ফল নধৰিব; কিয়নো, এই দিহাকৰণ গুৱাহাটী ৰক্ষাৰ নিমিত্তে হে।

লাচিত।—স্বৰূপ কৈছাঁ, এই দিহাকৰণ গুৱাহাটী ৰক্ষাৰ নিমিত্তে হে। ৰাতিৰ ভিতৰত গড় হৈ নুঠিলে কিন্তু সকলো পণ্ড! গতিকে, এই কাৰ্য্যৰ ওপৰত মোৰ চোকা দৃষ্টি থাকিব; ৰাতিৰ ভিতৰত গড় উলিয়াবই লাগিব। এতিয়া আৰু পলম কৰাৰ সকাম নাই, সকলোৱে নিজৰ নিজৰ কৰ্ত্তব্যত ধৰিবগৈ হে লাগে।

সকলোৱে।—জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়! জয় লাচিত বৰফুকনৰ জয়!

(সকলোৱে দিহাদিহি প্ৰস্থান)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—কামাখ্যা দেৱালয়ৰ সমুখ।

(মাধৱচৰণ আৰু নৰ্ত্তম গণক)

মাধৱ।—আজিচোন তল-ওপৰ! আটাইবিলাক উকলীকৃত!—এ ৰাম! যোৱা গৈছে, অহা আহিছে,—যেন লালিনিছিগা পকৰা হে! হৈছে কি?

নৰ্ত্তম।—হৈছে কি!—তাকো নাজানা নে?

মাধৱ।—এঃ, নাজানো দেখি তো সুধিছোঁ! জানিলে হবলা সোধে? তুমি তো ভোঁ-ভোঁ পণ্ডিত দেখিছোঁ! বাৰু, কোৱাচোঁ কি হৈছে? কিহৰ উৎসৱ এইখন?

নৰ্ত্তম।—তাকে তো কৈছোঁ, বোলোঁ, আজি ৺কামাখ্যা মাইৰ পীঠত ম'হ বলি পৰিছে বুলি নাজানা হবলা?

মাধৱ।—উঃ, সেই একেটা কথাকে নেৰে! জানিলে নো সুধিম কিয়, ইয়াবো বোধ নাই নে?—তুমি পণ্ডিত নে মূৰ্খ? দেখাত হলে ভোঁ-ভোঁ,—দিঙ্গিত লগুণ, কপালত ফোঁট, কাষলতি-তলত পুথি, হাতত পাঁজি,—গোটেই বিচক্ষণ পণ্ডিতৰ লক্ষণ!

নৰ্ত্তম।—(খঙত জ্বলি উঠি) পণ্ডিত নহয়, মূৰ্খ নে কি? ৰাজ-গণক কেতিয়াবা কোনোবা দেশত মূৰ্খ হব পাৰে নে?

মাধৱ।—(স্বগতঃ) অ, বুজিলোঁ, এৱোঁ আমাৰ সেই ৰণৰ ক্ষণ গণা গণকৰে এজন। ভালেই হৈছে, সুবিধাকৈ পোৱা গৈছে। এই ছেগতে মোৰ গুপ্ত ফন্দটো একেৰি খেও খুৱাই লবলৈ বেচ চল লাগিছে। (ফুটাই) বোলোঁ, খং নকৰিবাচোন, কথাটো হে কৈছোঁ। বামুণ-দৈৱজ্ঞৰ দৰে টিকনিৰ আগতে খং এওঁৰো! বাৰু, যাওক সেইবোৰ কথা, কোৱাচোঁ কাৰ বলি? কোনে দিছে?

নৰ্ত্তম।—কিয়? নাজানা?—আমাৰ ৰাইজৰ বলি। আমি সদৌ প্ৰজাবৃন্দে মিলি দিছোঁ।

মাধৱ।—কাৰ হৈ? কি উদ্দেশ্যে?

নৰ্ত্তম।—কিয়, আমাৰ ৰজাৰ হৈ। আমাৰ আহোমৰাজে কামপীঠৰ অসমীয়া প্ৰজাক মোগলৰ হাতৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিবলৈ ৰণ দিছে। সেই মহাৰণত আমাৰ স্বৰ্গদেৱৰ জয় হব লাগে, মোগল-ৰাজৰ হাতৰপৰা কামপীঠ উদ্ধাৰ হব লাগে, সেই উদ্দেশে বলি দিয়া হৈছে।

মাধৱ।—ভাল হৈছে। কিন্তু, পঠা-বলি পৰা হলে জানিবা আমাৰ উদৰ-ৰাজো আলহী হব পাৰিলেহেঁতেন। পিচে, এতিয়া মʼহ হে বলি নালাগে নৰবলিকে দিয়াইঁক, তাত আমাৰ হৰিষো নাই বিষাদো নাই।

নৰ্ত্তম।—ছিঃ! পায় নে তেনেকৈ কব? বলি হবলা মানুহে খাবলৈ হে দিয়ে? কটা, কেনে আপদীয়া মানুহও এইটো!

মাধৱ।—কিয়, বলি মানুহে খোৱা তুমি দেখা নাই নে? মʼহ নহৈ পঠা হোৱা হলে, তোমাতে দেখা গলহেঁতেন, খালাহেঁতেন নে নাকৰ তলে গুজিলাহেঁতেন।

নৰ্ত্তম।—কিনো অবুজনও! বোলোঁ, আমি যেতিয়া খাওঁ তেতিয়া সি বলি নহয়,—তেতিয়া ভোগ,—প্ৰসাদ।

মাধৱ।—বাৰু, বাৰু, তোমাৰেই জয়। তেওতো সি এই পেট-পূজাৰ বস্তু? প্ৰসাদেই হওক, বা পঠাই হওক, বা পঞ্চমকাৰৰ এক মকাৰেই হওক, তাৰে তো আমিসৱৰ পেট-পূজা কৰা যায়? ইস্, ইস্, এৰি পেলাও সেইবোৰ কথা দেও, জিভাৰ পানী ওলাই আহে!

নৰ্ত্তম।—উঃ, কটা কেনে লুভীয়া মানুহও এইটো!

মাধৱ।—সঁচা, লুভীয়া তো। ই মানুহৰ ধৰ্ম্ম।ময়ো মানুহ, সেই দেখি মানুহৰ ধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰিছোঁ। লোভ, পাপ আৰু মৃত্যু এই তিনি লৈয়ে সংসাৰ। নাজানা নে. শাস্ত্ৰত কৈছে, "লোভে পাপ, পাপে মৃত্যু"; ইয়াত বাজে আৰু আছে কি? বাৰু, ভাবি চোৱাঁ, লোভত নপৰা কোন্ আছে?—মোৰ জানিবা মাংসলৈ মনত পৰি লোভ লাগিছে; তোমাৰ হয়তো ধনলৈ মনত পৰিলে লোভ লাগিব।—নহয় জানো?

নৰ্ত্তম।—এৰা, হওঁতে হয়। পিচে, আমাক ধনৰ লোভ লগাওঁতা আছে কোন্ দেও! নিচলা গণকক গণিতা কৰে কোনে!

মাধৱ।—ময়েচোন গণিতা কৰোঁ; ময়েচোন সেই লাভ দেখুৱাব পাৰোঁ।

নৰ্ত্তম।—(ৰংমুৱা হৈ) দেখুৱাঁচো বাৰু, চাওঁ।

মাধৱ।—বাৰু, দেখুৱাওঁ; তাৰ আগেয়ে শুনাঁ:—তুমি বাৰু ৰণৰ ক্ষণ গণনা কৰা দলত আছাঁ নে নাই? এইটো কাৰ বাব?—দৈৱজ্ঞৰ নে গণকৰ?

নৰ্ত্তম।—ওঁ, আছোঁ; ময়ে গণোঁ। এইটো গণকৰ বাব।

মাধৱ।—পিচে, সেয়ে ধন। সেয়ে সোনা-ভৰা ধন দিব পাৰে।

নৰ্ত্তম।—কেনেকৈ, কেনেকৈ? কোৱাচোঁ, কোৱা।

মাধৱ।—তুমি ৰণৰ ক্ষণটো সময়ত পলমাই ধৰিব নোৱাৰিবাঁ নে?

নৰ্ত্তম।—পাৰিম। কিয় নোৱাৰিম। কি বৰ টান কথাটো!

মাধৱ।—বাৰু তেন্তে। যাওঁ বলাঁ এতিয়া। সেই কাৰ্য্যেই তোমাক কোঁচ-ভৰাই ধন দিব। মই কলোঁ, মনত ৰাখিবাঁ। আহাঁ, আঁতৰি নিজানত বহোঁগৈ; এই বিষয়ে আৰু বহুত কথা কবলৈ আছে। (স্বগতঃ) হুঁঃ এইবাৰ বহালোঁ! বুঢ়াৰ হাতত চেঙেলী! মোৰ প্ৰভুৰ বন হে হয়!

(দুইৰো প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী আৰু আগীয়াঠুঁটিৰ মাজবাট,—মোমাইকটা গড়।

সময়,—শেহ-নিশা।

(কাঁড়া-পাইকবিলাকে উশাহগুচ্ছি নোহোৱাকৈ খাটিও গড় উলিয়াব নোৱাৰি লাৰেজান হৈ পৰি গৈছে; বৰফুকনৰ মোমাইদেৱাক চিন্তাযুত হৈ মূৰে-কপালে হাত দি বহি আছে!)

মোমাই।—এতিয়াও গড়ৰ কাম তিনিভাগৰ-এভাগ বাকী। মানুহ একেবাৰে খাটি হাইৰাণ হল; অৱশ হৈ পৰি গৈছে। এতিয়া গড় উলিয়াওঁ কেনেকৈ? কি কৰোঁ! কি উপায় হব! এই মানুহবোৰে সৈতে আজি ৰাতি নৌ পুৱাওঁতে হে নালাগে, কাইলৈ দিনটো খাটিও গড় উলিয়াব পৰাটো টান দেখিছোঁ। পিচে, কি হব এতিয়া? ভাগিন বৰফুকনে কি

বুলিবহি এতিয়া! তেওঁ শেহ-ৰাতি গড় চাবলৈ আহিবৰ কথা আছে; আহিলে কি কম তওঁক! (টলকা মাৰি ৰয়) অ, সৌৱা, ওলালেহিয়েই!—
(চঁক্‌খাই উঠে)

(লাচিত আৰু গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—ক, মোমাইদেউ, গড় ওলাল নে? মানুহবিলাক দেখোন শুই পৰিছে! তুমি বহি চাই আছাঁ!

মোমাই।—এ, কিনো কম বোপা-ডাঙৰীয়া! উশাহগুছি নোহোৱাকৈ কাম কৰি কৰি মানুহ হাইৰাণ হল; জুমে-জুমে অৱশ হৈ ঢলি ঢলি পৰিছে!

লাচিত।—পিচে? ৰাতিপুৱাবলৈ তো আৰু বেচি পলম নাই?

মোমাই।—এৰা, বেচি পলম নাই। সেই দেখি হে গুণি-ভাবি বিমোৰ হৈছোঁ।

লাচিত।—এতিয়াও গুণিবৰ পৰ আছে নে? ই গণনাৰ ফল নহয়, কাৰ্য্যৰ হে ফল। সেই ফলৰ ওপৰতে আজি মোৰ দেশৰ গৌৰৱ!

মোমাই।—বুজিছোঁ ময়ো। বুজি হে প্ৰাণটাঁকি লাগিছোঁ। শক্তিয়ে আটিছেমানে খাটিছোঁ; দেখোঁ কি হয়।

লাচিত।—দেখিবা কি? ৰাতিৰ ভিতৰতে গড় উলিয়াই দেখুৱাবই লাগিব, নহলে, ৰক্ষা নাই!

মোমাই।—দেখুৱাব পাৰিলে তো ভাগ্যৰ কথা। পিচে, মনৰ সমানে কামে বেগাব পাৰিলে হে হয়। কালি দুপৰৰপৰা ক্ষন্তেক বিৰতি নোলোৱাকৈ খাটিছোঁ। খাটি খাটি গড়ৰ তিনি ভাগ উলিয়াইছোঁ ইমান পৰে; এতিয়াও এভাগ বাকী। ৰাতিপুৱাবলৈ আছেগৈ মাথোন আৰু এপৰ। কি কৰোঁ, বিবুদ্ধি!

লাচিত।—কি! গড় ওলাবলৈ এতিয়াও তিনিভাগৰ এভাগ বাকী! (ততালিকে খাপৰপৰা তৰোৱাল উলিয়াই একেঘাপে মোমায়েকক দোছো কৰে!!)

কাঁড়ীবিলাক।—(মূৰ দাঙ্গি চাই বিস্ময় মানি লৰালৰিকৈ উঠে)

গন্ধৰ্ব্ব।—ইস! ইস্! ইস্! (তধা লাগি ৰয়)

লাচিত।—(বাঙ্গলী তৰোৱাল জোকাৰি উত্তাৰল হৈ) ইস্ বুলিছাঁ ?— মোৰ দেশতকৈ মোৰ মোমাই ডাঙৰ হব নোৱাৰে। এই ৰাতিৰ ভিতৰত গড় নোলালে ইয়াত কাকো জীয়াই নথওঁ আজি !

গন্ধৰ্ব্ব।—উঠ্ উঠ্ কাঁড়ীহঁত ! চা, চা, মোমায়েককে কাটিলে ! তহঁত কোন্ কুটা ! উঠ্ উঠ্ উঠহঁক। কোৰ ল। পাচী ল। চাঙ্গী ল। (আটাইবিলাকি উঠি আকৌ চতুৰ্গুণ উৎসাহেৰে গড়ৰ কামত ধৰেগৈ)

লাচিত।—গড়ৰ কাম বাকীছোৱাৰ ভাৰ গন্ধৰ্ব্বৰ ওপৰত পৰিল। ৰাতি নৌ পুৱাওঁতেই গড় ওলাব লাগিব। মই ঠিক সময়ত আকৌ ওলামহি। আকৌ যেন তৰোৱাল তেজেৰে ৰাঙলী হবলগীয়া নহয়।

গন্ধৰ্ব্ব।—ৰাতিৰ ভিতৰতে গড় নিশ্চয় উলিয়াম। চিন্তা নাই ; আপুনি নিশ্চিন্তে অন্য চিন্তাত ধৰকগৈ।

লাচিত।—অন্য চিন্তালৈ আৰু সময় নাই। এই চিন্তাই ৰাতি নুপুৱায়মানে ;—গড় নোলায়মানে। তুমি যোৱাঁ, কাম আগুৱাই নিয়াঁ। মই পিচৰ পৰা পৰীক্ষা কৰি আহি থাকোঁ। (লাচিত উভতি গড়ৰ গুৰিছোৱা চাবলৈ যায় ; গন্ধৰ্ব্বই ধুমাধুমিকৈ কাম কৰায়) (লাচিতৰ প্ৰস্থান)

গন্ধৰ্ব্ব।—লাগ, ৰাইজহঁত, প্ৰাণটঁাকি লাগি যাহঁক। আমাৰ দেশ অসমে আজি প্ৰতি অসমীয়াৰপৰা কাম বিচাৰিছে। (ধুমাধুমিকৈ গড়ৰ কাম চলে)

লাচিত।—(পূৰ্ব্বতীনিশা পুনঃ প্ৰৱেশ) কি, গন্ধৰ্ব্ব ! গড় ওলাল নে ?

গন্ধৰ্ব্ব।—(হৰ্ষচিত্তেৰে) ওলাল, ডাঙৰীয়া ! এই মাত্ৰ উলিয়াই উঠিছোঁ।

লাচিত।—(গন্ধৰ্ব্বক সাবটি ধৰি) ধন্য তুমি ! ধন্য তোমাৰ কৰ্ত্তব্য-জ্ঞান ! তুমি আজি মোৰ প্ৰাণৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিলাঁ। কি দিম তোমাক ? যথাসময়ত ইয়াৰ বাবে যথাযোগ্য বঁটা পাবাঁ। নিশ্চিন্ত হলোঁ মই। (তৰোৱাল জোকাৰি) আহক মোগল ; চাপি আহক। ইয়াতে যৱনক সমূলঞ্চে নিপাত কৰি মোৰ "মোমাই-কটা-গড়"ৰ তৰ্পণ কৰিম।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

পঞ্চম গৰ্ভাঙ্ক।

শৰাইঘাটৰ ভাটী,—মোগল-কোঁঠ।

(ৰামসিংহ, চৰিপ্খাঁ, পণ্ডিতৰায় আৰু অজিতচিং)

ৰামসিংহ।—(চৰিপ্খাঁৰ প্ৰতি) তুমি যাত্ৰা কৰিবৰ সময়ত পাটচাহৰ লগত অৰঙ্গে সাক্ষাৎ হৈছিল ?

চৰিপ্।—হৈছিল। কিন্তু, পাটচাহ বৰ ব্যস্ত আছিল। অকল পাটচাহ কিয়, সেই কেদিন গোটেই দিল্লী চহৰ তল-ওপৰ হৈছিল।

পণ্ডিতৰায়।—কিয় ? কিবা দুৰ্ঘটনা হৈছিল নে কি ?

চৰিপ্।—দুৰ্ঘটনা নহয়, সু-ঘটনা হে। আনন্দত হে তল-ওপৰ হৈছিল। চাহাজাদা মহম্মদ আজমৰ বিয়া হৈ গল নহয়,—শুনা নাই ?

অজিত।—ওঁঃ, নাই শুনা ! কাৰে সৈতে বিয়া হল ?

চৰিপ্।—সেই আহোম ৰাজকুমাৰী ৰমণী গাভৰুৰে সৈতে।

অজিত।—ৰমণী গাভৰুৰে সৈতে বিয়া !—বেচ, হওক। (লুকুৱাই হাঁহে) ৰমণী চাগৈ এতিয়া যুৱৰাণী হল ; তেওঁৰ বৰ ভাগ্য !

ৰামসিংহ।—বাৰু, সেইবোৰ কথা এতিয়া এৰাঁ ; পাচত আৰু সৈন্য আহিব লগীয়া আছে নে নাই ?

চৰিপ্।—ক'তা, মোক সেই বিষয়ে পাটচাহে একো কোৱা নাই ; লাগিলেই বোধ কৰোঁ পঠিয়াবলৈ প্ৰস্তুত ৰাখিছে।

ৰামসিংহ।—আগীয়াঠুটিৰপৰা বামে তো গুৱাহাটীলৈ বাট লব পৰা নহলেই !—উঃ, লাচিতৰ কি অদ্ভুত কৌশল, একে ৰাতিৰ ভিতৰতে মাজ বাটতে সেই হেন প্ৰকাণ্ড গড়টো তৈয়াৰ কৰাই উলিয়ালে !—এতিয়া আমি শৰাইঘাটেদি বাট মুলিয়ালে, গুৱাহাটী সোমাবলৈ অন্য ভাল উপায় মই দেখা নাই। কিন্তু, তালৈকো এতিয়া বাধিষা হল !

চৰিপ্‌খাঁ।—হয়, মোৰ বিবেচনাৰেও সম্প্ৰতি শৰাইঘাটে দি সোমোৱাটো হয় এৰিব লাগে, নহয় স্থগিত ৰাখিব লাগে।

ৰামসিংহ।—সেই ভাবিয়েই তো পাণ্ডুৰ ফালৰ গড় ভাঙ্গি গুৱাহাটী সোমাবলৈ চেষ্টা কৰা গৈছিল। সেই অৰ্থে, গড়ৰ তলত গোপনে বাৰুদ পুতি, তাত জুই দি, গড়ৰ এছোৱা উৰাই দিয়া হৈছিল; কিন্তু আচৰিত মানিব লগীয়া কথা যে, যুঁজৰ দৰেই গড় বন্ধাতো পৈণত অসমীয়া সেনাবিলাকে ৰাতিৰ ভিতৰতে লুকাই ভঙ্গা গড় তৎক্ষণাত আকৌ বান্ধি তুলিলে! এই সম্পৰ্কতো লাচিত বৰফুকনৰ চোৰাংচোৱা নিয়োগ কাৰ্য্য শলাগিব লগীয়া।

অজিত।—লাচিত বাস্তৱতে এজন অসাধাৰণ ৰণ-পণ্ডিত।

চৰিপ্‌।—সঁচা, তেওঁৰ কিছুমান অসাধাৰণ কাৰ্য্য দেখি স্তম্ভিত হব লগা হৈছে। লাচিত এজন অসামান্য ৰণ-পণ্ডিত।

ৰামসিংহ।—সেইবোৰ যি হওক, এতিয়া মোৰ বিবেচনাত আমি আকৌ প্ৰথমে লঠিয়াৰ ফালৰপৰা, তাৰ পাচত দৰঙৰ সীমাই দি গুৱাহাটী সোমাবলৈ একোটা হেঁচা দি চোৱা উচিত। তাতো যদি কৃতকাৰ্য্য হব পৰা নাযায়, তেন্তে সম্প্ৰতিকলৈ আমি দলিবাৰীত কোঁঠ মাৰি, গোপনে অসমীয়া ৰণবলৰ গতি-বিধি বুজি বাৰিষাটো পাৰ কৰা উচিত হব।

চৰিপ্‌।—উত্তম ব্যৱস্থা। লঠিয়া আৰু দৰঙৰ সীমাই দি আমি গুৱাহাটী সোমাব পাৰোঁ বা নোৱাৰোঁ, দলিবাৰীত কোঁঠ মাৰি, বহিব পাৰিলে, খৰালি নহয়মানে আমি তাতে সুবিধাকৈ ৰব পাৰিম।

ৰামসিংহ।—আচ্ছা, আপাততঃ সেয়ে স্থিৰ হল।—অজিত!

অজিত।—হজুৰ!

ৰামসিংহ।—যাবৰ হল।

অজিত।—বহুত আচ্ছা, হজুৰ!　　　　(সকলোৰে প্ৰস্থান)

—❖•❖—

ষষ্ঠ গৰ্ভাঙ্ক।

—⊰⊱—

গুৱাহাটী,—বৰফুকনৰ চৰা।

(বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু লাচিত)

বুঢ়াগোহাঞি।—আজি আপোনাক বিমৰ্ষ দেখিছোঁ,—কিয় ?

লাচিত।—হয়, ডাঙৰীয়া, বাহিৰত বিমৰ্ষ হৈ দেখুৱাৰ কথা নহয়; কিন্তু ভিতৰি হে এটা কথাত মনত বৰ দুখ লাগিছে।

বুঢ়াগোহাঞি।—কিনো কথাত ?

লাচিত।—আপুনি জানেই, দলিবাৰী কোঁঠ অৱৰোধ কৰিবলৈ অবিধিকৈ পঠিয়াই আমাৰ দহ হাজাৰ সৈন্য অনৰ্থক হানি কৰিলো! ই বৰ পৰিতাপৰ বিষয়। ই মোৰ দূৰদৃষ্টিত কেনা দেখুৱাইছে!

বুঢ়াগোহাঞি।—অবিধি নো কেনেকৈ হল ?

লাচিত।—অৰ্থাৎ, মোৰ কৌশলৰ বহিৰ্ভূত কাম হল। বৰ্ত্তমান ৰণৰ গতি-গোত্ৰ চাই, নিজৰ গড়ৰ বাহিৰে খেদি গৈ আক্ৰমণ কৰাটো মোৰ ৰণ-বিধি নহয়। সেই দুৰ্ঘটনাৰ আগলৈকে মই তেনে ব্যৱস্থাত ধৰা নাছিলোঁ।

বুঢ়াগোহাঞি।—তেন্তে নো আপুনি সেনাদল কিয় বাহিৰকৈ পঠিয়াইছিল ?

লাচিত।—ৰজাৰ আদেশ, নপঠিয়ালেই নহয়। ৰণ নিছিগা দেখি, নগৰত নতুন ৰজা উদয়াদিত্য স্বৰ্গদেৱে তত্ নাইকিয়া কৰিছে। মই আপত্তি দেখুৱাৰ স্থলতো স্বৰ্গদেৱে সেই আদেশ দোহাৰি পঠিয়ালে যে, দলিবাৰী কোঁঠৰপৰা মোগলক খেদি পঠিয়াবৰ নিমিত্তে তুৰন্তে যাত্ৰা কৰিব লাগে। অগত্যা সেই মতে দুজন সেনাপতিৰ তলে দহ হাজাৰ আমাৰ সৈন্য পঠিয়াইছিলোঁ; পিচে, শত্ৰুপক্ষে ছেগ বুজি আগে-পিচে বেৰি ধৰি সেই দহো হাজাৰ সৈন্য নিপাত কৰিলে! মোৰ যেন বাহুৰপৰা দহটোপা ৰক্ত হে ক্ষয় হল! আমাৰ মাজত একো-একোটা সেনা একো-একোটা হাতীৰ নিচিনা। তাৰ ঘাটি হয় বুলি হে আমি আগ-পিচ চাওঁ। ইয়াৰ আগেয়ে যি কেইটা ডাঙৰ যুঁজ হৈ গল, তাতো

আমাৰ ইমান মানুহ নপৰিল। আজি সামান্য কথা এটাতে অতবোৰ সৈন্য ক্ষয় পালে! এই বিষয় মই স্বৰ্গদেৱলৈ জনাওঁ হে বুলিছোঁ।

বুঢ়াগোহাঞি।—এঃ, বাৰীৰ ভিতৰত পুখুৰী এটা খান্দলেও আঠ-দহোটা মানুহক শিঙ্গীয়ে ফুটে। এখন ৰণত আঁঠ-দহ হাজাৰ মানুহ পৰিল, তাকে আকৌ স্বৰ্গদেৱক জনাব লাগে কিয়?

লাচিত।—হওঁতে হয়; পিচে অবাৰত আমাৰ অতখিনি সৈন্য হানি হল, তাত হে দুখ লাগিছে। কিন্তু, তুৰন্তে মই নিজে গন্ধৰ্ব আৰু পানীফুকনক লগত লৈ অশ্বাৰোহী আৰু পদাতিক সৈন্যৰে সৈতে মোগলৰ কোঠ অৱৰোধ কৰিলোগৈ; এনেতে বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়ায়ো নগৰৰপৰা সসৈন্যে আহি যোগ দিলেহি। ফলত, মোগল সেনাপতিয়ে তাত ঠাই ধৰিব নোৱাৰি কোঁঠ এৰি দি আকৌ শৰাইঘাট পালেহি।

বুঢ়াগোহাঞি।—বৰ ভাল হল। আমাৰেইচোন জয়।

(গন্ধৰ্ব্ব আৰু পানীফুকনৰ প্ৰবেশ)

লাচিত।—অ, আহিছাঁহঁক? মই দিহা দি অহা মতে দলিবাৰী কোঁঠ বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াই ভালকৈ চম্ভালি লৈছে নে?

পানী।—সেই কোঁঠ এতিয়া আমাৰ সম্পূৰ্ণ দখলত; তাত সম্প্ৰতি শত্ৰুৰ সঞ্চাৰ নাই।

গন্ধৰ্ব্ব।—ডাঙৰীয়া! ৰামসিংহ সেনাপতিৰ কটকী পণ্ডিতৰায় বৈ আছেহি।

লাচিত।—হয় নে? বাৰু, আহিবলৈ কোৱাগৈ।

গন্ধৰ্ব্ব।—ভাল, আনোগৈ। (প্ৰস্থান)

পানী।—কিবা আলোচনা উপলক্ষে আহিব পায়; মানুহজনক চিন্তাযুক্ত যেন দেখি আহিলোঁ।

(পণ্ডিতৰায় আৰু অজিতৰে সৈতে পুনঃ গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰবেশ)

লাচিত।—(পণ্ডিতৰায়ৰ প্ৰতি) সকাম কি, কটকী?

পণ্ডিত।—আমাৰ বৰসেনাপতি হজুৰে এইখন পত্ৰ দি পঠিয়াইছে।

লাচিত।—চাওঁ। (পত্ৰ লৈ পাঠ কৰে) অ, ৰামসিংহ সেনাপতিয়ে পাঁচ লাখ টকা দি গুৱাহাটী কিনিবলৈ বিচাৰিছে!

পণ্ডিত।—হয়, ডাঙৰীয়া! সেয়ে হলে মোগলৰ লগত আহোমৰ মিত্ৰতা দৃঢ়তৰ হয়। বিশেষ, জীয়াৰী-সম্বন্ধ ঘটিল যেতিয়া, ৰাজকীয় সম্বন্ধেৰে সি দৃঢ়তৰ হোৱাটো অবাঞ্ছনীয় নহয়। পত্ৰত লিখা পাঁচ লাখ টকা আপোনালোকে গুৱাহাটীত গড় বন্ধোৱা খৰচৰ বাবদ হে দিয়া হৈছে; লাগিলে তাৰো ওপৰঞ্চি দিয়া যাব।

বুঢ়াগোহাঞি।—কিনো জীয়াৰী-সম্বন্ধৰ কথা কলা? ভালকৈ নুবুজিলো।

অজিত।—নুবুজিলে?—আপোনাসকলৰ জীয়াৰী ৰমণী গাভৰুৰ কথা কোৱা হৈছে। অলপতে হেনো দিল্লীৰ পাত্চাহৰ পুত্ৰ চাহাজাদা আজমৰ লগত ৰমণী গাভৰুৰ বিয়া হৈ গৈছে; সেই কাৰণে মোগলৰাজৰে সৈতে আহোমৰাজৰ জীয়াৰী-সম্বন্ধ ঘটিছে বোলা হৈছে।

লাচিত।—হয় নে? (হঠাৎ অন্যমনস্ক) ৰমণী গাভৰুৰ বিয়া হৈ গৈছে নে? হওক, তথাপি গুৱাহাটী দি সেই সম্বন্ধ দৃঢ়তৰ কৰাৰ সকাম আমাৰ বিশেষ নাই।

বুঢ়াগোহাঞি।—(স্বগতঃ) গুৱাহাটী এৰি দিলে, মোগলে গোটেইখন অসম দেশকে লবগৈ।

পণ্ডিত।—ডাঙৰীয়া! কথাটো দকৈ ভাবি চাওক।

লাচিত।—ভাবি চাবলৈ নাই; আমালৈ তেনেকুৱা মিট্মাট সুবিধাজনক নহব। এতিয়ালৈকে আমি টকাৰ অভাবত পৰা নাই এখোন; আৰু বছৰচাৰেকৰ পাচত, তেনে অভাব আহে যদি, তেতিয়া বাৰু দেখা যাব। তোমাৰ সেনাপতি মহাশয়ক আমাৰ চেলাম দি এই উত্তৰ জনাবাঁগৈ। তেওঁক এইটোও জানিবলৈ দিবাগৈ যে, গুৱাহাটী বেচিবলৈ লাচিত গুৱাহাটীলৈ অহা নাই, গুৱাহাটী উদ্ধাৰ কৰিবলৈ হে আহিছে। লাচিতৰ দেহাৰপৰা প্ৰাণৰ বিয়োগ নঘটেমানে, আহোম ৰাজ্যৰপৰা গুৱাহাটীৰ বিয়োগ নঘটে! এই কথা তোমাৰ বৰসেনাপতি ৰজা ৰামসিংহক দঢ়াই দঢ়াই কবাঁগৈ।

পণ্ডিত।—ভাল, মই মুখেৰেই বিবৰি কমগৈ। বিদায় হে এতিয়া।

অজিত।—(সৈনিক চেলাম দি) হুজুৰ, প্ৰভো! সেৱা হে এতিয়া।

লাচিত।—বাৰু, যাব পাৰাইঁক। (পণ্ডিতৰায় আৰু অজিতৰ প্ৰস্থান)

পানীফুঃ।—দান চাই সন্নিধান হৈছে। সাত লাখ টকা আগ কৰি যি গুৱাহাটীৰ নিমিত্তে যুদ্ধ পতা হল, এতিয়া মোগলক পাঁচ লাখত সেই গুৱাহাটী বিক্ৰী কৰিব লাগে! ৰাজ্য বেচি খোৱা আকালত আমাৰ ৰজা এতিয়াও পৰা নাই; সিমান সন্তাত পালে গুৱাহাটীৰ নিচিনা চহৰ আমাৰ ৰজাই খনচাৰেক কিনিব হে পাৰে। আমাৰ প্ৰাণ থাকেমানে গুৱাহাটী মোগলৰ হাতলৈ আৰু যাবলৈ নাপায়।

গন্ধৰ্ব্ব।—গাৰ বলত ঘাটি এতিয়া ধনৰ বল দেখায়! মোগলৰ গণ্ডপ্ দেখি ঘৃণা বোধ হৈছে। যি গুৱাহাটী প্ৰাণ দি কিনিবলৈ আহিছোঁ, সেই গুৱাহাটী ধন লৈ বেচিম! আমি জীয়াই থকাত গুৱাহাটী কোনে নিয়ে চাওঁ।

লাচিত।—মই ৰামসিংহৰ মতলব বুজিছোঁ; ছলে-বলে-কলে-কৌশলে তেওঁ গুৱাহাটীক কেন্দ্ৰ কৰি লৈ, থিতাপি হৈ বহিবলৈ বিচাৰিছে! কি বিড়ম্বনা! মহৰ শিঙ্গত কঁকিলাৰ ডাঁৰ! আমিও আকৌ পাৰ্য্যমানে মোগলক গুৱাহাটী সোমাবলৈ এৰি নিদিছোঁ,—প্ৰাণপণে লৰিম। লাচিতৰ প্ৰাণ থাকেমানে গুৱাহাটী আহোমৰ হাতৰপৰা যাব নোৱাৰে। ই ধ্ৰুব-নিশ্চয় কথা। এই গুৱাহাটীয়েই মোগলক আহোমৰ প্ৰতাপ দেখুৱাব।

পানীফুঃ।—নিশ্চয়, ই প্ৰাণপণ কৰিব লগীয়া লক্ষ্য। "মন্ত্ৰৰ সাধন কিম্বা শৰীৰ পতন"; হয় গুৱাহাটী ৰক্ষা, নহয় এই শৰীৰৰ পতন।—এই দুটাৰ এটা হে হব; ইয়াৰ অন্যথা নহয়। অসম ৰজাৰ অসম ক্ষমতাৰ পৰিমাণ মোগলে এইবাৰ ভালকৈ পাব।

লাচিত।—সি যি হওক, ৰামসিংহ নিশ্চিন্ত হৈ বহি থকা নাই। এইবাৰ শৰাইঘাটেদি গুৱাহাটী সোমাবলৈ তেওঁ সমস্ত ৰণবল একেলগ কৰি প্ৰাণপণে যুঁজিব। এতেকে, আমাৰো সতৰ্ক হোৱা উচিত। যোৱা, পানীফুকনে

নৌবাহিনী ৰণবলৰ ওপৰত তত্ত্বাৱধান কৰাঁগৈ; আৰু গন্ধৰ্ব্বই এদল অশ্বাৰোহী সেনা লগত লৈ ঘুৰি-পাকি চাই আহঁাগৈ, মোৰ দিহামতে আমাৰ কৰ্ম্মচাৰী বিলাক সষ্টম হৈ আছে নে নাই। প্ৰত্যেককে মোৰ নামে দোহাৰি কৈ আহিবাঁ, যেন দিহা নাপাহৰে। বলাঁইক, আমিও দিহাদিহি কৰ্ত্তব্য ধৰোঁগৈ। জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়!

সকলোৱে সমস্বৰে।—জয়, লাচিত বৰফুকনৰ জয়!

(সকলোৰে দিহাদিহি প্ৰস্থান)

সপ্তম গৰ্ভাঙ্ক।

শৰাইঘাটৰ নামনি,—মোগলৰ শিবিৰ।

(ৰামসিংহ, চৰিপ্ খাঁ, ৰঘুনাথসিংহ, নচৰৎখাঁ, অজিত)

চৰিপ্।—অসমীয়াৰ আয়োজন কি প্ৰকাৰ হৈছে, তাক আগধৰি জানিব পাৰিলে ভাল আছিল।

ৰামসিংহ।—সেইটো জনা গৈছে। আমাৰ তুৰকচাৰাবী চোৰাংচোৰ দলৰ বৰ্ণনা মতে অসমীয়াৰ আয়োজন এইবাৰ বিশেষ। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ আৰু দক্ষিণ দুয়ো পাৰে আৰু পানীৰ মাজেদিও আমাৰ গতিৰোধ কৰিব পৰাকৈ ঠায়ে ঠায়ে বহুতো কৰ্ম্মচাৰী সসৈন্যে নিয়োজন কৰা হৈছে। আৰু, আমাৰ যাত্ৰা ওফৰাব পৰাকৈ মাজে মাজে বৰতোপ পাতিছে। পানীফুকন পানী সেনাপতিয়ে গুৱাহাটীৰপৰা কিছু ভাটীত আহি আগ বাঢ়ি থাকিবলৈকে স্থিৰ হৈছে। লাচিত ফুকনৰ বিচক্ষণ দিহাকৰণ।

চৰিপ্।—আমিও তেন্তে শত্ৰুপক্ষৰ সেইবিলাক আয়োজন আৰু দিহা ব্যৰ্থ কৰিবলৈ চাব লাগে।

ৰঘুনাথ।—নিশ্চয়, তাকে নকৰিলে আমাৰ পক্ষে উজাই আগ বঢ়াটোৱেই সম্ভৱপৰ নহব। লাচিত বৰফুকনৰ দিহা সামান্য বিধৰ নহয়।

নচৰৎ।—তেওঁ নিজে কিন্তু এইবাৰ নিজৰ দিহাৰ ওপৰত চকু ৰাখিব নোৱাৰিব। শুনিলোঁ, কালিৰপৰা বোলে তেওঁৰ তীব্ৰকঁপে জ্বৰ উঠিছে।

অজিত।—কি! লাচিত ফুকনৰ জ্বৰ! তেনেহলে আজি আহোমৰ আগত বিধি-পথালি! এয়ে কিন্তু উদ্দেশ্য সাধিবৰো আচল ছেগ। দেখা যাওক, কোনে কি কৰিব পাৰে। লাচিতৰ কিন্তু দেহা দুৰ্ব্বল হলেও, বুদ্ধিৰ বিভ্ৰম নঘটে।

চৰিপ্।—ঠিক কৈছা, এই হে আচল ছেগ। শীঘ্ৰে যাত্ৰা কৰিবৰ দিহা কৰা যাওক।

ৰঘুনাথ।—মোৰ বোধেৰে আমি আটাইকেইওজনে একে সময়তে সসৈন্যে শত্ৰুক বেৰি ধৰিবগৈ লাগে।

নচৰৎ।—ঠিক কথা। লাচিতৰ অনুপস্থিতত এই কাৰ্য্যলৈ সুবিধা হৈছে।

অজিত।—মোৰ বোধেৰে হলে, ঠিক হোৱা নাই। আটাইকেইওজন একেবাৰে আগবাঢ়ি উজাবৰ প্ৰয়োজন কি? তেনে কৰিলে ইফালে শিবিৰ উদং হয়। লাগ বুলিলে পাচত যোগান দিব কোনে?

চৰিপ্।—হওঁতে হয়। পাচত যোগান দিবলৈকো থাকিব লাগে।

অজিত।—আৰু চাবলগীয়া যে, অকল পানীয়েদি হে উজাব লগীয়া হৈছে যেতিয়া, নিজৰ মানুহেৰেই বাট জুৰি গলে সময়ত নিজৰ গা ঘূৰাবলৈকে টান পৰিব। সেই কাৰণে, মোৰ বোধেৰে আটাইকেইওজন আগ বাঢ়িব নালাগে; অন্ততঃ, বৰসেনাপতি গুৰি-ধৰা হৈ শিবিৰত থকা হে যুগুত।

ৰামসিংহ।—অজিত মানুহটো ডেকা, কিন্তু তাৰ বুদ্ধিটো হলে বুঢ়া। তাৰ কথাখিনি বৰ সাৰুৱা, দলিয়াই পেলাব লগীয়া নহয়।

চৰিপ্।—মোৰ মনতো অজিতৰ প্ৰস্তাব সাৰুৱা যেন লাগিছে; সেইমতে কাম হোৱা হে উচিত বিবেচনা কৰোঁ।

ৰামসিংহ।—আচ্ছা সেয়ে হব; প্ৰথমেই চৰিপ্‌থাই অকলে নৌবাহিনী ৰণবলেৰে উজাই আগ বাঢ়িব; পাচত মই শিবিৰৰপৰা সময়মতে ৰণবলৰ যোগান দি থাকিম।

অজিত।—(স্বগতঃ) হওক, ছেগ ধৰা বেয়া নহল। বৰসেনাপতি যোৰা হলে, এইবাৰেই অন্ত পেলালেগৈহেঁতেন! অহঃ! লাচিত বৰফুকনকৰ নৰিয়া হঁায়, অসমৰ কি দুৰ্ভাগ্য!! কি যে বিধি-বিড়ম্বনা!!!

চৰিপ্।—ভাল, তেনেহলে সেই মতেই মই প্ৰস্তুত হওঁগৈ। পলম কৰাৰ সকাম নাই।

ৰামসিংহ।—আচ্ছা, যোৰ্ৰা, সপ্তম হোৱাঁগৈ। ৰঘুনাথ আৰু নচৰৎ! তোমালোকো এতিয়া যোৰ্ৰা, কিৰাতবৰ্ত্তিয়া আৰু বইৰামদেও ইবিলাকৰে লগ লাগি যথা সময়ত মোৰ আদেশ আৰু উপদেশ লবাহিহঁক। ময়ো যাওঁ, অজিত! আহাঁ। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

অজিত।—বহুত আচ্ছা, হুজুৰ! (স্বগতঃ) অহঃ! অসমৰ অসম মহাবীৰ বিচক্ষণীয়া ৰণপণ্ডিত বৰসেনাপতি লাচিত বৰফুকনৰ আসন্ন সাময়িক নৰিয়া বিষম সমস্যা!! অদ্ভুত বিভ্ৰাট!!! (ৰামসিংহৰ পিচ-ধৰি প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ অঙ্কপাত।
জিৰণি-পটক্ষেপণ।

৫। অঙ্ক।

প্ৰথম গৰ্ভাঙ্ক।

গুৱাহাটী,—বৰফুকনৰ বাহৰ।

(নৰিয়া-পাটীত লাচিত, পিঙ্গলা আৰু গন্ধৰ্ব্বনাৰায়ণ)

পিঙ্গলা।—(নৰীয়াৰ শিতানৰ কাষত বহি বিচি বিচি) দেউতা! এতিয়া কেনে পাইছে? গাৰ পোৰণি অলপ এৰিছে নে?

লাচিত।—(হুকাৰ ছাবি) হুঁ-ওঁ, কেনে পাইছোঁ?—মোৰ ৰণ কেনে চলিছে? মোগল সেনা কোন্‌খিনি পাইছেহি? গন্ধৰ্ব্ব ক'ত?

গন্ধৰ্ব্ব।—আছোঁ। শত্ৰুপক্ষৰ নৌ-সেনাবাহিনীৰ ৰণতৰীবোৰ উজাই আহি আন্ধাৰু বালিৰপৰা এটা পাকৰ ভাটী পাইছেহি।

লাচিত।—কি! (উঠিবলৈ ধৰি, পৰি যায়) ইমানলৈকে উজালে! তাৰ ভাটীতে পানীফুকনে ভেটি নধৰিলে?

গন্ধৰ্ব্ব।—ধৰিছিল। শত্ৰুৰ গতিৰোধ কৰিব নোৱাৰি হুঁহকি পৰি পানীফুকন আন্ধাৰু বালিৰ পোনত বৈছেহি।

লাচিত।—সৰ্ব্বনাশ! পালেহিয়েই! যোৱা, যোৱা, এতিয়া কোন্‌খিনি পাইছেহি তুৰন্তে চাই আহাঁ।

গন্ধৰ্ব্ব।—ভাল, চাই আহোঁ। (গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰস্থান)

পিঙ্গলা।—দেউতা, আপুনি ৰণৰ কথা লৈ উত্ৰাৱল হোৱাৰ এতিয়া সময় নহয়, গা আকৌ আচন্দ্ৰাই কৰিব।

লাচিত।—গাৰ ফালে যি হল লাগে আই, ৰণৰ কথা নাভাবি পাৰোঁ নে? ৰণৰ ভাবনা এই দেহাৰ ভাবনাতকৈ আগ।

(গন্ধৰ্ব্বৰ পুনঃ প্ৰবেশ)

লাচিত।—(উদ্বিগ্ন হৈ) কি বাৰ্ত্তা? কোন্‌খিনি পাইছেহি?

গন্ধৰ্ব্ব।—শত্ৰুৰ ৰণতৰী কল্‌কল্‌কৈ উজাবই লাগিছে।

লাচিত।—(একে চিপে উঠি বহি) কি! এতিয়াও আমাৰ পক্ষে বৰ-তোপ মাৰি শত্ৰুৰ ৰণতৰী ওফৰাই দিয়া নাই কিয়? পানীফুকনে কৰিছে কি?

গন্ধৰ্ব্ব।—বৰতোপ ফেৰ কৰি পানীফুকন সষ্টম হৈ আছে, কিন্তু গণকে এতিয়াও ক্ষণ মিলা নাই বুলি ৰাখি থৈছে।

লাচিত।—(উত্ৰাৱল) কি! ক্ষণ নিমিলাৰ বাবেই শত্ৰুক গা পোৱাইছেহি! ক্ষণ মিলিবই লাগে। গণকক কোৱাঁগৈ।

গন্ধৰ্ব্ব।—যাওঁ, ক্ষণ মিলিবই লাগে বুলি কওঁগৈ। (গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰস্থান)

পিঙ্গলা।—দেউতা, বহি থাকিলে আকৌ মূৰ ঘূৰাব; শুই পৰোক (লাহেকৈ ধৰি শুৱাই দিয়ে)।

লাচিত।—(চাটিফুটি) যায়! যায়! এতিয়াহে যায়! যত কৰিলোঁমানে সকলো মিছা হয় এতিয়া!

(গন্ধৰ্ব্বৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—(উদ্বিগ্ন) মিলিল নে ক্ষণ?

গন্ধৰ্ব্ব।—নাই, গণকে নামানে আমাৰ কথা।

লাচিত।—তেন্তে কি উপায়! যায়, যায়! দেশ ৰসাতললৈ যায়! কোন্‌খিনি পাইছেহি? যোৱাঁ, যোৱাঁ, আকৌ যোৱাঁ—তুৰন্তে কোৱাঁহি।

গন্ধৰ্ব্ব।—চাই অহাৰ বাব নাপাই লাগি যাবলৈ আজ্ঞা পোৱা হলেই ভাল আছিল। বাৰু, যাওঁ, চাই আহোঁ। (গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰস্থান)

লাচিত।—হাঁয়, ইবাৰ হে যায় গুৱাহাটী!

পিঙ্গলা।—দেউতা, বৰকৈ উতলা নহব; বিকাৰ আকৌ বেচি হবলৈ ধৰিছে।

লাচিত।—(চাটি ফুটি) কি কৰিম! কি উপায়!

পিঙ্গলা।—ভগৱন্তে কৰিব যি হয়, আপুনি স্থিৰ হওক।

(ৰাজখোৱাৰ প্ৰৱেশ)

ৰাজখোৱা।—ডাঙৰীয়া! শত্ৰু আহি আন্ধাৰ বান্ধিব পোন্ পাইছেহি, এতিয়াও ক্ষণ মিলা নাই! কি কৰা যায় এতিয়া?

লাচিত।—সৰ্ব্বনাশ! (একেচিপে উঠি বহি) যোৱাঁ, যোৱাঁ, তুৰন্তে এখন মাৰ বান্ধিবলৈ দিয়াঁগৈ। মোক এই চালপীৰাই সৈতে দাঙ্গি নিবলৈ মানুহ লৈ আহাঁগৈ।

ৰাজখোৱা।—ভাল, ডাঙৰীয়া! (ৰাজখোৱাৰ প্ৰস্থান)

পিজলা।—(আতুৰ হৈ) এই মহাসঙ্কটত ৰক্ষা কৰা প্ৰভো!

লাচিত।—(উচাতন) ক'তা, ক'তা, আহিল নে? নে, মোক নে।

পিজলা।—(চকু-লো টুকি) কলৈ নিব লাগে আপোনাক দেউতা?

লাচিত।—ৰণলৈ। ৰণৰ কেন্দ্ৰলৈ। মোগলৰ মাজলৈ।

পিজলা।—এই নৰীয়া গাৰে ৰণত আপুনি কি কৰিবগৈ দেউতা? নালাগে যাব। উন্নাৰল নহব দেউতা! গন্ধৰ্ব্ব কোঁৱৰে এইবাৰ এটা সু-দিহা লগাবগৈ; আপুনি নিশ্চিন্ত হওক, দেউতা!

লাচিত।—ঔ, নকৰি, নকৰি, আই, নকৰি। মই নগলে আজি এই ছেগতে মোগলে গুৱাহাটী লবহি।

পিজলা।—নৰীয়া গাৰে গৈ আপুনি নো কেনেকৈ ৰাখিব? নালাগে যাব দেউতা!

লাচিত।—ৰাখিব নোৱাৰোঁ যদি, প্ৰাণকে দিমগৈ; ৰণতে নিজেই ধৰা দিমগৈ। কিন্তু, গুৱাহাটী এৰি দি, মই জীয়াই নাথাকোঁ; থকাৰপৰা মোৰৰ নাই, গৰিহণা আছে। ক'তা, ক'তা, ইমান পৰেও নাহিল! মোক নিনিলেহি!—নিনিলেহি! (মূছ্ৰ্কঁহ যায়)

(মানুহ লৈ ৰাজখোৱা আৰু গন্ধৰ্ব্বৰ পুনঃ প্ৰৱেশ। চালপীৰাই সৈতে লাচিতক উলিয়াই নিয়ে; চকু-লো টুকি টুকি পিজলা পিচে পিচে যায়।)

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

—<>—

শৰাইঘাট,—তুমুল ৰণ।

(পানীফুকন বৰতোপ আৰু হিলৈ মাৰিবলৈ সষ্টম হৈ আছে; নৰ্ত্তমে হাতত জ্যোতিষ পুথি লৈ ক্ষণ গণনা কৰিব লাগিছে।)

পানীফুকন।—হাঁয়, মোগলৰ ৰণতৰী কল্‌কল্‌কৈ উজাবই লাগিছে; সৌৱা, চৰিপৰ্থা আহি আন্ধাৰুবালিৰ পোন্ পালেহি! আৰু ৰব নোৱাৰি। নোৱাৰি ৰব। বৰতোপ গুফৰাব লাগিল। হিলৈ মাৰিবলৈ হুকুম দিম এতিয়া।—হৈছে নে? হৈছে নে বাপু? ক্ষণ মিলিছে নে?

নৰ্ত্তম।—নাই, নৌ মিলে; অলপ বাকী।

পানী।—(উত্ৰাৱল হৈ) এতিয়াও বাকী! আমাৰ কাৰ্য্যলৈ আৰু তেন্তে সময় বাকী নাথাকে। এটা মুহূৰ্ত্তৰ ফেৰত এতিয়া এখন ৰাজ্য যায়!

নৰ্ত্তম।—(খঙেৰে) ক্ষণ নিমিলিলে বলেৰে মিলাব পাৰি নে?

পানী।—সৰ্ব্বনাশ! পালেহি, একেবাৰে গা পালেহি! ক্ষণ মিলাৰ আগেয়ে এতিয়া ধ্বংস মিলিব! নোৱাৰি, নোৱাৰি ৰব আৰু!

(চালপীৰাই সৈতে নৰীয়া লাচিত বৰফুকনক প্ৰৱেশ কৰোৱা হয়)

লাচিত। (ব্ৰহ্মপুত্ৰলৈ আঙুলিয়াই) লৈ যোৱা, মোক একেবাৰে মাৰ নাৱত তুলি দিয়াঁগৈ। গণকৰ ক্ষণ মিলাৰ অপেক্ষাত আমাৰ সেনা-সেনাপতি সকলে ইমানতো চাই আছে! অহঃ, নিয়াঁ মোক, নাৱে সৈতে ভটীয়াই দিয়াঁগৈ; মোক মোগল সেনাপতিয়ে ধৰি বন্দী কৰি লৈ যাওক; আৰু মোৰ সেনা আৰু সেনাপতিসকলে চাই থাওক! স্বৰ্গদেৱলৈ বাতৰি যাওক, নৰিয়া-পাটীত পাই বৰফুকনক শত্ৰুৱে ধৰি নিলে; আমি দখল কৰা গুৱাহাটী আকৌ মোগলৰ হাতত পৰিল! হাঁয়, চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকেমানে এই অখ্যাতি থাকিল, থাওক! দিয়াঁ, দিয়াঁ, মোক ভটীয়াই দিয়াঁ।

(চালপীৰা নাৱত তুলি ভটীয়াই দিবলৈ নিয়া হল)

অসমীয়া সেনা-সেনাপতি।—জয়, স্বৰ্গদেৱৰ জয়!

জয় বৰফুকন লাচিতৰ জয়!

(সকলোৰে বেগেৰে প্ৰবেশ)

পানীফুকন—হাঁয়, হাঁয়! গল, গল! নিৰস্ত্ৰ বৰফুকনৰ নাও ভটীয়াই গল! শত্ৰুৰ মুখত অযাচিতে পৰেগৈ এতিয়া! যোৱা, যোৱা, বিষয়াসকল, আগ বাঢ়া। কি চাইছা, বৰফুকনৰ নাও আৰ কৰি আগ হোৱাগৈইক। গণকৰ ক্ষণ নালাগে; এই মাৰিলোঁ, মাৰিলোঁ বৰতোপ, মাৰিলোঁ (আৱাজ)।—হিলৈ মাৰিবলৈ ধৰাইক (আৱাজ)।—মাৰি থাকা, মাৰি থাকা (জাউৰি-জাউৰিকৈ হিলৈৰ আৱাজ)।

অসমীয়া সেনা-সেনাপতিসকল।—জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়!

জয় বৰফুকন লাচিতৰ জয়!

(সকলো বেগেৰে প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান)

পানীফুকন।—(নেপথ্যলৈ আঙুলিয়াই) চোৱা, চোৱা, সৌৱা বৰফুকনৰ নাও আৰ কৰি ধৰি আমাৰ বিষয়াসকলৰ নাও আগ বাঢ়িল! দুয়ো পাৰৰপৰা মেলি দিয়া নাও চাপি, সৌৱা এখন সাকো যেন হৈছে। নাৱে-নাৱে ভৰি দি ব্ৰহ্মপুত্ৰ ইপাৰ-সিপাৰ হব পৰা হৈছে! অসমীয়া ৰণতৰী দেখি চৰিপৰ্ণা তধা লাগিছে! গণকৰ বাধা নেওচা যাওক, বৰতোপ উফৰিবলৈ দিয়া। হিলৈ মাৰিবলৈ ধৰা। শত্ৰুৰ নাও ওকৰাই নিয়ক। (হিলৈৰ আৱাজ)। নৰৰা, নৰৰা, মাৰা, মাৰা, জাউৰি-জাউৰিকৈ হিলৈ মাৰি থাকা (হিলৈৰ আৱাজ)। যাওঁ, যাওঁ, ময়ো যাওঁ, আগচি ধৰোঁগৈ। (নেপথ্যত হিলৈৰ আৱাজ)

(পানীফুকনৰ বেগেৰে প্ৰস্থান; বুঢ়াগোহাঞি ভাণ্ডৰীয়াৰ প্ৰবেশ)

বুঢ়াগোহাঞি।—বুৰিল, বুৰিল! শত্ৰু নিগমে বুৰিল! চোৱা, চোৱা, বৰতোপৰ গুলি লাগি মোগলৰ নাওবোৰ সসৈন্যে তললৈ গৈছে! যাওক, যাওক, ৰসাতললৈ যাওক। বাকীবোৰ ভটীয়াই সৌৱা পলাবলৈ ধৰিছে।

যাওঁ, যাওঁ, ময়ো খেদি যাওঁ। আজি মোগলক কচুকটা দি হেঁপাহ পলুৱাওঁগৈ যাওঁ।

(বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ বেগেৰে প্ৰস্থান ; চন্দ্ৰনাৰায়ণৰ প্ৰৱেশ)

চন্দ্ৰনাৰায়ণ।—পৰিল, পৰিল! পৰিল সৌৱা, চৰিপৃখাঁ সেনাপতি পৰিল! নাৱে সৈতে পানীৰ তললৈ গল! চোৱাঁ, চোৱাঁ, বাকী নাও-মানুহ আটাইবোৰ ছিটিকি পলাইছে! আমাৰ নাৱে খেদি নিছে!

(বেগেৰে প্ৰস্থান)

নেপথ্যত।—(ৰণ-কোলাহল) জয় স্বৰ্গদেৱৰ জয়!

জয় বৰফুকন লাচিতৰ জয়!

(গন্ধৰ্বনাৰায়ণৰ বেগেৰে প্ৰৱেশ)

গন্ধৰ্ব।—ধন্য মহাবীৰ লাচিত বৰফুকন! ধন্য তোমাৰ ৰণ-কৌশল! ধন্য তোমাৰ স্বদেশ-প্ৰেম! ধন্য তোমাৰ ৰণপাণ্ডিত্য! নৰিয়াই তোমাৰ বাহুবল অৱশ কৰিছিল, কিন্তু প্ৰতিভা মলিন কৰিব পৰা নাছিল। বাহুবলতকৈও আজি তোমাৰ বুদ্ধিবলে জগতক তবধ লগালে! এক নিৰস্ত্ৰ লাচিতে আজি সহস্ৰ সশস্ত্ৰ সৈনিকৰ বল দিলে। মহাবীৰ লাচিতৰ অলৌকিক ৰণ কৌশলে আজি অসমীয়া সেনানীৰ প্ৰাণত বৈদ্যুতিক বল প্ৰয়োগ কৰিলে! ধন্য তুমি! ধন্য তোমাৰ জন্মভূমি! ধন্য তোমাৰ জাতীয় প্ৰেম!

———

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক।

আহ্মাক বালি,—ৰণৰ পাচত।

(মাধৱচৰণ আৰু নৰ্ত্তম)

নৰ্ত্তম।—দিয়াঁ এতিয়া, দিবলৈ বাকী থকাখিনি।

মাধৱ।—কিয় দিম? দিম কিয় হে?

নৰ্ত্তম।—কিয়! দিম বোলা দিয়াঁ আকৌ, কিয় কি?

মাধৱ।—দিম বুলিছিলোঁ হয়, কাম নকৰাকৈ এনেই দিম বোলা নাই।

নৰ্ত্তম। কি! কাম কৰি দিয়া নাই নে? এনেই হে ৰাখি দিলো এবেলা পৰলৈ? আহ্মাক বালিৰ পোন্ পোৰাইছিলোঁহি আৰু! পিচে, কি কৰিবা, অদ্ভুত গণনা নগণা হল!

মাধৱ।—নগণা হল, মই কৰিম কি? কাৰ্য্য সিদ্ধি হলে হে বাকী কেটকা দিম বুলিছিলোঁ; নহল সিদ্ধি, নোপোৱা।

নৰ্ত্তম।—মোৰ দোষত নহল নে কিবা?

মাধৱ।—যাৰে দোষত নহক লাগে।

নৰ্ত্তম।—এ, সেইবোৰ ঠগবাজী নকৰিবা জানিছা; দিয়াঁ, দিয়াঁ, দিবলগীয়া দি দিয়াঁ, গুচি যাওঁ।

মাধৱ।—যোৱাঁ গুচি, তোমাক নো কোনে ধৰি ৰাখিছে। কিয় আছাঁ?

নৰ্ত্তম।—নিদিয়া দেখি হে আছোঁ।

মাধৱ।—নিদিওঁ বুলিছোঁ নহয়।

নৰ্ত্তম।—নিদিবা কিয়? মোলৈ বুলি মোগলৰ টকা আনি এতিয়া নিজে খাবা নে কি?

মাধৱ।—মোগলৰপৰা ধন লোৱাৰ লগত তোমাৰ কি হাত আছে? তোমাৰ বন্দবস্ত আছিল মোৰ লগত। মোগল গুৱাহাটী সোমোৱালৈকে অসমীয়া ৰণুৱাক ক্ষণ নিদি ৰাখি থব পৰা হলে, আমাৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হলহেঁতেন; তেতিয়া বাকী কেটকা হে নালাগে আৰু কিমান পালাঁহেঁতেন।

নৰ্ত্তম।—নালাগে আমাক বেচিকৈ; যি পাব লগা আছিল তাকে দি- গুচি যাওঁ।

মাধৱ।—কি অবুজন অ! কাৰ্য্য সিদ্ধি নহল দেখি, নোপোৱাঁ বুলিছো নহয়? কি কেপ্‌কেপাই থাকাঁ।

নৰ্ত্তম।—নাপাম কিয়? এঃ, এনেয়ে আহিছে! দিয়াঁ, দিয়াঁ। নিদিলে নেৰিম জানিছা (মাধৱৰ জোলোঙাত ঠাপ্ মাৰি ধৰি টনা-আজোৰা লগায়; আৰু জোঁটাপুটিত ভুয়ো বাগৰি পৰি চৰীয়াচৰিকৈ চিয়ঁৰ-বাথৰ লগায়)।

(এটা মোগল সৈনিকৰ প্ৰৱেশ)

সৈনিক।—হো, আল্লা! কি হৈছে তইঁতৰ? কি হৈছে, কচোন বাৰু শুনোঁ। (দুইকো জোঁটাপুটি ভাঙ্গি এৰুৱাই দিয়ে)।

মাধৱ।—ধৰাঁ, ধৰাঁ, দোছ্, এই দুষ্মনক ধৰি ভুকিলমান লগাই দিয়া ই মোগলৰ ফালৰ ধন খাই, ক্ষণ নিদিওঁ বুলি এৰি দি, বেইমানী কৰিছে।

সৈনিক।—হয় নে? অ, সেই হে আমি জিকিও হাৰিলোঁ! বেটা, বেইমান নিমখ হাৰাম! (নৰ্ত্তমক ধৰি চৰ, ভুকু ইত্যাদিৰে কিল-কীৰ্ত্তন কৰে)।

নৰ্ত্তম।—উঃ ৰাম! মৰিলোঁ, মৰিলোঁ, এৰি দে। বাৰু, মোৰ কথাওচোন শুন। উঃ, উঃ—

সৈনিক।—আচ্ছা কি কবি ক, ক বেটা বেইমান, ক।

নৰ্ত্তম।—তুমি জনা নাই দোছ, সি মোক দিওঁ বোলা টকা নিদি হে গোটেই বৰ্ব্বাদ কৰিলে! মোক সি আপোনালোকে ঘুচ্ দিয়া ধনখিনি নিদিয়াত হে ক্ষণ এৰাই গল!

সৈনিক।—হয় নে বেইমান, নিমখহাৰাম! তই আগেয়েও কেইবাবাৰো হেনো মোগলৰ নিমখ খাই নিমখহাৰামী কৰি থৈছ। বেটা, তোক হে মজা দিব লাগে (মাধৱক ধৰি পেলাই লৈ গুৰুলাগুৰুলকৈ কিলায়)।

নৰ্ত্তম।—(হেঁপাহ গুচাই মাধৱক কিলচাৰেক মাৰি), ধৰা দোচ, কটাবন্দী এই ঠগ্‌বাজক বিষয়াৰ আগত দিওঁগৈ নি। (দুয়ো দুই বাউসিত ধৰি মাধৱক চোঁচোৰাই উলিয়াই নিয়ে)।

মাধৱ।—হেৰ ই, নিনিবিহঁতঐ! নবধিবিহঁতও! এতিয়া হে মৰিলোঁঐ!

(প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক।

হাদিৰা,—ৰণ-কেন্দ্ৰ।

(ৰামসিংহ, নচৰৎখাঁ আৰু অজিত)

নচৰৎ।—চৰিপ্‌খাঁৰ পতনৰ লগতে আমাৰ নৌ-সেনাৰ একেবাৰে বল মৰিল; এতিয়া আৰু আমাৰ ৰণতৰী যিবোৰ বাকী ৰৈছে, সেইবোৰ মোৰ বোধেৰে ফেৰত পঠোৱা হে যুগুত।

ৰামসিংহ।—ৰণতৰী আটাইবোৰ গৈ মানাহাত ৰবলৈ আদেশ দিয়া হৈছে। সম্প্ৰতিকলৈ জল-যুদ্ধৰ আয়োজন আৱশ্যক নকৰে। কিন্তু, শৰাইঘাটৰ যুদ্ধৰ পাচত লগা স্থলযুদ্ধ কেইখনতো যে আজিলৈকে আমি হে ঘাটিব লাগিছোঁ, ই হে দুখৰ বিষয়! তোমালোকক আৰু কি কম, এই বাৰে মই বৰ অপমান পাইছোঁ। এতিয়া কোন্ মুখেৰে যে দিল্লীলৈ উলটিম তাকে হে ভাবিছোঁ।

নচৰৎ।—আমি নো বাৰু কি কৰিম? আমি তো কৰ্ত্তব্যত ক্ৰটী কৰা নাই। আপুনি স্ব-চকুৰে দেখিয়েই আছে।

ৰামসিংহ।—অৱশ্যে, তোমালোকে যত্নৰ ক্ৰুটী কৰা নাই; কিন্তু অসমীয়া সৈন্য ইমান কাজুৱা বুলি মোৰ ইতিপূৰ্ব্বে ধাৰণা নাছিল। এতিয়া দেখিছোঁ, একেবিধ অসমীয়া সৈন্যই নাবিক, পদাতিক আৰু অশ্বাৰোহী সৈন্যৰ কাম কৰিব পাৰে; সেই একেবিধেই তীৰ, বন্দুক আৰু বৰতোপ মাৰিব পাৰে; গড় বান্ধিব পাৰে; মাল যুঁজিব পাৰে;—বিশেষকৈ চোৰাংচোৱা কাৰ্য্যত অসমীয়া সৈনিক ভাৰতৰ ভিতৰত অতুলনীয়। মুঠৰ ওপৰত কবলৈ গলে, সিহঁত ৰণ-সংক্ৰান্ত সকলো কামতে পৈণত। এনে অদ্ভুত, অথচ বিচক্ষণীয়া সৈন্যবল এক আহোম ৰজাত বাজে ভাৰতবৰ্ষৰ আন কোনো ৰাজক্ষমতাৰ আছে বুলি মই নাজানোঁ। সেই হে আহোম ৰাজক্ষমতাৰ অসম পৰাক্ৰম! তথাপি, এখন ৰণতো আমি নাম কৰিব নোৱাৰাৰ বাবে আপোনা-আপুনি খেদ কৰিব লগীয়া হৈছে। ইফালে ৰণৰো সামৰণি পৰিব লগীয়া হলহি।

অজিত।—হজুৰ! ৰণৰ সামৰণি পৰিবৰ হৈছে নে?

ৰামসিংহ।—ওঁ, সামৰণিৰ ওচৰ চাপিছেহি। এই থনেই শেহ ৰণ হব। ইয়াতে মোৰ বল-বীৰ্য্য, ৰণ-কৌশল, ৰণ-বল যি বাকী ৰৈছে চুড়ান্তকৈ খটাম। এই ৰণতে হয় লাচিত, নহয় ৰামসিংহৰ পতন নিশ্চয়।

অজিত।—ইয়াৰ পাচত আৰু ৰণ দিয়া নহব নে?

ৰামসিংহ।—এই যাত্ৰাত আৰু নহয়।

অজিত।—ওঁ, বুজিলোঁ; ইয়াতে সকলো শেষ হব লাগে।

নচৰৎ।—এইবাৰ বোলে হতীয়াহতি যুদ্ধ হব? হয় নে?

ৰামসিংহ।—হয়, আমাৰ সেই প্ৰস্তাৱ শত্ৰুপক্ষে গ্ৰহণ কৰিছে।

নচৰৎ।—তেন্তে লাচিতৰ শিৰলৈ মোৰ নজৰ থাকিল।

ৰামসিংহ।—লাচিত হেন বীৰৰে সৈতে হতীয়াহতি তোমালোকৰ লগত হোৱাটো শোভনীয় নহব। লাচিত যদি তোমাৰ হাতত পৰিব লাগে, তেন্তে মোলৈ আৰু কোন্ থাকিব!

নচৰৎ।—বাৰু, আপোনাৰ হাতৰপৰা সাৰি যায় যদি, তেতিয়া আমি আক্ৰমণ কৰিলে তো দোষ নাই ?

ৰামসিংহ।—হওঁতে শত্ৰুবধত দোষ কি আছে! কিন্তু, মোৰ হাতৰপৰাই সাৰি যাওকচোন,—এইবাৰ আহক।

নচৰৎ।—বাৰু, তেন্তে মনত থাকিল। সাজু হৈ আহোঁগৈ। (প্ৰস্থান)

অজিত।—মোৰো মনত থাকিল। ময়ো স্ববেশেৰে আহোঁগৈ। (প্ৰস্থান)

নেপথ্যত।—জয়, স্বৰ্গদেৱৰ জয়! জয় লাচিত বৰফুকনৰ জয়!

(খোলা তৰোৱালেৰে লাচিতৰ প্ৰৱেশ)

লাচিত।—ধৰা অসি, ৰামসিংহ, আজি তোমাৰে সৈতে হেঁপাহ পলুৱাই লাগি চাওঁ। তুমি আহোম স্বৰ্গদেৱক এই কাৰ্য্যলৈ বিচাৰিছিলা; প্ৰথমে তেওঁৰ এই অনুচৰকে চাই লোৱা। হেৰা, বীৰ! মল্লযুদ্ধত আহোমৰ বাহুবলৰ চিনাকি ইয়াৰ আগেয়ে তোমাক দিয়া নাই, তালৈ সময় হোৱা নাছিল বুলি; এতিয়া মোৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হল, সেই সময়ো হৈছে। ধৰা অসি, আহোম বীৰৰ প্ৰত্যক্ষ চিনাকি দিওঁ!

ৰামসিংহ!—চলোৱা অসি, লাচিত, এই তোমাক অন্ত-কাল!

(লাচিত আৰু ৰামসিংহৰ মাজত অসিযুদ্ধ; নচৰতৰ হঠাৎ প্ৰৱেশ)

নচৰৎ।—কি চাব লাগিছে,—এই একে ঘাপে বধিলোঁ লাচিত!

(নচৰতে পিচৰপৰা লাচিতক ঘাপ মাৰিবলৈ উদ্যত, এনেতে বিজুলী-সঞ্চাৰে অজিতে প্ৰৱেশ কৰি, সৈনিক পোছাক ছিঁৰি দলিয়াই পেলাই, "ৰমণী গাভৰু"ৰ স্বৰূপ সাজেৰে আক্ৰমণৰ মাজত সোমায়হি।)

অজিত।—কি কৰা! কি কৰা নচৰৎ!

নচৰৎ।—(চমক্ খাই) ইকি!—অজিত!—অজিত কি ৰমণী!!

ৰমণী।—আন ৰমণী নহয়,—"ৰমণী গাভৰু"। নচৰৎ! আগেয়ে ৰমণীক নবধিলে মোৰ মানস স্বামী লাচিতক বধিব নোৱাৰা। চাই লোৱা, স্ব-ৰূপ মোৰ!

আজি হে ৰমণীৰ বিয়া !—(নচৰতৰে সৈতে অসি-যুদ্ধত ৰমণী গাভৰুৰ পতন, নচৰতৰ তুৰন্তে প্ৰস্থান, লাচিত আৰু ৰামসিংহ তথা !)

ৰমণী।—প-ৰ-ভু, দয়া-ম-য়, পূ-ৰা-লোঁ কা-ম-না ! সা-ৰ্-থক্ জী-ৱন ! জ-ন-ম ভূ-মিৰ উদ্-ধা-ৰ দে-খি-লোঁ। য'-ৰ দে-হা ত'-ত সঁ-পি-লোঁহি। যা-ক ভা-ব-ত, তা-ক আ-গত পা-লোঁ-হি। ম-নো-ৰথ পূ-ৰ-ণ হ-ল মোৰ। (মৃত্যু)

ৰামসিংহ।—অহঃ ! অজিত মোৰ ! তুমি তো সাধাৰণ অজিত নাছিলা ! তুমি ৰমণী গাভৰু ! সেই হে ৰমণী গাভৰুৰ উন্নত ভাবেৰে মোক মুহিব পাৰিছিলা তুমি ; এক্ষন্তেকলৈকো কৰ্ত্তব্যবিমুখ নহৈ তুমি ক্ষত্ৰিয়ক শিক্ষা দিব পাৰিছিলা। আহোম "ৰমণী" সামান্যা ৰমণী নহয়। তোমাৰ বীৰাঙ্গনা চৰিত্ৰৰ বলে শত ক্ষত্ৰিয়ৰ তেজ পানী কৰিব, ভাৰত ৰমণীক সতীত্বৰ জ্ঞান দিব।— আহোম বীৰ লাচিত ! তোমাৰ বীৰত্ব, তোমাৰ ৰণ-পাণ্ডিত্য, তোমাৰ ৰাজভক্তি, তোমাৰ জাতীয়তা, তোমাৰ স্বদেশ-প্ৰেম পৃথিবীৰ আদৰ্শ ! ক্ষত্ৰিয় ৰীতি অনুসৰি, মই আজি প্ৰকাশ্যে তোমাৰ ওচৰত পৰাজয় স্বীকাৰ কৰি স্বদেশলৈ উলটিলোঁ ; তোমাৰ দেশ তুমি উদ্ধাৰ কৰিলা। যি দেশত ৰমণী গাভৰু হেন বীৰকন্যা আৰু লাচিত বৰফুকন হেন বীৰপুত্ৰৰ জন্ম, সেই দেশত অন্যৰ অধিকাৰ নাই ! (গহীন খোজেৰে প্ৰস্থান)

লাচিত।—অহঃ ! কি অলৌকিক বিয়া ! পৃথিবীত এনে বিয়া দেখুৱাবলৈকে ৰমণী গাভৰুৱে অসমত জন্ম লৈছিল ! ধন্য তুমি গাভৰু ! ধন্য তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা ! ধন্য তোমাৰ স্বদেশ-প্ৰেম ! ধন্য, ধন্য তোমাৰ গুপ্তপ্ৰেম ! প্ৰাণ দি ৰাখিলা এই প্ৰাণ ; কিবা পালা প্ৰতিদান ? নাই, নাই তাৰ যোগ্য প্ৰতিদান, নাই এই সামৰিক কৰ্ম্মজীৱনত। যি বিয়া পাতিলা আজি মানসত মোৰে, অচিৰে পাতিম সি বিয়া সিপুৰীত তোমাৰে। মিলিব তাৰ শুভচ্ছেগ অনতিপলমে। দৈহিক ৰণত প্ৰকাশ্যে জয়ী হৈ বিজয়ী নাম লাভ কৰিলোঁ ; আধ্যাত্মিক ৰণৰ ক্ষণ গণিম সংগোপনে এই ৰণ-সামৰণিত। (নেপথ্যলৈ চাই) কোন আছাঁ ?—(পানীফুকন আৰু গন্ধৰ্ব্বৰ প্ৰৱেশ) লোৱাঁ, এই পৱিত্ৰ শৱ গভীৰ সন্মানেৰে আমাৰ শিবিৰলৈ লৈ যোৱাঁ ; ইয়াৰ সুযোগ্য সৎকাৰ হব লাগিব।

লাহৰী।

(ঘৰুৱা উপন্যাস)

কলিকতা ইউনিভাৰ্চিটীৰ ৰেজিষ্টাৰ্ড গ্ৰেডুৱেট আৰু বি-এ-প্ৰশ্নকাৰ; পাটনা ইউনিভাৰ্চিটীৰ প্ৰশ্নকাৰ আৰু পৰীক্ষক; লণ্ডন ৰয়েল এচিয়াটীক চোচাইটীৰ অনৰেৰী মেম্বৰ; পোন্-প্ৰথম অসম লেজিচ্লেটীভ কাউন্সিলৰ অনৰেবোল আহোম প্ৰতিনিধি মেম্বৰ; আহোম এচোচিয়েচনবিলাকৰ জেনেৰেল চেক্ৰেটাৰী আৰু প্ৰেচিডেণ্ট; প্ৰথম শ্ৰেণীৰ অনৰেৰী মাজিষ্ট্ৰেট; মিউনিচিপাল বোৰ্ডৰ চেয়াৰম্যান; অসম-সাহিত্যিক-সন্মিলনী, অসম-ছাত্ৰ সন্মিলনী, অসম-শিক্ষক-সন্মিলনী, আহোম-সভা-সন্মিলনী, অসম-মণ্ডল-কাননৃগু-সন্মিলনী, অসম-সংৰক্ষিণী-সভা-সন্মিলনী, জয়মতী-তিথি-সন্মিলনী, অসম-এচোচিয়েচন-কনফাৰেঞ্চ প্ৰভৃতিৰ সভাপতি; 'বিজুলী', 'উষা' আৰু 'বন্তি'ৰ সম্পাদক;

অসমীয়া সাহিত্যিক পেঞ্চনাৰ্

ৰায়বাহাদুৰ শ্ৰীযুত পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা,

এম্, আৰ, এ, এচ,

ৰচিত।

চতুৰ্থ তাঙৰণ।

তেজপুৰ,

১৮৬৫ শক।

মূল্য ১।০ পাঁচসিকা

তেজপুৰ, অসম,
লীলা-এজেঞ্চিৰপৰা
গ্ৰন্থকাৰৰ দ্বাৰাই প্ৰকাশিত।

কলিকতা,
৮৫নং অপাৰ চাৰ্কুলাৰ ৰোডস্থিত
'ভাৰতমিহিৰ প্ৰেছত'
শ্ৰীযুগলচৰণ দাসৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত

১। পাতনি।

অসমীয়া উপন্যাস বুলিবলৈ আজিলৈকে এখনো পুথি ওলোৱা নাই। সেই অভাৱ আৰু দুৰ্ণাম গুচাবৰ মনেৰেই "লাহৰী" ৰচিবলৈ হাতত লোৱা হয়। কিন্তু পুথি ৰচনাৰ ফালে ৰচোঁতাৰ এয়ে পোন্‌-প্ৰথম উদ্যম,—এই "লাহৰী"য়েই তেওঁৰ মনে-পতা গ্ৰন্থাৱলীৰ লখিমী। এতেকে, ইয়াত যে অনেক আসোঁৱাহ ৰৈছে, তাক নকলেও হয়; গুণগ্ৰাহী বাইজে ন-লিখাকৰ দোষাদোষত নালাগি, সামান্য গুণৰ ভাগ গ্ৰহণ কৰিলেই লিখকে তেওঁৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হৈছে বুলি মানিব।

কোৱা বাহুল্য মাথোন যে, কলিকতাত প্ৰতিষ্ঠিত "ফুকন-মজিন্দাৰ" কোম্পানীৰ এজেঞ্চিয়ে পুথিখনৰ প্ৰথম তাঙৰণ পোহৰলৈ উলিয়াই নিদিয়া হলে, "লাহৰী" সতকাই পোহৰলৈ ওলোৱাৰ আশা নাছিল। সেই বাবে আমি সেই কোম্পানীৰ গৰাকী শ্ৰীযুত দুৰ্গানাথ শৰ্ম্মা ফুকনদেৱলৈ এই ছেগতে আমাৰ শলাগৰ শৰাই আগ বঢ়াইছোঁ। ইতি—

কলিকতা,
৬৭নং, মিৰ্জ্জাপুৰ ষ্ট্ৰীট্‌।
১৫ আহিন, ১৮১৪ শক।

বিনীত,
শ্ৰীপদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা।

২। পাতনি।

পাঁচ বছৰমানৰ ভিতৰতে ১ম, তাঙৰণৰ "লাহৰী" গ্ৰাহকক বিলাবলৈ নাইকিয়া হল। সেই কাৰণে, তাৰ পাচৰ দুবছৰমান আমি গ্ৰাহকবৰ্গৰ তাগিদ্‌ সহিব লগাত পৰোঁ। তাৰ পাচত, এতিয়া বহু প্ৰবন্ধেৰে এই দ্বিতীয় তাঙৰণ উলিওৱা হৈছে। এই তাঙৰণৰ সংস্কাৰত পুথিৰ কলেৱৰ আগতকৈ অলপ বাঢ়িল; গতিকে, পুথিৰ মূল্যও ৫০ তিনিসিকিলৈ চৰিল। ইতি—

তেজপুৰ, অসম।
১৫ আহিন, ১৮২৩ শক।

ৰচোঁতা—গ্ৰন্থকাৰ।

৩। পাতনি।

২য়, তাঙৰণৰ "লাহৰী" সমুদায় বিক্রি হোৱাত, আকৌ পাবলৈ নাইকিয়া হল। এইবাৰ ভালেমান দিন গ্রাহকক পুথি যোগাব নোৱাৰি দুখিত হৈ, বহু প্রবন্ধেৰে এই তৃতীয় তাঙৰণ উলিৱা হৈছে। এইবাৰৰ সংস্কাৰত পুথিৰ কলেৱৰ ভালেমান চৰি উঠাত, ইয়াৰ বেচো ১৲ এটকালৈ চৰিল। ইতি—

তেজপুৰ, অসম।
১৫ জেঠ, ১৮৪৬ শক।

বৰচোঁতা—গ্রন্থকাৰ।

৪। পাতনি।

৩য়, তাঙৰণত "লাহৰী" ক্রমে মেট্রিকুলেচন আৰু আই, এ, মহলাথীৰ পাঠ্য নির্দ্ধাৰিত হোৱা হেতুকে, ইয়াৰ কাটন বহুল হোৱাত, এই পুথি সোনকালে ঢুকাল; কিন্তু আমাৰ আন-আন গ্রন্থাদিৰ নতুন নতুন তাঙৰণ উলিৱাত আমি ব্যস্ত থকাৰ কাৰণে, এই চতুর্থ তাঙৰণ ছপা কৰোৱাত ভালেমান দিন পলম হল; সেইবাবে আমি ৰাইজৰ ওচৰত ক্রুটী মার্জ্জনা মাগিছোঁ। চতুর্থ তাঙৰণত আগৰ দোষাদোষ পার্য্যমানে পৰিশোধন কৰাৰ উপৰি, ভিতৰ-ভাগতো ভালেমান ভাল ভাল সমল ভৰাবলগীয়া হোৱাত, পুথিৰ কলেৱৰ আকৌ বাঢ়ি উঠিল; গতিকে, "লাহৰী"ৰ মুল্যও ১।০ পাঁচসিকিলৈ চৰিল। ইতি—

"পদ্মকুটীৰ", তেজপুৰ, অসম।
১৫ বহাগ, ১৮৬৫ শক।

বৰচোঁতা—গ্রন্থকাৰ।

উচ্ছৰ্গা।

মোৰ

অতি চেনেহৰ

মৃণালীয়া ভনী,

ৰায়বাহাদুৰ শ্ৰীযুত ৰাধাকান্ত সন্দিকৈৰ

প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যা,

৺নাৰায়ণী দেৱী সন্দিকৈয়িনী

আইদেউৰ পৱিত্ৰ নামত

"সৰুককাইদেউৰ"

স্নেহ-স্মৃতি-তৰ্পণ।

ৰচোঁতা।

লাহৰী।

১। আধ্যা।

পামপুৰ।

অসমত "মানৰ দিন" এটা বৰ আপদীয়া যুগান্ত। অসমীয়াৰ মানত আজিকালি তাৰ বিবৃতি সাধুকথাৰ নিচিনা হৈ হৈছে। সেই আপদৰ কথা নজনা বা নুশুনা মানুহ এতিয়া নাই বুলিলেও বঢ়াই কোৱা নহয়। আজিও সেই দুৰ্দান্ত মান-জাতিৰ আসুৰিক অত্যাচাৰৰ কথা শুনিলে চকু-লো টুকিব লগীয়া হয়। আগৰদিনীয়া বুঢা মানুহৰ মুখে সেই অত্যাচাৰত কোৱা অসমীয়া মানুহৰ দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা শুনিলে, আজিও লৰা-ছোৱালী ভয়ত অস্থিৰ হয়। সেই সময়ত সদৌ মানুহৰ ওপৰত এটা দৈবিক অভিশাপ পৰিছিল বুলিব পাৰি। কিয়নো, সেই বিপদ যে অকল অসমত হে ঘটিছিল এনে নহয়, আন-আন দেশ-প্ৰদেশতো একে সময়তে একে প্ৰকাৰৰ উৎপাতে তোলপাৰ লগাইছিল।

পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া ঘাই-মন্ত্ৰী থাকোঁতেই প্ৰথমবাৰ মানে অসম আক্ৰমণ কৰেহি। মান-সেনাৰ লগত ৰণ দিবলৈ অসমীয়া সেনা পঠিয়াই, ইফালে বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আকস্মিক-মৃত্যুৰ মুখত পৰিল। বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ মৃত্যুৰ পাচত, তেওঁৰ সুযোগ্য পুত্ৰ ৰুচিনাথ গোহাঞিদেৱে দেউতাকৰ বিষয়-বাব ললে। পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু বদনচন্দ্ৰ বা "মান-অনা-বৰফুকন" দুইৰো ভিতৰত আগৰেপৰা ঘৰুৱা কথাত মনান্তৰ আছিল। তদুপৰি, পূৰ্ণানন্দ ডাঙৰীয়াৰ মৃত্যুৰ পাচত, স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ কাৰণে, চন্দ্ৰকান্ত সিংহ স্বৰ্গদেৱো প্ৰকাশ্যে বৰফুকনৰ ফলীয়া হল। ইয়াতে বৰফুকনে কঁকালত বেচি বল পাই, পুৰণি শত্ৰুতাৰ প্ৰতিশোধ দিবৰ অভিপ্ৰায়ে গোপনে ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ বিপক্ষে ষড়যন্ত্ৰ কৰে। পিচে, সেই কথাৰ সন্তেদ পাই ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া তেওঁৰ ফলীয়া জনচাৰেক বৰুৱা, ফুকন আদি বিষয়াৰে সৈতে গোপনে গুৱাহাটীৰ ফালে ভটীয়াই গল। তাৰ পাচত, বৰফুকনে তেওঁবিলাকক ৰংপুৰত নাপাই, তেওঁবিলাকৰ ঘৰ-বাৰী, আত্মীয়-কুটুম্বাদিৰ ওপৰতে খং সাৰিবলৈ ধৰিলে; কিন্তু সদৌশেহত ৰাজমাও দেউতাৰ ষড়যন্ত্ৰত বদনচন্দ্ৰয়ো অকালতে মানৰলীলা সামৰিব লগাত পৰিল। বৰফুকনৰ মৃত্যুৰ পাচত, ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আকৌ ৰংপুৰলৈ উলটি আহিল। কিন্তু, তেওঁৰ লগত যোৱা অন্যান্য বিষয়াসকলে আৰু উলটিবলৈ মন নেমেলিলে; সিবিলাকে গুৱাহাটীতে কিছুকাল থাকি, একেবাৰে ভৱিষ্যত-বিপদৰ হাত সাৰিবৰ মনেৰে, ঠাইতে ব্ৰহ্মপুত্ৰ পাৰ হৈ, উত্তৰপাৰে ন-কৈ মাটি ভাঙি, "পামপুৰ" নামেৰে এখনি গাওঁ পাতি তাতে বসতি কৰি থাকিল। সেই বিষয়াসকল ভাগি আহোঁতে লগত তেওঁবিলাকে বেটী-বন্দী, লগুৱা-লিগিৰী, পাইক-লিকচৌ আদিও লৈ আহিছিল। সেই বেটী, বন্দী, পাইক আদিৰ দ্বাৰাই পামপুৰত খেতি-পথাৰ কৰাই বিষয়াসকলে মহাসুখেৰে প্ৰবৰ্ত্তি দিন নিয়াবলৈ ধৰিলে।

সেই বিষয়াসকলৰ মাজত কীৰ্ত্তিনাথ বুঢ়াগোহাঞি নামেৰে ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ভাণ্ডৰীয়াৰ বংশৰ এজনা বিষয়া আছিল। তেওঁ উজনিত থাকোঁতে ডেকাফুকনৰ বিষয়-বাব পাইছিল; গতিকে, তেওঁ এজন প্ৰতাপী লোক আছিল। তদুপৰি, নিজৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰৰ গুণত ৰাজহৰ মাজত তেওঁ এজন বৰ আদৰণীয় আৰু পূজনীয় পুৰুষ আছিল। তেওঁৰ ভাৰ্য্যাও এগৰাকী অতি সুন্দৰী, সাদৰী আৰু গুণৱতী তিৰোতা আছিল। পুৰুষৰ সমাজত তেওঁৰ স্বামী যেনে, তিৰোতাৰ সমাজত তেৱোঁ তেনে এগৰাকী আদৰুৱা আৰু পূজনীয়া ৰমণী আছিল। স্বামী ভাৰ্য্যা দুইৰো মাজত দাম্পত্য প্ৰেম এনে গভীৰ আছিল যে, সিবিলাকৰ ভিতৰত কোনো আসুৱা-অশান্তিৰ কথা হে নালাগে, কেতিয়াও কোনো কথাত অমিল ভাৱ দেখা নগৈছিল। আৰু, গৃহস্থী কৰ্ম্মত দুয়ো এনে উদ্যোগী আছিল যে, পামপুৰৰ নতুন ঘৰ বাৰী বছেৰেকৰ ভিতৰতে সিবিলাকে ৰংপুৰৰ আগৰ ঘৰ-বাৰীৰ দৰে চকুত-লগা কৰি তুলিলে। উজনিত থাকোঁতেও কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ফুকন এজন বৰ চহকী মানুহ আছিল। কিন্তু, সংসাৰতে দেখিবলৈ পোৱা যায় যে, যাৰ খাবলৈ-পিন্ধিবলৈ সৰহ, তাৰ খাওঁতা পিন্ধোঁতা তাকৰ; যাৰ খাবলৈ-পিন্ধিবলৈ তাকৰ, তাৰ আকৌ খাওঁতা-পিন্ধোঁতা সৰহ। ইয়াৰ প্ৰমাণ কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকনৰ গাতে ভালকৈ ফলিয়ায়; তেওঁ যদিও বৰ চহকী লোক আছিল আৰু জনা-বুজা গুণৱতী ভাৰ্য্যাৰ সংসৰ্গত বৰ সুখীয়া আছিল, তথাপি তেওঁৰ আন্তৰিক আক্ষেপ-বেজাৰৰ সীমা নাছিল। কাৰণ, তেওঁৰ বয়স গুৱাহাটীলৈ ভটীয়াই আহিবৰ সময়ত ডুকুৰি বছৰৰ ওপৰ হৈছিল। প্ৰায় আদহীয়া হব লগা হল, সিমান দিনলৈকে তেওঁ নিজৰ সন্তান বুলিবলৈ লৰা-ছোৱালীৰ মুখ নেদেখিলে! উজনিত থাকোঁতে কত কি যে পূজা-সেৱা, যাগ-যজ্ঞাদি কৰালে, তথাপি তেওঁৰ সেই কামনা পূৰ্ণ নহল। তেওঁৰ গুণৱতী ভাৰ্য্যাই, বংশৰ নাম ৰক্ষাৰ্থে, তেওঁক আৰু এগৰাকী ভাৰ্য্যা বিয়া কৰাবলৈ

সততে অনুৰোধও কৰিছিল, কিন্তু কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে এগৰাকী ভাৰ্য্যাৰ বৰ্ত্তমানে দ্বিতীয়া ভাৰ্য্যা গ্ৰহণ কৰাৰ কু-ফললৈ গমি চাই, তেনে অবিবেচনাৰ কাম কৰিবলৈ আগ নাবাঢ়িলে। আন্তৰিক সিমান বেজাৰ বুলিও, তেওঁৰ বাহ্যিক ভাব-গতি, চলন-ফুৰণ ইত্যাদিলৈ চাই কোনেও কব নোৱাৰিছিল যে, তেওঁৰ অন্তৰত কিবা অশান্তিয়ে ঠাই পাইছিল। পিচে, গুৱাহাটীলৈ অহাৰ বছৰচাৰেকৰ পাচতে, এজন সাধক সন্ন্যাসীৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা-সাক্ষাৎ হয়। সন্ন্যাসীজনৰ ভাব-গতি দেখি তেওঁলৈ গোহাঞিদেৱৰ বৰ ভক্তি হল। তাৰ পাচত, তেওঁৰে সৈতে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা পাতোঁতে কথা-প্ৰসঙ্গত কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ অন্তৰৰ কথা বাজ হৈ পৰিল। সেই বাবে সন্ন্যাসীজনে তেওঁক পুতৌ কৰি এটি ঔষধ দিলে। সেই ঔষধ আনি ভাৰ্য্যাক সেৱন কৰোৱাৰ মাহচাৰেকৰ পাচতে তাৰ গুণ ধৰিলে; কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ বহু দিনৰ আশা পূৰণ হবৰ আগন্তুক মিলিলে। তাৰ পাচত, যথাসময়ত তেওঁৰ জ্ঞানৱতী আৰু গুণৱতী ভাৰ্য্যাৰপৰা এটি সুন্দৰী আৰু সুলক্ষণা কন্যা লাভ হল; কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকন আৰু তেওঁৰ মৰমৰ ভাৰ্য্যাৰ অন্তৰত আনন্দৰ সীমা নাথাকিল।

সেই ছোৱালীটি ছমহীয়ামান চালুকীয়া হোৱালৈকে ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া গুৱাহাটীতে আছিল। সেই ছমাহতে ছোৱালীটি বৰ মোহলগা আৰু চকুতলগা হৈ উঠিল। বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই মৰমতে নিজৰ বংশৰ সেই ছোৱালীটিক "লাহৰী" বুলি মাতিছিল। পাচলৈকো ছোৱালীটিৰ সেই আদৰুৱা নামেই নাম হল। বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আকৌ উজনিলৈ যোৱাৰ ছমাহমানৰ পাচত ছোৱালীটি খোজ কাঢ়িব পৰা হল। মৰমিয়াল পিতৃ-মাতৃৰ আদৰ পাই, চালুকীয়া "লাহৰী" পাহোৱাল লুতুৰপুতুৰটি হৈ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকন আৰু তেওঁৰ প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যাই বহুত দিনৰ আশাৰ ফল লাহৰীক পাই আগৰ আক্ষেপ-সন্তাপ সকলো পাহৰিলে!

ইতিপূৰ্ব্বতে কৈ অহা হৈছে যে, কাৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ফুকন আৰু তেওঁৰ গুণৱতী ভাৰ্য্যা দুয়ো বৰ উদ্যোগী স্বামী-ভাৰ্য্যা আছিল। পামপুৰত লাহৰী ৰূপে-গুণে বাঢ়ি অহাৰ দৰেই, সিবিলাকৰ সেই গুণো বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। তেওঁবিলাকক দেখি-শুনি আন-অন বিষয়া সকলো নিজ-নিজ পৰিশ্ৰমৰ বলত অতি অলপ দিনৰ ভিতৰতে টনকিয়াল হৈ উঠিল। বিষয়াসকলে পতা পামপুৰত আন-আন মানুহো দুঘৰ-চাৰিঘৰকৈ আহি বহিবলৈ ধৰাত, লাহে লাহে গাওঁৰ সীমা চাৰিওফালে বৰ বহল হৈ উঠিল। এই ন-কৈ আহি বসতি কৰা মানুহবিলাক বিষয়াসকলৰ পাইক স্বৰূপ হল। এই দৰে, বিষয়াসকল ৰংপুৰত থাকোতে যেনে সুখত আৰু সুচলত আছিল, পামপুৰত তাতোকৈ অধিক সুখত আৰু সুচলত হৈ থাকিব পৰা হল। মুঠতে, কবলৈ গলে, বিষয়াসকলৰ পক্ষে এই পামপুৰ এখন মহাসুখৰ ঠাই আৰু আন-আন ইতৰ মানুহৰ পক্ষে ই শান্তিধাম যেন হৈ উঠিল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ সদ্‌গুণৰ চিনাকি আগেয়েই অলপ দিয়া হৈছে; তেওঁ নিজ গুণৰ বলতে ৰংপুৰত থকাৰ দৰে, এই পামপুৰতো সকলোৰে মাজত গণ্য, মান্য আৰু পূজনীয় লোক হৈ উঠিছিল।

এইখিনিতে আমি ছেগ বুজি আৰু আন এজন বিষয়াৰ বিষয়েও উমুকিয়াই থওঁ। পামপুৰীয়া বিষয়াসকলৰ মাজত শূলধৰ বৰগোহাঞি নামেৰে এজন গণ্য-মান্য লোক আছিল। তেওঁ বৰ হোজা স্বভাৱৰ মানুহ আছিল। ‘বৰগোহাঞি’ তেওঁৰ ৰাজঘৰীয়া খিতাপ নহয়, বংশীয়া উপাধি হে। তেওঁৰ বিশেষ কোনো বিষয়-বাব নাছিল; বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ ভতিজাক বুলি হে তেওঁকো বৰগোহাঞি খিতাপেৰেই মতা যায়। তেওঁ কোনো এজন লাগতিয়াল বিষয়া নাছিল যদিও, পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু চন্দ্ৰকান্ত সিংহ স্বৰ্গদেৱৰ বৰ আদৰৰ মানুহ আছিল। গতিকে, তেওঁ কোনো বিষয়-বাব নোপোৱাকৈয়ে বৰ ধনী, মানী আৰু প্ৰতাপী লোক আছিল। তেওঁৰ

গৃহিণী গৰাকী কিন্তু বৰ চলাহী তিৰোতা আছিল। তেওঁৰ হোজা গুণ আৰু গৃহিণীৰ চতুৰালিৰ বলতে বৰগোহাঞিদেৱৰ আগেয়েও ধনী আছিল, এতিয়াও অলপ দিনৰ ভিতৰতে কীৰ্ত্তিনাথ বুঢ়াগোহাঞিদেৱৰ সমানে ধনী হৈ উঠিল। শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ ধনবৰ গোহাঞিদেৱ নামেৰে একেটি মাথোন পুতেক আছিল; পামপুৰলৈ প্ৰথমে অহা বছৰতে ধনবৰৰ বয়স আঁঠ বছৰহে সোমাইছিল। দেউতাক যেনে হোজা, পুতেক তদ্বিপৰীতে তেনে ধূৰ্ত্ত আৰু তীখামখৰা লৰা আছিল; সদৌ কথাতে ধনবৰে পিতৃৰ বিপৰীত স্বভাৱৰ মানুহ হৈ উঠাৰ চিনাকি দিছিল।

এদিন ছেগ বুজি ধনবৰৰ মাক লাহৰীৰ মাকৰ ঘৰলৈ আহি কথা-বাৰ্ত্তা পাতি আছে, এনেতে লাহৰীক ওমলাই লৈ ফুৰা বুঢ়ী বান্দী 'চাকুলী বাই' ওলালহি। বুঢ়ীয়ে ৰংকৈ সুধিলে, "এ, আই, আপোনাসকলে নো কি 'বিয়নী মেল' পাতিছে?" ধনবৰৰ মাকে ৰং-মনেৰে এই বুলি উত্তৰ কাটিলে, "এৰা, ভাল তোৰ মুখত ওলাইছে, সেইটি সমন্ধ মিলিলে ভালেই; মোৰো একেটি লৰা, এখেতৰো একেটি ছোৱালী।" লাহৰীৰ মাকে মাজতে মাত লগালে, "নানিব সেইবোৰ কথা মনলৈ এথোন; বোলে, 'সাধি সাধি সাধনীক পালোঁ, সাধনীক দিবলৈ ঠাই নাপালোঁ'; তাই বা কেতিয়া কাৰ লৰা, কাৰ ছোৱালী হয়গৈ কি ঠিক, বিধিৰ লিখন কোনে জানে?" এনেতে, চাকুলী বাইৰ কোলাৰপৰা নামি, মাকৰ ডিঙিত সাবটি ধৰি, লাহৰীয়ে থুন্থুনাই কলে, "ইঃ, আমি হলে ধনবৰৰ লগত নোমলোঁ, সি বৰ দুষ্ট, বৰ বেয়া।" ধনবৰৰ মাকে মাত লগালে, "কিনো দুষ্টালি কৰিলে সি?" লাহৰীয়ে উত্তৰ দিলে, "সিদিনা সি ভাকুচীক চুলি-জোকৰা দিছিল; আৰু মোৰ দৰা-কন্যাযোৰ হাতৰপৰা কাঢ়ি নি সি বকৰানিত পেলাই দিছিল।" শুনি, দুই মাক আৰু চাকুলী বায়ে কিৰিলি মাৰি হাঁহিবলৈ ধৰিলে!

২। আধ্যা।

ৰংপুৰ।

বদন বৰফুকনৰ মৃত্যুৰ পাচত, ৰাজমাও-দেউতাই ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াক ৰংপুৰলৈ মাতি পঠিয়ালে। কিন্তু, বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া বৰ সন্দিহান লোক। ৰুচিনাথ ডাঙৰীয়াৰ জনা আছিল যে, চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱে তেওঁৰ দেউতাক ৺পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ বিপক্ষে মান অনোতা বৰফুকনক পেটে-পেটে টিপ্ দিছিল। গতিকে, চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱে তেওঁৰ প্ৰতিও যে শত্ৰুতা আচৰণ কৰিব পাৰে, সেই কথাত তেওঁ আশঙ্কা কৰিছিল। কিন্তু, সেই বুলি ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আওকণীয়া হৈ বহি নাছিল; তেওঁ তলে তলে সৈন্য-সামন্ত গোটাই লৈ, আকৌ উজাবলৈ কাৰবাৰ কৰিলে। চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱক ভাঙি, ৰাজেশ্বৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱৰ বংশৰ পুৰন্দৰসিংহ গোহাঞিদেৱক ৰজা পাতিবলৈ তেওঁ মনে-মনে ঠিক কৰিলে। সেই সময়ত পুৰন্দৰসিংহ গোহাঞিদেৱৰ দেউতাকৰে সৈতে চিল্মাৰিত আছিলগৈ। ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই পুৰন্দৰসিংহ গোহাঞিদেৱৰ দেউতাক ব্ৰজনাথ গোহাঞিদেৱলৈ নিজৰ মনৰ কথা ভাঙি পত্ৰ লিখিলে। ব্ৰজনাথ গোহাঞিদেৱে পুতেক পুৰন্দৰসিংহ গোহাঞিদেৱক লগত লৈ যথাসময়ত গোপনে গুৱাহাটী পালেহি। তাৰ পাচত, ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই সৈন্য-সামন্ত লগত লৈ আকৌ ৰংপুৰ নগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। সেই কথাৰ সম্ভেদ পাই, চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱে লুকু ডেকাফুকন নামেৰে এজন বিষয়াক ৰাজ্য-ভাৰ গতাই দি পলাই ফাট্ মাৰিলে। লুকু

ডেকাফুকনৰ লগত ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ চুৰ্‌চুৰীয়াকৈ এখন ৰণ লাগিল। ৰণত ডেকাফুকন পৰিল; বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই পুৰন্দৰসিংহ গোহাঞিদেৱক যুৱৰাজ পাতিলে।

ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া যদিও মৰমিয়াল লোক আছিল, তথাপি চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱ তেওঁৰ দেউতাক পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই পতা ৰজা বুলি হে তেওঁৰ বিশেষ অনিষ্ট কৰিবলৈ তেওঁ কাববাব নকৰিলে; কিন্তু বদনচন্দ্ৰ বৰফুকনৰ শত্ৰুতা আৰু অত্যাচাৰৰ কথা তেওঁ পাহৰিব নোৱাৰিলে। বৰফুকনে যেনেকৈ তেওঁক নাপাই তেওঁৰ ঘৰ-বাৰী, বয়-বস্তু আৰু আত্মীয়-কুটুম্বাদিৰ ওপৰতে খং সাৰিলে, সেই দৰে বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়ায়ো বৰফুকনৰ ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙি বয়-বস্তু লুট্‌পাট্‌ কৰি নগুৰনাস্তি কৰিলে। তদুপৰি, বদনচন্দ্ৰৰ পৰিয়াল আৰু আত্মীয়-কুটুম্বাদিক নানা তৰহৰ উগ্ৰ দণ্ড দি বিষম অত্যাচাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই অত্যাচাৰৰ প্ৰকোপত বৰফুকনৰ ফলীয়া আৰু তেওঁৰ সম্পৰ্কীয় মানুহ যেয়ে যিফালে পাৰিলে সেইফালেই ফিৰিঙতি ভগা দি ভাগিবলৈ ধৰিলে।

সেই অত্যাচাৰৰ সময়ত থাওকৰু মৰাণ-বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ দ্বিতীয় পুত্ৰ, চাওফ্ৰংডাম বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ কনিষ্ঠ সহোদৰ, কুন্‌কাই গোহাঞি-বৰুৱাৰ যৈদৰ শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা নামেৰে এজনা বিষয়া আছিল; তেওঁ তেতিয়া মৰাণ-গোহাঞি বৰুৱাৰ বিষয়-বাব পাইছিল। তেওঁ বৰফুকনৰে সৈতে জীয়াৰী-সম্বন্ধৰ সম্বন্ধীয়া আছিল; গতিকে তেওঁৰ ওপৰতো বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ ভায়েক মৰঙিখোৱা গোহাঞিৰ কোপ-দৃষ্টি অতি তীব্ৰ ভাৱে পৰিল। কিন্তু, যদিও বৰফুকনৰ সম্বন্ধীয়া মানুহ, তথাপি তেওঁ বৰফুকনৰ অত্যাচাৰাদিৰ লগত কোনো সম্পৰ্ক ৰখা নাছিল; বৰঞ্চ, তেওঁ বৰফুকনক এনেবিলাক অন্যায় কাৰ্য্যৰপৰা ক্ষান্ত হবলৈ বৰকৈ অনুৰোধ হে কৰিছিল। তেওঁৰ নাম যেনে, তেওঁৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰও তেনে আছিল। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা এনে শান্ত

স্বভাৱৰ লোক আছিল যে, সেই উৎপাত্ আৰু অত্যাচাৰৰ সময়ত তেওঁক এজন শান্তিৰ আধাৰ যেনকৈ হে মানুহে মানিছিল। তেওঁৰ ভাৰ্য্যাও সেই দৰেই এগৰাকী বৰ গুণৱতী আৰু জ্ঞানৱতী তিৰোতা আছিল; সিবিলাকৰ সন্তান বুলিবলৈ একেটি মাথোন পুতেক আছিল। পুতেকটি সেই অত্যাচাৰৰ সময়ত সাতবছৰীয়া হৈছিল; তেওঁৰ নাম কমলনাথ গোহাঞি-বৰুৱা। তেওঁ সৰুৰেপৰা দেখিবলৈ এনে সুন্দৰ আৰু বেথা-লগা আছিল যে, সাতবছৰীয়াটিলৈকে আইতাক, দেউতাক আৰু ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলোৰে মানত তেওঁ কোলাৰ ছমহীয়া চালুকীয়া লৰা যেন হে আছিল। যাৰ ঘৰলৈকে যায়, তাতে ইটোৱে-সিটোৱে কোলাত লওঁতেই কমল গোহাঞিদেৱৰ মাটিত নামিবলৈকে নাপায়। বাটত বা মানুহৰ ঘৰৰ আগেদি কেতিয়াবা লগুৱাৰ হাতত ধৰি ধেমালিত ডেও দি ফুৰা কমলক দেখিলে, যেয়ে যতে থাকে সেয়ে তবেপৰা ঠৰ্ লাগি চাই থাকে। আন কি, 'কমল মইনা'লৈ চাওঁতে সূতা-কটা বুঢ়ীৰ হাতৰপৰাও সূতা সৰি পৰে! এনে পূৰ্ণিমাৰ জোন যেন সুন্দৰ লৰাৰ পিতৃ-মাতৃ যে কিমান সুখীয়া আছিল, তাক অনুমানত হে ভালকৈ বুজিব পাৰি। সৃষ্টিকৰ্ত্তাই যাক যেনে সুন্দৰ কৰি স্ৰজন কৰে, তাক্ তেনে সদ্গুণেৰেও অলঙ্কৃত কৰে। সততে দেখিবলৈ পোৱা যায় যে, দেৱতুল্য মানুহৰ গুণো দেৱযোগ্য হয়। কমলনাথ গোহাঞি-বৰুৱাদেৱৰ লৰাকালত তেওঁৰ সদ্গুণৰ চিনাকিলৈ আৰু স্বভাৱ-চৰিত্ৰাদিলৈ চাই, তেওঁক শান্তিময় শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ সুযোগ্য সন্তান বুলি সকলোৱে মানিছিল। কমল গোহাঞিদেৱৰ যদিও সৰুৰেপৰা সকলোৱে আদৰ পাই অতি আলসুৱা হৈ উঠিছিল, তথাপি তেতিয়াৰেপৰা তেওঁক পুৰুষৰ কামত বৰ অনুৰাগী দেখা গৈছিল। বিশেষকৈ, লিখা-পঢ়াত তেওঁৰ বৰ ধাউতি আছিল। আঠবছৰীয়াটিতে তেওঁ কেইবাটাও কিতাপ লুটিয়াইছিল। আমি কমল গোহাঞিদেৱৰ কথা সম্প্ৰতি ইমানতে এৰি, এই ছেগতে আকৌ কচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ভাঙৰীয়া আৰু

তেওঁৰ ভায়েক মৰঙ্গিখোৱা গোহাঞিৰ অত্যাচাৰৰ বিষয়ে আৰু অলপ বহলাই উন্নুকিয়াওঁ।

দিনে দিনে বৰফুকনৰ সম্বন্ধীয়া মানুহৰ ওপৰত ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু মৰঙ্গিখোৱা গোহাঞিৰ অত্যাচাৰ তাল পৰিমাণে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া বিবেচক লোক আছিল; তেওঁ নিজৰ একে বংশমূলৰপৰা উদ্ভৱ হোৱা শান্তিময় শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ ওপৰত নিজে একো অত্যাচাৰ কৰা নাছিল। কিন্তু, মৰঙ্গিখোৱা গোহাঞিৰ কোপ-দৃষ্টি সৰু-বৰ, ভাল-বেয়া, নিলগীয়া-সম্বন্ধীয়া সকলোৰে ওপৰত সমভাৱে পৰিছিল; কেতিয়াবা সৰু বা শান্তৰ ওপৰত তেওঁৰ অত্যাচাৰ একোব চৰা হে দেখা গৈছিল। শেষতিকে, শান্তিৰাম গোহাঞিবৰুৱাৰ ওপৰতো তেওঁৰ উগ্ৰ দৃষ্টি পৰে। পাচলৈ মৰঙ্গিখোৱা গোহাঞিৰ আসুৰিক উপদ্ৰৱ ইমান অসহ্য হৈ উঠিল যে, শান্তিময় শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱায়ো তাত হাৰ মানিব লগাত পৰিল। সদৌশেহত, তেওঁ নিৰুপায় হৈ, অন্যান্য চুবুৰীয়া আৰু কুটুম্বাদিৰ দৰে, ঘৰ-বাৰী এৰি গুৱাহাটীলৈ ভটীয়াই যাবলৈ ঠিক কৰিলে। কিন্তু, ঘৰ-বাৰী এৰিব লগাত পৰিল বুলিও, তেওঁ অন্যৰ দৰে পলাই ফিৰিঙ্গতি ওফৰাদি ওফৰা মানুহ নাছিল। কমল তেতিয়া নিচেই লৰা; ভগনীয়া মানুহৰ দুখ-কষ্ট সহিব পৰা নৌ হয়। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই সেই কোমল কমল আৰু মৰমৰ ভাৰ্য্যাই দুখ পায় বুলিয়েই নাৱেৰে ভটীয়াবলৈ স্থিৰ কৰিলে। সেই সময়ত ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়া আৰু মৰঙ্গিখোৱা গোহাঞিৰ প্ৰতাপ অতি প্ৰবল আছিল বুলিও, শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই ইচ্ছা কৰা মাত্ৰে দুখীয়া চুবুৰীয়া প্ৰজাই মৰণত শৰণ দি নাৱৰীয়াই সৈতে নাও আনি গোহাঞি বৰুৱাৰ ঘাটত বান্ধিলেহি। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা দেশ এৰি বিদেশলৈ যাবলৈ ওলাইছে বুলি শুনা মাত্ৰকে সুখী-দুখী সকলোৱে শক্তি অনুসৰি যেয়ে যি পাৰিলে হাতত লৈ গোহাঞি-বৰুৱাদেৱক

সাক্ষাৎ কৰিবলৈ আহি চৰাঘৰ ভৰি পৰিল। সিফালে, ভিতৰত ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলে কমলক কোলাত লৈ কন্দা-কটা লগাইছে; আৰু কমলৰ আইতাকক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ অহা তিৰোতা ভিতৰত বুলনি ভৰি পৰিছেহি। আজি শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ চুবুৰীয়া দুখীয়া প্ৰজাসকল সদ্গুণৰ পূজাত বিয়ামোহ দি পৰিছে! আজি এই দুখীয়া প্ৰজাসকলে ৰাইজৰ ৰাজহুৱা বস্তু শান্তিক হেৰুৱাৰ লগাত পৰিছে! এতিয়াৰ অসমত যেই এটা আপুৰীগীয়া দৃশ্য, পুৰণি অসমতো সি এটা সততে নেদেখা বিৰল দৃশ্য। বাহিৰৰ চৰাত গোহাঞি-বৰুৱাক চাৰিওফালে বেৰি লৈ সকলো বেজাৰত জঁয় পৰিছে। ভিতৰত কোঙাকুলি, আন্দোলা-আন্দুলিৰে তোলপাৰ লাগিছে। ইফালে বস্তু বন্ধাই বস্তু বান্ধিছে; নাৱত ভৰা দিয়াই ভৰা দিছেগৈ। কিন্তু, কিনো দিছে, কিনো বান্ধিছে, গোহাঞিবৰুৱা-বৰুৱানীৰ একো খবৰ নাই। কমল নিচেই সৰু যদিও, বৰ তীক্ষ্ণ বুদ্ধিৰ লৰা আছিল; তেওঁৰ দেউতাক, আইতাক আৰু তেওঁৰ নিজৰ লগত সেই মানুহবিলাকৰ কি সম্বন্ধ আৰু সিবিলাকনো কিয় এনে ব্যাকুল, সেইটো তেওঁ বেচকৈ বুজিব পাৰিছিল। ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলক কান্দিবৰ দেখি কমলেও উচুপি উচুপি কান্দি ফুৰিছিল। কিন্তু, যি চুবুৰীয়া কমলৰ মৰমতে মৰি যায়, তেনে চুবুৰীয়াই তো সেই কমলৰ কোমল প্ৰাণত ব্যথা দিবলৈ ভাল নাপায়! আৰু, মিছাতে কন্দা-কটা লগাই তেওঁবিলাকৰ বেজাৰ বঢ়োৱাৰ সকাম নাই ভাবি, লৰালৰিকৈ সকলোৱে লাগি ভাগি গোহাঞি-বৰুৱাক লৰা-তিৰোতাৰে সৈতে নি নাৱত তুলি দিলেগৈ। অলপ পৰৰ পাচতে নাও মেলি দিয়া হল। আগ বঢ়াই থবলৈ যোৱা সকলোটিয়ে চকুৰে দেখালৈকে কাঠৰ পুতলাশাৰীৰ দৰে একে ঠৰে চাই আছিল; তাৰ পাচত পৰস্পৰে চকু-চোৱাচুই কৰি বুজাবুজি হল যে, আজি হে তেওঁবিলাকৰ শান্তিধাম যেন ৰংপুৰ চহৰ অশান্তিৰ থল যেন অৱস্থাত এৰি শান্তিয়ে চিৰকাললৈ বিদায় ললে!

ভটীয়নি পানী পাই নাৱৰীয়াই হেলাৰাঙ্গে কোবাকুবিকৈ নাও বাবলৈ ধৰিলে। ডুভঁৰমান বেলি থাকোঁতেই দিখৌমুখেদি নাও বৰ-নৈ ওলালগৈ। ঘৰৰপৰা ওলাবৰ সময়ত উগুল-থুগুল লগাত কাৰো ভাত-পানী খোৱা ভাল নহল; কোমল কমলে ভোক-ভোককৈ আইতাকৰ ওচৰত কান্দিবলৈ ধৰিলে। গতিকে, সেই দিনা বহুত ভটীয়াই যোৱা নহল; বৰ-নৈ ওলায়েই লাহেকৈ সিপাৰলৈ খেও দি বৰ বালি এটাৰ কাষত নাও বন্ধা হল। সকলোৱে পাৰলৈ উঠি দিহাদিহি ভাত খোৱাৰ কাৰবাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। কমলে নৈৰ তেনেকুৱা ফট্‌ফটীয়া বালি আগেয়ে কেতিয়াও দেখা নাছিল। লগুৱা লগত দি, দেউতাকে আগত থাকি সদায় দিখৌ নৈৰ পানীত সাঁতৰিবলৈ শিকাইছিল বুলিও, বৰ-নৈৰ বাহিৰে এনে বালি কত দেখা পাব? আজি বৰ-নৈৰ বালি পাই কমলৰ আনন্দৰ সীমা নাথাকিল। পাৰলৈ উঠা মাত্ৰকে কমলে জঁপিয়াবলৈ ধৰিলে। যিমানেই হওক, তেও লৰা; ঘৰৰপৰা ওলাওঁতে ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলোকে কান্দিব দেখি কান্দিছিল হয়, কিন্তু বৰ-নৈৰ বালিত নমা মাত্ৰকে কমলে সকলো পাহৰিলে। আন কি, বাটতে লগা ভোকো কেনিবা গল! ভাত খাবলৈ বিচাৰক ছাৰি মাকে মাতিও নোপোৱা হে হল। সন্ধিয়া লাগোঁ-লাগোঁতেই সকলোৱে খোৱা-লোৱা শেষ হল; আকৌ সকলোটি নাৱত উঠিলগৈ। অলপ পৰ জিৰাই-শঁতাই ৰাতি এডঁৰমান হওঁতেই, আকৌ নাও মেলি দিয়া হল। তাৰ পাচত, দিনে-ৰাতিয়ে নাও মাৰি, নাৱৰীয়াই দুদিনতে চাৰি দিনৰ সমানে নাও ভটীয়ালে; গুৱাহাটীলৈ আৰু দুদিনমান হে থাকিলগৈ। তৃতীয় দিনা তিনি ডঁৰমান বেলি থাকোঁতেই, আবেলিতে গোহাঞি-বৰুৱাই নাও বন্ধাই ভাত-পানী খোৱাৰ দিহা কৰালে। আজি কিন্তু বালি দেখি কমলৰ মনত আন দিনাৰ দৰে ৰং নালাগিল; আজি হঠাতে তেওঁৰ মনটি কেনেবা লগাত আমন্‌জিমন্‌কৈ কমল আইতাকৰ ওচৰতে বহি থাকিল।

একো-একোবাৰ মাথোন কমলে দেউতাকৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁৰ মুখলৈ চাই থাকি মন মাৰি আকৌ আইতাকৰ গুৰিলৈ আহে। দেউতাকে বা আইতাকে কমলৰ ভাব-গতিলৈ সিমান মন কৰা নাছিল। আজি কমলৰ বালি-খেলা আইতাক আৰু দেউতাকৰ ওচৰলৈ অহা-যোৱা কৰোঁতেই পাৰ হল;—কিয়, কব নোৱাৰি। ভাত-পানী খাই উঠি দুখনমান তামোল খোৱাৰ সময় জিৰাই গোহাঞি-বৰুৱাৰ আজ্ঞামতে নাৱৰীয়াইঁতে আকৌ নাও মেলি দিলে। গোহাঞি বৰুৱা ঘৰৰপৰা ওলাওঁতেই কৃষ্ণপক্ষৰ শেহছোৱা; আজি অমাবস্যা ৰাতি। কিন্তু, বতৰ ফৰকাল আছিল; আকাশৰ তৰা এটিও বাকী নথকাকৈ ওলাইছিল। নাৱৰীয়াবিলাকে নাম-গান গাই, নাও মাৰিবলৈ ধৰিলে। এই দৰে নাও এপৰমান ৰাতি গল। আন দিনা হলে কমলৰ শুবৰ সময় হলহি। ঠিক আৰু এখনমান তামোল খাবৰ পৰ নাও চলিছে, এনেতে গিৰ্‌গিৰণি শব্দ শুনা গল। তাৰ অলপ পাচতে সেই আন্ধাৰ ৰাতিক ঘোপমৰা আন্ধাৰ কৰি ডাৱৰে ছাতি ধৰিলে, আকাশৰ তৰা এটিও নেদেখা হল। চাওঁতে চাওঁতে ঢেৰেকনি-ধুমুহাত বৰ-নৈৰ পানীয়ে টলবলাবলৈ ধৰিলে। চাৰিওফালে নাৱৰীয়াবিলাকে ধৰ্-ধৰ্ মাৰ্-মাৰ্ কৰি কোঢ়াল লগাই উঠিলে। কমলে ভয় খাই এবাৰ আইতাকৰ আৰু এবাৰ দেউতাকৰ মুখলৈ চাই তেওঁবিলাককো বিতত্ হোৱা দেখি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। কোবাকুবিকৈ পাৰৰ ফালে নাও মৰা হৈছে হয়, কিন্তু প্ৰতি মুহূৰ্ত্তত নাও বুৰে বুৰে হৈছে! এই দৰে আৰু অলপ পৰ যাওঁতেই বৰ ডাঙৰ ঢৌ এটাই আছাৰ খুৱাই নাও খন চাওঁকৰে ওঁতৰাই নি খিয় কৰি পেলালে! চাৰিওফালে 'ধৰঐ' 'মাৰঐ' 'কমলঐ' ইত্যাদি শব্দ উঠি নিমিষতে আকৌ মাৰ গল!—কন্তেকতে কোন্ কলৈ গল, তাৰ একো চিন্ নোহোৱাত পৰিল!!

——◆——

৩। আধ্যা।

চান্দুকীয়া লাহৰী।

আমাৰ পাঠকসকলে মৰমৰ কমলক হেৰুৱাই বোধ কৰোঁ শোকত বিমোৰ হৈছে। সেই কাৰণে, আমি তেওঁবিলাকক বেগাবেগিকৈ ন ভগনীয়া বিষয়াসকলৰ দুখপাহৰোৱা সুখৰ ঠাই পামপুৰলৈ লৈ যাওঁ। আমি পামপুৰ এৰি গৈ ৰংপুৰ নগৰত থকা আঠ মাহত সোমালহি। সেই অলপ দিনৰ ভিতৰতে পামপুৰৰ এনে পৰিবৰ্ত্তন ঘটিল যে, এতিয়া সেই গাওঁখনি বিতোপন ন-পাম যেন লাগিছে। উদ্যোগী কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি সোৰোপা হৈ ৰহি থকা মানুহ নহয়; আমি আগবাৰ দেখোঁতে তেওঁৰ ঘৰ-বাৰী ন-ভগনীয়া মানুহৰ দৰে হে আছিল। এতিয়া তেওঁ চাৰিওফালে ঢাপ মৰাই পদুলি বন্ধাই নিজাপি মানুহৰদৰে বাৰী পাতিলে। বাৰীৰ ভিতৰত যে কিমান উন্নতি হল, সেইবোৰ ভাঙ্গি কবলৈ গলে বহুত। তেওঁৰ বাৰীখনো সামান্য বহল নাছিল, প্ৰায় এপুৰা মাটি। বাৰীৰ পিচফালে তেওঁ এটা পুখুৰী খনালে। পুখুৰীৰ চাৰিওপাৰে এনলকৈ বহলাই গোলাপ, মালতী, তগৰ, জাতি, জুই, খৰিকাজাঁই ইত্যাদি নানা তৰহৰ ভাল ভাল ফুল আৰু দেখিবলৈ ধুনীয়া সৰু সৰু গছ-গছনিৰে সৈতে তেওঁ এখনি চাৰিপৰীয়া ফুলনি পাতিলে। ফুলনিৰ মাজেদি তিনি হাত বহলকৈ পুখুৰীৰ চাৰিওপাৰ মেৰাই ঘূৰত ফুৰিবলৈ এটি অতি সুন্দৰ বাট। সেই বাটৰ দুই দাঁতিৰ ঠায়ে ঠায়ে আৰু পুখুৰীৰ চাৰি চুকে লতা, ফুল, পাণৰ মাহী আদি ৰজা, হালধীয়া, সেউজীয়া

দেখিবলৈ ভাল সৰু সৰু গছৰ একোটি জোপা। সেই জোপাৰ ভিতৰত গছ-গছনি একো নাই; মাথোন দুটিমান মানুহ থিয় হৰ পৰা একোডোখৰ ডুবৰিবনেৰে ছাতি থোৱা ঠাই সেই বকা, বগা, হালধীয়া ধুনীয়া ধুনীয়া গছেৰে বেৰি থোৱা হৈছে। আৰু, প্ৰতি দহ হাতৰ অন্তৰত একোজুপিকৈ সেই বাটৰ দুকাষে দুশাৰী সুমথিৰা টেঙ্গা। পুখুৰীৰ পাৰলৈ অলপ নিলগৰপৰা চাই পঠিয়ালে এটি বৰ সুন্দৰ উদ্যানৰ ছবি! তাতে আকৌ নানা তৰহৰ ফুলবোৰ ফুলি জক্‌মকাব লাগিছে। বঙা বঙা সুমথিৰা টেঙ্গা ডাল ভৰি ভৰি লাগি ফুলৰ ওপৰে তিৰ্‌বিৰাব লাগিছে। এই পুখুৰীৰ পাৰত ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰাৰ কথাকে নকওঁ, তালৈ নিলগৰপৰা চাই থাকিলেও হিয়া জুৰায়; বহুত দুখে-ভাগৰে অহা মানুহে ভোক-পিয়াহ সকলো পাহৰি যায়। তাতে এতিয়া আবেলি-বেলিকা। পছিম ফালৰপৰা সেন্দুৰীয়া ৰ'দ পৰি সেই শোভাৰ জেউতি আৰু মনমোহাকৈ চৰাইছে!

তাৰ পাচত, এবাৰ পদূলিলৈ ওলাওঁ। পদূলিৰ বিষয়ে বহলাই নকলেও হব। পিচফালৰ পুখুৰীৰ বিতোপন শোভা চায়ে আগফালৰ পদূলিৰ শোভাও অনুমান কৰিব পাৰি। পদূলিৰ দুকাষে দুখনি দুহাতমান বহল দীঘলী ফুলনি। বাট-চৰাৰ দুকাষে দুজুপি বকুল ফুল। পদূলিমূৰত থিয় হোৱা মাত্ৰকে আমোলমোল গোন্ধত মুগ্ধ হোৱা যায়। বাট-চৰাৰ সমুখতে ৰাজবাটৰ সিপাৰে এটি সৰু পঢ়াশালি। তাতে বিষয়াসকলৰ আৰু আন মানুহৰ লৰা-ছোৱালীয়ে পঢ়েহি। এই পঢ়াশালিটি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিদেৱে বহু যত্নেৰে স্থাপন কৰে। তেওঁ নিজে গুৱাহাটীলৈ গৈ এজন ভাল শিক্ষিত পণ্ডিত আনি এই পঢ়াশালিৰ অধ্যাপক পাতে। আৰু, তেওঁৰ উৎসাহতে আন-আন বিষয়া-সকলেও যোগ দি পঢ়াশালিটিৰ অৱস্থা বৰ টনকিয়াল কৰি ৰাখিছিল।

পাঠকসকলে, বোধ কৰোঁ, তেওঁবিলাকৰ চেনেহী লাহৰীৰ কথা আকৌ শুনিবলৈ আশা পালি আছে। আমি সিবাৰ লাহৰীক ডুবছৰীয়াটি হওঁতেই

এৰি আহিছিলোঁ। তেতিয়াই পাঠকে ৰূপহী লাহৰীৰ ৰূপ-গুণৰ বিষয়ে অলপ আভাস পাইছিল। এতিয়া সেই ৰূপ আৰু গুণৰ বিষয়ে অলপ বহলাই কোৱা যাওক। দিনক-দিনে লাহৰীৰ গঢ়-গতি সকলো ভালৰ ফালে ঢাল লয়। সদায় দেখি থকা পিতৃ-মাতৃ আৰু ওচৰ-চুবুৰিয়াই সিমান গম্ ধৰিব পৰা নাই যদিও, আমি বহুত দিনৰ মূৰত দেখি সেই ৰূপ-গুণৰ লক্ষণ ভালকৈ ধৰিব পাৰিছোঁ। লাহৰীৰ বয়স যদিও এতিয়া চাৰি বছৰত সোমাইছে মাথোন, নেদেখা মানুহে দেখিলে তেওঁক পোনেই পাঁচ-ছ-বছৰীয়া ছোৱালী হে বুলিব। বয়সৰ লগে লগে লাহৰীৰ ৰূপ-গুণৰ জেউতি চতুগুণে চৰি আহিবলৈ ধৰিলে। ছমহীয়াটীতে বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াই লাহৰীক ৰূপ-গুণৰ বাবেই “লাহৰী” নাম দিছিল। এতিয়া তেওঁৰ বয়স চাৰি বছৰত পৰিলহি; গতিকে এতিয়া সেই সৰু কালৰ ৰূপৰ জেউতি কিমান চৰিছে, তাক সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। মুঠতে, কবলৈ গলে, সাধাৰণ মানুহৰ ঘৰত এনে ৰূপৰ জেউতি দেখিবলৈ পোৱা টান। নিৰলে বহি থাকিলে, লাহৰিক ধুনীয়া মমৰ পুতলা এটি বুলি ভ্ৰম হয়। স্বভাৱ চৰিত্ৰাদিৰ সম্বন্ধেও একে কথাই; এনে এটি মনমোহা মমৰ পুতলা যেন সুন্দৰ মূৰ্ত্তিত যে পৃথিবীৰ নাৰী জাতিৰ সকলো গুণে থানিকা পাতিব, সেইটো স্বাভাৱিক কথা। তদুপৰি, সৃষ্টিকৰ্ত্তাই বহু পুৰুষাৰ্থ কৰি জগতৰ ভাল ভাল বস্তুৰ সাৰ অংশ আনি অতি যতনেৰে সৃষ্টি কৰা এনে এটি সুন্দৰ মূৰ্ত্তিত যে দোষৰ কিবা চেকা থাকিব পাৰে তেনে ভাবে মনত ঠাইকে নাপায়। বিশেষ, লৰা-ছোৱালীৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ সততে মাক-বাপেকৰ চাবেৰেই হয়। লাহৰীৰ আইতাক-দেউতাকৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ, গুণাগুণৰ কথা আগতে উমুকিয়াই অহা হৈছে। এতেকে, তেনে মাক-বাপেকৰ জীয়েক যে চৰিত্ৰৱতী হব, সি একো আচৰিত কথা নহয়। লাহৰীৰ সেই সৰু কালৰেপৰা তিৰোতাৰ ঘৰুৱা কাম শিকিবলৈ বৰ ধাউতি; ঘৰত কাম কৰিবলৈ বেটী-বন্দী

থাকোঁতেও, লাহৰীয়ে নিজৰ লাগতিয়াল কাম কৰিব লগীয়া হলে, পৰাখিনিত আপুনি কৰি লয়। লাহৰীৰ আইতাকো আন তিৰোতাৰ দৰে, এনে আলসুৱা চিকণ পুতলাক কাম কৰিবলৈ নিদি বুকুৰ মাজত সুমাই থৈ থকা বিধৰ গৃহিণী নহয়। তেওঁ লাহৰীক কোনো কাম কৰা দেখিলে বেয়া নাপায়; বৰঞ্চ কাম চাই কাম কৰিবলৈ উদগনি হে দিয়ে। আইতাকে তাঁত বওঁতে বা ফুল বাছোঁতে লাহৰীয়ে তেওঁৰ এপাশে তাঁতৰ পাটত বহি একাণপতীয়াকৈ চাই থাকে। কেতিয়াবা মাক কিবা কামত উঠি গলেই, তেওঁ ঘূৰি আহেমানে, ছেগ বুজি, লাহৰীয়ে তাঁত ববলৈ ধৰে। এদিন লাহৰীৰ আইতাকে অসমীয়া কেঁচা পাটৰ সূতাৰ চেলেং কাপোৰ এখনত ফুল বাছি আছিল। এনেতে, সিকালে বুৱনিত বেটী ছোৱালী দুজনীয়ে দন্দ, পাতি চুলীয়া-চুলিকৈ কোচাল লগাই তালনে। মাকে তাঁতৰ পাট এৰি বেগা-বেগিকৈ বেটী ছোৱালীইঁতৰ দন্দ, ভাঙিবলৈ ধৰিলেগৈ। বাহিৰত যি ঘৰতে আছিল দন্দ, চাবলৈ সিইঁতো চাপিলহি। কিন্তু, লাহৰীৰ মন সি টানিব নোৱাৰিলে; লাহৰীয়ে ঠাইতে, ছেগ বুজি, মাকে যতে এৰি থৈ গৈছিল, তৰে পৰা ফুল বাছিবলৈ ধৰিলে। মাক ঘূৰি আহেমানে আধা-বছা কাটিটো লাহৰীয়ে শেষ কৰিব লগীয়া কৰিছে, এনেতে মাক আহি দেখেহি, সূতা ছিঙি ভাল-ডাল কৰিলে! তেনেকুৱা কেঁচা পাটৰ সূতাৰ তাঁত বোৱা কেনে টান কাম শিপিনীসকলে হে ভালকৈ বুজে। মাকৰ খং উঠাত, তেওঁ লাহৰীক অলপ টান কথা শুনালে। কিন্তু সেইবাৰে লাহৰীয়ে তলৰ জিভা ওপৰ নকৰিলে; অলপ পৰ আমন-জিমনকৈ বহি থাকি, মাকে সূতা যোৰাই থাকোঁতেই লাহৰীয়ে লাহেকৈ উঠি তেওঁৰ জিৰণিৰ ঠাই পুখুৰী-পাৰৰ ফুলনিত সোমালেগৈ। তাৰ পাচত, মাকে সেই ছিগা সূতা যোৰাই উঠি চায় দেখোন, তেওঁ এৰি থৈ যোৱাবেলৰা লাহৰীয়ে যিখিনি ফুল বাছিলে, তাত কেনা এটাও লগা নাই। লাহৰী কেনে চোকা বুদ্ধিৰ ছোৱালী, তেতিয়া

হে তেওঁ বুজি উঠিলে। পিচে, তেতিয়াই তেওঁ তাৰে তাঁত তাতে এৰি, পুখুৰীৰ পাৰৰপৰা লাহৰীক কোলাতকৈ আনি বুকুত সুমাই লৈ মৰম কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া হে লাহৰীৰ বৰকৈ বেজাৰ লাগিল; আৰু ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি কান্দি, লাহৰীয়ে মাকৰ মুখলৈ চাই এই বুলি কবলৈ ধৰিলে, "আইতা, আজিৰপৰা মই তাঁতৰ ওচৰলৈ নাযাওঁ দেই"। মাকেও, বেজাৰে-আনন্দে খুন্দা মাৰি ধৰাত, কি কব কি নকব একো ঠিক কৰিব নোৱাৰি কান্দি পেলালে। সেই সময়ত লাহৰীৰ আইতাকৰ অন্তৰত নো কি ভাব খেলাইছিল আৰু তেওঁ নো কি কথা কব খুজিছিল, সি অনুভৱত বুজিবলগীয়া কথা। পিচে, মাকে তেতিয়াই আচিনী আৰু কেতেকী বুঢ়ীক মাতি আনি লাহৰীয়ে ববলৈ বুলি চাৰিখনমান গামোছা লগাবলৈ দিহা দি, লাহৰীৰে সৈতে তেওঁ আকৌ তাঁতৰ পাটত বহিলগৈ।

লাহৰীৰ অকল ঘৰুৱা কামলৈকে যে ইমান ধাউতি হৈছিল এনে নহয়; লিখা-পঢ়াতো তেওঁ বৰ মন দিছিল। দেউতাকৰ ওচৰত থাকিলে, লাহৰীয়ে সৰহ ভাগ লিখা-পঢ়াৰ হে কথা পাতে। সেই ছবছৰীয়াটিতে লাহৰী অলপ অচৰপ পুথি পঢ়িব পৰা হৈছিল। গধুলি হলে লাহৰীয়ে সদায় দেউতাকৰ লগত ঘোষা পুথিৰ ৰাগ জোৰে। দেউতাকৰ মানত লাহৰী এপাহী অতি যতনৰ আৰু আদৰৰ ফুল; গাৱঁৰ বিষয়াসকল আৰু আন-আন চুবুৰীয়া মানুহসকলৰ মানতো লাহৰী এপাহী "লাহৰী ফুল"। দেউতাকক দেখা কৰিবলৈ যেতিয়াই যেয়ে আহিব লাগে, পোনেই পদুলি-মুৰৰেপৰা লাহৰী আইদেউক চিঞৰি আহে। বাস্তৱতে, লাহৰী সঁচাসঁচি ফুল নহলেও, ফুলৰ ধাইমাক আছিল! পুখুৰী-পাৰৰ ফুলনিৰ ফুলে লাহৰী বাৰীত সোমালে হে ভালকৈ ফুলি উঠে। অহঃ, লাহৰীয়ে যেতিয়া আবেলিবেলিকা অকলশৰে ফুলনিত সোমাই ইপাহী-সিপাহীকৈ ফুলৰ গোন্ধ লৈ ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰে, তেতিয়া যে ফুলনিৰ কেনে বিতোপন শোভা ধৰে! একে ঠৰে চাই

থাকিলে এনে হে লাগে, যেন কোনোবা দেৱকন্যা হে পৃথিৱীলৈ নামি আহি সেই দৰে ইপাহী-সিপাহীকৈ ফুলবিলাক চুমি চুমি ফুৰিছেহি! কেতিয়াবা গছৰ পাতৰ আৰত গা-টি আৰ হৈ থাকোঁতে লাহৰীয়ে হলি, গৈ যেতিয়া ফুলৰ গোন্ধ লয়, তেতিয়া নিলগৰপৰা চাই পঠিয়ালে ফুল ইপাহেই নে সিপাহেই ঠিক কৰাই টান হৈ পৰে। আমি ওপৰত কোৱা সম্বন্ধ যদি সঁচা নহয়, তেন্তে লাহৰীৰ নো ফুলৰ লগত প্ৰকৃত কি সম্বন্ধ, আমি এতিয়াও ঠিৰাংকৈ কব নোৱাৰিছোঁ এখোন। লাহৰী যেতিয়া ফুলনিলৈ সোমায়, তেতিয়া তেওঁ পৃথুৱীৰ চাৰিওপাৰৰ প্ৰত্যেক জুপি ফুলৰ ওচৰলৈ গৈ, প্ৰত্যেক জুপি ফুলৰে এপাহীকৈ ফুল আৰু এটিকৈ কলি তুলি আনি, এটি ধুনীয়া জোপাৰ মাজত দুবৰিবনৰ ওপৰত বহি, তেওঁ নানা আহিঁৰে মালা গাঁথি, দুধাৰমান তেওঁ আপুনি পিন্ধে, বাকী কেইধাৰ সৰু সৰু গছৰ ডালত আৰি থৈ অলপ আঁতৰৰপৰা চাই থাকেগৈ। নিতৌ সন্ধিয়া নলগালৈকে লাহৰীয়ে এই দৰেই ফুলনিত সোমাই ফুলকুৱঁৰী হৈ থাকেগৈ। কিন্তু, পাঠক! লাহৰীয়ে এই দৰে জোপাৰ মাজত সোমাই মালা পিন্ধি অলপ আঁতৰি গছত আৰি থোৱা ফুললৈ একে ঠৰে চাই থকা দেখিলে ফুলকুৱঁৰীতকৈও আৰু কাৰোবালৈ মনত পৰে,—নিলগৰপৰা চাই পঠিয়ালে এনে হে বোধ হয়, যেন ৰাধিকাই হে কুঞ্জলতাৰ মাজত শ্ৰীকৃষ্ণক ধ্যান কৰি পৱিত্ৰ প্ৰেমৰ ভাবত ভোল গৈ বৈছে! পাঠকসকলে ইয়াতে মনৰ হাবিয়াষ পলুৱাই এই মোহিনী মূৰ্ত্তিকে চাই থাওক; আমি আকৌ সিবিলাকৰ মৰমৰ হেৰোৱা ধন বিচাৰি যাওঁ।

৪। আধ্যা।

কমল কলৈ গল !

দৰাচলতে, পৃথিবীৰ ওপৰত স্থাৱৰ বুলিবলৈ একোৱেই নাই। চাৰিফালে চকু ফুৰাই চালে, চকুৰে দেখালৈকে যিহকে কি নেদেখোঁ, সকলো অস্থিৰ আছে, কালি নাই। দোৰ্ঘোৰ অৰণ্য আৰু হাতী সোমাব নোৱাৰা গেজেপনি হাবি সময়ত সুন্দৰ নগৰ হৈছে; আৰু তেনেকুৱা কিমান সুন্দৰ নগৰ গুচি দোৰ্ঘোৰ অৰণ্য আৰু গেজেপনি হাবি হৈ বনৰীয়া জন্তুৰ থকা ঠাই হৈছে, তাৰ সীমা-সংখ্যা নাই। মানুহৰ অৱস্থাও ঠিক তেনেকুৱাই। কথাতে কয়, বোলে, "বাঁহৰ একাল, মানুহৰ একাল"। আজি যাক সঙ্গতিপন্ন আৰু ধন-সোণৰ দৌলতৰ গৰাকী দেখিছোঁ, কাইলৈ হয়তো সেইজনক বাটৰ মগনীয়া দেখিম। আজি যাক দুখীয়া-নিচলা দেখি ঘিণ্ কৰি বাটত দেখিলেও গুচ্-গুচ্ কৰিছোঁ, কাইলৈ হয়তো সেইটো মানুহৰ ধন-সম্পত্তি দেখি দহজনে তাৰ ওচৰত হাত পাতিব লগাত পৰিব। ইয়াৰ প্ৰমাণ শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাতে পোৱা যায়। যি শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ সুখ-শান্তি, ধন-সম্পত্তি আৰু গৌৰৱ-ক্ষমতাৰ সীমা নাছিল, সেই শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা জ্ঞাতি-বিষয়াৰ অত্যাচাৰত তিষ্ঠিব নোৱাৰি, মৰমৰ ভাৰ্য্যা আৰু প্ৰাণৰ প্ৰাণ একেটি পুতেকে সৈতে ৰংপুৰ এৰি গুৱাহাটীলৈ ভটীয়াই পলাব লগীয়া হল !

শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা আৰু তেওঁৰ ভাৰ্য্যা কোন্ কলৈ গল, সিবিলাকৰ কি হল, এতিয়ালৈকে আমি তাৰ একো সম্ভেদ্ পোৱা নাই এথোন;

সিহঁতবিলাকক সেই সম্ভেদ নোপোৱাতে এৰি, কমল কলৈ গল তাৰ সম্ভেদ লোৱা যাওক। সেই দিনা ববনৈৰ ঢৌৱে নাও বেতিয়াই খিয় কৰি পেলালে, নাৱৰ মানুহ আটাইবিলাক গিৰ্গিৰকৈ পানীলৈ সৰি পৰিল। কমল পৰি যাওঁতেই নৈৰ তলি পাইছিলগৈ; আৰু কেইমিনিটমানৰ পাছত ওপৰলৈ উঠি তেওঁ পোনেই ভোগৰাম লগুৱাক চাবলৈ পালে। ভোগৰামক পাৱেই কহৰবহকৈ কমলে তাৰ গাত ধৰিলেগৈ। সিও কমলক পাই নিজৰ জীৱনৰ বিপদলৈ কটাক্ষ নকৰি, এহাতে কমলক সাৱটি ধৰি ইহাতেৰে সাঁতুৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, ববনৈৰ সোঁতত সেই দৰে সি কিমান পৰ ঠাৰিব! তাতে পচোৱা বতাহত পানীয়ে পৌকিবাথৌকি লগাইছে। পিছে, তিনি নলমান পানী এই দৰে সাঁতুৰি যাওঁতেই এটা বৰ ঢৌৱে দুইটাকে এজোপা উটি অহা গছৰ গাত পেলালেনি। গছৰ ওচৰ পাই কমলে থাপ্ মাৰি ডাল এটাত ধৰি তাতে বল। কিন্তু, ভোগৰামে ধৰিবলৈ নৌপাওঁতেই ঢৌৱে তাক ঔভৰিৰ তলত সুমুৱালেনি। সেই মুহূৰ্ত্তৰপৰা ভোগৰাম কলৈ গল, তাৰ কি হল, কমলে একো কব নোৱাৰে। গছজোপা শুকান আছিল; গতিকে পানীৰ ওপৰেদি ডালখিনিমান ওলাই গৈছিল। কমলে লাহেকৈ আন এটা ডালত ভৰি দি, গছতে ওলমি কিছুমান দূৰ গৈ পেৰেঙনি লগা ডাঙৰ ডাল এটাত ভালকৈ বহি ললেগৈ। তাৰ পাচত, গছ উটি গৈ আছে, কমলো সাগৰৰ বৰফেনৰ ওপৰত টিপচী এটিৰ দৰে গছৰ ডালত বহি উটি গৈয়ে আছে! চাওঁতে চাওঁতে অমাবস্যাৰ আন্ধাৰ ৰাতিয়ে গৰাহ মাৰি ধৰি কমলক আমাৰ চকুৰে নেদেখা কৰিলে। ইকালে ববনৈৰ পানীৰ ধুমধুমনিত ৰক্ষা নাই! কমলে অকলে অকলে গছৰ ডালত বহি আন্ধাৰ নিশাৰ বুকুত সোমাই ববনৈৰ মাজে মাজে কলৈ গৈছেগৈ! হায়, কমলে যে মাকৰ বুকুৰপৰা কলৈকো ওলাব নোখোজে; সন্ধ্যা লাগিলেই কমলৰ মাকে যে কমলক দুবাহুলিৰ বাহৰ নিদিয়ে। আজি সেই কমলৰ

মনত কি বিৰাগ ভাব আহিল! আজি নো কমলৰ আইতাকে এনে আন্ধাৰ নিশা কমলক কেনেকৈ এৰি দিছে! এনে ঘোপ্‌মৰা আন্ধাৰত কমলে নৈৰ পাৰ দেখক ছাৰি, নিজৰ গাকে দেখা নাই। সময়ৰ এনে ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তি দেখি কমলৰ নো ভয় লগা নাই নে? কমলে দেখোন আজি ইমানতো কেৰেপকে কৰা নাই। আজি দেখোন কমল আগতকৈয়ো শান্ত আৰু গহীন। গছৰ পেৰেঙ্গনিত বহি বৰনৈৰ শীতলবতাহ লৈ কমল ভোল গৈছে নে কি?—নহয়, আজি কমলৰ মানত সংসাৰ একেবাৰে অসাৰ! কমল আমাৰ চকুত সৰু আৰু আলসুৱা যদিও, কমলৰ জ্ঞানটি বুঢ়া। আজি আৰু কমলৰ ভয় নাই; আজিৰপৰা আৰু কমলে সাংসাৰিক ভয় বা বেজাৰ পাই নাকান্দে। হাঁয়, কান্দিব কাৰ ওচৰত! কমলে এই কুমলীয়া বয়সতে সংসাৰৰ অনেক দেখিলে, অনেক শুনিলে। বিশেষ, আজিৰ বিপদে কমলক বিপদৰ বাকীখিনিৰো শিকনি দিছে! এই মুহূৰ্ত্ততে যদি আকৌ গছে সৈতে কমল ডুবি যায়, তেও কমলৰ একো আপত্তি নাই, বেজাৰ নাই; বৰঞ্চ, মহাসুখে এই দুখময় সংসাৰৰপৰা তেওঁ একেবাৰে ইহজনমৰ নিমিত্তে বিদায় লব। কিন্তু, এটি কথা; কমলে ভাবিছে, জানোবা তেওঁৰ দেউতাক আৰু আইতাক তেওঁৰ দৰেই জীয়াই আছে। সেই একেটা ভাবে, সেই একেটা আশাই কমলক তেনে ইচ্ছাৰপৰা আঁতৰাই আনিছে। কমলৰ আৰু সেই সময়ত আন একো চিন্তা নাছিল; দেউতাক আৰু আইতাকৰ জীৱনৰ সম্বন্ধে অলপ সন্দেহ্ পোৱা হলেই কমল নিশ্চিন্ত হলহেঁতেন। কিন্তু, এতিয়া আৰু কমলৰ অন্তৰত একো কথা নাই; বৰনৈৰ ইচ্ছা, যলৈকে নিবৰ মন যায়, যিহকে ঘটাব খোজে, তলৈকে নিয়ক, তাকে ঘটাওক, কমলৰ তাত একো আপত্তি নাই। কিন্তু, আমি কওঁ, আমি ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ, কমলক যেন ৰাতিপুৱালৈকে বাকী সময়ৰ নিমিত্তে তেওঁৰ বুকুতে ৰাখে। এনে ভয়ঙ্কৰ ৰাতি কমলক যেন কোনো হাবি-বননিত বনৰীয়া জন্তুৰ মাজত পেলাই নিদিয়ে নি। দুৰ্ভগীয়া কমলৰ

প্ৰাণত আপদ ইমানেই জুৰিছে; আৰু সহ্য নহয়। কমলে এই দৰে মাজে মাজে উটি ভালেমান ভটীয়ালে। ৰাতিও শেহ নিশা পালেগৈ; আৰু এপৰ ৰাতি মাথোন বাকী আছে। এনেতে, উত্তৰ পাৰে সোমাই যোৱা পাক এটা ঘূৰোঁতেই, পানীৰ বৰ কোবাল ধাৰ এটাত পৰি গছজোপা চাওকৰে দাঁতিত লাগিলগৈ। কি বিপদ! এইখন যে দোর্ঘোৰ অৰণ্য। ইয়াত বাঘ, ভালুক, গঁড়, ম'হ, হাতী আদি বনৰীয়া জন্তু থাকে। এতিয়া কমলৰ কি গতি হব! গছজোপা থমকা খাই ৰোৱাৰ গম পায়ে কমলে জানিলে যে, গছ ভাহি পাৰত লাগিলহি। সৰ্ব্বনাশ! কমল যে এতিয়া পাৰলৈ উঠি আহে! এতিয়া কি উপায়? কিন্তু, আমি হে ভয় কৰিছোঁ, কমলৰতো সেইবোৰ একো খবৰেই নাই; কমলৰ মানত নৈৰ মাজ যেনে, পাৰো তেনে। পাৰলৈ উঠি কমলে ইকালে সিকালে যাবলৈ বিচাৰি দেখে, দেখোন এখন অটব্য হাবি; কেনিও যাবৰ সন্ধি নাই। তাতে ৰাতিৰ কথা, ভয়ঙ্কৰ হাবি আৰু ভয়ঙ্কৰ হৈ পৰিছে! অলপমান পৰ ইফাল-সিফাল কৰোঁতেই কমলে 'হাঁওহাঁও' কৰা বাঘৰ গোঁজৰণি শুনিলে। ভালুক, গঁড়, ম'হ, হাতী ইত্যাদিৰ দুমদুমনিত হাবি তোলপাৰ হৈছে, মাটি কঁপি উঠিছে! কমলক্ এতিয়া হে ভয় শূলে চাৰিওফালৰপৰা বিন্ধিবলৈ ধৰিলেহি। কোন্ মূহূর্ত্তত কিহে ধৰেহি ঠিক নাই। একো-একোবাৰ ধৰিলেহি ধৰিলেহি যেন ভাবি কোমল কমল সেই কালেই মাটিত পৰি চেপেটা হৈছে। একো-একোবাৰ পগলাৰ দৰে ইকালে-সিকালে লৰি ফুৰি চাটিফুটি কৰিছে! হায়, যিমানেই হওক, কমল নিচেই কুমলীয়া লৰা; কোনো দিন ঘৰৰপৰা বাহিৰ নোহোৱা লৰা। আৰু, এনে বিপদত কোমল কমলে হে নালাগে, কোনে নো ধৈৰ্য্য ধৰি থাকিব পাৰে! কমলে লাহেকৈ আকৌ যি গছে আনি এনে বিপদৰ মুখত পেলালেহি, সেই গছতে উঠি আগৰ দৰে একে ঠাইতে বহি ললেগৈ। এতিয়া কমলৰ ইচ্ছা কি?— কমলৰ ইচ্ছা, যেন আকৌ আগৰ দৰে বৰ-নৈৰ বুকুত সোমাই উপস্থিত

বিপদৰ হাত সাৰে। ইচ্ছাময়ৰো ইচ্ছা হল, সঁচাকৈয়ে গছ আকৌ উটি যাবলৈ ধৰিলে। এই বাৰ কিন্তু দাঁতিয়ে দাঁতিয়ে হে। এই দৰে উটি যাওঁতে যাওঁতে অলপ পোহৰ পোহৰ যেন দেখা গল। অলপ পাচতে ভালকৈয়ে ৰাতি পুৱালত, কমলে চাৰিওফালে চাই দেখিলে, দেখোন এজন মানুহে এখন সৰু নাৱৰ টিঙ্গত বহি দক্ষিণ পাৰৰপৰা তেওঁৰ গাৰ ফাললৈ নাও এৰি দিছে। নাও আহি ওচৰ পাওঁ-পাওঁ হওঁতেই, কমলে উদ্ধাৰৰ ছেগ বুজি চিঞঁৰি চিঞঁৰি নাৱৰ সেই মানুহটিক নিজৰ বিপদৰ কথা জনালে। মানুহটিয়েও অনতিপলমে নাও চপাই আনি, কমলক নাৱলৈ তুলি ললেহি।

৫। আধ্যা।

অময়া প্ৰেমৰ আভাস।

কমলক উদ্ধাৰ কৰা যিটি মানুহৰ কথা কৈ অহা হৈছে, সেই মানুহটি আদহীয়া। মানুহটিৰ কথা-বাৰ্ত্তা, ভাব-গতি, আচৰণ আদিলৈ চাই, তেওঁ কোনোবা ভাল মানুহ বা ভাল মানুহৰ সংসৰ্গত থকা মানুহ যেন অনুমান হয়। কিন্তু তেওঁৰ সাজ-পাৰ আদিলৈ চালে, তেওঁক কোনোবা গাৱঁৰ ভাল মানুহৰ ওচৰত থকা সাধাৰণ মানুহ যেন হে লাগে। যেই হওক,

আজি কমলৰ মানত তেওঁ এজন মহৎ উপকাৰী লোক। আজি কমলৰ মানত তেওঁ এই সংসাৰত পিতৃতুল্য পূজনীয় লোক। ইমান দিনে কমলে নিজৰ দেউতাকৰ সমান জগতৰ ভিতৰত ডাঙৰ আৰু পূজনীয় মানুহ নাই বুলি ভাবি আহিছিল; আজি তেওঁ তেওঁৰ দেউতাকৰ সমনীয়া এজন লোক দেখা পালে। বামনৈ মুঠাৰ্লৈকে মানুহটিয়ে কমলক একোকে সোধা নাছিল; পাৰত উঠি কাপোৰ-কানি চেপি আকৌ পিন্ধাই দি, বননিতে জুই ধৰি, হৈ-যোৱা ঘটনা সম্বন্ধে কথা-বাৰ্ত্তা পাতিবলৈ ধৰিলে। কমলে নিজৰ ঘৰৰ কথা-বেপৰা সেই বৰ্ত্তমান অৱস্থালৈকে, সিমানলৈকে পাৰিলে বৰ্ণাই কৈ কেঁকুৰি কেঁকুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। সোৱৰ্ণীৰ চোকা শোক-শেলে আজি কমলৰ কোমল হিয়া থকা সৰকা কৰিবলৈ ধৰিলে! মানুহটিয়ে কমলৰ মৰ্ম্মান্তিক বেদনা বুজিব পাৰি, কমলক কোলাত তুলি ললে। তেওঁ সহবেদনাত কাতৰ হৈ চুমা খাওঁতে কমলৰ সৰিয়হৰ ফুল যেন গাল দুখনি তেওঁৰ চকুলোৰে তৌৱাই পেলালে। হায়, সেই সময়ত সেই দুটি প্ৰাণীৰ নিমাত ভাৱৰ বিননি দেখিলে বনৰ চৰাই-চিৰিকতিৰো মুখৰ টোপ সৰি পৰে! অহঃ, এনে সামান্য পুৰুষৰ বেশ ধৰি ইজন নো কোন দয়াশীল মহাপুৰুষ? তেওঁ যদি কোনোবা ছদ্মবেশী মহাত্মা নহয়, তেন্তে সামান্য মানুহৰ অন্তৰতো এনে দয়া, এনে চেনেহ! সামান্য মানুহৰ হিয়াও ইমান কোমল, ইমান সহজে পমে! তেন্তে যি দুৰাচাৰে মানুহক উপদ্ৰৱ কৰিবলৈকে বৰমানুহ হয়, সম্পত্তিশালী হয়, যি পাষণ্ডই মৰাক মাৰি তৰিবলৈকে বিষয়া হৈ ক্ষমতা লাভ কৰে, তাৰ জীৱনত ধিক! তাৰ জীৱন-লীলা পাপৰ ক্ৰীড়াৰ গাঁথত জাহ যাওক। এই পুৰুষজন সঁচাকৈয়ে আগৰ এজন ডাঙৰ মানুহ। তেওঁ আগেয়ে চন্দ্ৰকান্তসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দেউতাকৰ দিনত এজন বৰ ডাঙৰ বিষয়া হৈ থাকোঁতে প্ৰজাক অনেক সুখ-শান্তিৰ উপায় কৰি দিছিল। সৰ্ব্বোপৰিহত, প্ৰজাৰ উপকাৰ কৰা বাবেই তেওঁ ৰজাৰ

অপ্ৰিয় হৈ উঠে; আৰু অন্তত নিজৰ গাৰ ফালে টনাটনি দেখি, লৰা-তিৰোতা আদিৰে সৈতে উত্তৰ পাৰলৈ ভাগি আহি, তেজপুৰৰ ওচৰৰ এখন গাওঁত বাস কৰে। তেওঁ সেই দিনধৰি ছদ্মবেশী। তেওঁৰ লৰা-ছোৱালী যি দুটি আছিল, সিও সেই গাওঁতে অস্ত পৰিল! সেই কাৰণে, তাৰপৰাও ভাগি এতিয়া আমাৰ ন-ভগনীয়া বিষয়াসকলে পতা পামপুৰতে আছেহি। পামপুৰলৈ আহিও. তেওঁ বিষয়াসকলক নিজৰ আচল পৰিচয় নিদিলে। কিন্তু, বিষয়াসকলে তেওঁক আন ইতৰ মানুহৰ দৰে ব্যৱহাৰ নকৰিছিল। ঘৰত তেওঁৰ গৃহিণীৰ বাহিৰে আৰু কেওঁ নাই। তেওঁৰ নাম কৃষ্ণৰাম বৰগোহাঞি। কোনো বিশেষ কাৰণত তেওঁ দিনচাৰেক গুৱাহাটীত আছিলগৈ; আজি ঘৰলৈ উলটি পাৰ হওঁতে কমলক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ পালে। তাৰ পাচত, অনেক কথা-বাৰ্ত্তা সুধি, কমলক লগত লৈ, তেওঁ ঘৰৰ ফালে খোজ ললে; এখনমান তামোল খাবৰ পৰত দুয়ো ঘৰ পালেহি।

কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ ঘৰত তোলনীয়া পুত্ৰ হৈ বছৰদিন কমলে কটালে। এতিয়া কমলৰ বয়স ন-বছৰত সোমালেহি। ইমান দিনে কমলে দেউতাক আৰু আইতাকলৈ পাহৰিলে নে?—অহঃ, যি কমলে মদমৰ দেউতাক আৰু আইতাকৰ আশাতে প্ৰাণ ধৰি বৰনৈৰ মাজত গা এৰি দিছিল, সেই কমলে বছৰদিয়েক হে নালাগে, জীয়াই থাকেমানে সিবিলাকক পাহৰিব পাৰে নে? কৃষ্ণৰাম বৰগোহাঞি আৰু তেওঁৰ গৃহিণীৰ যত্ন আৰু মৰমে মাজে মাজে পাহৰাই ৰাখে যদিও, তেওঁবিলাকৰ ওচৰৰপৰা আঁতৰ হলেই, কমলক সোঁৱৰণীৰ শোকে হেঁচি ধৰেহি, তেওঁ সংসাৰ একেবাৰে আন্ধাৰ দেখে! বয়সৰ লগে লগে কমলৰ বেজাৰ দিনক-দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। পামপুৰলৈ অহা দিনচাৰেকৰ পাচতে, কৃষ্ণৰাম বৰগোহাঞিয়ে কমলক পঢ়াশালিত নাম লগাই দিলে। তেতিয়াৰেপৰা কমলে এদিনো পঢ়াশালিলৈ যোৱা খতি কৰা নাই। পঢ়াশালিলৈ যাওঁতে

কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰৰ আগে দি যাব লাগে। গতিকে, স্কুললৈ যোৱা-অহা কৰোঁতে কমলে লাহৰীক সদায় দেখে। কিন্তু, দেখে আৰু চায়, ইমানেই হে; তাত বাজে কমলৰ অন্তৰত আন একো ভাব নাই। পঢ়াশালিত থকা সময়ত বাজে, কমলক তেওঁৰ দেউতাক আৰু আইতাকৰ চিন্তাই বিমোৰ কৰি থয়; আন কথাই তেওঁৰ মনত অলপো ঠাই নাপায়। লাহৰীয়েও কমলক সদায় দেখে। কিন্তু, পঢ়া-শলা পঢ়িবলৈ নায়, ইমানকে মাথোন কমলৰ বিষয়ে লাহৰীৰ মনত ঠাই পায়। লাহৰীৰ কমলৰে সৈতে অলাপ-পৰিচয়ো নাই। কাৰণ, কমলে আন লৰাৰ দৰে লাহৰীহঁতৰ পুখুৰীপাৰত ফুৰিবলৈকো নাহে। তথাপি, কেতিয়াবা কমল পঢ়াশালিলৈ যাওঁতে, বা তাৰপৰা আহোঁতে পদূলিমূৰত বা ভঁৰালৰ আগত দুয়োৰো দেখাদেখি হলে, মাত-বোল নহয় যদিও, দুইকো দুয়ো একেঠৰে অলপ পৰলৈ চাই নাথাকি নোৱাৰে। এই দৰেই ভালেমান দিন পাৰ হল, তথাপি কমল আৰু লাহৰীৰ মাজত মাত-বোল নাই। কিন্তু, পাচলৈ স্বভাৱতে দুইকো দুয়ো অলপ হেঁপাহৰ চকুৰে চোৰাচুই কৰা হল; চকুৱে চকুৱে চাই থাকোঁতে দুয়ো কেতিয়াবা চঁক্ পাই উঠা যেন হল। এতিয়া লাহৰীৰ বয়স ৯ বছৰ আৰু কমলৰ বয়স ১৪ বছৰ। এনে কোমল বয়সত এই দুটি প্ৰাণীৰ অন্তৰত কিবা প্ৰণয় বা প্ৰেমৰ ভাব উপজিছিল নে? উপজিছিল যদি, সি নো কি প্ৰণয়? কেনে প্ৰেম? লাহৰীৰ সাদৰী-প্ৰেম নে, কমলৰ কোমল-প্ৰেম? প্ৰকৃতপক্ষে ই প্ৰেম হলেও, প্ৰণয় নহয়;—অমৰা প্ৰেমৰ আভাস মাথোন। এই আভাসত স্বাৰ্থৰ ছাঁটিও নাই, আছে মাথোন এটি স্বভাৱৰ মিলন-টান। লাহৰীক নো লাগিছে কি? তেওঁৰ কি নাই, যাতে তেওঁ কমলৰপৰা কিবা আশা কৰিব? আৰু, কমলেও আইতাক-দেউতাকক হেৰুৱালে বুলিও, কৃষ্ণৰাম গোহাঞি জীয়াই থাকোঁতে তেওঁৰ কিহৰ নাটনি পৰিছে যে, লাহৰীৰপৰা কিবা পাবলৈ তেওঁ আশা কৰিব! কিন্তু, তাৰ

ভিতৰতো এফেৰি স্বাৰ্থ আছে। সেই স্বাৰ্থ নো কি ?—সেই স্বাৰ্থ ইটিয়ে সিটিক হেঁপাহেৰে চাবলৈ আশা কৰা নিস্পৃহ আসক্তি। সেই স্বাভাৱিক ভাব এতিয়া ইচ্ছাত পৰিণত হবলৈ ধৰিছে। সেই ইচ্ছাৰ সোঁতত গা এৰি দি, ইটিয়ে সিটিক চাই থাকিবলৈ ভাল পায় কাৰণে, দুয়ো সদায় চায় আৰু যায়। ইচ্ছাটি দিনে দিনে বলৱতী হৈ আহিল। পাচলৈ কমল পঢ়াশালিলৈ আহিবৰ সময় হলেই লাহৰীয়ে পদূলিত বা ভঁৰালৰ আগত থিয় দি বাটলৈ চাই থাকেগৈ। কমলেও আগৰ শোক-বেজাৰ পাহৰি বাটত লাহৰীক দেখিবলৈ পোৱাৰ আশাতে পঢ়াশালিলৈ উলাহিত হৈ আহে; আৰু পঢ়াশালিৰপৰা যাওঁতেও উৎফুল্লীকৃত হৈ সেই ঠাই পায়গৈ। কিন্তু, এতিয়াও লাহৰী-কমলৰ ভিতৰত মাত-বোল হোৱা নাই। মাতিবলৈ আন্তৰিক ইচ্ছা দুইৰো প্ৰবল; দুইৰো প্ৰাণত ভাবৰ উখুল-মুখুল, কিন্তু মুখত কথা ফুটি নোলায় !

এই দৰে অলপ দিন যোৱাৰ পাচত, এদিন কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিদেৱে আজৰি পাই পঢ়াশালি চাবৰ মন কৰিলে। পিচে, সাজ-পাৰ পিন্ধি ওলাই আহোঁতেই বাটতে পাই লাহৰীয়েও লগ ধৰিলে। বাপেক-জীয়েক দুয়ো হাতত ধৰাধৰিকৈ পঢ়াশালি সোমালগৈ। পঢ়াশালিত সোমোৱা মাত্ৰকে প্ৰথমেই লাহৰী আৰু কমলে দুয়ো এবাৰ চকু-চোৰাচুই কৰি ততালিকে আকৌ দুয়ো দুফালে চকু ঘূৰালে। এই কথা লাহৰী আৰু কমলৰ ভিতৰত হে যি জনাজনি হল, আন কেৱে তাৰ তৎ ধৰিব নোৱাৰিলে। তাৰ পাচত, লাহৰীৰ দেউতাকে এটা-এটাকৈ লৰাবিলাকৰ পঢ়া লবলৈ ধৰিলে। সেই দৰে ছটা কি সাতোটামান লৰাৰ পঢ়া লৈ এঁতাই কমললৈ তেওঁৰ চকু পৰিল। কমললৈ চাই তেওঁ অলপমান পৰ ঠমক্ খাই বৈ আছিল। তাৰ পাচত, কমলক কিতাপে সৈতে ওচৰলৈ চাপি আহিবলৈ কোৱাত, কমলে ততালিকে তেওঁৰ আগত থিয় দিলেহি। দেউতাকৰ বাওঁহাতেই লাহৰীও

থিয় দি আছিল। লাহৰীৰ সমুখত কমলৰ পৰীক্ষা হল! পঢ়িবলৈ কোৱা মাত্ৰকে কমলে এনে থলথলাই পঢ়িবলৈ ধৰিলে যে, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে শুনি বৰ সন্তোষ পালে; আৰু পণ্ডিত, ছাত্ৰ সকলোৱে আগত তেওঁ কমলক নথৈ শলাগিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, কমলৰ নাম সোধাত, তেওঁৰ হৈ পণ্ডিতে কৈ দিলে। তাৰ পাচে, কমলৰ ঘৰ-বাৰীৰ কথা সোধাত, এনেকৈ কমলৰ শলাগনিত ফুলি উঠা মুখখনি ম্লান পৰি গল। তথাপি, সেই কথা জুনাই সোধাত, কমলে কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ ঘৰৰ কথাকে কৈ থলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে কমলৰ গঢ়-গতি, কথা-বাৰ্ত্তা সকলো শুনিবৰপৰা মন কৰি আছিল। তেওঁ কমলৰ সম্বন্ধে পাচেকৈ কৃষ্ণৰাম গোহাঞিক মাতি আনি সুধিবলৈ মনে মনে স্থিৰ কৰি, ঘৰলৈ আহিবলৈ উঠিল; আৰু আহিবৰ সময়ত কমলক ঘৰলৈ উলটি যাওঁতে, তেওঁৰ ঘৰত সোমাই যাবলৈ কৈ আহিল।

লাহৰীয়ে পঢ়াশালিত কমলৰ বিষয়ে হোৱা কথা বাৰ্ত্তালৈ মন কৰি আছিল। ঘৰলৈ আহি আৰু সেই দিনা তেওঁ দেউতাকৰ লগ নেৰিলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে চ'ৰাঘৰতে লাহৰীক কোলাত লৈ বহি আছে, এনেতে কমল ওলালহি। দেউতাকতকৈ আগেয়েই কমল লাহৰীৰ চকুত পৰিল; দেখিয়েই লাহৰীয়ে লাহেকৈ কোলাৰপৰা নামি দেউতাকৰ কাষতে থিয় দি ৰল। কমলক সুধিব লগীয়া কথা বিশেষ একো নাছিল; কিন্তু কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে যেই-সেই লৰা-ছোৱালীৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ ভাল দেখিলেই তেওঁৰ ঘৰলৈ মাতি আনি সেই দৰে মৰম কৰে। কমল আহি থিয় হলত, তেওঁক দুই-চাইটা মৰম-লগা কথা সুধি, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে লাহৰীক কলে, "আই, কমলক আইতাৰৰ ওচৰলৈ লৈ যোৱা, জলপান খাবলৈ দিয়াগৈ।" লাহৰীলৈ ইয়াতকৈ আৰু আনন্দৰ বিষয় কি হব পাৰে! লাহৰীয়ে দেউতাকৰ অনুমতি পোৱা মাত্ৰকে আগ বাঢ়ি গৈ কমলৰ হাতত ধৰি, "আহা কমল" বুলি ভিতৰলৈ মাতি লৈ গল। কমলে

আজিলৈকে আনৰ ঘৰত কেতিয়াও একো খোৱা নাছিল। এতিয়াও নাখাওঁ বুলিবৰ, বা আন কিবা কাৰণ দেখুৱাবৰ ইচ্ছা আছিল; কিন্তু লাহৰী-লতাৰ কৰবান্ধনত তেওঁ বন্দী হল। লাহৰীয়ে হাতত ধৰা মাত্ৰকে কমল আপোন-পাহৰা হৈ পমি যোৱা যেন হল। নাখাওঁ বুলিবলৈ তেওঁৰ সত নোযোৱা হল। তাৰ পাচত, ভিতৰলৈ নি আইতাকৰ ওচৰত জলপান খুৱাই, লাহৰীয়ে আকৌ কমলক হাতত ধৰি পুখুৰীৰ-পাৰত ফুৰিবলৈ লৈ গল। কমলে আগেয়ে, আগৰ ঘৰত থাকোঁতেও, এনে ধুনীয়া ফুলনিপৰীয়া পুখুৰী দেখা নাছিল। আজি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত সোমাই কমলৰ মনত আনন্দে নধৰা হল। কিন্তু, অকল সেই ফুলনি দেখিয়েই কমলে মনে মনে এনে সুখ অনুভৱ কৰিছিল নে?—নহয়, আজি কমলে তেওঁৰ চেনেহৰ বস্তু, সেই ফুলনিৰ ফুলকুঁৱৰী লাহৰীৰ হাতত ধৰি ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰিবলৈ পাই হে সেই সুখত আপোন-পাহৰা হৈছে। তেওঁৰ মানত এই দুখৰ পৃথিবীকে সুখৰ স্বৰ্গ যেন লাগিছে। এই ভাবে হাতত ধৰাধৰিকৈ লৰালি কথা-বাৰ্ত্তাৰে সৈতে দুয়ো পুখুৰীৰ চাৰিও পাৰে ফুৰিবলৈ ধৰিলে। এনে জকমকীয়া ফুলনিত এই দুটি প্ৰাণীক এনেকৈ হাতত ধৰাধৰিকৈ ফুৰি থাকোঁতে দেখিলে, বাটৰ বাটৰুৱায়ো বাট বুলিবলৈ পাহৰি যায়! যেয়ে এবাৰ চায়, তেওঁ আৰু সতকাই চকু ঘূৰাব নোৱাৰে। এই দৰে ফুৰি থাকোঁতেই সদায় ফুৰিবলৈ অহা গাৱঁৰ আন লৰা-ছোৱালীবিলাকো আহি পুখুৰীপাৰৰ ফুলনি ভৰি পৰিল। তাৰ পাচত, লাহৰীয়ে কমলৰ হাতত ধৰি পুখুৰীৰ চাৰিও পাৰে আকৌ এবাৰ ফুৰি, প্ৰত্যেক জুপিৰে এপাহী-দুপাহীকৈ ফুল তুলি লৈ, দুয়ো পাণৰ মাহী আদিৰে বেৰি থোৱা সুন্দৰ জোপা এটিৰ মাজত বহি মালা গাঁথিবলৈ ধৰিলে। তললৈ মূৰ কৰি দুই হাতে মালা গাঁথি থাকোঁতে লাহৰীয়ে এবাৰ দেখিলে যে, কমলে নিটাল মাৰি একেঠৰে মালা গঁথাকে চাই

আছে। তেতিয়াই লাহৰীৰ মনত কি যে এটা ভাব আহিল, তেওঁ হাতৰপৰা আধা-গঁথা মালা মাটিত থৈ কমলৰ হাতখনি দুই হাতৰ মাজত লৈ মোহাৰি মোহাৰি কবলৈ ধৰিলে, "কমল! তুমি কি ভাবিছা? চোৱাচোন, সৌবিলাক লৰা-ছোৱালী ইয়াত কুৰিবলৈ সদায় আহে; তুমি হে নাহাঁ।" কমলে কি উত্তৰ দিব!—কমল যে কমলত নাই! লাহৰীৰ কোমল হাতৰ মাজত হাত ৰাখিবলৈ পাই কমলৰ কোমল প্ৰাণ যে পমি গৈছে! পিচে, কি কব, কি নকব, একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰি কাঠৰ পুতলাটিৰ দৰে একে ঠৰে তেওঁ লাহৰীৰ মুখলৈ চায়ে ৰল! তাৰ পাচত, সংজ্ঞা পোৱা দি পাই কমলে চক্ খাই উঠি কবলৈ ধৰিলে, "লাহৰি, মই নো কি ভাবিছোঁ, কি ক'ম? এই সময়ত কি ভাবিছিলোঁ কব নোৱাৰোঁ যদিও, আন সময়ত কি ভাবি থাকোঁ, সেই কথা কবলৈ বহুত পৰ লাগিব। আজিলৈ আৰু সেইবোৰ একো নকওঁ। লাহৰি, মই এনেই হে নহাকৈ আছিলোঁ; আজিৰপৰা বাৰু সদায় আহিম দেই।"

লাহৰী।—সদায় আহিবা নে কমল! সদায় আহিবা দেই। তুমি পঢ়াশালিৰপৰা আহিবৰ সময় হলে, মই সদায় জলপান সজাই থম দেই।

কমল।—লাহৰি! মোলৈ সদায় ইয়াত জলপান সজাই থৈ তুমি দুখ পাব নালাগে; মই পঢ়াশালিৰপৰা বাজে বাজে ঘৰলৈ গৈ জলপান খাই বেগতে ইয়ালৈ আহিমগৈ দেই। মোলৈ আইতাই ঘৰত জলপান সজাই থয়; ঘৰত নাখালে আকৌ আইতাই বেজাৰ কৰিব নহয়। বেয়া নাপাবা দেই!

লাহৰী।—(মুখখনি অলপ আমোলাই) বেয়া নাপাওঁ বাৰু। তুমি সদায় আহিবা নে? সদায় আহিবা দেই, কমল!"

কমল।—অ, লাহৰি, তুমি বেয়া পাইছা? মই সদায় নাখাওঁ হে বুলিছোঁ; মাজে মাজে ইয়াতো খামহি। আৰু, মই সদায় আহিম। লাহৰি! মই

পঢ়াশালিৰপৰা আহোঁতে তোমাক সদায় দেখোঁ ; মনতে মাতিম মাতিম যেন লাগে। আৰু, দুদিনমান মাতিবলৈ চিপিয়াইছিলোঁ, মাতিব হে নোৱাৰিলোঁ !

লাহৰী।—(হাঁহি হাঁহি) "এৰা, মোৰো সদায় মাতিম মাতিম যেন লাগে, পিচে মাতিব হে নোৱাৰোঁ ! অ, আজি পিচে মতামতি হল নহয় !" এই বুলি দুয়ো ঢেক্‌ঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, গধূলি হোৱা যেন দেখি, লাহৰীয়ে আকৌ মালা গাঁথিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ দুধাৰ মালা গাঁথি এধাৰ আপুনি পিন্ধিলে, ইধাৰ কমলৰ কণ্ঠত পিন্ধাই দিলে। অহঃ, কি যে মনমোহা দৃশ্য !—আজিয়েই কমলক লাহৰীয়ে মালা পিন্ধাই বৰিলে নে কি !—নহয়, আজি লাহৰীয়ে কমলৰ প্ৰাণত অময়া প্ৰেমৰ আবেগেৰে উলাহ হে লগালে ! আজিৰপৰা কমল লাহৰীৰ মায়াত মেৰ খালে ! আজিৰপৰা কমলে লাহৰীক পাই সকলো পাহৰিব পৰা হল ! তাৰ পাচত, দুয়ো হাতত ধৰাধৰিকৈ থিয় দিলে। অহঃ, কিনো মোহন যুগলমূৰ্ত্তি ! গোপ-গোপিনী-বিলাকে ইফুলৰপৰা সিফাললৈ বিহাৰ কৰি ফুৰিছে ; ৰাধা-কুঞ্জৰ মাজত ৰাধা-কৃষ্ণ !!

৬। আধ্যা।

ধনবৰ বৰগোহাঞি।

পাঠকৰ মনত থাকিব পায়, শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ পুত্ৰেক ধনবৰ বৰগোহাঞিৰ কথা আমি আগতে অলপ উল্লুকিয়াই আহিছোঁ; এতিয়া আমি তেওঁৰ ৰূপ, গুণ আৰু স্বভাৱ-চৰিত্ৰৰ কথা অলপ কওঁ। ধনবৰৰ বয়স এতিয়া চৈধ্য বছৰত সোমাইছেহি। লৰাটি মিঠাবৰণীয়া,—দেখিবলৈ বৰ বিষম নহয়। শকত-আৱতলৈ চাই, থোলোকা পাৰটোৰ দৰে; পোন্ধৰ-ষোল বছৰীয়া লৰা যেন দেখি। ধনবৰৰ মুখখনি চকলামুৰা, নাকটি গঁৰা আৰু দুই চকুৰ মাজত চেপেটা; সেইখিনিত নাকৰ চিন্ নাই বুলিলেই হয়। চকু দুটি শল মাছৰ চকুৰ দৰে সৰু সৰু আৰু ৰঙা। লেকৰা ওঁঠৰ দু-আঙুলমান বহল; সদায় তামোলৰ ৰাঙেৰে ৰাঙলী। আগদাঁত কেইটি উঠলা আৰু তলৰ দাঁতপাৰি বেৰীয়া-গজা; মুখ জঁপালে ওঁঠ দুখনে দাঁত ঢাকিব নোৱাৰে, আগদাঁত ওলাই থাকে। বৰকৈ চেপি ধৰিলে ঢাক খায়; কিন্তু মুখখনি হে মলুৰাটিৰ দৰে হৈ পৰে! সেই কাৰণেই, তেওঁৰ মুখৰপৰা সদায় মিচিকিয়া হাঁহি ফুটুচে। কাণ দুখনি মেকুৰীৰ কাণৰ দৰে নিচেই সৰু সৰু; নিলগৰপৰা চালে, আছে নে নাই তত ধৰিবলৈকে টান। চুলিখিনি ঠিক শাহৰীৰ গলধনৰ ওপৰৰ খিয় নোমখিনি চলে চাবই নালাগে। ডিঙিটি কাছৰ দৰে; কোঁচ মোচ খাই বহি থাকিলে কানতে-মূৰ-লগা যেন দেখি, ফেঁটা সাপৰ দৰে ওপৰলৈ মূৰ তুলি ধৰিলে তেও অলপ ডিঙি যেন দেখি। পেটটি কড়িৰ গুবিবেপৰা ধেন্দু-ভিৰীয়া; চুবিয়া পিন্ধোতে ওপৰলৈ উজাই পিন্ধিলে কড়িৰ গুবি পাইগৈ আৰু তিৰোতাই

বুকত মেখেলা পিন্ধাৰ দৰে হয়, তললৈ নমাই পিন্ধিলে আকৌ নাইব তলত থাকেগৈ। গাৰ ফালে চাবই নালাগে, বাদু ওলমি পৰিছে! কাপোৰ-কানি পিন্ধাৰ বিষয়েও সৰহ কব লগা নাই, তেওঁৰ গাত কেতিয়াও তিনি ডুখৰি কাপোৰতকৈ সৰহ নাথাকে। চুৰিয়াখনি পিন্ধাৰ ফালে পেটৰ ৰূপ বৰ্ণাওঁতেই বুজিব। বাকী,—একানে গাঁৰিদিয়া চেলেং এডোখৰ; আৰু কঁকালত তামোলৰ গামোছাখনি। গামোছাখনিয়ে জানিবা আৰু এটি উপকাৰ কৰে; সেয়ে নহলে চুৰিয়া নৰয়! তাৰ পাচত, গুণৰ কথা অলপ কওঁ। তালৈকো এটা লেঠা এই যে, সেই বিষয়ে কবলৈ হলে, প্ৰথমে মানুহটি মাতে-কথায় কেনে, তাক জানিব লাগে। কিন্তু, তেওঁৰ মুখৰপৰা দেখোন মাত-কথা শুনাই টান; কথা পাতিবলৈ ধৰিলে মানুহক মুখৰ থুইৰে বুৰাই দিয়ে! তাতে আকৌ কেঁচা ধঁপাতেৰে তামোল এমোকোৰা সদায় মুখৰপৰা লুগুচে। গতিকে, সেই ছোৱা এৰিয়েই দিব লগীয়া হল। কথা পাতিব নোৱাৰি সেই ছোৱা এৰি দিয়া গল যদিও, আন-আন গুণৰ কথাকে অলপ কোৱা যাওক। ধনবৰৰ বুদ্ধিটি জানিবা এটি ভোটা-বেজী; এইখিনিতে কথা এটি শুনিলে, সেই খিনিতে আকৌ সেইটো তেনেই পাহৰিলেগৈ। বছেৰেকমানেও পণ্ডিতে চেকনিৰে পিঠিৰ ছাল ছিঙ্গিও ক-খ থনকে মুখত অনাব নোৱাৰিলে। তাৰ ভিতৰতে, ক-খ নৌ শিকোঁতেই, তেওঁ দহখনমান কিতাপ ফালিলে। পঢ়িব নোৱাৰি পণ্ডিতক ভুৰা দিয়া বিচক্ষণ বুদ্ধিটি চাওক,—যি কেইটা আখৰ মনত নৰয়, সেই কেইটা চিকুটি ফালি পেলাই দি, পণ্ডিতক কয় "মোৰ কিতাপতেই নাই, কেনেকৈ পঢ়িম?" পণ্ডিতৰ মাৰ খাই খাই দগা গৰুৰ দৰে মাৰলৈ আৰু কটাহি নকৰা হল। সদায় মই বৰ, মই ধনী মানুহৰ লৰা, মোৰ দেউতাক সকলোৱে মান কৰে, এনেবোৰ গওপ-মৰা ভাব লৈয়ে ধনবৰ গঙ্গাটোপৰ দৰে ওফন্দি ফুৰে। দয়া, ক্ষমা, নম্রতা এনেবোৰ

গুণৰ কোনো এটিলৈকে তেওঁৰ বহল হৃদয়ৰ এচুকতো ঠাই নাই। দুখীয়া, নিচলা, মগনীয়া মানুহ দেখিলে তেওঁ উগ্রমূর্ত্তি ধৰে। ঘৰলৈ কোনো মগনীয়া-খোজনীয়া আহিলে, ধনবৰে লগুৱা লগাই তাক ততালিকে পদুলিৰ বাজ কৰাই দিয়ে। তেওঁৰ প্রতাপত গৰু, ছাগলী, আন কি ভালৰ চৰাই-চিৰিকতিয়েও কঁপি থাকে। ঘৰত থকাখিনিপৰত গৰু-ছাগলীয়ে বাৰীৰ চাৰিসীমাৰ ভিতৰলৈ ভুমুকিয়াবৰ সাধ্য নাই! কেতিয়াবা কোনো গৰু বা ছাগলী বাৰীৰ ভিতৰত দেখা পালে, সেই গৰু-ছাগলীৰ আৰু সেই দিনা শৰাধ! ধনবৰ বৰমতাই হাতেোৰা এছাৰিৰ কোবত তাৰ পিঠি দমলা-দমল কৰে; আৰু তাৰ পাচত বান্ধি লৈ, চকুত বিহ জলকীয়া ভাঙ্গি দি, ঠেং এটামান খোৰা কৰি এৰি দিয়ে। ভদ্রতাৰ বিষয়ে ওপৰতে উমুকিয়া হৈছে; সদায় মইবৰ ভাবতে ওকন্দি থাকে। কোনো বুঢ়া, বা বয়সীয়া মানুহে তেওঁৰ অত্যাচাৰ সহিব নোৱাৰি ভাল কথাৰে দুই চাইটা উপদেশ দিব খুজিলে, ধনবৰে জঁাপ মাৰি ওপৰতে পৰিব খোজে! মাক বাপেকৰ তো কথাকে নকওঁ; ভালেই হওক বা বেয়াই হওক, তেওঁবিলাকৰ মুখ বজাবৰ সাধ্য নাই। কিন্তু, আনবিলাকক যিমানেই যি কৰক, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিক ধনবৰে একেবি মানি কৰে; আৰু তেওঁ কিবা কথা কলে অলপ কাণ পাতি শুনে! আন কি, কেতিয়াবা কিবা দুষ্টালি কৰি থকোঁতে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে দেখা পালে, ধনবৰ বোপা সেই কালেই ঠৰ্ হয় আৰু ততালিকে তেওঁ এনে শহীন আৰু শান্ত হৈ পৰে, যেন লৰাই সেই বিষয়ে একোকে কৰই নোৱাৰে; তেনেটি নম্র, ধীৰ আৰু শান্ত লৰা যেন আৰু পাবলৈকে নাই। বাস্তৱতে, ধনবৰ যেনে শকত-আৱত লৰা, দুষ্টালি কামত নেদেখিলে, মানুহে কেতিয়াও তেওঁক দুষ্ট বুলি ভাবিব নোৱাৰে। তাৰ পাচত, স্বভাৱ-চৰিত্রৰ বিষয়ে অলপ কবলৈ আছে। এই বিষয়ে বহলাই নকলেও, ওপৰত দিয়া চানেকি চায়ে অনুমান কৰিব পাৰি।

প্ৰথমে, দিনটোৰ ভিতৰত কাৰ ক'ত হানি কৰিব, কাক মাৰিব, কাক কিলাব, কাক ডকা দিব, কাক জগৰ লগাব, কাক জোকাব এইবিলাকেই হৈছে তেওঁৰ প্ৰধান চিন্তা। দিনটোৰ ভিতৰত নো ক'ত কিমান জগৰ লগাব, কিমান চুবুৰীয়াই মাক-বাপেকৰ ওচৰত গোচৰ দিবহি, তাৰ সীমা-সংখ্যা নাই। সকলোৱে ডাঙৰ মানুহৰ লৰা বুলি সহি থাকে। ধেমালি কৰা লৰাৰ ভিতৰতো তেওঁক কোনেও লগ দিব নোখোজে। কিন্তু লগ দিব নুখুজিলে বা হব কি?—যি কেইটাই লগ দিবলৈ আপত্তি কৰিব সিহঁতক মাৰি-কিলাই খেদি দি তেওঁ বলেৰে দলত সোমাই লয়। গাওঁৰ বোৱাৰী-জীয়াৰীয়ে ধনবৰক দেখিলে ওলাবলৈ ভয় কৰে। দেউতাকে বেয়া পায় বুলি মাথোন কোনেও একো নকয়। এই গতিৰেই চলি সদৌশেহত ধনবৰ কিছুমান দুষ্ট মানুহৰ সঙ্গত পৰিল! ধনবৰক অলপ উচটাই হে দিব লাগে, তেওঁ একেবাৰে জাঁপ মাৰি মূধৰ ছালত উঠেগৈ। সেই দুষ্ট সঙ্গত পৰি লাহে লাহে ডেকাই ভাং-কানিতো মাজে-সময়ে ধৰা হল। দুষ্ট মানুহবোৰে নিজৰ সুবিধা লাভৰ নিমিত্তে ধনবৰক ভাং-কানি খাবলৈ বৰকৈ উচটাবলৈ ধৰিলে। সিহঁতে কয়, "বোপা দেউতা! আপোনাৰ নো কি নাইকিয়া হৈছে? ৰামদেউৰ কিৰ্‌পাত, আপোনাৰ সকলো আছে। আপোনাৰ পিতাকৰ ইমান ধন সম্পত্তি নো কোনে খাব; এই দৰে অলপ সুখ নকৰিলে নো জীৱন ধৰাৰ সকাম কি?" এনেকুৱা উদগনি পালে ধনবৰে যেন স্বৰ্গ চুকি পায়। এই শলাগনি ফেৰিৰ নিমিত্তেই তেওঁ মাজে-সময়ে সিহঁতক ঘৰৰপৰা চুৰ কৰি নি দুই-চাৰি টকা যি পাৰে দিয়েগৈ। আৰু, এনেবিলাক মানুহৰে সৈতে হলে ধনবৰৰ বৰ মিল।

এই দৰেই কিছুকাল গল। এদিন সেই কানীয়া-ভকতসকলে ধনবৰক লৈ ভালকৈ কানিৰ খোলাত বহিবৰ মন কৰিলে। ধনবৰক সেই প্ৰস্তাৱ শুনোৱা মাত্ৰকে, তেওঁ ঘৰলৈ গৈ যি পাৰে দহ-বাৰ টকা আনি কানীয়া

ভকতসকলক শোধালেহি! কানীয়া ভকতসকলৰ মহা আনন্দ মিলিল! লৰালৰিকৈ যথাসময়ত পাণৰ চাকি যুগুত কৰা হল। এজনে গৈ চকুৰ টিপতে ঘৰৰপৰা ধনবৰক মাতি আনিলে। তাৰ পাচত, পাণৰ চাকি হাতে লৈ, চাৰিপিনে চাৰি সিদ্ধ বহি, এপাশে ধনবৰ বোপা-দেউতাক দুতৰপীয়া কঠ এটাৰ ওপৰত বহুৱাই লৈ, পাণৰ চাকি পুৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে! টিকিৰা পোৱাৰ লগে লগে কানীয়া-সত্ৰৰ মেল আৰম্ভ হল। যথা,—

১ম, কানীয়া।—(দীঘলকৈ টান এটা মাৰি, ভলুকা বাঁহৰ হোঁকাটো ২য়, কানীয়াৰ হাতলৈ দি, কথাত মুখৰ ধোৱাঁ উৰাই) "কোঁৱাঁ, আল্‌পতি, কোঁৱা কোঁৱাঁ। আজি তেও বোপা-দেউতাৰ কিৰ্‌পাত্‌ উকেৰে পাণ চাকি পুৰি লোৱাঁ।"

২য়, কানীয়া।—(আঙ্গঠাডোখৰ জোকাৰি জোকাৰি) "এৰা, ৰামদেউৰ অনুগ্ৰহত কিন্তু, বোপা-দেউতাৰ মূৰৰ চুলিৰ সমান কিন্তু আয়ুষ্‌ হক।"

৩য়, কানীয়া।—(হাত লেচাৰি লেচাৰি) "নহয় বান্ধ, তাৰ-পৰা-তাপেনে-নামেনে, বোপা-দেউতাই ভাল ছোৱালী এটী পাওক।"

৪র্থ, কানীয়া।—(৩য়, কানীয়াৰ গাত ঠেলা এটা মাৰি) "থোৱা হে মিতা, তাৰ-পৰিণামে, তুমিও বৰ কথাটো, তাৰ পৰিণামে, বিচাৰি পালাগৈ! কৃষ্ণদেৱক চিন্তি, তাৰ-পৰিণামে, বোপা-দেউতাৰ নো ছোৱালীৰ, তাৰ-পৰিণামে, কি একাল লাগিছে।"

১ম, কানীয়া।—(ধোঁৱা এঢোকা পেটলৈ গিলি) "মই চাওঁতে অলে, লাৱৰী আইদেউৰেই বোপা-দেউতাৰ বাল যোৰা মিলিব।"

৩য়, কানীয়া।—"অ, বোপা-দেউতাক, তাৰ-পৰা-তাপেনে-নামেনে, বৰকৈ সুখুৱাবিহঁক। বোপা দেউতা, তাৰ-পৰা-তাপেনে-নামেনে, লৰা মানুহ; তাৰ-পৰা-তাপেনে-নামেনে, গাত বৰকৈ ধৰিব।"

২য়, কানীয়া।—"এৰা, কিন্তু, ৰামদেউৰ অনুগ্ৰহত, বোপা-দেউতাই, কিন্তু, বৰকৈ খোৱা নাই।"

ধনবৰ।—"হয়, ককাইহঁত, মই বৰকৈ খোৱা নাই। ঘৰত গৈ টলং-ভটং কৰিলে জানিব নহয়; সেই দেখি, মই গা চাই হে খাইছোঁ।"

৪র্থ, কানীয়া।—"তইঁতো, তাৰ-পৰিণামে, কিন্তু, ভাল আৰু! বোপা-দেউতাক, তাৰ-পৰিণামে, আমাৰ ঢুখীয়া ভেবা লৰাৰ নিচিনা, তাৰ-পৰিণামে, দেখিছ নে? কৃষ্ণদেৱক চিন্তি, বোপা-দেউতাক, তাৰ-পৰিণামে, আমি কি বুজনি দিবৰ লায়েক।

২য়, কানীয়া।—(ভাল কথকি বোলাই) "নহয়, কিন্তু, কথাটো হে—"

এনেতে, শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ প্ৰবেশ! তেওঁক মনে মনে কোনোবাই সম্ভেদ দিলেগৈ। শূলধৰ বৰগোহাঞিয়ে, সোধপোছ নাই, পোনেই সোমায়েই হাতৰ লাখুটীৰে সৈতে উধামুধাকৈ যাকে য'তে পালে, তাকে ত'তে টঙ্গনিয়াবলৈ ধৰিলে। কানীয়াইঁত যেয়ে যেনিয়ে পাৰিলে, দুৱাৰ-বাৰ ভাঙ্গি পলাই-পত্ৰং মাৰিলে। ধনবৰ বোপা কিন্তু সবাতকৈ আগ। তাৰ পাচত, শূলধৰ বৰগোহাঞিয়ে ঘৰলৈ আহি পুতেকক ডাবি-হুঁকি দি, সেই দুষ্ট মানুহবোৰক আঁতৰ কৰাবৰ নিমিত্তে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিদেৱৰে সৈতে পৰামৰ্শ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। ধনবৰে এই কথা শুনি দেউতাকক কাকুতি কৰি, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিক এই কথা নজনাবলৈ টানি ধৰিলেহি। তেৱোঁ মান্তি হল। গতিকে, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে ধনবৰ বোপাৰ কানী-খোলাত বহাৰ বিষয়ে একো সম্ভেদ নাপালে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে ইমান দিনে ধনবৰৰ সম্বন্ধে একো বেয়া কথা শুনা নাই; মুঠতে তেওঁ ধনবৰক শান্ত আৰু বৰ সজ স্বভাৱৰ লৰা বুলি হে জানে।

৭। আখ্যা।

লাহৰী-কমল।

আমি, ছেগ বুজি, আকৌ লাহৰী-কমলৰ ওচৰলৈ যাওঁ। সেই দিনা ফুলনিত লাহৰীয়ে কমলক প্ৰথম অময়া প্ৰেমৰ আবেগেৰে মোহ লগাবৰেপৰা লাহে লাহে দিনো বাঢ়ি আহিছে আৰু তাৰ লগে লগে সেই মোহ ক্ৰমাৎ ডাঠ্‌ হৈ আহিবলৈ ধৰিছে। লাহৰীয়ে অকল কমলক মোহ লগাই, তেওঁক নিজৰ ইচ্ছা মতে টনাটিলোৱা কৰি বং চোৱা নাই,—লাহৰীয়ে সেই দিনাই নিজৰ ডিঙ্গিতো সেই মোহৰ ফাঁহ লগাই কমলৰ ডিঙ্গিত আঁটি দিছে। সেই গাঁঠি ক্ৰমাৎ দৃঢ় হৈছে বুলিও, সি চোঁচনী-গাঁঠি হে; টানিলেই চোঁচা খায় আৰু এৰি দিলেই ঢিলা হৈ পৰে। এতিয়া দুয়ো ওচৰা-উচৰি হৈ আছেমানে একো বিপদৰ আশঙ্কা নাই। কিন্তু, এটিৰ পৰা আনটিয়ে আঁতৰি যাব লগাত পৰিলে, বা কোনোবা শতুৰুৱে বলেৰে ধৰি দুইকো দুফালে আঁতৰাই নিব লাগিলে, এটিও নাবাঁচে; টেঁটু-চেপা লাগি দুইটি দুফালে হানি হব! অহঃ, শতৰুৱেই হল লাগে, এনে দুটি প্ৰাণীৰ অন্ত পেলাবলৈ নো কাৰোবাৰ সত যাব নে? কাৰ নো এনে শিলাময় হিয়া আছে যে, এনে দুটি সুন্দৰ মূৰ্ত্তিক দেখি অলপো নগলিব? যি এনে নিকৰুণ কাম কৰিবলৈ আগ বাঢ়িব, সি যে নিয়ন্তাৰ ওচৰত ঘোৰ অপৰাধত অপৰাধী হব। সৃষ্টিকৰ্ত্তাই যে এই দুটি প্ৰাণীক গঢ়োঁতে বহু পৰিশ্ৰম কৰিলে; আৰু বহু কষ্ট সহিলে। আৰু, শতুৰু হবলৈকো,

লাহৰী-কমলে নো কাক কি কৰিছে?—কাক নো কেতিয়া আমনি কৰিছে? লাহৰী-কমলে দেখোন কাৰো ঘৰলৈ নাযায়, কাকো এটা বঢ়া-বচন নোবোলে, কাকো বেজাৰ পোৱা কথা এটি নকয়, কাৰো লগত কন্দল নকৰে, কাৰো কেতিয়াও অহিত নিচিন্তে। বৰঞ্চ, সিবিলাকে দুখীয়াৰ দুখত পুতৌ কৰে, নিচলাৰ শোকত শোক কৰে, বেজাৰ কৰা মানুহৰ লগত বেজাৰ কৰে; আৰু পৰাখিনিত তেনে দুখ, শোক আৰু বেজাৰ গুচাবলৈ হে যত্ন কৰে। তেন্তে নো এই পৃথিবীত লাহৰী-কমলৰ কোন্ শত্রু আছে?—নাই, এই জগতত লাহৰী-কমলৰ শত্রু নাই! কমল হেন এটি সুন্দৰ উঘা ভাঙ্গোতাও নাই আৰু সেই উঘাত মেৰ থাই থকা নির্ম্মল প্রেমৰ লাহৰী-সূতা ছিঙ্গোতাও নাই। আমি তেন্তে লাহৰী-কমলৰ বিপদৰ ভাবনা এৰি পেলাওঁ। তেওঁবিলাকে নিজৰ ইচ্ছামতে যিমান পাৰে সিমান আগুৱাওক; তেওঁবিলাকে সেই অময়া প্রেমৰ মোহ যিমান পাৰে, সিমান ডাঠ্ কৰোক, তাত আমাৰ অকণো ভাবনা নাই।

যেই-সেই কথাতে কমল বৰ থিৰ। পঢ়াশালিত নাম লগাবৰেপৰা কমলে যেনেকৈ এদিনো পঢ়াশালিলৈ যোৱা খতি কৰা নাই, লাহৰীৰ ওচৰত "সদায় আহিম" বুলি কোৱা দিনৰেপৰা লাহৰীহঁতৰ ঘৰলৈকো তেওঁ এদিনো নহাকৈ থকা নাই। লাহৰী-কমলৰ নিতৌ নতুন ভাব, নতুন কথা, নতুন উলাহ। এনে কোমল বয়সত নো লাহৰী-কমলে কেনেকৈ ইমান নতুন ভাব, নতুন কথা লৈ নিতে নিতে নতুন ভাৱে উমলিব জানিছিল, তাক সহজে বুজা টান। তাৰ কাৰণ হৈছে, প্রেমে যেই-সেই মানুহৰে মন-প্রাণ প্রেম-কথা প্রেম-ভাবেৰে সাকৰা কৰি থয়। যি প্রকৃততে আৰু সৰল ভাৱে নিস্বার্থ প্রেমত পৰে, সি আৰু তেনে প্রেম-কথা প্রেম-ভাব বিচাৰিবৰো আৱশ্যক নকৰে আৰু কাৰো ওচৰত তেনে কথা, তেনে ভাব শিকিবও নালাগে। অকৃত্রিম আৰু নিস্বার্থ

প্ৰেমৰ এয়ে বিশেষত্ব। যি জনে সঁচাকৈয়ে এনে অময়া-প্ৰেমত পৰে, তেওঁক প্ৰেম-দেৱীয়ে জয়ে-জয়ে আদৰেৰে ইয়াকে হে বঁটা দিয়ে। কিন্তু, যি নিজৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ কাৰণে প্ৰেম কৰে, যি ভালপোৱা পাবৰ আশাৰে ভালপোৱা দিয়ে, যি নিজৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ নিমিত্তে সঁচায়-মিছায় বাৰবুৰি কথা জুকিয়াই লয়, বা আনৰপৰা শিকি লয়, তেনে কৃত্ৰিম প্ৰেমিকৰ প্ৰেমালাপ সীমাবদ্ধ। তেনে প্ৰেমিকৰ হিয়া উদং, তেনে প্ৰেম দুদিনীয়া আৰু তাৰ পৰিণাম সততে শোচনীয়। তেনে প্ৰেমক কৃত্ৰিম আৰু স্বাৰ্থপৰ প্ৰেম বোলা যায়। মনৰ মিল আৰু প্ৰাণৰ মিলনে লাহৰী-কমলৰ দিনে দিনে তেনে নতুন ভাব, নতুন কথা, নতুন লাহ-বিলাহ তাল পৰিমাণে বঢ়াবলৈ ধৰিলে। দিন বাগৰি সপ্তাহত পৰিল, সপ্তাহ বাগৰি মাহত পৰিল, মাহ বাগৰি বছৰত পৰিল; আৰু তেনে বছৰো কেইবাটাও পাৰ হল। এতিয়াও নিতে নিতে নতুন ভাব, নতুন লাহ-বিলাহ! বছৰৰ লগে লগে আমাৰ লাহৰী-কমলৰ বয়সো বাঢ়িল; এতিয়া লাহৰীৰ বয়স পোন্ধৰ বছৰত আৰু কমলৰ বয়স কুৰি বছৰত সোমাইছেহি। আৰু, বয়সৰ লগে লগে প্ৰণয়ৰ মোহ ক্ৰমাৎ ডাঠ হবলৈ ধৰিছে। কথা-বাৰ্ত্তা, ভাব-গতি সকলো আগ্ৰতকৈ বসাল আৰু সাৰুৱা হৈ আহিছে। বয়স-বাঢ়িবা পাই পৱিত্ৰ প্ৰেম-নৈৰ মিলন সোঁতে খৰতৰ গতি ধৰিছে!

এই দৰে সদায় পৱিত্ৰ প্ৰেম-নৈৰ নিৰ্ম্মল পানীৰ সোঁতত ডাহিবলৈ পাই লাহৰী-কমলৰ সুন্দৰ মূৰ্ত্তি দিনে দিনে দুগুণ জেউতিৰে ফুলি আহিবলৈ ধৰিলে। ইটিৰ ৰূপত সিটিয়ে, সিটিৰ ৰূপৰত ইটিয়ে মোহ গৈ বিভোল হবলৈ ধৰিলে। আন কি, এই দুটি প্ৰাণীক একেলগে দেখিলে, দুখহীয়া ৰোগীয়েও বিষম ৰোগৰ মৰ্ম্মান্তিক যন্ত্ৰণা পাহৰি এবাৰ মূৰ দাঙি চাব খুজিব। দুইটিকে পুখুৰীপাৰৰ জোপাৰ মাজত বহি প্ৰেমালাপ কৰা দেখিলে, মহা প্ৰেমিক ভাৱৰ কপৌ-কপৌৱনীয়েও নিজৰ প্ৰেমক হেয় জ্ঞান কৰি উৰা

ভাৱে চাব। ইমান দিনে নো কত প্ৰকাৰৰ কত প্ৰেমালাপ হৈ গল, তাৰ সীমা-সংখ্যা নাই। মুঠতে, কবলৈ গলে, লাহৰী-কমলৰ অন্তৰৰ প্ৰেম-নিজৰা পৃথিবীৰ নাগফুটা নিজৰাৰ দৰে অক্ষয়। আন কি, সেইবাবে আজৰিৰ অভাৱত কমলে ইমান দিনেও লাহৰীক নিজৰ ঘৰৰ কথা আৰু বিপদৰ কাহিনীও ভালকৈ ভাঙ্গিপাতি কবলৈ ছেগ পোৱা নাই। ইয়াৰ ভিতৰতে এদিন লাহৰী কমল দুয়ো আন দিনৰ দৰে পুখুৰী-পাৰত ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰি কথা পাতি ফুৰিছে, এনেতে গাৱঁৰ আন লৰা-ছোৱালী আহি উপস্থিত। লাহৰী-কমল পুখুৰীৰ সিপাৰে আছিল। তেওঁবিলাকে লৰা-ছোৱালীবিলাকৰ ওচৰলৈ ঘূৰি আহোঁতে পুখুৰীৰ মাজত ফুলি থকা পদুম এপাহীত লাহৰীৰ চকু পৰিল। লৰাবিলাকৰ ওচৰ চাপিলত লাহৰীয়ে ফুলপাহ আনি দিবলৈ ইটো-সিটোক খাটনি কৰিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতৰ ভিতৰতে আমাৰ ধনবৰো আছিল। ধনবৰে তেওঁৰ গাত এনেটি কামৰ ভাৰ পৰে বুলি, ছেগ বুজি, গুণুনাৰ ভাৱ জুৰি, আঁতৰি আঁতৰি পুখুৰীৰ সিপাৰ পালেগৈ। বাকী লৰাবিলাকৰ ভিতৰত কোনোৱে "সাঁতৰিব নেজানোঁ", কোনোৱে 'চুৰিয়া তিতিব', কোনোৱে 'গধূলি পানীত তিতিলে আইয়ে খং কৰিব' এনেবোৰ আপত্তি কৰি কোনো ফুল আনিবলৈ নোলাল। পিচে, লাহৰীয়ে অসন্তোষ মনেৰে কমলৰ ফালে চালে। কমলে ততালিকে গাৰ চোলাটি সোলোকাই লাহৰীৰ হাতত দি, সাঁতৰ মেলি গৈ, এটি কলিৰে সৈতে ফুলপাহ ছিঙ্গি লৈ, আকৌ এহতীয়া সাঁতৰ দি পাৰ উঠিলহি; আৰু হাঁহি হাঁহি ফুলপাহ কলিটিৰে সৈতে লাহৰীৰ হাতত দিলেহি। পিচ-মুহূৰ্ত্ততে লাহৰী-কমল আনন্দত সেই ফুলৰ দৰেই ফুলি উঠিল! কমলে আজি "কছাৰি-ৰণত" জিকি অহা হলেও ইমান আনন্দ আৰু গৌৰৱ বোধ নকৰিলেহেঁতেন কি জানি। লাহৰীৰ অপাঙ্গত আনন্দাশ্ৰু চল্‌চলীয়া হৈ উঠিল! কমলবো সেই একে আবেগতে মন-প্ৰাণ বিগলি পৰিল! কিন্তু, কমল আৰু সবহ পৰ বৰ নোৱাৰিলে, বেগাবেগিকৈ

তিতা কাপোৰ সলাবলৈ ঘৰলৈ যাব লগা হল। কমল ঘৰলৈ গল, কিন্তু তেওঁৰ চেনেহৰ চিন্,—তেওঁ পৰম উলাহেৰে পানীৰপৰা তুলি আনি দিয়া কমল-কলি-ফুল লাহৰীৰ হাতেতে ৰল। লাহৰীয়ে চকুৰে দেখালৈকে পিচৰপৰা কমলক একেঠৰে চাই আছিল; নেদেখা হলত, হাতৰ ফুল-কলিকে ঘনে ঘনে শুঙিবলৈ ধৰিলে। কলিটি আৰু ফুলটি তেওঁ যিমান বাৰ শুঙে, সিমানবাৰ কমলৰ সৌৰভে লাহৰীৰ হিয়া আমোলমোল্ কৰে; কলিটিক যিমানবাৰ তেওঁ চুমা দিয়ে, সিমানবাৰ কমলৰ ভাবেৰে লাহৰীৰ অন্তৰ ভৰপূৰ হয়। আজি ফুলটিৰ ভাগ্য যে, কমলৰ কোমল হাতেৰে ছিঙা পৰিল; নহলে লাহৰীৰ জেতুলীপকা যেন ওঁঠৰ অমিয়া পান কৰিবলৈ সি নাপালেহেঁতেন। কলিটিৰ সৌভাগ্য যে, আজি সি লাহৰীৰ হাতত কমলৰ উপহাৰ হবলৈ পালে; নহলে এই জন্মত তাৰ ইমান গৌৰৱ নাবাঢ়িলেহেঁতেন। দেহি ঐ, লাহৰীয়ে যেন ফুলটি হাতৰপৰা নেৰিবই! পদুম কলিটি যেন লাহৰীৰ অন্তৰঙ্গ হে,—সি আঁতৰিলেই যেন বুকুৰ উত্তমাঙ্গ সৰি পৰে! সঁচাকৈয়ে, পিচদিনা আকৌ কমলৰে সৈতে মিলন নোহোৱালৈকে পদুম কলিটি লাহৰীৰ বুকুৰ ধন হৈয়ে আছিল। বুকুতে ফুলি তাৰ এপাহি সৰিলেই—যেন লাহৰীৰ হিয়াৰ এচিকটা এৰাই যায়! পাহিটি লেৰেলিলে যেন লাহৰীৰ প্ৰাণটিও অন্তৰতে শুকাই যায়!

পিচদিনা আবেলিপৰত ফুলপাহ আঁচলৰ আগত মেলি লৈ পুখুৰীপাৰত লাহৰী বহি আছে, এনেতে পিচফালৰপৰা কোনোবাই মনে-মনে লাহৰীৰ চকু দুটি মুদাই ধৰিলেহি। লাহৰী পোনেই উচাপ্ খাই উঠিছিল, পিচে পিচমুহূৰ্ত্তে সেই মনচোৰৰ আঙুলি কিটিৰ পৰশন অনুভৱ কৰি, লাহৰীয়ে আনন্দত খল্‌খলাই হাঁহি উঠি কবলৈ ধৰিলে, "বুজিছোঁ,—কমল, কমল"। কমলে চাতুৰে হাত-এৰাই সুধিলে, "কেনেকৈ বুজিলা অই বুজি লাহৰী?"

লাহৰী।—এনেকৈয়ে বুজিলোঁ। আঙুলিকিটিৰ উমানতে ধৰিলোঁ। দেখা পোৱা হলে নাই, দেই।

কমল।—উমানতে নো কেনেকৈ ধৰিলা মই বুলি ?

লাহৰী।—তেনেকৈয়ে ধৰিলোঁ। তোমাৰ আঙ্গুলিকিটি চুই মই উমানতে কব পাৰোঁ নহয়, তুমি বুলি।

কমল।—(অলপ পৰ লাহৰীৰ মুখলৈ মোহ লাগি চাই থাকি) ময়ো বুজোঁ, লাহৰি, তোমাৰ মুখখনি চায়ে তোমাৰ অন্তৰখনি বুজোঁ! পিচে, তুমিচোন কালিৰ সেই লেৰেলা ফুলপাহকে লৈ আছাঁ ? নতুন এপাহ লাগে নেকি ? আনি দিম নে ?

লাহৰী।—নালাগে কমল, নালাগে আনিবগৈ।

সেই বুলি কমলৰ মুখলৈ চাওঁতেই লাহৰীৰ চকু চল্‌চলীয়া হৈ উঠিল। নিমিষতে দুগালে দুধাৰি মুকুতা-পানী ববলৈ ধৰিলে। কমলে দেখি বিতত্ হৈ সুধিলে, "কিয়, লাহৰি! কিয় কান্দিছাঁ ?" লাহৰীয়ে ততালিকে উত্তৰ দিলে, "নাই কন্দা, কমল! এনেয়ে চকু-পানী ওলায় দেখোন!" কমলে আকৌ সুধিলে, "এইটো ফুল লেৰেলিছে; আন এটা আনি দিওঁ, দেই ?" লাহৰীয়ে উত্তৰ দিলে, "নালাগে, কমল, আবেলি-বেলিকা তোমাক এইদৰে তিতি জুৰুলি হোৱা দেখিবলৈ মই ভাল নাপাওঁ। এই লেৰেলা ফুলটিয়েই তুমি নহালৈকে মোৰ মানত সৌ নতুনকৈ ফুলি থকা কেইটাতকৈয়ো তেজা হৈ আছিল। অ, কমল, তুমি নো এনেকৈ সাঁতৰিবলৈ কেতিয়া শিকিলা ?

সেই প্ৰশ্ন শুনি কমলে অলপ জিকাৰ খাই উঠি লাহৰীৰ মুখৰ ফালে চাই ঠৰ্ হৈ ৰল; আৰু পিচ-মুহূৰ্ত্ততে বিষাদ ডাৱৰে কমলৰ মুখ-চন্দ্ৰ ঢাকি পেলালে! সেই মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে ফুলনিত লাহৰী-পোহৰ নাইকিয়া হল! তাৰ পাচত, কমলে লাহৰীক বিচুৰ্ত্তি হোৱা যেন দেখি, এটি দীঘল হুমুনিয়াহ

কাঢ়ি কৰলৈ ধৰিলে, "লাহৰি! এই সাঁতৰ মই আমাৰ আগৰ ঘৰতে শিকা; ইয়াকে নজনা হলে, মই সেই বৰনৈত নাও বুৰি তললৈ যোৱাৰ-পৰা আকৌ ওলাব নোৱাৰিলোঁহেঁতেন। আৰু, লাহৰি! এই সাঁতৰ নজনা হলে, কালি তোমাক পুখুৰীৰ মাজৰপৰা পদুম ফুল-কলি আনি দি, আজি মোৰ সকলো দুখ পাহৰিব পৰা অতুল সুখৰ গৰাকী হব নোৱাৰিলোঁহেঁতেন।" এই কথা কৈয়ে কমল আকৌ হাঁহিমুৱা হল। তাৰ পাচত, লাহে লাহে কমলে হৈ-যোৱা ঘটনাৰ শুৰিৰেপৰা কবলৈ লগিলে, লাহৰীয়ে কমলৰ মুখলৈ চাই একান্ত মনেৰে শুনিবলৈ লাগিলে। প্ৰথমে কমলৰ দেউতাক, আইতাক আৰু তেওঁৰ লৰাকালৰ কথা কৈ যাওঁতে লাহৰীয়ে আনন্দত মিচিকি মিচিকি হাঁহি আছিল। তাৰ পাচত, বুঢ়াগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ অত্যাচাৰৰেপৰা কমল পামপুৰলৈ অহালৈকে, এই ডোখৰ বৰ্ণাওঁতে লাহৰীয়ে চকু-লো টুকি তত্ নাপাইছিল। বিবৃতি শেষ পৰিলত, লাহৰীয়ে কমলৰ হাতখনি নিজৰ দুই হাতৰ মাজত সুমাই লৈ মোহাৰি মোহাৰি কবলৈ ধৰিলে, "কমল! এতিয়াৰপৰা আৰু তুমি সেইবোৰ কথা মনত পেলাই বেজাৰ নকৰিবাঁ দেই; মোৰে শপত, কমল, বেজাৰ নকৰিবাঁ দেই। কমল! তোমাক বেজাৰ কৰা দেখিলে মোৰো দেখোন বেজাৰ লাগে! কমল! মোৰ কথাত পতিয়ন যোৱাঁ, যদি, মই সঁচা কথা কৈছোঁ।"

কমল।—"লাহৰি! তোমাৰ কথাত পতিয়ন যোৱাৰ কথা কৈছা নে? তোমাৰ কথা নপতিয়াবলৈ মই ন কৈ শিকিলে হে হব! মোৰ কথাও যদি পতিওৱাঁ, লাহৰি! মই সঁচাকৈয়ে কৈছোঁ, তোমাৰে সৈতে প্ৰথম কথা-পাতিবৰ দিনৰেপৰা মই সকলো বেজাৰ পাহৰিলোঁ।" কমলৰ সেই কথাত উকলীকৃত হৈ দুয়ো হাঁহিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, তাৰপৰা উঠি দুয়ো ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰিবলৈ ধৰিলে। অহঃ, লাহৰী-কমল বৰ দৃঢ়ৰূপে বান্ধ খালে! কমল-গছ পাই লাহৰী-লতাই একান্তমনে মেৰিয়াই

নথকাকৈ মেৰালে! এতিয়া গছ বা লতাত ধৰি আঁজুৰিলেও বান্ধ একৰাবৰ সাধ্য নাই। কমল-গছ যে আন আম-কঁঠাল গছৰ দৰে টান নহয়,— নিচেই কোমল; লাহৰী-লতাই পাই হে মটুমটীয়াকৈ থৈছে। এই লতাডালি একৰাব খোজোঁতেই কোমল পানী-গছ থুনুৰাই ভাগিব! আৰু, লতাডালিও আন লেটেকা লতাৰ দৰে নহয়; পানীত থকা লাহৰী-লতা, নিচেই কোমল কোমল কমল-গছ পাই হে লাহৰী-লতাই মেৰাবকে পাৰিছে; একৰাব খোজোঁতেই লতা উঁৰুলি যাব!

৮। আধ্যা।

বিয়াৰ মন্ত্ৰণা।

পোন্ধৰ বছৰ পাৰ হৈ লাহৰীৰ বয়স এতিয়া ষোল বছৰত সোমালহি। লাহৰীৰ আৰু এতিয়া আগৰ দৰে গাৱঁৰ লৰা-ছোৱালীৰে সৈতে পুখুৰী-পাৰৰ ফুলনিত ফুৰি উমলিবৰ দিন নাই। লাহৰীৰ আৰু এতিয়া তেওঁৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ মৰমৰ কমলৰে সৈতে হাতত ধৰা-ধৰিকৈ ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰি নানা তৰহৰ নিতে ন-ন কথা পাতি আনন্দ উপভোগ কৰাৰ দিনো নাই। লাহৰী এতিয়া ভিতৰ-বাৰীত ফুলি থকা এপাহী গোন্ধত আমোলমোল্ গোলাপ ফুল। লাহৰী এতিয়া বুলনিঘৰত আবি থোৱা সজাৰ এটি মইনা পখী। লাহৰী এতিয়া পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত বিৰহিনী বাধিকা। কিন্তু

আনন্দময়ী লাহৰীৰ ইমানতো অপাৰ আনন্দ! দেউতাক আৰু আইতাকে ভাল পোৱা কাম কৰাত লাহৰীৰ অকণো আপত্তি নাই। লাহৰীয়ে ভিতৰ-বাৰীত ফুলিও, যাক গোন্ধ বিলাব লাগে, তাৰেপৰা বিলাইছে। লাহৰীয়ে বুলনিবৰত আৰি থোৱা সজাৰ মইনা চৰাই হৈয়ো, যাক মইনা-মাত শুনাব লাগে, তাৰেপৰা শুনাইছে। লাহৰীয়ে পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত বিৰহিনী ৰাধিকা হৈয়ো, হৃদয়-মন্দিৰত ধ্যানত প্ৰাণৰ কমল কৃষ্ণ-ধনক লগ পাইছে। লাহৰীক নো তেন্তে আৰু লাগিছে কি? লাহৰীয়ে আৰু ইয়াৰ ওপৰৰ্কি একো নিবিচাৰে। ইয়াকে পালেই লাহৰী সদায় সন্তুষ্ট। লাহৰীয়ে, দেউতাক আৰু আইতাকৰ ইচ্ছা-বিৰোধী হলে, এই ফেৰা সুখৰপৰাও নিজকে নিজে বঞ্চিত কৰিব পাৰে। লাহৰীয়ে, দেউতাক আৰু আইতাকৰ আজ্ঞা পালে, তেওঁবিলাকক সন্তোষ দিবলৈ নিজৰ জীৱন পৰ্য্যন্ত উছৰ্গা কৰিব পাৰে। ইমান দিনে লাহৰীয়ে দেউতাক বা আইতাকৰ এটিমান কথা পেলাইছে বুলি কোনেও কব নোৱাৰে; দেউতাক বা আইতাকে যেতিয়াই যি কয়, লাহৰীয়ে সেই কাম তেতিয়াই হবিৰ্ চিত্তেৰে কৰে। সবহ কোৱাৰ সকাম নাই, কোনোবা সৰু পাঠক-পাঠিকাই যদি মাক-বাপেকৰ কথা শুনিবলৈ বা সদায় মাক-বাপেকৰ বাধ্য থাকিবলৈ শিকিব খোজে; তেন্তে তেওঁ লাহৰীৰ চলন-ফুৰণ আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰলৈ একাণপতীয়া হৈ চাওক। অহঃ! সেই বুলি, সেই কমল-গছৰ গাৰপৰা এই লাহৰী-লতাডালি একেবাৰে কাৰবাৰ নকৰিবাহঁক। সেই বুলি, সেই লাহৰী-কমল দুটি সুন্দৰ উঘাত মেৰ খাই থকা ডুডালি পৱিত্ৰ প্ৰেম-সূতা ছিঙিবলৈ মন নেমেলিবাহঁক। তাৰপৰা যে তোমালোকৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহব; অনাহকত সেই কোমল কমল-গছ জুপি আৰু লাহৰী-লতাডালি নাশ কৰা হব মাথোন, অৰাৰতে তেনে দুটি সুন্দৰ উৰা ভাঙিব লগাত পৰিব। লাহৰী-লতা বৰ লাজকুৰীয়া; একেবাৰতে মৰ্মান্তিক বেদনা পালেও তলৰ জিভা ওপৰ নকৰে, নিয়াতী ভাবেই

উৰঁলি যাব! সেই দুগছি নিৰ্ম্মল প্ৰণয়-সূতা এগছি হৈ লাহৰী-কমল জীয়াই থাকেমানে অনন্ত; ছিঙ্গিবৰ মনেৰে মাজতে ধৰি টানি নিলে সি ওলাই গৈয়ে থাকিব। গতিকে, সূতাগছ একেবাৰলৈ হলে, উঘা দুটি নাভাঙ্গিলে নহব! এতেকে, এনে নিকৰুণ কাম কৰিবলৈ মন নেমেলিবাঁহঁক। এনে নিঠুৰ কেতিয়াও নহবাঁহঁক। কেৰে কেতিয়াও এই দুটি প্ৰাণীলৈ ঈৰ্ষা ভাৱে নাচাবাঁহঁক।

এই দৰেই আজি দুবছৰ পাৰ হৈ গল। ইমান দিনে লাহৰীয়ে দুখ কাক বোলে, শোক কাক বোলে, একো কব নোৱাৰিছিল। ইমান দিন লাহৰী সকলোৰে ওচৰত আলসুৱা থাকি সকলো কথাতে সুখত আছিল। আজি লাহৰীৰ সেই সুখৰ আগত বিধি-পথালি! আজি লাহৰীৰ সেই সুগম পথত কোনোবা শতৃৰুৱে মনে মনে বিঘিনিৰ কাঁইট, পুতিলেহি। আজি লাহৰীৰ নিৰ্ম্মল সুখ-আকাশত লাহে লাহে বিপদ-ডাৱৰে দেখা দিছেহি। লাহৰীয়ে এতিয়াও ওপৰলৈ চকু মেলি চোৱা নাই এথোন; কিন্তু, সৰহ পৰ নাই, অলপতে চাবই লাগিব, অলপতে সেই ডাৱৰৰ ঘোৰ মূৰ্ত্তি দেখা পাব।

লৰা-ছোৱালী যিমানেই ডাঙৰ হল লাগে, মাক-বাপেকৰ মানত তথাপি কেঁচুৱা। লাহৰীৰ দেউতাক আৰু আইতাকেও সেই বয়সলৈকে লাহৰীক কথা-নজনা কেঁচুৱা ছোৱালীটি যেন ভাবি আছিল। কিন্তু, পাচলৈ সিবিলাকে দেখিলে যে, সেই দৰে সৰু-সৰু বুলি আওকণীয়াকৈ থাকিবৰ আৰু সময় নাই; কোনো এটি সজ পাত্ৰত ছোৱালীটি গতাবৰ সময় পালেহি। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে এই কথা কেইবাদিনৰেপৰা ভাবি আছিল; ভাৰ্য্যাৰে সৈতে আলচ পাতিবলৈ হে আজৰি পোৱা নাছিল। পিচে, এদিন ৰাতি, ভাত-পানী খাই লাহৰী শোৱাৰ পাচত, তেওঁ ছেগ বুজি ভাৰ্য্যাক কলে, "শুনিছা নে, আজি মই কেইবাদিনৰেপৰা তোমাক কথা এটা সোধোঁ-

সোধোঁকৈ সুধিবলৈ সুবিধা পোৱা নাই। লাহৰী শুলে নে? চোৱাচোন।” এই কথা কৈ তেওঁ তললৈ মূৰ কৰি আকৌ কিবা শুনিবলৈ ধৰিলে। লাহৰী শুলে নে নাই বুলি সোধোঁতেই ঘৈণীয়ে বুজি উঠিলে। তাৰ পাচত, তেওঁ লাহৰীৰ ফালে জুমি চাই, উত্তৰ দিলে, “লাহৰী নো ইমান পৰলৈ সাৰে থাকে নে? শুলে, কি কব খুজিছে কওক।”

কীৰ্ত্তিনাথ।—“কি কব খুজিছোঁ,—বোলোঁ, এতিয়াও আওকণীয়া হৈ বহিয়ে থাকাঁ নে? ছোৱালীটি বিয়া দিয়াৰ বিষয়ে এটা উপায় কৰিব লাগিল নহয়? ষোল বছৰ হলহি; এতিয়া নিটাল মাৰি বহি থাকিলে আৰু গা নৰয়। ভাল লৰা এটি বিচাৰিব লাগিল! মই আজি তিন দিনমানৰপৰা ভাবি আছোঁ; একো স্থিৰ হে কৰিব পৰা নাই। তুমি নো কি উপায় কৰিব খোজাঁ, কোৱাচোন বাৰু।”

ঘৈণী।—“মই হে উপায় কৰিব লাগে! মই আপোনাতকৈ বহুত দেখিছোঁ, বহুত শুনিছোঁ আৰু সৰহ কথা জানোঁ নহয়? সেই কাৰণে, আপুনি একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰাত হবলা মই স্থিৰ কৰিব লাগে, নহয়? ময়ো আজি ভালেমান দিনৰেপৰা এই কথা মনতে পাঙি আছোঁ; আপোনাক কোৱা হে নাই। তাৰ পাচত, এদিন কমল——

কীৰ্ত্তিনাথ।—“কি! কমলকে বিচাৰি পালাগৈ হবলা? বৰ ভাল উপায়কে কৰিলা! কমলৰ জাঁতি-গুৰিৰ কথা নাজানা হবলা? সেই দিনা কৃষ্ণৰাম গোহাঞিক মতাই আনি নো মই কি সুধিছিলোঁ? কমল আমাৰ কোনো বিষয়াৰ ঘৰৰ লৰা নহয়; কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ তোলনীয়া লৰা হে। কমল নো আচল ক'ৰ লৰা, কৃষ্ণৰাম গোহাঞিয়েও ভালকৈ কব নোৱাৰে। তেওঁ অনুমানত বিমানৰেপৰা কব পাৰে, তাৰপৰা জাঁতিগুৰি একো ঠিক কৰিব নোৱাৰি। তথাপি, তেওঁ অনুমানত উজনিৰ কোনোবা বিষয়াৰ লৰা বুলি কয়। কমলৰ ৰূপ, গুণ, স্বভাব-চৰিত্ৰ আদিলৈ চাই আমিও তাকে

ভাবোঁ। কিন্তু, তাৰপৰা কি হব? মানুহে বুলিব কি? তদুপৰি, কমল হেনো কাঠ এডালৰ ওপৰত উঠি বৰনৈৰ মাজে মাজে উটি আহিছিল। এনে লৰাৰে সৈতে নো সম্বন্ধ ঘটাব পাৰি নে? কেৱল লোক-হাঁহিয়াত হে হব। কিনো বোলে, 'উটি অহা লৰা!' কমল সঁচাকৈয়ে উটি অহা লৰা। কমলৰ ৰূপ-গুণ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ দেখি মোৰো তোমাৰ দৰেই ভাব হৈছিল। সঁচা কথা কবলৈ গলে, কমলৰ দৰে লৰাৰ শাহু-শহুৰ হবলৈ পোৱা বৰ ভাগ্যৰ কথা। মই সেই কাৰণেই কৃষ্ণৰাম গোহাঞিক মতাই আনি তলে তলে সকলো কথাৰ সম্ভেদ লওঁ। কিন্তু কি কৰিবাঁ, লোক নিন্দা সহাটো বৰ টান কথা। বিশেষতঃ, মতা মানুহৰ ৰূপ লৈ ভাবিবৰ সকাম কি? এতিয়া আমি যি কথাৰ আসচ পাতিব খুজিছোঁ, তালৈ হলে প্ৰথমে মানুহৰ আঁতিগুৰি বিচাৰিব লাগে, তাৰ পাচত তাৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থালৈ চাব লাগে, লগতে লৰাটিৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰলৈকো ভালকৈ মন কৰিব লাগে। এতিয়া সৰহ কথা চোবাবৰ সকাম নাই। মোৰ মনেৰে হলে, আমাৰ শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ পুতেকটিকে ঠিক কৰোঁ। নহলেতো আৰু নাই। আৰু নো ক'তা? আন লৰা কাকো নেদেখোঁ দেখোন। তুমি নো কেনে দেখা? লৰাটি দেখিবলৈ যেনে কি নহওক, তাৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ বৰ বেয়া নহয় বুলি মোৰ বিশ্বাস।"

ঘৈণী।—"আপুনি হে বৰ ভাল উপায় কৰিলে! অ, বাছোঁতে বাছোঁতে গেলা-বৰালিত হাত পৰিলগৈ! সেই নাকটো এঠাইত, মুখখন এঠাইত, পেটুৱা ফেঁচাটোলৈ দি, মোৰ আইক জীয়া-জুইত পুৰি খাব খুজিছে নে? মই জীয়াই থাকোঁতে তেনে কথা কেতিয়াও হব নোৱাৰে। এ, হে, এনে নো ভাল স্বভাৱৰ লৰাটি বিচাৰি পালেগৈ; তেওঁৰ প্ৰতাপত গাঁৱৰ বোৱাৰী-জীয়াৰী হে জানিবা ওলাব নোৱাৰে! আজি ৰাতিপুৱাও পূৰণৰ ঘৈণীয়েকে তেওঁৰ গুণৰ কথা যি হয় কৈ গৈছেহি! আপুনি বাহিৰত ফুৰিও এইবোৰ

কথাৰ সন্তেদ নাপায়! ঘৰতে বুঢ়ী হলেও, মই সেই ফেঁচাটোলৈ মোৰ লাহৰীক কেতিয়াও নিদিওঁ। আৰু, কমলৰ কথা যে কৈছিলোঁ, কমল যে অকল দেখিবলৈকে শুৱনি এনে নহয়, তেনে স্বভাৱৰ লৰা মই আজিলৈকে কতো দেখা নাই। কমলৰ জাঁতিগুৰিৰ কথা যে কৈছে, সেইটো সঁচা হব পাৰে; কিন্তু, মই সিদিনা লাহৰীৰ মুখে শুনিলোঁ, কমল বোলে মৰাণ-বুঢ়াগোহাঞিৰ কৈদৰ শান্তিৰাম-গোহাঞি বৰুৱাৰ পুতেক। তেওঁ ৰুচিনাথ বুঢ়াগোহাঞিৰ অত্যাচাৰত ৰব নোৱাৰি নাৰেৰে ভটীয়াই আহিছিল; পিচে হেনো নাও বুৰি কোন্ কলৈ গল ঠিক নাইকিয়া হল। এতেকে, লোকে যেই বোলক লাগে, আমিতো নিজে কমল সম্ভ্ৰ বংশৰ লৰা বুলি জানোঁ। তদুপৰি, কমলৰ প্ৰতি লাহৰীৰ কেনে ভাব হৈ উঠিছে, আপুনি একো বুজ নাপায়; মই ভালেমান দিনৰেপৰা মন কৰি আহিছোঁ। সকৰেপৰা দুইলৈ দুইৰো এনে আদৰ, এনে মৰম, এনে চেনেহ যে, এটিৰ সগনি যেন আনটিয়ে মৰিব পাৰে। সিদিনা আপোনাৰ কথা মতেই লাহৰীক কমলৰে সৈতে কথা-বাৰ্ত্তা পাতিবলৈ হাক দিছোঁ। তাৰেপৰা ছোৱালীটিয়ে ভাত-পানী ভালকৈ খাবলৈ এৰিছে; সদায় শোক কৰি কৰি শুকাই গৈছে। এনে স্থলত কমলত বাজে আন কাৰোবাক পাত্ৰ স্থিৰ কৰিলে বৰ বিপদৰ আশঙ্কা। আমি লোকৰ—"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"স্থিৰ হোৱাঁ, অলপ দকৈ আকৌ এবাৰ ভাবি চোৱাঁ। তোমালোকে, তিৰোতা মানুহ বুলিয়েই নে কি, বাহিৰৰ গঞ্জনালৈ সিমান নাভাবা! তুমি কমলৰ কথা যিবোৰ কৈছাঁ, সেইবোৰ সঁচা হবও পাৰে। কিন্তু, তাক কোনে পতিয়াব? সকলোৱে মুখে মুখে কব, বোলে, সেই অমুকৰ ঘৰৰ ছোৱালীজনী নাম-শুৰি-নজনা উটি-অহা তোলনীয়া লৰা এটালৈ দিলে! তদুপৰি, গাওঁৰ সৰু-বৰ সকলোৱে নিন্দাব। কোনো মানুহৰ সবাহ-বিয়া আদিলৈ গলেও, নাম-শুৰি নথকা লৰা বুলি পিচৰ শাৰীত হে ঠাই দিব। তেতিয়া নো মই কেনেকৈ সহিম? বাৰু, সেইটো মোৰ দুখ,

মই সহিলোঁৱেই যেনিৰা, তোমাৰ সেই আলসুৱা লাহৰীয়ে কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ ঘৰত বোৱাৰী হৈ, ভুঁই-বোৱা, কঠীয়া-তোলা দেখি তুমি নো কেনেকৈ সহিবাঁ ? তোমাক মই বহুত কথাত জনা-বুজা গৃহিণী বুলি জানোঁ ; আজি নো কিয় এনে অবুজন হৈছাঁ কব পৰা নাই। লাহৰী আৰু কমল দুইৰো প্ৰতি দুইৰো যি মৰম-চেনেহৰ কথা কৈছাঁ, তাৰপৰা আজি তোমাক মই নিচেই আজলী হে বুলিছোঁ ; এনে বয়সত যাৰে-তাৰে লগত তেনে ভাব হব পাৰে। নহলেও, লৰা-ছোৱালীৰ কথামতে বাট বুলিবলৈ হলে আমাৰ মান-মৰ্য্যাদাৰ ফালে চকু মুদিব লগাত হে পৰিব।"

ঘৈণী।—"মই নো আৰু তেন্তে কি কম! আপোনাৰ যি ইচ্ছা তাকে কৰক। কিন্তু, শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ পুতেক ধনবৰ পেটুৱালৈ লাহৰীক মোৰ এই প্ৰাণ থাকেমানে কেতিয়াও নিদিওঁ ; আপুনি ধ্ৰুপ্ জানিব।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"বাৰু, একো কথা নাই, তোমাৰ কথাই কথা। পিচে, ধনবৰৰ বাহিৰে আন এটি লৰা বিচাৰি দিয়াঁ ; মই হলে নাপালোঁ। আৰু, লাহৰীক যদি এই পামপুৰৰপৰা বাজ কৰি ৰংপুৰ বা আন কোনো দূৰণি ঠাইলৈ দিয়াঁ, তাকে হলেও কোৱাঁ। পামপুৰ পাৰ হলেই, ভাল মানুহৰ ঘৰৰ ৰূপে-গুণে ভাল লৰা পাবলৈ বহুত দুখ কৰিব নালাগিব ; ইয়াতে বহি থাকিয়েই মই তাৰ দিহা কৰিব পাৰিম।"

ঘৈণী।—"তেন্তে মোৰ আৰু কবলৈ একো নাই ; আপুনি যেনে ভাল দেখে তাকে কৰক। আৰু, ময়ো আকৌ এবাৰ ভাবি-চিন্তি চাওঁ বাৰু।"

৯। আধ্যা।

বিৰহ।

বছেৰেকৰ ছটা ঋতুৰ মাজত বসন্ত ঋতুৰেই সবাতকৈ শুৱনি আৰু মনোহৰ। সেই কাৰণে, এই ঋতুকে ঋতুৰাজ বোলা যায়। এই ঋতু ফাগুণ মাহৰপৰা আৰম্ভ হৈ চ'ত মাহৰ সামৰণিলৈকে থাকে। সেই সময়তে প্ৰকৃতি দেবীয়ে নতুন সাজ পিন্ধি মনমোহা শোভা ধৰে। আৰু, ফাগুণ-চ'ত দুমাহ উলাহ মনেৰে নানা তৰহৰ ৰং-ধেমালি দেখুৱাই চ'তৰ শেহত পুৰণি বছৰক বিদায় দিয়াই লৈ যায় আৰু নতুন বছৰক আদৰি পঠিয়ায়গৈ। এই ঋতুত বনৰ চৰাই, পছু আৰু সকলো জীৱ-জন্তু মনৰ আনন্দত উলাহিত হৈ ফুৰে। এই ঋতুত মানুহেও বছৰৰ দুখ-ভাগৰ সকলো পাহৰি মনৰ আনন্দত উধাও হৈ ফুৰে। আৰু, এই ঋতুত গছ-গছনিবোৰে নতুন পাত-চোত ধৰি সুন্দৰী স্বভাৱৰ মনমোহা শোভা আৰু মনোহৰ কৰে। এই সময়তে প্ৰকৃতিৰ ৰীতি-নীতি অনুসৰি ফুল-কুৰঁৰীয়েও নিজৰ ফুলনি সজাই জকমকীয়া কৰে।—আজি সেই ফাগুণ আৰু চ'তৰ দোমাহী। আজি সেই মনোময় বসন্ত ঋতুৰ ভৰপক্। আজি সেই বসন্ত ঋতুৰ সকলো শোভা যিমান বাঢ়িব পাৰে সিমান বাঢ়িছে। ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছা, প্ৰকৃতিৰ নিৰ্দ্দেশ, স্বভাৱৰ গতিক আৰু কোনে হকা-বধা কৰিব পাৰে। গতিকে, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পুখুৰীপাৰৰ সুন্দৰ ফুলনিয়েও আজি মনোহৰ শোভা ধৰিছে। পুখুৰীৰ চাৰিও পাৰে নানা তৰহৰ ফুল ফুলি ফুলনি জকমকীয়া হৈছে। জোপাৰ সৰু সৰু

ধুনীয়া গছ-গছনিবোৰে নতুন কুঁহিপাত মেলি আৰু ৰঙা ৰঙা পাণৰ মাহীবোৰে কুমলীয়া পাত ধৰি সেই শোভাৰ অনুপম জেউতি চৰাইছে। মাজে মাজে সুমথিৰা টেঙ্গা একোজুপিয়ে দুটি-চাইটি ৰঙা ৰঙা সুমথিৰাৰে সৈতে অতি বিতোপন শোভা ধৰিছে। তাতে, আবেলি-বেলিকা; পছিম ফালৰ ৰঙা ৰ'দ পৰি গছ, ফুল আটাইবোৰ হেঙ্গুলীয়াকৈ জক্‌মকীয়া কৰি তুলিছে। দূৰৈৰপৰা চাই পঠিয়ালে এনে হে লাগে, যেন আন্ধাৰ-পোহৰৰ সম্মিলনত আলৌকিক নিয়মেৰে দীপান্বিতাৰ চাকি হে জ্বলিছে! সৰহ পৰ চাই থাকি আন ফালে চকু ঘূৰালে গোটেইখন ধুৰঁলি-কুঁৰলী যেন লাগে। তদুপৰি, ৰিব্‌ৰিবীয়া মলয়া বতাহে গা-মন শাঁত কৰি নিছে। সেই অনুভৱত মন-প্ৰাণ পমি যোৱা দি গৈছে! গোলাপ, মালতী, যূতি ইত্যাদি ফুলৰ গোন্ধ উৰি বাটৰুৱা মানুহৰো মন-প্ৰাণ শীতল কৰি তুলিছে। পাঠক, এনে সুখৰ সময়ত এই ফুলনিৰ ফুলকুৱঁৰী আমাৰ শান্তিময়ী লাহৰীৰ ফালে চাওক! লাহৰীৰ কি হৈছে?—আজি দেখোন লাহৰীয়ে ফুলনিৰ এনে অনুপম শোভালৈকো পিঠি দিছে। আজি দেখোন এনে নিৰ্ম্মল মলয়া বতাহতো লাহৰীৰ গাত চাটিফুটি লাগিছে। আজি দেখোন বাটৰ মানুহক মুগ্ধ কৰা ফুলৰ গোন্ধেও লাহৰীৰ ওচৰ চাপিব পৰা নাই। লাহৰীয়ে ইফালে-সিফালে হাত-ভৰি মাৰি চাটিফুটি কৰিব লাগিছে! চুলি তুলি মেলি লাহৰী বাউলীটি হৈছে! কান্দোতে কান্দোতে পদুম ফুলৰ পাহি যেন চকুৰ পাহিয়ে কেঁহেৰাজৰ বৰণ ধৰিছে! আজি নো আনন্দময়ী লাহৰীৰ এনে বিপৰীত দশা কিয়? আন দিনা যে লাহৰীয়ে মুফুলা ফুলকো এটি চুমা দি আহেগৈ! আন দিনা যে লাহৰীয়ে ফুলনিত সোমায়েই ফুলৰ ওচৰে ওচৰে গোন্ধ বিচাৰি ফুৰে! আজি দেখোন বতাহী কটকীয়ে বাছি দিয়া গোন্ধকো লাহৰীয়ে নিলগাই পেলাইছে! আজি আৰু লাহৰীৰ মনত একোকে ভাল নালাগে; শোকে, বেজাৰে হেঁচা মাৰি ধৰি লাহৰীক তলৰপৰা ওপৰলৈ মূৰ তুলিব নোৱাৰা কৰিছে। কেতিয়াবা অলপ

মুৰ দাঙি চাব খোজোঁতেই চাৰিওফালৰপৰা ফুলবোৰে গছে সৈতে হলাই আনি গাৰ ফালে হেন্দোলিয়াব দেখিলেই লাহৰীক শোকে খুন্দা মাৰি ধৰেহি, চকুৰ পানীয়ে ছাতি ধৰি একোকে নেদেখা কৰে। পাঠক! লাহৰীৰ চাটিফুটি আৰু বিষাদৰ কাৰণ কিবা বুজ পাইছে নে?—আজি লাহৰীৰ এনে কোমল প্ৰাণত বিৰহ-বতাহৰ আঘাত লাগিছে। আজি লাহৰীৰ বহুত দিনৰ আশাৰ বন্তি সেই বতাহত ঢিমিক্-ঢামাক্‌কৈ নুমাবলৈ ধৰিছে। সেই কাৰণে হে লাহৰীয়ে বিৰহৰ বিষম জঞ্জালত তৰণি নাপাই এনে চাটিফুটি কৰিছে। সেই দেখি হে লাহৰীয়ে জীৱন-বন্তি নুমোৱাৰ আশঙ্কাত বিমোৰ হৈছে!

পাঠক! লাহৰীৰ পোন্ধৰ বছৰ পাৰ হৈ যাওঁতেই আগৰ দৰে আৰু বাহিৰত ওলাই ফুৰিবলৈ আইতাকে তেওঁক ভিতৰি হাক দিলে; তেতিয়াৰে-পৰা পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত ফুৰিবলৈ গাৱঁৰ লৰা-ছোৱালীবিলাকো আহিবলৈ এৰিলে। গতিকে, লাহৰীৰ মৰমৰ কমলো নহাত পৰিল। কিন্তু, সেই বাবে লাহৰীৰ একো বেজাৰ-অসন্তোষৰ কথা নাছিল। কিয়নো, লাহৰীয়ে জানিছিল যে, আইতাকে লাহৰীৰ বয়স চাই হে বাহিৰলৈ ওলাব দিয়া নাই। তাৰ পাচতো ভালেমান দিনলৈকে লাহৰীৰ একো বেজাৰ নাছিল। কিয়নো, লাহৰীয়ে যি উদ্দেশে বাহিৰলৈ ওলাব লগাত পৰে, সেই উদ্দেশ্য ঘৰৰ ভিতৰত থাকিলেও সিদ্ধি হয়। কমলে সকৰেপৰা কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ভিতৰলৈকে যায়, ভিতৰতে থাকেগৈ। লাহৰীৰ আইতাকেও কমলক এনে মৰম কৰিছিল যে, পাচলৈ কমলে জলপান খাবলৈ লাজ কৰক অস্তু, ভোক লাগিলেই নিজৰ মাকক খোজাদি খুজি খাবলৈ ধৰিলে। কমলেও লাহৰীৰ আইতাকক "আইতা" বুলিয়েই মাতিছিল; আৰু লাহৰীৰে সৈতে কমল আইতাকৰ ওচৰত সততে ধেমালি কৰি থাকে। গতিকে, তেতিয়া লাহৰীৰ একো অভাৱ নাছিল। আজি দিনচাৰেকৰপৰা মাখোন সেউতাকৰ আজ্ঞামতে লাহৰীৰ আইতাকে কমলক ভিতৰ সোমাবলৈ হাক দিছে। তেওঁ লাহৰীকো কৈ দিছে,

কমলৰে সৈতে আগৰ দৰে কথাবাৰ্ত্তা নাপাতিবলৈ। পাঠক, ইয়াতকৈ নো আৰু লাহৰীক বেজাৰৰ কি ডাঙৰ কাৰণে পাব পাৰে! সেই আদেশ শুনা মাত্ৰকে লাহৰীক চাৰিওফালৰপৰা শোক, বেজাৰ আৰু বিপদৰ ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তিয়ে দেখা দিলেহি। সেই মুহূৰ্ত্তৰেপৰা আৰু দিনক দিনে লাহৰীৰ শোক, বেজাৰ আৰু বিপদ বাঢ়ি হে আহিবলৈ ধৰিছে। যি লাহৰীয়ে কমলক সদায় চকুৰ আগতে পাবলৈ বিচাৰে, যি লাহৰীয়ে কমলক নেদেখাকৈ থাকিলে এপৰ বেলিকে এবছৰ যেন অনুভৱ কৰে, আজি ছদিন কমলক নেদেখাকৈ তেওঁ কেনেকৈ আছে! পঢ়াশালি ভাগিবৰ সময় হলেই, লাহৰীক বেজাৰে হেঁচি ধৰেহি, চকুৰ পানীয়ে বাট নেদেখা কৰে; আন উপায় নাপাই বাৰীৰ পিচফালে গৈ লাহৰীয়ে হেঁপাহ পলুৱাই কান্দ হে তৰণি পায়; তাৰ পাচত আৰু ঘৰত থাকিব নোৱাৰি পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত শোক-বেজাৰৰ দুৱাৰ মেলি দি একেবাৰে বাউলীটি হৈ বহি থাকেগৈ। হাঁয়, কালৰ কি বিচিত্ৰ গতি! যি ফুলনি লাহৰীৰ সুখৰ ঠাই, সেই ফুলনি আজি এনে দুখৰ কাৰণ হৈ উঠিল; সেই ফুলনিত লাহৰী আজি এনে বাউলী হব লগাত পৰিল! কিন্তু, অকল সেয়ে নহয়, বিপদৰ উপৰি আৰু বিপদ!—লাহৰীৰ দেউতাক আৰু আইতাকে সেই দিনা বিয়াৰ মন্ত্ৰণা কৰোঁতে লাহৰী টোপনি যোৱা নাছিল; দেউতাকে নো কি কথা কয়, তাকে শুনিবৰ মনেৰে মিছাকৈয়ে তেওঁ টোপনিৰ ভাও জুৰি আছিল। লাহৰীয়ে সেই দিনাৰ ৰাতিৰ মন্ত্ৰণা সকলো শুনিলে; শুনি, লাহৰীয়ে যাচি কিল খোৱাৰ দৰে আপোনা-আপুনি বিপদৰ উপৰি বিপদ চপাই ললে! আগেয়ে বিৰহ-চেপাত তৰণি নাপাই চাটিফুটিকে কৰিব পাৰিছিল, এতিয়া নিৰাশাৰ চেঁচুক সোঁতত উটি ঠেৰেঙা লাগি লাহৰী একেবাৰে জঠৰ হৈ পৰিল। বিপদ অকলে কেতিয়াও নাহে হয়, কিন্তু সুকোমল লাহৰীৰ পক্ষে সেই নিয়ম নৰিব লাগিছিল! লাহৰীয়ে ইমান দিনলৈকে বিপদৰ ছঁয়াটোকো দেখা নাছিল। প্ৰথম বাৰ তাৰ আভাস পাওঁতেই যে লাহৰী

আশঙ্কাত একেবাৰে অস্থিৰ হৈছিল ; আজি বিপদৰ উপৰি ভয়ঙ্কৰ বিপদ উপস্থিত ! ইমানত নো লাহৰীয়ে কেনেকৈ স্থিৰ থাকে ! লাহৰীৰ কুমলীয়া হিয়াই যে এতিয়া ছিঁৱাল-ফটা দিব ! এতিয়া নো বাৰু লাহৰীৰ সৰল হৃদয়-পটলপৰা কমল-ছবিটি একেবাৰে অনা সম্ভৱ নে ? এই ছবিটি যে লাহৰীৰ নিৰ্ম্মল হিয়াত থাপনা কৰা আজি ভালেমান দিন হল। তাতে বহুত দিন থাকি থাকি যে ছবিটিও লাহৰীৰ হিয়াত লিপিতথাই লাগি ধৰিল। এতিয়া আৰু সি লাহৰীৰ নিজৰ গাৰ অঙ্গ হোৱাদি হল। এতিয়া ছবিটি টানি একেবাৰ খুজিলে যে লাহৰীৰ কুমলীয়া হিয়া ফাটি-ছিটি যাব। অহঃ, লাহৰীয়ে সেই ৰাতি নিজ কাণে বিপদৰ কথা শুনিবলৈ পালে ! ছবিটি একেবাওঁতে যে দুখ পাব আৰু লগতে হিয়া বিদৰি যাব, লাহৰীয়ে আজি সেই ভাবনাত কন্দা নাই ; একেবাওঁতে যে ছবিটিও ফাটি-ছিটি নাশ পাব, সেই ভয়ে হে লাহৰীক এনে বাউলী কৰি তুলিছে। সেই কাৰণে হে আজি বসন্ত ঋতুৰ ভৰপকৰ দিনা আদৰৰ ফুলনিত ফুলি থকা ফুলবোৰৰ প্ৰতিও লাহৰীৰ এনে বিৰাগ ভাব উপস্থিত !

এই দৰে বাউলীটি হৈ কান্দি কান্দি দেখোন লাহৰী হঠাতে আকৌ সেই পোনেই টলকা মাৰি বল ; আৰু তাৰ পাচত, কি জানো, কি কথা মনত লৈ গিৰিপ্ কৰে উঠি থিয় হল। অলপ পৰ ই লাল-সিফালকৈ চাই, তাৰ পাচত হাত দুখনি বুকুৰ উপৰ পাতি লৈ দেখোন লাহৰীয়ে মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি লাহে লাহে খোজ লবাবলৈ ধৰিলে। চক খাই লৰ ধৰাৰ দৰে তাৰপৰা লাহৰীয়ে লৰি গৈ ফুলি থকা ফুল বেইজুপিৰ কাষ চাপিলেগৈ। তাৰ পাচত, আগৰ দৰেই প্ৰত্যেক জুপি ফুলৰে এপাহি-দুপাহিকৈ ফুলকলিৰে সৈতে ছিঙি আনি লাহৰী এটি জোপাৰ আৰত বহিলগৈ ; তাতে দুধাৰি মালা গাঁথি লৈ লাহৰীয়ে এধাৰি আপুনি পিন্ধিলে; ইধাৰি দুই হাতে মানুহক পিন্ধাই দিবলৈ ধৰাদি ধৰি, ইকালে-সিকালে চাই, আতুৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে, "কমল,

কমল, মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ কমল,—ক'তা!" এই বুলি লাহৰী আকৌ ঠৰ্ হৈ ৰ'ল।—অহঃ, লাহৰী আজি একেবাৰে উন্মাদিনী! তাৰ পাচত, লাহৰীয়ে "এইয়া মোৰ কমল, মোৰ প্ৰাণনাথ! পিন্ধাঁ, পিন্ধাঁ" এই বুলি মালাধাৰ আপোনাৰ কণ্ঠতে আপুনি পিন্ধি ললে। অলপ পৰ থাকি দেখোন লাহৰীয়ে আকৌ কণ্ঠৰপৰা মালাধাৰি হাতত লৈ, আগৰ দৰে মানুহক পিন্ধাবলৈ লোৰাদি লৈ বিয়াকুল হৈ আকৌ কবলৈ ধৰিলে, "কমল, কমল, তুমি মোক বধিব খুজিছাঁ? কমল, মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ, তুমি আকৌ আঁতৰিলাঁ? অ, নহয় কমল, পিন্ধাঁ, পিন্ধাঁ; মোৰে শপত, কমল, পিন্ধাঁ, পিন্ধাঁ।" এই বুলি বিতত্ হৈ থাকোঁতেই কমলে আচম্বিতে আহি মূৰ পাতি মালাধাৰি পিন্ধি ললে! বিধাতাৰ কি অলৌকিক মহিমা! কমলৰ নাম লওঁতেই কমল উপস্থিত!—লাহৰীৰে কিবা আকৰ্ষণী গুণ নে সবল কমলেই সৰ্ব্বজান? কিন্তু হাঁয়, কমলে যে নিশ্চিন্ত হৈ ঘৰত বহি থাকিব পাৰিছিল, এনে নহয়। লাহৰীৰ দৰেই কমলৰো কোমল হিয়া সেই একেটা বিৰহৰ চেপনিয়েই পেপুৰা লগাইছিল। বিৰহৰ বিষম চেপনি সহিব নোৱাৰি তেওঁ ঘ'তে ত'তে চট্‌ফটাই ফুৰিব লগাত পৰিছিল। ভিতৰলৈ সোমাবলৈ মানা কৰি দিয়াৰ কাৰণে, কমলে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰলৈ যাবলৈকে এৰিলে। এতিয়া কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পিচবাৰীৰ এচৰৰ বাটেদি অমাই কমাই ফুৰোঁতে লাহৰীৰ মাত শুনি একে লৰে আহি তেওঁ সেই মালাধাৰি পিন্ধি লৈছেহি! লাহৰী একেই উন্মাদিনী, তাতে কমলক দেখা পাই বাউলীটি হল! লাহৰীয়ে একে লৰে গৈ কমলৰ ডিঙিত সাবটি ধৰি কবলৈ ধৰিলে, "কমল, মোৰ প্ৰাণেশ্বৰ, তুমি ইমান পৰ কলৈ গৈছিলাঁ? মই তোমালৈ বাটচাই কেতিয়াবাৰেপৰা ইয়াতে বহি আছোঁ নহয়, তুমি কলৈ গৈছিলাঁ?" লাহৰীৰ তেনে আতুৰ অৱস্থা দেখি বিমোৰ কমল আৰু বিমোৰ হৈ পৰিল। অন্তত, কমলেও উন্মাদৰ দৰে খল্-খল্‌কৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

বাতুল হলেও, মুহূৰ্ত্তলৈ মাথোন; কমলে ততালিকে আকৌ স্থিৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে, "লাহৰি, লাহৰি, স্থিৰ হোৱাঁ। এতিয়া ব্যাকুল হলে কি হব! মোৰ বহুত কথা সুধিব লগীয়া আছে। মই আৰু ইয়াত সৰহ পৰ থাকিব নোৱাৰিম; আইতাই দেখিলে তোমাক আকৌ খং কৰিব।" লাহৰীয়ে অলপ পৰ টলকা মাৰি থাকি কমলৰ কথা বুজিব পাৰিলে; বুজিলে, কিন্তু, তেতিয়াও ভালকৈ কথা পাতিব পৰা হোৱা নাই। তথাপি, কমল যে ফুলনিত সৰহ পৰ ৰব নোৱাৰিব, সেই কথা লাহৰীয়ে ভালকৈ বুজি উঠিলে। সেই কাৰণে, পাৰ্য্যমানে ধৈৰ্য্য ধৰি, ভগা-ভগা মাতেৰে লাহৰীয়ে কবলৈ ধৰিলে, "কমল, মোৰ প্ৰাণ, মই থিৰ হৈছোঁ, মোক নো কি কথা সুধিব খুজিছা সোধাঁ। মোৰো বহুত কথা কব লগীয়া আছে। পিচে, কমল, এই অলপ সময়ৰ ভিতৰত কিনো কম!"

কমল।—"এৰা, এনে অৱস্থাত আমাৰ একো কোৱা নহব। বাৰু, মই এটা উপায় দিওঁ;—তুমি যদি উপায় কৰিব পাৰাঁ, তেন্তে চিঠিৰেই মোক সকলো কথা জানিবলৈ দি থাকিব পাৰিবাঁ।"

লাহৰী।—"এৰা, হয়, ঠিক, বৰ ভাল উপায়, মই পাৰিম——"

কমল।—(ইফালে সিফালে চাই) "বাৰু, তেন্তে মই যাওঁ এতিয়া, লাহৰি! মোৰে শপত, তুমি এই দৰে বাউলীটি হৈ নাথাকিবাঁ দেই। নিয়তিৰ নীতি অৱশ্যে ফলিয়াব।

এই কেইষাৰ কথা কৈয়ে কমল লৰালৰিকৈ আঁতৰ হল। কমলৰ শেহৰ কথাকিটি লাহৰীৰ মনত বৰকৈ লাগিল; তাকে তেওঁ টলকা মাৰি গুণিবলৈ ধৰিলে।

১০। আধ্যা।

ৰত্নেশ্বৰ ৰাজখোৱা।

গুৱাহাটীৰ পূবফালে এখন গাৱঁত ৰত্নেশ্বৰ ৰাজখোৱা নামেৰে এজন ডেকা-মানুহ আছিল। মানুহটিৰ বয়স ডেৰকুৰি বছৰমান হব। তেওঁৰ দেউতাকে বৰফুকনৰ তলে ৰাজখোৱাৰ বিষয়-বাব পাইছিল; ধনে-বস্তুৰে তেওঁ বৰ চহকী মানুহ আছিল। দেউতাকৰ মৃত্যুৰ পাচত, সেই ধন-সম্পত্তি ককায়েক আৰু ৰত্নেশ্বৰৰ মাজত ভাগ বঁটৰা হয়। ককায়েকজন মাহী-মাকৰ পুতেক। তেওঁৰ মাক মৰাৰ পাচত, ৰত্নেশ্বৰৰ মাক ঘাই গৃহিণী হৈছিল। গতিকে, ৰত্নেশ্বৰৰ মাক জীয়াই থাকোঁতে ৰত্নেশ্বৰৰ ভাগ-বস্তু যে ককায়েকতকৈ সৰহ হব, তাক কোৱা বাহুল্য মাথোন। তদুপৰি, ৰত্নেশ্বৰৰ মাকে দেউতাকে নজনাকৈয়ো আৰু কিমান যে লুকাই ৰাহী কৰি থৈছিল তাৰ হিচাপ পাবলৈকে নাই। এই কথাত ককায়েকৰ বৰ বেজাৰ হল; তেওঁ ৰত্নেশ্বৰক সেই আপাহতে যিমান পাৰে খিয়াল কৰিবলৈ ধৰিলে। যাতে ৰত্নেশ্বৰৰ ধন ভাগে, সদায় তেওঁ তাৰ হে আলচ কৰা হল। ৰত্নেশ্বৰো আগৰেপৰা বৰ খৰছী ডেকা আছিল; মাক মৰাৰ পাচৰপৰা যে তেওঁৰ হাতৰ মুকলি মুঠিয়ে বান্ধ নোলোৱাই হল। সেই দৰে আধানাৰ্জ্জিকৈ ভগন কৰি দুই-চাৰি বছৰৰ ভিতৰতে ৰত্নেশ্বৰ ফচছুটো হৈ পৰিল। তথাপি, একেবাৰে তলি উদং হোৱা নাছিল; পাচলৈ তেওঁ গা চাই ভগন কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ মানুহটি বৰ চতুৰ আৰু বুধিয়ক আছিল; দেখিবলৈকো বৰ বেয়া নহয়। মুখখনি চকলামুৱা; কিন্তু সেয়ে পকা থেকেৰা যেন ৰঙা। তেতিয়ালৈকে তেওঁ বিয়া-বাৰু কৰোৱা নাই। বিয়া নকৰোৱাৰ আন কাৰণ বিশেষ একো নাছিল; কেৱল মনেবছা ছোৱালী নোপোৱাত হে

তেওঁ বিয়া নকৰায়। কত ঠাইত বিচাৰিলে, তথাপি তেওঁ মনোমত ছোৱালী নাপালে। সেইদোষেহেতু, নিৰাশ হৈ তেওঁ বিয়াকে নকৰাওঁ বুলি অঙ্গীকাৰ কৰিলে। সেই প্ৰতিজ্ঞাতে ধৰি প্ৰায় ছমাহমান বিয়াৰ কাৰবাৰ নকৰাকৈ তেওঁ বহি আছিল। এনে সময়তে এদিন কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঁঞিৰ ঘৰৰ ওচৰৰে এজন পামপুৰীয়া মানুহ তেওঁৰ আলহী হয়গৈ। আলহী মানুহ সোধা-পোছাত ৰত্নেশ্বৰ নামজলা লোক আছিল। এই আলহী জনকো ভালকৈ আলপৈচান ধৰোৱাত তেওঁ যথাৱত যত্ন কৰিছিল। তাতে সন্তুষ্ট হৈ, ভাত-পানী খাই উঠি আলহীয়ে ৰত্নেশ্বৰে সৈতে সুখৰ কথা-বাৰ্ত্তা পাতিবলৈ ধৰিলে। কথা-প্ৰসঙ্গত আলহী জনে সুধিলে, "বোপা-দেউতাই, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মানুহ অনা নাই হবলা ?" ৰত্নেশ্বৰে হাঁহি মাৰি উত্তৰ দিলে, "এৰা, মই আৰু বিয়া নকৰাওঁৰেই বুলিছোঁ, দেও।"

পামপুৰীয়া।—"সি কি কথা! কিনো-ৰূপে-সৈতে, আপোনাৰ নো কিহে নাটিছে। আপোনাৰ এনে সম্পত্তি নো, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কোনে খায় ? আপোনাৰ, কিনো ৰূপে-সৈতে, মাক নাই, দেউতাক নাই, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ঘৰখন সোনকালে পতা হে ভাল।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"আলহী ভকত! সেইবোৰ কথা কলে আৰু কি হব! বিয়া কৰাবৰ মনেৰেই আজি বছেৰেকে ইমান কাৰবাৰ কৰিলোঁ, তথাপি হৈ নুঠিল। এতিয়া আৰু বিয়াকে নকৰাওঁ বুলি অঙ্গীকাৰ কৰিলোঁ।"

পামপুৰীয়া।—"বোপা-দেউতাই, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কয় কি! আপুনি কাৰবাৰ কৰিলে নো, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কোনে ছোৱালী নিদিব ? আপোনাৰ নো, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ধনেই নাই নে বস্তুৱেই নাই নে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কি নাই ? আৰু, আপোনাৰ নো, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ৰূপেই নাই নে গুণেই নাই! নহয়, বোপা-দেউতা, আপুনি, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ঘৰখন পাতিব হে লাগে।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"নহয়, আলহী ভকত! তুমি বুজা নাই। মই আজি বছেৰেকে ছোৱালী বিচৰাই মোৰ মনেবছা ছোৱালী নাপালোঁ!"

পামপুৰীয়া।—"অঃ, কিনো-ৰূপে-সৈতে, তাকে নকয় কিয়? বোপা-দেউতা, সেইটো কথাৰ ভাৰ, কিনো-ৰূপে সৈতে, মই ললোঁ। আমাৰ গাৱঁত, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ জাহ্নবী নামেৰে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ছোৱালী এটি আছে, কিনো ৰূপে-সৈতে, বোপা-দেউতা, কি কম! মই ডাঠকৈ কওঁ, কিনো-ৰূপে-সৈতে, আপুনি কেতিয়াও নিদাব নোৱাৰে। আৰু, ছোৱালীটিও, কিনো-ৰূপে সৈতে, আপোনাৰ হে লায়েক!"

ৰত্নেশ্বৰ।—"এ, আলহী ভকত! তোমাৰ দৰেই কিমানে কৈছিল! পিচে, যিমান দেখিলোঁমানে, মোৰ চকুত নালাগিল।

পামপুৰীয়া।—"বাৰু, বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মোৰ কথাটোকে চাওক। যেতিয়া দেখিব, কিনো-ৰূপে-সৈতে, তেতিয়াহে কব, বোলে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, সেই গেন্ধেলাটোৱে কি কৈছিল।

ৰত্নেশ্বৰ।—"বাৰু, তেন্তে আলহী ভকত! তোমাৰ কথা মতেই আকৌ এবাৰ চোৱা যাব। তুমি নো ঘৰলৈ কেতিয়া উলটিবাঁ?

পামপুৰীয়া।—"মই নে বোপা দেউতা? মই, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কাইলৈ দিনটো ইয়াতে থাকিম। পৰহিমানলৈ হে, কিনো-ৰূপে সৈতে, ঈশ্বৰৰ কিৰপাত যোৱা হব।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"এৰা, তোমাৰ লগতে যাব পাৰিলে হওঁতে বেয়া নহয়। তুমি দেখুৱাব পাৰিবা জানো?"

পামপুৰীয়া।—"হয়, বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মোৰ লগতে ওলাওক। আজিকালি হওঁতে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ছোৱালীটি বাহিৰলৈ নোলায়। তথাপি, কিনো-ৰূপে-সৈতে, তালৈ গৈ এটা উপায় কৰিব লাগিব।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"তেন্তে সেয়ে ঠিক হ'ল। মই তোমাৰ লগতে পৰহিলৈ পামপুৰলৈ যাম।

এইবোৰ কথা-বাৰ্ত্তাৰ পাচত দুয়ো শুবলৈ গল। যথা সময়ত ৰত্নেশ্বৰে পামপুৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। পামপুৰত তেওঁ সেই 'আলহী ভকতৰ' ঘৰতে আলহী হলগৈ। চাৰি-পাঁচ দিনলৈকে কাৰ্য্য সিদ্ধি হোৱা নাছিল। তাৰ পাচত, এদিন লাহৰীয়ে আগৰ দৰেই গৈ পুখুৰীৰ পাৰৰ ফুলনিত মনৰ বিষাদত গালত হাত দি, আমন্‌জিমন্‌কৈ উদাসভাৱে বহি আছে, অন্তৰৰ বিষাদে বাহিৰত সুন্দৰী লাহৰীৰ সুন্দৰ ৰূপ আৰু সুন্দৰ কৰি তুলিছে! এনেতে, ৰত্নেশ্বৰে 'আলহী ভকত'ৰে সৈতে গৈ চকোৱাৰ সুৰুঙায় দি লাহৰীক জুমি চাবলৈ ধৰিলে। ৰত্নেশ্বৰে দেখিয়েই বিমোহিত হৈ বিতত্‌ভাৱে পামপুৰীয়াৰ ফালে চালে। এনে মোহিনী মূৰ্ত্তি তেওঁ আগেয়ে কতো দেখা নাছিল। ৰত্নেশ্বৰে আনন্দত আশাভৰা মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি 'আলহী ভকত'ক কলে, "আলহী ভকত! তোমাৰ কথা ঠিক। সঁচাকৈয়ে, এনে সুন্দৰী ছোৱালী মই কতো কেতিয়াও দেখা নাই।" এই বুলি ৰত্নেশ্বৰে আকৌ জুমিবলৈ ধৰিলে। 'আলহী ভকত'ৰো আনন্দ মিলিল; ভাবিলে যে, এইলগতে তেওঁ টকাচাৰেক সৰকাৰ পাৰিব। ইয়াকে ভাবি তেওঁ ফুটাই কৰলৈ ধৰিলে, "বোপা-দেউতা, মই কোৱা কথাত, কিনো-ৰূপে সৈতে, কিমান মূইল্ আছে, ভাবি চাওক।" ৰত্নেশ্বৰে ঘনে ঘনে জুমি চায়; আৰু মাজে মাজে মাত লগায়, আৰু একোবাৰ 'আলহী-ভকতৰ' কথালৈ কাণ দিয়ে। ভকতে হাঁহি হাঁহি কলে, "এতিয়াও কিন-ৰূপে সৈতে, চকুৰ তিৰ্‌পিতি কিনো-ৰূপে-সৈতে, পূৰ হোৱা নাই নে বোপা-দেউতা? কিনো-ৰূপে-সৈতে, আহক আৰু; মানুহে দেখিলে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, বেয়া বুলিব।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"এৰা, নাচাওঁ আৰু, ৰবা আলহী-ভকত, ৰবা।" এই বুলিও আকৌ দুবাৰ জুমি চায়!

সদৌশেহত, দুয়ো ঘৰৰ ফালে খোজ ললে। যাওঁতে যাওঁতে বাটে বাটে দুয়ো ছোৱালী খোজা-বঢ়াৰ আলচ পাতি গৈ আছে, এনেতে পামপুৰীয়াই মাত লগালে, "এতিয়া বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, আমাৰ ফালেও অলপ, কিনো ৰূপে-সৈতে, চাব লাগে নহয়।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"অ, সঁচা, মই কেতিয়াও অগুণকাৰী নহওঁ। তুমি যেনে কাম কৰিবা, তেনে বঁটাও পাবা।"

পামপুৰীয়া।—"হয়, বোপা-দেউতা, মই কিনো ৰূপে-সৈতে, এই কেদিনতে আপোনাক, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ভালকৈ চিনিলোঁ। এতিয়া, কিনো-ৰূপে-সৈতে, আমাৰ কাম ফেৰা সিদ্ধি হলেই হয়।

ৰত্নেশ্বৰ।—"এৰা, এৰা, এতিয়া আৰু বহি থকাৰ সকাম নাই। তুমি আৰু অলপ কাম কৰি দিব লাগিব দেই।"

পামপুৰীয়া।—"ভাল, বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মই আৰু দুখীৰ দুখী অৱস্থাৰে, কিনোৰূপে-সৈতে, যি পাৰোঁ কৰি থাকিম।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"একেবাৰে খোজা-বঢ়া আদি ঠিক্‌ঠাক্ কৰি হে ঘৰলৈ উলটিম, কি বোলাঁ?"

পামপুৰীয়া।—"এৰা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ভাল কৈছে। পলম কৰাৰ আৰু, কিনো-ৰূপে-সৈতে, সকাম নাই; কাইলৈ বা পৰহিলৈ, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ছোৱালী খুজিবগৈয়ে লাগে। বাৰু, কিনো-ৰূপে-সৈতে, তাৰ দিহা কৰা যাব।"

এই দৰে কথা-বাৰ্ত্তা পাতি যাওঁতে যাওঁতেই দুয়ো পামপুৰীয়াৰ ঘৰ সোমালগৈ। কিন্তু, লাহৰীৰ ৰূপত মুগ্ধ, ৰত্নেশ্বৰৰ মন কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ লাহৰী-ফুলনিতে বন্দী হৈ ৰৈ গল। তাৰ পাচত, ৰত্নেশ্বৰে কল্পনা-চকুৰে লাহৰীৰ ৰূপ-লাৱণ্যৰ জেউতি চৰাই চাই চাই, মনে-পতা সংসাৰ-সাগৰত ওপঙিবলৈ ধৰিলে!

১১। আধ্যা।

খোজাবঢ়া।

ৰাতি ভাত-পানী খাই উঠি ৰত্নেশ্বৰ শুবলৈ গল। কিন্তু, তিনিখনমান তামোল খাবৰ পৰলৈকে তেওঁ মনেপতা নতুন সংসাৰত সুখৰ ঘৰ সাজি চাওঁতে চাওঁতে চকু জাপ নোযোৰা হল। তেওঁ মনৰ কথা ব্যক্ত কৰি হৃদয় শাঁত কৰিবৰ উদ্দেশ্যে উঠি আহি পামপুৰীয়াক মাতিলে। তেওঁ শুই-ছিলগৈ মাথোন; ৰত্নেশ্বৰৰ মাত শুনি তেওঁ উঠি আহিল। তাৰ পাচত, দুপৰমান ৰাতিলৈকে দুয়ো বহি বিয়াৰ বিষয়ে নানা তৰহৰ আলচ পাতিবলৈ ধৰিলে। পাচলৈ পামপুৰীয়াৰ টোপনি অহাত, কথা পাতি থাকোঁতেই তেওঁ জপৰ-জপৰ, টোপনিয়াবলৈ ধৰিলে। সদৌশেহত, অসহনি পাই পামপুৰীয়াই কলে, "বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মই শোওঁগৈ হে এতিয়া, যি কথা পাতিব লাগে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কাইলৈ দিনটো আছে।" এই বুলিয়েই পামপুৰীয়া ভিতৰলৈ সোমাই গল। ৰত্নেশ্বৰ অপ্ৰস্তুত হৈ উঠি আহি আকৌ শোৱাপাটীত পৰিল। কিন্তু, তেওঁৰ চকুত টোপনি নাই। আকাশত চাং পতা কথাৰ টোপোলা মেলি লৈ তেওঁ তাৰ কাম সামৰিব নোৱাৰাত পৰিল। বিয়া নো কেনেকৈ হব, বিয়ালৈ কাক কাক কি নিয়মেৰে নিমন্ত্ৰণ কৰিব, তাৰ পাচত বিয়া হৈ গলে লাহৰীক কেনে সুখেৰে ৰাখিবলৈ ইত্যাদি সুখৰ কল্পনাত ভোল গৈ শেহৰাতিলৈকে ৰত্নেশ্বৰৰ টোপনি নাই; পুৱতী নিশা মুঠেই চিল্‌মিল্‌কৈ এমুমটি আহিছিল। মানুহক সুখৰ বা দুখৰ চিন্তাই পালে সকলোৰে এনে গতি! তাতে, ৰত্নেশ্বৰক লাহৰীৰ মোহিনী মূৰ্তিয়ে একেবাৰে বিমোহিত কৰি থৈছে। পিচদিনা শুই উঠিয়েই ৰত্নেশ্বৰ আকৌ

পামপুৰীয়াৰে সৈতে মন্ত্ৰণাত বহিল। ৰত্নেশ্বৰে নো ৰাতিৰপৰা দিনৰ দুপৰলৈকে কিমান কথা পাতিলে তাৰ অন্ত নাই। তথাপি, কথাৰ অন্ত নপৰে; আজি ৰত্নেশ্বৰ কথাৰ সাগৰ। কিন্তু, কথা সেই একেবুৰিয়েই; তাকে পাগুলি থাকিয়েই ৰত্নেশ্বৰৰ মনত সুখ-শান্তিয়ে নধৰা হৈছে! পামপুৰীয়াৰ শুনোতে শুনোতে আমনি লগাত পৰিল। সেই একে কথাকে 'পাতি' থাকিবলৈ পালেই ৰত্নেশ্বৰ আনন্দত ফুলি থাকে; কথাৰ অন্ত পৰিলেই উগুল-থুগুল ভাবত তেওঁ অস্থিৰ হৈ পৰে। তেতিয়া এটা মুহূৰ্ত্তেই যেন নাযায়-নুপুৰায় তেওঁৰ মানত এনে হে লাগে। দুখে-সুখে যেনে-তেনেকৈ সেই দিনটো গল, আকৌ ৰাতি আহিল। সেই ৰাতি পামপুৰীয়াই কথা শুনাৰ ভয়ত গধুলিতে জ্বৰ বুলি শুই থাকিলগৈ। ৰত্নেশ্বৰ ভাত ৰান্ধিবলৈ বহিল। কিন্তু, কিনো ৰান্ধিছে, কিনো বাঢ়িছে, তেওঁৰ গাত বিশেষ গম নাই। চৰুত তেল দি ইফালে কিবা ভাবোঁতে তালৈ পাহৰিলেই; যেতিয়া তেলত জুই উঠি ভম্ভম্কৈ জ্বলিবলৈ ধৰিলে, তেতিয়া হে তেওঁৰ গাত হুঁচ্ আহিছে! লৰালৰিকৈ বাটী এটাৰে সৈতে ঢাকোন দি জানিবা কোনোমতে ঘৰত জুই নলগাকৈ ৰাখিলে। তাৰ পাচত, আৰু আঞ্জা ৰান্ধিবলৈ কাৰবাৰ কৰা নহল; শুদাই-নিকাই দুগৰাহমান খাওঁ বুলি তেওঁ খাবলৈ বহিল। স্বৰূপাৰ্থত, আজি ৰত্নেশ্বৰৰ মানত বাৰখন আঞ্জাৰে খোৱাও যেনে, লোণ চেলেকি শুদা ভাত খোৱাও তেনে। এই দৰে ভাত খাবলৈ ধৰি এগৰাহ বা দুগৰাহ মাৰিয়েই সেই পোনেই তেওঁ আকৌ টলকা মাৰি ৰয়; একোবাৰ ওপৰলৈ চাই থাকোতে ভাত বিচাৰি মাটিতে খেপিয়াবলৈ ধৰে! এই দৰে খাওঁতে খাওঁতে ৰত্নেশ্বৰে ভাত অন্ত কৰি আকৌ কাঁহী চেলেকিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, মুখ নোধোৱাকৈয়ে ভাবৰ পাকত ঘূৰি ৰত্নেশ্বৰ আহি শোৱা ঠাই পালেহি! তেতিয়া হে আকৌ মনত কৰি তেওঁ মুখ ধুই আহিছেগৈ। ভাত খোৱা হল; কিন্তু মুহদি আৰু নহল; সেইভাগেই ৰত্নেশ্বৰ শোৱা পাটীত

পৰিলগৈ। এই ৰাতিও তেওঁৰ কেনেকৈ গল, তাক সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। আগ-ৰাতিও টোপনি নাই, সেই ৰাতিও টোপনিয়ে ৰত্নেশ্বৰৰ ওচৰ চাপিব নোৱাৰিলে। পিচদিনা ৰাতিপুৱাই ছোৱালী খুজিবলৈ যাবলৈ খৰধৰ লগাই, ৰত্নেশ্বৰ পামপুৰীয়াৰে সৈতে আকৌ মন্ত্ৰণাত বহিল।

ৰত্নেশ্বৰ।—"আলহী ভকত! এই বেলাই ছোৱালী খুজিবলৈ যোৱা হওক, কি বোলা ?"

পামপুৰীয়া।—"নহয়, বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ভাত-পানী খাই গলে হে ভাল।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"নহয়, আলহী ভকত! সেইবোৰ ফাংফুং নকৰিবা আৰু, বুজিছা নে। মই এই বেলাতে যাবলৈকে স্থিৰ কৰিলোঁ। এতিয়া, লগত কোন্ কোন্ যাব সেইটো মাথোন স্থিৰ কৰা।"

পামপুৰীয়া।—"বাৰু, তেন্তে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, এতিয়াই যাব লাগে। লগত আৰু, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কোন্ যাব ? সৰহকৈ মানুহৰ, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কি সকাম ? আপুনি যাব আৰু, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মই যাম। আপুনি মুঠে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, বহি থাকিব; যি কব লাগে, কিনো ৰূপে-সৈতে, সকলো কথা মই কম।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"হয়, তেন্তে আলহী ভকত! পলম নকৰিবা আৰু; উঠা উঠা। মোৰে শপত কাপোৰ-কানি পিন্ধাগৈ উঠা।"

নবালবিকৈ সাজু হৈ দুয়ো ছোৱালী খুজিবলৈ খোজ ললে। বাটে-বাটে যে ৰত্নেশ্বৰৰ মন কি হৈছিল, ক'ত আছিলগৈ আমি বুজিম কি, তেওঁৱেই কব নোৱাৰে। যথা সময়ত ৰত্নেশ্বৰ আৰু পামপুৰীয়া কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰ পালেগৈ। বেটী ছোৱালী এজনী আহি ৰত্নেশ্বৰক, কঠ এটা আৰু পামপুৰীয়াক চাৰি এখন বহিবলৈ পাৰি দিলেহি। পামপুৰীয়াই বহিয়েই বেটী ছোৱালী জনীক সুধিলে, "হেৰ, আহিনা, আওবায়া-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ঘৰত আছে নে?

আছে যদি, কগৈ যাচোন, বুলি, কিনো-ৰূপে-সৈতে, গুৱাহাটীৰপৰা ভাল মানুহ এজন, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ডাঙৰীয়া-দেউতাক দেখা কৰিবলৈ আহিছে।" বেটী ছোৱালীজনীয়ে ভিতৰলৈ গৈ কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিক এই কথা জনালেগৈ। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে ভিতৰত ঘৈণীৰে সৈতে লাহৰীৰ বিয়াৰ বিষয়ে আলচ পাতি আছিল। অলপ পাচত ডাঙৰীয়া ওলাই আহি এখন মেৰচাৰিত বহিল। বহিয়েই, তেওঁ পামপুৰীয়াক সুধিলে, "এওঁনো কোন্? এওঁক মই আৰু এদিন কৰবাত দেখিছিলোঁ।" পামপুৰীয়াই ৰত্নেশ্বৰৰ আঁতি-গুৰি ভাঙ্গি সকলো কথা কবলৈ ধৰিলে। কথাপ্ৰসঙ্গত সুবিধা উলিয়াই পামপুৰীয়াই ৰত্নেশ্বৰলৈ আঙ্গুলিয়াই কলে, "এওঁ বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ডাঙৰীয়া দেউতাৰ এখেত কিবা এটি সকামত হে আহিছে।" কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে ৰত্নেশ্বৰৰ ফালে ঘূৰি সুধিলে, "বোপাৰ নো কি সকাম আছিল? মই তোমালোকৰ ঘৰৰ কথা জানোঁ; আমি গুৱাহাটীত থাকোঁতে তোমাৰ দেউতাৰৰে সৈতে মোৰ আলাপ-পৰিচয় আছিল।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"আমাৰ কব লগীয়া সকলো কথা ডাঙৰীয়াক এওঁ ককায়েই কওক।"

অনুমতিৰ সুবিধা পোৱা মাত্ৰকে পামপুৰীয়াই সকলো কথা ভাঙ্গি-পাতি কবলৈ ধৰিলে। অলপ পৰ থামি আকৌ কলে, "ডাঙৰীয়া-দেউতা, বোপা-দেউতাৰ ঘৰৰ ফালে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, কবই নেলাগে; মই অলপতে গুৱাহাটীলৈ যাওঁতে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, এওঁৰ ঘৰ-বাৰী সকলো নিজে দেখি আহিছোঁ। মোৰ কথা নপতিয়ালেও, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ডাঙৰীয়া-দেউতাই মানুহ পঠিয়াই, কিনো-ৰূপে-সৈতে, চোৱাবও পাৰে।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"তেওঁৰ ঘৰৰ কথা তুমি কব নালাগে;ময়ো নিজেই জানোঁ আৰু দেখিছোঁ। কিন্তু, মাকক সুধিলে হে কব পাৰোঁ। বাৰু, তোমালোক খন্তেকমান বহাঁ; মই বেগতে ভিতৰত সুধি আহোঁগৈ।"

এই বুলি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ভিতৰলৈ উঠি গল। ঘৈণীৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁ এই বুলি কবলৈ ধৰিলে, "চোৱাঁ এতিয়া, মই নকৈছিলোঁ, বোলোঁ গুৱাহাটী বা আন ঠাইত স্থিৰ কৰিব লগীয়া হলে, ভাল মানুহৰ ভাল লৰাৰ বৰ অভাৱ নাই। সৌটি চোৱাঁ, আমাৰ, কি নাম বোলে পাহৰিছোঁ, ৰাজখোৱাৰ পুতেক, মই তেওঁৰ দেউতাকৰ নাম পাহৰিছোঁ, লাহৰীক খুজিবলৈ আহিছে। তুমি এতিয়া কি বোলাঁ? মই হলে ভাল দেখিছোঁ।"

ঘৈণী।—(বত্নেশ্বৰক জুমি চাই) "লৰাটি হলে বেয়া নহয়। তথাপি, মই সিমান দূৰৈলৈ দিব নোৱাৰোঁ।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"তোমাক আৰু এনে লৰালি কথাই নেৰিলে! জীয়াৰী ছোৱালী তুমি সদায় বুকুত লৈ থাকিবলৈ পাবা নে কি? নাই, তুমিয়েই হে ছোৱালী উলিয়াই দিব লগাত পৰিছে, আন কোনেও ছোৱালী বিয়া দিয়াই নাই নে?

ঘৈণী।—"ভাওৰীয়া! মোক যেই বোলক, মই মোৰ একেটি পোনাক সিমান দূৰৈলৈ দিব নোৱাৰোঁ; ভাল হওক, বেয়া হওক, মই আপোনাৰ আগৰ কথাতে মান্তি হৈছোঁ। যি হওক, ওচৰতে ধনবৰলৈকে দিব লাগে।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"তুমি আৰু দিনে দিনে কেঁচুৱা হৈ হে আহিছা। যেই-সেই কথা—"

ঘৈণী।—"মোৰে শপত, ভাওৰীয়া, মোক আৰু সেইবোৰ কথা একো সুসুধিব। মই কেতিয়াও সিমান দূৰৈলৈ নিদিওঁ। লোকৰ মানুহ অনাহকত বথাই খোৱাৰ সকাম নাই; যাওক যাওক, সোনকালে বিদায় দিয়কগৈ।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"অলপ কথাতে ইমান ব্যাকুল হোৱা কিয়; স্থিৰ হোৱা। মোৰ কথা শুনা—"

ঘৈণী।—"মই আৰু স্থিৰ হবলৈ নাই; যি কৈছোঁ, মই স্থিৰ হৈয়ে কৈছোঁ। মোক নবধিব ডাঙৰীয়া! আপোনাৰ চৰণত ধৰি মাতিছোঁ।" এই বুলি তেওঁ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি নিৰুপায়! তেওঁ ঘৰৰ ভাৰ্য্যাক বেজাৰ দিয়া হে নালাগে, তেওঁক নোসোধাকৈ কোনো এটা কামকে নকৰে। অগত্যা, তেওঁ ৰত্নেশ্বৰক বিদায় দিবলৈকে ওলাই আহিল। ইফালে ৰত্নেশ্বৰৰ প্ৰাণত তৰণি নাই; কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ওলাই অহাত পলম হবৰ দেখি তেওঁ উগুল-থুগুল ভাবত ভিতৰি অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ওলাই অহাত, তেওঁৰ মুখ দেখিয়েই ৰত্নেশ্বৰে বুজিলে যে, তেওঁ যি আশঙ্কা কৰিছিল জানোবা ঠিক সেয়েই হল! কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে বিমৰ্ষ ভাবে থিয়ৈ-থিয়ৈ কবলৈ ধৰিলে, "বোপা! সকলো মিছা হল; মই তোমালোকক ৰখাই থৈ অনাহকত কষ্ট হে দিলোঁ। মাকৰ ইচ্ছা নাই, মই কি কৰিম!" এই কথা শুনিয়েই ৰত্নেশ্বৰ একেবাৰে নিৰাশাত সেই পোনেই শেঁতা পৰি গল। কিনো কব, কিনো নকব একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰা হৈ পৰিল। তাৰ পাচত, পামপুৰীয়াই মাত লগালে, "ডাঙৰীয়া-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, বহকচোন। আপুনি নো, কিনো-ৰূপে সৈতে, কি কামটো কৰিলে। আকৌ ভালকৈ এবাৰ, কিনো ৰূপে-সৈতে, ভাবি চাওক। মাকে আৰু, কিনো-ৰূপে সৈতে, ছোৱালী উলিয়াই দিবই নোখোজে; সেই বুলি, কিনো-ৰূপে-সৈতে, আপুনিও সেই কথাতে ভিৰ দিব নে? মই হলে কৈছোঁ, কিনে-ৰূপে-সৈতে, এনেটি দৰা পোৱা টান হব।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"সেইবোৰ কথা কলে আৰু কি হব? মাকৰ মন নহলে মই এনে কাম কৰিব নোৱাৰোঁ। বোপা, বেয়া নাপাবা, যোৱা আৰু! মই কি কৰিম!

এই সম্বিধান পোৱা মাত্ৰকে ৰত্নেশ্বৰে একেচাৱে উঠি, পামপুৰীয়াক তাতে এৰি ভোঁ-ভোঁকৰে গুচি গল। তাৰ পাচত, পামপুৰীয়ায়ো লাহেকৈ উঠি ঘৰৰ ফালে খোজ ললে। ধৰত পামপুৰীয়াই দেখেগৈ যেখোন, ৰত্নেশ্বৰ তেওঁৰ ঘৰলৈ উলটিবলৈকে ওলাইছে। পামপুৰীয়াক দেখিয়েই, ৰত্নেশ্বৰে ৰূপ তিনি টকা বঁটা স্বৰূপে দি কলে, "পামপুৰীয়া, মোৰ আৰু ইয়াত সৰহ পৰ থাকিবৰ মন নাই। মই এতিয়াই যাওঁগৈ, তোমাক সৰহ দিব নোৱাৰিলোঁ। পাচে হে যি পাৰোঁ দিম; এতিয়াও তোমাৰ কাম আৰু আছে। মই এতিয়া ঘৰলৈ যাওঁ, তাৰ পাচত মোক কিছুমান কথাত তুমি সহায় কৰিব লাগিব।" টকা পাই পামপুৰীয়াৰ আনন্দত ঠাই নাইকিয়া হল। তেওঁ ভালৰি লগাই ৰত্নেশ্বৰক কবলৈ ধৰিলে, "বোপা-দেঁাতাই নো, কিনো-ৰূপে-সৈতে, মোক কব লাগিছে নে! এতিয়া, ভাত দুটামান খাই যোৱা হলে, কিনো-ৰূপে-সৈতে, ভাল আছিল।"

ৰত্নেশ্বৰ।—মোক আৰু নধৰিবাঁ ককাই। পামপুৰ পাৰ নহওঁমানে গাকে নোধোওঁ। বেয়া নাপাবাঁ, মই এতিয়া আহোঁ হে।"

ইয়াকে কৈ বেগাবেগিকৈ ৰত্নেশ্বৰে ঘৰৰ ফালে খোজ ললে। পামপুৰীয়ায়ো ভিতৰলৈ সোমাই গৈ ঘৈণীয়েকৰ আগত সাধুকথা কোৱাৰ দৰে ৰত্নেশ্বৰৰ ছোৱালী-খোজা কথা বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে।

ইফালে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি আৰু তেওঁৰ ভাৰ্য্যা দুয়ো বিয়াৰ নতুন মন্ত্ৰণাত বহিল,—

কীৰ্ত্তিনাথ।—"মই হলে কথা বৰ ভাল দেখা নাই। ৰত্নেশ্বৰে যেনেকৈ হে খং কৰি গৈছে, ইয়াৰপৰা বৰ অমঙ্গলৰ আশঙ্কা আছে।"

ঘৈণী।—"কিহৰ নো অমঙ্গলৰ কথা কৈছে? তাৰ খং উঠি গল বুলি আমাক কাটি-মাৰি উটুৱাই দিব পাৰিব নে কি? যি হওক, এতিয়া আৰু পলম কৰাৰ সকাম নাই; সোনকালে শুভকাম সমাধা কৰিব লাগে।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"ক'তা, এতিয়াও শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ ঘৰৰপৰা যেখোন খোজাবঢ়া একো হোৱাই নাই ; যাছি দিব খুজিছোঁ নে কি ?"

ধৈণী।—"মই শুনিছোঁ, বোলে, অহা বিৰস্পতিবাৰে তামোল-পাণ কটাবহি হেনো।"

তাৰ পাচত দুদিন গল। বিৰস্পতি বাৰ পালেহি। শূলধৰ বৰগোহাঞিয়েও গাৱঁৰ বিষয়া জনচাৰেক আৰু পঢ়াশালিৰ পণ্ডিতৰে সৈতে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ চ'ৰাঘৰত ছোৱালী খুজিবলৈ বহিলেহি। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ওলাই আহি, আগেয়ে বুজ নোপোৱাৰ ভাও ধৰি সুধিলে, "আজি যেখোন তামোল-পাণে সৈতে সকলোটি! সকাম বা কি ?"

এজন বিষয়া।—"সকাম অলপ আছে। বাৰু, বহকচোন।"

২য়, বিষয়া।—"সকাম এই, আজি আমাৰ বৰগোহাঞি ডাঙৰীয়াৰ লৰাটিলৈ আপোনাৰ ছোৱালীটি খুজিবলৈ অহা হৈছে। আপুনি কি বোলে জানো ?

কীৰ্ত্তিনাথ।—"এৰা, মই নো কি বুলিম। মোৰ ছোৱালী নহয় জানিবা আপোনাসকলৰে ছোৱালী। আপোনাসকলে যেনে ভাল দেখে তাত নো মোৰ কি আপত্তি আছে! তথাপি, মাকক সুধিলে হে কব পাৰোঁ। মোৰ আৰু দেখিছেই, লৰা-ছোৱালী বুলিবলৈ একেটি ছোৱালী। যাতে ছোৱালীটিৰ আগলৈ সুখ হয়, সেয়ে হে বাঞ্ছনীয়।

শূলধৰ।—"হয়, বিয়েদেউ, হয়। মোৰো একেটি লৰা দেখিছেই। মই জীয়াই থকাথিনিত আপোনাৰ ছোৱালীয়ে কেতিয়াও দুখ নাপায়।"

৩য়, বিষয়া।—"অ, ছোৱালী খুজিবলৈ আহোঁতেই বৰগোহাঞিদেৱে সম্বন্ধ লগালেই! হোজা মানুহ দেহি!"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"বাৰু, তেন্তে ভিতৰত সুধি আহোঁ।" এই বুলি লাহেকৈ তেওঁ উঠি গল।

সিফালে ভিতৰতো তিৰোতাৰ মেল চলিছে! খোজা-বঢ়াৰ কথা পাতি থাকোঁতে, এগৰাকীয়ে মাত লগালে, "অঃ, বৰগোহাঞি জাউবীয়ানীয়ে ছোৱালী খুজিবলৈ আহিছে, এতিয়া ছোৱালী চাব লাগে নহয়।"

শুঃ ধৈণী।—"এ, কিনো চাব লাগিছে দেও হে; মই নিজে কোলাত লৈ ডাঙৰ কৰা ছোৱালী সেই জনী।"

আন এগৰাকী।—"নহয়, নহয়, তেও নিয়মটো ৰাখিব পায়।"

সিফালে লাহৰীৰ চেষ্টাই নাই! বাতিপুৱাৰেপৰা কান্দোতে কান্দোতে চকুৰ পটাই কেহৰাজৰ বৰণ ধৰিছে। খোজা-বঢ়া কৰিবলৈ মানুহ চাপিবৰপৰা যে তেওঁৰ গাত সংজ্ঞা নোহোৱাৰ দৰে হল। বাহিৰত দখুৱাবলৈ আনোতে তেওঁ সেই পোনেই যেন পৰি যায়! চকুৰ আগে দি ভমক্ ভমক্ জুই-আঙনি ওলাইছে; চাৰিওকালে লাহৰীয়ে ধঁৱলি-কুঁৱলী দেখিছে। বাজে-ভিতৰে মানুহৰ মেলত কি হৈছে, কি মেলিছে, লাহৰীৰ গাত তাৰ একো বুজ নাই। দুখাৰি চকু-লোত বাজে এই সময়ত লাহৰীৰ আন একো নাই। তাৰ পাচত এগৰাকীয়ে বুজাবলৈ ধৰিলে, "নেকান্দিবি, অ, আই! এইখনো ঘৰ, সেইখনো ঘৰ, তই কিবা দেশ এৰি বিদেশলৈ যাব লাগিছে নে? কত মানুহৰ কপালেৰে তেনেও হয়।" এনে সময়তে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি সোমাই আহিল। তিৰোতাসকলে মূৰৰ ওৰণি টানি লৈ তললৈ মূৰ কৰিলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে ধৈণীক ভিতৰলৈ মাতি নি কলেগৈ, "মই একেবাৰে মত দিয়া নাই। তোমাক সোধোঁগৈ বুলি হে আহিছোঁ।"

ধৈণী।—"আকৌ যাওক তেন্তে, যি হয় কওকগৈ। আৰু নো কি সুধিবলৈ আছে।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"মই যাওঁ বাৰু, ছোৱালীটি বৰকৈ বিহ্বল হৈছে; অলপ মন কৰিবা।" এই বুলি তেওঁ আকৌ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।"

১ম, বিষয়া।—"কি হল ডাঙৰীয়া? কি মন্ত্ৰণা নো কৰিলে?"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"এৰা, সিফালেও তিৰোতাসকলৰ মেল বহিছে। ভিতৰৰ ফালে ঠিকেই হল।"

২য়, বিষয়া।—"তেনেহলে কথাই নাই আৰু। ভাল, এতিয়া শৰাই ভাঙ্গক।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—(শৰাই চুই) "মই বাৰু চুই দিছোঁ; আপোনাসকলেই ভাঙ্গকচোন।"

৩য়, বিষয়া। "বাৰু, তেন্তে বিয়াৰ দিন নো কেতিয়া স্থিৰ কৰা হৈছে? মোৰ মনেৰে হলে অহা বহাগতে হলেই ভাল।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"এৰা, শুভকাৰ্য্য শীঘ্ৰে হোৱাই ভাল। কিন্তু, বহাগ ছোৱালীটিৰ ওপজা-মাহ। সেই কাৰণে আহাৰ মাহত হলেই ভাল দেখোঁ? আহাৰ মাহতো দিন থাকিব পায়।"

পঢ়াশালিৰ পণ্ডিত।—"আছে, এই বাৰ আহাৰ মাহত হে বিয়াৰ বৰ ভাল দিন আছে।"

৪ৰ্থ, বিষয়া। "বাৰু, তেন্তে সেয়ে হল। এতিয়া আৰু আমাৰ আন কাম নাই। আমি তেন্তে উঠিব হে লাগে।"

কীৰ্ত্তিনাথ।—"বহক, বহক, তামোল খাই যাওক।"

তাৰ পাচত, আন-আন বাজে কথা দুটা-চাইটা পাতি তামোলপাণ খাই সকলোৰে দিহাদিহি প্ৰস্থান কৰিলে।

—:*:—

১২। আধ্যা।

চিঠি-পত্ৰ।

সেই দিনা লাহৰীক অকলশৰে পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিত বাউলী অৱস্থাত এৰি অহাৰেপৰা সিদিনা আকৌ খোজা-বঢ়া কৰিবলৈ অহা তিৰোতাৰ মেলত ছয়াঁময়াকৈ দেখালৈকে ভালেখিনি কথা কব লগীয়া আছে। কমলে সেই দিনা লাহৰীক সঁচাকৈয়ে জিবণিৰ ঔষধ হে দি আহিল। আমি সেই দিনাই কৈ আহিছোঁ যে, কমলে শেহত কোৱা কথা কেইষাৰি লাহৰীৰ মনত বৰকৈ লাগিল। লাহৰীয়ে লিখা-পঢ়া জানে বুলিও, চিঠিৰ মহিমা তেওঁ বুজা নাছিল। সেই দিনা কমলে কওঁতে হে তেওঁ এই নতুন উপায়ৰ মোল পালে। লাহৰীয়ে সেই দিনাই আৰু এটি মহৌষধ লাভ কৰিলে। তেওঁ যদিও অনেক পুথি-পাঁজিত ঈশ্বৰৰ লীলা-খেলা আৰু মহিমাৰ কথা পঢ়িছে, যদিও দেউতাকৰ লগত তেওঁ সদায় পূজা-সেৱা আদিত লাগি থাকে, তথাপি ইমান দিনলৈকে সঙ্কটৰ সময়ত 'ঈশ্বৰ' স্মৰণৰ যে কি প্ৰতিকাৰ তেওঁ তাৰ মহিমা বুজা নাছিল। সেই দিনা কমলে নিচেই শেহত কৈ গৈছিল, "ঈশ্বৰ আছে, তেওঁ কি কৰে"। সেই মুহূৰ্ত্তৰেপৰা সেই কথাকিটি লাহৰীৰ কোমল হিয়াত দৃঢ়ৰূপে লিখা হল। অহঃ, কমলৰ মুখৰ এটি কথাই লাহৰীক কিমান শান্তি দিয়ে! কমলে কি কথা কয়, সি লাহৰীৰ অন্তৰত কিমান দৃঢ়কৈ বহে! সেই দিনা ইমান বাউলী হৈছিল যে, তেওঁ ফুটাই কথা এষাৰিকে কব নোৱাৰিলে।

কিন্তু, তেনে বাউলী অৱস্থাতো কমলৰ কথা কেইটিয়ে লাহৰীক কিমান গুণ দিলে! এই সংসাৰত যি য়াক প্ৰাণে-প্ৰাণে ভাল পায়, তেওঁৰ প্ৰাণত তেওঁৰ কথা প্ৰাণে-প্ৰাণে লাগি যায়। প্ৰিয়জনৰ মুখৰ মধুৰ কথাই উতলা হিয়াক চেঁচা কৰে। ই স্বাভাৱিক নীতি। লাহৰীয়ে সেই দিনা তেওঁৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ কমলৰ মুখৰপৰা সেই দুষাৰি কথাতে দুটি মহৌষধ পাই আকৌ ভালেমান দিনলৈকে স্থিৰে ৰব পৰা হল। আহিনীয়ে লাহৰীক কেঁচুৱাৰেপৰা কোলাত লৈ ডাঙৰ কৰিছিল। সৰুৰেপৰা লাহৰীক তাই বৰ মৰম কৰিছিল। আগেৰেপৰা লাহৰীয়ে যেনে কাম ভাল পায়, আহিনীয়ে তেনে কাম মৰি-পৰি কৰে। সেই দিনা পুখুৰীপাৰৰপৰা আহিয়েই লাহৰীয়ে মনে মনে আহিনীক লগত লৈ আকৌ পুখুৰীপাৰৰ ফুলনিলৈ গল। ফুলনিত গৈ লাহৰীয়ে আহিনীক লাহে-ধীৰে কবলৈ ধৰিলে, "আহিনী বাই, তোক আৰু মই ইমান দিনে কোনো কথা এই দৰে গুপুতে কব লগাত পৰা নাই। আজি তই মোৰ বৰ কাম এটা কৰি দিব লাগে। পাৰিবি নে নোৱাৰ আগেয়ে ক।"

আহিনী।—"আইদেউ! মই নো আপোনাৰ কথা কেতিয়া নুশুনোঁ! আপোনাৰ কথাত যদি মই মৰিবলৈকো যাব লাগে, তেও আগ বাঢ়িম।"

লাহৰী।—"আহিনি! তই যে মোক বৰ ভাল পাৱ, মই আগৰেপৰা জানোঁ। সেই দেখি হে তোক আজি মোৰ এনে গুপুত কথাৰো ভাগ দিবলৈ মাতি আনিছোঁ। এতিয়া কথা হৈছে কি, তই কোনেও নজনাকৈ মোৰ চিঠি কমললৈ আৰু কমলৰ চিঠি মোলৈ নিয়া-অনা কৰিব লাগিব। পাৰিবি নে নোৱাৰ, ক এতিয়া।"

আহিনী।—"বাৰু, আইদেউ, কৰিব লাগে।"

লাহৰী।—"আহিনি! তই নো মোক কিমান ভাল পাৱ, আজি ভালকৈ বুজিলোঁ। বাৰু, এতিয়া যা। মই অলপ পাছে যাম।"

আহিনী অহাৰ পাচত লাহৰীয়ে গুণ্-গুণ্কৈ নাম গাই ফুলনিৰ মাজে মাজে ফুৰিবলৈ ধৰিলে। লাহৰী এতিয়া এনে গহীন, কোনে কব পাৰে যে, এই লাহৰীয়েই এই পুখুৰীপাৰতে অলপৰ আগেয়ে বাউলীটি হৈছিল! পাচে, সন্ধ্যা হবৰ দেখি লাহৰী ঘৰলৈ আহিল। লাহৰীৰ আইতাকেও আজি লাহৰীক এনে স্থিৰ হোৱা দেখি মনে মনে বৰ বং পাইছিল। তেওঁ ইটো-সিটোক ফুচ্ফুচাই কৈ ফুৰিছিল, "আজি আইদেউৰ মনটি ভাল দেখিছোঁ; তহঁত কোনো ওচৰলৈ নাযাবিহঁক।" আইতাকে আকৌ বাৰ-দুমি চাই কলে, "মোৰ পোনাই আখৰ লিখিছে।" এই বুলি তেওঁ বুলনি-ঘৰলৈ ওলাই গল। ইফালে যে লাহৰীয়ে কি আখৰ লিখিছে তাক তেওঁ হে জানে। লাহৰীয়ে কিতাপ চাই আখৰ লিখা ভাওটিবে আগতে কিতাপ এটি মেলি লৈ মনে মনে কমললৈ চিঠি লিখিবলৈ ধৰিছে। চিঠি লিখিবলৈ বুলি হাতত কাপ লোৱা লাহৰীৰ এয়ে প্ৰথম। সেই দিনা চিঠিত অইন বিশেষ কথা একো লিখা নাই, কেৱল আগ-ৰাতি দেউতাক আৰু আইতাকে কি মন্ত্ৰণা কৰিছিল, তাকে হে লিখিলে। লিখিলে বুলি, কমলৰ উৎপত্তিৰ কথা যি শুনিলে, তাৰ একোকে নিলিখিলে। কিয়নো, লাহৰীয়ে তেনে কথা লিখি কমলৰ মনত দুখ দিয়ক অস্তু, নিজৰ মনৰ দুখৰ কথা লিখিও কমলৰ মনত দুখ দিব নোখোজে। কেতিয়াবা অগত্যা একেবাৰ লিখিব লগাত পৰিলেও, তাক আন সন্তোষৰ ভাবেৰে তেওঁ ঢাকি পঠিয়ায়।

পিচদিনা ৰাতিপুৱাই আহিনীয়ে চিঠি লৈ কমলক দিলেগৈ। কমলে তেতিয়াই উত্তৰ নিদি আহিনীক অলপ পাচত আহিবলৈ কৈ পঠিয়ালে। কমলেও, এনে চিঠি লিখিবলৈ কাপ লোৱা আজিয়েই প্ৰথম। তথাপি, কমল এতিয়া লৰা নহয়। সক কালতে কমলৰ তীক্ষ্ণ বুদ্ধিৰ বিশেষ চিনাকি পোৱা গৈছিল। চিঠিৰ উত্তৰ তেওঁ এনে দৌ-ৰৰবাকৈ লিখিলে যে, লাহৰীয়ে পঢ়ি দুখ, বেজাৰ, বিপদ সকলো পাহৰি গল। তাৰ পাচত, আৰু

দুবাৰ-তিনিবাৰমান লিখা-লিখি কৰি লাহৰীয়ে চিঠিৰ মোল সুন্দৰকৈ বুজি উঠিলে। বাস্তৱতে, চাবলৈ গলে, চিঠিয়ে পৱিত্ৰ প্ৰেমৰ ৰস যিমান উলিয়াব পাৰে, আন একোৱে সিমান নোৱাৰে। যাক প্ৰাণে-প্ৰাণে ভাল পোৱা যায়, তেনে জনলৈ চিঠি লিখি যে কেনে পৱিত্ৰ সুখৰ অধিকাৰী হোৱা যায়, যি এবাৰ তেনে সুখৰ মোল পাইছে, তেওঁ হে বুজিছে। কিন্তু, সেই বুলি যেই-সেই চিঠিয়েই তেনে সুখ টানিব নোৱাৰে। বৰঞ্চ, পৱিত্ৰ প্ৰেম আৰু পৱিত্ৰ ভাবৰ চিঠি নহলে, প্ৰেম-পত্ৰই তাৰ বিপৰীত ফল হে জন্মায়। তেনে চিঠিয়ে বিপদৰ দুৱাৰ সোনকালে মুকলি কৰে। কিন্তু, লাহৰীয়ে কমললৈ লিখা চিঠি! অহঃ, যি কমলৰ মুখৰ দুটি কথা একেলগ কৰি, তাৰপৰা পৱিত্ৰ ভাব লৈ আৰু সঙ্কটত নিৰুপায় হৈ অদৃষ্টক সাক্ষী কৰি চিঠি লিখিবলৈ বহে, তেওঁৰ কাপে মৌ-বৰষায়, তেওঁৰ কাপে বিপদ মাৰ নিয়ায়। ইয়াৰ পাচতো কেইবাখনো চিঠি-পত্ৰ চলোৱা হল; প্ৰত্যেক খনিতে একে পৱিত্ৰ ভাব, পৱিত্ৰ কথা। লাহৰী-কমলে আগত এটা ডাঙৰ ভেটা আৰু অসংখ্য বিপদলৈকো আওকাণ কৰিছিল বুলিও, কোনো এখন চিঠিত কোনো এটি কথা ভ্ৰম বা অজ্ঞান স্বৰূপে লিখা নাছিল। লাহৰী-কমল যেন সেই সময়ত নৈতিক বলেৰে বলী আৰু দৈৱ জ্ঞানেৰে জ্ঞানী হৈছিল। কিয়নো, যি মুহূৰ্ত্তত কমলৰ মুখৰপৰা লাহৰীৰ আগত সেই শেহৰ কথা কেষাৰি ওলাইছিল, সেই মুহূৰ্ত্তৰেপৰা লাহৰী-কমলে আশা-ভৰসা, বেজাৰ-বিপদ সকলোকে অদৃষ্টৰ ওপৰ নিৰ্ভৰ কৰি নিশ্চিন্ত হল, সেই দিনাৰেপৰা লাহৰীয়ে বৰ্ত্তমান বিপদৰ কথা হে নালাগে, যেই-সেই কথাতে অলপ মন বেয়া লাগিলেই, অকলে অকলে পুখুৰীপাৰলৈ গৈ এটি জোপাৰ মাজত বহি, চকু মুদি নিয়তিক ভাবিলৈ ধৰেগৈ; মনৰ শান্তি নোপোৱালৈকে লাহৰীৰ সেই আন্তৰিক উপাসনা নৈভাগে। এই দৰে ভাবি ভাবি নিয়তিৰ নীতিত লাহৰীৰ বিশ্বাস এনে দৃঢ় হল যে, সেই বিশ্বাসেই

তেওঁৰ সকলো বিপদ গুচোৱা অব্যৰ্থ মহৌষধ হৈ উঠিল। স্বৰূপতে, এই সংসাৰ-সাগৰৰ মাজত অদৃষ্ট-নিৰ্ভৰ একেখনি মাথোন আশা-তৰি। এনে বিশ্বাসে যাৰ হৃদয়ত এবাৰ ঠাই পাইছে, যাৰ হৃদয় এবাৰ এনে নৈতিক পোহৰে উজ্জ্বল কৰিছে, তেওঁ আৰু এই ভয়ঙ্কৰ সংসাৰ-সাগৰৰ বিপদ-ঢৌলৈ কেৰেপ্ নকৰে। নিলগৰপৰা অনেকে অনেক কব পাৰে, কিন্তু যি এবাৰ চকু মুদি সেই নিয়তিৰ মূৰ্ত্তি হিয়াত থাপনা কৰিছে, যাৰ হৃদয় সেই শিৱ মূৰ্ত্তিয়ে এবাৰ মঙ্গলময় কৰিছে, সি আৰু ইহ-জনমত সেই পৱিত্ৰ নামৰ মহিমা পাহৰিব নোৱাৰে। লাহৰীৰ এই উপাসনা কৰিবলৈ কোনো ঠাইৰ ঠিকনা নাই, সময় নিৰ্দ্ধাৰিত নাই; য'তে যেতিয়াই সুবিধা ঘটে, ত'তে তেতিয়াই তেওঁ উপাসনাত ধৰে।

এই দৰে লাহৰী আকৌ বহুত দিনলৈকে নিশ্চিন্ত আছিল। কিন্তু হাঁয়, মানুহৰ মন! একেটি বিশ্বাসে কিমান স্থিৰ ৰাখিব। সেই দিনা ৰাতিপুৱাৰপৰা খোজ-বঢ়াৰ উলহ-মালহ লাগিবৰ দেখি, লাহৰী আকৌ নিৰাশাৰ সোঁতত উটি যাবলৈ ধৰিলে, লাহৰী আকৌ সেই চৈঁচুকৰ সোঁতত পৰি ঢেৰেঙা লাগিল; লাহৰীৰ হাত-ভৰি অৱশ হৈ পৰিল। লাহৰীৰ সেই দিনাৰ অৱস্থা কোৱাতকৈ অনুমানত হে বেচিকৈ বুজা যায়। সেই দিনা তিৰোতা-সমাজত কোনেও লাহৰীৰ তেনে মৰ্ম্মান্তিক বেদনাৰ প্ৰকৃত কাৰণ বুজিব পৰা নাছিল। খোজ-বঢ়া শেষ হোৱাৰ পাচত সকলো ঘৰা-ঘৰি উঠি গল। লাহৰীয়েও লাহেকৈ উঠি তেওঁৰ মহৌষধ সেৱন কৰাৰ ঠাই পুখুৰীপাৰৰ ফালে খোজ ললে। ফুলনিত গৈ এটি জোপাৰ মাজত বহি চকু মুদি সেই বিধানকাৰী বিধাতাক ভাবিবলৈ ধৰিলে। তিনিখনমান তামোল খাবৰ পৰ ধ্যানত বহি, লাহৰীয়ে চকু মেলি চাই দেখে, যেখোন সকলো মঙ্গলময়! সন্দৰৰ অমৃতময় আৱাসে মন-প্ৰাণ যেন শীতল কৰি নিছে! লাহৰীয়ে এই সুখ অনুভৱ কৰি অকলে অকলে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

অহঃ, ঔষধটিৰ কেনে গুণ! এপালিতে লাহৰীক সাংঘাতিক ৰোগৰ-পৰা নিস্তাৰ কৰিলে। তাৰপৰা উঠি আহি, লাহৰীয়ে ঘৰৰপৰা গোপনে লিখাৰ সঁজুলি লৈ, আকৌ সেই জোপাটিৰ মাজত বহি ললেগৈ। ইয়ান দিনে লাহৰী-কমলে যিবোৰ চিঠি-পত্ৰ চলাইছে, পুথিৰ কলেৱৰ বঢ়াৰ আশঙ্কাত আমি পাঠকক সেইবোৰৰ নকল দিব নোৱাৰিলোঁ। সেই কাৰণে, সিবিলাকে ইতিমধ্যত লিখা চিঠি কেখনিমানকে তাৰ আৰ্হি স্বৰূপে চাওক :—

"শ্ৰীশ্ৰীহৰি শৰণং।"

কমল!

ইয়াৰ অলপৰ আগেয়ে মই আকৌ বাউলী হব লগাত পৰিছিলোঁ। মোক কষ্টেকৰ নিমিত্তে তুমি দিয়া জীৱনীমন্ত্ৰৰ বল-শক্তিয়ে এৰি গৈছিল! কিন্তু, তোমাৰ মহামন্ত্ৰৰ কি যে গুণ!—তাক এবাৰ মুখত লৈয়ে মই এতিয়া আকৌ সুস্থিৰ হলোঁ; মই এতিয়া আকৌ আগৰ দৰে থিৰ; মোৰ এৰি যোৱা বল-শক্তিয়ে ঘুৰি আকৌ ভাগে ভাগে মোক বল দিছেহি। নহলে তো মই তোমালৈ ইমান সোনকালে চিঠি লিখিবকে নোৱাৰিলোঁহেঁতেন। তুমি মোক যেনে শান্ত, ধীৰ আৰু ভাল অৱস্থাত দেখিবলৈ ভাল পোৱা, মই এতিয়া ঠিক তেনেই আছোঁ। এতেকে, মোৰ নিমিত্তে তুমি অকণো চিন্তা নকৰিবা। এতিয়া, তুমিও মোৰ দৰেই সেই মহামন্ত্ৰ সুমৰি সুখে আছাঁ বুলি জানিলেই, তোমাৰ হৈ মোৰ যি একেৰি চিন্তা আছে, তাকো পাহৰিব পাৰোঁ।

কমল! আজিৰ দিনত যি হৈ গৈছে, তাক মই চিঠিৰে জনাবৰ সকাম নাই, তুমি নিজেই সকলো বুজিছা, আৰু সকলো জানিছা। কিন্তু, কমল! সেই বুলি তুমি কিবা বেজাৰ বা অসন্তোষ কৰিবা নে? মই জানোঁ, তুমি কেতিয়াও বেজাৰ নকৰা। মই জানোঁ, তুমি মোতকৈয়ো থিৰ। কমল! মই

অলপ পৰ চকু মুদি ঈশ্বৰক চিন্তিলেই আকৌ সুস্থিৰ হওঁ। কোনোবাই যেন মোক কাণে কাণে কৈ যায়হি যে, আমি ভয় কৰাৰ সকাম নাই; আমাৰ ঈশ্বৰ সহায়। সি যি হওক, কমল! মোৰ ই প্ৰাণে তোমাত বাজে আন কাকো নাজানে। এই জগতত মোৰ নিজৰ প্ৰাণতকৈয়ো ভাল পোৱা প্ৰাণীৰ ভিতৰত তুমিয়েই প্ৰথম; তোমাৰ পাচত হে মোৰ মৰমৰ আইতা আৰু দেউতা। কমল! এই পৃথিৱীত মই যিমান দিন জীয়াই থাকোঁ, তোমাৰ প্ৰতি মোৰ ভালপোৱা অটল। মোৰ এই সময়ৰ জীৱনৰ ধৰণী সেই দীনবন্ধুৰ চৰণত খাটিছোঁ, যেন জন্মে-জন্মে মই তোমাৰেই হে সঙ্গিনী হবলৈ পাওঁ। এতিয়া, কমল! তুমিও যেন মোৰ দৰেই থিৰ থাকিবা, ইয়াকে হে আশা কৰিলোঁ। ইতি মৰমৰ,——লাহৰী।

* * * *

লাহৰি!

তোমাৰ চেনেহী চিঠিখনি পঢ়ি মোৰ হিয়াত আনন্দ উপচি পৰিছে, অন্তৰত ভাব নধৰা হৈছে। কিন্তু, লাহৰি, কিনো কম, মোৰ ভাব আছে, ভাষা নাই, প্ৰকাশ কৰিবৰ উপায় নাপাওঁ। তোমাৰ দৰে থোৰতে এপাচী ভাব একঠা কথাৰে আধৈ-ফুটাবলৈ আই-সৰস্বতীয়ে মোৰ কাপ-কণ্ঠত থিত নিদিয়েচোন! মই অতি অভাজন, তাতে দুৰ্ভগীয়া। মোৰ সুখ-দুখলৈ মই নাভাবোঁ, কেনেবাকৈ মই হেতু হৈ তোমাৰ সুখ-শান্তি ভাঙো বুলিহে সদায় ভয় কৰোঁ! সি যি হওক, লাহৰি, তুমি সকলো আশা-ভাৰসা অন্তৰ্য্যামী পৰমেশ্বৰৰ চৰণত নিৰ্ভৰ কৰি নিশ্চিন্ত আছা বুলি জানি, ময়ো একেবি নিশ্চিন্ত আছোঁ। আগন্তুক আপদ-সাগৰৰপৰা কোন্ পাকে কেতিয়া কিভাবে আমি পাৰ পামহঁক, সেইটো নেদেখাজনেহে দেখিছে। আজিলৈ ইমানতে দেই, লাহৰি! ইতি—

মৰমৰ,—কমল।

১৩। আধ্যা।

ন-পমুৰা মান।

সেই দিনা ৰত্নেশ্বৰ ৰাজখোৱাই সঁচাকৈয়ে পামপুৰ পাৰ নোহোৱালৈকে বাহী-গা ধুধুলেই। তেওঁ ঘৰলৈ খোজ লওঁতেই বেলি ভাটি দিছিল; ৰবনৈ পায়গৈমানে আবেলি হল। ৰত্নেশ্বৰে নৈ-দাঁতীয়া মিৰিগাৱঁত সোমাই পাখীৰ এপোৱামান আৰু কল দুটামান কিনি ললেগৈ; আৰু ৰবনৈতে গা ধুই তাকে খাই মাথোন তেওঁ পেটৰ পোৰণি মাৰিলে। তাৰ পাচে কোবাকুবিকৈ খোজ ধৰি তেওঁ সেই দিনাই ঘৰ পালেগৈ! ঘৰত গৈয়ো, দিনদিয়েক তেওঁৰ মনত সমূলি সুখ-শান্তি নোহোৱাত পৰিল। অন্তত, প্ৰতিহিংসাৰ ভাবে মনত ঠাই ললেহি; আৰু দিনে দিনে সেই হিংসা-ভাব তাল পৰিমাণে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। সেই দৰেই মাহদিয়েক পাৰ হৈ গল; এদিন সেই প্ৰতিহিংসাৰ প্ৰেৰণাত ৰব নোৱাৰি, তেওঁ এইবুলি অঙ্গীকাৰ কৰিলে যে, যেনে-তেনে উপায়েৰে তেওঁৰ সেই হাবিয়াখৰ ধন লাহৰীক তেওঁ হাত কৰিবই কৰিব। ইয়াকে গুণা-গঁথা কৰি, সেই দিনাই, সিবাৰ তেওঁৰ ঘৰত আলহী থকা পামপুৰীয়া মানুহটিক আনিবলৈ ৰত্নেশ্বৰে মানুহ পাচিলে। ৰাতৰি পোৱা মাত্ৰকে যথা সময়ত পামপুৰীয়া গৈ উপস্থিত হলত, ৰত্নেশ্বৰে তেওঁক নিজৰ মনৰ কথা ভাঙ্গি কলে। তেওঁ নিজৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ অৰ্থে বৰ্ত্তমান যি যি উপায় পাঙ্গিছিল, তাক পামপুৰীয়াৰ আগত এইবুলি কবলৈ ধৰিলে, পামপুৰীয়া তোমাক আজি মই মোৰ মনৰ কথা এটা ভাঙ্গি কওঁ। আমাৰ দেশৰ অৱস্থা দুৰাচাৰ মানইঁতে তিনিবাৰে নিবাৰকৈ যি কৰি থৈ গৈছে, সেয়ে আটিছে। ইয়াৰ উপৰি, আমি জনা-শুনা মানুহ হৈ আকৌ

তাহাঁতৰ আদিকা থাকি যোৱা উপদ্ৰৱী মানহঁতক উৎসাহ দিয়াটো যুগুত নহয়। কিন্তু, পামপুৰীয়া মোৰ বৰ্ত্তমান মনৰ উত্তেজনাত, মই সেই কীৰ্ত্তিনাথৰ জীয়েকক বলেৰে আনিব লগীয়া হয় যদিও, যেনে-তেনে উপায়েৰে আনিম বুলি ভীষ্ম-প্ৰতিজ্ঞা কৰিলোঁ। এতিয়া মোৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিবলৈ হলে, সেই মানহঁতৰ সহায় নললে নচলে! সেই কাৰণে, মই এতিয়া ন-পমুৱা মান কিছুমান গোটাবলৈ যাওঁ; তোমাকো লগতে লৈ যাব খোজোঁ। তোমাক লগত নিয়াৰ আন কোনো অৰ্থ নাই, মাথোন তোমাক চিনাকি কৰি দি, সিহঁতক তোমাৰ লগ লগাই দিম। তুমি আন বিশেষ একো কৰিব নালাগে; মাথোন সিহঁতক কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি আৰু তেওঁৰ জীয়েক লাহৰীক চিনাই দিবাগৈ। আমি আজিয়েই ঘৰৰপৰা ওলাওঁ বুলিছোঁ; আশা কৰোঁ, ইয়াত তোমাৰ কোনো আপত্তি নাথাকিব।"

পামপুৰীয়া—"নহয়, বোপা-দেউতা, মই কিনো-ৰূপে-সৈতে, নোৱাৰিম হবলা? সিহঁতে আকৌ আমাৰ গাওঁ ভাঙি, কিনো-ৰূপে-সৈতে, খাত্তাং কৰিব।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"তুমি সেই কথালৈ একো ভয় নকৰিবা; মই সিহঁতক ঠিক ৰাখিব পাৰিম।"

পামপুৰীয়া।—"বাৰু তেন্তে, বোপা-দেউতা, কিনো-ৰূপে-সৈতে, আপুনি হে জানে। গাওঁ ভাঙিব খুজিলে কিন্তু, কিনো-ৰূপ-সৈতে, মই আগধৰি ভাগিম।"

পামপুৰীয়াক এই প্ৰস্তাৱত মান্তি কৰাই, ৰত্নেশ্বৰে লগত কিছুমান টকা আৰু লগুৱা এটা লৈ, সেই দিনাই দুয়ো ন-পমুৱা মানৰ গাৱঁলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

সেই ন-পমুৱা মানবিলাকৰ সম্বন্ধে বহলাই বৰ্ণনা নকৰিলেও হব; অসমত ইহঁতৰ বসতিৰ বিষয়ে 'মানৰ দিন'ৰ কাহিনী জনাসকলে জানকৈ

জানে। মানৰ সেই উপদ্ৰৱৰ পাচতো, অসমত বৈ যোৱা এই ন-পমুৱা মানহঁতে ছেগ বুজি উপদ্ৰৱ কৰে ; সেই কাৰণে অনেকে ইহঁতৰ উপদ্ৰৱো মানৰ উপদ্ৰৱৰ লগতে ধৰি থয়। মানে লুট্-পাট্ কৰি জুকলা কৰি গৈ যোৱাৰ পাচতো, ৪।৫ বছৰলৈকে মাজে মাজে ইহঁতৰ উপদ্ৰৱ চলি আছিল। আন কি, ইহঁতৰ উপদ্ৰৱ বাৰেওকালি হয় বুলিলেও বঢ়াই কোৱা নহয় ; কিয়নো, ইহঁতে অসমীয়াক অত্যাচাৰ কৰিয়েই জীবিকা চলাইছিল ; কোনো মানুহৰ উদগনি পালে যে কথাই নাই। এই দৰেই, অনেক দুষ্ট কুলাঙ্গাৰে দুখীয়া প্ৰজাৰ বয়-বস্তু লুট্-পাট্ কৰোৱাই সৰ্ব্বনাশ কৰিছিল। আমি যি সময়ৰ কথা কৈছোঁ, সেই সময়ত এই ন-পমুৱা মানবিলাকক য'তে-ত'তে পোৱা গৈছিল। ইহঁতে য'তে জীবিকা উলিয়াবৰ সুবিধা দেখে, সেই ঠাইৰ ওচৰতে গুপ্তভাৱে বসতি কৰিছিল। কিন্তু, ৰত্নেশ্বৰৰ বৰ্ত্তমান উদ্দেশ্য সাধিবৰ নিমিত্তে যেই-সেই মানৰে সৈতে কাম নচলে ; গতিকে তেওঁ একেবাৰে ভালেমানলৈ উজাই যাব লগীয়া হল। কিয়নো, আন ঠাইতো তেওঁৰ উদ্দেশ্যৰ উপযুক্ত মান পোৱা যায় নে নাযায়, ৰত্নেশ্বৰে নাজানে। দুবছৰমানৰ আগেয়ে ৰত্নেশ্বৰে ছোৱালী চাবৰ মনেৰে এবাৰ উজনিলৈ গৈছিল ; তেতিয়াই তেওঁ এখন ন-পমুৱা মানৰ গাওঁ দেখি যায়। সেই বাৰ তেওঁ উজাই যোৱাৰ বিষয়েও অলপ কব লগীয়া আছে। কিন্তু, সবিশেষ অলপ পাচে হে কোৱা যাব। ৰত্নেশ্বৰে উজনিত আগেয়ে ছোৱালী খুজিবলৈ যাওঁতে চিনাকী হোৱা মানুহএঘৰতে এৰাতি কটালে। তাৰ পিচদিনা মান-গাৱঁলৈ গৈ চাবিকুৰিমান মান গোটাই লৈ আনিবলৈ ঠিক কৰিলে। তাৰ পাচত, সিহঁতক ৰত্নেশ্বৰে নিজৰ উদ্দেশ্য ভালকৈ বুজাই দি সুধিলে, "তহঁতে পিচে গাৱঁৰ মানুহক আমনি নকৰ, নহয় ?"

মানহঁত।—(এজাকে একেবাৰে) "উঁঃ নককঙ, অ, দৌটা, নককঙ। তই পাচে আমাক ধন নিদিলে হে বয়া হব।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"তইঁতে মোৰ কাম কৰি দিব পাৰিলে মই তিনিকুৰি টকা দিম বুলিছোঁ নহয়।"

মানইঁত।—"বাৰু, অ দৌটা, তোৰ কাম কৰি দিমদে, তই ভয় নকৰিবি।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"আৰু এটা কথা। মই তইঁতৰ লগত নাযাওঁ। (পামপুৰীয়াক দেখুৱাই) তইঁতে এই মানুহটিয়ে যি কয়, তাকে শুনিব লাগিব। এওঁ হে সেই ছোৱালীজনী দেখুৱাই দিবগৈ।"

মানইঁত।—"শুনিম দে অ, দৌটা, শুনিম। তই একো ভয় নকৰিবি দে। আমি জামুং, এওঁৰ কথা মতে চলিম।"

ৰত্নেশ্বৰ।—"বাৰু তেন্তে, তইঁত কাইলৈ ৰাতিপুৱাই আটাইবোৰ ওলাই আহিবিহঁক। এতিয়া ঘৰাঘৰি যাগৈহঁক দেই।" যাবলৈ কোৱা মাত্ৰকে মানইঁত দিহাদিহি ঘৰলৈ গল। ৰত্নেশ্বৰেও পামপুৰীয়াৰে সৈতে আলহী থকা ঠাইলৈ উভতি আহিল।

সেই দিনা সেই আলহী-বহাতে শুদাই-নিকাই এমুঠি খাই লৈ, পামপুৰীয়াৰে সৈতে ৰত্নেশ্বৰে কোবাকুবিকৈ ঘৰলৈ ওলটা-যাত্ৰা কৰিলে। বাটে-বাটে দুইৰো মাজত অনেক কথা-বতৰা হল। মানইঁতক লগাই, কেনেকৈ ঘৰ-বেৰা দি, লাহৰীক ধৰি লৈ, একেদিনাই ৰবলৈ পাৰ হৈ, ক'তো এখন্তেকে নোৰোৱা-নিজিৰোৱাকৈ ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰ পাবগৈ লাগিব; লাহৰীক নি পোনেই তেওঁৰ আগত থিয় কৰাব, মানইঁতক তাতে আৰু দিনদিয়েক ৰাখি, আগন্তুক খেদি অহা মানুহক কেনেকৈ ওকৰাই পঠিয়াব ইত্যাদি নানি-নিছিগা আলাপ-আলোচনাৰে সৈতে বাটকুৰি বাই সেই একেদিনাই দুয়ো ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰ পালেহি।

১৪। আধ্যা।

জয়ন্তী।

পিচদিনা ৰাতিপুৱাই ৰত্নেশ্বৰ আৰু পামপুৰীয়া আকৌ ন-পমুৱা মানৰ গাঁও পালেগৈ। সিফালে সিহঁতে এওঁবিলাক নৌ যাওঁতেই খাই-বৈ, কাপোৰ-কানি বান্ধি সাজু হৈ ওলাই আছিল। এওঁবিলাকক দেখা মাত্রকে চাৰিও ফালৰপৰা বিং-বিং বাং-বাং কৰি তিনি কুৰি দহোটা মান আহি জুম্ বান্ধিলেহি। ৰত্নেশ্বৰে সিহঁতক আকৌ আগৰ কথালৈ মনত পেলাই দি, পামপুৰীয়াক কলে, তুমি এতিয়া বাজে-বাজেই যোৱাঁগৈ। ইয়াতে মোৰ আৰু এটি সকাম আছে; মই কাইলৈ হে ইয়াৰপৰা উলটি খোজ লম। তুমি এতিয়া পোনে-পোনেই ইহঁতক পামপুৰলৈ লৈ যোৱাঁগৈ। বিশেষ কথা তোমাক আৰু শিকাবৰ আৱশ্যক নকৰে। ৰবনৈ পাৰ হওঁতে, মানুহে নেদেখাকৈ আন এটা ঘাটে পাৰ হবাইক। তোমালোকে মোক ঠিক সময়ত মোৰ ঘৰতে পাবাহি। তুমি এতিয়া ইহঁতৰ দৰেই কাপোৰ-কানি পিন্ধি লোৱাঁ।" এই বুলি, আকৌ মানহঁতৰ ফালে ঘূৰি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, "তহঁতে এতিয়া এওঁকো তহঁতৰ দৰেই কাপোৰ-কানি পিন্ধাই সজাই লব লাগে। আৰু, এওঁ যি কব, তহঁতে তাকে শুনিব লাগিব।"

মানহঁত :—"আমি জানোঙ্-অ, দৌটা, তয় হিকাব নেলাগে দে।"

মানহঁতে পামপুৰীয়াকো সিহঁতৰ দৰেই কাপোৰ-কানি পিন্ধাই লৈ পামপুৰৰ মুখে খোজ ললে। ৰত্নেশ্বৰে সিহঁতক আৰ নোহোৱালৈকে চালে, তাৰ পাচত তেওঁ আলহী থকা ঠাইলৈ উভতিল। ৰত্নেশ্বৰ সিহঁতৰ লগত

নোযোৱাৰ আন একো কাৰণ নাই ; কেৱল তেওঁ লোক-নিন্দালৈ অলপ ভয় কৰিছিল। জনা-বুজা মানুহ হৈ তেনেকুৱা গৰ্হিত কাম কৰিলে বহুজনে বেয়া বুলিব, এই ভয়ত তেওঁসিহঁতৰ লগত নগল। তাৰ পাচে, বাটে বাটে নানা চিন্তাত বিভোল হৈ ৰত্নেশ্বৰ আলহী-থকা ঘৰ পালেগৈ।

ৰত্নেশ্বৰে এই যাত্ৰাত আলহী হোৱা ঘৰৰ কথা আমি ওপৰত অলপ উন্মুকিয়াই মাথোন আহিছোঁ। এতিয়া সেই মানুহঘৰৰ আঁতি-গুৰিৰ কথা বহলাই নকলেও, মুঠতে কৈ থওঁ যে, এইখন আগৰ এজন ডাঙৰ বিষয়াৰ ঘৰ আছিল। পাচতো, সেই বিষয়া জন নাই বুলিও, তেওঁৰ বিধৱা ভাৰ্য্যাৰ ঐশ্বৰ্য্য আৰু ক্ষমতা সামান্য নাছিল। এই ঠাই ডুখৰিৰ ভিতৰত তেওঁৰ ক্ষমতা ৰাণীৰ ক্ষমতাৰ দৰে আছিল। আগৰ ডাঙৰ বিষয়াৰ ভাৰ্য্যা বুলি আৰু বৰ্ত্তমান অনেক ধন-সম্পত্তিৰ বলত তেওঁ এই ঠাইৰ সৰু-বৰ সকলোৰে ওচৰত সম্মান পাইছিল আৰু সকলোৱে তেওঁক খাতিৰ কৰিছিল। তেওঁৰ জয়ন্তী নামেৰে ছোৱালী এটি আছিল। সেই ছোৱালীটিকে দুবছৰৰ আগেয়ে ৰত্নেশ্বৰে বিয়া কৰাবৰ মনেৰে চাবলৈ আহিছিল। তেতিয়া জয়ন্তীৰ বয়স চৈধ্য বছৰ মাথোন হৈছিল। ৰত্নেশ্বৰে সেই বাৰ ছোৱালী নিন্দাই বিয়া কৰাবলৈ অসন্মত হৈ উলটি গুচি গল। স্বৰূপতে কিন্তু ছোৱালীটি বৰ সুন্দৰী আছিল। তেতিয়া তেওঁ সৰু আছিল বুলিয়েই বা ৰত্নেশ্বৰে সেই সময়ত যাকে-তাকে বেয়া ভাবি ফুৰাৰ কাৰণেই, জয়ন্তী তেওঁৰ চকুত নালাগিল। এতিয়া জয়ন্তীৰ বয়স ষোল বছৰত সোমাইছেহি। বয়সৰ লগে লগে সুন্দৰী জয়ন্তী বৰ ধুনীয়াটি হৈ উঠিল। ছোৱালীটিৰ হাত-ভৰি আদিৰ লাৱণ্যতাৰ বিষয়ে নকওঁৱেই, মুখখনি পূৰ্ণিমাৰ জোন যেন বৰ শুৱনি আছিল। ৰত্নেশ্বৰে সেই বাৰ বেয়া বুলি এৰি যোৱাৰ পাচতে, ঘোৰহাটৰ এটি বাৰ-কোঁৱৰলৈ জয়ন্তীক বিয়া দিয়াৰ স্থিৰ হৈ গল। লৰাটিৰ বিষয়েও মুঠতে কোৱা যায় যে, তেওঁ যেনে ঘৰৰ লৰা, গুণা-জ্ঞানেও

ঠিক তেনেই আছিল। তেওঁক অচিনাকী মানুহে দেখিলেও, তেওঁ কেনে ঘৰৰ লৰা তাক অনুমানত বুজিব পাৰে। লৰাটিৰ নাম পূৰ্ণচন্দ্ৰ গোহাঞি। খোজা-বঢ়া হবৰো আজি ভালেমান দিন হলহি। খোজা-বঢ়া হোৱাৰ পাচত পূৰ্ণচন্দ্ৰ গোহাঞিদেৱে শাহুৰেকৰ ঘৰলৈ মাজে-সময়ে আহি থাকে; এতিয়া তেওঁ শাহুৰেকৰ ঘৰতে। এই বাৰ তেওঁ ইয়াত থকা কেইবা মাহো হলহি। ইমান দিন জয়ন্তী আৰু পূৰ্ণগোহাঞিদেৱ দুইৰো ভিতৰত মাত-বোল নাই যদিও, ওলাওঁতে-সোমাওঁতে নিলগৰপৰা অনেক বাৰ দেখা-দেখি হৈছে। এতিয়া সিঁহিলাকৰ পৰস্পৰৰ প্ৰতি এনে মৰম, এনে চেনেহ, এনে আদৰৰ ভাব যে, কোনোৱে যদি পৱিত্ৰ প্ৰণয়ৰ চানেকি চাই সুখী হব খোজে, তেন্তে এই দুটি সুখীয়া প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাৰ ফালে এবাৰ চকু দিব লাগে। সংসাৰত প্ৰেম আছে, প্ৰণয় আছে; তাৰ লগে লগে দুখো আছে, বেজাৰো আছে। দুখ আৰু বেজাৰে সেই প্ৰেম আৰু প্ৰণয়ৰ জেউতি অনেক গুণে চৰায় সঁচা, কিন্তু সেই বুলি যে বিনা-দুখ, বিনা-বেজাৰে লাভ কৰা প্ৰেম বা প্ৰণয়ত মোল নাই, এনেও নহয়। ঈশ্বৰে যাক যেনে ভোগৰ ভাগী কৰিব খোজে, তাক সেই সম্ভোগ দিবলৈ তেনে প্ৰেম আৰু তেনে প্ৰণয়ত হে পেলায়। ঈশ্বৰ নিজে বহুৰূপী; গতিকে তেওঁ সদায় বহুৰূপৰ পক্ষপাতী। তেওঁৰ লীলা-খেলা, আমোদ-প্ৰমোদ, চকু-তৃপ্তি,—আমাৰ দুখ-সুখ, বেজাৰ-আনন্দ, অসুখ-অশান্তিও হব পাৰে। ঈশ্বৰ নিজে মহা-প্ৰেমিক। তেওঁৰ সৃষ্টি-লীলাত যে কত প্ৰকাৰৰ প্ৰেম-ৰস বিৰিঙি পৰিছে, সহস্ৰ মুখে বখানিও তাক শেষ কৰিব নোৱাৰি।

ৰত্নেশ্বৰে জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰত আলহী থকা আজি তিন দিন হলহি। আগৰ দুদিন তেওঁ পামপুৰলৈ মান পঠোৱাত অতি ব্যস্ত আছিল; তৃতীয় দিনা পুৱা তেওঁ শুই উঠি মুখ ধুবলৈ বহোঁতেই বুলনিত জয়ন্তীৰ মোহিনী ৰূপৰ চমকনি হঠাৎ তেওঁৰ চকুত পৰিল। ৰত্নেশ্বৰক গোসাঁই-ঘৰৰ টুপতে শুবলৈ দিয়া হৈছিল।

গোসাঁই-ঘৰৰ আগত থিয় হলে, বুলনি-ঘৰৰ প্ৰায় সমানে এভোখৰ দেখা যায়। সেই সময়ত জয়ন্তীয়ে গা ধুই আহি বুলনিত বহি একোণ-পতীয়াকৈ মূৰ মেলাইছিল; তেওঁ ৰত্নেশ্বৰলৈ মন কৰা নাছিল। সেই ছেগত জয়ন্তীৰ ৰূপলাৱণ্যতাৰ কথা আৰু বঢ়াই কবৰ সকাম নাই। ৰত্নেশ্বৰে প্ৰথম দৃষ্টি ঘূৰাব নোৱাৰি মুখ আধা-ধোৱাকৈয়ে ঠৰ্ লাগি চাই বল।—চাই চাই, চায়ে বল। এই দৰে প্ৰায় এখনমান তামোল খাবৰ পৰলৈকে চাই আছে, এনেতে জয়ন্তীয়ে তেওঁক দেখা পাই, পিচলৈ মেঘ-নেজীয়া চুলিৰ টো মেলি চকিত হৰিণীৰ দৰে ভিতৰলৈ লৰ মাৰিলে। সেই মুহূৰ্ত্তৰেপৰা ৰত্নেশ্বৰক আন এটা নতুন কথা, নতুন ভাব আৰু নতুন চিন্তাই জোকাবিলৈ ধৰিলেহি। জয়ন্তী যে বয়সত এনে ৰূপৱতী হৈ উঠিব, ৰত্নেশ্বৰে আগেয়ে সপোনতো ভবা নাছিল। ৰত্নেশ্বৰে এতিয়া জয়ন্তীৰ ৰূপত মোহ গৈ লাহৰীৰ সম্বন্ধীয় ভাবনালৈ সেই মুহূৰ্ত্তৰ নিমিত্তে পাহৰি গল; আৰু তেওঁৰ শুভ আয়োজনৰ চিন্তালৈ তেওঁ একেবাৰে পিঠি দি ৰহিল। ইমান দিনলৈকে ৰত্নেশ্বৰৰ হিয়া-পটত লাহৰীৰ মোহিনী মূৰ্ত্তি অঙ্কিত আছিল, আজি ৰত্নেশ্বৰে সেই মূৰ্ত্তি ঢাকি তাৰ ওপৰত জয়ন্তীৰ মোহিনী চিত্ৰ আঁকিলে। ৰত্নেশ্বৰে তেওঁৰ পূৰ্ব্বৰ ভ্ৰান্তি সুঁৱৰি অনুতাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, আপোনাৰ চকুকে আপুনি নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে; আৰু জয়ন্তীৰ মূৰ্ত্তি লাহৰীতকৈও মনমোহা বুলি আপোনা-আপুনি সহস্ৰবাৰ প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে। ইফালে জয়ন্তীৰ বিয়া যে অন্যৰে সৈতে স্থিৰ হৈ গৈছে, সেই কথা ৰত্নেশ্বৰে তেতিয়ালৈকে কব নোৱাৰে। কিয়নো, আগৰ দুদিন নিজৰ পাপ-কাৰ্য্যত লাগি থাকোঁতেই তেওঁ এতিয়াও জয়ন্তীৰ আইতাকৰে সৈতে কথা-বাৰ্ত্তা পাতিবলৈ সময় পোৱা নাছিল। ভিতৰতে ভালেখিনি পৰলৈকে ৰত্নেশ্বৰে এইবোৰ কথাকে ভাবি-চিন্তি আছিল। তাৰ পাচত, তেওঁ ভিতৰ-চ'ৰালৈ আহি জয়ন্তীৰ আইতাকৰে সৈতে সাক্ষাৎ পাবৰ নিমিত্তে ভিতৰত কবলৈ

এটা লিগিবাক পাচিলেহি। অলপ পৰৰ পাচত, জয়ন্তীৰ আইতাক ওলাই আহি ৰত্নেশ্বৰৰে সৈতে কথা পাতিবলৈ বহিল। তেওঁ জয়ে-জয়ে জীয়েকৰ সম্বন্ধীয় কথাকেই জুৰিলে। কথা-প্ৰসঙ্গত যেতিয়া ৰত্নেশ্বৰে জয়ন্তীৰ বিয়াৰ বিষয়ে আদ্যোপান্ত কথা বুজি উঠিল, তেতিয়া তেওঁ একেবাৰে নিৰাশ হল। সেই মুহূৰ্ত্ততে ৰত্নেশ্বৰৰ আনন্দত ফুলি পৰা মুখত বিষাদ ডাৱৰৰ ঢাকনি পৰিল। আৰু অলপ পাচৰপৰা জয়ন্তীৰ আইতাকে নো কি কৈছে, তাৰ ভাব বা অৰ্থ তেওঁ বুজিব নোৱাৰাই হল; এটা কথা সুধিলে আন এটাৰ উত্তৰ দিয়াত পৰিল! পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে সেইবোৰ কথালৈ মন কৰি আছিল। দেখি দেখি, তেওঁ আৰু হাঁহি সামৰিব নোৱাৰিলে! জয়ন্তীৰ আইতাকেও ৰত্নেশ্বৰৰ অৱস্থা বুজিব পাৰি তেওঁক একো সমিধান নিদিয়াকৈ ভিতৰলৈ সোমাই গল। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে ৰত্নেশ্বৰক নিতান্ত অপ্ৰস্তুত হবৰ দেখি, তেওঁৰেই কথা পাতিবলৈ বহিলহি। ইফালে ভিতৰত জয়ন্তীয়ে, সখীয়েক কাঞ্চনৰে সৈতে, বাৰ জুমি ধেমালি চাবলৈ ধৰিলে। এই দৰে আৰু অলপ পৰ আছে, এনেতে ৰত্নেশ্বৰে নিজৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা তৰ্কিব পাৰি, কাকো একো নোকোৱাকৈয়ে বাতুলৰ দৰে উচাটৃ মাৰি তাৰপৰা উঠি গুচি আহিল। হাঁয়, আজি ৰত্নেশ্বৰ বিষমৰূপে অপ্ৰস্তুত! আজি ৰত্নেশ্বৰে পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰ আৰু তেওঁৰ শাহুৱেকৰ আগত বান্দৰ-নচা দিলে! ৰত্নেশ্বৰে উঠি গৈ গোসাঁই-ঘৰত সোমাই, শোকে-বেজাৰে-লাজে খুন্দা মাৰি ধৰাত, কান্দি পেলালে! তাৰ পাচত, নৰালৰিকৈ টালিটোপোলা বন্ধাই লগুৱাটোৰে সৈতে, পামপুৰৰপৰা আঁতৰ হোৱাৰ দৰে, কাকো মাত নলগোৱাকৈয়ে তেওঁ তাৰপৰা উধাতু খাই প্ৰস্থান কৰিলে!

—৵৪৪—

১৫। আধ্যা।

বিয়া।

খোজবচা কৰাৰপৰা ভালেমান দিন পাৰ হৈ গল। ইমান দিনলৈকে লাহৰী-কমলে, দুইকো দুইয়ো চিঠিৰে সৈতে প্ৰবোধ দি মন পতিয়াই আছিল। কিন্তু, যিমানেই হওক, মানুহৰ মন!—একেটা বিশ্বাস আৰু একে প্ৰকাৰৰ অকল প্ৰবোধ বাক্যে কিমান স্থিৰেৰে ৰাখিব! যিমানেই হওক, বিপদ ওচৰ চাপিলে, মানুহ অলপ নহয় অলপ বিহ্বল হবই হব। এতিয়া আৰু বিয়াৰ দিন নিচেই ওচৰ চাপিলহি,—আৰু দহ দিনমান মাথোন বাকী। দুয়ো কালৰ বিয়াঘৰীয়াই চাৰিওকালে গাখীৰ-গুৰ লগাই বিয়াৰ ধূমধাম লগাই দিছে। কীৰ্ত্তিনাথ বুঢ়াগোহাঞি আৰু শূৰধৰ বৰগোহাঞিৰ ঘৰত বাট-পদূলি আঁতোৰা আৰু ৰভা দিওৱাৰ খৰখৰ লাগিছে। গোটেই গাম্পুৰত ঘৰে ঘৰে বৈৰী, বোৱাৰী, জীয়াৰী সকলোৰে মুখত কেৱল বিয়াৰ হে কথা। বিয়াঘৰীয়া দুঘৰত লিগিৰা-লিগিৰীবিলাক আনন্দত উকলীকৃত। দৰা-ঘৰত সকলোৰে মন আনন্দত উধাও হৈছে; কন্যা-ঘৰতো কেৱল এটি প্ৰাণীত বাজে সকলোৰে মনত আনন্দ বুলিব পাৰি। ধৰ্বপতে, ন-পমুৱা বিয়া-সকলৰ সুখৰ ঠাই, গাম্পুৰত আজি লাহৰী-কমল দুটি প্ৰাণীত বাজে সক-বৰ সকলো সুখী। লাহৰী-কমলে এতিয়াও দুইকো দুয়ো বুজনি দিয়ে আছে হয়, কিন্তু ভিতৰি দুয়ো বাজে বাজে হতাশৰ খুন্দাত অস্থিৰ হৈ পৰিছে। ইয়াৰ আগেয়ে জীৱনীয়ন্ত্ৰণে বাজে বাজে ঈশ্বৰৰ নাম একোবাৰ

লৈয়ে দুদিন-তিনদিনো সিবিলাক শান্ত থাকিব পাৰিছিল। এতিয়া দিনটোৰ ভিতৰত তিনি-চাৰিবাৰকৈয়ো সেই নাম স্মৰণ কৰিব লগাত পৰিছে। দিনে দিনে বিপদ যিমান ওচৰ চাপি আহিবলৈ ধৰিছে, তাৰ লগে লগে লাহৰী-কমলৰ সেই মন্ত্রোচ্চাৰণ সিমান ঘন হবলৈ ধৰিছে। ঘন হৈছে বুলি, কমললৈ সিমান অসুচল হোৱা নাই। কিয়নো, কমলে সকলো কথাকে নিৰলে পাইছে; যেতিয়াই যেনে অৱস্থাতে থাওক, কোনো তেওঁলৈ মন কৰোঁতা নাই। কিন্তু, লাহৰীৰ ফালে ইয়ো এটা বিপদ; দিনটোত লাহৰীৰ মনৰ অৱস্থা যিমান ঘনাই সলনি হবলৈ ধৰিছে, মানুহে লাহৰীলৈ সিমান বেচিকৈ চকু দিবলৈ ধৰিছে। সময়ত এনেও হৈছে যে, মানুহৰ আগতে লাহৰীয়ে তৰ্কিব নোৱাৰাকৈ ঈশ্বৰৰ নাম লব লগাত পৰিছে। অৱশেষত নিৰুপায় হৈ লাহৰী পুখুৰীপাৰৰপৰা ঘৰলৈ আহিবকে নোৱাৰাত পৰে। ইফালে আকৌ বহুত পৰ ঘৰত নেদেখি আইতাকে পুখুৰীপাৰলৈকে লাহৰীক বিচাৰি যোৱা হল। কি হব! আৰুতো লাহৰীৰ উপায় নাই। লাহৰী মহা সঙ্কটত পৰিল। ঘৰত থাকিলেও মতা, মাইকী মানুহৰ ঘিটৃঘিটনিত লাহৰীৰ মনোবেদনাই ঘনাই উক্ দিয়ে; অথচ, ঘৰত সিমান ঘনাই জীৱনী-মন্ত্র লবলৈ তেওঁৰ সুবিধা নঘটে। হাঁয়, বিপদে যাক পায়, তাক একেবাৰে চাৰিওফালৰপৰা বেৰি ধৰি জলা-কলা কৰে! লাহৰী বৰঞ্চ বাউলী অৱস্থাতে ইয়াতকৈ ভালেৰে আছিল। এতিয়া বিপদ-চিন্তাই তুঁহজুইৰ দৰে উমাই উমাই লাহৰীৰ কোমল কলিজা ধোঁৱাবেই কলা কৰিছে। আৰু নো লাহৰীয়ে কিমান সহিব! লাহৰীয়ে যে নিজৰ শক্তিৰ উপৰিও, ঐশ্বৰিক শক্তিৰে সহিলে। ইমানত আৰু লাহৰীয়ে কেনেকৈ ধৈৰ্য্য ধৰি ৰয়! এতিয়া আৰু লাহৰী আকৌ বাউলী হলে কোনোবা আচৰিত হব নে? এতিয়া আৰু লাহৰীয়ে মৰণত শৰণ দি, আন কোনো উপায়ৰ

চিন্তা কৰিলে কোনোবাই দায় দিব নে?—লাহৰীয়ে কিন্তু আনে ইহাতৈ চকু নিদিয়ে, ইতিকিং কৰাতৈ কাণ নিদিয়ে আৰু দায় ধৰাতৈ কটাহি নকৰে। লাহৰীয়ে কেৱল নিজে অধৈৰ্য্য আৰু বাউলী হৈ তেওঁৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ মৰমৰ কমলৰ কোমল প্ৰাণত ব্যথাৰ উপৰি ব্যথা দিবলৈ এনে বেজাৰতকৈয়ো বেজাৰ পায়। সেই কাৰণে হে আজি লাহৰীয়ে এনে বিপদতো ইমান ফেৰাকে স্থিৰেৰে আছে। সেই দেখি হে লাহৰীয়ে আজিও তেওঁৰ এনে মৰ্ম্মান্তিক বেদনাৰ কথা কাকো নোকোৱাকৈ তাৰ তাপত নিজৰ কোমল কলিজা উতলাই টুলটুলীয়া কৰিছে।

এই দৰেই আৰু চাৰি দিনমান পাৰ হৈ গল। বিয়া একেবাৰে ওচৰ চাপিলহি; টেকেলি দিয়াৰ দিনালৈকে মাজতে দুদিন মাথোন আছে। ইমানলৈকে কমলে লাহৰীৰ প্ৰবোধ মানি নিটাল মাৰি আছিল। ইমানলৈকে কমলে নিজৰ মৰ্ম্মান্তিক বেদনাৰ কথা লাহৰীলৈ লিখি তেওঁক বেজাৰ নিদিওঁ বুলি আছিল। কিন্তু, আজি আৰু তাৰ সীমা পাৰ হল। আজি আৰু তেওঁ অন্তৰৰ শেষ কথা নিলিখি নোৱাৰাত পৰিল। সেই কাৰণে, কমলে আজি অগত্যা বেজাৰৰ কাপ হাতত ললে :—

"লাহৰি !

ইমান দিনে তোমাৰ মোহিনী লিখনীৰ মায়াত পৰি বিভোল হৈ, তোমাৰ চেনেহী কথাত মোহ গৈ, তোমাৰ অমৃতময় প্ৰবোধ বাক্যৰ ওপৰতে সকলো কথা নিৰ্ভৰ কৰি, মই নিটাল মাৰি আছিলোঁ। মোৰ দৃঢ়-বিশ্বাস যে, তুমি তোমাৰ আন্তৰিক বেদনা জানিবলৈ দি, মোক বেজাৰ দিবলৈ কেতিয়াও ভাল নোপোৱা। ময়ো, আজিলৈকে তোমাৰ দৰেই অন্তৰৰ প্ৰকৃত বেজাৰৰ ভাৱ লুকাই, খলপ ভুৱা দি আছিলোঁ। কিন্তু এতিয়া আৰু সঁচা কথা কোৱাৰ সময় পৰিলহি। এতিয়া আৰু আগৰ দৰে তুমি বেজাৰ পোৱা বুলি গুপুতে ভাৱ

ফুটাই নকলে, অলপ উপকাৰ কৰিবলৈ চাওঁতে, তোমাৰ মহৎ অপকাৰ কৰা হব; আৰু মই সেই পাপৰ ঘোৰ পাতকী হম! লাহৰি! মই নো কিমানলৈকে উচিত বিচাৰ কৰিছোঁ কব নোৱাৰোঁ; যদি কিবা দোষ কৰি থাকোঁ, ক্ষমা কৰিবাঁ। তোমাঁৰ ওচৰত অপৰাধী থাকিলে, মই এই সংসাৰতে নৰক-যন্ত্ৰণা ভূগিব লাগিব।

লাহৰি! মোৰ প্ৰাণে নো তোমাক কিমান ভাল পায়, মোৰ এই ভালপোৱাৰ নো প্ৰকৃত গৰাকিনী কোন্ তাক কথাৰে ফুটাই কবলৈ ভাষাৰ অভাব। তথাপি কওঁ, মোৰ অন্তৰ-জগতৰ সকলো কথা কেৱল তুমি—মোৰ জীৱনৰ জীৱন স্বৰূপ, একেটি মাথোন আদৰৰ সৰ্ব্বস্ব—তুমি হে জানাঁ। কিন্তু লাহৰি! তোমাৰ প্ৰাণে নো মোক কিমান ভাল পায়, তোমাৰ মানত নো মই কেনে আদৰৰ বন্ধু, মই হেজাৰ বছৰ হেজাৰ মুখেৰে কৈয়ো শেষ কৰিব নোৱাৰিম। তথাপি লাহৰি, মই এটা কথা কওঁ। আমি সংসাৰৰ ভাব-গতি বুজিবলৈ যদিও নিচেই সৰু, এনে সৰু বয়সতে আমি অনেক দেখিলোঁ, অনেক শুনিলোঁ, সংসাৰৰ গতিত ভালেমান ভটিয়ালোঁ। এতিয়া ভাবি চোৱাঁ, ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছাত হকা-বধা কৰিবৰ কাৰো সাধ্য নাই। আমিও এদিন সংসাৰৰ স্বাভাৱিক গতিত ঢাল খাবই লাগিব। এতেকে, তুমি আৰু মোৰ কথা লৈ ব্যাকুল নহবলৈ মনক বুজনি দি ৰাখাঁ। মোৰ সাংসাৰিক সম্বন্ধৰ বান্ধন তোমাৰ দৰে নহয়। মোৰ আঁতি-গুৰিৰ কথা তোমাক সবিশেষ কোৱা হৈছে। মোৰ বৰ্ত্তমান কোনো নাই বুলিলেও হয়। মই এতিয়া, বা ইয়াৰ পাচত, যেনে অৱস্থাত থাকিব লগাত পৰোঁ, তেনে অৱস্থাতে থাকিব পাৰিম। গতিকে, মোৰ নিজৰ দুখ-বেজাৰ লৈ মোৰ চিন্তা নাই। মই যে তোমাৰ পৱিত্ৰ কোমল হিয়াত এনে দৃঢ়ৰূপে ঠাই পালোঁ, এয়ে মোৰ ভাগ্য। মই যে মোৰ জীৱনৰ জীৱন, সবাতোকৈ আদৰৰ ধন—তোমাৰ ভাল-পোৱা পালোঁ, তাৰেই মই বৰ চহকী। তোমাৰ এই নিৰ্ম্মল ভালপোৱাকে লৈ মোৰ

জীৱনৰ বাকী ছোৱাও সুখেৰে নিয়াম। তুমি কিন্তু এতিয়া সংসাৰৰ গতিত ঢাল্ লব লগাত পৰিছে। গতিকে, তুমি তোমাৰ আগৰ ভাব-গতি সকলো সলাব লগীয়া হৈছে। এতিয়া আৰু তুমি যাতে সংসাৰৰ গতিত সুখেৰে চলিব পাৰা, তাৰ নিমিত্তে সাজু হোৱা। ময়ো, যেন আগলৈ তোমাৰ সুখ দেখি, মোৰ এই পৱিত্ৰ সুখ ফেৰি বঢ়াব পাৰোঁ, ইয়াকে হে আশা কৰিলোঁ। লাহৰী ! মোৰ এই এটোপা চকু-লোৰে সৈতে গত জীৱনৰ সকলো বেজাৰ ধুই পেলালোঁ। এতিয়া তোমাৰ দেৱীমূৰ্ত্তিলৈ নৱ জীৱনৰ নতুন চকুৰে হে চাইছোঁ। ইতি

মৰমৰ,———কমল।"

কমলে চিঠি লিখি সামৰি আকৌ মেলি দুবাৰ ঘুৰাই ঘুৰাই পঢ়ি চালে। তাৰ পাচত চিঠি হাতত লৈ তেওঁ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। আহিনীক লগ পাবৰ অৰ্থে, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পদূলিৰ আগে দি কমল দুবাৰ অহা যোৱা কৰিলেহি ; তৃতীয় বাৰত, নিলগতে আহিনীক দেখা পাই, সঙ্কেতেৰে মাতি চিঠিখনি তাইৰ হাতত দিয়েই তেওঁ ঘৰলৈ উলটি আহিল। আহিনীয়েও গুপুতে চিঠি লৈ ঘৰলৈ গল। চিঠিখনি লাহৰীক দিবলৈ বুলি তাই কতবাৰ চিপিয়াইছে, কিন্তু আনকালৰ দৰে দিবলৈ সুবিধা পোৱা নাই। এই দৰেই আবেলিলৈকে চিঠি আহিনীৰ আঁচলতে থাকিল। সন্ধিয়া পৰত মাথোন লাহৰী পুখুৰীপাৰলৈ যোৱাত, সুবিধা বুজি আহিনীয়ে চিঠিখনি তেওঁক দি আহিলগৈ। লাহৰীয়ে প্ৰথমে চিঠি পায়ে হাঁহি পেলালে। তাৰ পাচত তেওঁ চিঠি মেলি পঢ়িবলৈ একাণপতীয়াকৈ ধৰিলে। পঢ়োঁতে পঢ়োঁতে, চকুৰ পানীয়ে ছাতি ধৰাত তেওঁ শেহৰ ফালৰ পঢ়িবই নোৱাৰা হল। আকৌ চাৰি-পাঁচবাৰ চেষ্টা কৰি তেওঁ কোনোমতে পঢ়া এবাৰ শেষ কৰিলে। পঢ়ি অন্ত কৰি লাহৰী বিমোৰ হৈ সেই কালেই থঁাচ্ কৰে মাটিত

পৰি মুছ্‌কঁছ্‌গল। তাৰ পাচত, লাহৰীৰ মুখৰ সৰিয়হ ফুল যেন বৰণে কেঁহেৰাজৰ বৰণ ধৰিলে। তেওঁ এবাৰ কলা পৰিছে, এবাৰ ৰঙ্গা পৰিছে, এবাৰ বা কান্দিয়েই পেলাইছে, এই দৰে লাহৰীয়ে মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে মুখৰ বৰণ আৰু মনৰ ভাব-গতি সলাবলৈ ধৰিলে। সদৌশেহঁত তেওঁ অলপ সংজ্ঞা পাই, জোপাৰ মাজত বহি একান্তমনেৰে পৰমেশ্বৰক ধ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে। অলপ পৰ সেই দৰে চকু মুদি ভাবিয়েই লাহৰী আকৌ শান্ত হল, আকৌ থিৰ হল, আকৌ তেওঁ চিঠিখনিৰ আদ্যোপান্ত ভাবিবলৈ ধৰিলে। ভাবি ভাবি, তেওঁ সেই চিঠিৰ উত্তৰ ৰাতিকৈ লিখিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। তাৰ পাচত, অলপ পৰ ইফাল সিফাল কৰি লাহৰী ঘৰলৈ আহিল। আজি আৰু লাহৰীৰ মূৰ্ত্তি সংসাৰৰ মানুহৰ আকৃতিৰে নিমিলে। লাহৰীৰ আজিৰ শান্ত, ধীৰ আৰু গহীন ভাব একেবাৰে অলৌকিক! আজি আৰু লাহৰীৰ মনত সাংসাৰিক দুখ, চিন্তা, ভয় একো নাই; আছে, কেৱল কমলৰ চিঠিখনিৰ উত্তৰ দিবলৈ। লাহে লাহে ৰাতিৰ আন্ধাৰে সকলোকে আবৰি ধৰিলেহি; লাহৰীৰ ভাব-গতিলৈকো কোনেও মন কৰিব নোৱাৰা হল। ভিতৰত কুঁঠৰীয়ে কুঁঠৰীয়ে বন্তি জ্বলিল; লাহৰীয়েও লাহেকৈ লিখা-সঁজুলী লৈ নিজান এটি কুঁঠৰীত কমলৰ চিঠিৰ উত্তৰ লিখিবলৈ বহিলেগৈ :—

"প্ৰাণনাথ!

ইমান দিন আপোনাক নাম ধৰি মাতিছিলোঁ, ইমান দিনে আপোনাক 'তুমি' বুলি সম্বোধন কৰিছিলোঁ, ইমান দিনলৈকে লৰাকালৰ ধেমালিৰেই উমলিছিলোঁ, ইমান দিন লৰালি প্ৰণয়-ডোলেৰেই বান্ধ খাই আছিলোঁহঁক।— আজি হে মোৰ আচল সংজ্ঞা লাভ হৈছে, আজি হে মই মোৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা বুজিব পাৰিছোঁ, আজি আপোনাৰ চিঠিয়ে হে সকলো কথা মোৰ চকুৰ আগত পোহৰাই ধৰিছে।

প্ৰাণনাথ! আজি আৰু মই আপোনাৰ সেই পুখুৰীপাৰত বহি নানা তৰহৰ কথা পাতি ধেমালি কৰা ‘জাহ্নবী’ নহয়; আজি মই আপোনাৰ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী,—সহধৰ্ম্মিনী। প্ৰাণেশ্বৰ! ইমান দিনে মই আপোনাৰ লগত কথা-বাৰ্ত্তা পাতি যি সুখ উপভোগ কৰিলোঁ, ইমান দিনে মই আপোনাৰ সঙ্গত যি লীলা-খেলা খেলিলোঁ, সকলো সাংসাৰিক সুখ আৰু সকলো সাংসাৰিক লীলা-খেলা। আপোনাৰ সংসৰ্গ-সুখ সম্ভোগলৈ আৰু বহুত আশা কৰিছিলোঁ, কিন্তু বাটতে বিধি-পথালি হল। নাপালোঁ, নালাগে, যিখিনি পালোঁ সেইখিনি সোৱঁৰণীতে মোৰ অপাৰ আনন্দ! আৰু, যি বাকী থাকিল সেইখিনি পৰকালত ভুগিমগৈ বুলি হৃদয়ত আশা সাঁচি থলোঁ।

প্ৰাণেশ্বৰ! আপুনি যে ভুৱা দিয়াৰ কথা লিখিছিল, এতিয়া আৰু ভুৱা নিদিওঁ —সঁচা, সেই অপৰাধ অলপ কৰা হৈছিল। কিন্তু, প্ৰাণেশ্বৰ! আপোনাৰ দৰে অৰ্দ্ধেক গা বঁচাই, বাকী অৰ্দ্ধেকলৈ পিঠি দিয়া নাই; আৰু নিদিওঁ। আপুনি মোৰ বৰ্ত্তমান ভাব-গতি সলাই, সংসাৰৰ বৰ্ত্তমান গতিত মোক ঢাল খাবলৈ উপদেশ দিছে। বাৰু, এটি কথা সোধোঁ, মই নো কিহেৰে সংসাৰৰ গতি ধৰোঁ? মোৰ যে সিমান দূৰণী বাট খোজিবলৈ বাটকৰাৰ সম্বল একেৰিও নাই! মোৰ প্ৰেম, মোৰ ভক্তি, মোৰ ভালপোৱা যে আপোনাৰ চৰণত কেতিয়াবাই উবুৰিয়াই অৰ্পণ কৰিলোঁ। সেই সময় যে মোৰ হিয়াত আৰু লেশমানো আনলৈ নাই। সেই সময়ত বাজে আপুনি কোৱা সংসাৰৰ গতি ধৰিবলৈ আন কিবা সম্বল আছে জানো? তথাপি, প্ৰাণনাথ, সেই বাবে মই আপোনাৰ গাত দায় দিয়া নাই, আৰু নিদিওঁ। মই জানোঁ, আপুনি নিৰুপায় হৈ হে তেনে কথা লিখিছিল। যি হওক, আপুনি সুখে আছে বুলি জানি মোৰ অন্তৰত আনন্দ নধৰা হৈছে; পাচলৈকো এই অভাগিনীৰ প্ৰেম, ভক্তি আৰু ভালপোৱাকে লৈ সুখে থাকিব বুলি জানি মই নমৰি-জীয়াই থাকোঁমানে নিচিন্ত হলোঁ।

এই ৰাতি আৰু চিঠি দিয়া নহব। কাইলৈকো দুপৰীয়ামানে হে দিয়াম। কাইলৈৰপৰা মোৰ নামে পতা ভেঁকুলী-বিয়াৰ আৰম্ভণ! এতেকে, এতিয়া আৰু আপোনাৰ শ্ৰীচৰণত মোৰ শেষ নিবেদন কৰোঁ। আজিৰ ৰাতিটো, কাইলৈৰ দিনটো আৰু ৰাতিৰ এছোৱালৈকে মাথোন আছোঁ। ইহজনমৰ নিমিত্তে শ্ৰীচৰণত দাসীয়ে এই শেষ বিদায় ললোঁ। মোৰ পাঞ্জি লোৱা কাৰ্য্যত বাধা জন্মাবলৈ বা আন উপায় কৰিবলৈ আপোনাৰ সময় নথকাকৈ হে চিঠি দিয়াম। গতিকে, আপোনাৰ তেনে চেষ্টা সফল নহব। আপুনি আপোনাৰ প্ৰতিজ্ঞা মতে সুখে থাকি, যেন আপোনাত এৰি যোৱা মোৰ অৰ্দ্ধ-আত্মাক সুখেৰে ৰাখিব, শ্ৰীচৰণত দাসীৰ এয়ে শেষ মিনতি। ইতি—

সেৱিকা,——লাহৰী।"

লাহৰীৰ চিঠি লিখা হল। চিঠি সামৰি লৈ অলপ পৰ তেওঁ কি ভাবিলে। ভাবি ভাবি কি মন হল, চিঠিখনি মেলি আকৌ পঢ়িবলৈ ধৰিলে। এবাৰ পঢ়া হল, লাহৰীয়ে আকৌ এবাৰ ঘূৰাই পঢ়িবলৈ ধৰিলে। এইবাৰ পঢ়ি গৈ মাজখিনিমান পাওঁতেই, লাহৰীৰ কেতেকীপাহী যেন দুগালে মুকুতাৰ পানী যেন দুধাৰি চকু-লো বৈ আহি চিঠিখনিৰ ওপৰত কেইবাটিও টোপাল পৰিলহি; লাহৰীয়ে চকু মোহাৰি থাকোঁতেই ইফালে চিঠিৰ ওপৰত পৰা চকু-লোৰ টোপাল কেইটি শুকাই গল। টোপালৰ চিন্ কেইটি চিঠিখনিৰ ওপৰত অতৃপ্ত হেঁপাহৰ চিন্ স্বৰূপে ৰৈ গল। চিঠি নাসামৰালৈকে লাহৰীৰ চকুৰ জলক্-তবক্ শুগুচিল। গতিকে, তেওঁ সেই চিন্ কেইটিলৈ মন কৰিবলৈ নহল। সেই ৰাতিলৈ চিঠিখনি লাহৰীয়ে বিহাৰ আঁচলতে বান্ধি থলে। পিচদিনাও, বেলি ভাটী দিয়ালৈকে কমলক চিঠি দিয়া নহল। পিচ দিনা আবেলি—বিয়াৰ টৈকেলি দিয়াৰ পিচ দিনা—হে তেওঁ চিঠি পঠিয়াইছে। তাৰ পাচৰপৰা বিয়াঘৰীয়া মানুহৰ

চাৰিওফালে উলহমালহ লাগিবলৈ ধৰিলে। দৰা-ঘৰ আৰু কন্যা-ঘৰ নিচেই ওচৰা-উচৰি। দুয়ো ঘৰতে পানী তুলিবলৈ সষ্টম হল। ঢোলৰ গিৰ্-গিৰণিত চাৰিওফালে ক'তো কাৰো মাত শুনিবলৈ নোপোৱা হল। পাট-গাভৰু লিগিৰীবোৰে ঢোলৰ চেৱে চেৱে বাটে-ঘাটে যেয়ে য'তে আছিল, ত'তে নাচোন ধৰিছে। পানী-তোলাৰ পাচত নোৱন-ধোৱন হৈ গল। লাহৰীক আকৌ আনি নোৱনী-ঘৰত বহুৱা হল। চাৰিওফালে তিৰোতাবিলাকে জাঁত জাঁত নাম উৰুৱাবলৈ ধৰিছে। কোনো কোনো জনীয়ে ধেমালিত যোৰা-নামৰ অৰিয়া-অৰি পাতিছে। লাহৰীয়ে কিন্তু এইবোৰ একো কৰ নোৱাৰে। লাহৰীক নো কেতিয়া নোৱালে, কেতিয়া ধুৱালে, তেওঁ একো কৰ নোৱাৰে।

তাৰ পিচদিনাও, দুপৰীয়াৰ নোৱন-ধোৱন হৈ গল। আকৌ আবেলি হলহি। পানী তুলিবলৈ অহা ঢুলীয়া-খুলীয়াই দুই ঘৰতে ঢোল খোল বজাই থলক লগালেহি। আজি টেকেলি দিয়াৰ দিনতকৈয়ো বেচি ধুমধাম্। আজি সেই বাহিৰৰ তোলপাৰৰ লগে লগে লাহৰীৰ অন্তৰৰ তোলপাৰ চতুৰ্গুণে চৰিছে। লাহৰীৰ অলৌকিক শান্ত, ধীৰ, গহীন, আপোন পাহৰা ভাব-গতি দেখি, যেয়ে-সেয়ে অলপ আচৰিত ভাৱে তেওঁলৈ চোৱা হল। বিশেষকৈ, আহিনীৰ মনত বৰকৈ উগুল-থুগুল লাগিবলৈ ধৰিলে। আইতাক আৰু দেউতাকৰ গাত বিয়াৰ কাৰবাৰতে তত্ নাই; সিবিলাকে লাহৰীলৈ বিশেষ মন-কাণ দিবলৈ আজৰি পোৱা নাই। ইফালে বিভোল লাহৰীয়ে, গধূলি হৈ আহিছেমানে, কমললৈ লিখা চিঠিৰ শেহৰ কথা কেঁকাকিলৈ বৰকৈ মনত কৰি আহিছে। তাৰ পাচত, ফটাকানিৰ অচেতন দৰা-কন্যাক নোৱন দিয়াৰ দৰে লাহৰীক আকৌ এবাৰ নোৱন দিয়া হৈ গল। এতিয়া আৰু লাহৰীৰ মনে-পতা অন্তিম সময় নিচেই ওচৰ চাপিলহি। লাহে লাহে সেই ভাৱৰ কাৰ্যালৈ ভয়ৰৰ ক্ষণে লাহৰীক বিত্ দিলেহি।

স্বামী-গুৰু কমল-চৰণ চিন্তি লাহৰীয়ে এহাতে লাহেকৈ আঁচলৰ গাঁথিত হাত দিছে, এনেতে চাৰিওফালে ধুম্-ধুম্-দাম্-দাম্ লাগি উঠিল। লাহৰীয়েও চঁক্ খাই হাতৰ আঁচল এৰি দি, কি হৈছে অলপ গম্ লওঁতেই "মান, মান, মান! পালেহি, পলা, পলা, পলা" ইত্যাদি বিপদৰ আৰ্ত্তৰাৱ শুনা গল। পিচমুহূৰ্ত্ততে দেউতাক আৰু আইতাকে আহি লাহৰীক সাবটি ধৰিলে, চাওঁতে চাওঁতে, বিয়ালৈ অহা মানুহ কোন্ কলৈ গল, চিন্ নোহোৱাত পৰিল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে য'ৰে বস্তু ত'তে এৰি, ভাৰ্য্যা আৰু জীয়েকক লৈ পলাবলৈ দিহা লগালে। মানহঁতে পোনে-পোনেই কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰকে বেৰি ধৰিলেহি। তাৰ পাচত, দহোটা মানে ভিতৰলৈ সোমাই দেখে যে মানুহ নাই, উদং ঘৰ! মানহঁতে খঙত সুহুৰি-টকালি মাৰি সেই দিনা ৰাতিয়েই অলপ পৰলৈ বিচাৰি চালে; কিন্তু আন্ধাৰ ৰাতি নিজৰ মানুহকে চিনা টান দেখি সিহঁতে বেচি পৰ আৰু নিবিচাৰিলে। সিহঁতে, ৰত্নেশ্বৰৰ উপদেশ মতে, অন্যান্য মানুহক একো অত্যাচাৰো নকৰিলে। পিচদিনা ৰাতিপুৱাই মানহঁতে আকৌ দিহাদিহি লাহৰীক বিচাৰিবলৈ ওলাইছে, এনেতে কমল আহি উপস্থিত! কমল লাহৰীৰ চিঠি পোৱাৰেপৰা ব্যাকুল হৈ আছিল। মানৰ কথা শুনি তেওঁ লাহৰীৰ নো কি হৈছে চাবলৈ আহিছিল। পামপুৰীয়াই মানহঁতক বুজাই দিলে যে, কমলক ধৰিলেই লাহৰীৰ সম্ভেদ্ পোৱাৰ সম্ভৱ। সেই কাৰণে, সিহঁতে কমলক ধৰি, লগতে লৈ, হাবিয়ে বননিয়ে লাহৰীক বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতে হাবি মহটিয়াই বিচাৰি যাওঁতে-যাওঁতে, জোপা এটাৰ মাজৰপৰা ওলাই মানুহ এটা লৰি পলোৱা দেখা পালে। মানুহটো শকত-আৱত দেখি, তেওঁকে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ভাবি, মান দুটাই তেওঁক পিচে পিচে খেদি গল। পিচে, দুকুৰি নলমান বাট খেদা খাই, মানুহটো হুল-জোং থকা এটা পোতা-নাদত উফৰি পৰিলগৈ। হুল-জোঙেৰে থকাসৰকা হৈ অন্তিম সময়ৰ আৰ্ত্তৰাৱ কাঢ়ি

মানুহটো তেতিয়াই তাতে মৰিল! মৰণৰ সময়ত 'লাহৰী' নামটি তেওঁৰ মুখত আধাফুটা হৈ আৰু নোলোৱা হল! পাময়ুৰীয়াই লৰি গৈ চাই দেখে, সেখোন সেইটি ধনবৰ হে! নির্দোষী লৰাটি অবাৱত মৰা পৰিল বুলি পাচত সি হাঁয়-হাঁয় কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, মানুহঁতে আকৌ ইফালে সিফালে বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। এই দৰে আৰু এপৰমান বেলি বিচাৰি বিচাৰি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পলাই থকা জোপাটোৰ আগতে কমলে সৈতে মানুহঁত থিয় হলগৈ। লাহৰীয়ে কমলক ধৰি নৈ যোৱা দেখিয়েই, জুইত ফাৰিং উফৰি পৰাৰ দৰে, জঁাপ মাৰি আহি তেওঁক সাবটি ধৰিলেহি! পাময়ুৰীয়াই "ধৰ, ধৰহঁক, কিনো-ৰূপে-সৈতে, এওঁৱেই লাহৰী" বুলি কোৱা মাত্ৰকে মানুহঁতে কমলক এৰি লাহৰীক ধৰিলে। তাৰ পাচত, সিহঁতৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হোৱাত, কমলক তাতে এৰি, লাহৰীক লৈ সিহঁত উলটিবলৈ সইম হল। লাহৰীক ধৰি লৈ যোৱা দেখি কমল, লাহৰীৰ দেউতাক আৰু আইতাক তিনিও উৰি যোৱা দি গৈ লাহৰীৰ ওপৰতে পৰিলগৈ! সেই খিনিতে বিপদৰ চিঁঞৰ-বাখৰত তোলপাৰ লাগি উঠিল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি আৰু তেওঁৰ ভাৰ্য্যাক গঁতা খোঁকোটাৰে অপমান কৰি গোটাচাৰেকে খুৰি নি বহু নিলগত আঁতৰাই থলেগৈ। কিন্তু, কমলক চৰ, লাঠি, গঁতা, খোঁকোটা একোৱেই লাহৰীৰ গাৰপৰা একৰাৰ নোৱাৰা হল; কতবাৰ লগতে লাগি যায়, কতবাৰ পাৰগুইঁতে গতিয়াই থৈ যায়হি,—তথাপি, কমল লগতে লাগি যায়! সদৌশেহত মানুহঁত নিৰুপায় হৈ, সিহঁতৰ দুটাই কমলক ধৰি থাকিল, বাকীবিলাকে লাহৰীক উকৰাই নিয়াদি লৈ গুচি গল! অলপৰ পাচতে, ইহঁতেও কমলক তাতে আধা-মৰা কৰি হাত-ভৰি বান্ধি পেলাই থৈ লগৰীয়া-বিলাকৰ লগ ধৰিলেগৈ।

১৬। আধ্যা।

কমল।

লাহৰীক ধৰি নিয়াৰ পাচতো দিনদহেক পামপুৰৰ পলোৱা মানুহবিলাক ঘৰলৈ উলটি অহা নাই। সকলোৰে ঘৰ-বাৰী একেবাৰে এৰা-পলৰীয়া ঘৰৰ দৰে হৈছে। নিজম পামপুৰ একেবাৰে নিজান-নিমাত। মাজে মাজে ছেগ বুজি দুষ্ট মানুহবিলাকে যাৰ য'ত যি পাইছে, অবাধে লৈ গৈছেহি! ইফালে হাবিত মানুহবিলাকে পেটৰ ভোকত কল্‌মলাই ফুৰিছে। আজি পামপুৰৰ এনে শোক-লগা অৱস্থাত ডালৰ চৰাই-চিৰিকতিয়েও বিষাদৰ সুৰেৰে সমবেদনা জনাইছে। ভাবিলে শোক লাগে, এসময়ত অসম দেশ অৰাজক পাই, নৰ-ৰাক্ষস কিছুমানে দুখীয়া-নিচলা অসমীয়াৰ এনে দুৰ্গতি কৰিছিল! এনেবিলাক দুখ-দুৰ্গতি নিজে দেখা বা ভোগ কৰাৰ কথাকে নকওঁ, এতিয়া লোকৰ মুখে শুনিলেও, চকু-লো মুটুকি থাকিব নোৱাৰি। তৃতীয় দিনা জানিবা বিষয়া বিলাকে ঘৰলৈ উলটিবলৈ ধৰিলে। চতুৰ্থ দিনা বিষয়া জনচাৰেক আহি দেখে, দেখোন অন্য উৎপাত একো নাই; মানে বিয়া ভাঙ্গি সেই দিনাই উলটিলে। সিবিলাকে হাবিয়ে-বননিয়ে মানুহ পঠিয়াই বাকী মানুহবিলাককো মতাই অনালে। প্ৰথমে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি কিম্বা আন কোনো বিষয়াই মানৰ হঠাৎ এই উৎপাতৰ কাৰণ একোকে বুজিব নোৱাৰিছিল। তাৰ পাচত, পাষণ্ড ৰত্নেশ্বৰৰ কথালৈ কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ মনত পৰিল। তেতিয়া হে তেওঁ বুজি উঠিল যে, সেই পাষণ্ডয়ে এই প্ৰতিশোধ দিলে।

এই ভাব মনত অহা-মাত্ৰকে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে চিঞৰি চিঞৰি মূৰত ভুকুৱাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। বিয়াললকল সকলোৱে কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিক সান্ত্বনা দি ৰাখি, এই কথাৰ সম্ভেদ লবলৈ আৰু লাহৰী নো ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰত আছে নে নাই, তাৰ সন্ধান লবলৈ গুপ্তভাৱে মানুহ পাচিলে। কেইদিনমানৰ পাচত, সেই মানুহে গৈ ঘৰত ৰত্নেশ্বৰক নাপালে। গাৱঁৰ আন মানুহে কলে, বোলে দহ-বাৰ দিনমানৰপৰা তেওঁ ঘৰতেই নাই। ইফালে, লাহৰীৰ আইতাকে বিননিত গছৰ পাত কঁপাইছে। গাৱঁৰ বিয়ানীসকলে কত নো বুজনি দিছেহি, লাহৰীৰ আইতাকৰ কাণত সি অলপো গুণ ধৰাব পৰা নাই। হিয়া ভুকুৱাই ভুকুৱাই তেওঁ বুকু চামভলা যেন কৰিছে। আজি লাহৰীৰ আইতাকৰ বিলাই দেখি পানীতো হাঁহ নচৰা হৈছে। হায়! যি লাহৰীক আইতাকে বুকুৰপৰা এৰিবই নোখোজে, যি লাহৰীক তেওঁ চকুৰ আঁতৰ কৰিব নোৱাৰি ৰত্নেশ্বৰলৈ নিদিলে, আজি সেই লাহৰীক কোনে কলৈ নিলেগৈ তাৰ একো চিন্ নোহোৱাত পৰিল! ইচ্ছাময়ৰ আচৰিত ইচ্ছা! তেওঁৰ আচৰিত লীলা-খেলাৰ উদ্দেশ্য আমি কি বুজিম! পাঠক, ইফালে আকৌ শূলধৰ বুঢ়াগোহাঞিৰ ঘৰলৈ চকু দিয়ক! ভাল হওক, বেয়া হওক, দুষ্টই হওক, টেটোনেই হওক, একেটি মাথোন পুতেক আছিল, আজি তেওঁ তাকো হেৰুৱালে! বৰগোহাঞি একেই হোজা মানুহ, পুতেকৰ শোকত এতিয়া একেবাৰে আতুৰ হৈ পৰিল। দেহি, সৰহ কথাৰ মানুহ নহয়; তেওঁ সক লৰাৰ দৰে চিঞৰি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিছে! ইফালে, মাকে বিননিত গছৰ পাত খিলি খিলি কৰিছে। একো একোবাৰ বা তেওঁ পানীত পৰি মৰিবলৈকে ওলাইছে। একেবাৰে বাউলী হৈ তেওঁ যাকে-তাকে "মোৰ সোণাই" "মোৰ সোণাই" বুলি সাবটি ধৰিছেগৈ। তেওঁৰ কান্দন শুনি বাটৰ বাটকৰুৱো চকু-লো মুচুকি যাব পৰা নাই। শোকৰ বিননিৰে পুতেকৰ

কত নো গুণ গাবলৈ ধৰিছে, তাৰ আদি-অন্ত নাই। স্বৰূপতে, ধনবৰ দুষ্ট আৰু অসৎ স্বভাৱৰ লৰা আছিল যদিও, সেই আপদীয়া বিয়াৰ সম্পৰ্কত তেওঁ একেবাৰে নিৰ্দ্দোষী। কিন্তু, অদৃষ্টত যাৰ য'ত যেনেকৈ মৰণ নিৰ্দ্দিষ্ট আছে তাক কোনে খণ্ডাব পাৰে ? পুত্ৰ-শোকত বিমোৰ হৈ শূলধৰ বৰগোহাঞিৰ আৰু পামপুৰত তিষ্ঠিবলৈ ইচ্ছা নোহোৱা হল ; সেই দুৰ্ঘটনাৰ পাচত এমাহমান থাকি, তেওঁ মাটি-বাৰী, বয়-বস্তু বেচি, বিষয়াসকলৰ ওচৰত বিদায় লৈ, পামপুৰ এৰি তেজপুৰৰ ফালে গলগৈ।

সিবিলাকক সিমানতে বিদায় দি, আমি আকৌ পাঠকসকলক কমলৰ বিলাই দেখুৱাবলৈ লৈ যাওঁ। আজি পাঠকসকলে পামপুৰৰ চাৰিওফালে বিলাই-বিপত্তিকে হে দেখিব। বাটে, ঘাটে, ঘৰে, বাহিৰে, মতা, মাইকী, লৰা, ছোৱালী সকলোৰে মুখত কেৱল এই দুৰ্ঘটনাৰ বেজাৰৰ কথা হে শুনিব ; সকলোকে আজি শোকত বিমোৰ হোৱা দেখিব। হাঁয় ! যি পামপুৰ এবাৰ সুখৰ ঠাই, শান্তিধাম বুলি বৰ্ণোৱা হৈছিল, আজি সেই পামপুৰত এনে অশান্তি ! কমলে সেই দিনা নো কিমান গঁতা খালে, কিমান কিল খালে, কিমান কৰ্কৰ্থনা সহিব লগীয়া হৈছিল, তথাপি তেওঁ প্ৰাণৰ প্ৰাণ মৰমৰ লাহৰীৰ লগত লগ লাগিবলৈ নাপালে ! পাচতো, কমলে লাহৰীৰ ছঁয়া চাই পিচত লৰিবলৈ ছেগ নাপালে ! কমলক ধৰি নিবৰ দেখিয়েই হে যে লাহৰীয়ে ফৰিং-উফৰাদি আহি তেনে বিপদৰ জুইত পৰিলে সেই কথাৰ সোঁৱৰণীয়ে কমলৰ কোমল হিয়া অনুতাপত দগ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে ! কমলে এটোপা চকু-পানীৰে সকলো বেজাৰ ধুই নিশ্চিন্ত থাকিব বুলি লাহৰীলৈ লিখিছিল ; আজিচোন সাতখন সাগৰৰ পানী আনি ধুৱালেও কমলৰ একেটি বেজাৰৰ চিনকে ধুই গুচাব নোৱাৰা হল। হাঁয় ! আগেয়ে লাহৰীক বাউলী হব দেখিলে, কমলে নিজে স্থিৰ থাকি তেওঁক সান্ত্বনা দিছিল ; আজি নিজৰ তেনে অৱস্থাত কমলক শান্তি দিবে কোনে !

কমলৰ মানত আজি সংসাৰ মৰুময়, সমূলি অসাৰ আৰু আন্ধাৰ! কমলে লৰাকালতে মৰমৰ আইতাক আৰু দেউতাকক হেৰুৱায়ো ইমান বেজাৰ, এনে শোক পোৱা নাছিল। কমলে লাহৰীলৈ লিখা চিঠিত সকলো সঁচা কথাকে লিখিছিল। লাহৰীৰ যদি ধনবৰৰ লগতে বিয়া হলহেঁতেন, তেও কমল মহাসুখে থাকিলহেঁতেন; লাহৰীৰ সাংসাৰিক সুখ-দুখ তেওঁ চকুৰে চাই থাকিবলৈ পালেহেঁতেন। আজি কমলে এই সংসাৰৰ ভিতৰত তেওঁৰ একেটি মাথোন শান্তিৰ প্ৰতিমা একেবাৰে হেৰুৱালে! আজি কমলে নিজৰ জীৱনতকৈয়ো অধিক আদৰৰ বস্তুটিৰ এনে আলাই-আথানী দেখিলে! বুজন হৈছে বুলিও, কমলৰ প্ৰাণ নিচেই কোমল, কমলৰ হিয়া অতি আলসুৱা; আচাঁৰ দৰে সি ইকালে চালে সিকাল দেখা নিৰ্ম্মল। এতিয়া যে এনে বিপদ-ধুমুহাই পাই কমলৰ কোমল প্ৰাণ ক'বাবলৈ উৰুৱাই নিব! এতিয়া যে নিঠুৰ শোক-শেলে ভেদি কমলৰ কুমলীয়া হিয়া থকাসৰকা কৰিব! লাহৰী-লতা সিকালে উৰুলিয়েই গল নে কি, তাৰ চিন্ নাই; ইকালে কমল-গছ, সেই লতা-বান্ধনী এৰুৱাই নিয়াত, মৃদু মলয়াতে হলি পৰা হল! এইহেন ভয়ঙ্কৰ বিপদৰ ধুমুহাত পৰি কোমল কমল গছ এতিয়া কেনেকৈ তিষ্ঠি থাকে? ইকালে লাহৰী-কমলৰ প্ৰেম-বান্ধনীৰ প্ৰণয়-সূতা অনন্ত নোহোৱা হলে তো কথাই আছবি, ইমান পৰ কমলক দেখিবলৈকে পোৱা নগলহেঁতেন কেতিয়াবাই টেঁটু-চেপা খাই তেওঁৰ প্ৰাণ অন্ত হলহেঁতেন। হায়, আসন্ন বিপদতো ধৈৰ্য্য ধৰা কমল আজি সমূলি অথিৰ, একেবাৰে বাতুল! কাৰ কি হৈছে, কোন্ ক'ত আছে, কমলে আজি একো ধৰ নোৱাৰে। ধৰ পাৰে, কেৱল লাহৰীৰ কথা; লাহৰীৰ গুণ সাত দিন সাত ৰাতি বিনালেও আজি তেওঁৰ ওৰ নপৰে। তেওঁ দেখিছে মাথোন পানীতহে লাহৰীক ধৰি নিয়া। কৃষ্ণকান্ত গোহাঞি কোন্, তেওঁৰ বৈৰী নো কোন্, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি

কোন্, লাহৰীৰ আইতাক নো কোন্, কমলে আজি কাৰো সম্বন্ধ-ভেদ নুবুজা হল। যেয়ে যি কথাকে সোধে, কমলে উত্তৰত কেৱল লাহৰীৰ কথা হে কয়। নাইবা, জীৱনী-শক্তি-শূন্য শেঁতা মুখখনি একলীয়াকৈ কাঠৰ পুতলাটিৰ দৰে কমলে জলকা লাগি চাই থাকে। ইচ্ছাময়ৰ কি অলৌকিক মহিমা! মানুহক এই দৰেও তেওঁ পুতলা নচুৱায়! যি কমল পামপুৰৰ ভিতৰত শান্ত, ধীৰ আৰু গহীন স্বভাৱৰ এটি পটন্তৰ আছিল, আজি সেই কমল এনে অস্থিৰ আৰু বাতুল! যি কমলে বুঢ়া বিষয়া আৰু চুবুৰীয়াৰ ওচৰত লাজতে মূছকঁছ যায়, আজি সেই কমলৰ লাজ নো কি, তাৰ বোধ নাই; যাৰে-তাৰে আগত তেওঁ "লাহৰী" "লাহৰী" বুলি চিঞঁৰিব লাগিছে! কমলে যে লাহৰীক ইমান ভাল পায়, লাহৰী যে কমলৰ এনে হৃদয়ৰ গুপুত ধন আছিল, ইমান দিনে লাহৰীৰ আইতাক আৰু দেউতাকত বাজে আন কেৱে নাজানিছিল।

এই দৰে উন্মাদ অৱস্থাতে কমলৰ দহ-বাৰ দিনমান গল। সেই কেইদিনৰ ভিতৰত তেওঁ কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ ঘৰত কেইদিন আছিল কব নোৱাৰে। তাৰ পাচত, লাহে লাহে কালৰ গতিত কমল আকৌ দিনে দিনে তিল পৰিমাণে ধীৰ হৈ আহিল; কিন্তু লগে লগে তেওঁৰ আন্তৰিক সন্তাপ তাল পৰিমাণে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। দিনে দিনে কমল শুকাই-ক্ষীণাই যাবলৈ ধৰিলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে কমল আৰু লাহৰীৰ এনে অকৃত্রিম প্রণয়ৰ কথা ভালেমান দিন ভাৰ্য্যাৰ মুখৰপৰা শুনিছিল যদিও, লাহৰী-কমলৰ প্রণয়-বান্ধ যে এনে অকৃত্রিম আৰু ইমান দৃঢ়তম আছিল, তাৰ সম্ভেদ্ তেওঁ আগেয়ে নাপাইছিল। এতিয়া, কমলৰ এনে পৱিত্র প্রেমৰ চিনাকি পাই কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়ে আত্ম সম্মানৰ নিমিত্তে স্বাৰ্থপৰ কাৰ্য্য কৰাঁৰ বাবে অনুতাপ কৰিবলৈ ধৰিলে। স্বামী-ভাৰ্য্যা দুয়ো এতিয়া কমল-গছৰ গাত লাহৰী-লতাৰ সাঁচ চাই মন পতিয়াবলৈ ধৰিলে। সিবিলাকে

কমলতে লাহৰী-কমলৰ যুগল-মূৰ্ত্তি দেখা পোৱা হল। লাহৰীৰ আইতাকে যে কমলক নেদেখিলে ক্ষন্তেকো থাকিব নোৱাৰা হৈ পৰিল। কমল আগত থাকিলে, ঘনে ঘনে তেওঁৰ লাহৰীলৈ মনত পৰে হয়, কিন্তু কমলৰ কোমল ভাবগতি দেখি তেওঁ অন্তৰৰ জলা-জুই ৰৰকৈ জলি আকৌ নিমিষতে চেঁচনি পৰা যেন পায়। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিয়েও কমলক দেখিলেই আঁকোৱালি চপাই ধৰি লবাৰ দৰে কোলাত তুলি লয়। পাচলৈ তেওঁো কমলক নেদেখিলে থাকিব নোৱাৰা হল। বুদ্ধিমান কমলে এই কথা বুজিব পাৰি, পাচলৈ প্ৰায় সদায় কাৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰত হে থকাহি হল; কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ ঘৰত কেৱল তেওঁ সময়মতে খাবলৈ হে যায়। কৃষ্ণৰাম গোহাঞি বৰ জ্ঞানী মানুহ, কমলৰ এনে জ্ঞান আৰু বুদ্ধিৰ পৰিচয় পাই তেওঁ সেই বাবে সন্তোষ হে পাইছিল। এই দৰে থাকি থাকি কমল পাচলৈ কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি আৰু কৃষ্ণৰাম গোহাঞিৰ অতি আদৰৰ উমৈহতীয়া পুত্ৰৰ দৰে হৈ উঠিল।

১৭। আধ্যা।

বুঢ়া-বুঢ়ীৰ বুকত লাহৰী।

সেই দিনা লাহৰীয়েও কমলক আৰু এবাৰ সাবটি ধৰিবলৈ কতবাৰ নো বাউলী হৈ হলি হলি পৰিছিল, তথাপি তেওঁ মনৰ সেই হাবিয়াষ পূৰাবলৈ পাষণ্ডহঁতৰ হাতৰপৰা এবাৰ নোৱাৰিলে! নিৰুপায় হৈ, লাহৰীয়ে মানহঁতৰ ভৰিত পৰি পৰি আৰু এবাৰ মাথোন ক্ষন্তেকমান এৰি দিবলৈ কাবৌ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, পাষণ্ডহঁতৰ অন্তৰত তো দয়া-মমতাৰ থানিকা নাই; ততালিকে সিহঁতৰ দুটা মানে লাহৰীক দুই বাউসিত ধৰি উৰুৱাই নিয়া দি আঁতৰাই লৈ গল! সেই মুহূৰ্ত্তৰেপৰা বৰনৈৰ দাঁতি নোপোৱালৈকে লাহৰীৰ গাত সংজ্ঞা নাছিল; পাষণ্ডহঁতে সেইছোৱা বাট লাহৰীক শৱ এটা নিয়াৰ দৰে দাঙ্গি লৈ গৈছিল। ওচৰে ওচৰে গা-লুকুৱাই পামপুৰীয়াও গৈ আছিল। মানহঁতে লাহৰীক ধৰোঁতেই বেলি ভাটী দিছিল; এতিয়া সন্ধিয়া হব লগা হলহি। তাৰ পাচত, বৰনৈ পাৰ হওঁ-হওঁ কৰোঁতেই গাৰ-নোম-নেদেখা গধূলি হল। এনে অসময়ত মানহঁতে পাৰ হওঁ-নহওঁ কৰিছিল, কিন্তু পামপুৰীয়াই সিহঁতক বুজাই দিলে যে, ইপাৰে থকাৰ পৰা কাৰ্য্যত বিঘিনি লগাৰ আশঙ্কা। সেই কাৰণে, সিহঁতো সেই কথাতে মান্তি হল। কিন্তু, মানহঁতে অলপ উজাই আন এটা ঘাটে হে পাৰ হৈছিল; আৰু নাও কেৱল এখন হে আছিল। নাওখনত টানিমানি সাতোটা কি আঁঠোটা হে মানুহ ধৰে। গতিকে, প্ৰথম খেপত মুঠেই ছটা মানে পামপুৰীয়াৰে সৈতে লাহৰীক লৈ সিপাৰ হৈ গলে। তাৰ পাচত, খেপেপতি আঁঠোটা নটাকৈ মানহঁতে পাৰ হবলৈ ধৰিলে। এই দৰে তিনিকুৰি-দহোটা মান বৰনৈ পাৰ হওঁতেই দুপৰনিশা হল। লাহৰীয়ে সিপাৰ হৰৰেপৰা বিপদৰ

পূৰ্ণ গৰাহত পৰিল বুলি জানি, আকৌ শান্ত আৰু গহীন হৈ ৰহিলে। মনে মনে ধৈৰ্য্যতাৰ শৰণ লৈ তেওঁ টলকা মাৰি বহি শুনিবলৈ ধৰিলে। মানহঁতেও লাহৰীক মৰ্ম্মান্তিক বেজাৰত বিমোৰ হৈছে বুলি জানি, আন কোনো কথাকে নুসুধিলে। পামপুৰীয়া যে লাহৰীয়ে চিনি পায় বুলি কাৰকে নচপা হল। আটাইবিলাক পাৰ হোৱাৰ পাচত, সিহঁতে ইয়াকে স্থিৰ কৰিলে যে, সেই ৰাতিলৈ বৰনৈৰ পাৰতে জিৰণি লোৱাই ভাল। পামপুৰীয়ায়ো তাতে সন্মত হল। মানহঁতে সেই দিনা পলৰীয়া মানুহ বিচাৰোঁতেই আবেলি হৈছিল; ভাত-পানী খাবলৈ সিহঁতে আজৰি নাপালে। তাৰ আগৰ দিনাও দুদিনৰ বাট ডেৰদিনে আহি সিহঁত বৰ দুখে-ভাগৰে আছিল। গতিকে, আজি বৰনৈৰ পাৰত অতিপাত দুখ-ভাগৰত অৱশ হৈ পৰাত মাজনিশা ভাত-পানী খোৱাৰ কাৰবাৰলৈ সিহঁতে মন নকৰিলে; যেয়ে য'তে বহিল, সেয়ে ত'তে ঢাল খাই খাই পৰি গল। পামপুৰীয়া কিন্তু সবাতকৈ আগ। তাৰ পাচত, কুৰিটামান টনকিয়াল মান মাথোন সাৰে আছিল। সিহঁতৰ ভিতৰত এনে নিয়ম বন্ধা হল যে, দুখন দুখন তামোল খোৱাৰ পৰকৈকে এটা-এটা মানুহে পহৰা দিব; তাৰ পাচত সি আকৌ আন এটাক তুলি দি শুব। এই দৰে স্থিৰ কৰি সকলোটি শুই পৰিল। লাহৰীয়েও ভাগৰত অস্থিৰ হোৱাৰ ভাও ধৰি, সিহঁতৰ দৰেই ঢাল খাই পৰি গল। কিন্তু, লাহৰীৰ চকুত টোপনি নাই; তেওঁ মনে মনে উদ্ধাৰৰ নানা উপায় চিন্তা কৰি সদ্যহতে পহৰীয়া কেইটাৰ গম্-গতিলৈ মন কৰি আছে। এই দৰে দুটা কি তিনিটা মানুহৰ পহৰা পাৰ হৈ গল; তাৰ পাচত এটা বুঢ়া কানীয়া মানুহৰ পাল পৰিল। বৰকৈ ভাগৰ লগাত বুঢ়াই সেই দিনা গধূলিতে কানি একেবা বেচিকৈ গিলিছিল। গতিকে, কানি আৰু টোপনিৰ জালত বুঢ়াই বহি থাকোঁতেই জপৰ্-জপৰ্ টোপনিয়াবলৈ ধৰিলে। লাহৰীয়েও সেই কালেই নিটাল মাৰি ভৰ-টোপনিৰ ভাও জুৰিলে। বুঢ়াই লাহৰীক

ফালে বাৰচাৰেক মন কৰি চাই আপোনা-আপুনি কবলৈ ধৰিলে, "এঃ, সৰু ছোৱালী, এনে ৰাতি নো কলৈ যাবঐ! এতিয়াতো তাইৰ বৰ ভৰ টোপনি; ময়ো অলপ কাতি হৈ চাই থাকুং দে।" এই বুলি অলপ পৰ চাই থাকি, সেইফালেই বুঢ়া টোপনি গল। গতিকে, তাৰ পাচৰ পহৰীয়াক তুলি দিওঁতাও নোহোৱা হল। লাহৰীয়ে পৰি থকাৰেপৰা কাণপাৰ দি ঘনে ঘনে গম লবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, এখনমান তামোল খাবৰ পৰলৈকে লাহৰীয়ে নিটাল মাৰি শোৱাৰ ভাও ধৰিয়েই আছে, এনেতে বুঢ়াটিৰ নাকে ঘঁটৃ-ঘঁটৃকৈ ভৰ-টোপনিৰ তাল ধৰি শুনালে। লাহৰী এইবাৰ লাহেকৈ উঠি বহিল। ভয় আৰু উলাহত লাহৰীৰ গা ঘামিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ইফালে-সিফালে কাণ পাতি শুনিলে, চাৰিওফালে একে তালতে ডাৱৰীয়া ভেঁকুলীয়ে টোৰ-টোৰোৱাৰ দৰে ঘঁৰত-ঘৰত শব্দ তুলি মানহঁতে শুই নির্পালি দিয়া বুজাইছে। বহি থাকিবৰ আৰু সময় নাই; লাহৰীয়ে এইবাৰ মৰণত শৰণ দি থিয় দিলে। তাৰ পাচত, তেওঁ এখুজি-দুখুজিকৈ আহি ওচৰৰ হাবি এজোপা পাৰ হলহি। লাহৰী আচল বাটে আৰু নগল; তেওঁ আওহতীয়াকৈ হাবিয়ে হাবিয়ে বৰনৈৰ উজনিৰ মুখে লৰালৰিকৈ উজাবলৈ ধৰিলে। এই দৰে দুখনমান তামোল খাবৰ পৰ গৈয়ে তেওঁ এখন পথাৰ ওলালগৈ। তাৰ পাচত আৰু লাহৰীয়ে উজাবলৈকো কাৰবাৰ নকৰিলে; সেই পথাৰখনৰ দক্ষিণমুৱাকৈ তেওঁ প্ৰাণকাতৰে লৰিবলৈ ধৰিলে;—পথাৰখন পাৰ নোহোৱালৈকে লৰিলে। আৰু কিমান লৰিব, নিধাতু হৈ ভাগৰত লুটি খাই পৰি সেই ফালেই লাহৰী মূছকঁছ গল! পৰিল বুলিও, জিৰাবলৈ সময় নাই; পিচ মুহূৰ্ত্ততে তেওঁ আকৌ উঠিল। আকৌ এখন হাবি। লাহৰীয়ে নো কলৈ লৰিছে তাৰ উৱাদিহ পোৱা নাই; তেওঁ কেৱল মানহঁতৰপৰা আঁতৰ হবলৈ হে চাইছে। লাহৰী আকৌ হাবি সোমাল। হাবিৰ ভিতৰত তেওঁ যিমান বেগাই যাব পাৰে, গৈছে। এই দৰে কোবাকুবিকৈ সেই হাবিৰ ভিতৰে ভিতৰে

দহ নলমান বাট গৈছে, এনেতে লাহৰীয়ে গছৰ পাতৰ তলে দি দুটা তৰা জিলিকি থকা দেখিলে। দেখি যাওঁতেই লাহৰীয়ে অলপ চঁক্ খাইছিল, কিন্তু তাৰে আৰু তেতিয়া তেওঁ কি মন কৰিব! লাহৰীয়ে গছ-লতা ভাঙ্গি আগুৱাবলৈ হে ধৰিলে। কিন্তু, হায়, সেইটো যে বাঘ! লাহৰীয়ে মন নকৰি ভালকে কৰিলে। এই দৰে যাওঁতে যাওঁতে তেওঁ আকৌ এখন পথাৰ ওলাল গৈ। মুকলি পাই লাহৰীয়ে আকৌ উধাতু খাই লৰিবলৈ ধৰিলে। লৰি লৰি পথাৰখন পাৰ হওঁ হওঁ হওঁতেই পেটৰ বিষত থমকা খাই পৰি, লাহৰী আকৌ সেই ফালেই মূৰ্চ্ছা যোৱাৰ দৰে হল। এইবাৰ লাহৰী ভালেখিনি পৰলৈকে উঠিব নোৱাৰা হৈ পৰি আছিল; কিন্তু মনৰ তেজে গাত বল দিয়াত তেওঁ আকৌ উঠি বাট খেদিবলৈ ধৰিলে। এইবাৰ হাৰি নাই। বিৰিণাৰ জোপা গোটাচাৰেক পাৰ হৈয়ে তেওঁ এখন গাওঁ পালেগৈ। সিমানতে লাহৰীৰ গা অলপ গহীন হল, তথাপি ভয় যোৱা নাই। তেতিয়াও বেগাবেগিকৈ তেওঁ উজনিৰ মুখে যাবলৈ ধৰিলে। এই দৰে যাওঁতে যাওঁতে লাহৰী দুখন পথাৰ আৰু তিনিখন গাওঁ পাৰ হৈ গল। তাৰ পাচত, লাহৰীৰ মনৰপৰা ধৰা-পৰাৰ ভয় আঁতৰ হবলৈ ধৰিলে। পাষণ্ডইতৰ হাত সাৰিলোঁ বুলি ভাবি লাহৰী এক্কেবাৰে উলাহিত হল; আৰু সকলো দুখ-ভাগৰ তেওঁ ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তে পাহৰি গল। এই দৰেই আৰু এখনমান তামোল খাবৰ পৰ যাওঁতেই ৰাতি পুৱাই আহিল। লাহৰীয়ে ভাবিলে, বহুত বাট আহিলোঁ। বাস্তৱতে, বহুত বাট যোৱাও হয়। এতিয়া আৰু পাষণ্ডইতে তেওঁক নাপায়হি। আৰু অলপ বাট গৈয়ে তেওঁ এখন মুকলি ঠাইত ওলালগৈ। লাহৰীয়ে তাতে এজোপা গছৰ তলত বহি, অলপ জিৰাবৰ মন কৰিলে। বহু ভাগৰেৰে বহি লাহৰীয়ে ভৰিলৈ চায়চোন, একেবাৰে বাকলী হল! গোবোৱা কাটি তেজ ওলাইছে! ভৰিৰ তলুৱাৰ ছাল ছিগি পোৰণিত ভকৃভকাইছে! দুইটি ভৰি তমভ্যাবলৈ

ধৰিছে! এই দৰে লাহৰীয়ে গাৰ বেদনালৈ মন কৰা মাত্ৰকে বিষ দুগুণ হৈ উঠিল। অন্তত, তৰণি নাপাই লাহৰীয়ে উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বেলি মুঠালৈকে সেই গছৰ তলতে কান্দি কান্দি তেওঁ বহিয়েই থাকিল। দেহিঐ, দেখিলেই হিয়া বিদৰি যায়! কোনো দিন এনে দুখ পোৱা হে নালাগে, বাহিৰলৈ নোলোৱা লাহৰীৰ সুকোমল শৰীৰত নো এনে কষ্ট সয় নে! ভৰিলৈ চায়মানে তেওঁৰ শোকৰ খুন্দা টান হবলৈ ধৰে; লাহৰীয়ে ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি কান্দি উঠে! কিন্তু, এনে বিপদত গাৰ বেদনালৈ চালে হব নে?—তেওঁ আকৌ উঠি গাওঁ বিচাৰি যাব লগাত পৰিল। দেহিঐ, খোজ কঢ়া হে নালাগে, লাহৰীয়ে মাটিত ভৰি পেলাবই নোৱাৰা হল; আকৌ নো লাহৰী কেনেকৈ যায়! কিন্তু নগলেওতো নহয়; অগত্যা আকৌ উঠি পেঙ্গুৰিয়াই-পেঙ্গুচিয়াই লাহৰীয়ে আগুৱাবলৈ ধৰিলে। হওঁতে সৰহ বাট যাব লগা নহল; সৰু পথাৰ এখনি পাৰ হৈয়ে লাহৰী আকৌ এখন গাৱঁত সোমাল গৈ। তিনি-চাৰি ঘৰমান মানুহৰ ঘৰলৈ গৈ বাহিৰত মানুহ নেদেখি তেওঁ উলটি গুচি গুচি যায়। এই দৰে কেঘৰমান এৰাই গৈ, তেওঁ আৰু এঘৰত বাহিৰৰ চ'ৰাত বহি থকা বুঢ়া এটিক দেখা পালে। লাহৰীয়ে লাহে লাহে বুঢ়াটিৰ ওচৰতে থিয় দিলেগৈ। বুঢ়াটিক দেখোঁতেই ভাল মানুহ বুলি চিনিব পাৰি। তেওঁ লাহৰীক দেখিয়েই অলপ পৰ ঠৰ্ লাগি চাই থাকি সুধিলে, "আই! তই নো ক'ৰপৰা আহিছ, কি লাগে?" লাহৰীয়ে উত্তৰ দিলে, "বুঢ়া-দেউতা, মই বহুত দূৰৈৰপৰা বহুত ভাগৰত আহিছোঁ। আচল কথা পাচে হে ভাঙ্গি কব পাৰিম; মই আজিলৈ আপোনাৰ ঘৰতে জিৰাব খোজোঁ।" এনেতে ভিতৰৰপৰা বুঢ়ী এটি ওলালহি। বুঢ়ীয়ে থিয় হৈয়েই লাহৰীক সুধিলে, "দেহিঐ, ক'ৰপৰা আহিছ আই, তই?" লাহৰীয়ে বুঢ়াক দিয়া উত্তৰকে তেওঁকো শুনালে। লাহৰীৰ কথা শুনি বুঢ়ীৰ বৰ বেথা লাগিল; তেওঁ

অতি চেনেহেৰে সমিধান দিলে, "থাকৃহি আই, আজি হে লালাগে দহ দিনো থাকৃহি।" এই বুলি, বুঢ়ীয়ে লাহৰীক লগত লৈ ভিতৰ সোমালগৈ।

ইফালে ৰাতিপুৱা এভাঁৰ বেলি উঠালৈকে মানইত আটাইবিলাক শুয়ে আছে। তাৰ পাচত, পামপুৰীয়াই উঠি চকু-মুখ মোহাৰি চায়, দেখোন লাহৰী নাই! তেওঁ মান গোটাচাৰেকক জগোৱাই দি এই কথা কোৱা মাত্ৰকে আটাইবিলাকে কোচাল কৰি হুল-স্থূল লগাবলৈ ধৰিলে। কিছুমান পৰ ইটোৱে-সিটোক দায় দিয়া-দিয়ি কৰি, আটাইবিলাকে চাৰিওফালে পিয়াপি দি আকৌ বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। খোদ্ পাৰওইতে এতিয়া আৰু লাহৰীক ক'ত পায়! লাহৰী যে এতিয়া বুঢ়া-বুঢ়ীৰ বুকুত! চাৰিওফালে বিয়াকুল হৈ ঢুপৰীয়ালৈকে বিচাৰি নাপাই, আকৌ আটাইবিলাক আগৰ ঠাইতে গোট খালেহি। তাৰ পাচত, সিহঁতে কি কৰিব কি নকৰিব বিবুদ্ধি হৈ পামপুৰীয়াক বুধি সুধিলে। পামপুৰীয়াই আৰু আন উপায় কি দিব! ৰত্নেশ্বৰক এই ঘটনাৰ কথা জনাবলৈকে তেওঁ স্থিৰ কৰিলে। সদৌশেহত পামপুৰীয়াৰ কথা মতেই মানইত লঘোনে-ভোকে ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰলৈ যাবলৈকে ওলাল। ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰৰ ওচৰ পাই, পামপুৰীয়াই মানইতক জোপা এটাৰ ওচৰতে থাকিবলৈ দি, তেওঁ ৰত্নেশ্বৰক মাতি আনিবলৈ গল। কিন্তু, পামপুৰীয়াই ঘৰ পাই দেখেগৈ দোখান ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰ-দুৱাৰ বন্ধ। ওচৰ-চুবুৰীয়াক সোধাত জনা গল যে, দহ দিনমানৰেপৰা তেওঁ ঘৰত নাই। পামপুৰীয়াই ভাবিলে যে, ৰত্নেশ্বৰে টকা দিয়াৰ ভয়ত হে পলাইছে। এই ভাবি, ভয়ত তেৱোঁ পলাবৰ উপায় ভাবিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, মানইত সেই পাকত দিয়াল অজলা নহয়। সিহঁতে পামপুৰীয়াৰ পিচে পিচে তিনটা মানুহ চোৰাংকৈ পঠিয়াই দিছিল। পামপুৰীয়াই ইকালে-সিকালে চাই বেগাবেগিকৈ পলাবৰ উপক্ৰম কৰোঁতেই, মানইতে বুজিব পাৰিলে। সিহঁতে এবে খেদাই গৈ তেওঁক ধৰি

আনি সিহঁতৰ নগৰীয়াবিলাকৰ ওচৰলৈ লৈ আহিলে। আৰু, পামপুৰীয়াৰ মুখে ৰত্নেশ্বৰ পলোৱাৰ কথা শুনা মাত্ৰকে নঘোনীয়া মানহঁতৰ খং মূৰত উঠিলগৈ। তিনদিনীয়া নঘোনত আবৰীহঁত একেবাৰে খাওঁ খাওঁ মূৰ্ত্তি হৈ আছিল; পামপুৰীয়াৰ মুখৰ কথা শুনা মাত্ৰকে সোধ-পোছ নাই, সিহঁতে কপি দা উলিয়াই তাক টুকুৰা-টুকুৰকৈ কাটি পেলালে! সদৌশেহত, মানহঁতে দুখ, ভাগৰ আৰু বেজাৰকে বঁটা স্বৰূপে লৈ ঘৰলৈ উলটি ভাগকৰা খোজ ধৰিলে।

এই ছেগতে আমিও লাহেকৈ লাহৰীৰ নতুন চিনাকী বুঢ়া-বুঢ়ীৰ ঘৰলৈ ওলটোঁ। এই বুঢ়া-বুঢ়ী দুটি সতি-সন্তানশূন্য, একেবাৰে নিচুৰীয়া; সংসাৰৰ বিষময় ফল ভোগ কৰি, উজনি নগৰৰপৰা ভাগি আহি, আজি ভালেমান বছৰ এওঁবিলাক এই ঠাইতে বসতি কৰি আছেহি। সন্তান বুলিবলৈ একেটি মাথোন পুত্ৰ আছিল; তাকো যি বিধাতাই দিছিল, সেই বিধাতায়ে অকালতে হৰি নিলে। এতিয়া আৰু ঘৰৰ বন-বাৰি কৰা গোটাচাৰেক নগুৰাত বাজে বুঢ়া-বুঢ়ীৰ কোনো নাই। লাহৰীকে যেন তোলনীয়া সন্তান কৰি সিবিলাকে বুকু জুৰাবলৈ পাব, দুইৰো অন্তৰত স্বভাৱতে এনে এটি কৰুণ ভাবে থিতু ললে। কিন্তু, অন্তৰৰ গুপুত ভাব গুপুতেই আছে; তাক ফুটাই কবলৈ সিবিলাকে এতিয়াও ছেগ পোৱা নাই। ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছাত যেন বুঢ়া-বুঢ়ীৰ সৰল কামনা পূৰ্ণ হওক। লাহৰীৰপৰাই যেন সিবিলাকৰ শুকান হিয়াত অপত্য স্নেহ পুনৰ সঞ্চাৰ হওক। সেই দিনা ঘৰৰ কথা সোধোঁতে লাহৰীয়ে পামপুৰত বুলি কলে হয়, কিন্তু বিশেষ কথা ভাঙ্গি নকলে। লাহৰীৰ আতুৰ অৱস্থা দেখি সিবিলাকেও কোনো কথা পিটিকি নুসুধিলে। আলহী ভাৱেই লাহৰী কুৰি দিনমান থকাৰ পাচত, বুঢ়ীয়ে তেওঁক এদিন সুধিলে, "আই, তই নো মোৰ বুকু জুৰাই ইয়াত কিমান দিনলৈ থাকিবি?" সেই কথাৰ উত্তৰত লাহৰীয়ে কলে যে, যেতিয়ালৈকে

আকৌ ঘৰলৈ যাবলৈ সুবিধা নোলায়, তেতিয়ালৈকে তেওঁ বুঢ়া-বুঢ়ীৰ বুকুতে থাকিব। সেই কথা শুনি বুঢ়ীৰ মনত আনন্দ নধৰা হল; তেওঁ মনে মনে চিন্তিলে, যেন লাহৰীৰ সেই সুবিধা কোনো কালে নোলাওক! তাৰ পাচতো লাহৰীয়ে সেই বুঢ়া-বুঢ়ীৰ তোলনীয়া জীয়েকৰ দৰে ভালেমান দিন আছে, তথাপি তেওঁ নিজৰ আচল চিনাকি দিয়া নাই। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ নাম লোৱা হলেই, বুঢ়া-বুঢ়ীয়ে সকলো কথা জানি উঠিলহেঁতেন। লাহৰীয়ে ইমান দিনে তাকে কোৱা নাই। কিন্তু হায়, চিনাকি দিয়াৰপৰা সোনকালে তেওঁৰ উদ্ধাৰ হোৱা যেন গম্ পোৱা হলে, লাহৰীয়ে কেতিয়াবাই সেউতাকৰ নাম কৈ দিলেহেঁতেন। তেওঁৰ দুখময় জীবনৰ প্ৰকৃত কাহিনী কোৱাৰপৰা তেওঁৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ কমলক পুনৰ লগ পোৱাৰ অলপো সঙ্কেত পোৱা হলেই, লাহৰীয়ে সকলো কথা ভাঙ্গি কবলৈ কেতিয়াও পলম নকৰিলেহেঁতেন। লাহৰীয়ে নাজানি গাথোন নিজৰ উপকাৰ কৰোঁ বুলি অপকাৰ কৰিছে। ইমান দিনে লাহৰীয়ে মনৰ বেজাৰত তৰপি নাপায় যদিও, নিজৰ বেজাৰৰ কথা কাকো নকয় আৰু ভাব-ভঙ্গী আকাৰে-ইঙ্গিতেও অন্তৰৰ ভাব আনক জানিবলৈ নিদিয়ে। এতিয়া আৰু লাহৰী ধাই ঘৰত থকাৰ দৰে নহয়; এতিয়া লাহৰী খোজেপতি সাৱধান। তথাপি, কেতিয়াবা অকলে অকলে থাকোঁতে, লাহৰীয়ে তেওঁৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ কমল আৰু মৰমৰ আইতাক-সেউতাকলৈ মনত কৰি উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰে। ইফালে বুঢ়ীয়ে আকৌ লাহৰীৰ লগ নেৰেই; সদায় আগৰ দিনৰ মান-কুগনীয়া কথা পাতি তেওঁ লাহৰীক ভোল নিয়াই থয়।

এই দৰেই আৰু ভালেমান দিন পাৰ হৈ গল। এদিন সেই গাওঁতে এখন বিয়া হৈছিল। তালৈকে আমাৰ বুঢ়া-বুঢ়ীৰ ঘৰতো নিমন্ত্ৰণ পৰিলহি। বুঢ়ীয়ে ভাবিলে, তেওঁ নো কি যাব, লাহৰী ঘৰৰ জীয়াৰী, লাহৰীয়েই যাওক। এনে ভাবি বুঢ়ীয়ে অলঙ্কাৰ-পাতি উলিয়াই দি, লাহৰীক মাতি আনি পিন্ধি

উৰি বিয়ালৈ যাবলৈ কলে। লাহৰীয়ে বিয়াৰ নাম শুনা মাত্ৰকে তৰ্কিব নোৱাৰাকৈ জিকাৰ খাই উঠিল। তাৰ পাচত, নিজৰ অন্তৰৰ ভাব প্ৰকাশ পোৱা যেন গম্ ধৰি বুঢ়ীৰ ফালে অলপ পৰ্ ঠৰ্ হৈ চাই থাকোঁতেই, কেতেকী ফুলৰ পাহী যেন লাহৰীৰ দুগালে মুকুতাৰ পানী যেন দুধাৰি চকু-লো বৈ পৰিল। লাহৰীৰ মনত যে কিবা মৰ্ম্মান্তিক বেদনা আছে, বুঢ়ীয়ে ইমান দিনলৈকে জনা নাছিল। আজি লাহৰীৰ মনৰ গতি গম্ ধৰি কৰুণ ভাবত বুঢ়ী বিগলিত হল। বুঢ়ীয়ে লাহৰীৰ হাত দুখনিত ধৰি আতুৰ ভাৱে, শপত দি, কন্দাৰ কাৰণ সুধিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, লাহৰীক সিমানতো নিটাল মাৰি থাকিব দেখি, বুঢ়ীয়ে হুমুনিয়াহ কাঢ়ি মনটি আমোলাই পেলালে। অতি কোমল অন্তৰা লাহৰীৰ কোমল হিয়া বুঢ়ীৰ মুখ-আমোলনিয়ে পমাই নিলে। বুঢ়ীয়েও আকৌ এবাৰ কাবৌ কৰি লাহৰীক নিজৰ আঁতিগুৰিৰ কথা ভাঙ্গি কবলৈ বৰকৈ ধৰিলে। এইবাৰ আৰু লাহৰীৰ কোমল প্ৰাণে সহিব নোৱাৰিলে। লাহৰীৰ মনত পৰাৰেপৰা বৰ্ত্তমানলৈকে নিজৰ অৱস্থাৰ বিষয়ে তেওঁ ভাঙ্গি-পাতি কৈ, অলপ পৰ বৈ থাকি আকৌ হুমুনিয়াহ এটি কাঢ়ি কান্দিবলৈ ধৰিলে। ইফালে বুঢ়ীয়েও কিবা কথা বাকী বল বুলি ভাবি আকৌ বেচিকৈ পেৰিবলৈ ধৰিলে। লাহৰীয়ে আগ ডোখৰত কেৱল দেউতাক, আইতাক আৰু তেওঁৰ নিজৰ কথা হে কৈছিল। তেওঁৰ বেজাৰৰ ঘাই কাৰণ তেওঁ তেতিয়াও উলিয়াই কোৱা নাছিল। বুঢ়ীয়ে বৰকৈ টানি ধৰিবৰ দেখি, তেওঁ লয়ে-লয়ে কমল নামেৰে এটি লৰাৰে সৈতে তেওঁৰ কি সূত্ৰে চিনাকি হল, ক্ৰমাৎ দুইকো দুয়ো নো কিমান ভাল পোৱা হল, এইখিনি কথা বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে। লাহৰীৰ কথা শুনি শুনি ইফালে বুঢ়ীৰ চকু চল্‌চলীয়া হৈ আহিল। তাৰ পাচত, লাহৰীয়ে কমলৰ আঁতি-গুৰি ভাঙ্গি-পাতি কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। লাহৰীয়ে কমলৰ মুখৰপৰা তেওঁৰ উৎপত্তিৰ কথা যি শুনিছিল, সকলো ভাঙ্গি-পাতি কবলৈ ধৰিলে। শুনি শুনি বুঢ়ীৰ আৰু

সহ্য নহল ; লাহৰীয়ে কমলৰ লৰাকালৰ কথা বৰ্ণাই শেষ কৰিবলৈ নৌ পাওঁতেই বুঢ়ীয়ে "ঔ, ডাঙৰীয়া, এই কালে চাপি আহক ঔ, লাহৰীয়ে কি শুনায়ঔ !" এই বুলি সেই ফালেই পৰি বুঢ়ী মূছৰ্কচ্-গল ! বুঢ়ীৰ চিঞঁৰ শুনি উধাতু খাই বুঢ়া আহি উপস্থিত। বুঢ়াই লৰালৰিকৈ "কি হল, কি হল" বুলি সোধাত, লাহৰীয়ে বুঢ়ীক কমলৰ বিষয়ে কোৱা কথাখিনি বেগাবেগিকৈ যি পাৰে অলপ কৈছে, এনেতে বুঢ়ায়ো "আঐ, মোৰ আই, কি শুনালিঐ !" বুলি লাহৰীক গৰা মাৰি ধৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে ! হঠাৎ হিতে-বিপৰীত ঘটিবৰ দেখি, লাহৰী বিচুৰ্ত্তি হৈ মনৰ উগুল-থুগুল ভাবত মমৰ পুতলাটিৰ দৰে ঠৰ্ লাগি বল !

১৮। আধ্যা।

জয়ন্তীৰ বিয়া।

ৰত্নেশ্বৰ সেই দিনা থঙ্গৰ বেগত জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰৰপৰা ওলাই আহিল; আধা মাইলমান বাট সেই একেটা কোবেৰেই ফোঁ-ফোঁকৈ তেওঁ ঘৰমুৱা হৈ আঁতৰ হল। সেই ছোৱা বাট ৰত্নেশ্বৰক এটা অৰ্থশূন্য খঙ্গে ওখৰাই লৈ গল। তাৰ পাচৰপৰা দেখোন পিচ ফালৰপৰা ৰত্নেশ্বৰৰ চুলিত ধৰি কিবা এটি আকৰ্ষণী ভাবে লাহে লাহে টানিবলৈ ধৰিলে। লাহে লাহে ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰ-চিৰিকায়া খোজে ৰাজহংসীয়া গতি ধৰিলে। পিচত যোৱা ভাৰীটোৱে কানত মেট্ৰমৰা ভাৰখন লৈ কন্যা-খোজ ধৰিব লগাত পৰিল। তাৰ পাচত আকৌ ৰত্নেশ্বৰ ডুপৰীয়া, গুন্দা হাতীৰ দৰে, যাওঁ নাযাওঁকৈ অগা-পিচা খোজ ধৰা হল; একো-একোবাৰ আলহী হৈ থকা ঠাইত কিবা এটা এৰি অহাৰ ভাৱে পিচলৈ উভতি সুৰঁৰি চাই ৰত্নেশ্বৰ মাজবাটতে টলকা মাৰি ৰয়। লাহে লাহে ৰত্নেশ্বৰৰ এই ৰোগ প্ৰৱল হৈ উঠিল; এনেল বাট যাওঁতেই তিনি-চাৰি বাৰকৈ ৰোগৰ বিকাৰ উঠা হল। শেহান্তত, লগুৱা-টোৱে কানৰ ভাৰ সহিব নোৱাৰি পিচৰপৰা মাত লগালে, "দৌতাই নো এইখন কি আওপকীয়া খোজ ধৰিছেঐ! সঁচা কৈছোঁ, এনে ধেমালি মোৰ কানে নসহে, মই ভাৰ ইয়াতে পেলাম হে এতিয়া!" ৰত্নেশ্বৰে অলপ হুঁচ্ পাই সমিধান দিলে, "অ, হয়, তোৰ ফালে টান পৰিছে; তই তেন্তে আগ হ, ব'ল, মই পিচে পিচে গৈ থাকোঁ।" সেই অনুমতি ৰত্নেশ্বৰৰ মুখৰপৰা আধা হে বাজ হবলৈ পালে, লগুৱাই ততালিকে আগ হৈ ডুখুজীয়া গতিৰে আগুৱাবলৈ ধৰিলে। ৰত্নেশ্বৰেও আকৌ এখনমান তামোল খাবৰ পৰলৈ লগুৱাৰ পিচে পিচে খৰ খোজেৰে যাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু

উদ্‌ফাই ৰোগৰ দৰে পিচফালৰ সোঁৱৰণীয়ে ৰত্নেশ্বৰৰ প্ৰাণৰ ভিতৰত আকৌ উজনি-ভাটী লগাবলৈ ধৰিলে; ৰত্নেশ্বৰে পূৰ্ব্বৰত আকৌ মৰাল-গতি ধৰিলে। এইবাৰ আলহী হৈ থকা ঘৰত কিবা এৰি অহালৈ ৰৰকৈ মনত পৰা হল! ৰত্নেশ্বৰে ঘনে ঘনে উলটি-উভতি চায় আৰু মূৰ খজুৱায়; তাৰ পাচত তেওঁ দোখোজমান ওভতনি-খোজ ধৰে। এই দৰে ভালেখিনি পৰলৈকে উজনি-ভাটী কৰি থাকোঁতে সিফালে লগুৱা-ভাৰীৰ গা নেদেখাই হল! ৰত্নেশ্বৰে আকৌ অলপ হুঁচ্ পাই মূৰ দাঙি চায়, দেখোন লগুৱাক মনিব নোৱাৰাই হল। বহু দুৰণিত কোনোবা এটাক ৰিণিকি ৰিণিকি দেখা গৈছে; সি বা কোন্, আহিছে, নে গৈছেই তাৰো চিন্ নাই। লগুৱাৰ সেঠাব হাত সাৰি এইবাৰ ৰত্নেশ্বৰ বহিয়েই পৰিল! লগুৱাৰ ভাবনা এৰি ৰত্নেশ্বৰে উপস্থিত ৰোগত আসন্ন বিপদ গুচোৱা ঔষধিৰ ভাবনাত লাগিল। যহি জিৰোৱা গছৰ তলতে ৰত্নেশ্বৰ ভালেমান পৰ বহিল, তেওঁ ভালেমান ভাবিলে; কোনো উপায়ন্তৰ নেদেখি, উঃ আঃ কৰি, তেওঁ চাটিফুটি কৰিবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই এডাঁৰমান বেলি গল, এনেতে ৰত্নেশ্বৰৰ চকু ৰঙা হৈ উঠিল, মুখত তেজ বিৰিঙি পৰিল, বুকু কিন্দ খাই উঠিল; তাৰ পাচত দাঁত-কৰচনি মাৰি ৰত্নেশ্বৰ গিৰিপ্‌কৰে উঠিল! উঠিল, আৰু তাত থিয় নহল; উলটি বেলি ভাটী দিয়াৰ পৰত অন্তৰ্হিতৰ ঘৰৰ ওচৰৰ গাঁৱৰ এজনী বাৰী-দুখুনী তিৰোতাৰ ঘৰত আলহী হৈ নচপালৈকে, ৰত্নেশ্বৰে উভতি আকৌ ঘৰ্-চিৰিকীয়া খোজ ধৰিলে। সিফালে ঘৰমুৱা লগুৱাই কোবাকুবিকৈ বাট খেদিবলৈ ধৰিলে; গৈ গৈ সি গাওঁ পোমোৱা দেখা গল; কিন্তু তাক ৰত্নেশ্বৰৰ চোতালত ভৰি দিয়া দেখা নগল।

এসূৰীয়া অকলশৰীয়া বাৰীৰ ঘৰতে ৰত্নেশ্বৰ আজি ভালেমান দিনো আছে। তাৰ পাচত দেখা যায় যে, তেজ, মাংস, অন্তৰ আৰু কাৰ্য্যে ৰত্নেশ্বৰেই; কিন্তু সাজ-পাৰ, চন্দন-ফুৰ্ল, আও-ভাও ইত্যাদিলৈ চাই তেওঁ

যেন এটা হজুৰা গাৱঁলীয়া, যেন সেই বাঁৰীৰে চপনীয়া-মতা। কি অৰ্থে, কি কাৰ্য্যেৰে ৰত্নেশ্বৰে এই দৰে প্ৰবাস খাটিছে বুজা নাযায়। ঘৰৰ-পৰাও তেওঁ ৰৰকৈ নোলায়। কিন্তু, বাঁৰী-বাইক হলে কেদিনমানৰপৰা জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰলৈ ঘনাই যোৱা-অহা কৰা দেখিছোঁ। তাইৰ নো কি উদ্দেশ্য, কি কাৰ্য্য কোনেও বুজিব পৰা নাই। তাই মুঠেই বিষয়ানীৰ ওচৰত ছালি খাবলৈ পাণ এবিৰা, চুণ অকণ, খুদ্‌চাউল এমুঠি, শাক এডাল, লোণ এজেৰা, ইয়াকে বিচাৰেহি; তাই উলটিবৰ বেলিকা এবাৰ জয়ন্তী আইদেউৰ ওচৰত সোমাই দুটা-চাইটা কথা পাতেগৈ আৰু তেওঁ লিখি পেলাই দিয়া কাকত পত্ৰ কিবা-কিবি বান্ধিবলৈ বুলি বুটলি লৈ যায়। জয়ন্তী আইদেৱো বৰ ধেমেলীয়া গাভৰু; তেওঁ গাৱঁৰ তিৰোতাৰে সৈতে ধেমেলীয়া কথাবাৰ্ত্তা পাতি বৰ ভাল পায়। বাঁৰী-বাই দেখাত হে এলাইজাঁপৰী, তাইৰ কথাবিলাক বৰ ৰং-লগা। সেই কাৰণে, তাই সোনকালে জয়ন্তী আইদেউৰ ওচৰত লাগী হৈ উঠিল। বাঁৰী-বাই সদায় যায়, সদায় আহিবৰ সময়ত জয়ন্তীৰ মুখৰপৰা "কাইলৈকো আহিবা দেই বাই," এই আবাবি মিঠা মাত পাই আহে। পাচলৈ বাঁৰী বায়ে জয়ন্তীৰ অতি গুপুত প্ৰেমৰ কথাবাৰ্ত্তাৰো ভাগ পোৱা হল। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰ ঘৰলৈ উভতি যোৱা আজি কুৰি দিনমান হৈছে। তেওঁ থাকোঁতে দুইৰো ভিতৰত গুপুতে কেনেকৈ পত্ৰ চলিছিল, এতিয়াও তেওঁ নাম-ধাম-ঠিকনা লিখি দি যোৱা লেফাফাত ভৰাই মানুহৰ হাতত কেনেকৈ চিঠি চলাচল কৰা হয়, তাৰো বাঁৰী বায়ে সম্ভেদ্ পোৱা হল। মাজে মাজে পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱহঁতৰ ঘৰৰ ফালে কোনো কামত যাবলৈ ওলোৱা মানুহৰ সম্ভেদ্ দি সেই মানুহৰ হাতত দি পঠিয়াবলৈ জয়ন্তী আইদেউৰ চিঠিও বাঁৰী-বায়ে গোপনে নিয়াহি হল। বাঁৰীবাই চাপিৰৰপৰা জয়ন্তী আইদেৱে চিঠি পঠিওৱাত বৰ সন্তা পাইছে; কিন্তু পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰপৰা তাৰ উত্তৰত চিঠি-পত্ৰ অহাত হে বিসঙ্গতি ঘটিবলৈ ধৰিছে।

ধাঁবীৰ গাত আৰ লৈ বঙ্গেশ্বৰ একে দৰেই তাতে আৰু কিছুমান দিন আছে। এনে সময়তে, যোৰহাটৰপৰা পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱ বৰ খং-বেজাৰেৰে হঠাৎ জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰত ওলালহি। তেওঁ খিয় হৈয়েই জয়ন্তীৰ আইতাকক লগ পাবৰ নিমিত্তে লিগিৰাক ভিতৰলৈ পাচিলেহি। আন দিনাৰ দৰে তেওঁ মুখ, হাত, ভৰি ধুই নিজৰ ঘৰৰ দৰে আসন লৈ নবহি, অচিনাকী আলহীৰ দৰে পাৰি থোৱা চালপিৰা এখনতে বহিল। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱ অহা শুনিয়েই জয়ন্তীৰ মন আনন্দত নাচি উঠিল। তেওঁ পিচ-চোতালৰপৰা লৰালৰিকৈ আহি জুমিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, গোহাঞিদেৱৰ ৰঙা চকু-পকোৱা আৰু কপালৰ গাঁঠি খোপা হোৱা দেখি তেওঁৰ সেই আনন্দ মনতে মাৰ গল! আৰু, উগুল-থুগুল ভাবত তেওঁ তাৰপৰা অলপ আঁতৰ হল। আইতাকে ওলাই আহি লৰালৰিকৈ ভাবী-জোঁৱায়েকক অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈ খৰধৰ কৰিলে। কিন্তু, পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে তেওঁক সেইবোৰ কাৰবাৰৰ প্ৰয়োজন নাই বুলি কৈ, বেজাৰ মনেৰে কলে যে, আজি তেওঁ আন কিবা বৰ টান কথা এটা কব লগীয়া থকাত হে অসময়ত ওলাইছেহি; আৰু তেওঁ ততালিকে আকৌ ঘৰলৈ উলটিব। এই কথা কৈয়েই পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে চোলাৰ জেপত হাত ভৰাই কবলৈ ধৰিলে, "মই জানিছিলোঁ, আপুনি যেনে সাধ্বী, সতী আৰু অশেষ গুণৰ গৰাকিনী, আপোনাৰ মৰমৰ জীয়েকো তেনে চৰিত্ৰৱতী হব। এনে ভাবি হে মই আপোনাৰ প্ৰস্তাবিত বিয়াত সম্মতি দিছিলোঁ। এতিয়া চাওক, আপোনাৰ জীয়েকে তলে তলে এইবোৰ কি কাম কৰিছে!" এই বুলি একোপ চিঠি উলিয়াই জয়ন্তীৰ আইতাকৰ আগত থৈয়েই, তেওঁ আকৌ কবলৈ ধৰিলে, "সেই দিনা আমি বান্দৰ-নচুৱা সেই বঙ্গেশ্বৰ নে কি, তালৈকে জীয়েকে এইবোৰ চিঠি চলাইছে। সি মোলৈ বহুত লাজ, বি এখন চিঠিৰে সৈতে এইবোৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে পঠিয়াইছে। সি আছে ক'ত, ক'ৰপৰা এই চিঠি দিছে, তাকো

একো ঠিকনা দিয়া নাই। মানুহৰ মুখে শুনিছোঁ, বোলে সেই পাষণ্ড ইয়াতে কাৰোবাৰ ঘৰত আছে। মই আৰু কি কম, মই এতিয়া বৰ দুখেৰে পূৰ্ব্বৰ প্ৰস্তাৱত অমাস্থি হলোঁ। সেই কাৰণে, মই আৰু ইয়াত এৰাতিও নাথাকোঁ; আজিয়েই ঘৰলৈ উলটিম।" জয়ন্তীৰ আইতাক অবাক্ হৈ সেই পোনেই ঢাল খাই পৰিল! পূৰ্ণই ততালিকে দাঙি ধৰি গাৰ ধূলি-মাটি গুচাই দি অলপ তেওঁক শাঁত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সিফালে, বুলনীৰপৰা জুমি আৰু শুনি থকা জয়ন্তী বজ্ৰাহত হোৱাৰ দৰে মূছকঁছ গৈ পৰিল। ঘৰৰ লিগিৰীহঁতে পানী-তুনি দিয়াত অলপ সংজ্ঞা পাই আৰ্ত্তৰাৱ কাঢ়ি, "আইঐ, মাজতে মোক এই দৰে কোনে খালেঐ!" বুলি হিয়া-ভুকু মাৰি জয়ন্তী আকৌ মূছকঁছ গৈ পৰিল। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱ বৰ খং আৰু বেজাৰত আহিছিল বুলিও, তেওঁ বৰ কোমল অন্তৰৰ মানুহ; জয়ন্তী আৰু আইতাকৰ মনোদুখ বুজিব পাৰি তেওঁ নিজে অলপ ৰংমুৱা হৈ বহিল। তেওঁ মনে মনে ইয়াকো ভাবিলে যে, জয়ন্তীয়ে আৰ্ত্তৰাৱত কোৱা কথা ফাঁকিৰ কিবা অৰ্থ থাকিব পায়; এতেকে ইবিলাকক শান্ত কৰাৰ লগে লগে সেই কথাৰো অলপ সন্তেদ্ লবলৈ চেষ্টা কৰা যাওক। এই ভাবি তেওঁ মনে মনে গুণিবলৈ ধৰিলে।

জয়ন্তীৰ আইতাক সেই যে নিমাত হৈ বাগৰি পৰিল, তেওঁ সেই দৰে নিমাতী হৈয়ে বল। ভিতৰৰপৰা আহি লিগিৰীহঁতে ধৰাধৰিকৈ নি বিছনাত শোৱাই তেওঁক শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ ধৰিলে। জয়ন্তীৰ ফালেও পৰ-পালি দিয়াৰ তুল্যাই হব লাগিছিল; কিন্তু আসন্ন বিপদত ধৈৰ্য্য ধৰি উপস্থিত বুদ্ধি নখটালে মুহূৰ্ত্তৰ ভুল-বুজনিয়ে সাংঘাতিক বিপদ ঘটাব পাৰে; সেই কাৰণে, তেনে সময়ত মানুহ অলৌকিক বলেৰে বলী হয়। জয়ন্তীয়েও আজি সেই বলেৰেই ধৈৰ্য্য ধৰি, পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰ ভুল সংশোধনৰ উপায় চিন্তিবলৈ ধৰিলে। গোহাঞিদেৱলৈ যে তেওঁ গুপুতে চিঠি চলাই-

ছিল, সেইটো এতিয়াও সকলোৰে আগত প্ৰকাশ্যে কৰলৈ তেওঁ লাজ কৰি আছে। এনেতে, বুঢ়ী লিগিৰীৰ সাহায্য আহি আপোনা-আপুনি উপস্থিত। তাই ভাবিলে যে, জয়ন্তীয়ে নিজে গৈ গোহাঞিদেৱক বুজালে আৰু সেই বিষয়ৰ কোনেও জেদ্দা ভাঙিব নোৱাৰে। এনে ভাবি, তাই শুশ্ৰূষাৰ অৰ্থে মাতি নিয়াৰ ভাৱে গোহাঞিদেৱক তেওঁ আগেয়ে থকা কুঁঠৰীলৈ মাতি নি বহুৱালেগৈ। সেই ছেগতে সুবিধা পাই জয়ন্তীয়ে উৰি যোৱা দি গৈ গোহাঞিদেৱৰ পাৱত পৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে; আৰু প্ৰকৃত ঘটনা জানি লৈ, তেওঁৰ ভুল-বিশ্বাস এৰিবলৈ কাকুতি কৰিবলৈ ধৰিলে। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱ বৰ ধীৰ;—ধৈৰ্য্যতা যেন তেওঁৰ আত্মাধীন গুণ। তেওঁ তেতিয়াই স্থিৰ ভাৱে জয়ন্তীৰ মুখে আদ্যোপান্ত বৰ্ণনা শুনিবলৈ ধৰিলে। কওঁতে কওঁতে, জয়ন্তীয়ে সৰস্বতী যেন মুখেৰে চিঠিৰ কথাবোৰ বৰ্ণাই আৰু স্বাভাৱিক ভাব-ভঙ্গীৰে সৈতে গোহাঞিদেৱলৈ তেওঁৰ অটল ভক্তি আৰু অকৃত্ৰিম প্ৰেম বুজাই উঠিল। শুনি শুনি, গোহাঞিদেৱৰ দৃঢ় বিশ্বাস হল যে, সেইবোৰ চিঠিৰ প্ৰকৃত গৰাকী তেওঁৰেই হে; জয়ন্তীয়ে চিঠি তেওঁলৈকে হে লিখিছিল, মাজতে কু-চক্ৰীয়ে পাই হে এনে দুৰ্ঘটনা ঘটাইছে। ইয়াকে স্থিৰ কৰি, তেওঁ জয়ন্তীক আশ্বাস দি ভিতৰলৈ পঠিয়াই, গাওঁ ফুৰিবলৈ ওলাই গল। তেওঁ ধীৰে ধীৰে গৈ বাঁৰী-বাইৰ ভগা-বহাৰ দুৱাৰমুখত থিয়দি ৰল। তাৰেপৰা তেওঁ সহাৰি লৈ জানিলে যে, বাঁৰীয়ে এটা মানুহৰে সৈতে কিবা গুপুত আলচ পাতিছে। তেওঁ লাহেকৈ পিচফালে ঘূৰি গৈ, বাৰৰ চুকত কাণ পাতি সিহঁতৰ ভিতৰত হোৱা কথা-বাৰ্ত্তা শুনিবলৈ ধৰিলে।—

বাঁৰী—"এ, সেয়া নহয়, মই অমুকী লাগিলে মো কেই দিনৰ বল! আজি আহি ধন্দমনি লগাই দি আজিয়েই গুচি গলগৈ নহয়।"

বগ।—"পিচে, পিচে পূৰ্ণ গোহাঞিয়ে বিয়া নকৰাও বুলি গৈছে নে? ইহঁতে কি কয় পিচে? নকৈছিলো, মযো উভতি বাদল-নচুৱাম্ হি বুলি!"

বাঁৰী।—"সেয়ে নহয় নো কি? যি কলেবে হে পূৰ্ণ লৈ লিখা চিঠিবোৰকে তোমালৈ লিখা চিঠি বুলি জয়ন্তীক অবিশ্বাসী কৰালোঁ! এতিয়া আৰু কোন্‌টো লাজেৰে নো সি বিয়া কৰায়? মিছা যদিও, সেই কথা পতিৰাব কেনেকৈ?"

পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে আৰু সহিব নোৱাৰিলে। তেওঁ ইয়াতকৈ আৰু নিজ কাণে শুনা প্ৰমাণ অধিক নিবিচাৰিলে। তেওঁ তেতিয়াই উলটি আহি সকলো বৃত্তান্ত জয়ন্তীৰ আইতাকত জনালে। জয়ন্তীৰ আইতাক বিধবা বুলিও, সেই চুবুৰিৰ ভিতৰত এগৰাকী ক্ষমতা থকা ভগা-বিষয়ানী আছিল। সেই গুপ্ত চক্ৰান্তৰ সম্ভেদ্ পোৱা মাত্ৰকে তেওঁ পাঁচোটামান মানুহ পাচি বাঁৰীক আৰু বাঁৰীত চাপি থকা মানুহটোক ধৰাই অনালে। মানুহটোক তিনটা লগুৱাই বাহিৰতে ধৰি ৰাখিলে; বাঁৰীক পোনেই নি বিষয়ানীৰ আগত থিয় কৰোৱা হল। কাৰ্য্যৰ গতি-গোত্ৰলৈ মন কৰিয়েই চতুৰা বাঁৰী বাইৰ গা বাজিল! তাই, কোনেও একো সুধিবলৈ নৌ পাওঁতেই, নিজে নিজে ঘটনাটোৰ আদ্যোপান্ত বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে। তাই বিষয়ানীৰে পাৰত পৰি কান্দি কান্দি এই বুলি কৈ গলে যে, এই বিষয়ত তাই নথৈ অপৰাধ কৰিছে সঁচা, কিন্তু যাৰ উদগনিত তাই এনে কাম কৰিবলৈ আগ বাঢ়িছিল, সি তাতোকৈ অপৰাধী নহয় জানো? তাই আৰু কলে যে, সি তাইত চাপি সদায় পোহ-পাল কৰি থাকিবলৈ বুলি আজি ইমান দিন তাইৰে সৈতে গৃহবাস কৰি আছে; সেই কাৰণে হে তাৰ গুপুত উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিবৰ কাৰণে, জয়ন্তীয়ে পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱলৈ লিখা চিঠিবোৰ যোৰহাটলৈ যোৱা মানুহৰ হাতত দিবলৈ নিওঁ বুলি তাই চপনীয়া মতাটোক দিছিল গৈ। বাঁৰীৰ কথা শুনি চাৰিওফালৰপৰা ডেকা, বুঢ়া সকলোটি চাপিলহি। সেই সকলোৰে মাজে দি বাট লৈ পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱে শাহুৱেকত সেৱা জনাই ক্ষমা মাগিলে গৈ। বিষয়ানীয়েও অতি সন্তোষেৰে জাবী-জোৱাঁয়েকক আশ্বাস দি শান্ত কৰিলে। ইফালে, বাহিৰত ডবা-চৰ,

সেমেহা-ভুকু, কাণ-মোচৰা, নাক-টনা, শিলৰ খুন্দা ইত্যাদিৰে সৈতে চুবুৰীয়াই সেই চপনীয়া মতাক আধামৰা কৰিব লাগিছে! শেহত, তাৰ চিঞৰ সহিব নোৱাৰি হাতত বস্তি লৈ গোহাঞিদেৱ আৰু জনচাৰেক মানুহে বাহিৰলৈ আহি দেখেচোন, সেইটো বক্ৰেশ্বৰ বৰমতা! ছোৱালী বাচোঁতে বাচোঁতে এঙ্গাৰ-কলী, নাক-থাঁৰী, ফেঁচামুই, এলাইঙ্গাঁপৰী বাঁৰীত চপনীয়া চাপি লোকৰ পৱিত্ৰ প্ৰেমত বিঘিনি ঘটাবলৈ বক্ৰেশ্বৰ ধুনীয়া ডেকাই বাঁৰী-বাইৰ এৰাবাৰী ৰখীয়া হৈছেহি! গোহাঞিদেৱ বৰ মৰমিয়াল মানুহ; তেওঁ বক্ৰেশ্বৰক সিমান জলপানেৰেই তুষ্ট হবলৈ দি, তাৰপৰা মুক্তি দিয়ালে।

আগেয়ে জয়ন্তীৰ বিয়াৰ আয়োজন লাহে লাহে হে চলিছিল। বিয়াৰ দিন ফাগুন বা বহাগত হে স্থিৰ হৈছিল। কিন্তু, বক্ৰেশ্বৰৰ ধূৰ্ত্তালিয়ে জয়ন্তী আৰু পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰ বাহ্যিক আৰু আন্তৰিক সম্বন্ধ আগতকৈও দৃঢ়তৰ কৰিলে। পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱ তাত থাকোঁতেই, ইফালে বিয়ানীয়ে গাৱঁৰ জনচাৰেক ভদ্ৰলোকক বোৰহাটলৈ পঠিয়াই আঘোণতে বিয়া পাতিবলৈ বুলি গোহাঞিদেৱৰ ঘৰৰপৰা সম্মতি অনালে। অদৃষ্টৰ গুণত বিধৰা বুলিও বিয়ানীৰ অৱস্থা বৰ টনকিয়াল আছিল। তেওঁ নিজে সকলো খৰছ-পাতি দি ছোৱালী বিয়া দিবলৈ সাজু হোৱাত, যথাসময়ত দৰা-ঘৰীয়া সকলোটি চাপিকুচি বিয়ানীৰ ঘৰৰ কাষত যুগুত কৰি থোৱা বাহৰত উপস্থিত হলহি। মহা আড়ম্বৰেৰে বিয়াৰ কাৰ্য্য আৰম্ভ হল। ওচৰ-চুবুৰীয়া ভাল-ভদ্ৰ, সক-বৰ অলেখ মানুহে বিয়াত যোগ দিলেহি; নানা তৰহৰ গান-বাজনা, নাচ বেমালিৰে সৈতে পূৰ্ণ গোহাঞিদেৱৰে সৈতে জয়ন্তী আইদেউৰ সাদিনীয়া শুভবিবাহ সম্পাদিত হৈ গল। তাৰ পাচত, এপৰমান দিতিৰৰ ঘৰতে মহা সন্তোষেৰে থাকি, দৰাঘৰীয়াসকল বৰ-কন্যাৰে সৈতে মহা ধুমধামেৰে ঘৰলৈ উলটিল। বক্ৰেশ্বৰ ধুনীয়া ডেকা বাঁৰী-বাইৰ ভগা-বহাতে ঘূনীয়া হৈ পৰি থাকিল!

১৯। আধ্যা।

পাপৰ পৰিণাম।

মানহঁতে খঙৰ জালত গায়পতি একো ঘাপ্‌কৈ ঘপিয়াই পামপুৰীয়াক তাতে টুকুৰাটুকুৰ কৰি, তাৰ পাচত সিহঁত ঘৰলৈ উলটিল। উলটিল, কিন্তু শুদা হাতে ঘৰলৈ ওলটা চিকাৰীৰ দৰে সিহঁতৰ পেটৰ ভোক, গাৰ ভাগৰ অসহনীয় হৈ উঠিল। আধা মাইলমান বাট গৈয়ে এজোপা ডাঙৰ বৰগছৰ তলত আটাইবিলাক মৰা-শ পৰা দি পৰিলগৈ। সেই অৱস্থাৰেই মূৰ্খ পাষণ্ড-হঁতে আধা ঘণ্টামান চাটিফুটি কৰি আছে, এনেতে এটা বুকুৰহল ডেকাই এই বুলি মাত লগালে, "কাকাহঁতঐ, আমিচোন ৰত্নেশ্বৰক একো কৰিবা নোৱাৰিলুঁঐ! হি আমাক ভুৰা দি হাৰিলচোনঐ! আমি তাৰ ঘৰ আৰু গাওঁকে ভাঙিবগৈ নোৱাৰোঁ না?" ডেকাৰ কথা শুনা মাত্ৰকে খঙত উতলি থকা মানহঁত আকৌ মতলীয়া হৈ উঠিল; ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তে পাপ-তেজৰ বলত ভোক, পিয়াহ, ভাগৰ সকলো পাহৰি আটাইবিলাক উত্ৰাৱল হৈ আকৌ উভতিল। আটাইবিলাক আহি পোনেই ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰৰ বাহিৰে, ভিতৰে, চালে, বাৰে মৌ-গুটী ওলমি পৰাছি পৰিল। ভিতৰ সোমোৱাবিলাকে হুঁটা চাউল আৰু ধোঁৱাচাঙৰ শুৰৰ সোৱাদত মজি বাহিৰৰ বিলাকলৈ পাহৰিলেই; বাহিৰৰ বিলাকে ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙি নিজৰ খং সৰাৰ সুখতে মগ্ন হল; চালৰ ওপৰত থকাবিলাকে ঘৰটোকে চৰাই-পখিৱা দি, খঙত উন্মত্ত হৈ আছে। তাৰ পাচত, গোটাচাৰেকৰ মনত এনে বুদ্ধি ওলাল যে, ফাঁকিদাৰ ৰত্নেশ্বৰৰ ঘৰকে পুৰি ছাই কৰা

যাওক। “এই বুলি, এটাই [illegible]কৰপৰা টিপিৰি-তুলা উলিয়াই লৈ ঘৰৰ ছালৰ চুকে চুকে জুই দিবলৈ ধৰিলে। দুপৰীয়া ৰ'দত শুকাই থকা ঘৰৰ ছালত কেইওফালৰপৰা জুই লগোৱা মাত্ৰকে জুই অভ্ৰংলেহী জিভা মেলি 'গগণ ভেদি জলি উঠিল। তিনদিনীয়া লঘোনত ভিতৰ সোমাই লাগিগুৰেষে সনা ছুঁতা চাউলৰ লাৰু চোবোৱাবিলাক ভিতৰতে বল! ছালৰ ওপৰত থকা বৰতীয়াবিলাক পাখি-ভগা শালিকীৰ দৰে অলপ পৰ ধপধপাই তললৈ সৰি সৰি পৰিল! বাৰে-ছাসে মৌ-গুটীৰ দৰে ওলমি থকাবিলাকৰ কিছুমানে বাহিৰলৈ ওলাবৰ বাট বিচাৰি, অচিনাকী দুৱাৰেদি ভিতৰলৈ হে সোমাই গৈ লগৰীয়া ভাইসকলৰ লগতে জাহ গল! তাৰে গোটাচাৰেকে আধা-পোৰা হৈ ওলাই আহি চোতালৰ বননিত বাগৰ দি আধা-পোৰা বৰালি মাছৰ দৰে হল! বাহিৰত চিঞৰ-বাখৰ কৰি ধপচালি কোৱাই থকা তিনটা মাথোন মান নিঘুনি হৈ বল; সিহঁতেও লগৰ হুকুৰি-তেৰটাক একেবাৰে হেৰুৱাই আৰু চৈধ্যটাক আধা-পোৰা আধা-মৰা অৱস্থাত দেখি বৰ ব্যাকুল হৈ পৰিল। এনে সুযোগতে গাঁৱৰ ডেকা, বুঢ়া সকলোটি চাপি আহি সেই গৰীয়া পৰি থকা নৰ-পাষণ্ড মান কেইটাক নানা শাস্তি দি বন্দী কৰি বাখিলে!

বাঁৰী তেজৰ আৰু থাঁৰী তেৰঙ। মহা চতুৰা সেই লাহদৈগৰীয়ানী বাঁৰী বায়েও, গাঁৱত জয়ন্তী আইদেউৰ বিয়াৰ ধুমধাম মাৰ বাবলৈ হে বাট চাই আছিল। জয়ন্তী আইদেৱক লৈ দৰা-ঘৰীয়া ঘৰলৈ ওলটাৰ কেইদিনমানৰ পাচত, বাঁৰীয়ে বিষয়ানীৰ চ'ৰাত গাঁৱৰ ৰবমুৰীয়াসকলক চপাই এখন চালিচ পাতিলে। বয়েশ্বৰে প্ৰথমে সেই চালিচ অমান্য কৰি তাত উপস্থিত হবলৈ অমাস্তি হৈছিল। কিন্তু অলপ টানমুখীয়া হুকুম পোৱা মাত্ৰকে তেওঁ পূৰ্ব্বৰ পিটনলৈ মনত কৰি, আকৌ সেও হৈ কলে যে, তেওঁ গাব বিকত উঠিবই নোৱাৰে। চালিচৰপৰা আদেশ পৰিল যে,

গোটাচাৰেক ডেকা লৰা গৈ তাক মাটি-অনা চাঙ্গীত তুলি দাং-দোলাকৈ আনকগৈ। ৰত্নেশ্বৰক সিমানলৈকে পোৱা অপমানৰ জলপানেই আঁটিছিল; গতিকে তেওঁ মাটি-অনা চাঙ্গীত উঠি বহুৱা ওলোৱাতকৈ কেঁকাই-গোঁঠাই নিজে যোৱাটোকে উচিত দেখিলে। যথা সময়ত মেলৰ বিচাৰ আৰম্ভ হল। গুচৰীয়ানীয়ে তাইৰ কবলগীয়া কৈ অন্ত কৰি, সামৰণিত কলে, "মই চাওঁতে সিটোৱেও আৰু ইফাল-সিফাল কৰিব নাপায় দেখোন; এবেলি আপোন ইচ্ছাৰে চাপি আকৌ নো ৰটংমটং লগাব নে? তথাপি, 'নেজানি দৈবৰ গতি'। পাচত কাৰ মন কি হয়, কোনে জানে? সেই দেখি ৰাইজৰ আগতে এটা পকাকৈ বন্ধা-ছতা হৈ গলে যেনিবা ভাল।" চালিচে বাঁৰীৰ কথাত হয় দি, তাত ৰত্নেশ্বৰৰ মত কি জানিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। ৰত্নেশ্বৰে সিমান পৰলৈকে বাঁৰীৰ মলিয়ন বৰকাপোৰেৰে ঘুম্ মাৰি আঁঠুৰ তলত মূৰ সুমাই গুনি গুনি কান্দি আছিল। চালিচৰ প্ৰশ্ন শুনি অতি কাতৰ ভাৱে কিবা এটি উত্তৰ দিব খুজিছিল, কিন্তু ৰত্নেশ্বৰৰ জিভাই দোৰোল্ নেখালে; তেওঁ আপোনাৰ মূৰত আপুনি ভুকুৱাই ধাৰাসাৰে চকু-লো বোৱাবলৈ ধৰিলে। ৰত্নেশ্বৰৰ তেনে অৱস্থা দেখি এজন সমজুৱাই পুতৌ কৰি কবলৈ ধৰিলে, "এৰা, দেহি, আগৰ ভাল অৱস্থাৰ মানুহ, এতিয়া দুখত পৰি শোক কৰিছে! তেওঁ নো আৰু কব কি? বাঁৰীয়ে যি কলে, তাতে তেওঁ মান্তি; সিইঁতে ঘৰত কথা-বাৰ্ত্তা স্থিৰ নকৰাকৈ নো আহিছে নে?" তেওঁৰ কথাতে আনবিলাক সমজুৱায়ো হয় দি উঠিল। সদৌশেহত এয়ে স্থিৰ হল যে, সেই বাঁৰীৰ ঘৰতে এতিয়া থকাৰ দৰেই ৰত্নেশ্বৰ চপনীয়া মতা হৈ গৃহবাস কৰি থাকিব। নাইবা, এৰি যাব লগীয়া হলে, বাঁৰীয়ে সেই সময়ত গৰ্ভত ভাৰ বোৱা ভাবী-সন্তানৰ পোহ-পালৰ নিমিত্তে ৰত্নেশ্বৰে ১০০৲ এশ টকা দি যাব লাগিব। এই সিদ্ধান্ত দি মেলুৱইসকল ঘৰাঘৰি

গল। লাখ-টকীয়া বক্ৰেশ্বৰে আজি শ-টকীয়া লেঠা মাৰিব নোৱাৰি বাঁৰী-বাইৰ পিচে পিচে এমূৰীয়া ভগা-বহালৈ উঠিলে।

পকা বন্দবস্তৰে সৈতে বক্ৰেশ্বৰে বাঁৰী-বাইৰ লগত গৃহবাস কৰি থকা ভালেমান দিন হল। বক্ৰেশ্বৰৰ হাতত যি দুই-চাৰি টকা বাকী আছিল, তাক কুমন্ত্ৰণাৰ কৌশলেই অন্ত কৰিলে। পাচলৈ বক্ৰেশ্বৰে বাঁৰীক খুৱাওক ছাৰি নিজৰ দুসন্ধ্যা ভাতৰ নিমিত্তেই আৰ্জ্জন কৰিব নোৱাৰি তেওঁ মেমেৰা আৰু কণীয়া হৈ পৰিল। ভাগত হে ভাল; বক্ৰেশ্বৰৰ মন্দকাল চপাৰ লগে লগে তেওঁৰ ওপৰত বাঁৰী-বাইৰ চট্‌চটনি গালি-বৰষণিৰ কোবো চৰি আছিল। ওলাওঁতে চপনীয়া, সোমাওঁতে বগৰা, উঠোঁতে এলেহুৱা, বহোঁতে চুৱাখোৱা ইত্যাদি বাঁৰী-বাইৰ চোকা মাতৰ থোঁৱাই বক্ৰেশ্বৰৰ কলিজা কলা কৰিলে। সদোশেহত, তেওঁ নিজৰ প্ৰাণকে অসহনীয় বোধ কৰি, এদিন থঁতে-তঁতে মৰোঁগৈ বুলি নিজানে নিজানে বক্ৰেশ্বৰ বাঁৰীৰ ঘৰৰপৰা বাজ হল। লাহদৈগড়ৰপৰা ডুমাইলমান বাট আহি বক্ৰেশ্বৰৰ মনত সাহ হল; প্ৰাণত নতুন বলৰ সঞ্চাৰ হল। তেওঁ নিজৰ গাঁৱলৈ, নিজৰ ঘৰলৈ যোৱা বাট ধৰাৰ লগে লগে, নিজৰ-ঘৰ-বাৰীৰ সোঁৱৰণীয়ে আহি তেওঁৰ মনত খিত্‌ ললে। তেওঁ মনতে পাতিলে যে, সকলো কথা এৰি দি, এইবাৰ তেওঁ ভালকৈ ঘৰখন চলাই টনকিয়াল ভাৱে দিন নিয়াবগৈ। এনে সুখৰ ভাবনাত উলাহিত হৈ বক্ৰেশ্বৰে যিমান বেগাই পাৰে ঘৰমূৰাকৈ খোজ ধৰিলে। এইদৰে দিনে-ৰাতিয়ে বাটকুৰি বাই দুদিনৰ মূৰত বক্ৰেশ্বৰ নিজৰ গাঁৱত সোমালগৈ। দিন-দুপৰত চাৰি-সন্ধীয়া লঘোনত বক্ৰেশ্বৰে নিজৰ ঘৰৰ ভেঁটিৰ ওপৰত আধাপোৰা খুঁটা-চতি আদি চাই তেওঁৰ ভোক-পিয়াহ গুচাৰ লগীয়া হল। এখনমান ভাবোঁতে খাবৰ পৰ ভোতালতে চৰণ-পৰা মানুহৰ দৰে ঠৰ্‌ লাগি থাকি, বক্ৰেশ্বৰে উদাস ভাবত এটি উন্মাদী হাঁহি মাৰিলে। হাঁহিল, বক্ৰেশ্বৰে আৰু সেই হাঁহিৰ বাণী মাৰ নিয়াৰ নোৱাৰিলে। গোৱা-ঘৰৰ ভেঁটিটোতে চাৰি পাক-মান ঘূৰি বক্ৰেশ্বৰে এটা অৰ্দ্ধশূন্য চেকেচকনি মাৰি উজনমূৱাকৈ দৌৰাচুটি মেলি কলৈ গৈছেগৈ কেৱে কব নোৱাৰে, নিজেও নাজানে গৈছে কলৈ।

২০। আধ্যা।

মহামিলন,—বাঞ্ছাসিদ্ধি।

সেই দিনা লাহৰী আৰু বুঢ়া-বুঢ়ীক বিগত ঘটনাৰ বিস্ময়জনক উদ্ঘাটনৰ হেন্দোলনিৰ মাজত এৰি অহাৰ পাচত, সিবিলাকৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাঠকৰ মনত উগুল-থুগুল লাগি আছে চাগৈ। লাহৰীয়ে সেই দিনা পোনেই একো তত্ ধৰিব নোৱাৰি অলপ পৰ তধা লাগি চাই আছিল। কিন্তু, স্বৰূপ কথা আৰু বেচি পৰ ঢাক খাই নাথাকিল; লাহৰীয়ে বেচ্‌কৈ বুজি উঠিলে যে, তেতিয়া তেওঁ প্ৰাণৰ প্ৰাণ কমলৰ অতি চেনেহৰ আইতাক আৰু দেউতাকৰ বুকুত! সেই ভাব অনুভৱ কৰা মাত্ৰকে আনন্দ-বেজাৰৰ উগুল-থুগুলনিয়ে লাহৰীক কঁপাবলৈ ধৰিলে। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই চেনেহী লাহৰীক আচৰিত ভাৱে চাই থাকি, কঁপিবৰ দেখি, যেতিয়া আঁকোৱাল মাৰি বুকুত লবলৈ হাত মেলিলে, তেতিয়া লাহৰীৰ আনন্দৰ লগত মিহলি হৈ থকা বেজাৰৰ ঠাইত লাজে থিত. ললেহি; তেওঁ মাহি-মুহাকৈ পিচ হোঁহকা মাৰি আঁতৰ হৈ ভিতৰ সোমালগৈ। ইফালে কমলৰ আইতাকে অলপ ধৈৰ্য্য ধৰি লাহৰীৰ মুখে শুনা সমুদায় বৃত্তান্ত তেওঁৰ স্বামী ডাঙৰীয়াক ভাঙ্গি কলে। শুনি শুনি শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই লাহৰী হেন বোৱাৰী লাভৰ সুখ অনুভৱ কৰি এটি মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি গুণিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচৰপৰা লাহৰীয়ে বুঢ়ীৰ আগতো আগৰ দৰে মুকলিমুৰীয়াকৈ কথা পাতিবলৈ লাজ কৰিবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই কেদিনমান গল। বুঢ়া-বুঢ়ীৰে সৈতে লাহৰীৰ আন্তৰিক সম্বন্ধ স্বভাৱতে দৃঢ়তৰ হৈ

আহিবলৈ ধৰিলে। বুঢ়া-বুঢ়ীয়েও লাহৰীক পাই যেন হাতত্তে মৰমৰ হেৰোৱা পুতেকক আকৌ পালে, এনে ভাবিলে; আৰু দিনক-দিনে লাহৰীৰ প্ৰতি সিবিলাকৰ আন্তৰিক মায়া-মোহ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

এনে অপাৰ আনন্দত বিভোল হৈ বুঢ়া-বুঢ়ী আৰু লীলাময়ী লাহৰীয়ে পৃথিৱীতে স্বৰ্গ-সুখ ভুঞ্জি আৰু এমাহ কটালে। সেই আনন্দ অপ্ৰতুল কৰিছিল মাথোন কমল আৰু লাহৰীৰ আইতাক-দেউতাক সকলোটিৰ সম্মিলনৰ অভাৱে। সেই কাৰণে, তিনিওৰে ইচ্ছাসোঁতে একে সোঁতা হৈ সিবিলাকৰ মহানন্দ অপূৰ্ণ কৰা বাকী তিনি প্ৰাণীক বিচাৰি যাবলৈ ঢাল খালে। কমলৰ আইতাকে পোন্-প্ৰথমেই প্ৰস্তাৱটি আগ বঢ়ালে; আৰু কমলৰ দেউতাকে ততালিকে সমৰ্থন কৰিলে; শেহত লাহৰীৰ অনুমোদনৰে সৈতে সেই প্ৰস্তাৱ গৃহীত হল। যথাসময়ত সকলো আয়োজন কৰি লৈ, ঘৰৰ লগুৱা ছুটা, লিগিৰী এজনী আৰু গাঁৱৰ চুবুৰীয়া দুজনমান মানুহ লগত লৈ সিবিলাকে পামপুৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। আহিবৰ সময়ত ঘৰত লৰা-তিৰোতা-লগা লগুৱা এটাক বয়-বস্তু ভালকৈ গতাই দি অহা হল। সিবাৰৰ দুৰ্ঘটনা ঘটিবৰেপৰা বুঢ়া-বুঢ়ীয়ে আজি হে আকৌ নাৱত উঠিবলগীয়া হৈছে। এই বাৰ গোহাঞি-বৰুৱা ডাঙৰীয়াই বৰলৈ পাৰ হবলৈ বুলি নাৱত ভৰি দিয়াৰ আগতে সকলোকে সতৰ্ক কৰি দিছিল; আৰু নিজেও বিশেষ সাৱধানে আছিল; বিশেষকৈ, লাহৰীৰ ওপৰত তেওঁ বৰকৈ চকু ৰাখিছিল। তথাপি, বৰলৈৰ মাজ পাওঁতে বৰুৱানীৰ গা কঁপি উঠিল, বৰুৱাৰো মন-প্ৰাণ অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। নাৱৰীয়াইতে সিবিলাকৰ মনৰ অৱস্থা বুজিব পাৰি, কোবাকুবিকৈ নাও বাই, সকলোটিকে নিৰ্ব্বিঘ্নে সিপাৰত তুলি দিলেহি।

আগবঢ়াই ধৰবলৈ যোৱা চুবুৰীয়া মানুহ সকলোটি বৰলৈৰ ইপাৰতপৰাই উভতিল। লাহৰী আৰু বুঢ়া-বুঢ়ী প্ৰমুখ্যে উজনপৰীয়া হোৱা দলে মানুহৰ সুখি সুখি উজাকিব ন-জনীয়া বিবাহসকলে ন-কৈ পজা পামপুৰলৈ বাট ললে।

বাটে বাটে আনন্দৰ কথা-বাৰ্ত্তা পাতি যাওঁতে যাওঁতে সিবিলাক পামপুৰ সোমালগৈ। আৰু দুঘৰ-তিনিঘৰ পাৰ হৈ অলপ বাট যাওঁতেই কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰৰ কাষে ঘূৰিবলগীয়া বাটৰ পাকটো পোৱা গল। সেই খিনিত ভৰি দিওঁতে লাহৰীৰ গোটেই গাত কি যে এক হৰ্ষ-বিষাদৰ পিৰ্‌পিৰণি উঠিছিল, তাক কথাৰে ফুটাই কৰলৈ টান। লাহৰীয়ে মাটিত ভৰি পেলাইছে আৰু কিবা এক শক্তিয়ে যেন লাচতে তেওঁৰ খোজ তুলি তুলি দিছে! বাস্তৱতে, আজি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ পদূলিৰ শোভা দেখিলে বেজাৰত জঠৰ হোৱা মানুহৰ গাতো আনন্দৰ পিৰ্‌পিৰণি উঠে! সবাৰৱে আগত বাট দেখুৱা মানুহ এটি, তাৰ পাচত শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা, তেওঁৰ পাচত তেওঁৰ ভাৰ্য্যা, তেওঁৰ পাচতে তেওঁবিলাকৰ ভাবী-বোৱাৰী লাহৰী, তেওঁৰ পাচত লিগিৰীজনী, সকলোৰে পাচত লগৰীয়া লগুৱা আৰু ভাৰী দুটাই লানী পাতি পদূলি গুৰনি কৰি সোমাইছেগৈ। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি বাজ-চ'ৰাতে কমলক কাষত বহুৱাই লৈ বহি কথা পাতি আছিল; এনেতে আলহীসকল চাপি আগতে থিয় দিলেগৈ। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকনে তধা লাগি চিনোঁ চিনোঁ ভাৱেৰে শান্তিৰাম গোহাঞিবৰুৱাৰ মুখলৈ চায়ে বল; কমলেও সপোনেই নে দিঠকেই তত ধৰিব নোৱাৰি বিস্ময় মানি চাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, পিচ মুহূৰ্ত্ততে "ঔ, আইতাও, মোৰ দেউতাও, লাহৰীও" বুলি কমলে আইতাক আৰু দেউতাকৰ পাৰত আকোঁৱাল মাৰি ধৰিলে গৈ; ইফালে উভলি-পৰা কল-পুলিটিৰ দৰে আকুল হৈ লাহৰী নিজৰ দেউতাকৰ পাৰত পৰিলহি! এই দৰে দুই ঘোৰাৰে হেঁপাহৰ আন্দোলনিত কোচাল লাগি উঠিল; এনেতে ভিতৰত লাহৰীৰ আইতাকে তাৰ গম্ পালে। 'লাহৰী' নাম তেওঁৰ কাণত পৰা মাত্ৰকে তেও সকলো পাহৰি হাতৰ কাম হাততে লৈ অলপ পৰ তধা মানি বল। তাৰ পাচত, "ঔ, সঁচাকৈয়ে মোৰ আই ওলাইছেহি নে ঔ?" বুলি উৰি যোৱা দি গৈ, তেওঁ লাহৰী আৰু দেউতাকৰ মাজত সোমাই বিস্ময়জনক আনন্দৰ চিঞৰেৰে

খলক্ লগাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাচত, কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকন আৰু শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই ধৈৰ্য্য ধৰি, মাক-জীয়েক আৰু মাক-পুতেকক আলিঙ্গনৰ হেঁপাহ গুচাবলৈ এৰি দি, দুয়ো সাৱৰৰ আলিঙ্গন দিয়াদিৰিত ধৰিলে! এই মহা আনন্দৰ ঢৌ অলপ মাৰ নিয়াই লাহৰীৰ আইতাকেও কমলৰ আইতাকক আকোঁৱাল মাৰি ধৰি আদৰৰে সৈতে ভিতৰলৈ লৈ গল। ইতিমধ্যতে লাহৰী কমলেও চকুৰে-চকুৰে পুনৰ্ম্মিলনৰ আন্তৰিক আলিঙ্গন জনাই লাজৰ ঢাকনি পিন্ধি মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে দুয়ো দুফালে ছিন্নাকাটিলে। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকনে আগৰ পুৰণি বন্ধু শান্তিৰাম গোহাঞি বৰুৱাক লগ পাই পৰম প্ৰীতি লাভ কৰিলে। তেওঁ অতি আদৰেৰে গোহাঞি-বৰুৱাক একাসনতে বহুৱাই লৈ আনন্দৰ আলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে। ভিতৰত সিফালে দুই আইতাকৰ আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হল। এগৰাকীয়ে কয়, "মোৰ নহয়, আপোনাৰ হে জীয়েক", ইগৰাকীয়ে সমিধান দিয়ে, "মোৰ নহয়, আপোনাৰ-হে পুতেক"! এই দৰেই দুইবো সঘন আলিঙ্গনত বুলনী বৰ আনন্দৰ চমকনিত চকুমকাই জ্বলি উঠিল। এই ভাবে বহুপৰৰ পাচত, দুয়ো মহা আনন্দৰ মেল পাতিবলৈ বহিলে। ইফালে লাহৰীয়ে ইবিলাকক আনন্দৰ উত্তলনিতে এৰি, তেওঁৰ মৰমৰ আহিনী বাইক বিচাৰি গলগৈ। আহিনীৰ মুখত কথা নুফুটে! এহাতে আনন্দৰ চকু-লো বয়, ইহাতেৰে লাহৰীক আকোঁৱাল মাৰি ধৰি, তাই এডিঙা নেৰে! লাহৰীয়ে মৰমৰ বুজনিৰে আহিনীৰ চেনেহৰ বান্ধনী কণ্ডেকলৈ এৰাই, একেলৰে তেওঁৰ হেঁপাহৰ ফুলনিত সোমালেগৈ। সোমাই, প্ৰত্যেক জুপি ফুলৰ ওচৰলৈকে গৈ তেওঁ দেখে, সেখোন একুপি ফুলবো এপাহিও ফুলা নাই! কমলৰ যত্ন-পানীত ফুল আটাইকেইওজুপি জীয়াই আছে হয়, কিন্তু লাহৰীৰ বিয়োগ-বেজাৰত যেন আটাইকেইটি ম্লান পৰি হুমুনিয়াই আছে! লাহৰীয়ে মৰমৰ লতা-জোৱালীৰ মৰম-বুলনি দিয়াৰ দৰে প্ৰত্যেক জুপি ফুলকে সাৰি-চাৰি আদৰ কৰিবলৈ

ধৰিলে। এনে সময়তে, পুনৰোদয়ত সূৰ্য্যৰ ভুমুকনিৰ দৰে ফুলনিৰ পূব চুকেদি কমলে দেখা দিলেহি। সেই ছেগতে, লাহৰীয়ে লৰি গৈ কমলক সাবটি ধৰি, মিলনৰ এটি হেঁপাহ-ভৰা চেপা দি তেওঁৰ মুখলৈ চাই আধাভঙ্গা মাতেৰে সম্বোধন কৰিলে "প্ৰাণনাথ!"—কমলেও লাহৰীৰ জেটুলীপকা যেন ৰঙ্গা ওঁঠটিত দুটি আঙ্গুলিৰে চেনেহৰ চেপা এটি দি সমিধান দিলে, "প্ৰিয়া"! এনে অৱস্থাতে, লাহৰীক কন্তেকলৈ নেদেখি আতুৰা হোৱা আহিনী বাই আহি উপস্থিত! কমলে তাইক দেখা মাত্ৰকে লাহৰীক তাতে এৰি তাৰপৰা বিজুলী-চমকনিৰে ছুঁয়া কাটিলে। লাহৰীয়ে "কি বাই, কি লাগে?" এই বুলি মিৰ্চিকি মিচিকি হাঁহিবলৈ ধৰিলে। এইবাৰ কমলে লোকে দেখাৰ ভয়ত চঁকি পলোৱা নাই,—তেওঁক লাজৰ টানে হে নিলগাই নিলে। এইবাৰ লাহৰীয়েও শোকৰ খুন্দাত ভগা-ভগা মাতেৰে কমলক সম্বোধন ধৰা নাছিল,—আনন্দৰ ওপচনিয়ে হে তেওঁৰ হিয়া-ভৰা ভাবক ভেটি ধৰি মাত ভগা-ভগা কৰিছিল!

"লাহৰী আকৌ ঘৰত ওলাইছেহি" এই সুখৰ বাতৰি কন্তেকৰ ভিতৰতে পামপুৰৰ ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈকে বিয়াপি পৰিল। যেয়ে যতে যি কৰিছিল, সেয়ে হাতৰ কাম-বন তভে পেলাই থৈ কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰৰ মুখে পখিলা-উৰা দি উৰিবলৈ ধৰিলে; ডেৰঘণ্টামানৰ ভিতৰতে গোটেই পামপুৰৰ গঞা উবুৰি খাই পৰিলহি। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰত বাজে-ভিতৰে মানুহৰ মাজত বিৰ দি বাট পাবলৈ নোহোৱা হল। তাৰ পাচত বিৰয়াসকল আহি উপস্থিত। সিবিলাকে শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাক বহু-দিনৰ হেৰোৱা আদৰৰ ধন পোৱা দি পাই আনন্দত সকলোটিয়ে তেওঁৰে সৈতে আলিঙ্গন সলনাসলনি কৰিবলৈ ধৰিলে। কন্তেকৰ নিমিত্তে পামপুৰ আকৌ আনন্দৰ ৰম্যপুৰি আৰু শান্তিধাম যেন হৈ উঠিল। বিৰয়াসকলৰ মাজত কমলৰ ধৰ্ম্মপিতৃ ৰঙ্গৰাম গোহাঞি-ফুকনো আছিল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ফুকনে

আদ্যোপান্ত ভাবি কৈ, কৃষ্ণৰাম গোহাঞি-ফুকনক ভেটাই দিয়াত, শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই অতি কৃতজ্ঞ অন্তৰেৰে তেওঁক আলিঙ্গন কৰিলে। কৃষ্ণৰাম গোহাঞি ফুকনেও সেই আনন্দত উতলি আহি যে তেওঁৰ প্ৰকৃত চিনাকি দিলে, তেওঁ খাৰঘৰীয়া গোহাঞি ফুকনৰ ঘৰৰ বংশধৰ বুলি; পোন্-প্ৰথম মান-ভগনৰ দিনতে তেওঁ সপৰিয়ালে ভাগি আহি, ন-পমুৱা বিষয়াবৰ্গৰ আগেয়েই, সেই ঠাইত থিতাপি লৈ আছিল। বিষয়াসকলে তেওঁৰ আঁতি-গুৰিৰ প্ৰকৃত কথা জানিবলৈ পাই আকৌ এক নতুন আনন্দৰ ঢৌ তুলি দিলে। একে দৰেই ভিতৰতো বিষয়ানীসকলৰে সৈতে দুই আইতাকৰ আলাপ-পৰিচয়ত আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হল। সেই একে দৰেই সকলোৱে নিজ নিজ কামলৈ পাহৰি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ ঘৰতে সন্ধিয়ালৈকে বিভোল হৈ থাকি, ৰাতি হে ঘৰাঘৰি হল। কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ফুকনে তাৰ পাচত মহা আয়োজনেৰে মিত্ৰ-ভোজন কৰাই পৰম সন্তোষ লাভ কৰিলে; আৰু ৰাতিটোৰ নিমিত্তে সকলোটিয়ে সপোনত স্বৰ্গসুখ ভুঞ্জি নিদ্ৰাদেৱীৰ কোলাত বিশ্ৰাম ললেগৈ।

এপৰমানলৈকে এই মিলনৰ আনন্দৰ ঢৌ মাৰ যোৱা নাই। প্ৰত্যেক দিনে বিষয়াসকল চাপি কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি ফুকনৰ চ'ৰাত বহি মেল পাতেহি। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই নিজৰ জীৱনৰ ঘটনাৱলী দিনৌ বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে। ভিতৰৰ ফালৰ বিষয়ে নকলেও হয়; যি তিৰোতা সমাজৰ মেলৰ পৰ্-পতি কেতিয়াবা পাই থৈছে, তেওঁ কমলৰ আইতাক আৰু দেউতাকে ৰবলৈৰ বুকৰপৰা কেনে আচৰিত ভাবে উদ্ধাৰ পালে তাৰ বৰ্ণনা আদ্যোপান্তে উপভোগ কৰিব পাৰিব; তাকে পাবলৈ তিৰোতাসকলে একাপতীয়া মনোযোগ দি শুনিবলৈ ধৰিলে। এই দৰেই আৰু এপৰমান যাব লগা হলহি। নিয়ানতে, বিষয়াসকলে পুনৰ মিলি শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাক [illegible] থিতাপিত হবৰ কাৰণে প্ৰস্তাৱ কৰিলে। গোহাঞি-বৰুৱা

ডাঙৰীয়াই, বুঢ়া কালত পতা সিখন ঘৰৰ মোহ এৰিব নোৱাৰি পোনতে মাস্তি হবলৈ টান পাইছিল। কিন্তু, সমান মিত্র আৰু জ্ঞাতি-কুটুম্বৰ লগ-সঙ্গৰ আশাই তেওঁৰ সেই মায়া-মোহ জিনি পেলালে। বিষয়াসকলে, বিশেষকৈ কীর্ত্তিনাথ আৰু কৃষ্ণৰাম গোহাঞি-ফুকনদ্বয়ে টানি ধৰাত তেওঁ নতুনকৈ পতা ঘৰ তুলি আনি পামপুৰতে নিগাজীকৈ ঘৰ পাতিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। অহঃ, সেই সুখৰ সিদ্ধান্তটিয়ে লাহৰী-কমলৰ অন্তৰত কি যে মৌ-বৰষাইছিল! ঘৰ নো কি তুলি আনিব, বিষয়াসকলে গোহাঞি বৰুৱাৰ সেই ন-পমুৱা ঘৰত এৰি অহা লৰা-তিৰোতা-লগা লগুৱাটোৰে সৈতে বয়-বস্তু অনাই সিবিলাকৰ মাজতে এখন আহল-বহল বাৰীত তেওঁক নিয়মীয়াকৈ বিষয়াৰ যোগ্য ঘৰ-বাৰী যুগুত কৰি দিলে। শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱায়ো পুত্র-পৰিয়ালৰে সৈতে মহাসুখে নতুন ঘৰ-বাৰীত বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু, কমলৰ হলে তেতিয়াও দুখন ঘৰ; তেওঁ, যেতিয়াই মন যায়, কৃষ্ণৰাম গোহাঞি-ফুকনৰ ঘৰতো আগৰ দৰেই থাকেগৈ।

শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই নতুন ঘৰ-বাৰী পাতি সুখেৰে বাস কৰি থকাও ভালেমান দিন হল। ইয়াৰ ভিতৰত লাহৰী-কমলৰ বিয়া সম্বন্ধীয় কথা ঘৰে-ঘৰে সদায় কোৱা-মেলা হৈয়ে থাকে; তথাপি দেশাচাৰ মতে খোজা-বঢ়া আদি হোৱা নাই এথোন। পিচে, এদিন কৃষ্ণৰাম গোহাঞি-ফুকনে শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ চ'ৰাত জনচাৰেক বিষয়াৰে সৈতে বহি থাকোঁতে ছেগ বুজি লাহেকৈ প্রস্তাৱটি তুলিলে। বিষয়া কেইজনেও-পাহৰি থকা কথা মনত পেলাই দিয়াৰ দৰে হে ভাবিলে। সিবিলাকে তেতিয়াই স্থিৰ কৰিলে যে, দুই-চাৰি দিনৰ ভিতৰতে কন্যাৰ ঘৰত শৰাই পেলোৱাগৈ হওক; আৰু, অহা ফাগুণ মাহতে বিয়াৰ শুভদিন স্থিৰ কৰা যাওক। তালৈকো সৰহ দিন নাই, মাজতে মাঘ মাহটো মাথোন আছে। পিচে, যথাসময়ত কৃষ্ণৰাম গোহাঞি-ফুকন আৰু শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাই বিষয়াসকলক চপাই লৈ

কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞিৰ চ'ৰাত জোৰালী খুজিবলৈ বহিলহি। বাহিৰে-ভিতৰে আনন্দত ঠাই নাই; কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি আৰু তেওঁৰ মৰমৰ ভাৰ্য্যাই আনন্দৰ মিচিকিয়া হাঁহি সামৰিব পৰা নাই। মানুহক বন দিহাই ফুৰোঁতেও মাজে-সময়ে অৰ্থশূন্য হাঁহি মাৰি সিবিলাক ধৰা পৰিছে! কিন্তু পাঠক, সেই সময়ত সেই আনন্দৰ ঢৌ আমাৰ জাহ্নবী-কমলৰ হিয়াত কি দৰে খেলাইছিল, অনুমানত এবাৰ অনুভৱ কৰি চাওক। হাঁয়, সেইদিন, আৰু এইদিন! সেইবাৰ জোৰালী খুজিবলৈ অহাত জাহ্নবীৰ অৱস্থা; আৰু আজি তিৰোতাৰ সমাজত জাহ্নবী!—আন্ধাৰ আৰু পোহৰৰ বিজনি! খোজা-বচাৰ ফল কি ধৰিল, আমি নৌ কওঁতেই পাঠকসকলে বুজিছেই; এতেকে তাক বৰ্ণাবৰ সকাম নাই।

ফাগুণ মাহ পালেহি। বসন্তৰ উলাহত প্ৰকৃতি দেৱীয়ে মোহিনী সাজেৰে গা দেখা' দিলেহি। ধিৰ্ ধিৰ্কৈ মলয়া বতাহে প্ৰেমিক প্ৰেমিকাৰ কাণে কাণে মধু-মিলনৰ শুভ বাতৰি বিলাবলৈ ধৰিলে। গছিকে, আমাৰ পুৰণি চিনাকী প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাৰো হিয়াৰ ভাৰ হৃদয়-কটকীৰ জৰীয়তেই দিয়া-দিয়ি হল। ঘৰে-বাহিৰে সকলোৰে মন-প্ৰাণ বিয়াৰ বতাহে অলপ অচৰপকৈ নচুৱাবলৈ ধৰিলে। 'জাহ্নবী আইদেউৰ বিয়া চাপিছে' এই ভাবত ঘৰে ঘৰে লৰা, ডেকা, বুঢ়া, বুনিহ, তিৰোতা, জীয়াৰী, বোৱাৰী, ছুৱালী, সুৱালী, সক, বৰ, বিষয়া, বিষয়ানী সকলোৰে মন উলাহত নাচিবলৈ ধৰিলে। বহু দূৰণিৰপৰাও সগৰা বন্ধু সকলে যথী-যুথী অৱহাৰে যেয়ে কি পাৰিছিল একোখন বিয়া-ভাৰ-ভেঁটীৰেদেতে বিয়াৰ যো-বা কৰি দি, বিয়াৰবীয়া সুবৰক উপ্ৰাচি সহায় কৰিবলৈ ধৰিলে। বিষয়াসকলে বিশেষকৈ ধনাৰ বকত সহায় কৰিবলৈ মন কৰিলে। এনেতে, এখোকা তামোল, এহুলা পাণ, একাৰি বাদতোপ কল, এবোৰ কেবিভল, এটেকেলি দৈ, এটোম কোমল চাউলৰ ভাৰ এখনৰে লৈতে আলহীয়া সকলো এটি ঘৰাঘৰত উপস্থিত হলহি; কামলগা

ভাৰথন নমোৱা মাত্ৰকে কমলে উধাতু খাই লৰি গৈ মানুহটিক সবামাৰি ধৰিলে! শান্তিৰাম গোহাঞি বৰুৱা তধা লাগিল! গোহাঞি-বৰুৱানীয়েও বুলনীৰপৰাই চাই বিস্ময় মানিলে!—কিয়? সেইটি নো কোন্?—সেইটি আন নহয়, সেই নাও বুৰি তল যোৱা ভোগৰাম লিগিৰা! সি এতিয়া এটি গহপুৰীয়া গঞা। এই দৰেই বিয়াৰ চাৰি-পাঁচ দিনৰ আগতে দুয়ো ঘৰত সকলো আয়োজন যুগুত হৈ উঠিল। বিয়াৰ দিন যিমানেই চাপি আহিল, গাৱঁৰ মানুহৰ গা-মন উলাহত সিমান বেচিকৈ উৰুলীকৃত হবলৈ ধৰিলে। যথাসময়ত শুভ-বিয়াৰ উৎসৱ আৰম্ভ হল। মহা আড়ম্বৰ আৰু ধুমধামেৰে পামপুৰৰ মানুহৰ অতি হেঁপাহৰ সাদিনীয়া বিয়াৰ শুভকাৰ্য্য নিৰাপদে সম্পাদিত হল। আজি ইমান দিনে অনেক লীলা-খেলা দেখুৱাই লীলাময় পৰমেশ্বৰে লাহৰী-কমলৰো বহুদিনৰ মনোবাঞ্ছা সিদ্ধি কৰিলে। লাহৰী-কমলেও সেই দীনবন্ধু দয়াময় পৰমেশ্বৰৰ অভয়-চৰণত তেওঁবিলাকৰ একান্ত ভক্তি গাঢ়তৰ কৰি মহাসুখেৰে দিন নিয়াবলৈ ধৰিলে।

পামপুৰৰ সেই মহোৎসৱৰ আনন্দৰ ঢৌ লাহৰী-কমলৰ শুভ-বিয়া সম্পাদন হৈ যোৱাৰ বছেৰেকৰ পাচলৈকো পামপুৰীয়া সুখী-দুখী আৰু বিষয়া-সকলৰ হিয়াত মাৰ যোৱা নাছিল। এনে আনন্দৰ ৰুৱ্‌ৰুৱণিৰ মাজে দি লাহৰী-কমলৰ পৱিত্ৰ দাম্পত্য সুখৰ সোঁত নিৰুদ্বেগে বৰলৈ ধৰিলে। ৰূপৰ-সুৰুজৰ দকমকীয়া কিৰণৰ দৰে সিবিলাকৰ নৱ সংসাৰৰ পুণ্যপ্ৰভা দকমকাই উঠিল। লাহৰী-কমল এতিয়া মিলন-মালা পিন্ধি আপোন-পাহৰা পৱিত্ৰ ভাৱত বিভোল! মাজে মাজে মাথোন লাজে সেই সৰল প্ৰাণী দুটিক মনমোহা সাজেৰে সজাই সিবিলাকৰ মিলন-জ্যোতিৰ জেউতি চৰায়; পৰৰ সুখত অনুপম সুখ অনুভৱ কৰিব জনা পামপুৰৰ সৰল মানুহবিলাকে তাকে চাই অতুল সুখৰ অধিকাৰী হয়। সৰুবেপৰা হাতত ধৰাধৰিকৈ উঠা, মনত পৰাবেপৰা দুয়ো মুকলি মনেৰে মনোভাৱ সলনা-সলনি কৰি পৃথিবীতে

স্বৰ্গৰাজ্য পতা, সৰল ভাৱত জিঙি-খৰাখৰিকৈ কৰুণ দৃষ্টিৰে লাজৰ পাখি কাটি মুকলিমূৰীয়াকৈ ফুৰা লাহৰী কমলৰ এতিয়া মাজুহে দেখাকৈ দেখা-দেখি হলেও চকুত টাঁট্ মাৰে; মানুহৰ আগতে জুয়ো মনৰ ভাৱ সশাৰ লগা হলে চকু মুদ খাই যায়; হঠাৎ ওচৰা-উচৰি বা ভেঁটা-ভেঁটী হওঁতে কাপোৰৰ খা-লাগি যোৱা ধৰা পৰিলেও জুয়ো লাজত জঁয় পৰে! লাহৰীৰ আগত "দেউতাবাৰ ঘৰ" বুলিলে, তেওঁক কি যে এক আনন্দ-ৰেজাৰে ভেটি ধৰেহি তেওঁ কব নোৱাৰে, কিন্তু তেওঁৰ মুখৰ সঘন বৰণ-সলনিয়ে তাৰ চিনাকি দিয়ে। লাহৰীয়ে এতিয়াও তেওঁৰ মনমৰ ফুলনি বাৰীটো পাহৰিব পৰা নাই, এতিয়াও তেওঁ মাজে মাজে ছেগ বুজি একোপাকত চাই প্ৰাণ জুৰ কৰি আহেগৈ! কিন্তু, ঘৰৰ বা পৰৰ কোনোবাই তাত ধৰা পেলালে হে তেওঁ নিলাজী জুপিৰ দৰে সেই পোনেই জঁয় পৰি যায়! বিশেষকৈ, কেতিয়াবা তেনে অৱস্থাত কমলৰে সৈতে দেখা-দেখি হৰ লগাত পৰিলে, তেওঁ ওলমি-পৰা গোলাপৰ পাহীটিৰ দৰে লাজভৰা লাহৰী মুখখনি ওলমাই গুৱনি ফুলনিৰ চহুওঁশে শোভা বঢ়ায়। তাকে চাই চাই সৰল প্ৰাণী ডালৰ কপৌ-কপৌতনীয়েও প্ৰেমৰ বাপীত চকু পিৰিকিয়াই উঠে! বিষয়াসকলৰ কোনোবা এখৰৰ পোহনীয়া হৰিণাযুৰিয়ে ভিজি জন্মা বেঁকা দৃষ্টিৰে তাকে চাই যেন অনুপম সুখত পমিয়েই যায়! পাজৰ চালুকীয়া লৰা-ছোৱালীয়ে লাহৰীক সেই অৱস্থাত লগ পাই সকলোৱে আনন্দত উখাও হৈ জঁপিয়াবলৈ ধৰে! সেহি! লাহৰী-কমল দেখোন কেনিও ওলাবই নোৱাৰা হল! যেনিয়েই চকু মেলে, সেই ফালকেপৰা কিবা অৰ্দ্ধশুষ্ক বিহুলি ভাবৰ চমকনিৰে লাহৰী-কমলৰ চকুত চাই থাকেহি। কিন্তু সেই বুলি লাহৰী-কমলৰ অশান্তি নে? সেই বুলি বং-চোৱা কপৌ-কপৌতনী, হৰিণা-হৰিণী, লৰা-ছোৱালীৰ প্ৰতি সিহঁতৰ অন্তৰত বিৰক্তি ভাৱ ওপজে নে? লাহৰী-কমলে যেখোন বাহিৰত চকু মেলিব নোৱাৰে হৈছে,

ভিতৰি দুয়ো সেই অজলা সৰল প্ৰাণীবোৰক ধৰি আনি বুকুত সুমাই লবলৈ হে মন কৰে। বাহিৰৰ জঞ্জালৰপৰা গা সৰাই লাহৰী-কমল যেতিয়া নিজান কুঁঠৰীৰ মিলন-পীৰাত বহি প্ৰেমালাপত মগ্ন হয়, তেতিয়া সিবিলাকে সেই সৰল প্ৰাণীবোৰৰ কথা, ফুলি ফুলি শলাগ লোৱা ফুল কেইপাহীৰ কথা, কেঁৰাকেঁৰিকৈ চকু দি সিবিলাকৰ লাজ বঢ়োৱা বোৱাৰী-জীয়াৰীসকলৰ কথাৰেই হে পৱিত্ৰ প্ৰেমালাপৰ পকনি তোলে! পুৰণি সোঁৱৰণীৰে সৈতে দুয়ো নিতৌ নতুন প্ৰেমভাবৰ নৱ ৰস ওপচাই লয়! ইটিয়ে সিটিক তাহানিৰ চিঠিৰ কথা সোঁৱৰাই চেনেহৰ লাজ দিয়া-দিয়ি কৰে! যতনেৰে সাঁচি থোৱা চিঠিৰ একোখনি উলিয়াই ইটিয়ে সিটিক ধৰা পেলোৱা-পেলুই কৰে! বিপদৰ সময়ত দুইকো দুয়ো বুজনি দিয়া-দি.য়ি কৰা কথা উলিয়াই আনন্দৰ বাগী চৰায়! কমলক ধৰি নিয়া দেখি লাহৰীয়ে বিপদত জাঁপ দিয়া আৰু লাহৰীৰ নিমিত্তেই কমলে মানুহৰ গঁতা-খোঁকটা খাই আধামৰা হোৱাৰ সোঁৱৰণীয়ে মাথোন ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তে অন্তৰৰ তপত ভাব জেকা কৰে; মানৰ হাত এৰাই পলাওঁতে বাটত লাহৰীৰ গাৰ দুৰ্গতিৰ বৰ্ণনা আৰু ইকালে ধৈৰ্য্যতাৰ আধাৰ স্বৰূপ কমলৰ বাতুল অৱস্থাৰ বিষয় উন্মুকিয়নিৰ বেজাৰ-সোঁৱৰণীৰে প্ৰেমালাপত উতলি তৰল হোৱা প্ৰেমৰস আগতকৈও ডাঠ, হয়। এই দৰেই লাহৰী-কমলৰ সুদিনৰ সোঁত গম্ ধৰিব নোৱাৰাকৈ বৈ-বৈ যাবলৈ ধৰিলে।

পামপুৰৰ সেই শুভ-বিয়া সম্পাদন হৈ যোৱাৰপৰা পাঁচ বছৰ পাৰ হৈ গল। ইয়াৰ ভিতৰত নৱ দম্পতীৰ সুখ-সম্ভোগ আৰু পৱিত্ৰ মিলনত বিৰিঙি উঠা প্ৰেম-পৰিচয়ৰ বিষয়ে অনেক, অলেখ কথা কবলৈ থাকিল। থাকিল থাওক, তাক অনুমানত লবলৈকে থোৱা হল। এই দম্পতীৰ পূৰ্ব্বৰাগৰ চিত্ৰেৰে বিজাই, এই হোৱাৰ মনে-পৰা এটি চিত্ৰ চাবে পাঠকে মন পতিয়াওক। যোৱা পাঁচ বছৰৰ আনন্দময় সংসাৰৰ ওভ-কল ফুৰি

জাহ্নবী-কমল আৰু সিৰিজাকৰ মৰমৰ পিতৃ-মাতৃ সদায় আনন্দত আপোন-পাহৰা! আৰু, তাৰ ফল স্বৰূপ, তেতিয়া জাহ্নবীৰ কোলাত এটি বহুৱেকীয়া চানুকীয়া পুত্ৰধন আৰু কমলৰ কোলাত তিনি-মহীয়া এটি কন্যাৰত্ন। ছোৱালীটি লৰি ফুৰে, কথা কব পৰাও হৈছে। ঘৰৰ সকলোৱে ছোৱালীটিক 'মইনি' বুলি মাতে। মইনিয়ে বাহিৰত উমলি থাকোঁতে যি দেখে, যি শুনে সকলো আইতাকৰ আগত বৰ্ণায়হি। এই দৰে সুখৰ দিন বৈ-বৈ গৈছে। এনেতে, এদিন শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱাৰ চোতালত এটা চেৰাবলিয়া ওঁচীয়া বৰাগীয়ে লাউ-টোকাৰি বাই হাঁহি-কিৰিলিৰে নাচোন ধৰিলেহি। মইনিয়ে দেখিয়েই ভিতৰলৈ লৰি সোমাই আনন্দত উধাও হৈ, এহাতে দেউতাক আৰু ইহাতে আইতাকক আঙুলিত ধৰি বাহিৰলৈ টানি আনিলেগৈ। বলিয়া বৰাগীয়ে সুৰ জোকাৰি টোকাৰি বায় আৰু যোঁৱাৰ দৰে ডেক্‌ডেকাই অৰ্থশূন্য হাঁহি মাৰে! জাহ্নবী-কমলে আলপ পৰ মন পাৰি চাই চিনিলে, সেহি, সেইটি তাহানিৰ বয়েৰৰ ধুনীয়া ডেকা! তাৰ পিচমুহূৰ্ত্তৰপৰা সেই বলিয়া বৰাগী কোন্‌ফালে কলৈ গলগৈ কেৱে কব নোৱাৰে।

২১। আধ্যা।

শান্তিপুৰ।

লাহৰী-হৰণ আপদীয়া ঘটনাই পামপুৰৰ শ্ৰী হঠাৎ বিশ্ৰী কৰি পেলাইছিল। সদৌ গঞাৰ মনত আকৌ 'মানৰ দিনৰ' ভয়াবহ ভাবে অযাচিতে থিত লৈছিল। মানুহৰ মনত উলাহ নাই, কাম-বনত বাপ্ নাই, কোনোমতে পেটে-ভাতে জীৱিকা লৈ জীৱন ধৰিছিল। ফলত, পামপুৰৰ বাহ্যিক দৃশ্যও ক্ৰমাৎ মৰামুৰা হৈ আহিছিল। সেইদৰেই বিষাদী পামপুৰৰ ভালেমান দিন পাৰ হৈছিল। কিন্তু, পামপুৰৰ জেউতি জঁয় পৰিছিল বুলিও, সি সমূলে নাশ পাবলৈ নহল, লাহৰীৰ পুনৰুদ্ধাৰৰ ফলস্বৰূপ সেই অদ্ভুত মহামিলনে পামপুৰৰ পূৰ্ব্বৰ জেউতি পুনৰপি বাহিৰে-ভিতৰে চৰাই আনিলে। গঞাৰ মনত আকৌ উলাহ আৰু কাম-বনলৈ বাপ্ বাঢ়ি আহিল। ফলত, ন-পমুৱা বিষয়াসকলৰ পামপুৰ নগৰ সুখ-শান্তি আৰু ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতিৰে সৈতে আগতকৈও টনকিয়াল হৈ উঠিবলৈ ধৰিলে। দৈহিক, নৈতিক, আৰ্থিক, সামাজিক, শিক্ষা, শিল্প, বাণিজ্যাদিৰ উন্নতিয়ে ৰাইজৰ সুখ-সমৃদ্ধি বঢ়াই পামপুৰৰ ক্ৰমাৎ শ্ৰীবৃদ্ধি কৰি আনিলে।

শান্তিৰাম গোহাঞি-বৰুৱা এজন বৰ শিক্ষা-অনুৰাগী পুৰুষ আছিল। উচ্চশিক্ষা বিস্তাৰলৈ তেওঁৰ বৰ ধাউতি। বিয়েয়াক কীৰ্ত্তিনাথ গোহাঞি-ফুকনো এজন বিদ্যোৎসাহী লোক; পামপুৰ নগৰ প্ৰতিষ্ঠা হোৱাৰ লগে লগে তেওঁ পোন্-প্ৰথমতে এটি পঢ়াশালি পাতি দি, লৰা-ছোৱালীৰ লিখা-পঢ়া শিক্ষাৰ বাট মোকলাই দিয়াৰ কথা ইতিপূৰ্ব্বতে উল্লেখ কৰা হৈছে। এতিয়া, গোহাঞি-বৰুৱাই তাতে খোপনি-পিটি লৈ এই ন-নগৰত উচ্চশিক্ষা

বিস্তাৰ কৰিবলৈ মন মেলিলে। তেওঁ লাহৰীয়া বিষয়াবৰ্গৰ লগতে আলোচনা কৰি, আগৰ সেই পঢ়াশালিটিকে ওখখাপলৈ তুলিবলৈ দিহা লগালে। তদৰ্থে, তেওঁ দক্ষিণপাৰবাসী শ্ৰীবেশ্বৰ শৰ্ম্মা-বৰুৱা নামেৰে আহোম ৰজাদিনীয়া বিষয়া-বংশধৰ উচ্চশিক্ষিত সংস্কৃতজ্ঞ সুপণ্ডিত এজন আনাই সেই পঢ়াশালিৰ প্ৰধান শিক্ষক পাতি, তেওঁৰ তলে আৰু দুজন শিক্ষক নিযুক্ত কৰি দি, পাৰপুৰ নগৰত উচ্চশিক্ষা বিস্তাৰৰ পথ প্ৰশস্ত কৰি দিলে। সেই অনুক্ৰমে সেই নগৰ নগৰখন অনতিপলমে লিখা পঢ়া শিক্ষা-শিল্প-অনুশীলন, সাহিত্য-চৰ্চ্চা, বাণিজ্যবিস্তাৰ আদি উন্নত অনুষ্ঠানৰ কেন্দ্ৰস্থল হৈ উঠিল। ফলিতাৰ্থত, সৰ্ব্বতোভাৱে সৰ্ব্ববিষয়ত উন্নতি লাভ কৰি নগৰখন শান্তিধাম যেন হৈ জিলিকি উঠিল; আৰু সেই আলমতে, সন্তোষেহতু, ‘পাপপুৰ’ নগৰ ‘শান্তিপুৰ’ নামে খ্যাত হল। এনে হেন শান্তিময় বসবাসত নব-দম্পতী লাহৰী-কমলে মহা সুখ-শান্তিৰে সংসাৰ যাপন কৰিবলৈ ধৰিলে।

২২। আধ্যা।

দেৱী লাহৰী—আদৰ্শ দম্পতী।

নাৰী-জীৱনকাল থাইকৈ তিনি ভাগ;—জীয়াৰী, বোৱাৰী আৰু দেৱী। প্ৰেমিকা লাহৰীৰ প্ৰেমময় জীয়াৰী কালৰ কথা আগতে বহলাই কোৱা হৈছে; লাজুকী লাহৰীৰ লাৱণ্য বোৱাৰী কালৰ বিষয়ে মাজতে উলিয়াই অহা হৈছে; পতিপ্ৰাণা লাহৰীৰ আদৰ্শ দেৱীকালৰ অদ্ভুত বিভূতিৰ এতিয়া আভাস এখোন দিয়া যায়।

লাহৰী পাঁচোটি সন্তানৰ মাক হওঁতেই, লাহৰী-কমলৰ পিতৃ-মাতৃ আৰু শাহু-শহুৰ বিয়োগ হয়। সেই অৱধি লাহৰী-কমলে স্বতন্ত্ৰীয়াকৈ ঘৰ-গৃহস্থী কৰিব লগাত পৰে। তেতিয়াৰপৰাই লাহৰীয়ে ভিতৰত গৃহিণীৰ কৰ্ত্তব্য পালনত আৰু কমলে বাহিৰত বিবিধ বিষয়ক সংসাৰিক কাৰ্য্য সঞ্চালনত একাগ্ৰতীয়াকৈ লাগি যায়। কিন্তু বাজ-ভিতৰ দুয়োবিধ ধৰণৰ কাম-বনত দুয়ো দুইকো সততে সোধা-পোছা কৰি হে গৃহস্থালী ধৰ্ম্ম পালন কৰে। লাহৰীৰ মানত স্বামী-গুৰু কমল সাক্ষাৎ আৰাধ্য দেৱতা;—স্বামী-সেৱা, স্বামী-পূজা লাহৰীৰ দৈনন্দিন-কৰ্ত্তব্য। কমলৰ মানত প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যা লাহৰী সৰ্ব্বতোপৰি সাধ্বী সম্ভাৰ; চেনেহৰ ভাৰ্য্যাৰ প্ৰতি অসূয়া-অপ্ৰীতি নকৰিবলৈ কমল সততে সতৰ্ক। সন্তান-পালন, সন্তানৰ চৰিত্ৰ গঠন, সন্তানক শিক্ষা-জ্ঞান-দান এই কেইটা গৃহিণীৰ মাই মাই কৰ্ত্তব্য বুলি মানি লাহৰীয়ে তাক নিয়াৰিকৈ পালন কৰাত পাৰিলতকে কেতিয়াও ত্ৰুটি নকৰে। কমলনাথ গোহাঞি-বৰুৱাই পৰিয়াল পালনৰ অৱকাশত দেশ, জাতি আৰু সমূহ গঞা-বাইজৰ মঙ্গল চিন্তা আৰু নিজ জন্ম-গাঁওখনৰ সৰ্ব্বাঙ্গীন উন্নতি সাধনত তেওঁৰ পূজনীয় পিতৃদেৱতা ৺ঘিনাৰাম গোহাঞি বৰুৱাৰ অনন্য চৰিত্ৰ সততে আগত লৈ, সৰ্ব্বসাধাৰণৰ কৃতজ্ঞতা হে আগুৰাবলৈ ধৰিলে। সেই অনুক্ৰমে, লাহৰী-কমল আদৰ্শ দম্পতীয়ে আপোন চৰিত্ৰৰ সৌৰভে গঞা-বাইজক বিমোহিত কৰি, গাঁৱখনত মুকুটবিহীন ৰজা-ৰাণী সদৃশ, মান-সৎকাৰ উপভোগ কৰি, সিবিলাকে সোণাময় সংসাৰৰ জেউতি চৰাবলৈ ধৰিলে।

সম্পূৰ্ণ।